

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KIRKEHISTORISKE SAMLINGER,

FEMTE RÆKKE,

UDGIVNE AF

SELSKABET FOR DANMARKS KIRKEHISTORIE

VED

HOLGER FR. RØRDAM,

DR. PHIL. OG THEOL., SOGNEPRÆST.

SJETTE BIND.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION HOS BOGHANDLER G. E. C. GAD.

H. H. THIELES BOGTRYKKERI.

1911—13.

Indhold.

	Side
Missionærer og Præster i Diskobugten 1734—1910. Ved Førstepræst i Grønland <i>H. Ostermann</i>	1
Kirkebrud og Nyordning i Reformationstiden. Ved <i>H. F. Rørdam</i> ..	123
Pietisten Henrik Langhorn paa Kristiansø. Af Læge <i>M. K. Zahrtmann</i>	170
Magnus Langhorn. Af <i>H. F. Rørdam</i>	177
Luthers »Spaadom« om Kirken i Norden. Ved <i>samme</i>	188
Magister Iver Brinks Levned. Ved <i>samme</i>	209
Bidrag til Historien om Indretning af Skoler paa Landet i Christian VI's Tid. Ved <i>samme</i>	241
Fortsatte Efterretninger fra Grønland. Ved <i>H. Ostermann</i>	313
Stiftsprovst Henrik Gerner. En Episode af Herrnhutismens Historie i Danmark. Ved <i>H. F. Rørdam</i>	325. 483. 601
Erindringer om den kirkelige Bevægelse paa Mors 1881—83. Af afd. Pastor <i>Ludvig Hertel</i>	402
Til Vorbasse Sogns Historie 1810—36. Ved Pastor em. <i>John M. Møller</i>	461
Norske Kirkesager fra Foreningstiden. Ved <i>H. F. Rørdam</i>	642
Provst, Dr. theol. Wolf Frederik Engelbreth. Fortsatte Bidrag til hans Levned. Ved <i>samme</i>	684
Smaastykker:	
I. Den nye kongelige Gravkælder i Roskilde Domkirke. Af Etatsraad <i>Hiort-Lorenzen</i>	193
II. Om Skolehold og Degnelæsning paa Amager 1735. Ved Kommunalærer <i>Henrik Pedersen</i>	197
III. En mærkelig Ansøgning fra Præsten P. Claudianus i Kværndrup. Ved Hofjægermester <i>C. E. A. Schøller</i>	202
IV. En fynsk Præsts Trængsler som Følge af Krigen 1658. Ved <i>samme</i>	206
V. Danske, norske og holstenske Studerende ved Universitetet i Bologna. Ved Kredslæge <i>K. Carøe</i>	375
VI. Bededagshævd under Kristian IV. Ved Læge <i>M. K. Zahrtmann</i>	382
VII. Til Halsted Klosters Historie. Ved <i>H. F. Rørdam</i>	390
VIII. Arcimbolds Afladsbrev for Christian II. Ved <i>samme</i>	393
IX. Begravelser i Dejbjerg Kirke. Ved afd. Pastor <i>A. C. Jungersen</i>	398

	Side
X. En teologisk-polemisk Disputats mod Holberg (1752). Ved Bibliotheksassistent <i>R. Pauli</i>	566
XI. En Katekisation Aar 1799. Ved <i>Henrik Pedersen</i>	571
XII. Lærde Mænds Breve til de danske Konger især i det 16. Aarhundrede. <i>H. F. R.</i>	575
XIII. Emanuel Linderholm: Sven Rosén och hans insats i fri- hedstidens radikala pietism (1911). <i>H. F. R.</i>	577
XIV. Vinding Herreds Præste-Enkers Kasse. Ved Sognepræst <i>T. Løgstrup</i>	578
XV. Jost Jensen og hans Aabenbaringer. Ved Landsarkivar <i>Gerh. Hornemann</i>	585
XVI. Lidt om Provst <i>Jørgen Sorterup</i> og Boghandler Chr. Geert- sen. Af Sognepræst <i>A. Jantzen</i>	783
XVII. En Fællesudtalelse af alle Danmarks og Norges Biskopper. (<i>H. F. R.</i>)	793
XVIII. Religiøse Forhold i Faaborg og Flensborg 1738. (<i>H. F. R.</i>)	795
XIX. Nogle Notitser om Geheimarkivar <i>Jac. Langebek</i> og hans Husstand. Ved Arkivassistent <i>Fr. Jessen</i>	800
XX. Strenge Tider. (<i>H. F. R.</i>)	801
Rettelser og Tillæg	803
Navne- og Sagregister.....	805

Missionærer og Præster i Diskobugten, 1734—1910.

Bidrag til Grønlands præste- og kirkehistorie efter trykte og
utrykte kilder.

Ved **H. Ostermann**, førstepræst i Grønland.

Nærværende fremstilling er væsentligst bygget paa de kopibøger, kirkebøger og tilløb til arkiver i det smaa, som findes ved Diskobugtens missionariater. Desværre er disse kilder i flere henseender, især for de første tiders vedkommende, ret mangelfulde, men da det dog lod sig gøre, ved sammenligninger og kombinationer af oplysningerne, at fremstille fuldstændige præsterækker for alle de steder ved Diskobugten, hvor missionærer har været ansat, har jeg ment, at det kunde have sin interesse at give en saadan fremstilling, mens kilderne endnu er tilgængelige, især da disse for fleres, særlig af de ældre missionærers, vedkommende giver personalhistoriske og andre oplysninger, som jeg ikke nogetsteds har fundet fremsat paa tryk.

Af trykte kilder er de væsentligst benyttede følgende: Poul Egede: efterretninger om Grønland, uddragne af en journal, holdt 1721—88 (disse maa for øvrigt for aarene fra 1740 af benyttes med varsomhed, da de er meget fejlfulde); Niels Egede: 3die continuation af relationerne (3: faderen Hans Egedes) 1739—43; Fenger: Hans Egede og den grønlandske mission, samt Wibergs præstehistorie, hvori dog netop oplysningerne om vedkommende præsters grønlandske tjenestetid er meget mangelfulde og tildels

unøjagtige¹⁾. — Nogle enkelte oplysninger skyldes et af afd. fhv. kolonibestyrer Joensen udarbejdet manuskript om Danske i Grønland.

Til orientering vil det være nødvendigt at give et kort omrids af

Diskobugtens missions- og kolonisationshistorie.

Diskobugten er den store bugt, der omtrent midt paa Grønlands vestkyst skærer sig ind i landet fra Davisstrædet og Baffinsbugten mellem ca. 68 og 70° nordlig bredde. Dens munding dækkes mere end halvt af øen Disko, en mægtig stenkolos af størrelse som Sjælland. Egnen omkring Diskobugten har fra kolonisationens første begyndelse været forholdsvis stærkt befolket, og den hører endnu stadig til Grønlands tættest befolkede egne (af det koloniserede Vestgrønlands godt 12,300 Mennesker, fordelt paa en kyststrækning af over 250 mil, bor her paa en strækning af ca. 35 mil omtr. 3,400). Det var derfor naturligt, at den første kolonisation under Hans Egede, saasomt den havde fæstnet sig ved sit begyndelsessted, Godthaab, rettede sin opmærksomhed mod disse nordligere, folkerigere egne, og allerede 1734 udsendtes et skib for under medvirkning af Hans Egedes søn Poul Egede, der efter et længere ophold i Danmark samme aar opgik til landet som ordineret missionær, at anlægge en koloni i Diskobugten. De valgte et sted ved Diskobugtens inderside, kaldet Viirebaj (navnet peger, som saa mange andre, tildels endnu den dag idag brugte, stednavne netop i Diskobugtegnen, tilbage til Hollændernes langt tidligere begyndte stærke besejling af især

¹⁾ Provst L. Kochs afhandling om den danske mission i Grønland i Kh. Saml. 5. V, 454 ff. vil for Diskobugt-missionens vedkommende blive suppleret ved nærværende afhandling, idet provstens skrift væsentligst er baseret paa arkiverne i Danmark, mit paa arkiverne i Grønland. — Paa nogle faa punkter har jeg sét mig nødsaget til at erklære mig uenig med provsten, hvem jeg for øvrigt takker for det gode bidrag til den grønlandske kirkes historie. — Vi har saasandt ikke for megen literatur derom endnu.

Nordgrønland, vel mest for at fange hvaler, men ogsaa i væsentlig grad for at drive handel) og opførte her de medbragte træhuse til varelager og beboelse, idet de opkaldte kolonien efter kongen, Chr. VI, og gav den navnet Christianshaab¹⁾.

Ved Christianshaab var der lige fra begyndelsen ansat en ordineret missionær, der som sædvanlig arbejdede med evangeliets forkyndelse dels ved at samtale med og undervise de indfødte, der boede paa eller indfandt sig ved stedet, dels ved rejser i omegnen. Det synes dog ikke at have faaet nogen ret art med missionen, rimeligvis paa grund af missionærens ukyndighed i sproget, før Poul Egede, der imidlertid havde været hos sin fader i Godthaab, kom dertil 1736. Men saa kom der ogsaa fremgang for alvor, en fremgang, som ikke engang de følgende tiders og missionærers sløjhed eller mangelfuldhed helt kunde standse. Man kan dristig paastaa, at i de korte 4 aar, Poul Egede virkede ved Christianshaab, blev kristendommens forkyndelse begyndt over hele Diskobugt-omraadet og slog rod mod nord indtil Jakobshavn og mod syd forbi det nuværende Egedesminde, i hvert fald saaledes, at de missionærer, som kom efter ham ikke blot ved Christianshaab, men ogsaa ved de senere anlagte kolonier, fandt vejen banet for sig og jordbunden beredt for deres gærning. Det vil derfor kun være retfærdighed mod hans minde, naar jeg kalder Poul Egede Nordgrønlands apostel. — Nord

¹⁾ Det oprindelige beboelseshus, en ret stor bygning af svære tømmerstokke, lagt ovenpaa hinanden, staar endnu og benyttes stadig som bestyrerbolig; det synes at være noget nær uforgængeligt og er et af de luneste huse heroppe. Den nuværende butikbygning er rimeligvis ogsaa fra koloniens første tider, idet der paa en bjælke findes indhugget et navn, rimeligvis tømmermandens, og aarstallet 1736. — Dog ligger bygningerne ikke mere paa opførelsestedet, hvor de mægtige vindkast fra et højt fjæld lige bagved gjorde beliggenheden ret farlig (en gang blæste taget af), men de er i tidlig tid — naar har jeg intetsteds kunnet opsopre — flyttet over paa den anden side af havnen. —

for Christianshaab omkring Jakobshavns isfjord boede en mængde Grønlændere, som i begyndelsen besøgte fra Christianshaab baade paa handelens og missionens vegne. 1741 anlagdes ved det nuværende Claushavn et handelssted (anlagt af Niels Egede), som 1752 blev missionsstation i stedet for Christianshaab; dets langt større folkeantal gjorde det nemlig til missionens naturlige brændpunkt i dens daværende udstrækning.

Samme aar som Claushavn anlagdes, 1741, opførtes nord for isfjorden ved det saakaldte Maklykout (betydningen af dette ord er meget dunkel)¹⁾ et lille varehus, og her anlagdes 1745 kolonien Jakobshavn (opkaldt efter »Grønlands patron« Jakob Sewerin), der dog foreløbig, hvad missionen angik, besøgte og røgtes fra Claushavn. Først 1749 fik dette folkerige sted²⁾ sin fastboende missionær, og efter lange og trange forhandlinger blev her Nordgrønlands første kirke, Zionskirken, opført ca. 1780, idet menigheden paatog sig bekostningen heraf og gennemførte i det mindste at bidrage en væsentlig del til dens opførelse.

Imidlertid steg trangen hurtig til flere centrer for mission og handel, og 1755 anlagdes kolonien Ritenbenk (opkaldt efter præsidet i handels-kompagniet grev Berkentin ved omstilling af bogstaverne), der først laa paa nordsiden af Diskobugten ved det nuværende under-handels-

¹⁾ Er dog maaske magdliukát o: bølger, som fremkommer, ikke fra havet, men ved, at noget falder ned i og oprører vandet — kunde have hensyn til de mange isfjelde, som staar paa grund udenfor Jakobshavns isfjord og som ofte kalver; bølgerne herfra er ofte af stor mægtighed.

²⁾ Paul Egede beskriver det omtrent saaledes ved sin første ankomst dertil i vinteren 37: »Her traf jeg den største samling mennesker, jeg endnu har sét paa ét sted i Grønland, over 20 store huse, som en bondeby hjemme.« Dette har dog næppe været det nuværende Jakobshavn, men en boplads $\frac{1}{4}$ mil derfra lige indenfor isfjordens munding; den blev senere øde, vistnok efter en koppeepidemi; paa stedet, der kaldes Sermermiut, findes endnu mange store husruiner.

sted Sarkak, men tidlig flyttedes til sin nuværende plads (ca. 1774). Her var dog kun en kort tid fastboende præst, ellers røgtedes gærningen af kateketer (o: underlærere, enten danske eller Grønlændere). — Fra 1906 er der her ansat en distriktspræst under Jakobshavns præstegæld.

Ved Diskobugtens munding mod syd anlagdes i aaret 1759 kolonien Egedesminde af kaptajn Niels Egede. Den synes for øvrigt først at have været anlagt noget sydligere omtrent paa grænsen mellem Syd- og Nordgrønland, men maa tidlig være flyttet til sin nuværende plads (rimeligvis 63). Naar Poul Egede i sin journal (Efterretn. om Grl.) pag. 236 siger, at Egedesminde «som de andre kolonier forsynedes med købmand og ordineret præst», saa beror dette paa en fejltagelse, thi Egedesminde fik først fastboende missionær 1769. Sagen er vel den, at det betragtedes som tilstrækkeligt foreløbig, at koloniens anlægger, Niels Egede, foruden af handelen tillige tog sig af missionen ved dette sted¹⁾; desforuden maa det antages at være bleven berejst af og til, rimeligvis af missionæren fra Holstensborg.

Ogsaa til selve øen Disko udstrakte Poul Egede sine rejser og blev vel modtaget, uagtet de derboende Grønlændere havde ry paa sig for at være vildere og farligere end deres andre landsmænd. Dog blev Disko først koloniseret 1773 ved anlæg af handels- og hvalfangerlogen Godhavn. Ved dette sted har der kun en ganske kort tid været ansat fast missionær, nemlig 1789—92. Fra 1909 er der her bleven ansat en distriktspræst under Egedesmindes præstegæld.

Det har ikke altid været hverken lysteligt eller let at være missionær i Grønland. Gagen var til langt ned i tiden yderst lille og knap, og missionariaternes udstrækning altid stor, stundom langt over et menneskes evne, selv om nok saa megen nidkærhed og iver lagde sig for dagen. Endnu

¹⁾ Se Fengers bog pag. 316.

den dag idag er præstegældene vidtstrakte og kræver et udstrakt rejseliv for at blive tilstrækkelig betjente, men at det har været langt værre forhen, vil nedenstaaende korte fremstilling af Diskobugtens præstegælds udstrækning i de forskellige tider vise.

Saalønge Jakobshavn, Claushavn og tildels Ritenbenk og Christianshaab havde hver sin missionær, maa forholdene siges at have været gode efter behovet. Saaledes var ordningen, da missionær Sverdrup ved Jakobshavn i aaret 1773 udnævntes til »viceprovst« i Nordgrønland og fik adjungeret en fast, ordineret medhjælper, medens samtidig Claushavn og Egedesminde, ja en kort tid endog tillige Christianshaab, havde hver sin missionær og altsaa udgjorde hver sit missionariat, omtrent den bedst tænkelige.

Men denne status kunde ikke ret længe opretholdes, dels fordi tilgangen af missionær-émner langtfra altid stod maal med afgangen af udtjente missionærer — et forhold, hvorunder den grønlandske mission og kirke har lidt i større eller mindre grad lige til de seneste tider — dels vel ogsaa fordi missionariaternes deling i to provstier (af 1773) og det dermed forbundne tilsyn i selve landet, hvorved missionens tarv bedst kunde varetages og dens trang afhjælpes, bortfaldt med de to først udnævnte provsters hjemgang (Thorhallesen fra Sydgrønland allerede 1775, Sverdrup fra Nordgrønland 1788), dels og navnlig, fordi missionskollegiets kasses tilstand ikke tillod udgiften til et større antal missionærer, og »handelen«, som ikke vilde forøge sit tilskud til missionen, krævede en indskrænkning.

Der foretoges da 1792 en større indskrænkning i missionariaternes antal, hvorom det hedder i reglement af 24. april 1792: »Missionen i Grønland vorder herefter kun betjent af 5 missionærer«. Missionariatene bliver da følgende: 1) Julianehaab, 2) Frederikshaab med annex Godthaab(!)¹⁾, 3) Holstensborg med annexer

¹⁾ Der er ca. 40 miles vej langs en ofte utilgængelig og mennesketom kyst mellem disse kolonier.

Sukkertoppen og Egedesminde, 4) Claushavn med annexer Jakobshavn og Godhavn (dog at missionæren, hvis han ønskede det, maatte tage bolig ved Jakobshavn), 5) Umanak.

Dette vil sige, at hele Diskobugten kun fik én fastboende missionær, som endda i skrivelse af 17. april 1793 fik følgende extra-paalæg: »fornødent vil det ellers blive, at De tager Egedesmindes distrikt under Deres missionariat, da hr. Heyde (Peter Rudolph H., f. Værløse ^{28/9} 56; cand. ^{22/1} 83, h(l); udn. ^{8/8} 84; ord. ^{21/4} s. a.; miss. Holstensborg 84—93, død som sognepræst til Boddum og Ydby paa Thyholm 1826) har erklæret, at det er umuligt at bestride samme tilligemed Sukkertoppen formedelst deres store fraliggenhed¹⁾.« Da imidlertid dette missionariat paa grund af sin udstrækning, sine mange beboede pladser og sin relativ store folkemængde ikke kunde bestrides af én mand, fik Egedesminde omkr. 1800 atter sin egen missionær, som tillige fik Godhavn som annex. Dette forhold vedvarede — med en trist afbrydelse som følge af krigen med England 1807—14, da hele Nordgrønland i 3 aar (1813—16) kun havde én missionær (der indtil 1815 oven i købet var den eneste i hele Grønland) og 1816—17 endog slet ingen — til 1831, da Christianshaab, Claushavn og Jakobshavn henlagdes til Egedesminde, medens den nordlige del af Diskobugten, Ritenbenks distrikt, blev annekteret Umanak. Omtrent fra 1845 blev endelig forholdet ordnet væsentligst som det er nu, d. v. s. Diskobugt-området fik to missionærer, den ene boende i Egedesminde med Godhavn til annex, den anden boende i Jakobshavn med Christianshaab og Ritenbenk til annexer.

¹⁾ Da miss. Heyde fra Holstensborg 18. juni 87 kom paa besøg til Egedesminde, havde han og hans folk paa vejen fundet et drivaaftsel af en Grønlandshval, som han indleverede til købmanden ved Egedesminde, og som for spæk og barder indbragte 348 rbd., 5 mk., 10 sk., hvoraf miss. og hans mandskab fik halvdelen ifl. de gældende regler — et godt tillæg til den knappe gage, især da missionæren qua baadsherre har faaet broderparten.

Ved loven om kirke- og skolevæsen i Grønland af 1. april 1905, hvor benævnelsen »missionariater« afløstes af »præstegæld« og »missionærer« af »førstepræster«, blev dette forhold fæstnet. Ved samme lovs bestemmelse om, at der af de større præstegæld kan udskilles distrikter med udsendte (danske) ordinerede medhjælpere eller (indfødte) ordinerede overkateketer som distriktspræster er der aabnet udsigt til en bedre og fyldigere betjening af de grønlandske menigheder, hvad der for Diskobugt-omraadet vedkommende alt har resulteret i, at der er oprettet distrikterne Ritenbenk og Godhavn. At dette har forbedret forholdet meget, siger sig selv. Dog bør der oprettes endnu et distrikt syd for Egedesminde, før menighedernes rimelige fordringer med hensyn til præstelig betjening er fyldestgjorte.

Endnu skal her kun tilføjes til belysning af missionærernes kaar under det store arbejde, der i forrige tider forlangtes af dem, at gagen fra først af var 150 rbd. foruden kostdeputat¹⁾ (forskelligt for gifte og ugifte, dog for gifte kun $\frac{1}{2}$ gang mere end for ugifte, et mærkeligt forhold i betragtning af den eventuelt meget stærkt forøgede familie, som tidens løb kunde føre med sig) og et »speceri«-tillæg; denne gage forhøjedes i 1792 (reglement af 24. april) til 300 rbd. samt deputat »som opmuntring for

¹⁾ Kostdeputatet udleveredes (hver 14. dag) i varer. For en gift bestod det aarlige kvantum i $6\frac{1}{2}$ skp. ærter, 13 skp. gryn, 107 \mathcal{R} røget flæsk, 208 \mathcal{R} salt oksekød eller 156 \mathcal{R} do. lammekød, 104 \mathcal{R} tørflsk, 546 \mathcal{R} brød, 156 \mathcal{R} smør og noget malt og humle til øl. Kvantitativt var det altsaa — om end ikke tilstrækkeligt til en større familie — just ikke helt ringe; kvalitativt sét var der saare ofte grund til klage. — Naar provst Koch i sin afhandling — pag. 466 og 485 — skriver, at gagen fra først af var 200 rd. aarlig, da har jeg intet steds fundet dette bekræftet. Egede Saabye skriver i sin dagbog (pag. 126, 3): »min pengeløn, som missionær, var 150 rd. d. c.» — Naar miss. Cappelen derfor paa det pag. 469 i provstens afhandling citerede sted nævner 200 rd. som sin missionærgage, har han rimeligvis medregnet speceri-tillæget, som netop var 50 rd.

missionærerne« (nemlig for deres fordoblede arbejde), dog »til communion, vin, medicamenter samt konebaad og roersker under denne summa indbegreben.« Som pligtig tjenestetid forlangtes 6 aar af en ugift og 10 aar af en gift missionær. Denne løn — som i vore dage maa synes absolut uforstaaelig, selv naar hensyn tages til hine tiders billigere priser paa livsfornødenheder, mindre fordringer til livets behageligheder etc. — ændredes først 1845, da lønnen sattes op til 600 rbd. for den gifte, 400 for den ugifte missionær, og kostdeputatet omsattes til penge 3: 270 rbd. Samtidig ændredes tjenestetiden til 8 aar saavel for gifte som ugifte.

Først saa sent som i firserne af forrige aarhundrede bragtes lønnen for grønlandske missionærer nogenlunde paa højde med tidens fordringer og i et noget rimeligere forhold déls til de krav, der stilles til dem og déls til andre lønninger saavel heroppe som hjemme. —

Efter denne indledning skal jeg gaa over til en fremstilling i kronologisk rækkefølge af series pastorum ved de kolonier i Diskobugten, hvor missionærer har været ansat.

Anm. Missionariatene er anførte efter den orden, hvori kolonierne er oprettede. Aarstallene foran hver præsts navn betegner vedkommendes tjenestetid paa vedkommende sted. Den først nævnte karakterer for den homiletiske og kateketiske prøve, som er meddelt, for saa vidt de kendes. Karakterforkortelserne er de sædvanlige.

Jeg har ikke villet indlade mig paa at anføre præsternes familieforhold — hvad der let vilde blive for vidtstrakt og væsentlig kun en gentagelse af, hvad der kan læses hos Wiberg — undtagen for saa vidt de har været grønlandsk gifte eller har haft berøring med andre i Grønland ansatte danske.

I. Series pastorum for kolonien Christianshaab.

1. 1734—35: Andreas Bing, f. Throndhjem 02; cand. $\frac{5}{12}$ 29, h; udn. $\frac{26}{3}$ 34; ordineret $\frac{2}{4}$ s. a. sammen med Poul Egede¹); skulde egentlig være blevet ved Chri-

¹) Se Kh. Sml. 5. IV, 317 ff. En tredje Grønlandsmissionær ordineredes samtidig, nemlig Morten Jakobsen Ohnsorg, f. Bjeverskov

stianshaab i alt fald til 36, men kom $\frac{26}{8}$ 35 til Godthaab »samt kiærsten og sønnen« (o: den nedenfor nævnte stedsøn P. Welling, se no. 5), da skibet fra Danmark ikke var kommet til Chrbh. og købmanden dér frygtede for proviantmangel, ifald det skulde udeblive. Rejsen til Godthaab — over 100 mil — foretoges i baad. Miss. Godthaab 35—39. Døde som sognepræst i Frederikshald i Norge $\frac{6}{7}$ 60.

2. 1736—40: Poul Egede, af Grønlænderne kaldet Pavia, Nordgrønlands apostel, ældste søn af Grønlands apostel Hans Egede og Gjertrud Nielsdatter Rask; født i Vaagen i Nordlandene (Lofoten) $\frac{9}{10}$ 08; opholdt sig med sine forældre i Grønland (Godthaab) 21—28 og lærte sproget fuldkommen; studerede i Kbh. 28—34 (jfr. Kh. Sml. 5. V, 714—15), cand. $\frac{4}{8}$ 34, nc.; udn. $\frac{26}{8}$ og ordineret $\frac{2}{4}$; missionær Godthaab 34—36. Efter sin hjemkomst 1740 blev han $\frac{1}{4}$ 41 udnævnt til præst ved Vartov for at være ved haanden til at bistaa sin fader ved undervisn. af de vordende grl. præster og kateketer (hertil uddannedes ofte Vajsenhusbørn), blev 61 inspektør og provst¹⁾ for den grl. Mission; udnævnt til professor og titulær biskop. En af hans døtre, Gjertrud Kirstine, blev 71 gift med Henrik Christopher Glahn²⁾, som var miss. v. Holstensborg 63—69 og fik tilbud om at blive viceprovst for Sydgrønland, men afslog det. — Poul Egede døde $\frac{6}{6}$ 89.

3. 1739—43: Lauritz Alsbach³⁾, f. Laurvig $\frac{6}{10}$ 12;

07; cand. $\frac{21}{8}$ 32, h; udn. $\frac{29}{8}$ 34; ord. $\frac{2}{4}$; miss. Godthaab 34—40; spr. Fæmø $\frac{24}{4}$ 41; Strøby-Varpelev $\frac{27}{4}$ 42; Magleby-Holtug $\frac{12}{9}$ 49; † $\frac{1}{4}$ 74.

¹⁾ Dette er rimeligvis grunden til, at provsterne i Grønland benævnedes viceprovster.

²⁾ Født i Alling prgd. $\frac{19}{19}$ 38; grl. alumnus 60; cand. $\frac{28}{6}$ 61, nc.; udn. $\frac{4}{8}$ og ord. $\frac{27}{8}$ 63; spr. Kinservig i Hardanger $\frac{26}{6}$ 71; Tingsted $\frac{2}{6}$ 78; provst 80; spr. N. Vedby—N. Alslev $\frac{7}{8}$ 81; † $\frac{21}{6}$ 04. Udn. $\frac{7}{4}$ 79 til prof. i grønlandsk sprog. Af hans mange skriftl. arbejder skal her kun nævnes hans bemærkn. til Crantz's hist.

³⁾ Hans Moder, Mettea Dauw, f. 1691, blev efter sin første mands død rimeligvis først gift med en major Thrane, og derpaa med

cand. $^{27/10}$ 38, nc (l); ord. $^{11/8}$ 39. P. gr. af legemlig svag-
hed blev han nødt til at repatriere, før han vist egentlig
ønskede det, da han ikke kunde taale det grl. klima og de
med missionær-stillingen forbundne strabadser. Blev $^{27/11}$ 42
g. m. Hans Egedes datter Kirstine, f. Vaagen 14¹). Sogne-
præst Vardal, Aggershus stift $^{14/2}$ 44; spr. Stubbekøbing-
Maglebrænde fra $^{18/9}$ 50 til sin død $^{2/11}$ 62. I hans hus
henlevede biskop Hans Egede sine sidste aar († $^{5/11}$ 58).

4. 1740—44: Henrik Wedzel, f. Nestved 11; cand.
 $^{25/10}$ 36, l; ord. $^{7/5}$ 40. Var i Danmark 41—42 for at blive
gift. Hjemkaldtes p. gr. af usømmelig optræden. Spr. Støv-
ring-Møllerup $^{11/8}$ 46, † $^{31/5}$ 60.

5. 1743—48: Peder Welling, f. Kbh. $^{15/7}$ 17,
cand. $^{2/8}$ 42, nc; udn. $^{22/2}$ 43; ord. $^{10/4}$ s. a. Hans moder,
Marie Andersdr. Steenberg, blev efter sin mands død 2.
gang gift med ovennævnte miss. Andr. Bing, og i hans hus
tilbragte Welling 5 af sine ungdomsaar i Grønland, hvorved
han tilegnede sig stor færdighed i sproget, hvad der se-
nere kom ham meget til gode. At han ogsaa tilegnede sig
kærlighed til landet og folket, ses af, at han atter gik
derop som miss.; ogsaa ser jeg i bemærkningen hos Wi-
berg om at han »skrev grønlandsk i sin kirkebog« et
vidnesbyrd om, at denne kærlighed aldrig forlod ham, og
at han egentlig burde være blevet i Grønland — hvad han
maaske ogsaa under andre og bedre vilkaar vilde have gjort.
Han var en nidkær og dygtig missionær; et af ham fremsat
forslag om at sende et par ganske unge mennesker op
nogle aar for at lære sproget og derefter i Kbh. perfec-

biskop Hans Egede, hvem hun overlevede til $^{22/10}$ 1761, da hun
døde hos sønnen i Stubbekøbing. Det var ifl. sin stedfader
H. Egedes opfordring, at Alsbach gik til Grønland (se Barfod: Den
falsterske gejstligheds personalhistorie II, 8).

¹) 2 af deres sønner blev assistenter i Grønland, nemlig Kaspar
Eggert Thrane Alsbach, døbt $^{19/8}$ 1753; ansat i Grøn. 77;
entl. 93; rimeligvis død under hjemrejsen, — og Hans Egede
Alsbach, døbt $^{5/9}$ 51; ansat i Grønland 78; hjemgik fra Jakobs-
havn 81.

tionere den til præsteembedet, saa de atter kunde opgaa til Grønland som ord. miss., vandt desværre ikke bifald hos de høje herrer, uagtet Hans Egede delvis støttede det; det havde utvivlsomt været den rette vej dengang, da folket endnu ikke var saavidt, at der kunde fremgaa præster af dets egen midte. — Spr. Skydebjerg—Orte¹⁾ 28/5 51; † 9/4 61.

6. 1744—46: Segud Grønbech, f. Kbhn. 16, cand. 1/8 43, nc; udn. 28/2 44; ord. 19/8 s. a. Var en ganske uduelig missionær og rejste uden tilladelse hjem under det paaskud, at han »var bange for Grønlænderne (!) og umulig kunde lære sproget«. Fenger meddeler (S. 256), at missionskollegiet, da Grønbech tilbød, rimeligvis 'som en slags bod for sin egenmægtige hjemgang fra Grl., at opgaa som miss. til Finmarken, vedtog at tage mod tilbudet, naar lejlighed gaves. Men lejligheden har nok aldrig været der — rimeligvis til held for Lapperne — thi 26/12 49 blev Grønbech, efter forinden at have været kabinetspræst hos Grevinde Danneskjold paa Nysø, spr. for Tirstrup-Fuglslev, i hvilken stilling han døde 29/3 61.

7. 1747—52: Niels Brønlund Bloch, Hans Egedes søstersøn, f. i Norge 19/8 20; blev som student og grønlandsk alumnus kateket og aftensangspræst ved Vartov (hos sin fætter Poul Egede) 43; cand. 5/1 47, nc; udn. 30/12 46; ord. 11/1 47. Var en dygtig og ivrig missionær, utvivlsomt dygtig i sproget, thi salmer af ham findes endnu i den nu brugte grønlandske salmebog; men han laa i et stadigt skænderi med »handelen« i landet, og dette har sikkert været en grund for ham til ikke at blive længere i embedet. Han hjemgik fra Claushavn 54, blev spr. Tind præstegæld, øvre Telemarkens provsti i Chrsand. stift; for-

¹⁾ Hans efterfølger her var en anden grønlandsk missionær, nemlig Niels Nielsen Rasch, f. Trondhjem 25; cand. 29/10 53, nc; ord. 18/8 54; miss. Frederikshaab 54—59; var som missionær meget middelmaadig, lærte bl. a. aldrig sproget; spr. Skydebjerg—Orte 29/8 61; † 26/1 81.

flyttedes senere (før 80) til Lier præstegæld, Bragernæs provsti i Aggershus stift, hvor han døde 92. Havde fra $\frac{3}{5}$ 84 sin søn Jens B. til pers. kapellan.

1752—75 var der ingen præst i Christianshaab, idet sædet for missionen var flyttet til Claushavn, jfr. indledningen; dog skulde kolonien endnu en gang extraordinært faa særskilt missionær, nl.

8. 1775—77: Morten P. Balwig, f. Ringkøbing $\frac{80}{5}$ 42; cand. $\frac{7}{5}$ 64, nc. Blev extraord. miss. v. Christianshaab, og dette gik saaledes til (iflg. miss. Hans Egede Saabyes dagbog, der synes at raillere ikke saa ganske lidt over Balwig): »en candidat, som var lærer etsteds paa Fyn, fik pludselig en mægtig lyst til at efterfølge Hans Egede¹⁾; han vilde opgaa til landet endog som katekét, blot for at faa sit brændende ønske opfyldt. Siden blev han ordineret, rejste hjem efter nogle aars forløb og blev præst og provst i et godt embede.« — Balwig blev virkelig ansat som katekét ved Christianshaab 1773, men udnævntes $\frac{3}{5}$ 75 til missionær og ordineredes i viceprovst Sverdrups forfald af Egede Saabye ved Christianshaab $\frac{11}{5}$ 75, med bistand af miss. Tulle fra Egedesminde. Egede Saabye beretter, at han til den lejlighed af hensyn til menigheden vilde have oversat den latinske messetext til grønlandsk, men at ordinanden modsatte sig dette. Om sit hverv som ordinator siger E. S. omtrent saaledes: Efter at have ordineret ham, meddelte jeg ham collats og efter saaledes at have fungeret som biskop i 14 dage, sank jeg atter tilbage til det, jeg virkelig var, og som jeg altid har været tilfreds med at være. — Vi træffer atter hr. Balwig under Egedesminde, hvortil han udnævntes $\frac{7}{5}$ 77.

Siden 1777 har ingen miss. været ansat ved Christianshaab, og Balwigs ansættelse dér var jo i virkeligheden kun en tilflugt i nøden, i henhold til den moralske forpligtelse,

¹⁾ Missionskollegiet siger om ham (i skrivelse af $\frac{5}{5}$ 73), at han »af en egen mærkværdig drift har søgt at komme an ved den grønlandske mission.«

kollegiet havde paataget sig ved at ansætte en theol. kandidat som slet og ret kateket (s: skoleholder), idet der i de første aar ingen udsigter var for ham til ansættelse som ordineret missionær andensteds.

II. *Series pastorum for Claushavn.*

1. 1752—54: Niels Brønlund Bloch (sé foran, Christianshaab nr. 7).

2. 1754—56: Peder Egede, Hans E.s brodersøn, f. Senjen i Nordland $\frac{9}{5}$ 22, cand. $\frac{19}{9}$ 46, 1; udn. $\frac{10}{1}$ 49; ord. $\frac{26}{1}$ s. a. Særdeles dygtig i sproget, har skrevet flere gode salmer, som benyttes endnu. Miss. Jakobshavn 49—54. Hjemgik vistnok tidligere, end han ellers vilde have gjort, fordi han ikke fandt tilstrækkelig støtte hos missionskollegiet overfor »handelen«. Var efter hjemkomsten $3\frac{1}{2}$ aar tjenstledig. Blev ca. 60 spr. til Fedt præstegæld, nedre Romeriges provsti i Aggershus stift, blev ca. 75 provst og døde 89.

3. 1755—57: Severin Thrane, f. Tønsberg $\frac{19}{9}$ 25 (hans oprindelige efternavn var Holbech, men da hans moder giftede sig 2. gang, blev han adopteret af sin stedfader, Jak. Thrane); cand. $\frac{5}{11}$ 48, nc; udn. $\frac{7}{3}$ 55, ord. $\frac{24}{5}$ s. a. Han endte paa en meget sørgelig maade, idet han vinteren 57 under et ophold ved Christianshaab begik selvmord ved at overskære struben med en barberkniv, rimeligvis i et anfald af sindsforvirring, hvortil den leve-maade, som han dels paa grund af de elendige fødevarer, han fik udleveret, og dels paa grund af stadig chikane fra handelsbetjentenes side blev tvungen til at føre, antagelig har bidraget meget. At hans død for egen haand har været til stor skade for missionen, der endnu var saa ung, er det vel næsten overflødigt at tilføje.

4. 1757—58: Jakob Borch, f. Kalundborg $\frac{27}{12}$ 22, cand. $\frac{2}{3}$ 55, nc; ord. $\frac{28}{3}$ 57. Blev udsendt som miss. for Holstensborg, der dengang lige var anlagt, men gik ved efterretningen om Thranes selvmord paa eget ansvar til Diskobugt, hvor der det aar slet ingen anden missionær

var. Han kom efter en meget besværlig og farefuld rejse derop sent paa efteraaret og berejste i vinterens løb flittig missionsdistrikterne, men allerede næste sommer rejste han, da en ny missionær indtraf, tilbage til Holstensborg — eller Amerdlok, som det dengang kaldtes — hvor han virkede energisk, men ikke altid heldigt¹⁾, til 63. — Spr. Karleby-Horreby-Nørre Ørslev ^{25/5} 64 til sin død ^{4/11} 1801. Efterlod sig i sin menighed i Danmark et saare godt minde.

5. 1758—65: Jens Rasmussen Stage, f. Snodstrup prgd. ^{22/8} 32, cand. ^{19/10} 56, nc; ord. ^{8/8} 58. Havde p. gr. af svageligt helbred faaet løfte om at maatte komme til Godthaab, naar der blev vakance, men forblev tilrods herfor, da forflyttelsesordren kom, ved Claushavn, hvor han havde vundet god indgang blandt befolkningen. — Spr. Fjellerup-Glæsborg ^{18/4} 66 til sin død ^{18/8} 80.

6. 1765—70: Casper (el. Jesper) Drejer, f. Throndhjem ^{14/8} 37; cand. ^{4/6} 63, nc; udn. ^{15/8} 65, ord. ^{17/4} s. a.²⁾ Hans moder hed Margrethe Bing og var søster til ovennævnte miss. Andr. Bing (Christianshaab nr. 1); som student boede Drejer 3 aar hos denne sin morbroder i Frederikshald og forberedtes af ham til theologisk embedsexamen. Var destineret til Jakobshavn, men miss. Sverdrup vilde ikke bort derfra. Af Claushavns missionsprotokol ses det, at Drejer har villet formaa direktionen for handelen til at give det danske, grønlandsk gifte mandskab ved Christianshaab tilhold om at lade deres børn overvintre ved Claushavn for skolegangens skyld — et tilhold, som direktionen selvfølgelig ikke kunde inlde sig paa at give. Men det ligger nær at antage, at Drejers forslag har været med-

¹⁾ Han gik frem med alt for stor strengthed baade overfor de døbte og hedningerne, ja brugte endog engang korporlig revselse som middel overfor en ung mand p. gr. af løsagtighed. — Døbte ca. 65 Grønlandere under sin virksomhed ved Holstensborg.

²⁾ Sammen med Jonas Gill, f. Gild ved Christianssand ^{1/4} 38, cand. ^{16/6} 60, nc; miss. Umának 65—71; var 75 spr. Næs præstegæld, Ringerige-Hallingdal provsti i Aggershus stift; var 91 spr. Høland prgl., Nedre Romeriges provsti i sm. stift; † ca. 1800.

virkende aarsag til, at ovennævnte cand. Balwig i 1773 anbragtes ved Christianshaab som kateket. — Spr. Torvestad præstegæld, Karmsunds provsti i Christianssands stift ca. 73; † 88.

7. 1770—78: Hans Egede Saabye, søn af præsten Jørgen Nielsen Saabye og hustru Petronelle Hansdatter Egede¹⁾, Hans Egedes datter, f. Strynø juli 46, cand. ²⁶/₈ 67, h; blev strax samme aar alumnus i det grøn. seminarium, udn. ²⁰/₄ 70 og ord. ²⁷/₄ s. a. Har efter alt at dømme været usædvanlig dygtig i sproget — rimeligvis fordi kærlighed og kendskab til landet og folket tidlig er indpodet ham af hans moder, som jo havde tilbragt hele sin barndom deroppe, — og da han i det hele taget var en overmaade nidkær og driftig missionær, fandt hans forkyndelse indgang i en grad, som næppe kendtes siden Poul Egedes dage. Hans usædvanlig elskelige karakter og kærlige sindelag indtog Grønlænderne for ham i den grad, at de sammenlignede ham med apostlen Johannes, og at hans minde lever endnu den dag idag, bevaret fra slægt til slægt siden da — noget som ikke er helt sædvanligt blandt Grønlænderne, der for det meste kender meget lidt til deres fordums præster — hvad dog rimeligvis tillige skriver sig fra disses for det meste korte ophold i landet. — Spr. Vaalse ¹/₁₂ 79—92; Raklev ³/₂ 92—99; Værsløv-Jordløse ²⁹/₈ 99—1811, endelig Udby i Fyn fra ⁶/₁₂ 1811 til sin død ³¹/₈ 17. Udgav (Odense 1816) en lille, meget instruktiv og læseværdig bog: brudstykker af en dagbog, holden i Grønland i aarene 1770—78. Inspireret dels af denne bog, dels af sit personlige kendskab til dens forfatter, skrev B. S. Ingemann i 1842 »Kunnuk og Naja eller

¹⁾ En datter af dem var Mette Elisabeth S., f. Strynø ¹⁶/₈ 53; † 32, g. m. Christopher Holm, f. Kbhn. ⁹/₁₀ 47; cand. ²¹/₈ 74, nc; udn. ²¹/₈ 75 (Erslev har ¹⁶/₈); ord. ²¹/₈ s. a.; miss. Holstensborg 75—84 (maaske Godthaab 75—77); spr. Elmelunde ²⁹/₈ 85; † ²¹/₈ 19. — Paa hjemrejsen fra Grønland i 78 besøgte Egede Saabye sin søster og svoger nogle dage i Holstensbg., hvor tillige hans onkel, kapt. Niels Egede, og dennes søn Jørgen E. boede.

Grønlænderne«, en bog, der dog har meget lidt grønlandsk ved sig, og hvis ikke saa lidt opskruede fortælling¹⁾ ikke nær kan staa maal med originalen i Egede Saabyes ovennævnte bog i dens ædle og nøgterne simpelhed.

Anm. I 1777 modtog Egede Saabye, ligesom de øvrige missionærer, fra missionskollegiet en skrivelse »angaaende missionairernes befordring i embeds affaires«, hvori det bl. a. hedder: »Naar folk og baade kunde undværes fra handelens togter eller andet arbejde uden handelens skade, skal købmanden blive tillagt ordre, at lade samme være følgagtige til missionairernes befordring« — en skrivelse, der tilfulde viser de vanskeligheder, der kunde beredes missionærerne m. h. t. deres embedsrejser — og meget ofte er bleven beredt dem — intet var jo lettere end at sige, at baad og mandskab ikke kunde undværes; klager over dette svar fra »købmandens« side kommer atter og atter igen i missionærernes indberetninger langt ned i tiden.

Til belysning af, hvad man kunde finde paa at forlange af en missionær dengang, kan anføres, at missionskollegiet i en anden passus i ovennævnte skrivelse forlanger fremsendt »en nøjagtig beskrivelse over distriktet, med »alle stedernes grønlandske navne med derivation, alle fjorde, bugter og landsodder; de sammes længde, bredde og stilling efter compasset, øer, mærkværdige fjælde, excellerende natur etc. etc.« — og man ønskede oven i købet »en liden geografisk tegning over hvers distrikt.«

1778—80 var der ingen præst ved Claushavn, formodentlig af mangel paa kandidater. Embedet besørgedes ad interim af provst Sverdrup i Jakobshavn. Denne modtog fra missionskollegiet et »pro memoria«, dat. 7. maj 1778, hvori det paa det strængeste forbødes at »optage af proviantsorterne ved kolonien ud over deputatet«, med den motivering, at »den kgl. handels direktion har tilstillet os en velgrundet klage over den anseelige quantitet af proviantsorter og andre handels varer, missionsbetjentene ved kolonien Christianshaab og Claushavn har optaget« — og »at jo nøjere De efterkomme denne forskrift, jo mindre anseelse vil De baade af en og anden faae for at drive utiladelig handel, som en vis nu hjemgaaende missionaire til vor største misfornøjelse er angivet og mistænkt for«. Der

¹⁾ En ung, med blodhævns-forpligtelse bebyrdet Grønlænder Kúnuks omvendelseshistorie.

sigtes hermed til missionær Saabye, som ved sin hjemkomst erfarede, at købmanden, som han altid var kommet godt ud af det med og antog for at være sig venligsindet, bag hans ryg havde hjemsendt en klage over ham, hvori det insinueredes, at den proviant etc., som Egede Saabye optog for egen regning, og som han faktisk væsentligst brugte til at understøtte fattige grønlandere med og i trangtid¹⁾, var benyttet til snighandel. Heldigvis kunde Saabye fuldstændig rense sig for denne mistanke, men han beholdt fra denne affære en bedsk eftersmag, som hans nidkære arbejde i Grønland ikke fortjente. — Denne sag fik for øvrigt den gode følge, at det 1785 officielt blev tilladt missionærerne, »dog kun indtil videre, at tilforhandle sig af Grønlanderne selv de af landets producter, som De for Dem selv og familie til klæder og andre livets nødvendigheder trænge til«.

8. 1780—87: Caspar Grewe, f. Nysted ⁸/₁ 55; cand. ¹/₈ 80, nc; udn. ²²/₅ 80; ord. ¹⁶/₆ s. a. Han var først gift med Else Christence Werløs, der døde ²¹/₉ 1782; senere ægtede han ¹⁴/₁₂ 85 Bolette, datter af kateketen Jens Pedersen Mørk, f. 1721, der som Vajsenhusbarn var kommen til landet, rimeligvis sammen med Poul Egede 1734, eller i hvert fald i hans tid, for fra ung af at oplæres grundigt i sproget. Mørk giftede sig med en Grønlanderinde (blanding?) Magdalene og omtales af alle som meget dygtig i sproget og nidkær i sin gærning²⁾. Han døde ⁴/₁₂ 80 og blev begravet ved Christianshaab ¹²/₁ 81. Hans søn Lars Jensen blev en dygtig »national« kateket.

Den ³¹/₃ 87 udnævntes Grewe til miss. Jakobshavn, hvor vi atter vil træffe ham³⁾.

¹⁾ Samt tildels til at købe skind til klæder etc. af grønlanderne — en nødvendighed i det arktiske klima.

²⁾ »Den flittige og redelige catechete Jens Pedersen vilde maaske give os et beviis paa hans styrke i sproget« (nl. ved salmeoversættelser; missionskoll.'s brev til provst Sverdrup af ⁹/₈ 80).

³⁾ ²⁶/₄ 84 fik Grewe, efter ansøgning, af kollegiet tilladelse til hjemrejse 84—85, men da det tilføjedes, at han selv skulde bestride

9. 1787—92: Jens Koch Lintrup, f. Kolding ³¹/₅ 56; cand. ³/₁₀ 85, nc; udn. ³¹/₃ og ord. ²⁶/₃ 86. Kom til landet sommeren 86 og landsattes i Jakobshavn med den hensigt enten at blive provst Sverdrups medhjælper eller afløser, idet det overlodes til provsten selv, enten han vilde hjemgaa eller blive. Var medhj. hos provsten i hvert fald en kort tid. — Med hans tjeneste i Grønland var missionskollegiet langtfra tilfreds. Saaledes ytrer det i et pro memoria af 1790 til miss. From i Jakobshavn: »vi tvivler meget paa, at hr. Lintrup er den driftige mand, der efter Deres beretning skulde ogsaa tage sig noget af Egedesminde« — og derfor opsendes en ny miss. dertil. Og kollegiets skrivelser til Lintrup vrimler af bebrejdelser, irettesættelser, »næser« o. lign., som det ikke maa have været absolut behageligt for ham at modtage og at skulle indføre i kopibogen. Særlig er skrivelse af 6. april 91 meget haard, idet de 6 af dens 13 punkter indeholder stærke bebrejdelser. Den begynder saaledes: 1) I hvad forfatning De har været, da De skrev dette P. M. (af 24. aug. 90), kunde vi ei bedømme, da det synes os overalt at mangle den eftertænkssomme beskedenhed, som bør være en evangelii tjener egentlig.« Og punkt 4 lyder: »Gid De kun med behørig flid vilde betjene Deres embede paa Claushavn og Christianshaab, om Egedesminde kan De være aldeles ubekymret« etc. — Det kan nu ganske vist ikke nægtes, at man ved eftersyn af kirkebøgerne fra Lintrups tid faar det indtryk, baade at han har været meget skodesløs med sine forretninger — mage til griseri, klatteri og udkradsning har jeg intetsteds fundet i nogen kirkebog! — og at han ikke har været altfor ivrig til f. ex. at berejse sit distrikt. Men særlig det sidste kan staa i forbindelse med,

rejsens omkostninger og desuden miste alle indtægter i permissionsaaret, opgav han — rimeligvis af den grund — hjemrejsen. I skrivelse herom til provst Sverdrup kaldes Grewe »missionæren ved colonien Christianshaab«, uagtet han boede ved Claushavn.

at manden har været skrøbelig af helbred, hvad der næppe kan være tvivl om, idet kollegiet i sin skrivelse af 31. marts 1787, hvori det giver Grewe ordre til at afløse provst Sverdrup i Jakobshavn, medens Lintrup skal gaa til Claushavn, udtaler, at »saafremt hr. Lintrup ei mere skulde være til«, maa Claushavn staa ubesat foreløbig. For hans svagelighed taler det ogsaa, at han i en alder af kun 52 aar tog sin afsked, og døde 2 mdr. senere. — Spr. Kyndby-Krogstrup $\frac{4}{4}$ 94— $\frac{20}{8}$ 1808, † $\frac{5}{7}$ s. a.

Anm. Hvilke ulykker der dengang kunde ske paa rejsler i det mennesketomme land, illustreres klart af følgende begivenhed, som fandt sted i Lintrups tid. Dog maa det bemærkes, at det i sig selv var forvovent at give sig ud paa baadreise paa saa sèn en aarstid.

Den 23. november 91 begav købmand Andreas Lauritz Nørgaard fra Christianshaab sig ud paa et handelstøgt til grønne Eilænder, en gruppe øer, som ligger i Diskobugt, ca. 3 mil vest for Christianshaab, Han havde med sig bødker Sturlov Olsen og »arbejds-karlene« Jørgen Albrecht, Andreas Pedersen, Mathias Fiellerup og Ole Beenløese, alle danske. De fik uvejrlig paa sig, strandede paa en ubeboet ø, mistede baaden og omkom alle af sult og kulde. Fra nærmeste beboede sted skal man have hørt noget ligesom klokkeklang derovre fra, men p. g. af overtro vovede ingen at tage derover for at se efter. Man har vel dér ej heller vidst, at baaden var rejst ud fra Chrhaab. Det viste sig, at lyden stammede fra, at de forliste slog paa en stor gryde for at hidkalde hjælp.

I kirkebogen tilføjer Lintrup: »Af disse blev købmand Nørgaard funden og bragt til kolonien d. 7. febr. 1792 og d. 14 ejusdem begravet i den for enden af havnen indviede nye kirkegaard. Af de øvrige var ingen flere fundne end Ole Beenløese, som blev liggende paa Grønne-Eylande, fordi forraadnelse forbød at føre ham derfra.« De andre er da rimeligvis sprunget i søen for at forsøge paa at svømme fra ø til ø til det beboede sted.

Lintrup var den sidste præst ved Claushavn. Af mangel paa kandidater blev der ingen afløser opsendt, da L. hjemgik 1792; men missionariatet blev slaet sammen med Jakobshavn. Dog boede her ekstraordinært en missionær 1829—30, nemlig Søren Brøndsted Aschlund, f. $\frac{29}{9}$ 01; cand. $\frac{11}{7}$ 28, nc (h); udn. $\frac{4}{8}$ og ord. $\frac{13}{8}$ 29. Var bestemt til Umának, men maatte p. gr. af sygdom tage ophold ved Claushavn for at være nær læge; foretog ministerialia der;

hjemgik efter lægeerklæring 30; entl. s. a.; † 65 uden at have beklædt noget embede i Danmark.

III. *Series pastorum for kolonien Jakobshavn.*

1. 1749—54: Peder Egede (se under Claushavn nr. 2). Allerede i hans tid var der tale om at forsyne Jakobshavn med et større hus til skole og gudstjeneste — noget, som først efter mange og lange forhandlinger skulde blive realiseret ca. 30 aar senere¹).

2. 1754—55: Nikolaj Lassen, f. Sønderborg 24; cand. ¹²/₄ 53, nc; ord. ¹⁸/₃ 54. Han kom til Jakobshavn for at afløse P. Egede, og tog i begyndelsen energisk fat med at lære sproget og tale med Grønlænderne. Men hans helbred, der var meget svagt, kunde ikke taale det barske klima, da vinteren kom. Dertil kom yderst ondsindede chikanerier fra stedets, efter alle meddelelser at dømme, meget raa og brutale købmand, Holms²), side, saa at Lassen tilslut blev nødt til, for at undgaa sammenstød, at opholde sig den meste tid i grønlændernes huse. Da leve-maaden i landet paa den tid tillige var meget usel (se under Thrane ved Claushavn), ødelagdes hans helbred yderligere, saa at han besluttede sig til at hjemgaa allerede næste aar, trods det, at han derved maatte vente at udsætte sig for kollegiets vrede og ikke kunde vente befording i fædrelandet for det første. Da han ikke findes

¹) Peder Egede begyndte som den første i Nordgrønland at indføre den skik at begrave de døbte Grønlænderes lig i bræddekister i stedet for den gamle maade: at indsy ligene i skind og tildække dem med sten. Da han imidlertid lod udgiften til brædder gaa paa kollegiets regning, erklærer dette ¹⁸/₃ 53, at det er bedre at blive ved den gamle skik, fordi det andet «vilde med tiden blive en kiendelig udgift».

Det varede dog ikke længe, før den nye skik optoges af de døbte Grønlændere selv i større og større udstrækning, hvad de gamle kirkegaarde viser, i alt fald ved kolonistederne.

²) Jørgen Holm, ansat 50; entl. 68. Var ved sin entledigelse kun assistent, saa han har kun været konstitueret som købmand — eller blev han maaske degraderet?

hos Wiberg, er han muligvis død, inden han kunde blive befordret, eller maaske bleven præst i Norge¹⁾.

1755—60: Efter Lassens hjemrejse var det — af mangel paa kandidater — ikke kollegiet muligt at besætte Jakobshavn med missionær, der var nok paa det grl. seminarium to seminarister, men de var ikke kandidater endnu. Stedet besørgedes derfor fra Claushavn, og det er da indlysende, at missionen har lidt meget, dels ved den omstændighed, at Thrane efter P. Egedes hjemgang 56 var é eneste miss. i Diskobugt, dels og fornemmelig ved Thranes selvmord (se under Claushavn nr. 3).

3. 1760—63: Christen Fabricius, f. Rudkøbing prgd. 36; cand. ²/_s 56, 1; alumnus p. Ehlers kollegium; ord. ²⁸/_s 59. Blev udsendt 59 og tog til den nyanlagte koloni Ritenbenk²⁾, men blev 60 beordret til Jakobshavn. Han fortsatte trolig kampagnen for at skaffe missionen et hus til skole og kirke, men stadig uden held. Dog gaves der ham et betinget løfte, naar det i skrivelse af 19. aprilis 1763 hedder: *»imidlertid, naar menigheden skulde blive ved at formere sig, ville vi vel med tiden være betænkte paa, at sé den forsynet om ikke med en stadselig kirkebygning (hvori det just ikke behøves at følge Hernhuternes eksempel³⁾) saa dog med fornøden platz til at kunne bi-*

¹⁾ Er maaske identisk med Niels Lassen, der 1760 var res. kap i Hvidesø præstegæld, øvre Telemarkens provsti i Chrsands. stift, 65 blev spr. Lunds prgd., Dalernes provsti i samme stift, og døde ca. 80.

²⁾ Var egentlig udsæt til miss. ved Claushavn, men da miss. Stage der skulde have været til Godthaab, som ovenfor omtalt foretrak at forblive ved Claushavn, maatte Fabricius resignere og gik da til Ritenbenk som den plads, der for øjeblikket maatte anses for at trænge mest til en missionær.

³⁾ Hermed sigtes der rimeligvis til den omstændighed, at der ved Ny Hernhut ved Godthaab netop ved denne tid — eller kort før — var opført en mægtig, flerfløjet bygning, hvis ene fløj udgjordes af en stor kirke med spir; de andre fløje var missionærboliger, skole, udhuse etc. Missionskollegiet har ret i sin bemærkning om, at man ikke agtede at følge dette eksempel — lige indtil vor tid har bygninger og boliger i Grønland været langt under lavmaalet af de fordringer, der med rimelighed kan stilles.

vaane den offentlige Gudstjeneste.« Men der var langt til vejs ende endnu. 63 hjemgik Fabricius og blev $\frac{26}{1}$ 65 spr. Lejrskov-Jordrup, hvor han virkede til sin død $\frac{5}{8}$ 86. Gennem sine 2 sønner og 4 døtre blev han stamfader til flere indtil vore dage blomstrende præsteslægter. Hans yngre broder var den bekendte naturhistoriker Otto Fabricius, Dr. theol., professor og biskop (1744—1822), som var miss. i Frederikshaab i Sydgrønland 1768—73 og senere blev Poul Egedes efterfølger som lektor i grønlandsk. 1780 udgav han sin berømte »fauna groenlandica«. Han har ogsaa gjort sig meget fortjent af missionen ved sine arbejder i og over det grønsl. sprog.

1763—64 var der ingen præst ved Jakobshavn, fordi kandidat Sverdrup, som var destineret dertil, erklærede sig for endnu ikke fuldt forberedt til at gaa ud.

4. 1764—88: Jørgen Sverdrup, f. Alstahoug sogn i Nordlandene (Helgeland i Trondhj. stift) $\frac{16}{12}$ 32; cand. $\frac{17}{12}$ 62; 1; udn. $\frac{16}{8}$ 64; ord. $\frac{6}{4}$ s. a. — I den »forholds-ordre« (c: instruks), som missionskollegiet medgav Sverdrup, hedder det bl. a.: »Paa coloniens folk har han som præst og sjælesørger nøje agt — — — saa haver han flittig i sin journal at antegne dem, som maatte findes skyldige i nogen scandal, helst som Grønlænderne kunde være viidende om, og os det aarligen troelig communciere; (NB.) dog haver han derhos at bruge den præcaution og forsigtighed, stedse at omgaa, som hans christendom og embede udfordrer, alle og enhver med kærlighed og sagtomdighed etc.« — en ubehagelig anvisning til endog under venskabs maske at drive spionage. Endvidere staar der i samme instruks: »I særdeleshed paalægges ham, saalænge han opholder sig ved Jakobshavn, hvor der er saa knap rum og lejlighed, endnu at have og beholde det ungeniske hos sig, som han overbringer med sig for at præpareres til catechet-embedet¹⁾, i værelse hos sig selv,

¹⁾ Han hed Lange og har sandsynligvis været et Vajsenhusbarn; han trivedes imidlertid ikke i landet og hjemgik 70.

uden at begiære noget á parte sted for ham» — et stift stykke at byde en ordineret præst saadanne vilkaar.

Anm. Nærmest naivt er det, naar kollegiet i officiel skrivelse af 7/6 70 ytrer det ønske, næsten i ordre-form, at »den ved missionens første anlæg brugte skik, at sammes betjenter spiste med de fornemmeste ved handelen« atter kunde indføres. Grunden til dette ønske er dels at »spare en skilling for enhver«, men navnlig for »om det kunde blive et middel til en almindeligere forstaaelse!« — o enfold! hvor er der vel rigere lejlighed for folk til at komme i totterne paa hinanden, end naar de sidder sammen ved bordet? Alene spisesedlen vilde jo give anledning til utallige rivninger, og hvem skulde være øverstbefalende med hensyn til at bestemme den? Forøvrigt er det notorisk, at miss. Sverdrup en tid føjede sig efter kollegiets ønske og holdt fælles husholdning med købmanden og assistenten (ifl. Egede Saabye: brudstykker af en dagbog), men dette kunde selvfølgelig ikke blive stedsevarende, et eneste uharmonisk element maatte jo opløse det hele.

Ved miss. Sverdrups ankomst var den kristne menighed ved Jakobshavn, der før talte godt 100 medlemmer, svunden ind til ca. 80, hvilket formodentlig maa tilskrives manglen paa stabile forhold i embedet. Som en følge af det utilstrækkelige tilsyn maa det ogsaa sés, at nogle af de kristne Grønlændere — vistnok i vinteren 63—64 — havde deltaget i et mord, som hedningene paa gl. grønlandsk vis forøvede »paa 3de udøbte og for hexeri beskyldte kvinder.« — Men ved Sverdrups virksomhed er der snart kommet orden i menigheden, og denne er atter tiltaget i antal, saa den ved slutningen af hans tid rimeligvis har talt ca. 200 medlemmer, dels ved selve kolonistedet, dels ved de nærliggende bopladser Igdumiut, Kingigtok, Pitørkek og Sermermiut. Men Sverdrup holdt ogsaa standhaftig ud paa sin post¹⁾: allerede ¹¹/₄ 65 vilde kollegiet forflytte ham til Clauthavn, men han fik bestemmelsen forandret og blev ved Jakobshavn som det sted, der mest trængte til stabile forhold; senere i 84 (²²/₄) ønskede man atter, at Sverdrup,

¹⁾ Provst Koch skriver (l. c. pag. 468) at Sverdrup var »den meste tid« i Jakobshavn. Kopibogen der viser, at han intet andet sted har været ansat, men vel flere gange bestred ogsaa andre missionariater derfra.

der da var eneste provst i Grønland, skulde flytte til Holstensborg som et mere centralt sted, men atter gennemførte han at blive ved Jakobshavn, uagtet kollegiet ikke var helt tilfreds dermed. — Det var ligeledes Sverdrup, der endelig fik udvirket, at Jakobshavns store menighed fik en kirke¹⁾, men herom henvises til min afhandling i Kh. Saml. 5. V, 236 (suppleret af provst Koch i ovennævnte afhandling pag. 458, anm.).

Da den hernhutiske historieskriver Crantz havde udgivet sit berømte, bindstærke værk »Historie von Grönland«, blev missionskollegiet misundeligt og tænkte: »so eine ding muss ich auch haben«. De udtalte nemlig til Sverdrup 1766, at det var mærkeligt, at hernhuterne, der »kun havde plads ved én koloni og til største delen var ustuderede«, havde kunnet tilvejebringe allerede et saadant værk, der ikke blot var deres missions historie, men tillige indeholdt masser af oplysninger om Grønlands natur, folk etc., medens »alle vore missionarii, der i saa mange aar have tillige med handelen udbreed sig fast over det hele land,« ikke har bekymret sig »det allermindste om slige curiosa, ja ikke engang at anføre noget enten opbyggeligt eller remarquabelt«. — kollegiet glemte Egedernes relationer og Hans Egedes »perlustration af det gamle Grønland«, og det glemte ligeledes, at de hernhutiske missionærer havde saadanne kaar, at de forblev den længste tid af deres liv i landet, medens dette af mange grunde var ugørligt for vore missionærer. Sverdrup er den første, der — sikkert

¹⁾ At langtfra alle handelsfunktionærer var fjendtligsindet mod missionen, kan ses af, at flere af dem gav efter forholdene ret kostbare gaver til Zionskirken ved Jakobshavn. Saaledes forærede en købmand Abr. Falck (rimeligvis fader til to i »handelens« tjeneste ansatte bestyrere) i 1773 en kirkeklokke til den da paa-tænkte kirke; ¹²/₁₀ 82 hjemsendte »oberassistent« Adam C. Thorning (f. 26; ansat 58; † som pensionist Krp. Eiland 07) en anvisning paa 10 rbd. »til Zionskirkens prydelse«, og i 88 skænkede købmand Svend Sandgreen (ans. 59; entl. 88, † Kbh. 92) 20 rbd. til 2 malmlysestager til kirkens alter, hvor de endnu bruges.

under store savn og med megen opofrelse — gennemførte at lægge sin livsgæring i Grønland, og en væsentlig grund dertil har sikkert været den, at han ingen børn havde, der skulde opdrages i Danmark.

1772—73 var Sverdrup i Danmark paa permission, og under dette ophold udnævntes han $\frac{6}{4}$ 73 til viceprovst i det nordlige provsti i Grønland¹⁾, med 100 daler i tillæg til missionærgagen. Hans instruks som provst lød paa, at han i løbet af 3 aar skulde visitere samtlige missionariater (o: Umának, Ritenbenk, Jakobs-havn, Claushavn, Christianshaab, Egedesminde (Disco) og desuden pr. skib Upernivik). Det andet aar skulde han tillige rejse til Sydbay (o: Holstensborg) for at træffe og konferere med provsten for det sydlige provsti, i forening med hvem han skulde indsende forslag, betænkninger etc. til kollegiet. Det 4de aar skulde han tilbringe hjemme ved sin egen mission — hvor han altid skulde have til hjælp »en adjunctus« — og derpaa begynde omgangen paany. Om alle visitatserne skulde han hjemsende udførlig beretning, tildels in duplo. Det væsentligste ved hans visitatorgæring var 1) at undersøge de døbtes og katekumernes kundskab, levnet og næringsmidler, 2) at efterse missionens indretning og økonomi de forskellige steder og udtænke forbedringer deri, 3) at undersøge og indberette om missionærernes opførsel, fremgang i sproget og deres gæring i det hele, 4) varetage danske og grønlandske missionsbetjentes og efterladedes interesser juridisk, 5) ind-

¹⁾ Provstierne oprettedes ifl. reskript af 18. marts 1773 (provst Koch nævner (l. c. pag. 475) 1770, men dette er næppe rigtigt — ialtfald ikke for Sverdrups vedkommende). Sydgrønlands provstis eneste viceprovst var Eigel Thorhallesén, f. Borg prgd. p. Island $\frac{11}{11}$ 34; cand. $\frac{28}{5}$ 61 (sm. dag som miss. Glahn), nc; ord. $\frac{20}{4}$ 65; miss. Godthaab 65—75; rimeligvis provst ligesom Sverdrup fra 73; † som provst og spr. Bogense-Skovby $\frac{7}{1}$ 89. Har skrevet bl. a.: efterretning om rudera (i Grønland) 76; beretn. og beskriv. over Grønlands søndre Distrikt (i manuskript); mon dette sidste er et svar paa missionskollegiets ovennævnte bebrejdelse mod missionærerne?

sætte missionærer og kateketer, 6) katekisere med unge og gamle i menigheden, 7) i særdeleshed arbejde paa ny testamentes o. a. bøgers sproglige forbedring, 8) ordne missionær-omflytninger og 9) være forligsmand i stridigheder mellem handelen og missionen. — Provst Sverdrup havde altsaa — især naar hensyn tages til de mangelfulde og usikre befordringsmidler, der stod til hans raadighed — nok at gøre¹⁾, og det blev jo ikke mindre, ved at kollegiet stadig bebyrdede ham med nye hverv, snart med en eller flere kolonier, hvortil der ikke kunde skaffes missionærer, snart med kateketer til oplæring, som da de i 80 opsendte en monsr. Søren Braadt, student, fhv. skoleholder, som var antaget til kateket, men havde vist sig i besiddelse af »saare utilstrækkelig kundskab om de saliggørende sandheder« — for at Sverdrup skulde gøre ham færdig²⁾. — Men Sverdrup var posten voksen. Man sporer strax en anden gænge i det hele, der indføres en ordentlig forretningsgang, anskaffes kopibøger, kirkebøger etc., indrettes arkiver, sørges langt bedre for kateketers oplæring og ansættelse end før, sættes system i skoleundervisningen; rekvisitioner af bøger, skolemateriel etc. bliver konstantere og større — og fra kollegiets side er der stadig udelt tilfredshed med hans embedsførelse og nidkærhed. Det maa meget beklages, at den gode begyndelse med provsteinstitutionen ikke blev fortsat; missionen har lidt derunder til den nyeste tid, da institutionen først atter er indført, men med kun én provst for hele det mægtige, udstrakte land, en ordning,

¹⁾ Han tog sig ogsaa frivillige hverv paa. Da købmand Jens Peter H. Glomstad (f. 52, ansat 82) døde ved Jkshvn. $\frac{24}{4}$ 88, paatog Sverdrup sig at være lavværg for enken Johanna Dorothea, f. Mechlenborg, der konstitueredes som købmand til $\frac{80}{6}$ 88. Han varetog hendes interesser, dels ved handels- og leveranceforretningerne og inddrivning af Grønlændernes gæld til boet, dels ved en vidtløftig korrespondance med inspektoratet, som fortsattes endog efter hans hjemkomst.

²⁾ Hvor han blev af, véd jeg ikke. Han maa atter snart have forladt landet, da han ikke omtales senere.

der efter manges mening er utilfredsstillende i flere henseender. I Sverdrups tid skete det for Grønlands videre udvikling betydningsfulde, at staten overtog handelen, og at der fra 1782 ansattes to inspektører, en i Nord- og en i Sydgrønland til at varetage saavel handelens som Grønlændernes tarv.

Provst Sverdrup var en stille mand, som passede sin gærning uden bram og ikke gjorde nogetsomhelst forsøg paa at blive bemærket. Uagtet han baade var herbarie-samler og oversætter af forskellige bøger til grønlandsk — 1779 hjemsendtes f. ex. Luthers katekismus og Pontoppidans forklaring — foreligger der mig bekendt intet trykt arbejde fra hans haand, ukendt af hvilken grund. Men heroppe er han ikke glemt, de ældste i menigheden ved at fortælle om hans kærlige og nidkære arbejde, som de har hørt om fra deres forældre og bedsteforældre, og de holder af hans minde, fordi han skaffede dem deres kirke. For mig staar han i en særlig glans, fordi han i en tid, hvor ellers de fleste præster hastede hjem til kødgryderne fra udlændigheden heroppe, og hvor konditionerne var saa ugunstige som aldrig senere, viede den grønlandske mission næsteu en menneskealders utrættelige arbejde og usvækkede kærlighed¹⁾.

Provst Sverdrup blev 67 eller 68 g. m. en Grønlænderinde (blanding?) Mariana, død 85²⁾. Ikke saa lidt svæk-

¹⁾ Egede Saabye siger saaledes (dagbog, p. 141, anm.) om ham: •et lyst hoved, besad mange og grundige kundskaber, og et ædelt, varmt, trofast hjerte Jeg har ham, og hans opofrende venskab saare meget at takke; især lærte jeg ved ham og ved at agte paa hans embedsførelse, hvad det betydede, at være præst i Grønland. •

²⁾ Rimeligvis ca. $\frac{20}{6}$, idet kolonien Jakobshavns hovedbog udviser (ifl. den til provsten udleverede deputat-mængde), at hun maa være død mellem $\frac{7}{6}$ og $\frac{20}{6}$; og d. 20. maj har provsten faaet udleveret 3 brædder à 9 alen, netop hvad der medgaar til en ligkiste i Grønland. Hun har været enke, da hun blev gift med provst Sverdrup, og haft i hvert fald 3 børn, nemlig •Michel, provst Sverdrups stif-søn• (han hed Michel Michelsen Gratz og

ket paa helbredet¹⁾ hjemgik han ²⁹/₇ 88²⁾, blev allerede ¹⁹/₅ 89 udnævnt til spr. i Augvaldsnæs præstegæld, Karmesunds provsti i Christianssands stift; blev 92 æresprovst (præpositus honorarius) og 93 provst i provstiet; entl. som provst 01; som præst 05; † som pastor emeritus ²²/₄ 10.

Uagtet det var bestemt 1773, at provsten altid skulde have en anden missionær som »adjunctus«, blev dette dog kun tilfældet den korteste del af hans provstetid. Følgende missionærer var ham adjungerede:

a. 1773—77: Christian Gjerløff, f. Kbh. ²⁶/₈ 47; cand. ²²/₆ 68, h (l); udn. ¹¹/₃ 73; ord. ²⁶/₈ s. a. Som adjunctus hos provsten erholdt han den glimrende løn af 32 rdl. aarl. foruden kostdeputatet; hvorledes han med familie har levet heraf, er en gaade. Miss. Umának ⁷/₅ 77 — ⁵/₁₀ 83. Boede 83—84 ved Godhavn. Efter hjemkomsten var han hjælpepræst, til han ¹⁹/₅ 86 blev spr. Hvidbjerg-Lyngs (provst ⁶/₆ 03), hvor han døde ²²/₁₁ 1821.

b. 1786—87: Jens Koch Lintrup (se series for Claushavn nr. 9). Har dog rimeligvis kun været her en kortere tid; idet han synes at have virket ved Egedesminde i alt fald en del af aaret (se der); men hvorledes det nu end forholder sig, er det sikkert, at han udsendes til Jakobshavn som medhjælper for (el. event. afløser af) provst Sverdrup (skriv. fra kollegiet af ²⁹/₄ 86).

c. 1787—88: Caspar Grewe (se Claushavn nr. 8). Forflyttedes hertil ⁸¹/₃ 87, idet man ventede, at Sverdrup vilde hjemgaa. Heraf ses det, at selv kollegiet havde lært

var fra 83 harpunér ved hvalfangsten), »Constantze, hr. provst Sverdrups stif-dotter« og endnu en datter, hvis navn ikke kendes, men som var g. m. national-kateket Andreas Sandgreen, som kaldes »provsten Sverdrups svigersøn«; han var sandsynligvis en blanding, søn af den ovenfor (pag. 25 under teksten) nævnte købmand S., han blev ca. 94 ansat i handelens tjeneste. — Kollegiet lover Sverdrup i skrivelse af ²⁹/₄ 86 at støtte denne hans sted-familie efter hans hjemgang »paa grund af Deres retskafne tjeneste.«

¹⁾ Jfr. provst Kochs oftnævnte afhandling pag. 469.

²⁾ Med skibet »Friheden«, skipper Niels Gudmandsen.

at betragte Jakobshavn som den betydeligste plads, idet det ansatte den i landet ældste og mest erfarne missionær dér. — Ankom til Jkshvn. $^{10}/_8$ 87¹⁾.

5. 1788—90: Caspar Grewe. Uagtet kollegiet som svar paa hans anmodning om hjemgang 90 meddelte ham, at det ikke var muligt at sende nogen successor, og derfor »ville De forblive til næste aar, da en eftermand skal vorde oversendt i den missionærs sted, som vorder beordret til at afløse Dem²⁾« — gik Grewe dog hjem $^{12}/_8$ 90³⁾ efter paa egen haand at have truffet aftale med Egedesminde missionær om at flytte til Jakobshavn, medens miss. Lintrup fra Claushavn skulde berejse Egedesminde — en ordning, der som omtalt ikke vandt kollegiets bifald. Imidlertid maa Grewe vel alligevel have faaet kollegiets anbefaling — formentlig p. gr. af sin 10-aarige tjeneste — de fleste blev kortere tid i landet — thi allerede $^{19}/_8$ 91 blev han kaldet til spr. Sørbymagle-Kirkerup, hvor han døde $^{28}/_9$ 1816.

6. 1790—92: Frederik Christian From, f. Gunderslevholm $^{31}/_{10}$ 58, cand. $^{13}/_4$ 85, nc (h); udn. $^{30}/_8$ ord. $^{28}/_8$ 87. Miss. Egedesminde 87—90, da han sua sponte sine lege — men efter aftale med miss. Grewe — gik til Jakobshavn (ankom $^{24}/_8$) for at overtage missionen dér. Rimeligvis var han af kollegiet udsét dertil, men først fra 91. Kollegiet bebrejder ham hans egenmægtige handlen, men ikke særlig haardt: »siden det nu er gjort, faar det derved at forblive.« — I Froms tid sendtes der til missionærerne en noget forandret instruks af $^6/_4$ 91, hvori det bl. a. hedder: »Til kateketer maatte fornemmelig vælges

1) Saaledes ifl. missionskollegiets skriv. til Grewe af $^{12}/_4$ 88; men ifl. kolonien Jakobshavns journal har Grewe nydt kostdeputat ved Jkshvn. for sig og kone fra $^{14}/_7$ 87.

2) Atter et bevis paa min ovenanførte slutning angaaende missionskollegiets forandrede syn paa Jakobshavn — man kan ogsaa sige: paa at missionens tyngdepunkt har forskudt sig.

3) Med skibet »Catharina«, skipper Jørgen Jensen Ravn. Hans kone rejste med, saa hun maa vel være død kort efter hjemkomsten, siden Wiberg intet ved om hende.

de af blandet ægteskab fødte drenge, hvoraf de vittigste, lærvilligste og sædeligste ligesom i et seminario maatte forberedes, og naar disse paa en à parte hjemsendende fortegnelse med fordelagtig vidnesbyrd vare udmærkede, vilde man være betænkt paa smaa præmier for dem etc.» — i denne tanke ligger spiren til seminarie-institutionen til uddannelse af indfødte kateketer, en indretning, som dog først 55 aar senere, nemlig 1846, skulde blive realiseret, dog i langt fra tilstrækkeligt maal. Først i 1906 er dette forhold tilfredsstillende ordnet. Allerede $^{25}/_8$ 92 hjemgik From, uvist af hvilken grund saa tidlig, med kollegiets tilladelse¹⁾. Var over 3 aar uden fast embede²⁾. Spr. Lillehedinge-Havnelev fra $^{15}/_1$ 96 til sin død $^{8}/_4$ 1823.

7. 1792—97: Rudolph Friderich Lassen, f. Finmarken, hvor faderen var handelsmand, $^{12}/_8$ 61, cand. $^{11}/_4$ 82, h (l); udn. $^{80}/_8$, ord. $^{28}/_8$ 87 sammen med miss. From. Var en vidtbefaren mand, født i Nordnorge, student fra Skalholt paa Island, missionær forskellige steder i Nordgrønland og til slut sognepræst i Jylland. Miss. Lassen udsendes 87 til Upernivik forat afløse stedets første missionær³⁾, hvis tjenestetid var omme, men da missionen ved dette fjærntliggende sted opgaves, anbragtes han fore-

¹⁾ Med skibet «de tvende fruere», skipper Anders N. Thuren.

²⁾ Boede en tid, i hvert fald i foraaet 94, i Sørbymagle, vist hos pastor Grewe. Vikarierede som spr. Lyderslev og Frøslev 95—96 (Kh. Sml. 5. V, 276).

³⁾ Olaver Gundløggen Dahl, f. Sølvenæs p. Island $^{5}/_6$ 45; grønland. alumnus 77; cand. $^{2}/_6$ 78, nc (h); ord. $^{7}/_4$ 79; † 88. Blev sommeren 79 udsendt som missionær til den nye station Upernivik. Missionen dér opgaves atter 89, og først 1825 «genoprettedes» den af miss. P. Krag v. Egedesminde o: han rejste to gange derop og fik anbragt en kateket, som kun blev 2 aar deroppe. Først i 1833 fik Upernivik atter fast missionær, nl. Christian Christensen Østergaard, f. Hee sogn $^{14}/_7$ 04; tænkte paa at gaa ud som miss. til Indien; cand. $^{30}/_{10}$ 32, nc (l-l); miss. Upernivik 33—41; spr. S. Felding-Assing $^{28}/_4$ 42, Husby-S. Nissum $^{10}/_{12}$ 50 (Understed-Karup $^{7}/_{10}$ — $^{27}/_{11}$ 64); entl. $^{10}/_8$ 77; † $^{21}/_8$ 83; har oprettet et legat paa 5300 kr. for den danske hedningemission, bl. a. i Grønland.

løbig ved Godhavn 89—92, fordi der ingen anden plads var til ham (i Umának, hvor provst Koch omtaler ham l. c. pag. 486, har han aldrig været ansat); kun faa aar efter var han eneste missionær i Diskobugten — saaledes veklede forholdene hastig om i de tider. Ved den i indledningen omtalte omregulering og indskrænkning af missionariaterne af $24/4$ 92 fik Lassen Jakobshavn, Claushavn og Godhavn under sig, hvilke allerede $17/4$ 93 suppleredes med Egedesminde, som Holstensborgs missionær frasagde sig (jfr. indledningen) — saa at hans missionariat omfattede hele Diskobugt-området, som han altsaa ene bestred i 4 aar¹⁾; hvad dette med de dengang brugte kommunikationsmidler vil sige, kan let indsés²⁾. Imidlertid var han en driftig og nidkær missionær, som efter bedste evne berejste sine vidtløftige distrikter.

Lassen er den første missionær, der i større udstrækning søgte — og ogsaa tildels fik — støtte hos det i 81 oprettede inspektorat i sine bestræbelser for sædelighedens fremme blandt handelens danske mandskab og for missionens fremgang og bedste i det hele taget. Han førte bl. a. en vidtløftig korrespondance med inspektør Schultz om en kirke ved Claushavn, hvortil befolkningen havde tilbudt at yde — og ogsaa ydede — bidrag i form af sammenskud af grønlandske produkter (i lighed med hvad der havde fundet sted ved Jakobshavn en snes aar tidligere), en sag, der forøvrigt, som saamange andre gode projekter i den tid, ikke gennemførtes — kollegiet udsatte den i 97 paa ubestemt tid, og antagelig er den endelig strandet eller

¹⁾ Han boede snart ved Jakobshavn, snart ved Egedesminde, og han hjemgik fra sidstnævnte sted ca. $1/8$ 97.

²⁾ Da missionærerne jo skulde befordres med handelens fartøjer og mandskab naar dette ikke var »anderswo engagirt«, maatte de tage lejlighed, som det faldt, og kom ofte til at gøre sene og besværlige efteraarsrejser. Da Lassen $12/11$ 93 vendte hjem fra en saadan sildig rejse til Claushavn, fik de meget haardt vejr paa sig, under hvilket de mistede 4 aarer og kun med møje bjærgede sig ind til Jakobshavn.

døet hen under de ved krigen 1807—14 fremkaldte forvirrede forhold. Hvortil saa de indsamlede midler er anvendt, er ikke godt at vide¹⁾. — At der i de tider har været en ikke ringe interesse hjemme for den grønlandske mission, kan ses af, at en norsk bonde Christoffer Siursen Hieltnæs i 93 skænkede 6 i skind indbundne eksemplarer af Brochmands postil til fordeling blandt missionariaterne.

At Lassen blev noget træt af sin anstrængende gærning, er ikke at undres over; han har ogsaa lidt under den samme vanskelighed, som saa mange andre grønlandske missionærer, nemlig at hans hustru ikke befandt sig vel i landet, hvorfor han allerede i 93 søgte hjemgang, subsidiært midler til at kunne lade sin familie opholde sig i Danmark, men begge dele nægtedes ham; han blev da trofast sin tid ud. — Spr. Storvorde-Seglflod $\frac{9}{6}$ 98; † $\frac{13}{11}$ 1811.

8. 1797—1801: Hans Peter Jansen, f. Kbhn. 67 (Erslev har 68); cand. $\frac{8}{11}$ 90, nc (h); udn. og ord. $\frac{25}{2}$ 91. Udsendes i maj 91 som missionær ved Egedesminde, men blev ved missionariaternes reduktion 1792 forflyttet til Umának, som han betjente til $\frac{9}{7}$ 97²⁾. I en tillægsinstruks, som medgaves Jansen ved hans oprejse til landet, hedder det bl. a.: »da vi erfare, at Confirmation ei overalt bruges, ville vi: at de, der i deres umyndige aar ere døbte og ei selv have svaret til deres daab, overalt skal confirmeres, men de, der som voxne ere døbte og selv have svaret til deres daab, maa ingensteds confirmeres, og bør i den anledning ministerial-bøgerne holdes ordentlig, saa at deraf kan erfares de døbtes alder.« Altsaa fra 1791 er

¹⁾ Se dog nedenfor under miss. Jansen.

²⁾ Var ifl. missionskollegiets anordning i vinteren 96—97 paa slæde ved Jakobshavn for paa forhaand at aftale alt vedrørende Diskobugtens missionariat med miss. Lassen i anledning af sin fremtidige overtagelse af embedet.

konfirmationen officielt indført i Grønland. — Overtog Diskobugstens missionariat ²⁴/₈ 97.

Miss. Jansen var meget utilfreds med at bo ved Jakobshavn, hvorfra hele Egedesminde syddistrikt var ret vanskeligt at berejse, og gjorde derfor anstalter til at faa det ordnet saaledes, at han kunde bo vechselvis ved Jakobshavn og ved Egedesminde. Men missionskollegiet traf en ordning, som unødvendiggjorde dette, og det gik saaledes til: Jansen foreslog at faa en dygtig kateket ansat ved Upernivik, for at de derboende døbte ikke skulde falde tilbage til hedenskabet, og han tilbød selv at skaffe en saadan kateket. Han traadte ogsaa i korrespondance med inspektør Bendike om skibsløjighed til en saadan kateket, og fik tilsagn om, at den kunde skaffes. Missionskollegiet mente da, at Upernivik saa tillige skulde tilsés af en af de sydligere boende missionærer, helst hvert andet aar, og beordrede 1798 Jansen til at overtage dette hver¹). Men da Jansen protesterede mod at faa mere overdraget, end han i forvejen havde, traf kollegiet i 99 den ordning, at Jansen skulde blive ved Jakobshavn og derfra besørge alle »indenbugts steder« : alt fra Christianshaab til Umának, medens Umánaks missionær, Ostermann, skulde flytte til Godhavn eller Egedesminde, hvor der nu kunde skaffes ham bolig, og betjene alle »udenbugts steder« : Egedesminde, Godhavn og Upernivik-rejserne. Denne ordning kom ogsaa i stand — paa papiret, for ingen af missionærene vides at have været ved Upernivik, og hvad en kateket angaar, viste det sig dels snart meget vanskeligt og tilsidst umuligt at faa nogen til at gaa op til det fjærne, tildels hedenske sted, og dels mødte sagen selv og især spørgsmaalet om mandens befordring dertil saamange vanskeligheder fra handelens side, at den løb ud i sandet, og endelig som saa meget andet standsedes helt ved krigen 07—14.

¹) Fordi Godhavn, hvorfra besejlingen af Upernivik vilde komme til at ske, laa i hans missionariat.

Miss. Jansen fortsatte sin formands bestræbelser for at faa Claushavn forsynet med kirke, men med lige saa ringe held. Han foreslog inspektøren i det mindste at søge anskaffet for de indsamlede penge en malet altertavle til det lokale ved Claushavn, der benyttedes til gudstjeneste, naar præsten var der, men mødte modstand, idet inspektøren meddelte ham, at nogle af giverne var begyndt at fordre deres penge tilbage, hvis de ingen kirke fik. Da der i Claushavns nuværende nye kirke findes en gammel, malet, meget grim altertavle (Kristus i Getsemane), er det jo muligt, at Jansens forslag er gaaet igennem, men sandsynligt er det ikke, idet maleriet er dateret 1799, og saa tidlig kan sagen næppe være fremmet. Og billedet er saa gyseligt, at det kun kan være malet efter bestilling til Grønland, mulig dog givet af missionskollegiet.

Af kopi- og kirkebøgerne fra Jansens tid faar man det indtryk, at han har været en omhyggelig og samvittighedsfuld missionær. Men som saa mange andre missionærer er han blevet træt af sin anstrængende gærning, og allerede 98 søgte han tilladelse til at rejse hjem et aar før sin tid, altsaa 1800. Dette blev ikke bevilget, og han blev da til 1801; hjemgik $\frac{7}{10}$ med skibet „Jupiter“, skipper Broder Rieverts. — Spr. Nimtofte-Tøstrup $\frac{18}{2}$ 02; Saltum-Hune $\frac{17}{7}$ 07 til sin død $\frac{26}{4}$ 25.

9. 1801: Jakob Mathias Fugl, f. Aastrup i Jylland 74; grl. alumnus 99; cand. $\frac{26}{4}$ 98, nc (h); ord. $\frac{1}{3}$ 01. Han beskikkedes til missionarius ordinatus ved Jakobshavn og udsendtes i maj maaned med det dertil bestemte skib. Men da skibet ved sin ankomst til Grønland anløb anlæget Kronprinsens Ejland i Diskobugtens munding og skulde losse og lade dér, gik Fugl en dag ($\frac{3}{9}$) i land paa en af øerne for at spadsere og sé sig om. Da han imidlertid udeblev, eftersøgte man ham i flere dage, men skønt hele øen paa det omhyggeligste blev gennem søgt, fandtes han ikke. Han antages enten at være falden i en klipperevne eller — hvad der er sandsynligere — styrtet ud over en

bratning i vandet¹⁾. Jakobshavn maatte derfor 1801—02 besørges fra Egedesminde²⁾.

10. 1802—13: Eskild Sønnichsen Bram³⁾, f. Stobbum i Sønderjylland 73; cand. ¹²/₇ 96, nc (l. nc); udn. ¹²/₈, ord. ²²/₄ 02. Blev antagen til grøn. alumnus 99 og opsendt i anledning af miss. Fugls forsvinden. Afrejste fra Kbhvn. ¹³/₅ og ank. Jkshvn. ⁸/₈ 02 med skibet »Den unge August«, skipper Thomas Jessen Holke. Var en driftig og flittig missionær, som hyppig og utrættelig berejste sit vidtløftige missionariat. Paa grund af dettes vidtstrakthed ansøgte han gentagne gange kollegiet om at blive fri for Umának, men kunde, paa grund af manglen paa tilgang af kandidater og af kassens fattigdom, ikke opnaa dette. Dog strakte kollegiet sig saa vidt, at det ekstraordinært betalte omkostningerne ved hans Umánaksrejser; missionærerne skulde ellers selv bestride rejserne (jfr. indledningen). Miss. Bram tog sig med særlig iver af skolevæsenet — som jo skik var i rationalismens tidsalder⁴⁾ — og var ivrig for at faa saa megen læsning som muligt udbredt blandt befolkningen⁵⁾. Et bevis paa hans interesse for skolevæsenet skal senere blive anført. Han var for saa vidt forud for sin tid, som han 1804 foreslog kollegiet at formaa direktionen for handelen til at modtage, udsende og forhandle fra butikkerne grønlandske bøger — et godt forslag, som dog ikke vandt bifald og som endnu ikke den dag idag er realiseret. — Bram har, i modsætning til saa mange andre missionærer særlig i tidligere tid, staaet i et gennemgaaende godt forhold til handelens funktionærer. Dette fremgaar dels af den meget venskabelige tone, der gaar igennem hans kor-

¹⁾ Det var saaledes ikke — som provst Koch i sin afhandling (pag. 468) antager — paa en embedsrejse, miss. Fugl omkom.

²⁾ *Akkurat 100 aar efter var det omvendte tilfældet.*

³⁾ *Ikke Braëm, som Wiberg har.*

⁴⁾ Bram var vist forøvrigt — at dømme efter spredte ytringer i hans skrivelser — ikke »fuldblods« rationalist.

⁵⁾ 1802 opsendtes efter rekvisition bl. a. 150 salmebøger, 140 ny testamenter og 50 katekismusforklaringer.

respondance med inspektør Motzfeldt, dels og især af den omstændighed, at han i 1808, da købmanden ved Jakobshavn, cand. jur. Christian Frederich Hount¹⁾, døde paa en tid, da det ikke var muligt at faa forbindelse med de andre kolonier, overtog og i 6 uger ledede handelen ved stedet, for derved at varetage den afdødes og hans families tarv.

Anm. Som et kuriosum skal her anføres en liste over de ting, som ifl. Brams aftale med inspektøren blev reglementerede som inventarier for missionæren ved Jakobshavn, og som skulde anskaffes og vedligeholdes af den kgl. grl. handel:

2 borde, 1 topsengested, 8 ryslæders stole, 1 jærngryde, 1 brandjærn, 1 fyhrgrøde, 1 stegerist, 2 stegepander, 2 ildtænger, 1 ildskuffe, 1 kakkelovnsrist, 6 par bordknive, 1 stk. ildpuster, 1 stk. brændesaug med stilling, 1 saug-blok, 1 vandaag, 1 øxe, 1 kobber-thekjedel ca. 2 \mathcal{W} 's, 1 ditto ditto ca. 6 \mathcal{W} 's, 1 ditto potte m. laag ca. 7 \mathcal{W} 's, 1 ditto m. ditto ca. 2½ \mathcal{W} 's, 1 ditto dørs slag ca. 2 \mathcal{W} 's, 1 ditto casterolle ca. 14 \mathcal{W} 's, 1 vandøse, 4 lysæstager, 1 malm morter med støder, 1 flskeske, 1 rivjærn, 1 vandtok (apparat til at hugge is op med). Desuden de fornødne vaskeballier, vandspande, træbakker og træskeer. —

I forhold til det af provst Koch pag. 457 omtalte inventar for missionæren ved Frederikshaab var dette jo meget flot; der har altsaa hersket en forskellig praxis i Nord- og Sydgrønland — hvad der rimeligvis afspejler inspektørernes forskellige velvilje mod missionen. Men det kan alligevel ikke nægtes, at især hvad det egentlige møblement angaar, var dette saare spartansk, navnlig i sammenligning med de møbler, der fandtes som inventar ved de hernhutiske etablissementer (saa som finerede chatoller, sofaer, armstole etc.).

Ligeledes skal her — for at give et begreb om levemaaden i Grønland i de tider — eksempelvis nævnes det »commissionsgods«, som miss. Bram fik udsendt i 1804 (altsaa uden for »deputatet«):

16 \mathcal{H} kaffebønner, 3 \mathcal{H} kongothe, 12 \mathcal{H} svedsker, 4 \mathcal{H} rosiner, 3 \mathcal{H} korender, 1½ \mathcal{H} hvidt peber, 1 \mathcal{H} kommen, 12 \mathcal{H} risengryn, 1 \mathcal{H} allehaande, 8 \mathcal{H} tørrede kirsebær, 2 lod kanel, 1 lod nelliker, 2 lod kardemomme, 2 lod muskater, 1 lod muskatbomme, 3 glas eng. sennep, 4 \mathcal{H} tamarinder, 1 glas agurker, 1 gl. asier, 1 gl. Provençolie, ¼ \mathcal{H} stivelse, 8 \mathcal{H} raffnade, 16 \mathcal{H} kandis, 8 \mathcal{H} brun pudder-sukker, 10 \mathcal{H} hvid sirup, 1 anker dansk brændevin, 10 pottes kommenakvavit, ¼ anker fransk brændevin, ¼ ank. gl. rom, ½ ank. rødvin, ½ ank. ung vin, 10 ptr. vineddike, 1 skp. havregryn, 1 skp. bankebyg.

¹⁾ Født 1767, ansat i landet (Umának?) 99; bestyrer Jkshvn. ¹⁰/7 02 kst. insp. Godhavn 03—04; † Jkshvn. ²⁰/4 08; om hans giftemaal se Fleischernes slægtstavle nedenfor.

14½ \mathcal{R} holstensk ost, $\frac{1}{4}$ td. Lyngbye tvebakker, 1 lispd. 5 \mathcal{R} surkaal, 1 lp. 5 \mathcal{R} snittebønner, $\frac{1}{2}$ anker rødder og grønt, $\frac{1}{4}$ anker rødløg, $1\frac{1}{2}$ lp. Christiansfeldter-lys, timian for 58 skill., 2 stkr. ovenlak, 20 \mathcal{R} engl. Liverpol tobak, 4 jyske pottes, 2 ditto pander, 1 stentøjs-terrin med laag og fad, 2 par fruentimmer-handsker, 1 par mands ditto, $\frac{1}{2}$ lod sylsilke, 1000 kirke-oblater.

Dette var, i sammenligning med udsendingerne til andre danske, en meget stor og flot rekvisition, som beløber sig til over 130 daler — det vil erindres, at gagen dengang kun var 300 daler, hvoraf embedsrejse-udgifter tillige for største delen skulde udredes. —

Missionær Bram oplevede og gennemlevede i Grønland omtrent hele krigsperioden, i alt fald dennes for Grønland værste aar. Angaaende denne periode kan henvises til en meget læseværdig afhandling af provst Schultz-Lorentzen i tidsskriftet »Atlanten« s 64—67de hefte. Jeg skal dog her gribe lejligheden til at supplere nogle punkter i den nævnte fremstilling af tidsrummet. Naar det i provstens afhandling siges (pag. 368), at kommunionvinen slap op, saa at menigheden ikke kunde gaa til alters, saa gælder dette ikke for Jakobshavns missionariat; altergangene og altergæsternes antal er stadig det sædvanlige. Dette forklares imidlertid ved en skrivelse af 25. august 1810 fra inspektøren, hvori han meddeler tilladelse til, at der maa debiteres miss. Brams regning 1 stk. bedste blaa ræveskind, »hvorfor De fra en engelsk hvalfanger har indkøbt communion-viin«. Ræveskind er ellers monopoliserede. — Mangelen paa krudt og bly under krigen har i alt fald for blyets vedkommende været mindre følelig ved Jakobshavn, atter takket være miss. Bram, der efter anmodning fra fangerne ved stedet i 1810 gav initiativet til, at det bly, hvormed Jakobshavns kirkes spir var tækket, blev nedtaget og efter vægt solgt ud til Grønlænderne. — Naar det i provstens afhandling (pag. 379) siges, at af de 5 daværende missionærer Fleischer (Julianehaab), Jessen (Frederikshaab), Wolf (Godthaab), Hartz (Egedesminde) og Bram sendte Wolf 1809 sin familie hjem til Danmark, hvad de andre ikke kunde gøre, da der ingen skibe kom til deres kolonier, saa bør dette suppleres med, at Jessen var ugift

og at Hartz og Bram ikke kunde sende deres familier hjem tillige af den grund, at de var grønlandsk gift. — Fremdeles naar det i afhandlingen (pag. 384) berettes, at netop lige før krigens udbrud havde direktionen en udmærket plan om at oprette en slags højskole for indfødte især for at uddanne dem til at komme i handelens tjeneste, en plan, som var støttet af insp. Motzfeldt« — saa bør dette suppleres med, at miss. Bram gav, om ikke initiativet, saa dog et meget vægtigt bidrag til denne plan, hvad der fremgaar af en skrivelse fra Motzfeldt, dateret 27. maj 07, hvori det hedder: »Deres V^{heds} mig i ærede skrivelse af sidste 1. februari meddelte betænkning og plan¹⁾ angaaende et lære-instituts oprettelse til skolelæreres dannelse¹⁾ og oplysningsvæsenets fremme i dette inspektorat, har jeg med inderligste fornøjelse igjennemlæst og jeg giver Dem herved det løfte ej alene at ville af yderste evne befordre udførelsen af Deres plan¹⁾, men jeg tør endog (: med hensyn til den kgl. handels-directions idelig visende iver i at fremme enhver for landet gavnlig indretning:) give sikkert haab« : om at det fornødne pengebeløb vil blive skaffet tilveje. — Naar endelig provst Schultz-Lorentzen i sin afhandling siger (pag. 380), at næsten alle missionærerne rejste hjem i denne kritiske tid etc. »i Nordgrønland rejste miss. Bram ved Jakobshavn hjem 1813. Men med ære maa vi blandt alle nævne miss. ved Egedesminde, Bernhard Hartz« — saa vil jeg hævde, at Bram ogsaa bør nævnes med ære, alene af den grund, at han blev over sin tid, var ialt 11 aar i Grønland, en af de længste da naaede tjenestetider, medens Hartz kun blev sine reglementerede 10 aar. —

1812 var miss. Brams tid omme, og kollegiet meddelte ham tilladelse til hjemrejse, men tilføjede et tilbud om 100 rbd. i aarl. tillæg og dobbelte vartpenge, 160 rbd., ved

¹⁾ Udhævelserne af mig. Det synes virkelig heraf at fremgaa til evidens, at Bram har haft en meget væsentlig del i denne — desværre aldrig realiserede — plans fremkomst. —

hjemkomsten, hvis han vilde blive længere i landet. Han blev da endnu et aar og hjemgik 1813; rejste fra Jkshvn. medio juli og tog til Danmark via Godhavn, hvortil »Hvalfisken« ankom $\frac{8}{8}$ som eneste skib til Nordgrønland det aar. Han er da rejst hjem sammen med mineralogen Giesecke, der var kommen til Grønland for at anstille undersøgelser 06 og altsaa ufrivillig kom til at blive 7 aar i Grønland. —

Miss. Bram blev $\frac{13}{4}$ 03 1. gang g. m. blandingen Sofie Dalager (dt. af ass. v. Jkshvn. Andreas Peter D.¹) ans. 72; † Jkshvn. 20, og hustru Juliane); hun døde $\frac{19}{8}$ 04. Et halvt aar efter $\frac{14}{9}$ 04 (efter kirkebogen fejlagtig 05) blev han anden gang gift med blandingen Pauline Irgens²). — Spr. Klim-Torup-Vust $\frac{5}{9}$ 14, † $\frac{11}{2}$ 15. Enken vendte i 1818 tilbage til Grønland, hvor hun først levede en aarrække ved Jakobshavn, tildels — paa grund af uøkonomi — i trang; senere flyttede hun til udstedet Agto i Egedesmindes syddistrikt, hvor hun døde $\frac{11}{7}$ 65. Skønt der var mindst 5 børn, og mindst én af døtrene er bleven gift i Grønland, har jeg dog aldrig truffet eller med vished kunnet opspore nogen descendent herfra; der skal findes nogle ved Upernivik. 1821 blev 4 af børnene paa foranledning af miss. Løchte hjemsendt og anbragt paa Vajsenhuset; det synes, som om ogsaa det 5te barn, en dreng, i 23 er blevet anbragt sammesteds. Men midt i 20-erne er datteren Maren atter i Grønland, hvor hun da er for-

¹) Søn af købmand Christopher Carl Dalager, der allerede i 57 var købmand ved Ritenbenk, hvilken koloni han ca. 74 flyttede til dens nuværende plads; umiddelbart derefter forflyttedes han til Jakobshavn, som han bestyrede til $\frac{18}{9}$ 84, derefter til hvalfangst- og handelsanlægget Klokkehuk (eller Arveprinsens Eiland, som det ogsaa kaldtes), som han anlagde og derpaa bestyrede til sin død 99. Har endnu en talrig slægt i Diskobugten. Han var broder til den bekendte købmand Lars Dalager, der 1752 udgav »relationer angaaende Grønland«. —

²) Datter af købmand Irgens og hustru Ane Dorff (se nedenfor under Hartz).

blevet trods gentagne forsøg fra Moderens side paa at faa hende ambligeret i Danmark. I slutningen af 30-erne var der ved Ritenbenk en kort tid ansat en ung dansk haandværker, Eskild Sønnichsen B., som jo utvivlsomt har været en søn af missionæren, muligvis af 1ste ægteskab, da han andensteds sés at have været ca. 21 aar gl. i 1824. —

11. 1813—16: Bernhard Hartz, f. Svorchmoe ved Trondhjem ^{15/7} 81; cand. ^{20/1} 06, h (h); udn. ^{21/2} 06; ord. ^{26/2}. Udnævntes saa hurtig efter examen for at ansættes ved Egedesminde, fordi missionæren dér *sine lege* var hjemgaaet 1805. Fik allerede i skrivelse af ^{10/8} 12 besked om eventuelt, hvis Bram hjemgik, at gaa til Jakobshavn med et aarligt tillæg paa 100 rbd., og om, at han da rimeligvis vilde blive eneste missionær i hele landet. Ligeledes: at kollegiet ved tidernes ugunst (o: p. gr. af krigen) ikke vilde kunne træffe bestemmelse om alle enkelte forhold, men maatte overlade det meste til missionærens skjønnende«. Da saa Bram hjemgik 13, og Hartz afløste ham (ank. Jkshvn. ^{30/8}), hjemsendte han samtidig en skrivelse, hvori han skildrede de betænkelige følger, det vilde faa, naar landet saaledes næsten ganske blottedes for missionærer. Heri turde én af grundene ligge til katekét Bertelsens ordination, hvorom nærmere nedenfor. Hartz foreslog gentagne gange¹⁾ at optage den gamle skik at oversende unge danske, der kunde uddannes og ansættes som kateketer i landet, men kollegiet kunde, skønt det indrømmede det ønskelige deri, ikke fremme forslaget paa grund af missionskassens magerhed. —

1813—15 var Hartz eneste missionær i hele Grønland, o: kun Nordgrønland kunde tildels berejses af ham for Diskobugtens og Umának-fjordens vedkommende; for Syd-

¹⁾ Han har vel ment, at naar man blev ved, fik man tilsidst sin krig igennem, en fremgangsmaade, som ofte med held har været anvendt i den grønl. miss.'s historie, og som især miss. Kragh ved Egedesminde drev til fuldkommenhed, — men Hartz' forslag fremkom i en altfor uheldig tid.

grønland havde det med hensyn til tilsyn ingen reel betydning, at han blev i landet. Trods stadige, dog stedse svagere, anfald af skørbug berejste han flittig alle de steder, han kunde overkomme.

Dog skulde det alligevel faa stor betydning for Sydgrønland, at der overhovedet blev en ordineret mand tilbage i landet. Med kollegiets skrivelse af 27/5 14 fulgte nemlig biskoppelig fuldmagt (dat. 28/5) fra biskop Münter til at ordinere national-kateketen Frederik Bertelsen ved Sukkertoppen¹⁾, »der fra forrige miss. Wolf og flere har anbefalende vidnesbyrd om sin duellighed, retsindighed og sædelighed«. Biskoppen giver i en særlig skrivelse en meget detailleret besked om fremgangsmaaden ved ordinationen og gode raad m. h. t. ordinationstalen, eden efter ordinationen, Bertelsens introduktion hos menigheden og de danske m. m. m. Det er kuriøst at sé, at den latinske messe, som var et stridsspørgsmaal ved den forrige ordination i Grønland 1775²⁾, af biskop Münter beordres oversat paa grønlandsk. Da ordren om ordinationen først kom til Jakobshavn sidst i august 14, var det ikke muligt at faa den fuldbyrdet det aar, hvad der ikke faldt i god jord hos kollegiet³⁾, rimeligvis under paavirkning af,

¹⁾ Den første ordinerede Grønlander Frederik Bertelsen (grl. øgenavn »naparutak») var søn af kateket Bertel Laersen [Vajsenhusbarn, udkom til landet 1739, kateket Godthaab 39—57, g. m. Grønlanderinden Susanne, forflyttet til Sukkertoppen (anlagt 55); ordineret til missionær 64, † 8/12 82. Omtales som meget dygtig og nidkær, hernhutisk paavirket; 3 af hans sønner blev dygtige kateketer]. Fr. Bertelsen var ved sin ordination en gammel mand (f. Godthaab 27/4 50); han blev særlig bekendt ved sin dygtige optræden mod en sværmerisk vranglærer Habakuk og hans tilhængere. Han var miss. ved Godthaab til fuld tilfredshed indtil 1826, † 28.

²⁾ Se ovenfor under miss. Balwig ved Christianshaab.

³⁾ »Unødig (!) vilde man, at missionæren hr. Bertelsen først skulde ordineres dette foraar, især da han i sit brev melder, at vilde møde Dem ved Holsteensborg« (kollegiets skrivelse til Hartz af 20/4 15).

at insp. Myhlenphort i Sydgrønland fraraadede Bertelsens ordination. Men $9/7$ 15 fandt ordinationen sted ved Holstensborg¹⁾, i Grønlands ældste kirke, kaldet Bethel (indviet $6/1$ 1775). Hartz' fremgangsmaade ved højtideligheden vandt kollegiets fulde tilfredshed.

Der var saaledes nu to missionærer i Grønland, ved Godthaab og Jakobshavn. Men dette varede kun 1 aar. Allerede 1813 havde Hartz søgt hjemgangstilladelse det følg. aar²⁾. Grunden hertil var ikke udelukkende mandens svage helbred, men maa snarere søges i, at han gjerne vilde have embede i sit fødeland Norge, hvor hans gamle forældre levede, hvortil kollegiet ogsaa tilsiger ham sin støtte og anbefaling. Af denne grund gentog han hvert aar sin begæring, men gik dog først hjem 16³⁾. Om han da har benyttet kollegiets tilbud om anbefaling og søgt embede i Norge, og om maaske dette p. gr. af spænding mellem de nylig fraskilte lande ikke har kunnet lade sig gøre,

¹⁾ Ialt har følgende ordinationshandlinger fundet sted i Grønland:

- 1) 1764 ordineredes B. Laersen (dansk kateket) ved Kaugamiut ml. Sukkertoppen og Holstensborg; det var kol. Sukkertoppens første plads (Laersen ordineredes af miss. Lauritz Gregersen, f. Kbhn. $14/10$ 31, cand. $11/8$ 60, nc; ord. $2/8$ 60; miss. Godthaab 60—64; spr. Todbjerg-Mejlby $18/8$ 65 til sin død $29/7$ 1811).
- 2) 1775 ord. Balwig (dansk cand. theol.) ved Christianshaab af Egede-Saabye.
- 3) 1815 ord. Bertelsen (grønsl. kateket) ved Holstensborg af Hartz.
- 4) 1902 ord. Elias Petersen (grl. overkat. v. Sukkertp.) ved Godthaab af lektor, sognepr. i Lyng-Uggeløse Chr. Rasmussen.
- 5) 1909 ord. Gustav Olsen (grl. overkat. v. Jkshvn.) ved Jakobshavn af provst Schultz-Lorentzen til missionspræst ved Kap York.
- 6—7) 1910 ord. Karl Chemnitz (grl. overkat. v. Godthaab) ved Godthaab, og Mathias Storch (grl. overkat. v. Jkshvn.) ved Jakobshavn, begge af provst Schultz-Lorentzen.

²⁾ Kollegiet var meget glad ved Hartz og holdt stærkt fast paa ham; i skriv. af $20/4$ 15 hedder det: »ønskeligst var det, om De stedse kunde forblive i landet, hvormed man tror Dem som gift med en Grønlænderinde bedre faren». —

³⁾ Den $9/8$ med briggen »Freden», skipper Lauritz Mathiesen.

eller han straks har resigneret fra dette sit ønske, er ikke til at afgøre.

Miss. Hartz blev $\frac{6}{8}$ 07 (Wiberg har fejlagtig 06) g. m. Sara Margrethe Lammersen, d. $\frac{7}{2}$ 90, dt. af assistent ved Claushavn Johan Friderich L. (f. 1763, ansat 84; † Jkshvn. 26) og hustru, blandingen Ane Dorff [sønnedatter af fhv. kateket Johs. Pedersen D. (ansat i handelen 1755, entl. som bestyrer 79; † Egdsmd. 87); hun var 1. gang g. m. købmand Niels Fogh Irgens (f. 1750; ansat 69; † Chrhaab juni 87); hun døde $\frac{14}{10}$ 27 i miss. Kraghs hus ved Egedesminde]; Hartz's enke overlevede sin mand i mange aar, blev i Danmark, i førstningen under meget trykkende kaar, og døde først efter 68. — Hartz blev efter sin hjemkomst allerede $\frac{26}{2}$ 17 spr. Gudum-Fabjerg, hvor han døde $\frac{20}{2}$ 22. De voldsomme anfald af skørbug, hvoraf han stadig, men især i de første aar af sit Ophold i Grønland, led meget, har vel bidraget til hans tidlige død. —

1816—17 var der ingen missionær ikke blot i Diskobugten, men i hele Nordgrønland. Fr. Bertelsen ved Godthaab var den eneste præst i hele landet. Men nu lysnede det; der var (ifl. kollegiets brev til Hartz af $\frac{30}{4}$ 16) paa »det grønlandske seminarium« 3 alumner¹⁾, som forberedtes ved undervisning i sproget og ventedes at skulle absolvere embedsexamen saa tidlig, at de kunde udsendes 17. De blev ogsaa færdige, ordineredes samme dag og udsendes alle 3 i løbet af sommeren 17. De tre »seminarister« var Christian Frederik Jacobsen (f. Bislev 88, cand. $\frac{22}{10}$ 16, nc (h); udn. $\frac{25}{3}$ 17; ord. $\frac{9}{4}$; miss. Umának 17—23; spr. Broust $\frac{26}{3}$ 24— $\frac{26}{3}$ 58; † $\frac{2}{11}$ 59), J. J. K. Løchte (se nedenfor) og Andreas Fridsch Hønne (f. V. Vedsted prgd. $\frac{1}{11}$ 92; cand. $\frac{13}{1}$ 17, l (h); udn. $\frac{28}{3}$ og ord. $\frac{9}{4}$ 17; miss. Holstensborg-Sukkertoppen 17—23; spr. Roager i Sønderjyl-

¹⁾ 1815 var der kun 2 (kollegiets brev til Hartz af $\frac{29}{4}$ 15). At dømme efter deres færdighed i grønlandsk maa den sidst tilkomne være Jacobsen, der efter 3 aars ophold i landet endnu kun daarlig kunde gøre sig forstaaelig for Grønlænderne.

land $^{10/12}$ 24— $^{25/6}$ 60; † $^{29/9}$ 67: besørgede 24 en revideret og forbedret udgave af Poul Egedes oversættelse af Th. a Kempis: Kristi efterfølgelse). —

At missionen i disse aar, hvor der kun var ganske enkelte præster i landet, ikke gik helt i stykker, skyldes udelukkende de dygtige grønlandske kateketer eller kateketformænd, til hvem tilsynet var overdraget. For Nordgrønlands vedkommende skal her nævnes Lars Abelsen Schmidt ved Egedesminde (senere 25—27 kateket ved Upernivik), Lorentz Noahsen ved Jakobshavn og Jakob Hammond ved Umának. Underviste og oplærte af præster fra rationalismens pligtro tid var de næsten overalt yderst pligtopfyldende til at undervise ungdommen og katekumenerne, opretholde sædelighed og orden, saavidt det stod til dem, afholde gudstjenester og morgen- og aftenbønner, som dengang afholdtes skiftevis i husene, og berejse deres ofte vidtløftige distrikter for at føre tilsyn med de øvrige kateketer. —

12. 1817—23: Johannes Jakob Kjeld Løchte, f. Nykøbing F. $^{9/8}$ 86; cand. $^{12/1}$ 17, nc (h); udn. $^{28/3}$ og ord. $^{9/4}$ 17. Det første aar af sin embedstid betjente Løchte tillige Egedesmindes missionariat, altsaa hele Diskobugtomraadet, og da der, som følge af at der aaret forud ingen præst havde været i Nordgrønland, overalt var mange ministerialia at foretage, maatte han rejse overordentlig meget. Omkostningerne ved disse rejser, ca. 235 rbd., tyngede saa svært paa hans i forvejen ved forskud belastede konto, at kollegiet gik ind paa ekstraordinært at udrede det halve. Fra 1818 blev missionariatet betydelig mindre, idet der endelig igen ansattes en missionær ved Egedesminde.

Det mangelfulde missionær-tilsyn i de foregaaende aar mærkedes stærkt i Løchtes første embedsaar, især med hensyn til sædeligheden, baade mellem de Danske og Grønlænderne og mellem Grønlænderne indbyrdes. Ja der forekom endog det graverende tilfælde, at en dansk købmand i stedet for sin hustru, som han efterlod — eller forlod

— i Kjøbenhavn, medbragte til landet en ung pige, med hvem han efter sigende levede i forargeligt samliv. Blandt Grønlænderne mærkedes den sædelige slaphed ogsaa i en stærk tilbøjelighed til at forlange skilsmisse, noget, som dog snart hørte op og som heldigvis aldrig har slaaet rod heroppe; der foreligger, saavidt mig bekendt, kun ganske faa tilfælde af virkelig skilsmisse i Grønland, og alle fra ældre tid.

Det var paa en maade heldigt nok for miss. Løchte, at han maatte rejse saa meget det første aar. Missionsboligen ved Jakobshavn var nemlig ved hans ankomst ubeboelig p. gr. af forfald. Da kirken i 1779 blev opført, var der i dens venstre ende indrettet en lejlighed, bestemt bl. a. for missionæren. Dertil blev den dog vistnok aldrig benyttet, da den var uopvarmelig; men der opførtes lige overfor kirken en lille bolig, der dog kun bestod af én ordentlig stue, et lille, mørkt kammer og et køkken. Denne blev saa istandsat, medens Løchte var paa rejse. Den store Zionskirke var ved hans ankomst ogsaa meget forfalden, men det lykkedes ham ved energiske forestillinger og kollegiets bistand at faa handelsdirektionen til nogenlunde at istandsætte den. Alt dette forfald maa selvfølgelig ses i lyset af den lange krigsperiode. —

Miss. Løchte blev aldrig dygtig i grønlandsk¹⁾, dertil var vel ogsaa hans ophold i landet for kort. Han benyttede i stor udstrækning den samling af gamle prædikener, de saakaldte »inventarieprædikener«, som, efterladt af de forrige missionærer, dengang fandtes ved Jakobshavn som ved de fleste andre missionariater. Men endel gjorde det vel hertil, at »tjenesten paa stolen« af rationalisterne ikke betragtedes som nogen særlig vigtig del af en præsts gær-

¹⁾ Provst Koch mener (l. c. pag. 496) det modsatte, men Kraghs vidnesbyrd i hans dagbog (f. ex. I pag. 130) taler for min opfattelse, om end jeg indrømmer, at Kraghs omtale af Løchte efter dennes afrejse bliver betydelig mere begejstret, rimeligvis paa baggrund af eftermanden Praëm.

ning. Til at tage sig af skolevæsenet var Løchte meget ivrig, og saa meget af sproget lærte han, at han kunde gøre sig forstaaelig som lærer. Flere kateketer blev af ham omhyggelig undervist og blev især dygtige i skrivning — han selv skrev meget smukt —; den afdøde pastor Brams børn forberedte han til optagelse paa Vajsenhuset saa godt, at de rostes særlig ved optagelsen; han deltog selv i skoleundervisningen ved Jakobshavn, udarbejdede en almanak for at sætte Grønlænderne grundig ind i tidsregningen, og overhørte meget indgaaende skolebørnene ved de andre pladser i missionariatet. — Men for opgaver som bibelselskabets og missionsselskabets havde han ingen sans.

Miss. Løchte var virtuos i violinspil, og da der paa hans tid blandt handelens funktionærer var flere dygtige musikere, kunde der ofte komme sammenspil istand.

Efter sin hjemkomst 1823¹⁾ var Løchte en tid hjælpepræst paa Bornholm, blev $\frac{1}{10}$ 24 spr. Hornum-Hyllebjergr-Fleisborg, $\frac{19}{9}$ 28 spr. Kollerup-Skræm-Hjortdals og endelig $\frac{1}{8}$ 41 spr. Ingstrup-Hjermitlev-Alstrup. Han fortsatte saaledes stadig vanen fra Grønland med at have vidtstrakte pastorater. † $\frac{9}{2}$ 57. —

13. 1823—30: Christen Praëm, f. Øsløs prgd. $\frac{7}{6}$ 98; cand. $\frac{15}{1}$ 23, nc (l); udn. $\frac{9}{4}$ og ord. $\frac{16}{4}$ 23. — De første par aar fik Praëm ros af kollegiet for sin gode embedsførelse og især for sine omhyggelig førte dagbøger og designationer (c: mandtalslister over de døbte Grønlændere, inddelt familievis). Men snart fik piben en anden lyd og det ikke uden grund. Selv om det maa kaldes en biting i sammenligning med embedets besørgelse, havde kollegiet dog ret til at beklage sig over, at Praëm efter 2 aars forløb var i en gæld paa 667 rbd. 13 sk. og at denne gæld trods gentagne advarsler i 28 var steget til 984 rbd. 65 sk. Trods dette hjemsendte han stadig store rekvisitioner og udstedte anselige anvisninger, især til vinhandleren. Kollegiet maatte

¹⁾ Ikke 24, som provst Koch har l. c. pag. 496.

da tilslut nægte at honorere disse, og indskrænke hans kredit hos »handelen« ved Jakobshavn, saa at han kun kunde optage varer for en bestemt, mindre sum udover sit deputat.

Værre var det, at Praëm efterhaanden forsømte sit embede. Han hjemsendte fra og med 26 slet ingen dagbøger og designationer; han undskyldte sig i 28 med, at han pludselig havde maattet tage til Upernivik den sommer efter anmodning fra miss. Kragh ved Egedesminde. Men selvfølgelig kunde kollegiet ikke tage den undskyldning for gyldig, »eftersom papirerne betimelig burde været færdige«. Han rejste kun ud naar det passede ham, og mest kun paa besøgsrejser til andre kolonier. Paa sine rejser besørgede han ofte ikke engang ministerialia og overhørte næsten aldrig skolebørn. Han holdt sjældnere og sjældnere selv Gudstjeneste. Han rejste uden anmodning fra kollegiet ogsaa i 29 til Upernivik og i Vinteren 28—29 til Umának og forlangte omkostningerne ved disse rejser godtgjorte — hvad de naturligvis ikke blev, og det vel især af den grund, »at der under det korte ophold samme steds intet væsentligt godt eller gavnligt kunde udrettes for christendommens og oplysningens fremme«. Han ytrede flere gange — uvist af hvilken grund, men den har sikkert været ganske personlig — ønske om at maatte bo ved Ritenbenk, hvad kollegiet først ikke synes at have haft noget særligt imod, men senere rent ud forbød; det vilde ogsaa have været meningsløst at forlade det folkerige Jakobshavn med den store kirke for at tage bolig ved et saa meget mindre sted, hvor ingen kirke fandtes, men kun en »kirkestue«; (at han tilsidst ytrede det ønske at maatte tage bolig ved Upernivik i sit sidste embedsaar, kan derimod efter min mening ikke bebrejdes ham, som kollegiet gør). Han vægrede sig ved at give inspektør Fasting oplysninger om nogle særlig graverende sædelige forsyndelser ved anlæget Klokkehuk, — han havde nemlig ikke helt rent brød i posen m. h. t. disse sager, da han en lang tid havde ladet dem hengaa

upaataalt. Endelig rejste han uden tilladelse hjem 1826—27. — Ved at gennemgaa embedsbøgerne fra Praëms tid faar man ogsaa det tydelige indtryk, at han efterhaanden er bleven meget efterladende i sin gærning: en stor del af kirkebøgerne har han ikke ført selv, og kollegiets skrivelser m. m. fra hans to sidste embedsaar er indført i kopibogen af hans eftermand.

Der har saaledes været god grund til utilfredshed fra kollegiets side med Praëms embedsførelse, og dets bebrejdelser er berettigede, om end tonen, de fremsættes i, ofte synes unødvendig haard. Dette turde imidlertid for en del stamme fra den i høj grad nedsættende omtale, som hans kollega og dusbroder Kragh i Egedesminde stadig giver ham i sine officielle dagbøger til kollegiet (udgivne Haderslev 1875), en fremgangsmaade, som, om den end tildels har reelt grundlag, er overordentlig lidet tiltalende — ja endog meget frastødende, naar man kender den hjærtelige og oprigtig hengivne, ja næsten ærbødig beundrende tone, som gaar igennem Praëms korrespondance med Kragh, hvilken findes i Egedesmindes kopibog, og hvoraf noget endog er trykt i dagbogen.

For mig staar det som næsten sikkert, at Praëm har været besjælet af en inderlig god vilje til at tage alvorligt og nidkært fat i sin gærning, men har været en svag karakter, som Grønlands deprimerende indflydelse har faaet en stor Magt over, rimeligvis i forbindelse med kollegiets idelige bebrejdelser, det ydmygende i paa en maade at blive sat under formynderskab af købmanden, og endelig den skuffelse, han led ved sin hjemrejse 26 — han hjemgik nemlig for at gifte sig, men rejste atter ud uden at have opnaaet dette. Hans til kollegiet ytrede ønske om at maatte flytte til Upernivik i sit sidste embedsaar ser jeg ogsaa som et ønske om virkelig at komme til at arbejde for Guds rige blandt hedningene deroppe — for noget behageligt eller tiltrækkende kan der paa den tid umuligt have været forbundet med at bo ved det saa yderst isolerede og barske

sted. Yderligere kan jeg tilføje, at der iblandt en bunke gamle »inventarieprædikener«, som findes ved Egedesminde, er ikke saa faa af Praëm, skrevne paa rigtig forstaaeligt grønlandsk — han har altsaa kunnet sproget bedre end mange andre missionærer og har ikke altid, som flere andre, levet paa sine forgængeres produkter.

Medens miss. Praëm i 26—27 var i Danmark — hvor han en tid var hjælpepræst hos pastor Hans Daniel Kopp i Græse og Sigerslev — bestyrede miss. Kragh fra Egedesminde efter hans anmodning tillige Jakobshavns missionariat. Men tillige boede der ved Jakobshavn en del af aaret en gejstlig snyltegæst, nemlig missionær Beldring¹⁾, som under paaskud af sit daarlige helbred — men i virkeligheden, fordi han ikke kunde døje den mørke tid — var løbet fra sit missionariat ved Umának, først til Godhavn, men, da inspektøren ikke turde give ham tilladelse til hjemrejse med skibet derfra, videre til Jakobshavn, hvor han overvintrede, dog uden at virke blandt Grønlænderne; for de danske holdt han derimod flere gange Gudstjeneste. Han rejste i slutningen af Marts paa slæde tilbage til Umának. —

I Praëms tid fik endelig Claushavn et lokale udelukkende bestemt til Gudstjeneste, dog ikke noget egentligt kapel, men en »kirkestue«, som handelen gik ind paa at lade indrette. Da den omsider skulde indvies, modsatte inspektør Holbøll sig dette, hvorfor sagen maatte udsættes, til inspektøren i 29 paa kollegiets foranstaltning havde faaet ordre fra direktionen om at holde fingrene hos sig selv. — Til dette »kapel« tilbød grønlænderne allerede i 25 at sammenskyde spæk til bestridelse af udgifterne til en lille kirkeklokke, men hvor underligt det end lyder, handelen nægtede »for følgernes skyld« at besørge hjemsending og

¹⁾ Hans Peter Johannes Beldring, f. ²⁷/₂ 00; cand. ¹²/₁ 23, h (nc); udn. ⁹/₄ og ord. ¹⁶/₄ 23, miss. Umának 23; hjemkaldt p. gr. af beskyldninger for forargeligt levned 28; cand. chir. 32, h; † som stiftskirurg paa Island ¹¹/₅ 44.

salg af disse produkter, men tilbød dog selv at ville bekoste en lille klokke »hvis den til nogenledes taalelig pris kan overkommes«, for »derved at gøre Dem (o: Praëm) og Grønlænderne en foræring«. —

Mærkværdigt nok blev Praëm efter sin hjemkomst i efteraaret 30 trods kollegiets utilfredshed med ham allerede $11/5$ 31 udnævnt til spr. Skivum-Giver; men maaske har kollegiet endnu haft penge tilgode hos ham og derfor anbefalet ham til »hastig befordring«. — Entl. $21/2$ 61; † $7/6$ 71. —

14. 1830—32: Johan Christian Vilhelm Funch, f. Kbhvn. $12/5$ 02; cand. $9/1$ 28, nc (h); ord. $8/10$ 29. Udnævntes allerede $25/9$ 29 til missionarius ordinatus i Grønland, men blev først udsendt foraaaret 30. Rejste fra Kbh. $2/6$ med skibet »Disco« og ankom til Ritenbenk $27/6$, hvorfra han rejste ned til Jakobshavn for at overtage missionariatet fra Praëm. I den instruks, som medgaves ham, findes mange spor af de sørgelige erfaringer, kollegiet havde gjort med Praëm: missionæren har paa det omhyggeligste at overhøre skolebørnene paa sine rejser og forvisse sig om kateketernes flid; han har selv at overvære den daglige aftenbøn i grønlænderhusene, idet mindste af og til, og sørge for, at den overholdes samvittighedsfuldt; han har at raadføre sig med inspektøren i alle verdslige sager; fremdeles har han at indsende aarlig de behørigte papirer, derunder ikke mindre end 4 prædikener og 4 lejlighedstaler (fordringerne er stærkt skærpede, rimeligvis p. gr. af miss. Kraghs stadige paatale i sine dagbøger af kollegernes hyppige brug af »inventarieprædikenerne«; i vor tid skal præsterne kun indsende én prædiken og én lejlighedstale¹⁾.

Anm. Instruksen ender saaledes: »Foranlediget ved et af en missionær (Potter ved Egedesminde) opkastet spørgsmaal, om det kan tillades at tage sig selv til alters, har man tilkendegivet ham, at da skriftemaal efter den danske kirkes ritus gaar foran altergang, og ingen kan absolvere sig selv, kan ingen tage sig selv til alters. Det er Dem derfor paalagt herved, at træffe saa meget muligt sammen med en luthersk præst paa Deres rejser. — men dette har langt fra altid

¹⁾ Ifl. instruks for miss. i Grønland af 24. marts 46 § 15 b.

været gørligt heroppe i Grønland¹⁾. Forunderligt er det, at præsternes isolerede stillinger i dette land ikke før ca. 1830 har fremtvunget dette saa naturlige spørgsmaal — og endnu forunderligere er det, at der endnu skulde hengaa saa mange aar, efter at kravet var rejst, inden selvkommunion tillodes (ved ministeriets cirkulære til biskopperne af 20/8 86). Afdøde miss. og seminarieførstander Balle (se nedenfor nr. 19, a) havde da ogsaa i mange aar taget sig selv til alters, inden tilladelsen forelaa, og muligvis har ogsaa andre grønl. missionærer gjort det samme.

Miss. Funch fik ikke nogen lang arbejdstid ved Jakobshavn. Som ovenfor nævnt (se indl.) blev der 31 (af 15/4) truffet den ordning, at Jakobshavn og Christianshaab lagdes under Egedesmindes missionariat, medens Ritenbenk lagdes under Umánaks. For disse udvidelser af deres distrikter erholdt missionærerne et aarl. løntillæg, ved Egedesminde 80 og ved Umának 40 rbd. sølv, samt løfte om, at deres rejser til disse tillagte distrikter maatte blive godtgjort af missionskassen. Miss. Funch blev beordret at gaa til Umának.

Anm: Aldeles latterlig lyder i vor tid den tilføjelse til ordren til Funch om at begive sig til Umának: »paa samme maade tillade vi, at omkostningerne ved Deres flytning til Umának udredes af missionskassen« — man vil synes, at det er en given sag, at naar en missionær uden ansøgning beordres et andet sted hen, saa maa hans flytning dertil godtgøres ham.

Det blev dog ikke strax, Funch kom til Umának. Der blev ingen skibslejlighed derop før saa sent, at det ansaas for uforsvarligt at begive sig afsted det aar, hvorfor han blev boende ved Jakobshavn og derfra berejste Umánaks missionariat paa slæde i februar—marts 32. Først 1/7 32 tog han med sin hustru afsted fra Jakobshavn i baad til Ritenbenk, derfra med en lille jagt til Nügssuak ved Vajgattets vestende, og derfra med konebaad til Umának, hvor de ankom 14/7.

Af skrivelserne til de senere missionærer, men især til Funch, fremgaar det, at missionskollegiet blev mere og

¹⁾ Exempelvis kan anføres: Da miss. Baadsgaard fra Umának i 1903 var ved Upernivik, var det 17 — sytten — aar, siden pastor Mørch dér havde sét en kollega.

mere tilbøjeligt til at søge støtte hos og samarbejde med inspektoratet¹⁾, en i og for sig naturlig alliance, da inspektoratet var oprettet ligesaameget med Grønlændernes som med handelens vel for øje. Men det var dog efter erfaringerne i en lang aarrække en ret betænkelig sag rent ud at forudsætte og fastslaa, at saadant samarbejde altid skulde kunde finde sted. Med en inspektør som den daværende i Nordgrønland, major Fasting, kunde det nok gaa, men der har været andre inspektører, som paa mange maader modarbejdede missionen og favoriserede handelen paa dens bekostning, og i virkeligheden har der aldrig nogensinde været fuldt harmonisk samarbejde imellem dem. Et saadant er fremtiden forbeholdt.

Ved cirkulære af $\frac{5}{8}$ 30 beordredes missionærerne i Grønland til engang i løbet af aaret at højtidelig holde 300-aarsdagen for den augsburgske trosbekendelses tilblivelse: Der skulde prædikes over Mat. 10, 32—33, og missionæren faar mange gode raad om, hvorledes han skal fremstille sagen for menigheden — en meget vanskelig og i grunden ganske unødvendig fest i et land, hvor der er saa ringe forstaaelse af og sans for de forskellige konfessioner som i Grønland. Men praktiskhed var nu aldrig missionskollegiets stærke side.

Her maa ogsaa omtales det høje kollegiums stilling overfor »det saa kaldte missionsselskab«. Den var ikke venlig. Allerede miss. Praëm havde faaet tilhold om »ingen oplysninger at give om missionsværket i Grønland til nogen uden kollegii samtykke«, et tilhold, der yderligere skærpes overfor Funch — som maaske har haft mistænkelige tilbøjeligheder? — og stilles saa skarpt op, at Funch, da han underdanigst forespurgte, om han da ikke engang maatte modtage 30 rbd., som missionsselskabet gerne gen-

¹⁾ »Vi kunne ikke lade ubemærket, at det fornemmelig er ved missionærens og inspekteurens forenede bestræbelser, at den ved missionen tilsigtede gavn bør søges opnaaet.« (i skrivelse til Funch af $\frac{15}{8}$ 31).

nem ham vilde uddele til de dygtigste og kristeligste kateketer i hans distrikt, fik ordre til at tilkendegive missionselskabet, at »en saadan indblanding« (!) i sine sager skulde det høje kollegium rigtig nok meget have sig frabedt. —

Miss. Funch indviede Umánaks kirke $\frac{9}{8}$ 35; indvielses-talen holdtes over 5. Moseb. 32, 2-3.

Funch var en dygtig og pligtopfyldende missionær, som var overordentlig afholdt af Grønlænderne. Blev i Umának til 37, da han efter ansøgning entledigedes $\frac{22}{8}$. Forlod landet $\frac{27}{8}$ og ankom til Kbh. $\frac{11}{10}$ 37. Udgav efter sin hjemkomst (Viborg 40) en lille bog: »Syv aar i Nordgrønland«, som giver et godt billede af livet heroppe i de tider. Spr. Tostrup-Roum $\frac{13}{10}$ 38; Brøndum-Hvidbjærg $\frac{19}{8}$ 49— $\frac{15}{7}$ 61. † $\frac{8}{8}$ 67. Naar Wiberg beretter, at han og hustru kun havde 1 datter, saa kan det tilføjes, at mindst 3 børn er døde i Grønland, deriblandt en søn ved Jakobshavn (begravet ved Umának).

1832—46 var Jakobshavn med Christianshaab og Claushavn i overensstemmelse med ordningen af $\frac{15}{4}$ 31 annex til Egedesminde og betjentes i den tid af følgende missionærer:

32—34: Th. Potter,	} (se Egedesminde
nr. 10—12.)
34—35: E. A. Wandall,	
35—43: J. L. Bjerrum,	
43—46: K. D. Nøsted,	(se Jakobshavn nr. 16.)

Den nordlige del af missionariatet, Ritenbenks distrikt, var annex til Umának, og betjentes i den tid af følgende missionærer:

- 32—37: J. C. V. Funch (se ovenfor nr. 14),
 37—46: Morten Fabricius Dan Hammer, f. Koldby prgd. p. Samsø $\frac{28}{3}$ 08; cand. $\frac{15}{3}$ 37, v. nc. (h-h); udn. $\frac{22}{8}$ og ord. $\frac{3}{5}$ 37. Spr. Raabjærg $\frac{5}{6}$ 47; Sdr. og Nørre Kongerslev og Komdrup $\frac{28}{6}$ 57; † $\frac{7}{4}$ 74. Er rime-
 ligvis rent formelt forbillede for Henr. Pontoppidans »Isbjørnen« (Pont.s fader blev kandidat samtidig med Hammer).

Anm. Følgende kostelige historie, som skal være passeret i Grønland, henføres til miss. Hammer — om med rette eller urette kan nu ikke afgøres: Kort efter sin ankomst til landet kom han paa en embedsrejse til et udsted, hvor der bl. a. var tvende brudepar at vi. Paa en eller anden maade kom disse til at staa saa forkert for hinanden, at præsten, som ikke kendte folkene, viede de forkerte sammen. Den ene brudgom var efter sigende meget tilfreds med byttet, den anden derimod mindre, hvorfor præsten maatte give ham sine hunde og slæde i tilgift for at stille ham tilfreds.

Historien er i og for sig ikke utrolig. Det kunde godt tænkes, at vedkommende Grønlændere under vielsen ingen indsigelse turde gøre; men ifald den er sand, falder den største skyld paa stedets kateket, som dog maatte vide, at præsten som ganske ny i landet var ukendt med folkene. Men i senere tilfælde har præsten nok sørget for at spørge sig for i tide.

En anden ganske udmærket historie henføres ogsaa til pastor Hammer: Da han fra Raabjærg søgte Kongerslev sognekald, fik han audiens hos kongen og motiverede ved denne lejlighed sit ønske om at faa Kongerslev saaledes: „Til at begynde med kørte jeg med hunde i Grønland; i Raabjærg er jeg naaet til at køre med stude, — og nu vilde jeg da saa gjerne opnaa at kunde køre med heste“, hvorpaa kongen leende lovede at opfylde hans ønske.

At denne ordning ikke kunde være tilfredsstillende for Diskobugstens forholdsvis tæt befolkede indre del, siger sig selv. Det mærkedes da ogsaa paa flere maader, at Jakobshavns missionariat i dette tidsrum befandt sig under interregnets tegn.

Mindre væsentlig var det, at missionær Potter i 32 bortførte den mindste klokke fra Jakobshavns Zionskirke til Egedesminde, hvor den endnu befinder sig; og at alle kirkebøgerne bragtes ned til Egedesminde; ved min ankomst dertil i 1904 forefandt endnu der Jakobshavns ældste kirkebog, ligesom det rimeligvis ogsaa er ved denne omflytning af dem, at flere af de gamle kirkebøger for den indre del af Bugten er forsvundne.

Værre var det, at berejsningen af hele Jakobshavns missionariat blev saare uregelmæssig og tildels forsømt. Fra oktbr. 32 til febr. 36 blev Jakobshavns, Claushavns og Christianshaabs distrikter kun berejst én gang, nemlig først paa vinteren 35 af miss. Wandall. Følgen heraf var, at af

den mængde børn, som da paa én gang fremstilledes til daabsbekræftelse, var flere over 3 aar gamle. Under miss. Bjerrum blev disse distrikter igen noget regelmæssigere berejst, dog sjældent mere end én gang om aaret. Ritenbenks distrikt kunde ifølge sagens natur — vejen var altfor lang om sommeren i baad udenom Nûgssuaks halvøen — kun berejses højst én gang aarlig fra Umának, nemlig om vinteren paa slæde.

Miss. Bjerrum havde da ogsaa øjet aabent for manglerne ved denne ordning, og efter hans paatale deraf tillod eller foreslog kollegiet ham i 37 aarlig at skifte opholdssted efter bedste skøn. Men det blev aldrig rigtig til noget, først fordi B. blev gift 38 og dog ikke kunde — eller skøttede om — med familie at ligge og flakke om fra sted til sted. Men der var ogsaa en anden grund. Miss. Bjerrum søgte at bøde noget paa den uheldige ordning og realisere kollegiets plan, saavidt han kunde, ved at opholde sig saa længe som muligt om vinteren ved det stærkest befolkede sted Jakobshavn, en 3 à 4 uger hver vinter. Men den modtagelse og behandling, som blev ham tildelt af stedets købmand, Rosing, var saa uhøflig og ugæstfri, at han tilsidst i 42 saa sig nødt til at klage derover til inspektør Fasting, og erklære ikke oftere under disse forhold at kunne rejse til Jakobshavn. Den øjeblikkelige grund til klagen var den, at købmanden havde forlangt, at nu skulde han rejse, nu havde han ligget der længe nok — og en morgen uden videre sendte hans rejsetøj over til ham. Inspektøren, der selv engang, ovenikøbet som syg og tildels sengeliggende, havde været genstand for en lignende behandling fra købmandens side, tog nu anledning til i en længere skrivelse at fastslaa Rosings exempelløse ugæstfrihed (man kaldte ham »kromanden«, fordi han ofte tog betaling af sine gæster, endog engang af lægen fra Claushavn, som han dog selv havde ladet hente til et medlem af sin husstand) og paalægge ham for fremtiden at modtage gæster og sørge for deres for-

nødenheder mod en fastsat betaling. Det var da ret naturligt, at missionæren under saadanne forhold indskrænkede sine ophold ved Jakobshavn til det nødvendigeste.

Anm. Det lyder efter ovenstaaende underligt, at missionskollegiet i 39 anmodede Bjerrum om at meddele samme Rosing kollegiets tak »for hans interesse for missionsanliggender« : R. havde privat skrevet til kollegiet, om der ikke ved Jakobshavn kunde blive antaget en forsanger ved gudstjenesterne med en aarlig løn af 5 rbd.; denne anmodning — som i øvrigt mildest bedømt minder om indblanding i uvedkommende sager — var grunden til kollegiets rørelse.

Fra 1. Juli 45 traadte en ny ordning af missionsvæsenet i Grønland i kraft (jfr. indledn.). Efter denne blev missionariaternes antal 8, nemlig i Sydgrønland Julianehaab, Frederikshaab, Godthaab og Holstensborg, og i Nordgrønland Egedesminde, Jakobshavn, Umának og Upernivik. Ved denne ordning rekonstrueredes den gamle stilling, men der kom tillige noget nyt til, dels seminarierne, dels missionærernes lønning. Der oprettedes (dog først reelt fra 46) seminarier i Godthaab og Jakobshavn til uddannelse af indfødte kateketer, og ved hvert af disse ansattes tillige en ordineret seminarielærer, saa at præsternes antal altsaa blev 10 ialt. Lønningen forbedredes betydelig (se indledn.), ligeledes forandredes den pligtige tjenestetid til 8 aar for alle (+ 2 aar for dem, der først ansattes som seminarielærere), og ventepengene forhøjedes fra 80 til 200 rbd. Som man sér, var det, om ikke straalende, saa dog betydelig bedre vilkaar end de ældre missionærers. Hvad seminarierne angaar, da betegner de et betydeligt fremskridt, men de var fra begyndelsen anlagt alt for smaa (kun en afgang af 2 à 3 seminarister aarlig — eller rettere 8 hvert 3die aar, da nemlig antallet ved hvert seminarium var beregnet til 8 med 2 gange 3aarig uddannelse) og har aldrig tilstrækkeligt kunnet forsyne landet med kateketer, især da Jakobshavns seminarium aldrig kom rigtig i trivsel og tilsidst nedlagdes 75.

Kollegiet udstedte tillige en ny, almindelig instruks for missionærerne; den er paa 18 paragrafer og gaar meget

i detalier. I § 2 indskræpes det missionærerne ved brev-
vexling at stræbe at samarbejde med og støtte hinanden
i gærningen. Den derved tilstræbte enhed er dog aldrig
kommen istand, hvad den selvfølgelig heller ikke kunde
ad den vej.

Diskobugten inddeltes altsaa fra 46 atter i to missio-
nariater, og Jakobshavn fik sin egen missionær; dog ved-
blev — ifl. kollegiets bestemmelse af $^{31}/_3$ 48 — den nord-
ligste del af Ritenbenks distrikt endnu en aarrække at
høre til Umánaks missionariat.

15. 1846—50: Gottfred Martin Quirinius Chri-
stophersen, f. Kbhn. $^{27}/_5$ 15; cand. $^{22}/_1$ 40, h (h-h); ord.
 $^{6}/_1$ 41. Udnævntes til miss. ordinatus $^{27}/_{11}$ 40 og udsendtes
foraar 41 til Upernivik, hvor han afløste den efter missio-
nens genoptagelse dér først ansatte miss. Østergaard (se
ovenfor under nr. 7, anm. under teksten). Straks efter sin
ankomst til Upernivik fik han nok at gøre med at samle
missionariatets embedsbøger etc. sammen, hvad Østergaard
altsaa ikke maa have lagt nogen vægt paa at faa gjort.
En del — nemlig de gamle kirkebøger fra Dahls og Las-
sens tid — var af Kragh bragt til Egedesminde, og de af
miss. Præm paa hans rejser til Upernivik (se ovenfor) fore-
tagne forretninger formentes indførte i Jakobshavns kirke-
bøger — hvad de nok forevrigt ikke var¹).

Efter omreguleringen af $^{1}/_7$ 45 udnævntes miss. Chri-
stophersen som den dygtigste i Nordgrønland til missionær
ved Jakobshavn 46, og beordredes til at oprette seminariet

¹) Den Uperniviks missionariat tilhørende kopibog, som ligeledes
beroede ved Egedesminde, blev først i 46 af Christophersen, da
han kom ned til Diskobugten, opsendt til hans efterfølger ved
Upernivik, Lauritz Andreas Mossin, (f. Rønne $^{21}/_8$ 19; cand.
 $^{21}/_1$ 45, h (l); udn. $^{25}/_8$, ord. $^{9}/_4$ 46; miss. Upernivik 46—50; skulde
derfra flyttes til Frederikshaab, men da skipperen ikke turde
anløbe stedet, maatte Mossin følge med til Danmark og havnede
i Frederikshavn i stedet for i Frederikshaab; miss. Frederiks-
haab 51—55, da han hjemgik paa permission; rejste atter op til
Grønland 56, men omkom med briggen »Baldur«, der forsvandt
sporløst paa oprejsen).

der. Han kom dog ikke foreløbig til at bo der, idet den gamle missionærbolig var omdannet til lægebolig, og den nye 2-etages missionsbolig med lokale til seminariet først blev færdig 48. Han tog da midlertidig bolig først ved Godhavn, hvor der var en ledig lejlighed, til 47, og derpaa ved Egedesminde, hvor han boede sammen med miss. Nøsted, der var ugift, rimeligvis fordi det derfra var lettere at berejse Jakobshavns missionariat end fra Godhavn. Ved Godhavn ligger et af hans børn begravet. Da han skulde flytte til Egedesminde, tog inspektør Olrik i den skrivelse, hvori han anviser ham rejselejlighed, anledning til at udtale det haab, at Christophersens nærværelse ved Egedesminde maatte faa en god indflydelse paa de derboende Grønlændere, »der længe har trængt til en alvorlig behandling fra de gejstlige autoriteters side«. Inspektøren maa ikke have yndet missionær Nøsted, siden han saa ganske kan ignorere hans nærværelse ved Egedesminde¹).

Endelig i 48 var den nye missionsbolig ved Jakobshavn færdig, og miss. Christophersen flyttede dertil og fik seminariet i gang. Det var dog i lang tid ikke muligt at opdrive det normerede antal elever — rimeligvis p. gr. af mangelfuld interesse for sagen hos missionærerne i Nordgrønland — og til at begynde med var der kun 3. Miss. Christophersen tog dog fat med godt mod, og indsendte flere gange til kollegiet forskellige gode forslag seminariet angaaende. Som de vigtigste skal jeg anføre, at han allerede i 48 foreslog at tillade ogsaa andre end seminarister at deltage ialtfald i visse dele af undervisningen — altsaa en slags højskoleplan — og at han foreslog at oprette smaa værksteder ved seminariet — et forslag altsaa om undervisning i sløjd, længe før sløjden kom frem. Men selvfølgelig vilde kollegiet ikke gaa med til saadanne ypperlige indretninger. Det er først vor tid forbeholdt at realisere disse planer.

¹) Allerede under sit ophold dér maa Christophersen være begyndt at læse med de antagne seminarister.

Om kollegiets forhold til Dansk missionselskab, som paa denne tid var undergaaet betydelige forandringer, skal berettes nærmere under series pastorum for Egedesminde.

I midten af august 50 forlod miss. Christophersen Jakobshavn for at repatriere. Spr. Skjoldborg-Kallerup ¹⁸/₅ 51; Søndbjerg-Odby ¹⁹/₄ 59; Koldby p. Samsø ¹⁸/₉ 72; † ²⁸/₃ 75.

Som ordineret medhjælper og seminarielærer virkede under missionær og seminarieforsstander Christophersen (ifl. ordn. af ¹/₇ 45):

a. 48—50: Carl Vilhelm Wulff, f. Elkjærholm ⁶/₁₂ 11; cand. ⁷/₅ 44, h (h-1); udn. ⁵/₄ 48; ord. ¹⁰/₅ s. a. Ud-nævntes ²⁹/₃ 50 til missionær v. Egedesminde (se der nr. 14). —

16. 1850—51: Knud Diderik Nøsted, f. ¹⁸/₃ 16; cand. ¹²/₁ 43, h (h); udn. ²²/₃ og ord. ²⁹/₃ 43. Missionær Egedesminde 43—50 (se Egdsmd., nr. 13). — Hvor lidt enhed mellem missionærerne kunde fremmes paa den af kollegiet udtænkte og angivne maade, nemlig ved brevveksling, sés af en skrivelse til missionær Nøsted af ²⁹/₃ 50. Kollegiet havde allerede flere aar tilbage rejst det spørgsmaal, hvorledes en institution som kontrollerende kateketformandsposter bedst kunde indrettes; derom var der endnu langtfra tilvejebragt enighed. Ligeledes var det ikke lykkedes at komme til enighed om en bestemt retskrivning — i virkeligheden havde hver missionær sin og holdt naturligvis paa den — hvorfor man endog i 50 foreløbig havde maattet standse trykningen af grønl. bøger. Mærkeligt nok faldt det ikke kollegiet ind, at saavel enighed om disse ting som den tilsigtede enhed i arbejdet maatte søges tilvejebragt ved sammenkomster af missionærerne¹⁾ — men

¹⁾ I skrivelse af ²⁸/₃ 60 indgik miss. og seminarieforst. Jørgensen v. Gdthb. til ministeriet med et motiveret og detailleret forslag om »møde og samvær af samtlige missionærer i Grønland»: konventer, som tænktes afholdt hver 3die aar; tillige angaves maaden, hvorpaa dette kunde ske; — dette for den grønlandske kirke saa vigtige forslag er først realiseret i vor tid ifl. lov af ¹/₄ 05. —

for øvrigt kunde saadanne vel dengang meget vanskeligt arrangeres).

Miss. Nøsteds korte ansættelse ved Jakobshavn skulde blive skæbnesvanger for det derværende seminarium og kom i virkeligheden til at give det et stød, som det aldrig forvandt. Efter i flere aar at have lidt af forstyrrelser i nervesystemet kom han nemlig syg til Jakobshavn og var i virkeligheden sindssyg hele det aar, han ledede missionariatet og seminariet, hvilket tydelig sporedes i hans embedsførelse og ledelse, og gjorde, at seminariet kom i en tilstand, som var meget vanskeligt at komme ud af igen, og i et vanry, som længe satte spor og bl. a. gjorde tilgangen af elever endnu mindre, end den var i forvejen. Sikkert ifølge lægeraad gik han derfor i 51 hjem paa permission, men med den bestemte hensigt efter opnaaet helbredelse at opgaa til landet igen; denne hans hensigt antydes endnu i kollegiets skrivelse til const. seminarieforstander Wolf af $\frac{9}{3}$ 52, hvori forøvrigt meddeles, at hans permission fornyes endnu et aar; men han døde uden at være helbredet i foraaet 53.

Ordineret medhjælper og seminarielærer:

a. 50—51: J. F. R. Wolf (se ndf.). Som ganske ny og ung i landet kunde han, trods al flid og anstrængelse, selvfølgelig ikke hæmme seminarieforstanderens uheldige ledelse og embedsførelse.

17. 1851—58: Jacob Frederik Rudolph Wolf, f. Vordingborg $\frac{9}{4}$ 16; cand. $\frac{10}{11}$ 45, h (l-l); udn. $\frac{31}{12}$ 49; ord. $\frac{18}{1}$ 50. Han var en slægtning af prof. N. G. Wolf, miss. i Grønland 1804—11, hvis dagbog 1809—11 er meddelt i Khist. Saml. 5 R. III, 468—504. Dette slægtskab har utvivlsomt været medbestemmende grund til, at Wolf blev alumnus paa det grønland. seminarium.

Fra $\frac{1}{7}$ 54 fik han sit missionariat udvidet, idet hele Ritenbenks distrikt atter lagdes ind under Jakobshavn, fordi det stadig viste sig at være vanskeligt for missionæren ved Umának at berejse det tilfredsstillende. Ogsaa paa anden

maade blev hans arbejde forøget, idet der — foruden den ordinerede seminarielærer, hvem det ogsaa paalaa missionæren at undervise videre i sproget — i 55 opsendtes en ung skolelærer, Thøger Sørensen, for at uddannes til dansk kateket-formand, en aldrig fortsat begyndelse til realisation af miss. Hartz' gentagne forslag til kollegiet i 1813—15¹⁾.

Miss. Wolf røgtede sin gerning med megen samvitighedsfuldhed og dygtighed, og det lykkedes ham da ogsaa efterhaanden at bringe seminariet ind i en bedre gænge og skaffe det noget bedre ry, i alt fald saavidt, at dets virksomhed blev medbestemmende til, at missionskollegiet 57 udbad sig hans — saavel som de andre missionærers — betænkning angaaende det spørgsmaal, hvorvidt seminarieundervisningen kunde udvides saa meget, at enkelte af eleverne derved kunde forberedes til at blive ordinerede, eventuelt efter et afsluttende kursus i Danmark²⁾. Wolfs svar herpaa var, at han ved sin hjemrejse i 58 medtog til Danmark den senere præst Tobias Mørch (se ndf. nr. 22 b), for paa eklatant maade at demonstrere, hvad der kunde naas efter et 3-aarigt kursus paa et grønlandsk seminarium. — Efter Hjemkomsten blev Wolf spr. i Hedensted-St. Dalby ²⁴/₁₀ 59; entl. ¹⁹/₁₀ 80; † ¹/₁₀ 87.

Ord. medhjælper og seminarielærer:

- a. 52—53: U. P. C. Nissen (se nedenfor nr. 19.)
- b. 53—55: N. P. Simonsen (se nedenfor nr. 18.)
- c. 55—57: Jacob Kjer, f. Holstensborg ¹⁷/₄ 25 (søn af miss. Knud Kjer, Grønlands største Salmedigter); cand. ²⁰/₁ 53, nc (h-h); udn. ²⁸/_s 55, ord. ²⁶/₄ s. a; miss. Holstens-

1) I miss. Wolfs tid skete det for Nordgrønlands forbindelse med Danmark vigtige, at der fra 54 oprettedes en aarlig »foraarspost«, som med afgang fra Upernivik pr. slæde føres videre ned langs kysten med tilslutning til et første-rejse-skib ved Holstensborg; derved muliggjordes det indenfor samme aar at kunne erholde svar fra Danmark.

2) Tanken herom var allerede fremsat af Dansk missionselskab i 42, men man mente det da endnu for tidligt at gennemføre denne sag.

borg-Sukkertoppen marts 57—68. Oplysningerne hos Elvius (pag. 47) indeholder flere unøjagtigheder. Naar det siges, at Sukkertoppens kirke (opført 65) var den første stenkirke i Grønland, da er dette urigtigt, thi Godthaabs kirke fra 49 er en murstensbygning. Naar det fremdeles siges, at Kjers 13 aar var »en tjenestetid, som endnu ikke dengang var naaet af nogen missionær siden Egede«, da er ogsaa dette urigtigt: provst Sverdrup (se ovf. nr. 4) var 24 aar i Grønland, og flere andre har været her i 13 aar og længere.

Miss. Kjer vilde næppe nogensinde have forladt Grønland, hvis ikke en tunghørighed, som efterhaanden gik over til komplet døvhed, havde tvunget ham dertil. Grunden til denne svaghed lagdes allerede under opholdet i Jakobs-havn, da han engang om vinteren var faldet gennem isen paa Jakobshavns isfjord og maatte gaa i det gennemvaade tøj i 8 timer i mange graders kulde. Spr. Ansager $\frac{4}{7}$ 70, men søgte — da han erfarede, at menigheden var utilfreds med hans tunghørighed — og fik tilladelse til at betragtes som ikke kaldet $\frac{24}{9}$ 70; hjælpepræst flere steder; boede tilsidst i en lang aarrække paa Frederiksberg. Hans kærlighed hang ved Grønland til det sidste, og ingen større glæde havde han og hans gamle hustru, end naar nogen, der havde berøring med landet, kom ud og talte med ham. Han arbejdede ogsaa til det sidste med sin barndoms sprog, udgav i 80 den første grønl. læsebog i 2 dele, deltog i de senere udgaver af salmebogen, i det dansk-grønlandske lexicon og i bibeloversættelsen; da jeg saa ham sidste gang i foraaet 01, var han ifærd med at file paa sin oversættelse af det gl. testaments apokryfer, som endnu ikke er udgivne p. grønl. † $\frac{18}{1}$ 05¹).

d. 57—58: Peder Raae, f. Aarhus $\frac{10}{11}$ 25; cand. $\frac{10}{5}$ 49, h₂ (h-h); udn. $\frac{19}{1}$ 51; ord. $\frac{5}{2}$ s. a. Ord. seminarielærer Godthaab 51—53, hjemgik 53; hjælpepræst adskillige steder; prs. kap. Refsnæs $\frac{4}{4}$ 56; atter udn. til Grøn-

¹) Herman Bang har i en af sine bøger i novelleform givet en sympatetisk skildring af ham.

land $^{11}/_4$ 57; udn. $^{15}/_4$ 58 til miss. Egedesminde (se der nr. 15).

18. 1858—63: Niels Peter Simonsen, f. Vejle $^{11}/_2$ 21; cand. $^{10}/_7$ 51, h₂ (h-h); udn. $^{23}/_2$ 53, ord. $^{11}/_8$ s. a. Efter at have virket i 2 aar som medhjælper og seminarielærer i Jakobshavn udnævntes han i 55 til missionær i Umának, hvor han virkede i 3 aar, til han $^{15}/_4$ 58 udnævntes til miss. og seminarieforst. v. Jakobshavn. Allerede fra Umának hjemsendte han, da udnævnelsen kom, forslag til forskellige reformer ved seminariet, bl. a. om en fælles bolig og fælles husholdning paa eller ved seminariet for dettes elever — hidtil havde de boet rundt om hos stedets Grønlændere, hvad der var forbundet med adskillige ulemper — men som sædvanlig udsatte kollegiet det indtil videre; den omtalte ordning maa dog meget snart efter være bleven realiseret — det gode var der dog ved at have den øverste ledelse saa fjærnt, at man i al stilhed kunde indføre adskillige reformer, som saa altid senere kunde opnaa godkendelse eller i alt fald hævd¹⁾.

Anm. I Skrivelse af $^{10}/_4$ 60 meddelte kultusminister Hall, at ministeriet f. kirke- og undervisningsvæsenet havde overtaget bestyrelsen af missionsvæsenet; det forældede missionskollegium gik derved ud af sagaen. De gode følger heraf udeblev ikke — ialtfald paa papiret, thi i realiteten gik det meget langsomt med reformerne. Gentagne gange i disse aar drev ministeriet paa en stærkt udvidet dansk-undervisning paa seminarierne²⁾, dels for at kateketerne derigennem knnde faa adgang til dansk litteratur som kulturmiddel, dels ogsaa med det maal for øje at uddanne nogle af seminaristerne til indfødte præster. Denne tanke er i det hele taget meget stærkt fremme i ministeriets planer fra disse første aar — men der var langt frem endnu, vistnok især p. gr. af den modstand, sagen mødte fra enkelte sider, stærkest fra miss. og seminarieførstander, senere lektor, Jørgensen ved Godthaab; de nordgrønlandske missionærer, især semi-

¹⁾ Illustrerende eksempel: ministeriet godkender og takker i cirkulære af $^{28}/_4$ 66 for, at Simonsens ovenanførte plan ang. eleverne ved Jakobshavn seminarium er bleven realiseret; «en særdeles gavnlige foranstaltning».

²⁾ Dette er dog ikke før i den nyeste tid blevet for alvor realiseret paa seminariet ved Godthaab.

narieforstanderne, var gennemgaaende for planens gennemførelse. En af de gode følger af ledelsens omlæggelse var det ogsaa, at ministeriet i 61 ansatte ikke ordinerede, danske seminarielærere ved seminarierne, nemlig stud. theol. Thøger Sørensen ved Jakobshavn og Samuel Kleinschmidt (fhv. Hernhutermissionær, dygtig sprogmand, satte det grøn. sprog i system, † 86) ved Godthaab; men det blev desværre ved disse to førstudnævntes ansættelse, og af disse gik Th. Sørensen allerede hjem 63. Først i vor tid (ved lov af $\frac{1}{4}$ 05) er denne gode institution bleven lovfæstet. — Ministeriets overtagelse af missionens ledelse medførte ogsaa større rundhaandethed med bevillinger, baade mere almindelige og private (til ex. fik miss. Simonsen i 62 godtgjort et fra formanden overtaget stort stakit ved præsteboligen, noget, som vilde have været utænkeligt i kollegiets tid). Fremdeles indrettedes en bygningsskomite, bestaaende af kolonibestyreren og missionæren som lokal kyndige medlemmer, og inspektøren som formand, men denne institution, som desværre uforandret bestaar endnu (1910), og hvoraf ikke engang provsten er bleven medlem, har ikke altid virket absolut heldigt, da praksis medførte, at missionærens stemme oftest var den mindst hørte. Ministeriet ønskede fremdeles allerede saa tidlig som i 62 et gejstligt overtilsyn med missionen, dog, som det synes, med bopæl i Danmark. Og for at fremme den allerede af kollegiet tilsigtede enhed i missionens praksis udsendte ministeriet i langt højere grad end kollegiet cirkulærer med almindelige meddelelser til alle missionærerne. Men med alle reformer gik det kun langsomt, fordi enheden stadig manglede. —

Miss. Simonsen var en samvittighedsfuld og dygtig missionær og saare energisk i sin ledelse af seminariet; i modsætning til Godthaabs seminarium lagde han megen vægt paa dansk i undervisningen, og drev det saa vidt, at det sidste aars undervisning kunde meddeles paa dansk. Ministeriet udtalte derfor i 62 det ønske, at han vilde blive ialtfald et aar over sin tid, altsaa til 64, men han mente ikke at kunne og hjemgik i 63. — Han blev $\frac{17}{8}$ 53 g. m. blandingen Ane Sophia Eleonore Kragh, (dt. af miss. P. Kragh, se Egedesminde nr. 9, og dennes første hustru Anne Marie Liedemark¹⁾ f. $\frac{16}{8}$ 28 under en storm i Atlanterhavet under forældrenes hjemrejse ombord paa skibet »Sophia«, efter hvilket hun opkaldtes (Kraghs dagbog II, pag. 311). — Spr. Understed-Karup $\frac{27}{11}$ 64; entl. $\frac{6}{1}$ 82; † $\frac{16}{2}$ s. a.

¹⁾ Elvius har (pag. 552) fejlagtig Kraghs 2den hustru Maren Koch.

Ordineret medhjælper og seminarielærer:

a. 59—61: Johannes William Kristoffer Skram, f. Kbhvn, $^{11}/_8$ 31; cand. $^{22}/_1$ 52, h₂ (h-l); udn. $^{15}/_4$ 59; ord. $^{11}/_5$ s. a. — $^{28}/_4$ 61 udnævntes han til miss. i Egedesminde (nr. 16).

19. 1863—72: Ulrik Peter Christian Nissen, f. Kbhvn. $^{18}/_4$ 19; cand. $^{11}/_5$ 49, h₂ (h-h); udn. $^{6}/_2$ 52; ord. $^{21}/_4$ s. a. Efter at have virket 1 aar som medhjælper og seminarielærer ved Jakobshavn, forflyttedes han i 53 til Julianehaab som missionær; herfra hjemgik han efter endt tjenestetid 61, dog kun paa permission for i 63 atter at udgaa til landet som miss. og seminarieforsøger ved Jakobshavn for et tidsrum af 3 aar. Efter ministeriets anmodning til ham forlængede han efterhaanden dette tidsrum to gange 3 aar, dog ikke uden stor opofrelse, idet han nemlig af hensyn til sine børns opdragelse mente sig nødsaget til i 67 at lade sin familie rejse hjem. I sommeren 69 rejste han selv hjem paa permission, men gik atter ud i 70, paany alene, for at virke i sin gærning endnu i 2 aar.

I cirkulære til »samtlige missionærer i Grønland« af $^{1}/_4$ 63 affordre ministeriet missionærerne betænkninger og erklæringer angaaende det spørgsmaal, rejst fra indenrigsministeriet, om det ikke kunde være ønskeligt, at inspektørerne blev »medbestyrere af det grønlandske skolevæsen og af seminarierne«, — og angaaende hvorvidt seminariernes rammer burde udvides saa meget, at ogsaa grønlandske handelsbetjente kunde uddannes der. Begge disse spørgsmaal er først nu, næsten 50 aar efter, ved at faa deres praktiske løsning; men missionærernes stilling dengang til det første af dem er ret karakteristisk og bør anføres her. I cirkulære af $^{30}/_4$ 64 siger ministeriet, at det har meddelt indenrigsministeriet, i overensstemmelse med d'hr. missionærers erklæringer, at det rejste spørgsmaal om en saadan samvirken mellem inspektorat og mission maa anses som meget ønskelig, »naar inspektørerne er

i besiddelse af de til saadanne poster fornødne egenskaber. — der maa først og fremmest med dette menes fornøden færdighed i det grønlandske sprog (der har været inspektører, der efter mange aars ophold i landet ikke kunde tale 10 ord grønlandsk) og fremdeles naar der samtidig ansættes én provst i Nord- og én i Sydgrønland¹⁾. Disse betingelser er veltrufne, de gælder i virkeligheden endnu overfor det omhandlede spørgsmaal, særlig er det indlysende, at en provstemyndighed maa til som modvægt mod en eventuel overvægtig indflydelse fra inspektorsmyndigheden, hvis spørgsmaalet skal kunne løses tilfredsstillende. —

Miss. Nissen bragte Jakobshavns seminarium til den højeste blomstring, det overhovedet naaede. Som ovenfor bemærket, var den tanke i disse aar meget stærkt fremme at uddanne unge Grønlændere til præster. I 65 foreslog da miss. Nissen ved sin forventede hjemgang 66 at medtage nogle af de dygtigste elever fra seminariet for at føre deres uddannelse videre i Danmark. Men dette vilde ministeriet ikke gaa ind paa, da det manglede pengemidler dertil, og især fordi det mente, at uddannelsen burde føres saa langt frem som muligt i selve landet. Imidlertid drev ministeriet stadig paa sagens gennemførelse, ogsaa af den grund, at tilgangen af alumner i Danmark stadig blev mindre. Der indrettedes da en »højere afdeling« paa seminariet 66, og i 69 fik Nissen lov til at tage to af eleverne herfra med sig til Danmark, da han tog hjem paa permission. Da de imidlertid nylig var bleven gift, ønskede de ikke nu at rejse til Danmark, og sagen strandede altsaa foreløbig paa dette.

Den »højere afdeling«s elever, 10 i tallet, blev i 72 dimitterede og ansat rundt om paa de mest trængende pladser i Nordgrønland. De var meget grundig undervist, derom er ingen tvivl; de fleste af dem havde nydt semi-

¹⁾ Allerede i 42 havde det været paa tale at oprette to provstier i Grønland, men kollegiet var bange for at gøre det til en fast institution, af frygt for manglende provste-emner.

narieundervisning fra 9 til 11 aar. Men at dømme efter de mig bekendte af disse kateketer, har resultaterne af den lange undervisning ikke svaret til forventningerne, man faar uvilkaarlig det indtryk, at den maa have været for spredt og usystematisk.

Med dimissionen af de 10 seminarister i 72 betragtede miss. Nissen sin 20-aarige virksomhed i Grønland som afsluttet, dog kun foreløbig; det fremgaar nemlig af hjemgangstilladelsen fra ministeriet, at han har tænkt sig den mulighed atter at rejse ud, idet han har anmodet om, at hans plads maatte staa ham aaben et aar eller to. Han opgav dog denne tanke og blev i Danmark.

Ved missionær Nissens hjemrejse udtaler ministeriet «sin varme anerkendelse af den nidkærhed, udholdenhed, opofrelse og kærlighed til den Dem betroede gærning, som har besjælet Dem i Deres besværlige og langvarige virksomhed». Det er en velfortjent anerkendelse. Men man føres uvilkaarlig til en sammenligning mellem denne varme, uforbeholdne anerkendelse og missionskollegiets holdning overfor provst Sverdrup, da denne godt 80 aar tidligere forlod Grønland efter en 24-aarig arbejdsdag under betydelig ugunstigere forhold. Og man faar et stærkt indtryk af, at tiden er bleven en anden. Ikke at kollegiet ikke anerkender Sverdrups virksomhed, men ordene er faa og kolde, og tonen i afskedskrivelsen som i alle de andre skrivelser fra den tid — og tildels fra missionskollegiets hele tid — er stadig »von oben herab«, præget af enevældens princip »vi alene vide«.

^{20/8} 73 udnævntes miss. Nissen til spr. Ugilt-Taars; entl. ^{29/11} 81; † ^{7/7} 83.

Ordinerede medhjælpere og seminarielærere:

a. 65—70: Nikolaj Edinger Balle, f. Olstrup prgd. ^{12/4} 39 (sønnesøns søn af biskop N. E. Balle, f. ^{12/10} 1744, † ^{19/10} 16); cand. ^{23/6} 64, h₁ (l-l); udn. ^{3/8} og ord. ^{3/8} 65. Blev ansat ^{24/4} 65 som ord. mdhj. og seminarielærer ved Jakobshavn; udnævntes ^{29/4} 67 til miss. Umának, men fik,

tildels af hensyn til seminariet, lov til at blive boende ved Jakobshavn og derfra bestyre og berejse Umánaks missionariat; bestyrede i fællesskab med nedennævnte miss. Bøggild seminariet samt Jakobshavns og Umánaks missionariater under miss. Nissens hjemrejse 69—70.

I sommeren 70 forflyttedes miss. Balle til Godthaab, hvor han overtog posten som missionær og seminarieforsøger, og hvor han virkede, kun afbrudt af nogle permissionsophold i Danmark, deraf et paa 2 aar, 75—77, til sin død ¹⁸/₁₁ 1900 — den længste tid, nogen dansk missionær endnu har virket i Grønland, ialt 35 aar. — Ridder af Dbg.

Allerede som ganske ung fattede Balle ved læsning især af Egedernes skrifter en varm kærlighed til Grønland, og besluttede at vie det sit liv — en beslutning, som han altsaa, som ovenfor sagt, blev tro som endnu ingen anden. Hans kærlighed til Grønland og Grønlænderne voksede sig kun stærkere med aarene og fornægtede sig aldrig under hans anstrengende virksomhed, skønt der ofte stilledes meget store krav til hans arbejdskraft i menighedens tjeneste; saaledes bestred han i en aarrække tillige Holstensborgs missionariat med Sukkertoppen — og i perioder endog tillige Frederikshaabs.

Miss. Balles lange og nidkære virksomhed kunde ikke gaa sporløst hen over den grønlandske menighed. Fra ham fik det forholdsvis store antal kateketer, der under hans lange arbejdsdag dimitteredes fra Godthaab og udsendtes til alle egne af landet, fra Kap Farvel til Upernivik, deres væsentligste paavirkning, som fra dem atter bredte sig i videre kredse. — Han opnaaede det, som hans læremester fra Jakobshavn, miss. Nissen, forgæves havde stridt for, nemlig at sé 3 af sine elever, seminaristerne Chemnitz¹⁾,

¹⁾ Jens Anton Barsilai Ignatius Chemnitz, f. Østprøven i Sydgrønland. ²⁴/₁₁ 53, blanding; seminarist Godthaab 74; undervist i Danmark 75—77 og 80—83; exam. af biskop Martensen ⁹/₈ 83; ord. ¹⁸/₄. Ord. overkateket Julianehaab 83—85; Holstensborg 85

Berthelsen¹⁾ og Andreas Hansen (se Ritenbenk nr. 4) ordinerede som grønlandske præster (senere er endnu tre af Balles elever bleven ordinerede, dog først efter hans død²⁾). Hans menighed ved Godthaab omfattede ham med stor kærlighed, hvad der bl. a. gav sig udslag i, at den ved hans 25-aars jubilæum i 90 forærede ham en meget smukt indbundet bibel med sølvbeslag; og hans navn kendes og nævnes med ærbødighed og kærlighed hele kysten over. — Men det stærkeste udslag af hans virksomhed er vel nok den vækkelse, som i 08 er begyndt i Godthaab og omegn og som utvivlsomt bunder i Balles forkyndelse.

¹²/₈ 06 afsløredes i Godthaabs kirke et mindesmærke for miss. Balle, bekostet af venner i Danmark og Grønland,

—1900; Frederiksdal 00. Udn. til førstepræst 06. Dbm. — En søn af ham ordineredes ¹/₆ 10 i Godthaab og er nu kst. førstepr. i Upernivik.

1) Lars Jens Ernek Johan Berthelsen, f. Godthaab ⁵/₂ 55 (sønnesøns sønnesøn af pastor Bertel Laersen, se pag. 42, anm. under teksten); seminarist Gdthb. 75; underv. i Danm. 75—77 og 80—83; exam. af bisk. Martensen ⁹/₈ 83; ord. ¹⁸/₄. Ord. overkat. Gdthb. 83—84, Holstensbg. 84—85; Umának 85; † ¹¹/₇ 89. Past. B. var gift med en søster til ovennævnte past. Chemnitz's hustru. En datter af ham er g. m. ord. overkateket Mathias Storch, kst. førstepr. Jkshvn. for 1910—11.

2) Disse tre er:

1) Elias Kristian Frederik Petersen, f. Kerrortussok pr. Holstensborg ¹¹/₅ 53; seminarist Godthaab 77; undervist i Danmark 80—81; kateket og overkateket Sukkertoppen 81—02; ord. Godthaab ¹⁷/₆ 02. Ansat som ord. overkateket v. Sukkertoppen.

2) Hans Christian Theodor Rosing, f. Kbhvn. (under forældrenes hjemrejse, hans Fader var assistent) ²⁰/₁₂ 66, seminarist Gdthb. 88; overkateket Gdthb.; undervist i Danmark 03—04; ord. Kbhvn. ²⁰/₇ 04. Førstepræst Angmagssalik paa østkysten.

3) Gustav Karl Eli Olsen, f. Holstensborg ²⁷/₁₂ 78; seminarist Gdthb. 01; kateket i Holstensborgs missionariat 01—07; overkateket og kateketskolelærer Jakobshavn 07—09; ord. Jakobshavn ²⁰/₆ 09. Missionspræst v. Kap York. G. m. Ane Sophie Berthelsen, f. ⁷/₂ 82, halvsøster til ovennævnte pastor Lars J. E. J. Berthelsen.

bestaaende af en marmor-tavle i egetræsramme, med hans billede i haut-relief og en indskrift paa grønlandsk. —

Miss. Balle blev $12/4$ 69 g. m. Kathrine Justine Juliane Fleischer, f. Upernivik $16/12$ 49, dt. af kolonibestyrer K. G. Fleischer¹⁾ og hustru, som var blanding. En søster til hans hustru er g. m. nr. 22 (sé nedenfor). To af hans sønner er præster i Grønland, nemlig 1) Nikolaj Frederik Severin B. f. Godthaab $26/8$ 71; cand. $17/6$ 97, h₁ (l-l); udn. $26/4$ og ord. $2/5$ 00; miss. Lichtenau 00—04; Julianehaab 04—09; førstepræst $1/4$ 05; Godthaab 09, till. seminarieførstander 10. — 2) Knud B., f. Godthaab $28/7$ 77; cand. $22/1$ 04, h₁ (l-^{*}), udn. $18/5$ og ord. $31/5$ 05; ord. mdhj. Upernivik 05—08; førstepræst smstds. $1/10$ 08. —

b. 67—70: Osvald Vilhelm Bøggild (se ndf. nr. 21).

20. 1872—75: Thøger Sørensen, f. Nørhjerre $20/6$ 35; cand. $25/1$ 66, h₁ (l-l); udn. $3/8$ og ord. $25/4$ s. a. Var i sin ungdom 4 aar privatlærer paa landet, og blev $31/3$ 55 af missionskollegiet antaget som elev paa Jakobshavns seminarium for dér og under miss. Wolfs videre vejledning at uddannes til »controllerende kateketformand« i Grønland;

¹⁾ Familien Fleischer er et typisk eksempel paa, i hvor høj grad Grønland kan »tage« en slægt. Ikke mindre end 8 af dette Navn, alle af en fra Norge stammende slægt, har været ansat i overordnede stillinger i Grønland, adskillige andre af slægten har været og er ansat i underordnede stillinger. — Johan Philip Fleischer, f. 1756, ansattes 82 som assistent ved Upernivik, hvor han døde 86. — Ulrik Frederik Fleischer, f. 1777, ansattes som ass. ved Umának 03, og døde (druknede paa en slædetur) 04. — Christian Frederik Fleischer, f. $5/6$ 1779; cand. $29/7$ 00, nc (h); udn. $21/2$ og ord. $28/2$ 05; var miss. Julianehaab 06—11, Godthaab 11—12; spr. i Norge (Bjelland 1814; Lyster 27; Kragerø 39; Sørum og Frogner 39); † $6/7$ 48. — Frederik Diderik Sechmann Fleischer, f. 1783, stud. jur., ansattes som ass. i Nordgrønland 04, var bl. a. bestyrer af logen Godhavn og konst. inspektør (1815—17), hjemgik 18 og døde som købmand i Aarhus 49. — Men for én gren af slægten blev Grønland i absolut forstand dens »andet fædreland«, og dennes slægtstavle skal her fremstilles for de medlemmers vedkommende, som har noget med Grønland at gøre. (Se stamtavlen side 72).

Hans Mossin Fleischer, f. $\frac{2}{5}$ 1789; ansat som ass. 07; entl. som bestyrer af kol. Umának 51, † Umának $\frac{17}{8}$ 70. G. $\frac{4}{9}$ 09 m. Cathrine Louise Tetzlaff, f. Bergen $\frac{18}{4}$ 79 (1' g. $\frac{24}{8}$ 00 m. »haandskriver« (o: assist. hos inspektøren) Sev. Nik. Cortsen, † Godhavn 03; 2' g. $\frac{26}{8}$ 04 m. købmand, cand. jur. Chr. Fr. Hount, † Jkshavn. $\frac{29}{4}$ 08); † $\frac{31}{12}$ 52.

Knud Geelmuyden F., f. Godhavn $\frac{21}{5}$ 15; ans. som volontær 33, assistent 38, bestyrer 43; forlod aldrig Grønland; † som best. af Jakobshavn $\frac{20}{5}$ 77. — $\frac{18}{9}$ 41 g. m. blandingen Regine Magdalene Paulsen, f. $\frac{15}{8}$ 16; † v. Jkshvn. $\frac{3}{4}$ 89.

Johan Sechmann F., f. $\frac{14}{9}$ 17; erhverver (o: fanger og fisker) v. Umának; † 74 el. 75; var grl. gift og efterlod sig familie, som endnu lever ved Umának.

Sofie Louise Susanne F., f. $\frac{13}{10}$ 42; g. m. miss. C. V. Rasmussen (se series f. Jakobshavn. nr. 22). En af deres sønner er polarforskeren, forfatteren Knud Rasmussen.

Carl Ludvig Severin F., f. Godhavn $\frac{26}{1}$ 46; assistent 73—85; udstedsbestyrer ved K'ertak i Ritenbenks distrikt.

Jens Christian Paul F., f. Upern. $\frac{30}{11}$ 47; ass. 73—86; udstedsbestyrer v. Ikerasaki i Umánaks distr. Flere af hans børn er ansat under handelen el. administrationen i Grønland.

Kathrine Justine Juliane F., f. $\frac{18}{12}$ 49; g. m. miss. N. E. Balle (se ovenfor). Foruden de ovennævnte 2 sønner har 2 døtre bellig i Grønland som gifte med handelsfunktionærer.

Knud Niels F., f. Upernivik $\frac{1}{8}$ 54; † som inspektorskriv. og fung. volontær ved Godhavn $\frac{4}{9}$ 00. — G. m. Elise Christiane Nielsen, f. $\frac{26}{4}$ 60, dt. af assistent v. Claushavn Octavius Nielsen og hustru Emma, f. Fleischer.

til hans ophold anvistes 100 rbd. og andre 100 »til hans øvrige fornødenhed«. I skrivelsen til miss. Wolf om hans ansættelsesvilkaar siges det, at »der kan i tiden gives ham haab om, naar han tilbørligen opfylder sine pligter og efter flere aars forløb, enten at vorde ordineret til præst i Grønland eller at erholde tilladelse til at vende tilbage til Danmark, hvor kollegiet da vil virke, hvad det formaar, til at forskaffe ham en passende ansættelse«. Der blev dog ikke brug for noget af disse alternativer. I 57 skulde Sørensen have været ansat som kateketformand ved Claushavn, men han rejste, i stedet for at modtage ansættelsen, til Danmark for at forberede sig til universitetet. Efter at være bleven student 60 modtog han $\frac{28}{4}$ 61 ansættelse som seminarielærer ved Jakobshavns seminarium med aarl. gage 500 rbd., i hvilken stilling han virkede til sommeren 63, da han vendte tilbage til Danmark for at tage theol. embedsexamen.

$\frac{8}{3}$ 66 udnævntes han til miss. Upernivik, hvor han dog kun virkede i 2 aar. I cirkulære til missionærerne af $\frac{28}{4}$ 68 meddeles det nemlig, at »Frederikshaabs missionariat overtages af hr. Thøger Sørensen«, dette blev imidlertid forandret derhen, at han overtog Holstensborgs missionariat med Sukkertoppen, medens Frederikshaab besørgedes fra Godthaab af miss. og seminarieførstander Wiberg¹). I aaret 71—72 var miss. Sørensen i Danmark og deltog i en kommission til ordning af de grønsl. kirke- og skoleforhold²). Under sit ophold i Danmark blev han beskikket til mis-

¹) Johannes Emil Wiberg, f. Kbhn. $\frac{28}{4}$ 32; cand. $\frac{26}{6}$ 57, h₂ (1-1); udn. $\frac{12}{1}$ 64, ord. $\frac{10}{2}$ s. a.; miss. Frederikshaab 64—68; miss. og seminarieførst. Godthaab 68—70; maatte da hjemgaa p. gr. af øjenssygdom, som endte med tabet af det ene øje. Spr. Dejbjerg-Hanning $\frac{2}{4}$ 71; Østbirk-Yding $\frac{10}{9}$ 80; Brejninge p. Ærø 85; entl. 07, bor i Odense.

²) De fra denne kommission fremkomme forslag er fortrinlige og ligger for en stor del til grund for ordningen ved loven af $\frac{1}{4}$ 05 — saa lang tid skulde gaa hen, før det blev til alvor med realisationen.

sionær for Jakobshavns og Umánaks missionariater og forstander for Jakobshavns seminarium, hvortil fra 74 tillige kom Godhavns distrikt —, i hvilken stilling han virkede til 75, da han forflyttedes til Godthaab, hvor han forblev og hvorfra han tillige bestyrede Holstensborg og Sukkertoppen — under miss. Balles hjemrejse — til 77, da han hjemgik efter ialt 15 aars tjeneste i Grønland, deraf 11 aar som missionær. —

Ved sin nedrejse til Godthaab 75 medtog miss. Sørensen ifl. ministeriets approbation af hans derom indgivne forslag de elever fra Jakobshavns seminarium, hvis uddannelse endnu ikke var fuldendt. Hermed ophørte Jakobshavns seminarium at eksistere — en for den grønlandske kirke og skole meget hæmmende foranstaltning, idet Godthaabs seminarium aldrig fik den udvidelse, som efter det andet seminariums nedlæggelse var nødvendig for at forsyne landet i tilstrækkelig grad med forsvarlig uddannede kateketer. Udviklingen har lidt derunder lige til nu, og det er ikke klart, hvorfor denne foranstaltning var nødvendig, især ikke efterat miss. Sørensen i 73 havde oprettet en 3die afdeling paa seminariet, hvor vordende kateketer paa mindre pladser skulde modtage en 2-aarig uddannelse — en i høj grad nødvendig institution, som imidlertid nu stansede med Jakobshavns seminariums nedlæggelse, og som først i vor tid er genoptaget ved oprettelsen af kateketskoler.

Miss. Sørensen dels oversatte, dels forfattede en række salmer og aandelige sange, deriblandt nogle »festsalmer ved 150-aars festen for Egede« i 71; de blev med understøttelse af det danske missionsselskab udgivet i 72 og det tillodes at benytte dem ved Gudstjenesterne ved siden af salmebogen. Nogle af hans salmer, ialt 8, deriblandt oversættelse af »aand over aander« og en dejlig allehelgenssalme om Grønlands kristning til melodi »af højheden oprunden er«, er optagne i den nyeste grøn. salmebog af 1907. —

Spr. Ulvborg-Raasted ^{28/7} 77; Vrejlev-Hæstrup ^{21/11} 82; entl. 95, bor i Stege. —

Ordineret medhjælper og seminarielærer:

a. 73—75: Chr. Vilh. Rasmussen (se nedenfor nr. 22).

Anm. Det var dog kun det éne af disse aar, past. R. tilbragte i Grønland, idet han, efter i vinteren 74 at have mistet sin hustru og søn og selv ligget længe syg af en svær Gigtfeber, saa sig nødsaget til at rejse hjem i vinteren 74—75 for rekreation.

21. 1875—77: Osvald Vilhelm Bøggild, f. Lagtved skovridergd., Dronninglund sogn $\frac{5}{8}$ 39; cand. $\frac{23}{1}$ 65, h₁ (*1-1); grønl. alumnus $\frac{12}{6}$ 66; udn. $\frac{30}{1}$ og ord. $\frac{27}{8}$ 67. Blev først ansat som ord. mdhj. og seminarielærer Jkshvn.; udn. til miss. 69; bestyrede i fællesskab med ovennævnte miss. Balle Jakobshavns missionariat og seminarium under miss. Nissens permission i aaret 69—70.

Allerede i 69 ansøgte miss. Bøggild om forflyttelse til et sydligere missionariat, men dette ønske kunde p. gr. af omstændighederne foreløbig ikke imødekommes, og ifl. skrivelse fra ministeriet af $\frac{29}{4}$ 70 udnævntes Bøggild til missionær for Umának med paalæg om at flytte dertil, saafremt den derværende meget inskrænkede og nærmest ubeboelige missionærbolig kunde sættes i brugbar stand. Dette maa dog ikke være sket, thi det sés af senere skrivelser, at miss. Bøggild i hvert fald den meste tid har boet ved Jakobshavn og derfra — foruden at deltage i lærergerningen paa seminariet — berejste Umánaks missionariat. — I sommeren 72 forflyttedes han til Holstensborg, hvorfra han tillige skulde bestyre Egedesmindes missionariat undtagen Godhavns distrikt, som ad interim henlagdes til Jakobshavn. Denne allerede tidligere forsøgte ordning (jfr. indledningen) lod sig ogsaa nu vanskelig praktisere, hvorfor miss. Bøggild i 75 forflyttedes til Jakobshavn, Holstensborg lagdes under Godthaab, og hele Diskobugten samt Umának sloges sammen. Dette saare vidtløftige distrikt skulde da bestrides af miss. Bøggild og nedenfor nævnte miss. Rasmussen, ifl. ministeriets bestemmelse saaledes, at Bøggild fik selve Jakobshavn, Ritenbenks og Umánaks distrikter, Rasmussen

Claushavn, Christianshaabs, Egedesmindes og Godhavns distrikter. Inden modtagelsen af ministeriets skrivelse derom havde missionærerne imidlertid selv foretaget en deling af distriktet saaledes, at Rasmussen fik Umának og Ritenbenk, Bøggild alt det øvrige, og paa denne ordning indløb endelig aaret efter ministeriets approbation.

Miss. Bøggild har dels forfattet, dels oversat flere salmer paa grønlandsk, og oversat fortællingen »Simon af Cyrene«, trykt Godthaab 76. Af hans salmer er 3 optagne i grønsl. salmebog af 1907, deriblandt oversættelse af »Kirken den er et gammelt hus« og »Guds menighed, syng for vor skaber i løn«.

Som næsten alle andre, der har levet i Grønland, følte miss. Bøggild sig meget nær knyttet til landet og folket, saa nær at han endog 12—13 aar efter sin hjemkomst og som sognepræst i Danmark for alvor tænkte paa at søge tilbage. Han og hans hustru, hvis eneste barn, en lille pige, ligger begravet ved Jakobshavn, har adopteret en Grønlænderinde (blanding).

Spr. Skjorping-Frær $\frac{6}{9}$ 78; Gadstrup-Syv 91.

22. 1877—95: Christian Vilhelm Rasmussen, f. Skrodsbjerg, Vraaby sogn $\frac{25}{11}$ 46; cand. $\frac{19}{1}$ 72, h₁ (h-*)l; alumnus 69; udn. $\frac{1}{4}$ og ord. $\frac{7}{5}$ 73. Ankom $\frac{9}{7}$ 73 til Jakobshavn for foreløbig at virke der som ord. mdhj. og seminarielærer, var, som ovenfor meddelt, i Danmark i vinteren 74—75, og opgik atter i foraaet 75 for i fællesskab med miss. Bøggild at betjene Jakobshavns, Egedesmindes og Umánaks missionariater. 75—76 boede han ved Jakobshavn og berejste derfra Ritenbenks og Umánaks distrikter; men da denne ordning altid havde været og var utilfredsstillende, flyttede han i sommeren 76 til Umának, uagtet holigen dér var saa indskrænket, at der ikke engang var plads til 2 senge i det saakaldte »sovekammer«. — Ved miss. Bøggilds hjemrejse i 77 forflyttedes miss. Rasmussen atter til Jakobshavn, hvor han uden andre afbrydelser end nogle hjemrejser virkede i 18 aar i en meget anstrængende

gærning¹⁾, idet han næsten altid havde et eller to missionariater extra at besørge, og desuden ofte havde unge missionærer boende hos sig, for at undervise dem i sproget i deres første embedsaar. Umánaks missionariat bestred han tillige med Jakobshavns uafbrudt til 94, dog med den lettelse, at der fra 85 var ansat en indfødt ordineret overkateket ved Umának, nemlig 85—89 Lars Berthelsen (se ovenfor pag. 70, anm. under teksten) og 90—94 Andreas Hansen (se nedenfor series for Ritenbenk nr. 4). Lettelsen betød dog ikke mere, end at miss. Rasmussen i hvert fald de fleste aar alligevel maatte foretage en tilsynsrejse til Umának om vinteren paa slæde. Egedesmindes missionariat bestred han tillige med de to andre 77—79, 81—82 og 87—93. Endelig foretog han i sommeren 79 efter ministeriets ønske en slags visitatsrejse til Upernivik.

Det er forbavsende, at miss. Rasmussen under disse forhold kunde faa tid til en udstrakt literær virksomhed ved siden af sin embedsgærning. I 88 udgav han en stor grønlandsk grammatik, i 93 sammen med miss. Kjer (se ovenfor nr. 17, c) en dansk-grønlandsk ordbog, den første i sit slags; desforuden har han oversat Balslevs bibelhistorie, Luthers katekismus o. a. og deltaget i bibeloversættelsen.

Miss. Rasmussen ivrede stærkt for genoprettelsen af Jakobshavns seminarium, da det viste sig stedse vanskeligere at faa Nordgrønland forsynet med udlærte kateketer, men uden held; først 6 aar efter hans hjemrejse genoprettedes seminariet for at bestaa en kort aarrække.

Miss. Rasmussen blev anden gang gift ^{15/11} 75 m. So-

¹⁾ Under én af hjemrejserne (84—85), skulde miss. Edvard Egidius Lützen (f. Sandegjerde ved Thorshavn ^{18/10} 57; cand. ^{21/6} 82, I (*1-h), udn. ^{22/3}, ord. ^{7/3} 83; miss. Godthaab 83—94; Frederikshaab 84—87; Jullanehaab 87—92; spr. Lyngby-Albøge 93) have overtaget Jakobshavns missionariat, men p. gr. af den vanskelige kommunikation med lutter sejlskibe lykkedes det ham ikke at komme dertil, hvorfor missionariatet besørgedes af pastor Mørch, Egedesminde.

flø Louise Susanne Fleischer, f. Ritenbenk ¹⁸/₁₀ 42 (se slægts-tavlen pag. 72).

Spr. Lyngge-Uggeløse 96; lektor i grønsl. sprog 04; R. af Dbg. 09. —

Som ord. mdhj. hos miss. Rasmussen fungerede følgende:

a. 77—79: Kristian Peter Kristensen, f. Bollerlev ved Aabenraa ³⁰/₈ 51; cand. ¹⁹/₆ 76, h₁ (h-h); udn. ²⁰/₁ og ord. ²⁴/₁ 77; ankom til Jakobshavn ¹⁹/₈ s. a. Ifølge ministeriets bestemmelse skulde han for det første tage bolig ved Jakobshavn for at undervises videre i sproget og sættes ind i forholdene i landet af miss. Rasmussen, samt bistaa denne i hans vidtstrakte embede; som særlig virkekreds fik han anvist distrikterne syd for Jakobshavns isfjord, altsaa Claushavn, Christianshaab og Egedesminde, samt Godhavn. Til hjælp under sit arbejde i dette distrikt de første aar fik han adjungeret en ung grønlandsk overkateket, Ole Svanberg (f. 51, † 78¹), der samme aar var vendt tilbage fra et ophold i Danmark.

I sommeren 79 forflyttedes miss. Kristensen til Egedesminde (sé der nr. 17).

b. 81—82: Severin Christian Tobias Simeon Mørch, f. Umának ¹⁵/₉ 40, blanding, søn af kateket Hans Peter M. (undervist Egdsmd. af miss. Kragh; hans fader var den i Kraghs dagbog meget omtalte købmand J. L. Mørch v. Egedesminde, f. 1783; ans. i Grønsl. 05; † Jkshvn. 34; g. m. Grønlanderinden Birgithe) og hustru Johanne Birgithe Charlotte Møller (dt. af dansk bødker Martin Møller og hustru, en Grønlanderinde); undervist Umának af miss. Haase²); efter sin konfirmation i 55 nedsendt til Jakobs-

¹) Dette aar var saare uheldigt for missionen i Diskobugten, idet ikke mindre end 3 overkatekéter, alle seminarieuddannede og anerkendt dygtige, i aarets løb døde ved Jakobshavn, hvad der naturligvis særlig under de daværende vanskelige katekétforhold betød et næsten uopretteligt tab.

²) Bernhard Ludvig Christian Haase, f. Kbhn. ²⁸/₆ 19; cand.

havns seminarium; dimitt. derfra 58; ledsagede miss. og seminarieforstander Wolf (se ovenfor nr. 17) til Danmark og undervistes videre der hos skolelærer Kjerulf i Brøndshøj 58—59; overkateket Upernivik 59—72 (bestyrede missionariatet alene 68—69); atter undervist i Danmark med ordination som maal 72—74, dog med et besøg i Upernivik sommeren 73, hvorfra han medbragte sin hustru, f. Lyng, og sine børn, aflagde en theologisk prøve foraaet 74; ord. ¹³/₅ 74 af biskop Martensen; præst¹⁾ Upernivik 74—81. Ved sin ansættelse som præst fik han af ministeriet anvisning paa at søge raad og støtte hos sin nærmeste nabo-præst mod syd, missionæren ved Jakobshavn, over 70 mil borte (!!). —

I 81 forflyttedes Mørch, der længe havde ønsket i hvert fald for en tid at faa en virksomhed nærmere ved danske kolleger, til Jakobshavn for at bistaa miss. Rasmussen; fra 82 overtog han Egedesmindes missionariat (sé der nr. 18).

c. 89—90: Poul Vibæk²⁾ (se nedenfor nr. 23).

d. 90—92: Mads Rasmussen (se nedenfor nr. 25).

e. 92—94: Hans Georg Baadsgaard, f. Randers ⁸/₁₂ 65; cand. ²⁷/₁ 92, nc (h-*)¹⁾; grønl. alumnus 87; udn. ¹¹/₅ 92; ord. ¹⁸/₅ s. a. ²⁰/₃ 94 udnævntes han til miss. Umának, hvor han 94—95 bistodes af indfødt ord. overkateket Andreas Hansen (se nedenfor series for Ritenbenk nr. 4). Med afbrydelse ved en hjemrejse i aaret 1900—01, i hvilken tid gærningen udelukkende bestredes af kateke-

²⁰/₄ 44, h (*1-*)¹⁾; udn. ²⁵/₃ 46; ord. ⁹/₄ s. a. Miss. Umának 46—55; spr. Øsse-Næsbjerg ²⁸/₁₀ 56; Landet-Ryde ¹⁸/₂ 76; entl. 87; † Kbh. 03. Har skrevet flere bladartikler om grl. forhold og skrevet en sang baade paa dansk og grønlandsk til Umánaks pris paa melodi •Du lille ø paa havets blanke vove. — og enkelte andre sange paa grønlandsk.

¹⁾ Kuriøst nok var Mørch indtil loven ¹/₄ 05 den eneste præst i Grønland, idet de danske præster tituleredes missionærer, og hans ordinerede landsmænd kaldtes •ordinerede overkateketer. M.'s officielle titel var derimod •præst.

²⁾ Hed oprindelg Sørensen; bevill. til navneforandring ²⁴/₁₀ 04.

terne, virkede miss. Baadsgaard i Umának til 04, da han hjemgik for at forblive i Danmark. Spr. Skelund-Visborg (med filialkirke i Hadsund) $\frac{8}{5}$ 06.

23. 1895—99: Poul Vibæk, f. Bordrup v. Varde $\frac{15}{6}$ 64; studerede en tid filologi; cand. $\frac{22}{1}$ 89, nc (h-*)); grønl. alumnus 87; udn. $\frac{25}{4}$ 89; ord. $\frac{30}{4}$ s. a. Hjælpe-missionær Jakobshavn 89—90; derpaa under miss. og seminarieforst. Balles permission miss. og kst. seminarieforstander Godthaab 90—91. Forflyttedes atter til Nordgrønland 91 og bestyrede missionariaterne Egedesminde, Jakobshavn og Umának i fællesskab med miss. M. Rasmussen 91—92 og med miss. Baadsgaard 92—93 under miss. C. V. Rasmussens hjemrejse. Miss. Egedesminde 93—95. Da han i 95 afløste miss. C. V. Rasmussen ved Jakobshavn, fik han tillige overdraget overtilsynet med Egedesmindes missionariat, hvor en indfødt ord. overkateket var ansat som hjælpepræst. — Efter at have været i Danmark paa permission 99—00, opgik han atter til landet som miss. Julianehaab, hvor han virkede til 04. — Spr. Taarnby paa Amager $\frac{22}{5}$ 07. — Har udgivet: 100 timer i grønlandsk, med nøgle (Kbh. 1900), og publiceret adskillige artikler og afhandlinger om grønl. forhold i forskellige blade og tidsskrifter.

Som ord. mdhj. i dette tidsrum fungerede:

a. 95—97: Jens Christian Jensen, f. Ølby v. Struer $\frac{14}{12}$ 66; cand. $\frac{6}{2}$ 94, h₂ (h-h); grl. alumnus 94; udn. $\frac{2}{5}$ 95; ord. $\frac{29}{5}$ s. a. Arbejdede i 2 aar sammen med miss. Vibæk ved Jakobshavn; var allerede i foraaret 96 af ministeriet udset til miss. Egedesminde fra 97, men fik i stedet derfor $\frac{19}{3}$ 07 udnævnelse som missionær Frederikshaab, da missionæren dér, M. Rasmussen, maatte forflyttes til Godthaab for under miss. Balles permission 97—98 at overtage hans gærning i missionariatet og paa seminariet. — Miss. Frederikshaab 97—04. Spr. Fausing-Auning $\frac{20}{6}$ 06. — Har oversat nogle fortællinger til maanedsskriftet »atua-gadliutit«, som udgives ved Godthaab.

b. 98—99: Carl Ferdinand Wagner (se ndf. nr. 24).

24. 1899—1900: Carl Ferdinand Wagner, f. Almind prgd. $\frac{7}{8}$ 71; cand. $\frac{16}{6}$ 96, h₁ (l-*)); grønl. alumnus 94; ord. $\frac{3}{8}$ 96. Det var hensigten at lade ham udgaa til Grønland (Jakobshavn) allerede i eftersommeren 96, men p. gr. af skibsforholdene lod det sig ikke gøre. Han blev derfor endnu et aar i Danmark med missionærgage og stilledes til disposition for Sjællands biskop; virkede en tid som hjælpepræst i St. Stefans sogn i Kbhvn. Ankom t. Jakobshavn i forsommeren 98 og virkede dér sammen med miss. Vibæk til 99, da bestyrelsen af Jakobshavns missionariat overdroges ham ved miss. Vibæks hjemgang paa permission 99—00. Forflyttedes ifl. skrivelse fra ministeriet af $\frac{30}{3}$ 00 til Holstensborg, hvorfra han atter 2 aar senere forflyttedes til Egedesminde (sé der nr. 22).

25. 1900—07: Mads Rasmussen, f. Bregnemose (Fyn) $\frac{14}{7}$ 60; cand. $\frac{24}{1}$ 90, nc (h-h); grl. alumnus 86; ord. $\frac{28}{4}$ 90. Ankom Jakobshavn sommeren 90 for efter et aars ophold som hjælpemiss. hos miss. C. V. Rasmussen at overtage Egedesmindes missionariat, men blev — rimeligvis p. gr. af, at den nye missionærbolig ved Egdsmd. endnu ikke var fuldt færdig — endnu 91—92 boende i Jakobshavn, hvorfra han i forening med miss. Vibæk bestyrede Jakobshavns, Umánaks og Egedesmindes missionariater. Miss. Frederikshaab 92—97; miss. og kst. seminarieforstander Godthaab 97—98; hjemgik med permission 98; tog afsked af missionens tjeneste, men indtraadte efter ansøgning atter i foraaet 1900 og udnævntes til miss. Jakobshavn, hvor han efter ministeriets ordre i 01 genoprettede seminariet, foreløbig beregnet paa 6 elever. Udn. til førstepræst $\frac{1}{4}$ 05¹⁾. Da imidlertid Jakobshavns seminarium ifl. lov af $\frac{1}{4}$ 05 atter bestemtes til nedlæggelse til bedste for en stor udvidelse af Godthaabs do., ansaa han sin gærning i Grønland som endt med Jakobshavns genoprettede semi-

¹⁾ Fra samme dato blev »Jakobshavns missionariat« til »Jakobshavn præstegæld« ifl. lov om kirke- og skolevæsen i Grønland af $\frac{1}{4}$ 05.

nariums første — og sidste — holds dimission $\frac{5}{6}$ 07 og forlod Jakobshavn for at hjemgaa $\frac{9}{6}$ s. a. — Bor paa Frederiksberg og har siden sin hjemkomst været hjælpepræst forsk. steder, bl. a. Halsted-Avnede og Lyng-Uggeløse. —

Ord. medhjælper og seminarielærere:

a. 01—04: Hother Bertel Simon Ostermann (sé ndf. nr. 26). Var $\frac{1}{6}$ 03— $\frac{1}{9}$ 04 miss. og kst. seminarieforst. under miss. M. Rasmussens permission p. gr. af sygdom.

b. 04—06: Erik Jespersen, f. Rønne $\frac{25}{7}$ 75; cand. $\frac{9}{6}$ 00, h₁ (*1-*)¹); huslærer forsk. steder, grl. alumnus 03; udn. $\frac{24}{2}$ 04; ord. $\frac{11}{4}$ s. a.; ankom Jkshvn. med barkskibet »Thorvaldsen» $\frac{27}{6}$ 04. Efter i 2 aar at have virket som ord. medhjælper og seminarielærer ved Jakobshavn, udnævntes han $\frac{31}{3}$ 06 til kst. førstepræst Egedesminde, hvilken stilling han tiltraadte $\frac{8}{7}$ 06 (se series for Egdsmd. nr. 24). —

26. 1907—: Hother Bertel Simon Ostermann, f. Aarslev prgd.¹) pr. Randers $\frac{12}{6}$ 76; cand. $\frac{15}{1}$ 01, h₁ (1-1); grl. alumnus $\frac{27}{4}$ 99; udn. $\frac{1}{6}$ 01; ord. $\frac{5}{6}$ s. a. Rejste fra Danmark med barkskibet »Nordlyset» $\frac{14}{7}$ 01, ankom Christianshaab $\frac{26}{8}$, Jakobshavn $\frac{4}{9}$. Holdt sin første grønlandske tale $\frac{25}{11}$ s. a. Ord. mdhj. og seminarielærer 01—02; udn. t. missionær $\frac{1}{6}$ 02; var udset til missionær for Egdsmds. missionariat, men forblev p. gr. af miss. Wagners forflyttelse til Egedesminde 02 (for at være i nærheden af læge) fremdeles boende ved Jakobshavn som hjælper for miss. og seminarieførstander M. Rasmussen. Var atter udsæt til miss. Holstensborg fra 03, men blev i stedet derfor konstitueret i miss. M. Rasmussens embede, da denne p. gr. af sygdom maatte hjemgaa 03—04. Miss. Egedesminde $\frac{18}{9}$ 04— $\frac{3}{7}$ 06; førstepræst $\frac{1}{4}$ 05; flyttede, medens hans hustru af hensyn

¹) Morfader Niels Bertelsen Gjelbye til Aarslev-Hørning, † $\frac{28}{12}$ 83 (Elvius 24. 16); mormoders fætter miss. O. V. Bøggild (se ovenfor nr. 21); mormoders fættersøn miss. H. G. Baadsgaard (se ovenfor nr. 22 e). Hustrus stedfaders fader Ove Steenberg til Haarby, † $\frac{9}{6}$ 94 (Elvius 301. 12).

til nødvendig lægehjælp opholdt sig $\frac{1}{2}$ aar ved Jakobs-
havn, til Godhavn og boede $\frac{15}{10}$ 94— $\frac{18}{1}$ 95 i denne paa
grund af sin afsondrethed temmelig forsømte del af mis-
sionariatet. Frpr. Godthaab og lærer Godthaabs seminarium
 $\frac{22}{7}$ 06.— $\frac{26}{5}$ 07; udn. til frpr. Jakobshavn præstegæld og
forstander for Jakobshavns kateketskole $\frac{10}{5}$ 07, tiltraadte
 $\frac{9}{6}$ s. a.

Som bevis paa den glædelige fart i udviklingen, der
er indtraadt m. h. t. det grønlandske kirke- og skolevæsen,
og som særlig loven af $\frac{1}{4}$ 05 har sin store del i, skal her
anføres, at frpr. Ostermann i sin kun 9-aarige embedstid
har foretaget ikke mindre end 6 indvielser af kirker eller
kapeller, derunder genindvielsen af Jakobshavns Zionskirke
 $\frac{13}{10}$ 07 efter en gennemgribende hoved-restauration, har
intimeret 2 gange ved ordination af indfødte præster, og
har deltaget i 5 konventer, deriblandt et stort fælleskonvent,
hvori præster baade fra Syd- og Nordgrønland deltog —
for blot en halv snes aar tilbage vilde en saadan udvikling
have været utænkkelig.

Har udgivet: En lille samling kristelige smaafortællinger,
kristimiunut atuagagssiatsu trykt v. D. missionselskab 1904;
inûnikat maligdluagagssat (en lille bog for nykonfirmerede),
trykt Godthaab 07; kort fortolkning til Filipenserbrevet, tr.
Godthaab 07; desuden sammen med provst Schultz-Lorentzen:
Forslag til nyt ritual f. d. grl. kirke, tr. Godthaab 07;
og sammen med overkateket, nu missionspræst ved Kap
York Gustav Olsen: nunanik iliniutigssat (o: geografi for
børneskolen), tr. Godthaab 08, — og: okalualarutit (o: 12
af H. C. Andersens eventyr), tr. Godthaab 09. Har fremdeles
leveret bidrag til de grønlandske tidsskrifter »atuagagdliutit«
og »nalunaerutit« samt til forsk. danske tidsskrifter om
grøn. forhold. 3 salmer af ham er optagne i ny grl.
salmebog af 1907, nemlig oversættelse af: »lyksalig, lyk-
salig«, og af: »aja min sjæl ret inderlig sig fryder«, samt
en solfestsang. Under udgivelse er: ekørsautisiat, en daglig
husandagtsbog. —

Ord. medhjælper:

a. 07—08: Harald Emanuel Mortensen, f. Gentofte $\frac{30}{4}$ 76; cand. $\frac{15}{6}$ 03, nc (*h-h); grønl. alumnus 04; udn. $\frac{2}{6}$ 07; ord. $\frac{5}{7}$ s. a. Ankom til Jakobshavn $\frac{19}{8}$ 07. Han ansattes med bolig ved Jakobshavn for at assistere førstepæsten ved Jakobshavn i kirke og paa kateketskole, og fremdeles for at assistere førstepæsten ved Egedesminde, særlig ved betjeningen af Godhavns distrikt. Forflyttet til Ritenbenk $\frac{9}{9}$ 08 (se series f. Ritenbenk nr. 3). —

Ministeriet har bevilget frpr. Ostermann permission for aaret 1910—11, i hvilket tidsrum Jakobshavns præstegæld og kateketskole vil blive bestyret af Mikael Mathias Johannes Storch, f. Manermiut, Egedesmindes distrikt, $\frac{21}{4}$ 83; optaget p. Gdthbs. seminarium 00; seminarist 06, ug?; videre uddannet i Danmark (sammen med seminarist Chemnitz¹⁾) 06—08, efter egen ansøgning endnu et aar til maj 09; overkatekét og katekétskolelærer Jakobshavn 09—10; examineret af provst Schultz-Lorentzen $\frac{20}{6}$ 10, ord. Jkshvns. Zionskirke $\frac{21}{6}$ s. a. Har bl. a. oversat Ottesens Danmarkshistorie paa grønlandsk. — G. m. Ane Jensine Emilie Berthelsen, f. Umának $\frac{11}{10}$ 80, dt. af afd. ord. overkat. L. Berthelsen (se pag. 70 under teksten). —

IV. Series pastorum for kolonien Ritenbenk.

1. 1759—60: Christen Fabricius (se foran p. 22)²⁾. Paa hans tid har kolonien Ritenbenk endnu ligget paa sin første plads, ved det nuværende udsted Sarkak i Vajgattet paa Nügssuaks-halvøens sydside, altsaa i en udkant af missionsgebetet; dette, i forbindelse med, at boligforholdene ved den da nylig (55) anlagte koloni næppe var særlig

¹⁾ Karl Johan Pavia Chemnitz, f. Julianehaab $\frac{5}{6}$ 84 (søn af frpr. Ch., se pag. under teksten); seminarist Godthaab (exam. Kbhn.) 06, ug?; videre uddannet i Danmark 06—08; overkat. og seminarielærer Gdthb. 06—08; exam. af provst Schultz-Lorentzen $\frac{21}{6}$ 10; ord. $\frac{1}{6}$ s. a.; kat. frpr. Upernivik.

²⁾ Grunden til hans tidlige hjemgang (63) var øjenssygdom.

glimrende — man har ikke været forberedt paa ogsaa at have en missionær boende der — har vel været medvirkende aarsag til, at Fabricius allerede efter et aars forløb flyttede til Jakobshavn; den vigtigste aarsag var vel nok den, at Jakobshavn, det stærkest befolkede sted i Diskobugten, var uden missionær siden Lassens hjemrejse (se Jkshvn. nr. 2).

Anm. Miss. Fabricius modtog ^{18/7} 60 fra missionskollegiet en kopi af en skrivelse fra direktørerne for »det almindelige handels compagnie« af ^{29/8} 60 i anledning af de mange og hyppige besværinger over daarlige og fordærvede varer, som missionærerne, sikkert med al god grund, fremkom med, og i hvilken anledning kollegiet da har henvendt sig til handelsdirektionen. Denne søger som sædvanlig at holde haanden over sine betjente i Grønland. Det hedder: »De klagemaal, som skulde vi sende slette og bedærvede varer til landet, maa vi bede kollegiet ikke fæste nogen troe til.« — der er vist ingen af missionærerne, der har formet deres klage saaledes, at det skulde være kompagniet, som bar skylden, de har kun klaget over, at de varer, de fik udleveret, var daarlige (jfr. hvad ovf. p. 14 og 21 er anført om missionærerne Thrane og Lassen; Egede Saabye siger for øvrigt noget ganske lignende i sin dagbog, som dog er ført adskillige aar senere). Derfor er det ogsaa ganske intetsigende, naar det fremdeles hedder i skrivelsen: »havde det forholdt sig anderledes, skulde Compagniets egne betjente ei mindre lade mangle med deres klager at andkomme« — dette, at handelens funktionærer aldrig klagede, er jo nærmest et graverende vidnesbyrd om, at missionsfunktionærerne havde ret i deres klager. Naar det da videre hedder i skrivelsen, at kompagniet, »for at faa disse utaalelige gravamina af veien ryddede«, vil tillade missionærerne for fremtiden at forskrive deres »specerier« fra hvem de vil, saa er dette at omgaa selve sagen, thi det var mindre over de udsendte privat rekvirerede varer, der klagedes, end over de ting, — flæsk, kød, ærter, gryn etc. — der udleveredes som deputat. Det tilføjes tilsidst, at hvis missionærerne tager mod tilbudet om selv at rekvirere »specerier«, saa vil alt blive aabnet og eftersat paa kompagniets pakhus »paa det at underslæb med handels varer maa viides aldeles forekommet« — det har i sandhed ikke været lystelige tider at være missionær i Grønland!

Efter Fabricius har Ritenbenk ingen selvstændig missionær haft. Derimod er nu, i overensstemmelse med loven af ^{1/4} 1805, Ritenbenk udskilt som særligt distrikt under Jakobshavn præstegæld, og en præstebolig er indrettet i den derværende tidligere assistentsbolig. Som distriktspræster har her virket følgende:

2. 1906—08: Rasmus Jørgen Nielsen, f. Sydfyen $29/8$ 76; cand. $22/8$ 01 1 (1-1); klokker v. Diakonissestiftelsen; grønl. alumnus 04; udn. og ord. juni 06. Ankom efter en månedens ophold ved Jakobshavn $5/9$ 06 til Ritenbenk. Forflyttedes $28/8$ 08 til Godthaab som kst. frpr., til Umának i samme stilling $4/8$ 09; udn. til førstepræst Umának $18/8$ 10. — Har leveret bidrag til tidsskriftet „*nalunaerutit.*“ —

3. 1908—09: Harald Emanuel Mortensen (se Jkshvn. nr. 26 a). Forflyttedes atter $31/8$ 09 til det nyoprettede Godhavns distrikt som distriktspræst (se Godhavn nr. 2). —

4. 1909: Hans Andreas Jakob Theophilus Hansen, f. Narssalik i Frederikshaabs distrikt $28/11$ 60, blanding, søn af en norsk udstedsbestyrer og dennes grønl. hustru; efter sin konfirmation var han i huset hos miss. Ostenfeldt¹⁾ v. Frederikshaab, og medtoges af denne til Danmark, hvor han opholdt sig 77—78; kom paa Godthaabs seminarium 78; seminarist derfra 82; kateket Frederikshaab 82—84; Godthaab 84—87; videre uddannet i Danmark 87—89; ord. Kbh. $20/8$ 89. Ansat som ord. overkateket Godthaab 89—90; Umának 90—95; Egedesminde 95—99; atter Godthaab 99—00; Lichtenfels (under Godthaab) 00—09; forflyttedes til Ritenbenk $3/9$ 09. Led i de sidste aar meget af melankoli og stærk nervøs depression, der til slut gav sig det sørgelige udslag, at han skød sig selv $28/10$ 09 i et anfald af sindsforvirring.

Pastor Hansen var en usædvanlig alsidig begavelse, som bl. a. paa egen haand havde lært sig engelsk til fuldkommenhed. Foruden oversættelser af en del smaafortællinger foreligger der fra ham en mængde ypperlige salmer paa grønlandsk, saavel oversatte som originale. — Paa

¹⁾ Lauritz Theodor Ostenfeldt, f. Skjæring mølle $10/8$ 41; cand. $20/8$ 67, h₁ (*1-1); udn. $4/4$ 68; ord. $6/8$ s. a. Ord. mdhj. og seminarielærer Godthaab 68—69; miss. Frederikshaab 69; till. Julianehaab fra 74; entl. $16/8$ 77; spr. Hjerm $29/1$ 78; Hem-Hindhorg-Dølby 98: entl. 04; bor ved Aarhus.

grund af omstændighederne vil der ikke foreløbig kunne blive ansat nogen præst ved Ritenbenk. —

V. *Series pastorum for kolonien Egedesminde.*

1. 1769—77: Hans Tulle, f. Hjølunde prgd. (efter faderens død, i naadensaaret) ^{29/7} 43; student 61 fra Kjøge (rimeligvis fordi moderen var 2den og 3die gang gift med sognepræster i Jersie-Solrød); cand. ^{17/7} 65, nc; ord. ^{5/6} 69. — Var tilstede som assisterende præst ved miss. Balwigs ordination ved Christianshaab ^{11/8} 75¹⁾ (se series f. Christianshaab ur. 8).

Anm. 1. For nu strax at fastslaa, at vi ved at gaa over til fremstillingen af series pastorum for Egedesminde atter befinder os i det »høye« missionskollegiums velmagtsdage, skal her »tonen« anslaaes ved at citere en for kollegiets enevoldsregimente typisk skrivelse-passus i dets »pro memoria« til miss. Tulle af ^{26/4} 73. Den lyder saaledes: »De 10 rbd., som han haver lovet den grønlandske pige Lydia, for at undervise de grønlandske familier ved Vester Eilændere, skiøndt det er vel meget (!), ville vi, siden de er hende lovet, tilstaa for denne gang, men saa ikke gierne, at hand oftere gaar saa vidt paa egen haand,« — det var saa sandt ikke nogen vidtstrakt myndighed, kollegiet gav sine missionærer. — Og vi er ogsaa straks inde i tidsaanden med hensyn til kollegiets velbekendte karrighed, naar vi læser følgende passus: »Paa hans reysar har hand at betiene sig af handelens fahrtø, og ifald han vil have volture til vinteren, maa hand anskaffe sig den for egen regning.« — man maa vel erindre, at dette er sagt før gagens forhøjelse til 300 rbd.; hvorledes missionæren i det vidtstrakte Egedesmindes missionariat af sin 150 daler store gage skulde kunne bestride udgifterne til blot de for en samvittighedsfuld missionær nødvendigste slæderejser, er et spørgsmaal, kollegiet ikke indlader sig paa at gennemtænke — men det forlangte ikke desto mindre en samvittighedsfuld berejsning af distrikterne.

Paa den anden side ses det af skrivelserne til miss. Tulle, i hvor høj grad kollegiet lod sig lede til blindt hen at gaa handelsdirektionens ærinde, naar det først i skrivelse af ^{24/4} 75 beordrer missionærerne »til hastigt at føye den anstalt, at de døbte Grønlændere, som opholde sig ved og i nærheden af colonierne, blive fordelte«, fordi en saadan sam-

1) »Hr. Tulle og kærester« besøgte i det hele taget meget hyppig Egede Saabyes ved Claushavn og vice versa, hvilket kan ses af kirkebøgerne, da de nemlig gærne tog hinanden til alters, ofte med kun faa maaneders mellemrum.

menhobning er blevet »indberettet og beklaget« fra handelens side som stridende mod baade nationens og (maaske navnlig) handelens vel, fordi den drog Grønlænderne bort fra det nationale erhverv — og saa i komplet modstrid hermed i 76 gennem viceprovsten kundgør missionærerne ifl. handelsdirektionens forlangende, at ifald der i deres missionariater er eller skulde blive anlagt hvalfangstanlæg »da pnaa vi (o: provsten og missionærerne) ey allene ikke forhindre, meget mindre forbyde Grønlænderne at opholde sig eller bo hos de til hvalfangsten udsendte folk, i fællesskab med hvem de drive hvalfangst«¹⁾. Det har sikkert været med et ironisk smil, at provsten har tilføjet: »Hvilken ordre mine velærværdige hrr. medbrødre hehager indtil videre at holde Dem efterrettelig, naar bemeldte casus skulde indtræffe«.

Anm. 2. Den skrivelse (af ²¹/₆ 71), i hvilken miss. Tulle, faar ordre til at holde fælles husholdning med handelens betjente, er saa kostelig at den ikke bør forholdes læserne. Den lyder saaledes: »Vi formode, at hand ikke vil blive uvillig til at holde dug og disk med handelscompagniets fornemste betjente, som er baade vores og det almindelige handelscompagnies ønske, og hvorom købmanden ved Egedesminde ogsaa faar ordre fra de herrer directeurer. En saadan huuslig forening kand efter vore tanker blive et middel til at foreene de gemytter, hvis indbyrdes forstaaelse er saa meget mere nødvendig, som de bør være et exempel for alle andre i kiærlig omgang, og saa meget nyttigere, som livet derved bliver mere behagelig (?), og huusholdningen for enhver især ey saa kostbar, da en deel brænde i det allerminde spares derved«.

Det paalaa ifølge instruksen enhver missionær i Grønland ved optegnelse af hidtil ukendte ord etc. at forøge det almindelige kendskab til det grønlandske sprog. Dette paalæg fandt kollegiet sig beføjet til i skrivelse af ²¹/₄ 74 at indskærpe miss. Tulle »til det grønlandske lexicons og den grønlandske grammatiks formeerelse saavel som forbedring, naar et nydt oplag igien deraf skal giøres«, og især »tillige flittig at samle sprogets forskjellige dialecter«. Grunden hertil er rimeligvis den, at miss. Tulle var særdeles dygtig i grønlandsk, hvad der tydelig fremgaar af de

¹⁾ Grunden til dette handelsdirektionens forlangende var den, at miss. Jæger ved Holstensborg i 75 havde forbudt Grønlænderne at opholde sig paa det sted, hvor et ved Holstensborg stationeret hvalfangerskibs besætning laa i vinterkvarter, idet der nemlig herskede sygdom blandt besætningen — en fuldkommen rigtig fremgangsmaade fra missionærens side.

mange — og uendelig lange — »inventarieprædikener«, som endnu findes i Egedesminde fra hans haand — en omstændighed, som kollegiet ikke kan have været uvidende om, bl. a. fra provstens indberetninger. Alt tyder i det hele taget paa, at Tulle har været en særdeles nidkær missionær. I 73 har han saaledes foreslaaet et missionsanlæg paa Disko, hvilket er bleven anbefalet af provsten, og har tilbudt selv at gaa dertil — men kollegiet melder tilbage, at der foreløbig ikke kan blive noget deraf, fordi handelskompagniet ikke vilde gaa med dertil (i 79 anlagdes Godhavn som handels- og hvalfanger-loge, men kirkelig sét lagdes det ind under Egedesminde, hvad der bevirkede, at forholdene der, endnu saa sent som i miss. Kraghs tid (1818—28), lod meget tilbage at ønske).

I aaret 76 har miss. Tulle ansøgt om hjemgangstilladelse næste aar. Dette bevilgedes $\frac{12}{5}$ 77, men med den indskrænkning, »at gaar Tulle hjem, bliver hr. Saabye i landet (denne har altsaa ogsaa søgt hjemgang) et vice versa« og det skulde da ordnes saaledes, at »dersom hr. Saabye reyser hjem, maa hr. Balwig paa Christianshaab tillige andtage sig Claushavn; skulde derimod hr. Tulle reyse hjem, i hvilket fald hr. Saabye skal forblive, hvor hand er, da maae hr. Balwig forlade Christianshaab og gaae til Egedesminde for der at forblive, og da besørger hr. Saabye igien tillige Christianshaabs colonie«. I parentes bemærket er det ganske ubegribeligt, at ordningen af alt dette ikke overlades viceprovsten.

Som den yngste baade af aar og anciennitet blev Egede Saabye i landet, og miss. Tulle forlod Egedesminde $\frac{3}{9}$ 77. Var tjenstledig omtr. 3 aar. Spr. Solbjerg-Sundby $\frac{26}{7}$ 80; blev 85 spr. i Strøms præstegæld, øvre Romeriges provsti i Aggershus stift; fra 92 havde han hr. Jens Bloch, søn af N. B. Bl. (se Chrhaab nr. 7) til resid. kapellan. — Pastor Tulle (ell. Thule) døde i embede $\frac{30}{6}$ 10.

2. 1777—80: Morten (Pedersen) Balwig (se ovf. Chrhaab nr. 8). Ifl. kollegiets ovenfor omtalte anordning,

ifald det blev miss. Tulle, der hjemgik, overtog Balwig fra August 77 Egedesmindes missionariat. Mærkelig nok godtgjorde kollegiet ham omkostningerne ved hans flytning »for denne gang, men herefter aldeles intet for befordring«. — I skrivelse af $17\frac{1}{2}$ 78 varskoer miss. Balwig om den eventualitet muligvis af ville faa ordre til at gaa som missionær til den i 76 grundlagte nye koloni Julianehaab. Kollegiet har vel ment, at han, der »af en egen mærkværdig drift« havde attraaet at komme til at vandre i Egedernes fodspor, særlig maatte egne sig til at optage et arbejde blandt hendinger. Men det forregnede sig; Balwig svarede omgaaende og bad sig fritaget, hvorfor kollegiet blev fornærmet og lod ham vide, at saasom det paalaa enhver missionær »at gaae didhen, hvor vi anviise«, saa — hvis han fik ordre til at overtage Julianehaab — havde han at lystre. Imidlertid blev han dog fri derfor, idet kollegiet i foraaret 79 sendte miss. Buch¹⁾ dertil.

Miss. Balwig fik i 78 efter eget initiativ opført et skolehus ved Egedesminde til en bekostning af 52 rbd., 5 mk., 8 sk. At undervisningen og læsningen dog endnu ikke var særlig vidt fremskredet i missionariatet, ses af den ringe bog-udsending; den beløb sig i 78 kun til 6 ny testamenter, 8 katekismer, 12 abc'er og 6 forklaringer. Alleerede i 79 var den dog lidt større. — Balwig ivrede stærkt for danske kateketers udsendelse, men det lod sig ikke gøre, væsentligst p. gr. af missionskassens fattigdom.

Anm. Omtalte skolehus blev genstand for en mærkelig transaktion, som imidlertid stiller missionskollegiets bestyrelse af missionen og interesse for dens fremgang i en ikke særlig flatterende belysning: da regningen for huset blev præsenteret fra handelsdirektionen, nægtede kollegiet at betale den, og spurgte blot Balwig, hvorfor og »efter hvad ordre saadant er foranstaltet«. Handelsdirektionen vilde heller

¹⁾ Hans Buch, f. Herlufsholm (faderen var rektor dér) $\frac{2}{2}$ 53; cand. $\frac{22}{3}$ 79, h; ord. $\frac{7}{4}$ s. a.; gift Holstensborg $\frac{16}{8}$ 82 m. Marie Severine Holm (rimeligvis søster til miss. Holm, se pag. 16 not.); miss. Julianehaab 79—88; spr. Sæby $\frac{12}{3}$ 90; Høje-Taastrup $\frac{21}{4}$ 99; provst s. a.; † $\frac{14}{1}$ 21.

ikke betale det, hvorfor det blev købmanden, der foreløbig kom til at staa inde for opførelsessummen. Da huset imidlertid selvfølgelig var nødvendigt til undervisning af skolebørn og katekumener, skrev miss. Winsløw atter om det i 81, og fik det mer end mærkelige svar: »hvad det omskrevne huus angaar, da overlades det til Dem selv at afkøbe købmand Irgens samme for egen regning (!) med 52 rbd., 5 mk., 8 sk., og derefter mage det saaledes, at det kønd sælges til den ene eftermand i missionen efter den anden«. Derved blev det; man hører i hvert fald ikke mere til sagen. —

Allerede i 78 havde miss. Balwig sendt sin hustru til Danmark, uvist af hvilken grund, rimeligvis har hun ikke kunnet taale klimaet i landet; og tidlig paa sommeren 80 forlod han selv Grønland uden tilladelse. Missionskollegiet var meget vred herover og udtaler sig i den anledning saaledes til provst Sverdrup i skrivelse af $24/8$ s. a.: »Med megen misfornøielse have vi erfaret, at hr. Balwig er allerede hertil ankommen, og see os desaaarsage ey beføiede til enten at tilstaa ham vartpenge, eller understøtte ham til viidere befordring, og som man ey er i stand til at faae hans post saa hastig besadt, ville De efter mulighed derved besørge det fornødne«.

Hr. Balwig, der begyndte sin grønlandske løbebane som en straalende stjerne i Hans Egedes aand, endte saaledes med at falde i missionskollegiets højeste unaade. Det synes altsaa, at Egede Saabye har haft ret i sin tvivl m. H. t. B's »uegennyttige og opofrende« beslutning.

Spr. Mariager-Hem-Sem $17/4$ 82; provst 89; † $20/1$ 08.

1780—81 var der ingen præst ved Egedesminde. Provst Sverdrup »besørgede efter mulighed det fornødne« ∴: ved selv med sædvanlig beredvillighed at paatage sig forretningerne, idet den samme aar ankomne miss. Grewe ved Claushavn har været for ung i landet til at kunne yde virksom hjælp ved bestridelsen af Egedesmindes vidtstrakte missionariat. —

3. 1781—87 (el. 86?) Christian Winsløw, f. Alsted (Sjælland) 52; cand. $25/7$ 80, h; udn. $21/8$ 81, ord. $23/8$ s. a. Underskriver sig, mærkeligt nok: præst ved Egedesminde.

Fik efter sin ankomst til Egedesminde sin kollats tilsendt gennem viceprovsten, da han ikke havde naaet selv at faa den med fra Kjøbenhavn »formedelst reysens hastighed«.

I skrivelse af ³⁰/₄ 82 melder kollegiet hr. Winsløw, at der »til understøttelse saavel i sproget som i Deres embede« vil blive opsendt en dansk kateket, msr. Jakob Poulsen Møller, som altsaa tidligere har været ansat i landet og som rimeligvis har været grønlandsk gift, da han meldes at medbringe sine sønner, af hvilke én »maaske kunde uddannes til Catechete«. Winsløw bemærker at vedkommende »ei fulgte med skibet«, og i skrivelse af ⁸¹/₃ 83 kommer forklaringen: Møller var blandt dem, der omkom ved skibet »Sukkertoppens« forlis paa den norske kyst (³¹/₁₂ 82¹).

An m. For at belyse, hvor lange og besværlige rejserne til Grønland kunde være med datidens sejlskibe, kan her anføres, at skibet »den norske løve« kaptajn Paulus Boyesen, der forlod Kjøbenhavn sidst i april 84, først ankom til Egedesminde d. 6te november.

Miss. Winsløw var meget ivrig for at skaffe missionen gode kateketer, og oplærte selv saadanne; en af dem, drengen Anders, tog han sig særlig af, optog ham i sit eget hus og sørgede for, at han blev daglig undervist. Til hans fornødenheder bevilgede kollegiet efter megen skriven frem og tilbage endelig den flotte sum af — 10 rbd. aarlig.

Hvorledes ellers miss. Winsløws embedsførelse og forhold har været, er ikke til at afgøre nu; dog skal det bemærkes, at der i bunken af »inventarieprædikener« ved Egedesminde findes nogle med hans haandskrift. Men kollegiet var ikke altid tilfreds med ham. I 82 har han søgt om at blive fritaget for distriktet Disko — hvad der ikke behøver at være et vidnesbyrd mod ham, da øens afsondrethed gjorde virksomt arbejde der umuligt — men kollegiet meddeler ³¹/₃ 83, at han »kunde ingenlunde fritages

¹) Skibet, der rimeligvis er afrejst fra Kbhn. i forsommeren 82, maa da have haft uafbrudt modvind, saa det er blevet nødsaget til at gøre vendrejse, og strandingen er da sket paa tilbagevejen, maaske under forsøg paa at naa vinterhavn i Norge.

mere end hans formænd for at forrette missionariatet tillige med Disco og Eylænderne*, og han faar at vide, at han har at passe den bekvemmeste tid til berejsning af denne del af distriktet »og ey med en Elias krympe Dem ved at gaae, hvor embede og pligt kalder, om der endog nu og da skulde møde en liden ubehagelighed«. — Ligeledes hedder det i skrivelse af ²⁹/₄ 86: »vi have af rygtet ugerne erfaret, at De ey er saa virksom i Deres embede, som De kunde og burde være« og kollegiet finder dette bestyrket ved, at W. ikke aaret forud har hjemsendt nogen dagbog; »vi ville derfor have Dem ligesaa kiærlig, som alvorlig paa-mindet imod al lunken svaghed, hvis farligste følge De vel selv kiender af apoc. 3, 16«.

Spr. Povelsker ²⁵/₄ 88¹); naar det hos Wiberg fremhæves, at hans menighed dér var glad ved hans smukke messe, saa kan man gaa ud fra, at dette har været tilfælde i ikke mindre grad med hans menighed i Grønland; Grøn-lænderne har i meget høj grad øre for saadant. † ⁹/₄ 12.

4. 1787—90: Frederik Christian From (se Jakobshavn nr. 6). Ankom til Egedesminde ²/₇ 87 (med skibet »Concordia«). Det synes, som om miss. Winsløw allerede da var rejst hjem (maaske allerede 86?), og miss. Lintrup (se Claushavn nr. 9) midlertidig har afløst ham; ialt fald var Lintrup ved Egedesminde ved Froms ankomst og meddelte denne forskellige foranstaltninger, han havde truffet, især m. h. t. national-kateketers placering²).

¹) Det er tvivlsomt, naar miss. Winsløw er hjemgaaet (se nedenfor under eftermanden). Af kollegiets meddelelser til provst Sverdrup kan intet afgøres, der staar blot (dat. ²¹/₈ 87), at From nu overgaar »i hr. Christian Winsløws sted«.

²) Sammenhængen med miss. Winsløws hjemrejse og Lintrups ankomst er rimeligvis ifl. kolonien Egedesmindes bøger denne: Winsløw maa være hjemgaaet ⁶/₈ 86 med skibet »Friheden« (idet han og kone ifl. journalen har erholdt kostdeputat til ⁶/₈ incl.), og Lintrup er da — rimeligvis efter provstens ordre — rejst til Egmd. paa første islæg for at vikariere der (han har nemlig nydt kostdeputat »efter spisetaxten« fra ¹/₁ 87 incl.). — Winsløw er da

Miss. From var den første missionær, til hvem der blev indrettet selvstændig huslejlighed ved Egedesminde¹⁾; de tidligere missionærer havde — som ogsaa de første missionærer ved Christianshaab, Claushavn og Jakobshavn — boet i en stue i samme hus, hvor saavel købmanden og assistenten som hele det ugifte danske mandskab boede, et meget generende forhold, som selvfølgelig ikke kunde andet end influere paa missionærens gærning, og som let maatte komme til at hæmme hans virksomhed.

Miss. From var ligeledes den første, som fik almindelig indført, at national-kateketer lønnedes med kostdeputat. Det var meget ofte foreslaaet fra missionærerne, men kun provst Sverdrup opnaaede det for en enkelt særlig dygtig kateket²⁾. Men det blev mere og mere nødvendigt, hvis missionen vilde have gode og dygtige kræfter i deres tjeneste, thi handelen var forlængst begyndt at aflønne sit indfødte mandskab paa den maade, og derfor brød From overtvært og trumfede sagen igennem, idet han uden videre antog en dygtig kateket paa kost-vilkaar. Og kollegiet

rimeligvis hjemgaaet uden tilladelse, vel endog uden aftale med provsten.

- 1) Boligen indrettedes i det gamle, ved koloniens første grundlæggelse af Niels Egede byggede hus; den bestod kun af en stue, et soveværelse, køkken og spisekammer. — 1828 el. 29 opførtes et tidligere hvalfangerhus som præstebolig; lejligheden der var ikke meget større end den første. Først 1891—92 opførtes en tidsvarende præstebolig. —
- 2) Kateket Magnus Aronsen, som 1786 flyttedes fra Holstensborg til Jakobshavn, fik — rimeligvis fordi han skulde flytte fra sin familie og hjemstavn — tilstaaet fuld gemen mands kost foruden en lille pengeløn ifl. missionskollegiets skrivelse til Sverdrup af ²⁰/₆ 85. — M. Aronsen, der var meget dygtig og bl. a. talte og skrev fuldstændig dansk, døde som kateket-formand ved Godhavn ¹¹/₁₁ 05. Paa grund af hans ualmindelige dygtighed fik hans enke ganske ekstraordinært bevilget en pension paa ¹/₂ portion gemen mands kost undtagen malt og humle. — Magnus Aronsens søster var g. m. Niels Egedes søn Jørgen F. Egede, f. 48; købmand i Grønland bl. a. ved Holstensborg; entl. 86; † som inspektør ved et kgl. sandstensbrud p. Bornholm 07.

bøjede sig for faktum — herved var der da skudt breche i muren; de fremtidige kateketer blev for de oplærtes og dygtigeres vedkommende næsten alle lønnet paa den maade.

I sommeren 90, da miss. Grewe rejste hjem (se Jkshvn. nr. 5), gik From efter aftale med ham til Jakobshavn, hvor han virkede endnu i 2 aar, til August 92. —

1790—91 var der ingen missionær ved Egedesminde, men missionariatet eller en del deraf berejstes om vinteren af miss. Lintrup fra Claushavn. —

5. 1791—92: Hans Peter Jansen (se Jkshavn nr. 8). Afrejste fra Kjøbenhavn $\frac{1}{6}$ 91 og ankom til Egedesminde ca. $\frac{1}{6}$. Af hans instruks ser man, at kollegiet har draget lære af miss. Froms adfærd ved »sine lege« at overtage Jakobshavn, idet det i § 11 hedder: »Ingen missionair maa forlade den colonie, som vi have beskikket ham for, og reise hen for at antage sig en anden, uden dertil i forveien at have erhholdet vores tilladelse«.

Anm. Samme instruks er ret mærkelig. I § 1 hedder det — i den mest komplette modstrid med hvad kollegiet 16 aar tidligere havde paalagt miss. Tulle (se ovf. pag. 87): »De maa med største omhyggelighed paaagte, at de døbte Grønlændere ei adspredes paa for mange steder, men at de, saavidt muligt, forblive i nærheden for hverandre,« — tempora mutantur, men sagen er, at nu gælder det missionskassens egen interesse, thi begrundelsen lyder: »hvorved da et mindre antal kateketer behøvedes etc.«. —

Det paabydes videre i instruksens, at dagbøger og designationer omhyggelig og nøjagtig maa føres og indsendes — thi heri har »en stor del« af missionærerne været meget forsømmelige. Som lysende eksempler paa pligtopfyldelse i dette punkt fremholdes »hr. Peter Cappelen¹⁾ ved Umának og hr. William Alexander Meyer²⁾ ved Frederikshaab«. —

¹⁾ Peter Andreas v. Cappelen, f. Ulfsten i Norge 56 (faderen var tidl. kateket i Grønland); cand. $\frac{16}{8}$ 79, h (h); miss. Umának 83—92; 93 spr. Ulfsten og Hareid i Bergens stift; senere spr. Lomb præstegæld, Gudbrandsdalens provsti i Aggershus stift; † $\frac{14}{1}$ 00. En broder af ham, exam. jur. S. U. v. Cappelen, f. 66, var assistent i Grønland 96—01; † som toldkasserer Flækkefjord 33. —

²⁾ f. Bergen $\frac{9}{10}$ 57 (hans moder hed Anna Kristine Egede og har

I sommeren 92 forflyttedes miss. Jansen til Umának, hvor han virkede til 97.

1792—99 var ingen missionær ansat ved Egedesminde, idet i overensstemmelse med den nye ordning (92) af missionen og omreguleringen af missionariaterne hele Diskobugten udgjorde et missionariat under Jakobshavns missionær, 92—97 R. F. Lassen, 97—99 H. P. Jansen. At Egedesminde trods det utilfredsstillende i denne ordning ikke under disse to flittige og samvittighedsfulde missionærer er bleven forsømt, fremgaar af kirkebøgerne; begge missionærerne har flittig berejst distriktet og tilset alle de steder, hvor der fandtes døbte. Miss. Lassen opholdt sig, med missionskollegiets billigelse, ved Egedesminde fra efteraaret 95 i hvert fald til sent paa efteraaret 96, muligvis endog lige til foraaret 97. Og det er ovenfor (pag. 34) omtalt, at miss. Jansen havde en plan om at bo vekselvis ved Jakobshavn og Egedesminde, men at dette overflødigjordes, da Egdsmd. atter fik missionær 99. Et bevis paa, at missionariatet i dette tidsrum langtfra er blevet forsømt, er det ogsaa, at miss. Jansen samvittighedsfuldt har indført i Egedesmindes kopibog alt, hvad der i kollegiets skrivelser og i korrespondancerne med inspektoratet fra disse aar kunde have mindste berøring med eller betydning for missionen paa dette sted. —

6. 1799—1803: Andreas Ostermann, f. Bogense $\frac{2}{1}$ 71; cand. $\frac{29}{4}$ 96, h (h); udn. $\frac{24}{3}$ 97; ord. $\frac{31}{3}$ s. a. Udsendes til Umának 97 for at afløse miss. Jansen, men flyttedes i 97 til Egedesminde, ifl. den af kollegiet trufne ordning, hvorefter Jansen blev missionær for alle »indenbugts« steder, Ostermann for alt »udenbugts« (se pag. 34). Flyttede til Egedesminde $\frac{9}{9}$ 99.

Miss. Ostermann led under et skrøbeligt helbred, i

utvivlsomt været af Hans Egedes slægt); grl. alumnus 79; cand. $\frac{14}{10}$ 83, nc (h); udn. $\frac{9}{3}$ 84; ord. $\frac{21}{3}$ s. a; miss. Frederikshaab 84—95, fra 92 tillige Godthaab; spr. Sdr. Haa $\frac{27}{11}$ 95; Harring-Stagstrup $\frac{11}{3}$ 04; provst s. a.; † $\frac{2}{10}$ 12.

hvilken anledning han søgte hjemgangstilladelse allerede 01. Men dette kunde ikke bevilges 1) for konsekvensens skyld, og 2) fordi man ikke havde nogen eventuel efterfølger. Han lovede da at blive, saalænge det var ham muligt.

Sommeren 00 meldte han hjem, at omtrent den halve del af koloniens befolkning i løbet af foraaet og sommeren var bleven bortrevet af kopper. — Samtidig klager han over vanskeligheden ved at faa afholdt danske Gudstjenester: købmanden morede sig med at forhindre Gudstjenesten, saasnart der var blot aldrig saa lidt at give mandskabet at bestille — en ganske almindelig sport i de dage (jfr. Kraghs dagbog, hvor det bl. a. berettes, hvorledes købmanden paa dril ofte »ringede sammen til snaps« for mandskabet, saasnart præsten eller kateketen kaldte sammen til aftenbønnen i husene).

Efter den til Jakobshavn destinerede miss. Fugls forsvinden sommeren 01 (se Jkshvn nr. 9) berejste miss. Ostermann i vinteren 02 hele Jakobshavns missionariat¹⁾ paa slæde, altsaa Umának inclusive, et meget vidtløftigt tillæg til hans eget missionariat. Kollegiet er da ogsaa meget glad derover, saa meget mere »som De ikke engang har ført cassen bekostningerne herved til udgift²⁾« — det maa da endelig have været en missionær efter kollegiets hjærte!

Kollegiet var da ogsaa saare veltilfreds med miss. Ostermanns embedsførelse. Allerede ved hans forflyttelse

1) Ved denne lejlighed medtog han til Egedesminde Jakobshavns, Umánaks, Claushavns og Christianshaabs kirkebøger for at indføre forretningerne deri. Miss. Bram maatte ved sin overtagelse af Jkshvns. missionariat sommeren 02 sende kajakexpres til Egedesminde efter dem.

2) Det falder dog ikke kollegiet ind at tilbyde at godtgøre disse sikkert ikke smaa omkostninger — hvad dog rimeligvis miss. Ostermann har ventet, at det vilde —; det nøjes med at udtale sin »tak og paaskiønnelse, som vi efter Deres hjemgang skulde bestræbe os for at vise Dem«. Ikke desto mindre varede det 5 aar efter hans hjemkomst fra Grønland, inden han fik embede i Danmark.

til Egedesminde udtaler det, at grunden til, at han forflyttes til denne besværligere post, er den, at man har været meget »fornøiede med den flid og bestemthed i Deres embedsførelse, som De hidtil har udvist, og den bequemhed til at komme efter sproget, som vi af dagbogen sporer«. Det er nu dog vist ikke værd at tage dette alt for bogstaveligt; et faktum er det i hvert fald, at alle — eller saa godt som alle — de »inventarieprædikener«, som forefindes i Egedesmindes arkiv, og som ligger forud for Ostermanns tjenestetid, er benyttet af ham, idet der paa dem alle med hans haandskrift er tilføjet en kort, enslydende bøn — oven i købet paa ubehjælpsomt, tildels fejlagtigt grønlandsk. Det har altsaa ikke været stort bevendt med hans »bequemhed til at komme efter sproget«, — man kommer derved uvilkaarlig til at tænke paa og indrømme, at der kan være noget i, hvad lektor N. G. Wolf siger i en skrivelse, hvori han 1824 indgik til missionskollegiet med forslag til oprettelse af et provsti i Grønland: »intet i verden er lettere end at give sig mine af embedsiver og i sin stue at nedskrive efterretninger om en mængde embedsrejser og embedsforhold, som aldrig har fundet sted«.

Da miss. Ostermann var ugift, udløb hans embedstid 1803; han ansøgte da aaret forud om en afløser, fik en saadan, og forlod Egedesminde sidst i juli 03. Det beror derfor paa en fejltagelse, naar Wiberg meddeler (II, 588), at han er entlediget fra Grønland 05¹⁾. — Spr. Søndbjerg-Odby ^{17/6} 08; Randlev-Bjerager ^{26/2} 23; † ^{27/5} 38.

7. 1803--05: Henrik Schou, f. Trudsholm (el. Voergaard) 76; cand. ^{1/11} 99, h (l); udn. ^{81/12} 02; ord. ^{12/1} 03. Ankom til Egedesminde ^{15/7} 03 og blev sat ind i missionsariatets forhold af miss. Ostermann inden dennes afrejse.

¹⁾ Eller skulde kollegiet have »vist ham sin paaskiønnelse« ved at lade ham staa i nummer og beholde fuld gage i 2 aar? Men hvorfor da ikke lige til han fik embede? Det vilde for øvrigt lidet ligne kollegiet at gøre noget saa ekstraordinært, som tilmed var bekesteligt.

Fra nytårstide til langt hen paa foraaet 04 var han meget haardt angrebet af skørbug og maatte ligge en lang tid tilsens; dette indberettede han 04 til kollegiet med den tilføjelse, at han følte sig ganske uskikket til at magte sin stilling som missionær, hvorfor han søgte om hjemgangstilladelse næste aar. Herpaa vilde kollegiet ikke indlade sig; det meddeltes ham, at man, ifald han hjemgik, ikke vilde tilstaa ham hverken ventepenge eller anbefaling til befordring efter en kun saa kort tjeneste. Og kollegiet tilføjede nogle faderlige raad om at bruge passende lægemidler, skaffe sig motion og legemsbevægelse etc., da han saa nok vilde blive fuldstændig restitueret. Hans tilstand blev ogsaa bedre, da sommeren kom, saa han kunde passe sit embede og berejse distriktet. I juli 04, da han befandt sig ved Godhavn, foretog han efter inspektørens opfordring en rejse med skibet til Umának for der at ægtevie stedets købmand Julius Rasmussen¹⁾.

Men med den indtrædende vinter kom skørbugen igen, og miss. Schou besluttede sig da til at gaa hjem selv uden tilladelse fra kollegiet. Det var dog hans hensigt atter at gaa ud, naar han hjemme var bleven fuldstændig helbredet, hvilket kan ses af, at miss. Bram ved Jakobshavn paatog sig at bestride hans gjerning »under hans fraværelse«.

Han kom dog ikke mere til Grønland. Efter sin hjemkomst nød han ingen »vartpenge« fra kollegiet, men derimod muligvis nok dets anbefaling, idet han allerede ^{15/11} 05 ansattes som feltpræst. Spr. Branderup i Sønderjylland ^{24/6} 08; Tisted-Binderup ^{16/7} 13; Farstrup-Lundby ^{7/4} 20; † under et besøg i Kbhvn. ^{17/2} 23. — 1815 havde han søgt om atter at komme til Grønland, men kollegiet vilde ikke have ham (se provst Koch l. c. pag. 494).

1805—06 besørgedes Egedesmindes missionariat af miss. Bram fra Jakobshavn.

¹⁾ Ansat i handelens tjeneste 00; kst. inspektør v. Godhavn ^{2/8} 24; † ^{9/10} s. a.

8. 1806—13: Bernhard Hartz (se Jakobshavn nr. 11). — Ankom til Egedesminde ¹⁶/₈ 06. I anledning af hans forventede ansættelse var inspektør Motzfeldt gennem handelsdirektionen indgaaet til kollegiet med forslag om, at missionæren for fremtiden maatte bo ved Godhavn, eftersom den største kristne menighed i distriktet boede der (rimeligvis efter koppeepidemien ved Egedesminde 00, thi tidligere var der flest kristne dér), og Godhavn i det hele taget trængte til præsteligt tilsyn. Kollegiet overlod det til Hartz selv at træffe bestemmelse i denne sag, men forlangte, at der, hvis han skulde bo ved Godhavn, skaffedes en selvstændig bolig til ham. Men imidlertid skulde han under alle omstændigheder først tage til Egedesminde, for der at mødes med miss. Bram og af ham modtage missionariatet. Fra inspektørens side tilsagdes det Hartz, at en ved Godhavn ledigværende bolig skulde blive sat i forsvarelig stand, hvis han vilde flytte derover, og han synes heller ikke at have været utilbøjelig dertil — uagtet en saadan ordning som utilfredsstillende for besørgelsen af det store Egedesmindes distrikt kun vilde kunde være blevet midlertidig —, men der blev intet af det; rimeligvis har de forstyrrede forhold under krigen bragt planen til at strand.

Anm. Krigen og dens følger mærkes paa flere maader, naar man gennemlæser kopibogen fra Hartz's tid. Blækket har tilslidst været saa fortyndet, at det nu er næsten udvisket og det dermed skrevet halvt ulæseligt. Stadig omtales mangelen paa papir og skrivematerialer. Ligeledes omtales Grønlændernes større og større tilbøjelighed til tyverier — og deres utilbøjelighed til at gøre enten handelen eller missionen tjenester; én kateket maatte Hartz lade gaa, fordi han stillede saadanne fordringer til løn i proviant, at de ikke kunde opfyldes. — Men paa den anden side ses det, at Nordgrønland har haft bedre forbindelse med Danmark end Sydgrønland, og at specielt Godhavn og Egedesminde var de steder, der i denne periode havde oftest skibsforbindelse; det fremlyser nemlig af, at kollegiet i 1812 sendte en stor forsyning af bøger, papir etc. til Hartz, for at han kunde fordele det videre blandt missionarierne i landet.

Miss. Hartz led — som alt tidligere omtalt — meget af skørbug, især var vintrene 07—08 og 08—09 slemme

for ham; rimeligvis har den indskrænkede levemaade, som krigstiderne medførte, ikke tjent til at bedre hans tilstand. Sommeren 13 flyttede han til Jakobshavn og overtog midt i juli ved miss. Brams hjemrejse hele missionen i Nordgrønland; at han tillige i 2 aar blev eneste missionær i hele landet, er ovenfor omtalt under Jakobshavn.

1813—18 var der ingen missionær i Egedesminde, men missionariatet besørge­des i dette tidsrum 13—16 af Hartz og 17—18 af miss. Løchte (se Jkshvn. nr. 12). 1816—17 var der overhovedet ingen missionær i Nordgrønland. —

9. 1818—28: Peder (ikke J. P. M., som Koch har l. c. pag. 494; han forvexler ham med sønnen) Kragh, f. Gimming ²⁰/₁₁ 94; cand. ⁸/₁₀ 17, l (l-h); udn. ¹¹/₂ 18; ord. ¹³/₈ s. a. Tænkte først paa at gaa som missionær til Ostindien; da hans tanker imidlertid blev henvendt paa Grønland, særlig ved læsningen af Egedernes skrifter, bestemte han sig for denne gerning. Ankom til Egedesminde ⁴/₈ 18, efter at skibet først havde besejlet Jakobshavn — hvortil miss. Brams enke og 5 børn medfulgte (se ovf. under Jakobshavn nr. 10) — Claushavn og Christianshaab; under opholdet i Jakobshavn overtog han Egedesmindes missionariat fra miss. Løchte. Begyndte straks efter ankomsten sin virksomhed; indviede en ny kirkestue¹) ved en dansk Gudstjeneste ⁸⁰/₈; prædikede første gang paa grønlandsk allerede den følgende søndag ⁶/₉, og besørge­de sin første embedsrejse til Eilænderne (Kronprinsens- og Hunde-Eilænder i Diskobugtens munding) og Godhavn ⁷⁻¹⁶/₁₀ s. a.

Anm. Her maa det bemærkes, at ved det med miss. Kraghs instruks forbundne reglement for missionen i Grønland blev Egedesminde officielt fastslaaet som det sjette selvstændige missionariat foruden de 5 ved omreguleringen 1792 fastsatte: Julianehaab, Godthaab-

¹) Allerede miss. Winsløw havde i 83 foreslaaet en saadan indrettet, og kollegiet havde ladet hans anmodning gaa videre til handels­direktionen, men det blev altsaa først til noget 1818 — efter 35 aars Forløb!

Frederikshaab, Holstensborg-Sukkertoppen, Diskobugten (Jakobshavn) og Umának.

Et godt billede af missionens forhold og i det hele af livet i Grønland paa den her omhandlede tid faar man af miss. Kraghs dagbog, udgivet Haderslev 1875. Under læsningen af denne bog kan man ikke vægre sig mod en følelse af ubehag ved Kraghs selvbehagelighed og den stadige fremhæven af eget arbejde og egen dygtighed, ofte paa andres bekostning, som atter og atter skinner frem gennem hele bogen. Som en slags undskyldning vil jeg dog fremhæve, at det sikkert har været nødvendigt at slaa paa den store tromme, naar man vilde gøre sig og sine egne saavel som missionens krav gældende overfor missionskollegiet — men selvros lugter nu éngang altid ilde. Paa den anden side faar man ved læsningen af bogen respekt for manden og for hans mægtige arbejdskraft og energi, — der i en saa sammentrængt fremstilling som nærværende kun kan illustreres ved nogle faa, spredte træk — og respekten stiger yderligere ved at studere kopibogen fra hans tid, hvoraf det sés, at Kragh aldrig var bange for at træde i skranken for en god sag, ligegyldig overfor hvem det end var og uden hensyn til de ubehageligheder, som han derved kunde udsætte sig for.

Miss. Kraghs energi var næsten uden grænser. Skønt han led af skørbug hver eneste vinter og kun ved lange daglige motionsture kunde holde den indenfor rimelige skranker (bl. a. røgtede han sælgarn for at skaffe sig motion), var han aldrig ledig. Næppe nogen søndag gik hen, naar han opholdt sig ved kolonien, uden at han selv prædikede, ofte baade paa grønlandsk og dansk samme dag¹⁾. Han deltog i undervisningen i børneskolen, samlede de flinkeste børn og ungdommen i sit hjem og lærte dem at skrive, overværede eller afholdt selv næsten altid aften-

¹⁾ Og at udarbejde en grønlandsk prædiken var ingen smaa ting dengang; Kraghs prædikener fylder 15 à 20 trykte sider og kommer nærmest ind under begrebet afhandlinger.

bønnen i husene, hvor han da ofte katekiserede med de tilstedeværende, gennemgik hver lørdag aften søndagens evangelium med menigheden, overhørte altid selv enhver, der ønskede at komme til alters, og tilbragte megen tid med husbesøg, hvor han da ofte fortalte om Danmark og danske og udenlandske forhold. Han indrettede en komplet kateketskole (som af inspektøren endog benævnedes »undervisningsanstalt«), hvor adskillige unge mennesker ved flere timers daglig undervisning dels af ham selv, dels af hans hjælper, kateket-formand Lars Abelsen Schmidt, gennem flere aar oplærtes til dygtige kateketer; den betydeligste af disse var en blanding, Vitus Steenholdt, som i besiddelse af en betydelig dannelse og viden gennem mange aar var en bærende støtte for missionen i Nordgrønland og en flittig oversætter af skole- og andre bøger; han døde $13\frac{1}{2}$ 62 (54 aar gl.) som seminarielærer ved Jakobshavn. En anden af Kraghs elever var pastor Mørchs fader, kateket v. Umának Hans Mørch.

En meget stor del af aaret tilbragte miss. Kragh paa embedsrejser. Skønt han led af søsyge i overordentlig høj grad, færdedes han ofte det meste af sommeren og efteraaret rundt med baad til sine mange spredte »annexer«. Han uddannede sig til en habil hundekusk og rejste for det meste om paa slæde et par maaneder hver vinter, ofte forvovne og halsbrækkende ture paa daarlig is og knudret land. Han paatog sig 26—27 foruden sit eget tillige miss. Praëms partes, da denne hjemgik for at giftes (se under Jakobshavn nr. 13), og foretog i den anledning $24\frac{1}{1}$ — $1\frac{1}{3}$ 27 en meget besværlig rejse Diskobugten rundt, hvor han fik meget slet vejr en længere tid og maatte vende hjem dels pr. baad, dels over snebart land eller isrester pr. slæde.

Til alt dette kom miss. Kraghs virksomhed ved Upernivik. I skrivelse af $6\frac{1}{7}$ 19 henvender inspektør West sig til Kragh og anmoder ham om i anledning af en paatænkt genoprettelse af handelen ved Upernivik at søge at skaffe en dygtig kateket derop. Derfra skriver sig Kraghs inter-

esse og arbejde for denne missions genoptagelse. I flere aar var det umuligt at finde nogen, der vilde lade sig ansætte ved dette fjærne sted, men endelig lykkedes det Kragh at bevæge kateket L. A. Schmidt til mod en efter de tider glimrende løn (fuldt ordinært kostdeputat og 30 à 40 daler aarlig) at lade sig ansætte deroppe for 2 aar. Ved sin rejse derop juli—august 25 medbragte Kragh ham og indsatte ham som »kateket og hedningelærer«. Han havde ogsaa plan om, ved understøttelse af missionselskabet, at skaffe Upernivik en ordineret missionær. (Koch, p. 501).

Miss. Kragh gjorde sit bedste for at ophjælpe undervisningen og af den grund at højne lærernes stilling ved højere løn, hvorved der tillige kunde forlanges mere af dem. Han tilbød gentagne gange af sin egen lomme at yde de tilskud til de lavere lønnede kateketers løn, som kollegiet ikke mente at kunne bevilge — men det høje kollegium vilde ikke give ham lov dertil, fordi det antog, at han da vilde komme i gæld, saa det alligevel kom til at gaa ud over missionskassen (!).

Missionær Kraghs energiske virksomhed befordrede bl. a. Grønlændernes læselyst i høj grad, saa de atter og atter raabte paa flere bøger, mere læsning. Kragh henvendte sig til kollegiet derom, men man kunde ikke imødekomme ham ret vidt, dels naturligvis p. gr. af kassens fattigdom, dels ogsaa, fordi »man ikke indsaa, at Grønlænderne, særlig mandfolkene, skulde kunne faa tid for deres fangst til megen læsning«. Saa skaffede Kragh dem læsning ad anden vej, som nedenfor skal omtales.

Anm. Der findes mange karakteristiske og morsomme eksempler paa, hvorledes Kragh ved sejt energi forstod tilsidst at sætte sin vilje igennem overfor kollegiet, naar det gjaldt noget, han mente, var til gavn for Grønlænderne. I 1820 anmodede K. om at faa et orgel opsendt, og nedsendte 90 R dun, som den grønlandske menighed havde givet som foreløbigt bidrag med løfte om mere. Kollegiet har mange indvendinger; nægter det først rent ud: ved Jakobshavn havde man ogsaa engang haft en saadan forfløjen tanke¹⁾, »den hr. Løchte meget

¹⁾ Sagen var, at Bethelkirken ved Holstensborg havde faaet et orgel,

viseligen fik afværget, thi hvem skulde spille paa det? — Senere giver det flere og flere indrømmelser, da Kragh vedblivende trænger paa og indsender bidrag, ogsaa blev støttet bl. a. af bibelselskabets sekretær, som indsamlede 40 daler dertil, og $\frac{3}{4}$ 23 er kollegiet naaet saa vidt, at det foreslaar anskaffelsen af »et positiv, hvorpaa en snes melodier kan spilles«, thi det vil ogsaa volde vanskelighed at faa et orgel til Grønland i hel stand — og hvem skal saa reparere det? Men endelig forstummer indvendingerne, og 1825 kom orgelet, blev godt og let nok opstillet, spillede i begyndelsen af en handelsbetjent, men inden ret længe af de af denne i orgelspil oplærte kateketelever.

Kragh brugte lys til Gudstjenesterne i den mørke tid om vinteren. Det yndede kollegiet ikke, »thi ingen anden missionær udfører noget hertil« — grunden var muligvis da den, at de ingen tjeneste holdt i den mørke tid, thi fordringen om lys skulde synes ret rimelig og nødvendig — og kollegiet lader først K. selv betale det. Men ved stadig hvert aar at komme tilbage dertil banker K. det efterhaanden ind i kollegiets bevidsthed, at lys maa bruges, og kollegiet betaler.

Kragh og hans menighed ønskede en »liden kirke« og tilbyder at skaffe udvej dertil paa samme vis som til orgelet : ved aarligt sammenskud af produkter. Men det gik ikke. Her kom dog modstanden fra handelsdirektionen, som ikke vilde tillade hjemsending og salg af saadanne produkter som et »indgreb i dens rettigheder«. Først i 1858 fik Egedesminde en egen kirkebygning, meget lille, tarvelig og utilstrækkelig; den afløstes endelig 1901 af den nuværende kirke, der saasandt ikke er nogen pragtbygning. —

Miss. Kragh førte en djærv kamp for en mere almindelig tilladelse til ægteskab med indfødte for at hæmme løsagtigheden. Forholdet var efterhaanden blevet det, at »officerer« (: købmænd og assistenter) næsten aldrig fik en saadan tilladelse, og til »de gemene« (: haandværkere, baadsmænd og arbejdere) gaves den sjældnere og sjældnere. Følgen var, at næsten alle levede i konkubinater med deres »tørrersker« (: opvartersker, kaldt saaledes, fordi den nødvendigeste side af deres gærning var at tørre og passe skindklæderne og fodtøjet, som kun de indfødte forstaa). Kragh drog tilfjelds mod denne praksis og paaviste baade overfor inspektoratet, direktionen og kollegiet dens uholdbarhed og daarlige følger. Særlig førte han en lang kamp

og dette havde flere Nordgrønlændere paa deres sommerrejser sydpaa sét og hørt; derfra skrev sig ønskerne om orgler. Jakobshavns store kirke havde endnu saa sent som 1852 intet orgel.

med inspektør West, som var en erklæret modstander af blandede ægteskaber. Korrespondancen herom, der findes i Egedesmindes kopibog, er meget morsom, idet Kragh overalt har kommenteret inspektoratets skrivelser paa en meget træffende, snart bidende, snart ironisk maade.

Anm. Explr.: Inspektøren kan ikke anbefale, at betjente indgaar i lovligt ægteskab etc. (Kragh: maaske i ulovligt?). Insp.: hvergang en duelig haandværker eller baadsmand (Kragh: kun slige er grl. giftermaal ikke forbudt for tiden) har søgt om tilladelse til ægteskab, har jeg foreholdt ham alt, forinden bevillingen gives (K.: fraraade en ærlig mand at holde sit givne løfte, men tilskynde ham til at bedrage sin kjæreste!) o. s. v.

Kraghs bestræbelser for hyppigere tilladelse til ægteskab med indfødte synes at være lykkedes; i hvert fald bliver blandede giftermaal hyppigere (jfr. Kraghs dagbog II, pag. 248: købmand Geisler¹⁾ ægteviedes til sin tørrerske, »med hvem han har 9 vakre børn«. Det var da paa tide, at vielsen skete. Sligt var forresten ikke ualmindeligt; ²/₃ 35 ægteviedes i Claushavn kirurgen Lerch²⁾ ligeledes til sin tørrerske, med hvem han paa det tidspunkt havde 11 børn).

Miss. Kragh var ikke rationalist (om end han i sin udtryksmaade ofte anvendte vendinger, der var »godt latin« i rationalismens glansperiode); han sluttede sig med begejstring til bibelselskabet og til det i 22 oprettede Dansk missionsselskab, blandt hvis første korrespondenter han var en af de ivrigste. Han førte en meget vid korrespondance med bibelselskabets sekretær, dr. J. Møller, og med missionsselskabets mænd, pastor Rønne, grev F. A. Holstein-

¹⁾ J. C. Geisler, f. 79; ansat 01; † Egdsm. 36. En datter af ham, Karen Marie Margrethe G., blev gift med kolonibestyrelsen, cand. jur. Nikolaj Zimmer (f. 10; ansat 42; entl. 65; † Kbhn. 94) og oprettede ved sin død († ²/₃ 01) et legat, stort 15000 kr., hvoraf renterne uddeles i 10 ligestore portioner til værdige trængende i Egdsm. distrikt dog fortrinsvis til medlemmer af den store Geislerske familie i Grønland, enten de er fattige eller ej.

²⁾ Johan Friedrich Lerch; f. 78; ansat som »chirurgus« Godhavn 02; Claushavn 27; entl. 39; † ¹/₆ 55 ved Claushavn.

Holsteinsborg og sekretæren, konsul J. P. Hiorthøy. Det er ovenfor omtalt, at han fra disse selskaber fik hjælp til orglet ved Egedesminde og til missionen ved Upernivik. Endvidere opsendte bibelselskabet en mængde bibler eller dele af bibler til uddeling blandt de danske rundt omkring i Diskobugten — Kragh agiterede til gengæld ivrigt for bibelselskabet og vandt gehør hos mange. Og missionselskabet støttede stadig hans kateketskole, lod trykke flere af det gl. testaments bøger og opsendte dem til uddeling, og flere gange tilstillede det Kragh private gratialer »til opmuntring i Deres besværlige kald«, f. ex. 200 rbd. i 1823.

Missionskollegiet yndede ikke disse korrespondancer, ej heller at »dette ganske private selskab« indlod sig paa at støtte missionen¹⁾ (som de jo selv bestyrede saa godt!), og lod ofte Kragh det høre; — selvfølgelig brød han sig fejl derom; i dette punkt var han ikke kollegiet »en lydige tjener«.

Trods alt sit øvrige arbejde fik Kragh tid til en meget vidtstrakt skribentvirksomhed. Der er næppe mange arter af literatur, hvoraf han ikke har oversat til grønlandsk. Jeg nævner i flæng blandt det, der er trykt: det meste af gl. testamente; Wexels andagtsbog; Hans Egedes aftensamtaler med sine disciple; Ingemanns: røsten i ørkenen; sange og salmer; masser af smaatraktater; prædikensamling; Lerchs anvisning for jordemødre o. m. a. I manuskript laa han inde med meget mere, bl. a. et fuldstændigt grønl.-dansk lexicon. — Nogle af hans salmer er optaget i den nye grl. salmebog, og hans prædikensamling brugtes ved bopladserne indtil for faa aar siden, bruges maaske endnu sine steder. Han er da heller ikke glemt endnu heroppe; han kendes overalt i Diskobugten under sit »kælenavn« palasinguak ɔ: den lille præst. —

Som tidligere omtalt indgav sognepræst, lektor N. G. Wolf 1824 (27/10) til missionskollegiet et forslag om op-

¹⁾ Jfr. provst Kochs afhandling pag. 498 ff.

rettelse af et provsti for Grønland, dels for at faa et tilsyn med missionen i landet selv og skaffe missionærerne en formand, dels ogsaa for at tilvejebringe en nærværende autoritet, som kunde svare til den, handelen havde i inspektoratet. Til denne post foreslog han Kragh som vel-egnet (dog uden foreløbig at nævne noget om gagen til en saadan provst, efter biskop Münters udtrykkelige ordre, thi, sagde han, ansættelsen maatte først finde sted, man vilde ellers, for de forøgede udgifters skyld, gøre 1000 indvendinger. Biskoppen har aabenbart kendt sine Pappenheimer!). I 1826 skal kollegiet da ogsaa have forhandlet med Kragh om eventuelt at overtage en provstestilling i Grønland, men da han stillede den meget rimelige fordring, at kollegiet i saa fald maatte indrømme ham fri omrejse og et fartøj til egen disposition, da han ikke kunde være afhængig af handelsbestyrernes forgodtbefindende, blev sagen ikke til noget, fordi kollegiet ikke vilde gaa med til dette. Denne vigtige sag blev altsaa, som Wolf allerede i sin meddelelse til Kragh om sit forslag halvvejs venter sig, at den vil blive: »at henføre blandt vore pia desideria« endnu i en meget lang aarrække. —

I sommeren 26 meddeler Kragh kollegiet, at han agter at hjemgaa, naar hans tid udløber 28. Han meddeler det saa tidlig, fordi han da har et svagt haab om, at hans efterfølger kan blive opsendt allerede 27, for at han kan sætte sig ind i forholdene under Kraghs vejledning. Selvfølgelig kunde kollegiet ikke gaa med hertil.

Man kan ikke andet end bebrejde miss. Kragh, at han saa tidlig forlod sin menighed. Han har selv en tydelig følelse af det urigtige heri, men beraaber sig paa, at han maatte gaa hjem for sine børns skyld, da han ikke selv havde tid til at tage sig af dem (de kunde ikke tale dansk, da de kom til Danmark). Men denne undskyldning gælder ikke. Hans ældste søn var endnu ikke 8 aar gl. ved hjemgangen, og vilde han være bleven, er der ingen tvivl om, at missionsselskabet f. ex. gjerne havde bekostet en huslærer

til børnene, hvis det ikke kunde været ordnet paa anden vis. —

Miss. Kragh blev $^{26}/_8$ 19 g. m. blandingen Anne Marie Liedemark, f. Jakobshavn $^{23}/_4$ 97 (dt. af købmand Caspar Theokar Liedemark og hustru Eleonora Dorff); hun døde $^{1}/_2$ 36.

Blandt børnene af dette ægteskab skal her nævnes to, der senere kom til Grønland, nemlig den ældste søn Jens Michael Peter Kragh, f. Egdsmd. $^2/_{12}$ 20; cand. $^8/5$ 48, h₂ (l-h); udn. $^{31}/_{12}$ 49; ord. $^{18}/_1$ 50; miss. Upernivik til $^6/8$ 58; spr. Gislum-Vonsild $^{14}/_8$ 59; Strandby-Farsø $^{11}/_7$ 68; entl. 96; † Støttrupgd. pr. Hornum 01; — og datteren Ane Sophie Eleonora Kragh, g. m. miss. og seminarieløst. Simonsen (Jkshvn. nr. 18).

Miss. Kragh giftede sig senere 2den gang. Spr. Gjerlev-Enslev $^{14}/_1$ 29; Lintrup-Hjerting i Tørninglen $^2/_{10}$ 38; Øsby v. Haderslev $^{30}/_9$ 50; R. af dbg.; † $^{25}/_3$ 83. —

10. 1828—33 (el. 34): Thomas Potter, f. Kbhn. $^{17}/_{11}$ 00; cand. $^{20}/_4$ 27, h (h); udn. $^{19}/_9$ 27; ord. $^5/_{10}$ s. a. Opgik til Grønland for hurtigst mulig at komme i stilling, idet han havde giftet sig som ganske ung student. Ankom Egedesminde $^{27}/_6$ 28.

Anm. I hans instruks mærkes tydelige følger af miss. Kraghs nidkære virksomhed, idet det paalægges Potter at fortsætte de af Kragh indførte skikke, bl. a. den at overhøre kommunikanderne inden altergangen; at tale med brudfolk enkeltvis for at forvise sig om, at de frivillig og ikke ved tvang eller overtalelse fra andre begiver sig i ægteskab etc.

I 1831 lagdes — som ovenfor under omtalen af Jakobshavn bemærket — distrikterne Jakobshavn, Claushavn og Christianshaab ind under Egedesminde, medens Ritenbenk lagdes under Umának. Miss. Potter var dog ikke særlig ihærdig i at berejse denne del af sit missionariat. Derimod foretog han i sommeren 30 en rejse til Upernivik, under hvilken han bl. a. vaksinerede en mængde Grønlændere ved Upernivik, Prøven og Umának.

Da inspektøren, major Fasting, havde indberettet, at der

en tid af aaret godt kunde skaffes bolig til missionæren ved Godhavn, ønsker kollegiet 30, at Potter skal benytte sig af tilbudet for desbedre at kunne tage sig af denne noget forsømte del af missionariatet; men han synes ikke at have gjort det. Derimod var han kollegiets i høj grad »lydige tjener«, hvad Dansk missionselskabs forhold til den grl. mission angaar. Kollegiet havde i 28 udtalt til ham, at det ikke var missionærerne tilladt at give nogen- somhelst oplysning om »missionsværket« til andre end kollegiet selv, som nok skulde bestemme, om og hvormeget det vilde meddele fra sig — adressen er tydelig nok, det gælder missionselskabets brevveksling med missionærerne. Hr. Potter efterkom dette, ja mere endnu, han gav kollegiet forskellige gode raad, hvorfor de takker og meddeler ham (^{20/s} 30), at de ifølge raadene har tilskrevet handelsdirektionen om at forbyde sine betjente at give oplysninger til »det saakaldte missionselskab«, og at missionærerne faar ordre til at passe paa, at deres kateketer ikke brevveksler med nævnte selskab, »da vi maa tiltræde Deres mening, forsaavidt De anser kraftige foranstaltninger for nødvendige mod selskabets indblanding i missionens anliggender«. Derimod kan kollegiet godt selv aabe efter missionselskabet. Dette havde nemlig begyndt at anvise missionærerne penge til uddeling som opmuntring til de dygtigste kateketer. Nu bestemmer kollegiet (29), at de ved bogsalg i Grønland indkomne penge skal uddeles som saadanne opmuntringer, og derfor maa nu ingen bøger uden højeste nødvendighed uddeles gratis, — blot faa aar før var kollegiet meget betænkelig ved at gaa med til at fordre bøger som regel betalt, da miss. Kragh foreslog dette. Men nu var der jo passende brug for disse penge, som man alligevel ikke regnede med.

Anm. Et slaaende eksempel paa kollegiets uvidenhed om de faktiske forhold i Grønland er det, at det i skrivelse af 1/4 29 paalægger miss. Potter i sine indberetninger at meddele nøje oplysninger om det Hernhutiske missionsvæsens etablissementer og beskaffenhed samt om dets økonomiske forfatning og resourcer og den af samme stiftede

gavn • alt • forsaavidt Deres distrikt vedkommer. Der har aldrig været Hernhutiske missionsstationer nordligere end Godthaabs distrikt! —

I 1830 havde miss. Potter, i anledning af den mangelfulde lægehjælp i Grønland, andraget om, at det maatte tillades missionærerne i tvingende sygdomstilfælde at hjemgaa uden at oppebie kollegiets tilladelse. Kollegiet sagde nej; det skulde endnu vare nogle aar, inden det tillod en saa selvfølgelig ting. Men imidlertid synes det, som om miss. Potter af en saadan grund alligevel er gaaet hjem 33; dette er muligvis grunden til, at det varede saa forholdsvis længe, inden han fik embede i Danmark.

Entl. fra Grønland $^{26}/_2$ 34; spr. Allested-Vejle $^{8}/_6$ 36; entl. $^{9}/_3$ 67; boede i Odense til sin død $^{8}/_6$ 79. —

11. 1834—35: Erik Adolf Wandall, f. Vorbasse prgd. $^{13}/_{12}$ 07; cand. $^{19}/_1$ 33, h (h-l); grønl. alumnus $^{6}/_{12}$ 30; udn. $^{26}/_2$ 34, ord. $^{30}/_4$ s. a. — Ansøgte straks efter sin ankomst til Egedesminde om ved første vacance at blive forflyttet til Holstensborg; fik sit ønske opfyldt i skrivelse fra kollegiet af $^{28}/_2$ 35 og flyttede til Holstensborg i løbet af sommeren efter sin efterfølgers ankomst til Egedesminde. Naaede dog i sin korte virketid ved Egedesminde at faa hele missionariatet berejst og adskillige kateketlønninger forbedrede.

Miss. Holstensborg 35—40; spr. Tolstrup-Stenum $^{17}/_8$ 42; Strø $^{30}/_8$ 49; lektor i grønl. sprog $^{5}/_8$ s. a.; professor $^{21}/_7$ 69; † $^{19}/_8$ s. a. Havde p. gr. af sit korte ophold i Grønland ikke opnaaet nogen større færdighed i sproget og var derfor ikke istand til som lektor at lære de vordende missionærer noget ordentligt, hvad det levende grønlandske sprog angaar.

12. 1835—43: Jes Lassen Bjerrum¹⁾, f. Tarup

¹⁾ De danske efternavne er ikke nemme at udtale for Grønlænderne; min kære ven, underassistent, udstedsbestyrer Jens Lange, en brillant gammel mand (f. 28; † 06), har fortalt mig, at han var konfirmeret af Bjerrum; han udtalte hans navn Pjom og skrev det Prjom. — Jeg selv har flere gange faaet grønlandske breve med udskriften: Justumåt (skal betyde Ostermann).

²⁵/₆ 07; cand. ²⁴/₁₀ 33, nc (h-nc); udn. ²⁵/₂ 35; ord. ²⁷/₃ s. a. Ankom til Egedesminde ca. ¹/₈ 35. Efter indgivet Ansøgning 36 fik han 37 af kollegiet tilladelse til at gøre en rejse til Umának og Upernivik, »for at De derved kan gøre Dem bekendt med landet i større omfang, og faa lejlighed til at komme i nærmere forbindelse med andre missionærer« — et synspunkt og et hensyn, som det ikke tidligere havde behaget kollegiet at anlægge og at tage, og for saa vidt af afgørende betydning. Ogsaa i sommeren 38 var missionær Bjerrum i Umának, denne gang for at blive viet til sin i det aar oprejste forlovede — Umának var jo det nærmeste sted i Nordgrønland, hvor der boede en præst, saa brudeparret maatte finde sig i at have lidt »langt til kirke«. Mærkværdig nok godtgjorde kollegiet denne rejse — men det var maaske for at »strø sukker paa« den meddelelse, det samtidig gjorde Bjerrum, nemlig at hans pligtige embedstid ved giftermålet var bleven forlænget med 2 aar¹).

Anm. Som et kuriosum skal her omtales, at miss. Bjerrum ved henvendelse til inspektoratet fik resolution paa, at koloniens mandskab var pligtigt til at forsyne missionæren med vand, »dog ikke mere end ¹/₂ td. daglig.«

Miss. Bjerrum stod i et godt forhold til og samarbejde med inspektoratet. Især korresponderede han meget med inspektør, major Fasting om forbedring af skolevæsenet; de var enige i at søge dette fremmet ved at arbejde for flere skolers opførelse, for skoletvang med mulkt, saavidt det lod sig gøre, og for udsættelse af præmier til flittige og dygtige skolebørn. Begge var enige i at beklage mangelen af en »lære-anstalt« for vordende kateketer. Major Fasting besørgede af egen drift forsøgsvis anskaffelse af »et regneapparat, som bruges i de københavnske skoler«. Som direkte udslag af dette missionens og inspektoratets samarbejde maa det ses, at der blev sørget for, at de fleste

¹) Om Bjerrums virksomhed i Jakobshavns missionariat er fortalt ovenfor.

kolonier og loger fik tilstrækkelige skolelokaler, huse udsendt hjemmefra (i 41 opsendtes 6 til Nordgrønland, nemlig til Godhavn, Egedesminde, Claushavn, Jakobshavn, Ritenbenk og Umának), og at der i 41 ved Godhavn ansattes en i Danmark i 4 aar uddannet kateket-formand Abel Lundblad (som desværre døde allerede 43).

Anm. Major Fasting forlod Godhavn ultimo august 43 efter en 15-aarig embedstid i Grønland, hvor han stedse havde søgt samarbejde med missionen. Hans efterfølger, insp. Hans Peter Christian Møller (f. 10; cand. theol. $\frac{9}{5}$ 37, h; † 45), havde maaske nok betingelser for godt samarbejde med missionen, nemlig for saa vidt som han var theologisk kandidat — skønt, hvem ved? ofte er »frænde frænde værst«, — men hans »regeringstid« varede knap 2 aar¹⁾.

Siden Fastings tid har i virkeligheden ingen inspektør i den grad søgt støtte hos eller forsøgt samarbejde med missionen.

Miss. Bjerrum holdt sig ikke kollegiets forbud mod korrespondance med missionsselskabet efterrettelig — det være sagt til hans Ære. Han meddelte det forskellige efterretninger, bl. a. om skolevæsnets fremgang, og fik opsendt af de af selskabet trykte grønlandske bøger til salg, for at pengene derfor kunde anvendes til opmuntringer til flinke kateketer. Men korrespondancen var »tam« mod den i Kraghs tid førte under trykket af kollegiets forbud.

For øvrigt var dettes stilling til missionsselskabet for saa vidt undergaaet en ændring, som kollegiet dog fra 41 af paatog sig at opsende opmuntringspenge — til Egedesminde 28 daler i 41—42 — fra selskabet til fordeling blandt kateketerne.

Miss. Bjerrum hjemgik 43. Spr. Nørre Omme-Bregninge $\frac{18}{7}$ 44; Vandborg-Ferring $\frac{10}{5}$ 62; † $\frac{24}{10}$ 75.

¹⁾ Han fik sit »knæk« paa en baadtur, som han sent paa efteraaret foretog fra Godhavn til udstedet Diskofjord, udenom »Blaafjæld« ud i det aabne Davisstræde. Paa hjemvejen fik de uvejrlig paa sig, og baaden strandede ved Blaafjæld; besætningen og inspektøren reddede sig i land, men maatte gaa den lange vej ind til Godhavn paa skraaningen af det stejle fjæld lige ud til havet. Inspektøren, der nok var noget svag i forvejen, blev saa ødelagt af turen, at han maatte hjemgaa til Danmark næste aar og døde kort efter hjemkomsten.

13. 1843—50: Knud Diderik Nøsted (se Jakobshavn nr. 16). Ankom til Egedesminde medio august 43. Det synes, som om inspektør Fastings samarbejde med missionen har givet handelsdirektionen og inspektoratet anledning til at forsøge at indblande sig i missionens anliggender paa en ret betænkelig maade. I skrivelse af $24/5$ 45 meddeler kollegiet miss. Nøsted, at han til embedsrejser i missionariatet vil kunne anvende indtil 200 rbd., men da han henvendte sig til kolonibestyreren desangaaende, viste det sig, at inspektoratet¹⁾ under paaberaabelse af direktionsens meddelelse desangaaende havde ordnet den til samtlige missionærer til embedsrejser anviste sum efter eget forgodtbefindende, og bestemt kun 150 rbd. til Egedesminde. Dette forsøg fra handelens side paa at administrere missionens pengemidler blev dog atter standset ved missionærernes indskriden.

Missionær Nøsted ansøgte om hjemrejse paa permission 47, men det tillodes ikke, »da der ingen grund er anført til denne rejse.«

I denne sammenhæng maa det omtales, at kollegiet endelig i skrivelse af $31/8$ 49 hævede forbudet 1) mod missionærers nedrejse til Danmark i sygdomstilfælde, og 2) mod at der meddeles andre end kollegiet efterretninger om missionen, idet man gaar ud fra, at missionærerne ikke uden tvingende grund forlader deres embede, og at de kun meddeler efterretninger af mere almindelig interesse.

Miss. Nøsted har aabenbart været et stykke af en handelsmand. I hvert fald sér direktionen for handelen sig i 46 nødsaget til at meddele ham, i anledning af at han har hjemsendt til salg 6 stkr. blaa ræveskind og 6 R rensed edderdun (begge dele monopoliserede), at en saa stor hjemsending ikke kan tillades i fremtiden.

Missionskollegiet anmodede i 47 miss. Nøsted om at paatage sig udarbejdelsen af en bibelhistorie; det synes

¹⁾ Kolonibestyrer, cand. jur. N. Zimmer (se ovenfor pag. 106 under teksten) var konstitueret inspektør.

aldrig at være bleven til noget, og efter de prøver paa Nøsteds grønlandsk, som foreligger (nogle trykte billedtekster), maa det siges at være ret heldigt.

²⁹/₈ 50 udnævntes Nøsted til miss. og seminarieforstander Jakobshavn, hvilken stilling han overtog ⁶/₈ s. a.

14. 1850—58: Carl Vilhelm Wulff (se Jkshvn. nr. 15 a). Blev efter to aars seminarielærer-virksomhed ansat som miss. Egedesminde. Han har muligvis været kirurgisk kandidat, hvad godt kan stemme med hans lange studentertid; han blev nemlig student 32, men først kandidat 44. I ethvert tilfælde maa han have studeret medicin en længere tid, thi han var i 2 aar tillige konstitueret som læge i Nordgrønland under læge Rudolphs¹) permission. Kollegiet giver tilladelse dertil i skriv. af ¹⁴/₄ 51, og i cirkulære til kolonierne fra inspektoratet af ¹⁸/₈ 51 hedder det: Bataillonskirurg Rudolph har i skriv. af 30. juli d. a. tilmeldt inspektoratet »at han med indenrigsministeriets tilladelse har overdraget hr. miss. Wulff ved Egedesminde lægeforretningerne i handelsaaret 52²). Dette bringes her ved efter hans anmodning til alm. kundskab«. — Rudolph ansøgte ¹²/₅ 52 i Kbhn. om forlænget permission, og fik tilladelse dertil, saafremt han kunde fremskaffe attest fra i alt fald nogle af sundhedskollegiets lægekyndige medlemmer »for at miss. Wulff er istand til at udføre bemeldte lægetilsyn.« En saadan erklæring fremsendte Rudolph ¹⁸/₅ 52, hvorefter Wulff konstitueredes endnu et aar. — Han fik nok at gøre. Cirkulære af ¹¹/₆ 52 fra inspektoratet melder, at der er udbrudt kopper i Egedesmindes distrikt (smitten tilført med 2 engelske hvalfangerskibe): angaaende behandlingen af sygdommen vil den konstituerede læge, miss. Wulff, meddele forholdsregler. Saa-danne forholdsregler, meget omstændelig affattede, med-

¹) Christian Nicolaj Rudolph, f. 11; bataillonskirurg; læge Jakobshavn 39—54; Egedesminde (tillige kolonibestyrer) 56—58; Upernivik (till. kolonibest.) 58—74; † Kbhn. 82.

²) »Handelsaaret« drejede fra 1. juli.

deles da fra W. baade paa dansk og grønlandsk i cirkulære af ¹¹/₆ 52. Det lykkedes forøvrigt ved energisk bekæmpelse at begrænse sygdommen nogenlunde).

Trods den givne tilladelse dertil var kollegiet dog ikke helt glad ved denne miss. Wulffs lægevirksomhed, som de paastod at kunne mærke, influerede uheldigt paa hans virksomhed som missionær — hvilket Wulff dog protesterer imod. Alligevel hævder kollegiet ³¹/₃ 55, at det, »efter at det Dem overdragne lægetilsyn er ophørt«, tydelig sporer »den gode indflydelse, det har haft, at De igen udelukkende kan ofre missions- og skolevæsenet Deres hele tid.« Der har maaske dog været noget om det, hvad jo ikke er urimeligt.

I skrivelse af ²⁶/₇ 56 overlod miss. Wulff til kollegiet at træffe bestemmelse om, hvor lang hans embedstid i Grønland endnu skulde være. Kollegiet bestemte i henhold hertil i 57, at Wulff foreløbig skulde forblive ved Egedesminde til 60, saa vilde man til den tid tales nærmere ved. De har aabenbart ment, at Wulff agtede at blive længere tid i landet. Men enten dette nu slet ikke har været hans hensigt, eller andre ting er kommet til, som nødvendiggjorde hans hjemrejse efter endt pligtig tjenestetid, nok er det, han hjemgik 58.

Spr. Falslev ⁹/₇ 59; fra ¹⁸/₁₂ 72 tillige Vindblæs, som han ad interim havde bestyret fra 63; † ²⁶/₈ 80.

15. 1858—61: Peder Raae (se Jakobshavn nr. 17 d). Efter i kun 1 aar at have virket som seminarielærer ved Jkshvn. (tidligere 51—53 i samme stilling v. Godthaab) udnævntes han ved Wulffs hjemgang til missionær v. Egedesminde og tiltraadte sommeren 58. Det første aar berejste han flittigt missionariatet og besøgte samtlige beboede pladser flere gange; jeg har gentagne gange erfaret, at han endnu erindres selv paa ret afsides steder, paa grund af

¹) I »arkivet« ved Egedesminde fandtes endnu for faa aar siden nogle kollegiehefter med medicinske og kirurgiske forelæsninger, skrevne med miss. Wulffs haandskrift.

sin høje, klare stemme og kraftige messe. Men i den sidste del af sin embedstid kunde han ikke tilfredsstillende besørge det store missionariat paa grund af svagelighed, som tvang ham til allerede sommeren 60 med lægeattest at søge hjemgang næste aar; dog haabede han efter et aars forløb atter at kunne være i stand til at taale i hvert fald det sydgrønlandske klima. Ministeriet (som jo fra 60 af havde overtaget missionen i Grønland) bevilgede hans ansøgning, dog ikke som permission, men som afsked, thi dels er der ingen vacance, og dels skjønner ministeriet ikke, at der er nogen formodning for, at De i syden vil kunne blive i stand til at opfylde de en missionær paa hvilende pligter«. Dog fik han bevilget ventepenge.

Anm. En heroppe i Grønland gængs historie om en missionær, ved hvis hjemkomst det opdagedes, at hans klaver indvendig var fyldt med ræveskind, som han havde tilforhandlet sig i aarenes løb og saaledes agtede at indsmugle til Danmark, henføres i almindelighed til miss. Raae.

Efter sin hjemkomst 61 var miss. Raae hjælpepræst Haudrup-Salrød 61—62; Lille Lyndby-Ølsted 62—63, Egebjærg 63; udnævntes til vicepastor Jernved ²⁸/₁₀ 63; entledigedes i naade ²⁷/₈ 71; boede i Kbhn. til sin død ²⁴/₁₂ 89.

16. 1861—72: Johannes William Kristoffer Skram (se Jkshvn. nr. 18 a). Efter to aars tjeneste som ord. medhj. og seminarielærer v. Jkshvn. udnævntes han til miss. Egedesminde, hvilken stilling han overtog først paa sommeren 61. Bestyrede tillige Uperniviks missionariat under vacance 68—69 mod et løntillæg af 400 rbd.

Miss. Skram arbejdede meget energisk for at faa kateketlønningerne forhøjede under hensyn til, at der i saa fald vilde kunne forlanges mere af kateketerne. Indsendte et detailleret forslag til klassification af kateketerne efter deres uddannelse og duelighed.

Foranstaltede en indsamling blandt Danske og Grønlændere i Egedesminde til anskaffelse af et nyt orgel, som opsendtes i 72.

Anm. Af kopibogen ses det, at miss. Skram i 69 har rekvireret nogle harmonikaer til missionariatet. Det var mig straks umuligt at begribe, hvortil disse ønskedes, men ved samtale med Grønlændere derom erfarede jeg, at saadanne i ældre tid ofte har været brugt til akkompagnement ved salmesangen i gudstjenesterne, og at det endnu i 80-erne var almindeligt, at salmesangen udenfor husene julenat ledsagedes af harmonika-akkompagnement f. ex. ved Godhavn. Det har da rimeligvis været hensigten at anvende de rekvirerede harmonikaer i stedet for orgler ved gudstjenesterne ved udstederne. Ministeriet svarer, at det vil tage sagen under overvejelse, men det synes ikke at være bleven til noget med opsendelsen.

I 69 forespurgte ministeriet miss. Skram, hvorvidt han vilde være villig til at forlænge sit ophold i Grønland udover den pligtige tjenestetid. Han forpligtede sig da foreløbig til at blive i Grønland til sommeren 72.

Forlod Egedesminde $7/8$ 72; spr. Grønbæk-Svostrup $15/9$ 73; Damsholte 85; entl. 02; † 03.

1872—79 var der ingen missionær ved Egedesminde. I denne periode bestredes missionariatet paa følgende maade:

1872—75 af miss. Bøggild (se Jkshvn. nr. 21) fra Holstensborg, saaledes, at han mod fritagelse for Sukkertoppens distrikt, der henlagdes til Godthaab, fik besørgelsen af Egedesmindes syddistrikt inclusive selve kolonien, medens den til missionariatet hørende østlige del langs Diskobugtens sydside, samt Godhavns distrikt henlagdes til Jakobshavn. Selvfølgelig kunde bestridelsen af Egedesminde kun ske ved aarlige berejsninger om sommeren; disse var dog meget besværlige og tildels farefulde, fordi de maatte foretages med aaben baad langs en paa en strækning af en snes mil mennesketom og skærfyldt kyst, som paa flere steder endog ikke er beskyttet af udenforliggende øer. — Den stedlige bestyrelse af missionariatet aaret rundt overdroges af miss. Bøggild til den endnu som overkateket ved Egedesminde virkende seminarist Elias Gideonsen, der bestred det tilfredsstillende.

1875—1877 ligeledes af miss. Bøggild, men fra Jakobshavn, saaledes at han bestred hele Egedesmindes missionariat, Godhavn inclusive.

1877—79 af miss. Kristensen (se series f. Jakobs-havn nr. 22 a) paa ganske samme maade under tilsyn af miss. C. V. Rasmussen (Jkshvn. nr. 22).

17. 1879—81: Kristian Peter Kristensen (se ovenfor). Led meget af øjensvaghed, forarsaget eller forværret ved Grønlands stærke lys. — I sommeren 81 forflyttedes miss. Kristensen til Upernivik, hvor han virkede til 86, da han hjemgik. † 86 uden at være befordret i Danmark.

Miss. Kristensen har oversat til grønlandsk nogle fortællinger og skrevet en del salmer, baade originale og oversatte. 3 af hans salmer er optagne i den nye grl. salmebog, nemlig gengivelser af »alt staar i Guds faderhaand«, »o kristelighed« og »uforsagt, vær paa vagt«.

1881—82 var der ingen præst ved Egedesminde, men missionariatet bestyredes fra Jakobshavn.

18. 1882—87: Severin Christian Tobias Simeon Mørch (se Jkshvn. nr. 22 b). En del af sin embedstid i Egedesmindes missionariat boede pastor Mørch ved Jakobshavn og berejste derfra sit missionariat, saaledes 84—85 under miss. C. V. Rasmussens hjemrejse. I sommeren 83 foretog han en rejse til Upernivik for at tage miss. Kristensen til alters efter ministeriets opfordring. — 87 forflyttedes Mørch atter til Upernivik, hvor han derefter virkede uafbrudt i 21 aar. Entl. $\frac{1}{8}$ 08; bor i Upernivik. Dbm. — Han har udgivet en aargang prædikener (trykt Kbhn. 1903).

1887—93 var ingen missionær ansat ved Egedesminde, men missionariatet besørgedes fra Jakobshavn.

19. 1893—95: Poul Vibæk (se Jakobshavn nr. 23).

20. 1895—99: Hans Andreas Jakob Theophilus Hansen (se Ritenbenk nr. 4). Var ansat som ordineret overkateket og bestyrede missionariatet under overtilsyn af missionæren ved Jakobshavn.

21. 1899—1901: Christian Wilhelm Schultz-Lorentzen, f. Tyrstrup v. Christiansfeld $\frac{14}{11}$ 73; cand.

$21/6$ 97, 1 (1-1); grønl. alumnus 94; udn. $5/5$ 98; ord. $28/4$ s. a.; hjælpemiss. og seminarielærer Godthaab 98—99; udn. til miss. og seminarieforst. Godthaab $1/6$ 01, førstepræst $1/4$ 05; provst f. Grønland $17/8$ 06; har som saadan med biskoppelig bemyndigelse foretaget 3 ordinationshandlinger, 1 ved Godthaab og 2 ved Jakobshavn; trækker sig tilbage fra virksomheden som seminarieførstander fra 1910.

Provst Schultz-Lorentzen har æren af at have sat det nye, store seminarium — med ca. 40 elever i to 3-aarige hold — saavel som en hel række reformer i menigheds- og skolearbejdet i Grønland i gang med den ham egne energi, initiativ og organisationsevne. Ligeledes skyldes det ham, at Egedesminde fik en ny kirke 1901.

Har udgivet: Tastamantitåmik sujulekutit (Indledn. til ny testamente); Okausilerissutit (grønl. grammatik), begge trykt Godthaab 04; Danskit okausénik okausilerissutit (Dansk grammatik), trykt Gdthb. 09; Troslære, tr. Gdthb. 10 — alle til brug paa seminariet. Desuden ABD for skolerne i Grønland, trykt Kbhn. 10. Har endvidere leveret en stor række artikler og afhandlinger baade til danske og grønlandske tidsskrifter, samt en større afhandling: »Eskimoernes indvandring i Grønland«. Har sammen med førstepr. Ostermann udgivet: Forslag til nyt grøn. ritual, Gdthb. 07, og har deltaget i udgivelsen af ny grøn. salmebog og koralbog. Til salmebogen har han leveret et vægtigt bidrag i en række ypperlige salmer, dels gengivelser, dels originale, ligesom der i den første grønlandske »sangbog«, udg. Godthaab 08 — og i forøget udg. 09 — findes flere bidrag af ham.

1901—02 var ingen præst ansat ved Egedesminde. Missionariatet bestyredes af miss. og seminarieforst. M. Rasmussen ved Jakobshavn.

22. 1902—04: Carl Ferdinand Wagner (se Jkshvn. nr. 24). Miss. Godthaab 04; kst. seminarieforst. smst. 05—06; førstepræst $1/4$ 05; i Danmark med permission 06—07; førstepr. Godthaab 07—08; frp. og kateket-skoleforst. Julianehaab 08; entl. 10.

Har udgivet: Tastamantitorkap agdlagartainik (indledn. til gl. testamente), til brug paa seminariet, trykt Godthaab 05, medarbejdet paa Grønlands koralbog og ny salmebog samt leveret en del bidrag til grønlandske og danske tidsskrifter.

23. 1904—06: Hother Bertel Simon Ostermann (se Jakobshavn nr. 26). Tiltraadte $18/9$ 04. Fra $1/4$ 05 blev ifl. den nye lov om kirke- og skolevæsen i Grønland »Egedesminde missionariat« til »Egdsmd. præstegæld«.

24. 1906—07: Erik Jespersen (se Jkshvn. nr. 25 b). Konstitueret som førsteprest $31/3$ 06; tiltraadte $8/7$; frp. Umának 07; Julianehaab 10.

25. 1907—10: Rasmus Sørensen, f. Albæk v. Randers $31/5$ 78; cand. $3/7$ 03, h₂ (h⁻!); grønl. alumnus 00; udn. $24/2$ 04; ord. $11/4$ s. a.; miss. Umának 04; førstep. Umának præstegæld $1/4$ 05; overtog Egdsmd. prgld. $26/7$ 07; hjemgaaet paa permission p. gr. af sygdom $2/7$ 10, hvorefter ord. mdhj. Mortensen ved Godhavn tillige er konstitueret som førstep. i Egedesminde.

VI. Series pastorum for Godhavn.

1783—84 overvintrede miss. Gjerløff (se Jkshvn. nr. 4 a) ved Godhavn¹⁾.

1. 1789—92: Rudolph Friderich Lassen (se Jakobshavn nr. 7). Anbragtes midlertidig ved Godhavn, da den i 79 begyndte mission ved Upernivik atter foreløbig opgaves 89. Dette var dog ingen helt fast ansættelse, men maa opfattes som en ventetid, indtil et andet missionariat blev vacant.

Efter miss. Lassens tid var der i en meget lang aarrække ingen missionær ansat ved Godhavn, uagtet det flere gange var paa tale, at missionæren ved Egedesminde enten helt eller delvis skulde have stude dér (se under nr. 8 og 10 i series f. Egedesminde). Miss. Christophersen

¹⁾ Under overvintringen døde hans første hustru $26/4$ 84; hendes lig førtes til Danmark.

(se Jkshvn. nr. 15) boede midlertidig ved Godhavn 1846—47, og miss. Ostermann (se Jkshvn. nr. 26) ligeledes midlertidig en del af aaret 1904—05.

I overensstemmelse med loven af $\frac{1}{4}$ 05 er Godhavn udskilt som særligt distrikt under Egedesminde præstegæld og en ny bolig er opført 1909 for distriktspræsten.

2. 1909—: Harald Emanuel Mortensen (se Ritenbenk nr. 3). Fra $\frac{2}{7}$ 10 er pastor Mortensen tillige konstitueret som førstepræst i Egdsm. prgld.

I.	Series	pastorum	for	kolonien	Godthaab	Side	9.
II.	—	—	-	Claushavn	-	14.	
III.	—	—	-	kolonien	Jakobshavn	-	21.
IV.	—	—	-	—	Ritenbenk	-	84.
V.	—	—	-	—	Egedesminde	-	87.
VI.	—	—	-	Godhavn	-	121.	

Kirkebrud og Nyordning i Reformationstiden.

Brudstykker.

Ved **Holger Fr. Rørdam.**

Hver Gang kirkehistoriske Studier eller Overvejelser fører os tilbage til det Tidspunkt, som vi i udmærket Betydning plejer at kalde »Reformationen«, saa melder det Spørgsmaal sig: Kunde dette sørgelige Kirkebrud ikke være undgaaet? Der var jo dog saa meget, der gik i Stykker ved den Lejlighed, som maaske kunde have fortjent en bedre Skæbne! Men efter at alt for og imod, saa vidt muligt, er overvejet, kommer vi dog til det Resultat, at det Kirkebrud, der skete i det 16. Aarhundrede, var en historisk Nødvendighed. Der maatte foregaa en alvorlig og gennemgribende Reformation »paa Hoved og Lemmer«, i Lære og Levned, hvis Hedenskabet ikke skulde vende tilbage, om end i en ny Skikkelse. Om Bruddet kunde være foregaaet paa en anden og lempeligere Maade, er et aabent Spørgsmaal.

Holberg har i sin Tid i Indledningen til sin Kirkehistorie drøftet Spørgsmaalet med et saa klart historisk Blik for hele Stillingen paa Reformationens Tid, at hans Bevisførelse (meddelt i Kh. Saml. 3. R. VI. 232 ff.) fortjener at læses af enhver, der ønsker at fælde en upartisk Dom om Berettigelsen af Luthers Optræden mod saa meget, der havde Aarhundreders Hævd¹). Luther gik ikke letsindig til

¹) Se ogsaa Rudelbach, *Das historische Recht der Reformation* (Zeitschrift für die gesammte Lutherische Theologie u. Kirche, 1849, S. 406 ff.). Rørdam, *Reformationens hist. Berettigelse med særligt Hensyn til Danmark* (Kh. Sml. 4. R. IV, 133–46).

Værks. Han erkendte tilfulde, hvad vi skyldte den gamle Kirke, som det fremgaar af følgende Ord:

»So viel muss man einräumen, das wahr ist: im Papstthum ist Gottes Wort, Apostelamt, und wir haben die heilige Schrift, Taufe, Sacrament und Predigstuhl von ihnen bekommen. Was wüsten wir sonst davon«¹⁾!

Men hin Tids Indehavere af den kirkelige Myndighed, Paver, Kardinaler, Biskopper, dem satte Luther i Sandhed ikke højt: »sie sind nicht Gottes, sondern des Teufels Apostel und Bischöfe«. Det var nu hans Dom, derfor blev han Reformator, og da mange dømte som han, maatte det nødvendig komme til et ulægeligt Brud.

1.

Indledning til Luther-Festen i Danmark 11. Nov. 1883.

Luthers Mindefest kalder vort Folk i Erindring den Kamp, som for nu halvfjerde Hundrede Aar siden førtes i vort Fædreland, en Kamp af saa indgribende Følger for Folkets aandelige Liv som ingen anden, siden den Tid Kristendommen fra Begyndelsen af sejrede over Hedenskabet. Et Tilbageblik paa de stridende Parter og paa Stridens Emne kan uden Tvivl gjøre Krav paa almindelig Opmærksomhed.

Enhver ny Tid fødes gennem Kamp. Enhver af de stridende Parter mener gjerne at have Retten helt paa sin Side; men for den upartiske Betragtning, der dog i Reglen først vil kunne indtræde, naar Kampraabet er forstummet og Krudtdampen henvejret, vil det maaske vise sig, at der er fejlet af begge, om end i ulige Grad. Troen paa en retfærdig Verdensstyrelse bringer os dog til at antage, at den, der bukkede under i Kampen, havde mindst af Livets Ret, eller at der har været den største Indsats af Kraft paa den Side, til hvilken Vægtskaalen tilsidst hældede. I Historien er Retten nemlig et Magtspørgsmaal, dog ikke saa meget et fysisk som et aandeligt. Lidelsens Krise er tve-

¹⁾ Luthers Schriften (Jena 1598) VII, 169 v.

tydig: den kan være en Dødens Forløber, men den kan ogsaa være en Gjennemgang til Sejr og Herlighed.

Reformationens Tid var en Kampens Tid. Meget Gammelt gik til Grunde — hvem tør vel paastaa, at det alt var forkasteligt? Meget Nyt fødtes — hvem vil nu sige, at det alt var priseligt? Og dog kunde vi aldrig ønske, at Skridtet skulde været ugjort, eller tænke paa at gjøre det tilbage. Men med Overbevisningens hele Sikkerhed paastaa vi, at det Ny i det Hele og Store var et Fremskridt — ikke blot paa Kulturens undertiden slibrige og farefulde Sti —, men et Fremskridt paa Aandens Kongevej til en sandere og dybere Tegnelse af Kristendommens gamle og dog evig unge Livsindhold.

Lad os da først fæste Blikket paa det gamle, som gennem Reformationens Kamp maatte vige Pladsen for ny Synsmaader og andre Livsformer end dem, som noget nær i et Aartusende havde været de raadende i den kristnede Verden. Den romerskkatholske Kirke var en Bygning opført tilsyneladende af et uforgængeligt Materiale. Saa stor en Klogskab, saa dybt et Indblik i det menneskelige Hjerte og endelig saa fast en Tro paa sin egen Mission træder her frem for vort Øje, at vi uvilkaarlig henrives til Beundring. Men strax ved Kapitolium er den tarpeiske Klippe. Det samme, som udgjør Catholicismens Styrke, er fra en anden Side set dens Svaghed. Kun altfor ofte blev Klogskaben en Snedighed, der ikke forsmåede nogen Krogvej for at naa sit Maal; Kjendskabet til det menneskelige Hjerte benyttedes til at udfinde dets Skrøbeligheder for at lade disse tjene til egoistiske Formaaals Fremme; og Troen paa den ene saliggjørende Kirkes Ufejlbarhed blev ofte en blind Forherligelse af noget, der havde en saare menneskelig Oprindelse. Idet et syndigt Menneske gjordes til Kristi Statholder paa Jorden, droges det allerhelligste ned i Relativitetens og Ufuldkommenhedens Sfære, samtidigt med at det relative gjordes til det absolute, idet afdøde Mennesker af hin selvgjorte Statholder gaves Rang og Titel som

Helgener og stilledes frem som Gjenstand for Adoration, som selv Engle maatte bæve tilbage for.

Hvem vil dog nu nægte den romersk-katholske Kirkes store Betydning som en Tugte- og Læremester paa Vejen fra Hedenskabets tøjlesløse Raahed eller forfinede Barbari til et kristeligt Kulturlivs ædlere og menneskeligere Livsformer! Hvilken Fylde af Kraft baade i Selvfornægtelse og i en storslaaet udadgaaende Virksomhed har den ikke udfoldet! Hvor forstod den ikke at gaa ind i Folkenes hele Tankegang og at læmpe sig efter den Enfoldige — men ogsaa at benytte hans Enfoldighed til Opnaaelse af sit Formaal, Grundelsen af en Kirkestat, et verdsligt Gudsrige paa Jorden! Og dog er det kjendeligt, at dens Greb i Sjælene var slappet, inden Luther opløftede sin Røst. Kirke-magten havde paa mange Maader maattet gaa paa Akkord med den fremblomstrende Statsmagt; og i Folkenes Bevidsthed dæmrede en Følelse af, at med Hensyn til Kirken var alt ikke, som det skulde være; det svarede ikke til Paastanden om den Helligaands umiddelbare Ledelse. Kirkens Mænd dannede ved deres Liv og Levned ikke sjeldent en saa skjærende Modsætning til det ophøjede Ideal, at selv den Blinde maatte begynde at faa Øjnene op. Paa de høje Pladser i Hierarkiet fandtes jævnlig den dybeste Fordærvelse. Luther var ikke den eneste, der i Rom blev helbredet for Overtroen paa Paven.

Medens Bevidstheden om mange af Romerkirkens dogmatiske Afbigelselser fra den bibelske Kristendom endnu kun var svagt udviklet eller ganske slumrede, var det navnlig saadanne Forhold, der greb ind i det daglige Liv, hvori Trangen til en Kirkeforbedring følte af den store Mængde. Tiggermunkenes Overhæng, Præsternes Pengebegjærlighed — »de sælge det hellige Sakramente i Sygdom og den sidste Nød, saa naar man ikke vil give i Skriftepenge en Ko eller Hest, ville de ikke uddele Sakramentet«, saaledes klagedes der — Bannets Anvendelse som Tvangsmiddel, ofte i Sager, der langt mere vare af verdslig end kirkelig

Natur, og Mislighederne ved Gejstlighedens tvungne Cølibat; det var, hvad hver Mand vidste Besked om, og det var Byrder, som Tusender sukkede under. Men først da det blev givet Luther at pege paa den gamle Kirkegrund og med Troens sejrlige Kraft at sprænge de Baand, hvormed Samvittighederne vare indspundne i et Væv af Menneskelærdomme, først da aabnedes Øjnene for saa meget Andet i Romerkirken, der ikke kunde staa Prøve overfor den hellige Skrifts Vidnesbyrd.

Det er en vanskelig Sag med retfærdig Haand at fordele Lys og Skygge i Billedet af Fortiden. Dog er det Historiens Opgave atter og atter at gjøre Forsøget. Hver Tid medbringer sine Forudsætninger ved Bedømmelsen. Mulig turde vor Tid — Religionsfrihedens Tidsalder — ikke have de ringeste Forudsætninger til en billig Bedømmelse af de Kampe, hvorigjennem de middelalderlige Tilstande afløstes af den nyere Tid.

Man møder undertiden en Betragtningssmaade, som, i ensidig Anskuelse af det gamle nordiske Hedenskabs vældige Kraftudvikling og ejendommelige, utøjlede Naturliv, mis-kjender Kirken, som om dens Grundelse paa vore Fædres Enemærker var et Tilbageskridt. Her er det samme Fejlsyn, som naar en ensidig Romantik, i Beundring af Middelalderens stolte Kirkebygninger og stemningsfulde Dæmringslys, betragter Reformationen som et Affald fra Idealerne og som en tør og prosaisk Forstandsretnings Sejr over Fantasiens og Følelsens rige og fyldige Livsformer. Man glemmer, at ligesom Hedenskabet allerede for en stor Del havde mistet Troen paa sine Guder, inden Kristendommen fik fast Fod her i Norden, saaledes var den Tid, der gik nærmest forud for Reformationen, ingenlunde en saadan, der var præget af en levende Tro. Korstogenes og Riddertidens Begejstring havde for længst tabt sig og havde efterladt en sørgelig Slappelse. Idealerne vare blegnede, og Egoismen havde bredt sig som et frodigt Ukrudt og ompændte de forskellige Livsforhold. Stands-Interesserne væbnede Statens

Borgere imod hinanden. Kirkens Mænd vare ikke længer, hvad de i sin Tid havde været, begejstrede Missionærer og tro Sjælehyrder, men meget mere egenkærlige Hierarker og ublu Pengeudpressere. Rom gav Tonen an i den Henseende. Her var alt til Fals, og intet kunde opnaas, uden man stod med Skillingen i Haanden. Paven udpinte Bisperne ved de uhyre Summer, han afkrævede dem for sin Stadfæstelse af deres Værdighed, og Bisperne maatte saa se at faa Pengene ind ved Udpresninger af det dem undergivne Præsteskab, der saa atter søgte Erstatning hos Menighederne. Afladshandlerne gjorde med skamløs Frækhed Folkenes Synder i klingende Mønt, og Fyrsterne fandt deres Rægning ved at have en Nøgle til det Pengeskrin, som Folkenes Overtro fyldte. — Det var ikke en Protestant, men Romerkirkens ivrigste Forsvarer her til Lands, Lektor Povel Helgesen, der i sin bekjendte Krønike fra hin Tid med bitter Smerte udtaler sig om al den Ugudelighed og Usædelighed, som de pavelige Afladshandleres Hærtog gennem Landene gav Anledning til. Paven gav sig Mine af at prædike Korstog mod Tyrkerne; men ikke en Hvid af de store indsamlede Summer kom dog dette Formaal til gode; »Tyrken blev aldrig mægtigere, end da man prædikede Korstog imod ham og til den Ende udplyndrede de kristne Riger og fyldte de pavelige Nepoters Lommer«.

Men fordi det var saaledes hen imod Reformationens Tid, og fordi Vildfarelsernes Mængde i Tidens Løb var ophobet til et »Læs af Løgn som Bjerg at skue«, derfor maa vi dog ikke glemme, hvad vi skylder Romerkirken: Ikke blot Kristendommens første Forkyndelse og Kirkens Grundlæggelse i vort Fædreland, men mangan god og priselig gudelig Skik og en fast Ordning af mange kirkelige Forhold, hvis Spor endnu kjendes. Og trods alle Vildfarelser og Menneske-Lærdomme var der dog saa meget levnet af Kirkens ægte Guld, at Religiositeten havde et fast Grundlag. Naar vi derfor ikke ved en nærgaaende romersk Propagandas lige saa dristige som uhjemlede Paa-

stande nødes til at fremdrage de store Misligheder, der gjorde Reformationen til en tvingende, en historisk Nødvendighed, saa gjøre vi det i Grunden nødig, og det er os en langt større Tilfredsstillelse at dvæle ved alt det Gode, der med Rette lader sig paavise ved den middelalderlige Kirke, end at udpege dens Skyggesider.

Og saa meget vi end ære Luthers og de andre Reformatorers Minde, saa kunne vi dog ikke fraskrive os Ret til at misbillige dette og hint i den Maade, hvorpaa Reformationen gennemførtes, og de Midler, som undertiden benyttedes, uden at vi derfor i nogen Maade rokkes i vor Anskuelse af Reformationens Nødvendighed og Berettigelse. Vi billige ingeniunde alle de Haansord, som Reformatorerne i Kampens Hede udslyngede mod deres Modstandere, men vi undskyldte dem dog, fordi vi skjønnede, at det, der drev dem frem ad, ikke var en Tragten efter Ære, Fordel eller Magt, men Kjærlighed til en Sandhed, der forekom dem saa soleklar, at de ikke kunde tilgive Modstanderne, at de lukkede Øjnene for den eller dog ikke kunde faa Øje paa den. Endnu mindre tiltaler os den verdslige Magts ofte haarde Fremfærd mod kirkelige Personer og Stiftelser; men vi glemme dog ikke, at den Fordringsfuldhed, hvormed Romerkirken havde indblandet sig i Statslivet, og at den Gridskhed, hvormed den havde kastet sig over Erhvervelsen af jordisk Gods, i mange Maader gjorde Anvendelsen af »heroiske Midler« fornøden, for at Herrens Ord kunde ske Fyldest: Giver Kejseren, hvad Kejsereis er, og Gud, hvad Guds er.

Som det er vor Tro, at Kirkens Herre har havt sine vise Raad, da han tillod Romerkirken at brede sig og at ompænde den største Del af vor Verdensdel, og at han ogsaa i den har havt sine tro og ærlige Vidner, saaledes ere vi ikke mindre forvissede om, at Reformationen er en Guds Gjerning, hvor vi dog ikke maa give Gud Skylden for, hvad Mennesker kunne have syndet, naar de enten i blind Kampiver omstyrtede, hvad der mulig kunde have

fortjeut en skaansommere Behandling, eller blandede menneskelige Lidenskaber ind i Striden og saaledes bragte fremmed Ild paa Herrens Alter. Vi kunne dog aldrig noksom takke for, at det er blevet vor Lod, at Lyset tændtes inden vore Landemærker, og at vort Folk udfriedes af Umyndighedens og Aandstrældommens Tilstand, hvorunder saa mange Folkeslag endnu befinde sig. Vi ville aldrig ophøre at ære Dr. Morten Luther, den Mand, som det blev givet »at sætte Lyset paa Lysestagen, at det kunne skinne for alle dem, der vare i Huset«. Og vi mindes med Tak de Mænd, som i vort Fædreland blev Forkyndere af det samme frigjørende og opbyggende Ord, som Luther først havde baaret frem, fordi han »ikke kunde andet,« og som siden har været til Velsignelse for utallige.

Det er det store ved Luther og det, hvorved han adskiller sig fra andre Revolutionsmænd, at hans Maal ikke var Omvæltningen eller Nedbrydelsen, men Opbyggelsen, og at han gjorde sin Gjerning i Kjærlighed til Mennesker og i en urokkelig Tro til det aabenbarede Guds Ord, som var fra Begyndelsen. Kan han end med nogen Ret kaldes radikal, for saa vidt som det var en saare indgribende Forandring i det bestaaende, som han førte Ordet for, saa var han det dog ikke i Ordets moderne Betydning. Baggrunden for ham var ikke et stort Nul, en Afgrund, hvori alt forsvinder, men en fortrøstningsfuld Tillid til Guds Ord, som vil ud ette det, som er Mennesker umuligt, det Ord, der bliver, hvor meget der end maa falde af det, som har Aarhundreders Hævd, det Ord, der kan give et syndigt Menneske Fred her og Salighed hisset.

Dog ingen kan bedre end Luther selv udtale, hvad dør var Grundtanken i hele hans Livsbetragtning. Den fremtræder formentlig klar og tilgængelig for enhver i følgende Slutning paa hans Prædiken paa 21. Søndag efter Trinitatis 1532 over Evangeliet om »den kongelige Tjener«, om hvem Johannes vidner: »Manden troede det Ord, som Jesus sagde til ham, og gik bort.« Denne Prædiken slutter

Luther nu med følgende Ord (efter F. L. Mynsters Oversættelse).

»Her ser du nu, hvad Troen egenlig er, naar du rettelig vil betegne og skildre den; nemlig intet andet, end at du holder for vist og sandt, hvad Kristus tilsiger dig. Saa væn dig nu ogsaa hertil, og lær først og fremmest, hvad Gud tilsiger dig i Daaben, og hvad Kristus tilsiger dig i sit Evangelium og i sin Nadvere; hold dig af ganske Hjerte til dette Tilsagn, og lad ikke andre Tanker (som ikke ville udeblive) føre dig vild og bortdrage dig fra denne Tro. Vi føle os alle nedsænkede i Synden og Døden, som uafladelig lader sig mærke; og naar du nu ikke vil holde dig til Ordet, men lader det fare, og dømmer efter hvad du føler og erfarer, saa vil Synden føre dig i Angst og Fortvivelse, og Døden rive dig bort med Magt.»

»Men hvad gjør en Kristen? Han bekjender sine Synder og véd, at Døden forstaar ham; men her vender han om, holder sig til Ordet, det bedste han kan, og siger: Kristus er død for mig, derfor er jeg frigjort fra mine Synder og kan ikke dø; hverken Døden eller Djævelen har Del i mig; thi Kristus har afgjort og betalt for mig, hvad jeg var skyldig. Dette er at tro rettelig; thi det er umuligt, at Ordet kan bedrage den, som forlader sig paa det.»

»Ja, siger du, men jeg ser intet af det, jeg skal tro, og jeg har endnu mindre noget deraf; jeg hører kun det Spørgsmaal: hvo véd, om det ogsaa er sandt? Svar: Hvad Ordet siger dig, det skal du tro; da bliver du visselig ikke bedraget. Tilsidst skal du se og faa Alt, hvad Ordet tilsiger dig. Gjør heri ligesom den kongelige Tjener. Han maatte ogsaa holde sig til Ordet. Han saa ikke, at det var blevet bedre med hans Søn; men da han havde Ordet, saa kom næste Dag hans Tjenere og bragte ham den gode og glædelige Tidende, at hans Søn var frisk og vel. Da han kom hjem, saa han det for sine Øjne; da behøvede han ikke længer at tro det.»

»Saaledes vil det ogsaa ske med os. Syndernes For-

ladelse og et evigt Liv have vi ikke, saa vi kunne tage og føle derpaa; thi om du endog idag har hørt Prædiken, begjæret Absolution og er gaaet til Guds Bord, saa er du dog, hvad din Person angaar, ligesom du var igaar; du føler ikke anderledes, men har endnu det gamle Kjød og Blod, ligesom tilforn. Men tag ikke Forargelse heraf; hold fast ved Ordet, som tilsiger dig Syndernes Forladelse og et evigt Liv; og gæk bort med denne kongelige Tjener uden al Tvivl i dit Hjerte: saa skal visselig ogsaa Opfyldelsens Time komme; og ligesom du har troet paa Syndernes Forladelse og det evige Liv ved Kristus, saaledes skal du ogsaa i sin Tid finde det i det tilkommende Liv. Her have vi det kun i Ordet og Troen, hisset skulle vi have det i Gjerningen og Erfaringen.*

Det var denne Tro, som lyste for Luther paa hans ofte saa farefulde og vanskelige Bane, og det er den, som han har givet i Arv til den Menighed, som kaldes efter ham.

H. F. R.

(• Nutiden • 1883, Nr. 373).

2.

Pavedømmet kan ikke reformere sig selv.

Dette er nu Pavedømmets Ulykke, man kan gjerne sige dets Forbandelse, at det kan ikke reformere sig selv. Hvad der i Lære og Liv engang er fastslaaet af den enevældige Pave, det kan ikke ændres eller rettes mere. Den romerske Kirke kan i det hele ikke gjøre Omvendelse; den er, som den er; den maa fortsætte og bære sine Fejl, hvor stor en Rente der saa end summer op. Og dette hænger jo ligefrem sammen med Pavens overdrevne Magtfulde. Kirken kan rette paa alt det, som kun er Vedtægt, den har set gjennem Fingre med, og den kan taale og overse meget i lange Tider; men hvad den en Gang gjennem Pavens Mund har udtalt som Kirkelære og Kirkelov, det kan ikke ændres. Her er den romerske Kirke noget ganske enestaaende i Verden; den kan ikke vende om, thi den kan ikke fejle.

Vi kan ynke og begræde den, at den har gjort dette frygtelig skæbnesvangre Skridt. Alt i Verden kan ellers lære af Erfaring; men det kan Pavekirken ikke. Den levende Kristendom er jo netop en stadig Reformation efter ham, der er Forbilledet, og som ikke har fejlet. Men herfra har Pavekirken for alle Tider afskaaret sig selv; den maa bære Følgen af sine Fejl, thi den kan ikke rette dem.

Otto Møller.

(»Vægteren« 1889, S. 230—1).

3.

Reformationens velgørende Følger ogsaa for Katholikerne.

Aeterna gratissimaque memoria dignum omnino est caeptum sub auspiciis divinis à b. Luthero opus reformationis ecclesiasticae, ex quo non solum in protestantes, sed et in ipsos religioni pontificiae hodieque addictos ingentia beneficia et commoda redundarunt. Inter omnes constat, quam exorbitans tempore reformationis fuerit cleri pontificii dominatus, qui eo jam audaciae processerat, ut homines ratione praeditos et sancta revelatione instructos, utraque fere destituerint et tum principes, tum laicos subjecerint traditionibus suis et inventis, auctoritati et avaritiae clericali quidem faventissimis, sed verbo divino, sanae rationi et fidei, veritati, justitiae, saluti hominum spirituali, civili, sociali et domesticae è diametro contrariis. Quaeso, quam irrationalis, injusta et impia fuit nundinatio indulgentiarum, mercenaria illa et ad aliquot mille annos extensa remissio peccatorum tam commissorum quam committendorum, pretio exsoluto? quam frequens impostura religiosa à sacrificulis facta, auxilio et arte imaginum Sanctorum lachrymas fundentium, miraculorum artificiosorum et apparitionum spirituum et spectrorum ad extorquendos nummos et acquirendas divitias excogitata? quam inique prohibita, quin fere ipsis Cleris incognita lectio S. bibliorum? quam stupida ignorantia lingvarum, literarum, solidae eruditionis, historiae, philologiae, theologiae, doctrinae moralis et omnis

sanioris philosophiae? quam immensa Cleri jurisdictio et autoritas civilis sub tegumento spirituali? quam intolerabilis et ad fastigium vsque grassans in laicos et principes, in rationem et fidem, in actiones, possessiones et bona eorum, quin in ipsos communes sensus hominum, saevitia Papae et Cleri pontificii? Fac itaque opus reformationis religionis pontificiae nunquam exstitisse; fac, ante ducentos annos Lutherum et heroes reformationis ingenii et fortissimi animi integrae vitae scelerisque puros religioni pontificiae larvam non detraxisse, obicemque ponere coepisse sacro insultui, superstitioni, dolo et dominatui: nonne putas jam actum fore de humana ratione, fide et libertate hominum laicorum et ipsorum principum, qui jam tum ante ducentos annos sub jugo papali coacti sensim agere et credere coeperunt, quicquid ambitioni et avaritiae Cleri pontificii placuerat.

J. C. H. Dreyer.

(Notitia librorum manuscriptorum
Historiae Cimbricae, p. XLVII—VIII).

4.

Har Reformationen sin Kilde i Tro eller i Vantro?

SVARET paa dette Spørgsmaal vil jo lyde ganske forskelligt, eftersom det stilles til en romersk Katholik eller til en Protestant. Thi vel er det saa, at Reformatorerne rejste Tvivl om Rigtigheden af saa meget, der i Tidens Løb havde voxet sig mægtigt og stort indenfor den katholske Kirkeafdeling og ved pavelige Buller havde faaet Ufejlbarhedens Præg; men dog var det i Tro og ikke i Vantro, at Luther og hans Venner rejste deres skarpe Modsigelse mod Romerkirkens Lære og Praxis, der fik en saa gennemgribende Betydning ikke blot for Protestanterne, men ogsaa for Katholikerne selv. Vi indrømme, at der var urene Elementer, som undertiden gjorde fælles Sag med dem, der vilde bringe det rene Evangelium til Ære i Menigheden. Men vi paastaar dog, at Reformationens Tid var en Troens Tid, og at det ikke var Vantro, der prægede

Reformatorerens Forkyndelse, men en levende Tro paa det Evangelium, som Herren betroede sine Vidner at bære ud i al Verden. Ikke i Vantro skete det frygtelige Brud med Romerkirken — saa vilde det for mange Tider siden have været angret og sonet — men det skete i Tro til Guds i den hellige Skrift bevarede Ord, og i Tillid til den sunde Menneskeforstand, som jo ogsaa er en Guds Gave. Naar en Katholik endnu i vore Dage siger: »Jo mere en af Kirken forkyndt Sætning strider imod min Fornuft, med desto større Iver omfatter jeg den med min Tro«, saa minde vi om, at Luther, stillet overfor Kejser og Rige i Worms, uden Menneskefrygt erklærede, at han kun vilde vige for Vidnesbyrd af den hell. Skrift og klare Grunde.

Romerkirken er mirakelsyg¹⁾, og har derfor gennem Tiderne samlet sig et saadant Læs af foregivne Undere, at man ikke kan undre sig, om de i Tiden er dalede i Kurs. Mangfoldige af de gamle Mirakelberetninger er vel gaaede i Glemme; men Forraadet fornyes dog stadig af Overtroens rige Forraadskammer. Saa mange Helgener har Paven kreeret, at næppe ret mange, om ellers nogen, kan finde Rede paa dem alle. Men hvem bryder sig ogsaa nu om St. Brandanus ell. St. Ninianus og mangfoldige andre, som dog engang var højt i Ære! »Forgyldningen er gaaet af Sante Gertrud«, siger Ordsproget. Helgenbenene, hvormed der i sin Tid gik en livlig Handel i Svang, og hvis Udstilling var en Rigdomskilde for mangan en Kirke, dem er der næppe mere saa megen Rift om. Det er gaaet med Troen paa de muldne Bens Kraft, Jomfru Marias Mælk, S. Sigfreds Skjæg, og saa mange andre Kuriositeter, der i gamle Dage var ophobede i Kirker og Kloster, som det er gaaet med Spøgelsetroen, der daarlig har kunnet holde sig overfor Jernbanernes Piben, og det elektriske Lys. Men dermed skal det ikke være nægtet, at Menneskene ogsaa i vor Tid

¹⁾ Se Khist. Saml. 4. R. III, 433 ff. For Idé og Virkelighed 1873, S. 72 ff.

kan finde paa andre Former af Overtro, der ikke giver de gamle noget efter. Men det er dog ikke Reformationens Skyld. Snarere er det Fornydelse af gammelt Hedenskab, der »forvandler Guds Sandhed til Løgn og dyrker Skabningen over Skaberen« (Rom. 1, 25).

Nu til Dags er det meget vanskeligt at bryde med Papismen uden samtidig at falde i fuldstændig Vantro. I det 16. Aarh. var det anderledes. Da lod det sig gjøre at foretage Skridtet fra Overtro til Tro uden at lide Skade paa Sjælen. Luther havde en lykkelig Haand. Saa stærkt han end havde kæmpet mod Pavedømmets Vildfarelser, saa blev han dog aldrig Vantroens Apostel, men var alle Dage Troens uforfærdede Vidne. Naar Vantroen siden er trængt ind i den protestantiske Verden, da er den kommen fra det katholske Frankrig, hvor man i sin Tid druknede Reformationen i Blod.

5.

Povl Helgesens Brev til Borgmestere og Raad i Randers 1531.

Medens kun faa af den romerske Kirkes Repræsentanter her til Lands følte sig kaldede til at optage en skriftlig Forhandling om Stridspunkterne med de evangeliske Prædikanter, var der dog én, som baade følte Kald og havde Evne dertil. Det er Lektor Povl Helgesen, om hvem det vel kan siges, at han gjorde Gavn for ti. Da der næppe er Udsigt til, at Udgiven af hans Skrifter, som vort Selskab i sin Tid paabegyndte, for det første vil blive afsluttet, finder jeg det ikke upassende — i Henhold til Ordet: *audiatur et altera pars* — her at meddele det Brev, han den 6. April 1531 tilskrev Byøvrigheden i Randers i Anledning af et stærkt Angreb paa den katholske Messe, som de evangeliske Prædikanter der i Byen (Niels Christiernsen og Mads Lang¹) havde gjort paa denne Kirke-

¹) Se Kh. Sml. 2. R. II, 729—36. V, 559. 790—3. Niels Christiernsen er maaske identisk med den »Niels Skriver paa Clausholm«.

skik, støttede især af Borgmester Niels Hammer. Man havde ønsket, at Povl Helgesen, som opholdt sig i Aarhus, skulde komme til Randers for i en offentlig Disputats at drøfte Stridspunkterne med de evangeliske Prædikanter; men dertil havde han dog ikke Lyst, hvorfor han tilskrev Borgmester og Raad et Brev, der her skal meddeles, og som senere efterfulgtes af og optoges i hans Skrift »En kort og kristelig Undervisning paa det hemmelige Stykke i Messen, som kaldes Canon«¹⁾, der er en Bearbejdelse eller Oversættelse af et Skrift af en tysk Forfatter, Friderich Pleicfeld (Blancicampianus), og er ledsaget af ny Fortale eller Henvendelse i et ret flammende Sprog til Borgerskabet (ikke blot Mændene men ogsaa Kvinderne) i Randers, dateret Aarhus 18. Apr. 1531. Da der af denne sidste Fortale findes et større Brudstykke trykt hos Olivarius, De vita et scriptis Pauli Eliæ p. 124 ff., nøjes vi her med den første Skrivelse.

Den Omstændighed, at Lektor Povl paa en Tid, da Catholicismen endnu var den herskende Religion her i Landet, og da der synes at være tilbudt ham Lejde, og da Biskop Ove Bille desuden nok maatte være i Stand til at skaffe sin Protegé Sikkerhed — dog alligevel ikke trøstede sig til at mødes til en offentligt Forhandling med de af ham dybt foragtede evangeliske Prædikanter, som først for kort Tid siden havde begyndt deres Virksomhed i Randers, er et Vidnesbyrd blandt flere om en af de Mangler, den katholske Gejstlighed led af. Den var vant til at regere over Lægfolket, som uden Indvending skulde tro og gøre, hvad Præsterne sagde; men den manglede Evne til gennem det aandbaarne Ord at vinde Folkets Tilslutning. Men netop paa dette Punkt havde de evangeliske Prædikanter deres Styrke, derfor blev Sejren deres. De kødelige Vaaben forstod Hierarkiet herlig at bruge; men »Aandens Sværd,

der 1530 udgav »en aandelig Almanak« (Bruun, Aarsberetn fra det kgl. Bibl. I, 413).

¹⁾ Se Bruun, Aarsberetn. fra det kgl. Bibl. II, 40 ff.

som er Guds Ord«, var rustet fast i Skeden. — Her altsaa Lektor Povls Brev¹⁾:

Fredt, Naade, Kierlighedt oc salighedt, aff Gudt vor Fader, oc hans søn vor herre Jesu Christo, ønscher broder Paulus Helie Borgemestere och Raadt till Randers ij Nørreiwklandt.

Kiere wenner och brødre. Haffwer ieg formerckt aff Her Mawritz²⁾, mijn herre Bispens official, Huore ij ere thet saare begærendis, att ieg wille meg vmage til eder by paa nogle faa dage, oc mundelige forclare for eder almuge then vnderuiisning paa messen, som ieg snijmen forscreff till Borgemestere oc Raadt ij Kiøbenhaffn. Fordi hwn siwns icke att være saa klarlige vnderschedett, att hwn kandt giøre then menige mandt fyllist. Och thet begære ij helst fordi att ieg er then mandt, ther eder predicanter wille gierne være till ordtz. Nar the meene att huar ieg vore eentiid forpucked oc sckamfutet mett skendtz ordt, tha haffde the strax ende paa saghen oc then gantsche handel, ligerwiiss som Cristendoms tro oc lerdom haffde bestandt aff meg, oc icke ieg aff thenom. Saa haffwer ieg meg forspott hoess samme Her Mawritz, hwem ther schulde være dommere emellom meg oc samme eder predicanter. Fordi ieg vell viiste att scrift oc sckiell kwnne icke ther gaa ij rette: Nar ieg holder eder møgett viisere, end ij torde dømme paa then sag, som henger nu ij trette vdi then menige Christendom, om retsindig tro oc lerdom, oc gamble for-dømde Kietterij. Tha vill handt giøre meg viiss, att eder Borgemester Niels Hammer torde vell dømme oss emellom, och ther offuer giffue sijn dom bescreffuen. Men nar the endt tha nogett fattis, tha forspør ieg meg framdeles, hwadt forwaring meg giøris kand, att alle Christne land oc stæder schwle lade seg nøije met Niels Hammers bescreffne dom,

¹⁾ Den første Del af dette Brev findes allerede i Udtog meddelt i min Faders, Dr. H. Chr. Rørdams, Skrift, »Den evang. Christendoms Indførelse i Danmark« (1836, S. 119 ff.).

²⁾ Movrits Mortensen (s. Kh. Sml. 2. R. II, 755).

ther till giffwer her Mawritz meg inghen swar. Och nar ieg scall tha ther vdi forwiide meg, om ieg scall gaa ij rette for vden skwdtzmaall. Tha giffwer ieg eder til kiende, att ther som ij haffwe saadan borghen och besegling vdi eder by, meg till foruaring, att Niels Hammers dom scall aldhrig ryggis och driffuis, tha will ieg gierne komme till eder, dog beleydett, att meg scall icke andett wederfaris endt rett oc sckiell. Men fordi ieg befrøcker, att ij kwnne meg icke forware mett saadan borghen oc besegling, tha raader ieg eder, att ij giffue eder hiid till Aarss mett samme eder predicanter, oc tha will ieg gierne wære thenom till ordtz wdi mijn Herre Bispens nærwærelse, mett saadanne willkaar, Att the vele lade scriftelige optegne theris tilltall och mijne gienswar, oc mijne tilltall oc theris gienswar, till att føre framdellis ij rette for the dommere, som all werden scall lade seg nøge mett. Och hwar som ij thet icke wele, tha tillholder edre predicanter, att the forsende hiidt till Aarss paa scrift all then bewiisning ther thenom trenger till att saa handle emodt then hellige messe, som the nu giøre, tha vil ieg sette wor bewiisning hoess theris, oc lade saa thenom bode tillsammans gaa ij rette for alle wuildige dommere. Men hwess the thet icke vele, tha tillsiger ieg eder paa tro oc loffwe, om Gudt will spare meg liffwett paa noger stwndt, tha vill ieg selff tilltage meg then wmage, oc bescriffwe bode theris bewiisning oc then hellige kirckis, oc lade thenom bode komme for hwermandtz øhgen. Kwnde theris bewiisning (ther ieg forstaar iw saa vell aff Luthers bøger, som anthen Niels Hammer eller edre predicanter) giøre Christendommen fyllost, Luthers hob haffde lenge siden wæridt møgett større, endt han nw er. Oc helst fordi att hans gantsche handell er hwercken beswaaridt mett strenghed eller fortackt med diwbhedt. Fordi nar som ij sette offwer een siide Messedrab oc klerckehadt, thet som siiden bliffwer igien, er icke andet endt kiødt och flesck, søffn och faffntag, spott oc sckendtzill, leckerhedt och gode dage. Hwess the dess emellom tale

noghett gott om Christen kierlighedt, om troen oc gode gierninger, thet er Christendoms gamble lerdom, som ij schule mett Gutz hielp faa snarlige att høre. Thenne scriffet oc vnderuiisning som nu sagt er, om ij huercken vele komme eller forsende predicanternis beuiisning, schwle ij eder formode mett thet snariste. Vnder dess raader ieg eder, att ij ingelwnde foriage then hellige messe aff eder by, for endt hwn haffwer fanget dom for seg. Lader hende nyde thet samme sckiell, som ethers byes hiwrde haffwer hoess eder. Hwn kand saa snartt faa the forsuar oc talssmend mett tiiden, ther Niels Hammer scall icke well kwnne tale mett. Oc scall tha neppelige wordhe eder hemel till thet som nu vchristelige handlis vdi eder by. Ere ij vittige oc kloge, som ieg wedt att manghe af eder ere, tha tencker paa effterkomme. Oc scall thet være een salighedtz tro som nu henger ij trette, effter thi henne bør altid att være frij, tha maa ther ingen nødis till eders tro, oc icke heller nogen trengis fra vor tro. Then vnderwiisning ij haffwe nw hørt paa messen, er icke vdscreffwen vdi ander mening, end att handelen schulde komme for øgen oc ørne oc siiden framdels ij rette. Oc fordi schwle ij her effter faa nogett andett att høre. Oc tha scall eder møgett blottis aff edre predicanters schalckhedt, ther ij haffwe endt nw icke formerckt, Oc ij hwore wiis Niels Hammer berømmer seg att være, tha scall ieg riide ij gaarde till hanwm mett een besynderlig vnderwiisning, ther sagde meg fordi være een Kiettere, att ieg scriffuer ij mijn vnderwiisning hwore Dieffwelin pleier icke endt heller alidit att liwge, endt sije Kiettere. Handt er then Kempe meg løster well att figte mett, oc helst om scriffen, dog ther staar icke stoer seijer att wijnde hoess hanwm. Och tha schwle ij formercke, hworedan hans dom schwlde være ij then store oc drabelige handell, nar hans forstandt er icke større wdhi eett liidet støcke lerdom. Besinder fordi gode mendt, hwadt ij giøre och handle ij thenne tiidt. Fordhi ij haffwe icke meg att trette mett, icke heller Bisper oc Prester, som nw ere

till. Men Jesum Christum Gutz søn, oc then hellige scriff, Apostele oc Martyres, hellige Bisper oc Prester, som wæridt haffue for ix. x. xi. xij. xiiij. oc xiiij. c. aar, mett then menige Christen man, som leffde ij theris tiid wdi stoer hellighedt. Thenom haffwer Niels Hammer oc edre predicanter att giøre mett, oc icke mett meg. Nar the ere dreffne fra Himmerigis glede oc salighedt, ther the nw besidde, fra ierteghen oc hellighedt, fra scriff oc sckiell, fra heder oc ære, fra sindt oc redelighedt, tha driffuis ieg mett. Aff thenom er ieg bestandig oc icke the aff meg. Then ewige Gudt fordi giffue eder saa sandelige gode raadt ij sindt oc bryst, som ij haffwe thenom saare vel behoff. Fordi der gaas icke nu effter eders liff oc gotz, eller anden timelig velferd. Men effter siell oc salighedt, ther haffwe Gudt fast meer bekaast end att the schwilde saa ijelde forsettis oc forsømmis som nu sckeer mett mange hoess eder. Jesu Christi fred oc naade være mett eder altid oc euinelige: Ex Arhusia, anno dñi. Mdxv. In cena dñi.

Broder *Paulus Helie* eder ydmiuge oc tro tienere.

6.

Johan Wulf, Provst i Haderslev.

Naar man ser, hvorledes Reformationen som en Løbeild i forholdsvis kort Tid udbredte sig over Landet, og at Folket vendte sig fra den Kirke, som det i Aarhundreder, tilsyneladende med fuld Tilslutning, havde tilhørt, saa rejser uvilkaarlig det Spørgsmaal sig: Hvad var dog Grunden? Utvivlsomt var der flere Grunde, der ved deres forenede Vægt havde fremkaldt den Uvillie mod den gamle Kirke, der afgav en gunstig Jordbund for Reformatorenes Prædiken. I det foregaaende (S. 126 ff.) er allerede nævnt nogle saadanne Grunde til Folkets Misfornøjelse; men der var utvivlsomt flere, og deriblandt ikke mindst Simoniet, det skandaløse Kjøb og Salg af Præsteembeder, der udgik fra Kurien i Rom og derfra forplantede sig til Landskirkerne. Povel Helgesen begyndte sin litterære Virksomhed

med Udgivelse af en desværre nu tabt Tale »de Simoniaca pravitate«¹⁾, har bevaret en gammel Klage: om hvilken han siger, at den »desværre er altfor sand«. Den begynder med følgende Strofer:

Rhoma tacet, simonia placet, decreta silescunt,
 Deposuit claves Petrus et arma tenet,
 Sedis apostolicæ majestas æris amore
 Fallitur, et leges dictat in orbe novas.

Sedes avaritiæ venalis curia Rhomæ,
 Jura paternitatis vertit in arma necis,
 Percutit, interimit et non venalia vendit,
 Ergo domus Petri non erit archa Dei²⁾.

For nylig er der fremdraget en Række Breve, vexlede mellem høje katholske Gejstlige fra hin Tid³⁾. Gjennemlæser man disse Breve, saa forbauses man ved at se, hvor ofte de drejer sig om Erhvervelse af Præbender eller om »at rive gejstlige Beneficier til sig, ligesom Gribbe styrte sig over Lig«, som en dansk, katholsksindet Adelsmand, der c. 1524 studerede i Rom udtrykte sig, da han i et Brev til Hjemmet fortalte om sine Erfaringer fra »den hellige Stad«⁴⁾.

Det fra Rom givne slette Exempel blev med Begærlighed grebet af de verdslige Regeringer rundt om i Landene, der benyttede Kronens Patronatskald og andre gejstlige Forleninger som Lønning af Personer knyttede til Hofferne. Hvorledes Præsteembederne under slige Forhold blev betjente, hører man intet om.

Prælaterne og Kannikerne ved Domkirkerne gik i det samme Spor og tilrev sig Præstekald, som de ikke selv kunde eller vilde betjene. Fra Aarhus Stift klagedes der saaledes af Bønderne over, at der var det Herred, hvor

¹⁾ Bruun, Aarsberetn. fra det kgl. Bibliothek I, 253—4.

²⁾ Rørdam, Hist. Kildeskrifter I, 126.

³⁾ Brieger, Zeitschrift für Kirchenhist. XVI, XVIII og fig. Bind.

⁴⁾ Danske Mag. 5 R. I, 229.

der var 14 ell. 16 Sogne, men kun 2 eller 3 Sognepræster i et helt Herred, og at der kun blev prædikedet hver 3die ell. 4de Søndag, fordi Domherrerne i Aarhus havde tilegnet sig Præstekaldenes Indtægter¹⁾.

Et af de mærkeligste Exempler paa, hvad en enkelt Embedsjæger kunde rive til sig ved Ophobning af gejstlige Beneficier, er den i Overskriften nævnte Johan Wulf. Men han var rigtignok ogsaa ualmindelig vel bevandret i den romerske Kuries hemmelige Gange. Udbyttet i Form af gejstlige Forleninger kan med Føje kaldes storartet. Havde vi ikke endnu den lange Række pavelige »Provisioner» m. m. i Behold, vilde næppe nogen tro, at det, selv i Romerkirkens dybe Forfaldstid, var muligt at ophobe saa mange kirkelige Embeder paa én Haand. At Joh. Wulf ogsaa har drevet en livlig Handel med dem, under Form af Salg eller Afstaaelser mod Pension, fremgaar af de opbevarede pavelige Dispensationer. I øvrigt var han jo langtfra den eneste, der her til Lands drev Embedsjagten som Haandværk. Dr. Johs. Lindbæk har i sin Disputats, »Pavernes Forhold til Danmark under Kongerne Kristiern I og Hans» (Kbh. 1907) samlet en lang Række Exempler paa denne skamløse Færd, der dreves af pavelige Kurialer og andre gejstlige, der havde skaffet sig Adgang til de mægtige i Rom, fra hvilken Kilde hele det Uvæsen udgik, der som en Pestsmitte bredte sig over Landene og i Forbindelse med Afladshandelen²⁾ var godt paa Veje til at lægge alt sundt Kirkeliv øde, hvis Reformationen ikke var kommen som en velgørende Storm og havde fejtet baade Afladshandlerne og Embedsjægerne til Side. — Nogle nærmere

¹⁾ Hist. Tidsskr. 4 R. V, 292.

²⁾ Om denne for det sædelig Liv saa ødelæggende Handel henvises dels til min Afhandling om Kardinal Raimond Perault (ital. Peraudi) i Kirkekal. for Slesvig Stift II, dels til Allen, De nord. Rigers Historie, og navnlig til Lindbæks anf. Skr., der (S. 133) slutter med de Ord, at denne Handel »vakte en stærk og stigende Uvilje mod sig, en Uvilje, der mere end nogen andet har bidraget til at fremme Reformationen».

Oplysninger om den Mand, som her til Lands vistnok var »Champion« i dette fordærlige Kapløb om Præsteembeder, skal her meddeles¹⁾.

Johan Wulf, der i danske Kilder ofte kaldes Hans Ulf, og i latinske undertiden Johannes Lupus, maa ikke som jevnlig er sket, forvexles med den samtidige Kannik i Lund af Navnet Hans (Jacobsen) Ulf fra Malmø († 1541) der gjorde sig bemærket som ivrig Katholik under de religiøse Stridigheder i Skaane²⁾. Den Mand, der her sysselsætter os, var født 1470 og angives som oftest som stammende fra »Bremen Stift«, maaske den Del af Stiftet, som laa i Holsten. Undertiden betegnes han dog som Klerk af Slesvig Stift. Han kom i Tiden til at spille en mærkelig Rolle her i Landet. Sikker havde han allerede oplevet meget, som vi ikke kjende nærmere til³⁾, da han 1497 som »Præst i Slesvig Stift«, fik pavelig Bevilling paa ikke at lade sig »promovere« (ordinere?) i de første to Aar. Stundom nævnes han »Magister«. Han var tidlig kommen i intim Forbindelse med Kurien i Rom, og forstod med Snildhed at benytte sig deraf til sin egen Fordel. 1500 fik han Præstekaldet i Halk ved Haderslev og siden Vikariatet (tildels med tilhørende Landsbykirker) mængstedes, f. Ex. i Kjøbenhavn⁴⁾ og Aarhus, samt Kanonikater i Slesvig og Haderslev tillige med Provstiet i Barvith (Barre, Bjert) Sysse i Nordslesvig.

¹⁾ Som Kilder er benyttet i Hvitfeldt, S. 1086, samt de i D. biogr. Lex. XIX, 236 anførte Henviisninger, hvortil endnu kunde føjes flere. Særlig er de Uddrag af Pavebreve, som Hr. Dr. Joh. Lindbæk har været saa venlig at forsyne mig med, komme mig til Nytte (S. ndf. S. 148 flg.).

²⁾ Dansk biogr. Lex. XVIII, 12. Af Kh. Sml. 4. R. VI, 372 Not. ses, at Sammenblandingen af de to Personer allerede meget tidlig har fundet Sted, og jeg har heller ikke selv altid tilstrækkelig gjort Skel imellem dem.

³⁾ Se dog Acta Pontificum Danica Nr. 2932 og 3272.

⁴⁾ Rørdam, Kbhvns Kirker og Klost. Till. S. 143. Se foreøvrigt Udtogene af Pavebreve nedenfor S. 148 flg.

Da hans Forretningsdygtighed havde skaffet ham Ansettelse som Sekretær i Kong Hans's Kancelli, blev han 1512 udvalgt til, som Kongens »legatus et nuncius«, at varetage sin Herres Tarv ved Laterankonciliet i Rom, med den særlige Opgave at forebringe Kongens Besvælinger over Biskop Jens Andersen (Beldenak) i Odense, og drive paa, at det lovede »Jubelaar og Aflad« maatte finde Sted, for at Kongen kunde faa sin Del af Udbyttet af Afladshandelen¹).

Sit Ophold i Pavestaden, der varede til ind i Aaret 1513, benyttede Joh. Wulf med Held til ogsaa at fremme sine egne Interesser, idet han erhvervede Ventebreve paa en Del gejstlige Beneficier i Holsten og Nordtyskland. Ogsaa i Kongeriget og Slesvig fik han i Tidens Løb mange saadanne, saasom et Kanonikat i Ribe og senere Domprovstiet smst.²), Kantordømmet og et Kanonikat i Roskilde, et Kannikedømme i Aarhus, Provstierne Mors og Hundslund, samt en Række Præsteembeder, Højby og Nykjøbing i Ods Herred, Tostrup i Roskilde Stift, Sønderup i Viborg St., Farup ved Ribe, Ravsted og Vilstrup i Slesvig St. o. fl. ikke at tale om en Mængde Præstekald i Nord-Tyskland. De fleste af disse Præbender beholdt han dog sædvanlig kun saa længe, til han kunde faa dem afhændede mod en kontant Afstaaelses-Sum eller en aarlig Afgift.

Da den pavelige Legat Arcimbold kom her til Landet, gik Joh. Wulf ham til Haande baade ved Afladshandelen i Jylland og paa anden Maade³). Det var vel en Løn for denne Bistand, at nævnte Legat 1517 forenede Barvith Syssele med Wulfs Kanonikat i Haderslev og ophøjede det

¹) Aarsberetn. fra Geh.-Art. II, Till. S. 47—8.

²) Udnævnelsen til sidstnævnte Prælatur synes dog ikke at være bleven til noget, da den hidtilværende Besidder ikke var død (se ndf. S. 150). Men dette Kapløb om formentlig ledige Præbender hører med til hin Tids Embedsjagt.

³) Rørdam, Hist. Kildeskrifter, 2. R. II, 496. Lindbæk og Stemann, De danske Helligaandsklostre, S. 207.

til et Prælatur («Haderslev Provsti»¹). Senere da Arcimbold var falden i Unaade hos Christian II, benyttede Kongen Wulf til at forfølge ham i Tydskland, dog uden Resultat²), vistnok fordi Wulf var alt for klog til at forgribe sig paa en Mand, der stod højt ved Pavehoffet. Nu rejste Kongens Vrede sig imidlertid imod Wulf, der under disse Forhold sluttede sig til sin egentlige Landsherre, Hertug Frederik af Holsten, for at finde Værn hos ham³). Da denne 1523 med sin Hær trængte ind i Nørrejylland for at bemægtige sig den danske Trone, gik Wulf ham strax til Haande ved bl. a. i Nordslesvig at indkræve Skat af Ribe Stifts gejstlige Gods til Lønning af Tropperne.

Den nogle Aar derefter frembrydende kirkelige Reformation kunde ikke være efter Joh. Wulfs Hoved, da hans begunstigede Stilling væsentlig var betinget af hans nøje Forhold til den romerske Kurie. Dog kom han paa en Maade selv til at bidrage til Romerkirkens Svækkelse her i Landet, da han 1530 som «Protonotarius apostolicus principalis» forkyndte den pavelige Bansættelse over Biskop Jørgen Friis i Viborg, i Anledning af en Strid, denne havde med en anden Prælat. Det er vistnok sidste Gang Banstraalen har ramt en dansk Mand. Men hvilken Skæbnens Ironi! Paven bansætter en katholsk Biskop paa en Tid, da denne var trængt til det yderste ved Lutheranernes stærke Fremgang i Viborg By og Stift. Det maa have været en udsøgt Fornøjelse for disse, at se Pavens Banbulle mod deres bitre Modstander opslaaet paa Kirkedørene i Viborg, og «Provsten i Haderslev», som Joh. Wulf sædvanlig kaldtes, som Redskab for denne Eksekution⁴). Vi veed ikke, om det var en Nemesis, naar Rygtet snart efter slog J. Wulf ihjel, saa Kong Frederik I 10 Nov. 1530 fra Gottorp skrev

¹) Aarsberetn. fra Geh.-Ark. II. T. 53 ff.

²) Allen, De tre nord. Rigers Hist. III, 1, 78.

³) Allen, a. Skr. III, 2, 312. Seidelin, Dipl. Flensb. II, 178. Aarsberetn. fra Geh.-Ark. II. T. 56 ff.

⁴) Khist. Saml. 3 R. IV, 518.

til Biskoppen i Ribe, at da det var ham bekendt, at den ærværdige Hr. Joh. Wulf »havde betalt Naturen den sidste Tribut«, ved den 8. November at lægge sig til at dø, saa overdrog Kongen sin og Dronningens højt betroede Rentemester, Engel Lantwer, det saaledes ledige Præbende i Ribe. Wulf var rigtignok død i den Paven forbeholdte Maaned (mensis apostolicus); men Kongen mente dog, at han nok kunde komme overens om den Sag med »det hellige apostoliske Sæde«¹⁾. Det maa have været en flov Situation for Engel Lantwer, der selv overbragte Kongens Brev, ved Ankomsten til Ribe at erfare, at Wulf ingenlunde havde i Sinde at afstaa sit Præbende, det skulde da være, at Rentemesteren vilde betale det godt. Thi paa den Slags Handler forstod Provsten i Haderslev sig.

Joh. Wulf havde forøvrigt selv ved en tidligere Lejlighed været Udbreder af et endnu mere opsigtvækkende Rygte. I et Brev af 6. Dec. 1525 skriver nemlig en Prælat i Lybek: »Nys modtog jeg et Brev fra Joh. Wulf (Lupus), Provst i Haderslev, om at Jyderne har gjort Oprør, fordi de ikke har kunnet opnaa Retfærdighed, men undertrykkedes, hvorfor de har forlangt Christian II tilbage som Konge. Biskoppen af Børglum og Mogens Gjõe er bleven dræbte. Viborgerne har fordrevet deres Biskop, fordi de er Lutheranere«²⁾. Det var ganske vist urolige Tider; men slet saa galt, som Rygtet fortalte, gik det dog ikke til, da hverken Bispen af Børglum (Stygge Krumpen) eller Mogens Gjõe havde maattet lade deres Liv. Forbitrelsen mod den sidste stammede formodentlig fra Folkets Mangel paa Forstaaelse af den skarpe Vending, han i politisk Henseende havde gjort, da han fra at være Christian II's blev Frederiks I's højt betroede Mand, hvad navnlig havde vist sig under Kjøbenhavns Belejring 1523.

¹⁾ Münter, Dansk Reform. Hist. II, 722—3. Münter har i sin Overskrift over Brevet sagt, at der var stilet til Biskoppen i Viborg Men selve Brevet modbeviser dette.

²⁾ Quellensammlung der Schlesw.-Holst.-Lauenb. Gesellschaft für vaterländ. Geschichte II, 113.

Da Nordslesvig ved Hertug Christians Virksomhed 1526 og flg. Aar ganske var hjemfaldent til Reformationen, mistede Joh. Wulf Kirkeregimentet i Barvith Syssel¹⁾ og trak sig, som det synes, tilbage til sine Præbender i Lybek og Pløen, men Hertugen lod ham dog beholde Pladsen i Haderslev Kollegiat-Kapitel baade paa den Tid og lige til hans Død — maaske i Erindring om, hvorledes han havde hjulpet til, at Frederik I kom paa Tronen. Hans Indkomster af Haderslev Provsti var vel nok betydelig formindskede; men heldigvis for ham savnede han ikke andre Resourcer. Under Grevefejden ses han at have udfoldet en ikke ringe Iver for i Lybek og Holsten at bevare, hvad der kunde reddes fra den gamle Kirkes Skibbrud²⁾. Han døde 30. Juni 1541 (ell. mulig i det flg. Aar). En Del af sine rige Midler testamenterede han til de 4 Herreklostere i Holsten, Reinfeld, Segeberg, Bordesholm og Arensböck, noget nær de sidste Steder indenfor Rigets Grænser, hvor den gamle Kirkeskik endnu tildels holdtes i Hævd.

Joh. Wulfs Historie afgiver et mærkeligt Vidnesbyrd om, i hvilken Grad den katholske Kirke i Tiden var bleven ethniseret, saa Penge var blevet Hovedmaalet for den høje Gejstligheds Stræben. Paa en Maade var det i god Overensstemmelse med hele Systemet; thi naar man ikke mere selv kunde nyde Frugten, kunde man jo testamenterere Pengene til Kirker og Klostere og saaledes sikre sig ikke blot en varig »Aartid« eller Ihukommelse i Kirkebønnerne, men ogsaa en hurtigere Expedition gennem Skærsilden.

Nogle Udtog af Pavebreve (1497—1521) i Vaticanet vedrørende Joh. Wulf³⁾.

1497 ²²/₃. Joh. Wulf (Lupus), Præst i Slesvig Stift, faar pavelig Dispensation ad biennium til ikke at lade sig promovere.

¹⁾ Ny Kh. Sml. II, 268.

²⁾ Zeitschrift f. d. Geschichte der Herzogthümer IX, 99 ff.

³⁾ Meddelt af Dr. phil. J. Lindbæk, med Antydning om, at der i senere Pavebreve maaske ogsaa vil findes Bidrag til Joh. Wulfs Historie.

- 1500 ²⁶/₃. J. W. clericus Bremensis faar Alko (Halk) Kirke i Slesvig St.
- 1505 ⁶/₈. J. W. ansøger om et Vikariat i Aarhus, som han var provideret med af en Legat, der var „sendt til disse Egne“. Faar ny (pavelig) Provision paa Vikariatet, hvortil Kapitlet havde Patronatsret, og faar Jus non residendi.
- ⁸/₈. Faar Ret til at forene et andet Embede med Halk Kirke.
- 1506 ⁶/₅. Kannik i Haderslev. Var i Rom, „præsens im curia“. Fik flere pavelige Bevillinger, deriblandt Ret til at bo, hvor han vilde („jus ubilibet residendi“).
- ²⁹/₅. Faar Tilladelse til at bytte et Vikariat, han havde i Slesvig, med et Kanonikat smst., som Petrus Wolkow besad.
- ¹⁵/₇. Afstaar Ravsted Kirke i Slesvig Stift til en tysk Kurial, Sebastianus de Plate, mod Pension paa 6 Rhingylden.
- 1508 ³/₄. J. W. stilles lige med andre „familiares“ (til Pavehoffet knyttede Personer).
- 1510 ¹²/₅. Faar Kanonikat i Slesvig. Er Præst i Halk.
- 1511 ¹⁵/₈. Afstaar et Vikariat i Slesvig.
- ¹¹/₈. Faar et Vikariat i Ribe, ledigt ved Lambert Sterks Død. Dette gives næste Dag til Joh. Schuldorp af Bremen Stift, familiaris hos Vicekansler Kardinal Sixtus, tit. S. Petri ad vincula. Den tilhørende Kirke er Farup, hvis „fructus“ er 6 Mark Sølv aarlig.
- ⁶/₉. Faar Kanonikat i Ribe og en Sognekirke og Vikariat, ledige ved Lambert Sterks Død.
- 1512 ²⁰/₈. Er Kongens „Orator“ i Rom og faar Expectativer paa Beneficier i Slesvig og Holsten til Beløb af 200 Dukater i Guld. Bliver samme Dag Kantor i Roskilde Kapitel.
- ²/₉. Faar Mors Provsti og Kanonikater i Ribe og Aarhus mod Pension paa 10 Dukater. Faar samme Dag meget vidtgaaende nye Expectancer.
- ³/₉. Faar Kanonikat (major et capitularis præbenda) i Roskilde, ledigt ved Lage Urnes Forfremmelse til Biskop.
- ¹⁰/₉. Provideres med ovennævnte Embeder. Brevet er umaadeligt langt og udstedtes gratis.

- 1512 ²²/₉. Anklage mod ham fra Haderslev Kapitel, at han og en anden Kannik havde tilvendt sig de hos Kapitlet opbevarede Afladspenge.
- ²³/₉. Forpligter sig til at betale Annater af de forskellige (unævnte) Embeder, til et Beløb af 200 Dukater aarlig, der var ham reserverede i Stifterne Bremen, Ratzeburg, Lübeck, Schwerin og Slesvig¹). Var da Kannik i Ribe. — Expederede 1512 forskellige Sager i Rom for andre Danske.
- 1513 ⁶/₁. Skal forlade Rom. Faar samme Ret til Expectancer som andre Curiales.
- ¹⁰/₁. Ny Provision paa Kanonikat i Roskilde.
- ²⁵/₄, ¹⁶/₅, ²⁸/₅. Breve paa forskellige tyske Præbender.
- ²⁶/₁₁. Provideres med Kirken Heiligenstedt i Bremen Stift.
- ³⁰/₁₁. Resignerer Kantoriet i Roskilde mod Pension paa 15 Dukater.
- 1514 ¹⁷/₄. Faar Provstiet i Ribe, der er ledigt ved Joh. Reffs Død²) og er 12 Mark Sølv værd aarlig.
- ²¹/₈. Opgiver sin Ret til Heiligenstedt Kirke.
- ¹⁹/₁₀. Faar et Vikariat i Haderslev.
- 1515 ²/₁. Kaldes subcollector papæ, oplader et Vikariat i Hamburg.
- ²³/₇. Faar forskellige tyske Præbender.
- ⁸/₁₁. Faar et Vikariat i Slesvig.
- 1516 ¹⁹/₉. Er tilstede i Rom.
- 1519 ¹²/₇. Provideres med Hundslund Provsti, S. Mariæ Kloster, Børglum Stift, som en vis Christianus Johannis urettelig havde tilegnet sig.
- ¹⁴/₁₁. Faar Bevilling paa Afstaaelse af Tostorp Kirke, Roskilde Stift, til Joh. Andreæ, Præst i Tirsted, Odense Stift. Pension 20 Rhingylden. (Ny kh. Sml. VI, 571).
- ¹⁴/₁₁. Faar Regres til et Kanonikat i Haderslev, hvorom han har været i Strid med Gotskalk Bredemeyer.

¹) Jfr. Lindbæk, Pavernes Forhold ovs. S. 199.

²) Da denne levede mange Aar der efter (dødc 1545 som evang. Superintendent i Oslo) har Rygtet om hans Død altsaa været falsk.

1520 ¹⁸/₂. Da Sundorp Kirke med Annexer i Viborg Stift blev ledigt ved Palle Niensens Død, havde Arcimbold provideret J. W. dermed. Herpaa giver Paven nu Stadfæstelse.

1521 ¹) ²⁹/₆. Faar Vilstrup Kirke, Slesvig Stift.

7.

»Den første Lutheraner«.

I afd. Professor Henning Matzens Afhandling: »Hvad forstaas ved den evangelisk-lutherske Kirke« ²), der afgiver et mærkeligt Vidnesbyrd om denne Forfatters Skarpsindighed og Grundighed, findes (VI, 500) den Ytring: »I 1519 vendte den første Lutheraner, Peder Lille, hjem fra Tyskland til Roskilde«. Betegnelse af den nævnte Mand som »den første Lutheraner« er vel en gængs Antagelse, der stammer fra H. P. Resen ³); men den kan dog ikke holde sig for den historiske Kritik.

Først kan det bemærkes, at Peder Lille (Petrus Parvus), som han selv tilkendegiver, 1519 ikke havde været i Vittenberg, og havde saaledes heller ikke selv haft Lejlighed til at høre Reformatorerne, om han end i Rostock havde hørt meget om dem. Dertil kommer, at et af ham 1520 udgivet iatinsk Digt til »Guds Moders« (Deiparæ) Ære tyder paa, at saa ivrig en Humanist han end var, havde han dog endnu ikke saa bestemt brudt mod Fortiden, som Tilfældet siden blev ⁴).

Som »den første Lutheraner« kunde man snarere tænke

¹) Til samme Aar hører den forargelig Affære, som omtales hos Lindbæk, Pavernes Forhold osv. S. 193.

²) J. O. Andersen og F. E. Torm, Teol. Tidsskr. Ny Række VI og VII.

³) Kh. Sml. 4. R. I, 43. 46.

⁴) Bruun, Aarsberetn. fra det kgl. Bibl. I, 288. Ny kh. Sml. II, 240—41. — I »Det skandin. Literaturselsk. Skr.« VII, 140. har J. D. Herholdt udtalt den Mening, at P. Lille 1519 ell. 20 ved sin Hjemkomst fra Udlandet har medbragt Herman Skeels varme anbefaling for ham (hvorfor dette interessante Aktstykke i Regesta

paa Christen Stub fra Viborg, der fra 1518 studerede i Wittenberg og er bekendt som en ivrig Lutheraner¹). Men det lader sig overhovedet ikke med nogen som helst Vished afgjøre, hvem der var den første (danske) Lutheraner. Blandt de første maa man dog utvivlsomt nævne den malmøske Borgmester Hans Mikkelsens »Svend« (Sekretær), den bekendte Humanist Henrik Smith, der i et Brev fra en samtidig betegnes som »Lutheranorum omnium fautor et patronus«²), en Betegnelse, der — hvad Sammenhængen i Brevet og særlig Omtalen af Sigbrit (crudelis mater, Danorum crux et perpetua calamitas) antyder — viser hen til Chr. II's Tid. — At P. Parvus, der var Henrik Smiths fortrolige Ven, for øvrigt kan regnes blandt dem, der tidligst sluttede sig til Reformationen, er meget sandsynligt, kun Betegnelsen som den første Lutheraner maa afvises som manglende tilstrækkeligt historisk Grundlag.

Blandt de Emner, som Prof. Matzen udførlig behandler i sin nævnte Afhandling, er Christian III's Fængsling 1536 af de katholske Bisper. Her skal dog Spørgsmaalet, om dette Skridt var en politisk Nødvendighed, der med Føje kan kaldes et Statskup, ikke behandles, men kun anføres et Vidnesbyrd om, hvilken Opsigt det vakte ikke blot herhjemme, men ogsaa udenlands, saa at Rygtet endog gik i Tyskland, at Kongen havde ladet Bisperne henrette. I et af G. Buchwald udgivet Skrift »Zur Wittenberger Stadt-u. Univ.-Geschichte. Briefe aus Wittenberg an M. Stephan Roth in Zwickau« (Leipzig 1893 S. 123—4) skriver nemlig Liborius Meydeburgh 2. Dec. 1536 til Roth: »Der von Hol-

dipl. Dan. I, Nr. 6628 ogsaa er henført til den nævnte Tid); men i Kh. Sml. 5. V, 39 har jeg vist, at H. Skeels Brev maa være fra den første Del af Aaret 1533.

¹) Ny kh. Sml. I, 461. D. biogr. Lex. XVI, 527.

²) Aarsberetn. fra Geh.-Ark. VI, Till. p. 15. Forf. til det her meddelte mærkelige Brev var ikke, som det formodes af Udgiveren, Ærkedegnen Jens Lauridsen i Roskilde, men Kanniken Hans Lauridsen smst.

stein, konig in Dacia, hat vj (6) bischoffen lassen den Kopff wegkschmeussen«. Saa galt gik det dog ikke til, da alle Bisperne (Joachim Rønnow maaske undtagen) efterhaanden fik deres Frihed, efter at have udstedt Forpligtelse til at finde sig i de forandrede Forhold, hvorhos de aflagdes med passende Forleninger, ja nogle af dem fik endog paany Plads i Rigsraadet. Selv J. Rønnow, der behandledes haardest, og vel ogsaa havde forset sig mest, skal være kommen paa fri Fod inden sin Død, der dog indtraadte, kort efter at han var udløst af Fængselet¹⁾.

8.

Medlemmerne af den første evangeliske Kirkekommission.

Den 11. Novbr. 1536 udstedte Christian III med Rigsraadets Samtykke en Indkaldelse af en Del »lærde Mænd«, evangeliske Prædikanter samt Repræsentanter for Domkapitlerne, til et Møde i Odense for »at anstille en god Reformation og Forandring paa de ukristelige Ceremonier og Misbrug, som holdtes i gamle Kongers Tid i den hellige Kirke og andensteds«²⁾. Stødet til dette vigtige Skridt var maaske givet ved det Andragende om Ordning af de kirkelige Forhold, som »Kgl. Majestæts tro Prædikanter og Guds Ord Tjenere i Sjælland, Skaane og Jylland« havde indgivet til Kongen samme Efteraar, formodentlig under den store Rigsdag i Kjøbenhavn i Slutningen af Oktober 1536³⁾. Deres Andragende er skrevet paa Tydsk, vistnok af Hensyn til at Kongen endnu ikke var vel bevandret i det Danske. Det er udateret, men da det er udstedt

¹⁾ M. Morten Pedersens historiske Kalenderantegnelser i Ny kh. Sml. III, 492. Her henføres J. Rønnows Død til 1542; ellers sædvanlig til 1544 (H. Knudsen, J. Rønnow, S. 145).

²⁾ Originalen er tabt; men et, som det synes, paalideligt Udtog paa Svensk er bevaret, trykt i Danske Kirkelove I, 9.

³⁾ Trykt hos Engelstoft, Reformantes et Catholici tempore, quo sacra emendata sunt, in Dania concertantes, p. 185—8.

»her i Kjøbenhavn«, er det højst sandsynligt, at netop Rigsdagen, hvor Reformationen skulde lovfæstes, har givet Prædikanterne Anledning til at mødes i Hovedstaden. Oprindelig synes det ikke at have været Regeringens Tanke, at den ved Bispernes Fængsling hovedløse Gejstlighed skulde repræsenteres paa Rigsdagen. Men efter at denne allerede var traadt sammen (15. Okt. 1536), udgik der 19. Oktober kongl. Befaling til Kapitlerne om snarest mulig at sende 3 ell. 4 af deres Midte, forsynede med Fuldmagt, til Kjøbenhavn for »at høre vor Villie«¹⁾. Vi kjende ikke nogen saadan Indkaldelse af andre Repræsentanter for Gejstligheden; men da de evangeliske Prædikanter maatte vide, at en Sag af største Betydning for Reformationens Befæstelse nu skulde afgøres, har en Del af dem vistnok fundet det rigtigt at indfinde sig i Kjøbenhavn. Var de end ikke indkaldte som Stand, kunde de dog ved deres Nærværelse øve Indflydelse paa de talrige tilstedeværende Repræsentater af Adel-, Borger- og Bondestand, og saaledes maaske faa Lejlighed til at lægge et Lod i Vægtskaalen, der kunde blive af Betydning for Rigsdagens heldige Udfald. Kongen kan ikke have misbilliget dette, hvad han noksom gav tilkende ved snart efter at udstede den ovenanførte Indkaldelse til Forhandling netop om de Punkter, som Prædikanterne i deres Andragende havde udpeget. Desuden har Kongen utvivlsomt selv følt, at skulde han med Frugt lovgive om kirkelige Sager, da var det af største Vigtighed at spørge kyndige Mænd til Raads, og saa — at følge deres Raad.

Her skal ikke gives en Fremstilling af Kirkeordinansens Tilblivelse, der med Lærdom og Skarpsindighed er behandlet af C. T. Engelstoft i Ny kirkehist. Saml. II. Her skal kun meddeles kortfattede Oplysninger om de Mænd, hvem det første Arbejde paa Værket var betroet.

Navnene paa disse Mænd haves dels i det Udtog af Indkaldelsesbrevet, som er trykt i Kh. Saml. II, 587 f. og

¹⁾ Heise, Dipl. Viberg. S. 197.

i Danske Mag. 3. R. VI, 76, dels i de Underskrifter under den latinske Ordinans af 1537, som er optrykte i Grams Udgave af N. Cragii Annales Christiani III, Addit. p. 86—7. Disse to Kilder supplere hinanden. Under Kommissionens Virksomhed foregik der nemlig enkelte Forandringer i dens Sammensætning. Her er Udtoget af Indkaldelsen lagt til Grund; de Navne, der er indsluttede i Parenthes, fattes i Indkaldelsen, men kan tildels suppleres af Underskrifterne.

Da største Delen af de indkaldte »lærde Mænd«, er vel kjendte, er der ingen Grund til her at meddele noget udførligt om dem, men kun at henvise til almen tilgængelige Kilder, særlig Dansk biografisk Lexikon, der indeholder det fornødne om deres Levnedshold.

Disse efterskrevne ere de, som ere forskrevne at skulle komme til denne Convocats, som stande skal udi Odense ad festum Epiphaniæ (1537).

Først udi Skaane.

Lektor Peder Laurensen, Lektor Frants (Vormordsen) og Mester Oluf (Chrysostomus) af Malmø.

Lektor Anders (Jensen Ljung) udaf Landskrone.

Hr. Oluf (Bjug) af Helsingborg.

I Aftrykkene er »af Malmø« henført til de to sidstnævnte Personer, hvilket jo ikke passer, medens det gjælder de tre førstnævnte, og viser, at de paa Indkaldelsens Tid endnu betragtedes som hjemmehørende i Malmø, hvor de siden 1529 havde haft deres ved Belejringen under Grevefejden vistnok tildels forstyrrede Virksomhed som Læsemestre ved Gymnasiet eller Præsteskolen, der i det nævnte Aar var oprettet her. Fr. Vormordsen betegner sig i Underskriften som Præst (ecclesiastes) og Chrysostomus som »politioris litteraturæ Malmogiæ professor«. Foruden Efterretningerne i D. b. Lex. om de tre fremragende Repræsentanter fra Malmø kan henvises til Indledningen til min Udgave af »Malmøbogen« af Peder Laurensen; til Kh.

Sml. 5. II, 417 ff. om F. Vormordsen, og til Indl. til min Udgave af O. Chrysostomus' »Kirkens Klagemaal«. Anders Jensen Ljung (ell. Lyng) bar endnu Lektortitlen fra den Tid, da han var Povl Helgesens Medlærer ved Karmeliterkollegiet i Kjøbenhavn. Han var 1536 Præst i Landskrone, men kom senere til Malmø (D. biogr. Lex. X). Hr. Oluf Bjug, Præst i Helsingborg, havde under Interregnet været underkastet adskillig Overlast af den udvalgte Ærkebiskop Torben Bille og Kapitlet i Lund for sin evangeliske Bekjendelses Skyld; men nu havde Bladet vendt sig.

Udi Sjælland.

Mester Hans Tavsens og Mester Jørgen (Jensen Viberg ell. Sadolin) i Kjøbenhavn er almindelig kjendte (D. b. Lex.). Hr. Søren (Mogensen) var den første evangeliske Prædikant i Kjøge; om Hr. Melchior (Jensen) Præst i Kalundborg, en i sin Tid fremragende Mand, der tidligere havde været Guardian i Franciskanerklosteret sammesteds, henvises til Kh. Sml. 3. II, 280 ff.

Udi Jylland.

Mester Morten (Hegelund) af Aalborg denne Stads Reformator (s. D. biogr. Lex. VII, 210). Hr. Peder Thomsen af Salling, Præst i Torum, siden Vendelbo Stifts første evang. Superintendent. Mester Jacob (Skiøning) af Viborg, blev Stiftets første Superintendent. Hr. Povl (Pedersen Lemvig) var den første evangeliske Prædikant i Ribe (Ny kh. Sml. I, 390). Mester Niels (Jacobsen) af Aarhus og sammeledes Mester Torkild (Abildgaard) af Aarhus, begge Præster smst., henholdsvis ved Frue Kirke og Domkirken (om den sidste s. D. biogr. Lex. I). Hr. Peder Storm af Horsens, Præst smst.¹⁾ Hr. Mats (Chri-

¹⁾ I flere Skrifter udtales den Formodning, at Peder Storm og Peder Borgsmø, der samtidig virkede som Reformatorer i Horsens, var en og samme Person; men det forholder sig ikke saa. Matriklen for Univ. i Rostok viser nemlig, at ²⁰/₄ 1514 immatrikuleredes Petrus Storm de Horsnisse, og ²²/₁₀ 1516 Petrus Borgsmid de Arusia.

stensen Lang) af Randers, første evang. Superintendent i Aarhus (D. biogr. Lex. X, 13). Hr. Niels (Jespersen) af Kolding, denne Bys Reformator, havde tidligere været Dominikanermunk i Haderslev¹).

Af Fyn.

Hr. Christiern (Clausen) Skraach af Svenborg (s. Kh. Saml. 5. V, 641—56).

Da Fyns Stift var saa svagt repræsenteret, tilkaldtes senere Hr. Rasmus Vordin, Præst i Faaborg²).

Det var et smukt Udvalg, der i det hele bestod af Reformationens bedste Mand. Det er ikke bekjendt, hvem der har anvist Kongen dette Udvalg; men det kunde næppe være gjort bedre. Hertil kom nu Repræsentanter for Kongerigets 5 bestaaende Domkapitler (i Børglum og Odense fandtes intet saadant). Disse var vistnok valgte af Kapitlerne selv, og de fleste af dem tilhørte vel endnu det katolske Parti.

Roskilde.

Mester Christopher (Jepsen Ravensberg), bekjendt Humanist og som saadan vistnok Ven af Reformationen (D. biogr. Lex. XIII). Mester Claus Hammer, om hvis kirkelige Standpunkt intet nærmere er bekjendt. Han havde i sin Tid studeret i Køln.

¹) I Kolding Kirke findes endnu følgende Gravskrift:

Turris fortissima Nomen Domini.

J. H. S.

Her ligger begravt hæderlig oc vellert Mand H. Niels Jespersen, Sognepræst. Han var den første evangeliske Prediger i Kolding By, hvilken døde A^o 1559 d. 13. Feb. Gud gifue hannem en gledelig Opstandelse.

Memento mori.

Emblemer: For oven to Englehoveder. Forneden et Dødningshoved og et Timeglas, og midt imellem disse Nadverkalken.

²) Om denne vides kun, at han ved Kongens Besøg i Odense Søndag Jubilate 1540 fik Tilsagn om Kongetienden af Diernisse Sogn, indtil Sognet ved den daværende Præsts Død kunde blive annekteret til Faaborg (Hofmans Foundationer VI, 123—4).

Lund.

Mester Peder¹⁾ Iversen, Kannik, bekendt som Aarboogsforfatter og ivrig Katholik (s. D. biogr. Lex. VIII). — Senere tilkaldtes ogsaa Mester Bendt Arvidsen, Kannik og Rektor ved Skolen i Lund, bekendt for sin Lærdom (D. biogr. Lex. I).

Aarhus.

Mester Jørgen Samsing, Kantor i Aarhus Kapitel (s. D. biogr. Lex. XIV). Mester Anders Glad, Kannik, Ven af Reformationen²⁾, men synes at have faaet Forfald, da hans Underskrift mangler. Derimod mødte Kanniken Jens Olufsen, om hvem intet nærmere er bekendt.

Ribe.

Mester Jens Christiensen (Varder) og Mester Severin (Olsen) Nebb, Kanniker (s. Ny kh. Sml. I, 391. 410. 412—4).

Viborg.

Mester Niels Friis. Kantor i Kapitlet. Mester Anders Skovgaard, Ærkedegn. Medens den første af disse vistnok var stemt for Reformationen, var den sidste en Modstander af samme, som hans reservede Underskrift under Ordinansen viser. (D. biogr. Lex. V og XVI).

Den eneste Repræsentant for Klostergejstligheden var Doktor Hans (Nielsen), Provincialis over alle Dominikanere. Han findes dog ikke blandt Underskriverne af Ordinansen (s. Ny kh. Saml. IV. 20—6).

Efter at Forsamlingen var forlagt fra Odense til Haderslev, indtraadte følgende Repræsentanter for Slesvig Stifts evangeliske Gejstlighed i Kommissionen:

Johan Albretsen, Kongens Hofprædikant³⁾ (Ny kh. Sml. II, 290 ff. VI, 140 f., D. biogr. Lex. I).

¹⁾ Udtoget i D. Mag. har urigtig Loder.

²⁾ Rørdam, Kbh. Univ. Hist. II, 462—3. 551 Not.

³⁾ Det er selvfølgelig urigtigt, naar Helveg (Kh. Saml. II. 588) mener, at denne er identisk med Dominikanerprovincialen Hans Nielsen.

Johannes Slavus (Wenth ell. Vandalus), Lektor i Haderslev, siden Superintendent i Ribe (D. biogr. Lex. XVIII, 249).

Anthonus Keyser, Sognepræst i Haderslev (Kh. Sml. 3. R. I, 57 ff., D. biogr. Lex. IX).

Reinholt Westerholt, Sognepræst i Slesvig (D. biogr. Lex. XVIII, 459).

Herman Tast, Sognepræst i Husum (D. biogr. Lex. XVII).

Gerhart Sleweth, Sognepræst ved S. Nicolai Kirke i Flensborg (Kh. Sml. 3. R. VI, 654., D. biogr. Lex. XVI).

Jørgen Winther, Præst (Diaconus) i Haderslev (D. biogr. Lex. XIX, 58).

Man har hidtil ikke kjendt Tiden for Kommissionens Afslutning, men af et for nogle Aar siden fundet Brev fra Christian III til Luther, dat. Aalborg 17. April 1537, fremgaar, at Kommissionen faa Dage forinden havde overgivet Kongen det Udkast til en »kristelig Ordning« af de kirkelige Forhold i Kongens Riger og Lande, der, efter forskellige Gjennemsyn og mindre betydelige Ændringer, 1539 naaede at blive Landslov, og som saadan gennem mange Slægter har givet den dansk-norske Kirke det Grundpræg, om hvilket vi maa haabe, at det trods alle de Forandringer, som skiftende Tider fører med sig, dog i Hovedsagen maa bevares som en kostelig Arv fra troende Fædre.

Det ovenomtalte Brev til Luther lyder (med lidt moderniseret Retskrivning) saaledes ifølge Udgaven i Briegers Zeitschrift für Kirchengeschichte II, 301—3¹):

Christian von Gottes Gnaden erwälter König zu Denemarcken und Norwegen, Hertzog zu Schleswig, Holstein etc.

Unsern gunstigen, gnädigen und guten Willen zuvorn. Hochgelerter, besonderer, lieber! Nachdem und dieweile wir,

¹) Brevet er dør meddelt efter en Afskrift i Bibliotheket i Riga; men denne synes ikke at have været ganske fejlfri.

nachmals unsern hievor geschehenen Ansuchen noch geneiget in unsern Reichen und Landen zu Erweiterung und Ausbreitung heiliges göttliches Nahmens und Worts, soviel uns Gott, den wir auch darum bitten, Gnade dazu verleihen wolle, christliche Kirchenordnung und was sonst dabei von nöthen auszurichten und zu der Lehre, hieneben gegenwärtigen unsern Diener und lieben getreuen Balthazar von Altengolsen an den Churfürsten zu Sachsen, in gleicher Gestalt an Euch, mit Schriften gefertigt und gebeten, dass Seine Liebe nunmehr, dieweil sich Dieselbige durch Versammlung Ihrer gelerten und geistlichen ungezweifelt einer christlichen Ordnung entschlossen, doctorem Pomeranum, des Seine Liebe dieser Zeit wohl entrahten konten, an uns zu kommen vergönnen und also befördern helfen wolten, damit solch christlich Werk einen Fortgang erreichen möchte¹⁾. Demnach sein wir gnädiges Fleises an Euch, Ihr wollet für Euch selbst mit allen Fleis daran sein und befördern, damit gedachter Pomeranus sampt seinem Weibe und Kindern also ohne längern Verzuge forderlich und gewisslich, unserm vorigen Ansuchen nach, an uns kommen, alhier verharren und durch Hülfe des Allmächtigen solche göttliche Sachen in das Werk bringen möge. Wiewol wir wissen, sich auch wol eignet, dass wir D. Pomeranum statlicher fordern und überführen lassen solten, so werden wir doch aus vielen Ursachen diesmal am selbigen verhindert. Wir zweifeln aber nicht, Ihr werdet hierinnen ansehen, dass solche nicht allein unsern, sondern Gottes Sachen sein, und also zu Forderung desselben wiederum soviel desto gutwilliger, in Betrachtung unser Gelegenheit, erzeigen. Dazu verlassen wir uns gänzlich.

Wir mögen Euch darüber nicht bergen, dass wir vor wenigen Tagen unsere gelehrte und geistliche zum Teil, so dem Wort Gottes zugethan, bei einander gehabt, der Meinung, zu einem Eingang und Forderung der Sachen sich, nach Gelegenheit unserer Reich, Land und Leute, einer christlichen Ordnung zu entschliesen, wie dann auch geschehen, in Schrift

¹⁾ Dette Brev findes trykt i Müllers Entdecktes Staatscabinet IV. 333—7, og hos Schumacher, Gelehrter Männer Briefe I, 218—20.

verfasset und uns zu besichtigen und zu bestätigen übergeben worden ist. Unter andern haben unsere Predicanten der deutschen Sprache unserer Fürstenthümer bei solcher Versammlung für gut angesehen, dass man das Sacrament den Leuten, bei welchen das Wort nicht geprediget, und also noch schwach sein, unter einer Gestalt, und darneben das Evangelium predigen lassen solte, so lange [bis] sie dadurch den Glauben fassen, darinnen zunehmen, und also dasselbige mit der Zeit unter beider Gestalt empfangen möchten etc. Solches haben die anderen Prediger der deutschen¹⁾ Sprache nicht willigen noch zulassen wollen, sondern es solle bei einem jeden Predicanten frei stehen, der solte wissen, wie er mit Vorbereitung des Sacraments mit den schwachen, so das Wort noch nicht gehöret oder angenommen, nach göttlicher Schrift handeln solte, und also begert, den Artikel aus dem Buche zu löschen, aus Ursachen dass er den Predigern eine Nachlässigkeit geben würde, das Volk zu beider Gestalt zu ermahnen, auch dass man das Sacrament billich nicht anders, dann wie es eingesetzt wäre, brauchen solte.

Also thun wir Euch dieselbige Ordnung hiemit übersenden. und wiewohl wir wissen, dass Ihr ohne das jeder Zeit mit schwerer Arbeit und Mühe beladen, so ist doch unser gantz gnädiges Begeren, Ihr wollet Euch von unsertwegen solcher Auflage und Mühe nicht²⁾ befehlen³⁾ lassen, und also solche Ordnung besichtigen, und uns in allem euren Rath, was darinnen zu lassen sein solle, mitteilen, wie wir uns des und mehr zu Euch gnädiglich versehen, und beschulden es in Gnaden und in allen guten gerne.

Datum in unser Stadt Alburg om Dienstage nach Misericordias Domini im 37.

Udskrift: Dem würdigen, hochgelerten, unsern besondern, lieben Martino Luthero, der heiligen göttlichen Schrift doctori etc.

¹⁾ Sic! Vistnok Fejlæsning for dendschen. I den danske Kirkeordinans findes ingen Antydning om, at det kunde tilstedes nogen at nyde Nadveren efter katolsk Ritus.

²⁾ Dette Ord bør vistnok udslettes. ³⁾ Hdskr.: bevelen.

9.

Kaldsbreve for de første evangeliske Superintendenter.

Blandt de Udtog af Kongebreve fra Christian III's Tid, som er trykte i Danske Magazin 3. R. VI, findes (S. 148) følgende, der vel er udateret, men efter Pladsen, hvorpaa det er indført i Registranten, maa være omtrent fra den Tid, da Bugenhagen den 2. Sept. 1537 indviede de ny kirkelige Tilsynsmænd. Udtoget lyder:

Superintendentes skulle hver haffue ienn missive oc iett obet breff.

Selve Brevene, der jo vilde have haft megen Interesse som de første Instruktioner for de ny evangeliske Superintendenter, synes nu at være tabte, men Udtoget viser dog, at der maa have været udstedt hvad vi nu betegne som Kaldsbreve for dem, og berigtiger saaledes den i Ny kh. Sml. VI, 67 udtalte Formodning, at saadanne ikke har existeret. Det maa vel antages, at disse nu tabte Kaldsbreve i Hovedsagen har stemt overens med dem, der udstedtes for Hans Tavsens, da han 21. Oktb. 1541 udnævntes til Superintendent i Ribe Stift¹⁾, og med andre, senere udstedte Bestallinger for evangeliske Biskopper, som endnu i langt over hundrede Aar efter Reformationen officielt betegnede som »Superintendenter«.

Naar der i ovenanførte Udtog omtales baade »en Missive« og »et aabent Brev«, maa det ene af disse Breve vistnok have været det Kongebrev til vedkommende Stiftensmand, hvorved det paalagdes denne Embedsmand at myndiggøre den nys udnævnte Biskop i Stiftet og paa Statens Vegne at støtte ham i hans Embeds-Virksomhed²⁾. Det andet var da Kaldsbrevet. En Forskel mellem Kaldsbrevene for de første Superintendenter og dem for senere udnævnte var det, at hine udtalte Kongens umiddelbare Kaldelse, medens disse stadfæstede det Valg, Stiftets Præ-

¹⁾ Ny kh. Sml. III, 28.

²⁾ Ny kh. Sml. VI, 97—99.

steskab havde foretaget, inden den kongelige Stadfæstelse søgtes, en Ordning, der dog, som bekendt, senere ikke altid overholdtes, særlig naar Kongen havde udset en bestemt Mand til det ledige Embede¹⁾.

Medens vi for de først udnævnte danske Superintendents Vedkommende kun har den anførte højst kortfattede Notits om Kaldsbrevets Udstedelse, er der bevaret lidt udførligere Oplysning om den Bestalling, der blev given den første Superintendent i Bergen, Mester Geble Pedersen, der blev indviet af Bugenhagen²⁾ samme Dag som hans danske Medbrødre. I Kancelli-Rigistranten findes herom følgende:

Mester Geble iett breff til alle geistlige, prelater, prester oc predicanter wdjt Bergen stight, [lydende] saa, att Ko: Mt: haffuer beffalett Mester Geble at were superattendentt offver Bergenn stight, att the ther fore predike thet retthe, renne oc klare Gudts ordt, effther som for^{ne} Mester Geble thennom wndervisendes worder, saa att nar K: Mt: self personligen ther wdj landett kommendes worder, at thaa saa findes, som samme Ko: Mt: breff wduiser³⁾.

Der har været Tvivl, om Geble Pedersen blev indviet sammen med de syv danske Superintendenter, eller paa en anden Tid. Tvivlen stammer dels fra nogle ældre Skribenters urigtige Angivelse af Ordinationsdagen⁴⁾, dels fra en Fejltagelse af den Mand, som i Norske Saml. I. har udgivet Edv. Edvarsens Oversættelse af den fra den bergenske Læsemester Absalon Pedersen stammende Biografi af M. Geble Pedersen (Vita Gabeli). Her er nemlig (S. 9 Not.) 14. Søndag efter Trinitatis 1537 (hvilken Søndag Bio-

1) Herom nærmere Oplysninger i Afhandlingen om «Bispevalget i den danske Kirke fra Reformationen indtil Enevælden», Ny kh. Sml. VI, 66 ff.

2) Ikke af Peder Palladius (som Dr. A. C. Bang siger, Dansk biogr. Lex. XII, 620). Palladius blev jo selv ordineret samme Dag.

3) Danske Mag. 3. R. VI, 146. Norske Rigsregistranter I, 51.

4) B. Münster, Bugenhagii in Dania commoratio, p. 47. 49 sq.

grafien har som Ordinationsdagen) forklaret som 26. August, medens den nævnte Søndag virkelig faldt paa den 2. September, der i Fortalen til den latinske Kirkeordinans angives som Superintendenternes Ordinationsdag¹).

Ved Mester Gebles Ordination er den Mærkelighed, at han 1535 var valgt til katholsk Biskop i Bergen og nu blev evangelisk Superintendent. Han havde tidligere været Ærkedegn i Domkapitlet og havde 1523 været dets Udsending til Rom for at skaffe sin Forgænger paa Bispestolen, Olaf Thorkelsen, pavelig Anerkendelse. Om han ved den Lejlighed har faaet Indblik i den Aand og Praxis, der herskede ved Pavehoffet, maa vi lade staa hen. Men da det 1536 maatte staa klart for ham, at Romerkirkens Dage i Norge var til Ende, har han ikke taget i Betænkning at gøre det Omslag, der satte ham i Stand at modtage Posten som evang. Superintendent. Det er sandsynligt, at han er bleven anbefalet til denne Stilling af Kong Christians tro Mand, Hr. Eske Bille, der kjendte ham nøje fra sin mangeaarigs Virksomhed som Lensmand paa Bergenhus. I Forsommeren 1537 finde vi Mester Geble i København, hvorfra han 19. Juni skrev til Eske Billes Hustru, Fru Sophie Henriksdatter (Krummedige), »boendes i Bergen«, og udtalte sin store Taknemmelighed »for aller største Ære, Dygd og Kærlighed, eders kjære Hushonde og I mig bevist have«, og fortalte med Glæde, at »Hr Eskes kære Broder, værdige Fader i Gud Biskop Ove Bille, er vel til ens kommen med vor kære Herre og har faaet Skovkloster og Solt (Saltø) i Forlening«. Hertil føjer han Ønsket: »den evige Gud give, det maatte komme i Rolighed med de andre (fængslede Bisper) efter sin benedide gode Villie«²).

¹) Cragii Annal. Chr. III. Addit p. 32. Ovenstaaende kan tjene til nogen Rettelse af hvad der er sagt om denne Sag i min Univ. Hist. I, 501 Not. Tilbage staar den Vanskelighed, at Bugenhagen i et Brev til Wittenberg siger, at han ordinerede syv Superintendenter. Men man maa antage, at han enten har husket fejl, eller kun har tænkt paa de danske Superintendenter.

²) Rørdam, Hist. Kildeskrifter I, 256.

Under Opholdet i København er Mester Geble vel ved Omgang med Mænd som Hans Tavsén, Jørgen Sadolin eller hans gamle Studiefælle i Löwen Dr. Christiern Thorkelsen Morsing, bleven saaledes befæstet i den evangeliske Lære, at han uden Anstød kunde modtage Ansættelse som Tilsynsmand i den reformerede Kirke — »Kirkens Formynder udi Bergen» kaldes han undertiden. Hans senere Virksomhed gjorde ikke Valget til Skamme. I ethvert Tilfælde vandt han ved sin vennesæle Færd og store Godgørenhed almindelig Anseelse og Yndest i Stiftet¹⁾. Peder Palladius omtaler 1541 med Berømmelse hans flittige Embedsførelse²⁾.

En anden paa sin Maade ikke mindre mærkelig katolsk Prælat, der kom til at tjene som evang. Superintendent, var Oslo-Biskoppen Hans Reff. Efter i sin Uugdøm at have studeret i Paris og andensteds kom han i Dronning Christines Tjeneste, først som Sekrætær og siden som Kansler, og var 1511 Dronningens Sendebud til Kurien i Rom. Ved denne sin Beskytterindes Bistand fik han Domprovstiet i Ribe og Provstiet i Harsyssel³⁾. Men senere forlagde han sin Virksomhed til Norge, vistnok hidkaldt af Ærkebiskop Erik Valkendorf, der skaffede ham et Kanonikat i Trondhjem og benyttede hans Hjælp ved Udgivelsen og Fordelingen af »Missale Nidrosiense«, som Ærkebispén lod trykke hos Hans Reffs Broder, Kanniken Povl Reff, der var Bogprenter i København. 1525 opnaaede Hans Reff at blive indviet til Biskop i Oslo og synes med Iver at have stræbt at bringe Orden i Stiftets under hans Forgænger forstyrrede Kirkeforhold; men Tiden egnede sig ikke godt til sligt. Hans Stilling som Medlem af Norges Rigsraad gav ham desuden meget at gøre og bragte ham i vanskelige Forhold, navnlig da den landflygtige Kong Christian II landede i

¹⁾ Se Norske Saml. I. og Dr. A. C. Bangs i D. biogr. Lex. XII, 620 ff. anførte Skrifter om Biskop Geble Pedersen. Kh. Sml. 5. R. II, 452 Not. 1.

²⁾ Theol. Tidsskr. for den norske Kirke, 3. R. I, 280.

³⁾ Lindbæk, Pavernes Forhold osv. S. 133. 199. Kinch, Ribe I, 434 ff. 600.

Norge og bemægtigede sig Oslo. Biskoppen maatte nu, villig eller uvillig, gaa ham til Haande. Men da Christian II's Sag 1532 for stedse var tabt, ilede Hans Reff til København for at søge Udsoning med Frederik I, hvad han endelig ogsaa opnaaede, men under strænge Vilkaar. Senere benyttedes han dog i vigtige indenrigske, politiske Hverv, som en Gang paa det nærmeste havde kostet ham Livet. Da Christian III 1536 havde fuldendt Københavns Erobring og de danske Bisper i August s. A. var blevne fængslede, fik Hans Reff, paa hvis politiske Holdning der næppe kunde udsættes noget, et kongl. Lejdebrev, og det paalagdes ham at være Lensmanden Peder Hansen (Litle) behjælpelig og i alle Maader yde ham Bistand i Kgl. Majestæts Ærende¹⁾, ligesom han i Oktober 1536 begav sig ned til Danmark for at deltage i en forstaaende Herredag, medens hans danske Embedsbrødre sad i Fængsel²⁾. Men da Reformationen skulde gennemføres ligesaa vel i Norge som i Danmark, saa maatte han under et Ophold i Odense, Allehelgensdag 1537, udstede en Deklaration om, at han »med fri Villie og velberaadt Hu, unødt og utrængt« oplod og resignerede fra sig til Kongen og hans Efterfølgere Oslo Stift med »alle Stiftets Gaarde, Gods, Ejendom, Rente og Rettighed«, ligesom han i de stærkeste Udtryk forpligtede sig til aldrig at forsøge paa at omstyrte denne Ordning³⁾.

I de nærmest følgende Aar synes Hans Reff at have opholdt sig i Danmark⁴⁾ og har haft Lejlighed til at til egne sig den evangeliske Lære i alt Fald saa vidt, at man 1541 kunde betro ham hans forrige Stift, endog forøget med Hammer Stift, som evangelisk Superintendent, men under betydelige ringere Lønningsvilkaar end dem, han forhen havde haft. I Kancelli-Registranten findes om denne Sag følgende Notitser:

¹⁾ Danske Mag. 3. R. VI, 38.

²⁾ Rørdam, Hist. Kildeskrifter I, 731.

³⁾ Rørdam, Hist. Kildeskrifter I, 232—3.

⁴⁾ Theol. Tidsskrift for den norske Kirke, 3. R. I, 332 ff.

Her Hans Reff breff att skall vere superintendent wdj Wpslo stygt och Hammer stygt.

Idem et breff till Per Hansen, at hand indfører hannom ther vdj stygtet och flyer hannom en residents, som hand kand boe vdj. Tisligeste igen giffuer hannom hues bo och boskaff saa got, som hand annammede ephther hannom, och hielper hannom mett nogen fitallig, smør och annedt at begynde mett. Tisligeste giffuer och fornøger hannom saadan opholdinge, som en superintendent ephther vor ordinants lydelse haffuer her vdj Danmark¹).

Om hans Reff har modtaget ny Indvielse, er os ikke bekendt. Derimod vides det, at han i sin korte Embedstid — han døde nemlig 1545 — med ikke ringe Iver stræbte at bringe det forfaldne lærde Skolevæsen paa Fode og derved at skaffe Udveje til Uddannelse af unge Mænd, der egnede sig til Præstegerningen²).

10.

Er Dr. Peder Palladius Forfatter af den 1539 udkomne danske Oversættelse af Kirkeordinansen?

Siden Hans Grams Dage har det været »godt Latin« at antage, at Dr. Peder Palladius har udgivet det ovenfor nævnte Skrift, der nu hører til de store litterære Sjeldenheder³). Da jeg selv, paa tidligere Litterærhistorikers (bl. a. Worms) Autoritet, har været med til at udbrede denne Antagelse ved mine Biogrfier af P. Palladius i Kbhns. Univ. Hist. I og i D. biogr. Lexikon, blev jeg lidt overrasket ved, at Fru Dr. phil. Lis Jacobsen, der for Universitets-Jubilæets danske Samfund har paabegyndt en Udgave af Peder Palladius' danske Skrifter, forelagde mig det

¹) Danske Mag. 3. R. VI, 310. Det nærmest forudgaaende Brev i Registranten er dateret Hafnæ dominica post Luce evangeliste 1541. Af et senere Brev ses, at Hans Reff kom til at bo i en Fløj af den gamle Bispegaard (D. biogr. Lex. XIII, 579).

²) Rørdam, Kbh. Univ. Hist. I, 353.

³) Nærmere om Skriftet findes hos Bruun, Danske Saml. I, 78 og i Aarsberetn. fra det kgl. Bibliothek II, 222—3.

Spørgsmaal: Hvorpaa grunder Antagelsen sig, om at Palladius har udgivet denne Oversættelse?. Hertil er at svare:

I de ældste Litteraturfortegnelser, vi har (Lyskander, Alb. Bartholin og R. Vinding), findes intet herom. Men i *Cimbria literata* I, 479 nævnes »*Ordinatio Ecclesiastica . . . a Palladio A. 1539 in Comitiiis Ottoniensibus in lingvam translata Danicam*«. Da Forfatteren af *Cimbria literata*, Rektor Johs. Møller i Flensborg, døde 1725, kunde det jo synes, som om vi her havde den ældste Angivelse om Palladius's Forfatterskab. Herved er dog at bemærke, at *Cimbr. lit.* I først udkom 1744, revideret og suppleret af Forf.'s Søn Ol. Henr. Møller under hans Ophold i Kjøbenhavn. Men da han stod i et meget nært Forhold til Gram¹⁾, er det rimeligt, at Notitsen om Palladius skriver sig fra denne, der i Fortalen til sin Udgave af *Cragii Annales Chr. III*, der udkom 1737, havde udtalt sig, som følger: »Jeg har fundet for godt at meddele Læseren følgende — — — at Dr. Petrus Palladius har haft den danske Oversættelse, som jeg har beskrevet²⁾, i Hænde, dog saa at han har faaet et andet Exemplar deraf, uden Tillæg og Forbedringer, da han forfærdigede den Oversættelse, som først i Aaret 1539 blev trykt i Roskilde, og strax derefter i Juni Maaned i samme Aar blev fremlagt paa Herredagen i Odense. — — Det er kun ganske lidt, Palladius har forandret i danske Ord og Talemaader i Udgaven af 1539 imod det, han har beholdt; og jo videre han er kommen i Oversættelsen, jo mere har han sparet eget Arbejde, saa at han endogsaa har udskrevet hele Sider, uden at forandre noget«³⁾.

Gram betragter det altsaa som en given Sag, at Palladius har forfærdiget (»adornavit«) Oversættelsen, der blev trykt 1539. Noget virkeligt Bevis derfor giver han ikke.

¹⁾ Se Dansk biogr. Lex. XI, 373.

²⁾ Det er det i Kirkehist. Saml. I, 55 ff. af Hans Knudsen udgivne »Udkast til den danske Kirkeordinans«.

³⁾ Kong Chr. III's Historie, Fort. S. 139—40. *Cragii Ann. Chr. III*. Præf. p. 100. Den danske Oversættelse er her benyttet, dog under Henblik til Originalen med Rettelse af enkelte Udtryk.

Hans ovf. anførte Ytringer har mere Karakter af Formodninger. I ethvert Tilfælde har Engelstoft med gode Grunde søgt at godtgøre, at det ikke kan have været Meningen, at denne Oversættelse skulde forelægges Rigsraadet ved den forestaaende Herredag i Odense¹). Men dermed bortfalder det Argument, der ellers kunde tale for, at Palladius skulde have paataget sig dette Arbejde, skjønt han maatte staa ham klart, at det ikke kunde have nogen praktisk Betydning for et længere Tidsrum. Naar Kirkeordinansen nemlig var lovtagen, som det jo skete den 14. Juni 1539 under Herredagen i Odense, maatte den jo udfærdiges i den dér vedtagne Form, hvad da ogsaa skete, først derved at Universitetet i Aug. 1540 tilstillede Superintendenterne en bekræftet Afskrift af Loven²), og siden derved, at Ordinansen 1542 blev trykt med Titel »Den rette Ordinans, som nu sidst paa Herredagen i Odense blev overset og beseglet«, en Titel, der synes at antyde, at hverken den latinske Udgave af 1537 eller den danske af 1539 var den rette, men at denne først nu forelaa.

Mod Palladius's Forfatterskab taler ogsaa, at Udgaven mangler Oversætterens Navn, ligesom den savner Fortale, som Palladius ellers plejede at tilføje de Bøger, han udgav. Bogen er desuden trykt i Roskilde hos Hans Barth, medens Palladius paa den Tid ellers lod sine Bøger trykke hos Hans Vingaard i Kjøbenhavn.

Resultatet bliver altsaa, at der ikke kan føres noget afgørende Bevis for, at Palladius har udgivet denne Oversættelse af den latinske Ordinans. Men alligevel bliver det ønskeligt, at der kunde fremkomme en almen tilgængelig Udgave af Bogen, som maaske kunde give Anledning til senere Granskninger, der kunde kaste Lys over det gaadefulde, der unegtelig er ved denne Bogs Fremkomst paa det angivne Tidspunkt.

¹) Ny kh. Sml. II, 386 flg.

²) Se min Udgave af Danske Kirkelove I, 133 Not.

Pietisten Henrik Langhorn

paa Kristiansø.

Af **M. K. Zahrtmann.**

I Kh. Sml. 4. R. 1. B. S. 641—53 findes gjengivet et Brev fra H. Langhorn (til Mad. Maria sl. Matthis Wulfs). Det staar der med Rette som et særligt pragtfuldt Udslag af pietisk Tænkemaade. Da Brevskriveren i øvrigt var Udgiveren ukendt, har denne maattet lade Brevets personalhistoriske Værd uoplyst¹). Der turde vel være Grund til at raade Bod herpaa, idet Brevet giver et værdifuldt Bidrag til en højt fremragende Mands Ungdomshistorie; og navnlig gennem Paavisningen heraf ville nogle Oplysninger om Brevskriveren og hans Slægt bidrage til at stille Pietismens Overgreb i end skarpere Lys.

Henrik Langhorn fødtes 1704 paa Kristiansø som Søn af Garnisonsfeltskær Peter Magnussen Langhorn (1668—1733) og hans første Hustru Ane Rasmusdatter (1667—1719). Under sit Ophold paa Landkadetakademiet blev han indlemmet i Hovedstadens pietistiske Broderskare. Fra Akademiet afgik han d. 9. April 1732 som Fændrik til Fæstningen Kristiansø, tog her, som Brevet skildrer, strax med brændende Iver fat paa at omvende hele Øens Befolkning til Pietismen og inddrog ogsaa Bornholm i sine Omvendelsesforsøg. Han blev omkring 1735 gift med den af ham vakte Kommandantdatter Johanne Hirschnack, som fødte

¹) Se dog nu Kh. Sml. 5. IV, 196 og fl. St. (s. Reg.).

Red.

ham syv Børn. Han forfremmedes d. 3. Februar 1741 til Lieutenant og døde paa Kristiansø 1744, begravedes d. 16. April. Hans Enke giftede sig d. 7. Marts 1749 med Johan Diderik Petersen, oprindeligt Sergent ved Grenaderkorpset i København, men af sin Fader, der var Borgmester i Rostock, udvirket oversendt d. 27. Maj 1744 til Arrest og Arbejde paa Fæstningen Kristiansø, hvor han uden at aflægge sine Udyder svang sig op til Garnissonsskriver og Avditør. Johanne Hirschnachs anden Mand var og blev lige saa ufrom en Synder, som hendes første Mand havde været en from Pietist.

Af Henrik Langhorns Børn blev Rasmus Peter Langhorn (1740—97) Sognepræst til Bakke, Tønstad og Gyland i Norge (D. biogr. Lex. X, 66) og Hans Ancher Langhorn (1742—90) Sognepræst til Persker paa Bornholm. Det var denne sidste, der var saa lille voxen og havde en saa mægtig Sangstemme, at Menigheden lignede ham med en Fjælstavn eller Nattergal; man kunde fra Præstegaardsstuerne høre ham messe i Kirken. Der siges, at tre af hans Børn døde i Fattighuset. Nogen nulevende Efterslægt af Henrik Langhorn er det ikke lykkedes Familiens Genealog (Jul. Bidstrup: Familien Koefoed fra Koefoedgaard, Kbh. 1887, S. 37) at paavise.

Gjennem Henrik Langhorns ældste Broder, Oberstlieutenant og Kommandant paa Rosenborg Magnus Langhorn (1690—1759) blev Slægten tæt knyttet til den danske videnskabelige Verden i det attende Aarhundredes sidste Halvdel, idet hans fire Døttre blev gift: 1. med Professor i Mathematik ved Sorø Akademi Jens Kraft (1720—65), 2. med Professor i Mathematik ved Københavns Universitet Christian Horrebøw (1718—76), 3. med Sognepræst til Egeslevmagle Frederik Horrebøw (1729—61) og efter hans Død med Stiftsskriver i Sjælland Ole Strøm (1726—82), 4. med Professor i Jura ved Universitetet Balthasar Gebhard de Obelitz (1728—1806).

Lieutenant Henrik Langhorns yngste Broder Jacob Fri-

derich Langhorn (1709—62) blev efter Faderens Død Garnisonsfeltskær paa Kristiansø. Han var to Gange gift og blev Fader til ti Børn, af hvilke tre Sønner slog ind paa Slægtens kirurgiske Bane. I ham fik Modstanden mod Pietisteriet paa Kristiansø sit voldsomste og krasseste Udtryk. Han var religiøst modtagelig, en flittig Kirkegænger, men ganske vist en lige saa flittig Krogæst. Pietismen var ham en Pest; og da Garnisonspræsten Thomas From (1699—1771) under hans Broders Paavirkning var gaaet over til den pietistiske Forkyndelse, holdt Feltskæren sig borte fra Altergang hos ham og udtalte endog den Mening, at han om fornødent kunde tage sig selv til Alters i sit Hjem. Saaledes gik henved et Aar; da tilskrev Præsten ham midt i Januar 1743 et haardt Fordømmelsesbrev, som ikke lod ham Ro til at sove eller spise. Han søgte Trøst i sin vanlige Kirkegang og hørte Præsten udlægge Bryllupet i Kana i en haard Straffetale mod Fylderi og Drukkenskab og forklare, at den Vin, som blev til overs fra Gildet, skulde Brudefolket have som en Herrens Skænk til at sælge. Denne Tale gav senere Feltskæren Lejlighed til at udtale sig dadlende om Præsten, der selv i sin Tid som Øens Købmand havde øget sin Præsteløn ved at handle med Vin og Vadmel, og da ikke lastet en fuldgod Rus, skønt Feltskærsvenden var mødt dinglende og unyttig til sin Dont.

Nogle Dage derefter, d. 1. Februar, sad Feltskæren paa Kroen. Adjudanten kom til, og denne skildrede senere som Vidne for Krigsretten følgende Stykke Kroliv: »Kom jeg paa Kroen, og blev talt om en Text af Pauli Skrivelse til de Efeser, hvorpaa jeg tog Bibelen og vilde kaste den op, — hvorpaa Feltskæren sagde: Paulus var en Hundsvot, og dersom han var til Stede endnu, da burde han have Stryg, — hvortil jeg svarede: det skal Han ej sige, Hr. Feltskær, han har skrevet mange opbyggelige Ting, som vi burde rette os efter, — hvortil Feltskæren svarede: det nægter jeg ikke, — og blev ej mere talt derom«. Denne drastiske Skildring udfylder og fuldstændiggjør, hvad der

andet Steds fra (i Kh. Sml. 3. R. 1. B. S. 558) er kommet frem om Kroliv under Pietismen, da man aabenbart havde lige nær til Bibelen og til Øllet.

Hjemkommen fra Kroen traf Feltskæren sin unge Hustru ene med Feltskærsvenden ude i Barakken. Nu rasede Alkoholismens og Skinsyggens samlede Gift i hans Sind. Han foer op paa Fæstningsmuren, kaldte sig Hanrej og vilde styrte sig i Havet. Han skældte ud paa Præsten: »Den sorte Hund, den Kanalje! han er Skyld i al min Ulykke, han har fordømt mig; derfor om jeg kommer et Aar før eller siden i Helvede, er lige meget, da jeg dog skal være i Helvede.« Da hans Broder kom til, raabte han til denne: »Du er en Pietist, du er ikke min Broder, du har instigeret Præsten til det Brev, hvorudi han har fordømt mig til Helvedes Pøl og Pine; det har du Skyld i og ingen anden«; og han vilde kaste Sten paa ham, Broderen lod da det tilkaldte Vagtmandskab bære Feltskæren hjem til dennes Bolig.

Men Lieutenant Henrik Langhorn lod det ikke blive herved. Den næste Dag nedskrev han en Klage over sin Broders Selvmordsforsøg med mere Ugudelighed og fik dernæst Præsten Thomas From til at affatte en lignende Klage til Kommandanten, som herefter maatte lade optage et Krigsretsforhør. Forsædet i dette førte Garnisonskapitajn Casper Henrik Stiboldt, hvis pietistiske Sindelag skinner stærkt frem i de stillede Spørgsmaal. Da Kromanden Alexander Schiønnings Konesøster, Margrete Lindegaard, som Vidne ikke véd synderligt ondt at sige Feltskæren paa, stiller saaledes Retten hende det Spørgsmaal, om Drukken-skab, Guds Fortørnelse med Eder og Bander, Slagsmaal og Klammeri kunde holdes for en Ros og Menigheden til Opbyggelse, og ikke meget rettere kunde kaldes en Forargelse, som Menigheden burde tage sig af. Om sit Forhold til Præsten oplyste Feltskæren, at han havde ønsket at blive ret forenet med Præsten og havde mere at tale med ham om, før han vilde gaa til det hellige Sakramente, havde og én

Gang været ved Præstens Dør, men strax var et andet Sind kommet paa ham fra den onde. Imidlertid sluttedes Sagen med, at Feltskæren for Retten højtideligt afbad sine Forseelser og lovede, næst Guds Aands Bistand, herefter at forbedre sit Liv og Levned. Paa Forespørgsel udtalte de to fromme Indklagere, at de overdrog Sagen til Øvrighedens Afgjørelse og var dermed til Freds.

Henimod Aarets Slutning bragte en ny Rus atter Feltskær Langhorn for Krigsretten. I Fuldskab og pint af Skinsyge havde han truet sagesløs Mand med blottet Kaarde, maaske ogsaa undsagt ham paa Livet og sat sig op imod Vagtmandskabet, da dette kom til Stede og tog ham i Arrest. Krigsretten, denne Gang under Forsæde af Kommandanten selv, den gamle Søofficer Friderich Neuspitzer, fandt, at det hele var en af Tidens sædvanlige Ruse, og løslod Lille Juleaften Feltskæren af Arresten. Hertil kunde imidlertid Præsten Thomas From ikke tie. Han trængte ind paa Kommandanten med mundlige Forestillinger om det uforsvarlige i at lade Feltskæren gaa løs, især da denne Anden Juledag i en ny Rus skulde have undsagt Præsten. Han fik herved Neuspitzer til at nedsætte en stor Krigsret i Sagen, og den dømte d. 27. Januar 1744 Feltskær Langhorn for Udfordring til Duel, for Ulydighed mod sine Overordnede og for Fremturen i Drukkenskab og Ondskab til at halshugges og begraves i Galgebakken.

Da denne Dom kom vandrende ind til Admiralitetet, maatte dette under Greve Frederik Danneskiold-Samsøes Forsæde tilstaa »ikke at have sét en mere ugrundet, haard og tillige lovstridig Omgang og Dom end denne«; langt fra Udfordring og Duel var det hele kun Drukkenskab og Klammeri; Feltskæren havde allerede bødet nok ved efter Domfældelsen at hensidde som dødsdømt Fange i Bolt og Jærn; nu burde hans Dommere bøde. Admiralitetet fandt Anledning til at udtale en skarp Dadel over Præsten Hr. From, »der melerte sig i en ham uvedkommende Sag og gjorde Beskyldinger, han ikke skriftligt vilde vedstaa«.

Efter Admiralitetets Indstilling kuldcastede Kristian den Sjette d. 18. April 1744 ganske Dommen og ikendte de letsindige Dommere Tab af to Maaneders Lønning.

Her maa det være nok talt om denne Krigsretssag. Dens Hovedperson var Feltskæren, og i vor lægevidenskabelige Presse, i Dansk Kliniks Festskrift til Julius Petersen d. 29. December 1910, S. 85—100, er den nyligt blevet udførligt skildret. Til denne Skildring, som viser, hvorledes stridige Strømninger i dansk Samfundsliv brydes i krappere Hvirvler end andet Steds ved at tvinges hinanden i Møde inden for Fæstningen Kristiansøs 25 Hektarer, kan derfor her henvises. I de to Brødre Langhorn er Pietismen og den Modstand, den vakte, ret typisk levendegjorte; og Retsforhandlingerne kaste Lys over det pietistiske Røre paa Kristiansø. I fulde atten Aar overlevede Jacob Friderich Langhorn sin Broder og sin Dødsdom, stadigt som Garnisonsfeltskær paa Kristiansø.

Foruden disse Helbrødre havde nu Lieutenant Henrik Langhorn en Stifbroder, som han i det tidligere i Kh. Sml. gjengivne Brev nævner sin Halvbroder P. Ancher. Hvem var da vel denne P. Ancher? Ja, den gamle Garnisonsfeltskær Peter Magnussen Langhorn paa Kristiansø havde som Enkemand d. 9. Avgust 1720 indgaaet nyt Ægteskab med Johanne Kofoed (1679—1762), Enke efter Østrelarskerpræsten Jørgen Ancher (1673—1718) og Moder til Peder Kofoed Ancher (1710—88), den store Retslærde, hvis Tohundredeaarsdag ifjor mindedes over hele Danmark, den ypperste Universitetslærer af alle dem, som knyttedes ind i Slægten Langhorn. Det nævnte Brev (K. S. 4. R. 1. B. S. 649) indeholder et hidtil oversét, yderst værdifuldt Bidrag til hans Ungdomshistorie.

Paa Brevets Tid — 1733 — færdedes Peder Kofoed Ancher som theologisk Kandidat paa Bornholm, hvor han endnu — eller atter — 1738 træffes i Rønne som Huslærer for sin Fætter Købmand Herman Mortensen Bohns Søn (J. A. Jørgensen: Series Pastorum, Rønne 1907, S. 126).

Henrik Langhorns selv gode og dømmesyge Stormløb mod P. Anchers »naturlige Klogskab, hans Visdoms Galenskab, hans mange Grovheder« med mere, — dette Stykke af Brevet bør efterlæses i sin Helhed, — kaste for os, som bedre skønne paa, hvad der boede i Peder Kofoed Ancher, et grelt Lys over Pietismens Overgreb. Til Held for Danmark og for Bornholm lod denne unge Mand sig ikke løbe ud af sin videnskabelige Bane.

I sit lange Brev omtaler Henrik Langhorn sin Stif-søster Elsebet Anchers Bryllup d. 31. Juli 1733 med Hr. Thomas Trojel (1702—69), da Sognepræst til Povelsker paa Bornholm og siden til Vissenbjerg i Fyen. Da denne omtales af H. Langhorn i de varmeste Udtryk, er det klart, at han betragtedes som vunden for Pietismen.

Henrik Langhorns Stilling som den første Sektfører paa Bornholm retfærdiggjør Fremkomsten af disse Oplysninger om hans Liv med Henviſning til, hvad der foreligger trykt tidligere om hans Virke. Saa meget mere, som Knud Heiberg i K. S. 5. R. 2. B. S. 161—84 har paavist, at der fra ham synes at drage sig Traade frem lige til Øens talrige Sektrørelser i vore Dage. Henrik Langhorns Optræden beredte Jordbunden eller Klippegrunden for Præsten og Lægen Andreas Agerbechs voldsomme og urolige Fremfærd under hans Præstetid paa Bornholm 1739—56; hans i Halle ind sugede pietistiske Forkyndelse bragte en Skare Agerbechianere til at fylke sig om ham. Øens verdslige Embedsstand fik ham 1756 flyttet af Vejen over til Kristiansø; den af Henrik Langhorn paavirkede Præst Thomas From byttede Kald med ham, men var ikke hans Menighed i Klemedsker vakt nok; »en blind og død Præst« blev hans Eftermæle der (nævnte Sted, S. 171). Saa tog dennes Kapellan (fra 1759) og Eftermand, den i selve Sognet fødte Jørgen Kofoed (1731—1813), paa ny kraftigt fat og førte sine Tilhængere ind i Hernhuternes Broderskab. Tyske Omløbere søgte til Klemedsker Præstegaard baade 1775 og 1798 og holdt her Brodermøder med Tilløb fra Øens andre

Sogne. Med Jørgen Kofoed, hvis Præstegjerning endte 1808, ere vi naaede ind i det sidst udløbne Aarhundrede, som af den saaledes forberedte Grund saa Sekterne mylre frem paa Bornholm, talrigere end noget andet Steds i Danmark.

Alt, alt for mange, tør vel nok siges, naar hensés til den golde Selvgodhed, den livsødende Splid, Sektvæsenet udsaar. Men jo større Splid, des stærkere Haab til den Johannes's Komme, som ud af et langt Livs Erfaring vil forkynde det eneste og evige: Børnlille, elsker hverandre!

Magnus Langhorn.

Af H. F. Rørdam.

Medens Henrik Langhorn henhørte til de agitatoriske Pietister og derfor allerede som Kadet af Zinzendorf var udset til en af Førerne for dennes Parti i København¹⁾, hørte Broderen Magnus Langhorn, der — at dømme efter hans efterladte Skrifter — ogsaa maa betegnes som Pietist, til de stiltfærdige inden for denne religiøse Retning, nærmest til den samme moderate Pietisme, hvortil hans store Velynder, Kong Christian VI, selv hørte. — Nogle Efterretninger om ham vil formentlig ikke savne Interesse.

I Gravskriften over »den fordum her i Live højædle og velbyrdige Hr. Magnus Langhorn, Kongl. Majest. til Danmark og Norge bestalter Oberstløjtnant af Infanteriet samt Kommandant og Forvalter paa Rosenborg Slot«, hedder det bl. a.: »Han blev født til Verden paa Fæstningen Christiansø Anno 1690 den 16. Juli til at trælles fra Ungdommen af. Hans Sjæl var sat i et Værksted til ideligt Arbejde, og alle

¹⁾ Kh. Sml. 5, IV, 196.

hans Dage var Stridsdage; men ved Guds Ords Betragtning og betimelig Beredelse til Døden blev hans Liv fornøjeligt, roligt og lykkeligt i Verden, saa snart han fik Forstands oplyste Øjne til skønne paa den rige og herlige Arv, som han havde at vente i Evigheden formedelst Jesum Christum. Hans daglige Beredelse til Døden gjorde ham stedse aktiv til det, som skulde udrettes her i denne Verden. — — — Han nød paa Jorden alle de uskyldige Forlystelser med et glad Mod udi Herrens Frygt, som var fornødne til Naturens Forfriskning og Opholdelse« (osv.)¹⁾.

Om hans tidlige Ungdom er intet nærmere bekendt. Dog synes han at have faaet en efter Tidens Lejlighed god Undervisning og var ikke ukendt med fremmede Sprog. Men det er for øvrigt sandsynligt, at Faderen, der var Garnisonsfeltskær paa den lille Klippeø i Østersøen, har søgt at uddanne ham til den samme Virksomhed, der blev Levebrødet for ikke faa af Slægten Langhorn. Usandsynligt er det heller ikke, at netop hans Færdighed i hvad der hørte til en Feltskærs og Barbers Haandværk har været en anbefaling for ham, da han 1720 blev antaget til Kammer-tjener hos Kronprins Christian (VI). Det var i de Dage ingen ringe Stilling og kunde bane Vej til højere Embeder. Lønnen var 600 Rdl. aarlig foruden andre Agreements, saa Langhorn 1725 kunde indtræde i Ægteskab med den 17aarige »velbyrdige, gudelskende og dydige Jomfru Dorthea Elisabeth Wagner«, Datter af Dr. med. Reinhold Wagner, der var død 1711 i Pestens Tid under sin Virksomhed som Læge i Kjøbenhavn²⁾.

Den 12. Oktober 1730 døde Kong Frederik IV paa Odense Slot. Det var Signalet til, at hans Efterfølger, Christian VI, gjorde rent Bord blandt de Embedsmænd, som ansaas for at have staaet i nært Forhold til den afdøde Konges Enke, Dronning Anna Sophie. Blandt dem, som

¹⁾ Brock, Rosenborg, II, 57 f. Meget i denne meget udførlige Gravskrift tyder paa, at Langhorn inden sin Død selv har forfattet den.

²⁾ Ingerslev, Danmarks Læger II, 56.

strax fik deres Afsked, var Slotsforvalteren paa Rosenborg Matthias Grønvald, og allerede d. 16. Oktober blev Magnus Langhorn udnævnt til hans Efterfølger.

Senere modtog han gentagne Gange Vidnesbyrd om Kongens uforandrede Velvillie. Nævnes kan det saaledes, at han paa sin Fødselsdag 16. Jan. 1732 som Foræring fik den paa Rosenborg opbevarede Thronstol, som Kongens Moder, Dronning Louise, havde benyttet, men som Dronning Sophie Magdalene ikke vilde gøre Brug af, fordi den forhadte Anna Sophie var bleven kronet i den¹). Et endnu større Vidnesbyrd om Christian VI's Yndest var det, at Langhorn d. 18. Novbr. 1733 udnævntes til Oberstløjtnant i Infanteriet og til Kommandant paa Rosenborg, hvorved han fik en Særstilling uafhængig af Kjøbenhavns Kommandant. Da Toldinspektør Heller 1739 søgte om Justitsraads Karakter, gav Kongen efter nogen Betænkning sit Samtykke dertil, af Hensyn til Mandens Embedsstilling, men dog med bestemt Forbehold om, at han ingenlunde maatte gaa foran »Langhorn paa Rosenborg, der er Oberstløjtnant og har været længere i Tjenesten«²).

Langhorn havde en Søster, Dorothea Elisabeth, Kammerjomfru hos Dronning Sophie Magdalene og siden gift med Præsten Boisen (ell. Boyesen) i Ringsager i Christiania Stift³), hvortil han vistnok var kaldet ved Dronningens Indflydelse. Efter nogle Aars Forløb teede denne Præst sig imidlertid saa ilde, at hans Afsættelse kunde befrygtes. I den Anledning henvendte Langhorn sig 10. Marts 1740 til Kongen, som samme Dag tilskrev Kancelliets Præsident J. L. Hulstein følgende, der ret viser, hvor gjerne han vilde yde sin gamle Tjener Bistand:

»I Morges har Oberstløjtnant Langhorn været hos Os; han har sagt Os, at hans Svoger, Præsten Boisen i Rings-

¹) Brock, Rosenborg II, 42.

²) Rørdam, Hist. Saml. og Studier II, 442.

³) Mon den Anders Andersen Boyesen, som blev immatrikuleret ved Universitetet 1700?

ager i Norge nu er saa underlig, at han ikke mere kan eller vil forrette sit Embede. Han (L.) frygter altsaa, at Biskoppen vil angribe ham, hans (L.s) Søster og deres Børn med Proces og forjage ham fra Embedet. For at forebygge denne Ulykke har han (L.) bedet Os, at Vi vilde anbefale Ham (Holstein) at lade en Formaningsskrivelse afgaa til Præsten Boisen, at han fremtidig flittigere end hidtil maatte forestaa sit Embede, eller, hvis han ikke kunde gøre dette, maatte frasige sig Embedet, for at en anden Præst i hans Sted kunde blive sat til Ringsager, der kunde afgive noget vist til Boisen, hvoraf han med Kone og Børn kunde leve. Naar Han (H.) selv vil tale med Langhorn, kan Han af ham udførligere erfare alle Omstændigheder. Han (L.) mener, at en saadan Skrivelse fra Geh.-Raad Holstein vil være af stor Nytte, thi Langhorn værdiger han (Boisen) ikke engang et Svar, skriver ellers heller ikke til nogen. Jeg har ikke kunnet afslaa en gammel Tjener, som Langhorn er, denne Begæring. Han (H.) har vel ogsaa tidligere ladet Breve af den Art afgaa til andre Præster¹⁾.

Af et Brev, Kongen to Aar senere tilskrev Holstein, ses, at Præsten var død, og at hans Enke havde henvendt sig til Dronningen om Bistand. Kongen skriver: »Vi vilde gerne se hende hjulpen, om det lader sig gøre«. Han beder derfor Holstein undersøge, »om man kunde paalægge Sognepræst Ancker, at han ikke maa afdrage noget i hendes Pension, fordi hun har nydt Naadensaar af Kaldet²⁾. Dette har Holstein dog næppe kunnet billige. Om Dronningen paa anden Maade har hjulpet sin forhenværende Kammerjomfru, er os ubekendt.

I Januar 1743 mistede Magnus Langhorn sin Hustru, der døde i Barselseng³⁾. Hun var Moder til 7 Børn, af hvilke de 3 døde spæde. Om de efterlevende 4 Døtres standsmæssige Ægteskaber har Dr. Zahrtmann ovf. S. 171

¹⁾ Rørdam, Hist. Saml. og Studier III, 41.

²⁾ Smst. III, 222. (Dat. 26. Nov. 1742).

³⁾ Jac. Langebeks Breve udg. af Rørdam, S. 34.

meddelt Oplysning. Om Langhorns Virksomhed som Slotsforvalter har Dr. P. Brock meddelt noget nærmere i sit fortjenstfulde Skrift »Historiske Efterretninger om Rosenborg« II. Han omtaler dog ikke, at Langhorn paa sine gamle Dage optraadte som Forfatter af to ikke ubetydelige Skrifter, der viser, at han var en meget from Mand, skjønt han aldrig nævnes i den pietistisk-herrnhutiske Kreds, der i de første Aar af Christian VI's Regeringstid tildrog sig megen Opmærksomhed og fremkaldte de stærke Angreb fra ortodoks Side. Om de to nævnte Skrifter skal nedenfor meddeles nogle Oplysninger. Forfatteren har ikke sat sit Navn paa Titelbladene, men kun antydnet det ved Navnets Begyndelsesbogstav (L.). Et Par Aar efter Udgivelsen af Skrifterne døde Magnus Langhorn i sit Embede 3. August 1759. Hans Lig nedsattes i St. Petri Kirkes Kapel, skjønt han havde hørt til Trinitatis Menighed, hvor han havde haft Kapellanen, Mag. Jens Olrog, til Skriftefader¹⁾.

Elleve Theologiske Betragtninger

Til egen Opbyggelse sammenskrevne af en gammel Mand, som ingen sand Fornøjelse har fundet paa Jorden, uden i den Lærdom, der tilveiebringer Lyksalighed, baade i dette Liv, som nu er, og i det tilkommende Liv. Kbhvn. 1756. 460 SS. 8vo.

Bogen vidner om stor Skriftkundskab og er affattet i et godt Sprog. Som en lille Prøve kan følgende Brudstykke hidsættes (S. 129 f.):

»Guds Børns Kierlighed til alle Mennesker er en Straale af Guds Kierlighed i deres Siæle, og ligner Gud, som forbarmer sig over alle; den er af gandske anden Art end al menneskelig og naturlig Kiærlighed; thi den har i sig Christi Sind, og er af den værdige Hellig Aand selv virket og meddeelt. Den er en Ild af Himmelen, som sætter Hiertet i Brand, og gjør, at Luen ey allene stiger op til Gud i

¹⁾ Brock, Rosenborg, II, 43.

Høyden, men og til alle Hjørner og Kanter, i alle Verdens Deele, hvor Guds fornuftige Skabninger ere; den viser Høyden og Breeden paa den Guds Kiærlighed, som er udøst i de Troendes Hierter i denne Verden, den følger Siælen i den anden Verden, og tiltager i Fuldkommenhed efter Guds Lignelse udi ald Evighed. Denne gudelige Kiærlighed er Fuldkommenheden af alle andre christelige Dyder, den er ikke Kiødets men Aandens Frugt, maa derfor heele Livet igiennem styres og regieres af den Hellig Aand. Vi bør derfor flitteligen og nøye give Agt paa den Hellig Aands Tale til os, som er Guds aabenbarede Ord, og danne og rette al vor Kiærlighed efter dette Guds Ords Regel og Rette-Snoer, saa er ved Christi iboende Kraft vor Kiærlighed til Gud og Næsten altid af et reent Hierte, og af en Troe, som er uden Skrømt«.

Skriftet findes anmeldt i »Efterretninger om Nye Bøger og Lærde Sager for Aar 1756«, S. 543—8, hvori Forfatterens Navn fremdrages paa følgende Maade: »Commandanten paa Rosenborg-Slot, Høyædle og Velbr. Hr. Oberst-Lieutenant von Langhorn har her sat os i Stand til at meddeele vore Læsere et theologisk Skrift fra en Militair-Person, hvilken Lykke vi ellers ikke lettelig kunde ventet¹). Han har derudi, som det synes, Tid efter anden til sin egen Opbyggelse optegnet de Betragtninger, han i sin høye Alderdom har givet sig over Guds Arbeyde paa Mennekens Siæle i dette Liv, den Saligheds-Orden, dem er forelagt, det Regnskab de har at aflægge, og det ævige Gode, de har at vente. Adskillige af hans Venner, hvis Igenpæmlæsning og nøyere Kiendelse han har underkastet disse sine Tanker, have raadet ham til at udgive dem til Fleres Opbyggelse og Nytte«.

Efter en Udsigt over de Skriftord, hvortil »Betragtningerne« knytte sig, fremdrager Recensenten adskillige

¹) Nogle faa Aar senere optraadte to Søofficerer (Diderik de Thurah og Frederik Lütken) med en Række opbyggelige Skrifter i samme Aand som Magnus Langhorn.

aparte Udtalelser, saasom: »et genfødt Menneskes Væsen bestaar af Sjæl, Legeme og Aand, men andres alene af Sjæl, og Legeme«. — Luther har ikke sat noget nyt Lys i Lysestagen, men da han som en gudfrygtig og flittig Bibellæser saa', at der var kommen en Tyv i Lyset, dristede han sig til i Guds Kraft at rense og snyde Lyset«. — Om Lazarus, som laa ved den rige Mands Dør, medens Hundene kom og slikkede hans Saar, mener Forf., »at Lazarus daglig har haft sit Ophold af de overblevne Levninger ved denne Herres Hof, og formodentlig ligget i et Skur, som Jøderne gemenlig havde uden for deres Huse, og der haft den rige Mands Hunde tidt omkring sig; thi vi vide, at Hus-Hunde aldrig taale fremmede og ubekjendte Betlere komme nær deres Herrers Gaarde, au contraire, i Stedet for at slikke deres Saar, gø og hjæffe de imod saadanne Betlere, indtil saa længe de gaa deres Vej; følgelig maa Lazarus have været et bekiendt fattigt Menneske i den rige Mands Gaard, og muligen faaet af hans Domestikker mangt et godt Stykke; thi hvor der er daglig Gæstebud, der gaar det ikke saa knapt til«. — Om den rige Mand bemærkes, at han ikke blev fordømt, fordi han havde levet i Pragt og Herlighed eller havde vist Ubarmhertighed mod den fattige Lazarus, men fordi han »døde i sine Synder«.

Til Slutning bemærker Anmelderen, »at Forfatterens gudelige og velmente Forsæt, i at tjene ustuderede Folk i deres Andagt, bør med Billighed undskyldes og fritages ham fra en stor Del Anmærkninger, som kunde gøres, saa vel i Henseende til mange af Tankernes Grundighed, som Ordenen i det hele Skrift«. — Det har aabenbart ikke været Forfatterens Hensigt at give en systematisk Fremstilling af de kristelige Hovedlærdomme, men mere eller mindre vel ordnede Tanker over Skriftord til egen og andres Opbyggelse.

Tolv Discourser

i Form af Samtaler imellem To Brødre, opskrevne til deres videre Eftertanke, som have dybere Indsigt i de Theolo-

giske Sandheder, af en ustuderet gammel Mand, der søger sin daglige Forlystelse i at randsage Skriften, for deri at finde Sandheden og Vejen til Livet. Kbhvn. 462 S. 8vo. (Paa sidste Side: Hafniæ, mense Aug. Ao. 1757).

De to samtalende betegnes ved N. og L. Den første gør Spørgsmaal, som den anden (Langhorn) besvarer og i sine Svar lægger megen Menneskekundskab og dyb Indsigt i Kristendommens Lære for Dagen, idet han jevnlig fremdrager oplysende Exempler hentede fra Erfaringer, han selv havde gjort ved Omgang med Mennesker af forskellig Aandsretning.

Af 7de Samtale, der viser Forfatterens Syn paa Pietismen, kan følgende hidsættes:

N.

Da jeg Anno 1708 første gang kom her til Staden, hørde jeg meget tale om en ny Secte, som var opkommen i Tydskland, Pietismus kaldet, og at nogle af denne Sect skulle opholde sig her i Byen.

Een god Ven, som meente mig vel, Navngav nogle af disse Personer, dem han kaldte Pietister, for hvilke (sagde han) jeg skulde tage mig vel vare, og skye deres Omgang.

Jeg takkede ham for denne Advarsel, og det saameget mere, efterdi jeg var i et Huus, hvor just een af disse benævnte stod i Tieneste, som Informator.

Men som ieg tilforn aldrig hverken havde læst, eller hørdt nævne det Ord Pietist, saa var jeg curieux at vide, hvad denne nye Secte havde for nye Lærdomme. Min Ven svarede herpaa: at disse Folk vel ikke havde nogen nye Lærdom; de bekiendte sig til den Evangeliske Kirke, og vigede ikke fra vor Apostoliske Troes Artikler; men for Resten vare de Singularister, der anstillede sig hellige, retfærdige og gudelige, og formedelst Bøn, Sukken, Fasten, nedhængende Hoved, og simpel Klædedragt etc. distingue-rede sig fra andre; i Besynderlighed, (sagde han) gjøre de sig al optænkelig Umage med at føre andre til Pietet;

hvortil de dog ikke synes at være vel skikket, de tilside sætte verdslige Studeringer og tale alene om Studio Pietatis, og saadanne Ting.

Af denne Definition kunde ieg umuelig see, at Pietismus var en Secte, saasom enhver Sect har sine egne og besynderlige Lærdomme, der viser, hvorudi deres Religion egentlig bestaar, og hvori den er adskilt fra andre Religioner, thi hvad deres Bøn og Suk, Faste og nedhængende Hoved anbelanger, da er det for deres egen Regning; hykle de, eller ere de redelige og retskaffne, da er det for Gud aabenbare, som kiender Hierterne; er altsaa ikke min Sag at dømme.

Det Navn Pietist var mig besynderligst og umueligt at definere, thi jeg havde lært i Skolen: at Pietas er Gudelighed, og Impietas Ugudelighed, jeg havde læst i min Bibel 2. Tim. 3, 12, at alle de, som ville leve gudeligen i Christo Jesu, skulle forfølges, og Tit. 2, 12, at Guds Ejendoms-Folk skulle forsage Ugudelighed og leve gudeligen i denne Verden. — — — Hvis de ere Hyklere, Skielmer og Bedragere, saa fortiene de jo ikke at kaldes Pietister eller Gudelige, men de bør agtes og kaldes det, som de virkeligen ere. — — — Her er Guds Ord den rette Prøvesten til at kiende de ægte og u-ægte Metaller; til denne ubedragelige Prøvesteen vil jeg holde mig.

Heri gjør I vel og viselig, sagde min Ven. I er et ungt Menneske og kiender ikke den onde Verden endnu, derfor varer jeg eder ad; vær aldrig lettroende og vogter eder vel for Hyklere og skinhellige Folk, thi af dem er jeg ofte taget ved Næsen.

Jeg fandt mig forbunden at takke denne gamle gode Mand for hans troehiertige Formaninger og Advarsler, som virkelig have været mig til Nytte, især da jeg som fremmed ikkun kiendte faae af Stadens Indvaanere. Men det Ord Pietist, i Henseende til Applicationen paa visse mistænkte Personer, blev mig et Paradoxum, og er det endnu indtil denne Dag.

L.

Pietismus er ingen Secte, men et opdigtet Øge-Navn, at gravere de Personer med, som for ald Verden bekiende og tilstaae, at deres alvorlige Forsæt er at ville ære, tiene og tilbede den sande og levende Gud, og ynske at kunde elske ham af deres gandske Hierte over alle Ting, som attraae intet mere end at være Evangelium lydige af Hiertet i Troen paa den Herre Jesum Christum efter den Lærdoms Form, til hvilken de ere hengivne.

Af alle de mangfoldige Secter, som har været, og endnu er i Christenheden fra Apostlenes Tider af, finder ieg paa Kietter-Registeret ingen Pietiste; enten ere Secterne beskrevne i Henseende til deres Anførere og Hoved-Personerne, eller i Henseende til deres Fanatiske Meeninger og ugudelige Lærdomme, førend Anno 1689, da først hørte man tale om en ny Secte i Leipzig, som man gav Navn af Pietismo, og skal have havt denne Oprindelse, nemlig nogle skikkelige og gudfrygtige Studiosi Theologiæ frekventerede Collegia Privata hos Hr. Magister Franck og Hr. Magister Schade, hvor fornemmelig Bibelen blev tracteret, og deraf viist, hvorledes den sande Lærdom, som hører til Gudfrygtighed, skulde in Praxi udøves og bevises i Liv og Levnet af alle sande Christi Bekiendere, saavel af Lærere som Tilhørere, og at Guds saliggjørende Naade til den Ende i Ordet underviser os, at vi skulle forsage Ugu-delighed og de verdslige Lyster og leve tugteligen, og retfærdeligen, og gudeligen i denne Verden.

Denne Lære-Maade til Gudeligheds Øvelse gjorde ved Guds Naade saadan Indtryk udi Auditorii Hierter, at mange af dennem resolverede strax og uden Opsættelse at ændre deres frie og frekke Leve-Maade, og lade det være nok, at de i den forbigangne Tid havde bedrevet det, som alle kiødelige og uomvendte Mennsker have Lyst til; desaaarsage separerede de sig fra deres forrige Stalbrødre, og gik ikke mere med dennem i Kroe-Huse og i de sædvanlige Vinkeler, eller i andre liderlige Huse, men de samledes for sig selv

paa deres Cammere i deres Logementer, og førte et indbyrdes stille Levnet med hverandre.

Dette gjorde en Opsigt og Bevægelse hos de andre kiødelige og frekke Studenter, hvilke talte bespotteligen, fordi disse ikke vilde løbe med i samme Liderlighed og Ryggeløshed som de, og derfor kaldte dennem spotvis Pietister, eller de gudelige; heraf fik da allerførst Pietismus sit Navn, og saadan Origin har Pietismus, naar Ordet ret skal forstaaes og ret appliceres. — — —

See! dette var Begyndelsen; hvad siden er passeret fra Anno 1689 til Dato, baade i hele Tydskland, saa og i Dannemark, Sverrig, og i andre Lande, kanst Du selv læse, om du gider, i de mangfoldige udkomne Skrifter om Pietismo; jeg er bleven kied deraf for mange Aar siden, thi det meste bestaaer i en Blanding af mangehaande Slags Kiettere, Sværmere, Fantaster, Hyklere og Bedragere, som alle kastes i een Potte, alle med eet Navn, nemlig Pietister, eller paa Dansk: de Gudelige.

Jeg erinder mig de Aaringer, førend den Kongelige Forordning af 7. Octb. 1733 blev proclameret, hvori alle de Geistlige i Kongens Riger og Lande strengeligen bleve befalede at entholde sig fra al Skienden og Larmen paa Prædike-Stolene, særdeles imod de saa kaldede Pietister, at naar Almuen og den menige Mand talede om en aabenbar Hyklere, Bedragere, Kiettere, Sværmere, Separatist, den hellige Nadvers Foragtere, og al god Kirke-Ordens Forstyrre, saa brugte de ikkun det eene Ord, nemlig, han er en Pietist, eller han er een af de Gudelige.

Som man ser, tager Forf. ret skarpt Afstand fra de aandelige Udskejelser, som den Gang var en Fare og en Fristelse for ikke faa af den opvakte Kreds, medens han hævder, at »Pietist« ikke burde være et Øgenavn, da det ret forstaaet kun angav, hvad alle Kristne burde være.

Luthers »Spaadom« om Kirken i Norden.

Ved **H. F. Rørdam.**

I Grundtvigs Digt »Frants Volkmar Reinhards Minde«, der første Gang tryktes foran hans Prædiken: »Hvorfor kaldes vi Lutheraner«? (1812), findes det bekendte Vers:

Lutherus! paa det høie Nord
Du spaaende har peget,
Der, sagde du, skal bo Guds Ord,
Naar det fra os er veget.
Ak! vil dit Folk Guds Ord forsmaa,
Da gid dit Spaadomsord bestaa:
Blier Ordet fredløst vidt om Land,
Da gid det sig af Bøg og Gran
Vil bygge her en Hytte.

Man har oftere spurgt, hvorfra Grundtvig har hentet denne Spaadom af Luther, men længe forgæves. At Melancthon og andre af de wittenbergske Reformatorer har udtalt sig saaledes, som antydet er i Grundtvigs Vers, har man imidlertid længe vidst, ligesom det i det hele er bekendt, at Reformatorerne i Wittenberg under de pinagtige kirkelige Stridigheder, der hjemsøgte Reformationens Hjemland, oftere med længselfuldt Blik saa' hen til Norden, hvor Evangeliet under Kong Christian III's kloge og trofaste Styrelse havde bedre Vilkaar end i Tydskland selv¹). Og det

¹) Se Dän. Bibl. IV, 102 ell. Kh. Sml. 3. III, 722 Not. 2. Rørdam, Kbh. Univ. Hist. I, 209.

var ikke blot til Kongen, man saa' op, men ogsaa til Folket, hos hvilket i alt Fald Melanchton fandt større sædeligt Alvor end hos hans egne Landsmænd¹⁾.

Om Grundtvig har fundet et Udsagn af den antydede Art i Luthers Skrifter, maa betvivles; ellers var det vistnok kommet frem, medens han levede, da flere af hans Venner sikkert har spurgt ham, hvorfra han havde denne Spaadom. Maaske har han selv i Tiden glempt, hvorfra han havde den. Men da han — særlig i en tidligere Periode af sit lange Liv — syslede meget og var nøje fortrolig med vore gamle Salmebøger og Kirkehaandbøger, saa antager jeg det for saa godt som vist, at afd. Cand. theol. William Jacobsen traf det rette, da han 1883 i Anledning af den forestaaende Mindefest for Luthers Fødsel fremsatte den Formodning, at Grundtvig havde sin Viden fra den Takkebøn for Freden 1629, der optoges blandt de sædvanlige Kirkekollekter i vore Salmebøger, og oplæstes paa Michelsdag, der som bekjendt længe bevarede som Helligdag i den dansk-norske Kirke, nærmest med det Formaal at tjene som Høstfest. Jacobsens Artikel om Sagen (i Dansk Kirketidende 1883, Nr. 49) blev af Ludv. Schrøder udførlig refereret kort efter i Højskolebladet (Nr. 122) idet han udtalte det Ønske, at nogen vilde nærmere oplyse Sagen.

Da jeg, endnu inden Jacobsen havde fremsat sin Formodning, var kommen paa den samme Tanke, skal jeg her søge at føre Sporet noget længere tilbage, idet jeg først meddeler et større Brudstykke af den omtalte Bøn²⁾.

S. Michels-Dags Bøn,

som er Tacksigelse for Freden.

O du langmodige oc taalmodige, milde oc barmhiertige Fader oc all Trøstens Gud, vi maa, baade Store og Smaa, bekiende tillige vore mange og slemme Synder, de hafve

¹⁾ Dän. Bibliothek IV. 97.

²⁾ Meddeles her efter Christian Cassube's Guds Børns Røg-Altars, Kbh. 1685, S. 189 ff.

fortient langt større Straf, end den, din Haand hafver her til Dags ladet komme ofver os, som dog vare altfor svage, sligt at udstaa i nogen maade. Men du, som icke hafver Lyst til nogen deris Forderfvelse, hafver opholdet os i denne farlige Tid, oc icke ladet os blifve til Skiendsel, eftersom vi af din Naade hafve forladet os paa din Faderlige Godhed alleene, med vore Smaa, hvilcke du oc syndeligen hafver loftet din oc dine hellige Engles Beskyttelse i al Nød og Fare.

Du forhalede vel din Hielp nogen Stund, at lære os Troen oc Taalmodighed, at kaste al vor Omsorg paa dig alleene, oc længis efter dig til visse Befrielse i betimelig Tid.

Saa hafve vi da nu befundet imod all Menneskelig Forhaabning, hvorledis du hielper self saa underligen, naar ingen hielp kand: Oc dette baade eller (!) i denne forrige elendige Krig i adskillige Maader, oc end allermeest der den grumme oc mægtige Fiende, som saa pluzeligen hafde indtaget baade Holsteen oc Jydland tillige, oc dem behulde saa lenge, oc saa tryggeligen; maatte dog dis midlertid unde os vor gode reene Evangeliske Religion u-forhindret oc u-forkrænket, saa ingen blef nødt til anden Rekiendelse, mod Samvittigheden¹⁾, i hvor det ellers gick af med adskillige Beskatninger oc Plager, indtil du oc gjorde det self, af idel faderlig Medynk oc Naade, at de maatte saa ufortøvet sig hen ud igien forføye, saa snart den ynskelig Fred, af din blotte Godhed, blef besluttet der om, med saadane Conditioner og Leyligheder, som var ofver all Menniskelig Forhaabning oc Tancke i alle Maade.

O du gode, milde oc barmhiertige Fader! dig skee

¹⁾ Her hentydes til den store Fare, de kejserlige Troppers Over-svømmelse af den jyske Halvø i Aarene 1627—29 havde med-ført, idet der herved var aabnet Jesuiterne Udsigt til at tilbageføre Befolkningen til den romerske Kirke, ligesom Tilfældet havde været i Bøhmen. Et herom til Paven indgivet mærkeligt Forslag af en dansk Konvertit, der havde opnaaet en høj kirkelig Stilling i Wien, er af Prof. Johs. Steenstrup meddelt i Kh. Sml. 3. I, 625—34.

Lof, Pris oc Tack, for du saa vel hafver bevaret din Christne Kircke hos os, som din Øyesteen, oc under dine Vingers Skygge: Som varst self hendes Klippe oc Slot, ja Skiold oc Værn, Beskyttelse oc Salighed: Saa hun vel maa fortælle dine underlige Ting, som din høyre Haand hafver giort, med egen Kraft oc Mact alleene, der er saa skrekkelig, naar du vilt vise den iblant alle Konger paa Jorden. Hvilcket er skeet, ligesom du dermed vilde forsickre os, om hvis hin gode Luther spaaait hafuer, at din sande Meenighed saaledis skulde blifue ved, i disse Nordiske Lande, oc opholdis der, indtil Verdens Ende, saa fremt nogle icke self heel modtvilligen forkaste saadan din Godheds dyrebar Skat: Hvilcket du self bevare os fra, med din Hellig Aand, for Jesu Christi vor Herris skyld. — —

At denne Bøn er forfattet af den dansk-norske Kirkes daværende Primas, Biskop Hans Povlsen Resen († 1638), vil ingen tvivle om, der kender denne Mands store Kærlighed til Luthers Minde og hans ubestridte Plads som Kirkens Ordfører i hin Tid. Men et andet Spørgsmaal er det, hvorfra Resen har haft sin Viden, da det paaberaabte Udsagn af Luther næppe findes i dennes udgivne Skrifter og heller ikke i de af hans Venner samlede »Tischreden«. Med Sikkerhed at besvare Spørgsmaalet er vel ikke muligt; men jeg tvivler ikke om, at Resen, der saa nøje kendte den ældre danske Andagtsliteratur, havde sin Viden fra den mærkelige Tilegnelse til Christian III, hvormed Frants Vormordsen havde indledet »En skjøn liden Bønnebog«, der udkom 1551 og siden ofte oplagdes paany, og hvori en Prædiken af Luther refereres, hvori denne i de stærkeste Udtryk havde prist Danmarks Lykke under Kong Christians Styrelse, og hvori han bl. a. i Tiltalen til Kongen havde ytret: »Dine Rigers Indbyggere annammer og indtager med Dig til Herberge Jesum Christum den korsfæstede, som idag i saa mange Lande, Riger og Stæder forsmaaes, forskydes og fordrives i sit hellige Ord udi Ordsens An-

nammere og Tjenere; og alligevel haver han Bolig hos Dig og dine Indbyggere, og Du skalt (sagde han) derimod annammes igjen, og dine christne Undersaatte med alle gudfrygtige i den ganske Verden, til de evige Saligheds Boliger*.

Det er ikke Citat af en Bog, men Gengivelse af en Prædiken af Luther, som en eller flere af de mange danske Studenter, som i Reformationstiden besøgte Wittenberg, havde hørt, og som havde gjort et dybt Indtryk paa Tilhørerne. Læser man Referatet af Prædiken i sin Helhed, saaledes som det gengivet i Kh. Saml. 5. II, 465, lades man ikke i Tvivl om, at det kan have givet Resen Grundlaget til hans Udtalelse om Luthers Spaadom om Kirken i Norden, især naar han saa' hen til den store Fare, hvori den nys havde været stedt under Kejserkrigen, og hvori mange evangeliske Kirkesamfund fremdeles var stedte under Tredivaarskrigens Rædsler, der drev saa mange tyske Familier til at forlade Hus og Hjem og søge Fristed i Danmark, hvor man velvillig modtog dem og hjalp dem til at oprette egne Menigheder med tydsk Gudstjeneste ikke blot i København, men ogsaa i Helsingør, Køge, Næstved og andensteds¹). Det var paa en Maade Takken for hvad vi i sin Tid havde modtaget fra Tydskland ved Reformationen — men har Tydskerne nogensinde sagt os Tak for den Gæstfrihed, der vistest dem, da de var under trange Kaar, eller har de ikke meget mere søgt at rive det mest mulige til sig og at skubbe de gamle Besiddere ud af deres Arvelod for selv at indtage deres Pladser!

¹) Ny kh. Sml. III, 134 flg. Et højst mærkeligt, man kunde næsten sige overvældende Vidnesbyrd om den Gæstfrihed, Christian IV viste imod nogle fordrevne schlesiske Adelsmænd, findes meddelt af Chr. Bruun i Danske Samlinger 2. R. V, 372 ff.

Smaastykker.

I.

De nye kongelige Gravkældere i Roskilde Domkirke.

Af Etatsraad *Hiort-Lorenzen*,
Domkirkens Værge.

Da det var blevet bestemt, at det store Gravmæle for Kong Christian den Niende og Dronning Louise, hvortil der efter Kongens Død indkom Bidrag fra hele Landet, skulde have Plads i Frederik den Femtes Kapel, maatte det tages under Overvejelse, hvorledes der kunde tilvejebringes anden Plads for nogle af de Kister, som nu staa i dette overfyldte Kapel. Uden Bortflytning af nogle af disse kunde Gravmælet umulig opstilles i dette Kapel. Det eneste Sted, hvor der kunde skaffes Plads, var Krypten under Kapellet. Oprindeligt fandtes her slet ingen Krypt. Kapellets Gulv laa umiddelbart paa opfyldt Jord, men da dette senere viste sig at medføre Ulemper, blev der for henved 60 Aar siden ved den daværende Bygningsinspektør Friis' Foranstaltning opmuret tre paralelle, paa lave, men svære Piller hvilende Hvælvinger til at bære Gulvet. Da man saa i Aaret 1868 nedbrød de Krabbers og de Hahnens Gravkapeller, der laa paa hver sin Side af Kongeporten, for at skaffe mere Plads i selve Domkirken — hvilken Nedrivning forøvrigt nu viser sig at have været ret overflødig — vidste man ikke bedre end at flytte de i disse to Kapeller baade over og under Jorden staaende Kister, 14 i Tallet — endel var allerede 1828 paa Grund af ilde Lugt nedgravede paa Domkirkegaarden — ned i den nævnte

nye Kælder, som de næsten fyldte. Der var meget uhyggeligt i dette mørke, lave Rum, hvor Ingen vovede sig ind uden tvingende Nødvendighed. Kisterne forfaldt mere og mere. Endog Otto Krabbes prægtige Marmorkiste var, antagelig under Transporten derved, gaaet midt over og sammenholdtes ved nogle ret brutalt indsatte Jernkramper. Domkirken havde visselig ingen Ære af dette Gravkammer.

Man besluttede da at bortflytte alle disse Kister, hvorved Kultusministeriet ikke fandt Betænkeligheder, da Krabbernes og Hahnernes Kapeller forlængst var hjemfaldne til Domkirken, og det lykkedes at finde en heldig Plads til dem i Vor Frue Kirke i Roskilde. Dennes søndre Sideskibs to vestlige Hvælvingsfag, som tidligere var benyttede til Lighus, indrettedes nu til Gravkapel for Krabberne og de to tilsvarende Hvælvingsfag i nordre Sideskib til Gravkapel for Hahnerne. Efter at 6 af Kisterne med Overjægermester Joachim Vincens Hahns første Hustru, Fru Sidsel Kaas († 1667) og Geheimeraad, Stiftamtmand Otto Krabbes 5 Børn var nedgravede paa Graabrødre Kirkegaard, blev de øvrige 8 Kister henførte til Vor Frue Kirke. De to prægtige Marmorsarkofager med Geheimeraad Otto Krabbe († 1719) og hans tredie Hustru, Fru Birgitte Skeel († 1737 som Patronesse for Roskilde adelige Jomfrukloster) hensattes i det nye Krabbekapel og er begge blevne omhyggelig restaurerede. 6 Kister med Otto Krabbes første Hustru, Fru Dorothea Gersdorff († 1680), hans anden Hustru, Fru Katrine Susanne Hahn († 1685), hans Datter, Charlotte Amalie Krabbe, som var gift med Ulrik Christian Gyldenløve og døde 1719 i ung Alder, Overjægermester Joachim Vincens Hahn († 1680), hans anden Hustru, Fru Ida Hedevig Rumohr († 1681) og hans Søn, Frederik Hahn, ville antagelig blive restaurerede og henstillede i de to nye Kapeller, som derefter paatænkes aflukkede mod Kirken med de to smedede Jerngitre, som tidligere vare anbragte ved Kapellerne i Domkirken. Charlotte Amalie Krabbes Kobberkiste med lue-

forgyldte Forsiringer er i fortrinlig Stand og vil faae sin Plads ved Fodenden af Faderens Marmorsarkofag. Joachim Vincens Hahns og Fru Ida Hedevig Rumohrs Messingkister, ligeledes med lueforgyldte Sirater, ere noget defekte — de paa dem oprindelig anbragte Kristusfigurer er forlængst bortstjaalne — men kunne dog bringes i ret god Stand. De øvrige Kister er betrukne med Fløjl og Læder og ligeledes defekte, idet der mangler flere Vaabenskjolde, men ogsaa disse Kister ville kunne restaureres saa nogenlunde. Naar alt dette en Gang i Aarets Løb er bragt i Orden, vil Vor Frue Kirke være bleven en Seværdighed rigere. Under Arbejdet i denne Kirkes nordre Sideskib fremdroges og restaureredes tillige en gammel, forlængst tilmuret, lav og snever Døraabning, gennem hvilken Vor Frue Klosters Nonner i længst henfarne Dage gik ind til Taarntrappen, naar de skulde ringe Kirkens Klokker.

Efter at alle de nævnte Kister var bortførte fra Domkirken, blev Kælderen under Frederik den Femtes Kapel udgravet over en Alen, de 6 Piller, som bar Gulvet, undermuredc, Gulvet flisebelagt, Væggene asfalterede og pudsede tillige med Hvelvingerne og 4 nye, større Vinduer indsatte. saaledes at det ca. 350 Kvadratalen store Rum nu er blevet en lys Gravkælder med rummelige Pladser. I Jordfylden fandtes en Mængde Ben, som i al Stilhed nedgravedes paa Domkirkegaarden.

Dette betydelige Arbejde, som paabegyndtes ifjor i August Maaned, var næppe fuldført, før Hs. Majestæt Kongen i Slutningen af November tog den Bestemmelse, at der i Krypten under det foranliggende Christian den Sjettes Kapel¹⁾ skulde indrettes Plads til Prinsesse Maries Marmor-

¹⁾ Det har i de senere Aar været almindeligt at kalde hele Harsdorffs Bygning Frederik den Femtes Kapel. Dette er ikke korrekt. Bygningens forreste Del, hvor Christian den Sjette og Dronning Sophie Magdalene er bisatte, og hvor ogsaa Kong Christian den Niende og Dronning Louises Kister midlertidig ere hensatte, hedder officielt fra gammel Tid Christian den Sjettes Kapel.

sarkofag. Denne Krypt var helt fyldt med Kister. I det østlige Hvælvingfag henstod Christian den sjettes Svigermoder, Markgrevinde Sophie Christiane af Brandenburg Culmbach († 1737), hendes Datter, Fyrstinde Sophie Caroline af Østfrisland († 1764) og Christian den Sjettes Datter, Prinsesse Louise († 1724), i det vestlige Hvælvingfag Prins Emil af Augustenborg († 1841) og Prins Alexander af Hessen Philippsthal-Barchfeld († som dansk Søkadet 1841), i de mellemliggende 3 Hvælvingfag 2 Børn af Frederik den Femte, 3 Børn af Arveprins Frederik og 6 Børn af Frederik den Sjette samt Prins Vilhelm af Hessen-Philippsthal-Barchfeld († 1834) og hans Gemalinde Prinsesse Juliane († 1850). Alle disse Kister blev førte ind i Krypten under Frederik den Femtes Kapel, hvor de ville faae deres endelige Plads, saasnt derom er truffet Allerhøjeste Bestemmelse.

Derefter paabegyndtes Arbejderne i Christian den Sjettes Krypt. Gulvet blev sænket 18 Tommer, det østlige Hvælvingfag, som bestemtes til Prinsesse Maries Gravkapel, yderligere et Trin, og her indsattes et nyt stort Vindue, alle Væggene blev ogsaa her asfalterede og ompudsede tilligemed Hvælvingerne, nyt Flisegulv anlagt og elektrisk Lys indlagt med særlig Ledning, hvilket var nødvendigt alene for Arbejdets Skyld. Hele Rummet, som før var mørkt og skummelt med fugtige Mure, gjør nu et lyst og venligt Indtryk. Gulvet i Prinsesse Maries Kapel er blevet belagt med graablaa Marmorfliser.

Da denne Gravkjælder antagelig i Fremtiden vil blive benyttet, fandtes det nødvendigt at omlægge den dertil førende Trappe, som frembød store Vanskeligheder for Nedbringelsen af Kisten, og der er nu bygget en helt ny Trappe, som fører lige ned fra Kirken. Den har paa Grund af Grundens Uddybning faaet 2 Trin flere end den gamle Trappe. Man har benyttet Lejligheden til at frigøre det tidligere tilmurede Melletrum mellem Domkirkens Ydermur og Christian den Sjettes Kapels Ydermur, hvorved der er

aabnet et interessant Indblik i dette Forhold. Ved Gennembydningen af Kirkens svære Mur, der hvor den nye Trappe skulde anlægges, stødte man paa en ældgammel, betydelig Rundbue i Muren, af hvilken der afdækkedes Dele paa begge Sider. Buen har været dekoreret med en Vinranke, af hvilken der fandtes tydelige Levninger, og paa dens indre Led fandtes et Par Helgenbilleder og andre Forsiringer. Om disses Bevarelse er endnu ingen endelig Bestemmelse truffen. Hele Arbejdet, som har været meget omfattende, er uuder Professor Hans J. Holms Ledelse udført af Murermester C. J. Schledermann og har taget en Tid af over 7 Maaneder. Til alt Held var det saa godt som afsluttet, da Murerlockouten indtraf. De ret betydelige Udgifter afholdes af Domkirken, som i Aaret 1879 overtog Vedligeholdelsen af de kongelige Kapeller.

De, der besøge Domkirken, ville fremtidig faae Lejlighed til at tage ogsaa disse Gravkædere i Øjesyn.

II.

Om Skolehold og Degnelæsning paa Amager 1735.

Ved *Henrik Pedersen*.

Efterfølgende Brev, hvis Original findes i Sjæll. Stifts Landsarkiv, skyldes »den lærde Amagerdegn» Jokum Halling i Taarnby (f. 1668, d. 1737); om hvis Liv se Danske Samlinger 1. R. II, 60 ff. Anledningen til dets Fremkomst var den, at Regeringen ved denne Tid indsamlede Materiale fra hele Landet til Oplysning om Skoleforholdene for at kunne realisere sin store Plan om at indrette Skoler overalt, hvor der hidtil ikke fandtes saadanne. Brevet meddeles, fordi det giver et klart og paalideligt Billede baade af Skolevæsenets Tilstand og Vilkaar paa Amager ved denne Tid og af Fremgangsmaaden og Besværlighederne ved Degnenes Religionsundervisning.

Brevet bærer Udskriften: »A Monsr Monsieur Niels Glud, Hans Høyædle Høyærværdigheds høytbetroede Assistent og Klokker til vor Frue Menighed i Kjøbenhavn«.

Meget Hæderlig og Vellærde Sr Niels Glud,
min ydmygste Hilsen!

For at kunne efterleve Hans Høyædle Høyærværdigheds ved Dem fremsendte Ordre, at berette om Scholerne og deres Tilstand her i Sognet, da saavidt jeg kand derpaa give mit underdanige Svar, følger det saaledes: Jeg frygter, at som Sognet er vidtløftigt, jeg og skal falde til et vidtløftigt Svar, med hvilket jeg snarere skulde bemøye end fornøye nogen at igiennemlæse:

Her er 7 Byer i Sognet; hvor af en hver har sin Scholeholder, som Sognepræsten dem beskikker, fattige Personer, som har intet andet at leve af:

1. I Taarnby er Niels Lund, har gaaed nogle Aar siden i Kiøbenhavns Schole, har selv skaffet sig en Stue, hvor hand har en Samling af saa mange Børn, som Forældrene holde dertil, og giver ham et omløbende Brød i Uge-Viis med Ophold til Føde og videre efter Accord for deres Underviisning i at læse og skrive, ligesom Børnene ere bekvemme til, aarligen 10 til 12 Daler.

2. I Sundby-vester er Knud Jensøn; ham skaffer Byen et Hus at være i med Hustru og Børn, hand nyder ugentlig 3 Skilling af de Børn enhver, som lærer at læse, og fire Skilling af dem, som tillige skriver og regner, og ej videre med Kost eller anden Ophold. Tallet paa Børnene er uvist, ligesom nogle voxer til, saa gaar andre af, naar de ere komne saa vidt, at de have været til Guds Bord, længere vil Forældrene ej undvære dem fra deres iidelig og paatrængende Arbejde. Hand har været her paa Landet i de første 16 Aar. Nu i den 3^{die} Bye:

3. I Sundby-øster er Maths Jensøn, har selv skaffet sig et Huus med sin Ungdom at samles i, hand har Hustru og Børn og er accorderet med Bye-Mændene, ligesom den forrige, om 3 à 4 Skill. ugentlig for hver Barn.

4. I Kastrup er en ung Karl, Niels Jensøn Tisted, (som tillige leeger paa Orgelværket i Kirken, hvorfor Sognet lønner

ham over alt med 1 Mark af Gaarde og 1 Skilling af hver Huus). Der ere kun 9 Gaarde i Byen, som giver ham, hvilke der have Børn (de der have ingen, give intet), ugentlig en hver Mad og Drikke, Seng, Ild og Lyvs, en gaard efter anden, kand være 10 Daler aarlig, hand nyder for sin Underviisning om Aaret, saasom hand er skikkelig og flittig baade med Orglet i Kirken, og sin Schole hos en hver gaard Uge-viis at opvarte.

5. I Maribolille har været Bernt Smertz, Studiosus, som tog Afsked afvigte Paaske, havde sit Bord og Losement ugentlig, hos en gaardmand efter anden. Lønnen kand være, som Byemændene aflegger ham med, hver halve Aar 6 Slette Daler. Nu til denne Tid er ingen, førend Assessor Wandel¹⁾ faar opsøgt sig en bekvem Person dertil, og Bye-Mændene bliver accorderet om hans Ophold i Vinter. Der ere i Byen 19 gaarde; men i slet Tilstand, saasom Jorden er største Deelen hensoldt til de nestliggende Hollendere deres Brug.

6. I Tømmerup er en Studiosus Caspar Schøller, der er antagen for et Aar siden. Byen er i samme Tilstand som Maribolille, saa Byemændene opholde ham ved samme Vilkaar med at flytte ugentlig fra een til anden at nyde sin Kost og Ophold, og nyder hand for hver halve Aar omtrent i Penge Sex Slette Daler.

7. I Uglerup var en Studiosus Niels Berg, som tog nyelig derfra og giftede sig. Dertil haver Hr. Mag. Wandell anordnet en Person, som 9 Indbyggere og Gaardmænd forsyner i et af dem for nyelig opbyggt Huus for 2 à 3 Aar siden for deres Børn at holde til Læsning og Scholegang i samme. Kosten nyder hand ugentlig fra een til anden som de forrige, saa og en samlet Penge hver halve Aar paa 4 à 6 Daler.

Altsaa er ingen publiqve Schole eller noget givet dertil for de fattiges Underviisning, det jeg veed, hvilket kommer paa deres Ansvar, som har de fattiges Capital og Midler i Hænde. Saaledes har Tilstanden været med Scholerne her i Sognet nu paa 32te Aar, siden jeg blev beskikket. — Endeligen er det vel Hoved-Posten om Ungdommens retsindige Underviisning i Guds Frykt og hans saliggjørende Ords rette Kundskab. Det har

¹⁾ Konsistorial-Assessor Mag. Hans Hansen Wandal, Præst i Taarnby 1726—57.

været det vanskeligste for mig, at samle disse smaa Lam paa beleilige Stæder for at opklette dem med Catechismi Melk og Tyggemad, hvilken aandelig Føde den største Deel af de nu her bosiddende har haft ved min ringe, dog velmeente og flittige Underviisning, saavelsom den sig nu her befindende Ungdom og umyndige Børn. Mine Omvandringer i Byerne gik mig ofte i Begyndelsen af uden Frukt. Ved min Ankomst vartede jeg ofte 2 à 3 timer, sendte Bud i Byen her og der, men der kom ofte 2—3 à 10, ofte slet ingen, saa det fortrød mig at gaa jæm derfra med uforrettet Sag. Det var i Sl. Fleischers Tiid¹⁾: Hannem jeg da spurte til Raads: om jeg ikke kunde samle Ungdommen om Søndagen efter Middagen, naar de, efter Advarsel og Klokkens Ringning ved 3 slet blev hidkaldet til Kirken; det var for engang eller 2, siden blev der givet for een og anden Vending: det var dog ingen ordineret Fastedag, de fik vel at faa sig Mad, passe deres Hosbondes og Forældres Sysler etc: Jeg tænkte da paa et nyt Forslag: Om Søndags Morgen ere de vel leedige, og da er Tiiden belejlig fra Kl. 7, naar det ringer første Gang, kand her holdes Læsning et par Timer til Kl. 9 Menigheden samles at høre Prædiken med det same, saa har de intet at undskyldte sig med. Det blev begyndt men fruktede ikkun stakket. Menigheden kunde da ej heller saa tidlig miste deres Børn fra deres Sysler, med Kvæg og Huus at forsiune; der skulde og Tiid til at lave sig selv til Kirke o. s. v. Det skulde vare længe, om jeg skulde huske igien alle de Maader og optænkelige Methoder, jeg har brugt, til Ungdommens beste at fordre, men jeg motte have at give tabt, og motte nøjes med hvad Forældrene og de fleste ville. Indtil omsider vi her af Gud bleve forsynede med den Sogne-Præst Prof. Ankersen²⁾, en berømmelig Mand for vor Menighed, og saare omhyggelig for Ungdommen vel at opføre til Guds Ære i Dyd og Guds saliggjørende Ords rette Kundskab; hand trøstede mig vel, som har en øm Samvittighed over Ungdommens Modvillighed og Forældrenes Skiødesløshed, at de tager sig saa høj en magtpaaliggende Sag

¹⁾ Professor Esaias Fleischer var Præst i Taarnby 1701—11.

²⁾ Professor Matthias Anchersen, siden Biskop i Ribe, var Præst i Taarnby fra 1720—26.

saa læt an: Raadførte sig derfor med den for Herredets Menigheder oprigtige og trofaste Stigts Provst Mag^r Reenberg, og i min Paahør sagde: Her er en folkeriig Menighed, og Halling klager sig, at Ungdommen og deres overhavende hindrer den Flid, der kunde anvendes paa deres Underviisning og Oplysning i Guds Ord: Søndagen er ubelejlig dertil for Kirkeforretningerne, Mandagen ere de unge saa hart tvungne til Arbejde, Tirsdagen skal de lave til Torges; Onsdagen skal de rejse, købe og selge. Torsdagen ere de temmelig rolige og mere leedige. Atter kommer Fredagen med Forberedelser, og Løvedagen med den anden ugentlige Kiøbenhavns-Rejse. At forbigaa andet, hvad paakommer, med Konge-Rejser, Arbejd til Hove og Vejene etc.: Nu ere her kun 2 Dage, mand kand udvælge sig i Ugen, Mandag eller Thorsdag. Da har jeg i Sinde, siger Hr. M. A., at tage Thorsdagen til et almindeligt Læse-Møde her i Sognet. O! ja, sagde Provsten, det var dejligt, og det gaar vel af! Strax derpaa begyndte i A. 1720 samē Thorsdages ugentlig og almindelig Læse-Møde fra Klokken otte om Morgen med Bøn og Guds Paakaldelse, en Morgensang etc: derpaa oplæstes et Capitel i det N. Testam. og kom man i Hr. Ankersens Tid hen til Aabenbaringsens Bog, — derefter handles om een af de 5 Parter i Catechismo. Denne Forretning holdes endnu ved lige, og er til Dags aldrig af mig nogen Uge bleven forsømmet, siden den er saa gudelig og fruktbarlig begyndt af den Guds Mand, som dette Sogn bør derfor at takke, endog naar han sover i sin Grav. Om dette siutes mig Hans Høyrærværdighed maatte være videndes, hvorledes her tilgaar, for Tidens og Lejlighedens Skyld, helst siden det har ej kundet ske bekvemmeligere efter den Tiid og Maade, som Kongens Lov befaler, og dog i nogen Maade, efter Menneskelig Evne, stadfæstes og opfyldes. Jeg lever altid min høystærværdig Hr. Biskop en Underdanig og ringe Client, og hands høytbetroede Assistent, min høifornemme Vens, Hr. Gluds

Taarbye paa Amager
den 18. October 1735.

tjenstfærdigste tjener
Jokum Halling.

III.

En mærkelig Ansøgning fra Præsten P. Claudianus i Kværndrup.

Iblandt den afd. flittige Litterat F. R. Friis's Skrifter findes i Saml. til Fyens Hist. og Topogr. VIII meddelt »Historisk-topografiske Efterretninger om Kværndrup Sogn«, hvori (S. 329 ff.) en ret udførlig Levnedbeskrivelse af Nordmanden Mag. Peder Claudianus, sidst Præst i Kværndrup i Fyn, en i sin Tid bekendt Personlighed, om hvem Dommen var ret forskellig. Han var en Mand af ikke ringe Lærdom og vistnok noget i Retning af et mekanisk Geni, men en stridbar Karakter. Efterfølgende kuriøse, men i historisk Henseende ret mærkelige Ansøgning er os meddelt af Hr. Hofjægermester Schøller, der har fundet den i Rigsarkivet blandt Krigskancelliets Sager for 1715, forsynet med den Paaskrift: »Een uroelig Præstes Forslaug, ved Naufn Claudianus, ang. Artilleriet«. Da Præsten døde 6. April 1715, altsaa snart efter »Forslaget's« Indgivelse, er der vel næppe kommet noget Svar. H. F. R.

Stormegtigste Monarch, Allernaadigste Arve Herre og Konge!

Udj allerdybeste Underdanighed nedlagde Jeg allerunderdanigst ved eet Post-Brev, dat: d. 12te hujus, for Eders Kongl. Maytz. Fødder en Beskrivelse over Usam practicum Dioptræ Tormentariæ¹⁾ og det, som hører til at facilitere detz usam.

Nu beeder Jeg allerunderdanigst, at Eders Kongl: Mayt: vilde ogsaa i Naade ansee noget af det øvrige, som min studiosus Curiositatis ex amore in Regem et Patriam har brudt sit Hoved med. Men førend Jeg forlader Skyde-Konsten, maa Jeg allerunderdanigst beede at motte fortælle een af Grev Steenboks Historier²⁾. Han tilspurgte min Fetter Christoffer

¹⁾ Vistnok et optisk Rør til at bestemme Kanonens Elevation. Det omtalte »Post-Brev« er ikke fundet. (Denne og en Del af de fig. Anm. tilføjede af H. F. R.).

²⁾ Grev Magnus Stenbock, den bekendte svenske Hærfører, som i

Wolff¹⁾, som var hans Fange for 3^{1/2} Aar siden²⁾, at saasom han var fra Nachskouv, om hand da ikke kjendte een Præst i Laaland, som heed Hr. Hans i Stokkemærk. Blev svaret: Ja, Jeg har vel kjendt den gamle Proust; men hand er død for nogle Aar siden³⁾. Steenbok svarede: det er Gavn for ham, at hand er død, thi Jeg har ofte ønsket at kunde faa ham fat, thi hand kunde meere end Fadervor; Jeg læser udj min Faders Journal, at dend tid hand kom at indtage Nachskou og loed sit Artollerj følge efter, og da de beedte for Præstens Port i Stokkemærk, kom Prousten ud og gjorde sig stor Forundring over den mechtig store Fyrmørser, der var; strøg om med Haanden inden i den og spurgde, om det skulde være en Prædikestoel? Men samme Aften, da de komme i Leyren med dend, da sprang dend i mange Støkker ved det første Skud, den skulde gjort, og slog mange deres beste Artollerie Betjente ihjel. Samme Historie troer jeg vel, at Gr. Steenbok endnu skulle fortælle, om hand blev der om tilspurt. Men Jeg veed bedre Grund og Beskaffenhed dertil, end der staar i Journalen. Thi samme min Svoger, Hr: Hans, vaar een retsindig Guds Mand, heel from og stille af Gemøtte; men hans Kones Søster-Søn⁴⁾ og min Morbroder, een Student fra Thronhjem, opholdt sig der for Frenskabs skyld i Krigens Tid nogen Stund; hand har berettet mig, at hand gik ud og bød alle de Svenske til Gæst fra Artolleriet, og imedens de sad og drak Øl og Bren-

Maj 1713 faldt i dansk Fangeskab ved Tønnings Kapitulation og førtes til København, hvor han døde 1717. Hans Fader, som nedenfor omtales, var General Gustav Otto Stenbock († 1685), der spillede en fremragende Rolle i Kong Carl Gustavs Aktion mod Danmark 1658—59 og som den første svenske Generalguvernør over Skaane, Halland og Bleking efter Roskildefreden.

- 1) Christoffer Wolf, Søn af Toldskriver i Nakskov Hans Jacobsen.
- 2) Altsaa 1711 i den store nordiske Krig.
- 3) Præsten Hans Clausen Cassel i Stokkemærk var død 1664, altsaa for mange Aar siden; Chff. Wolf har maaske forvexlet ham med Eftermanden, Hr. Hans Halsen, der var Provst, hvad Formanden ikke var, og som døde 1691.
- 4) Jacob Adolphus, Søn af Lagmand i Thronhjem Dr. Peder Alfsen og Anne Jacobsd. Wolf, var Morbroder til Claudianus, hvis Moder, Anne, var Datter af Peder Alfsen.

deuin, sneg hand sig ud og puttede Gaase-Fit i Feng-Hullet paa dend store Fyrmørser. Huilket de Svenske ikke toge i Akt, saasom det var ved Natten, at de gjorde det første Skud, og det med to Fyrrør, saa at Bomben slog Morteren i Støkker og Folkene ihjel. Men Jacob Adolph, som var saa nær, at hand saa Effecten af sit Strategema, gav sin Hest Sporene og kom inden Morgenen til Stevns Herred i Sjælland, saa ingen fik ham fat. Huilket Strategema er værd at akte¹).

Motte Jeg nu ogsaa allerunderdanigst referere eet merkelig Troskabs Specimen, som min ældste Morbroder, Mag. Iver Adolph²), Proust i Guldbrandsdalen og Præst paa Froen, samme Tid gjorde til sin Konges Tjeneste, da alle vare saa forsagte der omkring; thi da hand hørde, at det gik saa langsom til og lunked med Belejringen for Tronhjem, saa at de Svenske gjorde adskillige Udfald og slog mange af vore Folk, da resolverede hand sig som en ærlig Patriot til at drage om i ald sit Herred og opmuntrede Almuen at rejse sig til at frelse den stærkeste Deel af Riget, som bestaar i det Læn. Bønderne svarede alle: Ja, vil I gaa med, saa ville vi alle følge Eder, men Fogden har rigtig[nok] givet os Hjemlov og tog vor Proviant fra os, det hand da soldte. Derpaa fulgte og anførde min Morbroder dem. Og da hand kom, skrev hand eet Brev til den Svenske Bisp i Tronhjem, Mag. Henning Schøtte, at saasom de Svenske imod ald raison havde ophold Belejringen i den kolde Vinter, da vare nu Folket forbitred, saa hand kunde forsikre dem, for sig at befri, at der ey blev eet Øye spart eller Barn i Vuggen, som Svensk var. Hand skulde derfor paa sit Embeds Vegne bevæge de Commenderende at afstaa slige extremiteter at forsøge. Huis det ikke kunde bevæge, at hand da motte faa sin gamle Fader strax ud af Byen, at hand

¹) Jacob Adolphus' Krigspuds (Strategema) synes at have haft slemme Følger for Præsten i Stokkemark, i alt Fald berettes, at dennes Præstegaard 7. Febr. 1658 (samme Dag Nakskov erobredes af Svenskerne) blev udplyndret af Fjenden, ligesom Præsten ogsaa senere led megen Overlast (s. J. J. Friis's Udgave af Rhode, Laalands Historie, S. 210).

²) Mag. Iver Adolphus, Præst til Froen i Aggershus Stift, † 1665, s. Biogr. Lex. I.

ej skulde see, sig til Gremmelse, den store blodige udstyrning, som vilde vel treffe Venner med i slig furie. Samme Aften, som dette Brev var læst, kom den Svenske Trommeslager for min Morfaders Gaard og slog Chamade, da jeg seer 2 Under-officerer nedkomme fra Batteriet paa den anden Side over Elven og lige over min Morfader Doct. Peder Alfsen Laugmandens Gaard, og hente samme Tromslager, den de Svenske ved en Baad oversatte; og da blev fra [dem en] Oberst Leutenant og Major udsendt, og accordten sluttet, saa at Svensken motte ud-marchere Juleaften efter 12 Ugers Belejring. Statholder Hr: Niels Trolle ved Skrivelse takkede og høylig berømte saadan min Morbroders synderlige Troskab og Nidkjærhed for sin Konge, lovende det at recommendere. Men der fuldte intet paa. Min Morbroder døde fattig og blev mig 600 Rdr. Capital skyldig: thi min Sal: Fader¹⁾ havde laant ham det, da hans Præstegaard var brendt.

Gud, som har Kongers Hjerter i sin Haand, bøye nu Eders Kongl: May^{ts} Hjerte til Naade imod mig, som og lider Armod ved mine Venners Troskab, og lade ogsaa dette tro Helte Verk udj Stokkemark bære mine Børn det vacante Støkke Brød til, efter de mange berømmelige recommendationer, som Johan Rasch har allerunderdanigst insinuerit²⁾. Dernest nedlegger jeg for Deres Kongl: May^{ts} Fødder udj allerdybeste Underdanighed den inventerede Bro, som Jeg før har allerunderdanigst anmeldet. Men fordi min Høyre Haand har mist sin forrige Tegne-Konst ved 2 løbske Heste for 4 Aar siden, saa beskriver Jeg det med desflere Ord, at dend, det læser, kand strax selv til fulde finde sig derudj. Vil og allerunderdanigst indfinde mig personlig ved det Arbeide, om Tømmermanden ey kand komme til rette dermed, naar det maa komme til Prøve, thi

1) Lektor M. Anders Clausen i Throndhjem. Hvad ovenfor er meddelt om M. Iver Adolphus, indeholder et hidtil ukendt Bidrag til Historien om Throndhjems Befrielse 1658 fra svensk Herredømme, og forklarer, hvorfor M. Iver efter Svenskerne's Bortgang blev udset til at holde Takkegudstjenesten i Throndhjems Domkirke, skønt han var Præst i et andet Stift. (Daae, Throndhjem Stifts gejstlige Historie, S. 111).

2) Disse Anbefalinger kjendes ikke.

Jeg troer, at det skal [overgaa] andre hidtil brugelige Inventioner, naar det bliver ret lavet.

Fredens Gud og Første, Jesus Christus, forlæne Eders Kongl: May: een lykkelig Freed at give sit Folk og Kongerige, samt de himmelske Hærskarers Juleønske og bereedvillige Tjeneste til ald Velsignelse og Beskjermelse udj denne tilstundende Juul og i mange glæderige Aar! Ja, indtil Ævigheds Dage, det ønsker

Eders Kgl. May^{ts}

allerunderdanigste Arve-Undersaat og
troskyldigste Tjener og Forbeder

Kværndrup Præstegaard
den 22. Decbr. A^o 1714.

P. Claudianus.

IV.

En fynsk Præsts Trængsler som Følge af Krigen 1658.

Ved *C. E. A. Schøller.*

Stormægtigste Allernaadigst Arfve-Konge og Herre!

Udi dybeste Underdanighed er ieg fattig gamle Præstmand, Eders Kongl: May: allerunderdanigste Arfve Undersaat, formedelst min slette Tilstand høveligen forarsaget for min allernaadigste Arfve-Konge allerunderdanigst at andrage, hurledis Ampt-forvalteren ofver Nyborg Ampt ved Dom hafuer mig ladet frakiende en half Ødegaards grund udj Sørup Sogn, udi Kagtved Bye for Svendborg beliggende, for nogle resterende Kongl: May: allernaadigst paabudne Skatter, hvilcke ieg icke for min slette Middel og mit Sogns store Ringheds skyld hafver kundet betale, som efter Ampt-forvalterens Optegnelse bedrager sig tilsammen 132 Rdr. 14 β. Aarsagen til mine meget ringe Vilkor er denne fornemmeligen, at mit Sogn Sørup udj dend besverlige Krigstiid Anno 1658, da Fienden var udj Fyens Land, gandske blef ødelagt og det saaledis, at Meenige Sogne-Mænd, een eeniste heelgaards mand undertagende, ere alle fra Huus og Hiem blefne foriagede, alle Gaarder og Huuse afbrutte og afbrendte, at der intet blef tilbage staaende. Klochen ud af

Sogne-Kirkens Taarn blef needkast og bort-røvet, Vindewerne i Kirken udslagte, Guds Alter nedbrudt og opbrændt med de andre Kirke-Stoele, saa at alting blef ødelagt. Hvor ud ofver ieg derefter i mange Aar icke noget af Indbyggerne til Lefnetsmiddel til mig med Hustru og Børn kunde nyde, og derfor er geraadet i Nød og Gæld og stoor Bedrøfvelse; hvorfor ieg nu, udi saa slet tilstand bestød, indflyer til min allernaadigste Arve-Herre og Konge, som hielper dend Nødlidende saa gierne, at Hans Kongl: May: og for Guds skyld vilde hielpe Mig, som trenger saa hort, og af sær Kong: May: mildheds Naade efterlade mig dend forn^{te} Restants, som Ampt-forvalteren hafver ladet mig søge for, og ieg med min fattige Hustru og Børn allernaadigst dend korte tiid, vj maaskee hafver at lefve, maatte beholde samme halfve gaards øde Jord, som en ickun effter Hans Kgl: May: allernaadigste Landmaaling staar for 5 Tdr. 3 Skp. og 2 Fieringkar, frj for Hans Kong: May: Contributioner, eftersom mit Sogn er meget ringe og min Præstegaards Aufling bestaar ickun efter Landmaalingen 5 Td. 3 Skp. 2 Fkr.

Saadan Eders Klg: May: høy mildheds store Naade vil Gud Allermægtigste visselig og rigelig belønne, og Jeg |: som ieg derforuden pligtig er; saa lenge ieg lefver :| vil hafve Eders Kgl: May: med det gandske Klg: Arve-Huus udj mit Hiertis Bønner til Gud om et lycksaligt Regiment, bestandig Fred og Glæde og endelig Siælens ævige Salighed, Dag og Nat paa det allerflittigste solliciteret og ombedet.

Eders Kongl: allerunderdanigste ringe Arve Undersaat troligste og flittigste Forbedere til Gud

Mogens Jensen Bierre,

Guds ords Tienner til Sørup og St. Jørgensgaard
for Svendborrig udj 34 Aar ringer 3 Maaneder.

Af St: Jørgensgaard for Svendborrig
beliggende d. 20 Martij A^o 1690.

Supplicantens Vilkor ere saa uselige, at huad Naade Eders Klg: May: herudi behager allernaadigst at beviise, bliver en Almisse imod hannem og hans fattige og forarmede Huus, som Gud visseligen vil belønne.

T. Kingo.

Høiædle og Velbaarne Herre, gunstige Patron!

Denne fattige Mands meget miserable tilstand tvinger mig nu atter, ihvor vel det skeer ugieerne, at bemøje E. Excell: Jeg kand best bære vidne om hans armod, thi Jeg har været 13 Aar i Herredit hos ham, ofte i hans Huus og seet der de slette Vilkaar, en Steen skulle bevægis over. Hand har nu været Præst mod 40 aar, men for de mange aars tieniste ick er Mand for et par skoe til sine føder, eller ejer de Klæder, hand gaar udj. Hand er aldrig nogen Uge frie for Execution, og var det sammenregnet, løb det højere end Restanzen; ofte er der ike Brød i Huset, saa hans Armod er større, end nogen kand troe. Skulle nu denne fattige Gaard tages ham fra, motte hand sandelig betle Brødet til sine Børn, ti Kaldit er meget ringe, og dend giæld, hand kom udj, da Fienden var i landit, kand hand aldrig rede sig af. Skulle hans underdanigste begiering ike være at erholde paa Frihed herefter, som dog ej vilde være ret lenge, eftersom hand er flux mod de 70 aar, beder Jeg dog allerydmyggeligst, E. Excell: der til vilde forhielpe ham, at den forfaldne restants motte efterladis, og Gaarden ham igien restitueris.

E. Excell. gjør sandelig her udj en stor miskundheds gierning, hvilken Gud E. og E. gandske Hus timelig og ævig vil velsign for, det og ynskis af E. Excell.

ydmyge T.

Kiøbenhavn d. 3. Apr. 1690.

P. Jespersen.

Høyædle og Velbaarne Hr. Peter Brandt til Pederstrup, Ridder, hans Kgl: Mayest: høitbetrede Hr. Ober Rente-mester. Min gunstige Patron ydmygeligst.

Vi have allernaadigst bevilget, at indmeldte It Hundret fyrge-tyve og to Rixdaler 14 β resterende Skatter maa Supplikanten formedelst hans slette tilstand allernaad: være efterladt. Siden haver hand at svare Skatterne rigtigen af samme øde Gaard.

Kiøbenhavn d. 28. Juny A° 1690.

Christian.

Orig. i Rigsarkivet, Rentekammerets Resolutioner.

Magister Iver Brinks Levned.

Ved **Holger Fr. Rørdam.**

Som en af de mest tiltalende Præsteskikkelser i den dansk-norske Kirke ved Overgangen fra det 17de til det 18de Aarh. kan uden Tvivl M. Iver Brink nævnes¹⁾. Han var født i Norge af dansk Slægt og fik en Del af sin Uddannelse i Sverige, sin Virksomhed i England og Danmark. Et særdeles smukt kobberstukket Billede af ham fra 1726, da han var 61 Aar gl., viser en skøn og ret imponerende Skikkelse. Et 30 Aar tidligere i London malet Billede af ham viser ham i ungdommelig Skønhed²⁾. Hans Hovedbedrift var, at han ved sit udholdende Arbejde fik rejst en Kirke i London til Brug for Danskere og Nordmænd, som den Gang havde sit Hjem i denne Stad, og at han under sit Ophold her leverede Dr. King Materiale til et kraftigt Forsvar for Danmark og den danske Regering mod det meget opsigtsvækkende Angreb, Englænderen Robert Molesworth anonymt havde gjort mod det Land, hvor han i nogle Aar havde været en venskabelig sindet Stats Udsending³⁾.

Iver Brink tildrager sig vor Opmærksomhed ved sin stærkt udtalte Kærlighed til «vort ædle danske Sprog».

¹⁾ Selv skrev han altid sit Navn Brink, senere brugte hans Efterkommere Formerne Brinch eller Brinck.

²⁾ Jvfr. Strunk, Katalog over Portraiter, S. 85.

³⁾ C. H. Brasch, Om Robert Molesworths Skrift: An account of Denmark, as it was in the year 1692. (Kbh. 1879, S. 72. 160 f.),

Denne Kærlighed var en vigtig Drivfjeder under hans Arbejde for at skaffe sine Landsmænd i det fremmede Adgang til høre Evangeliet forkynde i Modersmaalet. Mindes kan det ogsaa, hvor villig han stillede sig til Tjeneste for Frederik Rostgaard, da denne arbejdede paa at tilvejebringe en omfattende dansk Ordbog, ligesom han interesserede sig i høj Grad for et andet af Rostgaards litterære Foretagender, nemlig hans Samling af Anders Bordinges Digte, i hvilken Anledning han selv skrev et Digt, som, efter længe at have været oversat, paany blev fremdraget af Dr. Chr. Bruun i hans Biografi af Rostgaard, og hvori det hedder:

Hvad! er det vel og muligt,
 Vort danske Sprog tør haabe
 I disse Tider noget sligt,
 Da den anses en Taabe,
 Som vil besynderlig paa Dansk
 Beflitte sig, og glemme,
 Hvad nu er Moden, Tydsk og Fransk,
 Saa man er fremmed hjemme!

I sidste Nød og Aandedræt
 Vort ædle Sprog jo ligger
 Som usel Mand af Livet træt,
 Forgjæves Redning tigger.
 Foragtes det ej fast af hver,
 Som noget har at sige?
 I eget Land landflygtigt er
 Og maa for fremmed vige!
 Fandt det ej Sted paa Prækestol
 Og udi Rettens Sale,
 Om Jeppe i sin Vadmelskjol
 Blev ej ved Dansk at tale,
 Da blev jo Sproget snart forgjæt
 Og skulde næppe findes
 For Efterkommers næste Æt,
 De skulde Dansk ej mindes,

Foruden hvad i Skrift og Bog
 Var fordem trykt og tegnet,
 Saa blev vort smukke, danske Sprog
 Som dødt vel snarlig regnet.

I denne haarde Skjæbnes Tid
 For Nordens Maal og Tale,
 Da derpaa lægges ingen Flid,
 Men ligger som i Dvale,
 At nogen sig vil tage an
 Dets Bedste nuomstunder,
 Som man i lang Tid ej er van,
 Det er vel største Under,
 Des større Tak og Ære bør
 Den ædle Rostgaard have,
 Der følger ej, som andre gør,
 Sit Modersmaal til Grave,
 Men vender an sit store Pund
 Af Videnskab og Ævne
 At ære Skjaldres gylden Mund
 Og Sprogets Spot at hævne.

— — — — —
 — — — — —

Hvor lidt jeg derfor end har lært
 Mig rimvis at forklare,
 Saa har jeg dog vort Sprog saa kært,
 At jeg mig ej kan bare,
 Men maa udbryde hjertelig
 Og ønske ham til Lykke,
 Som dagligdags umager sig
 Vort gode Sprog at smykke.

Ovenstaaende Digt kan ikke blot vidne om Iver Brinks varme Fædrelandsfølelse, men kan ogsaa tjene til Prøve paa hans poetiske Evner, som ikke var ringe, skjønt man dog rigtignok — særlig med Henblik paa hans »aandelige Sange« — maa indrømme, at Lysten til poetisk Sysse hos ham var større end Evnen. En Kendsgerning er det dog,

at de omtalte aandelige Sange fandt betydeligt Bifald i Samtiden, hvad de gentagne Oplag viser. Men det brede Publikum saa' den Gang — og ser vel endnu — mere paa Indholdet end paa Formen. Og Indholdet i Brinks aandelige Sange vidner om megen religiøs Varme, der til Tider kan bringe selv mere kritiske Læsere til at glemme Versenes formelle Mangler. — Melodivalget tyder paa Forfatterens musikalske Indsigt, hvorom den for hin Tid betydelige Samling Musikalier, som han efterlod, ogsaa vidner¹⁾.

I kirkelig Henseende synes Brink paavirket af engelsk Religiositet og kan vel betragtes som en af de Mænd, der uden at være Pietister i dette Ords historiske Betydning, tilhørte den Opvækkelsesretning, der banede Vej for Pietismen, ligesom Tilfældet var med Peder Jacobsen Winslov, Samuel Jensen Ild, Joh. Brunsmann og andre ivrige Præstemænd, der mod Slutningen af det 17. Aarhundrede anslog en mere indtrængende Tone i Forkyndelsen end den i Ortodoxismens Tid sædvanlige. Naar jeg har udtalt den Formodning, at Brink var paavirket af engelsk Religiositet²⁾, saa menes derved ikke Theologi; thi i theologisk Henseende var han en fuldblods Lutheraner, hvad bl. a. fremgaar af hans stærke Fremhævelse af Sakramenternes Betydning for Kristenlivet. Den Omstændighed, at han ved Operhusets Brand paa Amalienborg 15 Apr. 1689 med Nød og næppe undgik Døden, medens hans Forlovede³⁾ omkom i Flammerne, har mulig fremskyndet det religiøse Gennembrud hos ham, der er kendeligt i den Præstegerning, han snart efter overtog, da han som Feltpræst fulgte med de til Irland bestemte Auxiliærtropper.

Fra en engelsk Kilde, Oldforskeren for Yorkshire Abraham la Payme's Dagbog, har vor Landsmand i Amerika,

¹⁾ Hist. Archiv 1872 I, 242.

²⁾ Se Brinks Digt til Ludvig Winslow i Anl. af hans Overs. af Puritaneren Dan. Dyke's Skrift 'Selvbedragets Hemmelighed' Brudstykke i Kh. Saml. 5. II, 370—1).

³⁾ Anna Catharina Alsteen (Hist. Archiv 1872 II, 235).

Pastor P. S. Vig, meddelt følgende Træk, der giver os et tiltalende Billede af den Menighed, i hvilken Brink fik sin første Præstevirksomhed.

•Henimod Slutningen af 1689 landede i Hull en 6—7000 Danske, allesammen stærke, smukke Karle, de bedst udrustede og øvede, som nogensinde blev sete. De var overmaade gudfrygtige og religiøse. Man hørte sjældent en Ed eller et stygt Ord af deres Mund. De havde mange Præster iblandt sig, som de kaldte Pastorer, og næsten hver Søndag Eftermiddag holdt de Bøn og Prædiken, saasnart vor Gudstjeneste var forbi. Deres meste Gudstjeneste bestod i Sang, og enhver Præst havde nogle, der dannede et Kor, som Resten fulgte. Saa blev der holdt en Prædiken paa en halv Times Længde, helt igennem memoratim (uden Papir, efter Hukommelsen), og saa opløstes Forsamlingen. Naar der skulde være Altergang, gik Præsten ned i Kirken og tillyste det. Da samledes alle, som vilde til Alters, og Præsten examinerede dem en for en, om de var værdige eller ikke. Dersom de var værdige, fik de Adgang, men hvis ikke, skrev han deres Navne ned i en Bog, og befalede dem at berede sig til næste Søndag. I Steden for Brød bruge de i Nadveren Oblater af Størrelse og Tykkelse som et Sixpence-Stykke. De ansaa det ikke for Synd at spille Kort om Søndagen, og gjorde det i Almindelighed, hvor de kunde faa Lov dertil; men paa mange Steder vilde Folk ikke finde sig deri, og tog Kortene fra dem. Skønt de holdt af stærke Drikke, saa jeg dog, i den Tid jeg var iblandt dem — og det var hele Vinteren — kun 5 eller 6 af dem berusede. — Paa Raadhuset opførte de en Komædie paa deres eget Sprog, og tjente en smuk Sum Penge ved deres Forestilling. Stykkets Titel var •Herodes' Tyranni, Christi Fødsel og de Vises Besøg«¹⁾.

Et andet Minde fra Brinks Englandsfærd findes i Dr. Peder Deichmans Rejseoptegnelser, hvor det berettes:

¹⁾ Personalhist. Tidsskr. 4 R. VI, 173 f.

1. At han 1691 i London besøgte Iver Brink, Præst ved den lutherske Kirke, der fortalte, at han i Northumberland havde set en stor Hob af de Monumenter, som vi hos os kalder Kæmpebegravelser, nogle uden og mange med Rune-Bogstaver og Inscriptioner, af hvilke han havde læst en Del, som endtes med den Recommendatione animæ, som findes udi Worms Monumenta. 2. At Folkene i Irland, endogsaa de allerfornemste og forstandigste, troer, at vores Danske har bortført alle deres skrevne Monumenter¹⁾; item at ingen Mand i Danmark gifter sin Datter fra sig, med mindre han giver hende til Medgift en Adkomst til et Stykke Land udi Irland, som udi den Tid har tilhørt den Familie. 3. At han havde skaffet Lassenius²⁾ et helt gammelt Manuscript af en Irlandsk Version over den hele Bibel. 4. At der fandtes udi i Irland endnu en meget stor Hob af danske Forts, som Engellænderne kalder dem, hvilke efter hans Description ere ligesom de gamle Forter, som endnn findes ved Viborg, i Odense og paa Samsø. (Suhms Nye Saml. III, 113—4).

Da J. H. F. Jahn 1840 udgav sit fortjenstlige Skrift: «Det danske Auxiliaircorps i engelsk Tjeneste fra 1689 til 1697» anførte han blandt de af ham benyttede Kilder en Dagbog ført af Iver Brink, der fra 1689 til 1691 var Præst ved det 3die Cavalleriregiment, hvilken Jahn havde faaet til Laans af Pastor Marckmann. Om denne Dagbog Dagbog endnu findes, er os ubekendt³⁾. Den vilde ellers ikke have savnet Interesse. Hvad Jahn har uddraget af den, fremgaar ikke af hans Skrift.

Om Brinks Kaldelse til Præst for den dansk-norske

¹⁾ Dette Sagn gav senere Anledning til, at man fra Irland af lod anstille Undersøgelser i København om de tabte «Monumenter», men uden Resultat.

²⁾ Den bekendte veltalende Opvækkelsesprædikant og Professor.

³⁾ Dr. P. W. Becker siger rigtignok (Hist. Archiv 1872 II, 235—6): «Hans (Brinks) Dagbog (over Krigsoperationerne i Irland) er bevaret indtil denne Dag» — men han angiver ikke, hvor den findes, og han anfører ikke noget af den.

Menighed i London og de mange Vanskeligheder, han her i Begyndelsen havde at overvinde, foreligger der et stort, hidtil ubenyttet Materiale i en Brevbog fra 1691—93, han har efterladt, og hvori ikke blot hans egne, men ogsaa hans Korrespondenters Breve er optagne. Samlingen fortjener formentlig Opmærksomhed som et udmærket Vidnesbyrd om Brinks ualmindelige Arbejdsevne og udholdende Flid¹).

E. Pontoppidan, der i sin Ungdom havde besøgt London, bemærker om Kirken: »Bygningen, der ligger i Forstaden Wapping, paa Pladsen Well-close-square, er vel ikke stor, men meget sirlig og af god Struktur; den har et Taarn og er forsynet med Klokkeværk, en Frihed, som fremmede paa den Tid ellers ikke kunde opnaa«²). En Hovedkilde til Kirkens Historie har man i »Samlinger til Historien af den Danske og Norske Evangelisk-Lutherske Kirke i London, dens Opkomst, Fremgang og Tilstand, ved Ernst Friedrich Wolff, Menighedens Forstander« (Kbhvn. 1802), hvori der er nedlagt et stort og flittigt Arbejde, og man maa beundre, hvor meget Forfatteren har faaet samlet til sit Emne, skjønt Kirkens Arkiv var blevet ødelagt 1774. Da han heller ikke kjendte den ovennævnte Brevbog, har han ikke kunnet sætte »den fortræffelige Brinks« Fortjenester i saa klart et Lys, som de fortjener, men han har dog af den bevarede Ministerialbog meddelt en Del gode Oplysninger, deriblandt de Vers, hvori Brink hver Nytaarsdag udtaler sin Tak for de Fremskridt, Kirkesagen havde gjort i det forløbne Aar. En lille Prøve kan derfor vel fortjenes her at meddeles.

Skjønt disse Vers just ikke er høj Poesi, viser de dog

¹) Brevbogen findes i Landsarkivet for Sjælland. Maaske kan jeg ved en senere Lejlighed komme tilbage til den.

²) Pontoppidan. Anu. eccl. Dan. IV, 700 f. Jfr. J. Møller, Tidsskr. for Kirke og Theologi IV, 113. Apotheker Claus Seidelins Levned, Hist. Tidsskr. 3. R. II, 347—351. Her omtales Mag. Brink som Kirkens »Stifter«.

klarlig den store og udholdende Kærlighed, hvormed Brink omfattede Værket.

Gud Lov! vi vandt! vor Kirke er indviet,
Med os er Gud! vi har ei længer biet,
For Hiælpen kom, vor Suk og Bøn blev hørt,
Af Herren selv det Værk til Ende ført.

O! Under stor, at da i vor Formue
Var saa lidt Magt, at vi vel maatte grue,
Hvor det med os paa sidste vilde ud,
Vor Hielp da kom saa uforhaabt fra Gud.

Almisse-Værk var alt, vi maa bekiende;
Dog neppe gik halv tredie Aar til Ende
Fra første Grund til Kirkens Vielse;
Hos Fattigdom dog saadant kunde skee.

Saa staaer da her vor Eben-Ezer færdig,
Gud evig Lov, som haver giort den værdig
At vies ind til Herrens Boligs Sted!
Gud selv sit Huus fremdeeles holde med!

O dyre Dag, da denne Høitid skeede,
Hvad Fryd da Gud vor Menighed beredde!
O glemmer ei, vor' Efterkommere,
Forleeden Aars Novembers Femtende.

Aar 1697 d. 1. Januarii.

I. Brink.
Eccl. Pastor.

Det var altsaa den 15. Nov. 1696, Kirken blev indviet. Sikkert har det i Brinks Liv været en uforglemmelig Mærkedag, der satte Kronen paa hans udholdende Bestræbelser. Arbejdet var vel ikke dermed afsluttet — vi veed af vor Tids Kirkebyggeri, at en Kirkes »Drift« ogsaa kræver ret betydelige Udgifter; men et Maal var dog naaet, hvorfra der med Haab kunde arbejdes videre.

Et Billede blev taget af Kirken — vistnok især til Brug ved den senere Kollektning — og forsynedes med

følgende vakre Vers, der ogsaa som Indskrift var anbragt paa Kirken¹⁾:

Saa aabner Kirken sig, som Christi Navn til Ære
Mand seer for Dannemark i London bygt at være,
Hvor Dansk og Norske Mænd paa Engelsmandens Jord
I eget ædle Sprog kan høre Herrens Ord.

Den Kirke yndes vel af Engelskkirkens Lemmer,
Too Store Konger selv dends Gavn og Bygning fremmer.
Gud lønne Dem og hver, som haver Hielp beteed:
Guds Ord staa her i Floor, mens Troen bliver ved.

I. Brink,

Primus ecclesiae hujus Pastor p.

Ikke blot dette Bygningsværk, men ogsaa adskilligt andet, tyder paa, at Brink, som P. W. Becker siger, har hørt til sin Tids mærkelige Mænd²⁾. E. Pontoppidan, der stod hans Tid saa nær, omtaler ham i sin Kirkehistorie som »en berømt Mand«³⁾. Da den norske »Syvstjerne«, i hvilken Thomas von Westen var Sjælen, 1715 indsendte sit bekendte Forslag til en kirkelig Reform, var Mag. Brink en af de Mænd, man ønskede udnævnt til at prøve Forslaget⁴⁾. Han var altsaa en Mand, man i fremskredne kirkelige Kredse havde Tillid til.

Disse Bemærkninger maa tjene som Indledning til den Nekrolog, som — sikkert væsentlig paa Grundlag af Brinks egne Optegnelser — blev oplæst ved hans Jordefærd, efter som Skik den Gang var. I sin Tid har afd. Provst, Dr. P. W. Becker i Tidsskriftet »Historisk Archiv«

¹⁾ Meddelt af Pastor A. V. Storm, der tidligere har været Sømandspræst i London. Findes ogsaa i Pontoppidans Gesta et vestigia Danorum extra patriam II, 200 og hos N. Jonge, Holbergs Geographi II, 57.

²⁾ Evang. Ugeskrift 2. R. XI, 334 Not.

³⁾ Ann. eccl. Dan. IV, 701.

⁴⁾ Theol. Tidsskr. for den evang.-lutherske Kirke i Norge IV, 93. Da von Westen 1709 søgte at blive Præst i Væø, var han bleven varmt anbefalet af Brink (anf. Skr. 2. R. VIII, 393).

1872, II. meddelt en Udsigt over Brinks Levned, ligesom han tidligere (i Evang. Ugeskrift 2. R. 1 Bind, S. 332 ff.) havde behandlet samme Emne, Blandt de af ham anførte Kilder er denne Nekrolog dog ikke nævnt. Den findes i Ny kgl. Saml. 1491. 4to og har i sin Tid tilhørt P. F. Suhm. Formentlig fortjener den Meddelelse, særlig paa Grund af de nøjagtige Tidsangivelser, den indeholder.

Foran Nekrologen indeholder Haandskriftet en længere Gravskrift over Iver Brink, der sikkert har været anbragt i Nicolai Kirke, hvor han fandt sit Hvilested¹). Den begynder som følger:

Brink, ned ad gaaer Liv
Til Død og Gravens Boelig!
Brink, op ad Gud os giv
At gaae til Himlen troelig!

Saaledes gik dette, i denne Arke-Boelig giemte, ædle Legem til sin Død og Grav, hvis dyre Siæl gik salig til Jesu Christi ævige Ære-Rige.

Gravskriften, der betegner Brink som »en retskaffen Herrens Præst«, indeholder i øvrigt kun et kort Udtog af efterfølgende Nekrolog og ender med følgende Ønske:

Hvil her udi Fred fra Møye!
Os Dit ærligt Navn fornøye!

¹) I Fyns Bispearkiv (Sunds Hrd. Nr. 108) gemmes det orig. Dokument, hvorved Niels Birck, Borger og Handelsmand i København, den 11 Jan. 1725 som Værge for S. Nicolai Kirke tilskøder denne Kirkes Sognepræst, Mag. Brinck, et muret Gravsted i S. Nic. Kirkes Kor, som forhen havde været afd. Stadsøberst Frederik Thuresens, men nu var hjemfaldet til Kirken. (Kirkens Segl med S. Nicolaus's Billede findes paatrykt).

Velædle, Høyærværdige og Høylærde
Hr. Mag. Iver Brinch,
 fordum Sogne-Præst ved St. Nicolai Kirke
 i Kiøbenhavn,
 hans Liv og Levned's Beskrivelse.

Hvorledes den naadige og forsynlige Gud haver ledet denne velædle, velærværdige, nu salige Guds Mand, Magister Iver Brink, efter sit gode Raad fra Moders Liv af igiennem Verden til Døden, og siden annammede hannem til Ære, det kand (kortelig befattet) fornemmes af efterfølgende Betegnelse.

Hand er fød og kommet til Verden paa [Valderhaug i] Syndmør i Norge d. 19 Nov. 1665 af gudfrygtige Forældre. Faderen var den hæderlige, vellærde og nu salige Guds Mand Diderich Johansen Brinck, S. S. Theologiæ Studiosus, og da Inspecteur udi Nordlandene og Findmarken¹⁾. Moderen var den gudelskende og dydige Matrone Lene Hans-Daatter, Borgemester udi Laugholm i Halland og siden Lands-Dommer paa Bornholm, salig Hans Pedersens Daatter. Den 26 Nov: næstefter er hand christnet udi Borgens Kirke, og opnævnet Iver efter Laugmand Iver Jensen Bandsbill. Siden drog hans kiære Forældre ald christelig Om-sorg for (ligesom hans Aar og Alder tiltog) at opdrage ham i Guds Frygt og gode Formaninger, indtil Aar 1669, da hans salig Fader kom til at boe i Uddeval i Bahus Stift (!) og var der Boghandlere. Da blev hand først sat i den der værende liden Latinske Skole, men dog meest underviist af sin salig Fader selv. Aar 1675 om Vaaren, da hans salig Forældre, formedelst paakommende Krigs-Besværligheder, flyttede fra Oddevald Nord til Holmestrand i Tønsberg Lehn, blev hand hiemme hos dem eet Aar, men Aar 1676 den 18de Julii blev hand sat i Christianiæ Cathe-

¹⁾ Søn af Johan Sørensen B., Kjøbmand og Raadmand i Aalborg, der døde 1656 (A. H. Nielsen, Embeds- og Bestillingsmænd i Aalborg, S. 165). Om Diderich B. der 1654 blev Student fra Aalborg Skole, s. Worms Lex. I, 165. Personalhist. Tidsskr. II, 204.

dral Skole, Rectore da sammesteds Mag: Peder Holm, og kom i 4de Lectie under daværende Hører, Monsr Ole Gierdrum, hvor han freqventerede i halv fierte Aar. A° 1680 maatte hand igien forlade denne Skoele og følge med sine salige Forældre, som vare adskillige Lykkens Forandringer undergivne, og flyttede til Lindkiøbing i Gylland udi Sverrig, hvor Grev Magnus Gabriel de la Gardie, da Rigets Cantzler, antog sig hans salig Fader med sær Patrocinio, saa og denne hans (endog til meget got i Ungdommen tegne[n]de) Søn, som hand satte i Stockholms Latinske Skoele, hvorfra hand blev dimitteret til Upsala Academie A° 1681 d: 29 Jan. og fik der Indskrivelse iblant Sludenternes Tal i sit Alders 16 Aar. Men som hans elskelige Patron, velbemelte Grev Magnus de la Gardie, formedelst den da kundbare Reduction i Sverrig maatte forandre sin Etat, og dette salig Guds Barn endog selv derforuden droges af en ugemeen Attraa til sit eget Fædreland, saa forlod hand med sine salige Forældre Sverrig, og kom med dem til Danmark, hvor hand A° 1682 d. 21 Febr: efter foregaaende Examen, udi salig Doct: Olai Borrichii, daværende Rect: Magnif: og Phil: Decan:, hans Huus, bekom Inscriptionem paa Kiøbenhavns Academie. Den 24 Febr: opponerede hand for Kosten in Communitate Regia hos Inspect: Communit:, som da var Hr: Doct: Joh: Lassenius, hvor hand og den 14 Julii strax efter blev introduceret af Præposito, Mag: Jørgen Hammer. Kom siden først at ligge i sal: Doct: Borrichii Huus, men kort derefter fløttede ind paa Regentzen. Den 25 Sept: samme Aar udstod han med Berømmelse sin Examen Philosophicum. Siden freqventerede han flittig saavel de offentlige Professorers Lectier som Academiets Bibliotheqver. A° 1683 blev hand vice Decanus ved det 8de Bord i Closteret, og ofte i samme Aar baade responderede og opponerede, baade i Collegio Valkendorfiano og i Regentzen, blev Baccalaureus, og efterat hand selv disputerede som Præses i Regentzen, blev kaldet at være Decanus ved det fierte Bord i Closteret, hvorfra han resig-

nerede samme Aar og reyste op til Norge, at antage efter Tilbud først Condition som Præceptor hos Sognepræsten Hr. Bendt Augustinesen Haard i Botne ved Holme-Strand, men siden fik Vocation A° 1684 til en bedre Condition paa Dramen hos Hr. Commissarium Lars Laursen, at informere tvende hans Sønner, hvoraf endnu en lever, som hand altid har siden den Tid haft stor Ære, Glæde og fortroelig Samfund af til sin Død, den velædle og velbyrdige Mand Hr. Cancellie-Raad Truels Smith. A° 1686 døde hans salig Fader paa Strøm-Søen i Dramen og der blev begravet. A° 1686 reiste hand fra Dramen til Kiøbenhavn forat fortsætte videre med sine Studeringer; og ved Ankomsten først gik paa salig Doct: Lassenii Collegio Theologico, kom siden som Alumnus ind i Valkendorfs Collegio, Inspector Hans Busch. Samme Aar disputerede hand paa Regentzen og havde da til sin Respondent den nu høvædle og høværværdige Herre, Hr. Confessionarius Regius Søren Lintrup. In Sept: samme Aar undergav han sig Exam: Theol: under salig Doct: Lassenius og sal: Doct: Joh: Vandalino, og erholdt derfra Characterem Laudabilem. Den 2 Octob: næst efter holdt hand i Regentz-Kirken Præliminar- og den 3^{die} ditto, Dom: 18 post: Trinit:, Dimiss-Prædiken i Trinitatis Kirke; over den første censurerede offentlig Præpos: Communit: Mag: Joh: Birkerod, og over den anden censurerede med Berømmelse sal: Doct: Vandalin. A° 1686 blev hand Decanus ved det 5te Bord i i Closteret, og samme Aar blev kaldet at læse for Hr. Conferentz-Raad Bartholins Stifsøn, Jacob Reitzer. A° 1687 responderede han ofte, og opponerede saavel in Auditorio superiori som i Collegiis. A° 1688 forflyttedes hand at være Decanus i Closteret fra 5te indtil 9de Bord, og samme Aar responderede under Doct: Vandalino de fundamento fidei, saavel som aflagde selv adskillige gode Specimina, baade i Prædiken og Disputationer, og kom til at informere den unge Greve Christian Ditlev von Rantzau i det danske Sprog. A° 1688 vedligeholdte hand det samme, men efter

at den forsiunlige Gud, som havde giemt den salig Mand til meget Got i Fremtiden, rev ham som en Brand af Ilden, da Amalienburgs Slot brændte op A° 1689, og hand ved andre tilstædeværende kom med Livet fra den Fare, blev hand samme Aar ey allene udkaaret at informere i Latinen den unge Herre, Hans høye Excellence, nu salig Hr. Ulrich Christian Gyldenløwe, men endog, efter at hand offentlig resignerede sit Decanat paa Closteret, bekom A° 1689 den 4de Sept: det første af Gud og Kongen lovlige Kald, at gaa som Feldt-Præst med de danske Auxiliair-Troupper til Engelland og Irland, hvortil hand ogsaa efter foregaaende Examen og befunden Dygtighed blev ordineret i vor Frue Kirke her i Kiøbenhavn den 20 Sept: 1689 af salig Biskop Doct: Hans Bagger¹⁾, saavelsom fire andre, hvoriblandt var salig Magister Johan Dorschæus som Feldt-Provst, der siden døde som Provst ved bemeldte Frue-Kirke her, og var hans høytelskende Ven til Døden. Paa denne sin Reise til sit Feldt-Præste-Embedede begav han sig den 20de Sept: næsteften, og efter adskillig udstanden Farlighed, baade til Vands og Lands, kom han med sin Chef, Oberste Sehested, ved et Cavallerie-Regimente til London i Engelland den 29de Nov: Siden A° 1690 reiste med Regimentet igiennem York, Rispon, Durham, Newcastle, Bedford, Barwick og andre Stæder til Egmouth i Skotland, derfra til Edinborough, og siden videre frem til Grenock, hvor Troupperne bleve embarqverede, og seylede dermed til Irland ved Whitehouse, mellem Belfast og Carrikeyergus, hvor de bleve sadte i Land. Siden holdt det Aar ud ved Campagnen og leed allehaande ont med sit Folk, ved at omflakke i Krigen fra et Sted til et andet. A° 1691, efterat hand fik Leylighed til at besee Dublin og adskillige Stæder der omkring, kom hand til Vexford, hvor hans Regimente

¹⁾ Af den ovf. S. 215 omtalte Brevvexling fremgaar, at Biskop Bagger har sat stor Pris paa Brink, som ogsaa under sit Ophold i England skal have oversat Baggers lærde Fortale til Alterbogen paa Latin (Nyerup, Lit. Lex. S. 90).

da laae, og fuldte saa siden med det, hvor det maatte marchere, indtil Aug: Maaned samme Aar, da hand ved sin Ankomst til Carrik ved Limmerick fandt for sig salig Doctor Baggers, Biskoppen i Kiøbenhavn, og salig Doct: Vandels Skrivelser og Begiæringer, at han endelig efter den Danske Kongl: Envoye ved det Engelske Hoff, Hr. Hans Hendrich von Ahlefelds Forslag maatte antage den af sin forrige Præst, en Apostat Hr: Christopher Meidel, forladede Danske Menighed i London, dertil han ogsaa, følgende Guds Kald, beqvemede sig og efter taget Afskeed fra sit Regiments Chef, Hr: Oberste Sehested, og Generalissimo, Hertugen af Vürtemberg, reyste til Skibs fra Dublin i Irland, og kom til London i Engelland den 11te Sept: 1691, efterat hand havde været Feldt-Præst i 2 Aar. I London holdt hand da sin første Prædiken for den Danske og Norske Lutherske Meenighed den 27 Sept: og fandt efter 2 Maaneders Forløb mange Hindringer og Modstandere for sig ved en confus Meenighed, som forvoldte (især da en anden Præst, Hr. Niels Gram, var sendt, imidlertid hand var udi Irland, fra Kiøbenhavn at antage tillige samme Embede) at hand den 22 Nov: næstefter tog Afskeed og begav sig paa Reisen til Kiøbenhavn; men Gud styrede dette Forsæt derhen, at hand ved contrair Vind paa Vandet saalænge blev opholdt, at hand maatte vende tilbage til London, hvor hand atter fandt Hr: Biskop Baggers Brev for sig, som formanede ham til at blive ved sin Station, hvilket hand og adlydde, og efterat adskillige Hindringer ved Feldt-Provstens, Mag. Dorschæi, og andre Kirkens Forstanderes Mellemligheder vare sadte til side, blev bemeldte Hr. Niels Gram ogsaa afskediget.

Den 6 Martii 1692 blev han offentlig indsat af Feldt-Provsten til at være den Danske og Norske Lutherske Meenigheds rette foresatte Præst og Siæle-Sørgere i London. I næstfølgende Maji Maaned ledte Guds Raad ham underlig til sit første Ægteskab, idet hans Moder og tvende Søstre kom fra Norge til London at besøge ham, havende

i følge med sig Mademoiselle Ambrosia Hendrichs Daatter Michelsen, som og agtede sammesteds at besøge sin Broder og Venner; med hende sluttede hand i Herrens Navn at indgaae en ret christelig Ægteskabs-Pagt, som blev fuldbyrdet den 20 Julii 1692, da de bleve ægteviede af Hr. Ezardo, tysk Præst ved samme Meenighed. Imidlertid bekom hand, uden Begiæring og mod sit Vidende, den behagelige Skrivelse fra Professorerne ved Kiøbenhavns Universitet, at hand in Junio tilforn var renunciëret at være Magister Artium et Philosophiæ paa Auditorio Superiori.

Nu laae det for denne retsindige og for Guds Ære ret ivrige salige Mand om Hiertet, hvorledes han ved Guds gode Forsyns Raad kunde faa med Tiden, istædenfor et ringe Fiællehuus (hvorudi hans Meenighed hidindtil, efter Tidens og Stedets Leylighed, maatte holde deres Forsamling og Guds Tieneste), bygt en Kirke til Guds Ære. Hertil banede Gud selv Veyen for ham ved ofte holdte Danske Prædikener for Hans Kongel: Høyhed Printz Georg af Dannemark (da Dronning Annæ af Engelland høytelskede Gemahl) at finde stor Naade og kongelig Bevaagenhed for deres Ansigt, i det Høybemeldte Hans Kongl: Høyhed Printz Georg ey allene selv med Kongelig Gave dertil contribuerede, saa at den første Grundsteen til Kirken blev lagt den 19 April 1694 af Hans Excellence Hr: Mogens Scheel, da Kongelig Envoye fra Dannemark udi Engelland, men endog d. 21 Oct: næsteften gav sit allernaadigste Brev i den salig Mands Haand, at reyse med til sin Broder, Hans Kongelig Mayestæt i Dannemark, Salig og Høylofflig Ihukommelse, Kong Christian den Femte, om Kongelig allernaadigste Hielp og Befordring til samme Kirkes videre Opbyggelse; hvorpaa den sal: Mand, efter Afskeedstagelse med sin Meenighed, Hustrue og Børn i London, reyste d: 22 Oct: strax derpaa til Vands først til Norge, hvor hand ved at prædike adskillige Steder, baade i Kiøbstæderne og paa Landet, samlede noget af goddædige Guds Børn og Venner til bemeldte Kirkes Bygnings Hielp.

Siden reyste igiennem Sverrig Aar 1695 og kom til Danmark den 5 Martii, især her til denne Kongelige Residentz-Stad Kiøbenhavn, hvor (efter at hand først taledede med sin Biskop, nu sal: Doct: Hendrich Bornemann, og sal. Confessionario Regio, Doct: Peter Jespersen, som begge før og siden elskede den sal: Mand og var ham stedse bevaagen) hand da ved Geheime-Raad von Plessens høygunstige Adresse bekom den høye Naade at admitteres til Audience hos Hans Kongelige Majestæt, Kong Christian den Femte, som allernaadigst hørte hans Andragende, anammede sin Hr. Broders, Printz Georgs, Recommendations-Skrivelse, og tilsagde sin Kongelige Bevaagenhed til Kirkens Opbyggelse. Og efterdi hand havde i Slots-Kirken her i Kiøbenhavn prædiket for Høystbemeldte Hans Kongl: Majestæt 3^{die} Paaskedag til Høymesse og giort sin allerunderdanigste Opvartning for det gandske kongelige Arvehuus og andre Hans Kongl: Maj: Ministres, erholdt hand kongelig allernaadigst Bevilling ey alleene til En Rixdaler af hver Landsbye-Kirke i Danmark og Norge, saavel som og en vis Summa af hver Kiøbstæd-Kirke i Kiøbenhavn og andensteds i Dannemark; men Hans Kongelige Majestæt gav ogsaa selv dertil en Kongelig allernaadigst Gave paa 300 Rdr.

Efterat Gud saa underlig og rigelig havde velsignet, til Sit Husets Bygning, denne hans Reise, da efter allerunderdanigste aflagte Taksigelse til Hans Kongel: Majestæt og Afskedstagelse fra de Kongl: Ministre (hvoriblandt besynderligen Hr: Gros-Canceller Reventlou og den Sal: Herre Gyldenlew beviste ham største Naadetegn) reiste han fra Kiøbenhavn d: 6 Julii 1695 til Engelland igien, og kom lykkelig igiennem Land og Vand til London d: 15 Aug: næstefter, fandt sit Huus vel, og prædikede for sin elskelige Meenighed en Velskomst-Prædiken strax derpaa d: 18, opvartede siden Hans Kongelige Høyhed Printz Georg, som meget gratieux imodtog ham, og ofte siden lod ham prædike for sig. Derpaa angik med Alvorlighed bemeldte Kirkes

Bygning, som blev saavidt færdig, at den af vor salig Mag: Brink selv, med dertil hørende christelige Ceremonier, i mange fornemme Folks Nærværelse blev indviet d: 15 Nov: 1696 og kaldt Christi Kirke. Forblev saa siden ved samme Kirke og sin Meenighed, som en redelig Herrens Tiener, og som en oprigtig Ven, der tjente sit Fædrelands dertil Staden ankomne Børn og Venner i alt, hvad hand formaede, af Hiertet, og var derfor vel lidt og elsket af alle, baade høye og lave, egne og fremmede, indtil Aar 1701 in Octobri, da hand endnu, til den nye opbygte og indviede Kirkes resterende Collectors Indkrævelse og dens Giælds Afbetaling, nødtes til at gjøre sin anden Reise til Danmark, og efter taget Afskeed med sin Meenighed og sit Huus, begav han sig til Skibs og kom først lykkelig til Norge, hvor hand Aaret igiennem forblev, men i Begyndelsen af 1702 reiste igiennem Sverrig og kom in Februarii til Kiøbenhavn.

Næste Søndag d: 5 Febr: kom hand ind i Holmens Kirke og fik at høre en Bøn af Prædikestoelen de novo Successore efter Sogne-Præsten sal: Mag: Gert Vinneke, som nyelig var død. Den 7de næstefter bekom hand ved Hr. Gros-Canceller Reventlous Anmældelse allernaadigst Audience hos vores nu allernaadigste regierende Konge, Friderich den Fierde, som imodtog hans medhavende Recommendations-brev fra Printz Georg i Engelland med sær Kongelig Naade, prædiket for Hans Kongelige Majestæt derpaa Dom: Septuagesima næstefter, fik siden Kongelig allernaadigst Befaling at lade sig høre for Holmens Kirkes Meenighed Mariæ Bebudelses-Dag, og derpaa uden sin egen Ansøgning og Forventning blev af Hans Kongl: Majestæt allernaadigst kaldet d: 1 April 1702 til at være Sogne-Præst til Holmens Kirke og Proust ved Søe-Etaten og Garnisonen udi bemeldte salig Mag: Gert Vinnekes Sted. Til hvilket sit tredie lovlige Kald og Embede hand ogsaa Palme-Søndag d: 9 April næstefter indsatte sig selv efter samme Kirkes Praxis, udi en meget Folke-rig For-

samling. I Junii næstefter blev hans Successor ved den Danske Kirke i London, Mag: Jørgen Ursin, kaldet og ordineret. Med hannem, efter taget Interims-Afskeed fra Holmens Meenighed, hand reiste fra Kiøbenhavn d: 23 Junii samme Aar til Engelland, for at resignere fra sin forrige Meenighed, installere sin Successorem og afhente sin Kiæreste og Børn fra London her til Stædet. Kom saa med velbeholden Reise til London d: 4 Aug: næstefter, hvor hand fandt sit Huus i god Helbreds Stand. Tog allerunderdanigst taknemlig Afskeed med Hans Kongelige Høyhed Printz Georg, saavel som holt sin sidste Afskeedstale med hans elskelige Meenighed i London, hvorved hand var en troe Guds Tiener i 10 Aar; indsatte sin Successorem, velbemeldte Mag: Ursin, den 10 Aug: overleverede ham saavel som Kirkens Forstandere ald god Rede om Kirkens Bygning og Tilstand, og, efter sidst aflagde Prædiken for Printz Georg i hans Capell, reyste med sin Kiæreste og med hende avlede Børn i London, foruden en Daatter, som allerede var død, derfra til Skibs ad Norge, hvorfra de siden seiglede til Kiøbenhavn, og her ankom d: 9 Nov: 1702 med god og beholden Reyse.

Herpaa antog hand sig sin betroede Meenighed og Embede ved Holmens Kirke med ald alvorlig Flid og Ret-sindighed, fandt Naade og god Underviisning for Gud og Mennisken, vandt især Kirkens høye Patron, Hans Excellences, nu salige Herr General Admiral U. C. Gyldenlews, Yndest, og ved Guds behagelige Forsyn erlangede omsider den Høy-Kongelige Naade hos vor allernaadigste Konge, at hand Aar 1708 d: 9 Nov: bekom, ved hans Excellence Hr: Stadtholder i Norge, Geheime-Raad og da Ober-Secretær Vibe, Kongelig allernaadigst Befaling at følge med hans Kongelig Mayestæt og Kongelig Reyse-Svite som Reyse-Præst og Confessionarius paa Hans Udenlands-Reyse til Italien. Hvilken Reyse hand ogsaa, efter taget Afskeed paa en kort Tid med sin Meenighed ved Holmens Kirke, allerunderdanigst antog og begav sig til d: 12 Nov: 1708,

følgende sin allernaadigste Konge, igiennem Hamburg, de Lyneburgiske, Saxiske, Brandenburgske, Bayreutske og adskillige Italienske Byer og Stæder baade frem og tilbage, med al Underdanighed; da den salig Mand endog paa Reysen blev allernaadigst tilbudt Aalborg Bispe-Dømme, men var underdanigst fornøyet med sin nærværende Stand og sin Konges Naade. Kom saa med Hans Kongl: Mayestæt og den Kongl: Reyse-Svite, efter 8 Maaneders Forløb, med god Sundhed her til Kiøbenhavn og til sit Huus igien d: 27 Julii 1709. Men beklagelig fandt sin allerkiæreste og dydige Hustrue, efter sin sidste Barsel-Seng, 14 Uger før Hiemkomsten, med en dødfødt Daatter, i en meget svag og sengeliggende Tilstand, som omskiftede, paa 6te Dag efter hans Hiemkomst, ald hans timelig Glæde til en ubeskrivelig Hierte-Sorg, siden det behagede Gud at kalde til sit Himmelske Rige denne hans yndige Ægtefælle d: 1 Aug. 1709¹⁾, som havde levet med hannem et Gudfrygtigt og exemplarisk Ægteskabs-Levnet udi næsten 17 Aar, og født ham 12 Børn til Verden, 7 i London og 5 i Kiøbenhavn, af hvilke de 9 i Herren ere hensovede, og de fleste deraf udi sidste Contagions-Tiid A^o 1711 døde. Men de 3 ældste Døttre, fødte i London, lever endnu; den ældste, Lene Catharina Brink, er i Ægteskab med Mag. Jacob Kiærup, Sogne-Præst ved Holmens-Kirke etc. Den anden, Ambrosia Brink, er i Ægteskab med Hans Kongl: Majestæts Navigations-Directeur, Sr Lorentz Lous. Den tredie, Martha Brink, er i Ægteskab med Bogholderen ved det ostindiske Compagnie Sr Friderich Holmsted, og samtlige beklage en elskelig Faders Død.

Men som nu denne salig Mand saa høyt var bedrøvet med 9 smaa Børn over en kiærlig Ægtefælles Død, tiente det ham ikke med bemeldte sine smaa, de fleste uopfødte, Børn, at sidde længe hen i Enke-Standen, hvorfor hand

¹⁾ Om Anledningen til hendes Død fortælles hos Giessing, Jubel-lærere, II, 2, 293 en ikke meget sandsynlig »Anekdot«.

og sluttede, efter inderlig Raadførelse med Gud og sine Venner, at begiære til Ægte den Velædle og Velbyrdige Herr Etats-Raad og Amtmand over Kiøbenhavns Amt Hans Seidelins Eneste og Elskelige Jomfrue Daatter Sophie Seidelin, hvilket og blev samtykt og i Hendis kiære Forældres Huus blev deres Bryllup høitidelig holdt og fuldbyrdet d: 3 Sept: 1710. Fire Maaneder derefter blev denne St: Nicolai Meenigheds Sogne-Præste-Kald vacant ved Hr. Professor Lodberg, nu Biskop i Fyens Stift, hans Forflyttelse til Vor Frue Kirke her, da det allernaadigst behagede Hans Kongelige Maiestæt uden ringeste Ansøgning eller Paatanke (saasom den salig Mand hiertelig var fornøyet med Holmens Kald, og Meenigheden med ham) at kalde ham den 5 Jan: 1711 fra næsten 9 Aars Embede ved Holmens Kirke til at være Sogne-Præst ved denne St. Nicolai-Kirke, hvor hand i sit Ægteskab med sin efterladte. nu høyst-bedrøvede Enke-Frue har levet et fornøyet Ægteskabs-Liv udi næsten 18 Aar, og haft med hende 6 Børn, 4 Døttre og 2 Sønner, hvoraf en Daatter er død, men trende Døttre og tvende smaa Sønner sørgelig efterlever. Tilsammen har da denne salig Mand, Mag: Iver Brink, været Fader til 18 Børn i begge sine Ægteskaber, men hans 3 ældste Døttre har født til Verden 26 Børn, saa at hand haver da levet i Verden at see den store Guds Velsignelse af sine Lænder — 44 Børn og Børne-Børn.

Endelig da hand nu her ved denne sin elskelige St: Nicolai Meenighed har været en sær troe og flittig Siæle-Hyrde, fra Begyndelsen til Enden, udi 17 paa 18de Aar, og en til Guds Ære redelig og opbyggelig Præstemand i Herrens Huus, næsten 30 Aar, blev Hans Legems-Kræfter paa det sidste meget svækkede, saa at han endog selv, dog under Guds behagelige Villie, ominerede sig sit 63 Aar at kunde blive hans Afskeeds-tid fra Verden. Men Livets og Dødens Herre viste ham det endnu klarere, da hand den tredie Søndag efter Trinitatis sidst forleden kom træt og svag ned af sin Prædike-Stoel, maatte derpaa

brække sig, fandt et Sting i sin Side, men gik dog ikke til Sengs førend d: 15 Junii næstleden, da der tilslog sig inflammierende Feber, som alt meere og meere tiltog med Heede, hvoraf den salig Guds Mand noksom fornam, at hans Afskeeds-Tid var forhaanden. Lod derfor til sig kalde sin elskelige Medtiener i Embedet, den Velærværdige, Hæderlige og Høylærde Mand Hr. [Chr.] Reenberg, som hannem [med] det Høyværdige Alterens Sacramente betiente. Efter denne aandelige Vederqvægelse for sin Siæl overgav hand sig med ald Lydighed og bestandig Troens-Andagt, Bøn og inderlig Samtale med sin Gud, til Herrens behagelige og salige Forløsning, den hand ogsaa (efterat hand kort før sin Død sang med sin Sviger-Søn, Mag: Kiærup, saa lydelig, som hand kunde, den Psalme med sær Andagt: Jeg beder Dig, min Herre og Gud, etc: derhos ogsaa velsignede til Afskeed sin Hustrue og Børn, ogsaa troelig lagde sin Siæl i Jesu Haand) bekom d: 25 Junii A° 1728, ved fire slet om Eftermiddagen, og hensov sødt og salig i Herren, efter at Hand har levet i Verden 63 Aar mindre fem Maaneder, og hviler nu af sit Arbeyde, forsikret om en ærefuld Opstandelse! Amen.

Det samme, saa at leve Herren, saa at døe Herren, give Gud os alle sin Hellig-Aands Naade til for Jesu Christi, vor Frelsers, Skyld! Amen.

Hertil har en af Mag. Iver Brinks Døtre føjet følgende Efterskrift:

Anno 1711 in Julio, midt udi den bedrøvelige Pest her i Kiøbenhavn, holdtes min og nu salig Kiærestes, Johan Fischers, forhen Rector og Landsdommer i Nykiøbing paa Falster og Lolland, vores Bryllup udi min nu sal: Fader Mag: Brinkes Huus her i Staden, i mit Alders begynte 16 Aar. Udi dette meget kiærlige Ægteskab bleve vi af Gud velsignede med 3 Børn. Den Første, Ambrosia Fischer, fød d: 5 Julii 1712 og døbt i Nykiøbing. Derefter A° 1716 d: 5 April er atter en

anden Daatter, ved Navn Johanna døbt. Derimellem er født, hjemmedøbt og samme Dag død en Daatter, navnlig Johanna, d: 29 Oct: 1714.

Saa ubestændig, som de jordiske Glæder og Fornøjelser er, var og denne vort meget kiærlige Ægteskab; thi d: 28 April 1718 blev min første meget elskelige Mand, forhen Landsdommer og Assessor Johan Fischers Lig hensat i Nykiøbings Kirke om Aftenen 9 Slet.

Efter en sørgelig Enkesæde paa tredie Aar føyede Guds Forsyn det saa, at A^o 1720 d: 19 Junii stod mit og min anden Ægte-Husbonds, Sr Friderich Holmstedes Bryllup, ogsaa i min salige Faders, Mag: Iver Brinckes, Huus her i Kiøbenhavn.

Foruden 7 levende Børn, som Gud tilforn havde velsignet denne min anden Ægtemand med i sit første Ægteskab, ved den sal: Mette Fischer, og de tvende endnu levende Døttre af min første Mand, Johan Fischer, har Gud end ydermere velsignet dette vort andet Ægteskab med fire Børn; nemlig:

Den første, Johan Friderich Holmsted, fød d: 8 Maji 1721. Den anden, Mette Holmsted, fød d: 14 Julii 1722. Den tredie, Ferdinand Anton Holmsted, fød d: 9 Febr: 1724. Samme Søn døde udi sit tredie Aar d: 8 Oct. 1726. Den fjerde, Iver Sophie Holmsted, fød d: 29 Maji 1725. I disse tvende Ægteskaber har Gud givet mig at føde 7 Børn, hvoraf de tvende allerede ere døde, og de fem endnu levende.

Kiøbenhavn d: 10 Octobr 1728.

Martha Brinch Holmsted.

Videre Efterretninger om Mag. Iver Brinks Børn og Efterslægt findes i Giessings Jubellærere, II, 2, 293 ff. Om Sønnen Hans Diderik B. (f. 1720) kan mærkes, at han 4. Sept. 1752 blev optaget i Adelstanden med Navnet de Brinck Seidelin og oprettede omtrent samtidig Stamhuset Hagedsted (Hagedstedgaards og Eriksholms Gaarde og Godser). Han døde som Konferensraad og Assessor i Højesteret. (Hofman, Foundationer VIII, 320). En Søn af denne var

den som Embedsmand, Politiker og landøkonomisk Forfatter højt ansete og fortjente Ludvig Christian Brinck-Seidelin, der døde 1865 (D. biogr. Lex. III, 62—64). — Mag. Iver Brinks Enke blev 1735 paany gift med Biskop Chr. Ramus i Odense, men døde allerede 1741.

Iver Brinks Skrifter.

Foruden en Del latinske Disputatser fra Studietiden¹⁾ har Iver Brink udgivet tre danske Skrifter, som her skal omtales.

1.

**Brudgommens og Brudens,
Jesu Christi og Hans Kirkes aandelige
Kiærligheds Sange;
Det er Salomons Høye-Sang,
Til Christ-Elskende Siæles Lyst og Opmuntring
Eenfoldelig forklaret og Sang-viis forfattet af Een,
som priser det sit høyeste Gode i Deelagtighed
med de andre Christi Lemmer at kunde være
Jesu-Bruud.**

Kbhvn. 1695. 8vo, og siden oftere (3. Opl. 1735, 4. Opl. 1743). Paa Bagsiden af Titelbladet findes følgende:

Approbatio.

Enddog Høye-Sangens Aandelige Dybheder ey tilfulde af noget Menniske i dette Liv kand udgrundes; Og det derforuden er fast besværligt, slige dybsindede Aandens Sprog med beqvemme Vers at udføre: Saa har dog Hæderlig og Høylærde Mand, Mag. Iver Brink, GUDs Ords Tiener ved den Danske Meenighed i London, begge Besværligheder saa vidt og vel overvundet i disse Aandelige Kiærligheds-Sange, at de tillige kand saa vel anlede Christ-

¹⁾ Worms Lex. over lærde Mænd I, 166. Naar det her nævnede •Carmen invectivum in Tragoediam Hafniæ conspectam 1689• af nogle tillægges Brink, beror det — efter Indholdet at dømme — sikkert paa en Fejltagelse.

elskende Siæle i denne dybsindede Skriftens Parts nærme-
ste Forstand og Meening; Som og lokke dem ved en
yndelig Poetisk Stil ind til den aandelige Kiærligheds Om-
giængelse med deres Brudgom Christo. Hvorfor og ikke
Trykken kand forbydes, hvor Nyttens siunes at vorde saa
kiændelig. Kiøbenhavn den 20 Martii Anno 1695.

Hans Wandall D.

Af Tilegnelsen, der er dat. Kbhvn. 10. Juni 1695, un-
der Forfatterens Kollektrejse, og viser det smukke Forhold,
som fandt Sted mellem Brink og hans Menighed i London,
kan følgende hidsættes:

»De rættroende Evangeliske Christne forsamlede i en
liden Menighed af vor loflige Nation, og tienende Gud i vort
ædle Danske Tungemaal, til London i England, saa vel i
Almindelighed alle samptlige Menighedens Lemmer af begge
Kiøn, som i Særdeleshed Menighedens Forstandere og
Ældste: Velædle og Velbyrdig Hr. Morten Løynfeld¹⁾, Ædle
og Høy-fornemme Sigr. Tøger Wegersløf²⁾, Sigr. Christian
Borris, Sigr. Jonas Johansson, Sigr. Peder Balzlow, Sigr.
Kej Gabriel Cibber³⁾, mine elskeligste Tilhørere og dyre-
kiøbte Christi Siæle, tilegnes disse Aandelige Kiærligheds-
Sange saasom et velmeent Vidnesbyrd om den Kiærlighed,
der binder vore Siæle tilhaabe i vor u-endelig elskende
Brudgom Christo Jesu. Hvem bør jeg heller tilegne og
tilskrive disse mine Aandelige Kiærligheds-Sange, end Eder,
dyreste og allerkiæreste Tilhørere, udi hvis aandelige Be-
tjening det er skied, at jeg har dem sammensat. — — —

¹⁾ Hed oprindelig Loynschar, men adledes siden Lionfeld, døde
1699 (Wolff, Den danske Kirke i London, S. 5, 83 o. fl. St. Vig,
Den dansk-norske Mnhd. i London, Kh. Sml. 5. II, 758).

²⁾ Kjøbmand, dansk Konsul. Om hans to dygtige Sønner s. D.
biogr. Lex. XVIII, 353 ff.

³⁾ Berømt Billedhugger. Byggede den danske Kirke i London.
Født i Flensborg 1630, døde i London 1700. (D. biogr. Lex.
III, 589). Har. Faber, Cajus Gabr. Cibber, en forglemmt dansk
Arkitekt og Billedhugger. (Tilskueren 1909, S. 65 fl.).

Thi dersom det dyreste er kiærest, hvorledes kan jeg da andet, end hiertelig elske den Menighed, som har kosted mig saa dyre, at det vilde falde alt for vidtløftigt her at opregne alle de Hinder- og Støde-Stene, Fristelser og Besværligheder, ja fast Mishaabs og Fortvivlelses Anleedninger, som have maat overvindes og af Veyen ryddes, før end den Sag kunde komme i Stand, vor Menighed plantes og vor Kirke opbygges. — — — Det er Eders Ære og Hiertens-Glæde at have kundet opbygge den første og endnu hidindtil eneste Danske og Norske Kirke uden for Eders Fæderneland, saa lader det være min aandelige Roos og højeste Glæde paa Jorden, at jeg kand kalde mig samme Kirkes første Tjænere og lovlig kaldede Siæle-Sørgere. Hvilken Titel, som den er mit Hiertes Fornøjelse, saa skal den minde mig hvert Øjeblik at gøre Gavn for Navnet, og af yderste Ævne og Formue, ved den Hellig Aands Bistand, at opfylde Embedet med en alvorlig Sorg for Eders Siæle, en uforfalsket Iver for Eders aandelige Bæste, og et hierte-kiærligt Ønske om alle Eders evige Salighed«. — —

I »Fortale til Læseren« ytrer Forf. bl. a.: »Det har været min Kiærlighed til vor fælles Brudgom Jesum Christum, som har kommet mig til at sætte, Riim- og Sangviis, disse Aandelige Kiærligheds-Sange efter den eenfoldigste og nærmeste Meening af den Guddommelige Salomons Høje-Sang. — — — Meget har ogsaa til dette lidet Verkes offentlige Udgivelse været Aarsag en og anden god Ven, hvis Dom og Skøn jeg langt bedre end mit eget torde tro. — — Jeg veed vel, hvor lekkre Øyne og Ørne ere blevne i disse Tider at fornøye med Digte-Konsten i vort ædle Sprog, siden vore høyt oplyste og aldrig nok berømte Poeter, Kingo, Arreboe, Bording, og mangfoldige andre har bragt den til saadan Høyde og Fuldkommenhed, at den fast ikke kand haabe at stige høyere. Og jeg kiender bæst selv min egen Svaghed og Eenfoldighed i denne Konst, og seer derfor vel, hvor lit dette mit

spæde Foster har Aarsag iblant store Skialderes sindrige Hierne-Børn sig at torde fremstille. — — Men det kien-der Gud, at ieg, baade med at sammenskrive og lade det gaae ud, bar meent min Frelsere vel, og søgt ogsaa at anvende mit lille Pund paa at oplæse Kiærlighed til hannem i Menniskens Hierter«. — —

Efter Fortalen følger to Æredigte til Forfatteren, det ene af Laurids Thura (senere Biskop i Ribe), der da studerede i Oxford, det andet af Lucas Debes, Degn ved Kirken (dat. London 20. Okt. 1694), der begge i stærke Ord fremhæver, at Højsangen ikke maatte opfattes som Lovsang over kødelig Elskov, men som en Lovprisning af Christi Kærlighed til hans Menighed. Af Thuras Digt kan de første 4 Vers her anføres:

Staa Læser; sæt dog her din Food ej alt for fage;
Tilstæd, dig raades først din Sko af dig at drage;
Her er en Urte-Gaard til Fryd at vandre i,
Men hvor en skiden Siæl maa høre: gak forbi.

En Urtegaard, hvori de Roser ingenlunde
Maa blive rørt og kyst af Verdens gejle Munde;
Hvor Druen være vil til blotte Siæle-Lyst,
Med rene Fingre plukt, af rene Læber kyst.

Her gives dig en Bog med Elskovs Sang i Hænde,
Men som er Aandelig; thi vogt dig for at vende
Til Jordisk Kiærlighed dit Sind i denne Digt,
Hvor ej en Tøddel er og Bogstav rørt om sligt.

Vel blusser her en Siæl af idel Elskovs-Lue;
Men dog ej sat i Brand af Venus, Elske-Frue,
Vel vises Brudeseng til Søvn og Hvile sød,
Af Sne fra Svane-Bryst aldeles bold og blød — —

Ved hver af Sangene anfører Brink først de Vers af Højsangen, som ligger til Grund, og derpaa sin rimede Parafase. Som Prøve kan hidsættes det meste af den tolvte Sang (Højs. 4, 7—11).

Min Hierte-Bruud, min Skat, min Vænne,
 (Til Kirken siger Christ, Guds Søn)
 Med Billighed kandst du fortiene
 At kaldes ræt aldeles skøn.
 Du est saa skøn, min Vænneste,
 At intet skønner er at see.

Der er paa dig slet ingen Smitte,
 Thi du est rensed i mit Blod;
 Trods nogen meer hos dig skal hitte
 En Plæt af Syndsens Helved-Rood,
 Dig har fra Synd, fra Skarn og Joord
 Vandbadet tvætted i mit Oord.

Med mig, min Bruud, du snart maa komme
 Fra Verdens syndig Libanon
 Og fra dens Ørk og Fielde tomme,
 At følge mig vær redebon,
 Fra Senix og Amana Top
 Flyv hastelig til Himlen op.

Bliv ej paa Hermons vilde Bierge,
 Hvor Parder og hvor Løver boo;
 Følg mig, som kand ald ondt afværge,
 Og i min Himmel søøg din Roo.
 Der skalt du finde Forsvar nok
 Mod Verdens vilde Beesters Flok.

Du har betaget mig mit Hierte,
 Min Søster, som er og min Bruud,
 Du har optændt med Elskovs Smerte
 Din Broder, som er din Gud;
 Tag ham med Hierte, Mund og Haand,
 Os knytter fast et evigt Baand.

Hvor deilig er, hvor Himmel-yndig,
 Min Søster-Bruud, din Kiærlighed!
 Naar ald den Handel, som er syndig,
 Dig bliver ret af Hiertet leed,

Og du befletter dig oppaa
Guds sande Frygtes Vej at gaa.

Hvor er, naar du dig saadan skikker,
Min Skat, din megen Kiærlighed
Langt bædr' end Viin, som Konger drikker!
Ja Salv' af dyre Urter reed
Ej giver nær saa liflig Lugt,
Som Salven af din Dyde-Frugt.

Skriftet ender med »En liden Tilgift af fem Trøsterige Sange, af Tydsken udsattc«. Den første er Paul Gerhards »Er Gud for mig, saa træde«, der dog i Brinks Oversættelse staar betydeligt tilbage for Brorsons Salme med samme Begyndelse, der findes i de nu brugelige Salmebøger.

2.

En Christens
Tancke-Tøyle,

Eller og faa Aandelige Sange, Hvormed hand mange
Gange fordrev hans Tanker mange, og holdt dem
I Bidsel.

Kbhvn. 1705 (142 SS. i 8vo) og siden mange Gange. I Bibl. Dan. I, 341 nævnes følgende Udgaver: Kbh. 1722¹⁾, 1733, 1740, 1755, 1763, 1778, 1784, 1807. Landstad, der i sin norske Salmesamling (Nr. 80, 396, 407) har optaget 3 af Brinks aandelige Sange, har benyttet en Udgave fra 1794²⁾. Han har ikke vidst noget om Brinks Forfatter-
skab, der antydes i Underskriften til den rimede Fortale³⁾;

¹⁾ I denne Udgave findes Udtog af et Kongebrev, dat. den 22. Marts 1720, hvorved der tilstodes Marie Cathrine, afg. Bogtrykker Godiches Esterleverske, og hendes Arvinger »Frihedsbrev« paa Udgivelsen af »Tancke-Tøylen«.

²⁾ Caspari o. fl, Theologisk Tidsskrift for den evang.-luth. Kirke i Norge, VII, 210—11.

³⁾ Denne Fortale slutter nemlig paa følgende Maade:
Hans Tiener vil jeg blive, og bære vil hans Aag,
Mit Navn vil han opskrive

I Livsens Navne-Bog.

men dennes »Tancke-Tøyle« har kendelig været overordentlig yndet blandt Almuen i Norge og Danmark i over et Aarhundrede. Underligt derfor, at Brandt og Helweg end ikke nævner disse aandelige Sange eller deres Forfatter i det ellers saa fortjenstlige Værk, »Den danske Psalmedigtning«. I vore Kirkesalmebøger er ingen af Brinks aandelige Sange optaget før i det første Tillæg til »Psalmebog for Kirke- og Huus-Andagt«, hvor hans kendte Nadversalme: »Op sødeste Sang« kom frem, stærkt forkortet og tillæmpet, i hvilken Skikkelse den senere er gaaet over til »Psalmebog for Kirke og Hjem« (Nr. 386).

I Almindelighed kan bemærkes, at Brinks Sange er meget lange — en enkelt endog paa 49 Vers. Af de 16 Vers, som en af de korteste udgør, kan følgende 9 Vers her anføres.

Et Guds Barns Søndags-Morgen-Andagt.

Synges som:

Broder hvi est du saa mut.

See Solen, Dagens Lys, opstaaer,
Og som en Brudgom den udgaaer,
Og til sin Gierning iler,
Den gaaer med Fryd sin Vey og Sti,
Den reyser os hver Dag forbi,
Og ey paa Veyen hviler.

De Fugle smaa paa vilden Qvist
Paa sin Maneer for Jesu Christ
En Morgen-Sang udsiunge;
Op da min Siæl, vær ikke lad,
Tak Gud, og vær af Hiertet glad,
Hand gav dig Mund og Tunge.

Siung HERren Lov, som har saa vel
Bevaret baade Liv og Siæl
Udi forgangen Uge,
Du var saa sikker i hans Skiød
Mod Diævlen og all Verdens Nød
Som Barnet i sin Vugge.

Tak ogsaa for en roelig Nat,
 For Himle-Vægter, hand har sat
 Omkring din Seng og Leye;
 Beed, at han endnu naadelig
 Fremdeeles vil bevare dig
 Paa alle dine Veye.

See nu er HErrens Hvile-Dag,
 Som hand efter sit Velbehag¹⁾
 Vil have for sig ene;
 Thi vil jeg til GUds Tempel gaa,
 GUds hellig' Tienest' vare paa,
 Den ganske Dag ham tiene.

Adspreed fra mig, o Herre kiær!
 De Tanker og Begieringer,
 Som imod Sielen stride
 Og i min Bøn indsnige sig,
 Og i min Andagt hindre mig,
 Og du kand ikke lide.

Saa beder jeg o HErre dig,
 Du selver vilt iføre mig
 Med Kraft udaf det Høye,
 At jeg saa kunde tiene dig
 I Hellighed retfærdelig,
 Som er din Lyst og Nøye.

Men ach! jeg klager det for dig,
 At der boer intet Got i mig,
 Jeg er i Synd undfangen,
 Og Synden er jeg fød udi,
 Og mangen syndig Vey og Sti
 Har jeg min' Dage gangen.

Giv mig, o Gud og Frelsermand!
 Mit Sinds Oplysning og Forstand,

¹⁾ Havde Forfatteren sat: En Dag, han efter sit Behag — saa vilde
 Versmaalet være faldet bedre ud.

At jeg dig vel kand kiende;
 Gyd din Søns Kiærlighed i mig,
 At jeg ret her kand elske dig
 Og siden uden Ende.

3.

Guds Børns Salighed i Døden,
 forestillet af Apoc. 14 v. 13 udi Frue Berte Scheel til
 Selsøe, Herr Niels Rosenkrantz hans Enke-Frues Liig-
 giængelse udi St. Nicolaj Kirke d. 10 Julii 1720, nu videre
 udbredet og til Trykken befordret af Iver Brink, Sogne-
 præst til samme Kirke.

Det er et Pragtstykke af en Ligprædiken — »den
 første og den største Bog, der er udgaaet fra Phønixbergs
 Trykkeri«¹⁾ — en Foliant paa over 100 Ark, der bestaar af den
 »videre udbredte« Parentation ell. Ligtale (370 Foliosider),
 udførlige Personalialia og en lang Række Sørgedigte, hvori
 den afdøde Frue løftes til Skyerne²⁾, bl. a. af I. Brink selv.
 Ved Lejlighed omtaler han, at han den 24. Maj 1703 i
 Holmens Kirke havde »parenteret« over Fru Margrethe
 Ulfeld, sl. General-Admiral Niels Juels, hvoraf fremgaar, at
 han altsaa har holdt Ligtale over begge de velbyrdige
 Fruer, der har stiftet det endnu bestaaende »adelige Jom-
 frukloster« i Roskilde; men Ligtalen over Niels Juels Enke
 er ikke trykt.

¹⁾ Dansk biogr. Lex. III, 60.

²⁾ Deriblandt et af den bekendte Mag. Hans Mossin, da Præst
 Skullelev og Selsø.

Bidrag til Historien om Indretning af Skoler paa Landet i Christian VI's Tid.

Ved **H. F. Rørdam.**

Grundlæggelsen af den danske Almueskole eller Folkeskole, som vi nu sædvanlig siger, er en, ogsaa for vor Kirkes Historie, saa vigtig Begivenhed, at nogle Bidrag til Sagens Oplysning vel kan fortjene Opmærksomhed, selv om Emnet ikke her kan udtømmes.

I Tillæg til »Nationaltidende« for den 7. Juli 1907 har Hr. Sognepræst P. Severinsen meddelt en Artikel med Overskrift »Den kristelige Folkeskoles Stiftelse i Danmark«, der indledes med en lille, men vel formet Skizze af Almueskolens ældste Historie indenfor den lutherske Kirkeafdeling, hvilken jeg tillader mig at drage frem af det Dyb, som Digteren C. K. F. Molbech i sin Tid ret træffende kaldte »Danaidernes Kar«.

»Det er saa ofte sagt, at vor Folkeskole er Kirkens Datter. Der vil sagtens blive talt mere derom i de kommende Aar; thi ogsaa hos os vil det blive et brændende Spørgsmaal, om denne Datter skal blive i Huset.

Men spørger man saa, i hvilken Tidsalder Kirken da har faaet denne Datter, saa tænker de fleste Mennesker vist mest paa Tiden for 100 Aar siden, da Rationalismen raadede. Det er udenfor Historikernes Kreds forunderlig ubekendt, at den danske Folkeskole er Pietismens Datter. I det hele har man altfor lidt givet denne Tid, hvad der tilkommer den.

Reformationens Kælebarn er den latinske Skole. Man gik endog saa vidt her i Landet ved Reformationen, at man forbød andre Skoler i Købstæderne. Al den Almueundervisning, der tænktes paa, var Degnens Gennemgang af Katekismen »een Sinde om Ugen«.

Stort anderledes var det heller ikke i det evangeliske Tyskland. Det første stærke Tilløb til en rigtig Folkeskole fremkom 1642 i det lille Fyrstendømme Gotha, hvor den fortræffelige Hertug Ernst den Fromme (»Bede-Ernst«) skabte et Skolevæsen efter Amos Comenius's Tanker. Der var Skolepligt fra det 5te Aar, og en »Skole-Methode« gav gode Regler for Undervisningen.

I dette Land og under disse Indtryk voxede August Hermann Francke op. Og fra ham stammer i høj Grad, hvad der siden kom frem ogsaa i Danmark. I Halle, hvor han var Professor og Præst, havde han opsat en Fattigbøsse i sin Bolig. I denne fandt han en Dag 7 Gylden. »Det er en ærlig Kapital«, sagde han. »Deraf maa man stifte noget rigtigt; jeg vil begynde en Fattigskole dermed«. Saa købte han Bøger og lejede en fattig Student til at undervise fattige Børn. Af denne Begyndelse opvoxede de Franckeske Stiftelser i Halle.

Under Paavirkning fra Kredsen i Halle kom nu Brandenburg-Preussen ind paa Skolereformer og blev det anførende Land paa dette Omraade. Allerede 1712 blev der — med Francke som Raadgiver — gjort alvorlige Skridt til at skabe et Skolevæsen i Østpreussen og i Lithauen. Men baade Almue og Godsejere var imod det. Da kom Kong Frødrick Vilhelm I. 1732 paa Rejse i dette Land og fandt kun 19 Skoler, hvor han havde ventet at finde dem i Hundredevis. Saa tog man Skeen i en anden Haand. Ved Lov gjordes alle Børn skolepligtige fra det 5. til det 12. Aar. Lærebøger forskreves. Det er snart i vore Dage sært at se denne Preusserkonge iværksætte et storartet Arbejde for Brugen af det polske og lithauiske Modersmaal i hans Lands østlige Provinser. Det første Skolelærerse-

minarium oprettedes 1735 i Stettin. Den hele Lovgivning samledes 1736 i en overmaade kort og fyndig »General-Skoleplan«.

Efter denne lille Oversigt over hvad der skete i denne Del af Tyskland, hvorfra vi i de Tider fik saameget af vor aandelige Paavirkning, vender vi tilbage til Danmark.

Her ser vi nu i København Sognepræsten Mag: Frands Thestrup ved Helligaandskirken samtidig med Francke at gøre ganske det samme, som denne gjorde i Halle. De Fattigskoler, der derved opstod, lever endnu videre som »de forenede Kirkeskoler«.

I Traad med Pietisternes Tanke gik Fredrik den Fjerde videre og oprettede 1721 de bekendte 240 Skoler paa Ryttergodserne. Hvor Kronen var Godsejer, sørgede Kronen selv for Skoler. Og Kongen opfordrede Godsejerne til at følge Exemplet. Enkelte gjorde det ogsaa; men det blev ikke til stort.

Det blev Christian den Sjette og hans Mænd, der kom til at skabe den danske Folkeskole«.

Den udførligste Skildring baade af »Almueskolens Barn-domsdag« og af »Almueskolen under Christian VI« har afd. Cand. phil. Carl Engell leveret i det af ham og Journalist C. Christensen udgivne »Ugeskrift for Skolen«, I—II, Kbh. 1877—78¹⁾. Fremstillingen grunder sig paa indgaaende Arkivstudier og havde fortjent en bedre Skjæbne end at være hakket i Stykker i en Mængde smaa Ugeskrift-Artikler. Men ligesom den har afgivet et godt Materiale for Provst L. Koch i hans smukke Skrift »Den danske Landsbyskoles Historie til 1848«, saaledes vil den vistnok ogsaa fremdeles blive raadspurgt af enhver, der vil granske vor Folkeskoles ældste Tidsrum, for saa vidt Vedkommende ikke har Lejlighed til selv at gennemgaa Akterne i Rigsarkivet. For et Par Aar siden har Hr. Arkivassistent H. C. Roede i Tidsskriftet »Vor

¹⁾ Der udkom ikke mere af dette ualmindelig indholdsrige og vel redigerede Skoleblad.

Ungdom« 1908, S. 166 ff. udgivet »Rytterdistrikternes Skoler under Frederik IV«. Det er dog nærmest de ydre Forhold ved disse Skolers Indretning, Forfatteren oplyser ved flittig Benyttelse af Arkivdokumenter, medens de Bidrag, som kunne findes i Litteraturen til Bedømmelse af disse Skolers indre Værd ikke synes at have ligget i Forfatterens Plan¹). Ønskeligt havde det vel ogsaa været, at der var taget lidt

¹) Idet Historieskriveren A. Hojer omtaler de store Omkostninger, der var anvendte paa disse Skoler, tilføjer han: »So werden es diejenige dereinst vor Gott zu verantworten haben, welche die ihnen anvertraute Aufsicht dieser rühmlichen Stiftung nicht mit einer der Intention des Stifters gleichen rechtschaffenen Sorgfalt führen, sondern oft die liederlichsten Taugenichte zu Schulmeistern setzen, oder sie doch im Schuldienst dulden, obgleich die armen Kinder durch solche Leute eher verführt und verdorben, als gebessert werden.« (Friederich des Vierten Leben. II, 107). Det er som en Genklang af denne skarpe Dom, naar Chr. VI 24. Sept. 1737 skriver til J. L. Holstein: »Weyl sich bey den Reuterschulen hin und wieder viele Unordnung vorgehen soll, so haben wir gedacht, ob es nicht gut wäre, dass solche Ordres an alle Bischöfe und Amtmänner (welche damit zu thun haben) erginge, wie Er aus den Beylagen ersehen wird, denn die Jugend profitirt fast nichts in den Schulen, und die Unwissenheit bleibt gleich gross«. Et Par Dage derefter skrev Kongen til Holstein, at det vel var bedst, at Ansættelsen af Skolemestrene overlodes til Præsterne og Amtmændene, »So kann der Bischof, wenn er ein rechter Mann ist, die Kinder und Schulmeisters examiniren, und wenn er Unordnung findet, solches Beikommen erinnern, und wenn solches nichts hilft, es bey uns weiter angeben.« (Rørdam, Hist. Saml. og Studier II, 275—6). Den 4. Okt. 1737 udgik Reskript til Biskopperne om at føre et skarpere Tilsyn med Skolerne paa Ryttergodset, om hvilke Kongen med Mishag havde fornummet, at de ikke havde haft den af K. Frederik IV tilsigtede Virkning til Almuens Oplysning i deres Kristendom og Salighedssag (Rothe, kgl. Reskripter III, 1, 351 ff., Fogtmann, Reskripter IV, 1, 506 ff.). Tidligere havde Kongen set med større Fortrøstning til disse Skoler, da han 19. Okt. 1736 havde tilskrevet Biskopperne i Danmark, at naar noget Degnekald er ledigt, skal Skoleholderne ved Skolerne paa Rytterdistrikterne være de nærmeste dertil. (Sjæl. Tegn.). De i Kh. Saml. 4. R. 5. Bind meddelte Efterretninger om Degne og Skoleholdere paa Møen 1728—50 vil da ogsaa vise, at der blandt de uselt lønnede Lærere ved Rytter-skolerne paa Møen var dygtige Mænd. Det samme gælder den

mere Hensyn til den af And. Hojer med Rette fremhævede »eftertrykkelige og fortræffelige« Instruction for Præster og Skolemestere af 28. Marts 1721, der i Hovedsagen ogsaa benyttedes som Indledning til Christian VI's Skoleforordninger af 23. Jan. 1739, ikke at tale om den smukke, af Fr. Rostgaard forfattede, Indskrift, som anbragtes paa Skolerne, og hvori Kong Frederik indføres talende saaledes:

Halftresendstive Aar, Gud, har du mig opholdt,
 At Sygdom, Krig og Pest mig intet ont har voldt:
 Thi yder jeg min Tak, og breder ud dit Navn,
 Og bygger Skoler op, de Fattige til Gavn.

Gud lad i dette Værk din Naades Fylde kiende:
 Lad denne min Fundatz bestaae til Verdens Ende;
 Lad altid paa min Stoel een findes af min Æt,
 Som meener dig, min Gud, og disse Skoler ræt!

Allerede i sine første Regeringsaar havde Christian VI (1732) ved Oprettelse af nogle Landbyskoler paa Sorø Skoles Gods vist, at han havde Sands for at gaa videre ad den Vej, hans Fader havde betraadt. Men det var dog Hofpræst J. B. Bluhme, som først ret gav Stødet til, at Kongen besluttede sig til saaledes at tage sig af Sagen, at den kunde komme Landalmuen i begge hans Riger, Danmark og Norge, til gode. Herom foreligger fra Bluhmes Haand et udateret Forslag, der sandsynlig er fra Aaret 1734 og maaske nu kun findes i Arkivet i Wernigerode, hvor Kn. Heiberg har gjort følgende Uddrag deraf.

Allerunterth. Vorschlag betr. die an vielen Orthen noch mangelnde Landt-Schulen.

Skoler betegnes som »die theuresten Mittel, das wahre Erkenntniss Göttlicher Dinge zubefordern und die Jugend zur Übung der Christl. Pflichten geschicht zumachen«. —

ved Rytterskolen i Vraa ved Kolding ansatte lærde Student Henrik Broholm (Koch, Den danske Landbyskoles Hist., S. 10 ff., Kh. Saml. 5. II, 80—1. 86).

Den højsal. Konge har alt gjort meget; men mange Steder er Uvidenheden endnu stor, navnlig i saadanne Menigheder, »der bestaa af Adel- og Proprietær-Undersaatter«; og naar »Troens Grund ej er fattet i Ungdommen«, saa kan de ej synge, ej læse i Skriften og ej forstaa Prædiken; der opstaar »ein wüstes und blindes Wesen, welches der gerade Weg zur ewigen Verdammnis ist«. Flere Skoler maa til; Biskopper og Provster maa undersøge Sagen; thi »Mangelen paa Skoler er mange Steder større, end man forestiller sig«.

Der maa bygges flere kongl. Skoler; og Degnene kunde tilholdes at undervise.

Det vil ikke være umuligt paa denne Maade »den Reich der Finsternis Abbruch zu thun, und manche Seele der Gefahr des ewigen Verderbens zu entreissen, in welche sie augenscheinlich durch Unwissenheit und Blindheit gestürzt wird. Da denn Sr K. M. dermahleinst für Gottes-Thron diejenige Kinder dancken würden, welche durch dero hohe Vorsorge und Allergnädigste Veranstaltung zum lebendigen Erkenntnis ihres Heyls angeführt worden«.

Da Kongen forelagde sine Konsulenter Bluhmes Forslag, ytrede de:

Söhlenthal: Den højeste Nødvendighed og herlige Nytte af gode Skoler kan ej noksom beskrives. Er Grund ej lagt, er Prædiken forgæves. Bluhmes Forslag ere gode. »Der Herr lasse nur sein Licht bey der hiesigen Universitæt erst recht aufgehen, damit es nicht an tüchtigen Schulmeistern fehle, denn wer nicht selber in der Schule des Heiligen Geistes gewesen, kann andern auch nichts Lebendiges, sondern nur den Buchstaben beybringen«.

Stolberg: Denne Forestilling bedømmer Söhlenthal godt, »und muss auch von einem jeden, der die Verbesserung der Kirche Gottes hertzlich wünschet, höchstens adprobiret werden«.

Fra 1735 af begyndte Arbejdet paa Skolesagen, der, skjønt det fandt en Art Afslutning ved Skolelovene af 23. Jan.

1739, dog siden fortsattes gennem hele Kong Christians Regeringstid og længere. Rom blev ikke bygget paa én Dag. Og her var det ikke en enkelt By, det gjaldt, men et helt eller rettere to Folk, der skulde oplæres.

En Art Indledning eller vel snarere en Fortsættelse af, hvad der i Frederik IV's Tid var begyndt, danner den kgl. Befaling af 7. Januar 1735 til Etatsraad, Amtmand Frederik Adeler om, at han i Forening med Provsten i Ods Herred skulde gjøre et Overslag over, hvor mange Skoler der burde indrettes paa Krongodset i det nævnte Herred, og hvad Opførelsen vilde koste. I sit Svar (dat. Gundetved 25. Jan. 1735) foreslaar Amtmanden Oprettelsen af 9 Skoler i Ods Herred. Omkostningerne ved Opførelsen af hver af dem anslaaes til 623 Rdl. 2 Mk. Men der findes vedlagt et Tilbud fra Michel Svendsen, Murmester i Særslev, om at han vil paatage sig Bygningen for 550 Rdl. for hver Skole; den aarlige Vedligeholdelse beregner han til 9 Rdl. for hver. Dette Tilbud fik under 25. Febr. s. A. kgl. Approbation, hvorhos der udgik kgl. Reskript til Amtmanden om at drage Omsorg for, at Arbejdet blev udført efter Overslaget, og at Skolerne blev som de i Frederik IV's Tid paa Ryttergodset opførte. Samme Dag udgik der tillige kgl. Befaling til Finansdeputationen om at udbetale Pengene til de betingede Tidspunkter¹⁾.

Betydningsfuldere var dog følgende kgl. Skrivelse:

Til Stiftsbefalingsmændene og Biskopperne i Danmark.

Christian 6.

Vor synderlig Gunst tilforn. Saasom Vi til Guds Æres Befordring allernaadigst gierne seer, at der paa Landet Skoler indrettes paa de Stæder, hvor de mangle og behøves: Saa er hermed vores allernaadigste Villie og Befaling, at I til Os allerunderdanigst indberetter, hvor mange Skoler der, foruden vore egne paa Landet etablerede, i det Eder aller-

¹⁾ Sjølandske Tegnelser med Indlæg.

naadigst anbetroede Stift befindes, af hvad for Proprietarier de ere indrettede, paa hvor mange Stæder de endnu mangler og gøres fornøden, samt hvor de beqvemmeligst kunde etableres; og haver I derhos Eders allerunderdanigste Forslag at indsende, paa hvad Maade I formeene, at de til saadanne Skolers Indrettelse, deres Vedligeholdelse, Skolemesternes Salarium og deslige, behøvende Bekostninger best kunde udfindes, og denne Vores, til et Gud saa behageligt og fornøden Verks Istandsettelse, havende Christelige Intention i bedste Maade befordres. Dermed etc. Friderichsberg den 25. Febr. 1735¹⁾.

Samme Aar 1735, den 25. Juni, er lignende Ordres expederede til Stiftsbefalingsmændene og Biskopperne i Norge, saa og samme Dato til Stiftamtmanden og Biskopperne paa Island.

Under 9. Sept. 1735 udgik ny Skrivelse til Stiftsbefalingsmændene og Biskopperne i Danmark om at paalægge vedkommende snarest mulig at indgive Beretning om, hvor Skoler fattedes m. m., i Henhold til den forrige Befaling af 25. Febr. s. A.

De ønskede Beretninger var ikke lette at tilvejebringe, da Stoffet maatte indsamles fra saa mange forskellige Sider; men de indkom dog lidt efter lidt, fra Sjælands Stift 20. Okt. 1735, fra Fyens Stift 23. Novbr. s. A. osv., senest fra Aarhus Stift, hvor Biskop Ocksens langvarige Svagelighed (han døde 13. Jan. 1738) forhalede Sagen. Da Beretningen fra Sjælands Stift var indkommen, blev det under 4. Novbr. 1735 paalagt Stiftsøvrigheden (Baron Nic. Gersdorf og Biskop Chr. Worm) at conferere med Amtmændene om Sagen, til hvilken Ende disse atter skulde forhandle med Proprietærerne og nogle af de kyndigste Bønder i hvert Sogn om de belejligste Steder for Anlægget af de paatænkte nye Skoler. Derved trak Sagen atter ud, og først efter en Paamindelse

¹⁾ Hos Koch, Christian VI, S. 139, er Reskriptets Datum urigtig angivet som 5. Febr.

af 9. Maj 1736 fra Regeringen til bemeldte Stiftsøvrighed om at indsende Beretning om Resultatet af Amtmændenes Forhandlinger med Jordgodsejerne og Bønderne, indkom Stiftsøvrigheden under 15. Maj s. A. med sin Beretning. Paa lignende Maade gik det ogsaa med Hensyn til de andre Stifter, indtil man mente at have det fornødne Materiale tilstede¹). Nu gjaldt det om at faa det gennemgaaet af kyndige Folk for at faa et Resultat udbragt af dette vidtløftige Stof.

En Prøve, og det en ret mærkelig, af dette foreligger i den ovf. S. 197 ff. meddelte Indberetning fra Degnen J. Halling i Taarnby paa Amager. Vil man læse den igennem og samtidig tænke paa, at der var flere tusinde Sogne i Danmark og Norge, fra hvilke Indberetninger indhentedes, og at dette Stof nu skulde bearbejdes, først af Biskopper og Stiftamtmand, og siden af de Mænd, som Kongen beskikkede dertil, saa vil man let faa en svimlende Følelse af et uoverkommeligt Arbejde. Vi skal dog se, at det virkelig lykkedes — væsentlig ved én Mands utrættelige Flid og klare Hoved, — at bringe i alt Fald en foreløbig Orden i dette Chaos.

I August 1736 skrev Gehejmerraad J. L. Holstein i Kongens Navn til Konferensraad Joh. Wilh. Schrøder, Justitsraad, Dr. jur. Professor Andr. Hojer og Hofprædikant J. B. Bluhme, at, da Indberetningerne var indkomne baade fra Danmark og Norge (med Undtagelse af Trondhjems og Bergens Stifter), saa skulde de træde sammen i en Kommission for med Flid at gennemgaa Relationerne og siden indgive deres Betænkninger over samme²).

Valget af Kommissionens Medlemmer er betegnende for Christian VI, men forøvrigt efter vore Begreber ret

¹) Indberetningerne, der er af ikke ringe topografisk og kulturhistorisk Interesse, findes i Rigsarkivet, General-Kirkeinspektions Kollegiets Sager, Pakken Nr. 10. Udtog deraf hos Engell, Ugeskrift for Skolen I.

²) Rørdam, Hist. Saml. og Studier IV, 485.

mærkeligt, da ingen af de tre Mænd af egen Erfaring kunde være kjendt med Forholdene paa Landet i Danmark og Norge. Schrøder var nemlig, som det maa formodes, en Holstener, Hojer og Bluhme var Slesvigere. Hojer var den eneste af disse Mænd, som skrev Dansk, Schrøder og Bluhme forstod vel Dansk, men skrev kun Tydsk. Men det var vist nok Ønsket at faa Almueskolevæsnet her i Landet bragt i Linie med det i Hertugdømmerne, hvor det i flere Egne var videre fremskredent¹⁾. Alle de 3 nævnte Mænd havde i høj Grad Kongens Tillid og var som han af religiøse Grunde stærkt interesserede i at skaffe Almuen en større kristelig Oplysning²⁾. Valget var derfor ikke ilde, thi der maatte Begejstring for Sagen til, om de store Vanskeligheder og Inertiens Modstand skulde overvindes.

Vanskelighederne bestod navnlig i Løsningen af det Spørgsmaal, hvorledes de fornødne Midler til Skolers Opførelse og Læreres Lønning kunde tilvejebringes. Paa Krongodset var der i det væsentlige sørget for Skoler; men nu var Raden kommen til Godsejerne og Bønderne. De sidste kunde man, trods deres dybe Fattigdom, dog vel nok faa til at yde nogen Hjælp til Fremme for deres Børns Undervisning; men Godsejerne eller Proprietæerne gjorde — enkelte hæderlige Undtagelser fraregnede — en sej Modstand. Det laa dem langt mere paa Hjerte at udnytte Almuens Arbejdsevne til det yderste, end at skaffe deres Vordnedes Børn en tarvelig Oplysning. I de Forslag, der var indkomne fra Stiftsøvrighederne, havde Biskopper og Stiftamtmand efter bedste Evne søgt at paavise fremkommelig

¹⁾ Om Skolevæsnet i Slesvig har Engell, tildels efter haandskrevne Kilder, samlet et stort Materiale, meddelt i 2det Bind af Ugeskrift for Skolen.

²⁾ Det var sikkert ogsaa denne Bevæggrund og maaske tillige Minder fra Slesvig, hvor D. G. Zwergius havde været Præst (paa Amrum), der bragte ham til 1736 at oprette en dansk Skole i Slangerup, hvor han siden 1732 var Præst. Hans Forslag derom vandt Kongens fuldkomne Bifald (Rørdam, Hist. Saml. og Studier II, 229—30).

Vej gennem det Uføre, som Kongen og hans Mænd nu vilde tage under Kultur; men Vejen var trang. — Da C. Engell i Ugeskrift for Skolen I, 295—6. 406—12, har leveret ret udførlige Uddrag af Stiftsøvrighedernes Forslag, maa vi dog her nøjes med Henvisning til dette Skrift.

Det blev Hojers Opgave at give det indkomne Materiale den første Bearbejdelse, og naar man kjender de mangfoldige andre Embedshverv, der paalaa denne Mand, er det næsten ufatteligt, at han allerede 5. Sept. 1736 kunde forelægge sine Medkommitterede, hvad han kalder »Kort Udkast af Ingredientserne, som findes i de fra de danske Stifter indkomne Relationer om Skolernes Indrettelse i Danmark, og hvad deraf i en allerunderdanigst Forestilling til Hs. kgl. Maj. kunde beholdes« — i Virkeligheden et ret fyldigt Uddrag af Indberetningerne, ordnede med den Klarhed og Dygtighed, som var Hojers Særkende, idet han har lagt Hovedpunkterne til Rette for Kommissionen, hvis Resolutioner findes anførte i Randen¹⁾. Indberetningerne fra Norge, som endnu ikke alle var indkomne, blev siden bearbejdede af Hojer paa samme Maade²⁾.

Efter at dette vigtige Grundlag fra Forhandlingerne var tilvejebragt, tog Kommissionen fat paa Drøftelsen, under hvilken det jevnlig viste sig nødvendigt at indhente ny Oplysninger fra Stiftsøvrighederne, og disse fra Provsterne. Trods saadanne Standsninger skred Sagen dog saaledes fremad, at Kommissionen under 28. Dec. s. A. kunde til Gehejmerraad J. L. Holstein afgive udførlig Beretning om de Resultater, hvortil man var kommen, og gøre Forslag til en Ordning af Almueskolevæsenet i Danmark. Heri foresloges, at Degnene overalt skulde holde Skole eller lønne en Substitut. Degneboliger skulde opføres overalt, hvor de manglede. Studenter skulde under lige Forhold foretrækkes til Degne, af vidtløftige Sogne skulde der desuden

¹⁾ Rigsarkivet, Kirkeinspektions-Kollegiets Sager, Nr. 35.

²⁾ Se ndf. S. 263.

beskikkes Skoleholdere, som ikke maatte være under 22 Aar, og Skolehuse skulde bygges til dem. De skulde lære Børnene at læse tydelig, selv forstaa Katekismus og Salighedens Orden rettelig, regne og skrive Dansk ortografisk, have et godt Testimonium vitæ, samt villig, naar Præsten fordrede det, gaa omkring til fraliggende Steder og undervise i Husene. — Kommissionen antog, at der vilde kræves 548 ny Skoler, hvilket dog senere viste sig som et ganske utilstrækkeligt Antal. Udgifterne skulde i Hovedsagen dækkes ved Paalæg paa Hartkornet samt paa Mølleskyld og Kroprivilegier.

Inden for Kommissionen var der dog paa visse Punkter Uoverensstemmelse mellem Medlemmerne. Hojer var meget mod den Bestemmelse, at Studenter skulde foretrækkes. »Er de liderlige«, sagde han, »forføre de Børnene til det samme, er de duelige, benytter Præsten dem, med Tilside-sættelse af Skolen, til at prædike. Desuden kan sjældent en Student vel regne og skrive. I Kongens tyske Provinser (Oldenborg undtagen, som jeg ikke saa nøje kender) haves sjældent en Student Degn, end sjældnere en Student Skoleholder, og dog tror jeg, at Ungdommen lærer der paa Landet mere, end nogensteds i Danmark nu sker, eller i de første 10 Aar kan ventes. Derimod er en ustuderet Skoleholder før at fornøje og tager med mindre Løn til Takke, lader sig og af Præsten og andre bedre vise tilrette end en Student, og kan endelig lettere opsiges end en Academicus, der ej modtager slige Pladser uden i den Tanke, ej derfra at dimitteres, i hvorledes han sig og forholder«. Derimod udtaler Schröder sig bestemt, »ikke fordi Sagen jo kunde være rigtig nok, men fordi det bliver certissime misbrugt. Det er jo ikke uvitterligt, hvad Inventioner endogsaa Bisperne, især udi Jylland, har brngt for at eludere Lovens Bydende og for at faa deres Kuske og Karle til Degne. Patroner især ville benytte sig af dette, som de længe har tragtet efter, til at faa deres Ladefogder og Tjenere til Degne. Jeg er sikker paa, at Studenter vil med Tiden blive fast

ødelagte, og det er dog Synd. Det er dog godt, at saa mange fattige Studenter, som ej kan komme fort, kan have Tilflugt til Degnekald, ofte usle nok; thi ellers er der intet tilovers for dem uden Musketten. Der paahviler desuden Degnene visse Prædikener, som Højtiders Aftensang, Store Bededag*. (NB. se Slutningen af denne Artikel.)

Det var maaske af Hensyn til disse Uoverensstemmelser, at Kongen, efter at Betænkningen var ham forelagt, bestemte sig til at underkaste Sagen ny Drøftelse under Tilkaldelse af nogle flere Medlemmer til Kommissionen. Disse valgtes alle udaf Missionskollegiet, i hvilket Schrøder og Hojer ogsaa var Medlemmer. Kommissionen blev nu forstærket med følgende Medlemmer: Oversekretær i Kanceliet, Gehejmerraad J. L. Holstein, og de theologiske Professorer H. Steenbuch og M. Wøldike. En udførlig Instrux udfærdiges 18. Jan. 1737 for denne udvidede Kommission, der paany skulde sætte sig i Forbindelse med alle Stiftamtmand og Biskopper, for at indhente de endnu manglende Efterretninger baade om de Skoler, der hist og her forefandtes, og om hvorledes Midlerne til ny Skolers Oprettelse kunde tilvejebringes¹). Hvor varmt Kongen følte for Sagen, ses af følgende Ytring i et Brev af 30. Jan. 1737 til Holstein: »Der liebe Gott gebe seinen Segen zu der Commission wegen der dänischen Schulen«²).

Det første, den udvidede (»store«) Kommission derefter foretog sig, var 2. Febr. 1737 at skrive til samtlige Stiftsøvrigheder i Danmark for at meddele dem Indholdet af det ny Kommissorium og forlange deres Udtalelser. Allerede faa Dage efter (7. Febr.) svarede Sjællands Stiftamtmand (N. v. Gersdorff) og Biskop (C. Worm), at de havde tilskrevet alle Provster, Herreds- og Birkefogeder i de Herreder, hvor Skoler behøves, ufortøvet at træde sammen med Præsterne, Kirkens Patroner, de største Lodsejere samt 4 à 6 af de

¹) Hele Instructionen findes meddelt i mine Hist. Saml. og Studier IV, 487—90.

²) Hist. Saml. og Studier II, 260.

forstandigste Mænd i hvert Sogn, samt, efter at Alting vel er overlagt, da uden Ophold at tilmelde os Udfaldet«, hvorefter Stiftsøvrigheden vilde indberette, hvor mange Skoler der behøvedes, og hvor mange til Skolehold dygtige Personer der fandtes i hvert Herred.

En af Kommissionens Skrivelser skal her meddeles. Det er den, som var stilet til Stiftamtmand og Biskop i Ribe Stift. Under Texten meddeles de faa Varianter eller Tillæg, der fandtes i Skrivelserne til andre Stifter.

Høyædle og velbaarne

Hr. Geheime Raad og Stiftsbefalingsmand
samt velædle og høyærværdig Hr. Biskop.

Det har allernaadigst behaget Hans kongl. Maj^t ved et den 18 Januarij ergangne allernaadigst Commissorium at befale os underskrevne i en ordentlig Commission at træde sammen og at overveye, hvorleedes danske Skoler over alt paa Landet i Danmark og Norge paa de Stæder, hvor ingen allereede findes, efter Hans kongl. Maj^{ts} os bekiendtgiorde allerpriisværdigste Intention, best kunde indrettes, og siden at forestille alt til Hans kongl. Maj^{ts} videre allernaadigste Resolution, samt til saadan Ende med alle vedkommende at correspondere og at requirere af alle kongelige saavel Collegier som Betientere, geistlige og verdslige, de hertil fornødne Efterrætninger, som os dermed uveygerlig hafde at assistere. I allerunderdanigst Følge af saadan os tilkommen allernaadigste Befaling, og i den visse Forsikring, at Eders Excellence og Høyærværdighed giøre sig med os en Glæde deraf, paa alle optenkelige Maader at befordre et saa vigtigt og til Guds Ære saavelsom Landets almindelige Beste sigtende Verk, have vi, efter at have igiennemseet alle fra samtlige Stifts Amtmænd og Bisper i Danmark efter kongl. allernaadigste Befaling derom til det kongelig danske Cancellie indsendte allerunderdanigste Erklæringer og Beretninger, funden os anleediget at udbede os Deres Excellences og Høyærværdigheds Assistence og Oplysning i følgende

Poster, førend vi understaar os videre derom til Hans kongl. Maj^t allerunderdanigst at referere.

1) Som Hans kongl. Maj^{ts} allernaadigste Intention gaar derhen, efter de fleeste Stifts Amtmænds og Bishops allerunderdanigste Forslag, at Degnene over alt i Danmark og Norge efterdags skal holde Skole, som det allerede paa nogle Stæder skeer, og derved altsaa i det mindste en Skole og Skoleholder i hvert Sogn spares¹⁾, saa maa vi i Følge af Hans kongl. Maj^{ts} os bekjendt gjorde allernaadigste Intention tjenstligst ombede Deres Excellence og Høyærværdighed at lade ved Herretz Provsterne hver i sit Herret med Herretz eller Birke Fogden samt Præsterne Kirkens Patron, de største Lods Eyere og 4te à 6 af de forstandigste Mænd i hvert Sogn u-fortøvet nøye examinere, hvor mange Skoler der foruden de allerede værende og de efter Hans kongl. Maj^{ts} allernaadigste Intention Degnene efterdags tilkommende Skoler i Herredet behøves, i hvad Bye og endelig paa hvad Pladtz i Byen saa danne fornødne ny Skole Huuse beqvemmeligst kand bygges, hvor det er giørligt nær ved Kirken, paa Kirkens eller Byens almindelige Grund eller et andet beqvemt Stæd, som Proprietarien kunde dertil overlade og derimod tage Refusion i Byens almindelige Jord andensteds, samt om der i saadane Byer kunde maa skee findes et Gade Huus, som beqvemmeligen og med mindre Bekostning til Skolehold kunde kiøbes og indrættes, end om det af nye maatte opbygges, og efter saadanne fra Provsterne indkommene Berætninger at give os deres gode og grundige Betenkning, hvormange Skoler de i det dem allernaadigst anbetroede Stift endnu eragte nødige, og paa hvad Stæder samme best og med saadan Nytte kunde bygges, at alle Børn paa Landet til en eller anden

¹⁾ I Brevet til Stiftamtmanden og Bispen i Sjælland tilføjes her: •Følgeligen ey alleene en stor Deel, om ikke de fleeste, af de udi Eders Excellences og Høyærværdigheds allerunderdanigste Relation opførte Skoler ey behøves, men og mange af de endnu fornødne nu maa bygges paa andre end de da foreslagne Stæder•.

Skole kunde henlegges, saavit det ikke formedelst Stædernes Situation bliver ganske umueligt, hvilken Berætning vi maa tjenstligst ombede Deres Excellence og Høyærværdighed at lade fra alle Stiftet underliggende Provstier og Øer¹⁾ indhænte og os behageligst at meddeele, samt om de Eigner og Stæder, hvor ingen ordentlig Skole kand anlegges, at forhjælpe os til oplyselig Efterrætning, hvor mange Familier af Bønder, Huusmænd og Inderster, saa og hvor mange Børn omtrænt i saadan Egn befindes, hvoraf de lever og af hvad Vilkor de ere.

2) Men som een af de største Vanskeligheder i dette vigtige Verk bestaar i at udfinde de til Skolernes Bygning og Skolemesternes Underholdning fornødne Omkostninger, og det ey er saa let at udfinde saadanne Forslag, som over alt kunde være lige giørlige, saa have vi af de fra Stifterne indkomne Berætninger udtaget de for Almuen mindst byrdefulde og meest practicable, som bestaar i følgende:

Til Skole-Huusene saa og de ved gamle Degne Boliger fornødne ny Fag at bygge levere Bønderne ey videre end Halm, Leer, Vender, Kiørsel og Arbeyde, saa og dermed holde Skole Huuset og Havens Indhægning bestandig ved lige, men Materialierne af Eege Stolper, Fyrre Tømmer, Bredder til Loft, Hylder, Dørre, Baase samt Borde og Benke, Jern til Søm, Hengsler, Laase, Nøgler, Ildtang, Kalk og Steen til Skorsteen, Glas til Vinduer, een Jern Billegger i Skolestuen, saa og Handværks Løn til Tømmer- og Muurmestere, Snedkere, Smedde, Glarmestere, Tækkere, endelig Skolens Inventarium, kunde altsammen anslaaes i en Summa og derefter repareres paa alt i Sognet liggende Hartkorn, intet i nogen Maade undtagen, saaledes at naar een Tønde Hartkorn af Hoved Gaards Taxt, item af Præstegaarde eller Bønder Gods, som her i formeenes at kunde svare lige

¹⁾ I Brevet «Ad Sælandos» tilføjes her: «Færøe undtagen, især fra Bornholm, naar derfra tilstrækkelig Underretning kand indkomme, men fra de andre Provstier med forderligste». I Brevet «Ad Florenses» tilføjes her: «især Als og Arrøe».

meget, betaler een Skilling, Konge og Kirketienden da kunde give à Tønde 4 sk. d.
 Mølle Skyld 3 sk. d.
 og endelig af Kroerne maatte fire Slettedaler aarlig Afgift lignedes med een Tønde Hartkorn, og deraf betales af Kroers Herskab, som Kroeholds Pengene oppebær, 4 sk. d. og af Kroemanden selv 1 sk. d., hvorved dog maatte agtes, at Herskabet self svarer for sine Bønders Hartkorn, og Bonden med denne Udgift ey bebyrdes.

Er en Skoles District i flere end eet Sogn, kunde denne Bekostning reparteres proportionaliter paa begge Sogner, som før meldt er.

Saadan Repartition maatte Amtmændene og Provsterne tilsendes, som lade den i hvert Sogn for alle vedkommende Kirke Patroner, Proprietarier, Præster, Self Eyere, Møllere, Kroemænd eller andre ved Kirke-Stævne oplæse; om de da ikke til den foresatte Tid betaler, hvad dem efter Repartitionen tilkommer, kunde hver Steds Amts-Forvalter det ved sædvanlig Execution inddrive og efter Anviisning igien, dog uden ringeste Afkortning eller Skriver Penge, udbetale; hvor andre ere Kirke Eyere, kunde Kirkens Patron med de fornemste Lods Eyere, inden en vis dem foreskrevne Tid, foreene sig om Bygningen. Skeer det ey, kunde Bygningen ved de Fattiges Inspecteurer, Provsten, Herrets- eller Birkefogden og Sognets Præst strax besørges.

Hvor Jorde Gods nogen pro officio er tillagt, kunde saadan en Beneficiatus vel deraf svare lige med andre Proprietarier eller Herskab, men paa det denne Udgift ey skulle komme nu værende Beneficiato alleene til Byrde, kunde hand eller hans Arvinger nyde af den, som ham in Beneficio succederer, treifjerde Parter af denne Udgifts Summ, Eftermanden siden af sin Successore toe fierde Parter, og denne af sin Efterfølgere en fierde Part, hvorved da denne Refusion kunde cessere, og kunde Stift Amtmændene og Biskopperne hver i sit Stift attestere for en hver Beneficiato, hvormeget hand i en Summ til Skole Bygninger har maat

udgive, til Beviis i Fremtiden. Det ansees og endnu for ganske giørligt samt til Hans kongl. Maj^{ts} allernaadigste Intentions hastigste Befordring best, at alle Skole Bygninger med Tilbehør til 1. Septembr. 1737 sættes i Stand, og Skolehold alt saa begyndes til Michels Dag nestkommende. Til Skolemesternes Underholdning eragtes for best og Landet til minste Besværing, at hand nyder sin aarlige Løn, Halvparten i Penge, nemlig tolv Rixdaler aarlig, og Halvparten i Korn, nemlig fem Tønder Rug og syv Tønder Byg. Heraf svarer Bønderne ey videre end Kornet, som Stift Amtmanden og Biskopen heele Stiftet igiennem i een Summ maatte beregne, og siden over alt Bønder Gods heele Stiftet igiennem repareres, og ved Provsterne lade enhver Skoleholder anvise, af hvilke Byer eller Gaarde hand sit Korn skal annamme. Kornet kunde indsamles af hvert Sogns eller Byes Sogne-, Bonde- eller Grande-Foget, efter den af Provsten givne Repartition, strax efter Mortens Dag, og kunde enhver Proprietaire tilholde sin Bonde at yde sin Andeel af forsvarlig Korn til Mortens Dag, eller self at svare for Bonden og det under Exsecution af hvert Steds Amts-Forvalter, saa snart Provsten det paa Skoleholdernes Vegne forlanger.

Paa de Stæder, hvor lidet Byg voxer, kunde Provsten og Præsten aarlig determinere, hvormeget Boghvede Skoleholderen i Stæden for 2 eller 3 Tønder Byg af Bønderne maatte annamme.

Skoleholderens Penge i Løn aarlig 12 Rigsdaler, saa og Degnens aarlig Tillæg = 6 Rdlr. kunde ligeleedes heele Stiftet igiennem, eller dog separerede Lande igiennem, beregnes i en Sum og siden repareres paa Proprietariers u-fri Hartkorn og Skov-Skyld, Kirke- og Konge-Tienders Hartkorn, Præstegaarders Hartkorn, Mølle Skyld og Kroerne, af hvis aarlige Afgift enten til Kongen eller Herskabet fire Slettedaler kunde lige agtes med een Tønne Hartkorn. Og maatte ingen, i hvem de være kunde og hvad Privilegia de end kunde have, herfra være befriet, uden de Proprietarier

alleene, som virkelig self underholde een eller, efter Godses Proportion, fleere Skoler paa deres Gods.

Af de Tiender, som ikke paa visse Aar, men enten paa Livs eller Bestillings Tiid, ere bortfæstede, kunde Eye-ren svare den eene halve Deel og den i Fæste havende den anden halve Deel af denne Udgift. Efter denne Re-partition maatte hvert Steds Amts-Forvalter indcassere, end og, om fornøden giordes, under Exsecution, hvad en hver til Stiftets eller Landets Skole Cassa skal svare, hvilken burde indrættes Stiftet igiennem¹⁾, og deraf assigneres enhver Degn eller Skole-Holder sin Løn hvert halve Aar om Paaske eller Mikkels Dags Tider paa nærmeste Amtstue, hvor Amts Forvalteren skulle uden ringeste Skriverpenge eller Afkortning dem betale imod Assignation og Qvittering, men ingenlunde have Magt at foreskyde nogen Degn eller Skoleholder noget forud paa hans tilkommende Løn.

Paa det denne Skole Cassa ey skulde altfor høyt grave Almuen, saa kunde alle Hand-Verks Folk paa Landet efter deres Nærings og Handværks Beskaffenhed dertil svare to til fire Mark.

Hver Huusmand og Inderst, som ey er gandske uformuendes, 4, 8, 12 til 16 sk. i det høyeste, hver ugift Persohn paa Landet over femten Aar gammel, som ey er Ober- eller Under Officeer ved Land Militien eller self holder Dug og Disk, uden ringeste Forskiæl giver hvert halve Aar een Karl 3 sk. een Pige eller Dreng 2 sk. enten de tiener eller ikke, og hvorfra ingen i Sognet paa Herregaarde, Præstegaarde eller hos Almuen maatte befries, Almise Lemmer alleene undtagen.

Alle dise Penge af Handværks Folk, Huusmænd, Inderster og u-givte kunde efter et af Sognepræsten forfattet og af Provsten samt Herrets- eller Birkefogden paategnet aarlig Mandtal af Sognets Medhielpere og Bonde- eller

¹⁾ I Brevet «Ad Sælandos» tilføjes her: «i Siælland for sig, og paa Bornholm atter for sig selv».

Grande-Fogder hvert halve Aar indkræves hos de u-villige med Pantning. Pengene derfor maatte Præsten aarlig beregne ved Provstens Visitatz, og hvad deraf kunde overskyde, kunde anmeldes Stifts Amtmanden og Bispen, som det siden til Skolemesterens Løn maatte anvise.

Skulle Eders Excellence og Høyærværdighed finde dette Forslag eller nogen Post deraf i deres Stift saa vanskeligt, at det ey kunde med nogen Forhaabning og Fremgang følges, eller kunde der skee efter Landets Tilstand taaleligere Forslag, som de dog kunde forsikre at være lige saa tilstrækkelige, saa udbede vi os derom Deres gode Betænkning, saasnt som skee kand, ligesom vi og tjenstligst formode at blive paa samme Maade underrættede, om det i deres Stift bliver giørligt, at Skolerne enten alle eller de fleeste til Michels Dag nestkommende kunde være i Stand og Skoleholden der i begyndes.

Men som der til saa mange Skoler Riget igiennem udkræves et anseeligt Antal af gode og tilforladelige Skolemestere, saa maa vi endnu tjenstligst begiere, at Eders Excellence og Høyærværdighed vilde lade sig give af en hver Provst en Designation over de i hans Provstie værende til Skolehold delige Persohner og os derefter at communicere, hvor mange de eragte at kunde i Stiftet findes, der ere i Christendommens Kundskab samt Regnen og Skriven saavel øved, saa og have saa gode Testimonia vitæ, at de kunde ventes at blive retskafne Skoleholdere, ligesom det skal og bør være os kiært, om Eders Excellence og Høyærværdighed maatte finde for got, om andre endnu ey indberættede Poster noget at erindre, som til Skolevæsenets Opkomst og Hans kongl. Maj^{ts} allernaadigste Intentions des fuldkommenere Fuldbyrkelse kunde tienne.

Vi forhaabe imidlertid og bede tjenstligst, at vi med disse, i Følge af Hans Maj^{ts} os givne allernaadigste Commissorio, reqvirerede Efterrætninger, saasnt som det nogenleedes skee kand, og et saa vigtigt og tillige pressant Verk udkræver, maa blive understøttede, og alt saa Guds

Ære og Kongens allernaadigste Intention og Attraae uden Forhaling befordret, og forblive i det øvrige med ald Consideration

Eders Excellences og Høyærværdigheds
tjenstberedvilligste Tienere

Holstein. Schrøder.¹⁾ Hojer.
Bluhme. Wøldike.

Kiøbenhavn d. 2. Febr. 1737.

Til

Hans Excellence Hr. Geheime Raad og Stiftbefal^m Gabell og Biskop Mag^r Matthias Anchersen over Riber Stift.

Efter at Stiftøvrighederne havde modtaget denne Skrivelse, maatte de sende Afskrifter deraf til Provsterne i ethvert af Stiftets Herreder for at erfare, hvilke Ønsker og Fornødenheder der var for hvert enkelt Sogns Vedkommende. Her skal som en Prøve paa de indkomne Besvarelser meddeles, hvad der svaredes fra Brusk Herred, der hørte til Rytterdistrikterne, og hvor altsaa en Del Skoler allerede fandtes, skjønt ikke endnu tilstrækkelige. I de Egne af Landet, hvor slige Skoler ikke fandtes, var Trangen til Skoler selvfølgelig langt større²⁾. Mærkeligt nok var dog Aalborg Stift, hvor ingen Rytterskoler fandtes, det af alle Landets Stifter, der var bedst forsynet med Skoler, vistnok som Følge af den Iver, som flere dygtige Bisper, og da navnlig Biskop Fr. Thestrup, havde udfoldet for Almuens Oplysning³⁾.

¹⁾ Plads til Steenbuchs Navn.

²⁾ Et kort Udtog af alle Beretninger fra hele Landet er meddelt af C. Engell (Ugeskrift for Skolen I, 275 ff. 293 ff.). Men det vilde i topografisk, statistisk og skolehistorisk Henseende have ikke ringe Interesse, om man kunde faa de udførlige Meddelelser fremdragne. Her synes at være en lønnende Opgave for de lokale historiske Foreninger, der i de senere Aar er stiftede rundt om i Landet.

³⁾ Se Ny kh. Saml., VI. 841 ff.

Ribe Stiftsøvrigheds Skrivelse til Stiftets Provster lyder, som følger:

Effter ovenstaaende, som er rigtig Gienpart af Originalen, haver Provsten med samtlige Herrets Præster saa omstændelige Forklaringer med forderligst os at tilstille lade for hver Sogn i Særdeelehed, at samme in natura til dend høie kongelige anordnede Commission kand oversendes. Bramminge og Riibe d. 23. Martij 1737.

C. C. v. Gabell. M. Anchersen.

Fra Brusk Herred afgav Provsten følgende Beretning:

Deris Excellence (osv.)

Sogne Mændene i Bramdrup forlanger at faae dem en Skole oprettet i deris Bye, saa som deres Børn helst om Vintren har temmelig langt til Skolen i et andet Sogn.

Wester Nebel Bye, som er Annex Sognet til Starup, behøver en Skole og har aldeles ingen Frugt eller Nøtte af det, de contribuere til Skoleholderen i et andet Sogn, og til Aagaard Skole kand Børnene, i sær de smaae, ikke komme, deels for Veiens Længde, deels fordj en Aae er i Veien, hvilcken ofte voxer saa stoer, at ingen kand gaae over, ja ikke en Gang komme nær Broen. Sogne-Mændene tilbyder en beqvem Plads nær ved Kirken til Skolehuus, ja og at bygge et Huus, bestaaende af 6 Fag Bindings Verck, og dersom de kand befries fra dend Udgifft, som gives til Skole Holderne i Harte, da at underholde Skole Holderen.

Almind haver i dend oprettede kongl. Skole tilstreckeligt.

Eltang og Wilstrup Sogne ere med fornødene Skoler og forsynede.

Herslef: udj Annex Sognet Wiif haver Sognemændene paa egen Bekostning paa en Skoles Opbyggelse og Lærens Opholdelse vedtaget, om det endelig skulde behøves, at oprette sig selv en Skole.

Dette mig saaledes tilstilled af vedkommende Herreds
Præster

testeres af

Deris Excellences (osv.)

underdanige Tiener

L. C. Leeh.

Colding, d. 18^{te}de Junij 1737.

Efterhaanden indkom der ny Indberetninger fra Stifts-
øvrighederne. Norge kom nu ogsaa med, saa Hojer 9. Okt.
1737 kunde meddele Kommissionen et »kort Udtog af de
Efterretninger og Forslag, som til danske Skolers Indretning
for de norske fire Stifter ere indkomne« (12 Blade i Folio).
De indkomne Beretninger gav Anledning til fortsat Brev-
vexling med de stedlige Autoriteter. Desuden var der ikke
faa for Skolesagen interesserede Personer, som tilstillede
Kommissionens Præsens, Geh.-Raad J. L. Holstein, deres Be-
tænkninger og Forslag. Blandt disse kan særlig fremhæves
Præsten Hans Lindegaard i Glenstrup, der tidligere
havde været Lærer ved Waisenhuset og endte som denne
Stiftelses Præst. Hans Forslag gik navnlig ud paa, hvor-
ledes man kunde skaffe »ret bekvemme Skolemestere«, da
Degnene langt fra altid var brugbare hertil. Derhos fore-
slog han, at der for hvert Stift skulde ansættes en Skole-
inspektør, »som idelig kunde rejse fra en Skole til en
anden, give Agt paa Skoleholderens Information, med For-
stand rette, hvad nødigt var, og ej komme efter Tur, men
som han det fandt nødigt«. Hertil, mente han, kunde man
bruge »skikkelige Studenter« (d. e. theologiske Kandidater),
som »efter nogle Aars befunden redelig Tjeneste til Præ-
dike-Embedet kunde beforders«¹⁾.

Der var saaledes mere end Stof nok til fortsat For-
handling i Kommissionen, der da ogsaa skred fremad, om
end i en noget langsommere Tempo, end da den første
(»lille«) Kommission arbejdede. Sagen var vel den, at Hojer,

¹⁾ Khist. Sml. 4. R. III, 501.

paa hvis Skuldre saa godt som hele Arbejdet hvilede, var saa overvældet med mange andre, vigtige og omfattende Embedshverv¹⁾, at det i Grunden bliver en Gaade, hvorledes han kunde faa Tid til at ofre saa meget Arbejde paa Kommissionen, som han faktisk gjorde.

I Oktober 1738 var Hojer færdig med Udkastet til fire store Lovarbejder: I. Forordning om Skolerne paa Landet i Danmark, og hvad Degnene og Skoleholderne derfor maa nyde. II. Instruction for Degne og Skolemestere paa Landet i Danmark. III. Forordning om Skolerne paa Landet i Norge, og hvad Klokkerne og Skoleholderne derfor maa nyde. IV. Instruction, hvorefter enhver Degn, Klokker og Skolemester paa Landet i Norge sig i det ham betroede Skolehold indtil videre skal rette og forholde. Det stod nemlig klart for Hojer, hvad han ogsaa godtgjorde for sine medkommitterede, at Forholdene i Danmark og Norge var saa forskellige, at de ikke godt kunde slaaes sammen i én Lov. Udkastet til de nævnte Forordninger og Instructioner sattes nu i Circulation mellem Kommissionens Medlemmer, og tilstilledes ogsaa Sællands nye Biskop, M. Peter Hersleb, vel nærmest i hans Egenskab som Medlem af det i Efteraaret 1737 oprettede General-Kirkeinspektions-Kollegium, i hvilket Holstein, Schrøder, Hojer og Bluhme — altsaa de allerfleste af Skolekommissionens Medlemmer — ogsaa havde Sæde. Har det været Hojers Tanke, at Hersleb vilde indskrænke sig til nogle faa Redaktionsbemærkninger, saa tog han fejl, da Biskoppen meget mere, leverede en saa udførlig kritisk Revision af Udkastet, at den, om den godkendtes af Kommissionen, vilde gøre en delvis Omarbejdelse fornøden.

Sagen var nærmest den, at Hojer, der plejede at stille ubegrænsede Krav til sin egen Arbejdskraft, i Udkastet til Forordningerne havde stillet lignende Krav til Biskoppernes. Herimod tog Hersleb med Føje til Genmæle, skønt det

¹⁾ Disse findes oplyste i mine Hist. Saml. og Studier IV.

ellers var Synd at sige, at denne Mand skaanede sig selv i Henseende til Arbejde. Desuden satte hans grundige Indsigt i norske Forhold ham i Stand til at fremsætte forskellige Erindringer, der formentlig burde tages i Agt i den for Norge bestemte Forordning¹⁾.

Hvad Hojer nu end har tænkt angaaende Herslebs Indlæg, saa var det dog saa langt fra, at han misfornøjet stillede sig i Forsvarsposition overfor Biskoppens Anmærkninger, at han meget mere strax gik ind paa en stor Del af dem, som det fremgaar af følgende Skrivelse til Kommissionens Medlemmer:

Pro Memoria.

Herhos følger Projectet til Skoleforordningen tillige med Herr Biscop Herslebs Erindringer, hvoraf jeg har observeret de Poster, som uden viidere Overlæg kunde følges²⁾. Resten indstilles til de høye og gode Herrer Commissariers Betænkning og Gotfindende, som De behage at hostegne til viidere Observation.

A. Hojer.

Da Hersleb var en saa klog og indsigtfuld Mand, hvis Virksomhed har været lige betydningsfuld for den norske og den danske Kirke, fortjener hans Erklæring formentlig Plads her:

Uforgribelige og oprigtige Tancker ofver Projectet til danske Skolers Indrættelse paa Landet.

Art. 2. Stifft Amptmanden og Biscopopen skal strax nøje erkyndige sig, om de i Stifftet værende Degne ere beqvemme. Dette meenis at være Biscopens Sag; det viides icke, hvordan Stifts Amptmanden sig derom skal erkyndige. Stifft Amptm. og Bispen concurrerer i alle

¹⁾ Foruden hvad nedenanførte Erklæring indeholder, haves fra Herslebs Haand en Række »Dubia« til den Instrux for Degne, Klokkere og Skoleholdere i Norge, som Hojer havde gjort Udkast til.

²⁾ Disse Poster er mærkede * i Herslebs nedenfor anførte »Tanker«.

de Ting, hvor verslige Sager løbe ind med i geistlige Sager eller hos geistlige Personer; men geistlige Personers Embede og Beqvemhed til Embedet er Biscopens Sag at erkjendige sig om og skionne paa: Geistlighedens Privilegier 1ste Articlel er derudi Rættesnor.

Ibid.* for Menigheden forførisk, vel, si placet, forargelig.

Ibid. Strax uden Medynck af Bispen suspenderis, og siden ved loflig Omgang dømmes. Dette har altid saa været; dermed er Sagen icke i ringeste Maader faciliteret. Bispen har alt for stor Aarsage at betencke sig, inden hand paa sit Ansvar suspenderer nogen, og siden ved loflig Omgang skal dandse alle Rætter igiennem. Dend loflig Omgang udfordrer alt for stor Vanskelighed, Langsomhed og Bekostning. Saalænge en liderlig eller halstarrig Degn kan ved Procuratorer, ja ved andris hemmelige Hielp, blot for at bryde Bispen, føre Sag, og Bispen være ligesom Part, staae til Ansvar for sin Suspension og for alt, saa er her ingen Lættelse giort i Maaden, og altsaa blifver Tingen herefter, som den har været hidindtil; der skal først Tingsvidner føris, givne for verslige Rætter; Bispen constituerer en Actor, nemlig Degn mod Degn, Præst mod Præst. Reus tager en Procurator. Der staaer den uerfarne Actor og lader sig drille eller forseer sig i en Formalitet, eller ved Procurators List forløber sig etc. 100 Inventioner spilles for at spilde Rætten, forhale Tiden, prolongere Sagen, multiplicere Trætten; hvorfra skal de Omkostninger tagis? Summa: saa længe slige Sager icke brevi manu maa afgioris, uden Procuratorer, hvor en geistlig Mand pro officio tiltalis, og naar Sagen er dømt for Provsteræt og Landemode, da enten, om Appel tilladis, dend Bisp, som pro officio har ladet tiltale, være uden Ansvar og Bekostning og uden for Sagen, eller og der altid maa være een vis dertil udvalt lovkyndig verslig Actor, som slige Sager effter Bispens, eller lad være Stift Amptm. og Bispens Anordning, skal antage, undersøge, udføre, uden deris An-

svar, som pro officio det maa anordne eller requirere, saa blifver dend Sag, som dend altid har vaaret, og maa regnis inter pia desideria. Men hvem tør raade til saadan Forandring for Misbrug Skyld? Hvem seer iche, hvad Vanskelighed det hafver? Hvor betencheligt det er? Hvorfra saadan bestandig Actor skal lønnis? og saa lønnis, at hand ej til Rættens Besvigelse skal lønne sig self?

Ibid. Bispen strax ser derhen, at Kaldet igien forsynis etc. Naar der skal loflig Omgang, Tingsvidner, Provste Ræt, Landemode, Appel, i det mindste til Fatalia ere ofverstandne, saa kand det ej skie saa strax, men vel 2 à 3 Aars og fleris Proces ved lovlig Omgang; naar en geistlig Actor har ført Sagen til Provste Ræt og Landemode, saa skal siden Bispen være Part, søge Beneficium om frie Procurator og dog self baade med Reputation og Omkostning staae til Ansvar, om Højeste Ræt finder noget paa Formaliteterne at sige eller finder for got, uden at være pligtig til at gifve Aarsage dertil, at unde Bispen en Rap, ja og, om Reus frikiendis, staae til Ansvar for de Indkomster, som i Suspensions Tiden er forundt den, der forretter Embedet. Kort sagt: er Bispen wittig, saa exponerer hand sig iche sligt, uden Sagen er alt for grof og klar, og endda kand hand hafue Fortræd, saaat i andre Sager, naar hand har giort sit for Gud med Advarsler, Formaninger, Tilrættesættelser, og alt det hand kand optænche som geistlig Mand, til Forargelse at afvende, saa er hand frie for Gud og kand være rolig, saa længe iche de Anstalter giøris, at naar hand har giort alt dette, og da Sagen med alle sine Omstændigheder andrager for Kongen, hand da siden maa aldelis være der uden for, og iche, som gemeenligen skier, Sagen retournere paa ham, at hand skal lade Sagen ved loflig Proces ved Lands Lof og Ræt udføre.

Ibid. Præsterne er alt for villige til at gifve Bisperne Degnenis Brøst tilkiende, ofte i Utide, ofte af privat Affecter, som den fraværende Bisp iche kand see, og iche altid liide

derpaa, og om hand end vill. Hvad skal hand da gjøre? Ja sende det til Provsten og lade Sagen af ham, dog uden Formalitet, examinere (thi skal den til Paalidelighed undersøges, saa skal moxen altid Vidne afhøres for verslig Ræt), og naar det er giort, da er det sandelig alt for betenkelig for en Bisp paa saadan endnu ubeviist Angifvelse at suspendere og lade begynde nogen Proces: In summa, en Øfrigheds mand er iche noch assisteret og assecureret til at følge sin endogsaa sagtmodigste Nidkiærhed, saa længe Sagen skal være hans egen, og hand i Processen exponeris alleting, ligesom det var hans Sag, hand Part i Sagen, og hand førte proces som en particulier; derfor maa saamange Ting blifve upaatalte.

Art. 3. in principio. Skulle det iche kunde til Nytte her indføres: Ingen maa nyde enten Patronens Kaldsbref eller Bispens Collatz til Degnekald, uden hand tilforne har været Skoleholder og beviist sig etc. Det vil gjøre Nytte, at i Stæden for nu alle søge Recommendationer til Degnekald, saa vil der da blifve fleere gode Skoleholdere, naar det er Vejen til Degnekald; og efterdi de Degnekald til Kongens Kircher ere dertil destinerede, saa meener jeg, at det burde være ofveralt, nu da der blifver Skoler ofveralt.

Ibid. Jeg holder det altfor betenkeligt og raader indstændig derfra at autorizere dette, at ustuderede kand blifve Degne: iche fordi Sagen jo kunde være rigtig, men fordi det blifver certissime misbrugt; det er jo iche uvitterligt, hvad inventioner endogsaa Bisperne, sær i Jylland, har brugt for at eludere Lovvens Bydende, og for at faae deris Kuske og Karle til Degne. Patronerne i sær ville benytte sig [af] dette, som de længe har tragtet efter, at faae deris Ladefogder og Tienere til Degner. Jeg forsichrer paa, at Studentere blifve med Tiden fast udelugte, og det er dog Synd; det er dog got, at saa mange fattige Studentere, som ej kand komme fort, kand hafve Tilflugt til Degnekald, ofte usle noch, thi ellers er intet tilofvers for dem uden Musqvetten. Der ligger dog visse Prædickener paa Deg-

nene, som Høytiders Afftensang, Store Bededagen. Dersom dette Haab giøris Studentere uvist, eller der bliver mojen¹⁾ at defraudere dem dend Ræt, saa faaes faae gode Studentere til Skoleholdere. Jeg haaber, at dette saa ringe Studeringers præmium icke bliver dem betaget. Endskiønt dette Privilegium for ustuderede er meget vel og accurat i Projectet indskrencket, saa dog, Kiære Herrer! faaes der først Hull paa Lofven eller en Aabning i det Gierde, Lofven har giort, der findes noch Raad med Tiden for de Indskre[n]ckninger; der findes altid en Prætext, hvorfor den og den ustuderede, dend mand gierne vil hielpe, skal hedde bedre skicket end den og den Student, som søger det. Mand bør vel ej legge sig syg for Folches Snach, men dette vil dog vist noch siges: nu har de faaet det saa viit, at Skindder og Skomager, naar de ere Pietister, kand blifve Degne, skiønt de ere ustuderede; med Tiden bliver der vel og Præster uden Studeringer! I Norge kunde vel dend Exception giøris, thi der er og bliver det dog umueligt at faae ofveralt studerede Clochere, men i Danmarck beder jeg, at Lofven maa være Regel, og ingen Anledning gifves den at bryde; det kunde være baade²⁾ nock saa og got, at Studentere icke faae Degnekald, uden de hafve veret Skoleholdere, derved faaes altid Forraad til Skoleholdere, der kand de øfve sig; der lærer mand at kiende deris Beqvemhed, bedre end ved Examen; det forstaar sig self disforuden, at uduelige og liderlige Studentere ej bør være Degne, og det lærer mand at kiende ved deris Skoleholderie; da mand ellers bliver bedragen ved Attester; men imellem uduelige Studentere og ustuderede er et medium, nemlig skichelige og duelige Studentere, som ved Skolehold er prøfvede og øfvede.

Ibid. Men om nogen skikkelig Student 3 Aar har forrættet Skole Embedet helst i Norge etc. Hvorfor helst i Norge? Hvorfor icke ofveralt? Degnekaldene

¹⁾ = moyen. ²⁾ D. e. ogsaa.

i Norge ere iche saa beskaffede, at de skulle locke Studentere til Skoleholderier; for min Tid vare ickun 2 Studentere Klokkere paa Landet i Aggershuus Stift (i de andre Stifter formodentlig slet ingen), men jeg fich dog een Snees persvaderede dertil ved Opmuntring til Præsterne og Almuen at giøre dem noget got.

Ibid. frem for andre, addatur, si placet: ligesaa vel i Patronernis som i Vore egne Kald.

Ibid.* Dend frie Skyds er got, men iche meget nødig; de ser noch til, hvor de kommer frem; de faar dend dog iche til deris Familie og Boehafve, om de ere gifte.

Art. 9. Der er dog intet Sogn eller Kald¹⁾, hvor der jo er een eller fleere saa stercke Naboelav, helst omkring Kirchen i en $\frac{1}{4}$ [Mils] Veis Distance paa alle Sider, saa der kand holdis Skole for en stor Samling af Børn, i det mindst $\frac{1}{4}$ Aar, og intet Barn hafve ofver $\frac{1}{4}$ [Mil] til Skolen, saa der dog nødvendig maa være Skolehuus i hvert Sogn: disforuden der ere de Tider om Aaret, som i Norge kaldis Aandetider²⁾, da ingen Skole kand holdis; der er de Tider, da Mand og Huus ere til Sæters 3: til Fields fra St Hans Dag til Høsten, og neppe een eller 2 voxne Mennisker hiemme i Gaarden; i saadanne Tider saavelsom Juletiden bør dog Skoleholderne hafve et Huus, som er hans Hiem, at retirere sig til; end om hand er gifft, saa kand dog iche hans Kone og Børn vagere om med ham; derfor maa nødvendig, hvor der er Skoleholder foruden Klocher, ogsaa allevegne være Skole Huus foruden Klocherbolig, og det i sterkeste Bøyg, baade til at holde Skole udi den Tid af Aaret, at hand er i dend Bøyg i det mindste $\frac{1}{4}$ Aar, saa og at retirere sig hen til i dend Tid, da hand ingensteds kand holde Skole, og for hans Hustrue og Børn, om hand er gifft. NB. I Norge blifve faae Skoleholdere ugiffte at faae, uden de faae Studentere.

Ibid.* Enten for det heele Aar eller for 6 Maa-

¹⁾ i Norge. ²⁾ D. e. Onnetider.

neder, addatur, si placet: eller i det mindste et Fierding-aar tillige aarligen.

Ibid. Paa de øfrige Stæder i Sognet, hvor Skoleholderen i Norge skal flytte med sin Skole, faar hand sandelig iche, ney sandelig iche, Huusværelse hos nogen Mand, iche engang for Penge, og dem har hand iche Raad til. Ingen vil hafve ham hos sig, uden hand faar Assistance af Fogden og Lensmanden, at de skal paalegge Bønderne at tage ham ind; og at det ej skal være dem til Byrde, da skal dermed alterneris, saa offte Skoleholderne kommer i dend Bøyg, dog ichun paa de for Børnene mest belejlige Stæder.

Art. 10. N. 3.* Skal den Articul stricte efterlevis, sær i Begyndelsen, da frygter jeg, at det vil standse Vercket og iche faaes Skolemestere, sær i Norge; jeg meener dend 2 kunde limiteris, saa den saa plat iche excluderte, men enten saaledis: de skal legge sig efter at skrifve og regne vel, eller og der skal søgis, om det er mueligt, at finde saadanne, som skrifve og regne vel, eller og at med Tiden skal sees derhen; dog om end dend 2 blifver staaendis, lærer vel Nøden at dispensere derudi. Gifve Gud, Sælands Bønder børn kunde lære Christendom; Resten kand safnis.

Ibid.* Som Bisperne iche offver disse 4 Poster enten self eller ved Provsten og Sognepresten nøje har examineret; det kunde, si placet, udelukkes: eller ved Provsten og Præsten. I Danmark begiæris iche, det jeg troer, nogen Exception for at komme ind til Bispens Examen. I Norge er det noch, at Lofven har gifvet dend Tilladelse; thi det kunde gifve Patronerne, Proprietarierne etc. Anledning, naar de hafde Provsten paa deris Siide, at søge Prætexter og Undskyldninger, at de af dem kaldede Degne ej skulle komme til Bispens Examen.

Art. 13. I Norge er der all for [stor] Distance imellem Præsten og Amptmanden. Jeg seer iche mueligt, at subjectum der kand sisteris for Amptmanden, eller i hans Nærværelse skie Examen; der er ingen Ubillighed derudi, men jeg seer dog ei Mulighed; i Norge maa det noch

blifve imellem Provsten og Præsten, og leggis Ansvar for Bispen, om hand ved Visitatz finder uduelig Skoleholder, da hand casserer ham og mulcterer dem.

Art. 14.* Paa vor eget Gods i Danmark af Amptmanden og Provsten, addatur, si placet: dog, som mældt er, efter Præstens Forslag; thi det klages alleerede paa Ryttergodset, at Skoleholdere ere Præsten anviiste uden hans Viidende ved Provstens Intrigver, som har faaet Amptmandens Samtykke uden at viide, at Præsten var gaaet forbi.

Ibid.* Mon det er got, at Skoleholder har Antagelsis-bref; thi naar der er Bref, saa bør Afsættelse skie ved Dom. Amptmanden eller Patronen, som har antaget, finder sig stødt derved, naar nogen casseris uden deris Viidende og Kiendelse. Wi har alleerede Exempel paa Møen, at Provst Jæger¹⁾ har suspenderet, ja ved Provste-Ræt og Dom removeret en Skoleholder, og dend fraværende Amptmand meener, at saadant ej burde skie uden hans Vidende over en Skoleholder. Ved Rytter-Skolerne skier ingen skriftlig Antagelse (uden det nu er anderledis), blot Skoleholderne hos Amptmanden paategner et Exemplar af Skole-Instruxen og forpligter sig dend at efterleffe.

Art. 16.* Herreds eller Bircke Fogderne og Sorenskrifverne etc. Var det iche got, om med et Ord blef meldet tillige om Jurisdictionen, under hvilchet foro en Skoleholder dereffter skulle henhøre, naar hand for Forseelser skulle tiltalis, paa det ej med Tiden skulle skie Disput derom, enten det skulle være Provste-Ræt eller Hiemting; det kand være liigemeget, naar det kun er afgjort.

Ibid.* Provsten, Herredsfogden, Sorenskrifveren i det mindste 2de Gange besøge Skolen. Skal det skie conjunctim eller hver for sig? Det sidste er noch best! Provsten 2 Gange, det blifver vanskeligt, hand visiterer kun engang om Aaret, og det hidindtil ichun Hellig-

¹⁾ Se Kh. Sml. 4. R. V, 213—98.

dage, da kand hand lit see, hvor det gaar til i Skolen; det er beder, at der visiteris i en Tour, Ugen igiennem; skal hand da anden Gang visitere Scholerne, saa maa hand hafve frie Skyds fra Schole til Schole, og dend faar hand iche i Danmarck, uden det nu betalís. I Norge Sorenskrifverne at visitere Skolerne: uforgribelig meener jeg, at det var beder Kongens Foged, hand kand med langt større Nytte og Efftertryk giøre det; Sorenskrifvere i Norge er ingen Øfrighed, har ingen Bunde noget at befale, er kun Dommer i det, som for ham indstefnis, har ellers iche med nogen Ting at befatte sig uden Skiffter; men Kongens Fogder er Øfrighed, kand foranstalte, befale, rætte Tiltale, reiser idelig om, men Sorenskrifverne aldrig uden til Tingene og til Skiffter og Aastæder.

Art. 17. Jeg har erfaret, at Præsterne her i Landet skal til deels være forsømmelige at besøge Skolerne; det skadde iche, om der blef sat en Mulct, sasfremt det befindis, at de iche hver Uge har været i Skolen og giort det, de burde. Der kommer noget derom i 19 Articul, at det skal gifvis Bispen til kiende, der seer Præsten straffet. Ja hvordan? Advare, til rætte sætte, formane, det kand Bispen giøre, men straffe iche, uden hand skal lade ham tiltale og dømme; Men det skulle være raadeligt ved en à parte Anordning, ligesom ved Politien, at gifve Bispen Magt uden Dom og Rættergang i Smaaeting at mulctere til en vis Sum efter Sagens Beskaffenhed uden Appel, og det, om mindelig Betaling iche skier, ved Fogden lade udpante. Der skal være et saadant Rescript gaet til Biscopen i Bergen, men maatte skie ved General Anordning og extenderis viidere, dog NB. at slige Mulcter iche til noget andet Brug henleggis end til Encke Cassen, efter Lofven, Fundatzen og Geistlighedens Privilegier.

Art. 19. 20. General Kirche-Inspectionen har iche med Judicial Sager eller nu een, nu anden Persons Straf at giøre, uden det kom dem for Ørene, at alle vedkommende forsømte deris Pligt, eller at noget var andraget for Bispen,

og hand intet ville gjøre derved. Ellers kunde dette gifve Anledning til Confusion i dend Orden, der bør være. Det er bekient, hvormeget General K. Insp. graveris med uvedkommende Ting; men om det er aleene at forstaae om Bispen (da Connexionen gjør Meningens æqvivoc), saa er det ganske ræt, naar Sagen var af saadan Vigtighed.

Art. 22. Der er iche anført Kielder ved Skolernes Bygning i Danmarck, men det er mindet ved Skolerne i Norge. I Norge veed ingen, hvordan Rytter-Skolerne ere bygte, det kunde sigis korteligen; en stor Stue til Skolestue, afdeelt for Dreng og Piger, paa dend anden Side af Dørren en Stue og Cammer for Skoleholderen, imellem ligger Forstue, Skorsteen og Kiøchen; Kielder under paa dend eene Side, ofvenpaa et Par Værelser, Stald, Tørrehus.

Art. 23. om Stiftt Amptmand og	} Herom giøres til sidst en General Remarqve.
Biscop.	
27. ligesaa.	
33. ligesaa.	

Art. 23.* I Norge repareris af Sorenskrifveren og Læg Rættismænd; addatur Fogderne, thi Fogden er i Norge et nødvendigt Subjectum til alt sligt, som den der har ald Authoritet ofver Bønderne, og naar hand er villig, kand til alt sligt ulige bedre gjøre Anstalt end baade Amptmand, Bisp og Sorenskrifver: Een Foged i Norge er en vigtig og, naar hand er god, en megen nyttig Person; Amptmændene kand der, hvor gode de ere, for Distancen og Kundskab om alting, ingen Vej komme uden Fogden.

Art. 24.* Jeg meener uforgribelig, at Bygningen gaar bedre uden Provsten og Præsten, de ere dog vist noch paa Raad med; det støder ichun de andre, at de skal hafve noget at sige dermed, det gjør Concurrence og Vercket hindris; Betienterne taaler det neppe, at Præsterne ville hafve noget at sige; Præsterne ville maaskie hafve for meget at sige; Betienterne besørge Bygningen, og naar Syn tagis, da Provsten og Præsten være med, og deris Attest leggis hos, at Bygningen er forsvarlig giort. Jeg meener, at naar

først er afgjort, hvor Skolerne skal staae (hvilchet Stift-Amptmanden og Biscopen, som fraværende, der ej kand see Byernis Situation, iche kand decidere, og af Beretningen aldrig kand tilfulde blifve klog paa; thi hver Præst vil hafve det effter sit Sind og Skolerne i Byen hos sig¹); men i hvert Ampt Amptmanden, eller nogen paa hans Vegne, Provsten og Præsten det afgjøre), da siden Amptmanden foranstalte og anordne strax ved alle Amptbetientere, at Bygningen ufortøfvat sættis istand, saa vel paa Kongens som Proprietariernis Gods, og dertil præfixeris en vis terminus under Mulct (i Aar kand det iche skie, det er for silde), altsaa inden St Hans Dag tilkommende Aar alle Scholer være bygde, baade i Danmarck og Norge. Men Provster og Præster være derudenfor, thi det gifver Collision og Fortræd, det gaar bedre, Betjenterne gjør det villigere; ja endog Stift Amptmanden og Biscopen være ganske der uden for, uden blot at dem meldis, naar Skolerne ere moxen færdig, at de da kand gjøre deris Anstalt.

Art. 26.* Torf effter Amptmandens og Provstens Repartition; Provsten kand intet gjøre dertil, uden for sit Kald veed hand iche af Bønderne eller Hartkorn, det kommer ham óg iche ved; det moqverer Amptmanden; nej Amptmanden som Bundens Øfrighed gjør Repartition ved sine Betientere, og naar dend af ham er approberet og autorizeret, skal den siden være regul, og Betienterne holde derofver, at det lefveris i rætte Tid.

Art. 32. Taflepenger paa de 3 Højtider hører Kirchen til og gjøris Regenskab for; det vil være stor Afgang for Kongens Kircher, i sær [for] Patroner og Beneficiarii, som ved dend Afgang gifver en alt for stor Skat til Skolerne. Færø Skole har 2de Kircher, som Bispen i Sælland fører Regenskab for, og dend taber derved aarlig 8, 9 à 10 Rdl. Jeg taler iche om, at de mig pro officio tillagde Kircher taber

¹) I Mnskr. tilføjes her: iche kand decidere. Disse Ord bør vel udgaa, da de alt ere anførte i det foregaaende.

derved 16 à 20 Rdl., som jeg altsaa maa skatte til Skoler paa Landet, foruden alt det som jeg skulle svare af Tien-der, hvorudi ald min Indkomst bestaar, og maaskie ville blifve mig for svart. Men andre fattige Beneficarii, Rec-tores, Conrectores, kunde mindre taale den Afgang. Dend Tavle, som skulle ombæris ved Brudevielser, Børnedaab og Begravelser i Kircher paa Landet, vil slet intet indbringe, thi sligt skier mest om Søndagen, og da gaar Helsingørs tafle, og Bønder gifver aldrig uden i een Tafle, saa at der-paa kand intet Facit giøris til Skolebøger, men maatte der heller tagis noget dertil af Herredernis Fattiges Cassers Beholdninger; iche uden der skulle gaa 2 Tafler baade 3¹⁾ Helligdager, først Kirchens, saa Skolens, saaog Søndager, først Skolens, saa Helsingørs; men da taber altid dend sidste for meget paa Landet.

Art. 33. Sognepræsterne i Norge gifve af hver Hofvet Kirche 1 à 2 Rdl., af hver Annex 2 til 1 Rdl. Det maa først være forskrevet, thi 1 à 2 Rdl. og 2 à 1 Rdl. er et og det samme. 2) er det et stort Gravamen for Præsterne i Norge, som nu saa nylig i Proportion af Danmarck ere saa meget haart skattelagde, da der ere Præster, som svare 10 Rdl. aarlig, da her den højeste svarer 2, 3 til 4 Rdl. 3) hvorfor skal Præsterne i Norge meere svare til Skolen end de i Danmarck; de svarer 12 Rdl. in specie Præsteskat til Kongen, det er efter Repartition, nogle 18 à 20 Rdl., hvilchen Skat Danmarck iche veed af. De ere ulige haardere lagde til Academiet end de danske, effter dend Invention, at Academie-Skatten skulle lignis efter Cathedraticum og Studiiskatten, hvorved de norske Præster for deris Kirchers Mængde blifve ofvermaade graverede. 4) Præsterne faar sandelig deris Deel af Scholerne alligevel, sær i Norge, thi de fattige Børn maa de sandelig skyde det meste til, de fleeste gifve dog Skoleholderne og Degnen nogen Kost. 5) Regnis det da for intet, at foruden det,

¹⁾ Tilskrevet over Linjen.

de maa svare af deris Præstegaarde og af Mensal Godset, der og skal tagis i Norge af Præstegaardenis Grund Platz til Skolehuuset, half Tønde Sæd af hans Jord, Græsgang i hans Marck og Sæter. Jeg forsickrer paa, at det er iche en ringe Ting i Norge og regnis som reede Penge; paa eendeel Stæder vil sandelig safnis, saa jeg mener, at Præsterne i Norge bør forskaanis for denne Skat, og Skolevæsenet ej giøris dem fortrydeligt og viderligt, da sandelig deris Ombue og Lyst skal giøre det bæste til god Fremgang. 6) Om noget skulle være, da maatte det heller skie med en godvillig Gafve, at Stift-Amptm. og Biscopen skulle indhente deris Svar, hvad de ville gifve aarlig godvillig til Skole Cassen, hvilchet, naar det engang var lofvet, skulle siden staae fast. Jeg troer, om jeg kiender de norske Præster ræt, i sær den Disposition, de staar udi, og Længsel effter Skoler, det ville bringe meere ind, helst naar det med opmuntrende Ord blef indført som een Tillid, Deris K. Majestet har til dem og deris Lyst at befodre saadan Verck; men da maatte det samme ogsaa staae om Danmarck, endskiønt det her ville bringe saare lidet ind; men dend aabenbare Distinction imellem danske og norske Præster frygter jeg ville irritere Gemytterne og giøre dem Vercket hadeligt, hvilchet hverchen er tienlig ej heller de norskis Naturel fortiener. 7) naar det skulle endelig være en Skat, hvorfor da effter Kirchernis Tall og iche i Proportion af deris Indkomster? Det var just Ubilligheden i Academieskatten, som jeg effter 3de alfvorlige Remonstrationer først fich remederet og dog samme Maal opnaaet, thi der vare Præster, som skulle ellers betalt i maadelige Kald 15, 18 til 20 Rdl. Dersom der tænchis, at fordi en Præst har 4, 5, 6, 7 ja 8 Kircher, hand derfor har meere Indkomster, saa kiendis iche Norriges Beschaffenhed, contrair, det er just Præstens Byrde og Skade, at der er bygt Kircher i Afvraaer, Fielde, Søehafner for 12 à 14 Familier; Præsten maa reise, blifve 2 à 3 Dage fra sit Huus, liide meere ont, end troes kand, føre Provision med sig, og alt hans Offer

ved saadant Annex iche betaler de Reise Klæder hand slider; ex. gr. Hr. Abelsted var Præst i Walders til 7 Kircher og tillige Provst, søgte dog som en kongelig Naade og erholdt et maadelig Kald, Sørum, af 2 Kircher og avancerte derved meget vel. Denne Udgifft til Skolen, naar ved Annexer regnis til Orter i Stæden for Rixdaler, kunde komme Slidre Kald til 4 à 5 Rdl. og Torum Kald slipper med 2¹/₂ eller 3, Eenebach med 2 Rdl., da begge ere bedre end Slidre.

Ibidem. Disse Penge af Handvercksfolch, Huusmænd, Inderster og ugifte bør effter een af Præsten forfattet og af Amtmanden og Provsten paa tegnet Designation indfodris, Præsten beregner og aflegger Regenskab til Provsten, som det til Bispen sender. Deris Excellence og høytærede Herrer! Det kand iche være Dem uvitterligt, hvad Lamentation og Jammer der giøris af Præsterne for de Mandtaller, de 2 Gange om Aaret skal giøre ofver Consumption og Familie Skat, hvor mangan Fortræd og Urolighed de indvichles udi, hvor forhadet deris Embede blifver, hvor uanstændigt og hinderligt det er for deris Embede, at de, som skal være Evangelii Tienere, Fredens Sændebud, skal skrifve til Skat. Mand har haabet, at ved General-Kirche-Inspectionens Hielp den Byrde skulle blifve dem betaget, og her paa legges dem det, som er endnu vitløftigere; der er kun blot Mandtaller at skrifve, og det ofver faae Personer imod disse, og her er iche Mandtaler alleene og det ofver alle, som fast er i deris Sogn, men her er tillige at indcassere og føre Regenskab. De kiære Herrer giøre sig jo iche deelagtig i dend Synd, og lader iche saadant i deris Tid opkomme; og lader det iche sigis om sig, at ved dem ere Præster blefne til Fogder og Regenskabs Førere; lad slige verslige Ting og Penge-sager blifve for dem, som Kongen har beskichet til verslige Betientere, Regenskabs Førere, Fogder og Ampts Forwaltere. Det blifver aldrig got i Guds Kirche, førend derhen seeis, at Lærere skal alleene være Lærere, alleene

hafve med Guds Ord, Siæle, Samvittigheder at gjøre, iche med Skattemandtaller og Regenskaber, Ansvar, Angivelser; og Meenigheden ansee dem for Lærere, og iche for deris Fogder, Plagere og Angifvere. Mand haaber visselig, at dend disse Tidens dejlige Indseende i Christendommen og en Læreris Embede skal tiene dertil, at Præster skal befries fra uvedkommende Ting, ja hindris med Authoritet derfra, og straffis, om de iche entholder sig. Det kongelig tryckte Patent om Kirche Inspectionen befaler udtrychelig, at Geistligheden skal befries fra eendeel dennem paa-liggende verslige Forrætningers Byrde og Ansvar, og deris Møje lættes, at de kand gjøre deris Embede med Troskab, Flitighed etc., hvilchet i dend 11 Articiel i den skriftlige Instruction¹⁾ igientagis, altsaa bør den i det mindste iche paaleggis nye fleere verslige Forrætninger. Jeg, baade som Biscop og som Membrum i dend generale Kirche Inspection, kand iche andet effter mit eenfoldige Begreb og min Samvittighed end underdanig og tienistvenlig, nu medens Sagen endnu kand remederis (thi naar det først er under Kongens Haand, da er det baade vanskeligere, for Hans Majestet fortrydeligere, for de gode Herrer self ubehageligere, for mig meget betenicheligere), at erindre og andrage, at saadant er Lære Embedet uanstændig, vil endnu meere forderfve Geistligheden og indvichle dem i Fortræden, vil drage stor Uorden effter sig og Had imod Embedet, vil gjøre dem Skade i deris usle Offer og sandelig dem afkortis, thi dem, de nu skulle anføre til 4, 6, 8, 12, 16 β i Mandtallet, har Præsterne nu forud ont for at faa 2 til 4 β i Offer af, end sige da det hindrer mig i mit Embede, [jeg] som gjør ald min Flid at afvenne, afholde, aflære Præsterne ej at befatte sig med det, som iche til kommer dem som Christi Tienere effter Christi og Apostlernis Exempel. Jeg wille intet sige, dersom Nøden det udkrefvede og gjorde det nødvendig, dersom

¹⁾ Den er nu trykt i Hist. Saml. og Studier IV, 222 ff.

iche alt det, som i denne og flere Projectets Article be-
falis, kand skie, ligesaa vel skie, ja bedre skie ved dem,
hvis Embede det er Penger at indkrefve og Regenskab at
gøre, nemlig Amptsbetienterne, Regimentskrifvere, For-
waltere ved deris Fuldmægtige og Sognefogder kand lige-
saa got og rigtig hafve Mandtal ofver hver een Siæl paa
Landet; Pengene inddrifvis af dem, blifve hos Ampts For-
walterne, som har stillet Caution, de gjøre Regenskab derfor,
Amptmanden hver i sit Ampt besørge, at Skoleholderne
faar deris Løn, og hver Præst assigneres noget lidet aarlig
til Bøger, og for det, iche for andet, aflegge Regenskab til
Amptmanden, som har Skole Cassen for sit Ampt i Direc-
tion og under Opsyn.

Art. 34. Samlingen skal strax begyndis. Men
der vil dog vel sættis visse Terminer ofver det heele Land,
for at forekomme Uorden og Fornærmelse, naar saadanne
Penge skal regnis at være for faldne; nemlig enten Paaske
og Michelsdag, da Tienistefolch faar deris Løn og bytter
Tieniste, eller og St Hans Dag og Nytaar.

Art. 35. Hvad dem derudi fattis, tilleggis dem af Amp-
tets Skole Casse.

Art. 36¹⁾. Formuende Folch, høye og lafve, etc.
Skulle det iche være honnette Folch til Fornærmelse, saa-
danne, om hvilche dog ej kand præsumeris, at de ville eller
kunde lade deris Børn gaae i dend Skole blant Bøndernis
og fattige Børn, og hvilche det vel maa ofverladis self at
foranstalte deris Børns Information paa deris egen Be-
kostning, effterdi disse Skoler ere kun for Bønderne, ge-
meene fattige og slige, for hvilche mand ellers frygter, at
de aldrig lode deris Børn lære noget.

Ibid. Provsten lade det ved Pantning inddrifve.
Amptsbetienterne, naar det til dem af Skolemesteren klagis;
Præsten og Provsten være der uden for; Stift Amptmanden
og Bispen kand umueligt indlade sig i slige Ting; alle slige
Ting maa blifve og afgioris i Ampterne, i Nærværelsen.

¹⁾ Ovenpaa er skrevet med Blyant: Ibid.

Art. 37¹⁾. At Børn skal gaae saa længe i Skole, til de har lært at læse i Bog og veed nogenledis deris Christendom, er got, at de skal gaae i Skolen, til de af Præsten kiendis saa viit avancerede, at de kand hielpe sig noget self i deris Christendom hiemme i Huset at lære, og at læse, eller være tient med at gaae een à 2 Dage ugentlig i Skolen; men at de skal gaae i Skole saa længe, at Præsten dem til Confirmation kand antage, det lader sig iche giøre; thi det er Børn, som skal lære at arbejde, tiene for deris Føde, behøvis af deris Forældre og Mad Fædre, og deris Tilstand iche kand tillade, ja er dem iche tienligt at afvennis fra Arbejde i 8, 9, 10 Aar; saa længe maatte de gaae i Skole, naar de skal begynde fra 6te Aar og vedholde til Confirmationen, hvortil de ej bør antagis alt for unge, om de end har læst noch dertil. Jeg meener, at fra deres 6te og 7 Aar, efter deris Legems Constitution, bør de gaae stændig i Skole 3 à 4 Aar; siden komme i Skolen 1 à 2 Dage om Ugen for ej at glemme og for at øfvis i det, de har lært og giøre Reede for det, de læser og lærer hiemme. Men fra dend Tid, at de dimitteres fra dend daglige og stændige Skolegang, bør de catechiseris i Kirchen; vel tilforne møde og være tilstæde ved Catechisationen og høre derpaa, men iche spildis Tiden paa at examinere dem i Kirchen, thi det kand altid skie i Skolen, men dend korte Catechisations Tid i Kirchen skal anvendis paa dend øf-rige og tilvoxne Ungdom, som iche længer gaar i Skole.

General Remarqve!

Jeg kand wel see af dette Project, at her skal være en Skole Cassa for Stiftet, hvoraf Skoleholdernis Løn skal assigneris, at Repartitionen skal skie ofver Hartkorn, Tien-der, frit og ufrit Gods, Møller, Kroer etc., men jeg kand iche giøre mig nogen ræt Idee derofver. Men af noget der meldis Art. 23., at de til Skolernis Bygning behøfvende

¹⁾ Rettet med Blyant til 36.

Omkostninger repareris saaledis, som wi, hvert Steds Stift-Amptmand og Biscop, allernaadigst anbefalendis vorder, Art. 27 at Schole-Holdernis Løn, saa vit hver Sogns Skole Casse ej kand tilstreckke, repareris af Stift Amptmand og Biscop etc. etc., Art. 33 circa finem: Ofverskuddet anvendis til Skolemesternis Løn efter Stift Amptmandens og Biscopens Ordre etc. Af disse og fleere Articler, hvor der mældis om en à parte Instrux til Stift Amptmanden og Biscopen, naar jeg dem confererer med een Skrivelse fra Deris Excellence og høytærede Herrer af 2. Febr. 1737 til Hr. Ceheime Raad Gerstorff og Biscop Worm, hvilchen jeg finder i Stifts Kisten, men veed iche, om den er besvaret, effterdi ingen Copiebog er mig leveret, synes jeg at kunde gjøre mig dend Idee af Sagen, at dend hele Indrætning skal komme an paa een Direction af Stift Amptmanden og Biscopen i det heele Stift, at Repartition ofver Hartkorn, Tiender, frit og ufrit Gods etc. skulle af dem giøris, hvad dette indbringer, af dem holdis Bog ofver, af dem eller ved dem foranstaltis Repartition ofver Rug og Byg, Boghvede, som Bønderne skal udgifve; dend øfrige Skoleholdernis Løn af dem assigneris paa hvert Sogns Skole Cassa, og gifvis Anviisninger hvert Halfaar til alle Skoleholdere i Stifted, holdis Bog ofver dette saa vitløftige og af lutter Smaa Skillinger bestaaende uendelige Regenskab og alle Sogners Ofverskudder etc. etc. og endelig det ganske Skolevæsens Regenskab og Rigtighed af dem besørgis.

Dette kand af Skole Commissionen være holdet practicabel, og paa Commissionens Forslag lættelig udvirches kongelig Approbation; men det vil blifve umulig at præstere, hindre det ganske ellers saa nødvendige Væsen, forvolde mangfoldige Umuligheder, og inden kort Tid geraade i en General Confusion; Skoleholderne iche faar deris Løn i rætte Tid, daglige Forandringer med Ligningerne, Jordegodsets Forandring, Disputer mellem Proprietarierne, Vanskelighed med Tienderne, at dend, som ejer dem, er i et Hjørne, dend, som forpagter dem, i et andet, langsom af-

giøris, ja ganske iche kand af Stifft Amptmand og Biscop decideris, som de der har med slige Ting plat iche at giøre, thi det er Cameral Sager, Renteskriveris, Ampt-Forwalteris og slige Betienteris Sager. Der ville da i hvert Stifft være et à parte Cantoor af Bogholder, Stifftsskrifver og Copiister til at holde Bog, revidere Regenskab og føre dend vitløfftige Correspondence om alle de smaa Ting, der daglig vil indløbe.

Jeg haaber visselig, at Deris Excellence og høytærede Herrer enten aldrig har haft disse Tancher eller igien frafaldet dem, saaat denne min Omsorg og Frygt er forgieffvis; iche dismindre, effter dend Idée jeg har af forbemelte Skrivelse af 2. Febr. 1737¹⁾, giort mig om Sagen, holder jeg det for min underdanige og tienistskyldige Pligt at erindre om det, som jeg meener at blifve dette saa nyttige Verck til Hinder og at kunde spilde noget af dend store Møje og christelige Omsorg, som Deris Excellence og høytærede Herrer har giort sig for dette gudelige Werck.

Jeg will iche raisonere om, hvad i andre Stiffter kand være mueligt, thi det er iche min Sag, men jeg dog meener, at alt dette er uden for Stiffts Amptmand og Biscops Embede, uden at à parte Betientere skulle holdis dem dertill, hvilchet Skolevæsenet iche kand taale; men i Sælands Stifft veed jeg, at det vill blifve aldelis ugiørlig paa dend Maade, jeg forestiller mig det.

Jeg vil heller iche raisonere om, hvorviit Stifft Amptmanden dette kand præstere, og hvorviidt hand som Stifft Amptmand kand hafve Landets Væsen, Hartkorn, Betientere, Repartitioner at besørge, og Amptmændene med Amtsbetientere at befale; men jeg veed, at Biscopen har med alt sligt og alle dislige Personer intet at giøre, og derfor alle disse Ting, som ere aldelis verslige, Ligninger, Bygninger, Ordres og Anstalter flich da vel at komme an paa Stifft-Amptmanden alleene, saa de øfrige Ting, hvad som gaar Geistligheden an, fornemmelig af Bispen maa besørgis, og

¹⁾ Det er den ovf. S. 254—61 meddelte Skrivelse.

hvad der er at skrive, extrahere, copiere, af ham og hans famulo skie.

Det er at beklage, af alle bekiendt, at Bisperne ere beladte med alt formange verslige Ting, Regenskaber, Penge-sager, saa de derofver iche kand gjøre det fornemste, som dem paaligger; meget meere er det alt for aabenbare, at blot de Ting, som alleerede paaligger Siælunds Bisp, gjør det, at hand aldrig kand være ræt Bisp eller gjøre det es-sentielle af hans Embede, ja formedelst de utallige Smaa-ting, som daglig indløber og dog nødvendig skal afgjørís, besvaris og resolveris paa, seer jeg iche, naar de virchelige fastsatte Regenskaber for Skoler, Kircher, Hospitaler og Stiftelser skal foretagis, end sige gjørís noget som Bisp i de Ting, som egentlig kommer geistlig Embede ved.

Dette har Hans kongelige Majestet begrebet og ræt-viiselig dømt, at Bisperne iche kunde gjøre det, de burde; og derfor udi sin allernaadigste Instruction til General Kirche Inspectionen befalet, at i Særdelighed skal de være betencht paa at lætte Biscopernis store Besværing med saa mangfoldige dem paaliggende Regenskabs Sager, og det altsaa iche kand være Hans Majestets Meening, at de endnu med fleere, med vitløff-tigere og værre Ting skal bebyrdes.

De Regenskaber, Bisperne hidindtil har været belasset med, ere saadanne, hvor de med Stift Amptmanden ere Ober-Directeurer til at revidere og approbere andris Regen-skaber, som Magistraters, Forstanderís, Rectorers, Kirche-Skrifveres, Inspecteurs Regenskaber, og endogsaa derudi ville Hans Majestet viide dem lættet udi; men endnu har de aldrig, det jeg veed, været anmodede om self at være Regenskabs Førere og Bogholdere ofver de allermindste Indtegter af Hartkorn, selv at repartere og gjøre Ligning effter Hartkorn, frit og ufrit Gods, Tiender, Møller, eller hafve Tilsyn med og foranstalte, at sligt skier, gifve Anviisninger til et Par 100 Skoleholdere deris Løn 2 Gange om Aaret; afskrive ved Dag og Datum ald slig Forandring

i det heele Stifft og derofver holde Bog. Dette vil være een Renteskriveris, een à parte Betienteris, som forstum Stifftskrifver var i alle Stiffter, eller saadan Betientis Sag, og ville gifve ham i saadant Stifft, som Sælland er, noch at bestille ved de idelige Forandringer, Afgang af dem, som skal betale, Omvexlinger af Forpagtere etc.

Kongens Skoler paa Ryttergodset blefve indrettede, uden at Stiffts Amptmand og Biscop dermed blefve eller endnu ere bemøjede; Regimentskrifverne indtager Kirchens Indkomster af Tienderne hos Bønder; en à parte Betiente, Assessor Helt, besørger Anviisninger til Skoleholderne, Amptmanden og Provsten reviderer Regenskaberne, og det gaar vel og ordentlig til, fordi det i hver Ampt læt kand ofverkommis; men skal her Stifft Amptmanden og Biscopen hafve til deris andre utallige Forrætninger Directionen ofver det heele Stiffts Skoler, da Betienterne ere iche deris subalterne, Landets Oeconomie er dem iche bekienet, saa vil det see ilde ud for Skoleholderne, hvor de i rætte Tid vil faae deris Løn og Anviisninger, og hvordan det om en half Snees Aar vill see ud med Regenskaberne, som de ofver dette Væsen skal holde, og da heede om dem, at de ere urigtige Folch, ligesom de hafde intet andet at tage Vare paa.

Det heele Werck kand skie alligevel og skie ordentlig, uden nær saa stor Vitløffighed og blifve i hver Ampt ligesom ved Kongens Skoler. Effterdi det er altsammen Landets Væsen, saa kand hver Amptmand ved sine Underbetiente giøre Repartition saa vel den første til Skolernis Bygning som og dend staaende til Amptets Skole Cassa, hvilchen Repartition af Amptmanden skal approberis; Skole Cassen blifver hos Ampts Forwalteren og altsaa indenfor Amptet; fra Amptstuen gifvis Skoleholderen Anviisning paa sin Løn baade i Penge og i Korn; thi alle Repartitioner paa Landet er egentlig og directe deris Sag, de har Matriculen, de kiender Hartkornet, de veed, hvem de tilhører, de inddrifver alle andre kongl. paabudne Contributioner, de

ere i Nærværelsen og alle Disputer kand strax afgjøris. Stift Amptmanden og Biscopen være aldels der udenfor ligesom ved Rytterskolerne, saa blifver enhver i sin Function; Amtsbetienterne besørger Bygningen, inddrifter Contingentet, gjør Regenskab for Cassen; Præsten har Tilsyn inden for Skolen og foreslaar Skolemestre, Provsten examinerer og visiterer, Amptmanden antager og approberer Skoleholdere, lader sig gjøre Regenskab for Cassen, alting blifver inden for Amptets Circel, Bispen tilholder Provster og Præster at gjøre deris Pligt, prøver Skoleholdernes Duelighed og Flid ved Visitazer; og om Stift Amptmanden og Biscopen noget viidere skal hafve dermed at gjøre, da kunde det være dette, at alle Ampters Skole Regenskaber engang om Aaret, naar de vare af Amptmanden approberede, skull[e] indsendis, og samlis i Stifts Kisten Gienparter deraf, for dend tilkommende Tid at hafve ald Oplysning og Rigtighed, og viides Skole Cassernis Tilstand og Beholdning i det heele Stift, og derfor synis, at alt det, som dette Project melder om Stift Amptmand og Biscop og dend kongl. Instruction, som dem skulle gifvis, maatte alt-sammen være at forstaae om Amptmændene i hver Ampt, consequenter ogsaa Stift Amptmanden i sit Ampt; thi hvad Bispen ved Skolen har i Agt at tage, det forstaaer sig self, og det viser Lofven.

Paa dend Maade har de verslige i Amptet med det, som er versligt, og Geistligheden med det, som geistligt er, i Skolen at gjøre; og saaledis følgis tillige Hans kongl. Majestets Villie og Hensigt i dend generale Kirche Inspections Instruction i dend Punct.

Jeg will med Taalmodighed og Længsel vente paa, at dend generale Kirche Inspection vill udfinde noget mojen til at lætte min Byrde udi de alt for mange andre Ting, som hindrer mit Embede; da jeg begiærer iche Lættelse i et Qvintin eller Forskaansel i nogen Time, men at jeg kand arbejde i det, som ligger Magt paa og er mit Embedis essentielle. Men naar jeg seer, at jeg ved et Træl-

doms Arbejde skal hafve dend Krænckelse i mit Sind, at jeg slet intet kand bestille af det, jeg egentlig er kaldet til som Biscop og geistlig Mand og Tilsynsmand, naar jeg ved at arbejde uden Ophør fra Ugens Begyndelse til dens Ende ved 100 Smaating, Bagateller, skal see, at jeg slet intet har bestilt som Biscop, naar jeg icke engang kand see Mulighed at faae Tid til de virchelig magtpaaliggende Regenskaber for Kircher, Skoler og Hospitaler; naar mig endnu fleere og vidtløftigere Regenskaber foruden forige skal paabyrdis, naar jeg, effter at jeg ved slige Ting har udsælbet mig, skal endda staae beskiemmet for min Samvittighed, at jeg har intet giort som geistlig Mand til Guds Kirches egentlig Nytte og Tieneste, ja icke engang kunde hafve Tid at tænche derpaa og bekymre mig derom, og endda i min Graf hafve det Nafn, at jeg intet har bestilt, og at alle Ting findes effter mig i Urigtighed og Confusion, som ej andet kand være, naar mand obrueris med for mange Ting, saa tilstaar jeg gierne, at om det stod til mig, jeg med meget større Glæde ville strax frasige mig alting; men jeg har dend Tillid baade til de høytærede Herrer i Skole Commissionen, at denne Skoleindrætning icke bliver mig og mit Embede til anden Byrde end dend, som mit Embede egentlig tilkommer, hvilken jeg med Glæde paatager, saag til General Kirche Inspectionen, at nogle af de øfrige Embedets Forhindringer efterhaanden kand afhielpis¹⁾.

Saa vidt Herslebs Bemærkninger, der er skrevne med hans egen Haand, men uden Underskrift eller Datering. Der kan dog ikke være Tvivl om, at de er fra Oktober 1738. Som ovf. S. 265 anførte Pro memoria viser, satte Højer dem strax i Circulation blandt Skolekommissionens Medlemmer. Følgende Erklæring fra Bluhme viser, at denne i de fleste Punkter gav Herslebs Bemærkninger Bifald.

¹⁾ Orig. i Rigsarkivet, Gen. Kirkeinsp. Kollegiets Sager Nr. 35.

**Unvorgreiffliche Gedancken und Anmerckungen
über die Schuhl Verordnung und H. Bischoff Herslebs
gemachte Erinnerungen.**

Überhaupt kan nicht anders, als sehr dazu anrahten, dass jedes Reich seine besondere Schuhlverordnung bekomme, damit alle Confusion verhütet, die Verordnung und Wille unsers Königs desto verständlicher werde, und die, so es in beyden Reichen angehet, desto besser wissen mögen, wornach sie sich zu richten haben.

Ad Art. 2. Wan die Schuhlverordnung von dem hochsel: König Frid: IV obserwired wird, so fælt alles weg, was d. H. Bischoff Hersleb bey diesem Artickell von Suspension und Rechtsgang mit dem Küster und Schuhhalter notiret hat, denn nach solcher Verordnung werden Küster und Schuhhalter ohne weitere Rechtsgang von Stifts-Amptmand, Bischoff und Probsten abgesetzt.

Ad Art. 3. Es ist nicht rahtsahm als eine allgemeine Regull fest zu setzen, dass Laici so wohl als Studiosi zum Küster Ampt von der Schuhle sollen befördert werden, sondern weil in lege es einmahl festgesetzt, dass keine andere als Studiosi zu Kuster sollen genomen werden, so ist es am besten, dass es auch dabey bleibe, so lange als Schuhhalter zu haben, die studiret haben. Dabey ist Regi die Macht nicht benomen, dann und wan aus specieler Gnade diesen und jenen unstudirten Schuhhalter zum Küster Ampt zu befördern, besonders wan sich nicht ein eben so geschickter Studiosus findet, et hoc citra consequentiam.

Juxta observationem tertiam des H. Bischofs ad hunc artic: möchte wohl an statt des Worts Norge, das Wort overalt eingerücktet werden.

Ad Art. 8. Stiftsamptman und Bischoff wæren wohl nachdrücklich zu erinnern, an allen Orten, wo sie es nöhtig finden, Schuhlen an zu legen, sich davon durch mangerley Vorwand derer, so da dazu contribuiren sollen, nicht abbringen zu lassen, die Örter, so sie schohn angegeben,

bey zu behalten, und noch dahin zu sehen, ob einige nöthige Schuhlen vergessen worden. Damit also unsers Königs intention erreicht werde, welcher will, dass das Land recht zureichlich mit Schuhlen versehen werde.

Ad Artic. 9. Obwohl kein Criticus in der Dänischen Sprache bin, so daücht mir doch, es wære gut, wan columna secunda lin: penultima an statt des Worts fornødiges das Wort behøfvis gesetzt würde, so auch artic: X an statt Salighedsorden Saliggjørelsens orden, wie einsmahls H. Wøldicke in der Commission erinnerte.

Ad Artic. 13. Mit dem examini muss billich Amptman nicht zu thun haben, sondern dem Probst und Prediger überlassen werden.

Ad Artic. 16. Ich meine, des Schuhhalters Wærneting solte sein eine Versammlung von denen H. Inspectoribus Scholæ in solchen Dingen, die sein Ampt angehen, sonst mögten gefehrliche sviten folgen.

Ad Artic. 17. Die Strafe scheint was hoch und hart gesetzt zu seyn, wære die Schuhle im Dorff, und der Prediger kähme nicht hinein, mögte er etwa 1 Rthlr. Straf geben, wære die Schuhle aber von Dorff entfernet, mögte er 4 β erlegen, welche Strafgeder nach meiner unvorgreiflichen Meinung nicht der Wittwen Cassa sondern der Schuhl-Cassa müsten heimfallen. Wegen der Strafe, so die Eltern leyden sollen, die ihre Kinder nicht zur Schuhlen halten, kan nicht rahten, dass dazu die Abhaltung vom Heil: Abendmahl genommen werde, dann das liebe Abendmahl zu einem Compelle intrare zu brauchen, halte ich bedencklich, besser wære wohl Ihnen eine andere Strafe zu setzen.

Ad Artic. 18. Hie wird dem Schuhhalter ein ander forum beygeleget, als oben Artic. 16, nemlich dasjenige, welches ich vor das convenableste halte, ist also hie eine kleine Contradiction, wo ich nicht irre.

Ad artic. 19. Auch diese dem Prediger dictirte Mulcta müste zur Schuhl und nicht zur Wittwen Cassa geleget werden.

Ad Artic. 19 et 20. Was H. Bischoff Hersleb hie von der general-Kirchen Inspection anmercket, hat meiner un-massgeblichen Meinung nach guten Grund, und hat man wohl mit Fleiss zu verhüten, dass selbige nicht weiter in Judicial-Sachen eingeflochten werde, als Ihre Königl. Majestæt Wille ist.

Ad Artic. 22. Hie kan auch nicht anders als des H. Bischoffs Gedancken approbiren.

Ad Artic. 23. Weil in Norwegen der Vogten Auctoritæt gross ist bey denen Unterthanen, so wære daselbst von denen selben die Repartition der Umkosten zu machen.

Ad Artic. 24. Hie finde ich auch des H. Bischoff Herslebs Gedancken guten Grund zu haben, dass die Geistlichkeit mit dem Baw der Schuhen nichts zu thun habe, sondern nach dehm selbige es mit der weltlichen Obrigkeit ausgemacht, wo die Schuhen stehen sollen, dass alsdan die Schuhen durch Ampts-Bediente gebauet werden; auch wære wohl gut, wan eine gewisse Zeyt unter dictirter Strafe gesetzt würde, wan die Schuhen sollen fertig sein, nemlich a dato der Verordnung bis Joh: 1739, und solches in expressiven terminis der Verordnung inseriret werde.

Ad Artic. 26. Was d. H. Bischoff Hersleb hiebey annotiret, finde ich auch guten Grund zu haben, dass der Probst ausser der Repartition bleibe, wie wohl ich auch eben itzo sehe, dass es schon in der Verordnung geændert ist.

Ad Artic. 27. Hie finde ich sehr bedenklich, dass des Priester-Hofes Hart-Korn mit Ausgaben soll graviret werden, welches doch allezeyt frey gewesen.

Ad Artic. 30. Wære es wohl nicht besser, wan an statt des Hauss-Postill Arendts Bücher vom wahren Christenthum, fattig Mands Huss Bog und andere kleine erbauliche und in hiesigem Waysen-Hanss gedruckte Schrifften angeschaffet würden.

Ad Artic. 32. Wan dieser Articull mit H. Herslebs Gedancken zusammengehalten wird, so finde ich selbigen von grosser Wichtigkeit, aber auch von grosser Schwürig-

keit, und gestehe ich gerne, dass ich mich darin nicht finden kan, noch weniger einen Anschlag zu geben vermag, sondern rahte, dass derselbe bey der Commission Zusammenkunfft mündlich überleget werde.

Ad Artic. 33. Alles, was Bischoff Hersleb bey diesem Articul weitleüfftig angeführet, ist in meinen Augen von so grosser Wichtigkeit, dass ich nicht anders als herzlich rahten kan, dass es ja wohl obserwired, und sorgfältig verhütet werde, dass ja nicht denen Predigern alzu grosse Last aufgelegt werde, die ohnedehm genug belästiget sind, besonders würde die Rechnungsführung eine unerträgliche und der Führung ihres Ampts sehr nachtheilige Last seyn. Man weiss ja, wie sie über die so genante Mantals Aufzeichnung seufzen und dadurch in so mänge Unruhe gesetzt werden, so dem Ampte schädlich; wan diese Rechnungsführung auch dazu kähme, würde ja Last und Unruhe verdoppelt. Daher ist wohl nöhtig, dass des H. Bischoffs Anmerckungen bey mündlicher Unterredung wohl erwogen werden.

Ad Artic. 34 et 36. Finde auch des H. Bischoffs Gedancken gut und accuraat.

Ad Artic. 37. Es muss wohl eine gewisse Zeyt gesetzt werden, wie lange confirmati wie die übrige Kinder auff der Kirchen-Diele stehen und sich examiniren lassen sollen, und da meine ich dass 2 Jahr post Confirmationem genug; hernach treten sie in die Stühle, und werden dasselbst mit denen Alten in der Gemeine examiniret.

H. Bischoffs Herslebs finaal und general Anmerckung mag wohl observired werden, dan sie ist so wichtig und höchst nohtwendig, dass wo nicht der Bischöfe Seligkeit soll in Gefahr gesetzt, und der Kirchen Gottes Wohlseyn in beyden Reichen nicht soll Noht leyden, muss Ihre Last in weltlichen Geschæfften nicht aggravired, wohl aber erleichtert werden; welches auch Ihre Majestæt allergnädigste intention und Verordnung dem General-Kirchen Collegio injungiret hat.

Bluhmes egenhændige »Gedancken« har ligesom Herslebs hverken Underskrift eller Dateringer. Under særligt Hensyn til Herslebs Betænkning tilskrev Hojer imidlertid Kommissionen, som følger:

Pro Memoria.

Efter sidste Vedtægt i Commissionen fremsendes herved Projecterne til Skoleforordningen for hvert Rige a parte, saa og til Skoleholds-Instruxer; hvorhos enhver vilde behage at foye sine Erindringer, om noget synes at behøve Forandring eller Forbedring.

Toe Poster maae jeg herved til nøyere Overlæg indstille:

1. Om Præstegaarders Hartkorn kand eller skall være frj for at contribuere til Skolemesterens Underholdning¹⁾?

Herr Biscop Hersleb har giordt derjmod Erindring, da Sagen forhen var resolveret, og de andre gode Herrer har herudj beteet sig villig at følge hans Meening. Jeg vilde og saa gjerne som han tiene Præsteskabet og fortiene Tak af dem. Men

(a.) seer jeg ikke Mueligheden siden at faae Skole Cassen i Stand at lønne Skolemestere, som desuden vil blive tungt nok.

(b.) Hosfølgende Udtog viiser, at alle Danske Stifter, endog Ribe og Aarhus, omendskiønt disse 2de ikkun implicite og under det heele Sogns Hartkorn, sætter Præstegaarders Hartkorn med iblandt de til Skole Cassen destinerede fonds.

Og da altsaa dette Forslag unanimiter af alle Bisper og fra alle Stifter er giordt og approberet; stiller jeg det til de andre Herrer høye og gode Paaskiøn, om det kand ansees for saa meget byrdefuldt eller ubilligt.

2. Den anden Post bliver, hvorlænge Børnene skall informeris?

Skole Instruxens 9de Articul |: som i den Post er tagen

¹⁾ I Randen er skrevet: Præste Gaarders Hartkorn svarer lige med Proprietairers Hoved-Gaards Taxt.

af Fred: IV Skole Instrux 1721, ligeledes d. 19. Art. :| og i Conformite der af Skoleforordningens 36. Art. |; i den Norske d. 37. Art. :| vare indrættede, at Børn skulde informeris, til de kunde tages til Confirmation eller admitteres til Alterens Sacramente.

Det haver Herr Biscop Hersleb erindret at være i det mindste i Norge, og maaskee og i Danmark, ugiørligt, hvorfor det og i Skoleforordningen er ændret, og kand i Instruxen ogsaa lettelig ændres; men som Herr Biscop Hersleb formeener, at Degne, Klokkere, men helst Skoleholdere, skulde alldelis intet med Præparatione Catechumenorum have at bestille, siden det var Præsters Embede; gjorde lade Præster; Skoleholdere hafde desuden Arbejde nok og forsømte derover deris rætte Embede; mange af dem vel ey heller var dertil bequæmme nok, og Ungdommen aldrig hafde den Respect for deris Lærdom, som for Præstens.

Saa beder jeg at determinere, hvorviit at denne 19de Articul i Skole Instruxen skall forandres, udelukkes eller beholdes.

Skulde der ellers endnu hviile nogle Documenta denne Commission vedkommende hos een eller anden af de høye og gode Herrer, bedes ydmygst, at samme maatte medfølge.

Ydmygst

Kiøbenh. d. 17. Oct. 1738.

A. Hojer.

Fra Slutningen af Oktober 1738 foreligger der Erklæringer fra de to Kommissionsmedlemmer Wøldike og Steenbuch. — Schrøder havde alt i nogen Tid været saa legemlig og aandelig svækket, at han var ganske ude af Stand til mere at deltage i Kommissionens Arbejder¹⁾.

Af Wøldikes Bemærkninger (dat. 28. Okt. 1738) kan fremhæves: Han holdt paa, at den skolepligtige Alder først skulde regnes fra det 7de Aar og ikke, som foreslaaet, fra 5—6 Aars Alderen. Angaaende Præsternes Forpligtelse til

¹⁾ Se Hojers Breve til G. A. Francke (Kh. Saml. 5. III, 185 ff.).

at deltage i Skolebyrderne bemærkede han, at det var ham imod at bebyrde Præsterne, »som allerede saa anseelig pensere til den høje Skole, Universitetet i København, med ny Udgifter til de smaa Skoler.« Vedrørende det samme Punkt skrev Steenbuch (30. Okt. s. A.): »For min Del ser jeg ugerne Præsteskabet graveret med ny Paalæg, om end det maatte synes taalelig for en Del, paa det andre ikke skulde gøre deres Embede med Suk.« Han tiltraadte Wøldikes Forslag om den skolepligtige Alder.

I Løbet af November 1738 skred nu Arbejdet saaledes fremad, at det paa det nærmeste var færdigt, da Holstein underrettede sine Medkommitterede om, at Kongen mundtlig havde meddelt ham, at det var hans Villie, at de Penge, der hidtil var anvendte til Lys i Kirkerne, fremtidig skulde benyttes til Skolevæsenets Fremme. Da det er det eneste Exempel paa, at Kongen personlig har grebet ind i Kommissionens Virksomhed, kan Brevet maaske fortjene Meddelelse.

**Højædle, Velbaarne og Højærværdige
Høytærede Herrer Commissarier.**

Hans Kongl. May^t har allernaadigst behaget mundtlig at resolve, at til Skolevæsenets Befordring, Skolernes Indretning og Underholdning i begge Kongeriger efterdags de Penge skulde anvendes, som hidtil af hver Kirke i Købstæderne saavel som paa Landet til Kirkelysene paa Alteret ere udgivne; og at samme Penge til ethvert Steds Skole-Cassa efterdags skulle henlægges, og paa samme Maade udredes, som hidindtil sædvanligt været haver; Men som Hans May^{ts} allernaadigste Intention herved alleene er, med disse i begge Riger til anseelige Summer opløbende Penge at lætte Undersaaternes Byrder, som ellers skulde contribuere meere til Skolernes og Skolemesterens Underholdning, og at anvende denne Udgift, i Steden for den i sig selv uskyldige, men dog unyttige Ceremonie, til et for Gud takkeligere og i Kirken saavel som Republiken uom-

gængeligere fornødent Brug; men ingenlunde derved med alle at forkaste eller forbyde Lysenes Brug i Kirken; Saa har Hans Kongl. May^t tillige allernaadigst befalet, at ovenstaaende Forandring og Lys-Pengenes Henleggelse til Skole Cassen i den anbefalede Forordning om Skole Væsenet paa Landet i Danmark og Norge skulde indrykkes, dog med det udtrykkelige Tillæg, at

1. Lys i Kirken til Fro-Prædiken og Aftensang, da de uforbigængeligen behøves, fremdeeles, som hidindtil sædvanligt og brugeligt er, skal af Kirkens Patrono anskaffes.

2. At hvor Kirker have Lys i Forraad, eller hvor der maatte være noget Legatum eller anden Fundatz til Lys paa Alteret, at i saadanne Kirker de havende eller af saadanne dertil legerede Indkomster efterdags indkiøbte Lys maa, som hidtil, ved Guds Tienesten paa Alteret bruges.

3. At det skal være ligeledes efterdags som hidtil tilladt, saa ofte nogen ved Liig-Begængelse eller i anden Tilfælde frivilligen vil forære eller bekoste Lys til Kirken, samme at imodtage og, saa længe de varer, ved Guds Tienisten at bruge.

Denne Hans May^s mig mundtlig givne allernaadigste Befaling haver jeg herved mine høytærede Herrer villet communicere, paa det samme allerunderdanigst kunde efterlevs, og forestaaende i Projectet til Skole Forordningen paa sit behøriges Stæd, hvor om Skole Cassens Indkomster handles, som dets betydeligste Fonds indrykkes.

Jeg er for det øvrige stedse

de høyædle, velbaarne
og høyærværdige Herrer
tienstberedvillige Tienere

J. L. Holstein.

Cancelliet i Kiøbenhavn
d. 28. Novembris A^o 1738.

Til

De H^{rer} Commissarier angaaende Danske Skolers Indretning paa Landet i Danmark og Norge.

At Kongen her ganske har overvurderet, hvad der kunde indkomme ad denne Vej, viste sig snart; men saa ivrig var han for at fremme sit Paafund, at han — endnu inden Skoleforordningerne var publicerede — under 2. Jan. 1739 lod udstede et Reskript til Biskopperne om Sagen¹⁾. Men naar han mente, at baade Kirkens og Statens Vel derved kunde fremmes, saa kan man kun smile ad Kongens Naiviteten. Faktisk var det det første Skridt paa en siden i ukirkelige Tider oftere betraadt Vej, nemlig at tage fra Kirken for dermed at hjælpe paa Skolen.

For at faa den nye Bestemmelse indføjet i Forordningerne maatte disse omskrives paany, og da det var sket, satte Hojer dem i Cirkulation blandt Kommissionens Medlemmer. som følgende Skrivelse viser:

Pro Memoria.

Herhos følger til naadigst og behagelig Efttersiufn og, om intet btiver at erindre, da til Underskrift:

1. Commissionens allerunderdanigste Relation.

2. Projecterne til begge Rigers Skoleforordninger og Skoleholderens Instruxer, som ere Ord til andet efter de tvende Gange examinerede Udkaster, undtagen den 33. Articul i den danske og den 34. i den norske Skoleforordning, som ere efter Hans Mayestäts os ved Hans Excellence Herr Geheimeraad von Holstein bekiendt gjordte Villie. Hvorfore Hans Excellentzes Bref herhos følger til Efttersiufn.

NB. Hans Høyædle Høyærværdighed Herr Collega Steenbuch bedes at lade ey meere Rum imellem Hans Excellentzes og hans eget Nafn, end til Herr Conferentz Raad Schrøders Nafn kunde behøves, saa at Vi andre trej effter Hans Høyærværdighed kunde underskrive.

Ydmygst

A. Hojer.

¹⁾ Fogtmann, Kgl. Reskripter, IV, 1, 631.

Den i dette Brev omtalte Relation, forfattet og skrevet af Hojer med egen Haand, følger hernæst.

Stormægtigste, Allernaadigste Arveherre og Konge.

For E. K. M. nedlægge vj hermed i dybeste submission de af E. K. M. allernaadigst befalede, og af os efter foregaaende flittig Correspondance med alle Stiftsamptmænd og Biscoper, samt noye og ofte igientagne Overlæg forfærdigede Udkaster til en allmindelig Forordning om danske Skolers Jndrættelse paa Landet i Danmark sub litt. A. og i Norge sub litt. B. Saa og Instructionen for Skoleholderne i Danmark sub litt. C. og i Norge sub litt. D., hvorved vj i dybeste Submission fordriste os til at forestille følgende Poster:

1. At baade Skoleforordningen og Skoleholdernes Instrux for hvert Rige især er forfattet, omendskiønt de stemme med hinanden overeens i de aller fleeste Articler; dertil har ey saa meget de norske Stiftsamptmænd og Biscopers Begiæring, som fornemmelig Fornødenheden, dreven os. Siden det dog i Henseende til Norges Beskaffenhed var Nordenfields næsten overalt, og Syndenfields paa mange, om ikke de fleerste, Stæder umuelig, at Skolevæsenet der paa samme Foed som i Danmark kunde indrettis; og det altsaa vilde føre større Confusioner med sig, om denne Forskiæl i en og den samme Forordning eller Instrux skulde indføres.

2. Hvad Forordningerne angaaer, derj have vj fuldt de Forslag, som fra alle Stiffers Stiftamptmænd og Biscoper, fra nogle Stifter meere end en gang, ere indhentede, undtagen i de Poster, hvor E. K. M. Lov, forhen udgangne Forordninger, eller os allernaadigst gifne Befalinger ligge klare for os, og altsaa ingen Forespørgsel behøvede.

3. Instruxen for Skoleholderne er tagen quoad Substantialia af E. K. M. højstsaligste Herr Faders af hoylovlig Jhukommelse for Skolemesterne i Rytter Districtet anno 1721 publicerede Instrux, dog med saadan Tillæg og Mo-

dification, som vj effter Bispernes Erindringer og Erfarenheden siden den Tiid, men fornemmelig effter E. K. M. allerpriiseligste os bekjendte Jntention, allerunderdanigst for nødvendig eller tienligst haver anseet.

4. Hvormange Skole-Huuse der overalt skall bygges, samt hvorledis Omkostningerne skall reparteris, have vj kundet indføre i disse Projecter, men formeene allerunderdanigst, at disse Poster, med fleere Forordningens Execution vedkommende, best effter foregaaende noyeste Approbation om Repartitionen ved Rescripiter til Stifts Amptmændene og Bisperne regleris.

5. Men som en og anden Post i disse Udkaster af os er proponeret, hvorom vj finde det allerunderdanigst fornødent at foredrage E. K. M. de dertil havende Aarsager, siden de ey just endnu ved nogen Lov eller Forordning ere fastsadte, paa det E. K. M. tilfulde kunde skionne, om disse Posters Fornødenhed eller de dertil havende Aarsager fortjene E. M.^s allernaadigste Bifald eller ikke? Saa maae vj korteligen opregne samme Articler:

I Skoleforordningens begge Projecter A. et B.

1. Articul er saavel for Danmark som Norge fastsadt, at Deignene eller Klokkere skall effterdags holde ordentlig dansk Skoele, saaledis som hidtil i Fyrstendømmerne har været brugeligt. Omendskiønt nu Loven det hidtil ey kræver af Deignene, deris Kaldsbref ey heller derpaa lyder, saa forhaabe vj dog, at E. M. allernaadigst approberer denne Forandring, siden derved alleene i Danmark over 1000 Skoler og Skoleholdere spares, som ellers vilde uomgængelig udfordres meere, end nu dog behøves.

I den 5te og 6te Articul haver vj af samme Aarsag ey kundet forbigaae allerunderdanigst at foreslaae, at Lovens Bydende om Deigneboliger i begge Riger, og om Deigne-Traven i Danmark effterdags noye maatte følges og dem tilgode exequeris. Thi omendskiønt vj vel see, at endeel Proprietairer, helst i Jydland, og maaskee og nogle af E. M. egne Bønder derover vil finde sig bebyrdet, og allegere,

at Deignene aldrig har nydt Deigne-Traven eller Boligen efter Loven, saa har vj dog ingen lempfeligere Vey kundet finde til det os anbefalede Maal, og forhaabe allerunderdanigst, at E. M. self skall finde det billigst, hvad Loven udtrykkeligen befaler, om det end hidtil ey fuldkommen er bragt til Execution. Ligesom ey heller nogen af Stiftts-amptmænd haver haft noget derimod at erindre, da deris Betænkning herover, som over andre Poster, er indhentet.

I den 16de Articul hafde vj i Begyndelsen tænkt at forbigaae aabenbare Skriffte, hvortil de Forældre ved Skole-Instruxen af 1721 condemneris, som motvilligen holder deris Børn fra Skolen; Men da det ved noyere Overlæg fandt sig, at slig en Motvillighed er en aabenbare Foragt imod Christendommens Pligter, og ey alleene mod Øfrighedens Anordning, samt at heele Meenigheden, endog Børnene, derved uomgængeligen forarges, og de verdslige Straffe enten paa Penge eller paa Kroppen med Fængsel hos endeel af den fattige Bondealmue, hvor Proprietairen eller Fogeden tager dem i Forsvar, ey saa lætt kand finde Stæd. Saa have vj saaledes indrettet Articulen, at alle optænelige Gradus admonitionis bør bruges, førend til Kirke Disciplinen maae resolveris, og at Forældrene self maae bekiende sig at være grove Foragtere af Guds Ord og Christdommen, førend de efter denne Articul til aabenbare Skriffte kand anholdes. J hvilken Casu E. M. self allernaadigst finder, at en public Afbedelse og Forsoning med Meenigheden er den første Christen Kirkes Sind gemæss.

De i den danske Forordnings 31. 32. 33. med den norske Forordnings 32. 33. 34. Articler foreslagne Fonds til et hvert Sogns Skolecassa forhaabe vj allerunderdanigst at vorde af E. M. allernaadigst approberede, siden de er E.M. Cassa og den skattende Almue til ingen Byrde.

Jsær haabe vj allerunderdanigst, at Strafpengene for hellig Brøde, som ellers til de fattige in genere destineres, til Skolecassen efterdags maae anvendes, siden det

dog er fattige Børn, som derfor nyder Undervisning og fornødne Bøger.

Hvad om de hidtil for Alterlys anvendte Penge i den danske Forordnings 33de og den norskes 34. Articul er indført, det er i allerunderdanigst Følge af E. M.^s mig Johann Ludwig von Holstein derom bekiendt giordte Jntention og gifne allernaadigste Befaling saaledis forfattet, som vj allerunderdanigst haabe, det finder E. K. M. allerhoyeste Approbation, og at E. M.^s allerpriiseligste Henseende deraf tydeligen af alle og en hver til allerunderdanigst Effterlefvelse kand fornemmes.

Udj den danske Forordnings 37. og den Norskes 38de Articul have vj paa E. K. M. allernaadigste Approbation fundet fornødent at forklare een Post af Forordningen om Confirmationen, som imod E. M.^s gudtækkelige Jntention almindeligen misbruges og forklares, som om de en gang confirmerede ey viidere hafde fornødent at møde ved Catechisationen i Kirken. Og som Ordene i samme Forordning om Confirmationen til denne skadelige Forklaring har given nogen Anledning, og retsindige Lærere derover vil modeligen klage, at Ungdommen derved meere end forhen forsømmer Catechisationen, saa bede vj i dybeste Soumission, at Eders Kongl. Majestæt denne Articul ligeledes allernaadigst vilde behage at approbere.

Fremdeles paa det Kirken effterdags med bedre Deigne og Skoleholdere kunde forsynes, end hidtil har ladet sig giøre, saa have vj effter noyeste Overlæg ey kundet udfinde andre Middel, da Skolelønnen er gandske ringe og Arbejdet derimod stoort, end allerundanigst at projectere:

1. At alle Skoleholdere i Danmark effter Forordningens 40. og Instruxens 22de Articul for alle Skatter og Paalæg, især for Consumption, Familie og Folkeskatt paa Landet, sampt for all Kiørsel, Arbejde og Udskrifning for dem og deris Familie vorder forskaanet.

2. At ligeledes ey alleene Skoleholderne men endog Klokkere eller Deigne paa Landet i Norge, som self holde

Skole paa Landet og ey besidde nogen Bondegaard, for alle Contributioner, Paalæg, Consumption, Familie- og Folke-Skatt, Kiørsel, Skydtz og Arbeide maae allernaadigst være befriet. Saa som vj uforgribeligen har eragtet det nødvendigt, at Klokkerne i Norge, som nyde meget ringe Vilkaar imod de danske Deigne, herj frem for Deignene i Danmark blev beneficerede, for at lokke skikkelige og duelige Persohner til at modtage Klokkerier i Norge, som hidtil offtest ingen har vildet modtage.

3. At efter begge Forordningers 3^{die} Articul ingen herefter maa nyde enten Patronens Kald eller Bispens Collatz til noget Deigne- eller Klokker Embede, som ikke tilforn har tient enten ved latinske eller danske Skoler som Hører eller Skoleholder, og der forhvervet sig gode Testimonia. Paa det skikkelige Persohner, helst Studenter, dismeere maatte animeris at tage imod Skoleholder-Embede, og Kirkerne efterdags med vel øvede og prøvede, i Stæden for saa mange slætte og liderlige Deigne, kunde forsynes.

Og som disse 3 Beneficia ere det eneste os bekiendte Middel at lokke flittige og gudsfrygtige Persohner til Skolehold, saa indstille vj endog disse Articler i største Submission til E. K. M. allerhøyeste Gotfindende og allernaadigste Approbation.

Endelig som Skolerne paa E. M. Rytter Gods i Danmark allerede af E. M. allerhøyeste Herr Fader af hoylovligst Jhukommelse ere med aparte trykt Anordning og behørig Instrux for alle vedkommende forsynet, og det os allernaadigst gifne Commissorium sig ingenlunde paa dem extenderer, saa have vj anseed det for E. M. allernaadigste Jntention gemæss, at disse Rytter Skoler skulde forblive ved den engang derom giordte Fundatz' Anordning og Skoleholdere gifne Instrux, og derfor i Slutningen af Projectet til den danske Forordning dem expresse exciperet.

Ved Instruxernes Projecter C. et D. maae vj alleene allerunderdanigst forestille, at ihvorvel vj aldeelis have beholden og med fornøden Tillæg eller Forandring fulgt den

Jnstrux, som anno 1721 for Skoleholderne paa Rytter Districtets Skoler er publiceret; saa have vj dog udelukt, hvad i den 12. Articuls Slutning af samme Rytter Skolers **Jnstrux** indføres, nemlig at Børnene dagligen 3 a 4 Articler af Lovbogen skulde forelæses. Saasom vj ere af den uforgribelige Tanke, at det er til liden eller ingen Nytte, saa som Børnene ey kand forstaae, hvad Loven byder, og derjmod vil giøre de til enhver Skoles **Jnventario** fornødne Omkostninger nogle Rigsdaler høyere, foruden at det nuomstunder vilde snart blive umueligt at faae Lovbøger til nogle 1000de nye Skoler.

Vj nedlegge altsaa disse af os især til allernaadigst Resolution indstillede Poster saa vel som de projecterede Forandringer og **Jnstruxer** self hermed i dybeste **Soumission** for E. K. M. Fødder, og overlade det til Deris allerhøyeste Gotfindende om og hvorviit E. M. behager dem allernaadigst at approbere. Alleene ønskendis af et trøfast Hierte, at Eders Majestæt ved disse Skolers **Jndretning** havende christelige og allerpriisværdigste Henseende maae vorde Gud ræt tækkelig, krones af hans Naade med 1000de Velsignelser over E. M. self, deris Kongel. Souveraine Arvehuus, deris Kongeriger og kiære Undersaatter, og ved mangfoldige glædelige Frugter ey alleene glæde E. M. her i Tiden indtil Deris høyeste Alder, hvortil Livsens Konge E. M. vilde naadeligen opholde, men endog i Evigheden, naar E. M. for Guds Throne engang finder Frugterne af det Guds Ord, som ved disse Skoler plantes i Ungdommens Hierter, og hvorfor heele Posteritaten bør og vil venerere E. M., saa længe Verden staaer.

Vj ere med allerdybeste **Soumission** og alt optænkkelig Veneration indtil vor Død

Eders Kongelige Majestæts

allerunderdanigste Tropligtskyldigste Tienere.

Kiøbenhavn i Skole-Commissionen, den 10. Decembr. 1738.

J. L. Holstein. *Steenbuch.* *A. Hojer.*
J. B. Bluhme. *M. Wøldike.*

Under Originalen findes følgende kongelige Stadfæstelse:

Vi approbere hermed allernaadigst de 2de Forordninger om Skolerne paa Landet i Danmark og Norge, desligeste Instructionerne for Skole-Mesterne i begge Rigerne, liige som General-Kirke Inspections Collegio (!) det haver ladet opsætte, og Os allerunderdanigst forestillet. Friederichsberg d. 7^{den} Januarij 1739¹).

Christian R.

Orig. blandt Kirkeinsp. Koll. Sager Nr. 35. Hojers egenhændige Koncept, der med Undtagelse af nogle ortografiske Ændringer, fulgtes i Renskriften, findes i Indlæg til Sjællandske aabne Breve for 1740 Nr. 167.

Under 23. Januar 1739 blev de ovf. S. 264 nævnte Forordninger udstedte. Kommissionen blev dog ikke derfor opløst. Tværtimod kom nogle af de vanskeligste Spørgsmaal frem nu, da Forordningerne skulde sættes i Værk. Her maa Fremstillingen dog afsluttes, i alt Fald for denne Gang. Kun skal det berøres, at den Mand, hvis utrolige Energi det skyldtes, at man var kommen over de første Vanskeligheder, Dr. jur. Andreas Hojer, ikke overlevede Skoleforordningernes Udfærdigelse ret længe. Den 13. Juli 1739 førte han for sidste Gang Protokollen i Skolekommissionen. Sex Uger derefter (28. August) døde han. Vistnok viser han sig til Tider mere som Idealist end som nøgtern Praktiker, men sjældne Evner var ham skænkede, og han arbejdede med en Pligttrøskab og Udholdenhed, der søger sin Lige, indtil han kaldtes bort, inden han endnu havde fyldt sit 50de Aar. Hans Efterfølger som »Referent og Korrespondent« i Kommissionen blev Justitsraad Enevold Falsen, udnævnt 2. Okt. 1739, medens den syge Konferensraad J. W. Schrøder afløstes af Etatsraad von Støcken.

¹) Jvfr. Kongens Brev af samme Dag til Holstein (Rørdam, Hist. Saml., og Studier II, 419).

Tillæg.

1.

Protocollum commissionis
 over danske Skoelers Jndrættelse paa Landet i
 begge Kongeriger Danmark og Norge¹⁾.

A° 1737 d. 31. Januarii var Præsæs og Tilforordnede udj Collegio de C. Ev. Prom. tilligemed Herr Hof-Prædicant J. B. Bluhme i bemældte Collegii sædvanlige Conferentz Stue forsamlet for at begynde den dem allernaadigst anbefalede Commission over danske Skoelers Jndrættelse over alt paa Landet i Danmark og Norge.

Og blev da først fremlagt og allerunderdanigst paa-skrefven Hans Kongelige Majestäts til dem samptlig er-gangne allernaadigste Commissarial Befaling af 18. Januarij, som tilforne ab Excellentissimo Præsiede dem samptlig var communicered. De medfølgende Bilager blefve registrerede.

Efter at den kongelige allernaadigste Befaling var oplæst, blev i allerunderdanigst Lydighed for Hans Kongelige Majestäts allernaadigste Befaling Projectet af en Circulaire Ordre til alle Stifter i et Cirkulære-Bref fra Commissionen at forfatte, som da med nærmeste Post kunde afgaae. Saa blev og 2de Brevve til Stiftsamptmændene og Biscoerne i Trondhiem og Bergen approberede.

D. 7. Febr. 1737 var Commissionen atter forsamlet, og blev da den af de 3de Commissarier [3: den lille Kom-mission] forfattede Relation oplæst.

Den 14. Febr. blev dermed continueret, og tillige de til Stiftsamptmanden paa Jsland og Stiftsamptmanden og Bispen over Færøe forfattede Brevve underskrefne.

Forslaget til en Instruction for Skoleholderne blev

¹⁾ Denne Protokol, der forhen fandtes i Kallske Saml. 117. Fol. og nu findes i Rigsarkivet som Indlæg til Sjæll. aabne Breve for 1740 Nr. 167, er skreven med Hojers Haand, men har en saa fragmentarisk Karakter, at man maa formode, at langt fra alle Kommissionens Forhandlinger er indførte i den.

derpaa efter Oplæsning af samptlige Commissarier approberet, undtagen den 22. Articul, som saa længe blef udsatt, indtil mand af Stifts Amptmændenes og Bispernes Svar fik at see, om nogen Forandring derj kunde behøves.

Imidlertid var Svar fra Stifts Amptmanden og Biscopen i Siælland indkommen.

Saa blef og fremlagt det fra Stifts Amptmanden og Biscopen i Ribe imidlertid indkomne Svar.

Siden den Tiid indkom Svar fra Stifts Amptmanden og Bispens i Fyen og Trondhiem; saa og fra Stiftsamptmand Kaas og Biscop Bornemann i Bergen separatim, fra Stiftsamptmand Oxen med 5 Bilager, iligemaade Herr Stiftsamptmand Oxs og Biscop Worms Svar angaaende Færoe, en Skrivelse fra Biscop Mumme til Hans Excellence Herr Geheime-Raad von Holstein, med Borgmester Sohlbergs Forklaring over Konge- og Kirketienders ulige Bereigning til Hartkorn; et Forslag fra Justitz-Raad Kaalund¹⁾; Biscop Bornemanns Bref og hosføyede Forslag om Skoeler i Bergens Stift og Stiftsamptmand Kaases Bref og Betænkning om det samme; Biscop Mummets Relation om det samme i Aalborg Stift, med Wennebergs Herreds Præsteskabs Erklæring; Stiftsamptmandens og Bispens i Wiborg Erklæring; Niels Tygesens Skrivelse til hans Excellence Herr G. R. von Holstein²⁾ med hosføyede allerunderdanigst Memorial til H. K. M. om Skoelers frj Jndrættelse paa Proprietarie Gods, som siden til Stiftsamptmandens og Biscopens i Aarhus Erklæring blef remitteret.

Videre indkom den forlangte Erklæring fra Lollands Stift med hosføyede Extract af Provsternes indkomne Efterretninger og Stiftsamptmandens i Aalborg Relation om Skoelernes Jndrættelse. Hvilke forestaaende alle per capsulam gik omkring.

¹⁾ Brevet, dat. Estruplndd 14. Apr. 1737, findes blandt Kirkekollegiets Sager Nr. 35. Det indeholder Forslag ang. Midler til Skolers Bygning.

²⁾ Se ndf. S. 310 f.

Ao 1738 d. 14. Jan. var Commissionen forsamlet, dog absente ob morbum [Navnet ikke indført].

Hvor da blev H. K. M. allernaadigste Rescript af 19. Julii 1737 allerunderdanigst fremlagt og paateignet, hvorj H. K. M. giver tilkiende, at den Etats Raad Lyme i Bergen dicterede Straf af 150 rdl. til Skoelernes Jndrættelse paa Landet i Norge maae anvendes.

Saa og en anden af samme Dato, at den Sogne Præsten Peder Boysen¹⁾ dicterede Mulct af 100 rdl. til samme Brug allernaadigst skienkes.

Og blev viidere Stifttsamptmandens og Biscopens fra Aarhus Skrivelse til hans Exc. Herr G. R. von Holstein af 9. Sept. 1737, saa og Bispens i Skalholt Relation af 13. Augusti, med Copie af hans Skrivelse til Stifttsampmand Oxen af 10. Aug. 1736; og endelig Biscopens i Holum Skrivelse til det kongel. danske Cancelli af 28. Sept. 1737 fremlagt, og af dem læst, som dem ey før havde faaet.

Men da Commissionen saa længe hafde udstaaet formedelst adskillige andre Forhindringer, som særdelis af Mangel paa den allerede d. 2. Febr. 1737 af alle Stifttsamptmænd og Biscoper requirerede Jnformation paa de dem forelagte Poster, blev resolveret:

(1) at tilskrive Stifttsamptmanden og Bispem i Ribe, Aarhus og Fyen og erindre dem om det af dem forventede og ey endnu indkomne Svar.

(2). Ligeledis et Bref til Stifttsamptmanden og nuværende Biscop i Aalborg, hvorj de forhen giordte Spørsmåle kunde reitereris.

(3). Capellanen Stillings Memorial om Tienden til Skolens Opbyggelse, som fra det danske Cancellie tillige med Biscopens Erklæring af 11. Dec. a. p. blev Commissionen tilsendt, blev foretagen, saa vel som Biscopens i

¹⁾ Det er den ovfr. S. 179 nævnte uheldige Præst i Ringsager. Han blev afsat 1740. Den smst. i Noten omtalte Anders Andersen Boyesen var hans Farbroder. Kh. Sml. 4. III, 517.

Erklæringen medførte Klager imod Capellanen blev foretagne¹).

(4). Blef resolveret, for at viide, hvor stoere Summer til Skolevæsenets Jstandsættelse i Norge kunde udkræves at tilskrive

(a). Stiftsamptmænd og Bisperne at indberætte, paa hvor mange Stæder, efter foregaaende Indberættninger fra Provsterne, Skole Huuse med Nytte kunde bygges, og hvad de vilde koste.

(b). Hvormeget Skolemesternes Underholdning, hvor Deignene ey kand holde Skole, aarlig vilde udkræve, foruden Brænde, og hvad viidere Meenigheden paa hvert Stæd kunde fournere.

(c). Til Bisperne at lade ved Provsterne og sig self alle de Gaver, som enten allereede vare giordte, eller af Lærernes og Meenighedernes Lemmer frivillig kunde offereris til Skolernes Jstandsættelse og Underholdning, anteigne og indberætte, for at see, til hvad Sum de kunde opstige, og hvorviit de kunde tilstrække.

J. L. Holstein. J. W. Schröder. H. Steenbuch. J. B. Bluhme.

1738 d. 19. Nov.²) var Commissionen over de danske Skoler atter forsamlet, for at igiennemgaae følgende Poster, som formedelst deris Vigtighed behøvede et nøye Overlæg, førend Projectet til Skoleforordningen og Skolemesternes Instrux blef underskrefven.

1. Om og hvorviit Stifts-Amptmænd og Bisperne i hvert Stift fra den første Indrættning og Inddeeling kunde dispenseris. Herom handles i Forordningens Prooemio Art. 4. 5. 8. 9. 15. 22. 26.

¹) I Randen er tilføjet: Ansøgningen, som over Kirketienden er giordt, kunde ey bifaldes. De Klager over Capellanen foretoges i G. Kirkens Inspections Collegio. (Den nævnte Capellan, Mikkel Pedersen Stilling, var ansat i Skjærbæk i Hvidding Hrd. I Kirkekollegiets Papirer findes adskilligt om Klagerne over ham).

²) Beretningen om Mødct paa denne Dag er ikke indført i Protokollen, men paa et med Hojers Haand beskrevet løst Blad.

Der kand vel allegeris, at Stifts-Amptmænd, men helst Bisper have disuden meere at bestille, end de kand overkomme; at de ey kand kiende Stiftet saa vel som en Amptmand sit Ampt, og at Bisperne for slige pure verdslige Ting burde være forskaanede.

Men derjmod er (1) Praxis hidindtil ey alleene, men (2) næsten alle Stifters Forslag, at alt skulde af Stifts-Amptmanden og Biscopen reguleris, disforuden (3) er det ey paa anden Maade at vente, at der bliver enten en Uniformité i Sagen, eller at Byrden for alle Stæder kand blive noget nær lige, eller at det uden mange Difficutäter vil komme i Stand, hvor der concurrere fleere Ampter og Jurisdictioner til et Sogn, eller i en Skole District concurrere. (4) Som det er fornødent, at der maae gaae a parte Befalinger til dem, som skall indrætte Skolevæsenet, over atskillige Poster, som i Forordningen ey kand finde Stæd, saa vilde det blive et altfor stort Arbejde for Hans Majestæt at underskrive saa mange Ordre til alle Ampter, men endnu større for Commissionen at correspondere over alle Dubia, som visseligen maae ventes fra Amptmændene, der aldeelis intet endnu om Skolevæsenets Forslag ere viidendes, da Stiftsamptmænd og Biscoper derjmod allerede om alt har fuldkommen Idée.

Desmindre bliver og disses Umage, siden Amptmændene kand effter deris Anviisning giøre Repartitionerne og sende dem samme til Efftersiufn, som da ey udkræver saa stoer Møye¹).

2. Om der i den 31. Articul om Fonds til Skoelbassen ey endnu en eller anden Ressource kunde udfindes og tilføyes?

Ao. 1739 vare Commissarierne d. 13. Jul. forsamlede,

¹) I Randen er tilføjet: Stiftsamptmanden og Biscopen beholder General-Direction ved Jndretningen, Amptmanden med Provsterne sender dog deris Repartition ifølge Efterforordning samt Forslag om Skolehuusets Stæd og Bygning, hvorpaa Stiftsamptmand og Bisp seer til, at Byrden og Jndretningen bliver egal.

som formedelst mange Forhindringer, H. Conferentz Raad Schrøders stoore Svaghed og andre Aarsager i lang Tiid ey kundet lade sig gjøre; Hvor da blef overveyet, hvad Stiftsamptmændene og Bisperne i Siælland, Fyen og Laaland ved deris allerund. Memorial ifølge af Skoleforordningen af 23. Jan. til Hans Kongel. Majestæt hafde indberettet, og Commissionen til Erklæring og viidere allerunderdanigste Forslag var communiceret, og blef da

1. Hans Exc. H. Geheime Raad Sehesteds og Biscop Ramus allerunderd. Memorial af 27. Maj 1739,

2. Hans Exc. H. Geh. Raad Rabens og Biscop Ramus allerunderd. Memorial af 30. Junii derefter foretagen, i hvilke begge ey viidere Petitum eller Erindring findes, end at Ampts Casserne maatte gjøre Forskud til Skolehusenes Bygning og Jndrættelse, hvor største Lods- eller Kirkens-Eyerne det ey formaaede eller gjøre vilde. De be-
rætte ellers

at i Fyens Stift behøves foruden Degnenes Skoler samt Grevsk. og Baronier	48 nye Skoler
i Laalands Stift ligeledes	29 nye Skoler,

som alle tilligemed Degne Skoler kunde være i Stand inden
3 Maaneder effter Approbationen.

3. Hans Excellentz H. Geh. Conferentz Raad Gersdorff og Biscop Hersleb under Dato 23. Juni berætte,

at i Siøllands Stift, foruden Sorøe Ampt, hvor- fra de ingen Oplysning har faet, samt Bornholm, behøves	116 Degne Skoler
og	140 nye Skoler.

De beder, at Approbationen og Ordrene maatte gaae lige til Amptmændene, og gjør ellers atskillige Monita, som postviis overveyes.

2.

Niels Thygesen¹⁾, Ejer af Matrup, til Geh.-Raad Holstein
om Skolesagen:

Deres Excellence Høi- og Welbaarne Naadige
Hr. Geheime-Raad!

At ieg tager mig dend Frihed og recommenderer Deres Excellence jndlagde min allerunderdanigste Memorial til bæste Forrestilling hos Hands Kongelig Majst²⁾, beder ieg naad. gunstig maae vorde pardonarit. Alt hvis derudi findes anført at være skeed, kand iche andet end blive beviislig med de der over holdte inquisitioner; og hvis ieg her effter har udlovnet, vil ieg fuldkommen underdanigst forsichre og ansvare, om Deres Excell^{ce} ved sin høi-formaaende Intercession hos Hands Kongelig Majst ichun vil behage at forhielp mig til allernaadigst Approbation.

Torde ieg fordriste mig i Underdanighed at needlegge mine ringe Tancher om dette gudelige Værchs hastigere og lycheligere Fremgang over det gandske Land under Deres Excell^{ccs} høi-gunstige og bedre overvejende, formeener ieg, at sligt meget kunde befordres og bringes til perfection, om det maatte blive ænhver Jordegøedses Eiere, som iche allereede hafde foranstaltet og besørget de fornødne Schoeler, uden andres Tillæg saa vel som og anden Udgift paalagt og anbefalet self at forskaffe Schoeler og Schoeleholdere, som tilforne af et hver Stæds Proust skulle examineres og dygtig kiendes, paa egen Bekostning, med dend Hielp, Schoele Destrictet kunde taalelig taxceres og ansees for, hvilchen Ligning først skulle beroe paa dend største Lods-Eyer under Schoelen, dog eenhver for sit Goeds, derunder incorporerede; bevilget at paatage sig Schoelens Indrættelse, Schoeleholderens Løn og Forflæg-

¹⁾ Stamfader til den senere adlede Slægt de Thygeson.

²⁾ Findes ikke vedlagt, men Indholdet er vistnok væsentlig gengivet i nærværende noget ubehjælpelig skrevne Brev.

ning med hvad dertil udkræves, som for mindst og taaleligst Udgift fra Eyere og Beboere aldt ville besørge, og skulle endda u-vendtelig nogen Despnte jndfalde om de erforderende Udgifters Betalning, kunde samme, til ald Vitløftighed at forrekomme, decideres af Stifts- Amtmanden og Biscoppen.

Vidste ieg, denne min underdanigste Forrestilling hos Deres Excell^{te} kunde vorde anseet og hos Hands Kongelig Maj^t finde allernaadigst Biefald, tvifles icke, ieg io fra de fleeste Proprietarier udi Ambterne kunde forskaffe liige Declaration, som sidst bemelte Forrestilling jndeholder. Saa mange som tilforne efter Chrestendomb og Efne til ermelte Schoelers Indrættelse og Vedliigeholdelse haver udloved eller henlagt nogen vis Capital, finder her udi, hvad hand har søgt, næst Guds Ære, Frihed for sig og sit Goedses Udgift, til andre i deres Pligt forsømmelige, hvorimod et General-Paabud kunde muelig forvolde, at desliige Donationer bleve tilbage, og herefter saadanne fleere ei fundne. Ieg obligerer mig villig at besvare og oplyse de Instancer, som nogen i de Tilfælde skulle ville fremlægge til at facilitere Ungdommen og Almuen, overalt naar denne Provinces Situation, Beskaffenhed og Vilkor tages under Overvejelse. Hvor næst jag recommenderer mig Deres Excellences Bevaagenhed og med største Submission forbunden lever

Deres Excellence

Høi- og welbaarne

naadig H. Geheime Raads

Underdanige Tienere

Mattroup d. 17de Junij 1737.

Niels Thygesen.

Udskrift: Deris Excellence Høi-Welbaarne H. Iohan Ludvig von Holstein, Herre til Wreilef Closter, Fugelsig, Rønnesholm og Hauerholm etc., Ridder, Deres Kongelig Majst til Danmk. og Norge høiestbetroede Geheime Raad i Cancelliet og Ober Secreterer udi det kongelig Danske Cancellie, a Kiøbenhavn.

3.

Ved Benyttelsen af C. Engells Fremstilling i Dansk Skole-tidende I, 524 f. og L. Koch, Den danske Landsbyskoles Historie, S. 16—7 er ovenfor S. 252—3 indløbet en Fejl, som desværre bemærkedes for sent til at kunne rettes paa sit Sted. — Den Indvending mod Hojers Uvillie mod at bruge **st**uderter som Skoleholdere, der her tillægges Schrøder, fremførtes ikke af denne, men paa et senere Stadium af Hersleb (se foran S. 268). Naar Christian VI altsaa besluttede sig til at udvide den „lille“ Kommission med flere Medlemmer, saa skete det ikke paa Grund af Uenighed i Kommissionen, men vistnok fordi Kongen her, som ved flere andre Lejligheder, hvor Kommissioner virkede, ønskede Sagerne underkastede en fornyet Behandling, for at faa den paagældende Sag overvejet saa grundigt som muligt.

Efter Oprettelsen i Efteraaret 1737 af Gen. Kirkeinsp.-Kollegiet, der for en stor Del bestod af de samme Medlemmer, som havde Sæde i Skolekommissionen, og da Holstein var Formand i begge Kommissioner, saa gled de for den almindelige Bevidsthed ofte sammen til ét; selv Kongen blandede dem sammen (se hans Resolution foran S. 303). Derfor findes i Kirkeinsp.-Kollegiets Forhandlingsprotokol jevnlig Sager omtalte, som vedrørte Skolen (se t. Ex. Kh. Saml. 4. III, 501 og 514. Paa sidstnævnte Sted, Lin. 10 f. n., bør for Heng læses E. Heug). Dette forklarer, hvorfor den af Hojer førte (foran: S. 304 ff. uæddelte) Kommissions-Protokol ikke er saa fuldstændig, som man ellers kunde vente.

Fortsatte Efterretninger fra Grønland.

Ved Førstepræst **H. Ostermann.**

I.

Købmand og missionær.

En episode fra den grønlandske missions trængselstid.

Provst Henrik Christopher Glahn (missionær v. Holstensborg i Sydgrønland 1763—69) skriver i sin autobiografi (Familien Glahns slægtbog pag. 20): •Biørn blev plaget af det værste skarn, som kunde gives, og som gjorde ét med de i nærheden af Godthaab boende Herrnhutter, og gjorde ham ikke alleneste hans embede besværligt, men endog gik saa vidt, at de lagde haand paa ham, hvorfor han saae sig nødt til 1767 at gaae hjem¹⁾. Hermed hang det saaledes sammen:

Da missionær Bjørn²⁾ i sommeren 1763 kom til Godthaab, var den fra Grønlands historie bekendte Lars Dalager (se nærværende bind pag. 40, anm. 1; endvidere provst Fengers bog: Hs. Egede og den grønl. miss. pag. 262

¹⁾ Bjørn og Glahn blev udsendt samtidig; Glahn skulde have været til Godthaab, men da Bjørn ønskede at komme dertil, fordi han var gift, og huslejigheden dér var bedre, blev det ordnet efter hans ønske — hvad han, som det følgende vil vise, fik grund til bittert at fortryde.

²⁾ Chr. Fr. Schnell Bjørn, f. ³¹/₃ 1740; stud. 57; cand. ¹⁸/₆ 59, nc; udn. til miss. Gdthb ⁴/₃ 63; ord. ²⁹/₃ s. a.; spr. Tæbring-Outtrup-Rakkeby ²⁰/₁₀ 69; provst ⁸⁰/₆ 84; spr. Tversted-Uggerby-Bislev ²¹/₆ 87; Jerslev-Vester-Brøndslev ¹²/₇ 1805; entl. ⁸/₁₀ 16; † ⁷/₃ 17. Hans eneste Søn var den lærde C. A. Bjørn, præst til Vemmetofte, † 1847 (se Kh. Saml. 5. V., 289).

anm. 1; 266 f.; 281 ff.), købmand paa stedet, og Lauritz Gregersen (nærv. bind pag. 43 anm. 1) var første missionær; Bjørn boede sammen med ham et aar og blev undervist i sproget og sat ind i forholdene af ham. Til hjælp ved undervisningen af katekumenerne og skolebørnene havde missionærerne kateket Jakob Rachlev (Kh. Saml. 5. V, 476 f.), et vajsenshusbarn, der udsendtes til landet rimeligvis 1762 og hurtig blev meget dygtig i sproget; i den nu brugte grønlandske salmebog findes flere gode salmer, oversatte eller skrevne af ham.

Allerede i længere tid havde der bestaaet et meget daarligt forhold mellem den herrnhutisk-sindede købmand og missionærerne; han, der maa have været af et meget kolerisk og hidsigt temperament, benyttede sin stilling til at chikanere og lægge hindringer i vejen for de danske missionærer paa alle maader. Bjørn kom meget snart i unaade hos ham, og allerede inden Gregersens afrejse var forholdet mellem dem meget spændt. Snart var striden i fuld gang.

Da miss. Gregersen i sommeren 64 havde forladt landet, gav købmand Dalager sit had til Bjørn friere tøjler og chikanerede ham, hvor han kunde komme til det. Han nægtede i vinteren 64—65 at udlevere ham varer til at købe sig de nødvendigste »forfriskninger» (∴ fersk proviant) og skind af Grønlænderne for, og han havde endog lukket og sat laas for den eneste aabne vandbrønd ved kolonien, for at Bjørn ikke skulde kunne hente vand derfra. — Chikanerierne gik saa vidt, at det nær var kommet til at gaa ud over Bjørns »kiæreste», der endog engang, medens hun laa i barselseng, maatte overvære, at Dalager larmede og støjede overfor hendes mand, greb fat i ham nogle gange, ja endog én gang greb ham i struben, »hvilket satte hende i stor angst og forfærdelse». — Striden fortsattes stadig og blev bestandig heftigere. En gang kaldte Dalager endog Bjørn for en løgner, og han behandlede ham »afskyeligen og græsseligen» det hele aar igennem.

I sin indberetning for sommeren 65 siger Bjørn om det forløbne aar: »hvad min kærester og mig angaar, da haver Gud vel forundet os helbred og sundhed, men derhos behaget at lade os komme i adskillige viderværdigheder; vi har været i fare for at vorde overfaldet ved dag og nat, og er bleven forfulgt med en række usandfærdige og skammelige beskyldninger. Gud forbarme sig over os og frie os fra slig et aar mere.«

Det skulde dog blive værre endnu; aaret 65—66 blev det værste af dem alle.

Sommeren 65 kom missionær Eigil Thorhallesen (Kh. Saml. 5 V 475; VI 26, anm. 1) op for at bo ved Godthaab og samarbejde med Bjørn. Han havde ikke været mange uger i Godthaab, før han var klar nok over forholdet til at give følgende erklæring til missionskollegiet: »Det er ynkværdigt at vide, hvorledes Hernhuterne underholde striden imellem missionairen og købmanden; den første vederfares en stor uret, og det er ham plat umueligt ved egne kræfter at trænge igiennem, da alle ting gøres ham besværlige«. Thorhallesen søgte fra første færd at holde sig neutral, men som sandhedskærlig mand og embedsbroder kunde han selvfølgelig ikke vedblive at holde denne stilling.

Chikanerierne fra købmandens side antog stedse mere ondartede former. Nytaarsdag 66, medens Bjørn var i kirke, støjede Dalager i huset, hvor madam Bjørn var ene hjemme, og spyttede ad hende, hvergang han gik gennem køkkenet¹⁾. Samme aften, medens madam Bjørn stod og klædte sig af, og Bjørn stod ved siden af og søgte at berolige hende — hun var »som ude af sig selv af angst og gav af og til raab og skrig fra sig« — lukkede assistenten »Sgr.« Raun døren op og sagde, at Bjørn skulde ske en ulykke. Da konen grædende sagde til ham: »hvad ondt

¹⁾ I lighed med forholdet ved de fleste kolonier dengang boede ogsaa ved Godthaab de danske i ét hus og havde fælles køkken.

har vi dog gjort, at vi ej maa være her med fred«, gav købmanden, som stod bag ved den anden, sig til at le: »ha, ha, ha!« Senere hævdede de to noble herrer, at de havde troet, at Bjørn var ved at prygle sin kone, og at de derfor agtede at komme hende til hjælp.

Det var ikke alene missionæren personlig, som chikanerierne gik ud over, ogsaa hans embede søgte Dalager at nedsætte og bringe i foragt, ja han tillod sig endogsaa at haane sakramenterne. Bjørn har (skr. af ^{30/7} 66) en søndag efter den grønlandske gudstjeneste hørt ham sige: »Jeg har ret fornøjelse af at se drengen gaa med drikken til svinene« — han sigtede til, at han havde set kateket Rachlev bringe kalk og disk over i kirken til kommunion. — Daaben kaldte han: »at slaa vand paa hovedet«. Thorhallesen beklager sig i skrivelse af ^{30/7} 66 over »den foragt, mand her søger at sætte gudstjenesten udi tillige med ordets tjenere«.

I sommeren 66 hjemsendte Dalager og Bjørn hver for sig deres fremstilling af forholdene og klagede stærkt over hinanden. Som vi har set, havde Bjørn god grund dertil; hvorvidt der har været noget berettiget i Dalagers klager, er vel næppe til at afgøre nu; de synes for en stor del at have gaaet ud paa, at Bjørn mishandlede sin hustru. Men dette har der næppe været nogetsomhelst om, thi baade Thorhallesen og Rachlev benægter det. Thorhallesen siger (^{30/7} 66): »Missionæren paadigtedes allehaande nederdrægheder og onde ting.« Og Rachlev siger rent ud: »Hr. Biørn er bleven af Sgr. Dalager og herrnhuterne paadigtet at have slaaet sin kæreste og mange andre ugrundede og usandfærdige beskyldninger.«

Rachlev er »i alle ting« enig med Biørn, kalder ham »den fromme hr. Biørn« og rakker stærkt ned paa Dalager. Men maaske kan han ikke kaldes et helt uvildigt vidne, thi han siger selv, at han »nyder stadigen meget godt hos hr. Biørn«, spiser hver dag ved hans bord etc.

Dog maa han vistnok have ret, thi Thorhallesens

vidnesbyrd om Bjørns karakter falder ganske sammen med hans: »B. er et stille, gudfrygtigt og sagtmodigt menneske» (skriv. af $\frac{2}{8}$ 66).

Missionær Biørn fik i den følgende tid brug for sin sagtmodighed i endnu højere grad end før. Kateket Rachlev — ikke Bjørn selv — melder hjem, at $\frac{21}{7}$ 66, efter skibets ankomst »behagede Sgr. Dalager at slaae hr. Biørn i næse og mund baade i europæeres og grønlænderes overværelse, og samme confect lover hand mig.«

Men det blev værre endnu. Konflikten tilspidsede sig mere og mere og kulminerede i et regulært overfald fra Dalagers side. I skrivelse af $\frac{17}{12}$ 66 melder miss. Bjørn, hvorledes han var bleven »begegnet« af købmand Lars Dalager Dagen forud, $\frac{16}{12}$ 66: I proviantboden, hvor han indfandt sig sammen med kateket Rachlev for at hæve deres kostdeputat, havde Dalager tilligemed 2 af sine folk, tømmermand Hans Bruun og kok Hans Larsen, anfaldet dem og slaaet dem bl. a. blaa og blodige i ansigtet og huller i hovedet«; de væltede Bjørn, satte fod eller knæ paa hans underliv og tærskede løs paa ham. Strax derefter havde Dalager ude i proviantgaarden, hvorhen han forfulgte dem, da de flygtede — bl. a. i den imidlertid tilstedekomne Thorhallesens paasyn, denne vil edelig bekræfte det — slaaet Bjørn med knyttet næve paa munden, og ved spytten og utallige skældsord forhaanet ham; ligeledes »begegnede« kokken atter herude Rachlev med slag.

Aarsagen til dette overfald har sikkert været længe opsparet vrede fra Dalagers side, og længe søgt grebes da følgende øjeblikkelige grund: købmanden og assistenten havde længe været vrede over præstens og kateketens hunde¹⁾, som sagdes at fortrædige deres faar og høns, og tilsidst skød de dem. Velsagtens for at hævne sig derover havde Rachlev saa skudt en ørn, som tilhørte købmanden.

¹⁾ De har sandsynligvis kun haft en hver, da man ikke ved Godthaab, som i Nordgrønland, benytter hunde til slædekørsel.

Denne har da overtalt de nævnte to kolonister til at være sig behjælpelig med at afstraffe Rachlev og Bjørn, hvem han vel har haft mistænkt for at staa bagved Rachlev.

Ved en senere optagen forklaring hævdede købmanden, at han kun havde bebrejdet Rachlev, at han skød ørnen. Men Bjørn havde saa væltet sig ind paa ham og slaat først. Denne forklaring støttedes delvis af de tilstedeværende kolonister; men disse kan jo have haft deres fordel af at støtte købmandens forklaring, der jo ogsaa stillede deres egen optræden i et mindre ufordelagtigt lys. Bjørn hævder nemlig med bestemthed, at det var et overlagt overfald, thi proviantbodsdøren blev lukket efter dem, da de kom derind; og han hævder, at han kun vilde skille kateketen og købmanden ad, da denne sidste tog fat paa Rachlev, for at slaa ham. Og Bjørns forklaring støttes i høj grad ved Thorhallesens vidnesbyrd, idet denne siger, at han nøje gav agt paa begge parter efter affæren, men »paa hr. Dalager saae jeg intet tegn til slag, ej heller paa nogen af folkene. som jeg nøje agtede; hr. Bjørn var derimod meget ilde mishandlet, blaae omkring øynene, blodig over næsen, munden opsvulmet og indvendig saaret, bag paa hovedet to huller, af hvilke blodet flød ned paa halsen.« Med hensyn til de af Bjørn omtalte »utallige skiældsord«, hvormed Dalager forfulgte ham i proviantgaarden, vidner Thorhallesen, at købmanden bl. a. sagde: »Jeg skal tugte Jer, I voldsmænd; tvi, I prædiker det rette evangelium; tvi, I skal lære folk Guds vej til saliggørelse etc.« Af Bjørn hørte vi kun ét ord: han vendte sig ved en særlig grov beskyldning om mod Dalager og sagde: »I løgnehund!«

Er det underligt, at Bjørn efter dette ikke kunde tænke sig at blive længere i Grønland, men rejste hjem i sommeren 67 med første skibslejlighed? Er det underligt, at han af missionskollegiet, ikke for sin egen æres skyld, men for missionens æres og de andre missionairers skyld krævede dette »vedbørligen« straffet? Er det underligt, at

Bjørns hustru efter alle de sindsbevægelser, hun i de 4 aar i Godthaab maatte udstaa, blev saa nervøs og syg, at det sporedes mange aar efter (hun døde 88)?

Er det ikke meget mere underligt, at der intet videre gjordes ved denne sag? At missionens ære Ikke kraftig hævdedes efter dette? Ganske vist hjemkaldtes Dalager, men dette skete allerede 67, altsaa rimeligvis som følge af de i 66 hjemsendte klager over ham. Han besværer sig overfor missionskollegiet i en epistel af ²²/₁₀ 67 over nu, »gammel, udaset og yderligere arm«, at være berøvet sin gode tjeneste i Grønland paa grund af missionærernes chikanerier; »fra hr. Gregersen til hr. Thorhallesen« skælder han paa dem og kalder dem »liderlige missionairs«; derimod praler han af sin egen omhu for grønlænderne.

Kollegiet tog ingen notice af denne skrivelse og indlader sig ikke oftere med ham; — men de gør heller ikke noget for at faa affæren »vedbørligen« straffet og skaffe nøjagtige oplysninger om hans færd overfor missionærerne; de henlagde hans skrivelse og lod de deri udtalte beskyldninger og smæderier henstaa ubesvarede.

II.

Supplement til »præster og missionærer i Diskobugt 1734—1910«.

Ved nogle undersøgelser, som jeg under mit ophold i Danmark i vinteren 1910—11 foretog paa rigsarkivet angaaende den grønlandske mission i tidsrummet 1764—1810, blev jeg opmærksom paa flere smaating, som jeg for fuldstændigheds skyld kunde ønske at tilføje til min ovennævnte afhandling i nærværende tidsskrift. Jeg fremfører dem da her, idet jeg følger ordenen i min afhandling.

1) Tilføjelse til pag. 20:

Missionær Jens Koch Lintrup hjemkaldtes af missionskollegiet 1792 i anledning af missionens indskrænkning,

idet det udtrykkelig fremhæves, at naar talen blev om at hjemkalde nogle af missionærene, maatte Lintrup komme i første række paa grund af sin mindre tilfredsstillende tjeneste. Ikke desmindre gav kollegiet ham ved hjemkomsten en straalende anbefaling til befordring.

Da Lintrup kom hjem, havde han allerede en betydelig gæld til kollegiet, og den blev ikke mindre i de aar, han laa ledig, inden han blev kaldet til sognepræst for Kyndby-Krogstrup. Da var dens størrelse 566 rd. Kollegiet viste stor liberalitet med hensyn til gældens afvikling, nedsatte den endog paa grund af nogle omtvistelige smaa-summer, som Lintrup gjorde indsigelse uod at faa ført sig til udgift, til 430 rd., men da han ikke engang svarede paa dets henvendelser, tabte man tilsidst taalmodigheden og anlagde i 1799 sag mod ham til betaling af gælden. Den var dog endnu ubetalt ved hans død 1808 og blev vist aldrig dækket.

Imidlertid har gælden vel været den nærmeste aarsag til, at Lintrup flere gange, endog efter at være flyttet til sit nye embede, ansøgte om atter at maatte komme til Grønland. Blandt andre grunde hertil nævner han saavel sin egen som sin hustrus »inderlige længsel« efter landet og »dets elskværdige folk«. Kollegiet tog intetsomhelst hensyn til disse ansøgninger.

2) Tilføjelse til pag. 24, anm. 2 under teksten:

Den omtalte student Brandt, som 1780 opsendtes til provst Sverdrup til videre undervisning og dygtiggørelse, forlod atter Grønland i 81, rimeligvis fordi han har vist sig imperfektibel. Han boede i »kateketens kammer« i den nye kirke — som altsaa maa have været saa vidt færdig — og der var ved hans ankomst bleven opsat »en stolpe-seng« til ham.

3) Tilføjelse til pag. 29:

Sverdrup var iflg. egen opgivelse kun provst i Norge i 4 aar, 1792—96. Hans entledigelse som præst faldt

først i 1806, og han maatte endnu fungere en rum tid efter entledigelsen, fordi det trak ud med hans eftermands udnævnelse og overtagelse af embedet.

4) Tilføjelse til pag. 30:

Grunden til missionær Caspar Grewes hjemrejse mod kollegiets ønske var den, at han vilde søge lægehjælp for sin eneste søn (Axel G., f. Claushavn ^{21/9} 86), der i vinteren 89—90 ved at styrte ned fra et fjæld havde mistet sin førlighed. Det hjalp dog ikke; barnet døde i foraaet 91, i hvilken anledning Grewe fik en understøttelse af kollegiet.

Efter sin udnævnelse til spr. i Sørbymagle maatte Grewe besvare en klage fra inspektøren i Nordgrønland, Wille, der bl. a. beskyldte ham for at have gjort indgreb i handelens rettigheder ved at sende sin konebaad paa togt efter edderdun. Grewe hævdede, at hans grønlandske besætning maatte have lov til at samle dun paa vejen, naar han i et privat ærinde sendte sin baad til Egedesminde.

5) Tilføjelse til pag. 31:

Ligesom miss. Lintrup blev ogsaa miss. Fr. Chr. From hjemkaldt af kollegiet paa grund af missionens reduktion 1792. Han kom under sin lange tjenstledighed i yderlig trang og maatte gentagne gange henvende sig om hjælp til kollegiet, der dog ikke kunde understøtte ham i nogen nævneværdig grad paa grund af kassens fattigdom.

6) Tilføjelse til pag. 32:

Allerede i miss. Lintrups tid ønskede grønlænderne ved Claushavn en kirke, som de var villig til at yde et sammenskud til. Ifl. skrivelse fra Lintrup af ^{24/8} 90 ønskede de »at sætte Povel Egede et mindesmærke og passende erindring«, nemlig en kirke »kaldet Povels kirke«.

7) Tilføjelse til pag. 89:

Miss. Tulle kom ikke til Danmark 1777. Han saa sig nødsaget til at opsætte sin hjemrejse til foraaet 78 »da

skibet er meget haardt belastet«, aarstiden var jo ogsaa ret forrykket, idet skibet først forlod Egedesminde ^{3/9}.

Men rimeligvis for ikke at lægge sin designerede eftermand miss. Balwig hindringer i vejen for at opnaa selvstændig missionærstilling og -gage (Balwigs stilling ved Christianshaab har nærmest været som en »adjunctus«, en hjælpemissionærs) blev Tulle ikke boende ved Egedesminde, men flyttede efter aftale med provsten til Claushavn, hvor der var bedst plads til ham, og hvor han altsaa overvintrede sammen med Egede Saabye; det ses ogsaa af kirkebøgerne, at han undertiden har afholdt kirkelige forretninger ved Claushavn i vinteren 77—78; det er blot mærkeligt, at Egede Saabye ikke i sin dagbog nævner kollegaens ophold hos sig i næsten et aar. — Miss. Tulle rejste til Danmark i forsommeren 78.

8) Tilføjelse til pag. 93, anm. 2 under texten.

Grunden til miss. Winsløws hjemgang uden tilladelse var sygdom, som baade han og hans kone led af (skørbug), og mod hvilken han ansaa snarlig lægehjælp for absolut nødvendig. I de gentagne ansøgninger, som han under sin tjenstledighed indgav til kollegiet om ventepenge, fremhæver han stadig, at det ikke var med sin gode vilje, at han forlod Grønland. Kollegiet indrømmede ham i alt fald en del af de sædvanlige ventepenge.

Miss. Heide i Holstensborg havde allerede i sommeren 86 hørt, at Winsløw var hjemgaaet, og da det tillige forlød hjemmefra, at provst Sverdrap vilde hjemgaa den sommer, foretog han ud paa eftersommeren en rejse til Egedesminde for at tilse missionen der.

9) Tilføjelse til pag. 95, anm. 1 under texten.

I sin afhandling »den danske mission i Grønland« (Kh. Sml. 5. V, pag. 486) meddeler provst Koch, at miss. Cappelen tilbød atter at rejse ud, men »uvist af hvilke grunde kom han ikke afsted«. Med denne sag — som har sin store interesse med hensyn til belysningen af

missionskollegiets forhold i disse for missionen saa vanskelige aar og med hensyn til spørgsmaalet om provstevirksomhed i Grønland i det hele taget — forholder det saaledes: Da miss. Cappelen i efteraaret 1792 kom hjem, var hans fader, sognepræsten til Ulfsten og Hareid i Bergens stift, nylig død, men blandt hans efterladte papirer fandtes der et brev, hvori han udtaler det ønske, at den hjemvendende søn maa blive hans efterfølger. Denne anmodning lod stedets provst gaa videre til missionskollegiet med anbefaling og med den tilføjelse, at en anden søn, som var personel kapellan paa stedet, ogsaa søgte kaldet. men vilde vige for broderen som den, der maatte have fortrinet.

Miss. Cappelen udnævntes da — efter kollegiets indstilling og indtrængende anbefaling — i jan. 93 til spr. for Ulfsten og Hareid, men allerede $22\frac{1}{2}$ indsendte han et forslag, dateret København, til kollegiet og erklærer herl, at han »endelig har maattet give efter for sin overdrevne lyst til at fremme missionens vel« i Grønland og derfor efter nøje overvejelse har besluttet atter at tilbyde sin tjeneste, dog under følgende betingelser:

1) at hans fornemste bestemmelse bliver at uddanne nationalkateketer; 2) at han kommer »til Norden« og der aarlig visiterer alle kolonier; 3) at han faar 400 rd. aarlig løn som provst og visitator; 4) at han kun paatager sig 3 aars tjeneste ad gangen; 5) at han ved eventuel hjemgang beholder sin gage indtil befordring opnaas.

Til dette forslag bemærker lektor Fabricius, at der vel ikke kan være to meninger om, at dets realisation vilde betyde en vinding for missionen, men paa grund af pengemangel lader det sig vel ikke praktisere.

Kollegiet svarede dog $13/s$, at de med glæde modtog tilbudet, »overbeviste om, at De som enlig og ugift mand¹⁾

¹⁾ Sin kone havde miss. Cappelen maattet sende hjem p. gr. af sygdom 1789; hun døde i Kbh. 90. Det skib, hvormed hun hjemgik, forliste ved Grønlands kyst; alle ombordværende reddedes og fortsatte rejsen med et andet skib, men Cappelen mistede næsten alt sit gods; kollegiet udbetalte ham en sum til erstatning.

vil kunne udrette det fornødne«. Men 1) hans opholdssted i landet maa rette sig efter omstændighederne (man kan altsaa ikke love, at det altid vil blive i Nordgrønland), og 2) hans tjenestetid efter den nytte, hans embede stifter; 3) han faar 400 i løn og navn af provst og visitator, men kun 250 i vartpenge ved hjemkomsten. Kollegiet vedlagde en fuldt udarbejdet instrux for hans embedsgærning.

Paa dette svarer endelig Cappelen ^{16/8}, men hans svar er afslaaende. Han takker for tilbudet, men han kan ikke indgaa paa betingelserne. Han kan ikke forbinde sig til at forblive ugift. Han kan ikke lade »sin betjnings tid« bero paa den udvirkede nytte, thi denne vil i alt for høj grad komme til at afhænge af tilfældige omstændigheder. Endelig kan han ikke forbinde sig til at visiterer alle kolonier i hele Grønland; dette vil uemlig alene for Sydgrønlands vedkommende toge indtil 6 aar, da der maatte overvintres flere steder, thi kun om vinteren er menighederne samlede. Men han ønskede og ønsker stadig at kunne komme til at virke i Nordgrønland¹). En mand kan ikke øve »en gavnlig opsigst« med hele landet »uden med mange aars tjeneste«.

Derfor rejser han nu hellere til Ulfsten og Hareid, til de menigheder, »der saa inderlig attraar min ankomst«.

Jakobshavn, i september 1911.

¹) Her kunde nemlig berejsning og visitering paa grund af vinterkommunikationen foregaa betydelig lettere og med langt større sikkerhed og regelmæssighed end i Sydgrønland.

Stiftsprovst Henrik Gerner.

En Episode af Herrnhutismens Historie i Danmark.

Ved **H. F. Rørdam.**

I kirkelig stærkt bevægede Tider vil det jævnlig ske, at der optræder Personer, som gaar saa vidt til den ene eller den anden Side, at de kommer i Konflikt med den gældende kirkelige Orden og derved paadrager sig et Slags Martyrium, der henleder Opmærksomheden paa dem og giver dem en kirkehistorisk Betydning, som de næppe ellers vilde have opnaaet.

Dette gælder den i Overskriften nævnte Mand, til hvis Historie, der fra hans egen Haand foreligger et større Skrift (»Nogle Mærkværdigheder, som angaar Henric Gerner, hans Vita og Fata«, Kbh. 1772. 2. Opl. 1777), der tildéls kan betegnes som en Selvbiografi, og i sin Tid synes at have vakt ikke ringe Opmærksomhed. Det vidner om, at Forfatteren har været en betydelig kirkelig Personlighed, hvis Tilslutning til Herrnhutismen bragte ham under en Forfølgelse, der foranledigede, at han nedlagde sit Embede og derved kom i økonomiske Vanskeligheder, der i alt Fald for en Tid gjorde hans Liv meget besværligt, skønt han, som han selv siger, bar Modgangen »med et muntret og fornøjet Sind, uden at klage derover«, noget der i det hele var ejendommeligt for den aandelige Retning, hvortil han hørte.

I religions-psykologisk Henseende har Gerners Optegnelser ikke ringe Værd. Han var maaske den betydeligste af de ret talrige danske Theologer, som i det 18. Aarh.

sluttede sig til Brødremenigheden. I sin Alderdom, da det var blevet stille om ham, og Stormene havde lagt sig, fik han Lejlighed til at nedskrive sine Erindringer og Betragtninger. Der er imidlertid bevaret en Del Aktstykker fra hans stærkt bevægede Manddoms Tid, hvoraf Afskrifter findes blandt K. Heibergs Samlinger. Ved Hjælp af dette Materiale faar man Billedet af ham skarpere optrukket. Vi forstaar ikke, at han som en kærlig Fader, tildels imod sin Hustrus Ønske, kunde bringe det over sit Hjerte at sende sine fire smaa Børn (den ældste 8—9 Aar) til herrnhutiske Opdragelsesanstalter i Tydskland, hvor de maatte glemme deres Modersmaal og tildels deres Forældre. Men dog finder vi, at han blev behandlet for haardt. Han var dog, som Kirkehistorikeren E. Pontoppidan, der ikke havde nogen Forkærlighed for Herrnhuterne, siger, »en god og from Mand«. Næppe vil nogen nu billige Biskop Herslebs Fremfærd mod Gerner; men man bør dog ikke glemme, at der henimod Midten af det 18. Aarh. jævnlig forefaldt saa underlige Ting blandt Herrnhuterne, at det er forklarligt, at ikke blot en Lovens Mand, som Hersleb var, dømte dem haardt, men selv en saa mild og from Mand som Biskop B. Brorson i Aalborg nødtes til at tage ret skarp Afstand fra dem¹⁾.

Henrik Gerner, Søn af Hr. Jens Gerner, Sognepræst i Tjæreby og Alsynderup ved Frederiksborg og Provst i Strøherred († 1729), var født 11. Marts 1701 og opkaldtes efter sin nys afdøde, berømte Farfader, Biskop Henrik Gerner i Viborg, der som Sognepræst i Birkerød med uforfærdet Mod havde gennemgaaet de bekendte store Trængsler under Svenskekrigen 1658—60, hvori Sønnesonnen saa' »en Slags Lighed og Overensstemmelse« med hvad der vederfores ham selv. Efter Skolegang i Frederiksborg blev den yngre Henrik Gerner 1719 Student samtidig med sin Kammerat

¹⁾ Kh. Saml. 4. II, 103, 113.

fra Skolen Christian Langemach Leth, der siden skulde faa en afgørende Indflydelse paa hans Skæbne.

Efter med megen Berømmelse at have fuldendt det theologiske Studium ved Universitetet blev Gerner 1729 personel Kapellan hos sin Farbroder Mag. Thomas G., Sognepræst til St. Laurentii Kirke i Tønsberg med Annexerne Sem og Slagen, og derfra kaldedes han 1. Novbr. 1731 af Grev Fred. Anton Wedel(-Jarlsberg) til Præst i Vaale og Undrumsdal i Jarlsberg Provsti, Aggershus Stift. Kaldelsen modtog 9. Novbr. 1731 kgl. Stadfæstelse¹). Den 20. Jan. 1732 ægtede Gerner Elisabeth Grønhof (f. 1709), Datter af Anders Gregersen G. i Tønsberg, og Søster til Kjøbmand Sti Andersen G. i Aasgaardstrand²).

Allerede som Kapellan i Tønsberg havde Gerner tildraget sig Opmærksomhed ved sine gode Gaver som Prædikant. Men som Præst i Vaale oplevede han et aandeligt Gennembrud, der gav hans Forkyndelse en dybere Tone. Herom fortæller han selv følgende³):

»Efter at jeg i Aaret 1732 var kommen som Sognepræst til Vaale kald, skete det, at Chr. L. Leth strax derefter blev kaldet og kom som Sognepræst til Sandeherrer i Grevskabet Laurvig. Siden vi fra vor Barndom af i Frederiksborg Skole og siden derefter ved Akademiet stedse havde fulgt hverandre og ved et fortroligt Venskab havde været forbundne, saa skete det efter det guddommelige Forsyn, at vi blev Sognepræster hver i sit Kald temmelig nær hos hverandre. Ved den Lejlighed fornyede vi ikke alene vort gamle Venskab, men jeg især blev ved ham opmuntret til at sørge for min egen og de mig anbetroede Sjæle med mere Alvorlighed, end hidtil var sket⁴). Vi

¹) Norske Registre i Rigsarkivet.

²) (Sundt) Stamtavle over Familien Gerner, S. 16.

³) H. Gerner, Mærkværdigheder, S. 5 ff. Her lidt forkortet.

⁴) Et mærkeligt Vidnesbyrd om den store Alvor, hvormed C. L. Leth opfattede Præstens Kald, afgiver de Ord, han indførte i Jens Rennords Stambog, dat. Sande Præstegaard 5. Sept. 1736 (Kh. Saml. I, 384—5).

konfererede jævnlig herom med hverandre, og jeg kom i en Skole, som jeg hidtil ikke havde været i, da jeg saae, at det til at være en Evangelii Tjener og tro Sjælesørger ikke var nok at have studeret Theologien, at forstaa Latin og Græsk og at kunne prædike, naar det skulde være, med Bifald, hvilket altsammen tilforn ikke manglede mig, men at dertil behøvedes Visdom herovenfra, Naade, den Helligaands Oplysning og Salvelse, og at man selv havde erfaret det, man vilde vidne om for andre. Jeg var i denne Skole ikke ulærvillig. Det varede og ikke længe, førend vi saae Frugt af vort Arbejde og Velsignelse i vore Embeder, og der skete en temmelig stor Opvækkelse«.

Efter at have fortalt, hvorledes Bevægelsen bredte sig ret vidt omkring i den omliggende Egn, bemærker Gerner: »Men for Resten kom der ikke ret meget ud deraf. Hos en Del var det blotte Rørelser og Bevægelser, hvilke, som de var hastig komne, saa gik de og snart over igen; hos andre gik det vel noget dybere, saa at de kom til at kende deres Synder og syndige Fordærvelse; men i den Sted de deri skulde give dem tabt, og som fortabte Syndere tage deres Tilflugt til ham, som er kommen for at gjøre saligt alt det, som er fortabt, saa tumlede de om deri, og ved egne Kræfter arbejdede saa længe derimod, at de selv blev kede deraf og gav alting over, saa de havde intet for al deres Umage og Arbejde.«

I disse Ord mærker man Herrnhuterens sædvanlige skarpe Dom over Pietismen. Men saa vidt var Gerner endnu ikke kommen, medens han var Præst i Vaale. I Aaret 1733 visiterede Biskop Hersleb der. Han var vel tilfreds med Præstens Virksomhed, men fandt, at Ungdommens Oplysning fra tidligere Tid var forsømt. Gerner har selv fortalt, at han i de første Aar efter sin Ankomst til Stedet gik om fra Hus til Hus baade i Hovedsognet og Annexet for at undersøge Tilstanden i aandelig Henseende; men paa de allerflESTE Steder fandt han stor Vankundighed i Kristendommens allerførste Elementer. Dette var en Op-

fordring til ham om at tage desto ivrigere fat i den ham betroede Gerning, af hvilken han selv har givet en Skildring i Stedets Embedsbog, der viser, hvor store Krav der stilledes til en Præst i Norge, særlig paa en Tid, da et ordnet Skolevæsen endnu ikke var indrettet¹).

Gerners Virksomhed i Vaale har utvivlsomt sat sine Spor²), skønt den ikke blev af lang Varighed, da der 1738 indgik et Kald til ham, som paa en mærkelig Maade forandrede hans ydre Stilling. Det gik ham omtrent paa samme Maade, som det var gaaet hans Ven C. L. Leth, der d. 28. April 1736, uden mindste Foranledning fra hans egen Side og mod hans Ønske, var bleven kaldet til Sognepræst ved Trinitatis Kirke i København og Professor Catecheseos ved Universitetet³). Gerner blev nemlig ligeledes uden Ansøgning eller Begæring om Forflyttelse den 14. Nov. 1738 kaldet til Stiftsprovst i Sjællands Stift og Sognepræst ved vor Frue Kirke i København samt Provst i Sokkelunds Herred (hvortil Hovedstaden den Gang regnedes).

At det havde ligget Kongen meget paa Hjerte at faa en vel skikket Mand til denne vigtige Post, ses af hans Breve til Geh.-Raad J. L. Holstein. Den 10. Oktober skriver han: »Gud give Os dog snart en god Stiftsprovst igjen. Veed Han ingen at foreslaa Os?« Et Par Dage efter skriver Kongen atter: »Hvad Han ifølge vor sidste Skrivelse har meldt om Genbesættelse af Stiftsprovste-Embedet, saa finder Vi, at Han har Ret, hvad de Egenskaber angaar, der maa findes hos en saadan Mand. Men de Personer, Han foreslaar Os, finder Vi ikke alle bekvemme dertil, hvorfor

¹) Blom og Klaveness, Luthersk Kirketidende, 4. R. XI, 146, 148. (Christiania 1882). Gerner, Mærkværdigheder, S. 141.

²) Efter sin Forflyttelse vedligeholdt Gerner, ligesom hans Ven C. L. Leth, stadig Forbindelse med sine Embedsbrødre, Menigheder og Tilhørere i Norge, og modtog hyppig Breve fra dem. (L. Daae, Aktmæssige Bidrag til den norske Kirkes Historie, i Theol. Tidsskr. for den evang. lutherske Kirke i Norge VII, 346).

³) Kh. Sml. 5. V., 74—5.

Vi gerne først vil høre General-Kirkedirektoriets Forslag derom¹⁾.

I Henhold til denne Befaling opfordrede Holstein 18. Oktober Kirkekollegiet, i hvilket han for øvrigt jo selv var Præses, til at foreslaa, »hvem af Provster eller Præster der kunde eragtes bekvemme og i alle Henseender mest tjenlige til at succedere afg. Stiftsprovst Mads Holm her i Byen«²⁾. Kollegiet bestod den Gang, foruden Holstein, der dog ikke plejede at stemme, af Biskop Hersleb, der nys var kaldet fra Christiania til København, Konferensraad Schrøder, der paa Grund af Sygdom ikke mødte, Etatsraad Hojer, Hofpræst Bluhme og Holmens Provst M. J. Hwiid. En Ytring af den sidste viser, at det var C. L. Leth, der henledte Kirkekollegiets Opmærksomhed paa hans gamle Ven³⁾.

Man maa vel undre sig over dette Valg af en ung, ukendt norsk Landsbypræst til et saa fremragende Embede i Hovedstaden. Rimeligvis har man savnet et passende, tilstrækkelig pietistisk Stiftsprovste-Emne »i Nærværelsen« (som man den Gang sagde). Den forrige Stiftsprovst, Hr. Mads Holm, om hvem intet nærmere er bekendt, var som 65aarig Mand hentet fra en sjællandsk Præstegaard (Kvislemark), men var død efter $\frac{1}{2}$ Aars Forløb.

Nu faldt altsaa Valget paa Præsten i Vaale, og Holstein skrev til ham, »at Hs. Majestæt iblandt adskillige gode Mænd, som han havde ladet bringe i Forslag til at betræde dette Embede, allernaadigst havde reflecteret paa ham og kaldet ham, hvorfor Hs. Majestæt haabede, at siden der under dennes Vocation havde vist sig et særdeles Guds

¹⁾ Rørdam, Hist. Saml. og Studier II, 413—4. Det er os ikke bekendt, hvem Holstein havde bragt i Forslag.

²⁾ Kirkekollegiets Hovedprotokol, der dog ikke indeholder noget om, hvem Kollegiet foreslog, eller hvad der anførtes til Anbefaling for Gerner.

³⁾ L. Daae, Aktmæssige Bidrag til den norske Kirkes Historie. (Theol. Tidsskr. for den evang.-luth. Kirke i Norge VII, 345, Note 21).

Forsyn for ham, han da med desto større Attraa vilde modtage Kaldet¹⁾.

Gerner blev, da han modtog dette Brev, »meget altereret og var i nogle Dage ganske tvivlrådig om, hvad han skulde svare.« Men da han vidste, at han var udpeget af Kirkekollegiet, mente han det rigtigst at henvende sig til den af dettes Medlemmer, som var ham personlig bekendt, nemlig hans forrige Biskop, Mag. Peter Hersleb, til hvem han 28. Novbr. bl. a. skrev:

»Jeg er villig til at finde mig i Guds Villie; men dette staar mig, hvad denne Sag angaar, for Hovedet, at de gode Mænd, som har voteret paa mig til dette Embede, ikke maa have ret kendt mig, men maa have haft højere Tanker om mig, end de burde have, for ellers veed jeg ikke, hvad der kunde have bevæget dem dertil. Paa det de derfor ikke skal se dem bedragne i deres Tanker i Fremtiden, naar de maatte finde Sagen anderledes, end de har forestillet dem den, saa ser jeg mig forbunden, uden al Slags Forbeholdenhed, endnu forud at bekendtgøre dem alle mine Omstændigheder, paa det de gode Mænd, om det saa gunstig maatte behage dem, derover endnu kan censurere, og min Vocation derefter enten blive ratificeret eller til intet gjort«. (Derpaa anførte jeg, for saa vidt jeg kunde tænke, til dette Embede gjordes fornødent, alt hvad jeg forstod og ikke forstod, alt hvad jeg kunde præstere og ikke kunde præstere, item hvad de, ifald jeg kom til København, kunde vente dem af mig, i det ene Tilfælde saa vel som det andet. (De jurisprudentia meldte jeg dette): »Jeg forstaar slet intet af Lov og Ret, da dog Loven siger udtrykkelig: Provsten derpaa bør have Forstand. Og om jeg vilde tænke, at sligt lærte jeg nok, naar jeg gjorde mig nogen alvorlig Tanke derom, saa veed jeg ikke, om jeg dertil kunde faa Tid. Hvor var det derfor ikke vel, at disse Ting kunde betroes en anden, som havde Forstand paa dem. Jeg beder ydmygst, at disse

¹⁾ H. Gerner, Mærkværdigheder, S. 9.

Ting endnu maatte tages under Betænkning; bliver da min Vocation paa ny stadfæstet, saa i Jesu velsignede Navn skal jeg komme, ja jeg skal da ikke være bange for at komme; thi det kommer mig nu saa for i Troen, at om jeg saa' Helvede aabent for mig, og jeg var vis paa, at det var Guds Villie, og han vilde være med mig, saa vilde jeg straks springe derind; men skulde vedkommende Censores, efterat mine Omstændigheder nu bedre end tilforn ere dem blevne bekendtgjorte, ville behage at bringe det derhen, at hans Kongelige Majestæt revocerede sin til mig udstedte Vocation, og gav en anden den, som dertil kunde være bekvemmere og værdigere, saa vilde jeg takke dem derfor og velsigne dem; Guds Villie skal være min Villie.»

Skønt Hersleb i Kollegiet havde fraraadet at vælge Gerner, da han ikke ansaa ham for at være Kaldet voxen¹⁾, saa gav han dog 13. Decbr. følgende Svar:

»Da jeg har faaet Deres Skrivelse, som var saadan, som vi af en retsindig Mand kunde vente, saa har jeg trolig communiceret den til de øvrige Membra af General-Kirke-Inspektionen; men den har ikke gjort ringeste Impression hos nogen til Forandring at gøre, contrair den har bestyrket dem i den Mening, at man ikke har taget Fejl, og at De af Gud har været udset til dette Embede; altsaa skulde jeg herved lade Dem vide, at Deres Vocation staar fast, og at De i Guds Navn kan disponere Deres Sind til at følge Guds Vink, og gaar, hvor Herren kalder

¹⁾ I den bekendte flammende Kritik af Majoritetens Færd i Kirkekollegiet, som Hersleb skrev nogen Tid efter Christian VI Død, og som er udgivet af Prof. Jens Møller i hans Theol. Bibliothek V, 146 ff., ytrer han: »en Gerner blev Stiftsprovst i København, skønt jeg, som hans forrige Biskop, kendte ham og advarede dem (Kollegiets Medlemmer), at han intet mindre var skikket til.» Herslebs Ord har faktisk næppe været saa skarpe; det er nemlig kendeligt, at han i den nævnte Kritik undertiden ikke nøjagtig har gengivet, hvad han for flere Aar siden har sagt eller gjort (s. Kh. Sml. 5. I, 449. 467 Note. 473 Note. 603 Note). Som det saa ofte gaar, har Hukommelsen svigtet. Ved at genkalde Sagen har den uvillige Stemning faaet et stærkere Udtryk end oprindelig.

Dem, og lader det alene ankomme paa hans Visdom, enten det skal blive Dem til Glæde eller til Lidelse. Vi er ikke vore egne, men hans dyrekøbte, derfor er baade mit Raad, og jeg glæder mig ved at se, at det er ogsaa deres Sind, at De aldeles lukker Øjnene til for alt det, som kan afholde Dem derfra, og at De ikke raadfører Dem med Kød og Blod, men at De ganske overgiver Dem i Lydighed at følge hans Villie, og sikkerlig tror, at alle Herrens Veje, skønt de synes underlige, ere altid gode og salige. De har visselig Aarsag at glæde Dem, og i alt det, som herefter i det vanskelige Embede møder Dem, at trøste Dem med en saa forunderlig og besynderlig Vocation. Endelig, naar De kommer, skal De være os og i Særdeleshed mig hjertelig velkommen; Gud skal være med Dem og alting skal føje sig.*

Naar man veed, hvor haardt Hersleb siden tog paa Gerner, kunde man fristes til at dømme strengt om hans Færd; men det maa erindres, at da Hersleb skrev ovenanførte Ord, var Kongens Kaldsbrev allerede udstedt, og det var Herslebs Princip aldrig at kritisere Kongens Handlinger, skønt han, i alt Fald senere, ofte mente, at Majestæten ledtes vild af sine pietistiske Omgivelser. Desuden stod Gerner før sin Udvælgelse uden Forbindelse med Herrnhuterne, som han først lærte at kende, efter at han var kommen til København.

Om sin Tiltrædelse af Stiftsprovste-Embedet har Gerner selv fortalt følgende: »Da jeg i Aaret 1739 var ankommen til København og der, Mariæ Bebudelses Dag, havde holdt min Indtrædelses-Prædiken, modtog jeg nogle Dage derefter af min Formands Enke og hendes Lavværge det til mit Embede henhørende Regnskab og de Penge-Beholdninger, som angik Sjællands Stift og Sokkelunds Herred. Men hvor forskrækket blev jeg ikke, da ikke mindre end 25 Protokoller og Regnskabsbøger, desuden en græsselig Mængde af Obligationer, Dokumenter og Breve,

tilligemed nogle Tusinde Rigsdaler rede Penge, blev frembaaret og lagt paa Bordet for mig.»

Gerner fortæller imidlertid ogsaa, at han nys var bleven kendt med en kyndig Jurist og udmærket dygtig Regnskabsfører ved Navn Andreas Lund, som han nu antog til sin Amanuensis, og i ham fandt en saa fortrinlig Medhjælper, at da han 8 Aar derefter nedlagde Embedet, var alle Regnskaber i den skønneste Orden, saa han ikke kom en Skilling tilkort.

Om de religiøse Forhold i Hovedstaden, paa den Tid Gerner tiltraadte sin Virksomhed her, fortæller han, at der var mange opvakte, for deres Frelse bekymrede Mennesker, der holdt private Forsamlinger i deres Huse, men da det var sket uden Præsternes Ledelse og Opsyn, og der var indløbet en og anden Uorden, saa udstedtes 13. Januar 1741 den bekendte kgl. Forordning, der forbød slige Forsamlinger, men mindre de lededes af Præster eller stod under disses Opsyn¹⁾. »Ved den Anledning meldte nogle Personer sig hos mig og forlangte, at de Forsamlinger, som de hidindtil i vor Frue Sogn havde holdt paa deres egen Haand, herefter maatte blive holdne af mig i mit Hus og under min Direktion og Opsyn«. Herpaa gik Gerner efter nogen Betænkning ind, og Møderne, der i Herrnhuternes Dagbøger er betegnede som »Provste-Handlinger«, fordi Stiftsprovsten ledede dem, fortsattes, saa længe han forblev i sit Embede. De havde i Tidens Løb faaet et herrnhutisk Præg, begrundet paa, at Gerner var kommen i nær Berøring med det 1739 stiftede københavnske »Brødresocietet«, hvilket atter førte til en stigende Forbindelse med »Menigheden« i Herrnhut og andensteds, hvor »Brødrene« havde deres Kolonier²⁾.

Om Gerners Stemning overfor Herrnhuterne har han

¹⁾ Jvfr. Kh. Saml. 5, II, 318 ff.

²⁾ Hertil har vel ogsaa bidraget det Besøg, Herrnhuteren Fr. Neisser som Zinzendorfs Udsending 1739 aflagde i Kbhvn., og som var Chr. VI saa ukært (s. Rørdam, Hist. Saml. og Studier II, 454).

i sine »Mærkværdigheder« bl. a. fortalt, at han, i Begyndelsen han var Præst i Norge, nærde de sædvanlige Fordomme imod dem, og da han blev Præst ved Frue Menighed, kendte han endnu ikke noget til dem; men »siden jeg maaske mere, end det i Almindelighed paa den Tid var brugeligt, prædikede Jesum Christum den korsfæstede at være al vor Salighed, samt om Jesu Forsoning, Lidelse, Blod og Vunder (thi det vidste jeg, endog paa den Tid, saavel af Bibelen som af egen Erfaring, var den rette og eneste Grund til al sand evangelisk Kristendom); saa var der straks nogle, som ytrede sig med Frygt for, at jeg maatte være en Herrnhuter, om end skønt jeg paa den Tid endnu aldrig, saa vidt jeg vidste, havde set og talt med en Herrnhuter eller nogen, som var herrhutisk-sindet«. Men da han siden fik Lejlighed til at lære dem at kende, saa' han snart, at de ikke var saa farlige og slemme, som man ansaa dem for at være, men at de i Almindelighed var ærlige Folk og evangeliske Kristne.

Ved sin Ankomst til København forefandt Gerner to Medarbejdere ved Kirken af ret forskellig Retning. 1ste residerende Kapellan var Magister Christian Kølichen. Han var saa at sige opdraget af den 1736 afdøde gamle Sognepræst ved Kirken, Provst Morten Reenberg, i sin Tid Ortodoxiens ivrigste Forsvarer. Under almindelige Forhold vilde Kølichen, der var en dygtig, maaske noget fritalende Mand, vistnok have været selvskreven til Sognepræste-Embedet; men han var ingen Ven af Pietismen, hvad han noksom havde vist under den store Kommission 1734¹⁾. Han maatte derfor vige for den 20 Aar yngre, ubekendte Landsbypræst fra Norge. Det kunde ikke give noget godt Forhold mellem de to Embedsbrødre. 2den Kapellan var Hr. Preben Schiøtt, en meget from Mand²⁾, der var kaldet et Halvaarstid før Gerner og blev hans tro Følgesvend fra

¹⁾ Kh. Sml. 5. V, 432 ff.

²⁾ Kh. Sml. 5. V, 101 ff.

Pietismen til Herrnhutismen, uden at vi med Vished veed, hvem af dem der først gjorde Skridtet.

Begge har de vistnok modtaget en stærk Paavirkning af Lorenz Prætorius, Brødremenigbedens mest fremragende Personlighed her i Landet gennem et langt Tidsrum¹⁾. Denne udmærkede Mand forbandt en sjælden Embedsduelighed, der i Tidens Løb førte ham til de højeste Pladser i Statens Tjeneste, med den inderligste Hengivenhed for »Brødrene«, der i samme Maal ærede ham, deres Leder og Forsvar. Han havde i Aaret 1739 stiftet »Brødersocietetet«, der begyndte med en ganske lille Kreds af trofaste, men i Tiden under Prætorius's Ledelse voxede sig meget stærkt, medens de egentlige Pietisters Tal stadig tog af, saa at Herrnhuterne paastod, at med Christian VI's Bortgang var deres »Økonomi« til Ende.

Den 5. Febr. 1741 havde Gerner for første Gang »Brødrene« samlede i sit Hus, »og er siden fra Aar til Aar kommen i en nøjere og saligere Forbindelse med dem«. Saaledes hedder det i deres »Diarium« i Anledning af, at han 6 Aars Dagen derefter »i taknemmelig Erindring om denne Naade« havde dem samlede hos sig til et Kærlighedsmaaltid²⁾. — Fra det nævnte Tidspunkt af var hans Valg for Livet altsaa truffet.

Til nærmere Oplysning om, hvorledes Forholdene udviklede sig skal her meddeles Uddrag af nogle Breve fra Gerner, som findes i Arkivet i Herrnhut:

1742, 22. Febr. til Biskop Palykarpus Müller i Marienborn: »Ich weis, dass mir noch fehlet an ein armer Sünder zu seyn. Ich habe in vielen Jahren vor andern geprediget, dass der Heyland vor der gantzen Welt Sünde gestorben ist; um Application aber ist es mir noch selbst schwer zu glauben. Ich wage mich doch dahin, so wie ich

¹⁾ Kh. Saml. 4. V, 585 ff. D. biogr. Lex. XIII, 302.

²⁾ Kh. Saml. 4. V, 596.

kann und bin. Ich bin etliche Jahre ein Pietist gewesen; habe aber das Pietisterey weg geschmissen¹⁾, und die Pietisten selbst halten mich vor ein abtrünniger; sie dürfen aber doch nicht ans Licht kommen«. Han beder om Menighedens Forbøn, »at han helt maa blive Frelserens«. »Min Informator, Tranekier²⁾, rejser til Menigheden, og jeg vilde gerne have min lille Saars Dreng til Marienborn. Har ikke bestemt ham til noget, vil gerne overlade ham til Frelserens og hans Menigheds Disposition.« anbefaler sig igen til Menighedens Forbøn; »thi jeg er saadant et vildt, confust og miserabelt Menneske; men Brødrene har jeg kær; thi jeg erkender, at Frelseren er blandt dem.«

1742, 29. Aug. til »Menigheden« i Anledning af at hans to Børn har »faaet Tilladelse til at komme til Menigheden«. Han overgiver dem til Frelseren og hans dyrebare Menighed. Det er efter Frelserens Sind og Villie, at de nu gaa til hans Menighed. Gerner selv, ligesom hans Kone, vil ogsaa gerne sende deres to Døtre derhen og selv besøge Menigheden. — — »Jeg er meget elendig og mangelfuld paa alle Punkter; men især mangler jeg endnu et Blik i Jesu Vunder og en Draabe af hans Blod; thi deraf afhænger alt«. Hilser Menigheden og beder om Forbøn. »Fra et fattigt og svagt Barn, H. Gerner.« — P. S. Anledningen til Brevet er Weiss' Opfordring. Han og hans Rejseselskab har ej været uden Velsignelse blandt os.

1742, 27. Okt. til Biskop Müller om Børnene. »Hvis jeg blev adskilt fra Brødrene, var det ude med mig«.

Da det rygtedes, at Gerner havde sendt sine to smaa Sønner, Mathis (født 14. Dcbr. 1733) og Jens (født 7. Dcbr. 1737), til Marienborn, blev Geh.-Raad Holstein meget betænkelig og sendte Bud efter Faderen. Da denne havde

¹⁾ I et senere Brev skriver Gerner, at han »vil ikke være en verdenselskende og pietistisk Hykler«.

²⁾ Uden Tvivl den Student, som Gerner omtaler med Berømmelse i sine »Mærkværdigheder« S. 100 ff.

indfundet sig, kom det til en længere Samtale mellem dem, der endte med, at Gerner lovede at give en udførlig skriftlig Forklaring over nogle ham forelagte Spørgsmaal. Dette skete da ogsaa, efter at han havde raadført sig med et Par paalidelige Venner. Herom skriver Prætorius i sine »Konferencemeddelelser« til Herrnhut: »19. Nov. 1742 var Gerner hos mig med Udkastet til Deductionen til Holstein. Vi spurgte ham, om vi maatte loose [Herrnhuternes bekendte Lodtrækning] i den Sag. Han svarede: Nej«. (Lidt senere): »Gerner har givet Holstein sin Deduction, efter at Reuss og jeg har læst den«. — Erklæringen, der er et vigtigt Aktstykke til Gerners Historie, skal her meddeles¹⁾.

Deres Excellence

Høy-Velbaarne H^r Geheime Conferentz Raad og Præsæs
udi General Kirke Inspections Collegio.

Naadige Herre!

At Deres Excellence har været saa generøs og naadig, at give mig Anledning til selv at erklære mig, og skriftlig tilkiendegive mit Sind og Meening om de Ting, som hos mig har været Deres Excellence betænkelige, erkiender jeg saa meget meere med underdanigste Taksigelse, som ieg har anseet det ubilligt, at andre har udladt dem meget med eet og andet, som de dog ikke først har talt til mig om, eller krævet Grund af mig for; Jeg finder mig derved desmere forbunden, som i største Underdanighed, saa i Sandhed og som for Vor Herres Ansigt at svare paa den mig af Deres Excellence naadigst proponerede Qvæstion; ieg gjør det og med stor Fornøjelse, siden jeg troer Deres Excellences Sind at være disponeret til at fatte de Ting, som ingen uden Vor Frelseres Naade kand fatte eller finde dem i. Den mig af Deres Excellence foresatte Qvæstion var, saa vidt ieg kand erindre, denne:

Om det er ræt, at en fornemme Geistlig Mand

¹⁾ Afskrifter i det ledreborgske Arkiv 420, 4° og 405 Fol.

sender sine Børn til saadan et Sted, som er mistænkt og ilde udraabt, omendskiønt hand selv kand have Overbeviisning om, at alting der er rigtigt? item:

Om han ikke, for ikke at give Forargelse, gjorde bedre, at hand sendte dem til et andet Sted?

Inden ieg svarer herpaa, anseer jeg det uforbigængelig fornøden, gandske oprigtig at tilkiendegive Deres Excellence, hvad der har været Anledning til, at ieg nøye har undersøgt, ja og gjort mig deelagtig i deres Sag her i Byen, som kaldes af nogle: Herrnhuter eller Herrnhutisk-sindede, skjønt de derudi gjør dem Uræt; thi vel tilstaaer ieg, de elsker hverandre i Henseende til deres fælleds Troe og den Samfund, de staaer udj med hverandre, hvilket er gandske skriftmæssig og bør ikke være anstødeligt for nogen; men om Herrnhut eller saadanne Ting, veed ieg, er ikke bleven talt til dem af nogen, som har antaget sig deres Siæle. Der i Herrnhut har de deres egne Indretninger, deres egen Ritus og Ceremonier; men her har disse de [Ritus], der ere i disse Riger, og derefter for god Ordens Skyld stricte retter dem.

Det skeede strax ved min Ankomst her til Byen, at omendskiønt jeg hafde faaet i mit Huus og Tieneste saadanne, som ieg meente vare ret Gudfrygtige Folk, de vare og virkelig opvakte, og hafde en slags Bekymring for at blive frelste, saa yttrede der sig dog ved Leylighed blandt dem adskillig Egensindighed, Striid, Tvistighed, de dømte hverandre indbyrdes. Min Hustru hafde og dermed sine Fortrædeligheder |: for saa gaaer det gemeenlig til blandt opvakte Folk, der ingen Grund har i deres Hiærter, ikke heller endnu kiender vor Frelsere :|. Der vare de, der meente, det skulde saa være, og torde derpaa applicere det, Christus siger i Matth. 10, v: 34, 35, 36: Jeg er ikke kommen at sende Fred paa Jorden, men Krig, ieg er kommen at gjøre tvistig et Menneske imod sin Fader, og

Daatteren imod sin Moder, og Sønnens Hustrue imod hendes Mands Moder, og et Menniskes Huus-folk skal være hands Fiender. Men ieg troede det ikke, ieg søgte alt det, ieg kunde, at raade Boed derpaa, men en Tid lang vilde det ikke ret lykkes for mig, ikke heller kunde ieg faae alting i Huuset, som ieg vilde, i Skik og Orden. Imidlertid kom en, som hafde været mine Børns Præceptor, fra mig, og ieg fik en anden i hands Stæd, navnl: Marcus Nexøe, som, siden af Hands Majestet er bleven kaldet til Catechet paa Bragnæs i Norge, og der har været til øyensynlig Velsignelse. Denne Marcus Nexøe stoed, |: som dog da var mig u-vitterligt :| i Connexion og Bekandtskab med nogle andre, og kom sammen med dem paa visse tiider her i Frue Meenighed, siden han var mig recommenderet af Hr Edwald, og ieg mærkede strax, ieg kunde have Fortroelighed til ham, og vente Hielp af ham; saa aftalte ieg med ham, at hand med mig skulle antage sig Huus-Folkene, og siden ieg selv ofte deri blev hindret ved mange Æmbeds Forretninger, saa skulde hand tale med dem imellem, og see til, at alting engang i Huuset kunde komme i god Orden. Dette gjorde hand troelig, og det lykkedes for ham ved vor Frelseres Naade; jeg saa inden kort tiid Frugt deraf, det var mine Huus-Folk til en sand Velsignelse og mig til Glæde; de, som tilforn hafde viist en Art af Opsetzsighed mod min Hustrue, kom nu og bad hende om Forladelse, alting blev roelig, og jeg fik ham ret kjær derover. Strax efter udkom den Kongl: allernaadigste Forordning af 13de Januarii 1741, hvorudi alle Forsamlinger, som ikke bleve holdte under vedkommende Læreres Opsyn bleve erklærede utilladelige og mistænkte; derover blev mig proponeret af Nexøe, om ieg vilde, at de Forsamlinger, som hidindtil vare blevne holdte her i Frue Meenighed, herefter kunde holdes deels af mig i mit Huus, deels andre Stæder her i Meenigheden under min Direction og Opsyn. Hvad var hermed at gjøre? Negte det og betage Siælene den Opbyggelse, de herved hidindtil hafde haft, og her-

efter formodentlig kunde have, vilde jeg ikke; strax resolve dertil torde jeg ikke, allerheldst siden jeg da allerede eet Aars Tid hafde holdet offentlige Forsamlinger i mit eget Huus; men, ved det enhver, som vilde, hafde Frihed at gaae ind, var der adskillige gange kommet onde, ja drukne Mennsker, der hafde giort Allarm, spottet, og talt offentlig imod, hvorover ieg, for at forekomme slig U-Orden og Forargelse, nyelig hafde maattet gandske ophøre dermed. Jeg var derover her desmeere betænkelig, og gik des forsigtigere til Værks i alle Ting; ieg ikke allene talte med vedkommende om, hvad deres Sag var, hvad de søgte, hvad Indretninger de hafde, og herefter vilde have; Men jeg endog tog dette altsammen skriftlig af dem under deres Hænder, |: hvilket Document endnu er i min Forvaring :| og da de nu i alle Ting hafde erklæret dem til min Fornøyelse, da ieg forstod, det var dem i Sandhed om deres Frelse at giøre, og ieg fandt slet intet vildfarende eller stridende hverken mod Religionen eller Staten |: som ieg og forsikkrer Deres Excellence, at der indtil denne Dag ikke i ringeste Maade er bleven handlet derimod :| saa var strax alle mine Betæneligheder borte. Jeg gjorde i Aaret 1741, Dominica Sexagesima i mit Huus Begyndelse med Forsamlinger for dem, og siden dend Tiid har vi fortfaeret under vor Frelseres Bevarelse, og ofte sporet fra ham iblandt os en sand Velsignelse, ved det ikke allene de, der først indfandt dem, Tiid efter anden ere bleven meere styrkede og grundfæstede i Naaden, men endog ved det andre fleere, efterderes egen indstændige Begiæring, og efter at de først ere blevne prøvede enten af mig, en Catechet, en Student eller anden, som har kundet være dertil i Stand, og efter at mand, efter nogen Tiids Forløb, har forstaaet, at det har været dem i Sandhed om at frelses, er kommen til efter haanden, er bragt paa deres Hierter, er blevne Syndere og har faaet Naade, skiøndt det ikke med alle har gaaet, eller kand gaae lige fort. Vor Sag har ikke været, er ikke heller endnu andet, end ved Guds Aands levende Overbeviisning

at kiende Ham, den Christum og Guds Eenbaarne Søn, der har hengivet sig for vore Synder, og er opreyst til vor Retfærdighed, at deelagtiggjøres i hands i Evangelio tilbudne Naade, og paa samme Naades Grund at opbygges og forfremmes formedelst Troe og Kiærlighed, som er i Christo Jesu. — Foruden vore ordinaire Forsamlinger, som er altid om Søndagen, efter ald Kirke-Tienesten er til Ende, har vi og af Fornødenhed, for at tage os vare for Hyklarie, maatt gjøre denne Indretning, at 5: 6: eller 7: i det høyeste af dem, der er meest bekendt, og har størst Fortroelighed til hverandre, eengang om Ugen, paa en vis Tiid og Stæd i ald Stilhed besøger hverandre, dog sjelden længere end et qvarteer eller en Halv Time, da der og altiid er en tilstæde, som af Gud har faaet nogen Naade og Gave til at raadføre og veyleede andre. Det der da forrettes er dette, at enhver, uden Tvang og som for vor Frelseres Ansigt, siger, hvordan det har gaaet ham siden sidst, hvordan det staaer til i hands Hierte, hvad der mangler ham, hvad der er ham til Hinder i hands Christendoms Løb, da der bliver givet Raad derimod, giort Bøn, og, efter Omstændighederne, vor Frelser paakaldet og priiset. Er der nogen, der i noget Stykke vandrer u-ordentlig, bliver hand i Kiærlighed tiltalt og straffet, følger der ingen Forbedring paa, bliver han afviist og udelukt.

Dette er, Naadige Herre, vor gandske Sag, og da ieg veed, at det er Deres Excellence vedkommende at viide den, saa har ieg meget meere med Glæde benyttet mig af den mig af Deres Excellence givne Anledning til at bekiendtgjøre alle Ting, end ieg nogen Tid har haft Sind for at gjøre noget i Skiul, som Vedkommende ikke maatte være vitterligt.

Jeg veed, det er een Evangeliske Lærere gandske anstændig Sag, skjønt ieg langt fra ikke dømmer dem, der ikke gjør ligesaa; hver være ikkun troe i sin Deel, og benytte sig af den Anledning, hand faaer i Hænderne, til at være Siælene til Nytte, og opbygge Iesu Rige. Mine Tan-

cker er ikke heller, at jo mange bliver og kand blive salige, som aldrig veed hverken af Forsamlinger eller slige Indrætninger at sige. Jeg forsømmer derover ikke heller mine andre partes Officii; ieg antager mig og desuden alle de Siæle, som ieg kand have nogen Anledning til, søger at raadføre og veyleede enhver det beste, ieg veed og kand, uden at tale et Ord til dem, hverken om Forsamlinger, Samfund eller Indretninger; saa mange, som kommer til at kiende vor Frelser, glæder ieg mig over, og agter ingenlunde ringere end andre; men i alt dette troer ieg dog og har befundet i Gierningen det andet at være meget nytteligt og saligt for dem, der af dem selv kommer til at benytte dem deraf. Jeg veed, det er gandske overeensstemmende med praxi Apostolorum, hvorum vi kand læse meget i Apostlernes Gierninger og Sende-Breve; Jeg veed, det er gandske overeensstemmende med Lutheri Sind og Meening; ieg vil ikkun anføre eet af hands Vidnesbyrd om denne Sag, Edit: Lips: Tom: XXII. pag: 242: »Hier ist noch keine geordnete und gewisse Versammlung, darinnen man könnte nach dem Evangelio die Christen regieren, sondern es ist eine öffentliche Reitzung zum Glauben und zum Christenthum.« Og fremdeeles taler hand om en Evangeliske Indretnings rette Art saaledes: »Was rechte Evangelische Ordnung seyn solte, müste nicht so öffentlich geschehen auf dem Platz unter allerley Volck, sondern diejenigen, die mit Ernst Christen seyn wollen, und das Evangelium mit Hand und Mund bekennen, müssen mit Nahmen sich einzeichnen, und etwa in einem Hause allein sich versamen zum Gebeth, zum Lesen, und andere Christliche Wercke zu üben. In dieser Ordnung könnte man die, so sich nicht Christlich hielten, kennen, strafen, bessern, austossen oder in Bann thun, nach der Regul Christi Matth: [18, 15. 16]. Kurtz: wenn mann die Leute und Persohnen hätte, die mit Ernst Christen zu sein begehrten, die Ordnung und Weise wäre bald gemacht; aber ich kan und wag noch nicht eine solche Gemeine und Versamm-

lung ordnen oder anrichten, denn ich habe noch nicht Leute und Persohnen darzu, so sehe ich auch nicht viele dazu dringen*.

Ja ieg veed, det er gandske overeensstemmende med det Doct: Spener og flere Christelige Theologi har skrevet og selv øvet de Ecclesiolis in Ecclesia colligendis; men omendskiønt ieg om alt dette kunde skrive meget, saa vil ieg dog ikke, paa det ieg ikke ved alt for stoer Vidtløftighed skal blive Deres Excellence besværlig.

Jeg vil i den stæd svare paa det mig af Deres Excellence naadig proponerede Spørgsmaal, som er dette:

Om det er ret, at en fornemme Geistlig Mand sender sine Børn til et saadan Sted, som er mistænkt og ilde udraabt, omendskiønt hand selv kand have Overbeviisning, at alting der er rigtigt? item, Om hand ikke, for at ikke at give Forargelse, gjorde bedre, at han sendte dem til et andet Stæd?

For at svare herpaa desto ordentligere, maae ieg giøre disse 3de Afdeelingen og viise:

1. Hvad Overbeviisning jeg har om, at alting er rigtigt paa det Stæd, som ieg har sendt mine Børn til, nemlig Pædagogium paa Slottet Marienborn under de Mæhriske Brødres Opsigt.

2. Hvorfor ieg har sendt dem til dette Sted, som [er] mistænkt og ilde udraabt, og ikke til et andet Sted.

3. Om ieg ikke frygter for, at ieg, som en fornemme Geistlig Mand, derved skulle være andre til Forargelse.

Hvad det 1ste angaaer, da negter jeg ikke, at jo det meget, ieg nogle Aar har hørt tale om Herrnhut, om de Mæhriske Brødre og deres Sag, og det paa saa gandske u-lige Maade, at nogle har ligesom opløftet dem til Himelen, og deraf maaskee giort formeget, andre igien har ligesom nedstyrtet dem til Helvede, og afmalet dem som de allerfarligste og verste Folk paa Jorden; ieg negter ikke, siger ieg, at dette jo har været Anledning til, at ieg har lagt mig efter at kiende nøye, hvad deres Sag egentlig er,

at læse ikke alleene deres Skrifter, men endog deres, som andre har skrevet imod dem, at tale med dem selv, naar ieg har haft Leylighed dertil, ved det at nogen af dem har været her i Byen, at kræve Grund af dem om hvad som hos dem har kundet være mig betænkeligt |: for ieg veed, det er en billig Regul: audiatur pars altera :| og efter alt dette negter ieg ikke, ieg jo har faaet Overbeviisning om, at alting jo er rigtigt paa det Stæd, som ieg har sendt mine Børn til under de sammes Opsigt; derover mangler mig nu ikke heller paa Overbeviisning om, at det er et got Folk, et Folk, som elsker Sandhed og Oprigtighed, et Folk, som i Almindelighed hør vores Frelser til; skiøndt ieg ikke statuerer, hverken hos dem, eller hos nogen anden paa noget Stæd, saadan Rigtighed, som ingen Feyl og Forseelser har i følge med sig, for det findes alleene i Himmelen, og det er forgiæves, mand søger derefter paa Jorden.

I. Er her de mange herlige Vidnesbyrd, som vor Evangeliske Kirkes Gudfrygtigste og Lærdeste Theologi har givet dem baade i de ældere og i de nyere Tiider, hvilke alle gaaer derpaa ud, at, hvad deres Lærdom angaaer, da ere de derudi gandske eenige med os, og kand ikke have den bedre, end vi har dend; men hvad deres Levnet, deres Indretninger og den Disciplina Ecclesiastica, som de over 300 Aar har haft, og ere blevne ved, angaaer, da har de derudj langt overgaaet os, |: og ieg tør dristig sige, at de derudi endnu overgaaer os, og i mange Maader beskæmmer os :|. Vi læser i adskillige Kirke-Historier, hvorledes Luther selv har elsket dem, haft gandske fortroelig Omgængelse med dem, rakt dem sin Høyre Haand til Beviis og Stadfæstelse paa dend Samfund, hand stoed og vilde staae i med dem, kaldet dem de Böhmske Apostler, ja til sidst skriftlig taget Afskeed med dem med disse Ord: »Ferner ermahne ich euch in dem Herrn, dass ihr mit uns biss an Ende beharret in der Gemeinschaft des Geistes und der Lehre, wie ihr angefangen habt, und streitet

mit uns durchs Wort und Gebett wieder die Pforten der Hölle«.

Lasitius melder *Libr: 4: hist: Fratr: hvorledes Luther til Wittenberg 1540 har givet dem dette Vidnesbyrd: «Etsi Fratres hi nos puritate Doctrinæ non superant, quia a nobis omnes articuli fidei sincere et pure proponuntur, ordinaria tamen disciplina Ecclesiæ, qva utuntur, suasque feliciter gubernant Ecclesias, longe nos superant, et in hac parte majorem laudem habent, qvam illis concedere nos propter gloriam Dei et veritatem oportet, quia Plebs nostra Germanica illud jugum disciplinæ non vult subire adhuc. Qvapropter qvicumque Evangelio et nostræ confessioni Augustanæ addicti estis, tuto et pie Ministerio tam Verbi qvam Sacramentorum apud Fratres uti potestis».*

Vi læser, hvorledes Bucerus, da hand hørte dend Orden og Indrettelse, der var i deres Kirke, brast ud i Graad, og sagde i samtlige Theologorum Nærværelse i Strasburg: »Das ist mehr ein himlisches als ein irdisches Kirchen-Regiment«, og tillige gav dem dette Vidnesbyrd: »Es ist Gottes Werck, dass ihr ungelehrte Leute eine so wohl geordnete Kirche habt; wir aber, ob wir gleich gelehrte scheinen, nutzen doch wenig, weil wir die Kirchenzucht da hinten lassen«; item: »Ich glaube, dass zu dieser Zeit, ihr allein seyd in der Welt, bey welchen nebst der wahren Lehre auch eine reine, nützliche og heilsame Zucht getrieben wird«. Jeg kunde anføre mange fleere saadanne Vidnesbyrd; men for ikke at blive for vidtløftig, vil ieg forbigaae dem, mand kand læse nok derom i Joh: Amos Comenii historia Fratrum Bohemorum und D: Buddei Fortale i Doct^r Weissmanns Historia Ecclesiastica: pag: 313 et seq: Doct: Langens Historia Ecclesiastica, pag: 867 et sequ:, Mag: Georg: Conr: Riegers Alte und neue Böhmische Brüder, pag: 176 et sequ:

II. Er her det gandske Theol. Facultet til Tübingen dets Responsum, udgiven d: 16 April 1733:, da Meenigheden til Herrnhut allerede var indrettet, hvor dette Spørgsmaal

bliver ventileret, og af samtlige Doctoribus og Professoribus Theologiæ affirmeret: »Ob die Mährische Brüder-Gemeine in Herrnhut, supposito in doctrinam Evangelicam consensu, bey ihren seit 300 Jahren her gehabten Einrichtungen und bekannter disciplina Ecclesiastica verbleiben und dennoch ihre Connexion mit der Evangelischen Kirche behaupten könne und solle«? Ja, her er den 7de Articul i den Augspurgiske Confession, som vi bekiender os til, som declarerer alle dem at høre til vor Kirke, der rettelig lærer Evangelium og bruger Sacramenterne, omendskiønt de ikke har med os eens Ritus og Ceremonier.

III. Veed ieg, hvorleedes Meenigheden til Herrnhut i den af Kongen i Polen anordnede Commission Aar 1736, da Meenighedens Lærdom saavel som alle deres Sager og Indretninger bleve nøye undersøgte, er bleven erklæret i sin Lærdom reen og orthodox, saaledes at den gamle Dr Lösscher, der ellers i mange Stykker har viist sig stridig og gjort andre til Kiøttere, da han hørte dem til Herrnhut at aflægge Bekiendelse, ikke om hvad de havde i deres Hoveder, men hvad de troede i deres Hierter, her blev af Sandheds Kraft saaledes overbeviist, at hand brast ud i Graad, og sagde: »Ja, ja Kinder, das ist recht, so soll es seyn«.

IV. Er det mig ikke u-bekandt, hvorledes, at da det i dette Aar var bleven Deres Majest^t vor egen allernaadigste Konge forebragt, at Meenigheden til Herrnhut i visse Lærdoms Puncter befrygtelig vare vildfarende, og samtlige Professores Theologiæ her i Kiøbenhavn derpaa blev anordnet først mundtlig at examinere een af Meenighedens Lemmer, og siden skriftlig at indhente den ganske Meenigheds Erklæring over samme Puncter, der da blev given saadant Svar, som hver Luthersk-Evangelisk sand Christen med dem gjerne kunde underskrive.

V. Omendskiønt de har deres egentlige Hiem, deres Boeliger og Meenigheder i Luthersk-Evangeliske Lande, Herrnhut i Ober-Lausitz i det Saxiske, og Herrnhaag i det

Wetterauiske, som hører Rigs-Grev Ysenborg til, saa er det dog endnu aldrig hørt, at de i samme Lande enten er bleven udelukt fra Samfund med andre den Lutherske Religions Forvandrede, ikke heller, at de for nogen Difference i den Auspurgiske Confessions Grund-Sandheder er bleven anset eller dømt vildfarende; men det er mig gandske vel bekendt, at mangfoldige ikke alleene i Egnen, hvor de boer, men end og paa andre Stæder i de Lutherske langt fraliggende Lande, og deriblandt Personer af høj Stand og Vilkor, ere blevne optagne i deres Meenigheder, og dog ere blevne i den Lutherske Religion, hver paa sit Stæd og i sin Forretning, siden som før, uden ringeste Forandring.

VI. Er det mig og gandske vel bekendt, hvorledes den, der har Ober-Directionen over alle Anstalterne i Pædagogio paa Slottet Marienborn, hvor mine Børn nu er, er Biskop Polycarpus Müller, en gammel Luthersk Theologus, som har været Doct: Walchs Præceptor i forrige tiider; der er og i Anstalterne mange redelige Studiosi Theologiæ, som ieg dels af Navn, dels af Person gandske vel kender, hvoraf ieg kun vil nævne disse, som paa nærværende Tiid falder mig ind, neml: Mag: Bork, som her ved Academiet er bekendt, Monsr Rehling, som har været Catechet ved Nicolai Meenighed, Mr: Döerbaum, som har præceptoreret hos Doct: Walch, Monsr Gradin fra Sverrig, og Monsr Tranekier, som i nogle Aar har været disse mine Børns Præceptor, og selv fulgte dem did.

VII. Er det og paa nogen tiid bleven mig gandske klart, at alle de Beskyldninger, som af Vigtighed her i Kiøbenhavn Tiid efter anden ere dem tillagte, og som vel har foraarsaget, at mange endog reedelige Mænd har studset, og ere bleven tvivlraadige i hvad de skulle tænke om dem, er alle af en langt anden Beskaffenhed, end de i Almindelighed ere blevne anset for; ja det er ofte skeet, at ieg snart over deres Forretninger, snart over deres Ord, snart over deres Skrifter har hørt at være bleven giort saadanne

Forklaringer, saa at, om de skulde giælde, saa var det galt, og kunde paa ingen Maade forsvares; men enten har ieg da selv strax ved vor Frelseres Naade haft en langt anden Forstand deraf, eller og, naar ieg har talt med nogen af Meenighedens Lemmer, som ieg ofte har haft Leylighed til, saa har ieg faaet saadan Explication derover, at ieg dermed ikke har kundet andet end være fuldkommen fornøyet.

VIII. Er det mig ikke heller u-vitteriigt, hvor store Ting vor Herre i faa Aar paa mange Stæder har udretted ved disse ringe, u-anseelige og ofte u-studerede Mennisker, hvorledes deres Vidnesbyrd om Jesu med stor Kraft og Velsignelse har legitimeret sig paa mange 1000 Hierter, endog iblandt Hedningene. Jeg tænker derfor mangan en Gang: O! at deres Sag her iblandt os eengang maatte komme ret for Lyset, O! at vor Gudfrygtige, vor allernaadigste Konge ret kiendte dem, hvor undte hand dem ikke med Glæde Indgang og Boelig i Hands Lande og Riger, da dog Jøder, Papister og Calvinister i dem kand boe tryggelig; da andre Potentater nu i deres Lande oplukker Dørene for dem, lod Hand dem i sine ikke være tillukte; dermed blev hindret, at ikke saa mange af Hands beste og redeligste Undersaatter herefter, som hidindtil er skeet, skulde reyse ud af Landet, naar de hafde dem, de vilde omgaaes med, hos sig i Landet; Mange vilde komme tilbage, som ere bortreyste; Vi havde da mod den tiltagende Separatismum et stærkt Præservativ, vi hafde da et Lys, som kunde skinne, hvor det nu er mørkt, et Salt, der kunde bevare mange fra Forraadnelse, ja vi hafde da en vis Velsignelse i Landet, en stærk Beskiermelse over Landet. Men dette maa herom være nok.

Jeg vil for det 2^{det} viise: Hvorfor ieg har sendt mine Børn til dette Stæd, som er mistænkt og ilde udraabt, og ikke til noget andet Stæd, nemlig: Fordi ieg veed intet Stæd af saadan Beskaffenhed som dette at kunde sende dem til; den Kierlighed, ieg har til mine Børn, er alt for tendre, og den Omsorg ieg har for deres timelige og evige Vel-

færd, er alt for stoer til, at ieg skulde kunde sætte dem i nogen af vore Latinske Skoeler her i Landet, ieg kiender deres Beskaffenhed, viidere vil jeg ikke melde derom. Ikke heller har ieg kundet persvadere mig til at sende dem til saadant et Stæd i et andet Land, hvor Forfædrene har haft Liv og Aand, Naade, Troe og Kraft, og har været mange til Velsignelse, men mand om Efterkommerne i saa Fald har ingen Vished. Beskaffenheden derimod paa det Stæd, hvor ieg har sendt dem hen, veed ieg, er langt anderledes, ieg har god Efterretning om alle Ting, ieg kand sige i Sandhed, ieg agter det for en Lyksalighed for mine Børn, at ieg har kundet faae dem i saadanne Anstalter, hvor ieg veed, der fra deres unge Aar continuerlig alle Dage og Timer bliver sørget med megen Troeskab icke alleene for deres timelige, men fornemmelig for deres ævige Gode. Jeg veed ikke det ringeste, ieg herudi har handlet imod; det eeneste er dette, Stædet er meget mistænkt og ilde udraabt; Ja ieg troer, det er saa endog hos mange Redelige og Retsindige |: skøndt der kommer nock dend Tiid, det for dem vil blive legitimeret :|. Men hvad skal ieg sige hertil? Hvor har der nogen Tiid været nogen ret god og nyttelig Ting, Stæd, Person eller Anstalt, der jo strax har været meget mistænkt og ilde udraabt. Det falder mig intet meere ind, at nogen Ting i Pædagogio paa Marienborn er farlig og skadelig, fordi det er meget mistænkt og ilde udraabt, end det falder mig ind, at Kristus og hans Apostler og deres Lærdom er farlig og skadelig, fordi de har været meget mistænkte og ilde udraabte. Skøndt Forskiellen mellem hine og disse er mig klar og kiendelig, saa er og bliver dog Jesu Riges Beskaffenhed altid den samme.

Den 3^{die} Afdeeling er denne: Om ieg ikke frygter for, at ieg som en fornemme Geistlig Mand derved skulle være andre til Forargelse?

Dertil svarer ieg med mit Hiertes fulde Overbeviisning: Ney! Jeg veed Pauli Formaning 2 Cor: 6. v: 3: Lader

os icke i nogen Ting give nogen Forargelse, at vort Æmbede ikke skal lastes; men det er ikke endnu kommet mig i Tanke, at ieg skulde have handlet derimod; Eet er at give Forargelse ved nogen ond og u-anstændig Gierning, derfor haaber ieg herefter, ligesom hidindtil, ved vor Frelseres Naade, at blive bevaret; Et andet er, at være andre for deres egen skyld til Forargelse, det er ieg, og det bliver ieg nok, saa længe ieg lever. At gjøre sig selv noget, og affectere ved en eller anden Neben-Sag at være til Forargelse, er skadeligt; men at gaae sin Vey ligefrem, at gjøre sine Ting som for vor Herres Ansigt med ald muelig Forsigtighed og Viisdom, som Gud giver, omendskiønt mange da forarger sig derover, er det dog saligt. Mand tager da gierne mod alt, hvad paafølger; er der end undertiden udvortes Trængsel og Forsmædelse, er der dog indvortes Fred og Fornøyelse. Christus selv var i sine Kiøds Dage de fleeste Mennesker til Forargelse; Propheterne giver ham derfor Navn deraf, og kalder ham en Anstøds Steen og en Forargelses Klippe; ja hand siger Matth: 11. Salig er den, der ikke forarger sig paa mig. Snart forargede Folk dem over hands Levnet, snart over hands Lærdom, snart over hands Ongængelse med gemeene Folk, Toldere og Syndere, ja hands egne Disciple selv tilsidst forargede dem over ham. I skulle, siger hand til dem alle, i denne Nat forarges paa mig, og dog var hand, som vi veed, u-straffelig baade i Ord og Gierninger, u-besmitted og adskilt fra Syndere.

Saasnart ieg fik i sinde ved prudentia Ecclesiastica eller noget andet, som kunde have et got Skin, at skulle kunde undgaae dette, at være til Forargelse, da enten var ieg en Hykler, eller ieg var paa Vejen til at blive det.

Det feyler ikke for, ieg jo gandske vel veed, hvordan ieg skulde bære mig ad, at ieg kunde conservere de fleestes Yndest og Kiærlighed, og selv i det udvortes i mange Ting have det bedre, end ieg nu har det; ieg har tilforn vidst det, og ieg skulde gierne, naar det gialdt om, igien

finde paa det, for ieg er af Naturen ingen *μυσάνθρωπος*; men der er for nogen Tiid siden heroven fra giort en Forandring deri; at det ikke skeer meere, har jeg blot vor Frelseres Naade at tilskrive og takke for. Jeg veed og, at der til at vinde Siæle, og udbreede Jesu Rige, udkræves ingen Menniskelig Autoritet eller Respect; men det kommer alleene an paa, at Evangelii Vidnesbyrd ved en guddommelig Kraft legitimerer sig selv paa Hierterne.

Der er skeet meest Opbyggelse i Verden ved dem, der intet mindre har haft end menniskelig Autoritet og Respect, ieg mener Apostlerne, om hvilke der meldes, at de var anseet som Skarn i Verden og alles Skoe-Visk, 1 Cor: 4, 13. Skulde noget redeligt og for sin Siæls Frelse omhyggelig Menniske ogsaa have stødt sig paa, og ikke vel have kundet finde sig i, at ieg har vildet sende mine Børn til ovenmeldte mistænkte Stæd, for ieg vil ikke negte, det kand jo være casus dabilis, saa troer ieg dog gandske vist, at, naar det er Sandhed, at de ere redelige og omhyggelige for deres Siæles Frelse, at de da i Kierlighed tænker, at ieg ikke i Ubesindighed har giort det, ieg har giort, men maa selv derfor have tilstrækkelig Grund og god Aarsag; de indlader dem da ikke heller meget dermed, og følgelig har de heller ikke nogen Skade deraf. —

Til Slutning takker ieg Deres Excellence underdanigst for de mig ved sidste Samtale i Kierlighed givne Erindringer.

Jeg agter dem i Sandhed ikke ringe, ieg høit ærer og elsker deres Excellence af mit gandske Hierte, ikke allene for den høye Stand og Værdigheds Skyld, De af Gud og Kongen er sat udi; men endog for de genereuse Expressioner, ieg ved sidste naadige Samtale hørte af Deres Excellence, om ingenlunde at vilde dømme nogen, om at være sindet i de Mæhriske Brødres Sag som Gamaliel, Act: 5: Dersom dette Raad eller denne Gierning er af Menniskene, bliver det forstyrret, men er det af Gud, kand vi ikke forstyrre det, at vi ikke skal befindes som de, der vil

striide imod Gud. Jeg forsikkrer mig og om, at Deres Excellence efter den Dem af Gud forleenede Viisdom, Billighed, Forsigtighed og Sagtmodighed seer paa Kirkens Beste og Iesu Riges Udbreedelse; derved erhværvet de for Dem Selv og Høy-fornemme Familie en Velsignelse, som endog i Evigheden høstes Frugten af; med saadan Velsignelses hiertelige Ønske, pligtig Forbøn og i dybeste Underdanighed forbliver ieg min Livs Tiid

Deres Excellences
 underdanigste Tiener
H. Gerner.

Kløbenhavn
 d. 22. Novbr 1742.

Det lader til, at Holstein (og Kongen, hvem denne »Deduction« sikkert er meddelt) har ladet sig nøje med den. I alt Fald ser vi, at Gerner snart efter var betænkt paa ogsaa at sende sine to smaa Døtre¹⁾ til »Menigheden«, skønt det aabenbart faldt haardt for Moderen ogsaa at give Slip paa disse Børn. Følgende Breve giver nærmere Oplysning og vise, at Skyerne begyndte at trække sammen til det Uvejr, der dog først skulde komme, efter at Christian VI var gaaet bort, da denne Konge, trods sin Uvillie mod Zinzendorf, synes at have haft nogen Godhed for Gerner, og nødig vilde lade det komme til det yderste. — Vi fortsætter med Uddragene af Breve til »Brødrene«.

1743, 20. April til Brødremenighederne i Marienborn og Herrnhaga. Gerner vilde gerne besøge Mdhd.; men det gaar ikke. Han ønskede sine to Døtre dertil. »Hvad Mathias og Jens angaar, er det blevet mig ganske klart, at de høre til Menigheden, og anser det for en Naade, at de er, hvor de er«. Fortæller, at hans Kone ikke vilde

¹⁾ Karen, født 14. Jan. 1733, om hvem Faderen, da hun 1743 afsendtes til Menigheden, skrev: »Hun er ofte meget rørt af Naaden«, og Magdalene Sophie, født 10. Marts 1736, om hvem han paa samme Tid siger: »Hun er uforført og munter, men har ingen Følelse af Naaden«.

have Døtrene til Mnhd., da hun savnede Sønnerne, men G. tænkte, at hvis det var Frelserens Villie, at de skulde til Mnhd., var det ham en let Sag at ændre hendes Sind i det Stykke, og da Efterretningen kom om Mathis's Optagelse i Mnhd. med offentlig Erklæring om »helt at ville være Frelserens«, blev den ældre Søster saa bevæget, at hun paa den yngres Spørgsmaal sagde, at hun vilde gerne forlade Papa og Mama for at komme derhen, og derved blev ogsaa Konens Sind ændret, saa hun nu gerne saa', at Døtrene kom til Mnhd. Jeg glædede mig og saa' Frelserens Haand, men svarede ej videre; forelagde selv Frelseren Sagen; talte med Prætorius, der sagde: Vent; skrev til Tranekier, der ej svarede. Men min Kone kom igen med Taarer — hun har et melankolsk Sind. I Sommer vil hun til sin Moder og Søster i Norge; vil da derfra sende dem til Holland, og i København sige, at de er hos vore Venner. Naturligvis kan Sagen ej blive skjult; jeg tænker ikke heller at fortie eller nægte Sandheden. De bede altsaa om Optagelse. Forældrene søge ej andet end deres evige Frelse. (I et Brev af 25/6 43 takker Gerner for Døtrenes Optagelse).

1743, 2. Sept. til Tranekier¹). Naar jeg ved mine indre og ydre Omstændigheder føler mig besværet og confus, og jeg da kommer til Brødrene og faar noget at høre om Lammet og dets Blod, er det velsignet for mig. — Mange af de fromme²) var meget oprørte over, at jeg havde sendt mine Børn til Menigheden. Biskop Hersleb holdt en Prædiken over Joh. 17, 17 (senere trykt med fl. a.). Fader, tilgiv ham, han veed ikke, hvad han gør. — Holstein sendte Bud efter mig og spurgte, om mine Børn var i Herrnhut. Nej, sagde jeg, i Marienborn under de mæhriske Brødres Opsigt. Det er det samme, sagde han forskrækket. Vi talte længe om Menigheden, vore Forsamlinger osv. Han kunde ikke finde sig deri og mente,

¹) Se foran S. 337.

²) s: Pietisterne.

at jeg havde givet Forargelse og gjort mig ubrugelig til mit Embede. Spurgte mig, om jeg ikke vilde tage min Afsked. Jeg svarede: jeg havde ingen Tilladelse¹⁾ til at begære den; men hvis den blev given mig, vilde jeg rolig tage imod den. Han bad tilsidst om et skriftligt Svar paa: om det er rigtigt, at en fornem gejstlig Mand sender sine Børn til et saadant Sted, som overalt er mistænkt og lastet, om han end selv har den Overbevisning, at alt der er rigtigt. Om han ikke gjorde bedre i, for ej at give Forargelse, at sende dem andensteds hen. — Jeg konfereerede med Brødrene og sendte Svaret; men alt er optaget af Krigsaffærer og Statssager²⁾, saa hidtil er der intet Svar kommet, men alt har været stille. Kongen skal ved Tafflet have sagt, at jeg havde sendt mine Børn til Herrnhut og vel snart selv fulgte efter. — Præsterne er høflige og flattere, naar vi er ene, og jeg siger, hvad jeg mener. — Hils de Danske, især Wemmenhøj og Werwing. — Hos Bluhme har jeg nylig været i Forretninger. Vi talte om hans Virksomhed i Pilgerruh-Sagen, og hvad der kunde komme ud deraf, ogsaa om mine Børn, og vi skiltes ven-skabelig fra hinanden.

1744, 6. April. G. til Menigheden: Mine ydre Forhold er mig ofte til Besvær. At mine 4 Børn er hos Dig, og rolig sidder i dit Skød, er mig en meget stor Naade. Naar jeg tænker derpaa, glæder mit Hjerte sig. Skønt det nu er en bekendt Sag, at Pigebørnene ogsaa er der, har ingen talt et Ord til mig derom, hvilket undrer mig. — Jeg har forstaaet, hvad en Jesu Menighed er. Nu forstaaer jeg, at jeg her i Landet aldrig vil faa en Herrens Menighed : en Jesu Menighed, at se.

1744, 9. April. G. til Joh. Prætorius³⁾. Fortæller om et Besøg af Prof. Wøldike, der bad ham sende et

¹⁾ : af •Menigheden•.

²⁾ Vedrørende Tronfølgervalget i Sverige (s. J. Langebeks Breve, udg. af Rørdam, S. 515, Not.).

³⁾ Denne har oversat Brevet paa Tydsk og sendt det til Herrnhut.

Svar fra det theol. Fakultet til Grev Zinzendorf angaaende Pilgerruh og om nogle andre Sager, hvori Z. mente, at det theol. Fakultet var Skyld. Men det var nu Kirkeinspektions-Kollegiet; dog havde de ikke set Z.s Brev. Saa begyndte Wøldike med Besværinger mod Z. og Mnhd. Jeg svarede ikke et Ord, men spurgte, om vi ikke skulde gaa ned i Haven for at se, hvor smukt Træerne »sich zur Fruchtbarkeit anliessen«. Det gjorde vi saa og talte om Træer og Planter. Ejendommeligt er det, at han ej vilde være bekendt med, at Brevet er skrevet i Menighedens Navn, men tillagde Z. det alene; thi det er jo her saa: den der frit kan bevise, at Grev Z. er Autor til en Sag; han behøver ikke noget Bevis for, at det er urigtigt og ikke duer.

1746, 14. Febr. Gerner til Menighederne i Herrnhag og Marienborn. Klager over sin egen »Elendighed«, men glæder sig over, at hans Tjener, som han har haft i 7 Aar, men hidtil var uomvendt, »har faaet sit Hjerte at føle og erkender, at han har Frelseren og hans Blod nødig«. — »For Fremtiden skriver jeg paa Dansk; det gaar bedre for mig. Prætorius¹⁾ eller en af de danske Brødre kan oversætte det«.

I et Par af de foranførte Breve berøres Herrnhuterkolonien Pilgerruh i Holsten, som vel kan kaldes Brødre-menighedens Smertensbarn, da den ikke vilde trives, vel ikke mindst fordi Christian VI i sin Uvillie mod Zinzendorf havde opstillet den umulige Betingelse, at Kolonien ikke maatte have noget med ham at gøre. I det følgende Brev til Kongen²⁾ berøres Sagen. Men naar Gerner i dette Brev saa indtrængende taler Brødre-menighedens Sag, da var det vistnok, fordi han havde faaet at vide, at der forberedtes et haardt Slag imod den, som han om muligt vilde afværge.

¹⁾ Lorenz Prætorius var 1746 rejst ud som det kjøbenhavnske Societets Repræsentant ved Brødre-menighedens Fællessynoder (Kh. Sml. 4. V, 586).

²⁾ Ledreborgske Saml. 420. 4to.

Stormægtigste

Allernaadigste Arve Konge og Herre.

En inderlig Kiærlighed til mit Fæderneland, samt en deraf flydende Begierlighed efter, at det maatte gaae det vel, og at Evangelium der udi til mange Siæles Frelse maatte faae Fremgang, er den eeneste Aarsag til, at jeg i alledybteste Underdanighed lader disse Blade overlevere i Deres Kongl: Mayt^s Hænder. Det betræffer Pilgerrue og de Huuse, som der med Deres Kongel: Maytt^s: allernaadigste Tillaadelse af de Mæhriske Brødre for nogle Aar siden ere opbygte, men nu igien i nogle Aar har staaet ledige. Siden jeg har i disse Dage hørt, at det formodentlig skeer, at Deres Kongel: Maytt: efter allerunderdanigste derom af de Mæhriske Brødre giorte Ansøgning afkiøber dem samme Huuse, og jeg vel seer, hvad deraf, om det skeer, vil flyde; Saa har jeg fundet mig efter min Samvittighed pligtig til herom at insinuere allerunderdanigst Deres Kongel: Maytt: følgende mine Tanker, overladende i det øvrige Ham, som styrer alle Ting, og som har alles, endog Kongernes, Hierter i sin Haand og kand bøye dem, hvor han vil, hvad Frugten og Virkningen deraf skal blive. Det er, allernaadigste Konge, intet mig allene og nogle faae med mig, men det er mange 100de ja 1000de af Deres Kongel: Majestets lydigste og troeste Undersatter, saadanne som icke ere Phantaster eller Separatister, tragter efter høye Ting, har visse Meeninger, og derved søge at destingvere sig fra andre, men som det virkelig er derom at giøre, at de i deres Armod ved Troen kand komme til at nyde den Naade og Saliggjørelse, som er forhvervet det forfaldne menneskelige Kiøn ved Guds Søns gyldige Offer, Død og Blods Udgydelse, og derved ere troe Tilhængere af vores Lutherske Evangeliske Religion. Mange Hundrede ja Tusinde saadanne af Deres Kongel: Majestæts Undersatter i begge Rigerne er gandske overbeviist om, at den Gierning, som for en Deel Aar siden er begyndt i Herrnhut, ved det een

Meenighed der er bleven indrettet, og som siden, skjønt under megen Tryck, manges Modsigelse, Had og Forfølgelse, paa en ret forunderlig Maade har udbredt sig fast over den gandske Verden, saa at endog mange Hedninger til deres Saliggjørelse er bleven meddeeltige derudi, er en Gierning af Gud, og at Herrens Haand er med deri, Mange i disse Lande har havt en reel Velsignelse deraf for deres Siæle, ved det de enten ved Leylighed har talt med een eller anden af de med Foragt saa kaldede Herrenhuter eller dem, som har vidst deres Sag, og staaet i Connexion med dem, eller har læst deres Skrifter, saa har Sagen og Sandheden legitimeret sig paa deres Hierter; det har giort, at saa mange for deres Frelse alvorlig bekymrede Siæle paa nogle Aar er reyst udaf Deres Maj^{ts} Lande, og har begivet sig til de Steder, hvor de har deres Mee-nigheder. Ved det første nogle ere kommen der, og de har communiceret deres Venner og Bekendte, hvor vel det har gaaet dem, og hvad Velsignelse de har nydt for deres Siæle, saa har det immer anlediget flere til at reyse efter; for, som det paa den eene Side er en Sandhed, at Jesus med sit Evangelio og sin Naade icke er bunden til noget vist Sted i Verden, saa at Han der allene skulde være at finde og ingen andensteds, ja saa at de, der vilde frelses, endelig havde fornøden at reyse derhen; Saa er det og paa den anden Side ligesaa sandt, at Han, efter sit os ubegribelige Raad, ofte paa et Sted og i et Land mere aabenbarer sig, end i et andet, Han ofte paa et Sted og i et Land lader sit Evangelium skinne klarere, saa at der er mere Anledning og Leylighed til at kiende Ham end i et andet. Skulde det nu skee, at Deres Kongel: Majestæt, skjønt i en meget mild og naadig Intention, afkiøbte Brødrene de i Pilgerrue opbygte Huuse, hvorved det Haab blev afskaaret, som mand hidintil har havt om, at de, som troer paa Guds Søn, de, hvis eeneste Sag det er at ære og ophøye Ham, ja tillige fører et stille og ustraffeligt Levnet, |: hvilket deres egne Fiender maae tilstaae

dem :| ikke engang skulde obtainere samme Frihed at være og boe i Landet, som Jøder, Papister og ugudelige Mennesker, saa seer jeg, hvad der vil flyde deraf, nemlig, mange Guds Børn vil blive inderlig bedrøvet derover, mange fleere, end endnu nogen Tid er skeet, vil blive forarsaget derved Tid fra Tid at reyse udaf Landet, og det upaatvifelig vil blive Landet til aandelig og legemlig Skade. Jeg veed vel, det staar i Deres Kongel: Maytt^a: eget Behag, imod saadan Udreysen af Landet at kunde udgive et Kongelig allernaadigst Forbud; Men om det maatte være mig tilladt allerunderdanigst at sige mine Betæneligheder derved, saa troer jeg:

1. At Deres Kongel: Maytt: Selv hellere vil have saadanne Undersaatter i sine Lande, som med Lyst og Fornøjelse er der, end saadanne, som med Bud og Befaling skal tvinges til at være der.

2. Troer jeg vist, at saadant Forbud i denne Casu intet meget vilde frugte, men vel maaskee giøre det værre, allerheldst da det er en Sag, som angaaer Samvittighederne, hvilke hverken kand eller bør af noget Menneske tvinges, siden de alleneste staaer under Guds, den allerhøyeste Konges, eget Regimente.

Vel er det sandt, at Deres Kongel: Majtts: Kiærlighed til sine Undersatter, Omsorg for deres sande Velfærd, Billighed og Tolerance mod dem, som enten maatte være vildfarende, eller blive beskyldt for at være det, er saa bekiendt for alle, at ingen i den Henseende kand have Aarsag at reyse ud af Landet; Ickedestomindre, da vi lever i en Tid, paa hvilken de Siæle, som søge og nyde fælleds Salighed i vor Frelser og Hans Fortieneste, de flyder til sammen i et, de elsker hverandre, de er for at kiende hverandre, at have Samfund med hverandre, de skønner, at de paa saadan Maade best kand indbyrdes bevares i Naaden, efter deres Hierter styrckes, fra Tid til Tid dybere grundes, og saaleedes være reede at møde Ham, deres Frelser, i sin Herligheds Aabenbarelse, som alt mere

og mere nærmer sig, |: hvilket altsammen er en Sag, som Apostlerne i deres Sendebreve ofte taler om, og driver paa : saa undrer jeg intet over, naar de intet her i Landet kand have saadant, og nyde saadan salig Pleye for deres Siæle, som de ynske dem, da deres foresatte Lærere paa de fleeste Steder hverken veed eller vil vide der af at sige, at de søger der efter andensteds, hvor de veed, de kand nyde den.

Dersom og den Casus skulde arrivere, at Deres Kongel: Mayestæt herefter skulde see nogen fremmed Potentat at have tilladt sine (o: Kongens) Danske og Norske Undersaatter, som ere reyst ud af Hans Lande, vis Bolig i sine Lande, og med den begierte Frihed at have optaget dem, saa formodentlig vilde det være Deres Kongel: Maytt: til Mishag og Fortrydelse.

At der derfor icke allene paa en god Maade i Tide kand blive raadet Bod paa Deres May^{ts}: Undersaatters Reyser ud af Landet, men at og de, som ere udreyste, kand have Anledning til at komme tilbage, og en Velsignelse, |: som jeg intet paatvivler jo vil skee :| der af kand komme over det gandske Land, saa er mit og flere Guds Børns inderlige Ønske, samt allerunderdanigste Bøn og Begiering, at Deres Kongel: Maytt: isteden for at kiøbe de i Pilgerrue opbygte Huuse, allernaadigst vil tillade, at Hans egne Undersaatter, som en sand Luthersk-Evangelisk Broder Meenighed, samme maae beboe. Det kommer kun an paa, at dem maae forundes Frihed at have Samfund og Indrætning, som troende Lemmer paa eet Legeme, til fælleds Opbyggelse og Bevarelse kand og bør have med hverandre; Hvilke Indrætninger, dersom og deres Kongel: Maytt: behagede at dispensere noget i Henseende til Ritus og Ceremonier, dog icke kand udelucke dem fra Samfund med vor Lutherske-Evangeliske Kirke, allerheldst da der i den Augsburgske Confession, som Vi bekjænder Os til, dens 7de Articul, udtryckelig staaer disse Ord: Ad veram unitatem Ecclesiæ satis est consentire de doctrina Evan-

geli et administratione Sacramentorum, nec necesse est ubique esse similes ritus aut ceremonias.

Det eeneste, som jeg kand forestille mig at kunde give Deres Kongel: Maytt: i denne Sag nogen Betænkelighed, ere de mange Beskyldninger, som af adskillige bliver tillagt denne Meenighed; jeg tilstaaer, hvem, hvis Sag det icke er selv at indsee Tingene, kand derover vel icke andet end blive frygtsom og betænckelig; saaledes gaaer det endog med de reedeligste og beste; imidlertid er det mig dog gandske klart, hvad Beskaffenhed det har dermed, og hvad Grund det i Almindelighed kommer af. Tiden skal gjøre det altsammen klart. Det kommer an paa, om den Frygt, mange er i angaaende Meenigheden, og den Beskyldning, adskillige tillægge den, neml: at den bestaaer af Folk, der forstyrrer Religionen og Landet, har nogen Grund, eller hvoraf den kommer. Siden just samme Beskyldninger ere blevne tillagte, som vi læser i Bibelen, icke allene vor dyrebare Frelser selv, [da] der blev sagt om ham i forstum Tid, at Hand oprørte Folket, i det han lærte hid og did i gandske Jødeland, Luc: 23. men endog hans troe Apostler. De ankom icke saasnart til Thessalonica, at jo Folk blev opbragt derover, og sagde: disse, som have oprørt Jorderige, ere og komme hid, Act: 17. ja Paulo især blev given denne Caracteer, at Hand var en Pestilence og gjorde Oprør blandt alle Jøder, som vare over Jorderige, Apost: Giern: 24. Saa kunde det vel ikke ansees ubilligt, om den Sag blev nøyere overveyet og efterforsket, om og derpaa nogensteds fandtes virkelige Beviis, eller det blot var noget, som Fienden til sin Fordeel brugte og benyttede sig af.

Saa vist som Christi Rige endnn er til i Verden, og saa vist som det er et Korsens Rige af samme Beskaffenhed som i forrige Tider, saa vist kand de, som høre til det, af Verden, som udgiør den største Deel Mennesker, icke vente andet, end at den ilde omtaler det, og sætter sig imod det. Vare I af Verden, heeder det, saa elskte Verden det, som Hendes eget er; men fordi jeg haver udvalt Eder

af Verden, derfor hader Verden Eder. Joh: 15. Jeg er gandske forsickret, at dersom enhver, som havde Beskyldninger mod disse Folk eller dem, som elsker dem og har et Sind med dem, isteden for deraf at have Ære og Fordeel, og derfor fortiene Tak, blev tilholdt at beviisliggjøre sine Beskyldninger, saa vilde saadan billig faueur og Naade virkelig udrette saa meget, at Deres Kongel: Majestæt og Deres Kongel: Maytt^s troe Mænd icke saa ofte med ugrundede Beskyldninger over dem skulde blive molesterede. At endeel Beskyldninger, som ere blevne tillagte adskillige for at have Herrenhutiske Vildfarelser, ved Undersøgning allerede ere bleve befundne urigtige, er Deres Kongel: Mayestæt selv icke ubekient. Dette vil jeg allene til Slutning dyre forsickre icke allene for Deres Maytt^s Ansigt, men endog for den alvidende Gud og Vor Frelseres Ansigt, hvis Domstoel jeg engang skal møde for, at intet Menneske paa Jorden, hverken directe eller indirecte har instigeret eller raadet mig at befatte mig med denne Sag, eller i ringeste Maader at melere mig deri, men jeg blot, som en Deres Mayt^{ts} troe Undersaat, som den der elsker mit Fæderne-Land, og ønsker, at det maatte gaae det vel, har gjort det, jeg har gjort, efter den Drift, jeg dertil har fundet hos mig, og har icke kundet andet end adlyde. Da det i det øvrige er mig ved den Barmhiertighed, som jeg veed mig er vederfaret af Vor Frelsere saaledes i mit Hierte, at jeg i det Embede, jeg staaer i, og hvortil jeg vist veed, at jeg er kaldet af Gud ligesaa vel som af Deres Kongel: Majestæt, og hvilket hidindtil icke har været uden Velsignelse, intet søger, uden at Guds Søn vor eeneste Saliggjørere maatte ophøyes og æres, og at mange maatte henbringes til Ham i deres Armod ved Troen at nyde den Saliggjøreelse, som er i Hans Død og Fortieneste. For min egen Person søger jeg hverken Fordel derved eller Ære deraf; i saadant Sind tæncker jeg ved Hans Barmhiertighed baade at leve og døe, da og Ærlighed og Sandhed skal være mine Pillere og følge mig til min Grav.

Som da Indholden af dette gandske Brev sigter icke til andet, end at Deres Kongel: Majestæt maae faae og beholde Undersaatter i sine Lande, som ere Deres Majestæt selv troe og lydige, af Vores Lutherske Evangeliske Religions troe Forvandre, i deres udvortes Kald og Forrættninger troe og flittige, som fører et roeligt og stille Levnet i al Gudelighed og Ærbarhed, og |: hvilket af det altsammen vel er det fornemmeste :| som efter den Naade, de selv har annammet, daglig beder got for Deres Kongel: Majestæt og gandske Kongel: Huus, og i Deres Hierter vel-signer Dem; Saa ønsker jeg desmere, at Deres Kongel: Maytt^e Hierte af Gud vor Frelser maatte dirigeres hen, at fatte i denne Sag, som visselig er vigtig og i Fremtiden af stor Consequence, saadan allernaadigst Resolution, som til Jesu Riges Udbreedelse i Deres Kongel: Maytt^e Riger kand være tienlig. Da jeg imidlertid holder mig det for en Ære og Naade med inderligste Forbønner at forblive min ganske Livs Tid

Deres Kongelige Majestæts
min Allernaadigste Konges og Herres
allerunderdanigste
og troe Arve Undersaat
Henric Gerner.

Kiøbenhavn

d. 16de Novbr. 1744.

P: S: Siden jeg veed, at det er Deres Kongel: Maytt: icke ubekient, at jeg alt for nogle Aar siden har sendt en Deel af mine Børn til Herrenhag, der i Pædagogio at studere og opdrages, |: hvilket og adskillige flere i Deres Mays^{ts}: Riger har giort, af Kiøbmænd, Præster og andre, ja og Superintendent Conradi i Holstein¹⁾ og H^r Conferentz Raad Lyhme fra Bergen :| saa har jeg gierne vildet, at Deres Kongel: Maytt: og skulde vide, hvad Grund og Aar-

¹⁾ E. Pontoppidan beretter i den utrykte Fortsættelse af sin Kirkehistorie, under Aaret 1744, at General-Superintendent Conradi, indbudt af den Marienborgske Menighed til at være dens Biskop, afslog det, men sendte sine 2 Sønner derhen at studere.

sag jeg dertil har havt, siden jeg for Deres Mayestæt, min allernaadigste Konge, gierne i alle Ting vil være aabenbar; Til den Ende tager jeg mig den allerundanigste Frihed hermed at lade følge Copie af den underdanigste Erklæring, som jeg i denne Sag for et par Aar siden har givet fra mig, og da efter Befaling indsendt til Hans Excellence H^r Geheime Conferentz Raad von Holstein.

Efter at Kongen havde læst dette Brev, skrev han 26. Novbr. til Holstein: »Vi communicere Ham herved den Memorial fra Provst Gerner, som Vi omtalte i Conseilet, sidst det var samlet. Manden mener det maaske ret godt, men der er vist nogen Enfoldighed derhos. Det forholder sig saaledes, at de herrnhutiske Brødre har bedt Os om at afkøbe dem deres Huse, som de har i Pilgerruhe. Vi er heller ikke gandske tilbøjelige dertil. Men de forlanger vel meget for dem, nemlig 5660 Rdlr.«¹⁾

Har Gerner, som det ovenfor antydedes, ved sit Brev til Kongen mulig tænkt at kunne afværge det paatænkte haarde Slag mod Herrnhuterne, saa lykkedes det ikke, og var vel ogsaa for sent grebet an; thi faa Dage efter udkom følgende kongelige Forordning, der tildels synes myntet paa ham selv.

Vi Christian den Siette (osv.) Giøre alle vitterligt, at eftersom Vi er komne udi Erfaring, hvorledes der udi Vore Riger og Lande, hist og her, stedse findes nogle særsindede Folk, som, udi vrang og falsk Indbildning om at forbedres og forfremmes udi deres Christendoms Kundskab, og faae kraftigere og klarere Oplysning om de Pligter, som høre til at føre et Christeligt Levnet og en ustraffelig Vandel, holde det fornødent at reyse ud af Landet til andre Stæder, og især at besøge Herrenhut, Marienborn, eller slige, for deres sære Meeninger i adskillige Religions-Poster

¹⁾ Rørdam, Hist. Saml. og Studier. III, 438. I Fortsættelsen af Brevet paaviser Kongen, hvilke Afslag i Købesummen han mente der maatte ske, om Handelen skulde gaa for sig.

for vores reene Augsburgiske Confessions Bekiendere mistænkelige Steder; Desligeste at nogle af Vores Underssatter til ommeldte Stæder bortsende deres Børn til Optugtelse, under Navn der at studere og oplæres udi adskillige Videnskaber; Saa, til slig skadelig Misbrug, der ey kand tiene til andet, end i Tiden at sætte Spliid og U-rolighed i Vores Kirke, at hemme og tillige forebygge, at saadanne Folk skulle faae Leylighed til at udbrede deres Lærdomme iblandt andre, ville Vi herved have bekiendtgjort, og tillige Allernaadigst anordnet og befalet, at ingen, som er og, under hvad Navn foregives kand, opholder sig paa nogen af enten forommeldte tvende eller andre saadanne mistænkte Steder, eller der have været opdragne og studeret, maa nyde eller antages til noget Geistligt Embede udi Vore Riger og Lande. Hvorefter (osv.). Givet paa Vort Slot Friderichsborg den 20. Novembris Ao. 1744.

Ikke længe derefter udkom den endnu strængere kgl. Anordning af 29. Jan. 1745 om, at de, som begav sig ud af Landet til de mæhriske Brødre, skulde »have alle i vore Riger og Lande havende og dennem tilhørende Midler, Gods og Formue . . . ganske og aldeles forbrudt til deres nærmeste Arvinger eller, i Mangel af saadanne, til gudeligt Brug«.

Selvfølgelig gjorde disse Forordninger et nedslaaende Indtryk paa Gerner, da de viste, at hans indtrængende Forestillinger til Kongen var spilte; men de bragte ham dog ikke til at kalde sine Børn tilbage¹⁾, hvorved den ham truende Katastrofe maaske endnu kunde afværges. Derimod tog Zinzendorf, som det synes, Sagen i sin Haand. Han var ganske vist meget oprørt over de ovenanførte Forordninger, der tilintetgjorde hans Haab om at stemme den danske Konge venligere overfor Brødremenigheden; men det var ham dog næppe kært at faa de mange danske

¹⁾ Sønnerne var nu anbragte i den herrnhutiske Læreanstalt i Lindheim.

Udvandrere at forsørge og anbringe¹⁾, især naar de kom med tomme Hænder, som der for Fremtiden var Udsigt til. Derimod havde det været hans Haab at faa Menigheder oprettede i den danske Konges Stater, ligesom det var sket i Sachsen, Preussen og andensteds i Tydskland. Gerner kunde gøre ham og Menigheden langt større Nytte ved at blive paa sin Plads i København og der støtte Brødreresocietetet²⁾, end ved at komme til Herrnhut, hvor det maaske vilde være vanskeligt at skaffe ham en Gerning, der passede for ham.

Saadanne Overvejelser har formodentlig bevæget Zinzendorf til at skrive til Bluhme, for at melde, at Gerners Børn sendtes hjem, og for at faa ham til at tale Faderen tilrette. Af Brevet har Heiberg gjort følgende Uddrag:

Zinzendorf til Bluhme.

Herrnhaag 3. Marts 1747.

Jeg har en Controvers med den kære Provst Gerner angaaende hans Børn i Marienborn og Herrnhaag. De har det godt og er salige. Om det kan hengaa uden Skade for dem, at de kommer bort, veed jeg ikke. Jeg er dog rolig derved; thi saa længe saadan Skade kan ske, kan Skaden ogsaa oprettes. Og da jeg veed, at Provstinden gerne vil have dem tilbage, og en Moder fremfor alle har at tale i sine Børns Sag, saa betror jeg Dem, min tro (»treuerfundenem») Ven, at jeg nu sender Børnene tilbage, og overdrager Dem »ihm solches mit guter Art beizubringen und gut zu machen».

Ich bin Ihr treuer

L. Zinzendorf.

¹⁾ Om de talrige Danske, som gik til Herrnhut, Marienborn osv., se Kh. Sml. 5. V, 367. Gerner, Mærkværdigheder, S. 153.

²⁾ Exempler netop fra denne Tid (1746) paa det inderlige Forhold mellem Societetet og »Provsten» (Gerner) findes meddelte i Kh. Sml. 4. V, 350 ff. Han har aabenbart været en god Støtte for det.

Brevet kunde give Anledning til den Formodning, at der havde været ført en Brevvexling mellem Zinzendorf og Gerner om Sagen. En saadan er dog ikke funden, og Gerner siger selv, at han »ved sin Ankomst til Herrnhaag (i August 1747) og siden derefter havde god Lejlighed til at lære at kende Grev Zinzendorf, en Herre, som han hidindtil aldrig havde haft noget Bekendtskab eller Correspondance med, men dog havde hørt om baade ondt og godt¹⁾«.

Nok er det, at Børnene ved Zinzendorfs Foranstaltning synes at være sendte hjem. Men imidlertid var der i København foregaaet Begivenheder, der gjorde Gerners Stilling meget vanskeligere, end den før havde været, og snart efter førte til, at han opgav sit Embede i København, for at vove sig ud i en usikker Fremtid. (Fortsættes.)

TILLÆG.

1.

Probst Gerners Bericht von der Erweckung in Dänemark²⁾.

A° 1727 entstund in Copenhagen, und darauf auch in Norwegen u. den übrigen Dän. Provintzen eine neue Erweckung, in dem viele ihr Christenthum mit Ernst zu treiben anfangen, und wurden deswegen Pietisten genannt; weil aber eine gute Anzahl unter denen Heuchler abgaben und würcklich garstige Dinge machten, so entstunden gleich anfangs grosse Lästerungen über das gantze, und weil der hochseelige König mit dem gantzen Hoof vor dem Pietismo sehr portirt war, und denselben mit Anstalten und Verordnungen möglichstens beforderte, wie es auch merckwürdig ist, dass Er der gantzen Zeit seiner Regierung, nemlich von A° 1730 bis A° 46, kaum ein Schul-Meister- oder geringes Pfarr-Ambt, geschweige ein Amt von grösserer Wichtigkeit, an einen weggegeben hat, von dem ihm nicht vorher ist vorgebracht worden, dass er ein frommer und redlicher Knecht Gottes war, denn das

¹⁾ Gerner, Mærkværdigheder, S. 173.

²⁾ Helbergs Afskrift fra Arkivet i Herrnhut (R. 19 E 5, a).

war immer bey ihm *Conditio sine qua non*, also hat bey diesen Umständen und bey aller redlichen Intention des Königs in den Jahren nicht nur die Heucheley, besonders unter den Studenten, ziemlich eingerissen, sondern dieses ist auch daraus entstanden, dass diese genandte redliche Knechte Gottes dem wahren guten sich oftmahls am meisten widersetzet haben.

In denselben Jahren haben auch etliche Separatisten sich hervor gethan, die das kirchliche Wesen und alle gute Ordnungen gantz überein Haufen zu werfen suchten; dieses Übel ist im Jahre 1734 noch schlimmer geworden, weil da ein ganzes Schiff voll Separatisten, die in Schweden des Landes verwiesen waren, nach Copenh: ankamen, und lauter Zerrüttungen anstifteten. Sie kriegten darum nach Verfließung einiger Zeit Ordre vom Königl: sich weg zu begeben.

Unter dessen sind doch immer etliche von den erweckten bey dem wahren u. lautern Sinne des Evangelii fest geblieben, und haben sich zusammen gehalten; dieselben machten durch Vermittelung des Br. Neissers im Septr des Jahres 1738¹⁾ einen Bund mit einander, dass sie, ohne äußerliche Umstände zu affectiren, und ohne an der Separation oder andern Unordnungen im geringsten Theil zu nehmen, dem Heyland allein leben, und sein Blutiges Verdienst zu dem einzigen Fundament ihrer Seeligkeit haben wolten. Von der Zeit ihrer gestifteten Gemeinschaft an bis zum Jahre 1741 kamen sie in aller Stille u. guter Ordnung bisweilen zusammen, u. genossen einen gemeinschaftlichen Seegen. Weil aber in dem vorbestandten Jahre 1741 eine Königl: Verordnung von 13ten Ian: heraus gegeben wurde, worinnen alle erbauliche Zusammenkünfte und Versamlungen, die nicht unter Aufsicht des ordnairen Lehrers gehalten wurden, als unerlaubte und verdächtige declariret wurden, so stellten sie im gefolge selbiger Königl. Verordnung gleich ihre Versamlungen ein.

Sie meldeten sich aber ordentlich bey mir als damahlig Stifts Probst und Haupt Pastor der Marien Kirche, und verlangten ihre bisherige Versamlungen in meinem Hause und unter meiner Aufsicht kraft der Königl. Verordnung zu conti-

¹⁾ Vistnok Skrivefejl for 1739.

nui ren, und nach dem ich zum voraus nicht mit ihnen besprochen, und ihrer gantzen Sache mich genau erkundiget hatte (wie ichs denn auch bey mündlicher Unterredung mit ihnen nicht bewenden lies, sondern verlangte, dass sie alles, was sie gesagt hatten, unter eignen Händen mir schriftlich zustellen mögten, wie auch geschehen, und dass noch existirende Document bezeugen kan) und nach dem sie sich zu aller meiner Satisfaction erkläret hatten, und ich deutlich sahe, dass sie gar nichts irriges oder mit der Religion und dem Staat streitendes hatten, war ich gleich willig in ihr Verlangen zu deferiren, und fing an im Jahr 1741, Domin. Sexages., in meinem Hause Versamlungen zu halten.

Weil aber gleich anfangs von denselben Versamlungen vieles in der Stadt hie und her geredet wurde, und es hiess, dass Probst Gerner den Herren-Hutern oder, wie sie da genandt werden, den Herren-Hutisch gesinnten Versamlungen hielte, liess der Königl. Premier Minister und Präses des Kirchen Collegii H. Geheimbte Conferentz-Raht von Holstein mich zu sich bitten und verlangte von mir zu wissen, wie es mit der Sache eigentlich beschaffen wäre; die gantze Sache wurde ihm also a Capite ad calcem von mir nicht nur mündlich sondern auch mit ein schriftlich Document bekannt gemacht, worin alles genau beschrieben war, wurde ihm auch darnach, weil er selber Gelegenheit dazu gab, zugestellet vom 22. 9^{bris} 1742. Selbiges Document, das noch in Copia existirt, wurde also beschlossen: Dieses ist, gnädiger Herr, unsere gantze Sache, und weil ich weiss, dass es Dero Excellence gebühret dieselbe zu wissen, so habe ich mit desto grösserer Freude die mir von Dero Excellence gegebenen Gelegenheit ergreifen wollen, alles bekandt zu machen, als ich [nie] jemahls gesinnet gewesen bin, etwas im verborgenen zu thun, das andere meine Superieurs, die es angehet, nicht wissen dürften.

Darnach sind selbige Versamlungen in aller guten Ordnung und im Segen, ohne dass jemand darin ein Wort hat reden dürfen, continuirt worden bis zum Monath Febr. 1747, da der Probst Gerner seine Demission allerunterthänigst suchte und selbige in Gnaden erhielt. Im übrigen gehet die Sache des Heylandes daselbst noch zu dieser Stunde im Segen fort.

In den selben Jahren, und besonders im Jahre 1741, entstund auch in Norwegen in der Stadt Drammen und in den Gegenden eine grosse Erweckung, wobey viele wunderliche Dinge und Unordnungen vorgingen. Ein Dän. Studios. Theologiæ namhens Sören Bølle, der einen guten Schein hatte, machte sich unter den erweckten hervor und brachte sie fast alle in die Independenz hinein.

Und weil die Pfarr Herren an dem Orte und in der Gegend mehrentheils Männer waren, die ihres Amtes nicht nur schlecht wahr nahmen, sondern auch ein unordentliches und rohes Leben führten, so ginge sein Vorhaben ihm desto besser von statten. So bald das Kirchen Collegium in Copenhagen von der Sache Nachricht erhielt, sandten sie einen Studios. Theologie, damahligen Informator meiner Kinder, Namhens Marcus Nexøe, als Catecheten dahin, der sich den erweckten Seelen annehmen und dem bemeldten Bølle Einhalt thun sollte. Er brachte es auch dahin, dass viele von ihm abgingen und ordentliche Leute wurden. Derselbe Nexøe war einer von den Copenhagischen so genandten H:lutern; da er zu rück kam, wurde er wegen seines treuen Dienstes von dem Kirchen Collegio dem König zum Pfarr Amt vorgeschlagen, welches er auch erhielt.

Selbe Bølle taufte seine übrige Leute noch einmahl öffentlich in einem Fluss, der durch die Stadt lief; nahm sich selbst de facto eine Frau und traute andere unter ihnen. Eine Frau unter ihnen starb, die sie begruben in ihren Garten, und vorgaben, dass sie wie im Leben also auch im Sterben mit den Gottlosen keine Gemeinschaft haben wolten. Als er einmahl von der Obrigkeit Ordre kriegte mit seinen Leuten aufs Rathhaus sich einzufinden, ging er mit ihnen Paar weise durch die gantze Stadt aufs Rath-Haus, da die Mannes-Leute an ihren rechten Arm ein weises breites Band als ein Ordenszeichen trugen, worauf geschrieben stund: die Nachfolger der Apostel, und ebenso die Weibs Leute an den linken Arm ein weises breites Band, worauf geschrieben stund: die Töchter Zions. Endlich wurde er in Arest gebracht und zu letzt loss gegeben und des Landes verwiesen. Er ging also und mit ihm etliche 50 Leute aus dem Lande nach

Altona, wo sie sich nieder liessen, und darauf zerstreut wurden.

Darnach wurde dem Hochseel. König vorgebracht von den Feinden der Br., dass die Herrenhuter selbige Zerrüttungen angestiftet hatten, des wegen ein Königl. Rescript wieder sie als Separatisten heraus gegeben wurde, worin allen Obrigkeitlichen Personen anbefohlen wurde, alle solche fremde verführische und Sectirische Leute, so bald sie ins Land kämen, gleich anzuhalten, und auf dem ersten abgehenden Schiff aus dem Lande wieder weg zu bringen.

Wogegen ich, der Probst Gerner, sein Zeugniß hautment geführt, und jedermann in kurzem desabusirt¹⁾ worden ist. So dass itzo der König nicht nur die Missions-Sache der Brüder de Novo confirmiret und gänzlich eximiret, sondern auch resolviret den H:huter in meiner allergnädigsten Demission den Titel Ev: Luth: Brüder Kirche ausdrücklich ertheilt und mich zu ihrem Inspector in Schlesien mit überhäuften Gnaden-bezeichnungen erlassen hat, auch ist in meiner Abschieds Predigt mein Dienst, dem Königl. Rescript gemäss, abgekündigt worden.

Unsers Herren Kraft ist in den Schwachen gross.

Copenhagen weis davon zu sagen.

H. Gerner.

Probst von Zeeland und Copenhagen,
p: t: Inspect: der Schles: Br: Kirche A. C.

2.

Udtog af nogle Breve fra Christian VI til Grev C. E. Stollberg.

Disse Brevudtog, der findes blandt Heibergs Samlinger, viser bl. a. Christian VI's stigende Uvillie mod Zinzendorf.

1736, ²⁶/₈. Kongen: Fra Grev Zinzendorf har jeg endnu ikke faaet noget Svar²⁾; haaber dog, at Brevet fra mig ikke er forulykket; i saa Tilfælde var nok en Skrivelse fornøden. Hans Folk i Holsten er blevne examinerede og af Gen. Superintendenten (Conradi) og Overkonsistoriet befundet orthodoxe, og at de vel kan taales, „bin also enbrassirt, was ich thun soll“.

¹⁾ Bragt ud af Vildfarelse.

²⁾ Kongen havde forlangt Dannebrogordenen tilbage fra Zinzendorf.

1736, ¹⁰/₄. Kongen længes endnu efter Svar fra Zinzendorf, bl. a. fordi Prætorius skal have hans Orden¹⁾, da ingen ellers er vacant.

1736, ²⁸/₅. Kongen: De mæhriske Brødre, som er her i Landet [i Pilgerruhe], er i Begyndelsen ikke blevne spurgte, om de stod i nogen Connexion med Zinzendorf. Gen.-Superintendenten og andre Geistlige er meget for disse Folk.

1741, ²/₁₀. Kongen melder, at han har udnævnt Giese, som Enkefyrstinden af Ostfriesland „aus Gefälligkeit“ har overladt ham, til tydsk Præst ved Garnisons Kirke; og beder Stolberg om at faa Kettwig i Steden, som Enkefyrstinden ønsker sig, hvorom hun ogsaa har skrevet til Grevinde Stolberg.

1741, ²⁴/₁₀. Kongen udtaler sin Glæde over, at Kettwig vil komme; „efter Hr. Seydlitz kalder hun (Enkefyrstinden) ham for den bedste af Deres Præster“.

1742, ⁶/₈. Kongen lover at oversende et Pas til den evang. Præst Henrich Melchior Michlenberg. Et Brev fra Lau²⁾ omtales i Anl. af nogle Penge, Kongen havde lovet til hans Seminarium theologicum.

1744, ⁷/₇. Kongen takker for Laus Bog om Helliggørelsen, „Seydlitz har ogsaa givet mig Memorialen fra den græske Biskop; det er vist den samme, her var. Jeg holder ham for en Ærkebedrager; jeg har den Gang givet ham noget.“

1745, ¹⁰/₄. Kongen: „Hier ist letzt auch ein Zinzendorfscher Brüder-Bischof ganz unvermuthet angekommen. Er wolte nach Grönland; da aber auf den Schiffen kein Platz war, so habe ihn zu Wasser nach Lübeck wieder geschickt. Er gab vor, er wolte seine Frau, welche er mit hatte, nach Grönland schicken, Gott befreye doch seine Kirche bald vor diese Leute. Was der Graf Zinzendorf an Hr. Blum und an mir geschrieben hat, schliesse ich hierbey an.“

Udat. Stolberg: Remitterer Gr. Z.s Skrivelser. Vel har han [Z.] ingen Skole i Herrnhut eller Marienborn, men i Lind-

¹⁾ Dannebrogordenen, som Kongen i sin Tid havde tildelt Z., men nu forlangte tilbage. Om A. A. Pretorius, General, s. D. biogr. Lex. XIII, 284.

²⁾ Samuel Lau, Hofpræst i Wermigerode (s. Kh. Sml. 5. IV, 453, 460).

heim, et Slot tilhørende Hr. Schrautenbach, beliggende et Par Timers Vej derfra, hvor der, efter hvad Rector Lairitz selv har meddelt mig, er 60 Studenter; altsaa reservatio mentalis, naar han siger, at i Hh. el. M.born er ingen Skole eller Gymnasium. At han (og hans) vil være en luthersk Menighed, er det mærkeligste; det er hverken en mæhrisk eller en luth. Mnhd., men et Kaos af alle Sekter, ikke $\frac{1}{1000}$ Del er Mæhrer.

Han bringer en forbausende Mængde Penge til sig, da hans Medlemmer maa beholde en vis Del til deres Sustentation, men Resten maa leveres til Heiland-Kassen. Mange tusende redelige Sjæle drages derhen, som ikke veed, hvad Greven lærer, eller kjender hans Hensigter.

1745, $\frac{81}{7}$. Stolberg: Es gehet ein bruit in Teutschland, ob hättén die Herrenhutter E. K. M. in Holstein u. Norwegen wegen des Abschosses¹⁾ hintergangen; solte die Sache wahr seyn, so bitte allerunt. um eine Bescheinigung durch Dero Cammer, indem der Graf Z. den redlichen Pastor Fresenium in Frankfurt wegen der hier anliegenden Schrift für seinem Judicio belanget hat, ihm wahr zumachen, das er fremde Gelder an sich bringe, wodurch der Mann gedrungen ist Beweise dieser Art aufzubringen.

1745, $\frac{14}{8}$. Kongen svarer: Es ist mir nicht wissent, dass ich solte in Holstein oder Norwegen hintergangen sein worden von die Herrenhuther. Doch kan es wohl seyn; die noch biss dato sind hingegangen, sind meist arme Leute gewesen, die keinen Abschoss haben geben können.

1745, $\frac{9}{9}$. Kongen: Der Pastor Fresenius thut ein nütliches und guthes Werck, dass er die zinzendorfsche Betrügeyeren suchet ein wenig zu entdecken, und ich hätte gerne welche Beweise geschafft, wenn welche gehabt hätte.

1745, $\frac{9}{12}$. Kongen: Min kære Greve, jeg takker Dem, at De er betænkt paa den kære sal. Markgrevindes Ære og gode Rygte. Naar det først er sikkert, at Grev Z. vil lade noget saadant flyde med i sit Defensions-Skrift, saa maa man

¹⁾ Afgift, som skulde ydes af Personer, der førte Arvemidler ud af Landet (sjette og tiende Penge).

vel gendrive det; thi i Sandhed den høysl. Fru Markgrevinde [var fri] for den Slags Sværmerier, som Grev Z. og hans Anhang [er hengiven til]; men hun frygtede Gud med et rent Hjerte.

1746, 29/3. Kongen: Die Zinzendorfer in Holstein nehmen, Gott Lob, ziemlich ab.

3.

Gerner om Holberg.

I mit Embeds Tid i Kiøbenhavn havde jeg den Ære at være bekendt med en vis Mand, som ikke alene var en lærd, men endog en ganske billig og brav Mand; han var en god Skribent og havde ved sine Skrifter erhvervet sig hos mange Anseelse og Respect; han hørte og til vor Frue Menighed, som jeg var Præst til. Jeg kan vel ikke sige, at han var en saa flittig Kirke-Gænger som mange andre, dog veed jeg vist, at jeg undertiden saa ham der i Kirken; jeg veed og, at han engang i et vist Selskab gav sin Censur over mine Prædikener, dog blot med disse Ord: Det, den Mand prædiker, det troer han selv. Jeg besøgte ham, og han besøgte mig, dog skedte det paa begge Sider sielden, og ikke over et Par Gange. Denne brave og lærde Mand havde en Deel faaet Mistanke til, ligesom han over nogle af den Christelige Religions Grund-Sandheder skulde tænke noget frit. Jeg veed ikke, hvorvidt han deri var skyldig eller uskyldig; men det veed jeg, at ved den Leylighed, at han engang gav et vist Skrift ud, blev en Deel af de Herrer Geistlige allarmede derover, og yttrede dem med Lyst til at ville have fat paa ham, for at bekehre paa ham. Jeg derimod, som efter den almindelige Talemaade skulde være denne Mands Sielesørger, var deri med mine kiere Ordens-Brødre ikke eenig, som jeg og kan sige i Sandhed, at fra den Tid af, jeg selv fik christelig Troe og ret Forstand, saa har Bekehr-Sucht aldrig plaget mig. Nu det maae have været dermed, hvordan det være vil, saa ligger denne gode Mand med Reputation i hans Grav, og Publicum er ham i Graven Ære og Tak skyldig. (Mærkværd. S. 112).

Smaastykker.

V.

Danske, norske og holstenske studerende ved universitetet i Bologna 1289—1525.

Ved *K. Caroe.*

Ved universitetet i Bologna, der regner sin grundlæggelse fra 1088, fandtes ligesom ved flere italienske universiteter en »germansk nation«, hvortil i reglen skandinaverne sluttede sig; i statutterne for denne nation i Bologna hedder det i afsnittet »Ex quibus personis nostra natio consistat«: ». . . Bohemi, Moravi, Lituani, Dani a priscis in nostram societatem et nationem recepti sunt«; nogle enkelte nordmænd og svenskere findes også optagne.

I 1887 udgav E. Friedlaender og C. Malagola »Acta nationis Germanicæ universitatis Boloniensis ex archetypis tabularii Malvezziani«; af dette værk er de følgende navne uddragne af »Annales«, der går fra 1289 til 1562, og giver oplysninger om »Recepta« og »Expensa« samt om valg af embedsmænd; desuden indeholder det en »Matricula doctorum« fra 1497 til 1561, i hvilken der kun findes ét navn, der har berøring med Danmark (s. ndf. S. 380, Not. 1).
1289.

Anno Domini M^o CC^o LXXXIX, proxima ebdomoda post epiphaniam Domini, cum fuisset congregata natio Theutonorum pro electione procuratorum sue misse facienda, et ego Marquardus de Swinkulle¹⁾, provincie Holzaziensis et dyocesis, electus fuerim in unum procuratorem, dominus Ludewicus [de Maguncia], qui proximus meus fuerat pre-

¹⁾ Schwienkuhlen ved Ahrensböök; hører nu under Eutin.

decessor, facta per ipsum coram natione eodem tempore de sua administracione legali et plenissima racione, michi XXXIII solidos Bononiensis monete, qui sibi in sua administracione supererant, fideliter postea presentavit.

Dominus Burgardus de Holtzacia VI solidos.

— Otto de Kurne — X —

1292.

Dominus Berengarius Lodowici de Norwegia pro se et domino Bernardo, domino Tortillo de Norwegia, suis sociis, iuratus, dedit LXXII solidos.

Dominus Petrus de Dacia XII solidos.

— Petrus de Dacia VI —

Tempore domini Theoderici, qui successit domino Henrico, expendimus tam in dando advocato quam pro citationibus, cum ageremus contra quosdam de Dacia, XXII solidos.

Noverint nostri successores, quod nos procuratores tempore nostro optinuimus esse de nostra natione dominos de Dacia et de Frisia, cum nobis magis sint vicini, unde amplius libere vendicentur.

1293.

Magister Henricus de civitate Lundensi de Dacia XXIII solidos.

Dominus Johannes canonicus Rolkindensis (!) de Dacia XI solidos.

Magister Henricus canonicus Hafnensis de Dacia VIII solidos.

1294.

Dominus Nicolaus de Dacia VIII solidos.

1295.

Dominus Gyserus de Dacia VI solidos.

— Guntherus — III —

— Ericus — VII —

1296.

Dominus Petrus Abii de Dacia VII solidos.

— Nycolaus Suenonis de Dacia VII solidos.

— Theodericus — X —

1299.

Dominus Gisbernus canonicus Wybernensis monasterii de Dania IIII Venetos.

1300.

Dominus Johannes Lyki de Dacia XX solidos.

— **Michael Ascheri** — **V** —

1345.

A domino Christano de Holtzattia Lubicensis dyocesis XI solidos.

1381.

A domino Diethgone de Dacia II florenos Bononienses.

1408.

Dominus Nicolaus Jacobi Luunghe de regno Dacie II libras Bononinorum.

1436.

Dominus Godscalculus Rixdorp archidiaconus Sleswicensis.

1437.

Dominus Godscalculus Rixstorp archidiaconus Sleswicensis ad meliorem deliberacionem dedit solidos XII Bononinorum.

Dominus Henricus Bulle rector parochialis ecclesie in Antiqua Krempe Lubicensis diocesis dedit solidos IX Bononinorum.

1439.

A venerabili viro domino Dyonisio Hesden [de Holdsatia] canonico Lubicensi solidos Bononienses X.

1449.

A domino Johanne Leve de Holsacia solidos 12.

1482.

A nobili viro domino Magno Erics Arusiensis ecclesie archidiaconus pro se et magistro suo ducatum unum.

1485.

Ipsa die epiphanie Domini, adunata et simul congregata honorabili nacione dominorum de Almaniam studii Bononiensis in iure canonico et civili scholarium, electi fue-

in eiusdem nationis procuratores venerabiles viri dominus Johannes Truxses et dominus Petrus Nicolai de Dacia in artibus magister et sacre theologie formatus; qui, iuramento iuxta dicte nationis ritum et statutorum formam praestito, procuracionis onus et prelatorum honorem susceperunt.

1486.

Pro cereis parvis ad exequias domini Magni de Datia 7 Bolendenos et dimidium.

1489.

A domino Dettlevo Pokhswig de Holdsatia canonico Sleviensi VI grossos. [qui est electus in episcopum Slesvicensem de anno 1500¹].

1496.

A domino Nicolao Conradi de Dacia canonico Lundensi XII grossetos.

1498.

Die XXV mensis Januarii, nos Anthonius Vorstenberch et Theodericus Wytzleben substituti, facto calculo coram domino Gerhardo Trucksches et domino Henrico Goldorffer et domino Nycolao Conradi de Dacia et domino Henrico Eck, syndicis ad hoc electis, remansimus debitores nationi in XXXII libris et duobus Bologninis, quas in prefatorum syndicorum conspectu numeravimus, tradidimus et assignavimus nostris successoribus ad manus eorum proprias.

A nobili domino Gotschalco de Anevelde thesaurario et canonico Slesvicensi Bologninos XXXIII²).

Facto itaque calculo administracionis nostre in presencia venerabilium virorum Erhardi Truckses, Johannis de Thumen, Alberte de Rechberck, Nicolai de Dacia, syndicorum ad hoc electorum, remansimus ultra summam erogatam debitores nationis in LXIII libris XII Bologninis et IIII quadrinis, quas in presensia prefatorum syndicorum conspectu numeravimus, tradidimus et assignavimus nostris

¹) Senere Tilføjelse. Jvfr. Biogr. Lexikon XIII 198.

²) I Randen er tegnet en Blispehue og Stav. Biogr. Lexikon I, 144.

successoribus ad manus eorum proprias die XXIII Januarii anno Domini 1499.

1500.

Anno christiane salutis millesimo quingentesimo, indictione tertia, die vero epiphanie Domini, pontificatus domini Alexandri pape sexti anno eius octavo inclita ac prestantissima natione scholarium Almanorum Bononie utrique vel alteri iurium studentium in basilica divi Fidriani extra portam Sancti Mamme, iuxta tritum eiusdem nationis morem ab antiquo semper observatum, legitime congregata, electi fuerunt in procuratores concorditer ac nemine discrepante seu reluctantante nobiles viri domini Godschalcus de Anevelt ex Holdsatia thesaurarius Slesvicensis ac eiusdem et Roschildensis ecclesiarum canonicus ac Casparus de Hürnhaim; qui quidem sic electi tamquam obedientie filii statim et incontinenti in se suscipiendum duxerunt et acceptandum, susceperuntque et acceptarunt expresse.

Die dominica 28 Januarii recepimus computum et rationem a predecessoribus nostris, qui, facto calculo et defalcatis expensis, extiterunt debitores nationi et nobis in libris Bononiensibus octuaginta duobus, de quibus ego Godschalcus effectualiter recepi libras quadraginta octo. Restantem autem summam recepit collega meus dominus Casparus.

1502.

Dominus Johannes de Alevelt dyocesis Sleswyckensis medium florenum; eodem anno diem suum clausit extremum; cuius anime fons ille misericordiarum iudex sit propitius, qui ad nostre nationis in Sancto Dominico sepulturam dedit ducatum I, ut in alio libro¹⁾.

¹⁾ Herom findes følgende: M^oCCCCC^oII^o. Nobilis dominus Johannes de Alevelde sacrarum legum studiosissimus scholasticus animam Deo reddidit anno M^oCCCCC^oII^o in vigilia Jacobi, qui pro suo honore et salute anime ad sepulturam nostram in monasterio divi Dominici nationi contribuit ducatum unum, pro quo, pie lector, ora unum paternoster.

In exequiis domini Johannis de Alevelde pro candelis VII Bolendinos.

Obligavimus priori Sancti Dominici pro altera fovea sepulture libras X, ad quam dominus Johannes de Alevelde pie recordationis dedit ducatum I.

Dominus Detlevus Ransow Bremensis dyocesis medium florenum. [1503, die Epiphanie Domini, electus Procurator Germanicæ Nationis].

1503.

Dominus Wulfgangus Powiske Sleswickcensis diocesis dedit dimidium ducatum.

1507.

Dominus Hemungus Rissenbenggh¹⁾ Sleswicensis canonicus ex ducatu eiusdem de civitate Flensborgensi XXXV Bolendinos.

Dominus Petrus Anckersen Haderslevensis XXV Bolendinos.

1524.

Dominus Georgius vom Stern²⁾.

1525.

Dominus Georgius ab Sternn pro inscriptione dedit aureum Renensem, qui anno superiori inscriptus est.

¹⁾ Navnet er vistnok forskrevet. Det er formodentlig den samme Person, som i Fortegnelsen over Doctores og Licentiati promoverede i Bologna 1510 omtales paa følgende Maade: Egregius vir dominus Henningus Kissenbrugge ecclesie Sleswicensis canonicus eo tempore inclitae nationis nostrae Germanicae procurator, pontifici iuris infulis decoratus die sancti Thome Cantuariensis, que est 29. Decembris, qui ex liberalitate sua nationem donavit uno floreno Renensi aureo.

²⁾ Det er Jørgen Gyldenstjerne, hvis interessante Breve fra hans Ophold i Bologna findes meddelte i Danske Mag. 5. R. I, 223 ff. Den 6. Jan. 1526 valgtes •Georgius a Stern Danus• til den ene af Nationens to Procuratores. Som saadan traf •Iorius a Stern• Forholdsregler i Anledning af, at Nationens Pedel, Joannes de Scotia, ved sin Død 8. Jan. 1526 havde indsat den germaniske Nation til sin Arving. (Acta nat. Germ. p. 292 og 406—7).

Anmærkning.

Det er næppe tvivlsomt, at der i Middelalderen har studeret flere Nordboer i Bologna, end der findes nævnedes i »Acta Germanicæ Nationis«, som egentlig er en Regnskabsbog og Forhandlingsprotokol for bemeldte Nation, eller rettere kun for den Del af Nationen, der studerede Jura (civil og kanonisk Ret eller begge tilsammen, *Juris utriusque studiosi*), hvad de lærde og omhyggelige Udgivere af Værket da ogsaa har gjort opmærksom paa, naar de siger: »*Maxima vis horum Annalium vel rationum in eo posita est, quod enumerantur in eis omnes legum studiosi, qui omnes 1289—1557 Nationis Germanicæ Bononiensis fuerunt sodales*«¹⁾. Overskrifterne for det enkelte Aar antyder ogsaa bestemt nok, at det er de af Nationens aarlig skiftende »*Procuratores*« aflagte Aarsregnskaber, som Bogen indeholder. Mærkes kan det, at fattige, som ikke kunde yde Indskrivningspenge, ikke synes indførte i disse »Acta«, skønt der sikkert har været adskillige, som begærede Optagelse ved Universitetet, men for hvem Pengene var slupne op paa den lange Rejse syd paa. Derimod nævnes paa Udgiftssiden ofte fattige, som havde modtaget et vist Antal »*Solidi*« som Almisse; men deres Navne og Hjemstavne anføres ikke.

H. F. R.

VI.

Bededagshævd under Christian den Fjerde.

Belyst af en Domsakt fra 1635 ved *M. K. Zahrtmann*.

Kong Christian den Fjerde vaagede strængt over Iagttagelsen af Aarets talrige Bededage. Næppe gik han i

¹⁾ Præfatio, p. XIII. Deraf forklares det, at man ikke finder Læger nævnte blandt de i Bogen indførte studerende, skønt Medicinen dyrkedes med Flid i Bologna, hvor flere Professorer ved Kbhvns. Universitet har taget Doktorgraden. (Rørdam, Univ. Hist. I, 508, 644. II, 567. III, 360). Theologer savnes ogsaa.

Krig uden først at have indskærpet sit Folk den flittige Overholdelse af Bøn- og Bededage i nærværende onde Tid. Hvor skrappt ogsaa i Fredstid Krænkelse af Bededagene paataltes, at ikke Gud derudover maatte ville fordærve Stæder og Land, og hvor skarpt Uviljen mod disses idelige tvungne Lediggang, som hindrede Dagens Dont, kunde ytre sig, fremgaar til fulde af efterstaaende Domsakt fra 1635.

Den paadømte Krænkelse af Bededagen fandt Sted i Fiskerlejet Arnage paa Bornholms Sydvestkyst, syv Kilo- metre fra Rønne. Det ligger i Nylarsker (Nilaursker) Sogn; til deres Sognekirke have Lejets Fiskere henved fire Kilo- metres Gang. Det talte paa denne Tid højst en halv Snes Fiskerfamilier. Sagefaldsregnskaberne vise, at disse ikke just stod paa den bedste Fod med Lands Lov og Ret, hvad der ogsaa ymtes om i Domsindlægene her. Lejet ligger paa en øde Kyst for sig selv, ret fjærnt fra Sognets Bøndergaarde, og skulde der digtes en Sørøverroman fra Bornholm, burde Helten sikkert have hjemme i hin Tids Arnage. Lovløsheden gav sig sit raaeste Udslag 1742, da en Kone fra Arnage af Had til Sognepræsten Hr. Poul Matthias Hansen Schor (1702—1753) myrdede dennes fire- aarige Søn Hans Henrik Schor. I vore Dage har Byg- ningen af en god Fiskerihavn (1884), hvis Tilsanding er undgaaet ved at give den Form af en lille havomflydt Ø, hjulpet Lejet frem fra dets tidligere Armod. Dets nuvæ- rende driftige Fiskerstand staar i intet tilbage for andre Bornholmere.

Dommen, som her skal aftrykkes bogstavtro, kun med Tegnsætning og Leddeling lempet efter Nutidens Brug, ligger som Bilag ved Lensregnskabet for Hammershus 1635—36 i Rigsarkivet.

Morten Staffensøn, Herridtzfogit vdi Wester-Herridt paa Borringholmb, gjør Vitterligt, At Aar epter Gudz biurd MDCXXXV Onsdagen den XXV Februari inden for^{ne} Wester- herritz ting uaar skicket Erlig og Velacht Anders Jacob-

sønn, Kong. May^{ts} Riidefogit paa Hammershuus, Som haffde Continuerit sin Loulig deel is forfølling offuer Claus Lepell udj Arnagger och till i dag ued thingbuddenne, nemblich Esper Jensøn och Mogens Ericksønn, vd aff Nelauskier Sogen ladet hid Citere [ham], formiddelst Adtskillige beskylling och tiltalle, Hand haffde till Hannom, om huis groffue, forargelige, haanlige och bespottelige oerd och tale, Hand skall haffue taldt och ladet sig met forliude emoed den Almechtigste Euige goede Gud, den Christen Retsindige Høije øffrihed och sin Gudz oerdz mettilhørere.

Thill slig loulig steffning och Hiidkaldelse er threndegang paarobt Liudlig her for Retten, om for^{ne} Claus Lepell her till er møtt at suare eller nogen paa hans uegne, Som hans loulig Vndskylding herom tilkiendegaff; da er Aldeelis ingen frembkommit hans forfald att tilkiende giffue, der i saa maade paarobtis.

Epter slig leilighed da haffuer for^{ne} Riidefogitt Anders Jacobson udj Rette fremblagt Hæderligh och Vellærdt mand Her Baldtzer Thommesøn udj for^{ne} Nielaus kircke Sogen, hans Messive, Pouell Persøn i Blemme tilskreffuen sub Dato den 30 Decemb. 1634, Saaledis liuddende:

At eftersom han ued Gudz oerdz reffselse och Aluorlig formaaningh haffde paa mint och Straffit dend slemme och Unøttige Arnageboe Claus Leppel for Gudz oerdz forsømmelse och bededagis forachtelse, ued huilcket hand mange haffuer verit til forargelse, Och same derudoffuer skiendeligen och slemmelig och Megit forargeligere dagelig vorden er, Saa er mig [B. T.] omsider om Hannom faarekommit et Vedderstygeligt och skammeligt ont Rye och rycte om hans bespottelse och stoere V-gudeligh[ed], fast groffuere, end ieg tro, tencke eller formeene kunde, Huorledis hand offuer Voris trøstelige, Velforordnede, megit Nyttelige bededage offuerdadeligenn sig for herditz haffuer til at forbande alle goede Christne, Som sig ville faaretage ued saadan forordningh Gud at paakalde, ære, dyrcke och tiene till thimmeligh och euig Velfardt och Salighed. Dog haffuer

ieg ingenleedis saadan Thiennde till grunde om hannem befatte kundett, førend ieg for eder och dannemend fleere haffuer kalde ladit disse epfterfølgende vdaff Arnager, Suend Jørgensøn, Bertell Niellsøn, Jens Jørgensønn, Holger Reinholdtsønn, Anders Jepsønn och Niells Jensønn, och for Gudz och hans Hellige Naffns æris skyld haffuer dennom ombedditt, at de Aabenbarlige for eder ville tilkienne giffue, Huis dennom om forbeneffntte Claus Leppells Vdediske och Uhørlige bespottelse vor Vist och Vitterligt, Huortill de suarede, At huis de vidne ville, det ville de och for dend gunstige Her Slotzherre eller inden tinge ued æed och oprachtte fingre stadfeste. Och vunde de saaleedis, som Hand [Hr. B. T. selv] forstaa kunde, at det uarr skeet nogen tiid forleeden om Morgen en paa en bededag, at de met andre paa Gaadenn vaere forsamlede och stunede [o: agtede sig] till predicken och Gudz oerdz tienniste, da begynte Claus Leppell at malledide [o: udskælde, maudire] och forbande dennom, tiid hengaa uille; Bad och, at hand sin Been skulle synderbryde, om hand metfulde till Kircke paa dend Dag, Mens ynskede for det tredie græsselige och forskreckelige, At dersom hand ey kom der, da komme der dieffen udj hans sted, och offuer all dette och andre flere bespottelser imoed all Krafttis och Rettferdigheds Gud, och imoed all Christeligh Øffrighedz magt, Højhed och Reverentz, ære och Myndighed, saa som och imoed alle gode Christne Menniskers allerstørste Nøduendighed, forferdelige och offuerdadeligenn ynskede dennom Skamb, det er Skiendtzell, Vanære, Skaade och Vlække, Som bededage først begynt haffuer, desligeste alle dennom, som lengst dem paaholder. O! gruelig, vherlig och vederstyggeligste Gudz bespottelse offuer alt det, mand viide kand; skulle mand ey fryckte, at Gud Allermechtigste for saadan sit Naffns och æris foragtelse hele Stæder och Lande motte ville forderffue; skulle nogen retsindig Gudfryktig Sambuittighed, som Gud och den Christen Øffrigh[ed] ret plichtiger all ære och Vnderdannigh[ed], saadan skammelig

misgierning kunde dølge eller fortøste (∴: fortie, af: tyst]; Huo skulle kunde straffe, som det jo straffe ville, — som samme for^{ne} Her Baldzers skriffuelse liudde i sin beslut, som fordag her inden tinge er bleffuen læst och paa-schreffuen, och da bekrefftid enhuer aff samme Mend sær-deelis ued Helgens æd och Oprachte fingre dette deeris Vunde [∴. Vidnesbyrd] vist och sandt at verre, och icke giort det aff nogen Affgunst, Haed och Affuind i nogen maade, Saa sandt Dem Gud skulle hielpe; Som opschriften paa samme breff derom ydermeere indeholdt.

Derneft udj Rette fremblagde Riidefougden sit forset, som læstis och paaschreffuis, fornemligen liuddenne, At eptersom Claus Leppell nu for en kort tiid siidenn, der bededags predickenn vdj Nelaushiercke Sogen skulle holdis och forrettis epter Gudz och dend Christelige Høye Øffrig-hedtz forordning, Er da paa gaadenn en deell aff Almuenn forsancket och sig till Kircken uille begiffue, der Gudz Hellige och saliggjørennde oerd til deeris Salighedz sag och et Christeligt lifff och Leffnidtz fremdragelse ville høre,

1. Da haffuer først for^{ne} Claus Leppell begyndt att malledidie och bande alle dennom, did till Kircken ville gaa, bad och saa, at hand sine Been skulle sønderbryde, om hand met fulde thill Kircken paa dennd tiidt;

2. ydermeere ynschedt hand och saa Mange bloddige Eeder och Vunder, at dersom hand ey komb till Kirckenn, da kom diefflen i hans sted at staa;

3. Sammeleedis haffuer hand ochsaa ynsket den Christelig och Høye Øffrighed met skamb, skiendtzell och Vanære och alle dennom, som først beddedage haffuer stiftid och begyndt och dennom lengst paaholder;

Da efter slige hans bespottelige och haanlige oerd forarsagis dend Almechtige Goede Gud, for slig hans Vgudelig Leffnit, och Andre fleere slige Stiffsindige och Haardnackede skielmer, Meenigheden derfor at straffue, met mindre hand der faare bliffuer straffuit och Andre slige till Exempel. Sampt och saa for sligt hans stoere forargelse,

Som hannd sig udj haffr beteedt, Kunde deroffuer foraar-sagis, mange Vankundige och Endømmelige personer for slig hans Vguddelige Vessenn och Leffnit deraff forfør is och der offuer sin sallighed forspilde;

Satte udj rette, om for^{ne} Claus Leppell epter bemelte faaregiffuende puncters Indhold Sitt Liff at haffue forbrudt, Och uaar derpaa endelig domb och Affskeed begierrenndis. Hammerss Huus dend 21 februarj Anno 1635.

Anders Jacobsen. E.haandt.

Desligeste haffuer Vindisbiurdene her indenn tinge bekiendtd, dette Riidefougdens Angiffuende saaleedis sandt at verre och end groffuere och ydermeere, end samme hans forset omformelte.

Samme dag, nogen stund der effter, da er for^{ne} Claus Leppells quinde møt udj rette, och da er aff hennde udj rette fremblaugt for^{ne} Clausis Erkleering och forset, som da er vorden lest och paaschreffuen, vdj Epterfølgende maade Liuddende:

Eptersom ieg fattige mand for min Gunstige Øffrighed er beførdt och angiffuen, At ieg skall haffue forbandet bededagene saa uell som dend Christelige Høye Øffrighed, der dennom stiftid og indskicket haffuer, Saa skall Gud |: Som Alting ued |: verre mit Vidnisbiurd till, At ieg derudinden icke ued mig skyldig i nogen maade, Huorppaa ieg er offuerbødig at giøre min æd, det Høyeste, nogen uill eller kaud formaane mig, Och forseer mig derfor paa det ydmygeligeste till min gunstige øffrighed, saa uel som till Herritzfougden, Eller huilcken Erlig mand, som sidder i dommers sted, At ieg huercken paa Liff, goedz eller ære bliffuer epttertrachtid eller dømbt i fald for denne sag, som ieg icke ved mig skyldig udj. Dertill met formeener ieg, at de personer, som haffuer sagt mig sligt paa, icke heller ere saa Loughføre, som det sig bør; Thi dend første mand, som først staar skreffuit, aff mine Angiffuere, som er Suend Jørgensønn, Hannom formeener ieg at verre

[: saa at siige :] en Halff Phantast, der icke haffuer sin fulde forstandd, som fleere got folck holder Hannom faare, end ieg alenne; Och dend anden, Som er Bertell, ued och saa got folck uell, att hannd er en tiuff och haffuer verrit sighted og sat for tiufferij; Dend Thredie, som er Holgier, ued och saa mange got folck vell, at Hand er min fiende och Affuindzmand, Der nogle gange haffuer trachtidt effter at ville thagit Liffuit af mig; Och dend fiere, som er Anders Ormb, formeener ieg ochsaa ickon at vinde af Haed och Affuind for dend skyld, at oss komb nogen Uennighed imellom for min baaed, hand brød i tou; Jtem Jens Jørgensøn formeener ieg icke heller bør at staa till troennde, førend hand fører sin Hiemmell till min Hat, Hannd haffuer tagit mig fra. Thi setter iegh udj all rette, om slige personer bør saa Loulige at achtis for Vinde, At it fattigt Menniske for deeris oerdz shyldt bør at liide enten paa Liff, Goedz eller Ære, Heldt eppterdj de haffuer ladet paa-skreffuits Mig sligt udj Hiemmelighed, mig aldeelis vaffuit-terlig, Vanseet ieg samme dag, der de lode skriffue mig sligt paa, uaar saa uell till Kirckenn som de; Och setter derfaar vdj all Rette, om de icke bør sielff att straffis som Løgnere och falske Vidne epter Recessen, Och mig for deeris Oerd och beskylding frj at verre. Och uaar derpaa domb begierendis, Som samme hans forset [: Daterit Arnagger dend 23 feb: næruerende Aar :] i sin beslut liudde och indeholt.

Claus Leppell.

Jligemaade er for^{ne} Clausis Høstru i dagh faarelaugt, at Hun skulle tilkiende giffue Hendis Mand, for^{ne} Claus Leppell, at Hand i egen person skulle møde till neste ting at staa ued sin forset och suare till sin sag, Och saadandt at epterkomme vnder sagenns fortabellse. —

Dend 11 Marti dernest epter holtis Uesterherritzting, och da er for^{ne} Claus Leppell personligen udj rette møt, Och da er hannom paa rettens uegne faarelagt at frembføre till neste ting, huis Hand kunde haffue Vindisbiurd

met at suecke och affuise, som om hannom i saa maade vundet haffde, som forberørdt er.

Dennd 18 Martj dernest epter er Claus Leppell vdj rette kommit, och da er hannom her for retten thrende gang Liudeligen aff Dommeren vorden tilspurdt, om hand udj nogen maade kunde haffue dj Vinde at beskylde och forderffue, Om hand haffde Thingsuindedomb, Eller dennom i nogen Anden Utilbørlige maade nogit saadant kunde offuerbeuise, Och saadant nu at tilkiendegiffue och frembuise; Huilcke sligt for^{ne} Claus Leppell ingenlunde eller i nogen maade haffr kundt giordt eller Louligen beuisse, Mens faaregaff, at dj, som saaleedis offuer Hannom vundet haffde, uaare hans Affuintzmend och saadant aff misgunst och Haad at skall haffue giordt Hannom till forderff och skaade udj Uløcke at føre.

Epter slig leilighed och tilfald uaar Ridefougden uden Vidre Dilation och ophold offuer Hannom endelig domb och Affskeed begierrendis.

Da effter Thiltalle, giensuar och dend sags Leilighed, Och epter som for^{ne} Glaus Leppell sig haffuer forseet och ladet sig høre udj Edrueligh[ed] met forfengelige och bespottelige oerd imoed sin Gud och skabermænd, foract det Hellige Ministerio och Gudz dørckelse, Thilmet instigerit at ville forføre andre retsindige Christne fra dend Ære och Lydighed, de Gud plichtig och skyldig ere, Deroffuer deeris salighed at spilde, Met huilchen Hans groffue tale, leffnit och forargelse och Vnde Exempel Hand sig io paa det Høieste haffuer forseet och derfaare burde at vdstaa Pæn och Execution, formiddelst slig hans bespottelige bedriff antreffer først och fornehmbligen Gudz Ære, andre Christne at ville forføre och drage fra deeris saligh[ed], Och ynset Maledidelse och forbandelse offuer dend retsindige Høye Politiske Øffrighed |: ued Huilcken saadan Christelig Uerck aff Gudz behaeg och indskiudelse [for] deeris och andre Christnis salighed stiftedt er och [dem] met Christelig fruct och Andacht størcker :|; Huorfaare

ieg tildømmer Hannom for saadan sin groffhed och forargelsis bedriff at vere och bliffue udj Kong. May^{te} Naade och Unaade, och det emeden at forsk^{ne} Vinde staar ued fuldmagt. Dess til Vindisbiur vnder mit Zignet, Actum vt Supra.

L. S.

Lest inden Bornholmbs Landzting denn 2 May 1635.

Mærkeligt lyslevende stiller denne Domsakt os Fortiden for Øje. Vi se for os Arnage Fiskere samlede hin Bededag i Slutningen af Aaret 1634 i Gaden mellem Lejets Hytter for at vandre i sluttet Flok den halve Mil til deres Sognekirke. Vi høre Claus Leppells onde Ord mod de unyttige Bededage. Tjenstvillige Fiskere bringe dem frem til den nidkære Sognepræst Hr. Baltser Thomesen. Opflammet af Embedsiver mod den unyttige Arnagebos forargelige Tale samler Præsten sex Vidner paa denne og sørger gennem Sandemand (Povl Pederson i en af Blemmegaardene) og Ridefoged for ved Tiltale og Dom at udjage Forargelsen af sin Menighed, at ikke hele denne skal rammes af Guds Fortørnelse. Forgæves søger Claus Leppell at afkræfte Præstens Vidner, der synes næppe stort bedre end han selv; han har vel haft skrivekyndig Hjælp til at affatte sit Indlæg, men da han ikke kan føre Vidner paa sine Udsagn, maa det ende med, at han dømmes i Kongens Naade og Unaade.

Hans senere Skæbne er ukendt. Af Lensregnskabet ses, at han sad i tre Uger som Fange paa Hammershus, og at hans Kostpenge, tre Rigsdaler, maatte føres Kongen til Udgift, sagtens fordi hans eget fattige Eje ikke kunde udrede dem. Rimeligvis er han fra Fængslet ført over til København for at ende sine Dage i Kongens Jærn paa Bremerholm. Over Holmens Fanger i dette Tidsrum mangle vi nu Lister.

Og nu Hr. Baltser Thomesen Malmø. Han havde sidet som Sognepræst i Nylarsker siden 1620. Hjemme i

Præstegaarden havde hans Hustru Myndigheden: uxori nimum sive addictus sive subiectus, skriver Biskopen Mathias Jensen om ham 1621 i sin Visitatsbog [Hübertz: Aktstykker til Bornholms Historie, S. 598]. Han var 1629 bleven ramt af den Ulykke, at Præstegaarden brændte [Bilag til Hammershus Lensregnskab 1630—31]. Endnu en langt forfærdeligere Hjem søgelse ventede ham. I Børnepestens Aar 1638, i Løbet af nogle faa Høstmaaneder, bortrev Døden ham og ti af hans Børn i Nylarsker Præstegaard [Kirkeh. Saml. 4. R. I. B., S. 465].

Domsakten har, ud over sin kirke- og i det hele kulturhistoriske, tillige en Del sproglig Værd. Dens vaklende Ordformer pege frem imod Overgangen fra Christian den Fjerdes til Frederik den Tredjes Tid. Visse af dens Udtryk synes at vise paa dens bornholmske Udspring, saaledes fortøste (fortie), forsancke (samle), malledide (bande, udskælde), stunde til (agte sig til) og det lange [dobbelte] A i Gaaden (Gaden), Formaaning (Formaning). I det bornholmske Sprogs Ordforraad har endnu hjemme Ordet endømmeli for enfoldig [Espersens Bornholmske Ordbog, 1908, S. 64]; lige saa Ordet ouerdadi [sammesteds S. 251] for ustyrlig, overstadig; men medens Espersen finder Roden for dets nugældende Form i Ordet Daad, søger Hr. Baltser Thomesen klarligt Udspringet af sit offuerdadeligenn i Ordet Dadel, det som overskrider al Dadels Grænse. Har den sidste Ret, er altsaa her i Tidernes Løb ligefrem sket en Forskydning i, for ikke at sige en Forvanskning af Ordets oprindelige Indhold.

VII.

Til Halsted Klosters Historie.

Ved *H. F. Rørdam*.

Blandt de Efterretninger fra Laaland, som er meddelte i Khist. Saml. 3. R. VI, findes et og andet til Halsteds Klosters og Sogns Historie, hvortil følgende kan slutte sig.

1.

Idzardus Gravius (o: Gravema) af Frisland, pavelig Cubicularius (ell. Camerling), Nuncius og Collector, giver Kong Hans Kvittering for en Del Pengesummer, som Kongen havde modtaget dels af afdøde (»salige«) Mester Jens Biltzman i Halsted Kloster dels af Biskop Jens Andersen i Odense, og som altsammen var Afladspenge, samlede i Pave Alexander Vites Tid i Danmark. Dateret Nyborg 12. April 1511¹⁾.

M. Jens Biltzmans Navn vides ellers ikke at have været knyttet til Halsted Kloster; men det kan jo formodes, at han, som det undertiden skete med Sæcular-Gejstlige, af religiøse Grunde paa sine ældre Aar har trukket sig tilbage til Klosterets Ro. Thi for øvrigt synes han at have haft sin Virkeplads i Roskilde, hvor han indtog en anset Stilling i Domkapitlet²⁾, efter at han var vendt tilbage fra sine Studier ved Universitetet i Greifswald, hvor han havde tilbragt 5—6 Aar (1492—1501) og, som det synes, havde indlagt sig megen Berømmelse, saa at han endog 1497 var valgt til Universitetets Rektor³⁾.

2.

Af en Række Optegnelser om Halsted Kirkes og Præstekalds Indkomster, der er forfattet i det 16de Aarhundrede, men fortsat i en senere Tid, og hvoraf Afskrift findes i Povl Rogers Samlinger om Laaland (Thottske Saml. 730, Fol., p. 493 ff.) kan uddrages følgende Notitser nærmest vedrørende Klosteret:

-
- ¹⁾ Plattydsk Orig. p. Perg. i Gjældsbreve og Kvitteringer i Rigsarkivet, og Afskrift i Diplomatariet smst.
- ²⁾ Danske Mag. 4. R. II, 330. Det her meddelte Brev fra Biskop Johan Jepsen Ravensberg er udstedt 1512, men angaar Forhold, der ligger længere tilbage, og staar derfor ikke i Modstrid med, at Jens Biltzman i ovenanførte Kvittering fra 1511 omtales som afdød.
- ³⁾ Kh. Sml. 4. R. VI, 369—72.

Klosterets Breve gemtes (c. 1572) i et beseglet Skrin.

•Kirkens Klæder, som brugtes i Abbedens Tider til Kirketjeneste, kommer ingen Tid ud at vejres og soles, men ligger indelukte udi Kirkens Skab og fordærves, fordi at den, som haver Klosteret i Befaling, haver dennem indskrevet i sit Inventario. Dersom de dog maatte sælges til andre Kirker, som dennem Behov havde, til denne forfaldne Kirkes Gavn, efterdi hun haver saa ringe Indkomst«.

Blandt frakommet Gods nævnes »en Gaard i Horslund By, som Anders Hafn iboede, skyldte til S. Erasmi Aller et Pund Byg«.

Til Halsted Kirke laa en Jord i Karleby Mark, der kaldtes S. Olufs Jord; Indtægten af den (1 Td. 2 Skp. Byg) anvendtes i det 17de Aarh. til Anskaffelse af Vin og Brød til Kirken.

Ved Præstekaldet fandtes følgende Brev: •Salig Kong Christians Dom under Dato mdxlij, at Almuen udi Halsted Sogn skal tiende til deres Sognepræst efter Ordinansen, som de gjøre udi de andre omliggende Sogne, af Korn og Kvæg, uanseendes at de det ikke tilforn udi Abbedernes Tid udgivet haver«.

Den sidste os bekendte gejstlige Forstander i Halsted Kloster var Hr. Jens Fugl¹⁾. Senere blev Klosteret en verdslig Forlening, idet Otto Ratlow til Lindaa²⁾ fik det overdraget 16. Marts 1538 med Forpligtelse til at gøre tilbørlig Tjeneste deraf og give Munkene deres tilbørlige Nødtørft til Føde og Klæder³⁾. Han havde Forleningen til 1549, da den blev overdraget til Peder Oxe.

¹⁾ Daugaard, Klosteret, S. 316. Dansk Kancelliregstr. 1535—50, S. 249.

²⁾ Se Frederik I's Registranter, S. 27 (hvor han skrives Rotlof van Bynnou, hvilket sidste Navn vel er en Fejlskrift for Lynnou æ: dansk Lindaa ell. Lindau i Borne Sogn ved Slien) 32. 35. Danske Mag. III, 89. Om hans Overtagelse af Klosteret med den samme paahvilende Gæld, s. D. Kanc.-Reg. 1535—50, S. 62. Jvfr. Hist. Tidsskr. 4. R. VI, 315, Not. 2 og S. 324.

³⁾ Danske Mag. 4. IV, 249.

VII.

Arcimbolds Afladsbrev for Christian II.

Oprindelig var dette Afladsbrev (af 10. Marts 1517) som alle andre lignende Breve udstedt paa Latin. Originalen er formodentlig tabt, men en Afskrift findes i Langebeks Diplomatarium. Brudstykker af den latinske Text er trykt i Dr. jur. Fred. Carl Munkebergs Afhandling »De unione Calmariense«. Havn. 1749, p. 337—8; i det kongl. Bibliothek findes 3 tyske Oversættelser¹⁾, og Allen omtaler dette og andre Afladsbreve i »De nordiske Rigers Historie 1497—1536«, II, 405 ff. Ved et Tilfælde er jeg i sin Tid kommen i Besiddelse af en gammel dansk Oversættelse, som antagelig kan fortjene her at meddeles.

H. F. R.

Johann Angelus Arcimboldus, Doctor udi begge Slags Retter, Provst udi Arcisate |: een Bye udi det Meylandske |: det Apostoliske Sædes Protonotarius, og dend Helligste Faders i Christo, vor Herres, Herr Leonis dend Tiende, af Guds Forsiun Paves, Referendarius samt Nuncius og Commissarius udi Provintzerne Cöln, Trier, Saltzburg, Bremen, Bizantz |: i dend Franche Comte :| og Upsal, saa og Stæderne Cammerich, Dornich, Mörin eller Tourüenne i det Artoiske, Arras, Cammin og Meissen, og de dertil hørende Stifter, samt i Danmark og Norges Riger, og endelig for alle de, som hisset og her concurrere til at befordre Ste Petri Kirkes Bygning udi Rom, ynsker Dend Durchleuchtigste og u-overvindeligste Fyrste og Herre, Herr Christian, Konge til Danmark ppp: Hans Mayesteets Frue Gemahl, Frue Elisabeth, Dronning sammesteds, saa og Deres Os meget Elskelige Børn, Sønner og Døttre, een ævig varende Velstand i Herren.

Dend oprigtige og brændende Andagt, som I have

¹⁾ Gligas, Katalog over det kgl. Biblioteks Haandskr. III, 1, 49 f.

Vidnesbyrd om at bære for dend Hellige Romerske Kirkke, det Apostoliske Sæde, og forberørte Ste Petri Kirkkes udi Rom dends kostbare og vidtløftige Bygning |: til hvis fremtarv og befordring Vi ere udsendte og committerede i dette allerhelligste Aflads Verk og Embede :| som for dets Skyld ere bevilgede, i det I, efter dend af os giorte skik og anordning, af Eders Kjærligheds overflødighed have contribueret til bemelte Bygnings Indrettelse og reparation, er det, som med ald billighed opmuntrer og foranlediger os til Kiærligen at tilstaa og tillade Eder de Ting, ved hvilke I, effter at I have entlediget og giort Eder løs fra Eders Synders Byrde og Forseelsers tyng, kunde med Guds Naade erholde Fred for Eders Samvittighed og Salsighed for Eders Siæle: saa og Gunstigst at samtykke og bejae Eders ydmygelige begiæring, fornemmelig de, som Vi see Eder at fremføre udaf een brændende Andagt; Hvorfore Vi og have ladet os bevæge af Eders Ansøgninger at tillade, at I maa antage til Eders Skriftefader iblandt Præsterne enten een Leyg eller og een ordineret Mand, af hvad Orden I behager, ja endog af Bette-Brødrene, som, effter at hand flytteligen forhen haver afhørt Eders Bekiendelse, een gang udi Eders Liivs Tiid, og saa ofte, som I det monne begiære, udi de tilfælde, som det Apostoliske Sæde sig ikke haver forbeholden, og i Eders Dødsstund maa meddele Eder een Fuldkommen Aflad og Forladelse for alle Eders Synder, og Eder derfor tilbørligen Frii kiende, samt paalægge Eder een gavnlig og Saliggjørende Pænitente for alle de af Eder begangne Excesser, Laster, Forseelser og Synder, endog de som ere grove og stoore, ja de hvis afløsning det forbenævnte Apostoliske Sæde sig selv kand have forbeholden, om endskiønt de kunde være saa umaadelige, at det Apostoliske Sæde derover med rette burde konsuleres; Desligeste for Kirkkens Ban dog Forbud, endog det slags, som efter eens begiæring og effter de vedkommendes vedtagne foreening er bleven Aabenbarlig udraabt, saa og det slags Band, som kand være paafalden

formedelst eet almindeligt forbud, hvilke Poster ellers hørte forberørte Pave-Sæde alleene til, undtagen om I kunde have giort nogen Stempling imod Pavens hellige Persohn, om I kunde have dræbet Biscoper eller andre høye Prælater, om I kunde have lagt voldsomme Hænder paa nogen af dem eller andre Prælater, om I falskeligen kunde have forvendt de Apostoliske Buller og Breve, om I kunde have giort Hedningene og deres anhangere tilførsel enten med Vaaben eller andre forbudne Ting, saa og sidst om nogle Kiendelser og Bandsættelser kunde være forefaldne formedelst dend hellige Moder Kirkkens Alumina(!), som kunde imod det Apostoliske Forbud være førte til de Troende fra de Vantroes grendser. Hand maa og kand forrette Naderens Sacramente paa alle tiider i aaret |; undtagen paa Paaskedag og i Eders døds time ;| og hvis gode løfter I giøre |; undtagen Løfter om Pillegrims-Reyser paa hinside Havet til den hellige Grav, om at give sig i Geistlig orden, og om at leve i Kydskhed ;| dem kand og formaar hand at forandre til andre Gudelige Gierninger; Desforuden tilstedes det eder, saa længe I lever, at have eet rørligt og flytte Altere med ald behørig reverentz og de tilkommende æres Beviisninger, ved hvilket I kand lade holde Messer paa bequemme og dertil sømmelige Stæder, hvor sligt formedelst Kirkkens Band og Forbud efter dend sædvanlige Myndighed er til een tid afskaffet, naar I ikke have givet anledning til slig Band, dog bør Dørene være tillukte, de Bandsatte og forbudne ey at inklades, og Klokkerne ikke at ringes. Naar fornødenhed effter tidens Leylighed det saa kunde udfordre, maa I ved en bequem og duelig Præst, Leigmand eller anden ordineret Mand, af hvad orden I ville, lade holde bemelte Messer, førend Dagen bryder an, dog at det skeer imod Dagningen, saaledes at det hverken Eder eller den Præst, som det forretter, til nogen brøde eller forseelse kand regnes, og maa sligt forrettes og foretages i Eders daglige Husgesinders nærværelse, naar ikkun de eller en hver af Eder haver ikke givet aarsage til des-

lige Bandsettelse. Desforuden er det Eder, saa længe I lever, og alle dem, som nu ere af Eders Familie eller Hoff, tilladt, at saasom vi have fornummet, at i Eders Lande woxer ingen Oliver, I og de maa i Fastens Tiid lige indtil Palme-Søndag, saa og paa andre Dage, da det er forbudt at æde Melkmad, spiise Smør og Ost, uden nogen andens dertil givne bevilgning, saa og naar I kunde være Svage, dog med begge Eders Læggere deres Samtykke, maa I i den Hellige Dimmel Uge spiise Melkmad, saa og baade de og andre forbudne Tiider nyde Eg og Kiød. I maa og have dend Friihed at udvælge een Kirkke, eller fleere Kirkker, som I Andægteligen udi Fastens tiid eller andre Dage, paa hvilke Meenigheden udj Rom og andre Christi-Troende pleyer at besøge de anordnede Hoved-Kirkker i Rom, for at erholde Aflad og Synders forladelser, saa længe I leve, kunde besøge og derved erholde ligesaa mange og kraftige Aflad og Synders Forladelser, som I kunde erlange, om I hver Dag personligen kunde besøge forbemelte Kirkker i Rom. Saa maa og kand og Eders Legemer, naar I ere døde, begraves tilbørligen i Kirkkerne, med ald Liig-Process, endog i Bands tiider, endskjønt det aff Apostoliske Myndighed særdeles kunde være tillyst, saafremt I ikke giver nogen Aarsag til Bandsetning. Alt dette ovenstaaende bevilge og tilstæde Vi Eder ved nærværende Vores Brev i Krafft af dend Apostoliske Myndighed, hvormed Vi Fuldkommeligen og Specialiter ere forsiunede til dette at forrette. Iligemaade giøre Vi hermed, alt formedelst samme Apostoliske Myndighed, Eder og Eders afgangne Fædre, som ere hendøde i een oprigtig Troe og i Eenighed med Menigheden, vores Hellige Moder, fuldkommelig deelagtige i alle og een hver af de Messer, Bønner, Guds Tiennester, Faster, Kirkke-Discipliner, Hoved Kirkkernes Gudelige besøgelse, Almisser, de Bønner, som giøres for de Dødes Siæle, og alle andre Aandelige gode Ting, som der og forefalder og til evig Tiid kand skee og forefalde i den almindelig hellige stridende Kirkke og dens

Lemmer; Dog maa I vel see Eder fore, at I med Varsomhed og sielden bruger slig Bevilgning før Dagen at forrette Messer; Thi naar Vor Herre Jesus Christus, Guds Søn, Det ævige Lyszets glantz, Hand skal offres i Alterets forretning, sømmer det sig ikke at skeep om Natten og i dends Mørkhed, men om dagen. Herimod bør ey noget foredrages af alt det, som ellers kunde være imod og hinderligt, saasom forberørte vor Herre Paven det udj de vore Embeder givne Bestallings-Breve har vildet og besluttet det alt ey at skulde være til hindring eller nogen forfang. Dets til ydermere bekræftelse have Vi udstedt dette Vort Brev, og hoshængt vor Signete, som Vi i slige tilfælde pleyer at bruge. Givet i Kiøbenhavn Aar Eet Tusinde Fem Hundrede og Sytten, den 10de udi Martii Maaned, udi vor Helligste Herres, Hans Pavelige Sædes Fierde Aar.

L: S: S: S: A.

Nu følger den fulde Aflads Formular.

Dend almægtige Gud og Vor Herre Jesus Christus forbarme sig over Eder og afløse Eder formedelst Hans helligste Liidelses Verdskyld og fortieneste, og Jeg, udaf Hans, hans hellige Apostlers Petri og Pauli og vor helligste Herres Pavens Eder bevilget og mig i denne tilfælde anfortroet magt og myndighed, afløser Eder først af alle Geistlige Kirkkens Band og Domme, som i nogen maade kunde være indkommen over Eder; Dernæst af alle Eders Synders forseelser [og] overtrædelser, som I hiid til dags have beganget, endog grove og de, som det Apostoliske Sæde pleyer at have sig alleene forbeholden! i det Jeg giver Dig Deel i alle de aandelige gode Ting, som forekommer og skeer i dend stridende Kirkke og alle dends Lemmer, alle som nogensinde i efftertiden kand skeep og forekomme, i det Jeg meddeeler Eder evig Fuldkommen Aflad for alle Eders Synder og alle og een hver af de Aflader og Syndernes Forladelser, som pleyer at skeep og foreløbe ved Hoved-Kirrkernes Gudelige Besøgelser udi

Rom, saa og eftergiver Jeg Eder ald straff, som I udi Skiers-ild, for hvis ont I have begaaet, kunde have for-tient, og indlemmer og antager Eder igien til Kirkkens hellige Sacramenter, Eenigheden med de Troende, og dend reenhed og u-skyldighed, i hvilken I vare, da I bleve døbte; Saa at naar I døe, da skal straffens Porte for Eder være lukte, og det lystige Paradises Døre aabnede, og i Eders Dødsstund skal Benaading ikke destomindre være Eder alle Tiider til Salighed forbeholden, i Navn Faders, Søns og Hellig Aands. Amen.

Johann Angelus,

Provst, Protonotarius og det Apostoliske
Sædes Commissarius, med egen Haand.

IX.

Begravelser i Deibjerg Kirke.

Under Koret i Deibjerg Kirke i Bølling Herred, Ringkjøbing Amt, fandtes hidtil (Febr. 1861) en aaben Begravelse, hvori henstode Liig af Personer, hørende til Familier, som have boet paa Deibjerglund, og af Præster i Deibjerg. Lys og Luft fik den igjennem 2 smaa Aabninger, en ved den nordre og en ved den søndre Del, brudte igjennem Kirkens Fod i lige Linie med Kjelderens Loft og med Kirkegaardens Overflade, medens Nedgangen var i Chorsdøren ad en Trappe med hugne Sten med en svær Trælem over. Men da der derfra opkom Liiglugt om Sommeren og Træk om Vinteren, bestemte Synet, at Begravelsen skulde opfyldes. Efterat den fornødne Bekjendtgjørelse var indrykket i Aviserne, skred man til Værket i Begyndelsen af November 1860. Først blev der gravet en stor Grav paa Kirkegaarden, bestemt til at modtage alle Kisterne, og dertil udtoges en Plads, hvor der i Mands Minde ingen Grav var gravet. Derefter ryddedes Gravkjelderens. Den var ikke hvælvet, men havde Bjælkeloft, saa at man havde Grund til at formode, at den engang i Tiden vilde være

styrtet sammen, maaske midt under Gudstjenesten, som det skete i Ringkjøbing for noget over en halv Snes Aar siden, da Gulvet i Kirken pludselig sank midt under Altergangen. Kisterne vare stablede ovenpaa hverandre, saa at de næsten udfyldte Rummet fra Gulvet til Loftet i den lave Gravkjelder, hvori et voxent Menneske ikke kunde gaa opreist. De bares op een for een og hensattes først paa Kirkegaarden for at undersøges, og det afgav et underligt Skue at see de hvide Trækister spredte over de sunkne Grave, medens Arbeidsfolkene bragte det ene Stykke efter det andet op fra Kjelderen og udaf Kirken og lagde det paa Græsset. Af hele Kister fandtes 19, af forskjellig Størrelse deels til Voxne, deels til Børn. De vare af Fyrretræ, nogle af dem aabne med løst Laag eller uden saadant, men de fleste dobbelte og den inderste Kiste næsten i dem alle fuldkommen stærk. Den yderste var derimod i mindre god Stand. De havde været betrukne med et Overtræk af Læder og Klæde, men det hang nu i Pjalter, deels fortæret af Tidens Tand, deels sønderrevet af Ildere, som havde deres Ophold i Begravelsen, og om hvis Nærværelse adskillige i de aabne Kister liggende Æggeskaller og Fjer vidnede. Kun een Dobbeltkiste kom heel ud, paa de øvrige adskiltes Yderkisterne, medens de inderste forbleve hele. De fleste af disse vare fast sammenslaaede, men aabnedes for at eftersee deres Indhold og at lægge Mærke til, i hvilken Ende Hovedet var, men der toges Intet fra de Døde. Nogle vare begede indeni, hvoraf Arbeidsfolkene sluttede, at de deri liggende Personer vare døde af smitsom Sygdom. Ligene fandtes liggende i Humle og Malurt, nogle temmelig vel bevarede, paa Fruentimmerligene fandtes Kapper og Tøiblomster. Et Liig, som laae i en Kiste uden Laag lige nedenfor Nedgangstrappen, en lang Mand med en stor Pibekrave om Halsen, var ifølge den paa Stedet levende Tradition Præsten Jørgen Lanng, død 1755. Af Indskrifter paa Kisterne fandtes kun 2 paa tvende Metalplader, den ene over Jfr. Adelheid Paalen, saalydende:

• Herunder hviler ærlig og welb. Jomfru Aldhiedt Paalen af Waldbierrig, som er fød paa Waldbierrig 161*, død paa Deibierglund 1668 imellem den 18 og 19 Aprili udi hendes Alders 67 Aar. Gud gifue hinder med alle tro Christene en glædelig oc ærefuld Opstandelse paa den yderste Dommedag med alle Guds Udvalde til ævig Tid«.

(Foroven et Timeglas, forneden et Dødningehoved).

Den anden er over Henrik Lange, fordum Herre til Deibierglund og Oldager, saalydende:

• Her ligger begraffven ærlig og wb. Mand Henrich Langhe til Oldagger, Domprovist og Cannicke udi Ribe, som er barnefødt paa Braming af ærlig og wb. Forældre, hans Fader wb. Christen Lange til Braming, fordum Chanicke i Ribe, hans Moder wb. Fru Barbra Wind, Aar 1574 den 8 Aprilis, som døde paa hans Gaard Deibieriglund Juledag imellem 11 oc 12 slet anno 1650 i sin Alders 77 Aar. Gud giffve hannem en ærefuld Opstandelse met alle Guds Børn. Ammen.

(Foroven et Englehoved, ligesaa forneden).

Foruden disse Metalplader, af hvilke den første var løs, den anden fastslaaet paa Kisten, fandtes 6 mindre, deels faste, deels liggende løse i Begravelsen. Paa de 3 af disse fandtes adelige Vaabener, nemlig paa den ene et Hestehoved, saavidt vides Familien Vind, paa den anden en Stige, formentlig Slægten Fasties, paa den tredie 3 Roser, Familien Lange. Paa de 2 andre findes Billeder af Evangelisterne Lucas og Johannes, hiin med Oxen, denne med Ørnen; den 6te er et stort Englehoved med udbredte Vinger. Disse Plader aftoges, forsaavidt de vare faste, og henlagdes indtil videre i det i Degnestolen i Kirken værende Skab; derimod lod man nogle Dødningehoveder af Metal blive siddende paa Kisterne. Af disse var Henrik Langes formentlig den ældste, da den stod under de andre ved en Side, og har han, som byggede Deibierglund, vistnok ladet Gravkapellet indrette. Han laa heel i Kisten med en rød guldbroderet Fløielshue paa Hovedet, og der fandtes endnu

en tynd Haarvæxt paa samme. Da Kisterne vare udbaarne, fandtes adskillige Dødningehoveder og Menneskebeen adspredte paa Gulvet, desuden ogsaa nogle Harebeen, hidrørende fra en eiendommelig Jagt efter Harer, som før nogle Aar siden fandt Sted i Deibjerg. En Vinter, da der var falden en usædvanlig Mængde Snee, forenede adskillige raske Karle sig om at løbe dem trætte, hvorefter de toge dem med Hænderne. Nogle Harer søgte da at undslippe deres Forfølger ved at springe igjennem de aabne Lufthuller ned i Begravelsen. Nogle grebes derved, hvilket gav Anledning til, at Ligkisterne væltedes og kastedes imellem hverandre, andre bleve og døde paa Stedet, fordi de ikke kunde komme op igjen. De adspredte Menneskebeen samledes og bares op i en tom Barnekiste, der blev heelt fuld af dem. Derpaa nedsattes Kisterne i den kastede Grav med Hovedet i Vest og Benene i Øst i 2 Rader ovenpaa hverandre. Ved Siden af lagdes Dødningebenene fra Kapellet samt de af Graven opkastede Menneskebeen, som efter deres Tilstand maatte have ligget saare længe i Jorden. Derovenpaa lagdes samtlige løse Brædder af Yderkisterne, hvorefter Graven tilkastedes. Den er kjendelig ved sin Størrelse og befinder sig lige ud for den søndre Side af Kirkens Chor. Endelig opfyldtes Begravelsen med Grus, Jord, Steen og Murbrokker fra Kirkegaarden. Saaledes ville de Døde ikke længere som før være til Besvær for de Levende, ei heller disse forstørre hines Ro. —

Deiberg Præsteg, d. 9. Sept. 1861.

A. C. Jungersen.

Erindringer om den kirkelige Bevægelse paa Mors 1881—83.

Af afdøde Pastor Ludvig Hertel¹).

Den 10. Juli 1879 blev jeg udnævnt til Sognepræst for Vejerslev-Blidstrup på Mors; men da jeg på den Tid var Vikar for en lollandsk Præst, der brugte Bade i Norge, trak det ud til henimod Slutningen af September, inden jeg kom til Mors, og der kom jeg med megen Spænding og blandede Forventninger. Jeg vidste, at P. C. Kierkegård havde kaldt Mors (ligesom Irland i gamle Dage) »insula sanctorum» (de helliges Ø), og at der var en stærk kirkelig Bevægelse med Valgmenigheden i Øster Jølby som Midtpunkt, og en Kreds af gode og dygtige grundtvigske Præster; men jeg havde også hørt adskilligt om, at de var svært ivrige på Øen, og jeg blev just ikke gladere, da Ludvig Schrøder engang sagde til mig: »Nu gælder det! På Mors er der en stærk Folkebølge, som enten bærer op eller knuser.» Begge Dele fandt jeg lidet ønskelige, da jeg helst vilde gå min Gang og bevare min personlige Ejendommelighed uden at blive populær og båret af Folkebølger eller knust.

¹) Efterfølgende Erindringer er os meddelt af Pst. Hertels Svigersøn, Hr. Paul Eller, Sognepræst i Nørre Vium, ledsagede af en Del Breve og Aktstykker, af hvilke her dog kun et Udvalg kan meddeles. Heldigst havde det været, om disse af Forfatteren havde været mere indarbejdet i Fremstillingen; men det kan ikke godt ske ved en fremmed Haand.

H. F. R.

Nå, det gik ikke, som der blev spået; jeg blev hverken hyldet eller knust; men derimod kom jeg langt over Forventning, underlig nok, således ind i Bevægelsen, at jeg en Tid kom til at stå i den lidet misundelsesværdige Stilling at være Mellemand mellem den kirkelige Bevægelse og de kirkelige Myndigheder, uden at kunne give nogen af Parterne helt Ret; og hvad jeg da oplevede, har jeg følt mig forpligtet til at offentliggøre, ja, er også bleven opfordret til det, men har trykket mig ved det af Hensyn til Biskop Lind og Provst Cederfeld de Simonsen, der begge viste mig stor Venlighed og Hensynsfuldhed trods de forskellige Standpunkter, så jeg kan ikke mindes dem uden Taknemlighed, hvor lidt jeg end var enig med dem.

Årene er gåede og Minderne er afblegede, og dog foretrækker jeg at skildre mine personlige Oplevelser, når jeg, efter Anders Dissings Ønske fremlægger de Aktstykker fra den Tid, jeg har opbevaret, tilligemed den nødvendige Oversigt, der må med, for at man skal kunne forstå Aktstykkerne¹).

Det, som gav mig mest Mod, da jeg rejste til Mors, var, at der var en Præst deroppe, jeg havde kendt og holdt af fra min tidlige Ungdom, nemlig Valgmenighedspræsten Rasmus Lund, som før 1864 havde været Kapellan i min Faders Nabopastorat i Sønderjylland, og som jeg tidt havde truffet den Gang. Nogle af de andre Præster havde jeg truffet enkelte Gange, men ham kendte jeg og glædede mig til at træffe, og det var vel også ham, der bragte mig sammen med de fleste af de andre grundtvigske Præster, hos hvem jeg i det hele fik en god og hjertelig Modtagelse, så jeg snart følte mig vel iblandt dem; men hertil bidrog måske også min Stilling den Gang som Sekretær for Santhalkomitéen, da Santhalmmissionen siden Børresens Besøg 1877 havde faaet mange Venner på Mors.

¹) Som tidligere er bemærket har Red. maattet indskrænke sig til et Udvalg af de foreliggende talrige Aktstykker, der forhaabentlig fremtidig vil finde Plads i et offentligt Arkiv.

De grundtvigske Præster havde Overtaget på den Tid blandt Øens 18 Præster, idet der gennemsnitlig i de År, jeg var der, var 10 grundtvigske Præster, som man vil se af nedenstående Liste, ordnet efter Alder.

1. E. V. A. Rambusch, f. $\frac{4}{10}$ 1821, Sognepr. Ø. og V. Assels $\frac{17}{4}$ 71, forflyttet efter min Tid, senere død.
2. Rasmus Lund, f. $\frac{9}{1}$ 1827, Valgmenighedspr. i Ø. Jølby $\frac{29}{11}$ 1871, senere død.
3. H. B. Lillelund, f. $\frac{24}{12}$ 1827, Kap. i Ø. V. Assels 66, Sognepr. Frøslev-Møllerup 69, Sp. Tæbring-Outrup-Rakkeby 1878, afsk. 1902, senere død.
4. C. J. A. Sørensen, f. $\frac{16}{12}$ 1829, Sp. Karby-Hvidbjerg-Redsted, afsk. 1900, senere død.
5. P. A. Ingerslev, f. $\frac{2}{11}$ 1833, Sp. Alsted-Bjergby 69, Tødsø-Erslev 77, Barrit-Vrigsted 83, død der.
6. Kr. S. Borgen, f. $\frac{12}{10}$ 1841, Sp. Alsted-Bjergby 75, Røgen-Sporup 1880, Lejrskov-Jordrup 1899.
7. L. V. Hertel, f. $\frac{27}{3}$ 1844, Sp. Vejerslev-Blidstrup 79, S. Vissing-Voerladegård 84, Brænderup 88 [død der $\frac{10}{8}$ 1909].
8. F. S. O. A. P. Nygård, f. $\frac{1}{5}$ 1845, Res.-Kap. Karby-Hvidbjerg-Redsted 75, Sp. Frøslev-Møllerup 78, Valgmenighedspr. Sdr.-Nærá 82, død der.
9. H. V. Hansen, f. $\frac{4}{1}$ 1847, R.-Kap. Nykøbing-Lødderup Elso 78, Spr. smstds. 97.
10. N. F. S. G. G. B. Barfod, f. $\frac{16}{8}$ 1848, Sp. Flade-Dråby 81, Hjørlande 84, Gelsted-Rørup 1900.
11. W. M. S. Thomsen, f. $\frac{23}{4}$ 1849, Kap. p. l. Sejerslev-Ejerslev-Jordsby 78, Sp. Øsløs-Vesløs 83, senere død.
12. J. K. Jansen, f. $\frac{25}{8}$ 1849, Sp. Alsted-Bjergby 81, Tødsø-Erslev 98.

Det var noget forskelligt, som disse stillede sig til hverandre indbyrdes og til Valgmenigheden. Rambusch, den ældste, en hjertelig rar, men noget tung Natur, har måske været en enkelt Gang i Valgmenigheden, men ikke

i min Tid, havde næppe Omgang med andre grundtvigske Præster end mig, der var hans Nabo, og måske en enkelt Gang med Lillelund; men han stillede sig venligt, og var der noget paa Færde, hvor vi vilde have ham med, sendte vi ikke forgæves Bud. Anderledes med Barfod, der straks kom paa Kant med Valgmenigheden.

Vi andre sluttede os sammen, havde et Konvent, hvis Møder dog efterhånden hørte op; men de fleste af os kom ret jævnligt sammen, og vi havde vort fælles Samlingssted i Valgmenigheden ved de store Møder i Ansgarskirken eller Forsamlingshuset, og der talte de fleste af os. Således plejede jeg, om jeg husker ret, at tale for Santhalmissionen ved Hellig tre Kongersmøderne i Ansgarskirken.

Da jeg kom til Mors, var Stillingen meget skarp mellem de grundtvigske og ikke-grundtvigske Præster. Havde vi vort Konvent, så havde de deres, hvortil Barfod hørte, og mellem de to Kredse og Konventer var et svælgende Dyb befæstet, så ingen kom fra det ene Konvent til det andet uden Thomsen, der var Medlem af begge Konventer. Måske kom enkelte af de to Grupper sammen, således Barfod og Ingerslev, og Provst Cederfeldt de Simonsen viste mig stor Gæstfrihed, ligesom han også overtog Vikartjeneste for mig, medens jeg var til det store Askovmøde 1881.

At Stillingen var noget skarp i al den Tid, jeg var paa Mors, var egentlig ikke underligt; thi det fremgaar af Lunds Skrift »Min Afsked som Valgmenighedspræst paa Mors« (Kolding 1883), at Kampen allerede var begyndt, fordi Lund tog Konfirmanderne til Alters umiddelbart efter Konfirmationen og uden Absolution, som Skik og Brug var i Sønderjylland, hvor han havde været Kapellan; og tager jeg ikke meget fejl, var der allerede da forefaldet noget, som satte ondt Blod, idet Provsten vilde syne Ansgarskirken; men Menighedsrådet indsendte en Forespørgsel til Ministeriet om hans Ret dertil. Ministeren svarede aldrig, og da så Provsten alligevel vilde syne Kirken, låsede Menighedsrådet Kirkedøren, der ellers altid stod åben. Der blev sagt, at

dette var den egentlige Anledning til, at Altergangen på Konfirmationsdagen blev påtalt. Vist er det dog, at Provsten nok kunde være frisindet. Jeg forandrede Gudstjenestetiden uden Ansøgning, og det blev ikke påtalt. Da jeg engang spurgte Provsten, hvorfor det fik Lov at gå stille af, svarede han, at jeg havde jo gjort det af rent praktiske Hensyn, og mine Sognefolk klagede ikke. «Ja, Lund havde jo også taget praktiske Hensyn, mon da hans Menighed havde klaget?» «Nej, men det var noget helt andet».

Alle de Spørgsmål, der kom op, blev naturligvis drøftede i de to Konventer, og Stillingen blev skarpere. Planen til Askovmødet 1881 blev vistnok lagt på Mors, Indbydelserne udgik, om jeg husker ret, fra Rasmus Lund og Fr. Nygård, og vi har adskillige Præster fra Mors, der var med. Borgen, der da havde forladt Mors, R. Lund, Fr. Nygård, Ingerslev, Thomsen og Chr. Sørensen underskrev den store Askovadresse, der indeholdt 8 Punkter, Rambusch og jeg den lille Adresse, der kun indeholdt 3 Punkter; men der var ikke Spor af Personsanseelse hos Ministeriet. Vi fik alle, hver især, den selvsamme Næse (af 7. Sept. 1881). De fleste kvitterede for Modtagelsen. Således var R. Lund og Fr. Nygård med til at lægge for i en Protest i Dansk Kirketidende for 16. Oktober sammen med Birkedal og Hoff; senere i Dansk Kirketidende for 6. Novb. en hel Mængde Præster, deriblandt Borgen, og i D. Kirket. for 13. Novb. en Erklæring, underskrevet af Rambusch, Ingerslev og mig. Nogen Erklæring fra Chr. Sørensen og Thomsen har jeg ikke kunnet finde; Thomsen har måske været betænkelig af Hensyn til sine Ansøgninger; men Sørensen har dog vistnok givet Kvittering.

Næste År var vi d. 19. Januar samlede hos Pastor Vilh. Hansen og underskrev alle 10 grundtvigske Præster — Barfod var ikke indbudt — en Henvendelse, saa vidt erindres, til et Rigsdagsudvalg angaaende et da foreliggende Lovforslag vedrørende Konfirmationen.

Henvendelsen vidner om den Bevægelse, der var op-

kommen blandt de grundtvigske Præster paa Mors, og den Trang, vi følte, til at give vore Anskuelser tilkjende vedrørende de her brændende Spørgsmaal. Bevægelsen forøgedes, da Lund havde taget en 12 Års Dreng til Alters, og Ministeriet havde givet ham Valget mellem en Bøde på 100 Kr. til Statskassen eller Tiltale for en Provsteret, og han valgte Bøden, som det fremgår af Skrivelsen, der er anført i Lunds nævnte Skrift S. 44. I den Anledning skrev jeg en Artikel, »Altergangens Aldersgrænse«, der blev optagen i Dansk Kirketidende 17. Sept. 1882, ikke fordi jeg kendte noget til det foreliggende Tilfælde eller vilde udtale mig om Lunds Færd, men fordi jeg mindedes, at jeg selv som 12 Års Dreng havde følt mere Trang og været mere skikket til at gå til Alters, end da jeg fik Lov til det.

Forholdene blev imidlertid mere og mere tilspidsede, og de, som læser Lunds Skrift, vil kunne forstå, at vi, som ved Meddelelser både fra ham og Provst Cederfeld kunde følge Udviklingen, ikke kunde blive overraskede, da en kongelig Resolution af 20. Januar 1883 »bifaldt« Ministeriets Indstilling, at den Lund meddelte Stadfæstelse som Valgmenighedspræst »må tages tilbage, således at som Følge deraf bemeldte Menighed som sådan ikke længere erkendes som særligt Led af Folkekirken«. Biskoppen skrev straks efter, d. 26. Januar, et Hyrdebrev til Valgmenigheden, hvori det hedder: »Det er min Skyldighed, hvor lidet end min Stemme måtte høres, at formane Medlemmerne af Valgmenigheden på Morsø og i Thy at søge sig en anden Præst. Dersom de slutte sig til Hr. R. Lund som deres Præst, danne de med ham ikke længere et Led af Folkekirken, men et Parti udenfor Folkekirken, om hvis Anerkendelse af Staten der for det første næppe vil blive Tale.« (Se Lunds Skrift S. 56—58).

Valgmenigheden samledes derpå til et Menighedsmøde Søndagen d. 4. Februar, hvor der ikke blev prædikeret, men holdt Skriftetale og en vældig Altergang, der varede et Par Timer. Derefter blev der holdt Menighedsmøde, og »Morsø

Folkeblad« kunde meddele: »Her herskede fuldstændig Enighed om, at man som en fri Menighedskreds vilde vedblive at samles om Herrens Ord og Nådemidler og benytte Lunds Tjeneste derved, men uden nogen Udrædelse af Folkekirken. De fleste var enige om, at Dagen . . . vilde komme til at stå som en af de skønneste Dage, Menighedskredsen nogen Sinde har oplevet.« (Dansk Kirket. 1883 Sp. 126).

Den 10. Februar sendte Menighedsrådet et Svar paa Biskoppens Hyrdebrev, og deri hed det: »Menigheden her på Morsø har . . . enstemmig besluttet fremdeles at samle sig om Ordets Forkyndelse og Herrens Nådemidler ved Lunds Betjening, uden derfor at ville skille sig ud af Folkekirken. Og vi erkender ikke nogen Lov, som giver de kirkelige Myndigheder Ret til at udsætte dem, der ikke selv melde sig ud, fordi de véd sig venlig forbundne med Folkekirken og er i fuld Overensstemmelse med Menigheden i denne.« (Dansk Kirket. 1883 Sp. 146—48).

Nå, fuldt så højt oppe, som disse Udtalelser lød, fandt vi Præster ikke Stemningen, hvor vi kom frem, men mere en hjertelig Trang til at vise, at vi vilde bevare Fællesskabet med dem, hvad vi jo inderlig gerne vilde. Når man undtager Fr. Nygård, der altid talte og skrev i meget høje Toner, og måske Lillelund, der nok til Tider, hvor kærlig og besindig han end var, kunde bruge vel stærke Udtryk, var der vel næppe nogen af os, der helt kunde give Lund og Menigheden Ret. Personlig kendte næppe nogen af os Forholdene ved de Altergange, der havde været Genstand for Påtale, og om der også i enkelte Tilfælde havde været en Trang, som det blev en alvorlig Præsts Pligt at imødekomme, lød der så alvorlige Vidnesbyrd om, at den i andre Tilfælde havde været fremkunstlet, så vi Præster måtte blive betænkelige, og de fleste af os havde vel nok et Indtryk af, at den ellers så besindige Lund, dels ved Provstens Optræden, dels ved stærke Opfordringer, havde ladet sig forcere frem en Del, og dette Indtryk stadfæstedes, da en Del af Menigheden i Thy, deriblandt nogle

af dem, der havde været aller ivrigst straks, nu trak sig tilbage og sluttede sig til den Henriksenske Bevægelse. På den anden Side kunde vi aldeles ikke give Myndighederne Medhold, og jeg mindes således en Samtale, jeg nogle År efter havde med en Provst, der var nøje kendt med de sønderjydske Konfirmandaltergange. Han spurgte: »Tror De ikke, at det hele Spektakel var faldet væk, hvis der havde stået en Provst, som havde taget jævnt og fornuftigt på Konfirmandaltergangene og ikke lavet Dogmatik af dem?» Mit Svar var: »Jo, aldeles afgjort«. Vor Opgave måtte derfor være at mægle og se, om vi ikke til begge Sider kunde berolige Sindene, så der blev en Forsoning, og Lund og Menigheden atter fik Anerkendelse.

Vi var derfor i Begyndelsen glade ved en Erklæring, der paa Forslag af Vilh. Birkedal blev vedtaget ved et Møde i København d. 12. Februar, hvori det bl. a hedder: . . . »Vi kunne ikke andet end for vort Vedkommende gøre gældende, at vi naturligvis betragte Valgmenigheden på Mors som stående på samme Kirkegrund som hele den troende danske Menighed, og at derfor det samme Broderbånd binder os sammen som før, samt at vi ville bevare det gamle Fællesskab ved »Bad og Bord« og overalt, hvor vi mødes i Jesu Navn« (D. Kirket. 1883, Sp. 148—49).

Vi kunde imidlertid ikke slutte os til denne Udtalelse, da vi havde fået andet at tænke på; og efterhånden fik også Erklæringen et komisk Anstrøg, som gjorde, at den blev adskilligt mere til Skade end til Gavn; thi, skønt »de Præster og Lægfolk«, som vilde underskrive den, skulde sende »Højskolebladet« deres Navne inden 9. Marts, blev Bladet ved at sende lange Lister, helt hen på Sommeren, ja til Slutningen af August. Om Stemmerne nogen Sinde blev talt, véd jeg ikke; men en sådan Masseerklæring var selvfølgelig ikke heldig. Det, der umuliggjorde os en Tilslutning til Erklæringen, men stillede ganske andre Krav, var en Skrivelse, Provst Cederfeldt de Simonsen, under

3. Februar tilstillede samtlige Præster på Mors, og som skal meddeles her efter Dansk Kirket. for 1883 (Sp. 143—45).

»Til muligvis ønsket Vejledning for Præster her i Provstiet meddeles herved ifølge Biskoppens Skrivelse til mig af 31. f. M., som jeg i Dag har modtaget, følgende:

»Dåbshandlinger, der for Fremtiden måtte udføres af forhenværende Valgmenighedspræst Lund, indføres i vedkommende Kirkebog som »Hjemmedåb«, og derom underrettes Børnenes Forældre. Attester af Lund om de Børns Religionskundskaber, der er undervist i Privatskoler, er for Fremtiden ugyldige. Ligeledes er hans Konfirmationsattester ugyldige, dog bør Præsten i en Anmærkning under Årets konfirmerede anføre de af Lund konfirmerede Børn.« (Jvf. Min. Skrv. af 24. Maj 1866). »Lund er uberettiget til at udføre Begravelsesceremonier på Kirkegården, dog kan han læse et Fadervor ved Graven, og vedkommende Sognepræst kan tillade Følget at afsynge en for ham opgiven Salme. Vedkommende Præst må ikke lade Liget begrave på Kirkegården, førend den befalede Dødsattest såvel som Bevis for, at Dødsfaldet er anmeldt for Skifteretten, er ham forevist« (Min. Skriv. af 7. Januar 1862 og 4. Oktober 1867).

»Ingen Præst af Folkekirken kan prædike eller udføre nogen kirkelig Handling i Valgmenighedskirken i Ø. Jølby; han kan heller ikke lade Lund prædike eller udføre nogen kirkelig Handling i sit Sted, og han kan ikke kommunikere hos Lund«.

»Det vil være alle Folkekirkens Præster bekendt, at når en til Folkekirken hørende og en fra Folkekirken udtrådt Person begære Ægteskab, er vedkommende Præst ikke forpligtet, men berettiget til at foretage Vielsen.«

»Dersom nogen af den forhenværende Valgmenighed melder sig hos Præsten i det Sogn, hvor han bor, for at denne skal udføre en kirkelig Handling for ham, betragtes han som tilhørende Folkekirken; men ny Sognebåndsløsning behøves ikke. Henvender han sig derimod til en anden Præst, behøves ny Sognebåndsløsning. Idet jeg meddeler

dette, undlader jeg ikke at tilføje, at jeg har fået Ordre til at affordre forhenværende Valgmenighedspræst Lund de af ham førte, for Valgmenigheden i Øster Jølby autoriserede Kirkebøger, hvilke i Fremtiden skulle opbevares hos Sognepræsten i Galtrup«.

Alt dette måtte berøre os meget pinligt, navnlig den anf. Bestemmelse om, hvad «ingen Præst af Folkekirken kan». Alle havde vi gået til Alters hos Lund i Ansgarskirken; han havde prædikeret i vore Kirker, og vi talte i hans, de nærmest boende havde hjulpet ham, og en Afbrydelse af dette Forhold kunde vi ikke ret vel finde os til Rette med, medens vi på den anden Side ikke vilde Strid med vore Foresatte, men håbede at kunne fremkalde en Forsoning.

Noget måtte der imidlertid gøres, og vi grundtvigske Præster samledes d. 14. Marts, vistnok hos Lillelund i Tæbring Præstegård; men medens vi det foregaaende År havde været 10, da vi samledes hos Vilh. Hansen og vedtog Henvendelsen af 19. Jan. 82, var vi nu kun 6. R. Lund kunde selvfølgelig ikke deltage i Forhandlingen om de foreliggende Spørgsmål; Fr. Nygård havde, som før omtalt, forladt Mors; Rambusch stod ikke i et sådant Forhold til Lund og Valgmenigheden, at han kunde ønske at være med, og Vilh. Hansen var syg.

Måtte vi end savne Vilh. Hansen, var han dog på en Måde alligevel med; thi fra ham forelå et udmærket Forslag til en skriftlig Henvendelse til Biskop Lind (Bilag 1), og det var let nok at blive enige om at underskrive Henvendelsen, måske med enkelte Ændringer, hvad jeg dog ikke husker nøje. Men saa forelå der en anden Vanskelighed. Meningen var, at Henvendelsen skulde overbringes Biskoppen af to Præster, der så skulde forhandle mundligt, og disse to Udsendinge var egentlig selvskrevne. Den ene skulde være Forslagsstilleren, Vilh. Hansen, den mest begavede af os alle og Biskoppens Øjsten, i de senere År som bekendt Bispeæmne, og den anden skulde

være den milde, kærlige Peder Ingerslev; men det så ikke ud til, at der i lange Tider kunde blive Tale om, at Vilh. Hansen kunde rejse, og man valgte da — mig. Dette voldte mange Betænkeligheder hos mig. Jeg vidste, at jeg ikke på nogen Måde kunde erstatte Vilh. Hansen, og hertil kom, at jeg boede langt borte fra Valgmenigheden, havde ikke nær det Personkendskab som de andre, og at jeg vel nok var den mest konservative, så jeg f. Eks. havde måttet døje ikke så lidt af Vennerne, fordi jeg havde underskrevet den lille og ikke den store Askovadresse, idet jeg havde ladet mig skræmme af N. Lindbergs Fortolkning af Præstefrihed, der hjemlede Muhamedanere Ret til at blive Præster i Folkekirken. Men alle mine Indvendinger hjalp ikke. Ingerslev vilde ikke rejse alene og burde ikke heller lades ene, og de erklærede alle, at de var mer eller mindre på det sorte Brædt hos Biskoppen — hvad jeg senere fik stadfæstet, som man vil få at se, — hvad jeg ikke var. Jeg gav da efter, og det blev besluttet, at Ingerslev og jeg skulde rejse til Ålborg på Underskrivernes Vegne og forhandle med Biskoppen, og Ingerslev skulde da som den ældste og Valgmenighedens Nabo være den egentlige Ordfører.

Som det fremgår af Ingerslevs Beretning (Bilag 3), var vi først Onsdagen d. 28. Marts hos Provsten, der modtog os meget venligt, men ellers var skrap nok. Han kendte vor Henvendelse og havde skrevet en Erklæring, som vi nægtede at medtage, da han havde læst den for os. Senere afdæmpede han sin Erklæring; men de Vilkår, han da bød, var just heller ikke læmpelige og kom da heller ikke til nogen Forhandling, i det mindste medens jeg var paa Mors.

Søndag d. 1. April om Aftenen rejste vi til Ålborg med vor Henvendelse, underskrevet af os 7 grundtvigske Præster og en Erklæring fra Rambusch (Bilag 1). Ingerslev har givet en saa fyldig Beretning om vor Forhandling med Biskop Lind (Bilag 3), at jeg ikke har stort at tilføje ud over min Bemærkning i Beretningens Slutning. Kun mindes jeg tydeligt, at Biskop Linds Ansigt blev stramt, da Ingerslev

overrakte ham Andragendet, og det var kendeligt, at det var ham alt andet end behageligt at svare skriftligt (Bilag 2). Der var derfor heller ikke, da vi kom igen og havde den anden Samtale, nær den Hjertelighed over ham som om Formiddagen, om han end var meget venlig.

Besøget hos Biskop Kirkegård står for mig, som for Ingerslev, som et uforglemmeligt skønt Minde. Han havde ordineret mig alene i Hjørring, var som en Fader for mig, medens jeg var Kapellan i Vendsyssel, og senere havde jeg nogle Gange været sammen med ham, således i Kolding ved Modtagelsesmødet for Børresen, 1877, hvor han prædikede, og hvor jeg havde en meget karakteristisk Samtale med ham (se mit Skrift: Santhalmissionsbevægelsen i Danmark I, S. 84—85) og hvor han holdt en uforglemmelig Tale (samme Skrift S. 90—91). Vort Besøg hos ham blev mit sidste Møde med ham, og skønnere Afslutning kan jeg ikke ret vel tænke mig.

Da Ingerslev og jeg kom tilbage til Nykøbing med Biskop Linds Svar (Bilag 2), måtte Ingerslev straks hjem, medens jeg rejste til Ø. Jølby, hvor der var begyndt et Møde, og hvor vi skulde mødes den næste Dag. Ingerslev overgav mig derfor selve Biskoppens Svar i Original, og jeg skulde vise Provsten og Vilh. Hansen det, før jeg rejste videre. Provst Cederfeld var åbenbart meget misfornøjet med Biskoppens Svar, men bad om en Afskrift, som jeg lovede ham. Vilh. Hansen modtog mig med megen Spænding. »Hvad Besked fik I så?« Jeg kunde jo egentlig kun svare: »Vi fik egentlig ikke anden Besked, men det er da altid noget, at kan betyder ikke må.« Han blev først vred, da han mente, at jeg vilde gøre Løjer, hvad jeg jo på en Måde også vilde; men da han havde læst Svaret, brød han ud i megen Munterhed, en Munterhed, som gentog sig i Ø. Jølby, som der jo i det hele er gjort en Del Løjer på den elskværdige Biskops Bekostning over det uheldigt formede Svar, at »kan« betyder ikke det samme som »må«.

Det blev besluttet i Ø. Jølby, at vor Henvendelse til

Biskoppen og hans Svar skulde trykkes i 50 Eksp. og sendes til forskellige af vore Venner med Begæring om deres Udtalelser derom. Jeg har bevaret Svar fra Otto Møller, Gylling (Bilag 4), Jens Nørregård, Testrup, Vilh. Birkedal, Kirkely (Bilag 5), Ernst Trier, Vallekilde, og Pastor Hoff, Ubberup. Det fremgår af disse Svar, at Spørgsmålene har været de samme til alle; men de foreliggende Svar er jo ganske vist så forskellige, at de ikke kunde blive meget vejledende, og således har det vel været over hele Linien. Det værste ved Udsendelsen af det lille Skrift var, at jeg i min overdrevne Ærlighed var så uforsigtig at vælge den Form for at sende Provsten den lovede Afskrift af Biskoppens Svar, at jeg sendte det lille trykte Skrift. Dette var meget urigtigt gjort, thi han har naturligvis fattet Mistanke, har klemt på Biskoppen, og Følgen blev en Skrivelse, der bragte Forhandlingen ind i et nyt Spor.

Provsten havde tidligere været noget påvirket af Samtaler, dels med Vilh. Hansen i Nykøbing, dels med Ingerslev og mig, og havde da opstillet tre Alternativer for Sagens Behandling i en noget modereret Form; men nu var der ikke mere Tale om noget af den Art¹).

Ingerslev og jeg var meget forknytte over denne Vending i Forhandlingerne, og søgte ved gentagne Forestillinger at bevæge Biskoppen til at betragte Sagen fra vort Synspunkt, men uden at vor Hensigt opnåedes. Da et »Bethesda-møde« i København forberedtes, har jeg vistnok forhandlet med Thomas Rørdam om, at Ingerslev og jeg kunde

¹) Naar man nu upartisk betragter Sagen, kan man egentlig ikke undre sig over, at Autoriteterne var bleve stødt ved, at de grundtvigske Præster uden Biskoppens Tilladelse havde ladet hans i Hast affattede Svar aftrykke og udbrede; thi at Aftrykket bar den Paategning: »Nærværende Meddelelse maa ikke offentliggøres i noget Blad eller Tidsskrift, hverken helt, delvis eller uddragsvis« — betydede ikke meget, naar Aftrykket faktisk sendtes omkring i Landet til mange forskellige Mennesker.

få Adgang til et af de forberedende Møder af dygtige og ansete Mænd af alle Retninger, for at vi kunde forelægge Morsø sagen for dem i et privat Møde og vinde dem for et Forsøg paa Mægling. Men som Sagen nu udviklede sig, var jo alt sligt umuligt. Hvorledes det gik til med Ingerslevs og min Fællesskrivelse, husker jeg ikke. Der foreligger et Udkast med min Hånd og Rettelser med Ingerslevs, og en Del ligner det Skrivelsen, som den afsendtes; men der er mange Tilføjelser og Forandringer. Om Ingerslev lavede et nyt Forslag, som jeg tiltrådte, eller om vi udarbejdede et i Fællesskab, husker jeg ikke. I et Brev fra Vilh. Hansen er der Tale om et Møde af os 7 Præster i Alsted. Dette blev udsat, men Meningen var, at vi skulde samles og underskrive en ny Fællesudtalelse; men som Sagerne nu kom til at stå, blev Mødet og Fællesudtalelsen fuldstændig opgivet, og i Stedet derfor kom et Vennemøde på Mors, hvor der påtænkte Demonstrationer af forskellig Art, noget jeg havde antydnet i et af mine Breve til Biskoppen.

Den 18. og 22. Maj mødte Fr. Nygård i »Højskolebladet« med en Artikel med Overskrift »Morsmenigheden og Bisperne«, hvorledes man »i disse Dage må være med til at få rammet Pælen igennem Bispemyndighedens og Bispensansvarets Spøgelse, så vi snarest kan blive fritagen for at ofre det en Tanke«, og hvor Grundtanken i hele Artiklen er at påvise Nødvendigheden af, at »alle milde og sandhedskærlige danske Mennesker i disse Dage samles om et alvorligt Arbejde for at få Præstefrihed i den danske Folkekirke«. D. 1. Juni bragte »Højskolebladet« et Aftryk af Indbydelsen til Vennemødet d. 13. og 14. Juni fra Menighedsrådet, så Indbydelsen, der hidtil var udsendt privat, nu blev offentlig og gjaldt alle Frimenighedens »kirkelige Venner«. Det hedder i Indbydelsen: »Vi ønsker et venligt Møde med dem (d. e. »de kirkelige Venner«) for at styrkes ved Følelsen af Fællesskabet og for at samtale med dem, navnlig også om de nuværende Kår i Folkekirken, om Ar-

bejdet for friere Forhold i denne og Udsigterne derfor i Fremtiden«.

Det var ikke underligt, om man, efter dette og Rygterne om forskellige Planer, der selvfølgelig var i Omløb, var noget bange for mulige Demonstrationer. Det gik dog, saa vidt jeg husker, mere stille af, end man kunde vente. Der var mødt 250 Gæster fra Landets forskellige Egne, deriblandt 24 Præster, og der var et Par Hundrede til Alters, deriblandt flere Præster, men ingen Morsopræster. Ved selve Mødet i Forsamlingshuset, hvor der var omtrent 1000 Mennesker, husker jeg, at »Lille Ole« i sin Naivitet var lidt højt oppe og fortalte, at på hans Rejser havde Folk sagt til ham, at det, der var sket her, var den største Bedrift, Guds Menighed havde øvet siden Apostlenes Dage, og at det var kun på Mors, noget så stort kunde ske, hvilket ret havde ladet Ole føle Storheden af, hvad der var udført; men tillige havde han følt sig ydmyg og lille. Om der end ikke var andre, der kom så højt op, har jeg et Indtryk af, at Stemningen var rolig, men temmelig høj.

Det, jeg husker bedst, er, at Ingerslev og jeg blev anmodede om at fortælle om vor Rejse til Biskoppen, vor senere Forhandling med ham og de afæskede Erklæringer om Vanskeligheden ved Præstestillingen på Mors. I sin Tale tillod Ingerslev, Menighedens gamle, prøvede og trofaste Ven, sig at sige Menigheden nogle Sandheder, som var meget ilde hørte, og der lød derfor nogle Mishagsråb. For mig var der ingen Anledning til sligt, og da jeg fortalte om, hvad jeg i min Erklæring havde skrevet om det, der havde tiltalt og draget mig til Valgmenigheden, lød der stærke Bifaldsråb, og jeg tror næsten der blev klappet, da jeg gik ned fra Talerstolen, en Hyldest, jeg ellers ikke er vant til. Ingerslev, der vistnok havde fået at vide, at han var indstillet til Embedet i Barrit — Udnævnelsen kom d. 18de — og som derfor følte det som sine gamle Venners Afsked, kom noget bitter hen til mig og lod mig vide, at jeg bare ikke måtte tro, at den Jubel var ment som en

Hyldest til mig; det var blot for at drille ham nu til Farvel. Jeg svarede ham, at både Modsigelsen og Bifaldet vist skyldtes Gæsterne, som ikke kendte Forholdene, og at jeg i hvert Tilfælde nok skulde vogte mig for at sætte den Hyldest for højt; for jeg var klar over, at den vilde få en brat Ende; men jeg bad ham ikke at tage sig Modgangen for nær, for han vidste jo, at hvad han havde gjort, var gjort for Guds Ansigt.

Nå, jeg tror nok, hans Venner gav ham Oprejsning; men jeg har tidt måttet tænke på dette, thi Året efter rejste jeg fra Mors med en lignende Bitterhed i Sindet.

Hvad Udfaldet af Mødet angår, da synes der at have foreligget et Forslag fra Fr. Nygård, altså til en Udtalelse om Præstefrihed, men det blev forkastet; derom husker jeg dog intet nærmere. Derimod fortæller Meddeleren i »Højskolebladet« (Fr. Nygård) og »Dansk Kirketidende« (R. Lund) om Mødet, at Lund og hans Menighed med kendelig Tilslutning fra Forsamlingen fremsatte følgende Udtalelse:

»Vi er glade ved ethvert Arbejde for god og gavnlig Frihed indenfor Folkekirken, også særlig for de Friheder ved Nadverbordet, som Livet her har krævet. Men vi tør ingenlunde indtage en sædvanlig Stilling i Folkekirken uden som en fri Menighedskreds, på hvis Tjener ingen anden Løfteforpligtelse lægges end en ærlig Forkyndelse i Overensstemmelse med Menighedens hellige Skrifter og Tjenesten ved Nådemedlerne efter Herrens Indstiftelse«. (Dansk Kirke-tidende, Sp. 491—92).

Jeg sendte Th. Rørdam en Meddelelse om Mødet, og han svarede med et Brev (Bilag 12), som har sin Interesse derved, at det utvivlsomt er et Udtryk for Menighedens Opfattelse Landet over, hvor man ikke tog Parti til nogen af Siderne.

Hermed var egentlig den Sag sluttet, som vi 7 Under-skrivere af Henvendelsen til Biskoppen havde søgt at rejse; thi som Myndighederne og Frimenigheden stillede sig, og

som Opfattelsen af Forholdet havde udviklet sig i Menigheden; var det ikke at vente, at der kunde opnås noget. Men for mig fik Sagen et Efterspil, som jeg ikke kan undlade at omtale, fordi det var og fremdeles er min Mening, at der her frembød sig en Lejlighed, hvor der måske kunde være udrettet noget, men som blev forsømt.

Kort efter Vennemødet anmeldte Biskop Lind en Visitats på Mors. Jeg véd ikke, om han kom til andre Præster end de 4 af de 7 grundtvigske Præster. I Nykøbing holdt han, så vidt jeg husker, ikke Visitats i Kirke eller Skoler, Thomsen var forflyttet i Maj, Ingerslev i Juni; men han holdt Visitats hos Jansen i Alsted, hos Lillelund i Tæbring, hos Sørensen i Karby og hos mig i Vejerslev, og måske, men det husker jeg ikke, hos nogle af de ikke grundtvigske Præster. Visitatsen var i Juli, men Datoerne husker jeg ikke, hverken hos andre eller hos mig. I Anmeldelsen frabad han sig bestemt, at Præsterne indbød nogensomhelst Gæster; han vilde være i fuldstændig Ro hos Præsterne.

Jeg fik da den Tanke, at netop med en sådan Ordning kunde der, fuldstændig i Stilhed, forberedes et Møde mellem Biskop Lind og R. Lund, når begge gav deres Samtykke, og der kunde da måske komme noget ud af Mødet, især når hver medtog et Vidne, som dog kun skulde møde som Vidne og ikke deltage i Forhandlingen. Hvis hver medtog et Vidne, vilde jeg holde mig udenfor, medmindre jeg blev opfordret til at være til Stede. Hvis det overdroges mig at skaffe Vidner, vilde jeg indbyde Vilh. Hansen og selv være andet Vidne.

Jeg tilskrev Lund mit Forslag, og jeg husker bestemt, at jeg skrev, at begge Parter måtte selvfølgelig give deres Samtykke, så hvis Biskoppen sagde Nej, måtte jeg frabede mig Lunds Besøg, medens Biskoppen var hos mig, hvad han nok vidste; men da Biskoppen måtte have Betænkningstid, bad jeg udtrykkelig Lund svare snart. Ikke desmindre varede det lang Tid, vistnok omkring ved et Par

Uger, før hans Svar (Bilag 11) kom. Både jeg og andre, jeg har talt med derom, mente, at den lange Tid skyldtes langvarige Forhandlinger med Menighedsrådet; men både Søren Olesen og Anders Dissing har under Besøg bestemt erklæret, at dette Forslag umulig kan have været forelagt Menighedsrådet, thi det var noget, som ingen kunde glemme, og en af dem har tilføjet, at netop et sådant Møde i al Stilhed og i Vennevold vilde Menighedsrådet aldeles bestemt have tilrådet. Lunds Svar var, som man ser, afvisende; men da jeg senere fortalte Biskop Lind derom, erklærede han, at han tværtimod gerne vilde en sådan Samtale, men helst uden andre Vidner end Værten i Huset, der skulde forebygge, at Lund fornærmede ham. Jeg erklærede, at det behøvede han ikke at være bange for; men det vilde ikke være let at være ene Vidne, da de to Parter måske bagefter kunde blive uenige om, hvorledes Udtalelserne var faldne, og derfor vilde jeg have foreslået Vilh. Hansen. »Det kunde jeg ikke have det mindste imod, men ingen andre end Dem og ham«. Dog, det blev altså desværre ikke til noget.

Det var med megen Spænding, jeg imødeså Biskoppens Komme. Min sidste Henvendelse til ham (Bil. 10) var den lange, afæskede Erklæring, han ikke havde svaret på. Det opbevarede Udkast med de mange Ændringer, hvor jeg havde filet på Formen, de Flertalsformer i Verberne, jeg ellers ikke bruger, de indtil det komiske idelig tilbagevendende Udtryk »Folkekirkens Præster« »den forhenværende Valgmenighed« o. s. v., alt vidned om, at jeg havde bestræbt mig for ikke at støde ham; men hvorledes han så på det, og hvad han vilde sige, vidste jeg ikke.

Han var meget venlig, da han kom, og en mere tarvelig, fordringsløs, nøjsom og jævn Gæst kunde man ikke have. Hyggelig kunde han også være, og en stor Børneven var han, hvilket f. Eks. viste sig, da han kom ud i Forstuen og fandt vor lille, 2årige Datter grædende foran en Del Høns. »Hvad græder Du for, min lille Pige?« »Jeg

er bange for Hønsene«. »Det skal Du ikke være, lad bare være med at græde! Jeg skal nok hjælpe Dig«. Han jog Hønsene ud, lukkede Gård døren og kom ind med hende ved Hånden, og siden da var den lille Pige og den gamle Biskop rigtig gode Venner.

Han var jo en lærd Mand, havde været Medlem af den theologiske Eksamenkommission, da jeg tog Embedseksamen, havde rejst og set en Del, og var meget interessant, når Samtalen bevægede sig på neutrale Områder; men — det grundtvigske havde han unægtelig ikke megen Forståelse af. Da jeg omtalte, at jeg ved Husandagten bekendte Troen, sagde han: »Nej, Pastor Hertel, De bekender ikke Troen, De fremsiger Trosbekendelsen«. »Å, ja desværre er det til Tider måske ikke andet, men det er da min Agt at bekende«. Nej, man bekender kun overfor Fjender, og de er ikke i Deres egen Stue«. »Jo, vel sagtens den aller værste«. »Nå, De mener Fjenden i Deres eget Hjerte. Ham bekender man ikke bort, ham beder man bort«.

Rigtig hyggeligt var det ikke heller, at han sagde, da han havde læst min skitserede Prædiken. »Jeg mærker, at Deres Tanker ikke er mine Tanker«. Den næste Dag blev det da også kendeligt for alle i Kirken, hvad jeg senere erfarede, at vor Forkyndelse og vor Overhøring ikke faldt i Tråd, men gik hver sine Veje. Udfald mod Frimenigheden kom der dog ikke, og vi kom ellers godt og venligt ud af det.

Han var glad overrasket over, at alt alle Vegne gik så fredeligt. Der havde hverken, som man havde forberedt ham på, været Demonstrationer i Præstegårdene eller Kirkerne. Jeg måtte jo sige, at det gjorde mig ondt, at han havde lyttet til slige Røster. Han måtte da vide, at Præsterne nok skulde være så gode Værter, at de holdt slige Skandaler fra deres Hjem, og han kendte kun dårligt Morsingboerne, hvis han antog, at de indlod sig på sligt i Kirken. Dog var der forefaldet Demonstrationer; men dem kunde han ikke mærke. Hvad det var? Jeg har hørt om

det fra andre Kirker, og jeg så det i min egen. Frimenighedens Venner holdt sig borte, selv om de ellers var stadige Kirkegængere. »Det kan man ikke fortænke de Folk i«, sagde han.

Vi kom også ind på den kirkelige Stilling på Mors. Ja, den havde han talt om med Vilh. Hansen og var også villig til at tale med mig derom. Ja, men alle de andre: Ingerslev, som endnu var på Øen, og de Præster, hos hvem han havde været på Visitats. Ingerslev havde sagt Farvel til ham, men hørte nu ikke til Stiftets Præster, så der var ikke Anledning til at drøfte Stiftsanliggender med ham. Ja, men de andre? »Jansen er Sportsmand, og med den unge Mand taler man om Sport; Lillelund er hidsig, så ham kan man ikke tale med, og Sørensen spøger man med, man taler ikke alvorligt med ham«. Det hjalp ikke hvad jeg sagde, navnlig da om min kære Ven, den hjertevarme Lillelund, så jeg mærkede, at der var noget om, hvad der blev sagt d. 17. Marts, da vi underskrev Erklæringen, at de var alle på det sorte Brædt.

Men som vi talte om Stillingen, fandt jeg ham stiv på alle Områder. Kun på eet Punkt var han villig til Indrømmelser, og det var ved Vielser. De kirkelige Myndigheder vilde ikke anerkende Lunds Vielser, og Herredsfogden erklærede, at der ikke kunde være Tale om borgerligt Ægteskab, når de vedkommende erklærede, at de tilhørte Folkekirken. Men det vilde jeg ikke have med at gøre. Jeg kunde hverken give Frimenigheden eller de kirkelige Myndigheder sådan Ret, at jeg vilde rage Kastanier af Ilden for dem, boede desuden for langt borte og søgte stadig Forflyttelse. Men der var et andet Punkt, der var mig en Hjertesag og Samvittighedssag, og det var Fællesskabet ved Nadverbordet, og jeg fremhævede, som under Besøget hos Bispen d. 2. April, de forskellige Kirkesamfunds Trang til fælles Allergang, og Frimenigheden stod jo nok udenfor Folkekirken, men tilhørte samme Kirkesamfund som vi. »Ja, men de var Oprørere«. Hvor lidet jeg end billigede deres

Stilling overfor de kirkelige Myndigheder, var de i mine Øjne ikke Oprørere mod Gud, og derfor trængte jeg til at føle og vise Fællesskabet med dem, så Biskoppen måtte ikke se det som Ulydighed, men som et Samvittighedskrav, hvis jeg en eneste Gang gik til Alters hos og assisterede Lund, forsåvidt han bad mig derom. Først talte Biskop Lind meget skarpt; men da jeg lovede straks at melde det, blev han beroliget, og vi skiltes venligt. Straks efter hans Afrejse blev der megen og langvarig Sygdom, så der blev ikke Tale om sligt; men derimod, da der holdtes Høstmøde med stor Altergang i Ø. Jølby. Min Hustru og jeg tog derover og gik til Alters. Der var ved Altergangens Begyndelse ingen andre grundtvigske Præster til Stede end jeg. Lund kom hen og bad mig assistere. Ja, hvis han kunde skaffe mig Præstekjole og Pibekrave. Det blev hentet og bragt om bag Alteret, og da jeg selv havde været til Alters, gik jeg om bag Alteret og iførte mig Præstedragten. Da jeg trådte frem for Alteret, gik Lund om med Alterbægeret; men Fru Lund, der i den sidste Tid var blevet meget nervøs, trådte frem i Kirken, gestikulerede ivrigt og pegede på dem, der lå knælende, og som Lund havde forladt. Jeg blev forskrækket, gik hen og spurgte, om Lund havde glemt at give dem Brødet. Nej, alt var i Orden. Jeg stillede mig da ved Alteret, og alt gik sin rolige Gang. Men nede i Kirken så jeg et Ansigt, jeg ikke blev glad ved, Fr. Nygårds Eftermand, Pastor Jessen i Frøslev. Nygård blev kaldet til Valgmenighedspræst i S.-Næra ^{27/11} 82, og Jessen blev først kaldet ^{28/5} 83. Det varede nogen Tid, før han kom, og jeg måtte derfor over et halvt År besørge Annekset Mollerup foruden mine egne Kirker, og det blev bestemt, at Nygård og Jessen i Forening skulde betale mig noget. Jessen kom for at afgøre Sagen, men da Nygård og jeg var Venner, gav jeg Afkald. Jessen takkede; men nu i Kirken kunde jeg se, at der ventede mig en yderligere Kvittring.

Straks efter min Hjemkomst skrev jeg til Biskop Lind

og Provsten og meldte, hvad jeg havde gjort. Først svarede Provsten, at Sagen var ham meldt samme Dag — altsaa af Pastor Jessen — men han vidste, at jeg vilde selv melde mig. Da han nu så, at jeg også havde skrevet til Biskoppen, vilde han holde sig udenfor. Heldigvis bragte Morsøbladene ikke Meddelelse om min Assistance, ellers kunde Sagen være kommet mig dyrt til at stå, navnlig m. H. t. Forflyttelse.

Men så kom Biskoppens Svar (Bilag 13), og det skarpe Brev med den kærlige Underskrift, og Følelsen af den Sorg, jeg havde voldet ham, greb mig dybt. Jeg fortrød ikke, hvad jeg havde gjort; men jeg kom ikke mer til Frimenigheden og sagde Nej til Indbydelsen, og det blev meget ilde optaget.

Dette pinte mig, som hele Stillingen på Mors. Det var derfor en Frigørelse, da jeg d. 4/6 84 blev forflyttet til S. Vissing; men da jeg så bød Farvel til gamle Venner og mærkede, hvorledes den ellers kærlige Lund så på mig, følte jeg en Bitterhed, som Ingerslev Året før; og da jeg næste År kom til Vejerslev for at opgøre Nådensåret, kunde jeg ikke få mig til at tage til Ø. Jølby, og jeg kom aldrig siden til Mors. Der var dog noget, jeg gjorde. Da jeg kom til min nye Egn og der traf den kærlige Pastor Olivarius, der var så vel skikket til at være Mægler, og han det følgende År blev kaldet til Solbjerg, helmede jeg ikke, før han med Mund og Pen lovede mig at besøge Lund og mægle mellem ham og Modstanderne, men da jeg senere traf ham, havde han ikke været der.

Dermed slutter min Morsøsaga.

Brænderup, d. 2 Maj 1906.

1.

En Henvendelse til Biskoppen over Aalborg Stift fra syv Præster paa Mors (med et Tillæg).

Højærværdige Hr. Biskop Lind.

Af de forskjellige offentlige Erklæringer, som nu foreligge dels fra Præsten R. Lund og dels fra Menigheds-

raadet for den forhenværende Valgmenighed i Ø. Jølby, vil Deres Højærværdighed nu være bekendt med, at det ingenlunde er hans eller hans Menigheds Tanke at skille sig fra den danske Folkekirke, men at det meget mere er dem magtpaaliggende vedblivende at leve deres Kristenliv i saa nær Forbindelse og saa venlig Forstaaelse med denne, som det efter Omstændighederne paa nogen Maade er muligt. Ganske vist indsé vi nok, at det skete ikke derved uden videre kan blive som uskét, og navnlig vil det desværre muligvis vise sig vanskeligt i den allernærmeste Fremtid at finde en for alle tilfredsstillende Ordning af Menighedens retslige Stilling til de folkekirkelige Myndigheder og det hele Statssamfund. Men hvor trykkende dette end kan være for alle paagjældende, saa er der dog en anden Side af Sagen, som for os baade personlig og som Præster paa Mors i Øjeblikket er af langt større Betydning, og som vi haabe kan bringes i en taalelig Stilling ved det Lys, hvori Sagen i det hele efter ovennævnte Erklæringer synes at maatte sés. Vi tænke herved paa de Forhold, som omtales i den »muligvis ønskede Vejledning for Præsterne«, som er udsendt fra Hans Højærværdighed Hr. Provst Cederfeld de Simonsen, særlig i dens 3dje saa lydende Afsnit: »Ingen Præst i Folkekirken kan prædike eller udføre nogen kirkelig Handling i Valgmenighedskirken i Ø. Jølby; han kan heller ikke lade Lund prædike eller udføre nogen kirkelig Handling i sit Sted, og han kan ikke communicere hos Lund«. Det vil sikkert ikke være Deres Højærværdighed hélt ubekendt, at der her paa Mors stadig har været et meget nøje og meget hjerteligt Forhold mellem Præsten Lund og hans Menighed paa den ene Side og store Kredse i Sognemenighederne med deres Præster paa den anden Side. Ligesom Valgmenigheden altid med stor Gjæstfrihed og imødekommende Venlighed har givet enhver, som ønskede det, fuldkommen fri Adgang til at dele alt godt med dens Medlemmer, saaledes har ogsaa vi under tegnede Præster været inderlig glade ved at omgaas som

Venner baade menneskeligt og kirkeligt med Valgmenigheden og med Præsten Lund, saa det ikke i nogen Henseende har været at mærke, at de forskjellige Navne, Valgmenighed eller Sognemenighed, har gjort allermindste Skaar i vort gode Forhold til hinanden. Og vi tør ganske trøstigt sige, at dette Forhold har været til saa stor Glæde og Velsignelse, baade for os og vore Menigheder, at det vilde være os en dyb Hjertesorg og efter vor Overbevisning volde ubodelig Skade for Menighedslivet i det hele her paa Mors, om det skulde afbrydes eller endog blot væsentlig svækkes ved den skete Forandring i Lunds retslige Stilling. Men en saadan Forstyrrelse vil utvivlsomt være uundgaaelig, hvis de ovennævnte Ord virkelig vedblivende skal gjælde som »Vejledning« for os; og det er derom, vi herved allerærbødigst henvende os til Deres Højærværdighed med det gode Haab, at det Lys, som siden dens Udsendelse er kommet over Valgmenighedens Tankegang i det hele, saaledes maatte have ændret de høje Myndigheders Opfattelse af dens Stilling, at den i hine Ord udtrykte Anvisning kunde modtage en saadan Ændring, at vort personlige Forhold til Lund og hans Menighed i det væsentlige kunde fortsættes i det gamle Spor uden at komme i Strid med Avtoriteter.

Vi ville nødig slippe det Haab, at Deres Højærværdighed baade forstaar os og føler med os i denne Henseende, og vi kunne foreløbig ikke andet end finde dette Haab styrket ved den kjærlige Bekymring for den forhenværende Valgmenigheds Fremtid, som fremgaar af Deres Højærværdigheds Skrivelse til dens Medlemmer. Det tør nemlig regnes for uomtvisteligt, at Menighedens fremtidige Stilling, om den ved Herrens naadige Førelse maa bevares uanfægtet af alle sværmeriske og sekteriske Rørelser, menneskelig sét synes afhængig af, at det fri og levende Vekselsforhold mellem den og de almindelige, folkekirkelige Menigheder og deres Præster saa vidt mulig kan fortsættes. Naar Menigheden som hidtil er villig til at modtage os som velkomne Gjæster og give os Rum som Ordets For-

kyndere ved given Lejlighed, saa synes det ogsaa aldeles rimeligt, at vi fra vor Side maa faa Lov til uhindret at følge vor Hjertes Trang i den Henseende. Det er jo desværre ikke noget ualmindeligt i Kirkens Historie, at der er blevet nægtet Præsterne Ørenlyd; men vilde det dog ikke være noget ualmindeligt og saare betænkeligt, om Præsternes Munde af forholdvis fjerne Hensyn skulde være bundne overfor Folk, som gjerne ville høre dem, og det maaske netop ved saadanne Lejligheder og til saadanne Tider, hvor der var al god og rimelig Udsigt til, at et Ord vilde kunne øve god Virkning.

Ligeledes er det jo ingen ordineret Mand formént at besørge en kirkelig Forretning paa en beskikket Præst's Ausvar, og det er endog tilladt at overlade en theologisk studerende sin Prædikestol; skulde det da virkelig være absolut utilstedeligt, at en Mand som Lund, der nyder énstemmig godt Lov i Menigheden fra en lang Præstegjerning, finder den Adgang til præstelig Virksomhed hos os, som enhver entlediget Præst har Ret til, naar vi efter moden Overvejelse finde det ønskeligt for os og Menighederne? Og naar det endvidere i nævnte Skrivelse er udtalt, at Folkekirkens Præster ikke kunne communicere hos Lund, da tillade vi os at udtale, at dette i høj Grad har gaaet os til Hjerte, og at det vilde være os en stor Smerte, om dette ikke kunde ændres. Vi har saa ofte i Ansgarskirken med hjertelig Glæde og Tak været samlede med Menigheden dér om Vorherres Nadverbord og har følt os overbeviste om, at Kirkens Herre netop derved har bundet os sammen i en inderlig Kjærlighed, som vilde lide et stort Skaar, om det for Fremtiden skulde formenes os. Vi føle os overbeviste om, at Fællesskabet om Nadverbordet netop er et af de Midler, hvorved Kirkens Herre bevarer sine troende fra Vildfarelsens Aander, og trøste os derfor med det Haab, at Deres Højærværdighed, som saa kjærligt har udtalt Deres Ønske om, at Menigheden dér fremdeles maatte bevares for Vildfarelser, ikke vil nægte os Brugen

af det Middel, som vi særligt tror vil kunne virke gavnligt i saa Henseende; navnlig vil da vistnok ogsaa vore Ord i Ansgarskirken lettere finde Indgang, naar Menigheden sér os dele Fællesskabet med dem ligesom hidtil om Nadverbordet, et Fællesskab, som vi véd, at Menigheden har været glad ved og kun med stor Sorg vilde sé ophøre.

Ifølge alt dette kan vi derfor ej andet end for vor Samvittigheds Skyld udtale, at en Gjennemførelse af de nævnte Bestemmelser i »Vejledningen« efter vor inderlige Overbevisning vil være Menighedslivet her til lige saa megen Skade som os til personlig Sorg og Savn, og derved gjøre vor Præstestilling her paa Øen ikke blot pinlig for os personlig, men tillige afgjort mislig, særlig over for de Medlemmer af vore Menigheder, som vi véd os i den allerhjørteligste Forstaaelse med, saavel som over for Medlemmerne af den forhenværende Valgmenighed, og fornemmelig over for dem af dem, som bo inden for vore Sogne, og med hvilke vi hidtil have levet i et saadant Tillids- og Kjærlighedsforhold, at en Forstyrrelse deraf for os vilde faa en saare alvorlig og betænkelig Betydning. Det er derfor vor indstændige Bøn til Deres Højærværdighed, at De af kjærligt Hensyn baade til os og til de kirkelige Forhold her paa Øen vil, saa vidt muligt, bevirke, at vi i alt væsentligt kunne blive som hidtil frit stillede i det omhandlede Forhold.

Morsø, den 14de Marts 1883.

Allerærbødigst

Vilh. Hansen,
resid. Cap. i Nykjøbing,
Lødderup og Elseø.

Ludvig Hertel,
Sognepræst i Vejerslev og
Blidstrup.

H. B. Lillelund,
Sognepræst i Tæbring,
Outrup og Rakkeby.

Peder Ingerslev,
Sognepræst i Tødsø og
Erslev.

Chr. Sørensen,
Sognepræst i Karby,
Hvidbjerg og Redsted.

J. K. Jansen,
Sognepræst i Alsted og
Bjergby.

William Thomsen,
Cap. p. l. i Sejerslev, Ejerslev og Jørsby.

Endskjøndt jeg ikke har staaet i saa nær Berøring og saa hjerteligt Samfund med den forrige Valgmenighed i Ø. Jølby og dens Præst som mine kjære 7 Brødre her paa Øen, og ikke i ét og alt kan underskrive deres Andragende, vilde jeg dog gjerne tillade mig i al Ærbødighed at bede min højærværdige Biskop om muligen at hjælpe dem til Dispensation fra det nedlagte Forbud.

Jeg holder mig nemlig overbevist om, at dette Forbud imod, at Folkekirkens Præster søge Altergang hos Lund og prædike i Ansgarskirken, og at Lund prædiker og administrerer Sakramenterne i Sognekirker, vil volde et dybt og beklageligt Hjerteskaar hos evangelisk kristelige Brødre paa begge Sider, og jeg frygter meget for, at Frimenigheden i Ø. Jølby ved sin afsondrede Stilling udsættes for i Fremtiden at skeje ud fra den sunde evangeliske Lære (Trandbergs Historie er i denne Henseende lærerig og sørgelig), naar denne Frimenighed unddrages Paavirkning i sin saa kjære Kirke af Folkekirkens Præster, og Sognemenighederne formenes Paavirkning af Lund, saalænge han dog staar paa evangelisk luthersk Grund.

Ø. Assels, den 31te Marts 1883.

E. Rambusch.

Højærværdige

Hr. Biskop, Dr. theol. P. E. Lind, Rd. af Dbg.

2.

Til Erindring om, hvad jeg yttrede ved en Samtale med de Herrer Præster Ingerslev og Hertel i Anledning af en skriftlig Henvendelse til mig fra dem og fem Embedsbrødre af 14de Marts 1883.

Samtalen drejede sig om det Monitum af mig: »Ingen Præst af Folkekirken kan prædike eller udføre nogen kirkelig Handling i Valgmenighedskirken i Øster-Jølby; han kan heller ikke lade Lund prædike eller udføre nogen kirkelig Handling i sit Sted, og han kan ikke kommunikere hos Lund«.

Jeg yttrede, at »kan« betyder ikke det samme som »maa«, og at det i Overénstemmelse med Sprogbrug her betegner, hvad jeg ikke finder passende for Folkekirkens Præster at gjøre og ikke tiltror dem at ville gjøre. En Overtrædelse af mit Monitum vil jeg meget beklage, men den kan kun i enkelte Tilfælde blive Gjenstand for Paatale.

Fremdeles bemærkedes, at det nævnte »kan« er at forstaa noget forskjelligt med Hensyn til de forskjellige Ting, der omtales. Jeg fandt det absolut forkasteligt for Folkekirkens Præster at gaa til Alters hos Lund eller i Valgmenighedskirken udføre kirkelige Handlinger — dette sidste er maaské endogsaa strafbart —, men ménte, at Nødvendighed maatte kunne undskylde den Præst, der lod Lund prædike eller udføre nogen kirkelig Handling i sit Sted.

Paa given Anledning indrømmede jeg selvfølgelig, at dersom nogen af Folkekirkens Præster prædiker i Valgmenighedskirken i den Hensigt at virke hen til, at den skete Adskillelse hæves, er det ikke blot forsvarligt men i høj Grad bifaldsværdigt, dog at han ikke derved forsømmer sine egne Kirker. Med denne Indskrænkning bliver altsaa Ordet »prædike« i mit Monitum at forstaa.

Aalborg Bispegaard, den 2den April 1883.

P. E. Lind.

3.

Pastor P. Ingerslevs Beretning om Mødet med Biskop Lind.

Onsdag d. 28de Marts 1883 gik Pastor Hertel i Vejerslev og jeg til Provst Cederfeldt de Simonsen i Nykjøbing for at samtale med ham om det Andragende af 14de s. M., som vi tilligemed 5 andre Præster på Mors havde affattet for at indgive det til Biskop Lind i Ålborg. Dette Andragende angik den af Provsten ifølge en Skriv. fra Biskoppen udsendte »muligvis ønskede Vejledning for Præsterne« og særlig dens 3die sålydende Afsnit: »Ingen Præst i Folkekirken kan prædike eller udføre nogen kirkelig Handling i Valgmenighedskirken i Ø. Jølby; han kan heller ikke lade

Lund prædike eller udføre nogen kirkelig Handling i sit Sted, og han kan ikke communicere hos Lund«. Pastor Hansen i Nykjøb. havde modtaget en Gjenpart af dette Andragende for om Tirsdagen d. 27de at gå til Provsten og overlevere ham den og samtale med ham for, så vidt muligt, at gjøre ham vel stemt for Sagen. Men da han forgjæves havde søgt Provsten, sendte han ham Gjenparten, ledsaget af en Skrivelse fra sig selv.

Da vi kom til Provsten, havde denne allerede sin Erklæring over Andragendet færdig. Denne Erklæring gik ud på, at den Ophævelse af ovennævnte Forbud, som vi androg om, kun burde indrømmes på 2 Vilkår; 1) at Lund og hans Menighed vilde indrømme, at de vare udenfor Folkekirken, og 2) at Lund vilde gjøre Afbigt for sin Færd overfor Myndighederne. Denne Erklæring, som Provsten strax oplæste for os, viste os jo klart, hvor lidet vi hos ham kunde gjøre Regning på nogen Imødekommelse eller nogen Støtte, og ved en meget lang ofte noget varm Samtale med ham opnaede vi intet andet end, at han udtalte, at han vilde søge at finde et mildere Udtryk for hvad han i sin Erklæring havde kaldet «at gjøre Afbigt». Hans Spørgsmål, om vi vilde have hans Erklæring med til Biskoppen, besvarede vi selvfølgelig benegtende. Det kom under Samtalen frem, at Provsten anså det for sandsynligt, at så stor en Dæl af Lunds Menighed i en nær Fremtid vilde trække sig tilbage fra ham, så at alt kunde ventes om ej lang Tid på den Vis at vende tilbage til normale Forhold, og at Provsten også af den Årsag ikke anså det for betimeligt fra Myndighedernes Side at gjøre imødekommende Skridt.

Søndagen derefter rejste så Hertel og jeg til Ålborg og gik Mandag Formiddag til Biskoppen. Jeg begyndte med at sige, at vi vare komne som Udsendige fra 7 Præster på Mors for at bede ham om at komme os til Hjælp i den Stilling, hvori vi vare komne ved det Forbud, som han havde sendt os, imod som hidtil at holde kirkeligt Sam-

kvem med Lund og hans Menighed. Hertil svarede han, at hans Skrivelse var intet Forbud, men et Monitum. Han havde ikke forbudt os det, som blev nævnet i dette Monitum, og han kunde ikke forbyde os det, thi der måtte i så Fald være Lovsteder, hvortil han kunde henvise, men det var der ikke. Derfor havde han ej heller skrevet: »må ikke«, men »kan ikke«, og han forklarede sin Mening angående dette sidste, således som det er anført i hans skriftlige Bemærkninger.

Vor Samtale derefter drejede sig mest om at gå til Alters hos Lund; at han anså dette for »absolut forkasteligt« for Folkekirkens Præster, begrundede han på, at vi derved vilde godkjende alt, hvad Lund havde gjort til Trods for Autoriteterne og de kirkelige Love. Det kunde ej opfattes anderledes end som en Dom fra vor Side i Sagen, og den Præst, som kunde afgive en sådan Dom, måtte melde sig ud af Folkekirken. Vi svarede hertil, at det aldeles ikke var for at udtale en sådan Dom, at vi vilde have Lov til at gå til Alters hos Lund, men at det alene var for fremdeles at vedligeholde og hævde det Fællesskab, hvori vi i flere År havde stået til Lund og hans Menighed, og vi forstod ikke, at det nødvendigvis måtte opfattes som en Dom over Lunds Færd, medens snarere det modsatte, dersom vi holdt op med at gå til Alters hos ham, vilde blive opfattet som en Dom, eller som en Tilkjendegivelse af, at vi, efter hvad der var sket, ej længere kunde gå til Alters sammen med dem hos Lund; men Biskoppen fastholdt sit. Og da vi udtalte, at vi hverken kunde eller vilde indlade os på at forsvare eller godkjende Lunds hele Færd, hvorved han var kommen i Strid med Myndighederne, men at vi kun afgjort vilde hævde, at hvad han havde gjort, det havde han gjort for sin Samvittigheds Skyld, svarede Biskoppen, at det troede han også, og at han for Lunds Skyld var glad ved, at han kunde tro dette om ham, men det vidnede så rigtignok også om, at Lund var i høj Grad om-

tåget og uklar, idet han ikke havde sét, hvad han gjorde, »thi havde han sét det, så vilde det have været forfærdeligt«.

Da Hertel spurgte, om Biskoppen også, når der var hengået længere Tid, vilde betragte en Altergang hos Lund på samme Måde og tillægge den en sådan demonstrerende Betydning, svarede han, at han altid vilde betragte det som absolut forkasteligt. I dette Punkt var det os ikke muligt at bevæge ham til nogen Imødekommen. Kun udtalte han, at dersom en anden Præst end Lund forvaltede Sakramentet i Ansgarskirken ved en sådan Lejlighed, vilde han ansé det for mindre forkastelig, om vi gik til Alters dér.

Hvad derimod de øvrige Punkter angår i det omhandlede Monitum, da gjorde han os adskillige Indrømmelser og flere end dem, som han selv har anført i sine skriftlige Bemærkninger.

Da jeg således spurgte ham, om han vilde have noget imod, at jeg, når et Par Folk indenfor mine Sognegrændser ønskede at vies af Lund, fordi de hørte til hans Menighed, da gav Lund Lov til at vie dem i en af mine Kirker på mine Vegne, da det jo dog var klart, at jeg i sådant Fald nødigt vilde gjøre Fordring på selv at vie dem, så gik Biskoppen ind derpå. Hertel mener rigtignok, at »han vred sig derved«, men det mindes jeg ikke, om jeg end lige så lidet tør påstå, at han hélt villigt gik ind derpå.

Ligeså gik han også ind på, at en af os Præster prædikede for Lund i Tilfælde af, at han blev syg, og det var i denne Sammenhæng, at han tilføjede, at vi dog ikke måtte forsømme vore egne Kirker for den Sags Skyld. Fremdeles bifaldt han, at vi prædikede i Ansgarskirken, når vi, som vi udtrykte os, mente derved at kunne øve nogen Virkning på Menigheden og hindre den i at komme på Afveje. Da Hertel brugte Udtrykket »sektariske Vildfarelser«, ytrede Biskoppen, at han troede ikke, at der var nogen Fare for, at de vilde forlade den lutherske Kirkegrund. Dertil bemærkede jeg, at det troede jeg ej heller; men derimod kunde der snarere være Fare for, at urolige og

vilde Ånder vilde komme til Orde hos dem. Og da jeg, efterat Biskoppen havde erklæret det for bifaldsværdigt, om vi for at modvirke sådant prædikede i Ansgarskirken, udtalte, at dermed var det vel ikke Biskoppens Mening, at vor Prædiken i hvert givet Tilfælde skulde indeholde noget bestemt, som udtrykkeligt gik ud på at modarbejde sådanne Vildfarelser og Sværmerier, men at det vel var tilstrækkelig Grund for os til at prædike, når vi anså selve dette, at Folkekirkens Præster fik Adgang til at tale i Ansgarskirken, for en Hjælp til at forhindre og modarbejde, hvad man ellers kunde befrygte, vilde komme frem i Menigheden, gik han også ind herpå. Det er vel muligt, at vi har brugt Ordet »Adskillelse«, men på ingen Vis i den Mening, hvori dette Ord i Biskoppens skriftlige Bemærkninger synes at måtte tages, som skulde det været Hensigten med vor Prædiken i Ansgarskirken at bevæge Lund og hans Menighed til at falde til Føje og derved atter gjenvinde deres tidligere Stilling som anerkjendt Præst og Valgmenighed indenfor Folkekirken.

Da jeg udtalte, at der jo da ej heller kunde være noget til Hinder for, at vi, når vi vare tilstede ved en Jordefærd i Ansgarskirken, da talte ved sådan Lejlighed, gik Biskoppen hélt ind på det, idet han endog bemærkede, at det havde kristne Præster endogså gjort ved Jordefærd i jødiske Menigheder.

Når Biskoppen skriver, at han »ménte, at Nødvendighed måtte kunne undskylde den Præst, der lod Lund prædike eller udføre nogen kirkelig Handling i sit Sted«, dog mindes vi ikke, at der blev talt om nogen sådan Nødvendighed, og vi skjønne ej heller rettere, end at der vanskeligt vil kunne blive Tale om nogen sådan ligefrem Nødvendighed på Mors, hvor der er så mange og så nær ved hverandre boende Præster.

Ved Slutningen af vor Samtale overrakte jeg Andragendet til Biskoppen og bad ham om at nævne os en Tid, på hvilken vi måtte komme igjen, efterat han havde gjen-

nemgået og overvejet Andragendet. Han bad os komme samme Dags Eftermiddag Kl. 6.

Biskoppen var under hele vor Samtale hjertelig stemt, og da vi gik fra ham, vare vi blevne betydelig lettere om Hjertet. Men des mere nedslående Indtryk gjorde det på os, da han ved vor Tilbagekomst oplæste sine skriftlige Bemærkninger, som han indledte med den Udtalelse: »Jeg har nu læst Andragendet, og det gjør mig ondt, at jeg kun så lidet kan imødekomme Dem«.

Da Biskoppen havde læst Bemærkningerne op for os, spurgte jeg ham om, hvad det var for enkelte Tilfælde, der vilde kunne blive Gjenstand for Påtale; dertil svarede han, at det var f. Ex. når en Præst forrettede en Dåbs-handling i Ansgarskirken og derefter indførte det i Kirkebogen på sædvanlig Vis. Jeg spurgte fremdeles: »Når et Par Folk for at blive viede af en af os Præster løser Kongebrev, kan det så efter Loven forbydes os at vie dem i Ansgarskirken?« Hertil svarede Biskoppen: »Det kan ikke forbydes Dem!« idet han betonedede Ordet »forbydes«.

Jeg udtalte til Slutning, at vi håbede, at Biskoppen havde den Tillid til os, at hvad vi så end vilde gjøre, så vilde vi kun gjøre det efter alvorlig og samvittighedsfuld Overvejelse, og jeg vilde for mit eget Vedkommende føje til, at dersom jeg bestemte mig til at gjøre noget, som stred mod Biskoppens Monitum, så vilde det være mig en stor Sorg at vide, at jeg dermed havde gjort ham imod. Jeg havde tidligere under Samtalen udtalt, at jeg ingenlunde allerede nu var bestemt på at ville gjøre noget sådant, men endnu mindre kunde jeg love ikke at ville gjøre noget sådant; kun det kunde jeg love, at jeg så samvittighedsfuldt og alvorligt, som det var mig muligt, vilde overveje, hvad Biskoppen havde udtalt til os. Jeg udtalte også i Samtalens Løb, at når Lund og hans Menighed ikke vilde ud af Folkekirken, var det på ingen Måde for at trodse Lovene og Myndighederne, men for på alle mulige Måder at bevare Forbindelsen med hele den levende Menighed i

Folkekirken, og fordi det var deres Overbevisning, at det vilde tjene ikke blot dem, men hele Menigheden bedst. Sluttelig mindede Biskoppen os om den Lydighed, vi skyldte ham, også hvor det angik et Monitum, og han tilføjede: »Ét er det store, og kun dette ene, nemlig at tro på Jesus som Guds og Menneskens Søn; ved Siden deraf er alt andet småt«. Jeg bemærkede dertil, at just fordi det var det store, så anså jeg også Fællesskabet ved Nadverbordet for noget stort. Dertil svarede han, at det vilde han ej heller formene os, vi måtte godt tage Lund og Medlemmer af hans Menighed til Alters i vore egne Kirker.

Vi besøgte samme Dag Pastor Repsdorps og Hospitalforstander Barfods og havde stor Glæde af den hjertelige Samstemning, som vi fandt begge Steder. Men endnu langt større Glæde havde vi af at besøge gamle Biskop Kierkegård. Han har i Vinter været og er fremdeles såre nedtrykt og lidende, og da det var tvivlsomt, hvorvidt han kunde tage imod os, sendte Pastor Repsdorph Bud til ham for at forhøre derom, men Buddet kom tilbage og meldte, at Biskoppen gjerne vilde sé os. Vi gik da derop, og Biskoppen gav os strax tilkjende, hvor glad han blev ved at se os og modtage vor Hilsen fra den Præstekreds, som havde sendt os og udtrykkelig givet os det Hverv også at gå til vor gamle kjære Biskop og bringe ham en Hilsen.

Han gjorde os mangfoldige Spørgsmål om Forholdene på Mors, og det fremlyste klart, med hvor stor Hjertelighed han omfatter den levende Menighed på Mors og følger Livsrøret. Derefter udtalte han for os, hvor inderlig ondt det havde gjort ham at læse en Artikel i Højskolebladet af en Skolel. Sørensen (Nr. 26), hvor denne havde anført et Citat af ham til Støtte for den Brückerske Betragtning af den hell. Skrift. Selve Citatet kunde han vedkjende sig, skjønt han ikke mindedes eller havde kunnet finde, hvor han havde brugt de citerede Ord, men det havde smertet ham dybt — ja det udtalte han gjentagne Gange — at sé det anvendt til Støtte for en så gruelig Vildfarelse som Brückers. Han

kom derved til at udtale for os sit Syn på den hellige Skrift, og da var der ej længere nogen Svaghed at mærke, men med en vidunderlig Åndskraft og Varme udtalte han, hvorledes han i snart 2 Menneskealdere havde gransket i den hellige Skrift, og hvorledes han i over én Menneskealder havde havt den grundfaste Overbevisning, at den hell. Skrift indeholdt ingen Modsigelser, men når Fortolkerne ofte havde havt travlt med at forlige forméntlige Modsigelser ved Omforklaringer og Bortforklaringer, da var det hélt fejl; gik man ret til Bunds, så så' man, at der var slet ingen Modsigelse, og at det just havde sin dybe Betydning, at det var udtrykt på en Máde det ene Sted og på en anden det andet, idet man ved at sammenholde de forskellige Udtryk just kom til den dybe og fulde Forståelse. Han anførte som Exempel Slægtregistret hos Matth., hvor 4 Konger er udeladte, men netop de 4, som ved deres Færd havde udelukket sig selv som Forbilleder på Messias, og fremdeles den tilsyneladende Uoverensstemmelse i Matthæus's og Lukas's Beretninger om Jesu Dáb, som O. Møller har påpeget, idet det hos Matth. hedder: »Denne er min Søn den Elskelige —» og hos Lukas: »Du er min — — i Dig har jeg Velbehag«. Uden Hensyn til, at det også ligefrem udvortes kan have lydt éns i det Sprog, hvori Ordene lød ved Jesu Dáb, er det klart, at en Åndsmagt, og da fremfor alt den højeste Åndsmagt, når han tager til Orde, er mægtig til at tale således, at det i den enes (Johannes) Øren kunde lyde: »Denne er — —« og i den andens (Jesu): »Du er min — —«. Han bemærkede iøvrigt, at han ofte havde været glad ved at læse O. Møllers Skrifter.

Han lagde dybt bevæget sine Hænder på vore Skuldre og lagde os, som en Fader sine Børn, Sagen så indtrængende på Sinde. Til Slutning bad han os hjerteligt om at hilse de Præster igjen, som havde sendt ham Hilsen, idet han bad os om at nævne dem enkeltvis for ham.

Derefter tog han hjertelig Afsked med os, efterat vi havde været hos ham over én Time, ikke fordi han nu

var træt, men der sad en ung Mand og ventede, som var kommen for at læse højt for ham.

Det Møde og denne Samtale med den gamle Biskop gjorde et dybt og velsignet Indtryk på os, og vi vil vort hele Liv have godt af at mindes det.

Tødsø Præstegård i April 1883.

Peder Ingerslev.

Til Ingerslevs beretning har jeg kun lidet at bemærke, men kan i alt godkjende den dog må jeg tilføje, at da vi under forhandlingen med biskop Lind, talte om altergang i Ansgarskirken, gjorde jeg opmærksom på, at ude på missionsmarken var der ved missionærmøderne ofte fælles altergang for missionærer af de forskellige kirkesamfund forat vise hedningerne og selv føle det kristelige fællesskab trods al forskjellighed, og jeg søgte at påvise, at kunde der være trang dertil og velsignelse derved trods al dogmeforskjel og ritusforskjel, måtte der herhjemme være større trang til og velsignelse ved at hævde det kristelige fællesskab med en menighed, der havde samme nadveropfattelse og ritus som vi, selv om den stod udenfor folkekirken. Men alt var spildt, biskop Lind blev ved at hævde, at om Ansgarsmenigheden end bestod af kristne, kunde der ikke være tale om fællesskab med — »oprørere».

Da biskop Kierkegård tog afsked med os og stod med hænderne på vore skuldre, bad han os hilse vennerne af Askovbevægelsen (Askovmødet 1881) og Morsbevægelsen og sige dem, at vel kunde han ikke samstemme i alt, men hans kjærlighed og hans bønner var bestandig hos den kreds, at den bevægelse, der var opstået, måtte blive til velsignelse.

Søndervissing 11. marts 1888.

Ludvig Hertel.

4.

Pastor Otto Møller til L. Hertel.

Kjære Hertel! Jeg gjorde vist rettest i helt at afholde mig fra at tale med om Forholdene paa Mors, idet jeg

nemlig slet intet kjender til den af Selvsyn. Det er Grunden til, at jeg heller ikke kan underskrive den vrøvlende Erklæring; thi medens jeg finder det »selvfølgeligt«, at vi ikke bryde Samfund med dem deroppe for det, der hidtil er sket, og finder det derfor aldeles overflødigt at give Erklæring derom, kan jeg ikke være med til at godkjende, hvad de har gjort, — thi jeg kjender det ikke uden af deres egen Tale om det —, og endnu mindre billige eller stadfæste, at de »er i Folkekirken«. Det er en Sag, jeg ingen Mening kan have om, og slet ikke er kaldet til at være Dommer om; og jeg mener, at de allerfleste af Erklæringens Underskrivere er Folk, der kjende endnu mindre til det hele end jeg, og derfor burde holde deres Munde.

Hvad der imidlertid for mig er utvivlsomt, er, at Menigheden deroppe, forsaavidt den vil blive ved at høre sammen som Menighed, staar i en meget ejendommelig Stilling, at der virkelig er sket noget ved, at Lund har mistet Kongens Anerkjendelse. Forholdet er ikke, som det har været, hvad det saa nu end vil udvikle sig til at blive. Deraf synes jeg nu, at det ogsaa maa følge, at Folkekirkens Præster ikke kan forsvare at forholde sig overfor denne Frimenighed ganske, som om der intet var sket.

Der kan ganske vist ikke være Tale om at bryde Samfundet med dem, men dette Samkvem maatte dog efter min Følelse vise sig noget anderledes efter det, der er sket, end før; thi ellers bliver det jo en faktisk Erklæring om, at der intet er sket, og det forstaar jeg ikke, at Folkekirkens Præster har Ret til at erklære.

Jeg vilde for mit Vedkommende finde det upassende at søge Nadver i Lunds Kirke; thi det synes mig ligefrem anstødeligt, saalænge man tjener i Folkekirken, saa at søge det største Gode om ikke udenfor den saa dog hos dem, der efter Folkekirkens Styreres Mening er paa Veje ud af den.

Har det været Brug deroppe, at Præsterne søgte til Alters i Valgmenigheden, — hvad i og for sig forekommer

mig at være en sær Skik, næsten som om de skulde søge Aerkjendelse der for ogsaa at være Kristne, — saa er det efter min Følelse, billigt, at det hørte op, til Forholdet paa en eller anden Maade rettede sig. At fortsætte dermed kunde jeg heller ikke undlade at se paa som en mindre passende Protesteren og Demonstreren mod det, som Folkekirkens lovlige Øvrighed har foretaget. Og man bryder jo da intet Samfund med Folk, fordi man ikke søger sin Altergang hos dem. Jeg synes, at Biskoppen har Ret i, at Forholdet og Omgangen maa blive noget tilbageholdende undtagen i det Tilfælde, at der kan være Udsigt til at virke til Skilsmisens Udjævning. At de andre Præster paa Øen ligesom løste Sognebaand til Frimenigheden, søgte deres bedste Gode netop der, som om det netop var det særligt velsignede Samfund og Sted, — det staar for mig som upassende og derfor ogsaa utilladeligt.

Hvad nu angaar det, De særligt skriver om, om det kunde være ønskeligt, at De offentligt udtalte Dem om Deres stilling, da er jeg for fremmed for Sagen til at have Mening derom. Jeg tror dog, at Sagen er bedst tjent med at gaa saa stille af som muligt; den har næppe havt Gavn af den store Omtale, den alt har faaet, og den Massetilslutning, den har vunden fra Vrøvlet og dem, der ikke kjende til, hvad de give deres Bifald. Er det saa, som det vel er, at Øvrigheden er betænkt paa at gjøre, hvad den formaar, for at jævne og læge Bruddet, saa mener jeg fremdeles, at Præsterne bør undgaa at lægge den nogen Hindring i Vejen derfor, og en offentlig Udtalelse, hvorved man binder sig, kan let komme til at virke saaledes til Skade fremfor til Gavn.

Jo læmpeligere Præsterne kan tage paa Sagen, holde godt Venskab med Lund, men heller ikke støde Biskop Lind, holde sig noget tilbage og se Tiden an, jo bedre synes det mig at ville være. Og navnlig vilde jeg da ønske, at De maatte faa Held til at udslette Virkningen af Schrøders i mine Øjne uforsvarlige Forslag, thi skulde

saadanne Fordringer slaa Rod, saa er der aabenbart slet ingen Udsigt til Forlig. Og kommer der ikke et ordentligt Forlig istand, anser jeg det for et stort Tab, og mener, at de Præster, der har holdt sig mest forsigtig tilbage, de er bedst stillede, idet de har mindst at angre og rette. Kommer der nemlig ikke Forlig, bliver Skilsmissen efter Naturens Orden større og større, og den Tid maa saa komme, da de, der er fast knyttede til de udtraadte, enten maa blive ved at gjøre Følge, eller pinligt sønderrive Baand, der lidt efter lidt burde være løsnede.

Det bliver nu Enden paa det, at jeg synes, at det, som er sket og ikke kan ignoreres, maa ogsaa give sig Udtryk i det ydre Forhold, og at Folkekirkens Præster paa Mors ikke maa handle saaledes, at de derved give tilkjende, at Lund og hans Folk har handlet rigtigt, og Biskoppen handlet galt. Men at søge Nadver hos Lund synes mig at være den stærkeste Erklæring, man kan give om, at i hans Kreds befinder man sig bedst, at den er den sundeste Menighedsblomst paa Øen. Jeg er enig med Biskoppen i, at det maa bedrøve ham, om de handle saaledes, og Præsterne skyldte lige saa vel Lind som Lund et Hensyn; og det er et stort Spørgsmaal, hvem der for Tiden trænger mest til, at der tages kjærligt Hensyn til dem. Frimenigheden har nu mer end Vind nok i sine Sejl og meget mere Tilslutning og Lykønskning, end jeg tror, den har Gavn af. Det var slet ikke af Vejen, at deres nærmeste Naboer lod den mærke at det er alvorlige Forandringer, den er ved at undergaa, og paa denne Maade holdt igjen paa dem istedenfor at give dem Absolution for alt.

Der har De nu mine Tanker, kjære Hertel! Men jeg skulde maaske helst holde dem ved mig selv, thi jeg er uden Kjendskab til Forholdene. Venlig Hilsen

Gylling d. 16. April 1883.

Deres

Otto Møller.

5.

Pastor V. Birkedal til L. Hertel.

Kirkely, d. 21. April 1883.

Kjære Hertel!

Du veed, at jeg kun skriver korte Breve, og derfor vil Du ogsaa med Overbærelse modtage mit korte Svar paa dit korte Spørgsmaal. Jeg mener, I har gjort ret i Eders Henvendelse til Biskoppen: den er saa klart og varmt affattet. Og, naar Du spørger mig, om I skal udstede en offentlig Erklæring, da siger jeg: Gjør det, naturligvis med al Hensynsfuldhed overfor Myndighederne. Især tror jeg det af Betydning af den Grund, for at det kan, ogsaa for Præsterne paa Mors, historisk blive godtgjort, hvor Ansvar et ligger for, at Bruddet ikke bliver lægt i Kjærlighed, og for de skjæbnsvangre Følger for Folkekirken, som er at befrygte, hvis der ikke tages kjærligt og kristeligt paa denne Sag. Og det er, foruden den store Sorg i sig selv, ogsaa for de kristelige Præster paa Mors en Æressag, at det offentlig og derved historisk bliver slaaet fast, at de ikke vil dele Skylden for, at der er handlet ilde mod ærlige, trofaste Kirkens Børn og imod Folkekirken selv, der ikke kan undvære nogen af de bærende Kræfter, der er fostret i dens Midte.

Din gamle Ven

Vilhelm Birkedal.

6.

Provst Cederfeld de Simonsen meddeleer Biskoppens Skrivelse af 23. April 1883 til Præsterne Ingerslev og Hertel.

Biskoppen har under 23de d. M. tilsendt mig, som følger:
 »Efterat min Opmærksomhed atter er bleven henledet paa en skriftlig Henvendelse til mig fra syv Præster paa Mors af 14de Marts d. A. saavel som paa mine Yttringer i den Anledning i en Samtale med Præsterne Ingerslev og Hertel den 2den d. M., skal jeg herved anmode Deres Høiærværdighed om, at De, naar det maatte blive Dem bekjendt, at nogen af Folkekirken Præster har ladet forhenværende Valgmenighedspræst Lund udføre nogen kirkelig Handling

i sit Sted, eller har prædiker i Ansgarskirken, meddeler mig Underretning derom. Jeg vil da i førstnævnte Tilfælde forlange en skriftlig Fremstilling af vedkommende Præst, der oplyser, at den Nødvendighed, som jeg har meent maatte kunne undskylde ham, virkelig var tilstede, og i sidstnævnte enten en Afskrift af den holdte Prædiken eller hans skriftlige Bevidnelse af, at hans Prædiken blev holdt med den Hensigt at virke hen til at den skete Adskillelse hæves. — Derom beder jeg Dem underrette de syv Præster og tilige erindre om, at hvad jeg yttrede i Samtalen den 2den April ikke havde og ikke kunde have Charakteren af en udtalt og gjældende Regel, men at mine Ord, efter at være tagne med i de 7 Præsters indbyrdes Forhandlinger, kunde, om det ønskes og paatænkes, afgive Tilskyndelse eller Vejledning til Fastsættelse af bestemte Spørgsmaal, hvis officielle Besvarelse, der næppe vil komme til at afhænge af mig alene, skal følge«.

I Overensstemmelse med en denne Skrivelse tilføjet Efterskrift, hvori Biskoppen anmoder mig om, at den i særlige Afskrifter maa blive tilstillet Deres Velærværdighed og Pastor Ingerslev for af Dem i Forening at communiceres de andre fem Præster, undlader jeg ikke herved tjenstligen at meddele Dem Foranstaaende, forat De i Forbindelse med Pastor Ingerslev kan træffe Anstalter til at sætte Deres forbemeldte fem Medunderskrivere af Henvendelsen til Biskoppen af 14de f. M. i Kundskab om Indholdet af denne Biskoppens Skrivelse til mig.

Morsø Herreders Provsti, Nykjøbing den 26. April 1883.

Cederfeld Simonsen.

Velærværdige Hr. Sognepræst *Hertel*, Veierslev.

7.

Præsterne Ingerslev og Hertel til Biskop Lind.

Højærværdige, kjære Hr. Biskop!

Fra Morsø Herreders Provsti have vi i Skrivelse af 26de April modtaget Afskrift af Deres Højærværdigheds Skrivelse

af 23de s. M. til Provsten om vor Henvendelse af 14de Marts, Samtalen og Deres Memorandum af 2den April.

Denne Skrivelse har gjort et overmåde pinligt Indtryk på os, og forinden vi foretog noget Skridt til i Overensstemmelse med Deres Højærværdigheds Udtalelse i Slutningen af Skrivelsen, efter Forhandling med vore Medunderskrivere af Henvendelsen af 14de Marts, at fremkomme med bestemte Spørgsmål til officiel Besvarelse, kunne vi ej andet end først udtale os for Deres Højærværdighed i Anledning af denne Deres sidste Skrivelse for både at klare vor egen Stilling for Deres Højærværdighed og for også at kunne som Udsendinge gjøre Rede for dem, som har udsendt os, med Hensyn til Resultatet af vore Forhandlinger med vor Biskop.

Først har det bedrøvet os inderligt og voldt os megen Uro, at Deres Højærværdighed har fundet Dem foranlediget til at anmode vor Provst om, når det måtte blive Dem bekjendt, at nogen af Folkekirkens Præster har ladet Lund udføre nogen kirkelig Handling i sit Sted eller har prædikeret i Ansgarskirken, da at meddele Dem Underretning derom. Efter den Tillidsfuldhed, hvormed vi henvendte os til Deres Højærværdighed for hos Dem at søge Hjælp i den Stilling, hvori vi ere blevne satte, og efter den Hjertelighed, hvormed de kom os imøde, og som vi bleve Dem såre taknemlige for, har det gjort os pinlig ondt at se en sådan Udtalelse som denne Anmodning til Provsten, da vi ej kunne opfatte den anderledes end, at Deres Højærværdighed har så liden Tillid til os, at De ikke blot, når vi gjøre noget af det, som De skriftlig har udtalt Dem om som undskyldeligt eller endog bifaldsværdigt, da forlanger, at vi skulle gjøre Regnskab for sådant, hvad vi selvfølgelig ere såre villige til, men at De end ikke tør stole på, at vi, når vi bleve anmodede derom, selv vilde gjøre Anmeldelse derom til Deres Højærværdighed igjennem Provsten, og derfor skriver til Provsten: «når det måtte blive Dem bekjendt». Dersom denne vor Opfattelse måtte bero på en

Misforståelse af de nævnte Ord, vilde det meget glæde os. Det vilde være os såre pinligt, om Deres Højærværdigheds Anmodning til Provsten med de nævnte Ord måtte have sin Grund i Mistanke til vore Personer eller til vor Færd. Vor Stilling vilde derved blive end mere vanskelig og mislig, end den alt forud er.

Deres Højærværdighed udtaler dernæst, at hvad De uytrede i Samtalen den 2den April ikke havde eller kunde have Karakteren af en udtalt og gjældende Regel. Disse Ord have gjort et ikke mindre pinligt og overraskende Indtryk på os, og det er navnlig angående dem, at vi allerærbødigst udbede os en nærmere Forklaring, thi ikke blot måtte vi da frygte for, at vor Rejse til vor Biskop havde været helt forgjæves, men vi vilde tillige fuldstændig have misforstået den hele Samtale, hvis disse Ord skulle forståes om alle Deres Højærværdigheds Udtalelser den Dag, og vi må derfor tillade os at gjenkalde Samtalen i Deres Erintring således, som vi have opfattet den.

De udtalte i Begyndelsen af Samtalen, at De ved Deres Monitum ikke havde udstedt noget Forbud i de omhandlede Spørgsmål, og at De hverken havde havt i Sinde eller havde Ret til at udstede noget Forbud, da Lovene ikke hjemlede Dem nogen Ret i saa Henseende, men at De som vor Biskop havde udtalt, hvad De anså for usømmeligt og uforvarsomt for os som Præster i Folkekirken, og at De vilde meget beklage og betragte det som en Tilkjendegivelse af personlig Opposition, om nogen Præst i Folkekirken benyttede sin Ret til at gå til Alters hos Lund, prædike i Ansgarskirken eller lade Lund prædike eller forrette kirkelige Handlinger i sit Sted.

Dermed var Spørgsmålet efter vor Forståelse af Deres Udtalelser retslig afgjort, og De tilføjede, så vidt vi forstode det, at der ikke vilde blive foretaget noget som helst imod den, der overtrådte Deres Monitum, ja De udtalte endog overfor undertegnede Hertel, at De ikke vilde anføre slig Overtrædelse i Påtegningen på mine Ansøgninger. Men

dermed at Spørgsmålet er juridisk afgjort, er det ganske vist ikke udtømt. Samtalen kom derfor dels til at dreje sig om det sømmelige og forsvarlige eller usømmelige og uforsvarlige i kristeligt og kirkeligt Fællesskab med Lund og hans Menighed — navnlig ved Nadveren —, et Spørgsmål vi ikke her nærmere skulle dvæle ved for ikke at foregribe en eventuel Fællesudtalelse sammen med Medunderskriverne af Henvendelsen af 14de Marts, og dels kom Samtalen til at dreje sig om det i vore Ønsker angående Forholdet til Lund og hans Menighed, Deres Højærværdighed kunde give eller ikke give Deres Bifald.

Vi erklærede den Dag og gjentage gjerne, at vi fuldtud erkjende, at hvad juridisk Ret vi end kunne have, skyldte vi vor Biskop at tage Hensyn til hans Anskuelse, for såvidt det kan forenes med vor Samvittighed, og at vi kun såre nødtigt ville optræde således, at vore Handlinger kunne få Skin af Hensynsløshed overfor Deres Højærværdighed, for hvem vi nære al skyldig Højagtelse og Ærbødighed, og vi udtalte derfor, at vi alvorligt og samvittighedsfuldt vilde overveje Deres Højærværdigheds Udtalelser, uden at vi dog derfor hverken den Dag eller endnu kunne sige, hvorvidt vi for vor Samvittigheds Skyld ville bestemme os til at gøre noget af det, som vi tilmed af Deres Højærværdighed erfarede, om vi ellers forstode Dem, at vi havde Ret til.

Da dette var det Indtryk, vi begge have haft af Samtalen, have vi unegtelig opfattet Forholdet således, at som »gjældende Regel« måtte det betragtes som lovligt for Folkekirkens Præster at gå til Alters hos Lund, prædike og tale i hans Kirke og at benytte ham til Hjælp som enhver anden entlediget Præst, men at De som vor Biskop vilde misbillige en Benyttelse af denne vor Ret uden i de af Dem under Samtalen nærmere angivne Tilfælde, og at det var til Vejledning i så Henseende, at De senere overrakte os det skriftlige Memorandum, der efter vor Opfattelse i det væsentlige måtte stadfæste vort Indtryk af Samtalen, og vi forstå derfor ikke, hvad det var i Deres Høj-

ærværdigheds Udtalelser den Dag, der ikke må opfattes som havende »Karakter af en udtalt og gjældende Regel«.

At det ikke kan være Deres Højærværdigheds Udtalelse om Retten til de ovenomtalte Handlinger, De vil frakjende Karakter af en udtalt og gjældende Regel, fremgår formentlig også af Skrivelsen af 23de April, idet De anmoder Provsten om at underrette Dem om, når nogen af Folkekirkens Præster har prædiket i Ansgarskirken eller har ladet Pastor Lund udføre nogen kirkelig Handling i sit Sted, og hvori De tillige meddeler som Tillægsbestemmelse til Deres skriftlige Udtalelser af 2den April, hvad De i så Fald agter at forlange.

Ej heller om disse Spørgsmål skulle vi udtale os nærmere for ikke at foregribe en eventuel Fællesudtalelse sammen med Medunderskriverne af Henvendelsen af 14de Marts, men blot bemærke, at i Deres Højærværdigheds Memorandum af 2den April findes Ordet »Nødvendighed«, hvor Talen er om at benytte Pastor Lunds Hjælp, medens det forekommer os begge, at i Samtalen blev Ordet brugt i anden Sammenhæng, nemlig når Pastor Lund ønskede vor Hjælp til kirkelige Handlinger, f. Eks. i Sygdomstilfælde. Vi gjorde ikke den Dag opmærksom derpå, men nødes nu til at gjøre det, da vi nære Frygt for, at Skrivelsen af 23de April forudsætter en så uundgåelig Nødvendighed, som der vanskelig kan blive Tale om på Mors med Øens talrige Præsteskab. Undertegnede Ingerslev har allerede — i Henhold til mit udtrykkelige Spørgsmål derom til Deres Højærværdighed under vor Samtale og Deres Svar derpå — ved given Lejlighed udtalt, at der intet vilde være til Hinder for, at når et Par Folk indenfor mit Pastorat, som hørte til Lunds Menighed, skulde vies af mig som deres Sognepræst, at jeg da, når det blev begjæret, kunde lade Lund vie dem i en af mine Kirker på mine Vegne. Deres Højærværdighed vil kunne forstå, at det derfor også særligt med Hensyn til denne Sag er faldet tungt på mig at modtage en sådan Udtalelse fra Deres Højærværdighed, at hvad De da udtalte ikke havde og ikke kunne have Karakteren

af en udtalt og gjældende Regel, sålænge indtil det bliver klaret, hvorvidt det også gjælder denne Sag.

Sluttelig udtale vi, at det ligger os alvorligt på Sinde, at vor Biskop vil have den Tillid til os, at vi i alle disse Spørgsmål kun have ét for Øje, nemlig hvad der efter vor Overbevisning vil tjene bedst til at fremme og bevare det kirkelige Liv på Mors og til for den Sags Skyld at styrke og klare vor Stilling som Præster her på Øen. At denne er bleven vanskelig ved de sidste Begivenheder, er øjensynligt, men kan det ikke lykkes os at have vore Foresattes Tillid og i nogen Måde at finde Støtte hos dem, vil den ligeså øjensynligt blive endnu vanskeligere og misligere. Det har derfor også i hele denne Sag været os magtpåliggende at stille os åbent, hjerteligt og tillidsfuldt overfor vor Biskop, og vi ville håbe, at Deres Højærværdighed også vil modtage denne vor private Henvendelse som et Vidnesbyrd herom.

Tødsø og Vejerslev den 8de Maj 1883.

Allerærbødigst

Peder Ingerslev. Ludvig Hertel.

Højærværdige

Hr. Biskop, Dr. theol. Lind, Kommandør af Dnbr. og Dnbrmd.

8.

Biskop Lind til Pastor Ingerslev.

Ålborg d. 14. Maj 1883.

S. T. Hr. Pastor Ingerslev.

Nylig hjemkommen fra en Rejse skal jeg dog ikke opsætte at svare Dem og Pastor Hertel på Deres Skrivelse af 8. d. M.

Jeg nærer ingen Mistillid til Dem eller Pastor Hertel, men Forsigtighed i et vigtigt Anliggende, i hvilket De ikke ere enige med mig, er i sig selv nødvendig, og syntes mig endnu mere nødvendig, da jeg så mine Ytringer trykte og deraf erkjendte, at de, skjønt som Manuscript, skulde med-

deles en videre Kreds. Deraf kan De let forklare Dem min Skrivelse til Provsten af 23. April.

Lad mig først sige Dem, at det er mig særdeles kjært at læse i Deres Brev, at »når De gjør noget af det, som jeg skriftlig har udtalt mig om som undskydeligt eller endog bifaldsværdigt, De da selv ville gjøre Anmeldelse til mig igjennem Provsten.«

Og lad mig dernæst til Forklaring af en Ytring i min Skrivelse af 23. April bemærke, at det gjælder ganske i Almindelighed om Anliggender af den Natur, vi forhandlede, at hvad der siges i Samtale ikke kan have Karakter af en gjældende Regel, og at jeg yttrede dette med Hensyn til adskilligt andet, jeg i vor Samtale sagde foruden det, jeg senere optegnede og medgav Dem. Hvad dette sidste angår, står jeg ganske ved mine Ord. De har i Deres Skrivelse gjengivet mig det med Deres Ord, men meget correct.

Mere behøver jeg næppe at skrive for Øjeblikket. Gud give, at den Mangel på Enighed, der såvidt jeg har forstået Dem, i denne Sag er tilstede imellem Dem og mig, måtte hæves! Hvad der er skét, kan og bør ikke udviskes; Forsoningen, som vi vel alle ønske, kan kun komme istand derved, at Lund og de, der holde sig til ham, love ikke at ville bryde de kirkelige Forskrifter.

Jeg vil dog tilføje Et. Jeg nævner ikke gjerne den Lydighed, De skylder mig; men De nævner den selv. Lad mig da erindre om, at Præsten lover Biskoppen Lydighed ikke for de Tilfældes Skyld, hvor han er enig med Biskoppen, men for de Tilfældes Skyld, hvor han er uenig med ham.

Deres hengivne

P. E. Lind.

9.

Pastor Hertel til Biskop Lind.

Højærværdige, kjære Hr. Biskop!

Hermed fremsender jeg vedlagte Fremstilling og beder Dem undskyldte, at den har ventet saa længe, men dels

Korrekturarbejde, dels Forretninger har i de sidste Dage forhindret mig i at renskrive og afsende det Udkast, som har været færdigt i nogle Dage.

Min Fremstilling har jeg ikke villet vise nogen, før den var afsendt; men igaar fik jeg Lejlighed til at se Pastor Hansens Skrivelse, og jeg kan for største Delen slutte mig til den, thi, som jeg fortalte i Samtalen den 2den April, Lund har jeg siden mine Drengaar, da han var Kapellan i Sønderjylland i min Faders Nabosogn, betragtet som min Ven, og han og hans Hustru har vist min Hustru og mig så stort Venskab, at også af Hensyn hertil vil jeg nødig nogen Forandring; men dette har jeg ikke villet anføre i den hoslagte Fremstilling, da dette Forhold jo ikke vedrører Deres Højærværdigheds Spørgsmål.

Måske véd Deres Højærværdighed, at der den 13de og 14de Juni skal være et privat, men stort Vennemøde på Mors, hvortil der ventes mange Fremmede. Skjønt jeg i hvert Tilfælde ikke deltager i den Altergang, der da måske finder Sted, kan jeg ikke tilbageholde Ønsket om, at alle Hindringer for en Altergang indtil da må være fjernede, så Altergangen ikke får nogen demonstrativ Betydning. Herren give i sin Nåde, at denne alvorlige Brydningstid snart måtte være bragt til Ende. Jeg ønsker ikke dette Vink omtalt, men jeg har kun givet det i Tillid til min Biskop og i Håb om, at det, der forestår, og som dog ikke kan forebygges, ikke skal blive Indledningen til noget, Ingen kan forudse, medens Imødekommenhed i dette Øjeblik kan bære velsignet Frugt. Jeg håber derfor, at Deres Højærværdighed ikke vil misforstå disse Antydninger og ikke heller besvare dem i det Brev, hvormed De måske vil besvare Fremstillingen, hvis De finder Anledning dertil.

Med Højagtelse ærbødigst

Ludvig Hertel.

Højærværdige

Hr. Biskop *P. E. Lind*, Dr. theol., Cd. af Dbg. p. p.

10.

Udtog af Hertels Forestilling til Biskop Lind 29. Maj 1883.

— — Vanskelighederne ved præstestillingen på Mors må selvfølgelig have deres rod i den nuværende kirkelige tilstand på øen, og det må derfor være mig tilladt at skildre den, som jeg har forefundet og opfattet den.

Det var ikke uden stor selvovervindelse og kun foranlediget af ydre omstændigheder, som ikke vedkommer denne sag, at jeg i forsommeren 1879 indgav ansøgning om embede på Mors, og det var med meget blandede følelser, jeg begyndte min præstegjerning her på øen. Rigtignok havde jeg hørt øen omtale som »Insula sanctorum«; men det indtryk, jeg havde dannet mig af den kirkelige og folkelige bevægelse ved den almindelige omtale, var, at det religiøse spørgsmål rent var trådt i baggrunden for det politiske, og at bevægelsen var så udpræget, ensidig og ufordragelig, at de af Grundtvigs retning, der ikke i ét og alt kunde dele de yderliggående anskuelser, der her gjorde sig gjældende, vilde komme til at føle sig udenfor samfundslivet her. Denne frygt blev forøget, da en bekendt mand, bosat i det sydlige Jylland, men ven af bevægelsen heroppe og nøje kjendt med den, sagde til mig efter min ankomst: »Vogt dem nu! På Mors er der en stærk folkebølge; enten bæres man op af den, eller også bliver man — knust«? Da jeg agtede at indtage en selvstændig, omend imødekommende stilling overfor bevægelsen, blev jeg meget ilde berørt ved denne udtalelse.

Jeg kom dog snart til den erfaring, som jeg siden bestandig har fået stadfæstet, at den dom, der således i almindelighed fældes om bevægelsen på Mors, er urigtig. Her er ganske vist en »folkebølge«, men vil man stille sig venligt og kjærligt overfor den, behøver man hverken at lade sig bære eller knuses, medens man ganske vist vil møde mange ubehageligheder og kun gavne lidet det, man vil fremme, hvis man stiller sig i et uvilligt eller fjendtligt forhold; thi en »folkebølge« er forsåvidt en korrekt beteg-

nelse, som bevægelsen heroppe har været så stærk, at såre mange, der næppe kan siges at have gennemgået nogen modnende, åndelige udvikling, end sige en »korssets skole«, har sluttet sig til bevægelsen; men om der også således har sluttet sig elementer til, hvis plads aldeles ikke er i et sådant samfund, så må man dog ved at se det liv og smukke fællesskab, der findes her, snart erkjende, at det væsentlig er en kristelig bevægelse, som man vil have stor glæde og opbyggelse af at slutte sig til.

Bevægelsen var jo ikke ny, da jeg kom, og det lå i forholdenes natur, at udviklingen havde medført, at Ansgarskirken med forsamlingshuset i Galtrup var bleven øens åndelige midtpunkt, hvor man samledes til store fællesmøder, enten man nu hørte til valgmenigheden eller sognemenighederne. Bliver det end tidt overvurderet, at den fattige menighed virkelig formåede at rejse disse store bygninger, og betragtes det end stundom som en enestående heltebedrift, så må man dog yde den samfundsfølelse, der overvandt hindringerne, og den udvikling, som hidtil har fundet sted, varm anerkjendelse, og fandtes ikke den bevægelse, som har fremkaldt Ansgarskirken og forsamlingshuset, da vilde den åndelige tilstand på Mors kun give et såre sørgeligt billed.

Men skyggesider er her ganske vist, og jeg vil gjerne tro, at det politiske kjævl her som andetsteds har bidraget dertil; dog må jeg sige, at det kun er meget lidt forholdsvis, jeg har mærket til politik, og ufordragelighed har jeg mærket endnu mindre til for mit eget vedkommende. Hverken det, at jeg i forskellige kirkelige og de fleste politiske spørgsmål er af en anden mening end ordførerne her, eller at jeg ved et folkethingsvalg har stemt på højres kandidat, har i fjærneste måde ladet mig føle mig ilde stillet. Man har mærket, at jeg var villig til at erkjende andres ret til at have en mening og blot forbeholdt mig samme ret, og man har erkjendt, at jeg vilde dele kristeligt fællesskab med kristne venner, og dette har man ydet mig, og så har

man forøvrigt ladet mig have mine selvstændige meninger, både kristeligt, folkeligt og politisk. Dette er et træk ved bevægelsen heroppe, hvor jeg bestemt kan udtale en erfaring, og dette har i høj grad bidraget til, at jeg har haft stor glæde af kirkeligt fællesskab. Jeg kan derfor ikke andet end fremhæve det, da bevægelsen her netop på dette punkt bliver fejlagtig bedømt, fordi bevægelsens modstandere — men næppe uden egen skyld — påstå at have fundet det modsatte, og denne redbonhed til at yde anerkjendelse, når man møder anerkjendelse, varslers om, at man ingenlunde er utilgængelig, og at en tillidsfuld tilnærmelse godt kan vente en tilsvarende tilnærmelse.

Kan man således just ikke regne ufordragelighed til skyggesiderne, så finder man derimod ganske vist en ikke ringe grad af ensidighed og umodenhed. Jeg må nu bemærke, at på grund af, at jeg bor forholdsvis langt borte fra midtpunktet, har jeg ikke så jævnlig som f. eks. pastor Ingerslev deltaget i møder og små hjemlige sammenkomster, men jeg har dog tidt nok været sammen med de indflydelsesrige mænd blandt øens troende lægfolk til at danne mig en mening, og jeg har da tidt undret mig over, at jeg langt fra har fundet den åndelige udvikling, jeg har ment, man måtte vente. Hverken den inderlighed, alvor eller modenhed, som jeg andetsteds har glædet mig over, når lægfolk trådte frem for at tale eller sad i samtale med præster, har jeg fundet her, og dette har formentlig havt sin grund i, at der ikke her som andetsteds har været nogen mægtig, åndsmyndig personlighed, som har kunnet påtrykke udviklingen sit præg og vække hjertelivets og tankelivets spørgsmål; men skorter det således måske på kristelig livserfaring, så vil man dog snart nødes til at erkjende, at kristendommen ligefuldt hos de jævne og enfoldige mænd, der endnu have størst indflydelse, er en virkelig tillevet sandhed og en hjertesag. Det er måske mangel på personlig udvikling og modenhed hos dem, der med rette har indflydelse, som nærmest har været årsag til, at de i almindelighed holdt

sig tilbage fra offentlig at tage ordet, og at langt mindre udviklede og mere uerfarne mænd har da ført Ordet, og deres udtalelser, som man her lægger ringe vægt på, have da foranlediget de rygter om forholdene på Mors, som i lang tid have været i omløb, medens man ikke kjendte de mere stille mænd, der dog i virkeligheden havde størst indflydelse.

Trods sine mangler har bevægelsen og særlig da valgmenigheden øvet en velsignet indflydelse på hele øens befolkning, og dette er det bedste vidnesbyrd om, at der trods noget kåde udtalelser har været et liv, som udviklede sig i sandhed. Jeg tror, at de fleste præster, der kan se frugter af deres gjerning og have nogen samfundsglæde i deres menigheder, maa indrømme, at næst Gud skyldte de samfundslivet i Ansgarskirken og valgmenigheden en inderlig tak for den støtte, der er ydet deres virksomhed, noget jeg i alt fald har følt, når jeg i den senere tid har havt den glæde at se et smukt liv begynde at vågne hos ungdommen i Vejerslev. — —

For en del har dette jo havt sin grund i, at mange af folkekirkens præster bestandig have stillet sig i venligt forhold til valgmenigheden, have søgt samfund med den og jævnlige ere gåede til alters sammen med den hos valgmenighedspræsten, og dette forhold og den smukke, gjensidige samvirken har hidtil for en stor del bidraget til at holde tendenser nede, som ellers har kunnet øve en skadelig indflydelse. Det er således ret betegnende, at de mange vilde og tåbelige reformforslag, der i den senere tid er fremkommet fra lægfolk omkring i landet, og den stærke klage over folkekirkens præster næsten aldrig have været offentlig støttede fra Mors, om det end er en selvfølge, at de også her måtte komme frem. Tidt kan man jo høre røster, der ikke mangle meget i sekterisk sværmeri, og når disse have fået forholdsvis mindre indpas på Mors end andetsteds, skyldes det ikke blot pastor Lunds milde, ydmyge, sagtmødige, stilfærdige og jævne optræden, hvor god en indflydelse han end umiskjendelig har øvet, men

også i ikke ringe grad det smukke forhold, der har hersket mellem valgmenigheden og en stor del af folkekirkens præster.

Således var stillingen indtil den sørgelige katastrofe, der har forandret forholdene i flere retninger. Deres højærværdighed véd, at jeg ingenlunde billiger pastor Lunds og hans menigheds optræden i de spørgsmål, der har fremkaldt anerkjendelsens tilbagetagelse, om jeg end i og for sig finder at altergang uden bestemt aldersgrændse og uden foregående skriftemål må kaldes kristeligt berettiget, og at altergang umiddelbart efter konfirmation, som tilfældet var, da jeg blev konfirmeret i Sønderjylland, af praktiske hensyn kan være hensigtsmæssig og rigtig. Men om der end med føje kan bebrejdes Lund og hans venner adskiligt, så tror jeg dog, at jeg tør sige, det mest er skinnet, de har imod sig, og at de ikke vilde nogen skilsmisse fra folkekirken, samt at de overraskedes ved den vending, sagen tog.

Straks efter anerkjendelsens tilbagetagelse var den følelse, der gjorde sig gjældende — dette mærkede jeg navnlig en dag ved et besøg i Lunds præstegård, da en del af hans venner blandt lægfolket var samlet — en trang til at bevare den åndelige forbindelse og det kristelige fælleskab med folkekirken, og hver lille venlighed fra folkekirkens præster modtoges med stor glæde. Jeg fik da det bestemte indtryk, at kunde forholdene nu få lov at udvikle sig i al stilhed, så alt gik så vidt muligt i det gamle spor, og fællesskabet med folkekirkens præster kunde bevares som hidtil, da vilde denne tid med al dens alvor blive til stor velsignelse for den forhenværende valgmenighed, og da vilde den tillige både kunne få en heldig indflydelse på den folkekirkelige udvikling og øve en gavnlig hæmmende virkning på de mange røster, som i de senere år har ladet sig høre omkring i Danmark, og som kræve en udvikling, hvortil den danske menighed ikke er modnet.

Derimod indså jeg godt, at den stemning, som var fremkaldt, vilde skifte karakter, hvis forholdene ikke kunde udvikle sig i stilhed, hvis på den ene side de kirkelige

myndigheder satte strenge bestemmelser og vanskeliggjorde fællesskabet med folkekirkens præster, og hvis på den anden side æggende røster udefra søgte at hidse en uheldig stemning frem. Begge dele skete, og de kirkelige forhold på øen ere af den natur, at nu måtte der opstå vanskeligheder.

Afskæres stiftets præster, og andre kan det jo ikke formenes, fra det kristelige og kirkelige fællesskab, som hidtil har fundet sted, da afskæres de også fra at øve nogen indflydelse på den forhenværende valgmenighed, og da ville de tillige miste en ikke ringe del af den indflydelse, som de hidtil have havt, på de medlemmer af sognemenighederne, som indtil nu have sluttet sig til dem, men som ellers jævnlig søge samfund med valgmenigheden. Et pålæg enten som befaling eller som »monitum« om ikke at gå til alters hos Lund og i Ansgarskirken vil, som stemningen er, ægge lægfolk på Mors og præster og lægfolk udenfor Mors til at vise det kirkelige fællesskab ved en demonstrativ altergang, og holde de af øens præster, som hidtil jævnlig har holdt deres altergang hos Lund og i Ansgarskirken, sig tilbage, er det indlysende, at der let opstår en kløft, medens det gamle tillidsforhold vilde bevares, når de som hidtil så præsterne gå til alters der.

Vi står nu ved vanskelighederne. Den stille udvikling, som man måtte ønske bevægelsen, er allerede nu umulig. Som præsternes holdning overfor den forhenværende valgmenighed straks efter Deres højjærværdigheds »monitum« måtte blive forsigtig af hensyn til vore foresatte, så pånøder forsigtigheden sig også nu af anden grund. Det kan ikke være Deres højjærværdighed ubekjendt, at det andet, som var at befrygte, en demonstrativ anerkjendelse af menighedens nuværende stilling til dels har fundet sted ved den offentlige masseerklæring, og beklagelige handlinger af endnu mere demonstrativ natur tør måske ventes i en meget nær fremtid. Desuden have — som bekjendt — offentlige udtalelser fra enkeltmænd i høj grad fremhævet den store betydning, denne sag har, og det med stærke lovtaler over

menighedens optræden. At alt dette skulde være aldeles uden virkning, var ikke til at vente; men kommer det dertil, at Lunds menighed kommer til at se på sin stilling som en stor bedrift, og til at se på folkekirken som et Babylon, den er hjemvendt fra, da er der ikke langt til sekterisk sværmeri. Hidtil har faren for sværmeri endnu ikke vist sig i stort omfang; men tegn på, at faren er der, mangle ingenlunde. Det besynderlige »Henriksenske« åndsværmeri¹⁾, der har fremkaldt spaltningen af menigheden i Thy, antog man længe, at Mors var fri for; men det har dog vist sig, at det er her, og at det trods den almindelige formodning i al stilhed breder sig ikke blot i den forhenværende valgmenighed, men også i sognemenighederne, hvilket jeg til min store overraskelse desværre har set bevis på her i Vejerslev i de sidste dage. Hvortil dette forunderlige sværmeri kan føre, er det jo ikke let at vide, og så bevæget, som denne tid er, kan der jo ligeså let opstå andre sværmerier.

Hidtil har det lykkedes Lund at holde sådanne tendenser nede, men jo mere stemningen ægges frem ved demonstrativ anerkjendelse og ophidsende røster udenfor øen, des mere ville de iltre og umodne kræfter i menigheden få magten, og det vil da blive Lund særdeles vanskeligt at holde igjen; men hvad der kommer frem i den forhenværende valgmenighed, vil i samme øjeblik også vise sig i sognemenighederne, og at her da bliver en ikke ringe vanskelighed ved præstestillingen på Mors, er indlysende. —

Min fremstilling er bleven udførligere end påtænkt, og om den er lykkedes mig, tør jeg jo ikke sige, men med bøn til Herren om, at han vil lede denne sag til velsignelse for os alle, vil jeg bede Deres højærværdighed modtage denne fremstilling med velvillie.

Allerærbødigst

Vejerslev præstegård 29. maj 1883.

Ludvig Hertel.

¹⁾ Om dette Sværmeri se Kirkelex. for Norden II, 403.

11.

Frimenighedspræst R. Lund til Hertel.

Kjære Hertel!

Tak for Dit venlige Brev. Hvad jeg selv var glædest ved af det lidet, der blev sagt fra min Side på Vennemødet, var egentlig det, at jeg syntes, det blev nogenlunde klart fremsat — hvad fuld Sandhed er —, at jeg for mit og mange Venners Vedkommende er bleven stående, som jeg er, ingenlunde for at søge at tiltvinge mig nogen folkekirkelig Stilling; men med et kjærligt Spørgsmål til alle, der har med Svaret at gøre, om jeg og mine Venner må finde Ly i Folkekirken særlig uden at bindes af Præsteeden, eller dette Gode nødvendigt skal søges udenfor. For det ved jeg for sikkert, at under Præsteeden tør og må jeg aldrig mere tjene.

Jeg har tænkt meget over Dit venlige Spørgsmål angående en Sammenkomst med Biskop Lind. Og jeg kunde måske ikke have så stort imod at mødes med ham, når det faldt hélt jævnt som af sig selv. Jeg har nemlig ikke nogensinde tænkt på at gjøre noget for i nogen Måde at krænke Biskoppen og kunde godt frimodig mødes med ham. Men jeg troer ikke, det vilde være til nogen Nytte at foranstalte en Sammenkomst, og jeg er bange for, det kun vilde blive at opirre og bedrøve ham end mere, for mit Syn på Sagen kan han sikkert ligeså lidt forstå, som jeg hans.

Kjærlig Hilsen til dig og din Hustru fra os,

Øster Jølby d. 3die Juli 1883.

din

Rasmus Lund.

12.

Pastor Thomas Rørdam til Hertel.

Vejlø 9. Juli 1883.

Kjære Ven! Tak for din interessante meddelelse om Morsømodet. At Nygaards plan blev forpurret, glæder mig inderligt, men iøvrigt kan jeg ikke se andet, end at frimenigheden ved den erklæring, som den vedtog, har selv for lange tider afskaaret sig muligheden af at blive aner-

kjendt som led af folkekirken. Det store flertal ikke blot af folkekirken men ogsaa af den troende menighed i folkekirken er altfor bange for præstefriheden, til at man kan forlange, at den skal gaa ind derpaa, og saa længe begrebet præstefrihed af dets talsmænd opfattes saa bundforskjelligt, at nogle mener, at dermed vilde f. eks. mormoner og baptister være udelukkede fra folkekirken, medens andre hævder, at de dermed vilde have denne ret som alle andre, kan man ikke forlange, at folkekirken indlader sig derpaa. Skjøndt R. Lund bestandig personligt optræder med en moderation i udtryksmaade, som man hjærteligt maa paaskjønne, kan jeg dog ikke se andet, end at han derved vælger, hellere at være ubunden udenfor folkekirken, end at være indenfor den og dele de baand og byrder, som, om de end mangen gang kan trykke, dog ikke hindrer os i at forvalte sakramenterne efter Herrens indstiftelse og prædike evangeliet rent og uforfalsket. Men dette valg — at foretrække friheden, skjøndt den kun gjælder spørgsmaal, der ikke er livsspørgsmaal for samfundet med Herren — for stillingen, Herren har givet os med og i den folke-menighed, vi tilhører — synes mig ikke forsvarligt og en forsyndelse imod det fællesskab og sammenhold, som vi skylder den hellige almindelige Kirke. Det tør kun brydes, hvor fællesskabet med Herren og hans indstiftelser ikke kan reddes paa anden maade, men det er jo her ikke tilfældet. R. Lund vil jo ikke prædike anderledes nu, end han altid har prædiket i folkekirken, ikke forrette sakramenterne anderledes, eller række dem til andre, end han, efter den imødekommenhed, Biskoppen har vist ham ved sit andet tilbud, vilde have kunnet indenfor folkekirken. Den ubundne frihed synes mig derfor at have været ham og hans menighed kjærere end det gamle baand med den øvrige store menighed, og det tror jeg er en overvurdering af det første og en undervurdering af det sidste, som vor Herre næppe vil godkjende og som vi frygte for, at han og menigheden smerteligt vil faa at føle. Jeg aner-

kjender fuldt og helt, at det er brave kristne folk, at de sagtens handler efter bedste indsigt, men jeg tror, at de overser noget, der ikke bør overses, og har forset sig paa noget, der vel er adskilligt værd, men ikke det værd, som de giver derfor: den gamle plads i Danmarks folkekirke.

Det er underligt, som det er gaaet mig, jeg har ofte haft i sinde at udtale min anerkjendelse af trosfællesskabet med dem — men der har altid været noget, der har holdt hjærte og haand tilbage i uvisheden om, hvad kurs de egentlig styrede. Nu synes det mig at være klart: de foretrækker at tage sig den fulde kirkelige frihed alene for sig selv — fremfor at kjæmpe for den sammen med os andre. — Dette, tror jeg, vidner om mere kjærlighed til friheden end til menigheden, og det tror jeg er skjævt. Jeg kan vedkjende mig trosfællesskabet med dem, men jeg maa misbillige, at de har foretrukket at forøge adsplittelsen i menigheden fremfor at fastholde forbindelsen, om end der saa var byrder at bære. De vil vel sige, at de tænker at kunne fastholde forbindelsen med Guds Menighed lige fuldt; men det er sikkert en fejltagelse; thi hverken er Guds menighed i folkekirken et med Grundtvigianerne, ikke heller er de menneskelige baand, som folkekirkenes ordning giver, uden betydning. Gud holde sin Haand over den i naade, som vi alle trænge dertil, og Gud give, at mange Kristne i folkekirken vil være med at se venligt til dem i deres ensomme stilling. Jeg for min part vil ogsaa gjerne være med dertil, men jeg tør ikke fortie, at jeg tror, de har gjort uret i at stille sig saa ensomt, hvor Herren ikke selv drev dem ud i det, — og det kan jeg ikke se, har været tilfældet her.

Jeg haaber, at Bethesdamødet vil gaa sin gang; forleden havde jeg en meddelelse fra udvalget, der særligt glædede mig, fordi stiftsprovsten (Rothe) deri havde optaget et meget frisindet forslag, der faldt ved mødet, og dette har han vel næppe gjort uden biskop Martensens bifald. At du, kjære Hertel, venter bestemte meddelelser

om de tagne beslutninger, kan jeg vel forstaa; men en mand er en mand, og et ord er et ord — og om ogsaa andre mænd maaske ikke holder deres ord — hvad jeg iøvrigt ikke selv har erfaret — saa vil jeg dog anse mig selv for bunden. I avgust har vi et møde, og der skal saa tages bestemmelse om det store fællesmøde. Jeg haaber, at man fastholder det vedtagne, men efter frimenighedens erklæring vil det vistnok være en almindelig tanke blandt de 40 riddere¹⁾, at frimenigheden i al fald ikke vil ride med dem — og det er nok ogsaa sagen. Saa kjærlig hilsen — — —.

Din Ven

Th. Rørdam.

13.

Biskop Lind til Hertel.

Aalborg 19 Septemb. 1883.

S. T. Hr. Pastor Hertel.

For at De ikke skal nære nogen Tvivl om, hvorledes jeg betragter Indholdet af Deres Brev af 17 d. M., meddelers jeg Dem herved, at jeg beklager meget, at De ikke blot har gaaet til Alters i Ansgarskirken, men ogsaa assisteret Lund ved Uddelingen af Nadveren²⁾. At nogen Præst paa Morsø før har gjort det, veed jeg ikke. Deres Handling vil af Mange blive opfattet som Trods imod Deres Øvrighed og bestyrke Nogle i Selvraadighedens og Lovløshedens Uaand.

Jeg forandrer ikke mine Anskuelse i denne Sag og venter intet Svar fra Dem, men kan dog undertegne mig som

Deres hengivne

P. E. Lind.

¹⁾ De 40 Indbydere til Bethesdamødet.

²⁾ Se foran, S. 422.

Til Vorbasse Sogns Historie 1819—36.

Ved John M. Møller.

Den 27. Okt. 1819 blev Kateket og Førstelærer i Bogense Lars Frederik From udnævnt til Sognepræst for Vorbasse og Hejnsvig Menigheder i Ribe Stift. Her blev han, som var en flink Mand og en særdeles dygtig Prædikant, snart meget afholdt; Folk kom langvejs fra for at høre ham. Men Embedets Indtægter vare ringe, og han opnaaede da efter faa Aars Forløb at blive forflyttet. Denne Forflyttelse kom imidlertid til at volde ham megen Sorg og Fortrød.

Den 22. Maj 1821 var der bleven nedsat en Kommission, som skulde udarbejde en Plan til Forbedring af Gejstlighedens Kaar. Til denne Kommission indsendte Pastor From ³/₇ 1821 fra Vorbasse Præstegaard et Andragende: Vorbasse-Hejnsvig Sognekald var saa ringe, at han ikke kunde leve af det; han havde derfor allerede forhen indgivet adskillige Ansøgninger om Forflyttelse og tidligere bevist, at han kun havde 17 Rdl. 4 $\frac{1}{2}$ 8 β kurant at leve af. Men da disse Ansøgninger intet havde hjulpet, ansøgte han nu om Lindring i sine Kaar; han havde kun 5 Rdl. 7 β kurant til Klæder, Bøger, Salt, Tjære, Kul, Jern og andre i en Landsbyhusholdning nødvendige Artikler, og havde i det sidste Aar tilsat næsten 100 Rdl. kurant. Avlingen var ringe og Præstegaarden yderst forfalden. Af nogle af sine Sognemænd havde han hørt, at nogle Præster i Vorbasse tidligere havde faaet et Tillæg af 100 Rdl. fra et andet Kald i Stiftet, formentlig fra Smidstrup-Skjærup.

Biskoppen, Hertz, som var paa en Rejse, afgav en Er-

klæring, dat. Roskilde $\frac{1}{8}$ 1821: Det var noksom indlysende, at ingen Mand kunde leve af Froms Embede. Dette indstilledes derfor til fuldkommen Skattefrihed og til overordentlig Hjælp, 1) af en eller anden Kongetiende, eller 2) af en eller anden offentlig Kasse, eller 3) til Refusion fra et større Kald (Smidstrup-Skjærup, just ledigt), eller til, dersom intet af foranførte kunde ske, at sættes i Forbindelse med et andet Kald. Stiftsprovsten, som fungerede i Biskoppens Fraværelse, vilde i Anledning af Vakance i Verst-Bekke gjøre Forslag i saa Henseende; men Biskoppen maatte dog angaaende dette Forslag bemærke, at et Præstekalds Nedlæggelse, som i Almindelighed, saa især i disse fattige, men vidtløftige og lidet befolkede Sogne, forekom ham i flere Henseender betænkelig og var kun at anse som det sidste Nødmiddel. — Stiftsprovsten, Koefoed, anbefalede imidlertid $\frac{29}{8}$ 1821 paa Biskoppens Vegne, at Pastor From blev forflyttet til Verst-Bekke og tillige fik Vorbasse til Annexsogn, og at Hejusvig Sogn blev annekteret til Grindsted-Grene Pastorat. Kancelliet anbefalede ogsaa denne Ordning, og den $\frac{17}{4}$ 1822 resolverede Kongen — efter at »have overveiet denne Sag med samtlige dens Omstændigheder« —, at Vorbasse skulde være Annex til Verst-Bekke, og at Hr. Lars From skulde være Præst for disse Menigheder. From, som saaledes fik sit Ønske opfyldt — thi fra ham og Stiftsprovsten var Tanken om Omannekteringen udgaaet — kom saa til at bo i en bedre Præstegaard og fik lidt større Løn; men han fik alligevel ingen langvarig Glæde af sin Flytning. Beboerne i Vorbasse Sogn vare ikke tilfredse med, at deres Præst kom til at bo i Verst, og at deres Præstegaard i Følge kgl. Resolution skulde sælges til Fordel for Vorbasse og Hejusvig Sognes Skolevæsen. En af dem (Peder Donslund) søgte Raad hos en studeret Degn (Jermin) i Aastrup. »Det var godt nok,« sagde da denne Degn, »de vilde have en Præst i Vorbasse, men hvem vilde være det?« Det havde P. Donslund ikke tænkt paa. »Ja, da var der ingen, som med de Tider lode

deres Børn studere for at komme til at sulte, saa lode de dem hellere blive Prokuratorer og andre Tyveknægter!« Jermiin gav dog det Raad, at Sognefogden, naar der holdtes Auktion paa Præstegaarden, skulde træde frem og forlange tilføjet Konditionerne, at den eventuelle Kjøber maatte finde sig i de Forandringer, som muligen vilde blive foranledigede ved en af Beboerne indgiven Ansøgning. Auktionen holdtes den 5. Juli 1822. Sognefogden, Niels Mortensen, vilde dog ikke træde frem, som Degnen havde tilraadet; men saa blev der — nok ved den Mand, som havde raadspurgt Degnen — til Auktionsretten fra flere af Sognets Gaardmænd indleveret en skriftlig Begjæring om en saadan Tilføjelse til Konditionerne. Stiftsprovsten, som var tilstede — han var tillige Amtsprovst —, skal da i Vrede have ytret »hvad det var for en Mand, der kom med saadant noget! Der kunde ikke være Tale om at faa en Præst til Vorbasse, thi man maatte hellere gaa i Slaveriet end være Præst her!« Amtsskoledirektionen samtykkede dog i, at der skete den ønskede Tilføjelse til Konditionerne. Det gik saa løs med Auktionen. Præstegaarden blev opraaft for 287 Rdl. r. S.

Sognefoged N. Mortensen bød 290, 305, 325, 355, Amtsprovst Koefoed 300, 320, 350, 400. Koefoed fik Tilslag.

Derefter blev Præstegaarden opraaft for 287 Rdl. r. S. og en aarlig Afgift i Rug . . . 10 Tdr.

Sognefoged N. Mortensen bød 4 Tdr. og fik Tilslag.

Derefter blev en Præsteembedet tilhørende Eng i Vester Gjesten opraaft for 80 Rdl. Peder Pedersen af Skjødebjerg fik Tilslag for 75 Rdl.

Dernæst blev Præstegaarden og Englodden opraaft samlede for 475 Rdl. Men intet Bud skete.

Derfor blev Auktionen sluttet.

Den 20. Juli 1822 indsendte Beboerne den bebudede Ansøgning til Kongen; den var forfattet af Koloniinspektør Faaborg og var meget grundig: Ved Pastor Froms Forflyttelse til Verst var der bleven en Distance imellem ham og

dem af ca. 3 danske Mil. — »Naar Sygdom hos en eller anden indtreffer, og den Syge, som christelig og Skik er, begiærer sig af sin Sjælesorger med Naademidlerne eller efter hiertelig Længsel det høiværdige Sacramente betiendt, vil samme saare vanskelig, ja stundom umuelig kunde see, da sliig Kiørsel blot for en Gang bliver 12 Miile, som er os stakkels Mennisker paa en skarp og ringe Hede-Egn med maadelige Trædyr, for det meeste Stude, aldeles uoverkommelig. — Meget, saare meget forefalder, hvori en Meenigheds Beboere kan behøve at raadføre sig med deres Præst; men med Hensyn til Vorbasse Sogn, hvis Præst nu boer 3 Miile borte for den største Deel af Beboerne og noget kortere for andre, vil Samtale og Raadførsel som meldt ikkuns sjelden og undertiden slet ikke kunde see. Samme, ja en langt større Vanskelighed stedfinder for os med at faae vores Børn døbte, for spæde neppe om Sommeren og mindre om Vindteren vil kunde udholde at føres den lange Vej 3 Miile tour og Retour til Præsten i Weerst, foruden det Byrdefulde med selve Kiørselen for os. — Med vores Ungdom at faae præpareret det Aar, den skal staae til Confirmation, bliver det ikke mindre besværlig for os; thi de unge skal da indfinde sig i det mindste $\frac{1}{4}$ Aar 2de Gange ugentlig i Præstens Huus, saa de blot for at komme dertil og derfra om Efteraaret, Vindter og Foraaret, da Dagene ere korte, næsten maae anvende ald deres Tid, hvortil kommer de Besværligheder, de om Vinteren, naar Sne og Snefog indtreffer, kan være udsadte for. — Den Præsten ved Lovens 2^{den} Bogs 7de Capitel 1ste art. paalagte Pligt med Huusbesøgelse stundom Huus for Huus vil befrygtelig her, formedelst Omstendighederne, om ei aldeles blive undladt, saa dog kuns sjelden iagttaget. Iligemaade det befalede efter samme Lovsteds 3de articul. Saa og det paabudte efter Forordningen 17de April 1782. Skolevæsenet er vel deelt eller skal være fælleds for Præsten i Wærst og Præsten i Grindsted; men mon Ungdommen, der i Skolerne skal lære det, hvorpaa dens heele Vel siden beroer, ei

bedst var tjent med ikkuns at have een Præst i saa Maade til Veileder. Og overalt er det at befrygte, at bemelte Præster, deels med Hensyn hvor de boe, og deels hver er given 3de Kirker eller Menigheder at forestaae, ikkuns vil blive levnet liden Tid til at besøge Skolerne i Vorbasse Sogn«.

»Allernaadigste Konge! Anførte vove vi allerunderdanigst at foredrage Deres Majestæt. Vi henvende os med samme til Dem, ligerviis som Børn til en Fader. Vi vide og have havt Prøver paa, at De, som den bedste Konge, vil alle Deres Undersaatters Vel, den ringeste som den høieste. Og med Hensyn hertil er det, at vi allerunderdanigst bede og bønfalde Deres Majestæt, at De, dersom De finder vores allerunderdanigst anbragte grundet, da paa en Maade allernaadigst vil see os til rette hiulpet, særlig deri: at Vorbasse og Heinsvig Sogne igjen maatte samles eller komme til at udgjøre et Præstekald, og Præsten From, som den vi formene at have først foranlediget den nu stedfindende for os beklagelsesværdige Forandring, imidlertid blive paalagt enten ene eller i Foreening med Præsten i Grindsted at holde og Lønne en Capellan at forestaae Vorbasse Sogns Menighed, der er, om ei større, saa dog næsten ligesaa stoer som begge de andre, nemlig Werst og Bekke samlede. Capellanen kunde forundes Vorbasse Præstegaard med tilliggende til Brug og Beboelse, thi i det Haab, at Deres Majestæt muelig allern. ville tage vores agtende allerunderd. Ansøgning i Consideration, var det, at vi mødte ved Auctionen over Vorbasse Præstegaard, bad og fik Conditionerne tilført, at Kjøberen skulle underkaste sig, hvad Bestemmelse Deres Majestæt med berørte Præstegaard maatte finde for godt. — Endnu tillade vi os allerunderd. denne Bemærkning: at Vorbasse og Heinsvig Præstekald, som det seenest var, ikke er saa ringe, som det ansees for, og at Kaldet har havt brave og agtværdige Mænd, som der i nogle Aar har fundet dem tilfredse, samt derefter, og efter at have gjort sig fortjente, ere befordrede til bedre Kalde,

vi nævne til Exempel en Wandall, en Frost og en Wilstrup; og saaledes kunde allern. fremdeles skee, paa hvilken Maade Meenigheden, der ei saameget er til for Præsten som denne for Meenighedens Skyld, kunde blive opretholdt.« — —

Da Beboerne imidlertid vægrede sig ved at vedligeholde Vorbasse Præstegaard, indtil der ved indtræffende Vakance kunde foranstaltes noget i Henseende til deres Ansøgning, blev der atter berammet Auktion paa Præstegaarden. Ved denne Auktion, som afholdtes 11te Marts 1824, fremlagde Stiftsprovst Koefoed en Skrivelse af afv. 8de Marts fra Stiftsøvrigheden: I Anledning af, at Gmd. John Madsen Müller havde andraget paa, at Vorbasse Præstegaard maatte blive usolgt, mod at en af Sognemændene paatog sig at drive Gaarden, og at han eller Sognet svarede de aarlige Skatter og Afgifter samt Renter af den Kapital, som Bygningen kostede m. v., — meldtes, »at naar en eller flere af Sognet fremlægger behørig Fuldmagt fra hele Sognets Beboere til at indgaa en Forening, hvori de forpligte sig til at overtage og forsvarligen drive Præstegaarden mod at udrede alle de paahvilende Byrder og vedligeholde Bygningen efter de for Præstegaardes Vedligeholdelse gjældende Anordninger, saa kan Sognet, naar en saadan Forening tilføjes Protokollen med solidarisk Forpligtelse for samtlige dets Beboere »at staa til Ansvar for sammes punktlige Opfyldelse«, gjøre sig Haab om, at Stiftet vil indstille deres Tilbud til Cancelliet. Imidlertid anses det rigtigst, at Auktionen, om en saadan Forhandling maatte finde Sted, ikke destomindre fremmes, da det ved Indstillingen af det høieste Bud vil komme i Betragtning, om og hvorvidt det efter Omstændighederne kan anbefales til Approbation«.

Hverken Müller eller de øvrige tilstedeværende Lodserejere vilde dog gaa ind paa de stillede Betingelser. Præstegaarden blev tilslaaet Sognefoged N. Mortensen i Vorbasse for det af ham gjorte Bud: 287 Rbd. Sølv samt en aarlig Afgift af 5 Tdr. Rug. 19. Marts 1824 indstillede Stiftsprovst Koefoed dette Bud til Approbation: — — »maadelig Gaard,

efter Tiderne passende Betaling«. $27/3$ s. A. indstillede ogsaa Stiftsøvrigheden Salget til Approbation.

Beboerne gave dog ikke tabt. 5. Maj 1824 indsendte de atter en Ansøgning til Kongen: Hr. From kom til at bo $3\frac{1}{2}$ Mil fra den yderste Ende af Vorbasse Sogn. . . »Da vi beboe en skarp og sandig Egn, saa er det Tilfældet, at vi for en Del drive vor Avling med Stude«. . . . Om Vinteren sende de undertiden deres Børn til Konfirmationsforberedelse med temmelig Usikkerhed, om Børnene ikke paa saa lang en Hedevej kan blive overrasket af Snefog og dels andet . . . og derved omkomme . . . Præsten i afvigte Vinter været upasselig, ikke kunnet taale den lange Tur, derfor have de i 9 à 10 Uger kun havt Kirketjeneste 3 Gange . . . De ville gjerne betale til Præsten, hvad de ere ham pligtige.

Snart efter sendte Beboerne en 3^{die} Ansøgning til Kongen, og den gjorde god Virkning; men den blev ogsaa overrakt af en Deputation. I Juni 1824 gjorde Frederik VI en Rejse i Jylland, den 25. Juni kom han til Ribe, og den følgende Dags Formiddag gav han Audients indtil Kl. 10. Til denne indfandt sig ogsaa en Deputation fra Vorbasse Sogn, formodentlig bestaaende af de 3 Gaardmænd, som samme Dag i Ribe have underskrevet en Ansøgning til Kongen paa egne og øvrige Sognebeboeres Vegne: Søren Hansen (Slaug), J. M. Müller (Vejgaard) og Christen Pedersen (Fitting). I denne Ansøgning mindes der først om den af 20. Juli 1822 indgivne Ansøgning og om, at de endnu ikke havde været »saa lykkelig at vorde allernaadigst bøn-hørte«. Dernæst hedder det: »Vi gjentage derfor allerunderd. vor Bøn og haabe den saameget mere tilstaaet, som vi fra 24de Marts d. A. til Dato ikkuns har havt 4 Prædikener, ligesom vi ikke heller afvigte Søndag kom til Alters, endskjøndt Mængden vare samlede for at nyde den hellige Nadvere, afsagt fra vedkommende Præst. — Selv paa Høytidsdagene har vi ikke havt den Lykke at høre Guds Ord forkyndt. Allernaadigste Konge! Vi bede alle om

at faae en Sjelesørger for Worbasse og Heinsvig Sogne, og derfor, ligesom vi allerede nære Visheden herom, bede, at Worbasse Præstegaards Salg ikke vorder approberet, da den til Afhændelse har været til Auction.« Kongen tog naadig mod Deputationen, og til Müller, som nok var Ordfører og mindede om, hvor besværligt det var for Folk, som for største Delen kun havde Stude at kjøre med, at have saa langt til deres Præst, — sagde han: »Min Søn! Vi skulle se, hvad vi kunne gjøre ved den Sag!« Deputationen rejste hjem med godt Haab og fortalte bl. a. om, at adskillige Ripensere vare noget betænkelige, da Kong Frederik vilde gjæste deres By, thi der var et Sagn om, at Ribe skulde gaa under, naar Byen blev gjæstet af en Konge med hvidt Haar! — 3. Juli 1824 meddelte Stiftsøvrigheden til Kancelliet, at Kongen — efter at have faaet overrakt en Ansøgning af nogle Mænd af Vorbasse Sogn — foreløbig havde befalet, at Sagen angaaende Vorbasse Præstegaards Salg maatte standses. Der henstilledes derfor, om ikke det paa Præstegaarden skete højeste Bud, som var indstillet til Approbation, maatte henstaa uapproberet, og Sagen sættes i Bero, indtil der kunde gjøres udførligere Indberetning.

Den 25. Septbr. 1824 afgav Biskop Hertz en grundig Indberetning til Kancelliet: . . . »Forandringen (at Vorbasse blev Annexsogn) hos Sognefolket vakt almindelig Misnag; for Præsten, til hvis Fordel den blev foretaget, havt saa sørgelige Virkninger, at selv hans Helbred og Embedsduelighed i dette Øjeblik lider derunder, og maaske aldrig vil blive fuldkomment restitueret. Havde Vorbasse-H. længe staaet vakant og var omsider, fordi ingen søgte det, blevet interimistisk eller for bestandig henlagt til andet Pastorat, da vilde Sognefolkenes Misfornøjelse næppe blevet saa stor, og de vilde med mere Taalmodighed have baaret de uundgaaelige Besværligheder end nu, da den Præst, de har, flyttes til Nabosagnet, den Præstegaard, som staaer, nedlægges, og det hidtil værende Hovedsogn henlægges som

Annex til et fremmed Sogn i et fremmed Amtsprovsti og Herred. At deres Præst sad i trange Kaar, kunde vel ifølge Tidsomstændighederne ikke være Sognefolkene ubekjendt; men i umindelige Tider havde Præster kunnet leve hos dem, og de kunde derfor ikke tænke sig den Nærværendes øjeblikkelige Trang saa stor, eller Statens Hjæpekilder saa svage, at den temporære Forlegenhed ikke kunde afhjelpes paa lempeligere Maade end ved at ophæve et Kald, som havde bestaaet saa længe, og som havde endnu baade Præst og Præstegaard og de sædvanlige Bidrag til Lønnen. Exempler vare dem vel ej heller ubekjendte, hvorledes Regeringen i fordum Tid er kommen de ringe Kald tilhjelp i lignende Tilfælde ved at beneficere dem med heel eller halv Kongetiende o. s. v. Men hvad der især vakde deres Klage, var det Ubeleilige ved Forandringen, da begge Sogne forenedes hver med sit Pastorat, som allerede bestod af 2 Sogne; ved hvilken Forandring Sognene tabde hver 3^{die} Søndags Gudstjeneste, og Vejen til deres Præst for dem selv og deres Børn, som forberedes til Confirmation, blev betydeligt forlænget. Vel søger Hr. Stiftsprovst Koefoed i sin vedlagte Erklæring at afbejse Beboernes Klage i denne Henseende, idet han benægter den lange Afstand undtagen for nogle faae, som han derfor foreslaaer at henlægge andensteds. Men dels vilde denne nye Fordeling (som rigtigere burde været indført i det første Forslag), hvis den skulde gjelde for al Fremtiden, vække nye Misfornøjelse og nye Klager istedetfor at afhjelp de nærværende; dels behøves blot et upartisk Øjekast paa det Chart, som han selv har fremlagt, for at overbevises om, at alle Sognefolkene uden Undtagelse, endog de, som ligge nærmest Bekke Kirke, have ved Forandringen faaet længere Vei til deres Præst, der nu boer i Verst, og at alle de, som boer Norden og Østen for Vorbasse, have ved Forandringen tabt saameget mere, jo kortere Vej de forhen har havt til Præstegaarden. Endnu bør jeg bemærke, at hvad der gjør Veiens Længde besværligere i denne Egn fremfor i mange andre,

er Beboernes Fattigdom og ringe Jorder, som ikkun til-lader faa at holde Heste, saa at Kjørseler i Almindelighed forrettes med Stude eller Køer og sker derfor langsommere. Dersom det derfor allern. maatte behage Hans Majestæt at afhjælpe Sognefolkernes Besværinger ved at kalde den foretagne Forandring tilbage og restituere Pastoratet Vorbasse-Heinsvig, da skulde jeg ikke tage i Betænkning at anbefale dette, dersom jeg kjendte paalidelige Midler til at overvinde Vanskelighederne og sikkre Pastoratets Existens i dets gamle Form. Men for de vigtigste af disse Vanskeligheder veed jeg intet Middel uden Hans Majestæts egen allern. Hjælp. Jeg vil nævne disse Vanskeligheder og ærbødigt fremsætte min uforgribelige Mening om, hvorledes de kunne afhjælpes.

1) Sognene Vorbasse og Heinsvig henhøre nu under 2de forskjellige Pastorater, og synes altsaa ikke at kunne drages tilbage fra disse uden Godtgjørelse til vedkommende Præster. Denne Vanskelighed er i Hans Majestæts Haand let at hæve ved at forflytte de paagjældende. Vel har Hr. Sommer i sit Hr. Stiftsprovstens Erklæring vedlagte Brev udbedt sig 100 Rbd. Sølv til Godtgjørelse; men da han ønsker og søger Befordring fra et ringe Kald, hvor han allerede har tjent i 5 Aar, og er en i hver Henseende ret-sindig og duelig Mand, der har røgtet sit Embede med Flid og Troskab, saa vilde Bønhørelsen af hans Ønske være det bedste Middel til at hæve denne Vanskelighed. Hvad Hr. From angaar, da er hans Helbred tildels ved de Chi-caner og det Savn, som Kaldets Nedlæggelse har paadraget ham, saa aldeles svækket, at han end ikke for Øjeblikket kan forrette sit Embede, ja hans Nerver ere ved disse Gjenvordigheder saa rystede og hans Sind saa intimideret for hans nærværende Menighed, at om han nogensinde vinder sin Helbred igjen, vil han dog sandsynligt aldrig i den Menighed kunne forestaa Præste-Embede. Han har nylig søgt at bekæmpe sin Svaghed, men man maatte bære ham syg af Kirken. Dog har jeg det Haab om denne brave

og forhen saare duelige Mand, at han ved at forsættes i en anden Virkekreds vil gjenvinde sin Kraft.

2) Præstegaarden i Vorbasse medfører 2de Vanskeligheder.

a) Skal Pastoratets Restitution bero paa de 2de Præsters Forflyttelse, og altsaa den nærværende Forfatning bestaa for det første som interimistisk, da maa dog Gaarden conserveres, og dens Avling drives. For at kunne i denne Henseende oppebie en endelig Bestemmelse har Stiftsprovsten med Stiftsøvrighedens Samtykke truffen en Forening med en Mand indtil 1ste Maj 1825. Efter denne Forening svarer Forpagteren 16 Td. Rug til Skolevæsenet, lader Avlen udtære paa Præstegaarden og holder dennes Tage vedlige. Umuligt var det vel ikke heller at træffe lignende Accord for Fremtiden, indtil Gaarden kunde tiltrædes af en Sognepræst; og kunde derom handles med Stiftsøvrigheden, hvorhos tillige Gaardens øvrige Vedligeholdelse maatte tages i Overvejelse.

b) Men den største Vanskelighed er Bygningernes forfaldne Tilstand. Til disses Istandsættelse, som nødvendig maae finde Sted, inden nogen Præst kan bo der, kan Kaldet intet afgive; ej heller er det muligt for Embedet at bære nogen Gjæld eller udrede Renter og Afdrag af hvad Kapital, som dertil maatte anvendes. Og jeg ser altsaa her ingen Udvej uden Hans Majestæts Naade. Dog vil jeg troe, at da det især er Stuehuset, som er forfaldet, og de øvrige Længder behøve kun nogen Hjelp, saa vil med en maadelig Sum af c. 1000 Rbd. den fornødneste Reparation kunne bestrides.

3) Endelig, da den paaankede Forandring blev foreslaaet som et Middel til at forbedre Sognepræstens Kaar, og det er vist, at Vorbasse-Heinsvig Sognekald vilde under nærværende Tidsomstændigheder ikke afgive tilstrækkeligt Levebrød for en Præst . . . , saa tør jeg ikke antage, at Kaldet kan med Nytte restitueres, dersom det ej kan vorde fritaget for Skatter; ja maaske vil det endog behøve anden

interimistisk Hjælp. Resultatet af det fremsatte vil da være: at dersom Vorbasse-Heinsvig Pastorat skal gjenoprettes, hvilket i sig selv vilde være gavnligt og ønskeligt, da maatte:

- A. Pastoratets Restitution udsættes, indtil Hr. Sommer og Hr. From have faaet anden Bestemmelse; og maatte altsaa den nærværende status saalænge vedblive interimistisk.
- B. Der maa sørges for Præstegaardens Drift i dette Interim og for dens Bygningers Istandsættelse ved Pastoratets Restitution.
- C. Embedet maatte ved Immunitet eller paa anden Maade allern. kommes tilhjælp for at kunne ernære Præsten.

Endelig bør jeg tilføje, at jeg i denne Betænkning er gaaet ud fra den Idee, at Pastoratet blev et Sognekald, som det forhen har været. Fandtes det derimod passende, at der ad interim ansattes for disse Sogne, istedetfor en Præst, en ordineret Degn, som tillige skulde være Skolelærer, da vilde Indkomsterne blive meget forbedrede og Fornødenhederne vel ogsaa noget formindskede. Men til at afgive noget Forslag for en saadan Forandring har jeg ikke endnu troet mig beføjet.“

I den af Biskoppen omtalte Erklæring fra Stiftsprovst Koefoed — af 21. Aug. 1824 — hedder det: Kun Boldersbek har noget over 3 Mil til Verst, og dette Sted har altid undtagen i ministerielle Tilfælde efter Overenskomst imellem Præsterne søgt til Starup Kirke . . . Det forrige Vorbasse Pastorat har til alle Tider været et meget lidet Embede og efter nuværende Tidsomstændigheder af den Beskaffenhed, at ingen gejstlig Mand der kan have det nødvendige Udkomme, og da Beboerne ikke kan lønne deres Præst saaledes, at han kan have tarvelig Underholdning, synes det at være overensstemmende med retfærdig Billighed, at de bør lade sig nøje med den allern. trufne Foranstaltning. Supplikanterne har i deres Ansøgning anført, at de gjerne vil betale til Præsten, hvad de ere ham pligtige, og paa Grund heraf vente de allern. Bønhørelse.

Hvorledes Beboernes Tænkemaade i Vorbasse Sogn er i denne Henseende, vil . . . erfares af et fra Kirkesanger og Skolelærer Donslund i Vorbasse By indgivet Andragende om at faa Amtets Understøttelse til at faa det ham efter Loven tilkommende Højtidsoffer, hvormed omtrent de $\frac{2}{3}$ Dele af Sognet aldeles resterede, hvilket Andragende . . . under 5. d. M. er indsendt til Cancelliet. Her kunne Beboerne dog ikke for deres Vrangvillie bruge til Undskyldning, at de ingen Nytte kunne have af Kirkesangeren, da han nu boer i Kirkebyen i Sognet. Mærkeligt er det, at saalænge deres forrige Kirkesanger levede, var der ingen Klage over Offer, uagtet han havde sin Bopæl i Grene Sogn, hvortil de havde omtr. $1\frac{1}{2}$ Mil, naar kirkelige Forretninger skulle indføres i Ministerialbogen og disse ved ham bestilles. Et lignende Forhold have de vist imod deres nuværende meget duelige, værdige og i enhver Henseende retskafne Sognepræst Hr. From, som de ved alle Leiligheder og paa den uværdigste Maade har søgt at chikanere, hvilket denne agtværdige Mand har taget sig saa nær, at han, krænket ved slet Behandling og Næringssorger, har tilsat sit Helbred og nu er saa svag, at han ikke selv kan forrette Embedet, og efter et tilstødt sørgeligt Nervetilfælde har lidet Haab om nogensinde at blive fuldkommen helbredet. Til Bevis, hvorledes Beboernes Tænkemaade mod deres Præst er, fremlægges herved en Fortegnelse over Restancer af Højtidsoffer til sidste Paaske og Pintse. Til Paaske offrede kun 4 Familier . . . Vorbasse Sogn kan i det hele ikke annekteres bedre end til Verst-Bekke . . . Kan ikke skjønne, at der bør tages Hensyn til Ansøgningen. —

Det kgl. Kollegium resolverede $12/10$ 1824 i Anledning af Ansøgning fra John M. Müller m. fl. af Vorbasse Sogn, at denne Sag skulde udsættes, til Vakance indtræder i et af de Embeder, hvormed bemeldte Sogne ere annekterede, og paalagde Biskoppen ved forefaldende Lejlighed at bringe Sagen i Erindring. — I Følge Paalæg fra Kancelliet traadte

Stiftsprovst Koefoed og 2de tiltagne Præster sammen for at overveje, hvorledes der, indtil den ansøgte Forandring kunde iværksættes, skulde forholdes med Hensyn til de paa Vorbasse Præstegaard hvilende Restancer af Skatter og andre Afgifter, dens Bygningers midlertidige Vedligeholdelse og Jordernes Drift. I en Beretning fra denne Kommission, dat. Bækbølling Præstegaard d. 12. Febr. 1825, hedder det, at Vorbasse Præstegaard i 3 Aar havde været ubeboet, og at den nordre Længe, en Ladebygning paa 18 Fag, ved Stormen sidst i Decbr. var nedstyrtet, med Undtagelse af 4 Fag.

Pastor From, som paa Grund af sin Sygdom havde faaet Tilladelse til en Tid at forlade sit Embede og tage Ophold paa Fyen, meddelte, da Sognekaldet ved Sct. Cathrine Kirke i Ribe var blevet ledigt, til Biskoppen, at han befandt sig ret vel og havde besluttet at søge dette Kald. Men Biskoppen tilskrev saa From et Brev, som denne 1. Febr. 1825 besvarede saaledes fra Einsidelsborg, hvor han havde Ophold hos sin fhv. Elev Grev Petersdorff:

•I Skrivelse af ¹⁵/₁ 1825 har Deres Hhd. opfordret mig til ufortøvet at varetage mit Embede i Verst, som med saa megen Besværlighed er blevet ufuldkommen besørget i min Svagbed, siden jeg nu anser mig saa frisk at kunne bestride andet geistligt Embede.

I denne Anledning maa jeg give mig den Frihed at svare: at jeg ikke kan paa ny tiltræde det Embede, som jeg engang har forladt; thi jeg er fuldkommen overbevist om, at de samme Omstændigheder, som forhen berøvede mig mit Helbred og nødte mig til at forlade mit Opholdssted, igjen vilde have samme uheldige Virkning paa mig, dersom jeg tiltraadte Embedet paa ny. Erindringen om de Ubehageligheder, jeg der har døiet, nye Ubehagelighed, som jeg sikkert vil komme til at døie af mine formedelst min Fraværelse ophidsede Sognemænd, de langé besværlige Sognejser, Alt dette vilde vistnok virke saa skrækeligt paa mine svage Nerver, at Helbredet blev mig atter aldeles

berøvet, ja, at jeg maaske vilde miste Livet, dersom jeg ikke atter i Hast flygtede bort derfra.

Da jeg imidlertid tydelig indser, hvormange Besværligheder Nabopræsterne have med at forrette mit vidtløftige Embede, og at de ikke engang kunne forrette det tilbørlig, og da jeg selv har stort Tab ved at beholde et Embede, hvorpaa der hviler Udgifter, der ikke engang kunne udredes af Indtægterne, og hvortil kommer, at jeg endnu maa udrede 2 Rdl. Sølv ugentlig til hver af de i mit Sted fungerende Præster: Saa beder jeg allerærb., at D. Hhed gunstigst vilde forhjælpe mig til at vorde entlediget snarest muligt, dersom jeg ikke forinden bliver forflyttet andensteds hen. D. Hhed véd, at jeg ved Mortensdagstider forrige Aar indgav en allerunderd. Ansøgning om Entledigelse. Siden den Tid er min Trang daglig bleven større og større, min Stilling sørgeligere, mine Omstændigheder idelig mere indviklede, og saaledes frygter jeg, vil det vel bestandig gaa fremad til det Værre. Jeg ønsker derfor jo før jo heller at komme ud af denne pinlige Forfatning, om jeg end derved skulde opofre nok saa meget; thi førend det sker, faar jeg ikke min tabte Sindsro tilbage igjen. Vel har jeg i mit Embede i Jylland tabt næsten alt, hvad jeg ejer, ja maaske kommer jeg til at gaa nøgen derfra, naar hver skal have sit, jeg har der mistet Sundhed, Sindsro og alt, hvad der er det dyrebareste for Mennesket; og i den Henseende tror jeg, det var billigt, at jeg fik Vartpenge til at leve af, indtil jeg kunde være saa lykkelig at faa andet Embede, for at jeg ikke skulde nødsages til at gribe til Bettelstaven; men dog vil jeg gjerne afstaa fra disse Vartpenge, blot jeg kan blive entlediget saa snart som muligt, for dog engang at komme ud af den skrækelige Forfatning, hvori jeg befinder mig. D. Hhed kjender tilfulde min ulykkelige Stilling; De véd, hvorledes Renter, Skatter og Folkeløn hidtil har slugt alle mine Indtægter; De véd, hvormeget jeg endnu staar tilbage med af Skatter og Renter, som jeg ikke har kunnet betale, og derfor beder og haaber jeg, at De vil

have Medlidenhed med mig i min Ulykke og stræbe at faa udvirket enten min Forflyttelse til bedre Kald eller min Entledigelse fra det, jeg nu har, og som jeg formedelst de uheldige Omstændigheder ikke er i Sland til at bestyre; ligemeget om jeg end ikke skulde faa det ringeste i Vartpenge.*

Idet Biskoppen indsendte denne Skrivelse til Kancelliet $\frac{9}{2}$ 1825, bemærkede han bl. a.: »Vel har jeg modtaget Collegiets Resolution af 5. d. M., at From ei kan vente Entledigelse, men vel Befordring. Men da det . . . er vist, at han ikke mere paatager sig sit nærværende Kald, og derimod uvist, naar Lejlighed til en Befordring, passende med hans Sind og Kræfter, kan tilbyde sig, saa vovede jeg ikke at lade denne hans bestemte Erklæring blive ubekjendt for Cancelliet. . . Var man saa vis paa Froms Restitution som paa hans Ulyst til at forblive i Weerst, vilde jeg ærbødigst indstille ham til hastigste Befordring; men da jeg ikke har gyldige Beviser herfor, tør jeg blot sørge for, at det af ham forladte Embede ikke ved min Tavshed skal lide.» —

Kancelliet indstillede $\frac{9}{8}$ 1825 From til Entledigelse uden Vartpenge: I sin Ansøgning anførte han sit svagelige Helbred, der tildels var foraarsaget ved Ubehageligheder og Drillerier af Sognenes Beboere, dels ved Embedets Besværligheder. . . Sognevej over $3\frac{1}{2}$ Mil frem og tilbage hver Søndag . . . Ringe Indtægter. Amtsprovst Høxbroe og Stiftsprovst Koefoed anbefalede ham: Hans Svagelighed mest grundet i Sognefolkernes almindelige Misfornøjelse over, at de sjeldnere end forhen, formedelst en forandret Annekterling, fik Prædiken i deres egen Kirke, hvilken Misfornøjelse de hidtil havde ytret i Drillerier og ved at tilbageholde og formindske det sædvanlige Offer. From meget duelig, retskaffen og nidkjær Embedsmand, der ikke i sin nuværende Stilling kunde vente at faa sit tabte Helbred tilbage . . . Kollegiet vilde ved passende Lejlighed ikke forbigaa ham, men anbefale ham til Hans Majestæt til Befordring til et andet Embede.

From, som ²³/s 1825 blev entlediget i Naade, havde ⁵/₂ s. A. faaet en god Anbefaling af Fyens Biskop, Dr. Plum: Da From var Kateket i Bogense, »i den venskabeligste Forstaaelse med Indvaanerne . . . agtet og elsket af alle. Den Alvorlighed, hvormed han holdt over Skoleorden, gav ingen-sinde Anledning til Klager fra Forældrenes Side, fordi de stedse fandt den forbunden med Blidhed, og fordi hans rene Iver for det gode var dem umiskjendellig. Mellem ham og Sognepræsten [Andresen] havde et Forhold Sted, som jeg vilde ønske almindeligt mellem Præst og Catechet. . . From ingenlunde af stridig Charakter, men meget mere velvillig og tjenstfærdig. Jeg har derfor efter de mig af ham selv og andre meddelte Data til hans Embedsliv i Jylland tilstrækkelig Grund til at antage, at Skylden til det, som er mødt ham, ikke er paa hans Side. Det Eftermæle, han i Fyen efterlod sig, vil derfor, haaber jeg, endnu komme ham tilgode, og dette er, at han var een af dette Stifts dueligste, flittigste og med samvittighedsfuld Iver for Ungdommen virkende Skolelærere, og at han, udrustet med heldige Naturgaver tii Prædikeembedet, dannede sig stedse mere til Religionslærerens vigtige Kald«.

I Anledning af, at Pastor From beklagede sig over Ubillighed i den for Sagen antagne Basis, at Vorbasse Præstegaard skulde midlertidig anses som Annexgaard, indsendte Stiftsøvrigheden ³⁰/s 1825 en skarp Indstilling til Kancelliet: »Aldeles ingen Grund til en saadan Beklagelse, thi den hele saa uheldigt anlagte Forandring var Froms eget Forslag, sigtede alene til hans Fordeel og bragde ej heller Fordeel for nogen anden. Idet tvende forhen forenede Sogne bleve adskilte, og Vorbasse Beboere bortfjernes fra deres Præst, drog From fra en forfalden Præstegaard uden Ansvar til en bedre, og for en stor Del ny opbygget Gaard, og erholdt i Stedet for det lille Heinsvig Sogn Pastoratet Verst og Bekke til Bytte. Den Ulempe, som Vorbasse Menighed følte ved denne Forandring, forarsagede Menighedens gjentagne Klager, hvis Grund blev

af Stiftet personlig undersøgt og befunden rigtig, og omsider bevægede Hans Majestæt Selv til allern. at love Gjenoprettelse af Vorbasse-Heinsvig Pastorat. Havde med denne kgl. Beslutning fulgt Befaling, at From skulde vende tilbage til sin forrige Stilling og Præstegaard, beboe denne og tage Heinsvig Sogn tilbage i Stedet for Verst-Bekke, saa havde saadan Befaling dog ej været andet end stræng Retfærdighed. Hvorledes kan han da nu beklage sig, da han beholdt det gjorte fordeelagtige Bytte og blot tilpligtes at beholde for en Tid en Gaard, som han allerede længe har været beneficeret med, og som tilhører det Embede, som han ej blev skilt ved, men blot fik forbedret? Muligt, at Hr. From har troet sig bedre faren med at afgive en Embedsbolig uden Ansvar til et offentligt Institut, som ej kunde gjøre anden Brug af den end at sælge den? Muligt dette var ham lettere, end om den skulde have været afleveret til en Eftermand? Men da hører denne Grund til den Classe, som hverken tør eller bør fremsiges offentligen; thi saalænge Hr. From var Præst i Vorbasse, og selv i det Øjeblik, da han søgte Befordring til Verst-Bekke, maatte det forudsættes efter Anordningen, at han holdt sin Præstegaard forsvarlig vedlige. Eller har han muligt tabt derved, at Gaarden i nogen Tid stod under offentlig Disposition?»

From blev ²⁴/₈ 1825 kaldet til Sognepræst for Norup Menighed i Fyens Stift, og i dette Embede døde han ²⁷/₃ 1830¹⁾.

¹⁾ I Nationalmuseets Arkiv findes en interessant Indberetning, som Pastor From formodentlig maa have indgivet til Oldsagskommissionen. Denne Indberetning, som for største Delen er trykt i Dr. O. Nielsens »Historiske Efterretninger om Slavs Herred«, er uden Datum, er ikke skreven med Pastor Froms Haand og er heller ikke underskrevet med hans Navn. Den er underskrevet »J. P. From«, og den, som har skrevet Indberetningen — sagtens efter den svagelige Pastor Froms Opskrift eller Diktat —, er formodentlig Præstens Halvbroder Jørgen Peter From, der blev Materialskriver ved Nyborg Fæstning (jvf. Erslew: Forfatterlexik. I, 467 f. og Supplem. I, 521).

14/9 1825 blev Ernst Henrik Clasen udnævnt til Sognepræst for Verst, Bekke og Vorbasse Sogne med Forpligtelse til, naar det forlangtes, at fratræde sidstnævnte Sogn. Den 22. Januar 1826 indgave Vorbasse Sogns Beboere til Biskoppen en Begjæring om, at de i Henhold til det dem givne Løfte maatte faa en Præst kaldet til Vorbasse, saa snart saadant ved Vakance i Grindsted kunde lade sig gjøre. De udtalte, at de »for det første« vare vel tilfredse med den beskikkede Præst, Clasen i Verst, og de bragte Biskoppen deres ærbødige Tak. Denne Biskop var den forhenværende Stiftsprovst Koefoed; Biskop Hertz var afgaaet ved Døden 2/6 1825, og Koefoed var 10/11 s. A. bleven hans Eftermand, nok ikke til Glæde for Vorbasse Sogns Beboere. Disses Tilfredshed med Pastor Clasen blev ikke af lang Varighed; adskillige af dem drillede ham, saa han efter nogle Aars Forløb skal have lovet for, at han ikke vilde sætte sin Fod i Vorbasse Kirke, førend han holdt sin Afskedsprædiken. Den 13/5 1829 blev han kaldet til Sognepræst for Sandager-Holevad Menigheder paa Fyen, og da han holdt sin Afskedsprædiken i Vorbasse, skal han have sagt (?): Der var kun ét godt Menneske i hele Sognet — Degnen! En af Tilhørerne — Hans Fitting — siges at have rejst sig midt under Prædikenen, vinket ad de andre og med et »Kom no!« være gaaet med faste Skridt ud af Kirken.

Den 22. Juli 1829 blev Hans Hartvig Møller udnævnt til Sognepræst for Verst-Bekke-Vorbasse med en lignende Forpligtelse som i sin Tid Pastor Clasen, og han kom i flere Aar til at fungere i Vorbasse, da det stadig trak ud med Pastor Sommers Befordring fra Grindsted.

6. Juni 1826 var der i Anledning af Ansøgning fra Beboerne i Vorbasse Sogn om, at Vorbasse og Heinsvig igjen maatte udgjøre et eget Pastorat, udfærdiget et kgl. Reskript, i hvilket det hedder: »Efterat vi allern. have overveiet denne Sag med samtlige dens Omstændigheder, give vi Eder herved tilkjende, at Vorbasse og Heinsvig ved ind-

trædende Vacance i Grindsted-Grene-Heinsvig skulle forenes. Og den Præst, som beskikkes til Vorbasse, skal paa et passende Sted ved Kirken opføre en Præstegaard. . . Vorbasse gamle Præstegaard skal interimistisk af Provsten bortlejes paa Vilkaar, al den saa vidt muligt holdes vedlige paa Tag og Fag og mod en aarlig Afgift, der anvendes til Afbetaling af dens Gjæld, og naar denne er betalt, oplægges til Hjælp til Præstegaardens Opbyggelse.« Af Kancelliets Indstilling til Kongen $\frac{3}{5}$ 1826 ses det, at det ikke var behageligt for Biskop Koefoed, der i sin Tid i Egenkab af Amtsprovst indgav Forslaget til Annekteringen, at anbefale dennes Ophævelse; det hedder nemlig om ham: »Han maa uforandret og efter den fuldkomneste Overbevisning gjentage, at da Beboerne ikke kunne lønne deres Præst saaledes, at han kan have tarvelig Underholdning, synes det at være overensstemmende med Sagens Natur og retfærdig Billighed, at de burde lade sig nøie med den allern. trufne Foranstaltning. Men da Sognets Beboere nu engang ere komne i Røre om denne Sag uden at lade sig afdrage med de mest indlysende Grunde, og da de foregive, at Deres Majestæt har givet dem Haab om igjen at erholde det gamle Pastorat for Vorbasse og Heinsvig Sogne oprettet, vil det efter Biskoppens Formening neppe være tilraadeligt at berøve dem det givne Haab, hvoraf Følgen upaatvivlelig vilde blive, at de paa alle Maader vilde vanskeliggjøre deres nuværende ligesom deres forrige meget værdige Præsts Embedsførelse, i hvilken Formening Biskoppen endmere er blevet bestyrket ved Samtale med nogle af Beboerne, fra hvilke han tillige har indsendt en ny Gjentagelse af deres forhen gjorte Andragender om Gjenoprettelsen af Pastoratet. Paa Grund heraf anseer Biskoppen det efter Omstændighederne tilraadeligt, at Vorbasse og Heinsvig Sogne igjen oprettes til et særskilt Pastorat, naar Vacance indtræffer i Grindsted-Grene-Heinsvig«. — Ogsaa Kancelliet havde store Betæneligheder: . . . »Umuligt, at Vorbasse Præstegaards gamle brøstfældige Bygninger kunne

vedligeholdes som anstændig Bolig for en Præst. Forhen oplyst for Kancelliet, at der for over 60 Aar siden var af daværende Sognepræst Ewald samlet Materialier til en nye Præstegaards Opførelse; men at dette, da han i det samme blev forflyttet, ikke blev iværksat, og at Præstegaarden bestod af 17 Fag Stuehus og 40 Fag Udhus; men da den i de sidste 3 Aar ikke har kunnet faa det tilbørlige Tilsyn, er den bleven aldeles brøstfæddig, og af dens endnu tilbagestaaende Udhuse findes 26 Fag saa slette, at ingen Reparation er mulig. . . Vorbasse og Heinsvig kunne igjen forenes, naar Vakance indtræffer i Grindsted-Grene-Heinsvig. Hvorvidt derimod saadant maatte være tilraadeligt, anseer Kancelliet imidlertid noget tvivlsomt. . . Kan ingenlunde nægtes, at Beboerne af Vorbasse Sogn have faaet længere Vei til deres Præst end forhen, dog ikkuns enkelte Mænd omtr. 3 Mil, de øvrige derimod 2 og 2¹/₂ Mil, . . ligesom de ogsaa tabe hver 3^{die} Søndags Gudstjeneste. Men paa den anden Side unægtelig mere betænkeligt at gjenoprette et Embede, hvor Præsten ikke kan have anstændigt Udkomme. . . Det er ogsaa vist, at Beboerne i andre Pastorater i disse Hedeegne have ikke kortere Vei til deres Sognepræst, hvilken de derhos ikkun i enkelte og faae Tilfælde behøve at søge i Præstegaarden, thi deres Kirkevei bliver uforandret; imidlertid maa dog Kancelliet i dette Tilfælde . . . henstille til Deres Majestæt, om Pastoratet igjen skal oprettes ved indtræffende Vakance i Grindsted-Grene-Heinsvig« . . .

Kongen, som ikke vilde skuffe det Haab, Beboerne satte til ham i Henhold til hans Udtalelse til Deputationen, gav dem ved Reskriptet af 6/6 1826 Sikkerhed for, at deres Ønske skulde blive opfyldt. Men det tog Tid, inden Pastor Sommer blev forflyttet fra Grindsted; allerede 10. Aug. 1824 udtalte han Ønsket om at kunne forlade »dette i høi Grad ufrugtbare og i mange Henseender ubehagelige Sted«, hvor han da havde været næsten i 5 Aar; men først 2/5 1832

blev han forflyttet (til Tjæreby-Alsønderup). Da var Biskop Koefoed død; han døde ³⁰/₇ 1831.

Den ¹²/₁₀ 1832 blev Peter Koefoed kaldet til Præst for Vorbasse og Hejnsvig Menigheder. Han opbyggede Præstegaarden omtrent paa den gamle Plads, og han var en rig og god Mand, som de fleste Sognefolk nok kunde lide, uagtet han ikke var særlig dygtig som Præst; efter 4 Aars Forløb blev han forflyttet (til Sulsted og Ajstrup) og var ikke saa rig, da han rejste fra Vorbasse, som da han kom dertil! —

Vorbasse Sogn er ikke siden blevet Annexsogn; men det blev ¹/₆ 1910 skilt fra sit Annexsogn Hejnsvig, som da blev et selvstændigt Pastorat.

Kilder. I Rigsark.: D. K. Skab 10, Pk. 5 B. — Kancelliets 1. Dept. Reskr. ¹⁷/₄ 1822 (N° 104—6) og ⁶/₆ 1826 (N° 450).

I Landsark. i Viborg: Anst, Jerlev og Slavs Herreders Auktionsprotokol.

Stiftsprovst Henrik Gerner.

En Episode af Herrnhutismens Historie i Danmark.

Ved H. F. Rørdam.

(Fortsættelse).

Den 6. August 1746 døde Kong Christian VI. Den Velvillie, han i sin Tid bavde næret for Grev Zinzendorf, havde ikke holdt sig, og Grevens Tilhængere, Herrnhuterne, var efterhaanden faldne Kongen til Besvær. Men han havde dog ladet Brødremenighedens Udsendinge uhindret drive Mission blandt hans hedenske Undersaatter i Grønland og Vestindien, og medens adskillige Separatister var blevne landsforviste, var dette dog aldrig sket med noget indfødt Medlem af Brødremenigheden. Naar ikke saa faa af Kongens danske Undersaatter for en Tid eller for bestandig havde forladt Fædrelandet for at slutte sig til »Menigheden«, da var det sket efter deres eget Valg, fordi de haabede at opnaa et rigere kristeligt Samfundsliv i Kredsen af aandelig beslægtede »Brødre«, end de kunde naa her hjemme.

Dette gjælder ogsaa Henrik Gerner. Dog var det ikke alene hans i fortrolige Breve ofte udtalte Længsel efter Samliv med »Menigheden«, der bragte ham til for længere Tid at forlade Fædrelandet, men ogsaa den Uvillie, som hans nærmeste Foresatte, Biskop Hersleb, ved flere Lejligheder lagde for Dagen overfor Zinzendorfs Tilhængere¹⁾, og særlig over at en Herrnhuter skulde beklæde den mest

¹⁾ Ved Zinzendorfs første Besøg her i Landet 1731 havde han i den daværende Hofprædikant Hersleb fundet en Mand, med hvem han »hjertelig havde forbundet sig« (Kh. Sml. 5. III, 461). Nu var Forholdet et ganske andet.

fremragende Præstestilling her i Landet. Det gamle Ord siger: »procul a Jove, procul a fulmine«. Men der var ikke langt fra Bispegaarden til Frue Kirke, saa Sammenstød let kunde ske.

Allerede i nogen Tid, naar Biskoppen kom hjem fra Kirken efter at have hørt Stiftsprovsten prædike, havde han optegnet Udtalelser af denne, som havde stødt ham. Som Prøve kan følgende hidsættes. Da Antegnelserne, skrevne med Herslebs egen Haand, findes i Holsteins Arkiv paa Ledreborg, skønner man, i hvilken Hensigt Biskoppen har samlet dem. De i Parenthes anførte Ord er, som det let vil ses, dennes kritiske Bemærkninger.

Samme Mand¹⁾, har paa adskillige Tider, i adskillige Prædicke lærte efterfølgende:

1ste Pindsedag. Exordium 1 Cor. 3: I ere Guds Tempel. In applicatione²⁾: Det kunde Paulus sige til de Corinthier; det var at ønske, Wi kunde sige det til Woris Menigheder, men det er enhver bekant, og ingen kand nægte det, at der er stor Forskiel paa den Corinthiske Meenighed og Woris; den bestod af sande Christne og troende |: quod falsum est :| men voris af onde og gode, og de fleeste onde |: NB. dog blifver de fleste salige :|.

Dom. 3 Adv. For de fattige prædicke Evangelium. Det bør hede: de fattige prædicke Evangelium; en hver troende bør prædicke Christum, det er iche alleene tillat men befalet; Lutherus har herlig viist det, thi wi ere gjorde til Konger og Præster for Gud. Will nogen sige: Wi har ingen aandelige Præster i det Ny Test. |: id nemo dicit :| O ja! det er ligemeget. Will du iche kalde dem aandelig

¹⁾ Denne Betegnelse tyder paa, at Optegnelserne har været Indlæg i et Brev til Holstein vedrørende Gerner.

²⁾ Applicatio er en videre Udførelse eller Anvisning til praktisk Benyttelse af det Thema, som Indledningen (Exordium) angiver; svarer altsaa til hvad der i gamle tyske Kommentarer med opbyggeligt Formaal sædvanlig kaldes »Nutzanwendung«.

Præster, lad dem da heede aandelige Propheter |: prius scriptum dicit, posterius nuspiam :| men de har Magt at prædicke Christum i sin rætte Orden.

Eadem Dominica. De siger, det er iche noch at viise dem til Christum, men mand skal og hielpe dem til Christum; men det kand iche lade sig giøre, det staar iche i noget Menniskis Magt. |: NB. fordi jeg i en Ordination samme Uge hafde sagt: det er iche giort dermed, at mand stedse siger, og intet andet siger, end at de skal som arme Syndere gaae til Christum; men mand skal og viise dem Vejen til Christum, lære dem, hvordan de skal blifve arme Syndere, og hvordan de da som arme Syndere skal komme til Christum etc :|.

Dom. 2 Adv. Exord. Psalm. 46. v. 4 5. 6. totum Psalmum recitavit ex Codice et explicavit de meliori statu Ecclesiæ ultimis temporibus et eum præcedentibus ærumnis; Evang. forklarede hand kortelig saaledis, at her talis iche om Dommedag, men om Christi Tilkomst til sit Rige i de sidste Tider, og de der foran gaaende Tegn, det er Meeeningen, og derpaa reciterede ex Codice Apoc. 6 om de 6 Indsegle, at det samme talis der om i dette Evang.; og at de Drøvelser stunder nu til og begynder allerede |: hvilchen Materie at føre paa Prædickestool er aldellis utilladelig :|.

Dom. Invocavit: Ingen anden fristes af Sathan end Guds Børn, naar de først med høj Røst af Himmelen ere erkjendte for Guds Børn.

Det var jo dog ikke meget graverende, om end mindre vel betænkte, Ting, Biskoppen saaledes havde fundet Anledning til at optegne; men saa skete det, at Gerner paa 9de Søndag efter Trinitatis (7. August) 1746, da Evangeliet om den utro Husholder var Dagens Text, holdt en Prædiken, der bragte saa alvorlig Uro i Herslebs Sind, at han mente det uforsvarligt længere at tie. Gerner har næppe anet, at et Uvejr truede ham; thi Dagen efter holdt han »paa Salen« i sin Præstegaard en stor Forsamling, hvor »80 Mænd

og ledige Brødre¹⁾ var tilstede¹⁾. To Dage efter modtog han følgende Skrivelse fra Biskoppen:

A.

Til Hr Stifts-Provst Gerner.

Jeg hørte Deres Prædiken med Forundring og med stor Bestyrtelse, og i Sandhed icke troede mine Øren, men meente, at De havde fortalet Dem, og vilde sagt contrarium, indtil De baade repeterede det samme oftere, og det distincte og af dessein, at De vilde, Folk skulde forstaae Deres Meening. Jeg har endda tiet og ønsket, at jeg icke havde hørt det, ja ønsket, at alle Tilhørere havde været saa uagtsomme, at ingen havde mærket det. Men da jeg nu fornemmer, at mangfoldige har forarget sig derover, bejamret, at saa farlige Ting skal offentligen læres, beklaget, at saadant skal høres af Tilsynsmænd og Theologis, og ties dertil, ja at ogsaa Studiosi ere blevne uroelige derover, og beklaget sig, at de nu icke viide meere, hvad de skal tænke om Religionen; ja jeg hører, at det er icke denne Gang allene, at Deres Velædelhed har lært offentligen dette Dogma; men at det paa nogen Tid har været ligesom Deres favorit Stylus, og især afvigte Christi Himmelfarts Dag, da jeg icke selv hørte det, og icke var tilstæde, skal Deres Velædelhed (over de Ord: Hvo, som troer, og bliver døbt, bliver salig; men hvo som ikke troer, bliver fordømt) have sagt: Det kan umuelig være Christi Mening, at alle de, som icke tro, skulle være ævig fordømte; men jeg er vis paa, at mange, som icke troe, blive salige; men de blive fordømte, det er: de nyde icke Guds Børns Salighed og Herlighed i dette Liv etc., og oftere skal De have lært, at de allerværste og grovste Syndere, naar de i Dødens Stund see Helvede aaben for sig, og see ingen Redning, da ønske Naade, og ønsket at have troet paa Christum, saa er Jesu Kierlighed saa stor, at de vist blive salige etc: Hvilket, om vel ingen foreskriver Guds Almagt og Jesu Barmhiertighed

¹⁾ Kh. Saml. 4. V, 591.

Grændser, hvad der kand virkes hos en ugudelig i Dødsens Stund, er dog den allerfarligste og uforsigtigste, ja Siælestyrtende Lærdom, der kand læres, til at styrke alle sickre Syndere, ja ret prædicke dem ind i Helvede, og er tværtimod alle omhyggelige Læreres Viis, som søge hellere at afskræche Syndere fra den Tilforladdenhed til Sotte-Seng og sidste Stund. Men denne Gang har Deres Velædelhed ligesom ex professo og præmediteret icke allene vildet lære, men og beviise og forsvare denne Lærdom; da jeg iblandt andet især forfærdedes over disse følgende Positiones: Jeg troer og er gandske viss forsikret om, at der blive langt flere salige end forlorne, (id quod bis, ter et sæpius repetitum distincte), jeg taler ikke om Tørker, Hedninger og deslige, som aldrig have hørdt eller vidst noget om Jesu, de gaae os ikke an, de ere os uden for, og komme os ikke ved, de staae og falde for deres Herre og Dommere, (qvasi vero de Christne skulde icke ogsaa staae og falde for samme Herre) men jeg taler om dem, som i det mindste holde sig udvortes til Christum, have hørt om ham og bekiende ham, det er jeg viss paa, at langt flere af dem blive salige end fordømte. Hvilke Ord e diametro stride imod Christi Ord Math: 7, v: 13, 14. Hvilke Ord NB. icke ere talte til Tørker eller Hedninger, Math: 4, v: 25, men til Hans Disciple, til Folcket, som nu søgte Ham, vidste af ham, havde Tilbøyelighed til ham, og nu skulde gøres til Disciple; ja Ordene især ere talte til Christne, som gave sig ud for Hans Disciple og Tilhængere, at Han just vilde lære dem, at Christendommen var icke saa læt at løbe til, vid: Math: 7, v: 21, 22 og derfor til dem vilde han sige, at den mindste Deel af dem bliver salig. Ja denne Deel af Jesu Bierg-Prædiken var i sær talet til dem, som kaldede sig hans Disciple, og vare det virkelig til en Tid, vid: Luc. 13, v: 23 ad 29. I det mindste har aldrig nogen Luthersk Lærer, og aldrig uden Latitudinarii anderledes kunde forstaa de Ord.

Porro: Hvo ere de, som blive fordømte? Naar vi seer, hvad Skriften taler derom, da er det ikkun et eeneste Slags, men mange Slags blive salige. Hvilket er tvertimod det, som alle andre lære, at Saligheds Vey er ikkun een, og den snæver og trang, men mange breede slagne Veye til Helvede: *facilis descensus averni*. Efter Skriften blive de allene fordømte, som ikke vilde antage Naaden, som icke vilde lade sig absolvere i Jesu Blod, som lade saa mange jordiske Ting afholde sig fra den tilbudne Naade etc. Men ere de icke de fleste? Er det ikkun eet Slags? Hvor mange Slags ere icke disse? Er icke under den generale Beskrivelse al Slags Ugudelighed indbefattet? Ere der da flere end tu Slags, de som forskyde Naaden, og de, som annamme Naaden? Hvor kand mand da sige, at der er ikkun eet Slags, som bliver fordømt, men mange Slags, som blive salige? da der ikkun er et Slags af hver: *Duo genera sed diversæ species generum*, og det første genus, desværre, har icke allene utallige flere individua, men og utallige diversas species; det sidste Slags, efter Skriftens Ord, færre individua, men og langt færre diversas species, og den Definition paa de fordømte, tagen af Luc: 14, v: 18, mon den udelucker og til intet gjør 1 Cor: 6, v: 9, 10. Gal: 5, v: 19, 20, 21. og Jesu eget beseiglede Vidnesbyrd Apoc: 22, v: 14, 15. Porro: Men der ere mange Slags, som blive salige. Det første Slags ere de, som vor Text kalder Lysets Børn. Men der sætter Texten ikkun 2de Slags, Lysets og Verdens Børn, *duo genera, non datur tertium*. De, som icke ere Lysets Børn, ere Verdens. De, som icke ere Guds Børn, ere Diævelens; de, som icke ere fødte af Gud, ere af den onde. Ere da Lysets Børn det eene Slags, som blive salige, saa maa jo Verdens Børn være det andet Slags, som blive fordømte? Hvor komme da de flere Slags salige fra, som icke ere Lysets Børn. Blive de Verdens Børn *in hoc statu*, qva tales, salige? Hvad Samfund har Lyset med Mørket? Det andet Slags, som blive salige, ere de, som

vel ikke ere komne til den Herlighed at være Lysets Børn, men de vide dog, at der er ikke Salighed uden i Christo, det troe de med et sandt Hierte (forsan æquivocatio est in his verbis: sandt Hierte) men saa ere de Lysets Børn. Disse Verdens Ting afholde dem, men naar de komme i Nød, i Dødens Stund, saa begiære de Hielp af Christo etc. etc. Nu, jeg lader det passere, at mand har Haab om saadanne, at mand og icke betager dem Haabet, at mand opmuntrer dem til Troe individualiter, ja og generaliter, med Varsomhed, Forsigtighed og Præcaution; men at lære offentligen, at slige blive vist nok salige, ja det, som værre er, at sige offentligen: Jeg er viss paa, at alle de, som ville blive salige, som ønske Salighed ved Christum, de blive og vist noch salige, thi Jesu Medlidenhed er altfor stor, at slige skulde fordømmes: dette er uforsigtig talet og styrcker Sickerhed, det er talet imod Skriften Matth: 7, 22. Luc: 13. v: 24, 25. Matth: 25, v: 11, 12, 13. og utallige Steder. Porro: Jeg er viss paa, at mange blive salige imod al deres Formodning og Tanke. Det er sandt om de fordømte, efter forberørte Skriftens Sprog; men Skriften siger det icke om de salige, naar mand undtager statum tentationis, ubi est fides, sed deest sensus fidei, v: De ere Lysets Børn, men vide icke, at de blive salige som Lysets Børn, og icke gjør noget diverse Slags; thi Gud er større end deres Hierte.

Porro: At mand formaner saadanne til at antage Naaden, at lade sig absolvare i Jesu Blod, det skeer icke, fordi mand tvivler om deres Salighed, eller frygter for, at de skulde blive fordømte; men fordi mand vilde gierne unde dem ogsaa den Salighed i dette Liv, den Guds Børns Herlighed og Prærogativer. Dette er icke alleneste uforsigtig talet, til at styrcke Sickerhed —; de skjøtte sandeligen icke om nogen Salighed i dette Liv; thi den har de ingen Smag af eller Begreeb om; men det er og uræt lært; thi ingen

bliver salig efter Livet uden den, Gud skænker Troen i Livet, seent eller tiilig; thi hvor der er Troe, der er Salighed. Det tredie Slags, som bliver salige, skeer paa mange Maader, hvoraf Texten ickun nævner een Maade: Gjører Eder Venner med den uretfærdige Mammon etc:

Det blev icke forklaret, hvorledes de blive salige, om ved Troen eller uden Troen, ickun in antecessum var sagt: Det er icke saa at forstaae, at de derfor blive salige, eller at de dermed fortjene Salighed. Nei! det var Christi Fortieneste for nær talet. Men hvordan blive de salige? Det blev icke sagt, undtagen dette: At naar de elske de Gode, gjøre got mod Brødrene, saa blive de salige. Icke heller forklaret, hvilke flere Maader eller Slags ere, som blive salige end dem, Texten mælder om.

Altsaa, da der har været saa mange Ting i Deres Prædiken, som icke allene syntes mig farlige og uundskydelige, men endogsaa har været for andre forargelige og anstødelige, og virkeligen giort gode Mennesker uroelige, og i sig selv ere urigtige, og dette er icke blevet derved, at det kand være Deres private Meening, men er offentlig lært, og lært som et Dogma, icke som et Problema, som desforuden icke hører til Prædikestolen; saa forsaarsages jeg efter min Eed og Pligt icke allene at kræve Deres Velædelheds Prædicken beskreven Ord for Ord, sær Exegesis, thi paa Exordium har jeg intet at sige, og forbigaaer et par urigtige Citationer, og alle disse mærkelige Talemaader; men og, foruden Deres Prædicken, en Explication, hvormed De agte at justificere slige Lærdomme, og befrie Dem icke allene fra Urigtighed, men og fra Uforsigtighed, og den onde Frugt, som deraf kand flyde i alle sickre og kiødelig-sindede, naturlige og uomvendte Menneskers Sind.

I det øvrige forbliver jeg stedse (osv.).

Kiøbenhavn d. 10de Aug. 1746.

P: Hersleb.

I Henhold til Biskoppens Forlangende indsendte Gerner følgende Prædikenopskrift, der i alt Fald viser, at han ikke plejede at fatte sig i Korthed; men det gjorde Hersleb jo heller ikke, saa derover kunde der da ikke klages. Den giver os for øvrigt en Forestilling om, hvorledes en Herrnhuter her i Landet prædikede paa hin Tid, hvorpaa der næppe ellers er bevaret mange Prøver.

B.

Stifts-Provst Gerners Prædiken
holden Dominica IX post Trinit: 1746.

Exordium.

Dersom I paakalde den Fader, som dømmer uden Persons Anseelse, efter enhvers Gierninger, saa omgaaes med Frygt, saa længe I ere her til Huuse, vidende, at I ere forløste icke med forkrænkelige Ting, Sølv eller Guld, men med Christi dyrebare Blod, saa lyder de Ord, Apostlen Peder taler 1 Epist: 1 v: 17, 18. Vi har her først at agte, hvem Peder forstaa ved den Fader, som Guds Børn paakalde, og som dømmer uden Persons Anseelse, eftersom enhvers Gierning er; det kunde vel synes, ligesom han derved skulde forstaa den Treenige Gud, Fader, Søn og Hellig-Aand, saa at det Ord Fader her skulde bruges paa den Maade, som det bruges i Herrens Bøn, hvor Guds Børn paakalde Gud som deres Fader, ved den sønlige Udkaarelses Aand raabe Abba Fader! Vor Fader, du som er i Himmelen. Icke desto mindre, siden den 2^{den} Person i Guddommen, Guds eenbaarne Søn, vor Frelsere, i visse Henseender i den hellige Skrift paa adskillige Steder bær dette Navn, og kaldes Fader; det hedder Es: 9: Et Barn er os fød, en Søn er os given, Hans Navn er underlig, vældig Gud, Evigheds Fader. Der staar udtrykelig Ebr. 2: At han som en Fader engang skal komme og sige: See her er jeg, og de Børn, Gud har givet mig. Ja, som han, vor Frelsere, har skabt alle Ting, icke allene Himmel og Jord med alt det, der er udi, men endog Menneskene, som

de ædelste og ypperste blandt alle Guds skabte Ting og Creaturer; den, som haver gjort dig, heder det hos Propheten Esaïam, er din Mand og Gienløser, al Verdens Gud, Es: 54. Som han, vor Frelser, siger jeg, saaledes har skabt Menneskene, saa er han og en almindelig Fader for alle Mennesker, for de onde, saavelsom for de gode, den eene med den anden maa sige om ham med Propheten Malachia: Have Vi icke alle een Fader, har icke een Gud skabt os! Mal: 2. Siden alt dette er saa, saa er det rimeligere, at Peder ved denne Fader, som de Troende paa kalder, forstaaer Ham, og har sin eegentlige Henseende til Ham; der staaer jo dog Rom: 10, at hver den, som paa kalder hans Navn, skal vorde salig, og at dette er saa, derom bliver vel ingen Tvivl tilbage, naar vi give Agt paa det, som staaer hos om denne Fader, nemlig at han dømmer uden Persons Anseelse, eftersom enhvers Gierning er; for hvem er vel den uden ham vor Frelser, som engang skal dømme Menneskene, skal dømme uden Persons Anseelse, eftersom enhvers Gierning er; hvem er vel det uden Ham, som er beskicket til at være de Levendes og Dødes Dommere. Der staaer jo udtrykelig Joh: 5, at Faderen dømmer ingen, men han har givet Sønnen al Dom, at alle skulle ære Sønnen, ligesom de ære Faderen; ja han har givet ham samme Magt til at holde Dom, saa vidt han er Menneskens Søn. See! effter at jeg da først har erindret dette, saa mærker vi, hvad det er, Peder vil sige, naar han siger til de Troende: Dersom i paa kalde den Fader, som dømmer uden Persons Anseelse, eftersom enhvers Gierning er, saa omgaaes med Frygt, saa længe i ere her til Huuse, vidende, at I ere forløste icke med forkrænelige Ting, Sølv eller Guld, men med Christi dyrebare Blod; nemlig: Han vil dermed ligesaa meget som have sagt: Siden I har med ham, Eders Frelser, at gjøre, der paa den eene Side som en Fader er fuld af Kierlighed og Forbarmelse og Naade, elsker Syndere, gierne tilgiver og forlader; men paa den anden Side er skarp, ser nøye til, taaler ingen

Utroskab eller Falskhed, ved sin Aand strax viiser paa og straffer det, som er uræt, og saaledes dømmer uden Persons Anseelse, efftersom enhvers Gierning er; siden det er saa, vil han sige, og I har med saadan en Mand at gjøre, saa omgaaes med Frygt, saa længe I ere her til Huuse. Seer til, vil han sige, at Eders Omgængelse kand være saaledes, at I den korte Tid, I har her at være, paa den ene Side altid kand blive i Tillid og Fortroelighed til ham; men at I og tillige paa den anden Side aldrig bliver lætsindige, overfarende, og saaledes skulde glemme den Undseelse, den Frygt, I bør være i for ham; og dette, vil han sige, gaar da best afsted, naar I som arme Mennesker og Syndere altid benytter Eder af Hans Forløsning og Fyldestgiørelse, af Hans Blod og Naade; for det er den Grund og Kilde, som det eene saa vel som det andet maa leedes af, og uden dette vil det dog intet gaae, derfor føyer han dette strax dertil: vidende, at I ere forløste icke med forkrænkelige Ting, Sølv eller Guld, men med Christi dyrebare Blod. Men siden Peder taler dette, som han her taler, som sagt er, allene til de troende, saadanne som paakaldede vor Herres Jesu Christi Navn, saadanne som vidste, hvad det var at være forløste, icke med forkrænkelige Ting, Sølv eller Guld, men med Christi dyrebare Blod, saa kand enhver sagte skionne, at det nytter intet meget at ville tale om disse Ting til Verden og Verdens gandske følesløse og døde Mennesker, saadanne som hverken trænger til Naade, eller er for at troe paa Guds eenbaarne Søns Navn. At ville moralisere meget for dem og lære dem, hvorledes deres Omgængelse skal være, og hvorledes de bør forholde dem i det eene Stycke saavelsom det andet, det er kun et spildt og forgiæves Arbeyde; i det ringeste kand deres Siæle derved ey frelses; Naade derimod og Forbarmelse i Jesu Blod behøver de, den Ende har de først at begynde fra. Det har jeg bare at sige saadanne, at, siden de saa vel som alle andre kun en føje Tid, som Peder siger, ere her til huuse, inden de veed deraf, er der

Ende paa det altsammen, de have her intet blivende Sted, Ebr: 13. Ja, siden de, ihvormeget de end elsker Mørket, kryber i Skiul, søger at besmycke deres Ting, og undskyld dem paa bedste Maade, saa skal de dog engang her frem for Lyset, de skal sees og kiendes for det, de ere i deres egentlige Gestalt og Skickelse, de skal faae med ham at gjøre, som dømmer uden Persons Anseelse, efftersom enhver Gierning er. Det bør os alle, siger Paulus, at aabnbares for Christi Domstoel, at enhver kand faae efter det, som skeet er i Legemet, efter det, han har giort, enten ont eller got, 2 Cor: 5. See, hvor gjorde de derfor icke vel, at de i tide betænkte dette, ja, at de i tide ville betænke, hvad som tiende til deres Fred, at det engang kunde blive dem for Alvor om Naade og Frelse i Jesu Blod at gjøre. Derimod er her i de anførte Ord en lectie at læse over paa for arme Mennesker og Syndere, saadanne, som behøver Naade, trænger til Guds Søns Blod, paakalder vor Herres Jesu Christi Navn. Saadannes Hoved-Sag, saadannes høyeste Gode, det, hvoraf al deres Salighed kommer, det, hvoraf de har al Kraft til Helliggiørelse, maa immer være dette: at de veed, de ere forløste icke med forkrænkelige Ting, Sølv eller Guld; men med Christi dyrebare Blod. Saa længe de kun bliver ved det, og i Armod og Bøyelse som Syndere deraf benytter dem, og befatter dem med intet andet end det samme, ja saa har de ingen Fare, de kommer alletider vel igiennem, de tør da icke ved at frygte hverken for det eene eller det andet. Det er og det, som bøyer og smelter deres Hierter, saa at de kand omgaaes med Frygt, saalænge de ere her til Huuse. Icke at de skulde have at gjøre med nogen Trældoms Frygt, eller formedelst Dødens Frygt, som andre Verdens Mennesker, være Trælle og Slaver. O Ney! derfra veed de, at de ere forløste, de ere forløste fra deres Fjenders Hænder, og kand tiene Herren uden Frygt i Hellighed og Retfærdighed for ham alle deres Lives Dage. Men saa er dog i deres Hierter en Undseelse, en Ærbødighed, en

sønlig Frugt for ham deres Fader, den store Jehovah, den allmægtige Gud, som har skabt alle Ting, skønt dette følger dermed, at de tillige har Tillid og Fortrolighed til ham, og kand paa en ræt børnlige Maade omgaaes med ham, og det bare af den Grund og Aarsag, at de veed, at han har paa- taget sig deres Natur, er bleven dem liig i alle Ting, deres Broder og Blods-Forvandre, og har udgydet sit Blod for dem. Det er det, David kalder at tiene Herren med Frygt, og glæde sig med Bævelse, Ps: 2.

Gaaer vi til vort oplæste Søndags Evangelium, saa har vi der en nye Erindring om det, vi allerede har hørt, nemlig, at vi her kun en føye Tid ere her til Huuse, vi ere her fremmede, Giæster og Indbyggere ligesom alle vore Fædre. Psal: 39. Alt hvad vi er, alt vi her har og formaaer, daglig nyder og annammer, det er altsammen intet vort eget, at vi skulde tænke, vi har frie Tilladelse at skalte og valte dermed, ligesom vi selv lyster. O, Ney! det er noget, som er betroet os, vor Herres Gods, og vi ere allene en kort Tid sat til Huusholdere derover, og inden vi veed deraf, saa vil der blive krævet Regnskab af os for, hvorledes vi dermed har holdet Huus. Gjør Regnskab, vil da hede til enhver af os, for din Huusholdning, og vil intet Skin, ingen Undskyldning mere giælde, men som enhver da findes, saa dømmes han, vi skal da faae med ham at giøre, som dømmes uden Persons Anseelse, efftersom enhvers Gierning er.

Exegesis.

Om jeg ellers med faae Ord skal sige, hvad der er Summen og Indholdet af det ganske vor Dags Evangelio, og hvad det er, Jesus eegentlig seer paa og sigter til med denne Lignelse, han her fremsættcr, saa er det dette, at han dermed vil føre Pharisæerne og saadanne Verdens Mennesker til Gemytte, at om de end nu har deres Ting efter deres Sind, ere rige, mægtige, og i alle Maader dermed kand bære dem ad og holde Huus, som de selv vil og lyster, saa vil det dog intet altid saa gaae. O! Ney,

der vil engang komme en anden Tid, da de skal blive krævet til Regnskab for, hvorledes de dermed har baaret dem ad, og holdet Huus, hvorfor de gjorde best imod dem selv, at de i tide betænkte dette, og magede det saa, at de icke skulde komme til kort eller staae til Skamme, ja gaae ævig forlorne. Især anfører Jesus dette som et spitzfindigt og klygtigt Stykke af den uretfærdige Huusfoged, at, da han nu vel mærkede, at det vilde intet gaa got længere, inden en føye Tid vilde han blive sat af fra Huusholdningen, saa gjorde han, skjønt paa en uretfærdig Maade, vel imod sin Herres Skyldener, og gav dem effter, den eene saa mange Fade Olive, og den anden saa mange Maader Hveede, og hvorfor det? jo for at faae dem paa saa Maade til sine Venner, og at de, naar han nu var sat af med Huusholdningen, da skulde tage ham i deres Huse; dette, siger jeg, anfører Jesus som et spitzfindigt og klygtigt Stykke af den uretfærdige Huusfoged, hvilket han vilde, at Pharissærne og saadanne Verdens Mennesker dog paa nogen Maade skulde efterfølge; derfor siger han selv til dem i Slutningen af Dagens Evangelio: Saa gjører Eder Venner af den uretfærdige Mammon, at naar I nu savner dette, de da skulde annamme Eder i de ævige Boliger. Meningen deraf er aldeles intet denne, at Mennesker, som det paa ingen Maade er om Omvendelse og Frelse at gjøre, Mennesker, som agter vor Frelsere og Hans Naade ringe, har hverken Respect derfor aller mindste Begierlighed der-effter, at de dog for deres Gavnildhed og Godgiørenheds Skyld mod Guds Børn eller de Fattige skulde kunde blive salige, saa de dermed skulde ligesom fortjene noget, og derfor engang blive annammet i de ævige Boeliger. O, Ney! det være langt fra, det var og alt for meget at fornærme vor Frelsere og hans Fortieneste, som den eeneste Aarsag til al deres Salighed, som blive salige. Men, naar Jesus her siger til Pharissærne og saadanne Verdens Mennesker: gjører Eder Venner af den uretfærdige Mammom, at, naar I nu savner dette, de da skulle annamme Eder i de evige

Boliger, saa vil han dermed ligesaa meget som have sagt: Nu har I vel Eders Ting saaledes, som I vil have dem, og der mangler Eder intet hverken i den ene Maade eller den anden, men det kand intet altid gaae, som det nu gaaer, inden en føye Tid vil I blive krævet til Regnskab for Eders Huusholdning, hvor var det derfor icke got for Eder, om det engang kunde komme med Eder dertil, at i den Sted I nu hader Guds Børn, ere fiendske paa dem, søger at gjøre dem Fortræd og Skade, saa de derover kand icke andet end sucke over Eder; hvor var det icke got, vil han sige, at det ved Naaden engang kunde komme med Eder dertil, at I i den Sted kunde elske dem, og gjøre vel imod dem, saa at de kunde have Aarsag at bede got for Eder; hvem veed, om I ikke i sin Tid selv kunde have Nytte deraf; hvem veed, om I ikke paa hiin Dag af Naade kunde blive lønnet derfor; saa gjører Eder Venner, siger Jesus, af den uretfærdige Mammon, at, naar I nu savner dette, de da skulde annamme Eder i de ævige Boliger. Det maae vi vide, at saasnart der paa et eller andet Sted er sande Guds Børn, saadanne, som begiere icke at blive salige uden ved Jesu Blod allene, det bestaaer hæller icke for dem i bare Ord; men de beviiser det i deres gandske Vandel og Omgiængelse, de lade deres Lys saaledes skinne for Menneskene, at alle de, som har Øyne at see med, kand see deres gode Gierninger, Matth: 5; hvor der, siger jeg, paa et eller andet Sted ere saadanne Guds Børn, saa har saadanne upaatvilelig strax deres Venner og Fiender; paa den eene Side ere der altid nogle, som hader dem, sætter sig imod dem, taler ilde om dem som om Misdædere; om dem siger Johannes: Hvo som hader sin Broder, er en Manddraber, og vi vide, at en Manddraber haver icke det ævige Liv blivende i sig. Men paa den anden Side er der igien altid andre, som elske dem, har Respect for dem, en hemmelig Hanck til dem, de ønsker at nyde den Salighed, som de nyder, at døe engang saaledes, som de døer, og, hvori de kand, at gjøre vel imod dem, beviiser dem Kiærlighed, hvilket altsammen

umuelig kand skee uden en hemmelig og skiult Naade, som de leedes af. See, disse gaaer intet forlorne, det er slet intet blant dem, som Jesus hiin Dag vil dømme eller gaae til Doms med; Nej! jeg troer de bliver salige, jeg troer, de af Naade engang vil blive annammet i de ævige Boliger. De ere blandt dem, som Jesus paa hiin Dag vil sige til: Kommer min Faders velsignede og arver det Rige, som Eder er bereedt fra Verdens Begyndelse; thi jeg var hungrig, og I gave mig at æde, jeg var tørstig, og I gave mig at dricke, jeg var fremmed og I tog mig til Eder, jeg var skrøbelig og i Fængsel, og I besøgte mig; og omendskiønt de selv vilde falde i Forundring derover, og sige: Herre, naar saae vi dig saaledes hungrig, tørstig etc: saa skal de dog derpaa faae dette Svar: Hvad I have giort een af disse mine mindste Brødre, det have I ogsaa giort mig, Matth: 25. Dette er parallel og kommer gandske overeens med det, Jesus siger her i Dagens Evangelio: Gjører Eder Venner af den urætfærdige Mammon, at, naar I nu savner dette, de da kand annamme Eder i de ævige Boliger. Men, at jeg skal forbiegaae alt dette, saa vil jeg effter den Anledning, som dertil gives i Dagens Evangelio, mælde noget om, hvorledes deres Tal, som blive salige, er større end deres, som gaaer forlorne og bliver fortabte. Jeg taler her intet om Jøder, Tyrcker og Hedninger, og andre saadanne, for de ere uden for, dem har vi intet at gjøre med, de maae staae og falde for deres Herre; Men jeg taler her egentlig om dem, som icke allene har Navn af at være Christne, men og tillige hører Evangelium, har Guds Ord reent og puurt iblandt dem, Guds gandske Raad til Salighed bliver forkyndet dem. See! dem er det, jeg siger dette om, jeg her siger, at deres Tal, som bliver salige, er større end deres, som gaaer forlorne og bliver fortabte; For, naar vi vil efftersee Sagen, saaledes som der i det aabenbarede Ord tales derom: Hvem er vel da de, som gaaer forlorne og bliver fortabte? De, som Han al Jordens Dommere paa hiin Dag vil gaae til Doms med og dømme, de, som Han

da vil sige til: gaaer bort i forbandede i den ævige Ild, som er bered Diævelen og Hans Engle. Jo det er bare eet Slags Mennesker, nemlig de, som her intet har været for at troe paa Guds eenbaarne Søn, de, som har været hans Evangelio ulydige, gandske har foragtet Hans Naade, og omendskiønt de vel ofte har haft Anfordring til og Mindelse om, at de dog engang skulde lade dem frelse, og ved Guds Søns Blod giøres salige, saa har de dog immer gaaet af Veyen, kastet Foragt derpaa, og intet vildet havt at giøre dermed; det er kommen deraf, at der har været andre Ting, de har set mere paa, og elsket høiere, og derved bragt dem selv i Ulykke, og ført Dommen over dem: Denne er Dommen, siger Jesus i Evangelio, at Lyset er kommen til Verden, men Menneskene elskede Mørket mere end Lyset, fordi deres Gierninger vare onde, Joh: 3.

Saadanne arme Menneskers Egenskab og rette Character er og denne, at som de, maaskee dem selv uafvidende, har et bittert Fiendskab i deres Hierte imod vor Frelser, den foragtede Mand Jesus af Nazareth, som for 1700 Aar siden er død paa Korset paa Golgatha, saa ytrer dette Fiendskab sig ofte mod alle dem, som i Sandhed troer paa ham, bekiender dem til ham, og har al deres Salighed af ham. See! det er dem, mand vist veed om, at de gaaer forlorne, og bliver fortabte, dem som Jesus paa hiin Dag vil gaae til Doms med og dømme. Han taler selv herom med tydelige og klare Ord, Matth: 25, der staaer, at han paa hiin Dag vil sige til dem, som da bliver stilt ved hans venstre Side: Gaaer bort I forbandede i den ævige Ild, som er bereed Dievelen og hans Engle; thi see! jeg var hungrig, og I gave mig icke at æde, jeg var tørstig, og I gave mig icke at dricke; jeg var fremmed, og I toge mig icke til Eder, jeg var nøgen, og I klædde mig icke, jeg var skrøbelig og i Fængsel, og I besøgte mig icke; og endskiønt de da og vel vil komme frem med deres Udflugter og Undskyldninger, ret ligesom det var Ting, de aldrig havde vidst af at sige, de havde i den Sted altid æret og elsket ham;

Herre, vil de svare: Naar saae vi dig hungrig eller tørstig, eller fremmed, eller nøgen, eller skrøbelig eller i Fængsel, og have ikke tient dig; Men saa vil dog alle deres Udflugter og Undskyldninger intet mere gælde, siden de nu har med ham at gjøre, som dømmer uden Persons Anseelse, efftersom enhvers Gierning er. Han al Jorderiges Dommere vil da reent ud sige dem i Deres Øyne: Ja, I har dog hadet mine Børn og mine Brødre; og har I hadet dem, saa har I ogsaa hadet mig, derimellem er ingen Forskiæl, I kand af det ene selv dømme om det andet, hvad I have gjort een af disse mindste, have I ogsaa gjort mig. Matth: 25. Derimod, hvem ere de, som blive salige? Jo det er mange og adskillige Slags Mennesker, skjønt de alle maae have een Character; dette maae hos den ene saa vel som den anden have sin Rigtighed, at de paa nogen Maade troer paa Guds eenbaarne Søn, og elsker ham, for anderledes lader det sig ikke gjøre, og uden Jesu er der icke Salighed i noget andet, Act: 4. Et Slags Mennesker, som her i Dagens Evangelio kaldes Lysets Børn, jeg mener dem, som Christus nu lyser for, dem, som ved Jesu sande og salige Erkiendelse er kommen til Lys og Klarhed i deres Siæle, de icke allene har sand Naade og deres Synders Forladelse, men de er og derom gandske forsikrede i deres Hierter, de bær derom icke ringeste Tvivl, Guds Aand vidner med deres Aand, at de ere Guds Børn, Rom: 8. Saadanne Lysets Børn, naar de nu i deres gandske Sag ere ærlige, omgaaes i Lyset, ligesom Gud selv er i Lyset, saa nyder de frem for alle andre herlige Privilegier. Johannes siger, at de icke allene har Samfund med hverandre, men og at Jesu, Guds Søns, Blod renser dem af al Synd, 1 Joh: 1. Deraf har de deres daglig Føde, Næring, Krafft og Understøttelse, ja derudi har de daglig en fuld Syndernes Forladelse. Nu, hvad saadanne Lysets Børn angaaer, saa er det intet Spørsmaal, om de paa hiin Dag blive salige, de allerede forud her i Tiden er salige, de, uanseet al Deres Armod og Mangelhaftighed, som de ofte

har en inderlig Følelse af, dog kand leve deres Tid salig og fornøyet, og det bare af den Aarsag, at de veed, at Jesus har elsket dem og toet dem af deres Synder med sit Blod. Et andet Slags Mennesker, som blive salige, er dernest de opvakte, som mand kalder dem, jeg meener dem, som ere i Sandhed bekymrede for at blive salige, veed og selv, at uden Jesu er ikke Salighed i noget andet, der har derover og i deres Hierter Trang til Ham, Hunger og Begierlighed effter hans Naade, omendskiønt de derunder immer gaae hen i Confusion, i Mørke, i Uroe, i Angst, og ere ilde plagede Mennesker. Mangen een maatte tæncke om disse, at siden det immer gaaer dem saa tungt og besværligt, de kand |: som det synes :| ingen Vey komme, saa bliver de derover icke heller salige, de gaaer gandske forlorne; men vi maae intet tænke det; jeg troer, at om de og døer i saadan Tilstand, saa døer de salige; Mand seer intet andet end, at de jo ordinair faaer et got Udfald, og om mand just icke altid skulde kunde see det, saa er det derfor ikke sagt, at saadanne skulde gaa forlorne og blive fortabte; O, Ney! jeg troer, de bliver salige; jeg troer, mange saadanne paa hiin Dag, tvertimod deres egen Formodning og Tanke, blive salige; ja mere, jeg troer, alle de blive salige, som det er for Alvor at giøre om at blive salige, jeg tror, at alle de blive salige ved Christum, som med sande Hierter begiærer det af ham; hver den, heder det, som paakalder Jesu Navn, skal vorde salig, Rom: 10. Aarsagen, hvorfor mand saa ofte advarer saadanne, og siger til dem, at de dog icke skulde bære dem saadan ad, som de giøre, de skulde dog icke lade dem saadan hindre og opholde i den Saligheds Nydelse, som de er kaldte til, snart ved det eene, snart ved det andet, de skulle dog icke saa see paa dem selv, eller søge ved deres egne Kræfter at hjælpe dem igennem, men i den Sted som Syndere tage imod den uforskyldte Naade, som der er i Guds Søns Blod, og lade dem deri absolvere; Aarsagen siger jeg, hvorfor mand saa ofte advarer saadanne herom, og siger dette til

dem, er just icke denne, at mand jo troer, at de engang, naar de døer, bliver salige, |: at forstaae, naar de ere i den Tilstand, de ere, og icke gaaer gandske tilbage :| men dette er Aarsagen, mand undte dem gierne endog i dette Liv at være salige, at deres Levnet icke skulde være dem saa kummerligt, som det er, men at de i den Sted kunde komme til at leve deres Tid mere fornøyet.

Et andet Slags Mennesker, som blive salige, er dernæst de, som jeg allerede tilforn har talt om, nemlig de, som har Guds Børn kiære, har en hemmelig Hanck til dem, søger, hvori de kand, at gjøre vel imod dem, de, som efter Jesu Ord i Dagens Evangelio, har gjort dem Venner af den uretfærdige Mammon, og blive annammede i de ævige Boliger. Med faae Ord at sige, jeg troer, at mange 1000de Mennesker vil paa hiin Dag blive salige, som sande Guds Børn her intet har kendt eller vidst noget af at sige. Mangen hører nu Evangelium, de hører fra Tid til Tid om Jesu frie Naade, om hans gyldige Offer og Blods Udgydelse, om den Salighed, derved er tilveyebragt; de hører, hvorledes Jesus elsker og annammer Syndere. Omendskiønt de just nu icke saadan, som de burde, benytter dem deraf, og lader dem gjøre salige derved; der er maaske en og anden Ting, som derfra holder dem tilbage, og derudi hindrer dem, saa dog, naar de kun intet sætter dem derimod, eller forarger dem derover; men i den Sted paa nogen Maade bliver i Respect derfor, og i Begiærlighed derefter, saa kand det gierne skee, siden Jesu Trofasthed og Taalmodighed [er], som den er, at det i sin Tid kand komme dem tilgode; hvem veed, om de icke, naar de engang kommer paa deres Syge-Seng at ligge, naar de skal døe, hvem veed, siger jeg, om de icke da kand faae en sand Nødfølelse, og under den samme komme til at benytte dem deraf, blive salige derved. Men omendskiønt dette altsammen er saa, som vi have hørt: mange vil paa hiin Dag blive salige, [som] Guds Børn icke har kiendt eller vidst noget af at sige; mange vilde da af Nød

blive frelste, som formedelst Ild; Men saa er det dog i utallige Maader bedre, det er langt tryggere og sickrere, naar mand kaldes ved Evangelium, at mand strax benytter sig deraf, og lader sig her i Tiden giøre salige dermed; thi saa veed mand, hvad mand har, mand kiender da selv de Ting, mand er benaadet med af Gud, mand nyder da endog i dette Liv en sand Fred, en salig Hvile, som er allene at finde i vor Frelsere og hans Fortieneste, mand veed da, mand er hans eegen som en synderlig Ting, mand hør til hans Eyendom, mand er ham i Tid og Evighed et Rov, et Bytte, et Bytte for Hans Lidelser og Smerter, og ingen kand sliide een af hans Haand, Joh: 10. —

Amen.

Applicationen og Bønnen kand jeg ikke skrive, siden jeg dertil icke havde noget optegnet, dog erindrer jeg nogenledes Indholdet af Applicationen, nemlig at den indeholdt en Formaning til Meenigheden eller Vedkommende i den at agte paa den Naade, hvorved Jesus under sit Evangelii Forkyndelse kommer dem tilforn, og søger Deres Hierter, og at de, naar de ved den samme Naade kom til at kiende deres Synder og gandske Fordærvelse, og derover kom i Betryck, da icke skulle skamme dem ved det, som Huusfogden i hod: Evang: skammede sig ved, nemlig at betle, saa kunde de som bettelarme Mennesker og Syndere komme til at annamme megen Naade, og nyde endog i dette Liv en uskatteilig Salighed. Om jeg i Begyndelsen af Applicationen nævnede, at deres Tal, som blive etc: troer jeg icke, dog skal jeg icke tilfulde kunde sige det.

Henr: Gerner.

Naar man læser denne Prædiken, der blev holdt Dagen efter Christian VI's Død, er det paafaldende, at den — i alt Fald som den her foreligger — ikke med et eneste Ord berører denne for Kirken som for Staten saa vigtige Begivenhed. Den kan dog næppe have været Gerner ube-

kendt, skønt Dødsfaldet var foregaaet paa Hirschholm Slot, da man i det Diarium, som er ført af Michael Crøger, Forstander for »de ledige Brødres Kor«, læser under 6. August: »I Morges hørte vi, at vor naadige Konge Chr. VI. er gaaet ud af Tiden. Jeg følte, at jeg havde ham meget kær, og jeg begyndte strax at bede, græde og tænke over, hvad Fremtiden vilde bringe¹⁾.«

Biskop Hersleb berører jo heller ikke Kongens Død i sin Skrivelse; men læser man den bitre Kritik af Kirkeinspektions-Kollegiets Færd, som han ikke længe derefter indgav til den ny Konge²⁾, saa faar man en Følelse af, at han har haabet paa bedre Tider under det ny Regimente, navnlig at den bispelige Myndighed skulde faa Lov til at gøre sig mere gældende, end den havde formaaet under Christian VI's Styrelse. Det er derfor et Tilfælde, der næsten ser ud som en Tanke, at den Prædiken, som gav Hersleb Anledning til Angreb paa en af Herrnhuternes vigtigste Ordførere, blev holdt Dagen efter den gamle Konges Død. Ovennævnte M. Crøger har i sit Diarium skrevet ved 7. August: »Hörte ich Probst G. über das Thema predigen, dass die Zahl derer Leute, die selig werden, ist grösser als derer, die verloren gehen. Ich war zufrieden damit, aber der Bischof war über der Prophezeiung sehr aufgebracht und verdrieslich geworden.«

Gerner ledsagede sin Prædiken med følgende Forklaring til Biskoppen:

C.

Høyædle og Høyærværdige H. Biskop
og General Kirke-Inspector.

Deres Høyædle Høyærværdigheds ærede Skrivelse af 10de Aug: har jeg bekommet, sammes Indhold har i visse Maade fornøyet mig; siden jeg i lang Tid, ja nogle Aar, har tvivlet paa, om og Deres Høyædle Høyærværdighed har

¹⁾ Kh. Saml. 4. V, 591.

²⁾ J. Møller, Theol. Bibl. V. 146 ff.

været overbeviist om min Orthodoxie og Lærdoms Reenhed, og fornøyet med min Opførsel, saa har det været mig kiert at faae Ende paa denne Tvivl, da jeg og efter mit Gemyts Beskaffenhed altid og heldst i slige Tilfælde som denne, heller vil tale og handle med enhver, som jeg kand tænke om har noget imod mig, og det i Lyset, aperte, og uden Forbeholdenhed, i Haab saaledes at faae afgjort Tingene |: da jeg har været og altid er rede til at ansvare for enhver, som begierer Regnskab af mig om det Haab, som er i mig :| end jeg vil, der skal opvoxe en ond Bitterheds Rod, som mange kand have Skade af, da der immer er nye Anledning til Tvivl, Frygt og Mistanke, og flere deraf flydende onde Suiten. Den Tvivl, som Deres Høyædle Høyærværdighed i ovenmeldte Deres Skrivelse ytrer dem med om min Lærdoms Rigtighed, grunder sig, som jeg seer, endeel paa hvad Dem af andre skal være berettet, endeel og paa, hvad De selv har i den Prædiken, som jeg holdte sidstafvigte Domin: 9na post Trinit: her i Frue-Kirke, som hermed følger beskrevet.

Hvad det første angaaer, da kand jeg icke nægte, at jeg jo meget har forundret mig over, at Deres Høyædle Høyærværdighed har vildet umage Dem med paa andres Credit at føre sligt i Pennen, og mælde, at jeg skulde have talt det, som mand snart icke skulde tænke, at noget fornuftigt Menneske skulle kunde tale, end sige den, der har mindste Indsigt i Religionen: Deres Ord ere disse, at jeg afvigte Christi Himmelfarts Dag over de Ord: Hvo, som troer og bliver døbt, skal blive salig; men hvo som icke troer, skal blive fordømt, skulle have sagt: Det kand umuelig være Christi Meening, at alle de, som icke troer, skal være ævig fordømte, men jeg er ganske viss paa, at mange som icke troer, bliver salige; men de bliver fordømt, det er, de nyde ikke Guds Børns Salighed og Herlighed i dette Liv. Jeg tænkte, da jeg læste dette, at jeg maaske kunde havde talt noget den Dag, som et uforstandig eller ond-sindet Menneske kunde have taget Anledning af til at bringe

saadan skammelig Calumnie, som dette er, ud om mig, og tillige til Deres Høyærværdighed, efftersaae mit Manuscript, og blev i de Tanker, jeg derom havde, gandske bestyrcket. Næst afvigte Festo ascens: Christi ser jeg mig over ovenmældte Ord at have talt paa den Maade: Vi maae vel mærke, hvorledes der er Forskiæl paa Vantroer, og omendskiønt al Vantroer er i sig selv en ond Ting, en slem Fiende, en farlig Pest, saa er der dog Forskiæl paa Vantroer, og Vi maae intet tænke, at hvert Menneske, som der findes nogen Vantroer hos, af hvad Art den endogsaa er, skulle blive ævig fordømt. O, Nej! Endogsaa hos Guds Børn findes ofte en Art af Vantroer; Jesus kalder sine Discipler Daarer og seendragtige til at troe, Luc: 24. Han har i hodierno Evangelio nu tilsidst, da han var færdig at forlade dem i sin Himmelfart, bebreyded dem deres Vantroer og Hierters Haarhed; her talte jeg mere, som jeg for Vidtløftighed at undflye maae forbiegaae, om hvad den Art af Vantroer er, hvori den bestaaer, og NB. hvorledes de icke ævig fordømmes, som denne findes hos, men hvorledes den dog er ond og slem nok, NB. hvorledes Guds Børn ofte bliver forhindret i den Saligheds Nydelse i dette Liv, som de dog er kaldet til. Her talte jeg dernæst de incredulitate privata gentilium, og dernæst de positiva Christianorum ita dicti; Men her vil jeg overlade til Deres Høyædle Høyærværdighed selv at skiønne, hvad Forskiæl der er imellem det, jeg har talt, og det en anden calumniando har forebragt Deres H: Høyærværdighed om mig, at jeg skulde have talt. Dernæst melder Deres Høyædle Høyærværdighed om mig, at jeg ofte skal have talt, at de allerværste og groveste Syndere, naar de i Dødsens Stund seer Helvede for sig aaben, og ser ingen Redning, og da ynsker Naade, ynsker, at de havde troet paa Christum, saa er Jesu Kierlighed saa stor, at de vist bliver salig. Rp: Det Ord ynske er et utilstrækkeligt og uskriftmæssigt Ord, og af mig aldrig saa allene brugt; derom er jeg gandske forsickret; et blot Ønske vil intet giøre det; den lade, siger

Salomon, dør over sit Ønske; havde der derfor istæden for at ønske staaet at begiære, og istæden for ønsker, at de havde troet paa Christum, staaet, begiærer, at de nu maatte faae Naade til at troe paa ham, saa ville jeg gierne have ladet det skrive paa min Regning, for saaledes troer jeg det, og om jeg icke har sagt det hidindtil, saa kunde det vel maaskee hænde sig, at jeg kom til at sige det her-efter, da jeg derimod nu intet kendes ved det, og den, der har berettet Deres H: H:, at jeg har talt paa denne Maade, har sat Oprigtighed og Sandhed til Side.

Dette kand jeg icke forbiegaae herved at mælde, at omondskiønt jeg aldeles intet har imod, at Deres H: H: lader sig give Underretning om hvad der prædickees af mig i vor Frue Kirke, naar De der icke selv er tilstæde, saa ønsker jeg dog, at De icke tog Underrætning om slige Ting af andre end de, som vare troe, tilforladelige, og in rebus fidei icke alt for uerfarne og vanvittige. Skulde saadanne desuden forud vide, at Deres H: H: havde noget imod mig, og var just ingen Ven af mig, saa kunde De endnu meget mindre fidere paa Deres Underrætning; for hvem veed icke, hvorledes Folk søger at insinuere Dem ved alt det, de kand, helst hos dem, de vil have til deres Patroner, og kand vente dem i Fremtiden noget godt af?

Det 2^{det} hvorpaa Deres h: Høyærv. i ovenmeldte Deres Skrivelse grunder den Tvivl, som de ytrer sig med at have om min Lærdoms Reenhed og Rigtighed, er det, De selv har hørt i den Prædiken, som jeg holdt sidstafvigte Dom: 9na p: Trinit:, og især dette, som jeg da sagde, at hvor der er Mennesker, som icke allene har Navn af at være Christne, men og tillige hører Evangelium, Guds gandske Raad til Salighed bliver forkyndt dem, der er det saa, at Deres Tal, som bliver salige er større end deres, som gaaer forlorne og bliver fortabte: Nu er det vel vist, at det er til ingen Nytte i dette Fald at disputere om vist Tal, stort eller lidet; allerheldst siden vi læser, hvorledes, at da en i fordums Tid gjorde dette Spørsmaal til Jesum: Meener

Du, at faae Mennesker blive salige? Saa fick han derpaa intet Svar; men i den Sted en Formaning til at søge selv efter at blive salig, Luc. 13. Icke desto mindre, ihvor paradox og besynderligt det, jeg i dette Fald har talt, end kunde synes for en og anden, især for Deres h: H:, som mælder i Deres ærede Skrivelse, at De havde ventet, jeg herudi skulde sagt contrarium, saa troer jeg dog af gandske Hierte, at det, jeg herudi har sagt, er Sandhed. For var det icke en stor Spot og Skam, at da Guds eenbaarne Søn icke allene har skabt det gandske menneskelige Kiøn, men endog, da de siden vare faldne, har kostet saa meget paa dem, og har udgydt sit Blod for dem, ja for dem at frelse har taalt saa stor Spot og Skam, Fattigdom og Trængsel, Siæle-Angst, Lidelse og omsider har ladet sig ihielslaa og korsfæste som en Misdædere, saa skulde han dog til Løn for alt dette kun faae den allermindste Deel af dem, saa at han icke allene slet ingen skulde faae af alle Jøder, Tyrcker og Hedninger, |: hvorom jeg intet vil tale, herudi suspenderer jeg med Paulo mit iudicium :| men endog af den liden Deel, som der er igien imod de andre at regne, som har og hører Evangelium, skulle han og bare faae den mindste Deel, saa at Diævelen icke allene skulle beholde alle de første »penitus et in totum«, men endog de fleeste af de sidste til at piine uden Ophold og Afladelse i al Ævighed. Paa den Maade fick vor kiære Frelsere neppe een for al sin Møye, imod at Diævelen drog af med 100 for slet intet. Dette, siger jeg, var jo en stor Spot og Skam.

Siden denne Meening er kommen dem selv, som har den, alt for horribel og absurd for, saa for at hielpe noget paa Sagen, og at den naadige Gud ey skulle blive anseet for alt for slem Tyran og Bøddel, har det uden Tvivl været Aarsag i, at fast alle dem, som der er nogen Billighed og Forstand hos, er falden paa at statuere, om icke altid aabenbare, saa dog hemmelig den bekante Wiederbringung aller Dinge, og dermed har de gjort det sidste galnere

end det første. For om nogen for at hielpe sig ud af den Labyrinth ville statuere Chiliasmum og foregive, at Guds Søn i det 1000 Aars Rige skulde komme til Opreisning for det, han nu taber, saa kand jeg dog intet indbilde mig, at sligt kunde giælde. Jeg kand derfor icke troe, at jeg har syndet med det, jeg har sagt, at blandt dem, som hører Evangelium, er deres Tal, som bliver salige større end deres, som gaaer forlorne og bliver fortabte; »At den Deel, som Guds Søn faaer for sin Møye og Smerte, dog icke vil blive saa liden, som mange tænker, sees klarlig nok Es: 53, 11. 12. Skal han, som der staar, icke allene see sin Lyst, men endog mættes, saa kand det icke ansees for en ringe Ting, da mand veed, Hans Begierlighed og Hunger efter Siæle ellers er umættelig. Overalt støder det, jeg herudi har talt, ingenlunde an, hverken imod Analogiam fidei eller noget dogma fidei, eller noget Skriftens Sprog. Det Sprog Matth: 7 v: 13, 14, som Deres h: H: især objicerer mig, seer jeg icke at have det ringeste i sig, som kand beviise det, som De vil, at det skal beviise, neml: at de fleeste af dem, som hører Evangelium, skulle gaae forlorne; for omendskiønt at Deres h: H: har ret deri, at det er sandt, at Christus taler i Ordene til Folket og hans Disciple, saadanne, som nu hørte Evangelium, som og den største Deel af Ordene: gaar ind ad den snævre Port, indeholder en speciel Formaning til dem, saa er det dog ligesaa sandt, at han i den øvrige Deel af Ordene: thi den Port er viid, etc: taler in genere de toto universo, og viiser, hvorledes det gaaer til i den gandske Verden. De øvrige Stykker i min Prædiken, som Deres h: H: i Deres ærede Skrivelse mælder om, at De er bleven forfærdet over at høre, har jeg ingen synderlig Lyst til at svare paa, icke fordi, det jo ved første Aasyn er mig klart, hvad jeg skal svare derpaa, men fordi jeg i Henseende til den Veneration, jeg har for Deres h: Høiyærværdigheds Person og Embede, virkelig er undseelig ved at sige Dem imod, og haaber. De seer selv, at de Ting, som De har

syntes at være urigtige og farlige, just icke er saa. Om-endskiønt jeg derfor er nød til at svare derpaa, saa vil jeg dog i Tingenes Besvarelse være saa kort, som jeg kand, og gandske forbiegaae et og andet, som jeg icke kand ansee af saadan Betydenhed, at det kand behøve noget Svar, allerheldst, naar de læses med de Ord, som det af mig er talt og skrevet, og icke med Deres h: Høyærv:s Ord, hvorimellem undertiden er nogen Forskiæl, om-endskiønt De de fleste Steder icke allene temmelig vel har truffet min Meening, men endog beholdt mine Ord.

Først taxerer Deres h: H: det i min Prædiken, at jeg har sagt om Jøder, Tyrker og Hedninger, at de ere udenfor, de kommer os intet ved, de maae staae og falde for Deres Herre, qvasi vero skriver De, de Christne icke ogsaa skal staae og falde for samme Herre! Rp: Jeg meener, det er soleklart for enhver, som læser samme mine Ord, at Meeningen af de samme intet er og kand være, at Jøder, Tyrker og Hedninger skulle have en anden Herre, som de skulle dømmes af end de Christne; men at det er Meeningen, at det kommer os intet ved at dømme dem, de ere extra nostrum iudicium; bør jeg derfor taxeres, saa bør og Paulus taxeres, som 1 Cor: 5, 12. har talt Ord af samme Indhold og Meening. Siden jeg dernæst har sagt, at kun et Slags Mennesker blive fordømte, men mange og adskillige Slags blive salige, saa objicerer De, at det er tværtimod det alle andre lærer, at Saligheds Vey er kun een, og den snæver og trang, men mange breede slagne Veye til Helvede, facilis descensus averti. Rp. I. Er det mig gandske uvitterligt, at alle saa lærer. II. Kand det maaskee være, at om nogen saa taler, han paa den Maade kand explicere sig, at det kand være rigtigt. Men III. veed jeg, at der er kun een Vey til Himmelen og een Vey til Helvede, een Aarsag i deres Salighed, som blive salige, og een Aarsag i deres Fortabelse, som blive fortable: Hvo, som troer, heder det, bliver salig; men hvo, som intet troer, skal blive fordømt; paa den Maade har jeg i min Prædiken talt, som dens Indhold og Connexion

klarlig udviiser. Den Port, mand gaaer igiennem til Livet, og Veyen til Himmelen, siges i Skrifften at være snæver og trang i Henseende til, at ingen uden arme bøyede Syndere kand komme igennem den, da stolte, store og med megen Retfærdigheds Bylter belatte Mennesker derimod maae staae uden for; men ingenlunde i den Henseende, at egen Bestræbelse, Møye og Arbejde her skulle have noget Sted, eller at mand dermed skulde kunde udrette det ringeste, Rom: 4 v: 5. Veyen til Himmelen eller den sande Christendom er og pro qualitate subjeorum, eller efftersom vedkommende bær dem ad til, enten gandske umuelig, eller vanskelig, eller læt for dem, som bær dem ræt ad, Matth: 11 v: ult: 1 Joh: 5, 3. De, som gaaer paa Veyen til Helvede, har og mange Plager og Ulycker daglig at drages med, de har altid det tungere og meget besværligere end de, som gaaer paa Veyen til Himmelen. For disse, naar deres Sag er, som den bør være, kand under al deres Armod, Nødsfølelse, Foragt og Trængsel og Bespottelse dog leve deres Tid fornøyet og være salige. Det Stycke, som følger effter i Deres h: Højærværdigheds ærede Skrivelse og begynder saaledes: Effter Skriften bliver de allene fordømte, etc. er anderledes af Dem skrevet end af mig talt, derfor kand jeg intet svare derpaa, dette undtagen: Jeg har sat incredulitatem positivam som den eeneste Aarsag til Deres Fortabelse, som blive fortabte, og der har jeg ey tordt ved at nævne flere end et Slags: derimod har jeg sat Troen som den eeneste Aarsag til deres Salighed, som blive salige, og der har jeg sat flere Slags; i henseende til, at omendskiønt der er kun een Troe, som giør salig, saa er der dog adskillige gradus fidei, som jeg har holdt fornøden at mælde om; fides enim etiam minima, modo vera, salvat; jeg kand derfor ingenlunde tro, at der var mindste Urigtighed i noget af alt det, jeg herudi har talt. Jeg har derover intet nødig at svare mere paa det følgende Stycke, som begynder saaledes: men der ere mange Slags, som blive salige etc: undtagen hvad den Talemaade,

Lysets Børn, er angaaende, som jeg har brugt. Et Slags Mennesker, som blive salige, har jeg sagt, er de, som her i hod: Evangelio kaldes Lysets Børn, det er dem, Christus nu lyser for, dem, som ved Jesu sande og salige Erkiændelse er kommen til Lys og Klarhed i deres Siæle etc: Hvem seer icke, at disse allene proprie kand kaldes Lysets Børn? Da det Slags, jeg dernæst har talt om, som vel ere opvackte, i deres grad troer paa Christum, men dog endnu gaaer hen i confusion og Mørke, ikke proprie kand kaldes Lysets Børn, omendskiønt mand icke bør eller kand disputere dem, at de jo ere Guds Børn. Jeg troer, dette er saa tydeligt klart og rigtigt, at intet med nogen Billighed derimod kand indvendes. Et er det, at mand skal forklare Texten, et andet er det, naar mand tager et eller andet Ord af Texten, og derover taler secundum analogiam fidei, dertil mener jeg ligesaa vel at have Tilladelse som nogen anden. I de Ord, at troe med et sandt Hierte, at ville være salig ved Christum, er og kand ingen æqvocation være, |: skiønt det behager Deres h: Høyærværdighed saa at mælde :|. Ordene har god Grund i Skrifften, neml: Ps: 32, v: 2. Ebr: 10, v: 22. dermed giøres Forskiæl imellem dette og det andet hyckelske Væsen, da andre og udvortes kand synes ligesom at ville troe paa Christum, da de dog ingen sand Trang har dertil, og i Hiertets Grund er det dem intet for Alvor om at blive salige. Alle de blive salige ved Christum, som med sande Hierter begiærer det af ham; hver den, som paakalder Jesu Navn, skal vorde salig Rom: 10. Om Deres h: Høyærværdighed derimod vil objicere de af Dem anførte Loca; Luc: 13, 25. et Matth: 25, 11. 12. 13. saa kand jeg icke lade dem giælde; der tales vel paa begge Steder om nogle, som kom og ville være salige, men de kom nu for silde, Døren var tillukt, de fandt ingen Gehør, men hvorfor? Jo Naade-Tiden var ude, de var alt inde i Evigheden, contexten viiser det, Luc: 13, 28. et Matth: 25, v: 10. Jeg troer icke, nogen kan forstaae det anderledes, uden de,

som statuerer den bekendte af Orthodoxis Theologis længe siden forkastede terminum gratiæ peremptorium.

Det jeg har sagt, at mange tværtimod deres Formodning og Tanke bliver salige, mælder Deres h: Høyærværdighed om, at det icke staaer i Skriften, men da de derhos viiser en Maade, paa hvilken det kand skee, og den Maade, jeg i min Prædiken har talt om, at det skeer, er den samme, bare at jeg har udtryckt Sagen med andre Ord, saa er vel icke fornøden derom mere at mælde.

Dernæst anfører Deres h: Høyærværdighed en Extract af noget, jeg har talt: At mand formaner saadanne til at antage etc: skeer icke fordi etc: men fordi etc: hvilket udførligere sees i min nu skrevne Prædiken, dette taxerer De og mælder derom, at det er uforsigtig talt, til at styrke Sickerhed, forsickre dem kun om Saligheden effter Livet, de skiotter sandelig icke om nogen Salighed i dette Liv. Rp: Her maae vel observeres, hvem jeg har talt om, det er klart at see i det foregaaende, at det er saadanne, som ere opvakte, bekymrede for at frelses, saadanne, som i deres Hierter har alt her Trang til Jesum, Hunger og Begjærlighed effter hans Naade, omendskiønt det endnu alt-sammen er svagt for dem; at jeg nu har sagt om saadanne, at om de end dør i denne Tilstand, saa dør de salig, troer jeg ingenlunde at være uræt sagt, derfor har jeg icke |: effter den Talemaade, Deres h: Høyærværdighed bruger :| saaledes forsickret dem om Saligheden effter Livet, at de icke skulle have nogen Aarsag at skiotte om Salighed i dette Liv; det staaer og udtryckelig hos, at mand advarer saadanne, at mand formaner dem ret at benytte sig af Naaden, og lade dem i Guds Søns Blod absolvere, at de kand komme til at nyde Salighed i dette Liv. Det deres h: Høyærværdighed fremdeles lægger hertil, sigende: at det er uræt lært, thi ingen bliver salig efter Livet uden den, Gud skienker Troen i Livet, tæncker jeg behøver intet Svar, siden jeg har viist, at jeg i saa Fald ingen har talt om uden Troende, skiønt svagtroende. Endelig og

det sidste, som jeg har at svare paa, er den Frygt, som Deres h: Høyærværdighed i Deres ærede Skrivelse adskillige Gange ytrer dem med, for at min Lærdom, eller i det ringeste visse mine Talemaader, skulle være alt for uforsigtige, farlige, saa at sickre Mennesker derved kunde intet andet end styrckes til Sickerhed. Jeg vil svare derpaa saa tydelig, som mig muelig er, da jeg og dyre forsickrer Deres h: Høyærværdighed for Guds og vor Frelseres Jesu Christi Ansigt, for Hans Ansigt, som eengang skal dømme uden Persons Anseelse, eftersom enhvers Gierning er, at mit Svar intet er af den Art, at siden jeg skulde have talt saa noget hen i Veyret for at rette mig effter andre, uden at have nogen Grund derfor i mit eget Hierte, saa skulde jeg nu søge effter en Masque at sætte paa det, at jeg paa nogen Maade kunde undskylde og besmycke det, men saadan som det er mig i mit Hierte, saadan jeg ved Jesu Aand længe er og har været overbeviist om, at det er, saa at jeg og gierne, naar det skulde være, torde gaee i Døden derpaa, saaledes vil jeg svare:

I. Siden det aabenbarede Ord, saaledes som det er opskrevet for os af hellige Mennesker, er min eeneste Lærdoms Regel og Rettesnoer, saa holder jeg det piaculum i ringeste Maade at vige derfra, eller lære anderledes, end det lærer, som jeg og hidindtil icke har lært eller her effter tæncker at lære andet, end hvad som expressis literis staaer deri, eller per bonam consequentiam kand eliceres deraf: Dog veed jeg, at der hos mig, saa vel som hos alle andre kand findes Forseelse, og admitterer derfor gierne det Ap: Jacob taler: Vi feyle alle i mange Ting, og dersom nogen icke støder an i et Ord, den er en fuldkommen Mand. Jac: 3, 2.

II. Siden nu Skriften allevegne, hvor den taler om Jesu frie Naade, om den Salighed, som der er i hans Blod for arme Mennesker, taler derom uden Condition og Indskrænkelse, ja uden at fordre noget dertil eller derfor af de arme Mennesker og Syndere, som desuden intet har,

]; at de formedelst deres egen Nødsfølelse maae have Trang dertil, og at det maae være dem for Alvor at giøre derom, det forstaaer sig selv, det hører til Sagen, og uden det hverken forlanger de, eller faaer de noget deraf :| derpaa kand tiene til Beviis følgende Loca, Es: 55, 1, 2, 3. Zach: 13, 1. Matth: 11, 28, 30. Joh: 3 v: 18. Joh: 6 v: 35, 37. Rom: 10, 13. Apoc: 21, 6. Apoc: 22, 17 og mange flere, og dog tør ingen sige, at det, Skrifften i saa Fald taler, er uforsigtig talt, farligt, Sickerhed kunde bestyrckes derved; saa synes mig, at saa længe jeg taler, som Skrifften taler, ingen heller for sligt kand eller bør beskyldte mig. Vil vi i saa Fald bruge større Forsigtighed, end Skrifften bruger, saa er det intet got; de arme og fattige, som egentlig har Ret til Evangelium, ville afgaae meget derved, og den Forsigtigheds Art og Beskaffenhed kiender jeg gandske vel.

III. Hvad den saa meget omtalte Sickerhed angaaer, da tilstaaer jeg vel, at der vel her og der kand findes nogle Mennesker, hos hvilke der er saadan en Art af Sickerhed, at de gaaer daglig som i et Raserie, og intet bekymrer dem hverken om det eene eller det andet; disse agter og ordinaire intet meget hvad der tales og prædicke, at mand skulle have Aarsag at frygte for, at de ved Evangelii frie Forkyndelse skulde tage Skade og bestyrckes i Sickerhed; Men hvad de øvrige, den største Deel af de saa kaldte sickere, angaaer, da er jeg gandske forsickret paa, at omendskiønt de i visse Maader kand kaldes sickre, omendskiønt de og synes at være sickre, saa ere de dog intet saa gandske sickere, de føler ofte og ved adskillige Leyligheder noget andet i deres Hierter, skiønt de just icke altid lar sig mærke, og jeg er viss paa, at de veed, om de ellers vil vide, at deres Sag i Grunden intet duer: Es: 57, v: ult: Joh: 13, 18.

IV. Skeer det nu, at saadanne hører, at Naaden immer blir indskræncket, der bliver ligesom sat Gierde om den, der blir fordret mange Ting af dem, som vil være salige, det blir immer giort dem tungt og besværligt, de bliver

truet med Helvede, og der bliver sagt, at de fleeste af dem tilsidst vist nok komme deri, saa bliver det Frugten, at de løber længere bort, kryber i Skyvl, og aldeles ingen Tillid fatter, ja vel aldrig omvender dem; Men faaer de i den Sted at høre contrarium, om Jesu frie og uforskylte Naade, om hans Kierlighed til Syndere etc: saa kommer de snarere frem til Lyset, fatter Mod, de faaer Tillid, lader dem gjøre salige. At det er saa i Sandhed, tvivler jeg saa meget mindre paa, som jeg i mit Embeds Førelse har haft mange øyensynlige Prøver derpaa. Siden jeg nu da saa trolig har efterlevet Deres h: Høyærværdigheds Befaling, og besvaret Deres Brev saa tydelig og omstændelig, som mig har været mueligt, saa tager jeg mig den Frihed at hoføye følgende Spørmaale, hvilke dog ingenlunde er Spørmaale, som jeg gjør til Deres h: Høyærværdighed, eller i nogen Maade forlanger eller venter Svar derpaa; men det er Spørmaale, som Deres h: H: effter Behag ville gjøre til Deres egen Samvittighed, og naar De saaledes har læst og brugt dem, ville De kun lægge dem bort uden at reflectere mere paa dem. Jeg formoder, at Deres h: H: saa meget mindre, tager denne min herudinden brugte Frihed fortrydelig op, som jeg mere end i een Henseende finder mig dertil beføyet.

I. Om De icke, ved al Deres Bemøelse og Umage for at bringe det dertil, at min Lærdom skal urigtig, farlig og forargelig ansees, er selv temmelig overbeviist om, at, om den og rigide effter det aabenbarede Ord og vor Kirkes Symboliske Bøger af Upartiske skulle blive prøvet, den da dermed vilde blive befunden gandske overensstemmende?

II. Siden De i deres ærede Skrivelse ytrer dem med saa megen Bekymring og Frygt for, at min Lærdom skulle styrke Folk i Sickerhed og være skadelig for Siælene, om De da i dette Stift, hvor De er Tilsynsmand, veed ingen anden, som De i dette Fald kunde have enten nogen, eller nogen mere Bekymring og Frygt for end for mig?

III. Hvad De troer, der vilde blive af, dersom alt det

De i Deres Prædikener selv har talt, og kand læses præntet, nøye skulde examineres, og De fik med rigidis Censoribus at giøre, der tillige laborerede af noget studio hæretificandi?

IV. Om de icke veed nogen Ting, hvorved De selv kunde have været Aarsag i, at det i denne Bye og andens- steds er saa bekiendt, som det er, at De er ingen Ven af mig, og om det da er nogen Under, om De af mange for min Skyld blev molesteret, og adskillige indkom til Dem med underlige Berætninger om mig og Klager over mig?

V. Om De ved at skrive det Brev til mig af 10de Augusti ingen Modsigelse har fundet hos Dem, og om De tæncker dermed saa vel som med deres øvrige gandske Sag at kunde bestaae, naar De skal faae med ham at giøre, som dømmer uden Persons Anseelse, efftersom enhvers Gier- ning er?

Til Slutning vil jeg icke forbiegaae med et par Ord at mælde, hvordan det er mig i mit Hierte med dette: Hvad mig selv angaaer, saa er jeg temmelig vel fornøyet; jeg hverken har faaet eller har ringeste Frygt hverken for dette eller for det andet. Den Mand, som for min Skyld har faaet Saar og Vunder, ham kand jeg icke andet end elske, fordi han først har elsket mig, Hans Naade er mig nok. Hans Blod skal i Tid og Evighed være min Salighed: Saalænge det behager ham, at jeg paa dette Sted skal vidne om ham, saa er jeg villig dertil, og vil giøre det, som jeg kand; Og naar Han vil give mig Dimission, saa vil jeg med stor Fornøjelse tage imod den, og tvivler intet paa, at Hans sidste Barmhertighed imod mig jo skal blive større end den første, da jeg og er intet bange for Ind- komsterne, for de bliver sikkert flere. Og hvad Deres h: H:s Person angaaer, da gjør det mig i Sandhed ont, at ingen uden Dem selv har nogen Skade og Fortræd af. Jeg forsikkrer sancte et in conspectu Jesu Christi, at jeg har Dem kiær, det er og mig selv en stor Naade, at jeg kand have dem kiær: Jeg har i mange Aar med stor Attraae og Forlængsel ynsket og ventet engang at kunde obtinere

Deres Venskab, og at der paa begge Sider kunde blive nogen mere Fortrolighed; men just som jeg har havt nogen Haab derom, er der kommen Omstændigheder, som igien har giort mig tvivlsom deri, ja giort det, at det Haab, jeg tilsidst har havt derom, har kun været saare lidet. Hvordan det nu skal gaae herefter, veed jeg icke; imidlertid skal og kand jeg dog ikke lade af at elske Dem; ab odio, simultate et studio partium skal jeg altid befindes at være alienissimus, og om nogen vilde foretage sig noget, hvorved Deres h: Høyærværdigheds Person eller Ære skulde kunne blive fornærmet, skal jeg icke allene ingen Deel tage deri, men endog, saa vit mig mueligt er, søge at afværge det. I saadant Sind forbliver jeg med Forbøn og hjertelig Vel-signelse

Tit.

Kiøbenhavn
d. 24de Aug. 1746.

ydmygste Tiener
H. Gerner.

Da Hersleb fik Prædiken og Forklaring fra Gerner, havde han ikke Tid til strax at tage disse udførlige Aktstykker under Behandling. Der forestod ham nemlig en vidtløftig Omrejse i Stiftet for at tage alle dets Præster i Ed til den ny Konge. Men efter Hjemkomsten indgav han følgende Klage til Kirkeinspektions-Kollegiet, af hvilket han jo for øvrigt selv var Medlem.

Deres Excellence

Høy og Velbaarne, høyædle og Velbaarne

Velædle Høy og Velærværdige Herrer!

Stifts Provsten Velædle H^r Henric Gerner holdt en Prædicken Dømt: 9 post Trinit: som jeg holder for at være anstødelig og farlig; en Prædiken, som Prophetens Zachariæ flyvende Rulle, efter Lutheri Version, Zach: 5, v: 3. Alle Tyve bliver i dette Brev kiendt fromme, og alle Meeneedere blive i dette Brev giort salige; thi Hand icke incidenter, og med faae Ord, men ex professo tog sig for at lære og beviise som et Dogma, at de fleeste, som kalde

sig Christen, blive salige; at der er mange Slags Folk, som blive salige, men ickun et Slags, som blive fordømte; at de, som vil blive salige, blive det vist nock; at de, som icke ere Lysets Børn, men har en Hang eller Hancke til det gode (det maae være en Herrnhutisk, i det mindste icke bibelsk, Terminus), og giøre dem got, de blive salige; at de, som have levet ugudelige, men paa deres Sotte-Seng forlange Hielp af Jesu, blive vist nock salige. At mand formaner saadanne til at antage Naaden, og lade sig absolvere i Jesu Blod, det sker slet icke, fordi mand frygter, at de skulde blive fordømte, eller tvivler om, at de jo blive salige, men fordi mand vilde gierne unde dem den Salighed i dette Liv, med flere saadanne Talemaader og høystfarlige Lærdomme, som tiene icke til andet end at styrcke Folk i al Ryggesløshed, og er just det falske Evangelium, som alle troe Lærere arbejde imod. Jeg blev inderligen bedrøvet over at høre den Prædicken, og fortrød, at jeg just den Dag var kommen i den Kircke, da jeg ellers, naar det nogenledes kand skee, heller hører andre, for icke at høre enten Aar ud og Aar ind det samme og det samme over alle Aarets Texter, eller og, naar han sielden kommer paa nogen Materie, som han icke dagligen repeterer, da at høre ham bomre og tale uforsigtigen; og jeg holder mig det virkeligen for en Skam med min Nærværelse som Biskop ligesom at approbere Hans Prædickemaade, derfor tager al Leylighed til at høre heller andre; men den Gang var jeg der og gick ret bekymret ud baade som Christen og som Biskop, frygtende, hvad ont saadan Lærdom, ført paa den fornemmeste Prædickestol i Riget af den fornemmeste Lærer, vilde drage efter sig. Jeg havde og resolveret denne Gang at tie, i Haab at andre icke saa nøye har mærket Hans Ord, men, da jeg maatte høre, at flere havde stødt sig derpaa, og at især en Studiosus var bleven uroelig derved, kunde jeg icke andet, [end] paa Embedets Vegne at skrive ham til Onsdagen derefter, den 10de Augusti, hvoraf herhos følger copie Litr: A:, og fordre hans Præ-

diken beskreven, og hvormed han vil justificere saadan Lærdom; thi jeg haabede, at Han denne Gang (ligesom han eengang tilforn har giort, da jeg og fordrede Hans Prædicken) skulde saa mitigere Ordene, og sætte dem i den Orden, at de dog nogenledes kunde tolereres, eller og jeg indbilde mig selv, og sige det til andre, at vi have hørt feyl. Efter fiorten Dages Forløb, just som jeg skulde reyse Stiftet omkring at tage Geistligheden i Eed, fick jeg hans Prædiken beskrevet, som her følger Litr: B. og hans Explication Litr: C. Prædiken [er] vel icke aldeles, som hand talede den, som jeg og mange andre icke ulærde eller upaalidelige eller, som han skriver, Folk, som vil tale mig efter Munden og vil recommendere sig (hvilket slet ingen gjør; thi jeg har ingen recommenderet, og i saa Maade ingen Anhang giort mig) men lærde og troværdige, som slet icke behøve mit Venskab, kand stadfæste; men meget limiteret¹⁾, hist og her nogle Ord indflickede, dog forberørte Theses og flere temmelig tydelige, som kand læses a pag: . . ad finem concionis. I hans Explication vil han vel dels beviise, dels extenuere, og anderledes forklare hans Satzer; men derhos angriber mig og mit Embede med injurieuse Spørrmaale, Beskyldninger paa min Lærdom og Insulter paa min Person, hvilket han slutter ræt mærkeligen: at han vist veed, at ingen uden jeg selv har Skade deraf; det jeg icke kand tæncke at være andet end den sædvanlige Trusel av visse Folk, at alle de, som icke er af Deres Sind og Bande, de ere i Band, og de kand icke trives, og inden et Aar skulde døe; og derfor, som det er meget troeligt, og jeg selv venter det, at jeg end i kortere Tid kand døe, saa vil jeg dog hermed præcavere forud, og gandske vist declarere, at jeg hverken i denne eller lige Sag frygter for nogen Band og slet icke dør af den Aarsag. Hvad jeg nu som Biskop efter min Bestalling, efter min Eed og Pligt

¹⁾ Stilen utydelig. Hersleb mener, at Gerner i sin skrevne Prædiken har begrænset eller ændret sine mundtlige Udtalelser.

og Kongens Lov bør gjøre mod saadan farlig, Sickerhed styrckende og Siæle-styrtende Lærdom, det er mig icke ubekandt, allerhelst naar den forsvarer og vedstaaes, Men efterdi General-Kirke-Inspectionens Instruction tilholder dette Collegio i den 3^{die} articul, med Flid at give Agt paa, at ingen fremmed, eller nogen i vore Symboliske Bøger ey udtryckelig indført Lærdom eller Talemaade maa læres, men saadant utilbørligt Foretagende strax hæmmes, og 4de articul, at alle anstødelige Controverser forebygges, og gøres strax Ende paa; Saa burde og kunde jeg icke undlade den gandske Sag, og alt hvad derudi er passeret for det høye Collegio først at andrage, indstillende det til Collegii Gotbefindende, enten det behager selv at decidere i disse Poster: 1. Om denne af Provsten H^r Gerner førte Lærdom i hans Prædiken Dom: IX post Trinitat: 1746 (saaledes som han den har givet beskrevet, dog confereret med det jeg i mit Brev til Ham har foreholdt Ham, hvilket sidste jeg baade sickert kand besværge, saa og med uafviiselige Vidnesbyrd beviise), kand i Vores Kirke tolereres, og ansees uanstødelig? 2. Hvordan Stifts-Provsten bør ansees for Hans Angribelse mod mig, sin Biskop, naar jeg intet gjør uden det, jeg efter Eed og Pligt er skyldig? Eller og om det skulle behage det høye Collegio at indhænte først, inden det decideres, det Theologiske Facultæts Betænckning, og til den Ende til dem forskicke saavel Hans Prædiken og Explication, som mit Brev til Ham og denne Forestilling? Min meget knappe Tid og mange Forrætninger har hindret mig hidindtil at eftersee disse Ting, og er eeneste Aarsag, hvorfor det saa længe har henligget, indtil jeg nu har kundet lætte min Bekymring med at indstille det til Collegii Overveyelse. Forblivende stedse med Ærbødhed og oprigtig Tilforladenhed

Tit: Tit:

underdanige og tjenstvillige Tiener

Kiøbenhavn

d. 19de Octobr: 1746.

P: Hersleb.

Der foreligger i Kirkeinspektions-Kollegiets Forhandlingsprotokol intet om, at Sagen er kommen til Forhandling der. Derimod afgav Kollegiets Præsæs følgende Erklæring, der ikke tyder paa, at han var til Sinds at gøre meget ud af Sagen.

J. L. Holsteins Decision.

Jeg finder ey, at den Thesis: der bliver flere salige end fordømte, er grundet i Bibelen. Det var at ønske; men Christi Ord Matth: VII, 13, 14 synes at være derimod, og den daglige praxis af de Christnes Liv og Levnet viiser det tydeligen. Derfor seer jeg ey, at Stifts-Provsten med Føye har kundet tractere denne Materie og gjøre sententiam affirmativam til en Proposition i hans Prædiken.

Det er ey at nægte, at han i explicationen af Propositionen udfører Sagen saaledes, at der ey findes noget synderligt contra analogiam fidei, men

I. følger af Textens Forklaring ey den Slutning, som in Propositione Evangelii fastsættes,

II. Hører den icke [til] paa Prædikestolen, siden den er altioris indaginis, og intet giver til vores Salighed at viide, om deres Tal, som bliver salige, er større end deres, som gaaer forlorne og bliver fortabte.

Derfor fortiener Stifts-Provsten for hans Uforsigtighed at sættes af Biskoppen eller General-Kirke Inspections Collegium til rette, og advares at prædike i Fremtiden tydeligere og ordentligere. Hvad Stifts-Provsten imod Biskoppen har skreven, maae Hans Høyærværdighed overlades, om han vil gjøre det videre bekiendt og paastaaer endnu anden Satisfaction end den foromtalte Tilrettesættelse, hvortil jeg ey kand raade, saasom Sagen, hvoraf Tvistigheden har reyst sig, saaledes blev bekiendt, da dog General-Kirke-Inspectionen alle Stridigheder i Religionen skal forebygge. I al Fald maatte Biskoppen overlades, Spørgsmaalene til ham i sig selv at anklage, uden at røre ved Sagen, som

nu er egentlig sub lite; dette er ogsaa den sammé Aarsag, hvorfor denne Dispute ey kand communiceres det Theologiske Facultæt til at give Deres Betænkning derover.

Ledreborg d. 31 Octobr: 1746.

I: L: Holstein.

Denne Decision har aabenbart ikke været efter Herslebs Hoved, siden han tillod sig følgende ret stærke Bemærkninger til den:

Herslebs Betænkning over Holsteins Decision.

Det er gandske rigtig og vel sagt, at den Thesis: der bliver flere salige end fordømte, er icke grundet i Bibelen, ey at tale om, at den tvert e diametro er stridig imod Christi Ord Matth: 7, v: 13, 14, og derfor icke burde bæres paa Prædickestoel, mindre giøres til Proposition i en Prædicken. Men var det den eeneste error, da kunde det af Kierlighed for første gang formildes, og afgaae med en Advarsel; men jeg holder det for den mindste, og andre langt mere contra analogiam fidei, og Beviis enten paa ignorance in analogia fidei eller par Dessen in admodum modsige vores Lærdom, og det endogsaa naar Ordene tages, som de staaer i hans eget concept, som dog er meget forandret for [o: fra] det, han offentlig talte, ex: gr:

1. At der ickun er et Slags, som blive fordømte, men mange Slags, som blive salige, pag: . . ., hvilket, paa hvad Maade det og expliceres, er falsk, thii [der] er ickun et eeneste Slags, som blive salige, sc: de Troende, hvo som troer bliver salig, men mange Slags, som blive fordømte; eller: jeg vil give ham Ret, der er kun et Slags, som blive fordømte; sc: de, som forskyde Naaden, saa er ogsaa absolut kun et Slags, som blive salig, sc: de som antage Naaden; men i denne Contraposition: et Slags, som blive fordømte, mange Slags, som blive salig, er saa crassa ignorantia og saa farlig error, som jeg neppe endnu i vor Kirke har hørt: paa den eene smale Vey at giøre flere

Neben-Veye, [paa] den eene snævre Port at giøre flere Smuthuller uden for.

2. Lysets Børn er det eene Slags, som blive salig; Skrifften veed icke flere Slags Mennesker end Lysets og Mørkets, Guds og Diævelens, Troende og Vantro, gienfødte og ugienfødte; men Provsten veed flere Slags; ja, forunderligt! hans Text selv viiser det. Verdens Børn ere klogere i deres Art end Lysets Børn, maae da nødvendig være Verdens Børn, Mørkets, Diævelens, ugienfødte, vantro.

3. Det andet Slags, som blive salige, ere de opvakte; monne disse blive salige uden Troen? Har de Troen, saa ere de absolut Lysets Børn. Har de icke Troen, saa blive de absolut icke salige; men see, om han det nævner! thi da skulle han sige, at de fleeste ere troende, men saa grovt turde han icke sige, og saa faldt hans klygtige division, mange Slags, som blive salige.

4. Foruden det, at den heele articul pag: . . . om det andet Slags salige, er sat saa ønskelig for alle skiødesløse, og for saadanne, som de fleeste Mennesker ere, at de intet trøsteligere kand begiære.

5. pag: . . . Jeg troer alle de blive salige, som det er for Alvor at giøre om at blive salige, og som med sande Hierter begiærer det af Christo. Jeg troer det samme som Provsten; men jeg troer og, at disse ere de første Slags, som blive salige, icke et andet Slags; jeg troer, at disse ere Lysets Børn, at disse ere troende; thi uden Troen er det ingen for Alvor om Salighed at giøre, uden Troen har ingen et sandt Hierte, see Ebr: 10 v: 22, det eeneste Sted, hvor det Ord sandt Hierte nævnes: lader os gaae frem med et sandt Hierte udi Troens Forvisning etc: mon det icke hører til Lysets Børn? Men det »for Alvor« og »et sandt Hierte« ere echappader, og passer sig her til det øvrige i denne articel som Lys og Mørke. Ordene bleve talte, og effter Sammenhængen og scopum kunde icke andet tales end saa; ja mere, NB mere, og altsaa noget, som eleverer det forhen sagte: Jeg troer, at de, som vil blive salig, de

bliver og salig; tvertimod Christi Ord: thi jeg siger, mange skal søge at komme ind, og skal icke kunde. Luc: 13 v: 24.

6. pag: . . . At Præster advarer Folk, det skeer icke, for mand jo troer, at de bliver salige; men mand vilde unde dem Salighed i dette Liv; altsaa bliver Folk salige, naar de dør, som icke vare salige, før de døde, Matth: 25, v: 8. 9. 10. De vilde kiøbe Olie, før Brudgommen kom, men, der de vilde kiøbe, kom Brudgommen, og det var for silde.

7. Det 3^{die} Slags, som blive salige, er de, som har en Hanck, og det endda en hemmelig Hanck til Guds Børn, altsaa icke selv Guds Børn, men har en Hanck til dem, og dog blive salige; det er sandelig et nyt Evangelium, om nogen Papist kunde sige det grovere, veed jeg icke. Det pag: . . . maae confereres med pag: . . . Der var han dog saa billig at sige, hvem veed, om disse icke paa hiin Dag af Naade kunde blive belønnet derfor, men pag: . . . er det icke længere: hvem veed, om disse icke paa hiin Dag af Naade kunde blive belønnet derfor etc.; men gandske vist og apodictisk, icke et Ord om disse blive salige ved Troen eller uden Troen, og icke engang, da han i mit Brev blev spurgt derom, har svaret derpaa. Ney da var heele Klygten faldet hen, at der er mange Maader at blive salige paa; ey at tale om at Ordene bleve saa talte: det 3^{die} Slags salige er atter mange Slags; men han skulle have ont for at fingere endnu flere Slags end disse 3, hvoraf 2 ere fingerede.

8. Naar Christus blev spurgt om mange eller ferre blev salige, ville han icke svare derpaa, som han kunde, men sagde: Lægger Vind paa etc: Saa gjør andre gode Lærere, men Provsten forstaaer det bedre pag: . . .

9. Den arme Mand har paa andre Tider lært tværtimod, at hans heele Meenighed |: de faae undtagne, som Gud kiænder |: har ingen Naade, vil icke være arme Syndere, foragte Christum etc: Saa liden Grund har han i sin Theorie, at jeg af hans Prædiken vil viise, at han til visse 3 gange har changeret Religion, ræt som de, han

har Hanck til, taler med ham, og han synes finde Krafft deri, eller, som han faaer at læse fra Herrnhut, saa prædiker han til.

Det allertrøsteligste er pag: . . . at naar kun Folk i nogen Maade bliver i Respect for Evangelio, saa bliver de salige, og kand gierne skeye af; thi de Ord: i Begiærlighed dereffter, er kommen siden til for at sætte en Farve derpaa; thi at være i Begiærlighed dereffter kand vel icke vare det heele Liv, uden at faae det. Det er mod Guds Bud: alle I, som tørster etc:

11. Ligesaa trøstelig er det pag: . . . det er bedre, det er tryggere og sickrere, naar mand kaldes, da i Tide at lade sig giøre salig. Nødvendigt er det endelig icke juxta antecedentia, men det er tryggere og sickrere; det lader sig nok giøre foruden, men bedre er det dog. Anderledes lærer Skriften: Ebr: 3 v: 7, 8: I dag naar du hører Herrens Røst etc: I viide icke, naar Eders Herre kommer etc:

12. Jeg vil icke outrere det første Blad i Exordio, thi det er aabenbare taget af et Skriff, Grev Zintzendorff nyelig har skrevet, at med Fader i Skriften forstaaes ingen anden end Christus, han er den Fader, som skal tilbedes, Christus er Fader, den hellig Aand er Moder etc: og at han pag: . . . endogsaa vil udelucke Faderen fra Skabelsen; men det taler jeg icke om, det er saa, det kand taales; men mand seer dog hans Hanck, og andre Tider har han sagt det grovere: De siger, jeg prædiker altid det samme, de vil nok jeg skal prædike om Faderen, om Guds underlige Gierninger, om Skabelsen, ney jeg vil intet andet prædike end etc: Naar jeg da, som Biskop hører saa mange Vildfarelser offentligent lærte med en stor Dristighed, og jeg tiede dertil, da blev jeg visselig at ansee som en uværdig Biskop, og regnet iblandt stumme Hunde, blinde Vægttere, hverken kold eller varm, allerheldst, da jeg nu i aatte Aar har hørt saa mange andre Urigtigheder af samme Mand, og for Freedeligheds Skyld tiet dertil, Gud lad saa-

dan Taalmodighed icke blive mig til Synd; men det er vist, at det har piinet mig før indtil Siælen, som jeg og før mundtlig har udeladet mig med i General-Kirke-Inspection's Collegio; men da jeg nu har funden mig tvungen og nød til, effter lang og piinlig Overlæg, at andrage den Sag, saa maae General-Kirke-Inspection's Collegium sicker troe, at det er mit Alvor, og at den Sag med Alvor skal tracteres. Hvordan General-Kirke-Inspection's Collegium vil ansee Sagen, det maae jeg afvarte, alleneste jeg maae erindre:

I. At her er icke en Controvers, som kand disputeres og ventileres pro et contra, men her er en urigtig Lærdom, farlig og skadelig, som er offentlig ført og derfor icke privat kand afgjøres.

II. At her er icke en Dispute imellem privatos, som i Tide bør forekommes, at den icke bliver offentlig, men her er et offentlig factum, som af en Biskop pro officio paatales som et publique scandalum, den maae ophæves og borttages.

III. At maae General-Kirke-Inspection's Collegium icke tilholde sig at dømme i nogen Sag, af hvad Natur den endog er, endog imellem private Folk, meget mindre kand de være Dommere i en Lærdoms Sag, hvor Biskop er Klager pro officio, men om de vil sistere Sagen for at forhindre Process, saa skal den Kongen refereres, og Kongel: Resolution afvartes.

IV. Men efterdi det er en Kirke-Sag, saa har jeg icke vildet gaae General-Kirke-Inspection's Collegium forbie |: skjønt jeg gandske vist icke kender dem for Judices :| inden jeg gjør videre derved, og effterdi det er tillige en Lærdoms Sag, den vigtigste Ting i Kirken, saa har jeg indstillet, om icke Facultatis Theologicæ Betænkning først kunde indhæntes, paa det at Sagen fuldstændig kunde Kongen forelægges.

V. Hvad de Ting angaaer, som Provsten har skrevet mod mig, da jeg pro officio har krævet Regnskab af ham

for hans Lærdom, da er det en Kirke-Sag, som angaaer General-Kirke-Inspections Collegium lige saa meget til at forsvare Orden og Subordination, [som] at lære Provsten at forstaae det 4de Bud. Det er mig en saare læt Sag at foragte hans scommata, siden de ere skrevne til mig selv, da jeg har taalt, at han saa tit haandgribelig har havt mig paa Prædikestoel; men naar jeg ogsaa disse Ting skal paatale, da skiller jeg dem ingenlunde fra Hovedsagen; thi qvæstio bliver denne, om jeg icke har havt Ret og Føye til at skrive til ham det, jeg skrev, og om han da har været beføyet til saaledes at tractere mig. Loven pag: 333 art: 78, viiser sin Grund til det, jeg har mældet til Provsten, og Lovens pag: 340, art: 22, 23, viiser, hvad Vey Provsten skal gaae i hans Beskyldninger mod mig.

P. Hersleb.

Det var altsaa aabenbart Herslebs Mening, at man skulde gaa skarpere frem mod Gerner, end Holstein fandt tjenligt. Dog høre vi intet om, at noget saadant skete. Sagen var altsaa for saa vidt afsluttet. Men for Biskoppens Vedkommende gælder det, at gemt var ikke glømt. Herrnhutiske Bevægelser andetsteds i Landet, hvor nogle Præster havde antaget indkaldte herrnhutiske Lærere til Undervisning af deres egne og andres Børn, gav nemlig Anledning til Udstedelse af det kgl. Reskript af 9. Decbr. 1746¹⁾, der skærpede de tidligere omtalte Foranstaltninger til Hindring af Herrnhutismens Fremgang her i Landet²⁾. Det nævnte Reskript foranledigede, at Gerner indkom til Biskoppen med følgende Forespørgsel, der mere vidner om hans Ærlighed end om hans Klogskab:

Høyædle og Høyærværdige Hr: Biskop
og General Kirke-Inspector!

Af hos følgende behager Deres Høyædle Høyærværdighed at fornemme, hvorledes endeel Pigebørn under pri-

¹⁾ Trykt i Kh. Sml. 4. II, 114—5.

²⁾ Se foran, S. 364—5. Om de Forhold i Fyn, der foranledigede Reskr. af 9/12 4; se Nygård, Kristenliv i Danmark, S. 43 ff.

vat Jnformation og opsyn er indtagne i Capellanen H^r. Schyttes Huus. Endskiønt ieg nu icke lettelig kand troe eller skiønne, at det til Deres Høyædle Høyærværdighed ergangne og Ministerio communicerte allernaadigste Rescript om saadan privat information og opsyn angaar den Undervisning, som adskillige Forældre af Omhyggelighed for deres børn kunde indrette, Saa har ieg dog icke villed lade det komme an paa min Skiønsomhed, men heller paa Deres Høyædle Høyærværdigheds, som af Deres Kongelig Majestet i Rescriptet er anbefalet at have opsyn med slige ting, og har der for icke villed forbigaae her ved at referere denne Sag med sin beskaffenhed. Jeg kunde vel Self, uden at indhænte H^r. Schyttes erklæring, herom have skrevet Deres Høyærværdighed til, allerhelst siden ieg lige saa meget, ja mere end H^r. Schytte, participerer i Sagen saa vel i henseende til Indretningen, som er giort, som opsyn der ved, da ieg og har der en min Liden Datter, 5 aar gammel¹⁾, dog for orden skyld og siden Børnene er i H^r. Schyttes Huus, har ieg indhæntet hands erklæring, hvis Rigtighed og Sandhed ieg herved attesterer. Nest en glædelig og Salig Juule Festes Erønskning forbliver ieg med største ærbødighed

Deris Høyædle Høyærværdigheds
ydmygste tiener

Kiøbenhafn

d. 23 Decbr: 1746.

Henric Gerner.

Paa dette Brev har Gerner skrevet en Opfordring til Hr. Preben Schiøtt om at erklære sig angaaende Sagen, hvorpaa denne har svaret som følger:

Paa forrestaaende requisition er dette mit tienstskyldigste svar :

(1) For 2de aar siden, da et par forældre her i byen hafde leyet et kammer lige over for min residence, hvorudj de hafde 3 a 4 af deris pigebørn ved et skickeligt mig

¹⁾ Hendes Navn var Christine.

bekient og beqvemt fruentimmer under opsyn, og fornam, at det for børnene var til velsignelse og god nytte, har ieg Selv offereret dem et kammer i mit huus for ey allene at lette og befordre deris gode øyemercke, men at ieg og tillige kunde betienne mig deraf for min liden datter, imod 6 aar gamel. Dette blev af vedkommende imodtaget, og derpaa blev disse børn i mit huus indlogeret. Da det nu for disse børn var til kiendelig velsignelse, har adskillige forældre med megen forlegenhed og indstændigst bedet, at deris smaa pigebørn der maatte tillige indtages til opsyn, men til største deel bleven negtet, siden ey heller plads og leylighed hos mig haves uden for nogle faae, som det er bleven accorderet.

(2) De ere for nærværende tid 13 smaae pigebørn fra 4 til 8 aar, og er hos mig ey plads for fleere.

(3) Til disse børn ere tvende fruentimmer andtagne, Et, nafnlig Dorothea Hansdatter, og det andet, nafnlig Ape-lone Povelsdatter, hvilcke begge ere under opsyn af En Encke, nafnlig Mad: Anna Chatharina Høyer, som af kierlighed til sagen og børnene dertil er formaaet, hvilcke alle ere indfødde her i landet og provinserne og ey nogensinde har været ude af Kongens lande, end sige i nogen af de Herrenhutiske Meenigheder.

At det sig alt saaledes for holder, troer ieg, Deris Velædle Velærværdighed, Min H^r. Stifts Proust, selv icke er ubekient, og har Jeg icke andet vidst, end at jo saadan frihed ved privat skole at sørge for sine børn efter ald formue og kraft har været alle og enhver tilladt. Jeg forbliver

Deris Velædle Velærværdighed,
Min H^r. Stift Proustis
ærbødige og tjenstskyldigste
Tienere
*Preben Schytt*¹⁾.

¹⁾ Orig. i Sjæl. Stifts Bispearkiv (Landsarkivet). Indk. Sager ang Kbhn., 1746.

Ovenstaaende Forespørgsel fra Gerner gav Hersleb en, som det synes, højst velkommen Lejlighed til et nyt Angreb paa den herrnhutiske Stiftsprovst, og skønt Julefesten, der ellers plejer at fremkalde mildere Følelser, stod for Døren, greb den nidkære Biskop dog straks Pennen for at sende den troskyldige Stiftsprovst en Julehilsen, der gav Anledning til en vidtløftig Sag, i hvilken Hersleb, hvad Børneskolen angaar, vel ikke vandt nogen Sejr, men dog naaede at gøre Gerner saa ked af den fortsatte Mistænkeliggørelse, at han bestemte sig til at søge en Virksomhed udenfor Fædrelandet. — Biskoppens Skrivelse lyder saaledes¹⁾:

Til Stifts Provsten Gerner.

Deris Weledelheds Skrivelse af 23de Dec. tillige med hosfulte H^r. Schyttes Erklæring har jeg rigtig erhholdet og alle Omstændigheder derudi vel overlagt og med det kongl. Rescript confereret, da jeg iche andet kand slutte, end at dend i Hr. Schyttes Huus gjorde Indretning til Børns Information er af dend Beskaffenhed, som Rescriptet forbyder og wil hafve afskaffet, hvortil følgende Raisons mig overtaler: 1) Anledningen til det kongl. Rescript var denne, at 2de Præster i Fyens Stift, begge bekiendte at være den herrenhutiske Sect hengifne, har begynt saadan Skoleindretning hver i sit Huus, dend ene for Pige- den anden for Drengbørn, og dertil har skaffet Informatores af begge Kiøn fra Herrenhut; dog at det skulle iche merckis, har de faaet danske Studentere, ja endog saadanne, som, siden de komme ere fra Herrenhut, har sustineret Examen Theol. her i Kiøb:, og just disse Indretninger er det, som Hans kongl. Majest. har forbudet. Da nu her i Kiøb: er begynt en ligesaadan Indretning af 2 Præster, som ere ligesaa bekiendte at være dend herrenhutiske Sect hengifne, sc. Deris Weledelhed og Hr. Schytte, saa tvifler han (o: jeg) iche paa, at den Indretning er af samme Caliber

¹⁾ Sjællands Biskops Kopibog i Landsarkivet.

og bør forstaaes under samme Forbud, endskiønt her er brugt en ny Invention til at eludere dend kongl. Intention. 2) Iblant de Skolebørn i Fyen har og Hr. Schytte haft et Barn, og altsaa siden Hr. Schytte har fundet dend Indretning saa god, at hand har sendt sit Barn fra sig derhen, da er ingen Tvifl om, at dend Indretning, hand nu gjør for sine andre Børn, dem hand vel har lige Omsorg for, maae være paa samme Fod og altsaa en herrenhutisk Indretning, hvilchet er det, Kongen forbyder, for ey uformerckt at indføre et Schisma i Kirchen. 3) Da Deris Weledelhed har sendt sine Børn ud til de herrenhutiske Menigheder og iche engang efter kongl. Forordning har ladet dem komme tilbage og nu self tilstaaer at participere meere end Hr. Schytte baade i Indretning af denne Skole saaog i Tilsyn, og self hafver en Datter deriblant, saa er det vel iche at spørge og tvifle om, at dend heele Indretning er puur af herrenhutisk Schroot og Korn og altsaa ganske forbudet, ja just det, som det kongl. Rescript forbyder. 4) Det eenieste, som synes at excipere denne Sag fra det kongl. Rescript, er dette, at de 3 Qvindepersoner, som bruges til denne Information, aldrig har været i Herrenhut; men just dette er det, som det kongl. Rescript kalder en Illusion af den kongl. Forordning og NB. dens Øyemercke; thi det er bekiendt noch, at der er herrenhutiske Meenigheder uden for Tyskland og i Danmark og midt i Kiøb.; det er bekiendt noch, at Deris Weledelhed har heller aldrig været i Herrenhut og dog er ganske devoueret til den Sect; det er bekiendt noch, at her i Kiøb. holdis herrenhutiske Forsamlinger, hvor de ligesaa fult som i Herrenhut self instrueris i Gref Zinzendorfs Plan, og hvor hans og den herrenhutiske Menigheds Skrifter er nest Bibelen deris symboliske Bog, og siges der, at slige Forsamlinger holdis under Deris Weledelheds Direction og Tilsyn. Jeg kiender iche disse 3 benefute Fruentimmer, iche heller er mig flere af de 13 Børn anmeldede end blot Deris Weledelheds ene og Hr. Schyttes ene, saa mener jeg dog at være ganske forsichret,

og at det af Deris Veledelhed iche kand nægtis, at saa vel disse Fruentimmer som Børnenis Forældre ere alle herrenhutisk sindede, og altsaa, at her er et herrenhutisk Seminarium in optima forma, som af hans Majestet plat forbydis. 5) Ej at tale om Lofven og saa mange andre Forordningers Forbud paa Pugeskoler, som ej af Øfrigheden ere autorizerede: Altsaa i Kraft af det kongl. Rescripts Ord (skal det ligeledis strengeligen og under høj Straf være forbuden at forskrifve, antage eller holde Folch, være sig Mands- eller Qvindepersoner fra nogen af de herrenhutiske Menighed[er] hverchen til at undervise Børn, eller hvad anden Prætext det være maa; item, skal du hafve Indseende iche alleene med dette men endog dermed, at iche noget Sted nogen Slags saadan Indretning af Skoler eller andet giøris af en eller anden, som kand hafve Skin af Seminario) holder jeg for, at denne af Deris Welledelhed og Hr. Schytte begynte Indretning strax maa ophæfves, Skolen dissiparis og intet sligt der eller anden Steds begyndis, og, at saadan er skied, mig af Deris Welledelhed og Hr. Schytte under Deris Hænder tilmeldis, paa det jeg iche skal foraarsagis dette end meere hans Majestet at andrage. Wed samme Lejlighed holder jeg mig ogsaa pligtig Deris Weledelhed self at advare, at eftersom D. W. baade af forige F[or]ordning[er] og dette Rescript nochs[om] begriber H. K. M. Intention, at D. W. da baade iche læng[er] wil gifve Publico Forargelse og sidde kongl. Befalning ofverhørig, men kalder Deris til de herrenhutiske Menigheder udsendte Børn tilbage og dem her udi voris evang. Lærdom at lade opdrage, saaog da det nu nochsom er beviist, at den herrenh. Sect falskelig gifver sig ud for at være den augsburgske Confession tilhørende, Deris Welledelhed da som Lærer og fremest Præst i vor danske lutherske Menighed iche længer vil hincke paa begge Fødder med at gifve sig ud for en Lærer af den augsburgiske Confession og dog lade sine Børn opdrage i den herrenhutiske Sect, fovere den særlig(?) Hielp til Schisma i

Kirchen, og self altfor tydelig, endogsaa offentlig, viise Dem porteret for deris Principia og suspecte Lærdomme og Talemaader. I det øfrige ønsker jeg Dem et lychsaligt Nytaar med ald Velsignelse i Embede og Huus, forblifvende etc.

D. 24. Dec. 1746.

P. Hersleb.

Denne Skrivelse har vistnok forstyrret Gerners Julefred. I sin Vaande bestemte han sig til at vende sig direkte til Kongen. Der er ingen Grund til at antage, at Frederik V har næret nogen Uvillie mod Gerner. Allerede faa Søndage efter sin Tronbestigelse havde han ladet Stiftsprovsten prædike for sig i Frederiksberg Slotskapel¹⁾. Kongens erklærede Yndling, Overhofmarskal A. G. Moltke, var stærkt berørt af den religiøse Bevægelse fra Christian VI's Tid²⁾, og var senere, da Gerner atter ønskede at vende tilbage til Fædrelandet, den Mand, til hvem han især vendte sig for at finde Bistand. Hofpræst Bluhme, om hvem adskillige havde ment, og vistnok ogsaa haabet, at hans Tid skulde være omme med Christian VI's Bortgang, forblev uforstyrret i sin Stilling indtil sin Død, 25. Oktbr. 1753. Han havde vel næppe sin gamle Indflydelse; men der er ingen Tvivl om, at han nærede venlige Følelser for Gerner, skønt han ikke delte hans herrnhutiske Anskuelser. Og saaledes gik det sikkert med flere, der, som E. Pontoppidan, sagde: »Manden er redelig, men alt for hengiven til den herrnhutiske Typum«³⁾. J. L. Holstein, der fremdeles var Præsides i Kancelliet og i Kirkeinspektionen, var ganske vist meget langt fra at være enig med Gerner, men han var dog, som hans ovf. S. 522 anførte »Decision« viser, ikke til Sinds at gaa saa skarpt til Værks, som Hersleb ønskede.

¹⁾ Kh. Saml. 4. V, 591, Note 2. Gerner, Mærkværdigheder, S. 247.

²⁾ Kh. Sml. 3. I, 375. 5. IV, 363.

³⁾ Pontoppidans utrykte Fortsættelse af hans Kirkehistorie (Gl. kgl. Saml. 737, Folio).

Gerner kunde altsaa haabe, at en Henvendelse til Kongen maatte kunde afværge det værste Uvejr. I de første Dage af det nye Aar indkom han da med følgende Supplik¹⁾:

Stormægtigste

Allernaadigste Arve Konge og Herre!

Af Deres Kongelig Majestets allernaadigste Rescript til hands Høyærværdighed H^r. Biskop Hersleb, dat. 9de December sidstleden, hvor ved forbydes at forskrive eller antage Informatores til Børn, fra nogen af de Herrenhutiske Meenigheder, er mig af Velbemelte Hr. Biskop bleven givet Communication; og skal tiene mig til allerunderdanigst Efterretning og lydigst Efterlevelse.

Men allernaadigste Konge!

Velbemelte H^r. Biskop har udi Anledning af nogle smaae Pige-Børn, 13 i Tallet fra 4re til 8te Aar gammel, som ere under Opsyn og Education udi Capellanen ved Vor Frue Kirke H^r. Schyttes Huus, og til hvis Opsyn haves 2 a 3 Fruentimmer, der aldrig har været ud af Landet, mindre udi nogen Herrenhutisk Meenighed, videre tilmeldt mig, at og samme Indretning var at henregne iblant deres Tal, som bemelte allernaadigste Rescript forbyder, og at samme strax skulde afskaffes.

Dette er mig saa meget mere u-ventelig, som til disse Børn ingen fra de Herrenhutiske Meenigheder er forskreven eller antagen, dernest at hverken Forældre eller de til Børnenes Opsyn og Opvartning antagne Fruentimmer nogen-sinde er bleven undersøgt, mindre noget u-rigtig overbeviist, og endelig at disse Børn har været og endnu er under min og H^r. Schyttes fælleds Opsyn, som begge hver har sin liden Datter paa 4 a 5 Aar iblant disse Børn. Men ieg derimod lever udi dend allerundanigste og faste Formodning, at Deres Kongelig Majestet ved bemelte aller-

¹⁾ Afskrift bl. Kirkekollegiets Sager fra 1747.

naadigste Rescript ikke har henseet til disse eller andre Børn, hvis Forældre kunde blive eenige om at lade deres Børn nyde fællets Information og Optugtelse, eller, at Deres Kongelig Majestet var intentioneret, at indskrænke dend Frihed, som alle Forældre i dette Tilfælde har, med mindre de eller disse vare overbeviiste om noget, som kunde berøve dem saadan almindelig Frihed og Deres Kongelig Majestets Naade.

Saa tør ieg desto dristigere, og med allerunderdanigst Submission understaa mig herover at udbede og forvente Deres Kongelig Majestets allerhøyst egen allernaadigste Forklaring.

Men skulde imod Forhaabning denne forommelte Samling og Indretning for disse 13 smaae Børn, hvoriblant ere 7 Fader- og Moderløse, dog være Deres Kongelig Majestet udi nogen Maade mistænkelig, da er min allerunderdanigste Bøn, at Deres Kongelig Majestet allernaadigst vilde lade disse Børns Indretning og Omstændigheder undersøge.

Udi allerunderdanigst Forventning, at Deres Majestet udi Kongelig Mildhed og Clemence antager dette mit Andragende og forbliver mig med Kongelig Naade bevaagen, er og lever ieg til min Død med pligtskyldigst Forbøn

Deres Kongelig Majestets
allerunderdanigste Arve Undersaat

Kiøbenhafn

d. . Januarii 1747.

Henric Gerner.

For ikke at støde Kirkeinspektionen sendte Gerner dette Kollegium en Afskrift af Ansøgningen, ledsaget af en Skrivelse af 5. Januar 1747 med Begæring om, at Kollegiet vilde antage sig hans Andragende til Kongen og udvirke en naadig Forklaring af Rescriptet af 9. Dec. 1746, saa det ikke skulde ramme den lille Skole i Schiøtts Hus, og Forældrene saaledes miste Retten til at sørge for deres Børns Optugtelse¹⁾.

¹⁾ Indkomne Sager til Gen. Kirkeinsp. 1747—48. (Rigsark.).

Da Hersleb, der var Medlem af Kollegiet, saaledes underrettedes om Gerners Skridt, der var ham højlig imod og betragtedes af ham som en Insubordination, var han ikke sen til at meddele Kongen sin Betragtning af Sagen, som følgende Skrivelse viser¹⁾:

Til Kongen om herrenhutiske Seminarier.

Deres kongl. Majst. allern. Rescript af 9 Dec., som strengeligen og under høj Straf forbyder at forskrive, antage eller holde Folch, Mands- eller Quindepersoner fra nogen af de herrenhutiske Meenigheder, hverchen til at undervise Børn, eller hvad anden Prætext det være maa, og befaler Biscoppen at hafve nøje Indseende iche allene dermed, men og at iche noget sted nogen slags saadan Indretning af Skole eller andet giøris af en eller anden, som kand hafve Skin af Seminario, hafver jeg strax communiceret ald Stiftets Geistlighed til allerhørsommeligst Efterlevelse.

Derpaa har Stiftsprovsten Hr. Henric Gerner af sig self og uden nogen af mig gifven Anledning anmeldet, at i hans Medtieneris Hr. Preben Schiøttes Huus er en Skole, hvorudi ere 13 Børn, 2 Fruentimmer, som informere, og noch en tredie, som hafver Inspection, men ingen af disse 3 har været i Herrenhut eller uden for Rigets Grendser. Derhos tilstaaer Provsten, at hand self har meere Deel derudi end hans Medtiener, thi Indretningen er af ham self, hand har self den øfverste Tilsyn dermed, og hand har og sin Datter iblant de 13 Børns Tal, spørger derfor, om denne Indretning vel skulle være meent og forbudet udi det kongl. Rescript.

Jeg har derpaa strax svaret ja, at jeg holt for, at denne Indretning var forbudet i det kongl. allern. Rescript baade tydelig i Ordren og endnu meere i dend klare og

¹⁾ Sjællands Biskops Kopibog (Erklæringsprotokol 1747) i Landsarkivet.

utviflelige Intention til at forekomme Schisma i Kirchen, da jeg derpaa anførte mine Argumenter, |: hvilche herefter følger :| og raadde ham, at dend Indretning i Hr. Schottes Huus jo før jo bedre maatte ophæfvis, adspreddis og aldelis cessere, og mig, at det var skied, gifvis Notice, paa det jeg iche skulle nødis til med saadan ubehagelig Andragende at incommodere Deris kongl. Majestet.

Derpaa har jeg erholdet Stiftsprovsten[s] Giensvar af Gaardsdags Dato af det Indhold, at hand iche kunde ophæfve denne Indretning, førend han ved allerundd. Supplique hafde udbedet og afventet Deris kongl. Majst. allerhøjest egen allern. Forklaring.

Paa det da Stiftsprovsten iche |: paa dend sædvanlige herrenhutiske Maade, hvormed saa mange ere saa længe af dem bedragne :| med nogen utilstræcheligh Forestilling og urigtig Forklaring skulle besmyche dend Sag og derved ndvirche nogen kongl. allernaadigste Resolution til Faveur for sin Indretning og til at giøre min Indsigelse ridicul og derofver gloriere, saa wille D. k. M. allern. tillade, at jeg maa allerunderd. forestille de Grunde og Motifer til min Decision, at denne Indretning er herrenhutisk og altsaa forbudet, hvilche Grunde jeg og alle har foreholdet Stiftsprovsten, og ere da disse følgende:

1. Det er heele Kiøb. disværre til stor Forargelse bekiendt, at Stiftsprovst Gerner har sendt sine 2de smaa Sønner ud til Herrenhut der at oplæris og opdragis, og derved hand, som self er Lærer i vor Kirche, ligesom gifvet tilkiende, at Christendom iche kand læris her, og at Salighed skal søges i Herrenhut, og skjønt siden dend Tid er kommen saa alforlig kongl. Forbud om saadan Udsendelse, saa har hand dog iche endnu i 2 Aar beviist enten dend Lydighed imod kongl. Befaling, eller Publico, som har stødt sig derpaa, dend Satisfaction at kalde sine Børn derfra tilbage. Naar nu denne Mand, (som er saa indtaget af dend herrenhutiske Plan, at hand imod kongl. Forordning og gudelig Intention med Forordningen dog lader

sine Børn der blifve) gjør her ved Stædet self en Indretning for sine øfrige og andris Pigebørn, hvilche iche saa vel kand udsendis af Landet, da er vel iche at spørge og tvifle om, at jo dend Indretning er paa herrenhutisk Fod.

2. Udi een af de 2de Skoler i Fyen hos 2de Præster, som forvoldte dette kongl. allernaadigste Rescript, hafde Hr. Præben Schiøtte sin Søn i Information; da nu Sønnen skulle der oplæris i dend herrenhutiske Methode, og her i Kiøb: af Provsten og Hr. Schiøtte giøris en Indretning for Døttre, saa er vel ingen Tvifl om, at dend Indretning er dend samme, som D. k. M. i Fyen har forbudet og ophæfvat.

3. Enhver, som veed noget af de herrenhutiske Mysterier og hører om en Indretning af 2 Lærmesterinder og en Oberinspectricin i et Huus for faa Børn under 2 Læreres Direction, kand iche andet end strax mercke dend herrenhutiske Indretning med deris smaa adspredde Bander og Seminarier.

4. Alt dette var dog kun Præsumptioner, dersom det iche var mig, Professorer og andre, som forstaar det og jefnlig hører Provst Gerner, saa bekiendt som fortrydelig, at hand er ganske herrenhutiske, lærer deris Principier offentlig, saa vidt hand tør yttre sig, følger Gref Zinzendorfs i Trykken udgifne Prædickener haandgribelig, sielden forklarer sin Text, men Aar ud og Aar ind prædicker det samme, ichun et eniste Dogme uden nogen Connexion med de andre Sandheder, om hvilchen Urigtighed i hans Lærdom jeg iche har villet falde Deres kongl. Majst. besværlig, men forlængst har indgifvet det til Gen. K. Inspectionen, hvor det endnu er blefvet liggendis, og derfor en Indretning, som giøris af ham for Børn, kand iche andet end være mistænkelig og, som det kongl. Rescript saa viuselig melder, saa meget farligere, siden slige Skolemestere kand hafve mere Lejlighed under Haanden at befordre de herrenhutiske vidt udseende Hensigter, og ved at faae smaa Børn op-

lærte i deris Meninger kand uformerckct indføre et Schisma i Kirchen.

5. Denne Indretning er disuden forbuden i Lofven og andre kongl. Forordninger, som ville, at foruden den privat Information, som enhver efter eget Behag kand hafve i sit eget Huus for siine egne Børn, skal være beskichet af Øfrigheden Skoler i hvert Sogn, derimod alle Puge-Skoler, det er, som af Øfrighed iche ere autorizerede, aldels være forbuden og afschaffet, da her nu i Kiøb. er ingen Mangel paa Skoler; i hvert Kirche Sogn 5 a 6 af Øfrigheden beskichede Skoleholdere og Læremødre; i hvert Kirchesogn en a parte frie Fattiges Skole, som uunderholdis af Kirchen og Collecter, som nogle Gange om Aaret indsamlis: Saa er vel Stiftsprovsten og Hr. Schiøtte tillat at holde Informatores for deris egne Børn i deris Huus, men at samle Børn under et Seminario, under Nafn af fattige at gøre vel imod, er en forbudet Pugeskole, som ej maa tilladis, saa meget mindre, da Omstændighederne ere saa mistænchelige.

6. Dersom Provsten var ofverbeviist i hans Samvittighed, at denne Indretning var loflig, reen og intet paa at sige, og at dend iche kom det kongl. Rescript noget ved, saa maatte vel spørgis, hvorfor hand da gjør Forespørsel derom til mig og iche biede, til nogen talte derpaa, eller til dend Indretning, som var holdet ganske hemmeligt, blef bekiendt og derom spurtt; men dend Forespørsel er et aabenbare Beviis, at Hr. Gerner self har bemerckit, at denne Indretning var i det kongl. Rescript forbudet og i det mindste i Intentionen meent. Hafde hand da faaet Svar fra mig, at siden de Folch iche har været i Herrenhut, da gich Rescriptet dem iche an, og saa hafde hans Indretning dermed været autorizeret, men nu mit Svar falder anderledis ud; nu er det iche noch, førend hand faar kongelig Forklaring. Saaledis er det net(?) for den Slags Folch at vexere deris Øfrighed.

7. Det kongl. Rescript forbyder iche alleniste at bruge

herrenhutiske Informatores, men og at iche noget Stød nogen Slags Indretning af Skole eller andet giøris af en eller anden, som kand hafve Skin af Seminario. Kand vel og noget tydeligere Forbud være imod denne Hr. Gerners og Hr. Schyttes Indretning?

8. Det, som Provsten Gerner derimod will indvende, er først, at her ere 2 Præster, som staa for Indretningen, og er dem betroed en Menighed, saa maa dem ogsaa betoes en Skole at kunde indrette; men det kongl. Rescript siger: Wi maa med Mishag fornemme, at der findes nogle af wore Undersaatter, end og blant Præsteskkabet ec. Dernæst, det var 2 Præster i Fyen, som ved deris Indretning gafve Anledning til dette kongl. Rescript; de 2 Præster vare bekiendte som herrenhutisk sindede, og begge woris Præster, Hr. Gerner og Hr. Schytte, ere begge ligesaa bekiendte herrenhutisk sindede; den ene har sendt sine Børn til Herrenhut, dend anden sendt sin Søn til dend fyenske Indretning, begge nu giort self en Indretning paa samme Fod.

9. Det specieuseste, som Provst Gerner kand indvende, er dette, at ingen af disse 3 Læremesterinder har nogen Tid været i Herrenhut og altsaa iche kand være forbudet i det kongl. Rescript. Derpaa har jeg svaret, 1) at Provst Gerner og Hr. Schøtte har heller aldrig været i Herrenhut eller uden for Danmark og ere dog ligesaa fuldkom[n]e Herrenhuter som de derude; 2) det kongl. Rescript taler iche allene om at forskrifve, men og antage eller holde Folch, Mands- eller Qvindepersoner fra nogen af de herrenhutiske Meenigheder til at undervise Børn; men nu er det altfor vel bekiendt, at der ere herrenhutiske Menigheder og Bander uden for Herrenhut; her i Danmark, Fyhn, Jylland, ja i Kiøb.; i Christiania, i Bergen, i Bragnes, at her ere omløbende Hverfuere, Mænd og Qvinder, fra et Stød til andet; af alle slige Meenigheder at antage Skolemestere er forbudet, i det mindste er det det kongl. Rescripts klare Meening og In-

tention. Mand kand ichun læse Zinzendorfs Skrifter og Pralerie, at hand har ofver 2000 Brødre [og] Søstre i Danmark og Norge, ja at Dannemark især har været hans Øjemed og Øjesteen; endskiønt nuvel en stor Deel deraf er Pralerie, saa dog er det disværre alt for sant, at hand har her midt iblant os et meget stort Anhang, endogsaa blant Præster, som søger ved alle Kunster at udbrede hans Rige og propagere hans Hensigter, og det derfor er høj Tid, at der merckis paa deris Weje. 3) Det kongl. Rescript melder om, at saadant iche kand ansees for andet end aabenbare Illusion af de kongl. Forordninger og deres Øjemercke. Med saadanne Illusioner ere de Herrenhuter meget rige og kunstige; i Fyn var brugt dend Illusion, at de har forskrefvit Folch fra Herrenhut, men danske indfødde, ja og Studentere, som har sustineret examen Theologicum; her i Kiøb. er brugt en ny Invention til Illusion, at her tagis danske Folch, som iche har været i Herrenhut, men dog ganske vist ere herrenhutiske Tilhængere, og Ynsket er at propagere deris Lærdom og følge deris Plan og med Tiden befordre et Schisma i Kirchen, hvilchet det kongl. Rescript wil forhindre, og altsaa alle Slags Illusioner omhyggelig bør forekommis, hvilchet jeg alt har tydelig foreholt Provst Gerner, men derfor er hand iche tilfreds, uden hand faar kongelig Forklaring.

Allernaadigste Konge!

Deres Kongelig Majestets af Gud forleente Wiisdom og Omhyggelighed for dend sande evangeliske Lærdom og Fred i Guds Kirche will uden ald Tvifl allern. finde vel og fornøden, 1) at Provst Gerner allern. befalis strax at op hæfve og adsprede denne af ham begynte Indretning, og intet saadant til Illusion af de kongl. Forordninger og deris Intention begynder. 2) At hand til Forargelses Afvendelse fra hans Meenighed inden vis Tid kalder sine Børn her hiem og lader dem paa Landets Viis opdrage og af umistænchte Lærere informere. 3) at hand iche mere holder sig til Partier, i sær herrenhutiske, og forderer deris

Plan og Bander, saaog iche samtycher deris Forsamlinger hverchen i sit Huus eller andres, men meget mere, efter Forordningen om Forsamlinger, som Lærer har tilsyn med, at ingen mistenkelige Samlinger skier eller herrenbutiske Skrifter, Bøger, Brevver derudi læsis. 4) At hand i sit Embede følger Lof og Ritual i alle Stycker og iche alleniste intet lærer imod den augsburgiske Confession og Voris symboliske Bøger, men og lærer alle de Sandheder i deris Orden, som derudi findis, og gjør sig mere Flid for sin Prædicken, at iche hans Menighed skal kiædis ved at høre ham, og endelig 5) at hand bør hafve en Tillrættesættelse, fordi hand iche har villet uden kongelig Forklaring rætte sig efter hans Biscopis Raad og Formaning.

Men alt dette underkastis i allerdybeste Submission D. k. M. eget allernaadigste Gotfindende og Welbehag, som saa viiselig sørger for Guds Kirches Rolighed og den sande Lærdoms Reenhed, hvilchen D. k. M. christelige Omsorg dend allerhøjeste Himlenes Herre med ald konglich Lychsalighed og Velsignelse wille belønne efter dends uafledelige Bøn, som til sidste Aandedræt forblifver (osv.)

D: 7. Januar [1747]

P. Hersleb.

Ikke uden Grund har en Kirkehistoriker med Henblik paa denne Klage sagt: »Det vil ikke kunne nægtes, at Hersleb her har gjort sit bedste for at puste den i og for sig ubetydelige Sag op til det mest mulige«¹⁾. For den i flere Henseender fremragende Biskops Æres Skyld kunde man have ønsket, at han havde taget Sagen med større Ro. Men maaske har det netop pint ham, at han i sin Tid ved sin Autoritet selv havde bidraget væsentlig til, at Gerner overvandt sine store Betæneligheder ved at modtage Kaldelsen som Stiftsprovst²⁾. Det er hverken første eller sidste Gang, at Mænd af Herslebs Temperament har ladet andre undgælde for deres egne Fejltagelser.

¹⁾ Provst L. Koch i Khist. Saml. 4. 1, 300.

²⁾ Se foran, S. 332 f.

Der var ganske vist ikke saa lidt underligt og sværmerisk ved Herrnhuterne paa den Tid; men den Omstændighed, at Kristendommens religiøse Værdier fuldt ud anerkendtes, og at Sakramenterne holdtes i Ære af dem, ogsaa naar de betjentes af Statskirkens Præster, gjorde det klart, at Herrnhuterne ikke udgjorde nogen egentlig Sekt eller et fra Kirken afskaaret Samfund, men vel et Parti eller en Retning, bestaaende af Mennesker, der ved deres stille og fromme Væsen fortjente, om ikke Sympathi, saa dog Overbærelse. Men dette synes Sjællands Biskop ikke at have haft Øje for, medens flere af hans Kolleger stod i et venligt Forhold til Brødremenigheden, ingen dog i højere Grad end Generalsuperintendent Conradi i Rensborg, der døde samme Aar, kort efter at Gerners Skæbne havde faaet den for hans Virksomhed her til Lands saa uheldige Vending, at han følte sig dreven til at nedlægge sit Embede. Til Herslebs Retfærdiggørelse kan dog henvises til, at ogsaa en saa from Mand som Fresenius i Frankfurt a. M. ved samme Tid angreb Zinzendorf paa det skarpeste og endog offentlig beskyldte ham for Uredelighed, i hvilken Anledning Fresenius fik en Retssag paa Halsen, der bragte ham til, gennem Grev Stolberg-Wernigerode, at søge Bevis mod Zinzendorf fra Danmark, hvor man dog ikke vidste noget at anføre, der kunde tjene ham til Beskyldningens Stadfæstelse¹⁾.

Da Gerner maa være kommen til Kundskab om, at Hersleb havde indgivet foranstaaende haarde Besværing ikke blot over den lille Skole, men ogsaa over hans Samfund med Herrnhuterne i det hele, indgav han 17. Januar et Andragende til Kongen, om at der maatte blive nedsat en Kommission med den Opgave at undersøge, om de Mennesker, der havde deltaget i Forsamlingerne i hans Hus, var Sværmere og Sekterere. »Paa den Maade kan Deres Kgl. Majestæt engang komme til at kjende sine Un-

¹⁾ Se foroven S. 373 og Kirkelex. for Norden II, 119.

dersaatter og forstaa, om Deres Majestæt har at frygte for dem, som af mange, skjønt urettelig, kaldes Herrnhuter eller herrnhutisk sindede, eller ikke, allerhelst siden deres Tal i D. Maj.s Lande og Riger er ikke lidet; item, siden det dog er billigt og brugeligt i alle andre Tilfælde, at naar nogen bliver beskyldt for et eller andet ondt, han da faar Tilladelse at svare for sig; saa ønsker jeg intet højere, end at saadan højkongelig Naade mig og herudi maatte vederfares«¹⁾.

Dette billige Ønske blev der dog ikke taget noget Hensyn til. Mange Aar derefter skrev Gerner derom i sine Erindringer: »Visse Personer, som havde Autoritet og Myndighed, og som tillige vare mig ugunstige, fordi jeg om de evangeliske Brødre ikke vilde eller, rettere at sige, som en ærlig Mand ikke kunde tænke saa slet, som de tænkte, fandt det ikke tjenligt, at nogen Undersøgning i saa Fald skulde ske«.

Derimod gik Herslebs Klage den sædvanlige Vej til Kancelliets Erklæring, som blev afgiven 16. Januar og efter udførlig Gengivelse af Biskoppens Skrivelse slutter med det Forslag, »at Bispem faar Ordre til paa det skarpeste at tilrettesætte Provsten for hans utilbørlige Forhold under Commination (Trusel) af Hs. Majestæts Unaade og at blive tiltalt paa sit Embede som Kgl. Mandats Overtræder, saa fremt han ikke i alt stricte efterkommer den kongelige Befaling«.

Det kom imidlertid til at gaa noget anderledes, end Hersleb og Kancelliet havde ønsket; thi i Conseillets Møde den 17. Januar endte Forhandlingen med den Bemærkning: »Hans Exc. Hr. Geh.-Raad Schulin tog Forestillingen til sig«. Schulin har næppe set paa Sagen med Bispens eller Kancelliets Øjne, thi da Sagen atter kom for i Conseillet 9. Februar, blev Resultatet, at den skulde »refereres Hans Majestæt²⁾«. Dermed var et nyt Stadium i Sagens Behand-

¹⁾ Gerner, Mærkværdigheder, S. 141—2. Jvf ndf. S. . 553

²⁾ Supplikprotokol for 1ste Halvaar 1747, Nr. 115, i Rigsarkivet.

ling indledet. Den 17. Februar blev Sagen refereret for Kongen i Conseillet. Resultatet blev: »Professor Wildike og Konsistorialraad Rhon skal examinere Lærerne og Pigerne i Skolen, og udstede deres Relation, om noget farligt, sekterisk og mod Aug. Conf. stridende passerer. Der skal udgaa Ordre til Provsten om hans Børns Hjemkaldelse inden Michaelis dette Aar«. Bispens Forslag 3 og 4 (se foran S. 542 f.) bifaldtes¹⁾. Derimod blev der ikke taget Hensyn til Herslebs Forlangende om, at Gerner skulde have en Irettesættelse, fordi han ej uden kongl. Forklaring havde villet rette sig efter sin Biskops Raad og Formaning. — I Henhold til Conseillets Resolution udgik der følgende kongl. Rescripter:

1.

Til Professor Dr. Wøldike og Cons.-Raad Rhon.

Fridericus Quintus. Vor Bevaagenhed tilforn! Da os elskelig Magr: Peder Hersleb etc: til os allerunderdanigst haver indberættet, at Os Elskelig Hr Henrich Gerner, Stifts Provst etc: selv og uden nogen dertil given Anledning for hannem haver anmeldt, at udi Capellanen ved bem^{te} Frue Kirke Hr Præben Skyttes Huus er en Skole, bestaaende af 13 Pigebørn, 2de Fruentimmer, som informerer, og derforuden den 3^{die}, som haver Inspection, af hvilke 3de ingen skal have været i Herrnhut; men dog derhos tilstaaer, at han selv haver mere Deel derudi end Capellanen, saasom Indrætningen skal være af ham selv, som haver den øverste Tilsyn dermed, og haver en Daatter blandt disse Børn, hvorved bem^{te}: Provst Gerner har forespurgt sig hos Biskopen, om ogsaa denne Indretning var forbuden ved Vores allernaadigste Rescript af den 9de Decembr: næstafvigte, som strængelig og under høy Straf forbyder at forskrive eller antage og holde Folk, Mands eller Qvin-

¹⁾ J. L. Holsteins Paategning paa en Afskrift af Herslebs Forestilling af 7. Jan. 47 i Indlæg til det ndf. anførte Rescript af 25. Febr. 47 (Rigsark.).

des Personer, fra nogen af de Herrnhutiske Meenigheder hverken til at underviise Børn, eller hvad anden Prætext det være maae, med videre samme vores allernaadigste Befalings Indhold, og da Biskopen paa denne af Provsten gjorde Forespørgelse gav samme til Svar, at han holdt denne Indrætning tydelig forbuden ved Rescriptet, og desaarsag raadede ham samme Indrætning i Capellanen H^r Skyttes Huus jo før jo bedre at ophæve, adspreede og aldeles at lade cessere, har han svaret, at han ey kunde ophæve Indrætningen, før han, efter allerunderdanigste Ansøgning, havde erhholdet vores eegen allernaadigste Forklaring. Thi er hermed Vores allernaadigste Villie og Befaling, at I forføyer Eder til denne af Provst Gerner og Capellanen Skytte indrættede Skole, og der examinerer baade de Fruentimre, der bruges som Lærere, saa og Pigebørnene, da I derefter har til os at indgive Eders allerunderdanigste Relation, om derudi samme Skole noget farligt, secterisk og imod den Augsburgske Confession passerer. Derefter I Eder allerunderdanigst kunde viide at rette. Befalendes Eder Gud. Skrevet paa Vort Slot Christiansborg i Vores Kongel: Residentz Stad Kiøbenhavn den 24 Februarii 1747.

Under Vor Kongel: Haand og Signet.

Friderich R.

J. L. Holstein.

2.

Til Stiftsprovst Gerner.

Fridericus Quintus etc: Vor Naade tilforn! Omendskjønt det ved vores allernaadigste Rescript af den 9de Decb^r næstafvigte strængelig og under haard Straf er forbuden at forskrive, antage eller holde Folk, Mands eller Qvindes Personer, fra nogen af de Herrnhutiske Meenigheder hverken til at underviise Børn, eller under hvad anden prætext det være maae, med videre samme vores allernaadigste Befalings Indhold; saa have vi dog af een af Os Elskelig Mag^r: Peder Hersleb etc: indgiven allerunderdanigst

Relation fornummen, at du for bemældte Biskop selv haver anmeldt, at udi Capellanen H^r: Præben Schytte ved vor Frue Kirke udi vores Residentz Stad Kiøbenhavn hans Huus er en Skole, bestaaende af 13 Børn, 2de Fruentimmer, som informerer Børnene, og derforuden den 3^{die}, som haver Inspection, af hvilke 3de Personer ingen skal have været i Herrenhut, men at du ellers derhos haver tilstaaet, at du har selv mere Deel derudi end Capellanen, saasom Indrætningen skal være af dig selv, og at du har den øverste Tilsyn dermed, saa og haver din Daatter blandt disse Børn, til den Ende du har forespurgt dig hos Biskopen, om denne Indrætning ogsaa var forbuden ved ovenmældte vores allernaadigste Rescript, og da Biskopen har givet dig til Svar, at han holdt denne Indrætning tydelig forbuden i Rescriptet, og derfor raadede dig samme jo før jo hellere at ophæve, adspreede og aldeles lade cessere, har du svaret samme, at du ej kunde ophæve Indrætningen, før du, efter allerunderdanigste Ansøgning havde erhholdet vores allernaadigste Forklaring: Thi give Vi dig hermed tilkiende, at Vi allernaadigst have befalet Os Elskelig Doctor Marcus Wøldike etc: og H^r Anthon Christopher Rhon etc: at examinere baade de Fruentimre, der bruges som Lærere i denne af dig og H^r Schytte indrættede Skole, saa og Pigebørnene, og derefter indgive til Os Deres allerunderdanigste Relation, om der udi samme Skole noget farligt, secterisk og mod den Augsborgske Confession stridende bliver foretaget. Og som du har giort dig mistænkt dermed, at du har udsendt dine Børn til Herrnhut, saa ville Vi allernaadigst, at du, til Forargelses Afvendelse fra den dig allernaadigst anfortroede Meenighed, skal kalde dine Børn her Hjem inden Michaelis førstkommende; Endelig er ogsaa hermed Vores allernaadigste alvorlige Villie og Befaling, at du iche maae holde dig til Partier, især Herrnhutiske og fovere Deres Plan og Bander, saa og iche samtyche Deres Forsamlinger hverken i dit Huus eller andres, men meget mere, efter den Kongel: allernaadigste

Forordning om Forsamlinger, som Lærer have Tilsyn dermed, at ingen mistænkelige Samlinger skeer, eller Herrenhutske Skrifter, Bøger eller Breve læses. Iligemaade ville Vi hermed have dig anbefalet, at du udi dit Embede skal følge Vores allernaadigste Lov og Ritual i alle Stycker, og icke alleneste intet lære imod den Augsburgske Confession og de Symboliske Bøger; men endog lære alle de Sandheder i deres Orden, som derudi findes. Derefter Du dig allerunderdanigst haver at rette, befaledes dig Gnd. Givet paa vort Slot Christiansborg i Vores Kongel: Residantz Stad Kiøbenhavn d. 24 Febr: 1747.

Under Vor Haand og Signet

Friderich R.

J. L. Holstein.

I et Reskript af samme Dag underrettedes Biskoppen om denne kgl. Resolution, der i sin Helhed sikkert ikke har tilfredsstillet ham, skønt han havde faaet nogle af sine Forslag antagne. Gerner har vistnok glædet sig over, at en upartisk Undersøgelse af den lille uskyldige Skoles Tilstand nu vilde finde Sted. Derimod var Paalæget om, at han skulde holde sig udenfor Forbindelse med det ham saa kære herrnhutske Societet, været en Skuffelse for ham, der bragte ham til at se sig om en Virkeplads, hvor Forbindelsen kunde holdes vedlige. Herom ytrer han sig saaledes i sine Erindringer (S. 146):

»Saa snart det kgl. allernaadigste Reskript af 24. Febr. 1747 var mig tilkommet, saa' jeg strax, at der var intet andet ved at gøre, naar jeg vilde handle som en forstandig Mand og forekomme større Fortrød og Ulykke, end at pakke ind og være betænkt paa, jo før jo heller, at vandre. Blandt andre Ting, der saa godt som obligerede mig til at nedlægge mit Embede, var især dette: at da det tilkom mig paa mit Embeds Vegne at have Inspection over Stadens publike Skoler, og examinere Børnene i dem, hvilket jeg og hidindtil i 8 Aar havde gjort, saa ansaa jeg det

nu uanstændigt og mig dertil gjort unyttig, siden det var i Byen overalt bekendt, at en af mig selv oprettet Skole var bleven gjort suspekt for Kætteri og urigtig Lærdom, og at min egen Datter, 5 Aar gammel, som gik i samme Skole, derover efter kgl. Ordre var bleven examineret af tvende Theologer. Det blev vel bevisliggjort, at de mig, den Sag angaaende, tillagte Beskyldninger var urigtige og falske; men den mindste Del fik derom noget at vide, og man veed, hvordan det gaar i slige Tilfælde: Semper aliquid hæret*.

At Gerner ikke har tøvet med at sætte sin Beslutning i Værk, ses deraf, at der foreligger et allerede 12. Marts 1747 i Herrnhaag udfærdiget Kaldsbrev for ham, hvori følgende Alternativer stilles ham: enten med sit hidtilværende Embede at forbinde Overopsynet med den lutherske Afdeling af Brødremenigheden i de preussiske Lande og med Menighedens Missioner i de danske Kolonier (Grønland og Vestindien), eller, hvis dette ikke kunde tillades ham, at opgive sit Embede i København for udelukkende at vie sig til Brødremenighedens Tjeneste, med fremtidig Bolig i Berlin eller Halle.

Dette ret mærkelige Kaldsbrev, der giver et Indblik i de vidt spredte herrnhutiske Menigheders Styrelse, lyder som følger:

Hochwürdiger in Gott andächtiger und hochgelahrter
sonders hochzuehrender Herr Probst des Stifts Seeland
und des geistlichen Synodi Protonotarie.

Geliebter Bruder im Herren.

Allermassen bei den evangelischen Brüder Gemeinen, seitdem sich ein grosser Theil derselben zur ungeänderten A. C. gewendet, und an Orten und Enden, wo ihm seine eigene verbesserte Liturgie für sich zu haben entweder nicht erforderlich oder nicht thunlich ist, mit gewissen lediglich das innere Seelen Geschäfte concernirenden Reservatis von evangelisch luther: Geistlichen nach den ge-

wöhnlichen Orts Verfassungen bedienet wird, an andern privilegirten Orten aber, als in Jhro Königl: Majest: von Preussen gesamtten Landen, in der Wetterau, England und theils americanischen Plätzen, ihre eigene Kirchen Verfassung nach der in der A. C. nicht nur weisslich nachgelassenen, sondern auch in fast jedem evang: lutherischem Lande diversen, und entweder nach dem Genio der Nation und des status publici, qvo sensu man die sächsische, preussische und württembergische Kirche distingvirt, oder dem Spiritu generali gewisser Gemüther eingerichteten modo eingeführet, welches bey den mährischen Brüdern um so viel natureller, da sie in der Verkündigung des Evangelii ad gentes remotas einen besondern und von andern Christen so wohl ratione der Erziehung als Amts-führung ziemlich distincten Beruf haben, ein Tropus Lutheranns floriret, und man demselben gerne in derselben Religion die Vorsteher bestimmt, damit dieser pars dem Toti ja nicht entzogen, sondern theils in Tantum getreulich conservirt, theils, zumal wenn und wo die Causæ differentiæ cessiren, ins ganze ohne Aufsehen restituirt werden könne;

Als hat man hierzu sein Absehen auf Ew: Hochwürden gerichtet, um Sie nach unserer christlichen Freiheit zu einem Præposito unserer evangel: luther: Brüder Gemeinen in Jhro des Königs von Preussen Majestät gesamtten Landen zu vociren.

Solten Jhro Königl: Maj: von Dännemark Ihnen die Gnade wiederfahren lassen, welche erst im verwichenem Jahre Jhro Majest: der König von Preussen dem neu vocirten Præsidi Reformato unsers Synodi generalis, Herrn Christian Joh: Cochio, erwiesen, als welchen sie bey dessen würllichen Oberhoffprediger Reformirten Antistitial und Kirchen Raths Würde und Function zugleich mit conservirt, so wäre es uns nicht nur sehr angenehm, sondern wir würden auch solchenfals bey Jhro Königl: Maj: unterthänigst ansuchen zu erlauben, dass Sie sich der Curatel unserer Brüder unter denen Heiden, die sich in Jhro Kö-

nigl: Maj: entlegenen Colonien befinden, mit unterzögen. Solten aber Ew. Hochwürden mit königl. Genehmigung den gegenwärtigen Posten lieber resigniren, um diesem anderwärts wichtigen Geschäfte allein abzuwarten, so würde die Residenz zu Berlin oder Halle genommen werden, und dero Function auf obangefürthem Speciali, womit ein Votum Antistitiale auf dem jährlichen General Synodo unserer sämtlichen Brüder Kirchen verknüpft ist, beruhen bleiben.

Wolten Ew: Hochwürden nebst angebotenen Adjunctis in besonderm christlichen Respect unverhalten lassen, die wir Sie zu Fassung eines uns und ihnen seeligen Entschlusses dem Herrn, der uns erkaufet hat, herzlich und brüderlich seegen und alstets verharren

Ew. Hochwürden getreu ergebenste
im Namen des gesamten Mähr: Synodi dessen für jezo
hieselbst residirende Deputati

*Ludwig*¹⁾, vollmächtiger Syndicus.

*Johannes*²⁾, Coepiscopus Syndici adjunctus & Tropi Lutherani Administrator Generalis, für sich et nomine Polycarpi, Episcopi Fratrum in Silecia absentis.

Johannes, Ex-Episcopus Ord: Herrnhag. Martinus, Coepiscopus et Visitator in Brandenb: Landen. M: Friderich Christoph Steinhofner, Semin: A. C. d. z. Decanus. Johannes Toettschig aus Mähren, der mährischen Kirche Oeconomus in England. Ernst Schlicht, Pastor an der evang: Inthersch: Bretheren Chappel in London. J. Heinr. Timäus, Superint: Buxwill emeritus und Professor Aug: Conf: im Seminario. Friedrich Herr von Wattewille, Sen: Polit: Carl Heinrich von Peistel, Sen: Polit: Ernst von Gersdorf auf Trebus, Deputatus in Neusalze. Melchior Zeisberger aus Mähren, Ordinarius in Ober Schlesien. Abraham Jacob Kohn, Ew: luther: Prediger zu Tonnigal in Canada. Andreas Jäschke, Deputirter in der Wallachei, und bei den böhmischen National Brüdern in Berlin Aeltester.

In fidem Præmissorum

L. S.
F. F. M.³⁾

Jonas Paul Weiss, Diaconus General: Albert Anthon Vierorth, Schlossprediger in Marienborn und Archivarius. Paul Eugenius Layriz, Cancellarius. Ludwig Weiss, Tropi Reformati Protonotarie & Profess: Synodi Bernensis.

¹⁾ Zinzendorf. ²⁾ Johannes von Wattewille. ³⁾ Fratrum moravicum.

Idet Gerner indsendte en bekræftet Afskrift af foranstaaende Kaldsbrev, ledsagede han det med følgende Ansøgning til Kongen¹⁾:

Stormægtigste, allernaadigste Arve Konge og Herre!

Det er nu 8te Aar og derover, siden ieg til dette Embede af Deres Kongelig Majestet's høysalige Herr Fader blev kaldet. I dend Tiid har ieg foruden mine offentlige Embedsforretninger i Følge af en kongelig der om udgangen Forordning og privat andtaged mig dem, som har yttred sig med mere Begierlighed end andre for at blive frelste, og i det Øyemærcke self har anmeldt dem hos mig. — Jeg har anseet det saare nødvendig, for at forekomme, at icke een eller anden, som kunde mene det vel, skulle komme ind i et u-ordentlig Væsen, henfalde til Separation og saadant, hvorved vor lutherske evangeliske Kircke kunde fornærmes og beskiæmmes:

Intet Menniske paa Jorden er derved bleven fornærmed, ikke heller er ringeste U-orden deraf kommen, og ieg er forsikret, at de, som paa saadan Maade har haft Indgang og Adgang til mig i mit Huus, frem for mange andre, i deres Religion er velgrundede, i deres Levned u-straffelige, i Henseende til Kirckeskick og god Orden accurate og i Henseende til deres foresadte Øvrighed gandske underdanige og lydige. Det var Aarsag til at, da ieg for nogen Tid siden forstod, at adskilligt til min og deres Disadvantage var foredraget Deres Kongelig Majestet, ieg ved Supplique af 17de Januarii h: a: allerunderdanigst bad:

at min gandske Sag af en Commission maatte blive undersøgt og de tillige examinerede, som har haft Indgang til mig i mit Huus, da der kunde skiønnes paa, enten de vare sande Christne og ordentlige Mennisker, eller det var Phantaster, der var hengivne til Sectererie og vrang Meninger.

Men da det uden saadan Undersøgning dog behagede

¹⁾ Afskrift i Rigsarkivet, Indlæg til Sjæl. Tegn. 19. Maj 1747, Nr. 295.

Deres Kongelig Majestet af 24. Febr. allernaadigst at rescribere til mig: at ieg icke maae holde mig til Parthier, især herrenhutiske, icke fovere deres Plan og Bander, saa og icke samtycke deres Forsamlinger med mere, saa nægter ieg icke, at ieg joe derover blev heel altereret. Imidlertid forbyder dog dend dybe Veneration og Respect, som ieg i mit Hierte har for Deres Kongelig Majestets høye og hellige Person samt dyre Navn, som staar der under, mig at melde et Ord, som kunde være der imod.

Jeg har og for at vise allerunderdanigst Lydighed op-hæved strax alle Forsamlinger, som og mine Børn, efter Deres Kongelig Majestets allernaadigste Befaling, ja |: som ieg lættelig kand beviislig giøre |: førend samme tilkom, har været ferdig at reyse tilbage til deres Fædreland, som ieg og, effter det mig der om er foreviist, ikke kand formode andet, end at de mig nolenti volenti med første vorder fra Meenigheden tilskikkede¹).

Dette u-andseet nægter ieg aldeles ikke dend Inclination, ieg har til dette dyre Guds Folk, og dend Overbeviisning, ieg har om, at de icke allene ere troe Forvandre af den Augsburgiske Confession, men at de og iblant alle dem, som der til bekiender dem, er i Almindelighed de beste. Om ieg ville nægte dend Sandhed, ieg i dette Fald kiender, var ieg der udi ikke ærlig, ieg handlede imod min egen Samvittighed, hvortil ieg ikke har Tilladelse.

Vel er det mig ikke ubekient, hvorledes en og anden Theologus i Tyskland paa en ret bitter og hæsleg Maade har antasted og afmaled dem; men det gjør mig saa meget mindre irre, som ieg veed, at der endnu aldrig har været nogen ret nyttig og salig Sag, Anstalt og Forfatning, som det joe saa har gaaed med.

Det er endnu enhver i frisk Minde, hvad der er skeed med de saakaldede Pietister eller dend Hallische Oeconomie, saa længe dend var i Floer og Siælene til nogen

¹) Se Zinzendorfs ovf. S. 366 meddelte Brev til Bluhme.

Nytte og Velsignelse: Heele Academier, mangfoldige Doctores og Professores Theologiæ har eenstemmig i deres Skrifter declareret dem at være Kiættere, og deres Lærdom ikke at være overensstemmende med dend Augsburgiske Confession, der er og over 100 kongelige og fyrstelige Forordninger udkomne imod dem; og som enhver nu bag effter seer og siger, at det altsammen var kun Misgreb og Irringer, saa tvifler ieg intet paa, at joe Herren i sin Tiid, end og i disse Lande, skal føre denne ordentlige Broder-Kircke, som ieg veed vist er bygt paa en u-bevægelig fast Grund, saaledes til Lyset, og lade dend blive legitimeret, som i eendeel andre protestantiske Riger og Lande allerede er skeed. Jeg veed derfor icke, hvorledes dend Forargelse hos dem, som icke ret kiender dem, bedre kand borttages, end om enten udi Deres Kongelig Majestets Lande en general Undersøgning over dem blev anstilled |: da de, som længe har beklaget, at de ikke har kundet blive hørt, een-gang kunde høres ; og der effter pro eller contra decideret; eller og at een Mand som ieg, der ikke nægter, ja ikke har Tilladelse at nægte dend Inclination og Kierlighed, ieg har til dem, samt dend Overbeviisning, ieg har om, at de udgjør dend beste Part af, ja er en Velsignelse for dend heele evangeliske Kirke, for Freed Skyld blev skaffet af Veyen.

Skulle det første naae en lykkelig Udgang, saa ville ieg allerunderdanigst udbede mig af Deres Kongelig Majestet, at dette mig effter hosfølgende Gienpart opdragne Embede iblant Brødrene, effter andre Theologorum Exempel, med dette mit nu havende Embede maatte conbineres, og saaledes dette dend lutherske evangeliske Kirckes ædle Glenodie kiendes og conserveres; Men var det sidste fornøden, er ieg og der til villig, og gjør der udi ikke andet, end hvad min dyre Forløser og Forgiængere Jesus Christus, Gregorius Nazianzenus, Spener og andre christelige Theologi tilforn har gjort, naar mand i et Sted eller Land med deres Person og Embede heller har villed være forskaaned.

Skulle det allernaadigst behage Deres Kongelige Majestet at lade min Dimission paafølge, er dette min allerunderdanigste og sidste Bøn af Deres Kongelig Majestet, at ieg i mit Embede i Freed maatte forblive indtil 11te Junii førstkommende, siden ieg dog icke for dend Tiid kand faae mine vidtløfftige Regnskaber i Rigtighed, da mig henved 60000 Rd^r af adskillige Slags publique Penge er betroed, som ieg til min Successor skal giøre rigtig Regnskab for.

For Resten kand ieg, som dend, der ikke er utaknemmelig for det Gode, mig og mine Forfædre, ved at forestaae vigtige Bestillinger i Deres Majestets Riger og Lande, i mange Aar har nydet, ihvor ieg i Verden skal opholde mig, icke andet end elske mit Fædrene-Land, som ieg og, effter min ringe Naades Grad, altid skal bede godt for Deres Kongelig Majestet og Deres Majestets høj-kongelige Huus og i mit Hierte velsigne dem.

Jeg forbliver i allerdybeste Underdanighed

Deres Kongelig Majestets

Kiøbenhavn

d. 15de Aprilis A^o 1747.

allerunderdanigste ringe Undersaatt

Henric Gerner.

Samtidig med dette Brev sendte Gerner til Overhofmarskal A. G. Moltke en Fremstilling af, hvad der var forefaldet mellem ham og Hersleb, idet han udtalte Ønsket om, at den maatte blive bekendt for Efterverdenen. Hvad Brug Moltke har gjort af denne Henvendelse, er os ikke bekendt, i alt Fald udrettede han intet ved de Forestillinger, han mulig har gjort. Ligesaa liden Frugt bar en Skrivelse, Gerner 29. April tilstillede Holstein. Da Gerners Andragende til Kongen endelig kom for i Conseillet, faldt der følgende Resolution¹⁾:

Det første kand ej bevilges, derfor tilladis H. Gerner at tage sin Dimission paa den begiærte Maade.

Cons. paa Fr.berg d. 12. May 1747.

¹⁾ Paategnet Gerners ovenanførte Andragende med Holsteins Haand.

I Henhold hertil udgik der nogle Dage derefter følgende kongl. Reskript:

Til Stiftsprovst H. Henric Gerner.

F. 5^{tus}. V. N. T. Det er bleven Os af din til Os indgivne allerunderdanigste Memorial af den 15. Aprilis nest afvigte foredraget, at du i de 8te Aar, du har betient det Embede, hvorudi du staar, haver i Følge en af Vores elskelig kiere H. Fader, salig og høilovlig Ihukommelse, allernaadigst udgiven Forordning, foruden de offentlige Embedesforretninger ogsaa privat antaget dig dem, som har ytret sig med mere Begierlighed end andre for at blive frelste og i den Henseende har meldt sig hos dig, men at du, saa snart du hafde erholdt Vores allernaadigste Befaling af den 24. Februarii h. a., at du ikke maatte holde dig til Partier, især herrnhutiske, ei heller fovere deres Plan og Bander, saa óg ikke samtykke deres Forsamlinger med videre, har med allerunderdanigst Lydighed til denne Vores allernaadigste Befaling ophævet alle Forsamlinger, saavelsom og ladet dine Børn hiemkalde til deres Fædreneland, da du ellers ikke negter, at du jo i din Samvittighed er overbevist, at de af den saakaldede Brødremenighed er troe Forvandre af den Augsborgiske Confession, og derfor ikke negter, at du haver Inclination og Kierlighed til disse Folk, hvorfor du til Os allerunderdanigst har indstilt, om vi enten allernaadigst ville lade anstille en general Undersøgning om denne Brødre-Menighed, at de engang kunde blive hørt, og Sagen derefter decideres, eller om du, som finder dig overbevist, at de Folk udgjør den beste Part af den hele evangeliske Kirke, skulle for Freds Skyld skaffes af Veien, da du, i Fald den i saa Maader allerunderdanigst foreslagne Undersøgning [kom] til et lykkeligt Udfald, haver begiert, at det dig under den 12. Martii a. c. fra Herrnhaag opdragne Embede, nemlig at være Præpositus ved den evangeliske lutherske Brødremenighed i Preussen, maatte combineres med dit nu ha-

vende Embede, eller og om Vores allernaadigste Tilladelse ei dertil var at erholde, men at du skulle dimiteres, det da maatte være dig allernaadigst tilladt at forblive i dit havende Embede indtil den 11. Junii førstkommende, siden du ikke før den Tid kand faa dine vidtløftige Regnskaber i Rigtighed, som concernerer en Capital af henved 60000 Rdr. publique Penge, som dig har været betroet, og hvorfor det tilkommer dig at gjøre Regnskab til din Successor.

Thi give Vi dig hermed til Svar, at da den første Post i denne din allerunderdanigst giorte Ansøgning ikke kand bevilges; saa have Vi derimod allernaadigst tilladt, at du, paa det du for de under din Administration værende publique Penge kand aflegge rigtig Regnskab, maa i Fred forblive ved Embedet til den 11te Junii førstkommende og siden derfra dimiteres. Derefter du dig allerunderdanigst kand vide at rette. Befalendes etc.

Friderichsberg Slot den 19. Maji 1747.

Man kan efter den Stemning, som Hersleb havde oparbejdet mod Gerner, vel ikke undre sig over, at den første og vigtigste Del af dennes Andragende blev afvist, skønt han kunde henvide til, at man i Preussen indtog en langt mere frisindet Holdning overfor Brødreemighedens reformerte eller unionistiske Afdeling. Det eneste Lyspunkt for Gerner var, at Herslebs heftige Angreb paa den lille Pige-skole i Schiøtts Hus ved Wøldike's og Rhon's Prøvelse viste sig ubeføjet, som det meddeltes Hersleb i følgende Reskript:

Til Biskop Mag: Peder Hersleb.

F. 5tes. V. S. B. T. Da vi under 24 Februarii nest afvigte have ladet dig allernaadigst bekiendtgjøre, at Vi allernaadigst have funden for got at anbefale Os elskelige Doctor Marcus Wøldike etc. og H. Anthon Christoph Rhone etc. at undersøge Beskaffenheden med den af Os elskelig H. Henrich Gerner etc. og Capellanen ved forskrevne Menig-

hed H. Præben Schytte i bemelte H. Schyttes Hus indrettede Skole for Pigebørn, og til den Ende beordret dem at examinere baade Læreren og Børnene med videre, som Vi paa samme Tiid have givet dig at fornemme af Vores herudinden saavel til fornevnte Doctor Wøldicke og Consistorial-Raad Rhone som til Provst Gerner ergangne aller-naadigste Befalinger; og merbemelte Doctor Wøldicke samt Consistorial Raad Rhone nu til Os have indgivet denne aller-underdanigste Relation, at en Pottekræmer ved Navn Møller havde leiet et Kammer til 2de sine Pige-Børn, til dem antaget en Pige navnlig Dorthe Hans Datter (født i Fyn, men som længe har tient i vor Kiøbsted Colding) for at have Tilsyn med dennem, og at andre Forældre, som havde Pigebørn, ligeledes havde begiert at have deres Børn hos dem, hvorefter Capellanen, fornevnte H. Præben Schytte, havde tilbudet dem at maatte være tilsammen i hans Huus og siden bevilget, at de og maatte blive i hans Huus om Natten over, da Antallet af disse Skolebørn har forøget sig til 13; fra hvilken Tid af en Enke navnlig Anna Catharina, afgangne Hans Høyers, efter Børnenes Forældres Begiering har havt Inspection over dem, men at og Provsten ofte har besøgt dem, seet, hvad der blev forrettet, og selv har en Dotter blant disse Børn, ligesaa vel som Capellanen et Pigebarn. At Børnene efter Forældrenes Begiering nu spise tilsammen og derfor endnu en Tienestepige at være antaget til deres Opvartning. At ellers Aarsagen til ald denne Indretning af bemelte Enke Anna Høyers foregives at være denne, at der kunde være desmere Tilsyn med Børnene, at de intet ont skulle faa at see og høre, men desbedre opdrages. Dernest fornevnte Doctor Wøldicke og Consistorial Raad Rhone berette, at de have examineret de 13 Pigebørn og befunden deres Kundskab at være endnu saare liden, saa at den svarer nogenledes til deres Alder, da de er saa unge, at den mindste er ikkun 4 og den eldste 9 Aar gamle; at de undervises af bemelte Anna Høyers og Dorthe Hans Datter foruden i at sye, strikke

og spinde saa og ellers udi Abecedet og Lutheri liden Catechismo, og ingen af dem at være kommen videre, at de mindste kunde neppe læse Fader Vor, og de eldste at kunne Lutheri liden Catechismum uden ad og nogenledes giøre Rede for et eller andet Spørsmaal, som kand giøres og besvares af Catechismi egne Ord; saa at de ikke have fundet i denne Skole at skulle passere noget secterisk og imod den Augsburgske Confession stridende, skjønt Enken Anna Høyers vel tilstod at have talt med nogle faa Personer af den Herrnhutiske Menighed, som havde opholdt sig i Kiøbenhavn, og at hun syntes, at deres Lærdom, saavit hun havde hørt af dem, kom overeens med Vor Frelseres Lærdom i det ny Testamente, saa hun hafde dem ret kier; ved hvilken gode Tanke om Herrnhuternes Lærdom vel maatte synes at være nogen Farlighed i Fremtiden, naar Børnene voxte og toge til i Forstand, med mindre hun selv imidlertid kom i bedre Kundskab, hvorudi de toge feil, hvorfor, i Fald denne Indretning blev i Stand, den maatte forebygges ved fornøden Tilsyn, men at denne Anna Høyers dog negtede at staa i saadan Samfund med Herrnhuterne, at hun skulle have overgivet sig til at være samme Menigheders Anordninger lydige, saa og at denne Skole-Anstalt havde nogen Forbindelse med Grev Zinzendorphs Forevidende, Raad eller Direction, men alene at være indrettet efter egen gode Tykke og Mening, og at hun, fornevnte Anne Cathrine Høyers med Dorthe Hans Datter søgte begge Prædiken og Altergang i St. Petri tyske Kirke, men Tienestepigen i Vor Frue Kirke, og endelig at foruden Biblen og den almindelige Kirke-Psalmebog blev i denne Skole brugt 2de ny Psalmebøger, den ene kaldet Nogle Psalmer til gudelig Opbyggelse, den anden en liden Samling af adskillige Vers og Sange til Opmuntring og Opbyggelse, udi hvilke Bøger findes vel endeel Psalmer, som er oversatte paa Dansk ud af den herrnhutske Psalmebog, men at derudi formodentlig ei findes noget directe stridende imod Vor Kirkes symboliske Bøger, da de findes

trykte i Kjøbenhavn med Facultatis Theologicæ Censur og Approbation. Thi give Vi dig herpaa tilkiende, at Vi paa saadan fornevnte Doctor Wøldickes og Consistorial Raad Rhones allerunderdanigst givne Relation og Beretning ville allernaadigst bevilge og tillade, at denne Skole kand vedblive, men at Præsterne ved Vor Frue Menighed i bemelte Kiøbenhavn skal have Indseende med, at i Fremtiden ei noget secterisk deri læses og foretages. Derefter du dig allerunderdanigst kan vide at rette.

Befalendes dig Gud. Skrevet etc.

Friderichsberg Slot den 19. Maji 1747.

Det har vistnok været et mindre behageligt Hverv for Hersleb at underrette Gerner om, at to saa upartiske og kyndige Mænd som Wøldike og Rhon ikke havde fundet noget at indvende mod den lille Skole, der havde afgivet Grundlaget for Biskoppens heftige Angreb. Men følgende Brev¹⁾ tyder dog ikke paa, at man var til Sinds at behandle den snart bortdragende Stiftsprovst paa en mere hensynsfuld Maade.

Til Biskop Magr Peder Hersleb.

Høyædle og høyærværdige H^r Biskop!

Under den 19de Maji nest afviget har Hans Kongelig Maj^t. ladet communicere Deres Høyærværdighed een Gienpart af det kongelig allernaadigste Rescript, som under samme Dato er expederet til Stiftsprovst H^r Henrich Gerner, i Anledning af hans den 15de Aprilis a: h: allerunderdanigst giorte Forespørgelse, om det ham af den saakaldede Brødre Meenighed opdragne Embede som Præpositus ved den evangeliske lutherske Meenighed i Preussen maatte combineres med hans her havende Stiftsprovste og Sognepræstes Embede, ved hvilken kongelig allernaadigste Befaling hannem iblant andet er bleven tilkiendegivet, at hand

¹⁾ Oversekretærens Brevbog 1747, Nr. 121.

kunde forblive ved samme sit Embede til den 11te Junii førstkommende, og som den Tiid inden nogle faae Dage expirerer, saa maa jeg tjenstlig anmode Deres Høyærværdighed, at De ville betyde Stifts-Provst Gerner, at det ingenlunde maa være hannem tilladt hereffter enten nogen af Dagene i denne Uge eller paa førstkommende Søndag, som er den sidste Dag af den ham allernaadigst bevilgede Tiid, at betræde Prædikestoelen for at prædike eller mere at forrette andre hans hidindtil hafte Embede vedkommende Ministerialia, hvorom Deres Høyærværdighed ved første Underskrivelse kand vente Hans Majestets egen allernaadigste Ordre. Jeg forbliver med megen Estime etc.

Canceliet den 6te Junii Anno 1747.

J. L. Holstein.

Om den her bebudede kongelige Ordre virkelig er udstedt, maa staa hen. Jeg er nærmest tilbøjelig til at antage, at Frederik V., der 23. April havde været Gerners Tilhører i Frue Kirke¹⁾, har været uvillig til at give ham dette Spark til Afsked, ikke blot fordi Ordren forgæves er søgt i Regeringens Kopibøger, men ogsaa fordi Gerner selv fortæller: »Da visse Personer, som ikke vare mig gunstige, vare for, at jeg, førend jeg rejste ud af Landet, paa Fundament af en kgl. Forordning, dat. 29. Jan. 1745, skulde miste alt det, jeg ejede, som dog ikke var af stor Betydenhed, saa befol Hans Majestæt af egen Drift allernaadigst, at jeg intet skulde miste, men at jeg endog uden den sædvanlige Afgift af Sjette- og Tiendepenge, skulde beholde den liden Del, jeg ejede, ubeskaaret²⁾».

Paa 2. Søndag efter Trinitatis (11. Juni 1747) holdt Gerner sin Afskedsprædiken for en saare talrig Forsamling i Frue Kirke. »Kvinder og Syndere i Mængde henflød i Taarer«, siger en velvillig Tilhører³⁾. Prædiken, der

¹⁾ Kh. Sml. 4. V, 597, Not. 1.

²⁾ Gerner, Mærkværdigheder, S. 147.

³⁾ Kh. Saml. 4. V, 597.

knytter sig til Evangeliet om den store Nadvere, er senere udgivet af Forfatteren baade paa Dansk og Tydsk¹⁾. I Indledningen over Ordet (Aab. 3, 20): »Se, jeg staar for Døren og banker« (o. s. v.), fremsætter Forf. en af Herrnhuternes Yndlingssætninger: »Mange tænker, at til at blive salig udfordres noget højt og stort, noget tungt og besværligt, noget som de med egen Formue og Kraft skal bringe tilveje. Men det er ikke saa. Dersom noget saadant blev fordret af dem, og de af Nød bleve tilbage, og kunde ikke komme afsted dermed, saa havde de noget at undskylde dem med; men nu fordres intet saadant af dem, men det kommer blot an paa, at vi hører Guds Søns Røst, at vi i Sandhed antager og troer det Evangelium, som bliver os forkyndt om Naade og Syndernes Forladelse i hans Navn og i hans Blod. Deri bestaaer hele Sagen, dermed følger strax Liv og Salighed. De Døde, hedder det, skulle høre Guds Søns Røst, og de, som den høre, skulle leve (Joh: 5, 21).

For øvrigt er det en meget kraftig Vækkelsesprædiken, saa man ikke kan tvivle om, hvad en Tilhører skriver, at det store Auditorium hørte Gerner med aabne Munde og Øren. Mod Slutningen taler han en Del om sit eget Forhold til sin Menighed, idet han bl. a. siger — og vi kan næppe tvivle om Vidnesbyrdets Paalidelighed:

»Hvad mit Levned og min blandt Eder førte Vandel er angaaende, da vil jeg derom intet melde uden dette eneste: I vide selv, hvorledes vi har været iblant eder. Dette mit Samvittigheds Vidnesbyrd har jeg og beholder, hvor jeg i Verden kommer hen, at jeg i Fred og Forligelighed (saavidt det har staaet til mig), ja i Sagtmodighed og Kærlighed, har søgt at omgaas med alle Mennesker, og har jeg ikke altid, som jeg har ønsket, kunnet være alle til Fordel og Nytte, saa har jeg dog med

¹⁾ Paa Dansk i Gerners Mærkværdigheder, S. 252 ff.; paa Tydsk i hans Kasual-Predigten I.

al Flid vogtet mig forat gøre noget Menneske Skade og Fortred.*

•Fordeel og egen Interesse har jeg og i dette mit Embede ikke set paa eller søgt, da jeg vist veed, at jeg aldrig af noget Menneske, han maa have været rig eller fattig, har fordret eller prætenderet noget som en Ret. Men hvad enhver godvillig har givet, det har jeg taget imod, anvendt til min Nødtørft og takket for, som jeg og nu tilsidst ærbødig takker for al den mig i saa Fald beviste Godhed og Kærlighed; da de derimod, som har været fattige og har intet havt at give, har derfor af mig ikke været ringere agtede, men jeg har været lige saa villig med mit Embede at tjene de sidste som de første*¹⁾.

Gerners Virksomhed som Præst i Kjøbenhavn var nu til Ende, men endnu stod tilbage Opgørelsen af Regnskabet over de store offentlige Midler, han havde haft under Hænder. Da hans Eftermand ikke var udnævnt, henvendte han sig til Kongen om Beskikkelse af to af ham navngivne Mænd til at modtage Regnskabet, hvorpaa fulgte følgende kgl. Reskript:

Til Professor Johan Christian Kall og Raadmand Hans Nicolaj Nissen.

F. 5tes. V. N. T. Saasom forige Stiftsprovst og Sognepræst for Vor Frue Menighed udi Vores kongelig Residentz Stad Kiøbenhavn Os elskelig H. Henrich Gerner udi Skrivelse af den 22. Junii nest afvigt til Vores Geheime-Conferentz Raad, Geheime Raad i Vores Geheime Conseil og Ober Secreterer i Vores Danske Cancellie Os elskelig H. Johan Ludvig Holstein, Herre til Grevedømmet Ledreborg, Ridder etc. haver indberettet, at han nu ikke allene har taget Afsked fra Menigheden, men endog bragt sine Regnskaber i Rigtighed, saa at intet opholder hans Reise herfra, uden alene at han i Mangel af en Successor og hans

¹⁾ Gerner, Mærkværd., S. 271 f.

Nærværelse ei kand overlevere sine Regnskaber, hvorfors han haver begiert, at det maa tillades ham, forberørte sine Regnskaber imod en interimis Quitering til eder at overlevere. Da siden han beretter, at I efter den imellem eder og ham passerede Samtale dertil findes villige, saa give Vi eder hermed tilkiende, at Vi efter saadan H. Henrich Gerners allerunderdanigste giorte Ansøgning og Begiering allernaadigst have bevilget, at hand til eder imod eders Interimsquitering maa overlevere sine Regnskaber, da I ved denne Overlevering haver at paasee, at han udi alt præsterer vedbørlig Rede og Rigtighed. Dermed etc.

Christiansborg Slot den 30. Junii 1747.

Da denne Sag var bragt i Rigtighed, tog Gerner 19. Juli Afsked med »Brødrene« ved et »Kærlighedsmaaltid«, han gav dem¹⁾. Om sin sidste Dag i København har han selv fortalt: »Saa rejste jeg, forsynet med kongeligt Pas, ganske fornøyet med min Familie fra København den 22. Juli, efter at jeg samme Dag havde staaet Fadder til Hr. Christian Leths, Sognepræst til Trinitatis Menighed og Professor Theologiæ extraordinarius, hans Barn, og med samme Mand, som min fortroligste og bedste Ven i Verden, havde taget en meget øm og følbar Afsked, siden vi vel vidste, at vi i dette Liv ikke mere kom tilsammen eller fik at se hverandre, da og mangfoldige Mennesker, som vare overbeviste om, at jeg i Alt havde opført mig ikke alene som en god luthersk-evangelisk Lærer, men endog som en ærlig Mand, ledsagede mig paa Vejen med deres Kærlighed og Velsignelsers Ønske«²⁾.

Rejsen foregik med Skipper Graa til Lübeck under Ledsagelse af »Broder« Hans Petsch, en Nordmand fra Bergen, der var ordineret til Præst i Neu-Saltz i Schlesien³⁾, hvor Gerner selv senere fandt sin Virksomhed.

(Sluttes).

¹⁾ Kh. Sml. 4. V, 597, Not. 1.

²⁾ Gerner, Mærkværd. S. 148.

³⁾ Kh. Sml. 4. V, 597 Not. Kirkelig Kalender for Norge 1876, S. 185.

Smaastykker.

X.

En teologisk-polemisk Disputats fra Halle mod Holberg (1752).

Ved Biblioteksassistent *R. Paulli*.

Det er bekendt nok, med hvilken Forsigtighed Holberg næsten altid udtaler sig om religiøse Materier, og der kunde nævnes talrige Eksempler derpaa. Grunden hertil maa sikkert søges i det Pres, som Gejstligheden lagde paa Ytringsfriheden om slige Spørgsmaal, og Holberg havde ogsaa selv flere Gange mærket Misfornøjelse blandt Teologerne paa Grund af sine i Datidens Øjne noget for frisindede Anskuelser. Saaledes vilde Hofpræsterne Bluhme og Pontoppidan have »Niels Klim« forbudt paa Grund af de deri indeholdte fritænkeriske Anskuelser¹⁾, og Professor Wøldike og nogle andre Teologer raadede Holberg fra at skrive sin Kirkehistorie, da de drog hans Ortodoksi i Tvivl²⁾. I Virkeligheden var det, der behøvedes for at støde Gejstligheden, kun saare lidt, maalt med Nutidens Maalestok, og i Betragtning heraf vil man indrømme, at Holberg har haft god Grund til at være forsigtig i sine Udtalelser om Religionssager, men Resultatet af hans Forsigtighed er blevet, at det ofte er svært for os at faa et klart Indtryk af hans personlige Standpunkt; hans Samtid har aabenbart ogsaa været noget desorienteret, og vi skal her fremdrage

¹⁾ A. E. Boye: *Høbergiana*. I. 1832, pag. 221 og de der anf. St. samt (Norsk) Hist. Tidsskr. 3. R. I. 1890, pag. 500, H. Gram: Breve. 1907, pag. 207. Kirkehist. Saml. nærv. Bd. pag. 374.

²⁾ [C. C. Gjörwell:] *Bref om blandade Ämnen*. Sth. 1754, pag. 45, E. C. Werlauff: *Høbergiana*. 1855, pag. 112.

et Tilfælde, hvor hans uklare Stilling paa et enkelt Punkt bragte ham mellem dobbelt Ild.

Holberg beskæftiger sig flere Steder i sine Epistler med Spørgsmaalene om Guds Forudvidenhed og Forudbestemmelse (Præsciens- og Prædestinationslæren), saaledes i Epistlerne 26, 28, 35, 37, 77, 178, 206 og 414¹⁾. Af disse gav de tre førstnævnte Anledning til Angreb paa Holberg fra forskellige Sider.

Fra den ene Side blev han nemlig, som han selv fortæller i Epistel 414, angrebet af »tvende Personer udi den her værende *Reformerede Meenighed*« i Anledning af sine Udtalelser i Epistel 35 imod Prædestinationen²⁾. Holberg finder det uberettiget, at de Reformerte angriber ham, »der ved alle Lejligheder med saadan *Moderation* havde talet om deres *Religion*; og der tilligemed kunde vises, at Mangel paa Forstaaelse af det, som jeg haver skrevet, hos dem havde foraarsaget en blind Allarm.«

Fra den anden Side blev Holberg beskyldt for at forkaste Præscienslæren i en Disputats fra Halle 1752, hvis Titel er:

Dissertatio philosophica inavgvralis, sistens praescientiae Dei demonstrationem, atqve a perill. L. B. de Hollberg obiectionibus vindicias. Qvam . . . praeside . . . Ioanne Friderico Stiebritzio . . . pro summis in philosophia honoribus rite obtinendis d. XI. Octobr. a. MDCCLII. . . examini subicit Ioannes Christophorus Thenn . . . Halae Magdeburgicae.

Denne Disputats findes hverken paa Det kgl. Bibliotek eller paa Universitetsbiblioteket i København³⁾; tidligere

¹⁾ Om Holbergs Stilling hertil i Kirkehistorien se: R. Nielsen: Om Holbergs Kirkehistorie og Theologie. 1867, pag. 27.

²⁾ Om det ene af disse Stridsskrifter se: Holbergs Epistler ved Chr. Bruun. I. 1865, pag. 385, sml. L. A. de la Beaumelle: La Spectatrice danoise. I. 1749, pag. 418. Det andet af Holberg nævnte, polemiske Skrift kendes derimod ikke.

³⁾ Derimod findes et Eksempplar i Sjællands Stiftsbibliotek, se: H. Bertelsen: Fortegnelse over Sjællands Stifts Bogsamling. 1866, pag. 339.

Holbergforskere har øjensynlig heller ikke haft førstehaands Kendskab til den. I Fortalen til Holbergiana (1755)¹⁾ skriver Wille Høyberg, under Omtalen af Holbergs Maadehold som Polemiker, følgende: »Desuden seer man, med hvilken Taugshed og ædelmodigt Sind han har forbigaaet at besvare de Indvendinger, som en vis Hallensisk Magister, navnlig *Thenn*, under Hr. *Stiebritzii præsidio* udi en offentlig Disputats i Aaret 1752 har gjort imod ham, i Anledning af en Theologisk Setning, betreffende Guds Forudvidenhed, og anført i hans Moralske Skrifter.« De sidste Liniers ubestemte Udtryk viser tydeligt, at Høyberg ikke har gjort sig bekendt med Disputatsen, men kun set Tittlen. N. M. Petersen, der kun kender den fra Høybergs Citat, har misforstaaet dette og henført det under »Moralske Tanker«²⁾.

At Disputatsens Forfatter er Respondens og ikke Præses, hvad der jo ellers var det almindeligste, ses af, at der bag i Bogen efter selve Afhandlingen findes trykt et Stykke undertegnet Præses med Overskrift: *Praenobilissimo . . . candidato, dissertationis hvivs auctori . . .*, ligesom det ogsaa er Respondens, der har undertegnet *Dedicatio*³⁾.

Afhandlingen bestaar af 108 Paragraffer: Indledning (§ 1—2), Sectio I thetica (§ 3—65), Sectio II antithetica (§ 66—108). I § 1 meddeler Forfatteren, at han vælger Holberg som Repræsentant for den nyere Tids Fornægttere af Præscienslæren: »Vi var saa heldige at støde paa den meget berømte Friherre af Holbergs filosofiske Breve,

¹⁾ Blad k 5.

²⁾ Bidrag til den danske Litteraturs Historie. 2. Udg. IV. 1871, pag. 522.

³⁾ Mærkværdigt nok er Præses betragtet som Forfatter af en samtidig Recensent (*Vollständige Nachrichten von . . . academischen Schriften*. Lpz. 1753, pag. 323); Anmeldelsen er meget udførlig og giver Forf. Ret i eet og alt. Andre Anmeldelser har jeg ikke fundet; en kort Omtale findes i: *Freye Urtheile und Nachrichten zum Aufnehmen der Wissenschaften und Historie überhaupt*. IX. Hamb. 1752, pag. 680.

som han for faa Aar siden har offentliggjort, idet han vilde sætte denne Strid i Gang igen og nedbryde og benægte denne Sandhed med forskellige Beviser, som har et vist Skin for sig. Han forsøgte at bevise Sagen ved Samtaler, der føres mellem en Opponent og en Respondent; dog gaar dér den ud af Kampen som den overlegne, der mente at have faaet overdraget Fornægterens Rolle. Derfor maa det være os tilladt lidt nærmere at betragte de Argumenter, der fremføres mod denne Lære, som er af saa stor Betydning, og at undersøge, hvor stor Beviskraft de har over for det, de burde bevise«. Forfatteren sigter her til Epistlerne 26 og 28, i hvilke Holberg har sat Præsciensproblemet under Debat paa en Maade, han ofte har benyttet, nemlig i en Slags Dialogform. Holberg fortæller, at han har været i Selskab med en vis C. K.¹⁾, som angreb Læren om Guds Forudvidenhed, medens han selv forsvarede den. Holbergs Forsvar synes noget tamt og Disputatsens Forfatter har, som det fremgaar af det ovenfor citerede, ikke engang anset det for alvorligt ment²⁾.

Hele Sectio I behandler Spørgsmaalet i al Almindelighed og angaar slet ikke Holberg. Først i Sectio II antithetica eller polemica begynder Angrebet. I § 67 overvejer Forfatteren, om man skulde beskæftige sig med alle de Argumenter mod Præscienslæren, der i Tidernes Løb er blevet fremført; men da dette dels er tilstrækkelig bekendt (thi hvem kender ikke Navne som Epicur, Carneades, Cicero, Socinianerne, Arminianerne eller Bayle?) og dels ikke henhører til den foreliggende Plan, vil vi lade dette Arbejde fare, idet vi kun vil vælge Holberg, denne meget berømte Mand, der har gjort sig udødelig fortjent af Videnskaberne, i Særdeleshed de elegantere, og idet vi vil adsplitte hans Indvendinger imod denne fremragende Doktrin.

¹⁾ Nævnes ogsaa i Ep. 287.

²⁾ Saaledes skriver Suhm ogsaa i sine »Blandede Tanker« (Saml. Skrifter. IV. 1789, pag. 83): »Holberg vil i sine Epistler sætte Grændser for Guds Alvidenhed; en Orm Grændser for Gud.«

Men vi angriber Holberg særlig, ikke fordi vi ledes af et trøttekært Sind, eller fordi vi attraaer at opnaa en vis lille Berømmelse af at kæmpe med denne meget berømte Mand: men fordi han er den seneste Skribent, som har givet sig til at bestride dette Dogme, og fordi han har fremstillet sine Indvendinger i en ny Skikkelse, hvor almindelige de end ofte er, og har fundet mange, der billiger hans Mening paa Grund af hans Navnkundighed. Imidlertid har den saare begavede Mand udviklet sin Anskuelse i sine, som han kalder dem, filosofiske Epistler, som foreligger hos os i tysk Oversættelse, og af disse er det Ep. 26 pag. 161 ff., Ep. 28 pag. 172 ff. og Ep. 35 pag. 222 ff., som vi nu vil gøre til Genstand for vor Undersøgelse.* At Epistel 35 tages med her, synes mærkeligt, thi den handler ikke om Præscienslæren, men om den calvinistiske Prædestinationslære. Hermed hænger det sammen, at Magister Thenn i det hele taget ikke følger Holbergs Tekst. Han deler Argumenterne mod Præscientia Dei i to Grupper: de, der slutter ud fra Sagens Natur (§ 68—74), og de, der slutter ud fra Guds Natur (§ 75—108). Han anfører ingen direkte Citater fra Holberg, saa det er ofte vanskeligt at genkende Epistlernes Replikker i de korte sammentrængte Sætninger, hvori han gengiver dem. Særligt gør dette sig gældende ved hans Imødegaaelse af den første Gruppe Argumenter. Disse har han rent skolastisk sammenstillet til en Syllogisme, og for at faa denne i Stand, har han maattet omdanne Holbergs Ord, eller rettere helt erstatte dem med sine egne.

Gennemgaaende er Thenn temmelig heftig i sin Politik, men undlader dog ikke ret hyppigt at bøde herpaa ved at knytte en Række smigrende Adjektiver til Holbergs Navn, saasom: perillustris, celeberrimus, acutissimus, generosissimus, litteratissimus, ingeniosissimus &c. — Den nærmere Detailler af Bevisførelsen i en saadan dogmatisk Strid kan ikke gøre Krav paa Interesse nutildags; dertil er de, som Datidens teologiske Polemik i det hele taget, altfor spids-

findige. Men det er interessant at se, at det samtidige Tyskland har studeret Holberg saa grundigt, at man endogsaa har systematiseret Udtalelser i enkelte af hans Epistler og gjort dem til Emne for en Disputats. Vi har atter her et Bevis paa, hvilken betydelig Rolle Holberg spillede for den videnskabelige Verden ogsaa uden for Danmarks Grænser.

XI.

En Katekisation Aar 1799.

Ved *Henrik Pedersen.*

Under den bitre Strid mellem Skoleholder Grundtvig og Dragørs Beboere (se herom Kirkehist. Saml. 5. Række V, 812 ff.) optraadte Sognepræsten Provst Endorph i St. Magleby gentagne Gange som Mægler mellem de stridende Parter, men uden synderligt Held.

Dragørboerne anmodede under disse Forhold Provsten om at gaa ud til Dragør en Gang om Ugen og undervise Børnene i Religion for at bøde noget paa Grundtvigs Efterladenhed, hvad han ogsaa gjorde.

Mellem Papirerne angaaende denne Sag findes der (i Sjæll. St. Landsarkiv) et Bilag indeholdende en »Afhandling«, som Provsten kalder det, over en Katekisation, som han holdt Fredag den 26. April 1799, og han forsikrer heri, at »Svarene, som Børnene gaf mig, ere ord for ord antegnede ved mine Spørgsmaale, og viiser, at de virkelig forstaaer, hvad de læser.«

Da saadanne originale Vidnesbyrd om den kateketiske Undervisningsmetode vistnok er ret sjældne, skal Provst Endorphs Optegnelse anføres her.

»Fredagen den 26 April blev holdet catechisation i Dragøe Skoole over dend lære om Guds Forsyn og de skabte Tings Opholdelse.

Spørsmaalene.

1. Hvem er dend, der opholder alle skabte Ting?

2. Hvorved opholder hand alle skabte Ting?

3. Hvoe har indført dend orden i naturen, vi seer for vore øyne?

4. Naar indførte Gud dend orden i naturen?

5. Hvad er det vi kalder Tiden?

6. Er dend orden i naturen, vi har talt om høynødvendig?

7. hvorfor?

8. har vi noget Sprog i dend hellige Skrift, der bekræfter denne Sandhed, at Gud bevarer dend orden i naturen, hand har indført?

9. hvoe har talt disse ord og giordt dette Løfte?

10. har vi noget Sprog i dend hellige Skrift, der bekræfter dend Sandhed, at Gud opholder alle skabte Ting?

11. hvad lærer nu dend Sandhed os, at Gud opholder alle skabte Ting?

12. hvad skal vi erindre os for ret at forlade os paa Gud?

Børnenes Svar ord for ord.

1. Gud alleene.

2. Ved sin almægtige Kraft.

3. Dend samme Gud, der har skabt alleting.

4. Fra Begyndelsen, da Tiden var bleven til.

5. en liden Punct, som Guds Almagts Haand har hængt mellem 2de ævigheder.

6. ia.

7. uden dend orden i naturen maatte heele natren vist nok forstyrres.

8. ja i første Mosebog 8de capitel heder det: „Saa længe etc.“

9. Gud self.

10. ia i Psal. dend 104de heder det om Gud, at hand vander biergene etc.

11. dend lærer os at forlade os paa Gud under alle Livets Omstændigheder.

12. vi skal erindre os, at Gud virker stedse med sin almagt, godhed og visdom til vor beskiærmelse.

13. hvad skal dend Sandhed, at Gud opholder alleting ved sin Kraft, opmuntre os til?

14. sørger Gud for alle sine Skabninger.

15. sørger Gud ligesaavel for de mindste som største Skabninger?

16. paa hvad maade sørger Gud for alle sine Skabninger?

17. hvad Skriftens Sprog har vi, der viser os, at Gud sørger for alle sine Skabninger?

18. har Gud lige stor omsorg for alle sine Skabninger?

19. hvem sørger Gud i Særdeleshed for?

20. hvad har menneskene frem for alle andre synlige Skabninger?

21. naar menneskene bruger fornuften paa een ret maade, hvad nytte har de da af den?

22. hvad Skriftens Sprog har vi, der viiser os, at Gud i Særdeleshed sørger for mennesket?

23. siden Gud ey sørger for andre sine Skabninger paa en saa besynderlig maade som for mennesket, har vi da nødig at gjøre noget af de umæ-lende?

24. hvorfor?

13. dend skal opmuntre os til at love og takke Gud.

14. ia.

15. ia.

16. Gud sørger for alle sine Skabninger paa tvende maader 1) skaffer dem alle det fornødne til deres ophold 2) vogter og beskyærmer dem.

17. i Psal. 145 heder det, at alles øyne ere henvendte til Gud, og at Gud giver etc.

18. ney.

19. for mennesket.

20. de har fornuft.

21. dend gjør den skikede til at nyde langt større lyk-salighed end Dyrene.

22. hos Matth. i det 6 Cap. siger Jesus: „Seer til Fuglene etc.“

23. ia vist nok, vi maa hverken misbruge dem eller handle ilde med dem.

24. fordi Gud er de umælendes Skaber og Forsørger.

25. vil Gud, at det skal gaa de umælende vel?

26. stræker de umælendes velgaaende sig længere end til dette lif?

27. Gud sørger for alle, men seer vi icke ofte, at hans forsorg stræker sig vidt i henseende til mange, som hand skiænker overflødighed af sine gaver?

28. naar Gud skiænker os overflødighed af sine gaver, maa vi da misbruge disse gaver?

29. hvordan misbruger vi Guds gaver?

30. til hvad ende skiænker Gud os sine gaver?

31. siden Gud sørger for os og skaffer os det fornødne til vor ophold, har vi da nødig at arbejde?

32. Gud har givet os Lemmer og Kræfter, og hvorfor har hand skiænket os samme?

33. vil Gud sørge for vor ophold, naar vi ikke selv vil være flittige?

34. at vi af Gud ere forpligtede til at arbejde, hvad kand vi næfne det for?

35. hvad nytte tilveyebringges ved loflig og ordentlig Kald?

36. hvilken er dend første nytte?

25. ia, hand vil, at det skal gaa dem vel ligesom os.

26. ney, med Livet har deres Værstand og velstand ende.

27. jo det seer vi ofte.

28. ney.

29. ved overdaadighed.

30. for at vi ved dem skal befordre baade vort eget og andres sande gafn.

31. jo vist nok.

32. at vi skal bruge dem til nyttigt arbejde.

33. ney, vi maa selv tillige være flittige og stræbsomme i vor loflige Kald.

34. for en velgierning af Gud.

35. en dobbelt nytte.

36. det er, at arbejdet bestyrker legemets Sundhed.

37. hvordan er den anden nytte?

37. det er dend, at Siælen opvækkes ved ordentlig arbejde til at fæste sine Tanker paa det, som er nyttigt og godt.

38. hvad pønser Siælen paa i og hos dend lade?

38. hos dend lade tragter Siælen intet andet efter end efter syndig Fornøyelse.

Saa langt naaede jeg ommældte 26 April; jeg smigrer mig med, at den fremgangs maade skal finde Deres Høyærværdigheds kiærlige biefald.

M. P. Endorph.“

Man ser, at Provsten i sine Spørgsmaal meget nøje følger Balles Lærebog; og da man maa tro Forsikringen om, at Børnenes Svar er nøjagtigt gengivne, ser man, at disse Svar lige saa nøje følger Lærebogen; men dette behøver ikke at være Bevis paa, at Børnene har forstaaet det læste, saaledes som Provsten mener, men er derimod snarere et Bevis paa, at de har kunnet Lærebogen perfekt.

Forøvrigt fik Biskoppen snart Lejlighed til at gøre sig bekendt med disse Forhold og fælde Dom over Provst Endorphs og hans Medarbejderes Dygtighed i at katekisere; i Juli Maaned s. A. foretog han Visitats i St. Magleby, og om sine Indtryk herfra ved denne Lejlighed skriver han i sin Dagbog over Visitatserne:

»Den Danske Præst Hr. Provst Endorph prædikede over Sachar: 6: 13., gammeldags, uden Opbyggelse. Han catechiserer skikkelig og messer nogenledes».

»Den Tydske Præst Hr. Schmitto catechiserer godt, og er duelig, men stolt og trodsende.« »Degnen Lorenzen synger godt og catechiserer vel.«

XII.

Lærde Mænds Breve til danske Konger især i det 16. Aarhundrede.

Det vil ikke være Kirkehistorikere ubekendt, at Andreas Schumacher, Sekretær i det tydske Kancelli i

København, i Aarene 1758—59 udgav 3 Bind af »Gelehrter Männer Briefe an die Könige in Dänemark«, der indeholder vigtige og interessante Meddelelser fra de tyske Reformatorer og andre Lærde, til Oplysning af forskellige Punkter i den Tids Kirke- og Litterærhistorie. Men det er ikke alle Brevene, der er udgivne med tilstrækkelig Nøjagtighed¹⁾, saa det kan være nødvendigt at gaa tilbage til Originalerne, for saa vidt disse nu er tilgængelige. For mange Aar siden gennemgik jeg derfor saa mange af disse, som jeg kunde finde²⁾, men blev derved opmærksom paa, at en god Del af de Breve, der havde staaet Schumacher til Raadighed, ikke mere fandtes i vore Samlinger. Det var mig derfor en Overraskelse senere i Briegers Zeitschrift für Kirchengeschichte II, 117 ff. at finde en Meddelelse af Otto Waltz, om at de savnede Breve gemmes i en Haandskriftsamling, der i sin Tid har tilhørt Præsten Immanuel Justus von Essen i Riga, efter hvis Død Brevene 1806 kom til Bibliotheket i Dorpat, hvor de endnu findes. Naar en Del af de Breve, Schumacher havde fundet i det tyske Kancellis Arkiv og benyttede ved Udgaven, tilsidst endte i Rusland, staar det maaske i Forbindelse med, at han en Tid (til dels medens Brevene trykkedes) var ansat som Legationssekretær i St. Petersborg³⁾. Det kunde jo ogsaa tænkes, at von Essen i sin Tid har staaet Schumacher bi med Afskrivning og Korrektur, og at en Del af Originalerne siden er bleven henliggende hos ham. For øvrigt foreligger der mange Exempler fra ældre Tid, som viser, at naar Breve og andre Skriftstykker blev trykte, kasseredes Originalerne med det samme som formentlig overflødige.

H. F. R.

¹⁾ Jfr. Ny kh. Saml. II, 368, Not. 2 og IV, 50, Not. 1.

²⁾ De fandtes den Gang i en særlig Samling af Breve til danske Konger i det kgl. Bibliothek, men er formodentlig nu afgivne til Rigsarkivet.

³⁾ D. biogr. Lex. XI, 353.

XIII.

Emanuel Linderholm: Sven Rosén och hans insats i frihetstidens radikala pietism (1911).

Har man tidligere maattet beklage, at de tilgængelige Efterretninger om den mærkelige svenske Sværmer Sven Rosén var utilstrækkelige, saa kan man ikke nægte, at Savnet nu til Gavns er afhjulpet ved ovennævnte store Værk, en akademisk Afhandling fra Upsala paa 430 Sider, ledsaget af »Skrifter och breff af Sven Rosén« (304 Sider). Vort Tidsskrift regner sig det til Ære, at det, 3 Aar før Udgivelsen af Linderholms Værk, ved »Nogle Træk af en Sværmers Historie« har henledet danske Læseres Opmærksomhed paa, at Sven Roséns mærkelige Livsforhold fortjener at kendes i videre Krese¹).

•Til hela sin karaktär och personlighet är Rosén utan tvifvel en af den svenska religiositetens ädlaste och renaste gestalter«. Det er den Dom, hvormed Lic. theol. Linderholm slutter, og den vil vistnok tiltrædes af de allerfleste Læsere af hans Værk, saa meget mere som Fremstillingen er underbygget med en kirkehistorisk Lærdom, der maa vække Beundring, og ganske vist har distanceret det Forsøg, nærværende Tidsskrift i sin Tid bragte, vedrørende samme Emne, uden dog at gøre det overflødigt for danske Læsere, som maaske derved kan faa Lyst til at gøre sig bekendt med det langt større svenske Arbejde, der, foruden Beretningen om Roséns meget omvekslende Skæbne, som Indledning indeholder en meget udførlig, men tillige meget læseværdig Fremstilling af de aandelige Strømninger indenfor de reformerede Kirkesamfund i Almindelighed og det svenske i Særdeleshed. Den dansk-norske Kirkes samtidige Udvikling synes kun i saare ringe Grad at have tildraget sig Forfatterens Opmærksomhed. Men det er vi jo vant til i kirkehistoriske Arbejder af fremmede Forfattere.

¹) Kh. Saml. 5. R. IV, 229—57.

Kirkehist. Saml. 5. R. VI.

Selv en saa interessant Skikkelse som den sønderjydske Digterinde og Sværmerke Anna Ovena Hoyers († 1655), som dog tilbragte en god Del af sin Levetid i Sverige under Enkedronning Marie Eleonoras Beskyttelse, er ikke kommen indenfor den lærde Forfatters Synskreds¹⁾. Dette skal imidlertid ingenlunde formindske vor Paaskønnelse af Forfatterens betydelige og værdifulde Arbejde, der ved Benyttelsen af en stor Mængde tildels hidtil utrykte Kilder — deriblandt Roséns mærkelige og ualmindelige aabenhjertige Dagbøger — har ydet et højest interessant Bidrag til den radikale Pietismes Historie i Sverige, og tillige viser, hvilken velgørende Indflydelse Herrnhutismen i sin Tid har øvet paa Sjæle, der ved Separatismen var komne ind paa vilde Veje.

H. F. R.

XIV.

Vinding Herreds Præste-Enkers Kasse.

Ved *T. Løgstrup*.

I Nyborg Præstegaard staar et gammelt Egetræsskrin, hvis ejendommelige Historie vi nu vil fortælle. Men først en Beskrivelse af selve Skrinet. Det er 55 Ctm. (21 Tommer) langt, 44 (16¹/₂) bredt og 40 (15¹/₂) højt. Farven er meget mørk saaledes som gammelt Egetræ farves med Tiden. Det staar paa 4 smaa Fødder, har jernbeslagne Hjørner og 3 Jernbaand paa Tvers helt rundt, for Enderne Jernhaandgreb at bære i og paa Forsiden 3 Laase. Det kan kun lukkes op ved at alle 3 Laase aabnes samtidig; oprindelig krævedes endog, at alle 3 Nøgler skulde drejes om samtidig, men ved sidste Reparation blev det indrettet saaledes, at Nøglerne kunne »staa paa halv« i Stedet for »at smække i«, saa nu kan man sætte Nøglerne i en for en, og naar den tredie Nøgle drejes om, aabnes Skrinet.

¹⁾ Jfr. Dansk biogr. Lexikon VIII, 137.

Nu gjemmes der kun Enkekassens Protokol deri, men fra gammel Tid af var den »Winding Herrids Præste-Enchers Casse«. Denne gejstlige Enkekasse blev stiftet 1712 og er saaledes iaar just 200 Aar gammel. Provsten Dr. Johan Ernst Wandal i Nyborg, og 11 Præster i Herredet oprettede den »for deris Kiere Hustruer og deris Efterkommeris«, og Tirsdagen efter 1ste S. e. Trin. 1713 underskrevs Lovene, som hovedsagelig gjælde den Dag idag. Nævnte Dag blev fastsat til et aarligt Konvent i Ellinge (Annexet til Skjellerup ved Ullerslev Station), hvilken By laa midt i Herredet. Ved disse Konventer prædikede en af Præsterne efter Tur, og hvert Aar fastsattes, hvem der skulde prædike næste Aar, og i lang Tid tillige, hvilket Æmne han skulde prædike over, og Møderne holdtes al Tid Tirsdagen efter 1ste S. e. Trin. Den Gang havde man jo ingen Sparekasser, saa det Skrin vi fortælle om, blev anskaffet til Sparekasse, idet Provsten havde det i Forvaring og hvert Aar kørte til Ellinge dermed. Provsten, den ældste og den yngste Præst i Herredet havde hver sin Nøgle, og Skrinet »maatte kun aabnes i Conventz Kircken i Ellinge«. I Kassen laa Originalfundatsen og Pengene, og det hedder om Sognepræsten i Nyborg, at den »bør hand svare til, i hvad der end kand paakomme, uden alle-neste Ildebrand og Fiende-Haand, naar han det lovlig kand bevise, da bør hand og hans Arfvinger være angrebsløse og irresponsable«. Hver Præst gav »To Rixdaler første Gang enten i Croner eller Tho Marck, derefter een Rixdaler aarlig. Der udbetaltes intet før Summen var voxet til 100 Rixdaler«. Dersom en Præst mistede sin Hustru, behøvede han ikke længere at »continuere«, men giftede han sig derpaa igjen, skulde han først »fyldestgjøre for de Aaringer, han for sin eenlige Stands Skyld haver haft Aarsag til at absentere sig«. Allerede 13. Juni 1719 var der naaet fra 97 Rdlr. til 113 Rdlr. og 4. Juni 1720 uddeltes der for første Gang af Kassen, idet »begge Præste Encherne i Nyborg boende skulde nyde hver 4 Rdlr. til Een

liden Soulagement for dem i deris Magerhed.« Fra 1744 af ofres der aarligt til Kassen paa Ellinge Kirkes Alter. Hvor alvorligt Stifterne tog det med Sagen, kan ses af følgende Bestemmelser: »Skulde nogen mærkeligt Frygt paa-komme for fiendtlig Indfald her i Landet eller andet deslige, Hvorved fare kunde ventis, da skal Cassens beholdne Penge deeles i lige lodder til hver Præst, som tager dem i sin Forvaring og siden dertil svare. I fald at dette Værck ved saadanne Hændelser maatte paa nogen Tid aflade, da bør de da værende Herreds Brødre arbeyde af ald Magt, at det uden Ophold det snariste muligt er, igjen til Continuation kan befordris, paa det, det som eengang saa christelig er Begynt Kand blive ved mand efter mand til Evindelig Brug. — Skulde denne af os saa velmente som underskrefne Fundatz nogen Tid blive afskaffet, under hvad Prætext og Paaskud der end Kunde optænkis, da skal Cassens befindende Quantum strax deelis lige og uden forskiel imellem de daværende Encker, hvis Mænd haver interessert i Cassen. Og staar det de da værende Brødre frit for enten de vil distribuere til Enckerne dend ganske Summa paa eengang, eller tvende og flere Gange, hvilchet skal indføris i Protocollen, som skal ofverlefveris udj dend da værende Proustis gemme og forvaring som kand reservere dend og overbevisze Efterkommerne den Eftterladenhed, som deris Antecessores ey hafde troet eller tænkt dem til«. Og i en senere Omredigering af Reglerne for Enkekassen 15. Marts 1798 hedder det: »Skulde Cassen gaa under, skal dens Ejendele være henfaldne og skienket til Fyens Stifts gejstlige Enkekasse, og skal da dette indføres i Protocollen, som forvares i Provstiets Arkiv, de Interessentere, som have viist sig saa ukierlige mod deres egne Herreds Brødrers Encker til udmærkende Skiænsel«.

Som et Vidnesbyrd om, hvor alvorligt Præsterne i Tidens Løb har taget det med samvittighedsfuld Opfyldelse af Lovenes Overholdelse, skal endnu anføres, at efter at det 1812 var blevet vedtaget, »at baade Interessenternes

Indskud og Renterne af Kapitalen skulde uddeles »i disse besværlige Tider (Statsbankerot, Krig om Norge osv.), blev det 1821 besluttet, at Enkerne kun skulde nyde Kapital-Renterne, og det aarlige Tilskud efter Fundatsens Bestemmelse anvendes til Fondens Forøgelse. Man var altsaa begyndt at angribe Kapitalen, men disse Aar fra 1812—20 vare en Undtagelse, for hvilken der gjøres følgende Undskyldning: »Da Pengenes ringe Værdi og overdrevne Priser paa Livets første Fornødenheder nu er hævet, anser man det for hellig Pligt, at Fundatsen igjen træder i Kraft. Vi haabe at finde Efterkommernes billige Overbærelse, fordi vi afvege i et Tidsrum af 9 Aar fra Fundatsen; thi Bevæggrunden dertil var: i trange Tider at lindre Enkers trange Kaar.

Men Enkekassen er ikke gaaet under trods skiftende Kaar og Tider. Iaar er der uddelt for 193de Gang.

Imidlertid gaa Pengene ikke længere i det gamle Skrin og tages ikke ud af dette. Om dets Historie vides kun dette, at under 15. Marts 1798 hedder det: »Da det forhen af Interessenterne eyende Skriin eller Lade nu er forkommet, der alligevel i paakommende Ildsvaade ey kunde være noget fuldkommen sikkert Gjemme, saa skal Hovedprotokollen saavel som Fundatz og andre til Kassen hørende Dokumenter, Obligationer osv., altid være i Forvaring hos Herredsprovsten«. Ved Restaurering af Nyborg Præstegaard 1908 fandtes det gamle Skrin, men ingen anede, hvor det hørte hen, før undertegnede nu iaar — efter 114 Aars Forløb — ved som Revisor at gennemgaa Enkekassens 200 Aar gamle Protokol har udfundet Sammenhængen. Da Skrinet fandtes, var det fyldt med Kirkens gamle Regnskaber fra 1670 af, og al Sandsynlighed taler for, at mod Slutningen af Pastor Schaanings Præstetid (1750—1800) er Kassen bleven sat tilside, og det er aldeles blevet glemt, hvor den var kommen hen, da den jo ikke længer brugtes bogstavelig talt som »Sparekasse« efter dens oprindelige Bestemmelse, fordi Pengene i Tidens Løb

var bleven omsat i Værdipapirer. De gamle interessante Kirkeregnskaber, som fandtes i den, ere blevne afleverede til Landsarkivet i Odense. Derimod kan der ikke være Tale om at aflevere Enkekassens gamle Protokol, da den er selvejende i egenligste Forstand. Det hedder i de gamle Love: »Tvistigheder reguleres efter de fleste Vota og maa ej stillis for anden Ræt eller Øfrighed«, og under 11. Marts 1907 har »Forsikringsraadet« afgivet Erklæring om, at Vinding Herreds Præsteenkekasse ikke hører under det ved Livsforsikringsvirksomhed af 29. Marts 1904 anordnede Tilsyn. »Enkekassen« er i Virkeligheden et aldeles privat Selskab, en smuk Levning af de gamle Samfund, der tilsignede at gjøre vel indenfor bestemte Regler og Grænser. Det ledes af en Formand, Regnskabet revideres af en Regnskabsfører, og det er i sig selv hvilende, sin egen Højesteret.

Dette Præg af »et Selskab« forenet ved broderlig Aand til broderlig Hjælp kommer endnu tydeligere frem ved, hvad den gamle Protokol fortæller om Selskabets indre Virken i Aarenes Løb. Broderaanden gaar allerede stærkt gjennem de første Love, men udover Aanden i disse protokolleres der ellers kun Forretningssager og i Forretningsform, og fra Aar 1766 indtil vor Tid er Forretningsformen udelukkende herskende. Derimod er der i Pietismens gode Tid fra Aar 1746 til 1765 indflettet en Række Meddelelser, der tale lydt og kjønt om Broderaanden saaledes som det følgende vil vise. Allerede 1746 hedder det: »Saaledes er da for denne Gang voris Convent sluttet i ald Eenighed og Kierlighed«. Næste Aar: »Sjette Juli vare Brødrene forsamlede paa det Sted, hvor vi pleyer at holde voris Kierlige og Broderlige Samling, nemlig i Ellinge Kircke«. Der prædikedes da ud fra Jer. 31, 18 de conversione (om Omvendelse). 18. Juni 1748 hedder det: »vare vi kierlige Brødre samlede i vores aarlige Samling«; der blev prædiket over den retfærdiggørende Tro. 1749 blev der lissaligen prædiket over dend Articul de bonis operibus (om gode Gjæringer) Tit. 3, 8. Aar 1752 prædikedes der de

ministerio Ecclesiastico (om Præsteembedet) til Text det dyrebare Dictum 2 Kor. 5, 20, og det blev hørt« med sød Fornøjelse, Gud give til sand Opbyggelse«. 1753 den 26. Juni vare vi kierlige Brødre efter vor broderlige Kierligheds Pligt samlede« osv. 1757: »Efter at vi kierlige Brødre i Vinding Herred have været samlede, ere 100 Rdlr. kiærligen bleven skiænket til Vinding-Herreds Præste-Enckers Cassa fra et Guds Barn, som hafde ønsket endog under Eed at Giverens Navn skulde forties.« Næste Aar: »Et Guds Barn har endnu tillagt en liiden Gave 20 Rdlr. 4 Mark.« Men med 1761 bryder det især igennem, idet der gives lidt Referat af Prædikenerne. Det hedder saaledes om Prædiken »over den betænelige, os at ihukomme yderligst magtpaaliggende Articul de Morte (om Døden), Text Rom. 5, 12. Siden i Fortrøstning til Gud, hvis herlige Nafn, Enckers høye Ihukommere, befindes uryggeligen fast satt ved Midleren, da Hand fremstillede dette Enckens Raab: »Redd mig med Retten!« sluttede med denne ulignelige-trøstefulde Forsegling: »Skulde Gud icke redde sine, som raaber til ham? blef Herredets Encke-Casses Sager foretaget som det bliver at see her.« 15. Juni 1762 samledes vi kierlige Brødre, os til inderlige Oplevelser ved dend Dug, som gjør, at det viszne grønnis og at det Døde bliver levende til at love og velsigne vor fuldkomne Forløser, som os er Opstandelsen og Livet, og hørte en lifsalig, glædelig Prædicken de resurrectione mortuorum (om de Dødes Opstandelse) fra vor meget hævderdige og højligst elskede Broder, velædle og høylærde Hr. Peder Schonning, Sognepræst for Nyborg Meenighed, som hafde taget sig til Text Fil. 3, 11. Og Forhandlingerne slutter der med: »Den velsignede ævig Hoylovede Vor Herre, vor Gud, vor Fader, som os har elsket og os har givet een ævig Trøst og eet godt Haab i Naade, hand trøste vore Hierter og os styrcke til ald god tanche, tale og Gerning — hjerte ønsker vi samtlig og testerer (hvorefter følger Navn). Vi se, hvorledes disse Mænd, som slet ikke havde behøvet at

skrive saaledes i en Protokol, have fulgt deres Hjerters Trang til at bære det frem, som levede inderst inde i dem, og hvorledes de i saa Henseende ere forskellige fra Mændene før 1746 og endnu den Dag idag give os et Pust fra Datidens Trosliv. Men længe varede dette ikke. Endnu finde vi kun følgende: »Anno 1763 haver dend velsignede ævig-Hoylovede Gud, som er Kiærlighed, givet Naade til, at vi kiærlige Brødre i Windinge Herred ere blevne samlede i vores aarlige Convent i Ellinge Kierke, hvor vi, som ere Dødsens saa elendelig, at vi døer daglig, hørde over dend Articulo de Vita æterna (det evige Liv) en livsalig Prædiken«. Efter det sædvanlige om Kassens Status og Pengenes Uddeling hedder det derpaa: »Dend mellemste Nøgel til Cassens Skriin forvarer Provsten, dend anden Nøgel forvarer Broder, Hr. Engberg, og dend tredie Nøgel forvarer Broder, Hr. Friis. Det ævige Livs Ord er idag bleven talet i vor Samling. Dend Herre, som selv er dend sande Gud og Det ævige Liv, eye vore Nyrrer og herske i vore Hierter, indtil hand aabenbare viiser sig for vore Øyne! dette er hos os samtlig Sjælens sande Sind. Peder Schonning«.

26. Juni 1764: »De sacra Scriptura (om den hellige Skrift) har vi hørt idag. Gud skrive i vore Hjerter uudslættelig alt det, hand har ladet skrive i dend gandske Skrift paa det der maa blive Gud Ære og Majestet i vore Siæle, Gud Kraft og Magt i vore Hierter, baade nu og i ald Evighed.«

Og endelig 1765 hedder det: »De Deo Patre (om Gud Fader) har vi hørdt i Dag. Hand er Lysenes Fader, af hvilken ald god Gave og ald fuldkommen Gave ved dend ævige Midlere imellem Gud og Menniskene i den ævige Aand, som er liffsens Vands Floed, udgaaende fra Guds Stoel og Lammets, komme over Os alle og velsigne Os alle baade nu og i ald Ævighed; Dette Hjærte-ønsker Vi samtlig.«

Hermed ophører disse smukke Erindringer, og det Hele gaar atter forretningsmæssigt; af og til klinger dog endnu Brodertonen igjennem.

Det gamle Skrin staar nu i Nyborg Præstegaard. De

3 Laase aabnes ikke længere med 3 Nøgler paa en Gang af Provsten og ældste og yngste Præst. Men — ikke sandt! — dette gamle Skrin har sin Historie! sin tohundred Aar gamle Historie, og den kan tale til Hjerterne om noget godt fra Guds Rige i gamle Dage. Og samtlige nuværende Interessenter, som 7. August vare samlede hos Formanden, Pastor Ussing i Ørbæk Præstegaard, bleve enige om at anbringe en oxyderet Plade paa det gamle Skrin, saa det aldrig mere skal glemmes, at det er »Vinding Herreds Præstenkers Kasse«.

Nyborg Præstegaard 8. August 1912.

XV.

Jost Jensen og hans Aabenbaringer.

Ved Gerh. Hornemann.

I en Afhandling i »Dania« om Himmelbreve¹⁾ har Dr. Sandfeldt Jensen for nogle Aar siden gjort opmærksom paa den Ejendommelighed ved det store Flertal af de danske Himmelbreve, at de har en fuldstændig ny og original Form for Brevets Aabenbaring, som ikke er nogen Omarbejdelse af noget tidligere, skønt enkelte Ting er bevarede i Overskriften fra de andre, ældre Former²⁾. Denne ny Form for Brevene er efter Forfatteren følgende:

»Copie af det Brev, som siges Gud selv haver skrevet med forgyldte Bogstaver og hænger i Sante Hans Kirke paa Michaels Bjerg over Daaben. — Hvo som det vil gribe flyver det fra, og for den som det vil afskrive bøjer det sig og lukker sig op«.

Medens der intet mærkeligt er ved denne Overskrift, saa kommer nu den ejendommelige Indledning, der, med visse Ændringer paa enkelte Punkter, iøvrigt i alle Tilfælde er næsten enslydende den samme:

¹⁾ Dania 3 B. S. 193 ff.

²⁾ Anf. St. S. 211.

»Paa en Mil nær Assens hændte det sig, at en Mand ved Navn Just, som havde hjemme i Assens, mødte en dejlig Ungkarl i brune Klæder, ingen Knapper i sin Kjortel, men en stor Hue paa sit Hoved. Denne unge Mand leverede Brevet til Just, at han skulde give Præsten det, men Præsten sagde det har været et Spøgelse. Saa kom den unge Mand anden Gang til Just og sagde: at han var en Guds Engel, han slog sin Kjortel til Side, da var han saa klart skinnet som Solen, at Manden ikke kunde se paa ham for Klarheds Skyld, og Englen sagde til ham: Frygt ikke, men gaa til Præsten og forkynd det, at Gud har ikke Ro i Himlen for de Fattiges Suk og Raab; thi Jorden er forbandet for de store Syndere, som gaar i Svang og Bedrift af de fleste Mennesker, som misbruger Christenheden«. — Herefter følger saa selve Brevet.

Der er ikke i Afhandlingen gjort noget Forsøg paa at forklare, hvorfra, hvornaar eller hvordan de danske Himmelbreve har faaet denne mærkelige Indledning, end mindre paa, hvem den omtalte Just har været, men, selv om en Slags Forklaring til Navnet maaske nok lod sig tænke¹⁾, saa kunde jo ogsaa vanskelig nogen falde paa at søge ham i Virkelighedens Verden, og endnu vanskeligere vilde det falde nogen ind, at man ikke blot efter hans egne Meddelelser kan opgive paa Dag og Time, naar han har haft sine Apparitioner, som Datiden kaldte hans Aabenbaringer, men endog oplyse, hvad der har fremkaldt dem, og forøvrigt følge Hovedtrækkene af hans Liv saa at sige fra Vuggen til Graven.

Jost Jensen var en sjællandsk Bondemand, men hørte ikke, som det stundom siges i Himmelbrevene, hjemme en Mil fra København, og endnu mindre, som det ogsaa hedder, en Mil fra Assens. Han fødtes i Ulkestrup (Ond-

¹⁾ Just kunde være en Forkortelse af Justus: den retfærdige, og naar han i enkelte Tilfælde kaldes Just Tolderis, saa er det næppe urimeligt at formode, at der bag denne Betegnelse ligger en Opfattelse af ham som en Slags Zachæus.

løse Sogn, Merløse Herred) i Sommeren 1648 som Søn af Jens Jostesen og døbt i Ondløse Kirke 9. Søndag efter Trinitatis (c: 13. August). Som opkaldt efter Bedstefaderen har Jost — dette er Navnets sædvanlige Form i Kirkebogen — ikke usandsynligt været ældste Søn. Men Fædrengaarden fik han ikke. Han betegnes altid som Jost Jensen i Ondløse, hvor han muligvis har faaet Gaard ved sit Giftermaal med Anne Jensdatter, hvem han ægtede 5. Søndag efter Trinitatis (c: 15. Juli) 1677. Naar han er død, kan ikke opgives, da den gamle Kirkebog, i Modstrid med Ritualets Bestemmelser herom, for en Aarrække mangler Tilførsler om Sognets Døde, deres Aar og Alder og Dødsdag. Men han og hans Hustru levede længe i Sognet og fik, som Kirkebogen udviser, ikke faa Børn. Endnu 1697 faar de døbt en Søn Morten; 1706 nævnes Anne Jost Jensens som Fadder, 1713 han selv.

Saa meget foreløbig om Manden. Hvad nu hans Aabenbaringer angaar, saa har vi vor Viden om dem fra en gammel Provstebog for Lyng-Kronborg Herred, indrettet rimeligvis 1683 af daværende Provst i Herredet og Sognepræst til St. Olai Kirke i Helsingør, Mag. Gert Albertsen Schumacher, et Søkendebarn af Griffenfeld. Man kunde undre sig over at finde denne Sag indført i en Provstebog for dette Herred, hvor den egentlig ikke hører hjemme, men Provst Schumacher synes at have været en Mand med mange Interesser, der har haft sin Fornøjelse af at lade indføre i Provstebogen ikke blot Ting, der direkte angik Embedet, og som det kunde have Betydning for ham og Eftermænd at se bevaret, men ogsaa adskilligt af fjærnere liggende Interesse, der af en eller anden Grund havde tiltrukket sig hans Opmærksomhed, saaledes f. Ex. en »Designation paa hvis bekendte Mennisker er bleven udi den ulykkelige Hændelse paa Amalienborgs Ildebrand 9. April 1689«.

Det er næppe tilfældigt, at denne Fortegnelse er kommen ind i Provstebogen. I hvert Fald maa det anses for utvivlsomt, at der bestaar en vis Forbindelse mellem den

ulykkelige Hændelse og Jost Jensens Aabenbaringer. Der sigtes til Begivenheden strax i Begyndelsen af Aabenbaringerne, og spørger man, hvad der har fremkaldt dem, saa synes det klart, at det dels er det af de sidste Aars Rustninger fremkaldte haarde Skattetryk, sammen muligvis med andre mindre let paaviselige Omstændigheder, dels Opera-husets Brand, der er den nærmeste, for ikke at sige den umiddelbare, Foranledning. Heri er intet nyt eller forunderligt. Godt og vel et halvt Aarhundrede i Forvejen havde den Slags Foreteelser været en ganske dagligdags Begivenhed. Rystet og knuset af Trediveaarskrigens haarde Tryk, som Folket var, opskræmt af en Række voldsomme Naturbegivenheder og indlevet i en Forestillingskreds, hvor Frygten for Himlens straffende Indgriben spillede den største Rolle, havde saa den ene og saa den anden Syner, der bragte dem til som her Jost Jensen at paamine Folket om ikke at fremture i Synden, men at ydmyge sig under Guds tugtende Haand¹). Men hvilken Forskel er der ikke i den Maade, paa hvilken Øvrigheden og særlig Gejstligheden tog Tingen omkring 1630 og halvtredsindstyve Aar senere. Selv om man regner med, at Befolkningen i de frygtelige Aar under Kejserkrigen har levet i en Tilstand af aandelig Ophidselse, hvortil man sjælden har kendt Mage her i Landet, saa er det dog af alt klart, at hvorledes det saa end var med Almuen, saa havde hos største Delen af det lærde Lav et fuldstændigt Omslag i Betragtningen af disse og lignende Fænomener fuldbyrdet sig i disse Aar. Præsterne, der havde Sagen til Undersøgelse (se S. 96 ff.), tager den ganske jævnt og roligt og prøver paa, om de ikke i Josts Sindstilstand eller i hans legemlige Befindende kan finde en rimelig Forklaring til, hvad der var hændt ham, og da dette mislykkes, sender de ham hjem med en Formaning om ikke at fæste Lid til sine Syner, men hvis noget lignende igen skulde overgaa ham, da atter at komme

¹) Det er i saa Henseende nok at henvise til S. M. Giellerup: J. D. Jer-sin S. 183 ff. og P. M. Stolpe: Dagspressen i Danmark 1. B. S. 63 ff.

til dem, kort sagt de stiller sig omtrent som Biskop Foss i Aalborg havde gjort det en halv Snes Aar i Forvejen i et ganske lignende Tilfælde, hvor en Bonde i Favrholt havde haft en Samtale paa Marken med en lille hvidklædt Dreng. Det drejede sig ved denne Lejlighed om en af de fra tidligere Aabenbaringer saa vel kendte Advarsler mod Hoffærdighed i Klædedragt. Sognepræsten var ikke utilbøjelig til at tage sig af Sagen. Han tænkte paa ikke blot at bekendtgøre Samtalen fra Prædikestolen, men ogsaa at skrive sine Nabopræster til derom. Biskop Foss mente imidlertid, som her Mag. Drejer og hans Kolleger i Kommissionen, at Synet kunde skrive sig fra Satan, men tog iøvrigt i høj Grad overlegent paa Advarslen mod Overdaadighed i Klædedragt. »Du kære«, skriver han »sig mig, hvad for en Model denne ny Prædikant skulde ville have paa vore Klæder? Ej heller ved jeg, om det er Gud mishægligt, at Skoene ere spidse eller kantede, saa som de for nogle Aar siden vare, at jeg og mindes dem af en Enthusiast da at være straffede¹⁾«.

Mellem de almindelige Aarsager, der kan have bidraget til at fremkalde Josts Syner, spiller naturligvis den hos Almuen da herskende stærke Overtro ikke den mindste Rolle. Denne Overtro var sikkert ikke ringere i hans Hjemstavn end andetsteds, snarere større, og der kan i saa Henseende ikke lægges nogen Vægt paa, at hans Folk ikke holdt det for noget, da han fortalte dem om sit første Syn. Det betyder langt mere, at der i Ondløse Sogn var en højt anset hellig Kilde, hvis Kildemarked i de Tider holdtes St. Severins Dag d. 23. Oktober. Endnu da H. F. J. Estrup 1838 skrev sin Skildring af Tygestrup, besøgte denne Kilde aarlig, men nu paa St. Hans Aften, af mange Mennesker, der søgte Helbredelse af dens Vand og efterlod Trækors og andet som Tak for Hjælpen²⁾.

¹⁾ P. M. Stolpe: Anf. St. 1. B. S. 75 f. Khist. Saml. 5. V, 409.

²⁾ H. F. J. Estrup: Samlede Skrifter 2. B. S. 260 ff.

Det er rimeligt, at Troen paa Kildens undergørende Kraft har gjort sit til at skabe en Forestillingskreds, for hvilken Syner som Josts ikke stod som noget fremmed. Men iøvrigt vidner ogsaa Kirkebogen om, hvor stærk Overtroen var i Sognet. Kort i Forvejen havde en Kvinde maattet udstaa Kirkens Disciplin for Forargelse, hun havde givet ved nogen Aske, hun efter nogle Tartarkvindes Raad havde indkastet(?) i Peder Søfrensons Have at vende fra [ham] Mislykke med Kalvdød, og halvandet Aar senere blev en anden indkaldt af Sognepræsten, angivet som den, der med Signelser omgikkes. En tredje, der tidligere havde brugt Sold og Sax for at udforske et Tyveri, indkaldtes som mistænkt for det samme og maatte af den Grund udstaa Kirkens Disciplin. I det hele øvede Sognepræsten skarp Kirketugt, og det kunde nok behøves, for den sædelige Tilstand i Sognet var ikke god. Hertil bidrog det sikkert ikke lidt, at en Del af Gaarden hørte under Ryttergodset, det vil sige, at der var udlagt hvervede Ryttere hos Bønderne. Ikke sjælden er det en Rytter, der udlægges som Barnefader ved de, som det synes, ualmindelig talrige Lejermaalssager. Det hænder ogsaa, at en Enke, hjemmehørende i et andet Sogn, indkaldes for utilbørlig Letfærdighed, hun havde øvet, og Kendelsen lyder paa, at hun skal rømme Byen inden Mandag Morgen, hvis hun ikke af Gældigerens Dreng vilde udbringes. En anden Gang maatte en Kvinde udstaa Kirkens Disciplin, fordi hun kom drukken i Kirken og skammelig med Spy og anden Uterlighed sig der anstillede¹⁾.

Det ene med det andet kan tænkes at have nedslaaet Jost og bidraget til at bringe ham i en Sindsstemning, egnet til at fremkalde de omtalte Syner, og hertil er saa maaske yderligere kommet rent personlige Sorger og Bekymringer. Jost omtaler, at han havde et lidet Barn, som

¹⁾ Kirkebogen giver overhovedet et højst interessant Billede af de sædelige Tilstande i Sognet og af den Maade, paa hvilken en nidkær Præst i de Tider øvede Kirketugt i sin Menighed.

ikke kunde tale. Maaske er det den samme vanvittige Datter, som han og hans Hustru senere holdt fra Guds Hus, hvorfor de 1707 indkaldtes, og maaske har Barnets Tilstand allerede tidligere ængstet dem. Det nævnes i denne Sammenhæng, at der det Aar var sket stor Synd i hans Hus, hvad Jost indrømmer, idet han siger, at det er ham nok imod. Hvad der herved sigtes til, er ikke godt at vide. Men at alt ikke altid var i hans Gaard, som det burde være, det er sikkert nok. Et Aars Tid i Forvejen var Bodil Anders Datter, der tjente hos ham, blevet indkaldt, fordi hun, da alle Folkene var i Senge, havde tændt en Røg baade af Tørv og andet og lukket en gammel Kvinde, Maren Josts Datter, formodentlig Josts Faster, inde, aabenbart i den Hensigt, at hun skulde kvæles. Men der var mer at bebrejde samme Bodil Anders Datter. Hun indkaldtes item for hendes Uskikkelighed i sin Tjeneste, ikke aleneste med Stivhed og Knurren, men og [fordi hun havde] bandet baade Husfader og Husmoder, og tilforn mange Gange er klaget af de godt Folk, hun tilforn tjente, og slaget Jep Andersens Kone, hun og havde tjent, om hvilket hun tilforn tit var paamindet, men alt forgæves. Det kan ikke undre, at Kendelsen efter alt dette gik ud paa, at hun skulde staa aabenhare Skrifte og saa forvises Sognet uden Skudsmaal. Hun slap dog. Saa skrap Mag. Fr. Drejer kunde være, saa lod han sig dog ikke sjælden formilde, og det skete ogsaa ved denne Lejlighed. D. 22. August 1688 faldt Kendelsen, men under d. 29. September s. A. hedder det i Kirkebogen, at for manges Intercession blev ovenmeldte Bodil Anders Datter forskaanet for ovenmeldte Dom denne Gang, men med det Skel, at, om hun herefter lader sig finde i nogen sliq »Fortrudelighed«, skal uden al Naade og Forbøn ske Exekution, som oven er meldet. Hun maa altsaa formodentlig være bleven i Gaarden, og saa slem som hun synes at have været, er det næppe rimeligt, at hun har bedret sig; det er da muligt, at det er til hendes fortsatte uvenlige Forhold mod den gamle Kvinde, der sigtes

med Ordene om den store Synd, der var begaaet i Josts Gaard, men naturligvis kan der ogsaa hermed være tænkt paa andre, os ubekendte Forhold.

Der er her gjort et Forsøg paa, saa godt som det nu lader sig gøre, at forklare, hvorledes det kan tænkes at være gaaet til, at Jost Jensen i Sommeren 1689 fik de mærkelige Aabenbaringer, om hvilke der nu skal berettes. Men hvorledes han har faaet en Plads i de danske Himmelbreve, derom er det umuligt at sige noget sikkert. Imidlertid maa det vel antages, at Fortællingen om, hvad der var hændet ham, har spredt sig ret vidt og har vakt en Del Opmærksomhed, og heri maa vel snarest Grunden søges til, at han er kommet til at figurere som den, hvem Guds Engel overgiver Himmelbrevet.

Hvad Udfald Undersøgelsen angaaende Josts Syner endelig har faaet, vides der intet om. Merløse Herreds Provstearkiv er lidet fuldstændigt for den ældre Tids Vedkommende, og der er slet intet bevaret fra det 17. Aarhundrede. Sjællands Bispearkiv brændte 1728 under Københavns Brand, saa heller ikke derfra kan nogen Underretning have om Sagens videre Forløb, heller ikke om, hvorledes Sjællands Biskop Hans Bagger har stillet sig til den, hvad jo ikke vilde være uden Interesse at vide.

Det var en Lørdag Aften d. 8. Juni 1689, som Jost Jensen var udgaaet i Overdrevet i sit lovlige Ærinde at give sine Kalve Drikke, at en Mand kom til ham tvært over Marken, hvor ingen Farvej var; som ham syntes, en midaldrende Mand med et stakket Haar og lidet Skæg, i en lang mørkebrun Kjortel, med Sko paa, og en liden rund Hue paa Hovedet med lidet Foer omkring ligesom det kunde været Maar, og en Klud om Halsen, som med Enden i Kjolen var indstoppet, og havde han en gammel Hæsselkæp i Haanden. Jost kunde paa Kjolen hverken se Hægter eller Knapper, men den syntes ham ganske hel uden paa det Sted, som Kluden var indstoppet. Da han saa Manden komme lige paa sig, blev han noget forfærdet, at han saa uforvarende kom imod ham, men som han mente

ikke andet, end at have været en anden gemen Mand, hilside han ham, hvortil Manden svarede: „Gud signe dig!“ og spurgte Just ham saa ud: „Hvorfra kommer den gode Ven?“ Manden svarede: „Ikke ret langt herfra.“ Jost spørger igen: „Maaske den gode Ven haver noget Kvæg enten i Skoven eller Overdrevet, han leder efter?“ Manden svarede nej. Jost spørger igen: „Hvor vil han da hen?“ Han svarede: „Jeg vil her hen ad denne Side“, udseendes ad Sebberup (o: Sipperup i Søndersted Sogn, Annex til Ondløse) som de gik. „Jeg haver her hen ad noget at bestille“, og fulgtes de ad saa lige paa Vejen, dog Manden vilde hverken gaa forre eller efter, men holdt sig fast til hans højre Side. Endelig spurgte Jost Manden ad: „Ved denne gode Ven intet godt Nyt?“ Manden svarede: „Nej, men Synd og Ondskab er der nok af iblandt Folket og stor Hoffærdighed, Menniskene de bruger(!), at de bærer saa meget Skarn paa deres Hoveder, saa det snart naar op til Himlen, hvilket de med anden Hoffærdighed skal aflægge, saa vil Vorherre gøre det saa godt, som aldrig før haver været. Der er ingen Kærlighed blandt Menniskene; det ene Menniske kan ikke snart taale det andet gaar paa Jorden, og der er mange, som beder ondt for Kongen, for stor Told, Skat og Akcise, som paalægges, hvortil den gode, naadige Konge kan snart intet til, men Menniskenes Synder og det store Raad, og dersom Menniskene ikke vil aflægge deres Ondskab, da skal Vorherre lade ske Tegn, som der skete i København, mens Kongens Hus skal være forskaanet, og om Kong Christian skal gaa i Strid i Aar, dersom da Menniskene vil aflægge deres Hoffærdighed og onde Synder, vil Vorherre selv gaa med ham og stride med ham, men vil I ikke det, saa faar I saa stor en Krig, som aldrig haver været, siden Verden blev skabt.“ Og som de nu efter lang Omgang kom imod Sipperup Led, sagde Manden til Jost: „Du skal gaa hjem at sige til Præsten alt dette, jeg haver sagt, og at han skal formane dem at afstaa Synden.“ Jost svarede: „Nej, jeg tør intet.“ Manden svarede igen: „Hvorfor tør du ikke?“ Jost svarede: „Jeg er ræd, de gør mig noget ondt derfor.“ Manden svarede igen: „De skal intet ondt gøre dig derfor; dersom de gør dig noget ondt derfor, da skal det samme dem igen vederfares.“ Derpaa

spurgte Jost ham: „Vil I ikke følge med til vor By? I haver lige saa nær til vor By som til den anden, og det stunder til Aften,“ thi Solen var da færdig at gaa ned. Manden svarede: „Nej, jeg haver noget at bestille ad denne Side her hen.“ Hvorpaa Jost bød Manden god Aften og Farvel. Manden svarede igen: „Gud signe Dig!“ og gik dermed igennem i Ledet. Derefter tænkte Jost ved sig selv: „Alt skal jeg gaa hen og se, hvor han gik hen“, men fornåm ganske intet til ham, gik saa hjem, efter han havde givet sine Kalve Drikke, og sagde det, han havde sét og hørt for sine Folk, og som de holdt det ikke for noget, talede han derom ikke mere og tænkte: „Da vil jeg bie og se, om Manden kommer igen,“ thi han sagde til Jost, der han nægtede sig at turde udsige sligt, at hvis han ikke sagde det, skulde han komme en anden Gang igen til ham, tiede derfor i de Tanker, men fandt sig Natten og Dagen derefter noget urolig.

Men om Mandagen, som han i sit eget Ærinde var udrejst til Holbæk, var han ikke endda ganske rolig, men alt hastede paa Hjemrejsen, og som han kom paa Kirkebakken ved Ondløse, saa han samme Mand strax for sig i samme Skikkelse og Klæder som tilforn, som og hvid i Ansigtet, og der han saa, at det var den samme Mand, tog han sin Hat af, førend han kom til ham, sætte Hatten paa sine Knæ og sad aabenhoved, men han talede med ham, men som Manden kom lige til Vognen til ham, holdt han stille [og] hilsende ham. Manden svarede: „Gud signe dig,“ blev saa staaende lige ved Vognen og sagde til Jost: „Hvi haver du ikke sagt Præsten det, som jeg sagde til dig den anden Dag?“ Jost svarede: „Jeg turde ikke“. Manden svarede! „De kunde intet ondt gøre dig, og hvorfor tørst du ikke?“ Jost svarede: „Jeg er ræd, de skal gøre mig noget ondt derfor, om jeg taler saadan, thi jeg ved ikke, om det er fra Vorherre eller ikke.“ Manden svarede: „[Om] de gør dig noget ondt, da skal det samme dem vederfares.“ Jost spurgte Manden derpaa: „Er det fra Vorherre, I siger saadanne Ord?“ Manden svarede: „Ja, mæn er det saa.“ Derpaa sagde Manden: „Nu skal du køre hjem og gaa strax til Præsten og sige ham alt det, som jeg haver sagt til dig, og han skal skrive efter din Mund og strax skal

han lade Bispen vide det og Kong Christian.“ Jost spurgte ham: „Vil I ikke age op [med] mig til Byen til Præsten selv?“ Manden sagde: „Kør du din Vej og sig det, du skal sige,“ og bad Jost hermed fare vel, hvortil den anden sagde: „Gud signe dig!“ og gik bort. Og satte Jost sin Hat paa og kørte sin Vej; men som Jost var kommen over halvanden Ager, vendte han sig om at ville se efter ham, og da fornåm han slet intet og gik derpaa til Præsten og forkyndte ham det, som han havde set og hørt. Men 3dje Dagen, som var Onsdag Aften derefter, som Jost havde udført sine Heste i Overdrevet, blev han ganske træt paa Hjemvejen, saa han maatte lægge sig neder i Vænget ved Ledet lidet at hvile, og som han knap havde lagt sig, blev han en Mands Skygge var, hvilken han saa efter; [da] stod forrige Mand hos hans højre Side igen i ganske hvide Klæder, som slog neder til hans Fødder, dog havde [han] den samme Hue paa som tilforn, var ganske hvider i Ansigtet, som det var begge Gangene tilforn. Saa snart Jost saa ham, stod han op imod ham, og tog Hatten i Haanden, og sagde Manden til ham, strax, uden foregaaende Hilsen: „Frygt dig intet, jeg er Guds Engel, jeg gør dig intet ondt. Menniskan tror ikke, at det haver været en Guds Engel, der haver været hos dig tilforn, sigende, at Guds Engel kommer ikke saadan eller i saadan Dragt, item hvorfor kommer [han] til dig og ikke til en anden. Nu kan du sige dem, hvorledes jeg er nu iklæd i hvide Klæder, og sig til Præsten, at han endnu raader dem til Omvendelse, og at han af Prædikestolen siger dem alt det, som jeg haver sagt til dig, og vil de ikke tro det, at jeg er den, jeg er, da vil Vorherre selv saaledes tale til dem, at de skal vide, det er sandt, jeg haver talet, og dersom ingen endnu vil tro det, da skal du gaa til Kongen selv og sige ham alt det, jeg haver talet til dig.“ Da svarede Jost: „Jeg tør ikke gaa til Kongen og sige ham sligt.“ Da sagde Manden: „Hvi tør du ikke? Frygt ikkun Gud, saa er Vorherre med dig; der kan intet Menniske gøre dig noget ondt for det, og du haver fem Brødre, tag en af dem med dig. Og tilmed kommer mange modige Taarer ind for Vorherre af fattige Folk for den Jord, de skal ligge udi, naar de skal fra Verden, fordi de skal købe sig der til, de skal ligge

udi, hvilket Vorherre ikke kan talle(!), thi han haver lige saa vel skabt Jorden, som han haver skabt Menniskan.“ Og endelig sagde han: „Dersom Menniskene ikke omvender dem, efter alt det, [jeg] haver sagt til dig, da skal de faa at [se], der er en Herre og en Gud til i Himlen, og gak nu hjem og forkynd Præsten det, og tal jeg nu intet mere med dig paa denne Tid.“ Dermed forsvandt Manden, saa Jost saa ham ikke mere, og haver heller ingen Uro haft siden. Trods det udtrykkelige Paalæg har Jost næppe dristet sig til at gaa til Kongen. Derimod har han sikkert sat sin Sognepræst i Kundskab ogsaa om dette sidste Møde med Manden, der nu havde vist sig at være en Guds Engel, og Sognepræsten har atter „indgiven“ sin høje Øvrighed, Sjællands Biskop en „advertement“, som det hedder, „om den apparition 3de Gange skeede en Mand Vdj Undløse ved Naffn Jost Jenssen,“ efter at han dog først, som det synes, tvende Gange omhyggeligt havde examineret Jost. Hans ædle Højærværdighed befalede derpaa, at Jost Jensen endnu engang skulde examineres i Overværelse af tre andre Præster foruden Sognepræsten i Ondløse, Vicepræpositus Mag. Frederik Drejer¹⁾, nemlig Hr. Jakob Rasmussen Lund²⁾, Hr. Oluf Bagge³⁾ og Hr. Peder Cappellinus⁴⁾, „alle Herredstienere och Arbejder I Ordet I Meerløse Herrit.“

Forhøret holdtes i Vicepræpositi Hus d. 26. Juni 1689, hvor Jost efter at være indkaldet for Præsterne, paa det flittigste af disse blev examineret og troligst forhørt. Paa det, at alting kunde være des rigtigere, forelæstes først for ham Eden, i den kongelige Lov beskreven, om han efter den i Guds Sandhed kunde, turde og vilde svare til Spørgsmaal, ham her udi kunde for[e] holdes, og vedstaa alt det, tilforn af ham er bekendt, og derefter rigtig endnu forklare, hvis han kunde erindre i disse Apparitioner at være hændet og sagt, og, om

¹⁾ Mag. Frederik Carstensen Drejer, fra 1650 til sin Død 25. Januar 1703 Sognepræst til Ondløse og Søndersted, 1694 Provst for Meerløse Herred.

²⁾ Sognepræst til Sønder Jernløse og Søstrup.

³⁾ Oluf Jørgensen Bagge, 1685 kaldet til Drejers Medtjener og Successor i Embedet, siden 1686 hans Svigersøn.

⁴⁾ Peder Hansen Cappol (Cappellinus) Sognepræst til Tølløse og Aagerup

han sig videre kunde erindre, om noget tilforn kunde være glemt, det nu at give tilkende, efter at Eden var ham forelæst. Han svarede sig med en god Samvittighed for Gud og alle baade at have tallet, hørt og sét, hvis tilforn var efter Mandens Befaling tallet og skrevet, og var færdig det og for Kongen at vedstaa, eftersom han fornåm faa at tro det.

Som man vil se, søgte Provsterne efter bedste Evne at sikre sig et sandfærdigt Udsagn, men de gik videre, idet de vilde forvise sig om, at ikke ydre tilfældige Omstændigheder havde fremkaldt hos Jost Vrangforestillinger om, hvad han havde oplevet, eller troede at have oplevet, og de tilspurgte ham derfor,

1° om han alle 3de Gange, denne Aabenbaring skete, var ganske ædru, om ikke ganske fastendes, eller om han ikke kunde have taget noget til sig, mere end en sømmelig Ædruehed fordrede.

Han svarede derpaa, at han vel ikke ganske var fastende, som det ham forekom sildig paa Dagen, men intet over sin nødtørft Ædruelighed havde til sig taget

2° om han nogen af Gangene var enten søvniq eller slummende eller og ganske aarvaagen, staaende, gaaende, liggende eller agende, da han forekom ham.

Svarede, at han ganske var aarvaagen og ingen Tid var slummendes og sovendes.

3° Om, naar han enten gik eller aag, var med nogen Bekymring beladet, hvoraf han kunde tage sig Griller og Tanker, saa som en talede med ham, og det dog ikke saa var i sig selv.

Svarede, at han ikke nogen Sinde var i nogen Maade bedrøvet over noget, da dette Syn ham forekom.

Herefter afgav han den ovenfor staaende Bekendelse, som han endte med, at siden det sidste Syn (Onsdag Aften d. 12. Juni) havde han ingen Uro haft.

Man tilspurgte ham derpaa, om der var ham mere vitterligt enten i Almindelighed eller i Særdeleshed, hvorpaa han svarede nej, men alt dette, han havde berettet, var ham saaledes i Sandhed forekommet, det han ved sin Ed vilde vedstaa, naar paakræves.

Herefter blev han af Præsterne flittigen formanet ikke at tro eller sætte sin Tillid paa nogen Aabenbaring, som Gud i sit Ord havde givet os Aabenbaring nok ved Moses og Profeterne og ved Christum selv, at os ikke mere til Salighed kan gøres fornøden, og hvis som sligt mere ham kunde forekomme nogen Sinde, at han det hos sig ingenlunde skulde fordølge, men give dem det tilkende, som vidste at prøve Aanderne, som Satan selv og kan forvende sig og skikke sig til Livsens Engels Gestalt.

Hermed maa saa Jost være bleven demitteret og Forhøret, paa alles Vegne underskrevet af Viceprovsten, indsendt til Biskop Bagger.

Men endnu havde Jost ikke Fred for sin „Apparition“. Som han omtrent to Maaneder efter, Søndagen d. 18. August Kl. 3 om Eftermiddagen gik og slog i de Enge ved Korsbækken og kom for at se til noget Byg og Boghvede, han havde i en Ager, om det var færdigt at meje, kom Manden til ham ved Hofmand Agre paa Korsvejen i hvide Klæder som i sit sidste Syn før denne, og som Jost først offererede ham sin Hilsen, svarede den anden: „Gud være hos dig!“ og sagde: „Hvi haver du ikke gaaet til Kongen og sagt alt det, jeg haver forkyndet dig? Det var Vorherres egne Ord og ikke Fandens, jeg haver talet til dig. Mennisken tror ikke, det haver været Vorherre, der haver været hos dig, men de tror, det haver været Fanden. Men de, som det tror ikke, de skal og blive Fandens til evig Tid. Du skal sige til Kongen, at han skal formane over alt sit Kongerige, at de omvender dem fra alt Ondskab, som jeg haver talet til dig tilforn, ellers vil Vorherre ødelægge dette Folk!“ Derpaa sagde Jost: „Jeg haver et lidet Barn, som ikke kan tale! Vorherre hjælpe mig med det!“ Da svarede Manden: „Hav du kun en god Tro til Vorherre. Det kommer nok til at tale. Der er sked stor Synd i din Gaard i Aar.“ Dertil sagde Jost: „Gud bedre mig det, saa sandt det er mig nok imod.“ Derpaa sagde Manden: „Nu skal du strax gaa til Præsten, og I skal strax gaa til Kongen og sige ham alt dette, jeg haver sagt til dig, at de omvender dem, saa vil Vorherre være dem naadig efter hans Ord, som han haver sagt til dig.“ Dermed fulgtes de ad til en Dam,

som ligger ved Kieldersø; [der] vilde Jost gaa til sin Ager, men den anden uden Hilsen gik paa den højre Haand og strax forsvandtes, og Jost saa ej noget til ham.

Men Enden var ikke endda.

Anno 1689 d. 23. August om Eftermiddagen Klokken 3, der Jost gik at(!) slog i de Enge ved Korsbækken, kom først et svær Taage om ham, og i dette Taag stod Manden i lige Skikkelse som de to sidste Gange hos ham, før han blev det var; uden Hilsen sagde han strax til Jost: „Frygt dig intet, det er Herren, der er hos dig!“ thi Jost blev meget frygtagtig for det hastelige Taage, som kom om ham. Derpaa sagde Manden fremdeles: „Hvi haver du ikke gaaet, som jeg haver befalet dig?“ Derpaa sagde Jost: „Præsten haver skrevet ud til Bispem og ladet ham forstaa alting og tilmed, om han haver ladet Kongen det vide eller ej.“ Derpaa sagde Manden: „I frygte mer for Menniskene end for Vorherre,“ sagde fremdeles: „Haver Mennisken ikke bedet dig, du skulde bede mig, jeg skulde lade dig se mine Hænder og Fødder?“ Derpaa sagde Jost: „Jo, det haver de gjort.“ Derpaa sagde han: „I lidet troende, I tror ikke, hvad Vorherre siger selv, hvorledes skulle I tro Profeterne, som prædiker for eder?“ Derpaa viste [han] ham sine Hænder og udi Hænderne et Hul saa stort som en Nød, da den ganske Haand runden om var ganske hel, tog saa til den højre Fod og strax faldt Skoen af, eftersom Jost og saa Remme eller Spænder i Skoene; derpaa tog [han] Hosen af, som var saa meget tyndt og fint Lærred, viste ham saa Foden, som var lige som Haanden og sagde: „Se nu, jeg er den korsfæste Jesus, som haver lidt for Menniskens Synder; jeg er den Jesus, som sidder hos Gud Fader udi Himmelen. Nu vil jeg sige dig, hvad jeg er. Jeg haver ej villet sagt dig det de andre Gange, fordi Vorherre vilde prøve Menniskene og sé, om Menniskene vilde tro det, om det haver været Vorherre, der haver været hos dig, men mange tror det ikke, endog der er mange Guds Børn, som tror det, at det haver været Herren, som haver talt med dig. Nu kan du gaa hjem og sige, hvorledes du haver set mine Hænder og mine Fødder, at jeg er den korsfæste Jesus. Det er nu den femte Gang, jeg haver været hos dig.“ Derpaa bad Jost

ham, at han vilde ikke komme tiere til ham, men til andre. Derpaa svarede han: „Vor Herre vilde prøve dig, om du vilt holde hart ved Troen, og se, hvad du vilt gøre, og skal du og Præsten skynde eder strax og gaa til Kongen og sige ham alt dette, som er sket, at den gode, gudfrygtige Konge raader sine Undersaatter til at omvende dem over alt sit Kongerige, saa skal det gaa Kongen vel, og Vorherre vil altid være med ham. Enten han skal gaa i Strid eller andensteds, saa vil Vorherre være med ham, om han raader Folket til at omvende dem fra deres store Synder og Hoffærdighed, som drives i denne syndige Verden, thi Vorherre vilde gerne, de skulde omvende dem.“ „Omvender eder,“ sagde han [med] endnu haardere Ord end tilforn, „som Faderen haver befaleet mig at gaa til Jorden og sige eder alt dette,“ bad atter paany: „Skynder eder og gaa til Kongen.“ Saa faldt Jost paa Knæ og bad ham at ikke tiere ville aabenbare sig for ham, men for andre. Derpaa svarede Manden: „Frygt dig ikke! Du skal gaa og gøre, hvad Herren befaler dig. Du faar ej frygte dig, at Menniskan kan gøre dig noget herfor, thi vil Vorherre, kan han tage dig fra dem, derfor tør du ikke frygte. Nu taler jeg ikke mere med dig paa denne Tid. Skynder eder nu og gaa strax. Far nu vel.“ Der synes det for Jost, som han for lige i Vejret og forsvandtes; og tog hermed hjem. Og enddog der gik mange omkring, som baade slog og rev, saa fornam dog ingen til dette, som han spurgte dem ad, om de ej havde fornummet noget, men alle nægtede, at de intet havde fornummet. Saa hastig som baade Skoen og Hosen kom af Foden, saa hastig kom den paa, som Jost bekender, at han næppe rørte ved Foden, førend baade Skoen og Hosen var paa igen.

Efter Enden herpaa, blev Jost helt forandret og gik hjem at maatte lægge sig over denne Aabenbaring, som stod paa ved en halv Time.

Stiftsprovst Henrik Gerner.

En Episode af Herrnhutismens Historie i Danmark.

Ved **H. F. Rørdam.**

(Slutning).

Efter for bestandig at have afsluttet sin Virksomhed i København afsejlede Gerner med Familie 22. Juli 1747 til Travemünde, hvor han ankom d. 25. og snart drog videre, saa han 3. August naaede til Herrnhuterkolonien Herrnhag. Her forefandt han mange Landsmænd, deriblandt over 50 ugifte Mandspersoner. »Der ankom og samme Aar trende Præster fra Jylland og Holsten, som for Roligheds og Freds Skyld der havde nedlagt deres Embeder»¹⁾. De to jyske Præster maa have været M. Andreas Langgaard og Otto Krogstrup fra Thorup, Klim og Vust i Aalborg Stift, der begge siden gik til Amerika²⁾. Skjønt Gerner var vel tilfres med den Modtagelse, han selv fik, omtaler han dog, at »Menigheden i Herrnhut var meget inkommoderet med de mange danske Undersaatter, og vedkommende havde Møje med at faa dem indrettede«. Da de ikke forstod det tyske Sprog, var det under Forhandling at faa oprettet en dansk Menighed, i Lighed med de to bestaaende bøhmiske Herrnhutermenigheder, i Rixdorf i det brandenborske og i Nisky i Ober-Lausitz. Begge disse Steder blev Gudstjenesten forrettet afvexlende i det bøhmiske og det tyske Sprog. Men det lykkedes dog ikke at faa nogen dansk Gudstjeneste indrettet.

¹⁾ Gerner, Mærkværdigheder, S. 153 f. 249.

²⁾ Kh. Saml. 4. II, 102 ff.

Et mærkeligt Besøg fik Herrnhaag kort efter Gerners Ankomst, idet Matthæus Stack, der havde været herrnhutisk Missionær i Grønland, og hvem Gerner kendte fra hans gentagne Besøg i København, ankom ledsaget af 5 Grønlændere, hvad naturligvis vakte stor Opmærksomhed, da de i deres grønlandske Dragt traadte »ind paa Salen« og, efterat være komne til Sæde, sang flere i deres eget Sprog oversatte herrnhutiske Salmevers¹⁾.

Særlig Opbyggelse fandt Gerner ved 13. Aug. 1747 at deltage i den store Nadverfest, som Menigheden i Herrnhaag afholdt til Minde om den betydningsfulde Nadver, der var afholdt samme Dag for 20 Aar siden i Berthelsdorf Kirke, og hvorved den Uenighed, der havde hersket mellem de forskellige Elementer, hvoraf den første Herrnhuter-Menighed bestod, var bragt til en glædelig Afslutning²⁾.

Gerners Ophold i Herrnhaag varede længere, end man skulde have ventet. Selv antyder han, at der har været ført Forhandlinger om hans fremtidige Virksomhed, idet han siger: »Efterat det var bleven afgjort, at mit Opholdssted for det første skulde være i Schlesien for der at have Inspection over de Schlesiske Brødre-Menigheder, og tillige at være ordentlig Lærer eller Ordinarius (som det der kaldes) i en af dem, rejste jeg sidst i Januar 1748 til Herrnhut, og, efterat jeg der nogen Tid havde opholdt mig, derfra ind i Schlesien, som grænser kun 5 à 6 Mile derfra; da min Forretning der for denne Gang var ikke andet, end at gøre min Besøgelse i de trende der florerende Brødre-Menigheder, Gnadenberg, Gnadenfrei og Neusalz, at prædike engang eller to paa hvert Sted, og tillige at erkyndige mig om samme Menigheds Tilstand og Indretning«³⁾.

Da Gerner ved sin Ankomst til Herrnhut ikke fandt Zinzendorf der, skrev han til ham og meldte sin Ankomst,

¹⁾ Gerner, Mærkværdigheder, S. 166. Om Matth. Stack s. Kh. Saml. 5. IV. (Reg.).

²⁾ Smst. S. 158.

³⁾ Gerner, Mærkværdigheder, S. 178.

samt sendte ham et Brev, han havde modtaget fra Professor Scheidt i København, der synes at have gaaet strengt i Rette med ham, fordi han med Opgivelse af sit Embede fuldstændig havde sluttet sig til Herrnhuterne, for hvilke Scheidt, der tilhørte den moderate Pietisme, næppe havde nogen Sympati. Gerners Brev, der her skal meddeles i Uddrag, er mærkeligt paa Grund af de Ytringer, det indeholder om Kong Frederik den femtes Uvillie imod, at Danske benyttede det tyske Sprog. Sligt var man ikke vant til at høre fra det danske Hof.

Gerner til Zinzendorf (Uddrag).

»Alterliebster Papagen!« Herrnhut 8. Febr. 1748.

Takkebrev til Z., hvori Gerner meddeler sin Ankomst til Herrnhut den 2. Febr. og sin »evige Obligation« til Z. Sender et Brev fra Scheidt¹⁾, fuldt af Bebreidelser [aabentbart fra Hoffet]. »Svarer jeg ham, giver han utvivlsomt Overhofmarskalen²⁾ Brevet, og saa vil det ogsaa komme i Kongens Hænder«. At Scheidt vil have Svaret paa Dansk, tyder derpaa, »da det er bekendt, at Kongen slet ikke kan fordrage, at fødte Danske uden Aarsag tale og skrive Tydsk. Han har ofte spurgt denne eller hin, om de ikke forstod deres Modersmaal«. G. overgiver Sagen til Zinzendorf; men ønsker, at han ikke svarer, da G. ikke gerne vil have, at man skal faa at vide, at han har sendt ham Brevet.

Følgende Brev skriver sig ogsaa fra Gerners første Ophold i Herrnhut.

Gerner til Zinzendorf (Uddrag)

Herrnhut 15. Aug. 1748.

»Alterliebster Papagen!« Z. havde tidligere foreslaaet Gerner at lade sin Afskedsprædiken og sin Tiltrædelsesprædiken trykke. »Det vilde jeg ikke den Gang; men da

¹⁾ Dr. Chr. Ludv. Scheidt, Prof. Juris (D. biogr. Lex. XV, 102).

²⁾ Adam Gottlob Moltke (D. biogr. Lex. XI, 380).

jeg nu hører, at Stykker af dem, der maa være efterskrevne, løber om i Danmark og Norge, og at Biskop Hersleb skal i Januar have sagt i et Selskab, at jeg kun pro forma havde foregivet at være kaldet til Schlesien, da jeg endnu var i Herrnhag (Peter Nicolai Holst i Büdingen havde berettet ham det), saa vil jeg dog nu nok have det gjort. Selve Prædiken er conciperet efter mine Momenter, som jeg kun skrev; Slutningen er derimod ordret. En anden Prædiken er tilføjet«. Zinzendorfs Resolution heri »vil jeg barnlig afvente.«

H. Gerner.

Skønt Gerner, paa den Tid dette Brev blev skrevet, endnu opholdt sig med sin Familie i Herrnhut, havde han dog allerede holdt nogle »Gæsteprædikener« i sin tilkommende Virkekreds¹⁾. Naar han tøvede med at forlade Herrnhut, var det formodentlig fordi han ønskede at overvære de Forhandlinger, som i Juli og August 1748 fandt Sted paa Gross-Hennersdorf Slot i Ober-Lausitz i Nærheden af Herrnhut, hvor en af den sachsiske Regering nedsat Kommission havde den Opgave nøjagtig at undersøge Brøderkirkens Tilstand og Omstændigheder samt Menighedens Lære og Levned. Af den Skildring, Gerner har givet af Forhandlingerne, faar man det Indtryk, at Zinzendorf her vandt en for Brødermenigheden vigtig Sejr.

»Jeg var«, saaledes fortæller Gerner, »selvsamme Tid nærværende i Gross-Hennersdorf, og ikke uvidende om alt, hvad der for Kommissionen passerede. Det veed jeg vist og tilforladeligt, at hvad den Augsborgske Konfession og de Sandheder, som derudi indeholdes, angaar, da var derom ikke ringeste Dispyt eller Difference imellem dem, derimod hvad andre theologiske Sætninger og Meninger af mindre Betydenhed angaar, da var de derom ikke altid enige. Saa meget maa jeg dog sige, at jeg syntes, Grev Zinzendorf var dem overlegen, og jeg tror ikke at sige for

¹⁾ Se nedenfor, S. 607.

meget, naar jeg siger: at de kunde ikke modstaa den Visdom og Aand, som han talede af (Ap. G. 6, 10. — En af de fornemste Ting, som passerede for denne Kommission, var, at omendskønt Brødrene altid og ved adskillige Lejligheder tilforn havde bekendt dem til den Augsborgske Konfession, saa skete det dog nu her modo solenniori, end her nogen Tid tilforn var sket. Et Dokument blev forfattet af Indhold, at samtlige Brødre-Menigheder bekendte dem til den uforandrede Augsborgske Konfession, og vare blevne enige om at antage samme, næst den hellige Skrift, til Normam fidei, og det ikke alene quoad Spiritum, sed verbotenus, Ord fra Ord, quia sacræ Scripturæ concordat; item at de efter samme vilde have alle Bøger, som bleve brugte iblandt dem, alle deres Skrifter, Liturgier, Hymnos og Cantata interpreterede og forstaaede, og ikke nogen Tid tillade nogen iblandt dem, sub qualicunqve prætextu, at lære noget, som i ringeste Maade kunde være stridende derimod; hvilken Declaration, efter at den af samtlige Deputerede Fratrum Ecclesiarum, og tillige af mig selv, som Deputeret paa de Schlesiske Menigheders Vegne, var underskreven, blev indleveret i Kommissionen den 7. August 1748^{*)}).

Kort efter at denne vigtige Sag var bragt til Ende, begav Gerner sig til Neusalz i Schlesien, hvor han holdt sin Tiltrædelsesprædiken paa 11. Søndag efter Trinitatis (25. Aug. 1748). *Min Forretning paa dette Sted, hvor jeg forblev indtil paa tredie Aar, var, foruden at have Inspection over de andre tvende Brødre-Menigheder, Gnadenfrei og Gnadenberg, hvor (o: som) jeg et Par Gange besøgte, at prædike om Søn- og Helligdage, at forrette Ministerialier, og desuden at holde Lejligheder (gudelige Forsamlinger) efter den Indretning, som da var og siden derefter blev gjort*.

Gerner har i sine Erindringer meddelt interessante Oplysninger om de kirkelige og religiøse Forhold i Schle-

^{*)} Gerner, Mærkværdigheder, S. 182 ff.

sien paa hin Tid, hvor han kom til at arbejde ved Siden af de der overmægtige Katholiker, for hvem han forøvrigt fik større Respekt, end han tidligere havde haft. Herved skal vi dog ikke opholde os, men kun omtale, at der foreligger et Skrlft fra hans Haand, der viser, at han har faaet den Plan udført, som han i sit ovf. meddelte Brev til Zinzendorf havde omtalt. Det har følgende Titel, der kan tyde paa, at Gerner nok ønskede at minde om den ansete Stilling, han havde indtaget i sit Hjemland, men af Samvittighedshensyn havde opgivet for en i ydre Henseende meget ringere Stilling.

Heinrich Gerners,

Ehemaligen Stifts-Probsts des Stifts Seeland, Probsts in dem Sokkelunds-District, und Pastoris primarii bey der Cathedral Kirche in Copenhagen, Nunmehrigen Administratoris Tropi Lutherani und Inspectoris der Evangelischen Lutherischen Brüder-Gemeinen i Schlesien,

Kasual Predigten.

Andere und verbesserte Auflage¹).

Leipzig u. Görlitz. In der Marcheschen Buchhandlung. 1752. (76 S).

I Forerindringen ytrer Gerner sig bl. a. saaledes: »Dass ein Prediger sein Amt, das Ihm völli^g 3000 fl. (=: Gylden) jährlich einträgt, und ohne dem im gantzen Lande der honorablesten und wichtigsten eins ist, ultro niederlegt, und am statt dessen ein anders, bey welchem die Einnahmen nicht so sonderlich starck seyn möchten, und die Ehre vor der Welt auch viel geringer ist, über sicht nimmt, ist ein ziemlich seltener Casus. — — Nicht destoweniger habe ichs würclich gethan, und zwar nach den damals sich dabey befindenden Umständen nicht nur freywillig, sondern auch mit einer solchen Freudigkeit und Befriedigung meines Gewissens, dass ich gewiss bin, auch in Ansehung dieses

¹) Ifølge Worms Lexicon over lærde Mænd III, 242 var første Udgave, udkommen 1750.

Punctes, beym Beschluss meines Lebens-Laufs zu meinem Gott sagen zu können: Du hast mich nach deinem Rath geleitet.

Samlingen bestaar af 3 Prædikener: Afskedsprædiken i Frue Kirke i København, 2den Sønd. e. Trin. 1747: »Vom grossen Abendmahl«, oversat fra Dansk. II. Eine Gastpredigt von der wahren Heiligung, gehalten zu Gnadenfrey in Schlesien Dom. Invocavit 1748. III. Eine Anzugs-Predigt von der Philadelphischen Gemeine (Apoc. 3, 7—12) gehalten zu Neusaltz in Schlesien in der Brüder-Kirche Dom. II. post. Trinit. 1748.

Næppe vil nogen kristelig Læser nægte, at det er kraftige og dygtige Prædikener, der vidne om Forfatterens ret fremragende Evner som Ordets Forkynder, og i den Henseende overgaa de ikke saa lidt hans ovf. S. 191 ff. meddelte Prædiken, der i saa høj Grad vakte Biskop Herslebs Mishag. Men selvfølgelig bære de hist og her Præg af herrnhutisk Theologi, dog ikke paa nogen stødende Maade. Uden Tvivl maa disse Prædikener have vundet Bifald, siden de efter to Aars Forløb oplagdes paany. Men da var Gerner ikke mere i Neusaltz.

Om Grunden til, at Gerner efter omtrent 2¹/₂ Aars Forløb forlod den ham anviste Plads i preussisk Schlesien, veed vi kun, hvad han selv har meddelt. Efter nemlig at have fortalt en kurios Historie om, hvorledes de derværende Katholiker fik en afdød Kvinde hjulpet ud af Skærsilden og ind i Himmerig, tilføjer han: »Imidlertid var Tiden for mig omme at være i Neusaltz. Der var, medens jeg var der, og især førend jeg kom der, anvendt megen Flid paa, at de schlesiske Brødremenigheder paa visse Konditioner kunde komme til at sortere under det lutherske Konsistorium, men det lod sig ikke gøre, Kleresiet satte sig derimod, hvorover jeg for denne og flere Aarsagers Skyld søgte at faa Lejlighed til at komme derfra til Herrnhut i Sachsen«¹).

¹) Gerner, Mærkværdigheder, S. 193.

Gerners andet Ophold i Herrnhut blev af længere Varighed end det første, saa han fik god Lejlighed til at lære Menighedsforholdene nøjere at kende, og han optraadte selv som Prædikant her, hvorom han beretter: »Siden Herrnhut altid har været anset som et Annex til Berthelsdorf Kald, og samtlige Indvaanere i Herrnhut var Luthersk-Evangeliske Medlemmer af Brødre-Unitetet, saa søgte de i min Tid ikke alene paa Søn- og Helligdage Berthelsdorf Kirke, og gik her til den hellige Nadvere; men naar desuden Communion, Børnedaab eller Brudevielse forefaldt i Herrnhut at forrette, saa indfandt Præsten fra Berthelsdorf sig paa Salen i Herrnhut og der forrettede det. Af den Aarsag var der intet, som hindrede, at jeg jo selv, som en i den lutherske Religion ordineret Mand, efter Anmodning ofte forrettede Gudstjenesten, ikke alene i Berthelsdorf Kreds, men endog alle Slags Ministerialia, og holdt Taler paa Salen i Herrnhut«¹⁾.

Om Gerner har haft noget fast Embede i Herrnhut, fremgaar egentlig ikke af denne Beretning, og maa vistnok betvivles, saa meget mere som følgende Brev tyder paa en Misstemning fra Zinzendorfs Side, hvis Aarsag vi vel ikke med Vished kender, men som viser, at Tanken om en Tilbagevenden til Fædrelandet var vaagnet hos Gerner.

Gerner til Zinzendorf (Uddrag).

16. Juni 1751.

Zinzendorf har ikke modtaget Gerner, da han var i Herrnhut. »Eben um der Ursache willen ist mir ein Bisgen schwer gefallen, wenn ich gemeint Ursache zu haben zu glauben, dass Sie von bemeltem meinem Sinn und Hertzens Gedanken nicht persvadirt wären, oder mit mir nicht zufrieden wären«. Intet falder mig saa svært som den sidste Casus, som jeg ej kan nævne. Det gik saa vidt — maaske for vidt — at jeg virkelig græmmede mig blandt Guds Folk. [Det synes, at Gerner har holdt en Tale, som havde vakt

¹⁾ Gerner, Mærkværdigheder, S. 206.

en forbigaaende Misstemning. Han siger dog: Jeg er gerne i Herrnhut].

•Noch ein Wort: ich denke oft an mein Vaterland und lebe der Hofnung, dass der Status, was uns betrifft, daselbst sich bald gänzlich verändern wird. Der Heiland hat schon Præparatorien dazu gemacht; es wird hübsch werden. Es ist mir auch so, als wenn ich mit der Sache, ehe ich heimgehe, etwas zu thun haben sollte. So bald eine Person, die schon über 80 Jahr alt ist, stirbt, will ich anfangen serieuser daran zu denken*. Dog vil han ikke skrive en Linie eller gøre et Skridt i Sagen uden at have confereret med Zinzendorf.

Min allerkæreste Papagens lydige Barn

*H. Gerner*¹⁾.

Den Person, hvortil der i Brevet hentydes, var Gerners gamle Svigermoder i Tønsberg. Hun levede jo endnu; men da hendes Død snart kunde forventes, gjaldt det om at afværge, at Gerner skulde rammes af den haarde Bestemmelse i den kgl. Anordning af 29. Jan. 1745 om at de, der begav sig ud af Landet til de mæhriske Brødre, skulde have alle dem tilhørende Midler i Kongens Riger og Lande forbrudt²⁾.

Om det har været af økonomiske eller andre Grunde, at Gerner fra 1752 havde taget Bolig i Gross-Hennersdorf, $\frac{1}{2}$ Mil fra Herrnhut, er os ubekendt. Men herfra indgav han 22. Juli 1752 en Ansøgning til Frederik V og bad om, at hans Hustru maatte tiltræde Arven, naar hendes Moder døde, uden Hensyn til ovennævnte Forordning³⁾. Skønt Gerner samtidig med Ansøgningen havde tilskrevet Overhofmarskal Moltke og bedet ham støtte Andragendet, opnaaede han dog intet Resultat. Noget bedre gik det ham, da han 24. Marts 1753 ansøgte Kongen om Tilladelse til

¹⁾ Heibergs Samlinger.

²⁾ Se foran, S. 365.

³⁾ Se nedenfor S. 612. 626.

at vende hjem med sin Familie. Da han jo selv havde gjort sig landflygtig, og ikke var udvist af Landet, fik han gennem Holstein følgende gunstige Resolution:

Velærværdige H. Gerner!

Hs. Kgl. Maj. har jeg refereret en fra Dem indkommen Memorial, dat. Gros-Hennersdorf den 24. Martii h. a., udi hvilken De allerund. haver begieret, at, ihvorvel De for omtrent 6 Aar siden har nedlagt det Dem som Stiftsprovst og Sognepræst ved Frue Menighed i Kiøbenhavn allern. anfortroede Embede, og forladt Deres Fæderneland, Hs. Maj. dog, da Dem og Deres Hustru i afvigte Aar skal være tilfalden en Arv i Norge, den De beretter at kunne behøve, nu allern. vilde tillade, at De maatte komme tilbage og etablere sig i Deres Fæderneland. Paa denne Deres Velærværdigheds Ansøgning har det behaget Hs. Maj. at resolve, at De kan komme ind i Riget og forblive, naar De holder Dem stille; og paa den Maade vil Hs. Maj. allern. tillade, at De maa nyde den Dem tilfaldne Arv.

Cancelliet i Kiøbenhavn den 19. Maji Anno 1753.

*J. L. Holstein*¹⁾.

Det var ikke meget, Gerner havde opnaaet, men det var dog noget — mere end Cancelliet havde tiltænkt ham, da dette Kollegium, der først behandlede Sagen, havde paa-tegnet hans Ansøgning: »Herved er intet at gøre«. Nu kom det an paa, om det lod sig gøre ved fortsat Ansøgning og ved at sætte alle velvillige Magter i Bevægelse at opnaa noget mere. Den 22. August 1753 indgav Gerner da en ny Ansøgning til Kongen, ledsaget af en udførlig Skrivelse til Holstein, som her skal meddeles, da den i højere Grad end selve Ansøgningen giver Oplysning om hans vanskelige Stilling.

¹⁾ Oversekretærens Brevbog 1753. Nr. 131. Resolutionen var vedtaget paa Møde i Conseillet paa Frederiksberg Slot 11. Maj 1753.

Deres Excellence

Høibaarne Hr. Geheimeraad og

Ober Secretaire i det Danske Cancellie!

Naadige Herre!

Deres høigrævelige Excellence vilde icke tage det unaadig op, at ieg, efterat ieg er kommen tilbage ind i det danske Rige, giver mig dend underdanigste Frighed med denne min ringe Skrivelse at opvarte Dem. Siden ieg dog icke kand overtale mig selv til at troe, at Deres høigrævl. Excell., hvis Generositet, Sagtmodighed og Retsindighed mig er ganske vel bekant, og som tilforn har været mig naadig og derpaa givet mig mange Prøver, skulle formedelst en af mig begangen Forseelse, som ieg selv kiender og underdanigst afbeder, aldeles have udelugt mig fra ald Adgang hos Dem til mere Naade; allerhelst da ieg paa dend ene Side troer, at Deres høigrævl. Excell. selv naadigst er overbevist om, at dend af mig begangne Forseelse icke er begaaet af nogen egensindig Selfraadighed eller ond Intention, men blot af en Forlegenhed over visse tunge Omstændigheder, ieg var i, og en altfor stor Begierlighed efter at være iblandt dem, som jeg hafde gode Tanker om og elskede. Og da min Samvittighed paa dend anden Side friekender mig for i ringeste Maader nogen Tid at have handlet imod den underdanigste Devotion og dybe Respect, som ieg altid har baaret og endnu bær i mit Hierte for Deres høigrævl. Excell. høie og dyre Person, saa fordrister ieg mig herved underdanigst at forestille Deres høigrævl. Excell. min Nød og Andliggende og derudi tillige underdanigst at udbede mig Deres høigrævl. Excell. naadige Asistence:

Deres Kongl. Majts. allernaadigste Resolution mig be-
kantsgiort ved Deres høigrævl. Excell. naadige Skrivelse af
19de Maj h: a:, som ieg med underdanigst Taksigelse har
imodtaget, af følgende Indhold, at ieg kand komme ind i
Riget og der forblive, og paa dend Maade nyde dend mig
tilfaldne Arf, agter ieg aldeles icke ringe, icke heller er ieg

derimod utaknemmelig. Icke desmindre nødes ieg til for Deres Excellence underdanigst og beklagelig at bekendtgjøre, at ieg af samme kongelige Naade paa dend Maade umuelig, om ieg nok saa gerne vilde, kand benytte mig; for enten maatte ieg forlade min Hustrue og 5 Børn og skille mig fra dem, hvilket var haardt, eller og maatte ieg bringe dem med mig ind i Deres Majts. Lande, og der, naar vi intet hafde mere at leve af end dend liden os tilfalden Arf, med dem lide Nød, være til Spectakel og tilsist crepere, hvilket var endnu haardere. Overalt bestaar dend os tilfaldne Arf i Jordegods, som min endnu levende Sviegermoder har delet imellem sine Børn, hvilket med sine rette Omstændigheder ieg for meere end et Aar siden underdanigst og tydelig har refereret Deres høigrævl. Excellence. Dersom det nu skedte, at ieg med Familie kom til hende, andgreb og solte samme Gods for at have paa saadan Maade en kort Tid noget at leve af, saa seer ieg forud, at ieg derved vilde foraarsage hende, som en gammel gudfrygtig Kone, stor Hierte Sorrig og Bedrøvelse, og at hun derover vilde gremme sig til døde, hvortil ieg umuelig kand resolve mig. —

Altsaa vilde Deres høigrævl. Excell. af ovenmeldte Omstendigheder naadigst erfare, hvor umueligt det er for mig at benytte mig af dend kongl. allernaadigste mig tilkomne Resolution. Jmidlertid har ieg med allerunderdanigst Tacksigelse andtaget dend same, som det og er skedt i allerunderdanigst Følge af same kongl. allernaadigste Resolution, at ieg er kōmen tilbage ind i Deres Majts. Lande, dog bare for at forsøge, om det icke ved Deres høigrævl. Excell. naadige Recommendation og Hielp, og ved en Deres Kongl. Majts. allernaadigst Resolution er at bringe derhen, at ieg for mig og mine i Deres Majts. Lande kand have min nødterftige Underholdning: Ja [i] saa Fald, saa snart ieg fick noget vist Sted at være paa, er ieg fast resolveret at lade min ganske Familie kōme ind i Deres Majts. Lande, og der med dem leve og døde. Da ieg derimod, om det derpaa

skulle feile, bliver tvungen til at gaae med uforrettet Ærende tilbage, lade alting fare, og befale Gud min Sag. —

Siden ieg er min Religion og dend lutherske Lærdom af ganske Hierte tilgedan, som ieg og har declareret saadant offentlig i min i vor Frue Kirke holdte Afskeds Prædiken, og aldeles ingen Deel tager i de Vildfarelser, som de saakalte Hernhuter bliver beskyldt for, saa vilde og kunde ieg med en god Samvittighed antage og forestaae et Prædike-Embede; naar det bare var et Embede af dend Art og Beskaffenhed, som det var, ieg stod i, da ieg blef kaldet til Kiøbenhavn, saa forlangede ieg intet større eller vigtigere. Dog ynskede ieg intet gerne igien at have et Embede i Siellands Stift, hvor ieg engang har været Stifts-Provst, men heller i et andet Stift. —

Altsaa er herved min allerunderdanigste Begiering til Deres høigrævl. Excellence, at De ved Deres høistformaaende Recommendation hos Deres kongl. Majt. naadigst ville bringe det derhen, at saadan høikongelig Naade, ved at allernaadigst andfortroe mig et Prædike-Embede, maatte vederfares mig, hvorved ieg tillige kunde have dend Naade med min Familie at leve og døe en Deres kongl. Majts. allerunderdanigst og lydigst Underdan. Jeg lever i det underdanigste Haab og har dend Tillid til Deres høigrævl. Excell., at De icke lader dend gaae uden Hielp fra Dem, som med hiertelig Forbøn for Deres høigrævl. Excell. og høie Families Velgaaende og største Devotion lever og døer

Deres høigrævelige Excellence

min naadige Herres underdanigste Tienere

Rensborg d. 22. Aug. 1753.

*Henric Gerner*¹⁾.

Naar denne Skrivelse, ligesom Ansøgningen til Kongen, er dateret fra Rensborg, saa skønner man let, hvad dette betydede. I »Diarium von Herrnhut« siges: »1. Juli 1753 rejste Provst Gerner med Caspar Cröger til Holsten«. Gerner

¹⁾ Orig. i Rigsarkivet, Indlæg til Oversekretærens Brevbog 1753 Nr. 247.

var altsaa vendt tilbage til den danske Konges Stater og havde — maaske efter Indbydelse — søgt Tilflugt hos Generalsuperintendent, Dr. J. F. Reuss, til hvem han havde staaet i det venligste Forhold, medens Reuss var theologisk Professor i København, og med hvem han ikke usandsynlig ogsaa senere havde ført Brevvexel.

Det var ikke noget stort Resultat, Ansøgningen bragte; men det Svar, Holstein gav, indeholdt dog en Fremtidsudsigt, som ikke var at foragte under de højst trykkende Kaar, hvorunder Gerner og vel endnu mere hans i Tydskland efterladte Familie befandt sig. Svaret lyder:

Velærværdige H. Gerner!

Jeg har bekommet Deres Skrivelse fra Rensborg af 22. Augusti næstafvig, med derudi indesluttede Memorial til Hs. Kgl. Maj., som og har ladet sig sammes Indhold forestille, nemlig at De allerund. var ombedende, at til den Dem forhen beviste højkongl. Naade maatte endnu vorde lagt denne, at Dem til Deres og Families nødtørftige Subsistence maatte allern. vorde anfortroed et Prædike-Embede. Og som allerhøjstbemeldte Hs. Maj. har allern. behaget derpaa at meddele saadan Resolution:

At Dem ej kunde accorderes Præstekald, mens Hs. Maj. vil ellers have Naade for Dem, naar det kan ske paa en anden Maade, hvorom De ved Lejlighed sig har at melde.

Saa vilde jeg nu have Dem højstsamme allern. Resolution herved tjenstlig tilkjendegiven (osv.).

Cancelliet i Kiøbenhavn den 8. Sept. 1753.

*J. L. Holstein*¹⁾.

Inden denne Afgørelse var kommen, havde Reuss henvendt sig til Bluhme og bedet ham lægge et godt Ord ind for Gerner paa højere Steder. I sit Svar havde Bluhme

¹⁾ Oversekretærens Brevbog 1753, Nr. 247. Resolutionen var vedtaget i et Møde i Conseillet paa Fredensborg Slot 31. Aug. 1753.

refereret Indholdet af den kgl. Resolution og raadet til, at Gerner skulde søge om en god Pension, hvoraf han for det første kunde leve med sin Familie; derefter vilde sikkert følge en god Befordring, naar han opholdt sig i Landet. Bluhme havde talt med Holstein derom, og det var ogsaa hans Raad og Tanker¹).

Dette lød jo meget trøsteligt, og Gerner gik da strax i Værk med at skrive til Overhofmarskal A. G. Moltke, idet han tildels beklagede sin tidligere Adfærd, hevidnede sin store Kærlighed til Fædrelandet, men vilde gerne have et Embede, da hans Liv, naar han intet havde at gøre, vilde blive ham tungt og møjsomt i hans Fædreland. Moltke svarede høfligt og lovede at gøre sit bedste for ham. Men omtrent samtidig indeholdt Altonaer-Zeitung en Korrespondence-Artikel (af 29. Sept. 53) fra Kbhvn., der satte Gerner i største Affekt og bragte ham til at søge Tilflugt til Holstein og Moltke.

Til Holstein skrev han 17. Okt. 53 og gjorde ham opmærksom paa Artiklen, der »paa en fordrejet og skændig Maade« havde fremstillet hans Forhold, der, »som Gud veed, alene var fremkaldt ved en vis Mands Opførsel og Omgængelse med ham«. Grunden til, at han nu vilde tilbage, var »das Bedürfriess meiner äusseren Umstände«. Men nu løber Folk her rundt og spørger, om den Mand ej er her, som tog sin Afsked og gik til Herrnhuterne, men nu har erkendt sin Vildfarelse og sine Tossierer (»Alfanzereyen«), og som en omvendt nu igen vil optages og nøjes med det ringeste Embede, osv. To Gange har jeg i den Anledning maattet flytte for at komme i Sikkerhed. Tidligere boede jeg hos Reuss, og han har atter tilbudt mig det; men nej! jeg vil spare hans Hus derfor, da jeg er en Person, der er gjort latterlig og er gjort Publicum til Spektakel. Beder Holstein om at lade Artiklens For-

¹) Det kan dog formodes, at Bluhme har overvurderet Holsteins Stemning for Gerner.

fatter opsøge i Kancelliet; Undersaatter tør jo ikke henvende sig til Kongen, naar sligt kan risikeres. Naar Kongens Resolution kommer (o: bliver offentliggjort), vil jeg vel igen paa lignende Maade blive prostitueret i Aviserne. Hvem Autor er, veed jeg ikke, vil heller ingen beskyldte, men tænker dog, at Hr. Kancelliforvalter Graah, som er Biskop Herslebs Svigersøn, naar han blev spurgt derom, og vilde sige det, maatte kunde vide noget derom. Mig forekommer Sagen som en Continuation af de Sager, som for 6 Aar siden er skete mig i mit Fædreland og har foraarsaget, at jeg maatte forlade det.

Til Moltke skrev Gerner samme Dag og bad om Raad: »Hvad skal jeg gøre ved denne Blame, som jo kun kan stamme fra mine Fjender?« Moltke svarede: »Sie können versichert sein, dass ich nicht ermanglen lassen werde, denenjenigen, die es angeht, ihre schlechte Aufführung und üble Aufsicht mit denen, die da ausschreiben, was unter der Rubrique von Copenhagen ausserm Lande in die Zeitungen gesetzt wird, vorhalten zu lassen«.

Holstein svarede med samme Post (19. Okt.) og spurgte, om han skulde forelægge [i Conseillet?] Gerners Skrivelse, da det nemlig har sin Vanskelighed at udfinde, hvem der har skrevet det, da de Altonaer Blade er Blade »ausserm Reiche«. — Hertil har Gerner gjort følgende Bemærkning: »Da Grev Holstein netop har Opsigt med, hvad der af Kancelliet bliver sat i Aviserne udenfor Landet, saa veed han sikkert, hvem der er Autor, og fordi han vel selv frygter og ej gerne vil have Sagen opklaret, saa søger han med sit Brev at gøre mig bange og at faa mig til at mortificere mit eget Brev og at bede ham om ikke at forelægge det. Men det har jeg ej villet gøre, da jeg har sendt Hr. v. Moltke, der slet ikke harmonerer med Hr. v. Holstein, og som vel vil antage sig Sagen, en Kopi deraf og har tilføjet: Hvad den om mig og mine Forhold i Alton. Zeit. indsatte garstige Passage angaar, er jeg gerne tilfreds med, hvad D. Exc. naadigst finder for godt, og acqviescerer gerne

for min Person, overlader Gud min Sag, og forlanger ingen unødigt og unyttigt Vidtløftighed.

Senere har Gerner tilføjet: »Hermed synes Komeden at være forbi. Har ventet paa Svar i 6 Uger, men ej faaet andet, end hvad i Aviserne er blevet Almenheden bekendt¹⁾).

Nogen Oprejsning for »Blamen« opnaaede Gerner altsaa ikke. Hvor nært Sagen er gaaet ham, ses af et Brev til en »Broder Kindermann«, skrevet fra Rendsborg 1. Nov. 1753. Heri fortæller han om den Ærgrelse og Kummer, som »die garstige Passage« i Aviserne havde forvoldet ham, »das empfindlichste von allem, was mir lebenslang ist widerfahren«. Han havde tænkt, at Sagen skulde være falden ud til hans »Avantage«; det er dog for vidtløftigt at sende alle Sagerne. Pastor Bluhme, der ved Reusses Formidling havde antaget sig min Sag, er død [i Okt. 53]. Hvordan skal det gaa! »Ist vorher die Noth und Armuth gross gewesen, so wird sie ins künftige grösser werden. Wenn ich an meine arme Frau denke, so will mir das Herz brechen«. Nolens volens maa jeg jo rejse tilbage.

Under saadanne tunge Forhold var Udsigten til den Pension, hvortil der var givet Gerner Udsigt, det eneste Lyspunkt. Heldigvis fandt han her en god Støtte i Reuss, som det fremgaar af følgende Breve fra denne til Holstein.

1.

Ewr. Hochgräfliche Excellence haben jederzeit so viele Gnade vor mich gehabt, dass ich der unterthänig zuversichtliche Hofnung lebe, Dieselben werden mir ein Unternehmen, welches die ordentliche Schrancken meines Berufs überschreitet, und sich durch nichts als eine unsträfliche Absicht entschuldigen lässt, huldreichst zu gute halten. Es würde mich aber auch eine gute Absicht nicht so weit verleitet haben, wenn Ewr: Hochg: Excellence sich

¹⁾ Heibergs Samlinger.

nicht allbereits mildest hätten gefallen lassen, dem Herrn Gerner, dessen schwere und höchstbedrängte Umstände dies mein unterthäniges Schreiben veranlassen, Dero hohe Gnade zuzuwenden, und sich seiner kräftigst anzunehmen. Gnädiger Herr! Es gehet mir ungemein zu Hertenzen, wenn dieser ehrliche und zum Dienst des Ewangelii vor vielen andern von Gott tüchtig gemachte Mann sich genöthiget sehen sollte, sein geliebtes Vaterland wieder zu verlassen, und gegen allen sein Sinn und Willen sich wieder nach Herrnhut zu begeben. Da ich nun von Ihm vernommen, wie er nunmehr in eine solche Bedrängniss sich befinde, dass er keinen andern Rath mehr wisse, als Ewr. Hochg: Excellence demüthigst anzuflehen, Sie wolte in hohen Gnaden geruhen Dero höchstvermögende Assistance Ihm dahin huldreichst angedeyen zu lassen, dass Ihm das von seiner Schwiegermutter in Norwegen zu erwartende Erbe ausserlandes zu geniessen allergnädigst verstattet werden möge; so machet mir die Liebe und das Mitleyden, das ich Ihm schuldig bin, so kühn, dass bey Ewr. Hochg: Excellence eine demüthigste Vorbitte vor Ihm einzulegen ich in tief-schuldigster Ehrfurcht mich verdreiste. Ewr. Hochg. Excellence setzen, wie ich aus so vielen preiswürdigsten Proben versichert bin, Dero gröstes Vergnügen darin, treue Arbeitern in dem Weinberge des Herrn zu bestellen, und wahren Gliedern Christi in Ihre Noth und Bedrängniss zu Hülffe kommen zu können. Wenn ich nun in viele Wochen Gelegenheit gehabt dieses redlichen und Gott von Hertenzen ergebenen Mannes Sinn und Gemüthsfassung genauer kennen zu lernen, und mehrere so wohl schriftliche als mündliche Erläuterungen von Ihm erhalten, dass er der Evangelisch-Lutherischen Lehre von Hertenzen zugethan, und alle derselben entgegenstehende Irrthümer und schädliche Meinungen, welche der so genannten Brüder-Gemeine imputiret werden, ernstlich verabscheue, da er auch viele über solche puncte, auf welche es hiebey hauptsächlich ankommt, ihm von mir vorgelegte besondere Fragen ganz orthodox be-

antwortet; so habe ich meines wenigen Theils an seinem lauterem Sinn keinen Zweifel gehabt, sondern zuversichtlich gehoffet, er würde als ein geheiligtes und tüchtiges Werkzeug der Gnade das öffentliche Lehr- und Predig-Amt in seinem Vaterland, wenn er dazu allergnädigst wieder berufen würde, getrenlich und nützlich verwalten; da denn eine solche Veränderung viele andere gute und erwünschte Wirkungen haben könnte. Und diese vergnügliche und nicht ungegründete Hoffnung hätte mich beynahe dahin vermocht, dass ich mich in tiefschuldigster Devotion verdreistet hätte Ewr: Hochgl: Excellence unterthänig anzuflehen, ob Dieselben in hohen Gnaden geruhen wolten, durch Dero höchstvermögende Vorstellungen bey Ihre Königl. Majst: unseren allertheuresten Monarchen Ihm zu einem convenablen Prediger-Dienst behülflich zu sein. Da mich aber die von Ihre Königl. Majst. allbereits ertheilte und von Ewr: Hochgl: Excellence ihm bekandtgemachte allerhöchste Resolution, welche ich mit dem allertiefsten Respect zu verehren habe, davon zurücke hält, so werden Ewr: Hochgl: Excellence gnädig erlauben, dass Denenselben nur die Empfindungen des Mitleydens, welches seine äusserste Noth und Bedrängniss in mir erwecket, demüthigst zu erkennen gebe. Gnädiger Herr! Ich sehe seine äusserste Noth und Bedrängniss mit Augen, ich kan ohne den empfindlichsten Jammer nicht daran gedencken, in was für eine seine Rückkehr nach Deutschland ihm hineinführen, und in was für eine grosse innere und äussere Noth er nach diesen gerathen werde. So geseegnet und vortheilhafft es für viele und auf mancherley Weise hätte sein können, wenn er wieder ein treuer und rechtschaffener Prediger in seinem Vaterlande geworden wäre, so nachtheilig möchte die Rückkehr sein, wenn er sich endlich dazu genöthiget finden sollte. Diese und dergleichen Betrachtungen veranlassen mich Ewr. Hochgl: Excellence unterthänig zu bitten, Dieselben wollen sich huldreichst gefallen lassen gnädig und hoherleuchtet zu überlegen, ob diese so besorgliche und

höchstbedenckliche Folgen nicht annoch auf irgend eine Weise vorzukommen sein dürffte. Könnte sich nur ein Mittel finden, wodurch den guten und bedrängten Mann mit seiner Familie auf einige Jahre zu der nothdürftigen Subsistence in seinem Vaterlande geholffen würde, so würde sonder Zweifel seine Aufführung ein hohes und erlauchtes Ministerium des allerliebreichsten Königs von seinem lautern Sinn so versichern, dass ihm hernach auch wohl ein geistlich Amt allergnädigst anvertrauet werden dürffte. Die Gnade die Ewr. hochgl: Excellence vor ihm haben, wird der ewige Erbarmer gewiss nicht unvergolten lassen.

Rendsburg d. 20. Novembr. 1753.

J. F. Reuss.

2.

Ewr. Hochgräfl. Excellence haben in Dero gnädigen Schreiben vom 11 hujus mir huldreichst zu eröffnen geruhet, dass Ihre Königl. Majestæt auf Dero höchstvermögende Vorstellung allerduldreichst resolviret dem Hn: Gerner eine jährliche Pension von 200 rd^r beyzulegen, biss er auf eine oder andere weise employiret werden könnte. Ich habe dem ewigen Erbarmer von Herten gedancket, dass er Ihre Königl. May^{tt} und Ewr. hochgl. Excellence Hertz in Gnaden dahin gelencket dem guten und bedrängten Mann mit seiner Familie in seiner gegenwärtigen Noth eine so gnädige und milde Hülffe wiederfahren zu lassen. Er der allmächtige Vergelter alles guten wolle so wohl unseren allertheuresten Monarchen, als auch Ewr. hochgl. Excellence die dieserwegen gehabte huldreiche Vorsorge aus seiner unendlichen Gnadenfülle mit reichem und überschwenglich vielem Seegen vergelten! Wie ich mir nun, meines wenigen Theils, die erfreuliche Hoffnung gemacht, es würde durch eine so ausnehmende Königl. Gnade der Noth und Bedrängniss des guten Mannes zu seiner grössten und völlige Beruhigung hinlänglich abgeholfen sein, so habe den gnädigen Befehl, den Ewr. hochgl. Excellence zugleich mir zu ertheilen geruhet, als ein neues Merckmal

von Deroselbigen gnädigen Wohlwollen und huldreichen Vorsorge vor Hn: Gerner mit tiefschuldigster Devotion verehret, und demselben mit aller guten Zuversicht die gehorsamste Folge geleistet. So hertzlich gerne ich also dem guten Mann geholffen sehe, und so aufrichtig ich wünsche, dass er die übrige Zeit seines Lebens Gott in seinem Vaterland dienen möchte, so ernstlich und nachdrücklich habe ich Ihm zu bewegen gesucht, ohne weder Ihre Königl. Maj^{tt} noch Ewr. hochgl. Exc: weiter zu behelligen, im Vertrauen auf die fernere Hülffe Gottes vollkommen zufrieden zu sein. Hiebey aber ist mir nun über alle massen empfindlich, dass Ewr. Hochgl. Excellence den gewünschten Erfolg unterthänig zu berichten ich annoch unvermögend bin, und vielmehr noch in Ungewissheit schweben muss, wozu der gute Mann sich endlich entschliessen werde. Er erkennet es selbst in allertiefster Devotion für eine besondere und ausserordentliche Gnade, dass Ihre Königl. May^{tt}: ihm eine so ansehliche Pension allerhuldreichst beyzulegen geruhet, er veneriret die huldreiche Vorsorge, die Ewr: hochgl: Excellence ihm zu beweisen sich so gnädig gefallen lassen, mit unterthänigschuldigten Danck: wenn er aber an seine Familie gedencket, so befindet er sich in einer recht kläglichen Verlegenheit. Er kan sich nicht vorstellen, dass er sich, seine Frau und 5 Kinder mit 200 rdl^r ehrlich werde durchbringen können; er fürchtet sich vor eine schwere Schulden-Last, in welche er biss auf die Zeit, da ihm etwa die zuerwartende Erbschafft wirklich zufallen mögte, vertieft werden könnte; er meynet, wenn er draussen in Teutschland auch nur sein Unterhalt wie bis hero geniessen könnte, dass er mit seiner Familie in keine so grosse Noth und Versuchung gerathen werde, als die er solchergestalt in seinem geliebten Vaterland zu befahren haben würde. Bey diesen und dergleichen Gedancken ist er, da er so sehnlich wieder in sein Vaterland zu kommen wünschet, und über die so hohe Königl: Gnade sich zur allerhöchsten Danckbarklit verbunden siehet, in der aller-

grössten Verlegenheit, und die Wehmuth, die er dabey empfindet, hat ihm auch wirkklich um ein Theil seiner Leibes-Kräfte und Gesundheit gebracht. Gnädiger Herr! Ich bitte ganz unterthänig und angelegenlichst es in hohen Gnade zu gute zu halten, dass mich in tiefschuldigster Ehrfurcht erkühnet obenstehendes so einfältig und geradezu zu berichten. Nichts wäre mir erfreulicher gewesen, als wenn der gute Mann zum demjenigen, was Ewr. Hochgl: Excellence selbst aus huldreichster Propension und Vorsorge vor sein Bestes so gnädig wünschet, sich ohne einiges Bedencken so gleich entschlossen hätte. Da er aber biss hiezu bey der grössten Verlegenheit und Unruhe nicht weiss, was für einen Entschluss er fassen solle, so jammert mich sein, so dass ich hertzlich zu Gott seuffze, dass er ihm seine äussere und innere Umstände verleichtere, und dasjenige, was Ihm und seine liebe Famile zum wahren Besten dienet, gnädiglich zu erkennen geben wolle. Bey so bewandten Umständen muss ich also die Sache Gott befehlen, und Ewr: Hochgl: Excellence fernerem gnädig und höchsterleuchteten Guttfinden gantz unterthänig anheimstellen.

Rendsburg d. 21. Decembr. 1753.

J: F: Reuss.

Disse indtrængende og ærbødige Anbefalinger fra en Mand, der selv en Gang havde været mistænkt for Vranglære, men nu var højt anset som en af Kirkens Støtter, har, som det synes, gjort den forønskede Virkning, hvad følgende Taksigelse i alt Fald antyder:

3.

Die ausserordentliche Gnade, welche E. H. E. dem Hn: Gerner zu erzeigen geruhet, werden mit mir alle diejenigen, welche diesem guten Mann eine solche Erlösung nicht nur aus seiner leiblichen Noth, sondern auch aus den geistlichen Banden, die ihn und die seinigen eine Zeit lang gleichsam gefangen gehalten, hertzlichst gewünschet, jederzeit demüthigst verehren. Und wie die allerhöchste Königl:

Gnade unsers allerdreichsten und preiswürdigsten Monarchen vornehmlich Ihm selbst aufs neue zu dem allunterthänigsten freudigsten Gehorsam und ewigen Dank verpflichtet, so habe ich auch die angenehme Hoffnung, sein künftiger Wandel in seinem geliebten Vaterlande werde so beschaffen sein, dass er manchen zum Seegen reichen, und der Nahme Gottes dadurch verherrlichtet werden könne. Gott selbst schencke Ihm dazu alle nöthige Gnade, Treue und Weisheit, damit besonders auch Ewr: Hochgl: Excellence der ihm huldreichst erzeugten so ganz ausnehmende Gnade, die Ihm eine so erwünschte Hülffe geschaffet, sich jederzeit mit vollkommener Zufriedenheit erinnern mögen.

Rendsburg d. 8. Martii 1754.

J. F. Reuss.

Resolutionen om, at Gerner skulde have Pension, maa vistnok være falden i Dec. 1753; men først et Par Maaneder derefter udgik følgende Ordre om dens Udbetaling, udstedt paa Tydsk, vistnok af Hensyn til, at den skulde udbetales i Rendsborg¹).

Da Wir dem vormahligen Stifts-Probsten Gerner jährlich Zwey Hundert Rthl^r Pension aus Unserer Particuliere-Cassa von dem 1sten Decembris a: p: an allergnädigst bewilliget haben; So sind besagte 200 Rthl^r: d. Courant, de 1mo Decbr. 1753 an, von Unserm Justice-Rath und Cassirer Gabriel Linde ohne Abzug zu bezahlen, und passiren ihm selbige gegen des Stifts-Probsten Gerner Quitungen alle Jahr völlig und behörig in Ausgabe. Geben auf Unserm Schlosse Christiansburg in Unserer Königl^{en} Residence-Stadt Copenhagen d. 23ten Martii 1754.

Friderich R.

A. G. Moltke.

¹) Protocol über die Allergnädigste Ausgabe Ordres und Approbationes der Königl. Particuliere-Cassa-Rechnung de A^o 1754. S. 81.

Gerners Kvittering, dat. Rensborg 31. Marts 1754, for Pensionen fra 1. Decbr. 1753 til Datum (66 Rdl. 5 $\frac{1}{2}$ 14 β) findes vedlagt.

Ved Hjælp af denne Udbetaling kunde Gerner begive sig til Sachsen for at afhente sin Familie, som han førte til Hamborg, hvorfra Sejladsen gik til Norge.

Dermed er Gerners Udlændigheds Saga til Ende; men da det kan være af Interesse at se, hvorledes han selv betragtede sin Tilbagevenden, skal vi af hans Erindringer meddele, hvad han selv fortæller om Aarsagen, hvorfor jeg vendte tilbage til mit Fædreland¹⁾.

•Jeg veed vel, at der er dem, som har tænkt, at Aarsagen dertil har været Misfornøjelse over, at jeg ved min Nærværelse i Brødre-Menighederne ikke skulde have fundet et og andet, hvad Brødrenes Lærdom og Levned angaar, saaledes som jeg havde forestillet mig og ventet det. Men saadanne har deri ganske taget fejl og faret vild.

Jeg har altid vidst, at Mennesker ere og blive Mennesker, omendskønt de ere benaadede Mennesker, item at det er menneskeligt at tage fejl og fare vild; derfra har jeg aldrig undtaget hverken mig selv eller andre; ja i saa Tilfælde har jeg havt ligesaa meget, ja maaske mere, at udsætte paa mig selv end andre; der har desuden været nok af dem, som har set Skæven i deres Broders Øje, men ere derhos ikke bleven Bjelken vaer i deres eget Øje, uden at jeg med min ringe Person skulde forøge deres Tal.

Jeg har aldrig forundret mig over, at en og anden, som har havt Navn af at være en Broder, og virkelig har været benaadet, naar saadan en først har misbrugt Naaden, er bleven troløs imod vor Frelser og er afviget fra ham med sit Hjerte, siden derefter har ført sig ilde op, og ved slet Opførsel været andre til Anstød og Forargelse; ja at saadan en enten af sig selv har forladt, eller er bleven

¹⁾ Gerner, Mærkværdigheder, S. 246 ff.

nødt til at forlade Brødre-Menighederne. Havde Christus iblandt sine 12 Apostle en Judas, som forraadte ham, og havde Paulus iblandt den liden Hob, som fulgte ham, en Demas, som forlod ham og fik Kærlighed til Verden, hvad Under er det da, at et og andet saadant Exempel endog i vore Tider kan forekomme?

Hvad derimod de evangeliske Brødre i det ganske angaar, hvad deres Lærdom og Levned, item de Grund-Principia og Reglements, hvorefter samme er indrettet, angaar, da har jeg aldrig derimod havt noget at indvende, og som en ærlig Mand, og med en god Samvittighed kunde jeg ikke sige, at der kunde have været noget, som kunde foranledige mig til at forlade bemeldte Brødre-Menigheder, og vende tilbage til mit Fædreland.

Det samme, som jeg her siger, har jeg og sagt for mere end 16 Aar siden; som der da mødte mig en fortrædelig Omstændighed, hvorimod jeg hos brave Mænd i København søgte Raad! saa var der mer end een Person af Anseelse og Værdighed, som dels selv gav mig, dels ved andre lod mig give dette Raad, at jeg bare skulde deklarere mit Dissensum fra de herrnhutiske Vildfarelser, og tillige forsikrede mig, at naar jeg kun gjorde det, saadant da for mig vilde have en ønskelig Effect. Men derpaa gav jeg følgende Ord til andet saalydende Gjensvar, som jeg ikke forsømmede paa behørig Sted strax at indsende:

»At siden de Vildfarelser, som de saakaldte Herrnhuter vare blevne beskyldte for at have, vare blevne saa mange, og sibi ipsis invicem saa contraire, at de umulig alle kunde være sande; og siden jeg ved at opholde mig 7 Aar iblandt dem havde lært temmelig vel at kjende dem, da mange af dem vare lige saa gode og maaske bedre end jeg, og siden de aldrig havde gjort mig noget ondt, saa kunde jeg umulig gøre saadant som en ærlig Mand og med en god Samvittighed.«

Den egentlige og sande Aarsag, hvorfor jeg vender tilbage til mit Fædreland, var derfor alene for at nyde til

min Subsistens det, som efter Naturens Ret og Kongens Lov tilkom os, hvilken vi ikke paa anden Maade kunde eller maatte nyde.

Siden jeg i Aaret 1753 fik Underretning om, at mig, eller rettere at sige min Hustru, en Arvedel i Norge var tilfalden, saa gjorde jeg vel allerunderdanigst Ansøgning om, at samme paa det Sted, vi den Tid opholdt os, maatte blive os til Del, og ventede ikke, at saadant skulde blive mig nægtet; imidlertid skete det dog, og jeg fik til Svar, at dermed efter en i Danmark 1745 den 29de Januar udgangen Forordning skulde forholdes, og at følgelig bemeldte Arvedel derefter til vore næste Arvinger skulde være forfalden.

Dette foraarsagede, at jeg, efter 7 Aars Ophold i Brødre-Menighederne, i Aaret 1754 med min Familie vendte tilbage til mit Fædreland, hvortil en anden particulier Omstændighed af mindre Betydenhed og contribuerede noget; jeg ansaa det og som noget mærkværdigt, at den Tid, jeg var ude af mit Fædreland, beløb sig saa accurat til 7 Aar, at der var ikke en Time enten derover eller derunder. Jeg rejste fra København til Vands, og ankom til Travemünde 1747 den 25de Juli Klokken 4 om Eftermiddagen. Ligeledes rejste jeg og tilbage fra Hamborg til Vands og ankom i Norge i en Havn kaldet Neulungen ved Laurvig 1754 den 25de Juli præcise, Klokken 4 om Eftermiddagen. Enten nu deri er noget mærkværdigt eller ikke, saa tror jeg dog ganske vist, at min Tilbagekomst til mit Fædreland er sket efter min Guds Naades Raad og Villie, og jeg tvivler ikke paa, at jeg jo ved Slutningen af mit Levnedsløb, som jeg haaber ikke at være langt borte, om denne saa vel som flere besynderlige Omstændigheder og min ganske Førelse skal kunne sige til min Gud: Du har ledet mig efter dit Raad.

Det er vist, at dersom det havde været min Sag, at komme til Ære og nyde udvortes Fordele i Verden, hvortil jeg har havt nok saa god Anledning og Lejlighed som nogen

anden, saa havde jeg vist i mange Ting baaret mig anderledes ad; men siden saadant, fra den Tid at jeg har faaet Øje paa noget højere og vigtigere, ikke har været min Sag, saa har jeg aldrig hverken skammet mig ved, eller frygtet for, offentlig og ligefrem at bekjende de Sandheder, som jeg selv i min Samvittighed har været overbevist om, omendskønt jeg har vidst, at samme hos andre har været meget forhadte.

Det har ikke manglet paa, at jeg jo derover ofte er bleven ilde anset, og undertiden er kommen i Omstændigheder, som ikke alene har syntes at være, men endog for Kød og Blod virkelig har været tunge og besværlige. Men hvad er det mer? Jeg har hverken forundret mig derover eller ventet mig det anderledes. Imidlertid har Herren hidindtil hjulpet, og naar det kommer til alt, saa tror jeg ikke, at forbemeldte tunge Omstændigheder i det udvortes har været mig skadelige, men er ganske forsikret om, at de i den Sted har været mig nyttige og gavnlige.«

Gerner var nu vendt tilbage til Norge, som han aldrig burde have forladt. Han tog Bolig i Tønsberg. Herfra besøgte han sin gamle Menighed i Vaale. Han prædikede der en eller to Gange¹⁾. Men da det blev ham betydet, at han havde fortabt sin Ret til at benytte Kirken, trak han sig tilbage. Dette var vistnok Grunden til, at han 1755 rejste ned til København og gjorde et sidste Forsøg paa, om han ikke kunde faa Tilladelse til at søge Præstekald. Men den Betingelse, der stilledes ham, kunde han ikke gaa ind paa (s. foran, S. 625). Saa blev der Stilhed om hans Navn. Bibelen og Luthers Skrifter blev hans Tilflugt — og saa Minderne. Han havde jo oplevet saa meget. Ofte havde han vel følt Trang til at retfærdiggøre sin Adfærd, der havde vakt saa stor en Opsigt, og som kun saa faa kunde forstaa. Men skønt Pennen laa ham

¹⁾ L. Daae i Theol. Tidsskr. for den norske Kirke VII, 354.

let i Haanden, var der en Slagbom, han ikke kunde flytte — Censuren, der i de forløbne Tider havde kvalt saa mange Tanker i Fødselen. Da udkom under Struensees Regimente den kgl. Forordning af 14. Sept. 1770, hvorved Censuren ophævedes, og uindskrænket Trykkefrihed tilstodes. Nu var Tiden kommen, da der kunde skrives frit, og man ikke behøvede at frygte for, at Manuskriptet skulde blive liggende paa Censors Boghylde eller blive sendt tilbage med Protest. Saa blev Gerner Skribent paa sine gamle Dage. Han havde fyldt sit 70de Aar, da han 31. Aug. 1771 i Tønsberg underskrev Fortalen til det Værk, der har bevaret Erindringer om hans Livsskæbne, og som 1772 udkom i København under følgende vidtløftige Titel:

Nogle
Mærkværdigheder
 som angaaer
 Henric Gerner,
 forstum Stifts-Provst i Siellands-Stift, Provst
 i Sokkelunds Herred, og Sogne-Præst til
 vor Frue Meenighed i Kiøbenhavn,
 Hans *Vita og Fata*,
 tillige med
 nogle Efterretninger,
 som
 løber ind i samme Materie om de Evangeliske
 Brødre af den Augsburgske Confession,
Unitas Fratrum kaldet,
 blandt hvilke
 han 7 Aar har opholdet sig, og om dem meldet, hvad han
 selv har seet og hørt, da han om det eene saavelsom det
 andet undertiden har givet sine
 Tanker tilkiende.
 Til Bevis for, at der er Sandhed og
 Salighed i JESU Christo.
 Altsammen efter beste Indsigt og Samvittighed
 for at bestride Fordomme og onde
 Sædvaner,
 i en høy Alderdom
 skrevet af ham selv, og til Trykken befordret.

Kiøbenhavn 1772,

trykt hos M. Hallager, boende paa Nørregade Nr. 245.

Bogen blev anmeldt i »Fortegnelse paa alle de Skrifter, som siden Trykfriheden ere udkomne.« Anden Aargang, (Kbhvn. 1771) S. 326—9. Da denne Anmeldelse indeholder adskillige grundede Bemærkninger, skal den her meddeles:

»Provst Gerner er vel hos de fleste endnu levende i frisk Minde, og hans Navn gjemmes maaske hos visse iblandt os i en hellig Erindring. Vi tro derfor ikke uden Grund, at Nysgjerrigheden vil gjøre dette hans udgivne Skrift ligesaa afsætteligt, som Affections-Fordomme alene skal gjøre det behageligt at læse. — Det, som ellers heri angaar hans Vita og Fata, er kuns meget lidet, og det vigtigste, vi mene de egentlige Aarsager, som bestemte ham til det store Skridt, at forlade sit Embede, Fædreland og alt, berører han ikkuns uden om¹⁾, og lader os derved i en Uvidenhed, som letteligen kunde føde af sig en lille Mistanke, der maaske ikke var hans Ære ligegyldig. — Ligesaa lidet fyldestgjør han os i Henseende til en anden Punkt af lige Natur, naar vi nemlig spørge om Aarsagen, hvorfor han igjen forlod det Sted, for hvilket han havde ofret saa meget. Thi at en liden tilfalden Arv i Norge skulde have saa meget at betyde hos en Mand, der før med Lyst havde hengivet store og visse Fordele, begribe vi vanskeligen, men maa imidlertid tro, at Hemmeligheden stikker i visse Omstændigheder, som han har villet skjule. En ny Anledning til ufordelagtige Fordomme! Forfatteren har inddelt sit Skrift i 41 Capitler, af hvilke ethvert handler mestendels om en særskilt Materie, som i de fleste er en dogmatisk Afhandling. — Han gør sig megen Umage for at vise den saakaldte Pietisme²⁾ fra en fordelagtig Side, og erklærer sig ganske for samme. En egen Forskjel anbringer han ved den Anledning imellem gudfrygtige og fromme Mennesker og Evangeliske Christne. »Forskjellen, siger han, er denne,

¹⁾ Herom foreligger der nu i de foran S. 484—565 meddelte Aktstykker tilstrækkelige Oplysninger.

²⁾ Underligt nok synes Anmelderen her at forveksle Pietisme med Herrnhutisme.

at hine have ikke det til Grund som disse, nemlig Jesum og hans Fortjeneste, og ere derfor de største Fjender af de sidste, saavel som af Evangelio«; Vi maa tilstaa, at denne Karakter passer sig forunderlig til gudfrygtige og fromme Mennesker, eller og denne Benævnelse paa en utilladelig Maade misbruges. Overalt ytrer han en Slags Forlegenhed, hvor han vil tale Ordet for sin Favorit-Sekt og godtgjøre dens fuldkomne Overensstemmelse med den Lutherske Lære, og overhovedet synes han ikke at fordre andet hos en retskaffen Evangelii Tjener, end bestandig at drive paa den Lærdom om Forsoningen, og det i saadanne Udtryk, hvor man intet hører uden Blod, Saar, Naglegab o. s. v. Han har heller ikke glemt, til Herrnhuternes Fordel, at fortælle en og anden Begivenhed, som har Anseelse af det Underbare. Men til ret at føle det fordres dog uden Tvivl en vis Grad af Indbildningens Varme.

Skriftet sluttet med 2de Prædikener, hvoraf den første er holden til Afsked i Fruekirke i Kjøbenhavn, og den sidste som Indtrædelses Prædiken i Brødre-Kirken i Neusaltz i Schlesien. Men de har i ingen Henseende meget at sige. I Henseende til Forfatterens Stil behøve vi vel ikke at erindre noget, da vore Læsere kjende saa vel den Aand, der dicterede den.»

Saa vidt Anmelderen, hvis Dom om de to nævnte Prædikener dog næppe kan kaldes upartisk. Hans Bemærkning om, at Gerner ikke giver ordentlig Besked hverken om Aarsagen til, at han nedlagde sit Embede eller til at han senere søgte at komme tilbage her til Landet, har vistnok for nogen Del sin Forklaring i hans Ulyst til at nævne Personer, der havde stillet sig uvenlig overfor ham eller hvis Færd han ikke billigede.

Foruden de Bidrag til egen og Brødremenighedens Historie¹⁾, som Gerner meddeler i sine »Mærkværdigheder«,

¹⁾ Angaaende det sidstnævnte Emne se navnlig S. 205 ff. Hermed kunde sammenlignes den Skildring, som Phillip Christopher v.

indeholder Skriftet ogsaa adskillige andre Afsnit, der kan være af Interesse til Tidens Kirkehistorie, saasom hvad han fortæller tildels efter egne lagtagelser om religiøse og anti-religiøse Bevægelser i Samtiden.

Som en Prøve paa disse Stykker skal her meddeles Gerners Forhandlinger med en Fuldblods Separatist, saa meget mere som man i vore Dage træffer aldeles tilsvarende radikale Sekterere, særlig blandt de paa sine Steder ret om sig gribende saakaldte »Tungetalere«¹⁾. Gerners Skildring kan supplere, hvad der i disse Samlinger tidligere er meddelt om Separatismen i Christian VI's Tid²⁾.

•I Aaret 1746 fik jeg, efter vedkommende Øvrigheds Ordre, med en Separatist at gjøre, som ikke vilde lade sit Barn døbe. Siden der paa den Tid ikke alene i Kjøbenhavn, men endog i den Kjøbstad Drammen i Norge, fandtes en Del Separatister, som ikke alene ganske havde afsondret dem fra den offentlige Gudstjeneste, og ikke vilde lade deres Børn døbe, men som desuden, især paa det sidste Sted, formedelst en vis Person³⁾, som iblandt dem havde faaet Credit og Indgang, hans Forførelse, foretog dem mange andre Ting, som vare imod al god Skik og Orden, og virkelig til Forargelse, saa var der i Aaret 1745 udkommet et Kongeligt Rescript af Indhold, at de, som ikke vilde lade deres Børn døbe, skulde inden et Aars Forløb, hvis de ikke inden den Tid bekvemmede dem til Barnedaaben, forføje dem hen til de Steder, som Religions-Frihed var

Holstein 1744 gav af Livet i Herrnhut (s. Khist. Saml. 3. VI, 78 ff. 5. III, 34 ff). Den fortæller om det daglige Livs Enkeltheder, medens Gerner skildrer Brødremenighedens Samfundsliv paa et bredere Grundlag.

1) Saa vidt vides stammer denne Bevægelse fra Nordmanden Barratt, der for nogle Aar siden holdt stærkt besøgte Møder i København. Siden er Agitationen fortsat her i Landet af forskellige andre Nordmænd, der ikke har vundet saa Tilhængere, særlig blandt Mennesker, der forud var religiøst bevægede.

2) Kh. Saml. 5. III og IV.

3) Søren Bølle.

forundt. Item: at de efter Øvrighedens Foranstaltning kunde undervises og om muligt bringes paa bedre Tanker af de nærmeste, fornuftigste Præster. Ved den Anledning fik jeg med denne Separatist at gjøre.

Han var Formand for de andre Separatister i Kjøbenhavn¹⁾ og, saavidt jeg kunde skjønne af de Samtaler, jeg adskillige Gange havde med ham, en ærlig Mand, af en øm Samvittighed. Han foregav og, at han som en Syndere alene ved vor Herres Jesus Christi Naade og Fortjeneste vilde være salig; men jeg syntes ikke at kunne finde Spor til, at han vidste selv, hvad det var, eller at han havde erfaret noget deraf. Han var desuden ikke uforstandig, og alt hvad jeg angaaende andre Ting talte med ham om, det vidste han at svare paa med god Forstand; men naar jeg talte med ham om hans separatistiske Principia, saa var det, ligesom han havde mistet al Forstand, og der var ikke et Ord derimod hos ham at faa indført. Dog tror jeg, at dersom han ikke havde vidst, at jeg var Præst (thi mod Præsterne ere saadanne Folk altid meget indtagne af Fordomme) jeg da hos ham skulde have faaet Indgang.

Jeg talte da først med ham om Separatisme i Almindelighed, bad ham sige mig de Grunde, han mente at have derfor, saa vilde jeg svare derpaa, og tillige sige ham de Grunde, jeg havde derimod. Altsammen skede, men ligesaa lidet, som jeg lod hans Argumenter gjælde, siden de virkelig intet duede, ligesaa lidet lod han mine gjælde, i hvor faste og grundige de end vare. Jeg forlod derefter denne Materie, og tog fat paa den anden, om Børnedaaben, i Tanke at faa ham overtalt til at lade sit Barn døbe. Han spurgte mig da, hvor vi kunde komme til at døbe de smaa umyndige Børn, vi havde jo ingen Befaling derom, og der var ikke et Ord derfor i det hele Ny Testamente? Jeg svarede ham vel ved at anføre vor Evangeliske Kirkes or-

¹⁾ Maaske den Simon Bølle, der 1742 omtales som Separatisternes «Eldste og Formand» (Kh. Saml. 5. IV. 504).

dinaire Argumenter for Børnedaaben, men han vidste saaledes at besvare dem, og at gjøre saadanne Indvendinger derimod, at jeg ingen Vej kunde komme med ham.

Men da jeg omsider beraabte mig paa de første Christnes Exempel, og at de havde ladet deres smaa Børn døbe, saa nægtede han saadant aldeles, og sagde, at jeg aldrig skulde kunne bevise det. Jeg spurgte ham, om han, dersom jeg kunde bevise det, da var fornøjet og vilde lade sit Barn døbe? hvortil han svarede: Ja; og vi skiltes ad, efterat vi havde gjort Aftale om at samles igjen paa en vis Dag. Ved en Eftersøgning fandt jeg i Gotfried Arnold (om det var hans Kirchen- und Ketzer-Historie, eller det var en anden Bog, han har skrevet: Von der ersten Liebe der Christen, kan jeg nu ikke erindre) fuldkomment og tilstrækkeligt Bevis for, at de første Christne havde ladet deres Børn døbe, og siden jeg vidste, at Gotfried Arnold og Jacob Böhme vare de 2de eneste Autores, som Separatisterne har nogen Credit for, saa troede jeg vist forud at have Sejeren i Hænderne.

Men hvad skete? Saa snart vi igjen kom sammen, spurgte jeg ham strax, om det ikke skulde staa ved Magt og gjælde, som vi var aftalt om? hvortil han svarede: Jo; derpaa tog jeg Bogen frem, og bad ham selv læse. Han læste det da igennem første Gang, anden og tredie Gang; og da jeg syntes, at det varede noget længe, og derfor spurgte ham, hvad han syntes derom? kastede han Bogen fra sig, og sagde: Jeg ser, at de og den Tid har havt det Djævelskab. Jeg spurgte ham, om han kaldte Daaben Djævelskab? Nej, sagde han, Daaben har Christus indstiftet; men Børnedaaben er af Djævelen, og den har Præsterne fundet paa, for at faa Penge for Børnedaab. Og da jeg nu smagte noget derpaa, syntes, det var valde amarum¹⁾,

¹⁾ Waldemorus, ni fallor, Illtius, en af Dannemarks berømmeligste Konger i de forrige Tider, blev engang vred paa Paven i Rom, som havde gjort ham Fortræd, hvorpaa han skrev ham et haardt Brev til, og brugte blandt andre disse Ord: vitam habemus a

og ikke strax svarede ham, spurgte han mig, om jeg havde læst det, der staar i Johannes Aabenharing om Dyret og Horen, der rider paa Dyret? Hvortil jeg svarede, at jeg vel havde læst det, men jeg kunde ikke sige, at jeg forstod det eller vidste, hvem der egentlig var talt om. Ja, sagde han, forstaar I ikke det, saa forstaar jeg det. I og Eders Lige, hele Præsteskabet, det er Horen, og Øvrigheden er Dyret, som I rider paa, og benytter Jer af, for at plage ærlige Folk, og tvinge dem til at gjøre det, som de ikke med en god Samvittighed kan gjøre. Og siden han, i det han sagde til mig, at jeg var Horen, tillige sukede dybt over mig, saa troede jeg, at han havde talt det, han talte, ikke af Ondskab, men af blind Nidkjerhed, og at han vel ynkedes over mig, men var ikke vred paa mig. Jeg blev ikke heller vred paa ham, men siden jeg saa' skinbarlig, at han var en Phantast, som intet var at udrette hos, saa indsendte jeg strax derpaa min Beretning om Sagen til Vedkommende, og gav ham deri det bedste Vidnesbyrd, som jeg efter Sandhed og med en god Samvittighed kunde give ham; men meldte derhos, at jeg, uanset al den Umage, jeg havde gjort mig for at bringe ham paa andre Tanker og overtale ham til at lade sit Barn døbe, dog intet dermed havde udrettet.

Ved den Lejlighed vil jeg give mine Tanker tilkjende om Separatisterne. Det er i Almindelighed Folk, som er opbragte, egensindige, fulde af Phantasier og underlige Meninger, skjønt jeg maa sige der hos, at der er neppe to af dem, som ere af eet Sind, og har eet Slags Meninger. Christendommen i vore Tider, dens slette Tilstand, falder dem i Øjnene, og hvad de ser og siger derom, deri har de ikke altid Uret; men ordinair har de saameget at gjøre med andre, at de derover glemmer dem selv. Og det slaar fast aldrig fejl, at jo det Fornemste mangler dem, nemlig

Deo, regnum a Parentibus, divitias a subditis, religionem a te; quam si nobis invadeas, hic tibi remittimus; og da Paven læste Brevet, sagde han: Hoc est valde amarum. (Gerners Anm.).

vor Herres Jesu Christi sande og salige Erkjendelse; thi dersom den Sag først fik sin Rigtighed hos dem, saa vilde alt det andet Phantasteri af sig selv falde bort.

Nu er det vist, at det i en ordentlig indrettet Stat ikke gaar vel an, at de lade deres Børn ligge hen udøbte, i Henseende til den Confusion og Uorden, som synes at ville komme deraf, naar det skulde ske ofte; men jeg tænker, at det har ingen Fare; thi det er et Slags Ukrud, som af sig selv dør ud. Jeg har og observeret, at jo mere man hader dem, handler ilde med dem, og søger at udrydde dem, jo værre bliver de; derimod, naar ingen snart befatter sig noget med dem, da er der allersnarest Ende paa dem. Jeg erindrer, hvorledes det gik med de Separatister, som for nogle og tyve Aar siden vare i Drammen: Pøbelen og andre uforstandige Mennesker hadede dem og behandlede dem ilde; de sloge Vinduer ind for dem; de plyndrede deres Huse, og toge fra dem det, de ejede. Men det var altsammen kun som Olie i Ilden; de ansaa dem selv derover som Martyrer, vare det og virkelig, og taalte det altsammen med allerstørste Taalmodighed. Men imidlertid bleve de intet bedre derved, de gjorde immer flere Optøjer; men siden, da ingen mere befattede sig med dem, saa gik hver sin Vej, og ingen fornåm noget mere til dem.«

Saa vidt Gerners Alderdoms-Opgørelse angaaende Begivenheder og Overvejelser, der havde optaget ham saa stærkt i hans Mandomsaar. At Bogen har vakt Opmærksomhed, er kendeligt. I det foregaaende er meddelt en samtidig Bedømmelse af den; en anden læses i »Lærde Efterretninger« for 1772, Nr. 27, hvor det hedder: »Vor Danske Gerner er noksom bekendt iblandt os, en Del af hans Levnedsofstændigheder, ligesaa og overalt hans Tænkemaade og Sindsforfatning i Religionen. Hvem der vil nøjere underrettes eller erindres derom, maa selv læse dette Skrift, der kan ansees som et Bidrag til den Danske Kirkehistorie i de nyeste Tider. De her i 41 Kapitler fore-

dragne Mærkværdigheder ere i den Henseende meer og mindre betydelige. Skriftet er foruden historisk tillige dogmatisk og moralsk, og man kan ikke nægte, at jo det indbefatter, blandt en Del noget tvetydige, dog tillige mange sær vigtige, sunde, gudelige og opbyggelige Tanker, som enhver Christen kan og bør gøre til sine. For Resten er den derudi herskende Tænkemaade os alle bekendt, og man veed, at der ere de, som holde for eller i det mindste frygte for, hvad især angaar de saa kaldte Ecclesiolas in Ecclesiis, at der stikker noget skismatisk derudi, ligesom det vel og har været det, hvorved dens Tilhængere ere faldne dens Modstandere anstødelige.*

Anmelderen anfører derefter Titlerne paa Bogens Kapitler. Et af disse handler om Jøder, der forlangte at optages i den kristne Menighed. Gerners Erfaringer gik ud paa, at det jevnlig var urene Hensigter, der førte Jøder til at foretage dette Skridt. Dog sluttede han sin Betænkning over Sagen med de Ord: »Skulde nogen Jøde enten allerede være, eller herefter blive døbt, som skulde vise sig i Gerningen ikke alene at være et ordentligt Menneske, men endog en sand Christen, saa vil jeg ikke, at noget af alt det, jeg har meldet om døbte Jøder i Almindelighed, skal være ham til Fornærmelse eller Præjudice. Dog ønsker jeg saadant mere, end jeg venter det«. Denne mindre velvillige Omtale af døbte Jøder foranledigede, at en saadan, Marcus Salomonsen Nyeborg, udgav et »Forvarsskrift for døbte Jøder eller Betænkninger over det 20. Capitel i H. Gerners Vita«. Kbhvn. 1772. Skriftet synes nu tabt¹⁾; men en Anmeldelse deraf findes i Skrifter, som siden Trykkefriheden ere udkomne, 2. Aarg., S. 415—6.

I Aaret 1777 udkom »andet forbedrede og formerede Oplag« af Gerners Mærkværdigheder, »trykt hos Johan Rudolph Thiele«. Tillægene i denne Udgave er dog ikke

¹⁾ Det findes ikke i Bibl. Dan. I, 115, hvor andre Skrifter nævnes af samme Forfatter, om hvem nærmere Oplysninger findes i Nyerups Lit. Lex. S. 432.

betydelige og indskrænke sig, foruden nogle Rettelser, mest til en Udvidelse af 9de Kapitel »om Forsoningen«¹⁾.

Henrik Gerner opnaaede den høje Alder af næsten 85 Aar og døde 12. Febr. 1786 i Tønsberg, hvor de sidste 32 Aar af hans Liv var henrundne i stor Stilhed, endog uden nogen direkte Forbindelse med »Brødrene«²⁾. Paa hans Begravelsesdag, 18. Febr., jordedes ogsaa hans Datter Magdalene Sophia, og samme Dag døde Moderen, Elisabet f. Grønhof. Af deres 5 Børn var der kun en, som forplantede Slægten, nemlig Sønnen Jens Gerner, der fik en Ansættelse paa St. Thomas i Vestindien, hvor han tilsidst 1776 blev Kammerraad og Medlem af det kgl. Raad, men efter ialt 10 Aars »møjsom Tjeneste« 1777 tog sin Afsked og senere blev Toldinspektør og Postmester i Moss, hvor han døde 24. Nov. 1807³⁾. Alle de tre Døtre levede ugifte hos Forældrene, ligesom Sønnen Mattis (ell. Mads), der døde 1764 i Tønsberg⁴⁾. Nogen jordisk Lykke fulgte altsaa ikke Børnene, saa lidt som Faderen, »denne gudfrygtige Mand«, som Christopher Giessing kalder ham, da han 1779 i sin »Nye Samling af Danske, Norske og Islandske Jubel-Lærere« (I, 334) fortalte Slægten Gerners Historie.

Hundred Aar efter Henrik Gerners Død fremkom i Norge, udelukkende paa Grundlag af hans »Mærkværdigheder«, en kortere men meget sympatetisk Skildring af hans Liv⁵⁾. Den begynder med følgende Ord:

¹⁾ Naar 2den Udg. slutter med S. 332, medens 1ste Udg. ender med S. 283, saa stammer den tilsyneladende Forøgelse tildels derfra, at Bogtrykkeren i 2. Udg. springer fra S. 128 til S. 145 og saa gaar videre med den urigtige Paginering. I nærværende Artikel er ved Citering af Gerners Mærkværdigheder kun henvist til 1ste Udgave.

²⁾ Gerner, Mærkværdigheder, S. 245.

³⁾ Han har i »Minerva« for 1792, III, 1—31, udgivet en Afhandling med Titel »Anledning til Overvejelse, om Agerdyrkningens maadelige Beskaffenhed i Norge forarsages af Landets strænge Clima eller af Omgangsmaden«.

⁴⁾ (Sundt) Stamtavle over Familien Gerner, S. 16.

⁵⁾ Luthersk Kirketidende 4. R. XI, 156 ff. (Kristiania 1882).

»Den nu vistnok meget sjældne Bog, som jeg har for mig, tilhører en Bondekone i Vaale, og bærer Spor af at være flittig læst igennem Tiderne, navnlig synes de to tilføjede Prædikener, Afskedspr. i Frue K. i Kbh. og Tiltrædelsesprædiken i Neusaltz at have været yndede. Saaledes har den gamle Vaale-Præst længe efter sin Død forkyndt Frelsen i Kristi Blod for dem, som vilde høre ham paa de stille Bondegaarde. Der er ingen Tvivl om, at Brødremenigheden var det Samfund, hvor Gerner fandt sit Hjertes dybeste Trang mest tilfredsstillet. En stor Del af hans Levnedbeskrivelse gaar ogsaa ud paa at stille Brødrenes Lære og Liv i det rette Lys overfor den uvillige Betragtning, som mangesteds gjorde sig gældende. Med megen Lærdom og Kendskab til Bibelen, Luthers og Spencers Skrifter samt Kirkehistorien fører han sit i mange Stykker dygtige Forsvar for Brødrene; men mere end alle Beviser virker den varme Kærlighed, som aander gennem hans hele Fremstilling. Derhos vidner han med Kraft og Ild om Frelsen ved Jesus Kristus i hans blodige Vunder, hvor jo Brødremenigheden altid har haft sin Styrke, baade som Trosbud blandt Hedningerne, og som Trosvidner i et andet Hedenskab, Hedenskabet midt i Kristenheden under Vantroens og Fornuftskristendommens Tid. De Ensidigheder, man tillægger Herrnhuterne, har vel heller ikke Gerner staaet ganske udenfor, imidlertid udtaler han sig overalt med stort Maadehold, ligesom han f. Ex. advarer mod den utidige Brug af Benævnelsen Menighedens Svigerfader om Gud Fader, de troendes Moder om den Hellig Aand o. s. v. Han er for meget Theolog, og for dybt grundfæstet i Bibelen og Reformatorerne's Skrifter til at komme ind paa de Skjævheder, som selv de mest besindige Modstandere maatte misbillige¹). At han paa det bestemteste

¹) Hertil kunde føjes, hvad Gerner bemærker, S. 217 ff. om det kritiske Tidspunkt i Brødremenighedens Historie, den saakaldte Sigtningstid, der faldt sammen med hans Ophold i Herrnhut.

fastholder, at Jesus er Kærnen og Stjernen i al kristelig Prædiken, er ikke andet, end hvad der til alle Tider, maaske ikke mindst i hin Tid, er nødvendigt«.

Endnu kan det omtales, at der kendes to Prædikener af Gerner, dels fra den Tid, da han endnu stod paa det pietistiske Stade, dels fra et Tidspunkt, da han havde lært Herrnhutismen at kende, om han end ikke ganske havde tilegnet sig dens Læremaade nemlig:

En utrykt Tale fra den Tid, han var Præst i Vaale. Den findes i en Samling af Prædikener, holdte ved forskellige Lejligheder af Præster i Aggershus Stift i den Tid, Hersleb var Biskop der. Den opbevares f. T. i Landsarkivet for Sjællands Stift, og bærer følgende Titel:

»Den Christelige Frihed giver ingen Andledning eller Frihed til at leve uchristelig: betragtet udi en Prædicken over Texten: Tit. II, v. 11. 12: Guds saliggjørende Naade er aabenbaret for alle Mennsker og tugter os, at vi skulle forsage det ugudelige Væsen og de verdslige Lyster, leve tugteligen, retfærdeligen og gudeligen i denne Verden. Holden i Christiania den 16. Januarii 1732 av H. Gerner«.

Det er en meget alvorlig Bodsprædiken. Det samme gælder en Prædiken, som Gerner, efter at være forflyttet til København, holdt i Roskilde Domkirke ved Dionysii Landemøde 14. Okt. 1739. Den findes trykt blandt »Sermones ad Clerum eller Prædikener ved de aarlige Provste-Moder i Siællands Stift, holdte af de Vel-Ærværdige Provster. Anden Samling«, Kbhvn. 1741, S. 1—56. Gerner har givet sin Prædiken følgende Titel: »Een Christelig Læreres eeniste Øyemerke, fornemste Forretning og rætte Beskaffenhed. Betragtet i een Prædiken over Texten Act. 20 v. 21: Jeg vidner baade for Jøde og Græker om Omvendelse til Gud og Troe paa Vor Herre Jesum Christum«.

Det er en vældig Prædiken, ikke blot paa Grund af dens Omfang, men fremfor alt maalt efter den Aandens Glød og Kraft, som den er gennemtrængt af. Nærmest

minder den om de Taler, som det 17de Aarhundredes puritanske Prædikanter holdt i England. Det er en »Opfordring til Præster«, der fører Tanken hen paa Richard Baxters berømte »Reformed Pastor«. Næppe har »det højærværdige Landemode« i Roskilde nogensinde hørt en mere indtrængende Prædiken. Naar man læser den, kan man — selv om man ikke billiger den i alt — kun beklage, at Gerner ved at glide over til Herrnhutismen »gjorde sig unyttig« (som man den Gang sagde) i den danske og norske Kirke.

BRUDSTYKKE AF

H. GERNERS LANDEMODESPRÆDIKEN 1739.

Verdens Børn, saadanne, som har forhærdet deres Hierter, aldeles ikke vil omvende sig til Gud, kand ganske vel fordrage, at blinde Ledere prædike Loven for dem; thi om de end undertiden truer dem, haardelig straffer dem, saa dog en anden Tid igjen trøster de dem, og midt derudi tracterer de dem altid som sande Christne og gode Guds Børn; men kommer derimod en Sandheds Lærere og prædiker Evangelium for dem, fører dem Ilgesom i Knibe, enten maa de selv blive intet, og som fortabte Syndere antage Christum, at de kand vorde salige; eller og, om de selv vil være noget, da bliver Christus dem intet nyttelig, og de fortabes; see! det kan de umelig fordrage, siden de har ingen Lyst til det første; og de vil ikke gierne vide det sidste, derover falder det gemeenlig derpaa ud, at de beklager dem over, at de faaer ikke Trøst nok, deres Lærere er ikke Evangelisk nok, hand ganske fordømmer dem: Men Sagen er denne: siden de selv ikke vil finde sig i den Orden, at de kand undgaae Fordømmelsen og erlange Salighed, saa er det deres eget Hierte, der fordømmer dem: 1 Joh. 3, 20.

Vi maa derfor nøye merke, hvad det egentlig er, at prædike Evangelium (jeg taler her om Evangelio i sin vidtløftigere Forstand og Mening, paa den Maade, som Christus selv taler derom i Marc. 16, 15, hvor hand anbefaler sine Discipler at prædike Evangelium for alle Creature). Apostelen Paulus viser os i Texten med klare Ord, at det er ikke andet, end at præ-

dike Omvendelse til Gud og Tro til vor Herre Jesum Christum; jeg vidnede (siger han) om Omvendelse til Gud, og Tro til den Herre Jesum Christum. Meningen er ikke denne, at Menneskene først ved deres egne Kræfter skal omvende sig, ganske afstaa deres Synder, og siden derefter skal de først komme til Christum og troe paa ham, saa at Omvendelse skulde kunne gaa foran, og Tro paa den Herre Jesum, efter nogle Ugers eller Aars Forløb, skulde følge bagefter, o ney! det var en stor Daarlighed at tænke sligt; men det er Meningen, at naar nu Vor Herre kalder Menneskene til sit Rige ved sit Ord og ved sin Aand arbejder paa deres Siæle, saa maa de, saadanne som de ere, i deres Synders, i deres Elendigheds og dybe Fordærvelses bodfærdige Erkiendelse, i den sande Omvendelses Orden, som fortabte Syndere, gaae lige til den Herre Jesum, og ved Troen antage ham; see! saa bliver det klart paa een gang, Omvendelse og Troe skeer paa een Tid, de da ey alene faar Forløsning i Guds Søns Blod, som er deres Synders Forladelse, Eph. 1, 7, men de da tillige faaer Kraft til at vogte sig for Synden, dem bliver skienket Christi guddommelige Kraft og alle de Ting, som hører til Liv og Gudfrygtighed, 2 Petr. 1, 3, og saaledes faaer de af ham, Herren, baade Retfærdigheder og Styrker, Es. 45, 24.

See! hvor der er ingen saadan Omvendelse til Gud og Troe til den Herre Jesum gaaet for, der er ikke, ja der kan ikke være nogen sand Christendom; et Menneske maa besidde alle de udvortes Dyder, som kand optænkes, hand maa være nok saa sædelig, skikkelig, ærbar, ærlig, redelig, medlidende og gavnmild, hand maa øve sig i Bønnen, og iagttage den udvortes Guds-Tieneste paa det flittigste; er ikke Omvendelse til Gud og Troe til den Herre Jesum gaaet for og lagt til Grundvold i hans Hierte, da ere alle hans Dyder, al hans Guds Tieneste for Gud ikke andet end glimrende Synder, en slem Vederstyggelighed, Skam og Skade, Phil. 3, 8; har hand ikke i en sand Omvendelsens Orden, ved Troen, antaget den Herre Jesum, saa er hand med sine bedste Dyder, med al sin udvortes Christendom ikke andet end en vel pyntet Hedning, en hellig Djævel.

Norske Kirkesager fra Foreningstiden.

Ved **H. F. Rørdam.**

Fra ærede norske Medlemmer af vort kirkehistoriske Selskab har vi undertiden faaet Opfordring til at optage Bidrag til Norges Kirkehistorie i Foreningstiden. Saadanne er da ogsaa fra Tid til anden indførte i disse Samlinger¹). Flere kan uden Vanskelighed findes, især fra det 18de Aarh., da Forholdet mellem dansk og norsk Kirkeliv var intimere end paa noget andet Tidspunkt, hvad blandt andet fremgaar af, at i dette Tidsrum tjente en stor Mængde Nordmænd i den danske Kirke, og maaske ligesaa mange Danskere i Norge, og at der mærkes lidet eller intet til nationale Modsætninger. I et vist Tidsrum var Sjællands og Fyens Biskopper Nordmænd (P. Hersleb og Chr. Ramus), to kongl. Konfessionairer (Peter Jespersen og Joh. Frawen) ligesaa; i Nyborg var fire efter hinanden følgende Præster Nordmænd, og alle de syv Præstekald paa Møen havde, tildels samtidig, norsk fødte Præster. Kun Afstanden fra Regeringens Sæde paa en Tid, da man hverken havde Dampskibe eller Jernbaner, gjorde det mangan Gang svært for de i Norge ansatte Præster og embedsøgende Kandidater, der ofte maatte slide Kancelliets Trapper i lang Tid, inden de kunde opnaa Ansættelse. Klevenfeldt siger, at der var sort af norske Kapellaner i Kancellipræsidentens Forværelse.

¹) Se Ny kh. Saml. I, 340 ff.; III, 624 ff. 3. Række I, 370 ff., 503 ff., 536 ff., 561 ff.; III, 505 ff., 638 ff.; IV, 561 ff.; V, 350 ff., 778 ff. 4. Række II, 231 ff., 263 ff., 765 ff.; V, 387 ff., 608 f.; VI, 153 ff. 5. Række I, 531; III, 14 ff., 212, 217; IV, 24 ff., 258 ff., 690 ff.

I General-Kirkeinspektionens Arkiv findes ved Siden af danske Sager mangfoldige norske og en Del islandske. Saa vidt vides, er denne Kildesamling kun benyttet af faa norske Kirkehistorikere, saasom afd. Professor Ludvig Daae, Cand. theol. S. A. Sørensen og maaske enkelte andre. Men der er ogsaa andre Samlinger, der kan afgive Bidrag til Norges Kirkehistorie. — Her da en Prøve paa, hvad jeg under andre Undersøgelser er stødt paa, uden for øvrigt at have haft Opmærksomheden særlig henvendt paa norske Sager.

I. Biskop Peter Hersleb.

Blandt de Kirkemænd, som Danmark og Norge har tilfælles, er Peter Hersleb utvivlsomt en af de betydeligste, og kan i saa Henseende stilles i Linie med Erik Pontoppidan; hvilken sidste i kirkelig Henseende dog har opnaaet en større Navnkundighed i Norge, medens han i Begavelse næppe kan staa Maal med Hersleb. Denne var nemlig en Mand, der besad overordentlige Evner, et klart og skarpt Hoved, vældig Embedsiver og ikke ringere Embedsdygtighed. I Henseende til Embedsflid var der kun én Mand i Samtiden, der kan kaldes hans Lige, og det er Dr. jur. Andreas Hojer, til hvis Indsigt i kirkelige Sager som i meget andet Christian VI havde en ubetinget Tillid. Kun Skade at disse to udmærkede Mænd gik hinanden i Vejen efter Ordet: To store i én Sæk kan ingenlunde rummes. Hersleb lod ikke nogen Embedssag ligge til Overvejelse, men var strax klar over, hvorledes den burde ordnes i alle Enkeltheder og gik strax i Lag med den. Han skrev en saare fin Haandstil. Christian VI klagede i et Brev til Holstein over, at det faldt ham vanskeligt at læse, hvad Hersleb havde skrevet, og nu efter næsten 200 Aars Forløb er Vanskeligheden ved at læse hans fine og tætte Skrift ikke bleven mindre. Der er sagt om ham, at hvad han skrev paa én Dag, behøvede en Afskriver fire Dage for at blive færdig med.

Hersleb stillede store Fordringer til sine Provsters og

Præsters Flid og Arbejdsomhed. »Kære Brødre«, saaledes skrev han, »unddrager Eder ikke fra Arbejde, tænker, at I skal gøre Rede for Guds Dom, tænker, at det er dyrebare Sjæle, I skal gøre Regnskab for; tænker, at I er Dispensatores Mysteriorum, og hvad udfordres af en Husholder uden at være tro!« Men det vilde være stor Uret at sige, at Hersleb lagde store Byrder paa andre, men skaanede sig selv. Man faar meget mere det Indtryk, at han, ligesom Tilfældet var med Hojer, sled sine Kræfter op med overdrevent Arbejde. Hvor en anden dygtig Mand ved Behandlingen af en Sag vilde have nøjedes med at skrive en Side, skrev Hersleb et Ark eller mere, uden at det dog kan siges, at det var Fyldekalk, der tog Pladsen op. Men hans Tankerigdom var saa stor, og han saa' alt en Sag vedkommende saa klart fra alle Sider, at han ikke kunde fatte sig i Korthed¹⁾. Dette gælder ogsaa hans Taler. Hans Udholdenhed som kirkelig Visitator var overordentlig. I Norge, hvor Afstandene er store og Vejene besværlige, drog han undertiden i den koldeste Vintertid om paa Visitats fra Kirke til Kirke, rejste sig før Dag for at faa det mest mulige udrettet, inden han ilede til et nyt Sted, hvor fortsat anstrængende Arbejde ventede ham²⁾. Man skulde tro, at blot én saadan Visitatstur gennem en lang Række Sogne, midt i Vinterens Hjerte, maatte være nok til at fælde sin Mand.

Hersleb var en Herskernatur, god at have til Ven, besværlig at have til Modstander. I sidste Henseende kan henvises til hans Sammenstød med Ejler Hagerup og Henrik Gerner. Men Hersleb savnede ikke Beundrere, som har givet ham et smukt Eftermæle³⁾. Han var den enevældige

¹⁾ Se hans Betænkninger om Reform af det lærde Skolevæsen, om Almueskolen i Danmark og Norge, og om Separatisterne (alle i de foregaaende Bind af Kh. Saml.).

²⁾ Se ndf. S. 673—6.

³⁾ Den første Biografi af Hersleb findes hos Zwergius, Det Stelandske Cleresie, S. 381 ff., og støtter sig til Herslebs egne Med-

Kongemagt en fuldtro Tjener. Ved de bestaaende Love, særlig Kirkeritualet, var der sat ham Grænser, som det var ham en Samvittighedssag ikke at overskride, selv om han personlig ikke billigede Forskrifterne og kunde ønske dem ændrede. Havde han ikke i den Grad følt sig bunden til »Lougen«, som han stadig viste hen til, saa kunde han maaske være bleven et Redskab til betydningsfulde kirkelige Reformer, som først er opnaaede i langt senere Tider. Thi han saa' klart, at alt ikke var, som det burde være¹).

Hersleb var en Ordenens Mand og det mere end nogen anden Biskop, vi kende, og dette viste sig især under hans Embedsvirksomhed i Christiania. Man faar et næsten overvældende Indtryk deraf ved Læsning af den Række Embedsbreve fra hans Haand, som And. Faye har udgivet i Theol. Tidsskr. for den evang. luth. Kirke i Norge, VIII. Det var kun syv Aar, Hersleb fik Lov at virke i Norge. Men hvor meget fik han ikke udrettet i dette Tidsrum! Og har end hans ivrige, utrættede Embedsiver været besværlig at tilfredsstille for Præster af anden Klasse, saa høre vi dog lidet eller intet derom; men da det i Novbr. 1737 rygtedes, at han var kaldet bort for at beklæde Sjællands Bispestol, strømmede en Mængde Breve ind fra Præster i Christiania Stift, vidnende om Præsternes Hengivenhed, dybe Ærbødighed og Paaskønnelse af hans Virksomhed, som maatte give ham en Følelse af, at han ikke havde arbejdet forgæves.

delelser; men indeholder den Fejl, at der siges, at han 1718 blev Præst i Gunderslev i Falster, hvilket er gentaget i mange senere Skrifter (ogsaa i D. biogr. Lex. VII), medens Byens Navn er Gunderslev (Gunderslev er en By i Sjælland). Til hans Karakteristik kan henvises til de i Biogr. Lex. anførte Skrifter, særlig A. Fayes Indledning til Udgaven af hans Embedsbreve.

¹) Jvfr. Herslebs Ytringer i Brevet til Hagerup 1733 (Kh. Sml. 5, IV, 704). De højst mærkelige Ytringer i E. J. Jessens fortrolige Brev til Hersleb 1743 bør ogsaa tages i Betragtning (smst. S. 493). Jessen vilde næppe have fremført dem, hvis han ikke havde vidst, at de, i alt Fald til en vis Grad, havde Herslebs Bifald.

Da en Samling af saadanne er bevaret¹⁾, skal et Udvalg af dem her meddeles.

1.

Højædle og højærværdige Hr. Biscop,
højgunstige Velyndere!

Af Deris højtærede Skrivelse med sidste Post haver jeg ugieerne maat fornemme, at Deris Højærværdighed skal fra dette til Siælands Stift forfløttes, hvilket gaar mig sandelig nær til Hierte, og har jeg ikke uden megen Gremmelse kundet læse Deris Bref derom, og naar jeg eftertenker Deris saa gode og retsindige Omgang iblandt os, Deris saa kierlige Nidkierhed og Omhyggelighed i at oprette saa meget got til Guds Ære og hans Kirkes Opbyggelse til hele Stiftets Nytte og Fordeel, og det i saa faa Aar, vi haver nydt den Lykke og Ære at have Dennem, saa at, hvad som af mange tilforn har siuntis vanskeligt og ikke mueligt at bringe til Veje, haver De med Deris grundige Eftertanke, utrættelig Flid og Vindskibelighed beviist i Gierningen at være mueligt og giørligt: Da vil sandelig Deris Nafn og Hukommelse leve stedse hos os og vore Efterkommere med en berømmelig og prisværdig Minde og Eftermæle. Imidlertid vil jeg af inderste Hierte ønske, at den naadige Gud vil iføre Dennem med Kraft af det høje til at forrestaa det besværlige Embede, som De nu er kaldet og beskikket til, og forlene Dem Sundhed og Helbred med ald aandelig og legemlig Velsignelse over Dennem og gandske Familie. Jeg er da stedse, saalenge jeg lever,

højædle og højærværdige Hr. Biscop

Deris ydmyggeste Tienere

T. Gerner.

Tønsberg d. 19. Novembris 1737.

Udskrift: Højædle og Højærværdige Mag. Peder Hersleb,
Biskop over Aggers-Hus Stift à Christiania.

¹⁾ Originalerne i Landsarkivet for Sjælland m. m., indheftede i
•Aggershus Stifts Copie-Protocoll 1737•.

2.

Høyædle og høyærværdige Hr. Biscop
høygunstigste Patron!

Den for dette Stift ulyksalige Tidende, som forrige Post bragte os, at det allernaadigst har behaget Hans kongelige Majesteet at kalde Deris høyædle Høyærværdighed til Biscop over Sællands Stift, kand icke andet end beklages af mig, Deris ringe Client, med største Veemodighed; thi da ieg havde væntet, at Døden før skulle forfløttet mig fra denne foranderlige Værden, end at ieg skulle opleve den hiærtekrænkende Forandring, at savne saa gunstig og from en Fader i Christo, da maa ieg nu sørgeligen gribe til Elisæi Mundheld: Min Fader, min Fader, Israels Vogn og hans Reisnere! Wel veed ieg, at alle skønsomme blant Stiftets geistlige i Almindelighed finder det samme, enhver hos sig, som de ælste i Epheso ved Pauli Afskeed fra dem. De vare meest bedrøvede derover, at de icke skulle see hans Ansigt meere &c. &c. — dog træffer Bedrøvelsen mig saa meget dis nærmere, som ieg i Særdelighed |: at ieg saa maa tale |: har ligget Dem op til Brystet og seet saa mange Prøver paa en ugemeen og uforskyldt Affection og Bevaagenhed for mig og mit ringe Huus, saa ieg i den Henseende maa fordriste mig at laane Apostelens Ord: Iblant mange Tugtemæstere har ieg icke haft mange Fædre, ja icke en som Deris Høyærværdighed! Jeg maa da vel exclamere med Job, efterdi det saa er, at ieg har mist det, ieg havde |: min kiærste Biscop |: , hvi skulle ieg da icke være bedrøvet — helst efterdi ieg icke kand haabe i dette Liv at see min Faders Ansigt meere, og at mig tillige skal være betagen al Leilighed til at udviise i Giærningen den allerskyldigste Taknæmmelighed, ieg til mit siste Aandedræt bær i mit inderste Hiærte. Kunde ieg hitte Ord til at tacke, da var min Pligt at yde saa mange underdanige Taksigelser

for beviiste Velgiærninger, som nogen Pæn kunde formaae at udføre; men kand ieg icke tacke, som ieg vilde og burde, saa vil ieg dog ønske, saa vidt ieg kand.

Deris høyædle Høyærværdighed veed vel selv, at ieg icke tilegner mig Magt og Kraft til at udsige virkelige Vel-signelser over Dem; det skal Gud giøre! dog haaber ieg at de gunsteligen lader Dem behage at antage oprigtige Ønsker af dem, som De selv har gjort til Deris Client med Kiærligheds Giærninger. Gud lade da sine allerbedste Naadegaver dagligen komme ovenfra over Dem med velbaarne Frue og kiære Børn; Deris Huus være velsignet som Obededoms Huus¹⁾, Deris Familie grønnis og florere i Ære og Velstand, saa længe Himmelen er, Deris Aar blive mangfoldige, Deris Kræfter voxe og tiltage i de Aar, som de hos andre plejer at aftage, at De i Deris høye og besvær-lige Embede maatte opleve en ugemeen Alder til Guds Ære og hans Kirkis Opbyggelse, indtil De mætte af Dage maa forfløttis til det Sted, hvor de, som have underviist mange, skal skinne som Stjærnerue altid og ævindeligt! En saadan Skueplas af Lycksaligheder, som ieg af inderste Hiærte ønsker, af Deris høyædle Høyærværdighed og ganske Familie usque ad Nestoreos annos maatte betrædis til Deris Misunderis Hiærtegræmmelse, skal medens ieg lever, befordre mit Livis Fornøyelse, ja, indtil Døden være dens Glæde, som hidintil har haft den Ære at være blant Deris Clienters Tall, og herefter min korte øvrige Tid vil skrive mig med allerstørste Veneration,

Deris høyædle Høyærværdigheds,
høygunstigste Patrons
underdanigst forbundneste Tiener
og tro Forbeder hos Gud

Chr. Kraft.

Ringebøe
d. 19. November 1737.

¹⁾ Se 2. Samuels Bog, 6, 10—11.

3.

Højædle og højærværdige Her Biscop,
højgunstige Patron!

Den Bedrøvelse, som de eldste i Epheso fandt, da de hørde, at de icke mere skulle see Pauli Ansigt, kand billig forarsagis baade de eldste og de yngste iblant os, nu vi tilsammen hører, at os formenis den Glæde at se mere Deris Højærværdigheds Ansigt iblant os her i Stiftet. Jeg som den ringeste af Deris Højærværdigheds Præsteskab burde vel undsee mig for ved Skrivelse at melde derom, efterdi jeg som den yngste burde lade de ældris og ældstis Ord vere mine, der foruden veed jeg ogsaa, at Tiden neppe vil tillade Deris Højærværdighed at laane Øjnene hertil; men højgunstige Patron, forlad min Dristighed og tillad mig Frihed, at jeg med Pennen udfører det, min Mund af Hjertet hos Deris højædle Højærværdigheds Afskeed med os udraaber: Min Fader, min Fader, Israels Vogn og hans Reisnere! sandelig, den Godhed, som Deris Højærværdighed gunstigst fra første Tid har behaget at bære for mig, som kjendelig er viist i mange Stycher, ja den Hjertens Ærbødighed og Veneration, som jeg altid har haft for Deris Højærværdighed som min Biscop, min Patron og Fader, : hvilchen dog icke i Gierningen er viist saa oprigtig, som den har veret i Hiertet :| kand icke andet end forarsage mig Gremmelse hos den forestaaende Skilsmisse, men nu Bedrøvelsen kand intet hjelpe, mit Hiertens Ynske om at beholde Deris Højærværdighed hos os kand icke frugte, efterdi vi alle med Fornøjelse maa slutte: Skee Guds og hans Salvedes Vilie! da er og bliver herved min underdanige Skyldighed ej allene for Deris højædle Højærværdighed at frembere min allerydmygste Tachsigelse for hver Dag hidtil, men endog min trohjertigste Lychynskning til hver Dag herefter. Tach højædle og højærværdige Her Biscop for Deris utrettelige og uafsladelige Arbejde iblant os! tach for

den store og oprigtige Omsorg for Guds Kirche og de derudi indførte gode Skiche og Ordener, hvoraf baade jeg og andre har |: Gud være Lov :| fundet god Frugt og Fremgang i Embedet! tach for hver en opbyggelig Prædiken, jeg har hørt af Deris Mund! tach for hvert et Opmuntrings og Formanings Brev, jeg har seeit fra Deris Haand! ja tach, højgunstige Patron, for den Affection, som jeg synderlig merchet fra Deris Hjerte! og endelig tach for den Lyst og Inclination, Deris Højærværdighed endnu har, om det var muligt, at blive hos os, hvoraf jeg med flere forsikrer os hos Deris Fraværelse med Legemet Nærværelsen med Hjertet. Min Tachsigselse, som hverchen med Munden eller Haanden kand erkjendis saa overflødig, som den burde, vil jeg ende med Ynske, at Gud vilde iche glemme Deris Højærværdigheds Kjerligheds Arbejde imod hans Kirche, dens Lemmer og dens Tjenere. — Vær ogsaa derhos, højgunstige Patron, af mig, Deris unge Tjenere, hjerteligst lychynsket med at vere Biscop over Siællands Stift! vær glædet med det nye Beviis paa Guds og hans Salvedes Naade! vær fremdelis som hidtil lychelig i det højvigtige Embede! vær af Gud velsignet med ald Kraft og Styrche til at udstaae og lycheligen overstaae alle mødende Bekymringer og Besverligheder! vær kronet med Sundhed i et langt og lychsaligt Liv! ja vær, højjædle og højærværdige Her Biskop, med velbaarne Frue og Børn bestandig lychsaliggjort med ald Guds Naade og Velsignelse, at Forældrene med Børnene og Børnene med Forældrene i mange Tider motte glædis ved at see og finde hinandens langvarige Liv, Lyche og Velgaaende. — Jeg beder endnu som forhen, at min Frihed med at fremsende dette, som udi Eenfoldighed og Oprigtighed fremberis, iche motte ilde anseis. Er det saa, som jeg gjerne ynskede, at jeg kand slippe ud en 3 à 4 Dagers Tid in Januario, skal jeg have den Ære ydmygst at frembere mundtlig min underdanige Lychynskning. — Imidlertid vil jeg have mig herefter som hidtil indshuttet i Deris højjædle Højærværdigheds conti-

nuerende Godhed og Affection for mig, som altid med ald
optenichelig Estimate og Ærbødighed lever

højædle og højærværdige Her Biskops,
højgunstige Patrons

allerydmygste og allerærbødigste Tiener

N. Dorph.

Land d. 22. Nov. 1737.

4.

Højædle og højærværdige Herre,
højgunstige Velyndere!

Det maatte ikke ugunstig optages, at jeg kun lidet hermed opholder Deres Højærværdighed fra Deres i disse Tiider saa mange forefaldende Forretninger. Jeg haver ydmygst at begiere, at Deres Højærværdighed ved Deres Nedkomst til Kiøbenhavn baade som efter Guds Behag nu værende Biskop i Siælland saa og som et membrum i den højloflige General-Kirke-Inspection vilde gunstiget see min for nogle Aar til Dem ydmygst overgivne og dedicerede Oversættelse af Anton Vilhelm Bøhmens lille opbyggelige Tractat: Den sande og falske Christen, til Trykken approberet og befordret, som for nogles Modstand ikke tilforn har kundet skee, endog jeg formoder, at intet imod analogiam fidei og bonos mores derudi skal findes, og om noget kunde saaledes ansees, var det og let at forandre. Bogen vil med Guds Hielp blive til min Menigheds, som jeg fornemmelig dermed haver havt i Øjesyn, og mange fleeres Opbyggelse, derfor maaskee vil findes Boghandlere eller Bogtrykkere, som tager imod den paa eegen Bekostning at lade trykke, hvorom, saa og om noget derudi skulde forandres, jeg ydmygst vil vente eengang et Par gunstige Ord. Jeg forsikrer, at Deres Højærværdigheds gunstige Erindringer, dem jeg altid med al Hengivenhed antager og takker for, haver havt en dyb Impression hos mig, især de om min skarpe Maneer at foreholde Sandheden paa, og jeg i Sandhed i den Fald lever i Striid med mit Tempera-

ment, men at saadant er forebragt ej af min Menighed, men af andre Præster, kunde jeg ej den Gang for Kortheds Skyld besvare, vil ikke heller nu besvare, alleniste ydmygst bede Deres Høyærværdighed gunstigst betænke, at de, som ej anderledes vil være Præster end paa en uanstændig Maade at danse efter hver Mands Pibe, føye sig efter hver, ingen Forskiæl bruge, ej applicere Sandhed, blot for de kand roses af alle at være fromme Præster, de kand ej saa let finde sig i en andens Alvorlighed og, naar de haver intet andet at klage paa, da paa Maaden, enddog in defectu deri kand al snarere pecceres af dem end af en anden efter deres Mening in excessu, hvilket ofte koster en, som mener det eenfoldig og redelig, mangen Næserkast baade af sin Menighed og andre, da det heder: mand maae giøre os den Ret, som andre Præster sin Menighed. Men den Ret, som paaraabes, naar det nøje eftersees, er ikke andet, end eegenmægtig at give efter, hvad baade Konge og Biskop har anordnet. Jeg skriver Sandhed og lyver ikke; ellers veed jeg med mig selv, at udi min eegen Sag giver jeg og vil give efter, være alle, alle Ting. Er jeg paastaaelig, saa er det visselig i Guds Sag, og det med kierlige Formaning og Forestillinger, aldrig i min eegen Sag, og den gunstige Tanke haaber jeg, at Deres Høyærværdighed beholder om mig; ønskede kun fremdeles at maatte have den Lykke at staae under Deres biskoppelige Tilsyn, var det end at faae en Menighed i Siælland, men det vil nu Gud vel ikke, og jeg vil saa være fornøjet med at staae under Deres almindelige Tilsyn, hvilket jeg |: sandelig mange beder det samme |: ønsker at maatte skee, saa længe jeg lever, ja i meget længere Tiid; jeg skriver dette med den Tendresse, som et fattig Barn kand have, der skilles ved sin fromme Fader. — Nu Gud hlelpe os arme Præster ved det høyloflige General-Kirke-Inspections gode Anstalter, hvortil Deres Høyærværdighed, Gud skee Lov! kand giøre meget at faae det forskrækkelige opus operatum udryddet, som gjør dem, der vil være retsindige, een den største Fortræd,

hvorom jeg ej for Vidtløftigheds Skyld vil skrive meere. Høygunstige Velyndere, hav nu i gunstigste Erindring min fattige Familie og især min ømme Broder i sit exilio¹⁾, hvilket holdtes for at skulde ophøre sidstleden d: 23. Julii, nemlig da toe Aar var endte; han kunde sandelig blive nyttig, om ej hans Pund forsmaaes, hans Vivacite dæmpes, han skal gaae saa hen sin Tiid, nu han ved denne Occasion er bleven af et andet Sind. Gud skal lønne Deres Høyrærværdighed derfor, som jeg og uafladelig tilbeder Dem saa mange Naader, som der ere udi Jesu Christi Fylde, til Deres store Tilsyns-Embede med mange velsignede Aar og at De med Deres gandske kiere Huus maae krones med Guds kiendelige Miskundheder, og er al min Tiid med største Hengivenhed

Deres højædle Høyrærværdigheds
ydmygste Tiener og Forbedere

Urskoug d: 27. Januarii 1738.

*O. Lange*²⁾.

5.

Velbaarne og høyrærværdige gunstige Hr. Biskop.

Jeg havde gierne enten i Christiania eller paa Hedemarken til Afskeed giort min Opvartning hos Deres Høyrærværdighed, men jeg veedste vel, at De heller vilde, at jeg blev hiemme og opagtede mit Kald, desforuden havde Hr. Green forlangt at reyse ud. Jeg havde vel ogsaa længesiden skrevet, har ogsaa for 3 Postdager siden haft et Brev liggende færdigt, men det har gaaet mig til Hierte at fremskikke det, saa længe vi endda nød den liden Glæde at beholde Dem, endskiønt ey som den, der hørde os til mere. Men da jeg nu fornemmer, at Deres Afskeed og Bortreyse er forhaanden, maae jeg skrive og fremskikke dette, endskiønt ikke uden største Sindets Bekymring, saasom det

¹⁾ Den bekendte Villum Lange, forvist til Bornholm.

²⁾ Worms Lex. over lærde Mænd I, 572.

opriper Saaret og minder mig, at jeg skal miste min Biskop, der har gjort saa meget vel baade imod den hele Guds Kirke hos os i Almindelighed og imod mig som Deres Høyærværdigheds ringeste Tilhængere i Særdeleshed. Jeg skulle vel glæde mig over den Naade, vor Konge har for Dem, men jeg kan sandelig ikke, fordi den samme skiller os ved Dem. Dette maae jeg dog derhos glæde mig over, at De herefter faaer nærmere Anledning og Leylighed til at tiene Guds Kirke i Almindelighed, hvortil jeg af inderste Hierte ønsker, at den gode Gud fremdeeles vil bane Veyen og udruste Deres Høyærværdighed herefter som tilforne med Kraft af det høye. Jeg vil ey længere opholde Dem, som desforuden har nok at bestille, men som det ey andet kan være, maae jeg sige det sørgelige Farvel. Den gode Gud leedsage Deres Høyærværdighed med ganske Familie til sit Stæd og lade Dem see hans Velsignelse fremdeles, og som De hidindtil har undet og gjort mig got, saa maatte jeg fremdeles herefter være i Deres gunstige Erindring, som jeg af min Side nest underdanig Compliment fra min Kiæreste og mig til Frue Bispinden og kiære Børn i dybeste Hengivenhed, Taknæmmelighed og Oprigtighed til Døden forbliver

Deres velbaarne Høyærværdigheds,
min gunstige Hr. Biscops
underdanige Tiener

Froens Præstegaard d. 10. Martii
1738.

*D: Schiøth*¹⁾.

Den lille Søn, som Gud havde givet mig med min Kiæreste, behagede det ham i Gaar Morges at bortkalde

¹⁾ Magister David Schiøth havde været Konrektor ved Christiania Skole, før han blev Præst i Froen i Gudbrandsdalen. 1751 tog han paa Grund af Svaghed sin Afsked og levede siden i Kbhvn. til sin Død 1779. Har skrevet en Del om økonomiske Sager og nød en vis Anseelse i litterære Krese (Nyerup, Lit. Lex., S. 531. Suhms Saml. Skr., XV, 292).

efter 3 Timers Svaghed, hvilket er os ikke en liden Hierte-sorrig, men vi bør være fornøiede med Guds Gierning.

6.

Til Provsterne i det heele Stift in Martio 1738.

Udaf alle de Brevfer, jeg nu i dette mit Embedis 7 Aar og derofver har skrefvet, baade de generale og besynderlige, er intet, hvortil jeg har nødigere, uvilligere og meere bedrøvet dyppet min Pen end dette, i hvilchet mit Forsæt var at wille sige Eder, kiære Brødre, triste valet, thi dertil er det nu kommen, da jeg med Guds Hielp i nu tiltrædende Uge agter at reise herfra; men, kiære Brødre, til ald dend forige Godhed, I har haft for mig, legger ogsaa denne: forskaaner mig for at tage saa bevægelig, saa kiærlig Afskied med Eder, som jeg skulle, thi jeg veed iche, hvor-meget det vil bedrøfve Eder, og jeg forskaanede Eder gierne, men det veed jeg, at det bedrøfver og bekymrer mig alt for meget, og jeg veed, at I ogsaa forskaaner mig saa viit, I kand. Dette kand jeg sige med Sandhed: jeg gich meget bedrøvet herop, thi jeg ville iche være Biscop; jeg kjendte min Uduelighed; jeg gruede for iche at være Mand til saa stor Gjerning, men jeg gaar 10 Gange mere bedrøvet herfra, thi Eders Welwillighed, Eders Tillid til mig, Eders Behag i det, jeg har taget mig for, forlanget, anordnet, har giort mig Arbejdet lættre, Eders Omgang kier og nu gjør mig min Afskied dis bittre. Jeg taler generaliter om alle, thi om end en og anden har iche været af det Sind, saa kand dog saa faae iblant saa mange iche regnis, som de og iche ere andet end et Nul blant Præster; men I viide self, kiære Brødre, at det iche har staaet til mig at blifve her eller at flytte. Lofvet være Guds Nafn, at jeg iche af mig self, af egen Drift, Ønske eller Attraae er kommet til Eder! Lofvet være Gud, at jeg iche af mig self eller af egen ringeste min Tanche eller Anslag er kommet

fra Eder: Det første har gjort mig lystig og anmodig til min Gierning hidindtil, det andet faar at gjøre mig trøstig og frimodig i min Skilsmisse. Lovvet være Gud for hvert Aar, jeg har været blant Eder, og at min Gierning har icke været aldellis unyttig og forgiefvis! Tachet og velsignet skal enhver være af Eder, som har været villig til at assistere mig, lydig til at følge mig, kiærlig i at optage mine Paamindelser! Herren velsigne enhver af Eder efter min Bortgang, enhvers Embede, at det maa blive Gud til Ære og mange Siæle til Frelse, enhvers Huus, at det maa under Guds Naade og Varetegt blomstre og vel trifvis! Jeg tilbeder mig enhvers Erindring og Bevaagenhed og enhvers Forbøn i den Erindring, saa jeg og, endskiønt jeg icke kand tiene nogen af dette Stift mere, da jeg nu skal drage Omsorg for et dobbelt vigtig Embede og et dobbelt saa stort Stift, hvorudi ere 19 Amtmandskaber, 32 Provstier, 262 Sogne Kald, 296 Præster foruden Capellanerne, Felt-Skibs-Præster, Missionairer, Færøe, Grønland & Borringholm, og I kiender mit Sind, at jeg gierne ville gjøre det, mig tilkommer, om jeg end skal ligge død ved Siden deraf, saa enhver begriber, hvor jeg vil blifve obrueret, men jeg lofver aldrig at glemme Eders Kiærlighed, Eders Velvillighed og den Sorg, hvormed de fleeste har hørt det Rygte om min Afskied. Gud hielpe mig! Nu, kiære Brødre, jeg har i min sidste Ordination taget offentlig Afskied med Eder og gifvet Eder et 3 dobbelt Kys af act. 20. Vers 28. 31. 32., og nu vil jeg icke mere qvæle mig og Eder med bevægelige Ord. Herren være med Eder! Herren velsigne Eder alle! Det er en kort Tid, wi har til bage. Herren samle os alle med Glæde for den store Ofverhyrdis og Biscops Ansigt! Jeg vil lefve, medens jeg lefver, og døe, naar jeg døer,

Eders, wellærværd. kiære Brødris
Wen, Elskere og Forbeder¹).

¹) Brevet er med Herslebs egen Haand indført i Kopibogen.

7.

Høyædle, høyærværdige kiere Hr. Biscop
og Befordere!¹⁾

Den kiære Skrivelse, De efter Deris fromme, ydmyge Hierte behagede at ære mig med fra Christiania d: 9. Nov. 1737, overgav mig Hr. Spentrup²⁾ d: 4. April. Jeg fandt min Længsel der saa faderlig og rigelig tilfredsstilled, at jeg iche til denne Stund har vidst værdeligen at besvare den. De har glædet mig, kiere Fader! De har lagt Ære paa mig uværdige og gived mig en Anseelse hoes mine Medbrødre ved at kendis ved mig! saa glæde og ære Dem igien den barmhiertige Gud og sætte Dem til ævigvarende Velsignelse!

Hr. Spentrups Christianiæ Reyse var mig uvitterlig. For mig havde hand ickun udladed sig om en Tronhiems Reyse; omsider gav min Biscop³⁾ mig Part om den og Befalning at see hans Meenighed forsiuned. Ved Hiemkomsten vilde hand iche heller aabenbare for mig sit Ærinde, ihvorvel Talen var over alt at see sig conservered i sit Kald, paa hvilkit hand ingen Confirmation havde. Jeg er glad ved, at den gode Mand løber ingen Fare formedelst hans Ret-sindighed i Embeded og velsigner alle dem paa hans Veigne, som har staaed i Gabed for hannem. — Den Beretning, kiære Fader har unded mig om sin Tilstand, Arbeyde, Anstalter og lykkelige Successer i saa faae Aar, blev mig overmaade kiær at fornemme, det er saa hæderligt, at det aldrig kand glemmis, saa vigtigt og meged, at det siunis for en mindre udrusted at overgaae menniskelige Kræfter, dog hvad gjør iche Flid og Retsindighed samlet med Viisdom af det Høye! det er saa velsigned, at mand kand gribe og føle Guds Kraft og Velbehagelighed. Ære være

¹⁾ Dette Brev, som læst er indlagt i Protokollen, har P. Hersleb først modtaget i Kbhvn.

²⁾ Søren Eskildsen Spendrup var Præst i Vefsen i Helgelands Provsti; han var Jyde af Fødsel.

³⁾ Dr. Peder Krog.

Gud, som har udkaared og styrked Dem til sin Gierning! Efterkommerne vil tale derom; Kirker, Skoeler, Hospitaler, Enker og faderløse vil sige: Velsigned være hand for Herren, velsigned hans Arbejde, velsigned hans Sæd efter hannem, hans Hukommelse blive i ævig Velsignelse! Ingen Under, at den, som lever under saadanne Byrder, som Gud har udvalt at opløse saa sammenvickede Knuder, svæckis og bliver graa før Tiden! dog det er en salig Opofrelse, som skeer til Guds Ære og det almindelige bæste. Den aldmægtige Gud lægge sine Arme under Dennem! Hans guddommelige Kraft understøtte Dennem hos saa mange Bekymringer og concatenatos labores, altid glæde og trøste Dennem ved at see Frugt af Deris Hænders Arbejde! Og som de iche, kiere Fader, sparer sig selv at giøre got, medens De haver Tid dertil, saa ville og Gud naadeligen og faderligen spare Dem længe, længe, at Deris Aar bliver mange og sunde, flere opvæckis af Deris Exempel at giøre vel mod Zion, at bygge Muurene i Jerusalem. Mens som for haard spendt Bue kand briste, vilde kiere Hr. Biscop iche tage det ilde op, jeg ydmygeligen beder, De iche bebyrder sig over Formuen, mand faer og efterlade noget til den Slægt, som efter kommer. Deris Liv er saa umistelig for Kirchen og publico, at jeg end maa bede, De skoener sig noget, helst De finder sig hos saa ringe Alder saa mærkelig svæcked. De 4 Piecer bleve mig af Hr. Spentrup leverede. Gud lønne! siden jeg iche kand aftiene. Kunde jeg opvække Præsterne i dette Prousti at oprette en Encke-Casse, var det glædetigt, for at opmuntre dem har jeg laded dem see Piecerne. Det er fast ubegribeligt, at De skulde finde saa meged uafgiort for sig, helst efter en Mand¹⁾, hvis Forstand og Begreb siuntis stor og vidløftig; dog alle ere iche betæncte at aagre med sit Pund, adskillige Hensigter kand overtale dem at sætte vigtige Ting til en Side. Jeg tacker ydmygeligen, at kiere Fader ville give

¹⁾ Biskop Bartholomæus Deichmann, Herslebs Formand i Christiania

mig Underretning om Deris kiere Børn. Gud lade Dem fremdelis opvoxe Herren til Lov, Forældrene til Glæde og at De opleve Børnebørn i dennem! Jeg var fordum, kiere Hr. Biscop, en sand Prophete om Dem for Deris kiere Fader¹⁾, nu salig hos Gud, Deris Opførsel paa Academiet, Deris Disputats, Prædichen om Aanderne i Fængslet, Deris Afskeeds Tale om Abrahams dominus providebit gjorde saa sterch Impression hoes mig, at jeg ligesom med en ufeylbar Vished spaadde den fromme salig Fader, at Gud havde noged stort i Sinde med Dennem, og at De iche kunde blive mindre, end den gode Guds Forsiun nu har gjort Dem, og i hvor vel den salige Mand satte mig til Rette kierligen, fordi jeg, som han mældede, gjorde mig for stort Haab om Dennem, saa behagede dog Gud at lade hannem see en Begyndelse dertil, og jeg har glæded mig, at min Formodning iche har feyled. Samme Spaadoms Aand driver mig at forkynde Dem noged stort om Deris Søn i Halle²⁾, som er i en god Skoele. Jeg vil iche troe, hvad nogle siger, at samme berømmelige Academie er kommen i Decadence, og at nogle 100 studiosi har forladt det; jeg veed, hvad Avind og Calumnier samme har været underkast, og at de habileste subjecta derfra ere komne, saa ere og mine Referenter bekiennte af mig for et raadt Folk, som iche veed det minste af det retskafne Væsen i Christo. Meget glædede mig, at kiere Fader bær Kierlighed og Ombu for den fromme Hr. Ole Hersleb. Visselig har jeg anseed hans Gierning for retsindig, visselig har det anledet mig at tæncke dybere ind i Skriftestoelen end tilforn og gjort mig ret opvact mod dem, som har dømt sinistre, helst siden det høyeste af deris Christendom næppe har bestaaed i det udvortis ærbare Væsen, og giøre mig mit Embede tungt fast dagligen,

¹⁾ Christopher Hersleb, Præst i Stod i Trondhjems Stift († 28. Decbr. 1721).

²⁾ Hans Christopher Hersleb blev først 28. April 1739 immatr. som theol. Stud. i Halle (Kh. Sml. 4. IV, 130). Han endte som Konferensraad og Borgmester i København († 1788).

ere mig og en Pine, saa ofte de møde i Skriftestoelen. Hvad hellers kiere Hr. Biscop har betroed mig, skal efter Deris Befalning begravis med mig; dog har jeg aabenbared noged deraf for min Søn¹⁾, hvilken sandelig har Gaver at tie, for at trøste og opvæche ham i Haabed; det bliver iche paaanked. Confirmationen faris fort med i Nordlandene. Med hvad Ni[d]kerhed mine Medbrødre behandle den, kand jeg end iche vide til visse. Vil Gud, jeg oftere visiterer, bliver visselig for mig confirmati de første og sidste, som skal prøvis, og siden anlede mig at conferere med mine Medbrødre til fællis Opvækelse. Jeg har spurdt, at alle Bisperne vare af Kongen befalede at skrive til Præsteskedet om Confirmationen; mig er intet saadant tilkommen uden det Brev, som fulde med Confirmations Forordningen, hvis Indhold fast over alt var, at Præsterne maa nu glæde sig, at de har Frihed at catechisere uden at befrygte Modstand; Om Confirmationen selv faae Ord.

Jeg tør iche bede, kand saa iche haabe at see, hvad kiere Fader har skreved om Confirmationen og Separatistene; dersom noged er trygt, vil jeg spørge der efter ved min Søn Hafniæ. Patented om den General-Kirche-Inspection anseer jeg som et velsigned Middel at stoppe Munden paa Sadduccæerne, der siunis lige som at være fødte at døde det retskafne Væsen i Christo og hanthæve opus operatum. Gud udruste og bekræfte dem, som Kongen dertil har kalled, saa bliver facies ecclesiae anderledis her efter! Nu jeg var kommen saa vidt i min Skrivelse, bær mig Brev og Tidende, at kiere Fader er vorden Biscop i Sædland og er Medlem hos General-Kirche-Inspectionen. Til Lyche, til Lyche! Kirchen fryder sig og haaber meged ved Dennem, Gud være med Dem, hans Kraft understøtte Dem, hans høyre Haand værge Dem, hans Aand velsigne og virke med Dem! Amen! Jeg velsigner Gud, som tæcher

¹⁾ Jens Hersleb blev i Dcbr. 1738 udnævnt til Faderens Kapellan og blev senere hans Eftermand.

paa sin Kirche, jeg velsigner Eders Høyærværdighed med
kiere Familie, jeg tilbeder mig Deris bestandige Ynde, for-
blivende

høyædle, høyærværdige kiere Faders
allerydmeligste Tienere og
uafadelige Forbedere

Brønøen, d. 2. Jan: 1738¹⁾.

*J. Hersleb*²⁾.

Foruden de her meddelte Breve indeholder Samlingen
en Del flere, saasom fra:

Peter Abelsted, Slidre Præstegaard, 18. Nov. 1737.

C. Wildhagen og N. Kongsberg, Kongsberg 19. Nov. 1737.

Georg Fasting, Strøm, 19. Nov. 1737.

P. S. (?) Wolff, Sandsvær, 20. Nov. 1737.

Iver Hesselberg, Schien, 25. Nov. 1737.

Christian Ruge, Næsodden, 18. Nov. 1737. »En bedre Bi-
skop kan Aggershus Stift aldrig ønske«.

Morten Leigh, Elverum Præstegaard, 19. Nov. 1737.

Christen Bødtchier, Schien, 30. Dec. 1737.

Simen Amundsen Fougner, Fougner i Gousdals Sogn, 6. Dec.
1737.

Aug. Skielderup, Svarsted, 28. Jan. 1738.

¹⁾ Sikkert Fejlskrift for 1739, da man ellers ikke forstaar Dateringen
4. Apr. (1738) ovenfor S. 657 eller Omtalen af Sønnens Ophold i
Halle. Men paa den anden Side er det underligt, om Brevskri-
veren først ved Nytaarstid 1739 skulde have faaet Underretning
om P. Herslebs Udnævnelse til Sjællands Biskop. Men Brønøen
ligger langt af Led, og ordentlig Postforbindelse fandtes næppe
med hine fjerne Egne.

²⁾ Jacob Hersleb, Præst i Brønø Præstegæld og Provst i Helgelands
Provsti i Trondhjems (nu Tromsø) Stift. Han var en fjernere
Slægtning af Peter Hersleb, som han kalder »Fader«, skønt han
var 17 Aar ældre end denne. Han omtales som en redelig, kri-
steligssindet Lærer, hvorpaa et Par af ham udgivne Skrifter ogsaa
tyder (Giessing, Jubellærere II, 2, 255 ff. Erlandsen: Biogr. Efterr.
om Geistligheden i Tromsø Stift, S. 67 f.). Han døde 1757 (samme
Aar som P. Hersleb).

- »Votum« paa Vers af H. B., Vangs Sogn, 23. Jan. 1738.
 Enevold Steenbloch, Seude Præstegaard, 17. Jan. 1738.
 Herslebs 7-aarige Virken i Norge sammenlignes med
 »de syv fæde og frugtbare Aar i Ægypten«.
 Christen Kiær, Reendalen, 20. Jan. 1738.
 Janus Hansen, Strømsoniæ die XV Kalendas Martias Aⁱ
 MDCCXXXVIII.
 Lars Pharo, Høelands Præstegaard, Marts 1738.

*II. Nogle Breve uddragne af Aggershus Stifts
 Kopibog 1733—34.*

1.

Efterfølgende Brev indeholder Bidrag til Skildring af de sædelige Forhold i Norge paa Herslebs Tid, tildels minnende om de Beskrivelser af lignende Forhold, som Ejler Sundt har givet i sine bekendte Bøger.

1734 d. 15. Septbr.

Til Hr. General Lieutenant Rømling angaaende Dragoun Niels Olsen Majer, som klager sig at være avholdt fra Sacramentet, fordi hand havde danset en Søndags Aften, og Præsten ikke vill antage ham, uden hand betaler Præsten en Rixort.

D: E: høystærede Skrivelse av 25. Augusti, hvormed fulte en Dragouns, Niels Olsen Majers, til D: E: stillede Klage over Sogne-Præsten paa Toten, Hr. Ole Hannibal Hoff, hvilken Klage D: E: melder for det første at ville mig bekendtgjøre og min Assistance og Giensvar tilliige med Memorialen forvente, haver jeg rigtig erholdet og, endskjønt Dragounen, naar hand over en Præst i Embedets Sager vill klage, sig til mig, som dertill er satt, burde adressere, og Sagen da forlængst med meeget mindre Omsvøb og Tiids Spilde skulle være avgjort, hvilket hand saa meeget lettere havde burdet og skullet gjøre, da jeg selv i den Tiid har været paa Toten i 3 Dage og i Kierken om Søn-

dagen, da jeg nerværendes kunde hørt begge Parters Paa-stand og Tilsvar, og da paa mit Embedes Vegne decideret efter Sagens Beskaffenhed bødre end nu efter den eenes Beskyldning og den andens Benægtelse, det og synes, at Dragounens Capitain, naar hand enten selv ikke i Mindelighed ville tale derom med Præsten eller under lugt Zegel skriive ham til, har gjort bødre, i Stæden for at skriive sin Under-Officier til og befalle dem en og anden Gang at gaae hen med Karlen till Præsten, hvilket har et Skin enten av Beskikkelse eller Trusel eller Tillrettesettelse i en Sag, hvor Capitainen har liige saa liidet med Præstens Embede som Præsten med hans Embede at gjøre, heller at underviise Dragounen om at gaae den rette Vej i Sagen og sin Klage paa rette Stæd og hos vedkommende at andrage, paa det Dragounen ikke skulle styrkes i den Persuasion, som de fleeste gemeene ere udi, at de ikke i nogen Sag har nogen Slags Øvrighedsanstalter, Orden og Ordres at kjære sig efter uden deres Officiers, saa vill jeg dog gjerne mig denne av Dragounen brugte Methode erfalle, allermest av den besynderlige Respect og Høyagtning, som jeg finder mig skyldig at bære for D: E: og av den glædelige Forsikkring, jeg har av D: E: upartiske Skjønsheds, vill jeg gjerne referere og remonstrere i den Sag, hvor jeg ellers ikkun har at resolve og decidere, og derfor hermed lader følge Sogne-Præstens Erklæring til D: E: gunstige Eftersyn med ærbødigste Begjering, at den mig igjen maatte tilstillis, for efter dens Indhold at erindre Præsten et og andet.

Dragounens Klage indeholder 2 Ting: 1, om Penger, hand skulle betale til Præsten for at komme til Guds Bord, 2, Sacramentets Benægtelse av Præsten. Den første Punct har Dragounen uden Tvivl med frit Forsett andraget saaledes, at eenhver skulle meene, det var Penger, Præsten ville have, som og D: E: selv ikke anderleedes har forstaaet det og derfor i høygunstige Skrivelse melder, at Præsten lader sig giive Penge for Absolution eller dessen Værdie,

og at den Sag griber for vidt om sig. Denne Beskyldning af Dragunen er saa haard og horribel, at jeg strax ved Giennemlæsning holte den utrolig og ugrundet, thi skjøndt jeg langt fra iche er tilfreds med alle Præsters Conduite, saa vill jeg dog med Guds Hielp haabe, at saa formastelig Dristighed at fordre Penge for Absolution og uden Penger at negte Absolution ey i min Tid skall gaae i Svang, og om saadan Sag skulle komme til min Videnskab, og jeg saa efter Rigueur skulle forfare, at andre skulle see sig i Speil, saa jeg og for den Beskyldnings Skyld nær hafde resolveret ingen Erklæring at indhendte, men Provste-Rett at andordne, at enten Præsten, om hand derudi var skyldig, exemplariter kunde straffes, eller, om hand var uskyldig, da faae tilbørlig Satisfaction for saadan Æreklik paa en Præstes Embede, som nu af Erklæringen sees, at Dragunen saare vell vidste og for alle var gjort for rum Tid bekiendt, at det var iche Penger, Præsten ville hafve, men til fattige skulle uddeeles. Den anden Sag, at hand er afholt fra Sacramentet, fordi hand ey ville gifve de Penger, negter Præsten aldeles, men at hand er afholt for sin Udbodfærdighed, at hand ey ville viide, at hand har gjort Urett, men trodselig mod all Præstens Formaning, Prædichen, Tillysning og Undervisning paastaar, at hand har gjort Rett, og altsaa holte ham iche bereed til det hellige Maaltid, till hvilket hand altid kand komme, naar hand dertill med Bodfærdighed og Synds Tillstaaelse og Forbedrings Løfte vill indfinde sig.

Sagen er denne. I det heele Land, men allermest i Oplandene, er en allmindelig Klage, ja ret Jammerskrig, iche allene af alle Præster eensstemmig, mens af Husbonder, Madmødre og alle, som Huusholdning paa Landet hafve, over deres Tienistefolks og Ungdoms Libertinage, at de, naar Løverdags Middag er gaaet, iehe meere ville vide af deres Husbonds Gierning, men paastaar som en Ret, at de da kand gaae og gjøre, hvad de vilde, samler sig saa en stor Hob af begge Kiøn tilsammen nu paa en

nu paa anden Gaard Løfverdags Aften, driver Natten bort med Spill og Dans, siden Søndag efter Prædichen og Natten till Mandag, hvorved, naar Løverdags Nat saaledes er drefven, enten Guds Tieniste plat forsømmes eller med Søfn og Døsighed bivaanes og udhviles till Eftermiddagen, og Sabbathen atter vanhelliges og ved samme Lefnet Natten til Mandag gøres uskicket till deres Husbonds Gierning om Mandagen, saa at, da ellers blant Kiøbsteds Handtverker ichun har været bekiendt den Liderligheds frie Mandag till at sofve Døsen og Rusen ud, begynder og der paa Landet at tage Overhaand. Undertiden finder de paa, unge Dreng og Karle, at gaae fra Gaard till Gaard, opsøge Qvindfolkene paa Fjøs-Giellen, som det kaldes, og driver allehaande Modvillighed, hvorved gifves Leilighed till Ungdommens Forførelse, megen Uskichelighed, og disverre det er alt for sandt befunden, at fra saadanne Samlinger henhører den største Deel af det forfærdelige Horerie, som Landet er fult af og maa føre Guds Dom over Landet. Dette, D: E. er iche nogen af Hr. Ole Hof opdigtet eller af ham allene førende Klage, det er iche een af den eller den Præst, som kunde have Nafn af Egensindighed, Herschsuchtighed eller formegen Skinhellighed giørende Klage, men en væmodig Klage fast af alle Præster, en jammerlig Klage af mangfoldige Husbonder og Huusfædre, hvordan deres Ungdom bliver forført, og, om de ey vill gjøre med, beskiemmet og med Oyenafn belagt. Det er en Klage, som er enhver Mand, der har boet paa Landet, bekiendt. Det er en Klage, der for længst har været mig bekiendt, som paa de fleeste Steder har hørt ynkelige Klager derover, og jeg derfor paa alle mine Visitatzer har lært, prædichet og overbeviset, hvor syndig den Adfærd er, og hvad deraf følger: Nu, at saadan tilltagen Frihed er forargelig, for publico skadelig, for de onde Conseqvencer meget farlig og i sig self ved Sabbathens Misbrug og alle Formaningers Foragtelse høyst syndig Ting, det kand vell ingen Christen negte; conseqventer forstaar det sig self, at, siden det er

syndig, Præster da bør gjøre all deres Flid saadant at hindre, at det ey skall tage Overhaand, men hvordan? med Guds Ord, Formaninger, hemmelig og offentlig prædiche derimod, tillrettsette dem, som det gjør! Riktig! men naar det iche vill hielpe; det giøres ligefult, det giøres alt grovere, det giøres nu paa trods mod Præstens Formaning og, jo meere der prædiches derimod, joe meere giøres det, hvad da? Ja saa har Præsten gjort sit og faar at befale det Gud! Ganske rigtig; men nu kommer de Mennisker og vill gaae till Guds Bord, da Præsten efter Ritualet skall foreholde dem deres Synd, prøve deris Bodfærdighed, tage Løfte om Forbedring. Naar de nu vill tilstaae Synd og love Bedring, endskiøndt de fleeste iche meener det, saa veed Præsten, at hand, som ey seer Hiertet, kand tage dem an; men naar de nu iche det vill, vill iche tilstaae, at det er Synd, det skall være ret gjort, vill heller iche afstaae det, hvad skall da Præsten gjøre? hvordan gaar da saadane Mennisker till Guds Bord, og med hvad Samvittighed kand da Præsten give dem de hellige Ting? Ja var det en Sag, som till verdslig Øfrighed kunde angifves og der raades Boed paa, saa forstoed det sig self, hvad Præsten skulle gjøre, men da Kongens Lof intet determinerer derom, verdslig Øfrighed derfor undskylder sig ey at kunde actionere dem derfor, det og lader sig iche gjøre for en Præst for Retten at indkalde en Hob ryggesløs Ungdom og der med Vidner bevise enhver over, hvad i saadan Samling er gjort. Skall da Lærere tie dertil, lade saadant syndigt Væsen tage meere til og see, at saadan Uskich i Mœnigheden skeer, iche allene skeer, men tager till, skeer med Trods, skeer med Guds Ords og all Formanings Foragt, og bliver til en Ret, og at de med saadant Sind ligefult uden Bekiendelse, uden Løfte om Forandring vill gaae till Guds Bord og vill ingen Indsigelse i den Sag tage af Præsten, men vell svarer, at vill Præsten dem noget, kand hand søge dem for Retten. Nu er det og vist og befundet, at Præster, som tager sig det alvorlig an, kommer dog nogen Vei, og med idelig

Formaning, Beskiemmelse, Bestraffelse offentlig og hemmelig faar det, om iche ganske hemmet, saa dog noget formindsket, at det ey skeer saa almindelig, scilicet i de Sogner, hvor der enten iche ere andet end Bønder, eller og, at der boer saadan Øfrighed, saadane fornemme Folk, og de, som har nogen Anseelse af Bønder, der har den Kierlighed till Gud og hans Kirche, at naar der raisoneres af gemeene Folk om Præstens Adfærd i saa Fald, eller de spørges, om Præsten kand forbyde dem sligt, de da, om de end iche approberer Præstens Viis og Maade i alle Ting, de dog forsvarer i det mindste Sagen self og siger, at det er iche ret, at Ungdommen saa gjør; det er en stor Uskich; Præsten har Ret at sette sig derimod; men det er høyst at beklage, at dette skeer af saa faae, men paa de fleste Steder findes saadanne, ja ogsaa Øfrigheds Personer, Superieurer, ja og Procuratorer, hvilke iche seer paa, hvad Synd er for Gud, hvilket en Præst bør see paa, men allene seer paa, hvad for Ret og Dom i slige Sager kand gøres, og derfor styrker den gemeene Mand imod Præsten og bilder dem ind, det er iche forbuden i Loven, derfor er det iche Uret; Præsten kand intet gjøre dem; lad ham sige, hvad hand vill. Vill Præsten gjøre dem noget, saa kand hand stefne dem. Det er Ulychen og deraf kommer den Trodsen mod Embedet og Guds Ord, at naar Sagen iche er saa, at den for verdslig Ret med Vidner kand bevises og med Dom straffes, saa skall hverken Guds Ord eller Præstens Formaninger hafve nogen Ret, men vill Præsten iche strax med saadan Sind tage dem til Guds Bord, da skall hand beskiches og gjøre dem Proces eller de ham.

Men alle de, som gjør sig den Idee af Formalitet i Kirchens Sager og i de Ting, som egentlig henger af Kirchens Myndighed, som Loven siger, har iche ret observeret Lovens Ord og klare Bogstaver 2. B. 9. Cap. 8 Art. Pag. 273, hvilke jeg ydmygst beder, at D: E: ville overlegge, hvor Præsten iche allene authoriseres, men udtrycheligen befales med sine Medhiælpere særdeles at have Indseende med

saadane Laster, som ellers ved sædvanlig Rettergang iche saa beqvemmelig ere at afskaffe eller beviise, af hvilke Laster en stor Mengde opregnes, deriblant især letfærdig Selskabs Besøgelse og Omgængelse, Ungdoms Forførelse till Driich, Dobbelt, Letfærdighed, Overdaadighed etc., men iblant de allerførste settes hellige Dages Misbrug til Gilde, Drik, Dobbelt, Gøglen, Feichten eller andet saadant, hvoriblant utvifelig maa henhøre Ungdommens overlagde Samling om hellige Dage till Dans; jeg siger Dans, hvor mand dog iche kand forestille sig saadan Dans, som iblant fornemme og honette Folk, skiondt ogsaa den paa en Sabbath aldrig af nogen Christen kand forsvares at være ret for Gud og usyndig; men den Dans, hvor saadan Samling skeer, er altid blandt slige Folk bemenget med all Slags Letfærdighed, liderlige Historier, utugtig Snak og af saadane Samlinger flyder den Omløben om Natten i Skochetall i Gaardene efter Qvindfolkene paa Fjøs-Giellen og andre Uteerligheder. Mod alt dette befales i forberørte Articel hver Præst og hver Medhielpere at have Indseende og forekomne det og med Formaning giøre deres Flid, at saadant maa afskaffes, NB. saaog raadføre sig med hverandre, hvorledes det best kand skee.

Efter denne Lovens Articel har Præsten paa Todten villet rette sig imod den Ungdommens Libertinage, længe formanet, advaret, straffet, prædichet derimod, taget Løfte om Forbedring og, da alt dette i lang Tid iche ville hielpe, overlagt med sine Medhielpere og Sognemænd og fundet paa og det for alle forkyndt, at de, som gjør sligt, skall give till de fattige i Sognet 1 $\frac{1}{2}$ i Penge eller Korn, hvilke uddeles paa visse Tider till Sognets fattige i Medhielpernes Nærværelse og derover holdes Bog og gøres Rigtighed. Om nu denne Invention er tillstrechelig till saadan Overhaand tagende Uskich at hindre, tviler jeg paa; om det er saa snorret, at Præsten dicterer Mulcter af egen Authority, vill jeg iche saa lige statuere, men dette veed jeg vist, (1) at en Præst, som vill gierne have Uskich afskaffet,

har ondt at giøre, hvor hand ingen Assistance har af dem, Magten er betroet, (2) at for gemeene Mand, sær ryggesløs Ungdom, Præstens Formaninger ichun belees og dobbelt trodses derimod, naar de ere visse paa, ingen Straf følger efter, (3) at en Præst paa mange Steder i Loven er forbunden till at drage Omsorg for Sognets fattige og till dem ved alle Leiligheder at procurere noget, (4) Loven endogsaa befaler Præsten Pag: 290 Art: 27 at paamine dem, som Gud fortørne, og formaae dem til, at de noget till de fattige udgifve. (5) Det er heller iche saa fremmet i Loven, at Præst og hans Medhielpere kand legge dem, som ere modvillige en liden Mulct paa till fattige, som kaud sees Pag: 276 Art: 10. (6) Loven endogsaa giver enhver Husbandt Magt til at legge sine Tienistefolk en Penge-mulct paa for Banden og Sværen, Pag: 298 Art: 4, og (7) kunde en Præst med saa ringe Ting og lemfældig Mulct faae afskaffet en saa stor Uskich, og syndig Sabbathens Misbrug, da meener jeg, at det iche var saa strafværdig en Gierning for Menniskene og behagelig for Gud. Altsaa om dette Præstens Paafund iche kand ansees enten saa tillstreichelig Middel, iche heller saa ordentlig grundet i Lofven, saa kand jeg dog, skiøndt jeg ey approberer det, umuelig ansee det, som giøres af en god Intention till saa gudelig Brug, for nogen saadan Forgribelse eller Misgierning, at hand derfor af Dragounen eller Hr. Obriste de Places Soldater, som D: E: ogsaa nefner, skulle beskyldes imod deres bedre Vidende, at hand vill have Penge for Absolutionen, og desforuden saa heslige Historier i Andledning af det samme fortelles over Land og Strand, hvilke jeg à parte har undersøgt og befundet at være Fabler over 80 Aar gamle; men jeg maa ansee det i det høyeste som et Paafund, der ey vill gelinge, som et Forsøg, Præsten har giort, der ey længer vill lyses, og paa tillstreicheligere Middel maa tenkes, om den Libertinage skall hindres. Ja end meere, jeg er gandske forsichret paa, naar nogen, som hafde vidst Sammenhenget af Sagen, i Steden for at styrche

og stive Dragunen mod Præsten, hafde af Begyndelsen villet sige till Dragunen, det er iche ret, Du har giort, at Du danser om Søndagen, da Du har hørt, hvor ofte Præsten har bedet, formanet, prædichet derom. Gaae hen till Præsten og siig, Du vill iche giøre det meere, eller og, det er joe en ringe Mulct, skjøndt Præsten iche har Magt dertill, men Du kand heller gifve den ud end hafve Fortred, legge Dig ud med Din Siæle-Sørger og koste meere Tid og Penge paa at klage etc: da er jeg forsichret om, at Dragounen og Præsten lettelig derom hafde foreenet sig og hand længe siden haft sin Devotion i god Roe med bedre Samvittighed.

Endnu maa jeg ærbødigst melde et, som jeg af Erfarenhed har befundet, at hvor en Præst noget alvorlig har holt over Guds Bud og giort en og anden Anstalt till god Orden, og den gemeene Mand iche self har kundet afkaste det Aag og giøre Præsten Modstand, saa pleier de at formaae en eller anden af de militaire at sette sig imod saadan Anstalt, at de skall bryde Isen og trenge igennem, endeel for den Frihed, de har frem for andre i nogle Stycher, endeel ved det Medhold, de meener at finde hos deris Superieurs |: endskiøndt de virkelig iche finder det hos alle, men jeg med største Berømmelse kand melde, at mange Officerer giør Præsten stor Assistance, at hand uden dem iche nær saa vidt kunde komme :| endeel og af den Indbildning, de fleeste har, at de iche for nogen Ting i noget Styche af nogen kand tilltales uden af deres Officers. Naar da saaledes en eller anden Soldat kand unddrage sig fra Præstens Anstalt eller sette sig derimod, saa vill siden den øfrige Almue intet vide deraf og iche agte den Præstens Formaning. Og dette præsumerer jeg iche aldeles uden Grund at være Absichten i denne Klage, da jeg anseer det som et Overleg, at just Dragounen paa sin Side og andre Soldater af Infanteriet tillige giør Besværing i denne Sag, saa slutter jeg, det er en overlagt Sag, iche saameget for deres Personer, mens heele Mengde af Ungdom vill ved

deris Klage vinde Seier og faae den Triumph, at det skall hedde siden, de gifver Præsten en god Dag, at nu er deres Sabbaths Dansen af Øfrigheden approberet og authoriseret, og Præstens Modstand derimod er kuldkastet og hand derfor satt till Rette.

Derfor holder jeg for, at christen Prudence i denne Sag maa bruges, at mand iche saa gifver Dragounen Ret, saa mand derved kullkaster all en Præstes Arbeide og Stræb till at hindre Overhaand tagende Uskich, og at mand iche, idet mand vill gjøre Ret, gjør ont værre; paa den eene Side styrker Dragounen i hans Ubodfærdighed og Stifhed, at hand iche vill viide, at det er Synd, men vell herefter til Triumph og Præstens Formaning til Foragt vill danse langt meere om Søndagen, opmuntre anden Ungdom og fortiene sig af dem en Ære-Krandts, at hand saa vell har maintineret deres Libertinage, paa den anden Side derved ligesom gifver all anden Ungdom Frihed ligesaa vell at unddrage sig fra Lydighed mod Præstens Formaningor som Draguner og Soldater.

Hvorfor, som jeg er forsichret om D: E: gudelige Intention, at De intet mindre approberer end nogen Libertinage hos gemeene Mand, især Ungdom, og intet vill gjøre endogsaa indirecte, som kunde styrke dem i Synd, saa indstiller jeg med all optenkelig Ærbødighed till D: E: høyst-fornuftige Skønsomhed, hvad D: E: self finder for got om Dragounens Klage till hans Capitain at ordinere, enten at Dragounen skall betale den Ƴ till de fattige, saasom det er blot af Vrangvillighed mod Præstens Formaning og Anstalt till god Orden at holde og Sabbaths Misbrug at hindre, eller og at hand ellers maa sættes till Rette for hans Søndags Dansen imod saamange Formaninger og Advarsler af Guds Ord, og baade hand og fleere forbydes sligt at begynde.

Men hvad Præsten angaar, da foruden andre Paamindeiser i samme Sag vill jeg med neste Post rescribere saaledes, at hand ingenlunde for de eller andre Pengers Skyld maa afholde ham eller nogen fra Sacramentet, iche

heller fodre af ham de Penger, uden hand selv, naar hand er overbeviist om sin Synd, vil godvillig self gifve dem til de fattige og derved gifve andre Lydigheds Exempel, men at Præsten i Følge af Loven skall kalde Dragounen, der er hans Menigheds Lem, ind for sig og sine Medhielpere og da klarlig og lemfeldig foreholde og undervise ham, at slig Dansen om Søndagen er Synd, saameget større Synd, fordi det er skeet imod saamange ham vellbekiendte Formaninger, Afraadelser og Advarsler; at det og er syndig giort, at hand har beskylt sin Siælesørgere at ville have Penge for Absolution imod sin bedre Vidende, da hand vell vidste, hvortill slige Penge før er brugt og end skulle bruges, at det og er syndig, at hand af blotte Stifhed har villet forsvare og ey tilstaae at have giort dermed Synd, endogsaa da, naar hand ville gaae til Guds Bord. Dersom da Dragunen efter sin Pligt og slig klarlig Paamindelse vill andtage og love herefter at entholde sig derfra, da skall Præsten uden Ophold og uden at tvinge ham at gifve noget till de fattige antage ham til Herrens Bord efter Lovens Ord Pag. 426 Art. 14; men dersom Dragunen iche møder, naar hand indkaldes, eller beviser sig modvillig eller ubodfærdig, da maa hand tache sig self, om hand i Følge af Loven Pag: 276 Art: 10 baade kommer i større Mulct og bliver endnu længer afholdet fra Sacramentet, indtil, som Loven udtrychelig siger, hand lærer at bevise det hellige Kirche-Embede sin tillbørlige Lydighed og Ære.

Jeg beder ydmygst, at D: E: iche tager denne min Vidtløftighed ilde op, men meget meere anseer det som et Bevies paa den Tillid, jeg har til D: E: gudelige Retsindighed, at jeg saa aabenhjerttet explicerer, hvordan Prædicke-Embedet ofte med den reedeligste Flid maa høre ilde og hvorledes den umilde Fortolkning, som gøres over dem, volder, at endogsaa det gode, de ville gjøre, bliver hindret, hvilket jeg saameget disheller just i denne casu kand gjøre, da det er mangfoldige nochsom bekiendt, at Hr. Ole Hannibal Hoff just er iche den Mand, jeg ellers ville tage i

Forsvar, men efter den nøye Inspection, jeg stræber at hafve over mit Stift, har Aarsage i mange Ting iche at være tilfreds med ham, og med Guds Hielp aldrig skall befindes at see igiennem Fingre med nogen Slags forsetlig Forseelse af Præster; men i denne Sag seer jeg, at hand, om iche aldeles uskyldig, dog for en god Intention lider ubillig Blame.

Jeg recommenderer mig i D: E: fremturende Bevaagenhed og med all Velsignelses og guddommelig Beskiermelses Tillønskelse stedse med all optenkkelig Ærbødighed forbliver etc.

2.

1734 d: 30. Decembr.

Visitations Bref till Nedre Tellemarchens Provstie og Præsterne till Hof, Aneboe og Lardal.

Efter mit Embedes Pligt og Lovens Tilhold agter jeg med Guds naadige Hielp og Bistand i denne Vinter at begynde den anden Circul af min Visitation og at begynde den fra samme Kandt, som den forige, paa den Tid og i den Orden, som hosfølgende Tabelle udviser. Jeg har fundet mig ved forige Visitatzer af det strenge Arbeide og langvarige Travaille saa fatigeret, at jeg de fleste Gange efter hver Reise har været ret syg, og baade Legem og Sind enkræftet, dog nødes jeg til denne Gang at tage mig end kortere Tid til denne Reise og hver Dag baade reise og arbeide; thi de mangfoldige mig paaliggende Forretninger ville iche tillade mig paa engang at være saalænge borte, men jeg har eftertænkt, at det meste, som har fatigeret mig, har været det lange Arbeide paa engang i hver Kirche ved 5 à 6 Timer at være i bestandig Operation, saaog de lange Taler, jeg har holdet for Catechisationen, hvortill jeg er bleven andlediget imod mit Forsætt og ofte uden mit Vidende af den Text, som Præsten har forklaret, og Materie, hand har tracteret, at blive vidløftig, saaat ved den Tale baade Kræfter og Tiden er bleven formindsket for det,

som er mit rette Ærinde, sc: Catechisationen. Da, efterdi jeg nu har hørt alle Præster prædicke, og jeg, baade at vinde Tiden til det, som er det egentlige *έργον*, hvorfor jeg kommer, og at spare mine egne Kræfter, tænker paa denne Reise at anvende den Tid, som kand have i Kirchen, fornemmelig paa Catechisationen, og til den Ende bliver ingen Prædichen holdit af Præst |: uden hvor Søndager, Hellige-Dag eller den ordinaire Faste-Prædichen indfalder, hvor det forstaar sig self, at da bør være Prædichen:| men ellers efter en Psalme og kort Tale af mig strax at gaae till det, hvorfor jeg er kommen. Til den Ende ombedes de wælværdige Præster, hver i sit Sogn, at giøre den Anstalt, at Ungdommen kommer flittig tilstæde, at Meenigheden, især Mændene, ogsaa møder, og at alle, som møde skall, er tillstæde i Kirchen og satt i Orden præcise Klochen 8 om Morgenen i det seeneste, og at de, som ere lang Vei fra, ville komme Dagen forud i Naboe-Lauget, hvorved jeg da haaber, at baade de og jeg kand være af Kirchen præcise til Middag; Skydsen at være allevegne parat paa hver Skifte, tviler jeg iche om, baade ved Brødrenes Forsorg og Fogdernes Anstalt, som derom bliver af mig tillskrevet, og ved det alle Meenigheder nu har erfaret min Viis, at de iche skall bie efter mig, men at jeg kommer til præcise foresatte Tid, hvorfor jeg haaber, at baade til Skydsen og till Visitatzen alle ere nu tiligere færdige end forige Gang, saa jeg iche bliver opholdet nogensteds. Jeg behøver 3 løse Hester med Sæle-Tøy og en med Spis-Slæde. Om noget stort Snee-Fald skulle skee, motte ved Lensmændene foranstaltes flere Hester baade til Vei at giøre og tiere at skifte.

Register over al Ungdommen, underskrevet og attesteret af Sogne-Præsten, at det er rigtig, haaber jeg at finde for mig paa hver Sted, saaledes indrettet, som forige Tabelle har udviist, sc: efter Alphabeta, i Columner afdeelt om deres Alder, Profect, Communion, Forhold, at jeg baade der ved Stæden og endnu bedre siden efter Hiemkomsten

kan conferere dem med de forige og see, hvad Tilvekt og Forandring der er skeet baade i deres Profect og i deris Tall.

Ligesaa bliver Ministerial-Bogen, den nye indrettede Kaldets Bog, Copie-Bog, Klocherens Communion-Liste og Collect-Bogen mig anviste og i Logementet henlagde; hvad nogen kand hafve enten particulier at andrage eller consulere mig udi, det, efterdi Tiden bliver mig sær knap paa hver Sted derpaa at resolvare eller svare, beder jeg, at enhver ville hafve skriftlig optegnet, at jeg, hvor jeg dertil finder Tid paa Veien eller efter min Hiemkomst derpaa kand svare.

Jeg ønsker at finde hver af de kiære Brødrers Huus og Meenighed i glædelig Tilstand, der jeg med allerbeste Ønske stedse forblifvende.

1735

Route.

- D. 10. Februarij kommer jeg, om Gud vill, till Hoff.
- D. 11. visiteres der og reises till Aneboe.
- D. 12. visiteres der og reises till Lardall.
- D. 13. Søndagen visiteres og hviles over till
- D. 14. reises til Eidanger.
- D. 15. visiteres der.
- D. 16. reises til Brevig, visiteres der og reises till Bamble.
- D. 17. Visiteres der.
- D. 18. reises till Kragerøe.
- D. 19. visiteres der meget tilig Kl. 7 og reises til Drangedal.
- D. 20. Søndagen visiteres der tiligst Klochen 7 og reises til Holden.
- D. 21. visiteres der og reises till Bøe.
- D. 22. visiteres der og reises till Hitterdal.
- D. 23. visiteres der og reises til Seude.
- D. 24. visiteres der og reises til Gierpen.
- D. 25. visiteres i Gierpen og reises till Solum.
- D. 26. visiteres der og reises till Schien.

D. 27. Søndag visiteres i Schien.

D. 28. Mandag reises till Sande.

D. 1. Martij reises hiem.

3.

1734. d: 31. Decembris.

Til Missions Collegio angaaende en liden Bogs Trykning
og nye Biblers Oplæg.

Nest ydmygst og ærbødigst Taksigelse etc. lychsalig Nytt Aars Ønske etc. Fremdeles tacher jeg ydmygst, at det høye Collegium har villet fyllistgiøre mit Ønske med den lille Bogs Oplag og gifve mig derom saa tillstreichelig Underretning, af hvilken jeg vel seer, at Bekostningen vill løbe meere end dobbelt imod den Sum, som dertill har været destineret, naar Bogbinderens Regning kommer dertill, mens det maa iche hielpe, og jeg vill da heller self legge den overskydende Summa dertill, end all den Nytte, som deraf haabes, skulle spildes. Jeg beder derfor ydmygst, at det høye Collegium ville gifve Ordre til Bogens Oplag af 10000 Exemplarer, og at dertill motte kjøbes Papier af Kremmerne, eller hvor det kand faaes, siden nu ey bliver Tid til at forskrive det, og at dermed motte hastes det meste, mueligt er, saa de kunde blifve indbundne i allehaande Papier og være i Kister indpakkede, till de første Skibe gaae, da jeg til deres Afhentelse skall giøre Anstalt, men dertil behøves det høye Collegii Godhed at ville gifve Ordre til Factoren at slutte en Contract betids med Bogbinderen og siden besørge, at hand uden Ophold binder dem ind i tærkisk, blaat, rødt Papier, eller hvordan hand self vill, og at de i Pak-Kister bliver indbundne. Penge till Trykken, Papiret, Indbindelse og anden Bekostning kand tages, naar behager, hos Regiments Qvarteermeister Høyer, som jeg derom har tilskrevet. Mit forhen ringe dog vellmeente Forslag var ey af nogen dybere Indseende, end at Weisenhuset gjorde et Oplag af en Bibel i temmelig Stiill,

hvor Bogstaverne, naar de engang vare satte, stedse bleve staaendes og ey igien sønderbrutte, saa at der i mange Aar uden nogen nye Setning eller Bekostning |: uden paa Papiret |: kunde trykkes Bibler saamange, som behøves, og Hans Mayestæt da allernaadigst befalede |: om iche at paa hver Bundegaard skulle være en Bibel eller hos de fattigste i det mindste et N: Testament:, hvilket maaskee ville synes een for stor Byrde at paalegge Landet paa engang, og Waisenhuuset heller iche kunde fornere i mange Aar saamange Exemplarer, saa dog |: at enhver, som ville gifte sig paa Landet og tage Gaard, skulle før Copulationen bevise, at hand har kiøbt en Bibel, og hver Huusmand eller andre slige kiøbt et N: Testam: till at begynde en christelig Huusholdning med, saa kunde det være et Middel til, at inden 20 Aar en Bibel fantes i hvert Huus; det kunde gjøre Waisenhuuset en meget profitabel Afræch, thi allene dette Stift er i dette Aar copulerede over 2000 Par. Det kunde ey regnes for en utaalelig Byrde paa Landet imod den Pligt og Nytte for hver Christen, thi baade kunde ventes, at slige Bibler med saa vis og stor Afræch kunde have for got Kiøb; Bønderne kunde heller forminske noget af deres Ødselhed i Brylupper, hvor der driches 3, 4, ja vell fleere Dager af Rad, og naar de vare bundne dertill, saa fik de vell Raad dertill, saavelsom til andre mindre nyttige Boeskab, og naar det kommer til Giftermaall, saa har mand merket, at de ere villigere til at skaffe sig det, som maa være, end andre Tider, som jeg har vundet en stor Ting derved, at jeg har tilskrevet Præsterne ingen at copulere, uden de kand læse i Bog og nogenledes gjøre reede for deres Christendom, hvorved de, som tilforne har været ganske uvillige og foregivet saa stor Eenfoldighed, at de ey kunde lære i Bog, har lært i ganske korte Tid og fundet det muelig, for ey at blive opholdt i deres Giftermaall, og ligesaa ville det gaae med Biblers Anskaffelse, naar det først var befalet, og, førend Befalingen skeede, et stort Antall af Bibler till hver Kiøbstæd hensendt og Præ-

sterne siden ved deres Huusbesøgelse eftersaa baade om Biblerne vare tilstæde, hvor de engang vare kjøbte, og hvor flittig de blefve brugte; men dersom jeg skulle kunde optænche noget beqvemmere eller lettere Forslag, skall jeg icke unnlade det høye Collegio mine Tanker ærbødigst at forestille, den jeg med etc.

Blandt de mærkelige Vidnesbyrd om Herslebs Ordenssans, som er os bevarede, kan nævnes, at der blandt hans efterladte Papirer findes 3 meget tykke Kvant-Bind indeholdende haandskrevne Prædikener med følgende Rygtitler:

1. LXX Ordinations- og Prøveprædikener, Aggershus Stift¹⁾.
2. Visitats-Prædikener udi Aggershus Stift.
3. Prædikener i Anledning af Jubelfesten (for Reformationen) 30. Oct. 1736. (Alle af navngivne Præster i Aggershus Stift).

Alle disse Prædikener er fra de 7 Aar, da Hersleb virkede i Norge, og de give en overordentlig fyldig Forestilling om, hvorledes man den Gang prædikede. Fra iatet andet Stift i Norge eller Danmark og fra ingen anden Tid har man noget lignende. Efter at Hersleb var bleven Biskop i Sjællands Stift, hvor Præsternes Tal var langt større end i Aggershus Stift, forsøgte han ikke paa saadanne Samlinger af Prædikener. Derimod drog han Omsorg for, at de Landemodes-Prædikener, som den Gang holdtes to Gange om Aaret af Provsterne, blev udgivne fra 1739 til 1755, i syv smaa Oktav-Bind, under Titel »Sermones ad Clerum eller Prædikener ved de aarlige Provste-Moder i Siælands Stift«.

III. Lidt om Slægterne Boyesen og Langhorn i Norge.

Foran S. 179 f. er meddelt noget om Forbindelsen mellem disse to Slægter. I den Anledning er følgende

¹⁾ Deriblandt den ovf. S. 639 omtalte Prædiker af Henrik Gerner og en Ordinationsprædiken af Mag. David Schøthe.

Brudstykke af en Stamtavle os meddelt af Hr. Pastor Jantzen. Den viser bl. a., at tre Sødskende Boyesen var gifte med tre Sødskende Langhorn.

Anders Boyessøn † 1708,

Generalvejmester i søndenfjelds Norge.

Petter Boyessøn, 1671—1750, Sognepræst i Spydebjerg 1695—1739; gift med Karen Stochfleth, 13 Børn, der iblandt:		Anders Boyessøn 1682—1745, Student 1700 ¹⁾ , Sognepræst til Næs i Hallingdal. Kh. Sml. 4. R. III, 517.
Christopher Nicolai B., 1697—1738, Student 1716, Sognepræst til Lyderslev 1723—30, til Gran paa Hadeland 1730—38; gift med Margrethe Langhorn.	Petter Otto B., 1700—† 1763 i Kbhvn., Student 1716, Sognepræst til Ringsaker, afsat 1740; gift med Elisabeth Dorthea Langhorn.	Maria Margr. B., 1707—† 1741 paa Christiansø, første Gang gift med Michel Sørensen (Schumacher), Kapellan i Spydebjerg † 1732, anden Gang gift 1734 i Spydebjerg med Jacob Friedrich Langhorn (1709—61) ²⁾ .
Peter Magnus Boyesøn *1728 i Lyderslev † 1798 i Thronhjem, Generalmajor.		

Hertil kan føjes nogle Aktstykker vedrørende Præsteforhold i Norge, der staa i en vis Forbindelse med ovenstaaende Stamtavle:

1.

1733, 18. Decbr. Hr. Thomas Boesens Constitution som Provst i Sagen contra Hr. Peter Boyesen ang. Formynder-skabet for Mag. Poul Riises yngste Datter.

Hans ædle Velærværdighed, Hr. Niels Dorph, haver som Provst- og Skifteforvalter betroet velærv. Hr. Peter Ottho Boyesen, Sognepræst til Ringsaker, Formynder-skabet for Mag^r Povel Riises yngste Datter; men som velbem^{te} Hans ædle Velærv. (nu da hand skal flytte herfra³⁾) og snart

¹⁾ Det er denne, som nævnes foran, S. 179, Not. 3, og ikke Brodersønnen Peter Otto Boyesen.

²⁾ Se foran, S. 171 ff. ³⁾ Til Nicolai Kirke i Kbhvn.

fra sig levere Provstiets Documenter og Regnskaber) ikke finder sig noksom forsikkert for det Værgemaal, allerhelst da Hr. Peter Boyesen ikke har præsteret den av ham selv belovede Caution, og [Hr. Dorph] altsaa til sin Sikkerhed av mig har forlangt at constituere en Provste-Rett, det snarestee skee kand, hvorved hand haaber, at Hr. Peter Boyesen skal blive tilfunden Værgemaallet med behørig Rigtighed at fra sig levere eller Caution at stille.

Altsaa (efterdi denne Sag ingen Ophold liider, og endnu ikke er udnævnt den, som efter Hr. Dorphs Resignation Provstiet skal antage) ville det behage Deres Velærv., som hertil nu av mig constitueres till Provst, en Provste-Ret paa beleilig Tiid og Sted at beordre, og efter at De selv har udnævnt 2de Assessores, og lovlig Stevning er udstedet, denne Sag at foretage og derudi lovlig forfare, dømme og kjende. — —

(P. Hersleb).

Biskop Herslebs ovf. S. 662 omtalte Kopibog.

2.

1739, Jan. Kancelliets Indstilling vedrørende Grans Kald i Aggershus Stift, ledigt efter Christopher Boiesen. Indkomsterne kan regnes til 500 Rdl.

Hannibal Hammer, som i 5 Aar har været Capellan i Kaldet, som af Biskoppen, hans forrige Sognepræst og Provst har stor Berømmelse for hans opbyggelige Lærdom og exemplariske Levned, hvorfor Biskoppen saa vel som hele Menigheden beder for Supplicanten om allernaadigst Bønhøring, saasom han for andre er et Exempel paa Stilhed og Sagtmodighed samt Vandring i Guds Retsindighed. Oberstlieutenant Langhorn, som er Broder til den afdøde Præsts Enke, der med 5 Børn sidder i fattig Tilstand, beder, at siden der er en Enke forhen i Kaldet, og saaledes den ordinaire Pension lidet vilde forslaa for 2de at leve af, Successor da maatte tilholdes at betale Christopher Boiesens Enke i aarlig Pension herforuden 50 Rdlr. Og som Hannibal Hammer hertil er villig, saa beder Oberstlieutenanten,

ham med dette vacante Kald paa saadan Condition allernaadigst maa vorde gratificeret.

Kongens Paategning: Accorderes, dog at han giver hans Formands Enke, hvad han har lovet.

Christopher Ancher, som i 8 Aar har været Capellan for Wangs Menighed og af Biskop Hersleb saavel som Biskop Dorph og mange andre brave Mænd har stor Berømmelse saa vel for hans flittige og opbyggelige Prædikener som for hans ustraffelige Vandel.

Rasmus Wibye, som næsten i 5 Aar har været Sognepræst for det meget elendige Justedalens Kald i Bergens Stift, der alene bestaar af 30 fattige og forarmede Bønder, hvorfor og alle hans Formænd til bedre Embeder er vorden forflyttede, hvilket Biskoppen med ham attesterer, og at Kaldet er det miserableste i hele Danmark og Norge, siden hele Indkomsten aarlig ej kand bidrage uden 60 Rdlr. Det er desuden saa farligt, at ingen Biskop har turdet vove sig saa højt op til Fjelds, mens har paa deres Visitater været nødt til at nedkalde Præsten og Menigheden til Lyster Kirke; og som Supplicanten saaledes er geraaden i yderste Armod, og derhos med vedbørlig Troskab, Flittighed, Nidkærlighed og Retsindighed har forstaaet sit Embede, saa ønsker Biskoppen, at Hs. Maj. vilde forflytte ham til en bedre Station.

Johannes Green, som paa femte Aar har været personel Capellan til Froens Præstegæld, og af hans Sognepræst har et meget stort Skudsmaal¹⁾.

Ole Meldal, som i 16 Aar har været Capellan til det besværlige Ringsager Kald, og haft lidet at subsistere af med Hustru og fem smaa Børn. Biskop Dorph giver Supplicanten en meget berømmelig Attest om hans gudfrygtige Liv og Levned og Omhyggelighed for de ham anbettede Sjæle.

Gratualbogen i Rigsarkivet.

¹⁾ Om Johs. Green, se Kh. Sml., 4. R. II, 263 ff.

1747, 26. Febr. Sognepræst Christopher Ancher i Ringsager til Gen.-Kirkeinsp.-Kollegiet.

Det er Eders Excellence og samtlige høie Herrer bekiendt, at jeg i Aaret 1740 allernaadigst blev beskikket til Sogne Præst for Ringsager Menighed udi Aggershuus' Stift, imod at jeg til den forrige Sogne Præst¹⁾ skulde betale 300 Rd^r aarlig Pension. — Jeg har tilforn underdanig forestillet Eders Excellence og høie Herrer, at jeg i Følge een allernaadigst kongl. Resolution maatte betale den fulde Pension i Aaret 1741, uandseet at min Formand hafde 3die Parten av Kaldets visse Indkomster samme Aar, dernest at mine Tilhørere formeldelst den her i Landet indfaldne dyre Tiid bleve saa udarmede, at de ikke kunde betale Kaldets visse, mindre de accidentelle Kaldets Indkomster, saa at naar Udgiffterne med den extra ordinaire Pension, Enke Pension, Capelanens Løn og de kongl. Skatter, der ialt beløb til 557 Rd^r, vare betalte, var saare lidet eller intet tilovers for mig og Familie til Subsistence²⁾, og endelig den mig sidstleden d. 1. Junii overgangne ulykkelige Ildebrand, hvorved jeg mistede min gandske Formue og ikke engang fik reddet saa mange Klæder som jeg eller nogen af mine kunde skiule sig udi. — Ved saadan min underdanige beklagelige Forestilling implorerede jeg eders Excellences og høie Herrers høystformaaende Intercession hos Hans Maiestæt, at den mig til min Formand allernaadigst paalagde Pension maatte ved forefaldende Vacanser blive forfløt paa andre Kald, hvis Indkomster det kunde taale; Jeg var saa lykkelig at obtinere Eders Excellences og høie Herrers naadige Løfte om Deres Protection, ti bruger jeg den Frihed at nedlægge denne min underdanige Bøn og Begjæring, at

¹⁾ Den 1740 afsatte Peter Otto Boyesen.

²⁾ Svaret paa dette Andragende findes nedenfor, S. 683. Det viser, at Magnus Langhorns Indflydelse hos Christian VI var saa stor, at han fik udvirket denne uretfærdige Ordning af Naadensaaret i Ringsager til bedste for Søsteren, der var gift med den afsatte Præst P. O. Boyesen (hvorom der foran, S. 180, er ytret Tvivl).

Eders Excellence og høie Herrer vilde forestille Hans Mait: min Tilstand, og forhielpe mig til, at for ommelte 300de Rd^{rs} Pension, om ikke gandske saa dog endeel derav, maatte blive forflødt og henlagt paa det nu leedig værende Eeger Kald her i Stiftet. — Eders Excellence og samtlige høie Herrer viiser derved een Barmhiertighed imod mig, som fremdeles skal forpligte mig med underdanig Soumission at forblive

Eders Excellences og samtlige høie Herrer
underdanige Tiener og flittige Forbeder
*Christopher Ancher*¹⁾.

Ringsager
d. 26. Febr. 1747.

1746, 8. Sept. Gen.-Kirkeinsp.-Koll. til Sognepræst Ancher
i Ringsager.

Endskiønt vi have Medlidenhed med ham baade i Henseende til den ulykkelige Ildebrand osv., kunde hans Ansøgning dog ikke bevilliges. Men hvis han vilde søge om Forflyttelse til et andet Kald, naar Vacance forefalder, kunde saadant muligen reussere.

Gen.-Kirkeinsp.-Koll.'s Kopibog.

¹⁾ Se foran, S. 180.

Provst, Dr. th. Wolf Frederik Engelbreth.

Fortsatte Bidrag til hans Levned.

Ved Holger Fr. Rørdam.

I Kh. Sml., 5. R. V, 254—314 er der meddelt en Del Oplysninger om Engelbreths Levned indtil 1806, da han nedlagde Provste-Embedet i Stevns Herred og foretog sin 3die og sidste Udenlandsrejse. Hans følgende Liv hengled stille i Lyderslev Præstegaard. Embedets Gerning gav ham en Virksomhed, som han varetog med største Troskab indtil sin høje Alderdom. Samtidig var theologiske Studier ham en stedse rindende Kilde til aandelig Vederkvælgelse. Fra 1845, da han havde været Præst i 50 Aar, holdt han en Kapellan til Medhjælp i Gerningen, men vedblev dog stadig at virke med, indtil han, 87 Aar gl., i Slutningen af Aaret 1858 nedlagde Embedet og med sin gamle Hustru 1859 flyttede til sin yngste Datter, der var gift med hans Nabo-præst, C. D. Fog i Lillehedinge. Her tilbragte han endnu et Par rolige Aar indtil sin Død 22. Maj 1862. Han naaede en Alder af 91 Aar.

Ikke faa Æresbevisninger blev ham til Del under hans lange Løbebane¹⁾, men derpaa lagde han selv kun liden Vægt, da han var en ydmyg Mand. Vel kunde han med ikke ringe Kraft hævde sin Mening i en skriftlig eller mundtlig Drøftelse af en ham magtpaaliggende Sag, og han kunde

¹⁾ Han blev efterhaanden Ridder af Danebrog og Danebrogsmænd, Konsistorialraad og Æresdoktor i Theologien. I Menigheden kaldtes han altid •Provsten•.

da undertiden bruge saa stærke Udtryk, at det siden fortrød ham. Men i sin dybeste Grund var han en from og gudfrygtig Mand, der snarere undervurderede end overvurderede sin egen Gerning. Hans venlige og deltagende Væsen gjorde ham afholdt af alle, der kom i nærmere Berøring med ham. De, der forstod at skønne derpaa, ærede ham desuden for hans store, bramfri Lærdom.

I nogle Bidrag til Engelbreths Karakteristik, der skyldes hans Svigersøn, afd. Konferensraad C. F. Holm, fortælles: »I Perioden fra 1813 og de nærmest følgende Aar, falder den for Engelbreth og hans Familie skæbnesvangre Tid, da hans ikke ubetydelige, især gennem hans Hustru arvede Formue for største Delen blev tilintetgjort. Da det var kommet hertil, sagde Engelbreth en Dag til sin Hustru: »Jeg veed ikke, hvorledes det er, Moder! Da vi endnu havde Penge, hvorfor vi bekymrede os, var Sindet fuldt af Uro og Ufred; men da vi ingen flere har, saa har vi Sindsro og Tilfredshed«. Naar han blev adspurgt om Fortiden, fortalte han med Liv om sine Oplevelser paa Rejserne i hans Ungdom, ligesom han gerne udtalte sig om religiøse Emner og Anskuelser, der altid blev Hovedsagen for ham. I hvilken Retning Familielivet eller Embedsforholdene bragte den kære Svigerfaders Tanker og Betragtninger: der var altid i hans kærlige Sind Plads nok for Deltagelse og Trøst for de bekymrede og sørgende. Han var utrættelig i at bringe denne baade mundtlig og skriftlig. Jeg og min Slægt har haft de stærkeste Beviser derpaa.«

Saa vidt Svigersønnens Ord. Efter at Engelbreth havde taget sin Afsked og med sin Hustru havde fundet et Hjem i sin Datters Hus, var det ham en Glæde at gaa om til syge og sorgfulde i Sognet, saa vidt han kunde naa, for at bringe dem Trøst.

Engelbreth besad en livlig Aand; hans Samtaler og Breve var ofte krydrede med en vis harmløs Humor, der virkede oplivende baade paa gamle og unge, som færdedes omkring ham. I hans høje Alder var der en ejendommelig

Fred udgydt over ham. Peter Rørdam, der som Præst i Mern oftere besøgte ham, betegner ham som »ret en lykkelig Olding«¹⁾, og den yngre livlige Mands Besøg var da ogsaa den Gamle til megen Glæde.

Engelbreth var en Præst af den gamle lutherske Skole, der allerede tidlig havde overvundet de Anfægtelser af Tidsaanden, som han under sine Ungdomsstudier ikke havde kunnet undgaa at komme i Berøring med. Partimand blev han dog ikke, hvad noksom fremgaar af hans Skrifter og af hans præstelige Omgangskreds, af hvilken kan fremhæves J. G. Willemoes i Haarlev og senere i Herfølge, de opvakte Yndlingspræst, og L. B. Leth i Lillehedinge, der nærmest repræsenterede hvad vi nu kalde indre Mission. Men Engelbreth var ogsaa en kær Gæst, naar han af og til besøgte den væsentlig grundtvigske Kreds af Præster i Sydvest-Sjælland, hvis Formand Ferdinand Fenger var ham en kær Ven²⁾. Paa Lærdommens Vegne havde han venlig Omgang med Præsten C. A. Biørn i Vemmetofte. Med Mynster, der havde været hans Nabo i Spjellerup, vedligeholdte han, baade da Mynster var Præst i København og senere, da han blev Biskop, en saare venlig Forbindelse, skønt de kunde afvige en Del fra hinanden i kirkelige Spørgsmaal³⁾. Martensen satte han Pris paa, efter at denne var kommen ud over det hegelske Standpunkt. Da E. en Gang kom til København i mine Studenterdage, ytrede han Ønske om at høre en af Martensens Forelæsninger. Vi fulgtes saa ad op til det theologiske Auditorium paa Universitetet. Saa snart Martensen her fik Øje paa den gamle hvidhaarede Mand, forlod han Kathederet og kom ned for paa den venligste Maade at hilse paa den uventede Hospitant ved hans Forelæsning. — I Præsten H. L. Møller,

¹⁾ Peter Rørdam, Blade af hans Levnedsbog og Brevvexling, ved H. F. Rørdam. II, 39.

²⁾ J. F. Fenger, Det sydsjællandske Broderkonvent, S. 72, 76, 138, 152, 178—9, 201. Mau, Joh. Ferd. Fenger, S. 237 ff.

³⁾ Se Mynsters Breve til Engelbreth i Kh. Saml., 4. IV.

der 1823—27 var Kapellan i Spjellerup, havde Engelbreth fundet en Medarbejder, som han satte megen Pris paa og som bragte ham nær til den grundtvigske Retning, uden dog at kunne overvinde hans Betæneligheder. Ved sin grundige Lærdom var Møller sin langt ældre Nabo en god Raadgiver i hans Kamp mod Rationalismen i Tiden omkring 1826.

Partimand kan Engelbreth altsaa ikke med Føje kaldes; men det, han ansaa for sandt, kunde han kæmpe for med stor Iver. Drøftelsen af theologiske Problemer var alle Dage hans Lyst, dog ikke paa offentlige Møder, men i snævrere Kredse, allerhelst paa Tomands Haand, under Vandringer op og ned ad Gulvet. I Skrifter optraadte han som en modig Forsvarer af den kristne Tro, i hvilken hans Aand havde fundet sin trygge Hvile. Han elskede skønne Salmer, danske og tyske, til hvilke sidste han havde et stort Kendskab. Endelig var han en meget varm Fædrelandsven, hvorom Ytringer i hans Breve fra Krigens Tid bærer stærke Vidnesbyrd.

I Aaret 1808 tog Biskop Balle sin Afsked træt af den anstrængende Bispegerning, som han havde varetaget med en sjelden Troskab. Hans Efterfølger Fr. Münster stod Engelbreth personlig nær paa Grund af fælles orientalske Studier. Da den ny Biskop kort efter sin Tiltrædelse af Embedet begyndte at sysle med Planen om at give de aarlige Landemoder større Interesse ved Afholdelse af videnskabelige Foredrag, var Engelbreth en af dem, af hvem han ventede »Bistand«. Ogsaa E.'s Nabo, J. P. Mynster i Spjellerup, ønskede den lærde Biskop at faa interesseret for Sagen; men da han maaske endnu stod Mynster fjernere, lod han Engelbreth tale til ham derom og foreslaa ham et Emne til Behandling. Mynsters direkte Svar til Biskoppen lyder saaledes¹⁾:

¹⁾ Orig. i Landsarkivet for Sjællands Stift, blandt indkomne Breve til Sjællands Biskop fra Stevns Herred.

Deres Højærværdigheds

sidste Brev til Provst Engelbreth har han vist mig, og jeg takker Dem forbindligst for den velvillige Erindring af mig, som er indeholdt deri. Jeg seer deraf adskillige Efterretninger, som glædede mig meget, saaledes at Deres Højærværdigheds Plan i Henseende til Landemodet ingen Hindringer synes at finde, hvilket ogsaa er mig meget ønskeligt. Det var mig tillige meget kjært at erfare, at Deres Højærværdighed beskjæftiger Dem med et Arbejde over Unions-Forslagene, hvilket uden al Tvivl, i Særdeleshed i nærværende Tidspunkt, er et meget gavnligt Arbejde. Det kunde ikke andet end være mig smigrende, at Deres Højærværdighed har den Tillid til mig, at ønske, jeg skulde selv behandle det foreslagne Spørgsmaal om Katholicismens Hovedpuncter; men — det er vel ikke første Gang, at man har fremsat de Spørgsmaal for andre, som man ikke selv havde Lyst eller Lejlighed til at besvare. Lysten til det Arbejde kunde jeg maaske endda tilvejebringe, men Lejligheden ser jeg ikke Midler til at forskaffe mig. Jeg har aldrig beskjæftiget mig med denne Sag ex professo, og skjøndt jeg ikke troer, det var nødvendigt derfor at læse et Bibliothek, saa tvivler jeg dog om, at man, især naar man ikke tilforn er vel verseret i disse Materier, kunde levere noget grundigt herom, uden at have et Bibliothek ved Haanden, og Vanskeligheden forøges derved, at de fleste Bøger, man herved skulde raadspørge, ere saa store og volumineuse, at deres Transport er meget besværlig. Ogsaa har jeg nogle andre Arbejder for, hvortil jeg for det første hellere ønsker at auvende den Tid, jeg har tilovers.

Jeg troede at skyldte Deres Højærværdighed ikke at bie med at sige Dem dette, indtil jeg har den Ære at se Dem, da det saa maaske enten kunde behage Dem at give Deres eget Arbejde en lidt større Udførlighed, hvorved hin Afhandling bedre kunde undværes, eller om De maaske kunde finde en Anden, der havde bedre Lejlighed til at paatage sig, hvad jeg ikke vel er istand til.

Endnu maa jeg bede Deres Højærværdighed undskylde, at jeg ikke har tilbagesendt Deres Bog. Foruden den Afhandling, hvorfor De egentlig havde den Godhed at laane mig den, fandt jeg en anden deri, som jeg gjerne vilde nyde, hvilket Tiden endnu ikke har tilladt mig. Jeg tager mig derfor den Frihed at beholde den lidt endnu, hvorefter den rigtig og med megen Tak skal blive Deres Højærværdighed tilstillet.

Ærbødigst

Sjællerup den 28de November 1808.

J. P. Mynster.

Højelbaarne, Højærværdige Hr. Dr. Münster, Biskop over Sjællands Stift, samt Biskop i de Kongelige Ordeners Capitul p. p.

Kjøbenhavn.

Skjønt Mynster saaledes afviste den ham tiltænkte Opgave, leverede han dog senere flere Bidrag til »Videnskabelige Forhandlinger ved Sjællands Stifts Landemode«, der udkom som Tidsskrift i Aarene 1812—18. Det samme var Tilfældet med Engelbreth, hvem en Række exegetiske og kirkehistoriske Bidrag til Forhandlingerne skyldes. Samtidig arbejdede han flittig paa Udgivelsen og Forklaringen af de Haandskriftfragmenter af Bibelen i det koptiske Sprog, som han havde hjembragt Afskrifter af fra Kardinal Borgias Haandskriftsamling i Velitri. Hans Hovedværk i dette Emne »Fragmenta Basmurico Coptica Veteris et Novi Testamenti« udkom i Kbhvn. 1811 i 4to. Senere fortsattes Samlingen med Brudstykker af Johannes' Aabenbaring i samme Sprog, (trykte i de ovennævnte Forhandlinger ved Sjællands Stifts Landemode 1. Bind).

Foruden Biskop Münster har der næppe været ret mange, om ellers nogen her hjemme, der ret forstod at skønne paa disse lærde Sager, men vel i Udlandet¹), hvor

¹) Observations sur les fragmens Coptes (en dialecte Baschmourique) publiés par M. W. F. Engelbreth — par Champollion le jeune, Paris 1818. I en Artikel af Karl Piehl om Kopterne i det Let-

Münter søgte at udbrede Fragmenterne, som følgende Brev viser:

1.

Mangfoldig Tak for den lærde Dissertation¹⁾. Jeg fik den igaar, men kun Eet Exemplar. Hav da den Godhed at sende mig snarest mueligt flere. Jeg behøver dem for at skikke dem omkring. Eet skal til Coimbra i Portugal, et andet til Wien, hvortil jeg med Fornøielse skal føie de basmuriske Fragmenter, saasnt jeg faaer dem. Ogsaa til Hug²⁾, skal jeg sende et Exemplar, og vil De lade mig faae Fragmenterne med, skal De have Tak. Forresten skulde Thorlacius³⁾ ikke have gjort Dem bange! De havde vist forsvaret den, om De kun havde bestaget Cathedram. Thi det gaaer der som i Slaget: endog den tappreste Soldat har noget af det, man kalder Canonfeber. Men saasnt Ilden har begyndt, er han en Helt. Dog jeg haaber, at det theologiske Facultet vil vide, hvad det har at giøre, naar Deres Andet Specimen udkommer. D. 4. Sept. reiser jeg til Møen, og derfra paa Visitatz i Hammer Herred. Mine bedste Hilsener til Frue Provstinden og Deres Naboe-colleger.

Vale et fave T. T.

Kbhvn. d. 19. Aug. 1815.

Fr. Münter.

2.

Khv. 12. Dec. 1815.

Indlagte Skrivelse med Bilag fra Hr. Klinker i Amsterdam vil sikkert interessere Dem, kiere Herr Provst; derfor giør jeg mig en Fornøielse af at meddele Dem samme, og beder kun, at De ved Leilighed vil sende mig det tilbage. I øvrigt har jeg nogen Tvivl, om Mss.tets Sprog er

terstedtske Tidsskrift for 1893, S. 502, nævnes Zoega, Münter, Engelbreth og Åkerblad som Mænd, der har gjort sig fortjente ved at sprede Lys over det koptiske Sprogs Dunkelhed.

¹⁾ Om denne s. ndf. S. 691.

²⁾ Berømt katolsk Theolog, Professor i de østerlandske Sprog og Bibelfortolkning i Freiburg i Br.

³⁾ Professor Børge Riisbrigh Thorlacius, en stor Latiner.

ægyptisk. Jeg har seet en liden Prøve af Materien, hvorpaa det er skrevet, og denne er ingenlunde Papyrus, men før en Træbark.

I Lydersløv Kirke skal der være en Metal-Lampe i Form af en Ox eller Løve med Menneskehoved. Saadan en har jeg faaet for Commissionen for Oldsager fra Walløbye. Er Sagnet sandt, saa hav den Godhed at sende mig den ved første gode Leilighed. Jeg er Dem ansvarlig derfor, indtil det bliver afgjort, hvor den for Fremtiden skal giemmes; men disse Menneskehoveder paa Dyrekroppe interessere mig meget. Menneskehoved paa Dyrekrop er persisk. Paa en Oxes er [det] den kampaniske Bos Hebon, den Indiske Bacchus.

Mangfoldige Hilsener til Fru Provstinden!

T. T.

S. T. Hr. Provst Engelbreth,
Lydersløv.

Fr. Münter.

Af Deres Basmuriske Fragmenter har jeg sendt¹⁾ 1 Ex. til Hr. Klinker, 1 til Jahn i Wien. Ligeledes tre²⁾ Exempl. af Inauguraldissertationen fordeelte rundt omkring, og Ingen har jeg mere tilbage! Stiftsbibliotheket eier endnu ikke de Basmuriske Fragmenter!!

Vale.

Den her nævnte »Inauguraldissertation« var første Del af Engelbreths 1815 udkomne latinske Oversættelse og Fortolkning af Visdommens Bog (hvoraf andet Bind udkom 1816) Dette Skrift var bestemt til at erhverve dets Forfatter Doktorgraden i Theologien, med hvilken Grad han allerede, men urigtig, var betegnet i den gejstlige Statskalender for 1809³⁾. Da det kom til Stykket, veg han dog

¹⁾ Her efter var skrevet: »1 Ex. til Champollion«, men atter overstreget, maaske fordi Münter kom i Tanker om, at der allerede var sendt et Exemplar til denne berømte Videnskabsmand (s. Salomonsens Konversations-Leksikon IV).

²⁾ Tallet utydeligt.

³⁾ Lærde Efterretninger 1809, S. 143—4.

tilbage, fordi han, der var saa hjemme i det latinske Sprog som nogen lærd Filolog, mente, at han ikke besad tilstrækkelig Færdighed i at tale Sproget. Et Par Breve til ham, foruden den ærefulde Indbydelse, vil vise, at man fra det theologiske Fakultets Side ikke undlod at gøre, hvad man kunde, for at rydde den beskedne Mands Betæneligheder til Side:

1.

Da i Anledning af Deres Majestæters forestaaende Kroning Doctor Promotioner skulle finde Sted ved vort Universitet imod Enden af October eller i Begyndelsen af November og det baade vilde være hæderligt for vor Høiskole og tillige gavnligt for Videnskaberne, jo flere Lærde ved denne Leilighed foranledigedes til at fremtræde, tager det theologiske Facultet sig herved den Frihed at indbyde Deres Velærværdighed Hr. Provst Engelbreth, hvis bekjendte Lærdom giver Dem saa grundet Adkomst til den theologiske Doktorværdighed, at ville erhverve sig samme ved at indsende til Facultetet en theologisk Inauguraldissertation og derefter offentlig forsvarer samme.

Kjøbenhavn den 6. Sept: 1814. .

Ærbødigst

P. E. Müller. J. Møller.

Til
S. T. Provst Engelbreth.

2.

Kiøb. d. 4de Julit [1815].

Deres Høiærværdighed!

Min Kollega Møller har fortalt mig, at Deres Høiærværdighed, hvis Doctordisputats længe har været færdig, ikke endnu var ganske bestemt, om De vilde indsende samme. For muligen at fremhaste Deres Beslutning, tager jeg mig den Frihed at tilskrive Dem disse Linier. Ikke blot, at det vilde være Facultetet behageligt, og hædrende for Universitetet og Videnskabelighedens Tilstand hos os, jo flere der meldte sig til Gradens Erholdelse. Det forekommer mig, som der just, med Hensyn til Deres Høiær-

værdighed, ere særegne Grunde, som maatte fremskynde Deres Beslutning. De erindrer vel Deres Tvist med min gode Ven Clausen i Stubbekøbing¹⁾. Hvis De ikke ved denne Leilighed promoverte, efter at have ved lærde Skrifter erhvervet Dem dertil en saa gyldig Adgang, efter desuden at være bleven indbudt, hvilket sidste ikke er nogen Hemmelighed, vilde han ikke unnlade at ansee Deres Beskedenhed for Mangel for Evne, og hvis end ydermere en Afhandling af Dem, tienlig til Inauguraldissertation, blev forelagt Landemodet, vilde han holde sig overbevist om, og venteligen ikke tilbageholde sin Overbevisning, at det har gaaet for Dem som fordem ham selv, at nemlig Deres Dissertation var blevet forkastet. Med disse almindelige og særegne Grunde til at disputere forekommer mig, at ikkun lidet kunde indvendes. Den vigtigste Grund var vel Mangel paa Øvelse i at tale Latin, men den kan De faa afhiulpen i Deres Huus ved at tale en Times Tid dagligen med Deres Børns Lærer, som jeg haaber ikke har svedt sin Latin ud. Naar De dertil vælger Dem en duelig Defendens, f. Ex. Povl Møller, der ved stundom at tage Ordet kan give Dem Pusterum, vil det hele let gaae fra Haanden. Men gjerne ønskede jeg snart at erholde Dissertationen, er den ikke helt skreven færdig, kunde De maaskee sende det Halve først. Tillige udbeder jeg mig paa Facultetets Vegne deres Vita, der skulde indføres i Programmet, enten med Disputatsen eller et Par Dage efter.

Undskyld, at jeg saa ligefrem har yttret Dem mine Tanker, og modtag Forsikringen om den Høiagtelse og Hengivenhed, hvormed jeg forbliver Deres

P. E. Müller.

Til S. T. Hr. Provst Engelbreth,
Lyderslev pr. Kiøge.

¹⁾ Se Barfod, Den falsterske Gejstlighed II. 14., D. biogr. Lex. III, 625. Naar P. E. Müller kalder Clausen sin Ven, er det maaskee ironisk, da hans Artikel mod Clausen, i Nyeste Skilderie af Kbhvn. 1809, 1. 1031—2, synes at vise det modsatte.

Paa Bagsiden af Brevet har Engelbreth henkastet nogle utydelige Linier af en Klade til Svar paa ovenstaaende Brev. Heraf fremgaar, at medens han skønnede paa Müllers Skrivelse, agtede han ikke videre paa Advarselen angaaende Dr. Clausen »i Betragtning af Mandens Adfærd [først var skrevet: Ubetydelighed], da han har megen Lighed [rettet til: tilfælles] med en Rumlepotte«.

Sagen var den: Præsten Johannes Clausen havde skrevet en lidet værdifuld Afhandling for den theologiske Doktorgrad. Den synes at være forkastet af det theologiske Fakultet i Kbhvn., men siden fik han den antaget af Universitetet i Göttingen (1800). Dens daarlige Sprog blev slemt medtaget i en Artikel i Polit.-physisk Magazin XVI, 602—8. Mulig har dette været Grunden til, at Clausen 1805 erhvervede en ny Doktorgrad i Kiel¹). Da Engelbreth, som ovf. er omtalt, 1809 (i Lærde Efterretninger, der redigeredes af Prof. P. E. Müller) afviste Gejstlig Stats Omtale af ham som Dr. theol., benyttede han Lejligheden til — uden at nævne noget Navn — ret haanligt at omtale dem, som rejste »over Belterne« for at købe sig en Doktorgrad, saa følte Clausen sig truffen og skrev en meget heftig Artikel i »Nyeste Skilderie af Kbhvn« for 1809, Nr. 62, hvori han angreb baade P. E. Müller og Engelbreth, men fik saa vægtige Svar af dem begge (i samme Blad Nr. 64 og 66), at Lysten til videre Forhandling forgik ham²).

3.

Kjøbenhavn d. 3. Aug. 1815.

Høiestærede Hr. Provst!

Idet jeg aflægger min hierteligste Taksigelse til Deres Velærværdighed for det skønne Exemplar af Deres lærde Dissertation, De har behaget at beskikke mig, bør jeg ikke fordølge, at min Smule Forfængelighed (der vel faaer hedde saa, skjøndt den visselig ei er saa stor, som hvad Voltaire

¹) Erslews Forfatterlex. I, 208—9.

²) Engelbreths Svar er dat.: 19. Maj 1809.

kaldte sa petite vanité) ikke fandt sig lidet smigret ved at have faaet Andeel i et saa vakkert Arbeides Dedication. Men med jo mere Tilfredsstillelse jeg læste denne Diss. inauguralis, desto mere har jeg beklaget, at ingen Inauguration skulde følge derpaa. Jeg er vis paa, at Deres Velærværdighed miskjender Deres egne Kræfter, naar De frygter for Disputationsacten. Ved Hjælp af et Gran Courage og en god respondens vilde det Slag nok blevet vundet for de Allierede, hvilke jo allevegne nu have Lykken med sig¹⁾ (det maa the litle Bonny selv sande!), skjøndt de vist ikke alle saa vel fortjene det som Deres Velærværdighed i Spidsen for en lærd Coalition²⁾. Imidlertid er der vistnok langt mindre Glæde ved at hedde Doctor (man spørge Dr. Joh. Clausen) end ved at være sig bevidst og have godtgjort for den lærde Verden, at man fortjener denne Værdighed. Det sidste har Hr. Provsten nu paany godtgjort, og følgelig er den Tid og Flid, som nærværende Arbeide har kostet Dem, vel anvendt.

Udbedende mig Deres Venskab ogsaa for de kommende Dage, henlever jeg med sand Høiagtelse.

Deres forbundne Tjener

J. Møller.

Velærværdige og Høilærde Hr. Provst Engelbreth
til Lydersløv ved Ringsted.

Den Dedication, hvortil der hentydes i foranstaaende Brev, er dateret Kbhvn. 4. August 1815 og er stilet til de tre Professorer i det theologiske Fakultet, C. F. Horneman, P. E. Müller og J. Møller, og indeholder en varm Tak til dem, fordi de havde villet hædre Forfatteren med den theologiske Doktorgrad og opfordret ham til at indlevere en dertil skikket Dissertation, hvad han nu ogsaa havde gjort, og den havde erholdt en overordentlig hædrende Paategning af Decanus i Fakultetet, som særlig værdig til at forsvares

¹⁾ Hentydning til de politiske Forhold efter Napoleons Fald.

²⁾ Formodentlig menes det theol. Fakultet.

for Graden. Alvorlige Grunde (res satis gravis momenti) havde dog hindret Forfatteren i det mundtlige Forsvar, hvorfor han, for at bevise sin Taknemmelighed for den ham tiltænkte Ære, tilegnede de højtagede Professorer sit Skrift, som han agtede at fortsætte med en anden Del, om nærværende vandt Bifald hos lærde Læsere (si hæc Specimina Vobis et reliquis doctis lectoribus haud desplicuerint).

Saaledes endte denne ret ejendommelige Episode i Engelbreths Forfatterliv. Men at Skriftet ikke er blevet ubemærket, fremgaar af den lærde Consistorialraad Paulus's rosende Anmeldelse i Heidelbergger Jahrbücher der Literatur, 11. Aarg., 12. Hefte, S. 1228—31.

Et af de interessanteste Afsnit af Engelbreths lange Liv er hans Optræden under den saakaldte Kirkekamp 1825 og følgende Aar, thi derved vandt han en Anseelse i kirkelige Kredse, som han længe nød godt af. Tidligere var det hans store Lærdom, som havde kastet Glands over hans Navn; men fra det ovennævnte Tidspunkt kom der et nyt Moment til, der gjorde hans Navn kært for mange danske Kristne.

I en Redaktionsartikel i et af vore politiske Blade omtaltes nys »det store aandelige Gennembrud, i 1825 og Tiden derefter, et Gennembrud, der har haft større Betydning for Danmarks og tildels Nordens Historie, end noget andet siden Reformationens Tid«¹⁾. Det er jo Grundtvigs Udgivelse af »Kirkens Genmæle« og den Kamp mod Rationalismen, repræsenteret af Professor H. N. Clausen, som derved inaugereredes, hvortil der sigtes i ovenanførte Ord. Engelbreth kom ogsaa til at tage Del i denne Kamp; han var vel ikke Grundtvigianer, men hans Kærlighed til Luthers Minde, der allerede i hans yngre Aar, da han besøgte Wartburg, havde ytret sig stærkt²⁾, bragte hans varme Blod i Kog ved Læsningen af de nedsættende, ja

¹⁾ »København« for 9. Nov. 1912.

²⁾ Se Kh. Sml. 5. V, 306—7.

haanlige Ord, hvormed Clausen havde omtalt Luther i sit Skrift »Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus« (Kbh. 1825), det samme Skrift, som havde kaldt Grundtvig frem paa den kirkelige Valplads.

Samme Aar Clausens store Bog var udkommen, imødegik Engelbreth hans Dom om vor Reformator med »Dr. Morten Luthers Forsvar i Anledning af Hr. Dr. og Prof. H. N. Clausens Beskyldninger mod ham. Samlet af Luthers Skrifter, og udgivet med nogle Bemærkninger.« Det er et grundigt og dygtigt Skrift, der vandt Engelbreth megen Anseelse og Yndest fra Grundtvigianernes Side, der i ham saa en Allieret i deres Kirkekamp. Da hans Skrift nu sjeldnere forekommer, vil det maaske findes passende, at »Forerindringen« her meddeles, som en Prøve paa Engelbreths kække, men noget tunge Skrivemaade i Forsvaret for den Kirkens Mand, som han satte højest næst Herrens Apostle. Karakteristisk er Forfatterens Frygt for, at Rationalismen skulde fremme »Pavedømmet«, for hvilket Engelbreth, der i sin Ungdom i Rom havde set Catholicismen paa nært Hold, nærede en Afsky, der aldrig forlod ham.

Forerindring.

Ved at samle af Luthers Skrifter nogle Hovedsteder, som kunne oplyse de indre Bevæggrunde, der ledte Luther under hans Strid mod Zwingli, har jeg havt til Hensigt: dels at vise, hvorlidet hiin fortjener de haarde Beskyldninger, Hr. Dr. og Prof. Theol. H. N. Clausen, i sit Skrift: Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus, har fremsat mod ham, da disse Luthers Ord godtgjøre, at han i Striden viste sig hverken som en sycphantisk Consequentsmager, eller som en Mand af et uædelt Hierte, der rasede frem med uforsonligt Had, hovmodig og liig en ugudelig Hedning, dels var det ogsaa min lid at bevare Læsere, som see hine Beskyldninger saa raskt henkastede, og, som det synes, understøttede ved Citationer, for at tage Deel i denne ubillige Dom over vor store, herlige Reformator, og at lede dem paa ret

Vei, til at bedømme hans redelige Hierte, hans varme, barnlige Troe paa Guds Ord, og paa Jesum Christum, vor Frelser, samt hans ubøielige Samvittighedsfuldhed, der hverken saae til verdslig Fordeel eller Skade, Gunst eller Ugunst, men kun holdt fast ved det, Guds Ord viste ham at være det Rigtige.

Hvorvidt jeg, ved disse mine Bestræbelser, kan bringe Hr. Dr. og Prof. Clausen paa andre Tanker om Luther, veed jeg ikke; thi imellem Luthers Lære og Hs. Høiærværdigheds Forestillinger om den rette Protestantisme er en saa fuld Uoverensstemmelse, at aandelig Enighed neppe er tænkelig, og derfor synes det umuligt, at han kan agte Luther videre, end forsaaivdt denne, ved at fremdrage Herrens Ord af Pavedommets undertrykkende Skiul, aabnede Døren for en fri Undersøgelse i Guds Ord. Dog, fordi vi nu ere komne giennem Døren, og tumle os lysteligen paa den frigiorte Tænkings-Plads, skulde vi derfor ringeagte ham, som, under den haardeste Kamp og understøttet af Guds Naade, fik opbrudt Døren for os?

Betragte vi Luthers Tro paa Guds Ord, som et i vor Saligheds Sag fast, sikkert, tilstrækkeligt og ubedrageligt Lys fra Gud, reent og klart i alt det, som kun er fornødent, sin egen Tolk, og givet for at lede vor, formedelst Synden svækkede, aandelige Kraft paa den rette Vei, samt bevare den fra Afvei — og sammenligne vi dermed Hr. Dr. og Prof. Clausens Troe paa Guds Ord, saaledes beskaffen, som han fremstiller den i ovennævnte Bog, p. 306—14; saa seer jeg ikke rettere, end at den hellige Skrift, efter hans Mening, er i sig selv ufuldstændig, fuld af Huller; tier, hvor den skulde tale; er dunkel, hvor Øiet begierligst søger Lys; er aabenbaret os saaledes, at den synes uvis og usikker, ja kan endog føre paa slemme Afveie; at den er død og stum, naar ikke philologisk Lærdom, historisk og philosophisk Kritik kommer den mangelfulde, dunkle, ubestemte Aabenbaring til Hiælp, da den just er given os saaledes indrettet, for at vor Kritik og Lærdom kunde have Leilighed til at fuldkommengjøre den ufuldkomne Aabenbaring, forbinde dens (foregivne) stridige Elementer, som vise sig i Apostlernes theologiske Forskiellighed, som i Lærens Mangfoldighed, til en høiere Eenhed — ja, vi komme saaledes, med vor Lærdom og Kritik, Guddommen til Hiælp ved dens

mangelfulde og dunkle, ubestemte og uvisse Aabenbaring, skøndt der ogsaa (p. 107) siges, at Guddommen kommer vor Svaghed til Hiælp. Heraf synes det da indlysende, hvilken en himmelhøi Forskiel der er imellem Luthers og Hs. Højærværdigheds Troe paa Guds Ord.

Luther gik i sin Fortolkning ud fra den gamle christelige og sande Regel, at den er den bedste Bibelfortolker, som ikke bringer sin Mening ind i Skriften, og retter denne efter hiin; men den, som tager Skriftens Mening, og retter Hierte, Siæl samt Sind derefter. Derimod gaaer Hr. Dr. og Prof. Clausen ud fra den Grundsætning, „at Fornuften, i Tillid til den indre Aabenbaring, følger sit eget Lys, udvikler Indholdet af den almindelige religiøse Bevidsthed, og derefter søger Stadfæstelse for sine Resultater i det aabenbarede Ord“ (p. 373). Ligesom nu af Luthers Grundsætning kom det Resultat: hvad Guds Ord lærer i sin naturlige og aabne Mening, det bør vi troe, og søge at bringe vor Fornuft i Harmonie dermed, saaledes kommer af Hs. Højærværdigheds Grundsætning det Resultat: Fornuften danner sig sit System ved sit eget Lys i Tillid til den indre Aabenbaring; søger derpaa at finde Stadfæstelse for sin Mening i den hellige Skrift, og bruger philologisk Lærdom, philosophisk Kritik, Orientalisme, for at faa den til at sige Ja til det, Fornuften iforveien har fastsat i sig selv at være Sandhed, (eller, som han siger (p. 381): „at bringe dens Lære i Samklang med Fornuftens Udsagn“), hvoraf da følger, at naar nu Skriften lærer Noget, som ikke passer til Fornuftens System, føres dette hen til det rummelige jødiske Magazin, hvor det glemmes under Navn af Mythe, temporelle Forestillinger etc. Guds Ord var saaledes for Luther den høieste Autoritet; men for Hs. Højærv. er Fornuften det, og hans Fortolkningskunst gaaer ud paa, at bringe Skriften i Samklang med Fornuften, da Luther derimod stræber at bringe Fornuften i Samklang med Skriften. Ved denne Stræben efter (skjøndt Skriften tillægges i Navnet den høieste Ære) at skaffe Fornuften den høieste Anseelse, med hvis Udsagn Fortolkningen maa bringe Skriften i Samklang, holder han til den romersk-katholske Lære om Skriften, som i sig selv ufuldstændig, dunkel, usikker, utllstrækkelig og farlig, naar ikke Traditionen kommer den til Hiælp, en Helden, han

har tilfælles med alle rationalistiske Theologer, og hvorved, efter min Mening, Veien aabnes for den ømme papistiske Morderkirke til at faae sine affaldne Børn tilbage i sine Arme. Rigtignok sige Rationalisterne: der er en himmelhøi Forskiel imellem Fornuften og Traditionen; men hvad er da Traditionen Andet, end Kirkens Fornuft concentreret i Paven og Concilierne? For Begge, Paven og Rationalisterne, er Skriften ufuldstændig etc. for Begge staaer Fornuften, Kirkens eller Rationalisternes, over Skriften, for at bruge denne til sin Hensigt, bevise, hvad Fornuften under dens Auctoritet vil have beviist, udfylde og fuldkommengjøre den. Forskiellen er altsaa blot, at den lærde rationale Theolog sætter sin Fornuft i Stedet for Pavens; men da den mindste Deel af Menneskene staaer tryg-geligen ved deres egen Fornuft, og derfor søger sig en Auc-toritet, hvortil de kunne holde sig, hvad er da rimeligere, end at, naar de mærke, Skriften ikke er for Lærerne en sand, fast og sikker guddommelig Aabenbaring, der, som givet af Gud, har den høieste Anseelse, men er Lærerens Fornuft under-ordnet, de da i Tiden foretrække Pavens og Conciliernes For-nuft, som taler til dem i en gammel Kirkes Navn, for den enkelte Lærdes Fornuft? især, naar de mærke, at den ene Lærers Fornuft søger Øster, medens den Andens søger Vester, men de dog længes efter en sikker Auctoritet, hvortil de kunne holde sig, og finde Vished, „naar Dagene komme, om hvilke de maae sige: de behage os ikke“, Præd. 12, 1, og de ikke kunne finde denne Vished i den offentlige protestantiske Kirke, fordi Lærerne, hovmodige i egen Viisdom, give deres Eget, og ikke det Guds er, søge dierveligen at slaae sig til Riddere paa Herrens Ord, og, saavidt de formaae det, at undergrave ved falske Skingrunde dets sande, guddommelige og derfor høieste Anseelse, som ikke skal dreies til Samklang med For-nuftens Udsagn, men hvormed Fornuften skal søge at komme i Samklang. Da Extremer berøre hinanden, synes derfor Veien til Pavedømmet, ad den rationalistiske Bane, ikke saa umulig, som mange tænke; ja jeg anseer de rationale Theologers Stræben, at faae Guds Ord berøvet dets sande og høieste Anseelse, at forestille Christus blot som et viist Menneske, og hans Apostlers Lære som en blot menneskelig Lære (dog med Æres-Prædikater):

guddommelig), tvertimod Skriftens klare Lære, for en Jesuitismus, der ad en tilsyneladende lang Omvei, igiennem mange Krumninger, saa Maalet ikke sees, førend man er tæt derved, vil føre den protestantiske Kirke tilbage i Pavedommets Skjød; skjønt jeg paa den anden Side er ligesaa overbeviist om, at de Fleste ikke ahne, de ere hildede af Jesuitismens Garn, men redeligen mene, ved deres Lære netop at arbeide Pavedømmet imod, og frie os i alle Stykker derfra. Der er kun eet Palladium mod Pavedømmet, og dette er Guds Ord, som en fast, sikker, guddommelig Aabenbaring; derfor er dets Udbredelse Paven saa meget til Besvær. I dialectiske Kunstgreb til at hilde Fornuften, og at bedrage ved Skingrunde, ere de Romersk-Catholske Mestere; derfor bør hver videnskabelig Supernaturalist modstaae Rationalismens Skingrunde, og hævde den hellige Skrifts høieste guddommelige Anseelse saa meget, han formaaer. Luther og med ham alle Supernaturalister stride mod denne Fornuftens Anmassen over Skriften, og gaee ud fra den Sætning, at da Menneskets Fornuft ikke kan veilede sig selv i alt det Fornødne til Salighed, efterdi dens Øie omtaages af Synden, har Gud givet os sit aabenbarede Ord, som en sikker Lods paa Livets Hav, til at veilede Fornuften; som en Lov af høieste Auctoritet, der kan gjøre Fornuften sikker i dens Dom. Hr. Dr. og Prof. Clausen, og med ham de rationale Theologer, indrømme vel, at den hellige Skrift er en guddommelig Aabenbaring og Lov, men de ville ikke erkiende, at den er en saadan guddommelig Lov, som er given for at veilede den menneskelige Fornuft i det aandelige Mørke, hvori den formedelst Synden er kommen; de ville ikke erkiende Aabenbaringen for en Lods, der har høieste Magt, og for hvem Skibets rette Styrmand maa vige, og hvilken altsaa i denne sin Post, som Lods, ikke kan staae under den menneskelige Fornuft, saa at dens Lærdomme skulle bringes i Samklang med Fornuftens (thi da blev jo Styrmanden og ikke Lodsen Føreren over de farlige Steder); men Fornuften skal rette sig efter sin Lods, og søge at bringe sine Forestillinger i Samklang med Aabenbaringens, som dømmende skal Fornuften idelig spørge Loven tilraads og saaledes vel granske i Loven, for ret at fatte dens Aand og sande Mening, men den skal

ikke føre sin Mening ind i Loven, dreie og pine dens Ord, indtil den paa een eller anden Maade kan faae det til at samklinge med sin Mening, og forkaste, hvad den ikke kan faae til at passe dermed; thi da er Skriften ikke den høieste Auctoritet, den høieste Fornufts, Guds Aabenbaring; men Menneskefornuften, som skulde være den underordnede, blev da den høieste Auctoritet. Idet de rationale Theologer ikke ville erkiende dette, paastaae de og Hr. Dr. og Prof. Clausen med dem: Vi give den hellige Skrift Ærestitelen, at have den høieste Auctoritet; men den er som en aandelig umyndig Konge, hvis Minister egentligen er den Regierende, saa at Kongen blot auctoriserer hans Ideer og Planer med sin Underskrift; saaledes er Fornuften i Tingen den Høieste, efter hvis Udsagn Aabenbaringen maa lempe sig, auctorisere disse, og saaledes bringes i Samklang med hiin. Dette er nu Fornuftens Anmassen, den ingen sand Christen indrømmer, eller kan indrømme, saalænge Aabenbaringen virkelig er Guds sande Ord. Ved at antage en saadan, samstemme de rationale Theologer med Paven, idet de alle sige: Kirkens Fornuft, Traditionen, eller vor egen Fornuft er den høieste Auctoritet, vel ikke i Navnet men i Sagen, og efter den maae Skriften rette sig. — Da nu saaledes Luthers og Hs. Høiærværdigheds Fortolknings-Grundregler ere hinanden saa aldeles modsatte, saa maa de naturligvis stedse stride mod hinanden.

Luthers aandelige Hierte var Troen paa Jesum Christum, Guds eenbaarne Søn, Menneskehedens forsonende Frelser, og hans Bekiendelse i Liv og Død var Apostelen Pauli: Jeg agter mig ikke at vide Noget iblant Eder, uden Jesum Christum og ham korsfæstet, 1. Cor. 2, 2; er han end Jøderne en Forargelse og Grækerne en Daarlighed, saa er han for dem, som troe paa ham, en Guds Kraft og Guds Viisdom, 1. Cor. 1, 23, 24. Hvad Christus er for Hr. Dr. og Prof. Clausen, veed jeg ikke, thi det er for dunkelt antydet i hans Værk; men at det er den historiske Christus, Luther troede paa og bekiendte, tvivler jeg paa; heller ikke veed jeg, hvorledes han tænker sig Guds Naade i Forbindelse med Jesu Fremtræden paa Jorden; hvad derimod Jesu Døds forsonende Kraft angaaer, da forkaster han den paa den bestemteste Maade p. 409, 413, og som en

Følge deraf tillige den lutherske Lære om den hellige Nadvere, om Syndforladelse i Daaben, og dens Grund, Læren om Arvesynden, hvilke alle hos Luther staae i den nøieste Forbindelse med hans Lære om Jesu Døds Kraft. Idet Hr. Dr. og Prof. Clausen tager Hiertet ud af Luthers aandelige Liv, ja, idet han betragter dennes Troe paa Guds Ord som en Daarlighed, en blind Troe, ligesom aftapper Blodet af hans aandelige Legeme, saa maa dette Luthers aandelige Legeme, d. e. hans Lære, ligge for ham som dødt, mishandlet og hæsligt, hvilket han altsaa ikke har Lyst til at see paa, men vender sig derfra med Modbydelighed. Dreven af denne, er han bleven partisk og bitter dømmende mod den redelige, gudfrygtige og diærve Stridsmand i Guds Kirke, Morten Luther.

Engelbreths Forsvar for Luther fik en meget rosende Omtale i Anmeldelser af J. C. Lindberg i Grundtvigs og Rudelbachs Theol. Maanedsskrift VI, 47—54, og af G. L. Baden i Østs. Archiv IV, 307—14. Den sidste siger: »Det er en Fornøjelse mellem de mange, deres Forfattere og den diskuterede Genstand lige uværdige Pamfleter, som Prof. Clausens Skrift har frembragt, endelig at træffe paa et Skrift, som det her anmeldte, der i denne Strid hidtil ikke har sin Lige, og vanskelig vil faa det«. Størst Interesse for os har Mynsters Dom i et privat Brev af 22. Nov. 1825 til Engelbreth, trykt i Kh. Sml., 4. R. IV, 485 ff. Stillingen var denne: Mynster billigede slet ikke Clausens Skrift; men Grundtvigs, Lindbergs og Rudelbachs Skrivemaade var ham i høj Grad imod, særlig at de havde »ligesom indstævnet Clausen for Mængden, der ikke veed, og ikke engang kan faa at vide, om man gør ham Uret, eller ikke«. Og nu havde Mynsters gamle Ven, Engelbreth, paa en Maade givet Angriberne en Haandsrækning ved sit Skrift mod Clausen. Dette var ikke efter Mynsters Hoved. Imidlertid lykkedes det Engelbreth ved sit Svar at bringe Bølgerne til at lægge sig, saa Venskabet ikke blev brudt, og Mynster indrømmede da ogsaa, at »Clausens Bog næsten helt igjennem vækker til Opposition«. Da Engelbreth modtog

Mynsters Prædiken om »den christelige Visdom« fra Forfatteren, skrev han: »Den vakte næsten Fortrydelse hos mig, at have givet mig ud paa Kamppladsen; men da jeg var mig bevidst, at jeg havde søgt at undertrykke hvert Udtryk, der kunde betragtes som personligt, og kun holdt mig til Sagen ved dette mit Forsvar for Luther — hvem jeg ærer og agter, ja jeg kan sige med Sandhed: elsker, saa højt, at der gaar faa Dage forbi, hvori jeg jo læser i hans Skrifter — saa lod jeg det gaa sin Gang og sin Skjebne imøde«¹).

Da Lindberg havde skrevet til Engelbreth og sendt ham et af sine Stridskrifter (vistnok: Hvad er Christendom i Danmark? 1826), gav denne følgende Svar, der viser hans elskværdige Væsen overfor en Mand, som Flertallet af den Tids Præster vistnok betragtede som en skadelig Urostifter, som man helst skulde holde sig i tilbørlig Afstand fra, men i hvem Engelbreth saa en hensynsløs modig Kæmper for sin Overbevisning.

Højstærede! Deres Velbyrdigheds ærede Skrivelse, der er ligesaa hjærtelig, som den er kristelig, tilligemed deres Prøvelse af Dommen i Sagen mellem Prof: Clausen og Pastor Grundtvig, har jeg modtaget og takker paa det forbindligste for denne Gave, som overraskede mig. Overbevist om, at Deres aabne Fremtræden i Kampen ene hos Dem har sin Grund i Erkjendelse af Sandhed og det ene Fornødne, og i Følelse af Deres Pligt, at maatte forsvare den og dette, uden Hensyn til, hvad Følger det kan have for Deres jordiske Lykke, kan jeg, som erkjender min Kirkes Lære for at være den sande og i Hovedsagen et Gjenskin af Jesu guddommelige Lære, og saaledes i kristelig Overbevisning samstemmer med Dem, ikke andet end bevidne Dem min oprigtige Agtelse, fordi De har Mod til at gaa i en Kamp, hvori faa har Lyst at følge Dem, og De har

¹) Breve fra og til J. P. Mynster II, 119—20.

Modstandere, som er mægtige i det timelige. Deres Velbyrdigheds Prøvelse af Dommen kan ikke andet end vække fornyet Opmærksomhed paa denne vigtige Sag, og saavidt jeg er istand til at bedømme den, synes den mig klar og grundig. Men meget frygter jeg for, at Deres Skrift vil volde Dem selv Ubehageligheder, thi det synes mig umueligt, at enten Retten eller Biskopperne kan tie, især disse Sidste, naar de ikke vil ansees for at være af lige Mening med Prof. Clausen.

Med Hensyn til Tidsalderens Tænkemaade tror jeg, at Kampen i Almindelighed føres med større Fordel for Sandhedens Sag, naar Personer saa lidt som mueligt indflættes i Sagen. Da Tidsalderen nu en Gang gjør det til en uhyre Brøde, naar de, der forsvarer gammel Kristendom, ikke viser denne — som det kaldes — Humanitet, og hvor denne mangler, veed at give Sandheden selv Skyld derfor. (Mod sine egne Børn er den langt mere skaansom og holder dem letteligen deres Uartigheder tilgode). Men jeg indser tillige, at dette meget afhænger af, enten man har bestemt sig til at føre Striden i det almindelige, eller man tror sig nødsaget til at vende sine Vaaben mod en enkelt af Modpartiet; thi da er det vistnok umuligt andet, end at den enkelte Personlighed, hvad hans Lære angaar, maa drages ind med i Striden, dog saaledes, som Deres Velbyrdighed meget rigtigen bemærker, at vi ikke glemmer Kjærligheden. Om vi nu vælger den ene eller den anden Stridsmaade, dette afhænger saavel af vor Strids Øjemed som af Følelsen af egen Kraft eller Overbevisning.

Med Hensyn til, hvad De behager at skrive om Dr. Mynster, da tilstaar jeg, at jeg med sand og dyb Højagtelse ærer ham som en oprigtig Kristen, og hans Venskab er mig saare dyrebart. Derfor holder jeg mig overbevist om, at det vil skade Sandhedens Sag, om De, som det synes, vil vende Deres Vaaben imod ham i en kritisk Undersøgelse af hans Prædiken, »Den kristelige Visdom«, og ingenlunde raader jeg dertil. Han nyder med fuld Ret

en saa almindelig Agtelse, som en ret kristelig Lærer i Lære og Levnet, at den bedre Del af kristelige Medborgere vilde misbillige et saadant Angreb, og maa da ikke Sandheds Sag tabe istedetfor at vinde derved? At han ingenlunde samstemmer med Prof. Clausen i hans Lærdom, derom er jeg fast overbevist. Derfor tror jeg, han i sin Prædiken mere har havt til Hensigt at dadle Maaden, hvorpaa Angrebet skete, end Angrebet selv, da Prof. Clausens Skrift var skrevet ikke for Mængden men for Theologer og Videnskabsmænd, burde Sagen ikke være dragen for Mængdens Dom, hvoraf han befrygtede mere Skade end Gavn, da denne dog ikke var istand til at dømme i Sagen, men vel kunde samle Gift af en Kundskab, som for videnskabelige Læsere var uskadelig, ligesom Angrebet kunde betragtes som et Forsøg paa at indskrænke den protestantiske Kirkes Lærefrihed, hvorefter Indvendinger og Angreb, videnskabeligen fremsatte, ikke skal nedtvinges, men tillades fremsatte, for derefter at drøftes og gjendrives. Denne min Vens Overbevisning deler visselig mange med ham, og skulde da ikke i nærværende Gjæring et Angreb paa ham være mere skadeligt end gavnligt? Hvad mig selv angaar, havde jeg ønsket, at Dr. Mynster ikke blot havde betragtet Sagen fra den Side, Videnskaben kunde betragte den fra, men tillige taget Hensyn paa det kristelige Grundprincip hos det ene og det ikke kristelige hos det andet Parti. Hvorfor han ikke har gjort det, ser jeg mig ikke istand til at sige.

Deres Velbyrdigheds Ytring, om jeg vilde meddele Dem Raad, er mig et behageligt Vidnesbyrd om Deres gunstige Mening om mig, hvorfor jeg meget takker Dem. Men dels tiltror jeg mig ikke denne Evne, dels er Sagen nu af den Beskaffenhed, at De som kæmpende fornemmelig maa hente Raad af Deres eget Indre og Deres faste Overbevisning om, hvad Pligt er for Gud og Samvittighed, og Følelse af, om De og har Kraft til at forsvare erkjendt Sandhed under alle Omstændigheder.

Den Velvillie, hvormed De har modtaget mit lille Skrift

med alle dets Ufuldkommenheder, og Deres gunstige Overbærelse med samme, forbinder mig til den største Taknemlighed.

Af Hjærtet ønsker jeg, at Deres kristelige Kamp maa bringe sand Vinding for kristelig Sandhed, da høster De selv den skønneste Løn i Bevidstheden heraf; dog ønsker jeg tillige, at denne Kamp maa medføre for Dem saa faa Ubehageligheder som muligt.

Deres Velbyrdigheds
ærbødigste Tjener

Engelbreth.

Lydersløv den ²⁰/₁₂ 26.

Velbyrdige Hr. Adjunct Lindberg.¹⁾

Naar Engelbreth gentagne Gange i dette Brev bad Lindberg betænke, hvad denne Kamp vilde koste ham, kommer man til at tænke paa, hvad J. F. Fenger har fortalt, at da Lindberg (1842) ved en Bibellæsning vilde forklare Patriarken Jakobs Ord: »Faa og mærke var mit Livs Dage«, blev han saa bevæget, »at han for Graad næppe kunde fremføre Ordene«²⁾. Sikkert har Tanken om hans egne trange Kaar gennem de mange Aar, siden han stillede sig ved Grundtvigs Side i Kirkekampen, paa én Gang overvældet ham.

Engelbreths skarpe Kritik af Clausens Ytringer om Luther og Angreb paa dennes Nadverlære fremkaldte et Svar fra Cl., indsvøbt i et »Sendebrev til Hr. Stiftsprovst Dr. Rasmus Møller«³⁾, i Anledning af dennes Afhandling »Rationalismen i dens Forhold til Bibelen og Protestantismen«. Da Clausens Svar var meget hvast, maatte Engelbreth endnu en Gang at tage til Orde⁴⁾, idet han til Indledning yttrede:

¹⁾ Hist. Månedsskr. for folkelig og kirkelig Oplysning V, 121 ff.

²⁾ Det sydvestsjællandske Broderkonvent, S. 129.

³⁾ J. Møller. Theol. Bibl. X, 260 ff.

⁴⁾ Smst. XII, 233—88. »Svar til Hs. Høiærværdighed Hr. Dr. og Prof. Theol. Clausen«.

»At Deres Høiærværdighed ikke vilde lade mit udgivne Forsvar for Luther ubesvaret, formodede jeg vel, men maa dog beklage, at De efter saa lang Betænkningstid ikke i deres Sendebrev til Stiftsprovst Møller i en roligere Sindsstemning har kunnet tage til Gjenmæle imod mig. Deres Sideblik til min Tænkemaade kunde maaskee have bevæget mit Sind, dersom jeg havde skrevet »Luthers Forsvar« af anden Aarsag, end fordi det smertede mig at see en af Fortidens Herligste, hvem jeg ærer næsten som en Herrens Apostel, behandlet af Dem paa en uværdig Maade. Men, mig en reen Hensigt bevidst, har jeg læst Deres Bitterheder med fuldkommen Rolighed. Havde der været mindre Galde og mere Sandhed i Deres Svar, vilde jeg visseligen ikke have fornyet Striden, som jeg kun fører med Ulyst. Men da det indeholder idel bittre Beskyldninger imod mig, fremsatte paa en Maade, der sætter mit »Luthers Forsvar« i et saadant Lys, som om det var lige langt fra Redelighed og fra Sandhed, seer jeg mig nødt til igien at fremtræde i denne Strid, for nærmere at oplyse, paa hvis Side Sandheden er«.

Med dette Svar endte Fejden, som Engelbreth ikke havde været glad ved¹⁾, men som han ansaa for en Kærlighedspligt mod Luthers Minde. Hvem veed, om den dog ikke har bragt Clausen til at fortryde sine haarde Udtryk om Luther. De fortræffelige Foredrag, han holdt 1836 om Reformationen, taler i alt Fald et ganske andet Sprog og tillægger Luther den Ære, han fortjener. Clausens Følelser overfor Engelbreth har sikkert ogsaa efterhaanden ændret sig. Tyve Aar efter Striden var han med til at kreere sin fordums Modstander til Æresdoktor i Theologien, og det er bekendt, at han paa sine gamle Dage naaede til en dybere Opfattelse af Kristendommen, end Tilfældet havde været i hans yngre Aar²⁾. Engelbreths sidste Skrift, udgivet i

¹⁾ Se Engelbreths Brev af 27. Sept. 1827 ndf. til H. L. Møller.

²⁾ Det hører til mine Erindringer, at jeg i Aarene 1865 o. fl., Søndag efter Søndag, har set Prof. Clausen sidde som en opmærksom

hans Dødsaar 1862 («Er den hellige Skrift et dødt Guds Ord»), har vistnok haft Clausens fulde Bifald.

Medens Engelbreths Forsvar for Luther var under Pressen, var han sysselsat med Udarbejdelsen af et andet, der mere direkte var et Angreb paa den endnu saa mægtige Rationalisme og et Forsvar for den kristne Tro paa den treenige Gud. Herom førte han en livlig, mundtlig og skriftlig Forhandling med sin tidligere nævnte Nabo, H. L. Møller, Kapellan hos Pastor Lang i Spjellerup og Smerup. Møller var en stilfærdig men lærd og kristeligsindet ung Mand, som Engelbreth satte stor Pris paa. Da hans Søn, Præsten Otto Møller i Gylling, har bevaret Engelbreths Breve til Faderen og overladt dem til mig, skal de her meddeles, da vi gennem dem faa et Billede af den livlige Brevskriver. Møllers Breve er ikke bevarede. Som man vil se, er de allerfleste af E.'s Breve kun Smaabilletter, hvis Antydninger man maa tænke sig udfyldte ved jævnlige mundtlige Samtaler. Men netop den koncentrerede Skikkelse, hvori Tankerne fremkommer i disse Billetter, gjør dem ret tiltalende og let læselige. Ofte handler de tillige om Boglaan; men det vækker vor Forundring, hvor ofte det var den ældre Provst der søgte Laan hos den unge Kapellan.

Breve fra Engelbreth til H. L. Møller.

Ærbødigst!

Jeg takker forbindligst for Deres meddelte Tanker om Fortalen til min lille Afhandling¹). Naar den kommer for

Tilhører under Frimodts Prædikestol. Dette Faktum behøver ingen Kommentar. — Endnu en lille Erindring fra en tidligere Tid: Som ung Kandidat besøgte jeg undertiden Præsten B. J. Fog i Nestelsø (siden Sjællands Biskop) der fortalte mig, at da han (i Begyndelsen af Fyrreerne) hørte Clausens Forelæsninger og havde sin Ven Kristian Mantzius ved sin Side, skete det, at Professorens klare og kolde Foredrag blev afbrudt ved en Nysning. Mantzius stødte da til Fog og hviskede: «Kan du høre, det er dog et Menneske».

¹) Theologiske Afhandlinger af W. F. Engelbreth, Kbhvn. 1826.

Lyset, er endnu ikke afgjort; den maa først drøftes nøie. Indledningen kan ogsaa imidlertid lide nogen Forandring; jeg har siden sidst forøget den med en Sammenligning mellem den pavelige Lære om Tradition og Skrift og Rationalisternes Lære om Forstand og Skrift, som har en frapperende Lighed, naar man blot sætter Wegscheider i Röhrs¹⁾ Forstand istedet for Kirkens og Pavens Forstand. Men det hele er endnu ikke fuldbaaren, og fra Barnet bliver født og endelig renskrevet, til det kommer i Kirke og i Møllers Bibliothek, kan man jo efter Nutidens Brug lade lang Tid hengaae og imidlertid sye adskilligt Børnetøj til det, medens det ligger uden Kirke. — Hvad Standpunct jeg betragter Sagen fra, er desuden klart af Indledningen selv.

Med Taksigelse for sidste Nærværelse og Tak for Laanet følger Rudelbach²⁾. Jeg har læst den med Fornøielse. — — Ligeledes følger Storr 2. Deel, som jeg glemte sidst at levere Dem. Jeg maae dog see at faae den af Gebhardt³⁾ mod Zölllich, om den er saa uigendrivelig, som Recensenten udraaber den; thi han kan gjerne have forsvaret sin Sag bedre, end Rec. tilstaaer, han var istand [til] (thi hvem veed, hvilken tynd Leipziger Magister det kan være) og det kan derfor være simpelt nok. Striden vil desuden aldrig kunne endes; thi ligesom Supernaturalisterne sætter Fornuften øverst, næst Skriften, saa sætter det andet Partie Forstanden høiest, og ved guddommeligt forstaaer det ene Partie et, og det andet et andet. Troen er det ene Parties Fane, Erfaringen det andets. Hvor Principerne er saa forskellige, der er Enighed umuelig. Er hans [og Gebhardts]

¹⁾ »Röhr er sammen med Wegscheider Vulgærrationalismens klassiske Repræsentant« (Kirke-Leks. for Norden III, 857). Meningen her er forøvrigt noget utydelig fremsat.

²⁾ Maa ske »Aandeligt Feltraab i Kirkens Trængselsdage af J. de Costa«, udg. af Rudelbach (1825). Jvfr. Kh. Saml. 4. IV, 494.

³⁾ I Indledningen til sine Theol. Afhandlinger, S. VIII, citerer og imødegaar Engelbreth en Ytring af Gebhard i hans Skrift »Die letzten Gründe des Rationalismus«.

ikke stærkere end Wegscheiders og Plums¹⁾ mod Vaticanier, er de slappe.

Forbindligst Hilsen!

Deres forbundne og ærbødigste

Lydersløv 3. Febr. 1825.

Engelbreth.

Ærbødigst!

Med megen Taksigelse følger tilbage Storr, Schott²⁾ og Grundtvig, Weber ønskede jeg endnu at beholde en kort Tid. Den længe beholdte Luther 23 B. følger ligeledes, men Flatt³⁾ udbeder jeg mig at maatte beholde for det første. Har jeg flere? Har de ikke fundet Thisted?⁴⁾ saa er jeg i Deres Gæld for den; men den skal da blive afbetalt. Kommer De ikke snart herover? Nu er det Tid, at man bruger det apostoliske Befordringsvæsen til stor Nytte for Sundheden og Humøret, som let i en mørk Tobaksstue præcipiteres til en død Materie, der trykker.

Forbindligst Hilsen.

Lydersløv 22^e April 1825.

Cura, ut valeas.

Velærværdige Hr. Pastor Møller.

Engelbreth.

Ærbødigst!

Jeg udbeder mig til Laans Marheinickes Dogmatik.

Vale et mihi fave.

Lydersløv 28. Apr. 1825.

Engelbreth.

Ærbødigst!

Med megen Taksigelse remitteres Grundtvig⁵⁾. At Manden har Ret, troer jeg; men om han derfor bliver Clausens Mester, er jeg uvis om, da jeg ikke har læst

¹⁾ Fyens Biskop Frederik Plum.

²⁾ Storr og Schott bekendte tyske Theologer.

³⁾ Joh. Fried. Flatt, Prof. i Tübingen, anset Theolog.

⁴⁾ Jørgen Thisted var i Tyverne en overordentlig frugtbar Forfatter af religiøse Skrifter.

⁵⁾ Grundtvig, Kirkens Gjenmæle mod Prof. theol. Dr. H. N. Clausen. Kbh. 1825.

dennes Bog. Hans Skrivemaade kunde der i øvrigt være et og andet at sige om. Jeg sender nogle smaa Skrifter. Til Søndag 8 Dsge kan De giærne beholde dem.

Vale et mihi fave.

Lydersløv 22. Sept. 1825.

Engelbreth.

Ærbødigst!

Jeg havde ventet Dem Høistærede i Dag; men da De er bleven forhindret, venter jeg Dem hver Dag, det er Dem selv beleiligst at besøge mig. De er altid hiertelig velkommen, naar De skiænker mig Fornøielsen af Deres Besøg.

I Clausens Bog¹⁾ har jeg kiget for lidt til at dømme; nok har jeg seet til at vide, hvis Aands Barn det er. Veed De noget i den Sag, modtager jeg slig Efterretning med Fornøielse.

Deres forbundne og hengivne

Engelbreth.

Lydersløv 3. Oct. 1825.

raptim.

Ærbødigst!

Behag at laane mig en kort Tid Registeret over Luthers Werke; med Taksigelse vender den da tilbage.

Vale et mihi fave.

Lydersløv 4de Oct. 1825.

Engelbreth.

Ærbødigst!

Hermed Luthers Forsvar. Det gaaer sin Skiebne imøde, som den kan blive. Der er mange Trykfeil, de groveste har jeg rettet. Jeg har faaet saa faa Ex. ud, at jeg maa bede Dem laane Deres Ex. til Hr. Lang²⁾, naar de har giennemlæst det. Med megen Taksigelse følge adskillige andre, hvilke De af Godhed har laant mig, tilbage.

Vale et mihi fave.

L. 18/11 25.

Engelbreth.

¹⁾ Den ovf. S. 697 nævnte.

²⁾ Sognepræsten i Spjellerup og Smerup.

Ærbødigst!

I Morgen har jeg besluttet at reise til Valløe, da jeg ønsker at tale med Steenberg om Søren¹⁾, som vel er bedre, men som dog ikke er saa brav, som jeg ønskede. Jeg kommer til Dem i Morgen mellem 8 og 9 for at tage Dem med.

Har De Læsebørn, saa bestil dem til Fredag eller Lørdag, eller giv dem et større Pensum til Mandag.

Vale & me ama.

Lydersløv 1. Febr. 1826.

Engelbreth.

I Hast.

S. T. Hr. Møller, Capellan p. p. i Spjellerup.

Ærbødigst!

Venligst Tak for sidste behagelige Selskab paa Reisen til Musernes Tempel. Min Fortale følger²⁾. Finder De noget at bemærke, da sig mig det. Deres Bøger fra Valløe følge.

Vale!

Lydersløv ^{11/2} 26.

Engelbreth.

Ærbødigst!

Jeg sidder just i en Tienderegning, som ikke tillader Opsættelse, derfor maa De Høistærede venligen undskyldte, at jeg for Øieblikket [ikke] kan besvare Deres Mening om Fornuft og Christendom, men vil giemme den til nærmere Overveielse, naar vi samles igien, at vi ikke skal mangle materia disputandi. Jeg sender en Skrivelse fra en af deres Landsmænd, Torup, Allerup Sogn ved Odense (et terra incognita for mig), som De imidlertid kan speculere paa og da sige mig mundtlig, quid respondentum? Hvor finder jeg, som han siger: Text? vil De ikke eftersee, om der hos Luther intet Sted skulde findes, som i det mindste giver

¹⁾ Engelbreths yngste Søn. Steenberg, den bekendte og ansete Stiftslæge paa Vallø.

²⁾ Fortalen til E.'s Theol. Afhandlinger.

et Glimt af Haab for de bedre blandt Hedninger, eller i det mindste sige derom: non liquet? Thi at skaffe Manden reen Text kunde mueligt have sine Vanskeligheder.

I Henseende til vore Overveielser forleden, da kan jeg endnu ikke undlade at takke Dem for den Bestandighed, hvormed De modstod mine Grunde for Fornuftens Ret til at prøve, da den gav mig Vink og Anledning til en Forandring i den Henseende, som behager mig langt mere end det først nedskrevne, ligesom det vist er christeligere. Jeg sender Dem Udkastet¹⁾, som dog er bleven forøget i Forerindringen selv. Jeg troer, uden Deres Hielp var jeg bleven skyldig i en Inconsequentz, som Vedkommende næppe vilde have manglet at hænge baade Hat og Chenille paa.

I Morgen kommer min Vogn fra Staden; da ventes et og andet hiem. Derfor kom herover en af Dagene.

Quod felix faustumque sit tibi, opto. Vale.

Engelbreth.

Lydersløv 13de Feb. 1826.

Den længe savnede Afhandling følger.

Ærbødigst!

Med Taksigelse følger Jørgen Hattemager²⁾. Buddet er betalt af den Skyldige. Schemaet³⁾ har jeg modtaget, og skal om faa Dage blive remitteret. Megen Tak for Besøget igaar. Grøden staaer paa Bordet, og jeg er endnu i Tøfler⁴⁾, altsaa intet uden

Vale & mihi fave.

Lydersløv 22. Feb. 1826.

Engelbreth.

¹⁾ Til Skriftet! Theologiske Afhandlinger (jvfr. Kh. Sml. 4. IV, 503).

²⁾ Heibergs bekendte Vaudeville, Kong Salomon og Jørgen Hattemager, der udkom 1825.

³⁾ Mulig menes dermed en vedlagt lang Fortegnelse over Skrifter vedrørende Symbolum apostolicum. De allerfleste Titler synes skrevne med Engelbreths Haand, de to sidste med Møllers.

⁴⁾ Naar Engelbreth var fuldt paaklædt, plejede han at gaa i langskafte stive Støvler uden paa Benklæderne.

Ærbødigst!

Saa gjerne jeg vilde holde, hvad jeg har lovet, saa kan jeg dog ikke. Den omtalte [Bog] af Suhm har jeg ikke; det er et andet Arbeide, jeg har forvexlet dermed. Gebhardi følger; men Udbyttet til at bevise, at fra Danner-folket nedstamme berømte Folkeslag, troer jeg vil blive ringe. Andre har jeg ikke. Venlig Tak for i Gaar.

Vale.

Lydersløv 17. Maj 1826.

Engelbreth.

Ærbødigst!

Med megen Taksigelse sendes Møller og theol. Maa-nedsskrift tilbage. Hvad der er at sige derom, vil jeg giemme til mundtlig Samtale. Grundtvigs Psalmer¹⁾ synes mig ikke af den Beskaffenhed, at det for deres Skyld var værd at tage sin Afskeed.

Vale & mihi fave.

Lydersløv 25. Maj 1826.

Engelbreth.

Ærbødigst!

Hermed Schott. Jeg har ikke nok Stunder nu at læse den. Derfor sender jeg Dem den. Jeg har bladet i ham. Han vil forlige Partierne, men derfor synes han mig at give for meget bort, saa han i det, jeg har læst, er nærmere det Rationale, end han selv veed af. I Læren om Jesu Død gaar han over — den er ham kun symbolsk. Jeg bliver ved min gl. Paastand: Partierne kan ikke forliges, med mindre Rationalismen seirer; thi den fordrer, som Papismen, al Eftergivelse af Modpartiet, men vil selv intet give efter.

Vale.

Engelbreth.²⁾

Ærbødigst!

I Tillid til Deres Godhed udbeder jeg mig af Dem, at hvis et uforudseet Tilfælde, som udfordrede ministeriel

¹⁾ Til Jubelfesten 1826.

²⁾ Brevet er udateret, men synes at være fra Sommeren 1826.

Forretning i min Fraværelse, skulde indtræffe (Søndag undtagen) jeg da tør lade Dem, Høistærede Ven, derom underrette, i det Haab at De da rækker mig Deres Bistand, hvorfor jeg vil være Dem særdeles forbunden. Theol. Maa-
nedskrift remitteres med Taksigelse, men da jeg nok gad læst Rudelbachs Recension af Dr. Faber engang endnu, haaber jeg, De engang siden laaner mig den.

Deres forbundne og hengivne
Engelbreth.

Lydersløv 15de Junii 1826.

Ærbødigst!

Efter Ønske følger Bengels Archiv 1. Deel, desuden Krummacher die Kirche und Volksschule og Blount Sammenligning mellem den rom. Kirkes Skikke og Hedenskabets. Den sidste beder jeg først expederet; thi den er ikke min egen. Jeg selv har forligt mig med K(ongen) af Preussen, som jeg ellers havde meget imod. Brevet er ægte, derom kan vist ingen Tvivl være, dog skal, efter Krugs Anmeldelse af dette Brev, hvad der staaer i Noten ikke være aldeles tilforladelig. — Paa Mandag kommer min Søn Hans hjem, og min Svigersøn Rørdam herud¹⁾. Her vil da blive lidt muntre — jeg venter Dem. Venligst Hilsen og Tak for sidste Besøg.

Deres forbundne og hengivne
Engelbreth.

Lydersløv 21. Jullii 1826.

raptim.

Ærbødigst!

Jeg venter min Fætter, Provst Rørdam, i Morgen Aften tillige med hans Børn. Medens Ungdommen raser, kunne vi Geistlige afhandle adskillige theologiske Materier; thi Provst Rørdam er en dygtig Mand og fast i det gamle System, som Klippen i Havet. Vil De derfor skienke os Fornøielsen af Deres mig altid saare behagelige Nærværelse,

¹⁾ Cand. theol. Hans Christian Rørdam var 28. Jan. 1826 bleven forlovet med E.'s Datter Conradine.

venter jeg Dem Søndag Eftermiddag, eller, om De heller vil vælge en roligere Tid, da Mandag Eftermiddag; thi Tirsdag Morgen reiser han. Jeg venter Dem derfor, uden at bestemme Indbydelsen nærmere, da De til enhver Tid er velkommen. For theol. Maanedskrift takkes forbindligst.

Ærbødigst

Lydersløv 28. Julii 1826.

Engelbreth.

Ærbødigst!

I dette Øieblik kommer jo mine Læsebørns nederste Klasse, derfor vil De, Høistærede Ven, undskylde, at jeg ikke uden kortelig besvarer Deres Brev. At Twesten ikke er Dem gunstig, saae jeg nok, men at De af hans Argumenter har samlet Kraft til at overvinde ham, er mig kiært; thi desto mere opmuntres De til at føre Deres Strid, som visselig er vigtig, som det egner sig en Helt, og dette er det, jeg vil, da derved Deres Afhandling kan tiene til at opløse denne Opgave, som maa være en Theolog meget vigtigt at komme ret paa det Rene med, og derved opvække andre til at sige deres Mening, naar den rationelle Fornemhed ellers vil tillade det. Den forlangte Afhandling følger. Om faa Dage skal De faa Twesten igien. Jeg fandt en streng Dom over Rationalismen i Stäudlin Gesch. des Rationalismus u. Superrationalismus, og har oversat den for at tilføies min Afhandling¹⁾. Den er haard, men sand, og Skriftet er fuldt af Beviser for dens Rigtighed. Det bliver en Nød at knække for de storsnude K...²⁾!

Vale et mihi fave.

L. 29/8 26.

Engelbreth.

Ærbødigst!

Deres Afhandling, Høistærede, har jeg modtaget og glæder mig ved i Aften at kunne begynde at studere den. Havde jeg ahnet, at min Opfordring til Dem skulde have

¹⁾ Den findes i Engelbreths Theol. Afhandlinger, S. 169 ff.

²⁾ Skal vist udfyldes: Karle.

sat Dem saa meget i Arbeide, skulde jeg vist have vogtet mig derfor, men jeg tænkte kun paa en kort Skitze eller Udkast af $\frac{1}{2}$ Ark eller saa omtrent. Imidlertid har det maaskee havt den Nytte, at den har været Dem et solatium animi, og da er det Gavn for Dem selv, ligesom jeg er vis paa, at en dygtig Afhandling i denne Materie vil være nyttig for flere, naar den bliver bekiendtgjort. At den er et dygtigt videnskabeligt Skrift, det er Deres Grundighed og Lærdom mig Borgen for, og at den ikke er bestemt til at hvile i Pulten, det synes dens Omfang at gjøre klart. Særdeles takker jeg Dem, Høistærede Ven, at De har villet gjøre Dem saa megen Uleilighed for at oplyse et mig tvivlsomt Punct, og jeg skal, saa godt jeg formaaer, sige Dem mine Tanker derom om kort Tid. Behag at beholde Schott efter Deres Leilighed. Gabrielis har jeg endnu ikke havt Tid at læse. Jeg venter Dem i mit Huus med Fornøielse for ogsaa mundtlig at takke Dem for den store Opmærksomhed, De har viist mod et i Samtale yttret Ønske.

Deres forbundne og hengivne

Engelbreth.

Lydersløv d. 6te Sept. 1826.

Ærbødigst!

Deres Afhandling har jeg giennemlæst og atter giennemlæst med den største Fornøielse, og jeg kan ikke see rettere, end at De, Høistærede Ven, grundigt og klart har forsvaret det, De vilde forsvare, og som Agrippa sagde til Paulus: Der fattes lidet, at du jo overtaler mig at blive en Christen, saa siger jeg: Der feiler lidet i, at De jo overtaler mig til at blive en Grundtvigianer og Møllerianer. Men det, som endnu holder mig tilbage, er 1. Det er ubeviist, at Symb. Apost. er [af] apostolisk Oprindelse, men det lader sig snarere bevise, at det efterhaanden er blevet til det, det er. Irenæi Bekiendelse, som nok er den ældste, vi har, afviger dog i mange Stykker; det er, synes det mig, misligt at gjøre den til første Erkiendelses Kilde, i det

mindste i de ældste Tider, og endnu mindre tillægge den auctoritas divina. 2. Det er ubeviist, at ikke Manges Underviisning begyndte med Skriften istædet for med Bekiendelsen, skøndt denne siden blev aflagt ved Daaben, ligesom vistnok fleres Underviisning begyndte med Bekiendelsen. Den var saaledes i det mindste ikke for alle fons cognoscendi. De ældste Bekiendelser havde vistnok deres Oprindelse fra den mundtlige Lære, men de sildigere mere af Skriften, saa at de vare som Grundrids til at orientere sig i Skriften, ligesom en Byes Grundrids tiener til at orientere sig i Byen. Men bliver dog under saadane Omstændigheder ikke Skriften første Kundskabs Kilde, og den anden bliver kun Vand af Kilden, som viser Kildens Fortrinlighed? og som man betiener sig af, til man kan øse af Kilden selv. Er den nu Vand øst af Kilden selv, hvorledes kan den da være første Kundskabs Kilde, og Skriften den anden? Troes Kilde kan Bekiendelsen næppe blive, med mindre Troe betragtes = Kundskab; thi fordi Bekiendelsen bliver mig bekiendtgjort, som aldrig før har hørt om saadanne Dogmer, kan jeg dog ingenlunde troe dem, før jeg af Skriften eller mundtlig Underviisning, hentet af Skriften, faaer nærmere Begreb om dens Udtryk. — Disse ere mine Tvivl, som gjør, at [jeg] endnu er uvis, om jeg skal gaae over til Deres Partie. Jeg siger ikke, de ere betydelige; men ganske fortie dem vilde jeg ikke. Den Fremstilling, at Critiken gjør Skriften aldeles uvis for den Lærde, troer jeg bør modificeres, den er sat i det værste Lys for at hæve den anden Forestilling, og kan for den mindre kyndige Læser let give Anledning til saadan Tvivl. Hvor De nævner Tetens [og] Horneman, var det maaske bedre at udelade dem, skøndt de staaer der meget net — i Gabestokken. Enkelte Udtryk kunde modificeres hist og her, og Pennen føres mindre bitter, hvor Talen er om at udelukke Fienderne, i Slutningen.

I øvrigt forsikkrer jeg Dem, at efter min Overbeviisning har De behandlet Deres Emne med Grundighed og Klarhed,

og udarbejdet en meget vakker Afhandling, som De ikke bør lade blive skjult i Deres mørke Kammer, men smukt lade fremgaae in Publico¹). For i mundtlig Samtale at gjøre Dem opmærksom paa en eller anden Smaating har jeg beholdt den, til vi vedtales.

(Brevet er uden Underskrift og Datering, maaske fordi Engelbreth personlig har overgivet Møller det, før det blev afsendt).

Ærbødigst!

De forlangte Bøger følge. At Christendommens Guddommelighed skulde styrte sammen, om Deres Thesis ikke stod, troer jeg ikke. Hvad har den staaet paa i 1800 Aar? Men vist er det, at var kun Symbolum apost. beviist som vere apostolicum, vilde den baade bekræfte Christendomens Sandhed og være en god Skruppe til at skruppe gammelt Skarn ud af Kirken, og holde falske Christne ude. De er, som mig synes, lige i Hælene paa Grundtvig, men De skriver tydeligere. Frit Mod! arbeid for Deres Sag alt hvad De kan, og forsmaae intet, selv det Argument eller historiske Beviis, som kunde synes allerringest. I Forening med andre kan det ofte have stor Vægt. Men dets Ælde maa gjøres sandsynlig, om ikke aldeles i Formen, saa i Materien ved at sammenlignes med andre Bekiendelser og patristiske Udsagn; thi ellers storme Modstanderne og demolere Deres Fæstning lige med Jorden, da de nødvendigviis maae indsee, at vinder Deres Thesis Seier, saa kan alle deres Krumspring ikke hielpe, og det er uimodsigeligt klart, at de ere ikke mere Christne end Mohamed. Saasart jeg kan, skal jeg søge at skaffe Dem King og Budæus. Deres Dom om Schott gjør mig lidet lysten efter den. Er den mig ikke tilpas, faaer Reitzel den igien. Jeg gjorde sikker Regning

¹) Afhandlingen er dog aldrig udkommen. I det hele synes Møller at have haft en Sky for offentlige Udtalelser. Det eneste kendte Skrift, som bærer hans Navn paa Titelbladet (se Erslews Forfatterlex. II, 385) forfattede han i Forening med sin senere Nabo (eller rettere Genbo) Dr. H. C. Rørdam, der udgav Skriftet, og vistnok har været den drivende Kraft i den Henseende.

paa, at den var, som Jøderne sige, fra vorreses Folk. Men er han ikke nærmere end Köster, saa staaer han omtrent som Mettius Suffitius i Tulli Hostilii Strid med Fidenaterne: Albano non plus animi erat quam fidei; nec manere nec transire aperte ausus — fluctuans animo, Livius I, 27. Saaledes har det sig nok og med vor Fogtmann. O defensores veritatis flebiles & miserabiles! Svicer følger.

Vale et mihi fave.

Lydersløv 10. Sept. 1826.

Engelbreth.

Ærbødigst!

Jeg takker Dem, Høistærede Ven, ret meget for Laanet af G(rundtvig) og L(indberg). Dem begge har jeg læst med Fornøielse, især L. G. rev mig strax hen, men ved nærmere Overveielse er jeg dog tvivlsom, om han har fuld Ret i at paastaae, at en Præst ikke kan tiltales for, hvor han, som Præst, kalder en andens Lære falsk, og om ikke Juristerne kunde sige, at det da tilkom ham at gjøre Regieringen opmærksom derpaa, og ikke, som Skribent, angribe den Anden; thi Præsten og Skribenten ere forskellige Personer. L. synes mig forsvarer sin Sag godt, dog burde han beegnet en Hædersmand, som Ørsted, med mere Høflighed. Dog er han vel saa høflig, som han kan være.

Twestens Dogmatik er god, men indeholder kun Prolegomina. Der er et og andet, som er vigtig for Dem; naar De kommer til mig, kan vi vedtales derom; thi da den er uindbunden, veed jeg ikke, om De vil have den til Laans. Hvorledes han kan faae den færdig i en Deel til, indseer jeg ikke. Men lige meget, bliver han ved, som han har begyndt, skader det ikke, at den er udførlig.

Vale.

Lydersløv 21. Sept. 1826.

Deres hengivne

Engelbreth.

Jeg vilde selv i Gaar have bragt Dem G. og L. paa en Vandring til Hr. Biørn. Men kom for sildig bort; derfor leverede jeg dem til B., som loved at besørge dem.

Ærbødigst!

Hermed følger et Ex. af mit lille Skrift¹⁾, som volder mig mere Bekymring, end det er værd; thi skøndt jeg troede at have rensset det for alt Ukrud, finder jeg dog endnu adskilligt, som let kan betragtes som Bommerter mod Grammatica af dem, som ikke ere mig gunstige. Saaledes findes p. 30 kaldtes, Lin. 3 fra neden, og p. 31 søgte, og p. 51, Lin. 5 fra Enden, maatte. Det er klart, at her bør staae præsens; hvormed undskylder jeg det? Veed De noget Raad, saa giv mig det, thi jeg er raadvild og forknyt. Skal jeg gjøre Anmeldelse eller tie, og lade dem anfalde mig. [Nogle andre Ubetydeligheder anføres]. Hvad skal jeg gjøre derved? At mine Fiender ville anstille stort Raab derover, maa jeg formode, og hudflette mig. Feil er det, det tør jeg ikke nægte; men hvorledes redder jeg mig nogenledes. I Morgen skriver jeg til Kbhavn, da skulde Noget gøres, men hvad? [Forskjellige Udveje nævnes]. De borttog, ærede Ven, min indbildte Kummer i Søndags, maaske kunde De nu lette en anden Kummers Steen. Jeg er fortvivlet over al den Uorden og Skiødesløshed. Nogen Tugtelse fortiener jeg, det tilstaaer jeg, men frygter, den bliver for haard og knuser mig. Veed De noget til Trøst og Raad, saa meddeel mig det, thi jeg trænger storligen²⁾.

t. t.

Lydersløv 8. Nov. 1826.

Engelbreth.

Ærbødigst!

Hermed Recensionen af Cl(ausens) Bog³⁾. Det er øiensynlig, at Recensenten vil forsvare Cl. som en oprigtig

- ¹⁾ Theologiske Afhandlinger. I Kh. Sml. 4. IV, 496 ff. findes Mynsters udførlige Udtalelse om Skriftet, der i Hovedsagen havde hans Bifald.
- ²⁾ Dette Brev er et Exempel paa den Ængstelse, som undertiden kunde paakomme Engelbreth og hænger sammen med den store, ja ængstelige Samvittighedsfuldhed, som var ham egen, og til visse Tider har kastet Skygger over hans Liv.
- ³⁾ Der udkom saa mange Recensioner af Clausens Bog (se Erslews Forf. Lex. I, 204), at det ikke er saa let at sige, hvilken der menes.

Christen, skøndt dette paa mange Steder falder ham vanskelig nok! Alle Hovedinsequentserne berører han ikke, men glider over de vigtigste Klagepuncter og kalder dem Misforstaaelse!! For dog at give sig Anseelse af Upartiskhed skaaner han ham mindre paa andre Steder og peger hen til adskilligt, som skal harmonere med Cl.'s Christendom: ytttrer sig paa mange Steder selv christelig, men hans Skaansel mod Cl.'s uægte Christendom er paafaldende. For den, som har Behag i Cl.'s Skrift, er den skreven, men bringer næppe Modpartiet paa bedre Tanker.

^{1/2} *Å* Delbrück sendes¹⁾, fortræffeligt at ryge for dem, som sætte Symbolet over Skriften. — For theol. Maanedsskrift takker venligst.

Vale & mihi fave.

Lydersløv 5. Decb. 1826.

Engelbreth.

Ærbødigst!

Deres Bemærkninger i Gaar har vakt Tanker! Maaske jeg er for bitter! Jeg vil det ikke. Hvad De sagde om Lærebegreb fortæner Opmærksomhed. Jeg sender Dem, ærede Ven, hele Smørieret. Læs det igiennem, antegn Pagine, hvor De finder noget at rette. Om nogle Dage kommer jeg da til Dem, og vi tale derom. — Venligst Tak for i Gaar!

Vale et mihi fave.

Lydersløv 23. Febr. 1827

Engelbreth.

i Hast.

Ærbødigst!

Hermed følger die Brüdergemeine og de 2, De har været saa god at laane mig, ligesom Møllers Bibliothek. Theol. Maanedsskrift fik Hr. Leth²⁾ i Søndags. Jeg for-

¹⁾ J. F. F. Delbrück var Professor i Bonn og udgav 1826 «Christenthum, Betrachtungen u. Untersuchungen» i 2 Bind, der ved sin stærke Fremhævelse af den apostoliske Trosbekendelses Betydning vakte betydelig Opsigt (jfr. Grundtvigs og Rudelbachs Theol. Maanedsskrift X og XII og Mynsters Ytringer om Skriftet: Kh. Saml., 4. R. IV, 502 og 510).

²⁾ Sognepræst i Lillehedinge.

modede, De fortrød ikke derpaa. Bastholm om de Vilde¹⁾ har Hr. Biørn, jeg har den ikke. Mit Manifest mod Clausen er kommet for sildigt. Det Bind er sluttet. Altsaa maa det bie til 12te Bind²⁾; thi af subjective Grunde vil jeg ikke have det andensteds. Det var ilde, men giemt er ikke glemt, et Prosit, hvor seent det kommer, er bedre end intet. Fortryd ikke, at jeg beder, medfølgende Pakke maatte komme til Hr. Biørn ved en Leilighed fra Spiellerup.

Vale & mihi fave.

Lydersløv 14. Martz 1827.

Engelbreth.

Høistærede!

Det glæder mig, at De finder Behag i Eschenmayer³⁾. De vil da ikke finde den mindre i hans Religionsphilosophie. Om hans Magtfuldkommenheds Princip er jeg endnu ikke fuldigen i det Rene; dog troer jeg, at det vel af Fiender kan fordreies, men er i sig selv christeligt og ret.

Hvad Dr. Mynsters Afhandling angaaer, da frapperede mig Deres Dom noget; thi jeg læste den med Behag uden at finde noget deri, som stødte mig eller forekom mig i sin inderste Grund uchristeligt, hvilket jeg ikke kan tænke mig mueligt hos ham, skjøndt jeg rigtig nok har havt Anledning til i den sildigere Tid at bemærke flere vigtige Puncter, hvori vi ikke tænke ganske eens. Jeg vil imidlertid gaae den nøiere igiennem, maaske finde vi da Stof til lidt Disput, naar vi samles igjen.

Hvad Hauge⁴⁾ angaaer, da kan jeg ikke andet end holde ham for en Swarmgeist, som har givet den sorte Punct i vort Hierte formeget Rum og har derfor indbildt sig selv at have et helligt Kald, som han dog næppe havde.

¹⁾ Hist. Efterretn. om Mennesket i dets vilde og raa Tilstand I—IV.

²⁾ J. Møller, *Nyt Theol. Bibl.* XII. 233—88 indeholder: Svar til Hs. Høiærv. Hr. Dr. og Prof. Clausen fra Provst W. F. Engelbreth.

³⁾ Prof. i Medicin og Filosofi i Tübingen, en stærk Bekæmper af Rationalismen.

⁴⁾ E. skriver Hauge; men det maa dog være Hauge, han mener.

I øvrigt beder jeg, De vil tilgive, om jeg i Striden skulde have sagt et eller andet Ord, som kunde synes haardt eller upassende. Den Konst at lægge Baand paa min Følelse og indre Erkiendelse, naar jeg i Disput bliver varm (kun alt for tit desværre bliver jeg det) har jeg endnu ikke lært. Derfor strider jeg sjelden uden med Venner, som vil tilgive et eller andet heftigt Ord, som mueligt kan undslippe mig.

Med sandeste Høiagtelse er jeg Deres
oprigtig hengivne

Lydersløv d. 6te Apr. 1827.

Engelbreth.

Ærbødigst!

Om ulæst Bog er ondt at dømme! derfor afholder jeg mig fra al Dom, til jeg har læst den. Hvad Grundtvigs, Delbrücks og Deres Mening om Troesbekiendelsen angaaer, have vi saa ofte disputeret derom, at vi vel næppe omvende hinanden. Desuden synes mig, at vi ved at antage Troesbekiendelsen som fons primarius i det mindste for Læg-mænd aabne Vei for Pavedømmet og sammes Tradition, og derfor har jeg en hemmelig Gru for denne Lære; thi Pavedømmet hader jeg¹⁾. Ligesaa oprigtig tilstaaer jeg, at jeg ikke kan indsee, at G. behandler Emnet med større Klarhed og Præcision end Delbrück, og havde ikke Deres Afhandling, ærede Ven, vidst at sætte Sagen i et langt klarere og mere indtrængende Lys end begge, vilde jeg ikke et Øieblik betænke mig paa at forkaste denne i Protestantismen nye Lære; men der ere Grunde i Deres Afhandling, som man ikke maae forkaste med Fornemhed og Ligegyldighed, og derfor staaer jeg tvivlende, om den er den rette; men Pavedømmet staaer for mig som en Giftspyende Drage, der, naar den Mening fik Overhaand, kunde udkaste sin fæle Gift og dræbe med sin Aande de ærlige

¹⁾ Denne Afsky fulgte Engelbreth, saa længe han levede. Derfor udgav han endnu i sin høje Alder Jesper Brochmands Skrift: Undervisniug, om et Guds Barn uden sin Sjæls Skade kan antage den papistiske Religion. Kbh. 1853.

protestantiske Christne — derfor venter jeg endnu paa Giendrivelse, hvor jeg ikke tilfulde formaaer det selv.

Med Taksigelse for Laanet følger tilbage 2det Bind Rudelbach. Venlig Tak for sidste Besøg.

Vale & me ama.

Lydersløv 29. Junii 1827.

Engelbreth.

Ærbødigst!

Med største Taksigelse for Laanet følger Clausen og hans Modstander i fredeligt Samfund tilbage. Undskyld, at jeg ikke har sendt dem før. De veed, jeg er en uefterrettelig Person. Dog har jeg længe havt Villien at sende disse og flere Bøger, hvilke De har havt den Godhed at laane mig, tilbage med hiertelig Tak for Laanet; men at ville er desværre endnu ikke at udføre. Jeg venter ikke oftere at giøre Brug af Clausen¹⁾ (han maatte da tee sig saare ubændig) i det mindste ikke af Deres Exemplar, da jeg haaber, at De inden den Tid er befordret. Men gientagen Taksigelse for Laanet henlever jeg med den venskabeligste Høiagtelse

Deres meget forbundne og hengivne

Lydersløv 14de Aug. 1827.

Engelbreth.

P. S. De siger, at Jens Møller er bleven Biskop i Aalborg, men vist veed jeg det ikke²⁾.

Ærbødigst!

— — Jeg synes nu, at jeg har været for grov mod Cl(ausen), og det ærgrer mig, ikke saa meget for hans (thi

¹⁾ Engelbreth udgav dog endnu en Gang et Stridsskrift mod Clausen: •Sendebrev til Hr. Dr. og Prof. H. N. Clausen, i Anledning af hans Afhandling: •Om Dævelslæren og Forsagelsen af Dævelen ved Daaben•. Kbh. 1834.

²⁾ Professor J. Møller blev dog ikke Biskop i Aalborg (jfr. Kh. Sml., 4. IV, 508—9, 511).

han taaler det godt) som for min egen Skyld; thi saadant Klammerie er ikke ærefuldt for dem, som klamres.

Venlig Hilsen!

Deres

hengivne og forbundne

Lydersløv 27. Sept. 1827.

Engelbreth.

Udskrift: Velærværdige, Høilærde Hr. Møller, Sognepræst til Torup etc.¹⁾

Spiellerup.

Til denne lille Samling Breve fra Engelbreth kan endnu føjes følgende Brev til ham. Det foreligger kun i en udateret Afskrift uden Underskrift; men det kan ikke være tvivlsomt, at det er fra H. L. Møller, blandt hvis Papirer det er fundet, og at det maa henføres til Aaret 1827.

Høistærede Hr. Provst!

Det vil formodentlig undre Dem, naar jeg ved Tilbage-sendelsen af Medfølgende erklærer, at jeg endnu finder mig ligesaa overbeviist om Sandheden af den Grundtvigske Paa-stand om Troes-Bekjendelsen som tilforn, og dog siger kun hermed den rene Sandhed. Thi det er saa langt fra, at jeg i nogen Maade finder de Grunde angrebne, end sige kuldkastede, hvorpaa jeg hidtil har bygget min Overbeviis-ning, at jeg meget mere maa ansee disse Triumvirers²⁾ forgjæves Forsøg paa at omstyrte dette sande Beviis for, at den ikke saa ganske er grebet af Luften. Vist nok har de opviist mange svage Sider hos den gode Delbrück; ogsaa har de efter Fortjeneste revset ham for hans hist og her temmelig fornærmelige Udeladelser om Skriften, men hans egentlige Hoved-Paastand, at den gamle Kirke, som grundede sig paa den apostoliske Troes-Bekjendelse, var bygget paa en Klippe, at den protestantiske derimod bygger

¹⁾ H. L. Møller blev 29 Aug. 1827 udnævnt til Sognepræst for Taarup, Kvols og Borris i Viborg Stift. Han døde 1870 som Præst i Gylling.

²⁾ Sack, Nitsch og Lücke, hvis Stridsskrifter mod Delbrück (s. Kirkelexikon for Norden I, 620) Engelbreth havde sendt Møller.

paa Sand, naar den gjør Skriften til sin egentlige umiddelbare Grundvold, staaer i mine Øine endnu ligesaa urokket som tilforn; thi at de bevise, at Skriften kan være og virkelig er en Kundskabskilde for Christendommen, ja at den af den ældste Kirke ogsaa er bleven anseet derfor, dermed have de dog intet udrettet med Hensyn til hiin bestemte Paastand. Der maatte jo dels gjøres Forskjel mellem middelbar og umiddelbar, speciel og almindelig Kundskabskilde, dels bevises, at Skriften ikke blot kan være første Kundskabskilde for Theologen, men og for Lægmand; men ingen af Delene finder jeg giort. Videre maatte der agtes paa den himmelvide Forskjel mellem Troens Afrægelse i Skriften og dens levende Udtalelse i Bekjendelsen, en Forskjel, der er saa stor, som mellem dødt og levende — hvormed det da stod i uadskillig Forbindelse at bevise, hvorledes det døde kan vække og gjenføde det døde, noget der forekommer mig at være den fuldkomneste Umulighed — endelig maatte det være viist, at naar dog Skriften udgives for Christendommens eneste Erkjendelseskilde, Theologerne da ikke komme til at indtage samme Plads i den saaledes funderede protestantiske Kirke, som Paven med Concilierne indtager for Papisterne — men ikke en eneste af disse Hovedting har det behaget Triumvirerne at indlade sig paa. Udentvivel er dog Nitzsch den, som har taget Sagen dybest og derfor tager sin Tilflugt dels til en christelig Grundbevidsthed, dels til et »Gottes Wort« i Skriften, som den christelige Kirkes egentlige Grundvold, men da de begge, baade hans christelige Grundbevidsthed og Gottes Wort, staaer tomme der, d. e. uden at tilegne sig noget bestemt Indhold, troer jeg ikke at forsee mig ved at antage, at han har grebet dem af Luften. — Lücke anstrenger sig derimod forat bevise, at heller ikke den ældste Kirke har bygget først og fornemmelig paa Troes-Bekjendelsen; men det er ynkeligt at see, hvorledes han maa mishandle de Gamles, især Irenæi og Tertullians, Udsagn i denne Henseende for at berøve dem Mund og Mæle.

Hen imod Slutningen af Aaret 1826 var Engelbreths »Theologiske Afhandlinger» (180 Sider) udkomne, efter at have været Genstand for mange Overvejelser, inden Skriftestaa Lyset. Det indledes med en »Forerindring», der viser Forfatterens Standpunkt, og af hvilken følgende Brudstykke her kan meddeles:

„Først efter lang og stille Overveielse har jeg bestemt mig til at udgive disse Afhandlinger; thi dels er den paa Sandheds Alter nedlagte Skiærv kun ringe, dels uddele rationalistiske Journaler af deres Overflødigheds-Horn saa mange Ærestitler til dem, som antage sig, hvad den christelige Kirke giennem 18. Aarhundrede har bekiendt sig til, som sand Christendom, at det maae synes heel betænkeligt, at ville forsvare den, da det ikke er behageligt, at udpeges blandt hæderlige Medborgere som en Fanatiker, Pietist, Obscurant o. s. v.

Men da randt mig Apostelen Pauli Ord ihu, 1 Tim. 2, 7: Gud haver ikke givet os Feigheds Aand, og den redelige Wandsbecker Bothes Ord stod mig for Øine: „At tie (til Angreb paa vor Christendom) er vel det Sikkreste og Beqvemmeste, og som oftest ogsaa det Klogeste; men jeg tænker, i en Sag, som saa nær angaaer Alle, kan man ikke modsige for tidligt og for meget; jeg tænker, i en saadan Sag tør ingen ærlig Mand tie eller frygte for Pluraliteten, men bør frit og ufortøvet sige sin Mening, og tage til Takke med hvad der følger paa“ — og jeg besluttede at give mit ringe Bidrag til christelig Sandheds Forsvar, dog baade med Kierlighed, idet jeg strider mod Meninger og Lærdomme, men ikke mod Personer, og med Sindighed og Sandhedskierlighed, overbeviist om, at Christendom kun behøver Sandheds Vaaben til sit Forsvar. Angik Sagen en eller anden theologisk Speculation, da vilde jeg ingen Deel have taget i en saadan Strid, men Striden angaaer de store, for enhver redelig Christen vigtige Spørgsmaal: Have vi i Bibelen Guds sande overnaturlig aabenbarede Ord, et Guddoms-Lys i Verdens Mørke, som Menneskefornuft ikke selv kunde udfinde og give os, men som er os paa overordentlig Maade meddelt af Gud? Eller er Bibelen et Værk, der har sin Oprindelse fra den sig selv overladte Menneske-

fornuft, ligesom ethvert andet menneskeligt Skrift; men dog indeholder Lærdomme, hvilke, fordi de samstemme med Fornuftreligionens Principer, kunne gjøre Paastand paa Troværdighed, og desaarsag, for den christelige Mængdes Skyld, per accomodationem kunne kaldes guddommelige, da ogsaa i Menneskefornuften skinner et Lys fra Gud, saafremt den ikke, som nogle rationale Theologer antage, er væsentlig Eet med Gud?“

Saaledes fortsætter Forf. med en Række Spørgsmaal, idet han navnlig fremhæver, at Mennesket vel kan styrte sig i Syndens Elendighed, men ikke kan frigøre sig derfra uden en himmelsk Hjælp, som er given os i Forløseren, Guds enbaarne Søn Jesus Christus, hvis Ord det derfor gælder om at tro for at naa til Guds Børns sande Frihed.

Da Engelbreth følte sig staaende i særlig Taknemmelighedsgæld til Grev Adam Vilhelm Moltke, tilegnede han denne ædle Stormand sit »lidet Skrift til den evangeliske Kristendoms Forsvar«.

Selvfølgelig sendte Engelbreth sin Ven, Dr. Mynster, et Exemplar af sine theologiske Afhandlinger, som gav Anledning til en interessant Drøftelse af Indholdet, hvorom vi dog her maa nøjes med en Henvisning til Kh. Saml., 4. R. IV, 485—92 og Breve fra og til J. P. Mynster II, 120—21. Mynster var vel nok en skarpere Tænkere end Engelbreth; men med Hensyn til religiøs Følelse og kristelig Tro stod denne ikke tilbage for ham, og i Henseende til Forstaaelse af Tidens Krav og Tarv i kirkelig Henseende stod han sikkert over ham.

En Højtidsdag i Lyderslev Kirke og Præstegaard.

Den 12. Juni 1845 var det 50 Aar, siden Grev J. G. Moltkes Kaldsbrev for Engelbreth som Sognepræst for Lyderslev og Frøslev Menigheder havde modtaget kongelig Stadfæstelse. Det laa langt fra den beskedne Mands Ønsker at faa nogen ydre Højtidelighed knyttet til denne Mindedag, Men andre vilde det anderledes. Biskop Mynster ind-

stillede sin gamle Ven til Danebrogsmændenes Hæderstegn, og det theologiske Fakultet besluttede at tildele ham Doktorgraden, som han allerede 1817 havde erhvervet sig Adkomst til, men som han ved den ham ejendommelige Sky for offentlig mundtlig Optræden eller ved hans Undervurdering af egne Evner var vegen tilbage fra¹⁾.

Det var den samme Følelse, som siden afholdt ham fra Deltagelsen i Roskilde Præstekonvent, hvortil han ikke savnede Opfordring. Han vidste nemlig, at dersom han kom, vilde der stilles Krav til ham, som Senior i Kredsen, om at holde Foredrag, hvilket ikke stemmede med hans Beskedenhed²⁾. I snævrere Kredse, der ikke havde noget Offentligheds-Præg, som hos Pst. Willemoes i Herfølge eller i det sydvestsjællandske Broderkonvent, var det en anden Sag. Dér kom han gerne og udtalte sig frit. Han manglede saaledes ikke hverken Lyst eller Evne til baade i mundtlige Samtaler og i trykte Skrifter at drøfte theologiske Emner, som et Overblik over hans Forfatterskab noksom viser³⁾. Men ellers synes han at have hyldet det gamle Ord: bene vixit, qui bene latuit; ialt Fald undgik han helst saadanne Højtideligheder, som en høj Alder gerne giver Anledning til, undertiden ved, efter indtrængende Opfordring, med sin Hustru at rejse ind til sine Børn og Svigerbørn i Køben-

¹⁾ Se foran, S. 191 ff.

²⁾ Saaledes omtrent udtaler E. sig i et Brev til sin Ven, Pst. J. C. Teilmann.

³⁾ Foruden tidligere nævnte Skrifter af denne Art, udgivne af Engelbreth, kan mærkes: Sendebrev til Dr. og Prof. H. N. Clausen i Anledning af hans Afhandling: Om Diævel læren og Forsagelsen ved Daaben, Kbh. 1834. (Anm. af Clausen i Maanedsskrift for Litteratur XII, 361—8, hvilken Anmeldelse fremkaldte et Svar af Engelbreth i Literaturtid. 1835, S. 167—80). Endvidere hans Bemærkninger fremkaldte ved Grev Reventlows Skrift «Til Medchristne». Kbh. 1841. Skriftet drøfter tildels samme Emne som ovennævnte Skrift mod Clausen. Dernæst: Den hellige Skrift og dens Forhold til Kirken. Et Vidnesbyrd af Dr. W. F. Engelbreth. Kbh. 1854. Sidstnævnte Skrift er nærmest en Imødegaaelse af den grundtvigske Retnings formentlige Undervurdering af Bibelens Betydning for den kristne Kirke.

havn, eller til Hammer, hvor Svigersønnen Chr. Rørdam og Hustru havde deres Hjem siden 1850—51.¹⁾

Denne Gang — ved 50-Aars Embedsjubilæet — kunde han imidlertid ikke unddrage sig. Baade Biskop Mynster og Prof. theol. C. E. Scharling havde meldt sig, og talrige Medlemmer af Familien, Børn og Børnebørn, var komne tilstede. Curatoren for Vemmetofte Kloster, Grev A. V. Moltke til Bregentved, havde ladet Kirken smykke i Dagens Anledning og var selv kommen tilstede. Beboerne af Lyderslev og Frøslev Sogne overbragte som Hædersgave en prægtig indbunden Bibel og en Sølvkalk med Patelle til Brug ved Sygeberetelser. En højtidelig Gudstjeneste afholdtes i Lyderslev Kirke, der var fyldt til sidste Plads. Efter Salmesang talte Biskoppen først, og derpaa holdt Engelbreth sin »Jubelprædiken«²⁾, hvor han tolkede sin dybe Taknemmelighed for Guds faderlige Førelse gennem de mange Aar, og udtalte sig med stor Ydmyghed om sin egen Virksomhed. Et Brudstykke af denne Prædiken, der giver et tro Billede af Taleren, hans dybe Ydmyghed og inderlige Tro, kan her anføres:

I Henseende til min christelige Virksomhed har jeg følt Vigtigheden af mit Kald, som christelig Præst, saa sandt Herrens Ord ere urokkelige: hvad gavner det et Menneske, om han vinder den ganske Verden, men tager Skade paa sin Sjæl. Jeg har følt Vigtigheden af min Frelsers Ord til sine Disciple: I ere Jordens Salt; I ere Verdens Lys! — og have vi evangeliske Ordets Tjenere ikke samme Kald? — Men er Embedet vigtigt, idet dets Maal er at føre Sjæle til det evige Liv, saa er ogsaa det Spørgsmaal høist vigtigt, som en christelig Præst har at gjøre sig selv: hvorledes har du opfyldt det vigtige Kald?

Hvad skal jeg sige? skal jeg rose og ophøje mig selv?

¹⁾ Se ndf. Engelbreths Brev af 9/6 1855 til J. C. Teilmann.

²⁾ Siden trykt som Manuskript for Lyderslev og Frøslev Menigheder. Af Prædikener, forfattede af Engelbreth, findes ellers kun nogle faa efter Opfordring meddelte til Prædikensamlinger udgivne af Damkier, af Birkedal og Fenger, og af Brammer.

skal jeg rosc min Iver, Nidkjærhed? skal jeg sige: min tro Pligtopyldelse er min Støttestav, ved hvilken jeg kan gaa gjennem Graven til velfortjent Løn i Evigheden? — Gud bevare mit Hjerte fra saadan Tanke, min Mund fra saadan Tale! Nej! I Ydmyghed gjør jeg den store Apostels Ord til mine: Jeg er den Ringeste af dine Tjenere! 1. Cor. 15, 9. Jeg tør ikke sige: jeg har gjort, hvad jeg har kunnet; thi disse Ord synes mig enten Selvretfærdigheds hovmodige Pral eller Ladheds Hovedpude. — Tør nogen sige dem med Sandhed for den alvidende, hellige Gud — saa vel ham — jeg tør det ikke. Tvertimod: saa mangen Gang har i mine Tanker min Virkekreds ligget for mig som en Ager fuld af Torne og Tidsler, min Virksomhed, som den lade Tjeners, naar jeg har seet hos Lemmer i disse Menigheder Tilsidesættelse af Guds Ord og dets Hørelse, Fornægtelse af den Lydighed, vi ere Gud skyldige, for Verdens Skyld; naar jeg har advaret, formanet i Løndom og i Guds Huus, uden Frugt, og min Sjæl har været dybt bedrøvet, da har jeg ængstelig spurgt mig selv: har du ingen Skyld deri? Hvad om din Herre kom og sagde: hvor ere mine Faar? har du sovet og ladet dem vildfare i Ørkenen? er du en Lejesvend, som kun spørger om det timelige Brød, men ikke om Sjælenes Frelse? — Da har jeg vel seet mangen Gang, at jeg ikke havde gjort hvad jeg kunde og burde; da har jeg følt, at uden Guds forbarmende Naade i Jesu Christo, uden Jesu Forsoning bestaar Ingen for den alvidende, hellige Gud. Vi skulle være Jordens Salt, Verdens Lys, — tør Nogen sige: det har jeg altid været? — Vel ham, om det er Sandhed — Jeg siger i Ydmyghed: jeg er den ringeste af dine Tjenere gaa ikke til Doms med mig; thi hvo er retfærdig for dig? jeg bekjender med Proph. Daniel: jeg kommer for dit Ansigt, ikke dristende paa min Retfærdighed, men haabende Naade af din Barmhjertighed. Dan. 9, 18. — Hvad godt jeg kan have udrettet til mine Menigheders Bestyrkelse i Omvendelse, Tro og Helliggjørelse — hvad enten det er meget eller lidet — Gud veed det! — er Guds Værk. Ham og ikke mig være Ære og Priis!

I Kirken blev foruden flere Salmer følgende Sang af-sungen:

Som Skyens Dug, der falder ned,
 Og vender ej tilbage,
 Men giver Marken Frugtbarhed,
 Bereder Høstens Dage,
 Saa gaar dit Ord, o Gud!
 Med Kraft i Verden ud;
 Held den, som du betroer
 Til Udsæd Livsens Ord!
 Din Løn du la'er ham tage.

Ei Glands og Høihed er hans Krav
 Det kan han godt undvære;
 Hans Magt er Jesu Hyrdestav,
 Og Kjærlighed hans Ære;
 Hans Værk er Christi Sag,
 Hans Liv en Pinsedag;
 Med Aandens Kraft og Trøst
 Velsigner du hans Røst;
 Hvad vil han meer begjære?

En Ordets Tjener for dig staar,
 Dig Tak for alt at sige;
 Du skjenked' ham halvhundred' Aar
 Til Gjerning for dit Rige;
 Hans lange Arbejdsdag
 Du saa med Velbehag;
 For Glæder og for Savn
 Lovpriser han dit Navn,
 Og seer mod Himlens Rige.

Med fælles Tak, o Gud! dit Navn
 Med ham vi alle prise;
 Ad Kirkesti til Jesu Favn
 Du lod ham Veien vise;
 Hav Tak for Hyrdestav,
 For Lyset, du ham gav,
 For hvert hans Trøstens Ord
 Ved Grav og Naadebord,
 For Troens Fred og Lise!

Han staar i Templet, vel bered,
 Med Simeon at bede:
 Din Tjener fare hjem med Fred,
 Jeg fik min Frelzers Glæde!
 Vi bede: giv ham du
 En Rad af Aar endnu,
 Med venlig Aftenglands
 Bestraal hans Jubelkrands!
 O, hør os alle bede!

Da Gudstjenesten var endt, samledes en snævrere Kreds i Præstegaarden, hvor Prof. Scharling førte Ordet paa det theologiske Fakultets Vegne¹).

Efter nogle Ord om Festens Betydning og Fakultetets Følelse af Hengivenhed og Højagtelse for Jubilaren, fremkaldt ved Betragtning af hans fortjenstlige Virksomhed i Statens, Kirkens og Videnskabens Tjeneste, dvæler Taleren ved den beklagelige Modsætning mellem Tro og Viden, som paa forskellig Maade var kommen til Orde i de senere Tider:

„Neppe gives der noget Tegn, som stærkere vidner om Nutidens aandelige Forvirring og sønderrevne Tilstand, end hiin Miskjendelse af de Magters Værd og indbyrdes Forhold, hvilke et kjærligt Forsyn skjænkede Menneskene som en veiledende Tvillingstjerne paa deres Vandring gennem Livet til et høiere Hjem. — — Som et levende Vidnesbyrd imod dem, der ikkun kjende en Tro uden Videnskab eller en Videnskab uden Tro, vise dog de Mænd, som ved Lærdom, Aandsgaver og videnskabelig Sands ikke mindre end ved fast Tro og inderlig Fromhed blive Gjenstand for deres Samtids almindelige Højagtelse. I et halvt Seculum har Deres Høiærværdighed med Iver og Nidkjerhed for Deres Kald som denne Menigheds Lærer og Sjelesørger forbundet Kjærlighed til de videnskabelige Studier, hvorved De tidligere forberedte Dem til hiint, og som De senere selvstændig dyrkede med et Held, der vakte Deeltagelse og Opmærksomhed hos dem, der udelukkende havde

¹) Talen findes i »Prædikener og Lejlighedstaler af Dr. C. E. Scharling«. Kbh. 1845, S. 148 ff.

helliget Videnskabernes Tjeneste deres Kræfter. Thi allerede det er en Opmuntring som paaskjønnes af disse, naar den practiske Geistlige, hvis Kaldspligter gjøre Fordring paa saa stor Opofrelse af Tid, og medføre Adspredelser, der saa lidt stemme med hiin udeelte Opmærksomhed, som Muserne skin-syge pleje at fordre af deres Dyrkere, ikke destomindre vedbliver at bevare levende Deeltagelse for den menneskelige Aands Fremskridt i Kundskab og Erkjendelse, finder Glæde og Interesse i at følge med Videnskabens Udvikling i de forskjellige Retninger, nærer og opliver hos sig selv og Andre Sands for Literatur og boglig Kunst. Hvormeget mere maae det da vinde ham Hengivenhed og Høiagtelse, naar han under Kalds-livets Travlhed og mangehaande Bekymringer bevarer Aands-livlighed og Kraft til selv at deeltage i Opførelsen af Videnskabens store Tempel, selv indtager sin Plads blandt Arbeidernes Række og udsøger sig sin Gjerning! Om da ogsaa Aarene henrinder, og Tiden graaner Oldingens Haar, skal Mindet om hans Værk ikke forsvinde — thi mindst af alle sømmer det sig Videnskaben at glemme — men den Dag skal opgaae, hvor en frisk Krands skal bindes om hans Navn, og hans Fortjenester stilles en yngre Slægt for Øie, som nød Frugterne deraf, endog uden at kjende dem. — En saadan Hyldning tilkommer den Mand, der kappedes med Zoega og Münter, med Georgi og Champollion om at tyde det gaadefulde Ægypterlands dunkle Sprog og Mindesmærker. — Arnold af Brescias Biograph — Samuels Apologet — Viidsombogens lærde Fortolker — den protestantiske Kirkelæres varme og nidkjære Forsvarer. Det theologiske Facultet, som for længst har ønsket at regne Deres Høiærværdighed blandt sine Doctors Tal, beder Dem at modtage dette Diplom som et Beviis paa sin Anerkjendelse af Deres Fortjenester; og idet jeg glæder mig over, at det paa Embedsvegne er tilfaldet mig at overbringe Deres Høiærværdighed dette Blad, som Facultetet ønskede at indflette i den Hæderskrands, Erkjendtlighed og Høiagtelse idag rækker Dem, tilføier jeg i mit eget og mine Collegers Navn Ønsket om, at Himlens bedste Velsignelse maa ledsage Dem, og at det maa skjænkes Dem længe at nyde den Lykke, som kjærlige Hjerter idag nedbede over Dem!“

Ved Festen i Præstegaarden blev et Par Digte af Christian Winther afsungne, af hvilket det ene, »Fra Børnene«, udmærker sig ved smuk Stemning og indledes med følgende Vers:

De Dage svandt! — O, see Dig fro tilbage!
 Dit Hjerte slaaer jo roligt i Dit Bryst!
 Hiin store Sum af Dine Vandringsdage
 Betragte Du med hellig Veemods Lyst.
 Ach, der er Faa, som Livets Veie vandred
 Saa kjækt og fast, som Du, hvorhen Du kom,
 Med Blik saa klart, med Tro saa uforandret,
 I Kamp saa stærk, i Fred saa ydmyg, from.¹⁾

Nogle Breve fra og til Engelbreth.

Skønt største Delen af Engelbreths Brevvexling — fra-regnet J. P. Mynsters tidligere meddelte Breve til ham — ikke mere eksisterer, skal her dog endnu meddeles en lille Samling tilfældigt bevarede Breve fra og til ham. De sidste er vel som oftest af mindre vægtigt Indhold, men de viser dog alle, hvor stor en Højagtelse og Hengivenhed Engelbreth nød i sin Samtid, og er for saa vidt ikke uden Betydning for hans Biografi. Størst Interesse for os har hans egne Breve. Ikke faa af dem er rettede til hans gamle Ven og Frænde, Præsten Joh. Chr. Teilmann i Tostrup²⁾. De indeholder, foruden mange Ytringer vidnende om E.'s kærlige Hjerte og inderlige Deltagelse i Vennernes Ve og Vel, stærke Vidnesbyrd om den Kraft, hvormed det kristelige Liv rørte sig hos ham. I sin Helhed kan disse ofte lange Breve ikke her meddeles. Større Brudstykker deraf kan

¹⁾ Digtene er aftrykte i P. L. Møllers »Gæa« for 1846, S. 101—04. I Aftrykkets første Linie af det 3die Vers findes dog en større Trykfejl. Her staar nemlig: »Din unge Fod ved Seimens Bredder vanked«; men der skal staa »Leimens« (ved Göttingen). Engelbreth besøgte aldrig Frankrig.

²⁾ Efter Teilmanns Død sendte hans Børn mig Engelbreths omhyggelig bevarede Breve.

dog maaske være af Interesse, som naar han i et Brev (af 9. Debr. 1844) taler om den haarde Kamp, en Kristen ofte maa føre for at overvinde sin Vantro, Selvklogskab og Selvretfærdighed, og saa tilsidst udbryder: »Men arbejde derpaa ville vi, eller rigtigere give vor Aand hen til den Hellig-Aands Arbejde immer meer og meer, saa vil det lykkes tilsidst, at vi kunne staa i den rette Bryllupsklædning, vor Herre til Ære og os til Salighed. Thi dette mener jeg med fuld Overbevisning, at hvad Godt der er hos os, eller øves af os, det er Guds Aands Værk hos os, og vort hele Arbejde er at give os hen til ham; men det er ikke, som Mennesker sluddre om, reen Passivitet, men et anstrængende Arbejde; thi det er Kamp paa Liv og Død mod den gamle Adam, og han er fortvivlet sejglivet og holder os tilbage derfra, understøttet af den Stærke, saa ogsaa deri maa den Stærkere staa os bi, saa det er sandt, hvad den herlige Psalmedigter Grundtvig (thi det er han, og jo meer man læser i hans Psalmeværk, desto meer overbevises man derom) siger:

O Gud, vi er jo først og sidst
 Et Værk kun af din Naade;
 Thi maa den baade her og hist
 For vore Kaar vel raade;
 Og har til Redskab den vi brugt,
 Vi høste jo dens Arbeidsfrugt,
 Naar vi faae Løn af Naade.

En Udtalelse som denne viser, at var Engelbreth end uenig med Grundtvig i mange Stykker, saa var han dog fuldt enig med ham i hans kristelige Grundanskuelse og forstod at vurdere hans store Betydning som Salmedigter.

Foruden de her meddelte Breve fra Engelbreth havest endnu en Del Familiebreve fra ham, hvoriblandt de, som han gennem en lang Aarrække tilskrev sin Svigersøn og fortrolige Ven, Dr. Hans Christian Rørdam, ikke savne Interesse i flere Henseender, men paa Grund af deres over-

vejende private Karakter formentlig ikke f. T. egne sig til Offentliggørelse.

Iver de Hemmer, Præst paa Vallø, til Engelbreth.

Walløe d. 3^e Novbr. 1815.

Med megen Forbindlighed takker jeg Deres Velærværdighed saavel for det Beviis paa Deres Agtelse, som De ved Tilsendelsen af Deres Afhandling har behaget at give mig, som og for den Nydelse, De derved har forskaffet mig. Det for min Svoger bestemte Exemplar skal jeg paa Mandag aflevere. De modtage tillige herved Bevidnelsen af den høiagtelsesfulde Hengivenhed, hvormed jeg stedse har den Ære at være

Deres ærbødige Tjener

S. T. Herr Provst Engelbreth.

Hemmer.

Amtsprovst P. H. Mønster til Engelbreth.

Jeg har modtaget Deres Høiærværdigheds Skrivelse af 8de d. M. og den dermed følgende Gave. Særdeles takker Jeg Dem for dette Beviis paa Tillid og Venskab, og skal stedse stræbe ei dertil at findes uværdig; men end meere vil Jeg takke Deres Høiærværdighed derfor, naar Leiligheden faaer tilladt mig at gennemlæse nøie det vist nok saare interessante Arbeide, i hvilket jeg hidtil desværre kun har kunnet kaste flygtige Blik, da det rædsomme Skriverie og de evige Reiser giøre mig fast levende død for alle litterære Sysler; dog der oprinder vel lysere Dage. Deres Høiærværdighed unde mig fremdeles Deres Venskab og Yndest, hvortil jeg broderligst anbefaler mig.

Ærbødigt

Ringsted d. 28. Novb. 1815.

P. H. Mønster.

Til Høiærværdige Hr. Provst Engelbreth.

Præsten E. C. Tryde i Glumsø til Engelbreth.

Glumsø d. 7. Jan. 1816.

Næsten frygter jeg, at Deres Høiærværdighed anseer mig for uskionsom, da jeg efter at have modtaget et Ven-

skabs- og Agtelsesbeviis fra Deres Haand, der var mig saa saare kjær, dog har ladet saa lang Tid hengaae, før jeg sagde Dem den Tak, jeg saa levende følte i mit Hjerte. Det er i Sandhed ikke Bevidnelsen af en sædvanlig Høflighed, naar jeg siger Dem dette i Anledning af Deres mig sendte Dissertation. Den yngre Videnskabsdyrker har ingen glædeligere og kjærere Opmuntring, end naar den ældre og kundskabsrige rækker ham Haanden og ved et venligt Vink giver ham tilkjende, at han i ham finder en Medbroder, der ikke ganske invita Minerva vandrer den samme Vei, og vel engang ved fortsat Flid kan naae et høiere Standpunkt paa Banen. Som et saadant opmuntrende Haandtryk har jeg anseet Modtagelsen af Deres Høiærværdigheds Dissertation, og derfor har den været mig saa kjær og glædelig. Men levende har den tillige opvakt det Ønske hos mig, at jeg maatte være Dem nærmere, og oftere personligen nyde Deres lærerige Omgang. Der er vel intet, der mere ei alene forsinker, men forhindrer Videnskabsmandens Uddannelse paa Landet, end Mangel paa personlig videnskabelig Meddelelse, hvormed hans Tænkning holdes i bestandig Virksomhed, hans Ideer uddannes og berigtiges, og hans Blik bliver mindre indskrænket. En saadan Omgang savner jeg næsten ganske i min Omgangskreds, og jeg føler, at Savnet skader mig. Hertil kommer endnu mange Aarsager, som hindre mine litterære Fremskridt. Mine Børn voxe til (jeg har en Søn, nu alt paa ottende Aar), deres Underviisning tager allerede meget og vil snart tage fast al min Tid, da mit Embede efter priselig Skik er saa beskaaret, at det ei bliver mig mueligt at lønne nogen Huuslærer — og saa den jævnlige Kamp mod de qvælende, forstyrrende Næringsssorger, der nu synes at ville nedbryde Haabet i hvert Huus! — Dog ikke til saadanne Klager var dette Brev bestemt. Det bliver i det mindste sluttet med noget behageligere! I det Haab, at De, Høistærede! ei anseer det for Ubeskedenhed, tillader De mig at anføre, ikke som en Erindring mod Deres lærde Arbeide, men som en Bemærk-

ning, hvortil det maaskee i en Note ved et eller andet Sted maatte behage Dem at give os nogle oplysende Vink [angaende] Følgende: Augusti har i sin Indledning til det gamle Testament, i den specielle Afdeling om Kohelet¹⁾, bemærket, at det ikke er usandsynligt, at Forfatteren af Salomons Viisdom (han synes kun at antage een Forfatter) har skrevet sin Bog til en Gjendrivelse og Berigtigelse af Kohelet, og at det er paafaldende, hvorledes *Σοφια* Salomonis foredrager og udsmykker de samme Antitheser af Udødelighed og Nydelse som Kohelet, men i Modsætning til denne; ligesom han ogsaa finder det paafaldende, hvorledes begge Bøger polemisk have Hensyn til hinanden, endogsaa i enkelte Træk. Jeg veed nok, at man ikke meget kan stole paa den gjetningslystne, neppe grundig lærde Augusti; men Parallelismen synes dog ogsaa mig paafaldende, og dersom en grundigere Undersøgelse gav Augustis Iagttagelse Medhold, var det dog en interessant Bemærkning. Da de faa ovenanførte Ord af Augusti i forbigaaende ere henkastede i hans ikke meget mærkelige Bog, har jeg troet, at de maaske vare blevne ubemærkede af Dem, og har voget at gjøre Dem opmærksom derpaa.

I det Haab og med det indstændige Ønske, at De ogsaa fremdeles vil værdige mig Deres Agtelse og Venskab, slutter jeg disse Linier og bevidner Deres Høiærværdighed med Ærbødighed og Erkjendtlighed min Hengivenhed.

*E. Tryde.*²⁾

Til Høiærværdige Herr Provst Engelbreth.

Domprovst J. M. Hertz til Engelbreth.

Roeskilde 9. Jan. 1816.

Af Deres Høiærværdigheds lige saa kjærkomne som hædrende Brev, hvormed De sender mig Deres Værk over

¹⁾ Prædikerens Bog, over hvilken Engelbreth senere udgav en Oversættelse og Forklaring, »Koheleth efter den af R. Stier angivne Plan«, Khvn. 1828 (Særtryk af J. Møller, N. th. Bibl. XIII).

²⁾ Den senere bekendte Stiftsprovst i København.

Viisdommens Bog, seer jeg, at De allerede den 26de Novb. f. A. har tiltænkt mig dette mig saa kjære Beviis paa Deres Venskab. Jeg iler derfor med, idet jeg bevidner min ærbødige Tak, tillige at melde, at jeg først i Overgaars modtog Brevet og Bogen, for at De ikke, ved muligt at tiltroe mig Ligegyldighed for Deres venskabelige Opmærksomhed, skal fristes til at tabe noget af Deres gode Meening om mig, hvilket vilde være mig saa meget ubehageligere, som jeg oprigtigt kan forsikkre, at Deres Højærværdighed fra den Tid, jeg havde den Lykke at gjøre Deres personlige Bekjendtskab, var en af de Mænd, hvis Agtelse og Venskab jeg især har ønsket at erhverve og beholde. I Tillid til, at dette mit Ønske nu er opfyldt og fremdeles skal opfyldes, henlever jeg stedse

Deres Højærværdigheds
med sandeste Højagtelse hengivne
og forbundne Tjener

S. T. Hr. Provst Engelbreth.

Hertz. ¹⁾

Engelbreth til J. C. Teilmann, Præst i Tostrup.

Kiære Ven og Broder!

Jeg takker Dig kiærligen for Dine 2de sidste venskabelige Skrivelser, hvoraf jeg dog, saavidt jeg erindrer har besvaret den første, hvori der meldtes mig om Bøgernes Indkøb. Hvad din Gratulation angaaer i Henseende til min Søn²⁾ modtager jeg den med Taknemmelighed; det glæder mig selv inderlig, at han tegner til at blive et bravt og solid Menneske, maae han kun beholde Helbred, men Brystet duer ikke ret paa ham. Det er en stor Lykke, at han er i en Omgangskreds af gode Mennesker, som have Følelse af det gode i Mennesket og Sands for ægte Videnskabelighed. I øvrigt faaer den gode Gud raade. Hvad Ridder-

¹⁾ Senere Biskop i Ribe.

²⁾ E.'s ældste Søn Hans Peter E. blev 1817 Student fra Roskilde Skole. Han endte som Præst i Ørbæk og Provst i Vinding og Gudme Hrd. i Fyn († 1868).

slaget angaaer, da erkiender jeg det som et Hæderstegn fra min Konge, og, som jeg troer at have fortient som mangen anden, uden forresten at troe, at jeg egentlig har fortient det. Det skaffer kun Glæde for den, som sligt Tant kan fryde, jeg gav det gierne bort for et par bedre Øine. Jeg har havt Brev fra Amtsprovst M(ønster), at han ingen Kasse havde til mig¹⁾. Jeg faaer nu oppebie en Leilighed, da den kunde komme enten til mig eller til Kbhvn. til Holm²⁾, thi der møder den Omstændighed, at W(emmetofte) Post nu rider, ikke kiører, saa derfra er Communicationen spærret. — — Jeg veed vel et endnu bedre Raad; men om det finder gunstigt Øre paa vedkommende Steder, veed jeg ikke; det er: naar det bliver Frost, kommer Du og Rørdams³⁾ herhen og bliver nogle Dage, og medtager Kassen. Om Vinteren har man meest Lyst og bedst Leilighed til at passiare, og vi skal passiare fra Soel staaer op til længe efter den er gaet ned. En varm Stue, et tarveligt Maaltid med et Glas god Viin det skal I faae, og velvillige ærlige Hierter, som inderlig vil glæde sig over Eders Komme, og glæde sig, jo længere I ville blive. Troe mig, det er et godt Raad. Erindrer Horatii Ord:

Dum loquimur, fugerit invida

Ætas. Carpe diem, quam minimum credula postero.

Hold Conference med vor gode Rørdam, og melder mig: Wir dicretiren also: fiat. Tager med saa mange som mueligt, vi skal nok faae Plads. Vi kunne og tale om Din Plan. [En Del Raad gives om, hvorledes J. C. Teilmann,

¹⁾ Kassen indeholdt nok de Bøger, Engelbreth havde kjøbt paa Auctionen efter sin Morbroder, Hr. Peter Teilmann i Tostrup, hvorom ovf.

²⁾ Engelbreths Svingersøn, senere Konferensraad og Departementsdirektør i Finansministeriet, Chr. Fred. Holm, der altid var ham en god Støtte m. H. t. hvad der skulde udrettes for ham i Hovedstaden.

³⁾ Thomas Schatt Rørdam, Præst i Ondløse, hvis Hustru var en Søster til Præsten Joh. Chr. Teilmanns Hustru.

der nys var kaldet til sin Faders, Hr. Peter Teilmanns, Eftermand i Tostrup og Uggerløse, bedst kunde indrette sit Avlsbrug. Engelbreth var nemlig paa dette Omraade agtet som en meget kyndig Mand, særlig i sine yngre Aar]. Men kom Du herhen, kunde vi i Samtale afhandle Alt. — Mette¹⁾ er kommet hiem, hun har ikke i lang Tid havt Krampe, men maa daglig bruge Medicin, saa det hele ikke hover mig; men det bliver maaskee bedre efterhaands. — Efter Rørdams Brev formoder jeg, at Du nu cum omnibus er flyttet til Tostrup²⁾. Gud give Dig mange glade Leveaar i Din Fædreneboe, at Du maa virke med samme redelige Iver for Guds og J. C. Ære, og føre mange paa Troe og Gudfrygtigheds Vei ved Lære og Exempel, som Du hidtil har gjort, da skal Dit Arbeide i Herren ikke være forgæves, og med Tillid til Gud paa alle dine Veie kan Du sige:

Jeg giver Gud min Vandringstav,
 Og lader Ham mig føre,
 Da gaaer min Vei forbi min Grav,
 Han vil mig saliggjøre,
 Og jeg vil froe
 I Haab og Tro
 Og Taalmod vandre giennem Livet.

Gud lade Din retskafne, kiærlige Hustrue leve med Dig til at lindre Dig Livets Møie, og dine Børn opvoxe med sunde Siæle i sunde Legemer, og Livets sande Lykke, Guds Fred, være i eders Hierter og i eders Bolig.

Hvorledes har det gaaet med Reformations-Festen hos Dig? Bram og Støi havde vi intet af, kun nogle Krands og andet Stads af Gran og andet, som Haven kunde yde til at pryde Kirken; men jeg troer, det lykkedes mig at gjøre dem det begribeligt, hvad Festen egentlig havde til Hensigt. Efter at have 3 Søndage i Forveien fremsat paa mueligst opbyggelige Maade Ref. Historien i Tydskland

¹⁾ Engelbreths Datter af første Ægteskab. Hun døde tidlig.

²⁾ J. C. Teilmann havde tidligere været Præst i Jydstrup og Valsøllille.

indtil Confess. Augustana og den danske Ref. Hist. og derpaa de vigtigste Lærdomme, hvori vi ere uenige med de rom. Catholske, oplæste jeg om Onsdagen for talrige Forsamlinger i begge Kirker Underretning for Almuen¹⁾ og den augsburgske Confession; paa Festens 1ste Dag Guds Velgierning ved Ref., at vi kende J. C. som den rette Veileder til Salighed for dem, som følge ham, hvorhos jeg viste, hvorlunde Luther lærte ikke at troe Menneske-Lærdom, men Guds Hellige Ord i Bibelen og derfor gav Bibelen i alle Hænder og indrettede en Gudstieneste, hvorved vi opvækkes til at tilbede Gud i Aand og Sandhed. — Den 2den [Dag] viiste jeg, at ei egen Fortieneste, ei Helgenes Forbøn, ei Aflad kan frelse, men kun Troen paa J. C., ved hvem Gud af Naade retfærdiggjør, og af Luthers egne Ord viiste, hvorlunde han lærte, at Troe, Kiærlighed og Guds-frygt ere saa uadskillelige som Solens Lys fra Solen, Ildens Varme fra Ilden, og deraf tog Anledning til at vise, hvorlunde vi som evang. Christne skulde troe alene paa J. C., og voxe i Guds frygt.

Det var omtrent Indholdet. Det var lange Prækener; men skønt Kirkerne vare saa fulde, de kunde være, var alt Stilhed, og jeg er mig bevidst at have concentreret klart og tydelig den evang. Kirkes Hovedlærdomme. Saaledes har jeg helliget den Fest, som ei vender tilbage hverken for os eller vore Børn. — Jeg veed dem, som have vanhelliget den med slette Taler og slet Opførsel. Det er skiændigt; jeg veed dem, som have vanæret den ved ikke engang i saadan Anledning at giøre sig Umage, f. Ex. Gutfeld²⁾, som næsten har tabt sin Renomee blandt

¹⁾ Dette Skrift var udgivet paa Regeringens Foranstaltning. Samtidig udkom et værdifuldt Skrift af Cd. th. M. G. P. Repholtz: •Om Reformationsaaret• (Kbh. 1817). Det vidner fordelagtigt om Forfatterens Grundighed og lykkelige Fremstillingsevne. Et Engelbreth tilegnet Exemplar af dette Skrift findes i min Besiddelse.

²⁾ F. C. Gutfeld, Holmens Provst, hvis blomstrende Veltalenhed dækkede over et tyndt, rationalistisk Indhold († 1823). Engelbreths Dom om Gutfelds Adfærd er aabenbart en Genlyd af Beretninger,

de bedre sindede ved det uforberedte Sludder, han kom frem med. Hvad skal man dømme om evangeliske Lærere, hvis Hierter ikke engang en saadan Fest kan røre til Alvors-tanker? — Dog Papiret vil ikke mere. Gud velsigne Dig og Dine.

Din oprigtige Ven.

Lydersløv 27. Nov. 1817.

Engelbreth.

Engelbreth til Præsten H. L. Møller, Dalsgaard
Præstegaard.

Høistærede Ven!

Efter længe at have havt Forsættet at ville tilskrive Dem og takke Dem paa det hierteligste for Deres sidste mig saa behagelige og kiærkomne Skrivelse, har jeg idag begyndt at sætte dette i Udøvelse.

— — Deres Udvikling af Grundene, der maa borttage Frygten for, at Papisterne skulde raabe Victoria! naar man lod Troesbekiendelsen gaae forud for Skriften som et historisk Vidne for evang. Christendom, finder jeg saaledes, at jeg intet med Rette veed at indvende derimod, naar det Spørgsmaal kan, jeg vil ikke sige med Vished, men med høiere Sandsynlighed, afgjøres, hvorvidt den Troesbekiendelse, som antages, har den fornødne Ælde til at kunne gælde som ældre end Skriften. Opløsningen af dette Spørgsmaal, saavidt dette kan gives, venter jeg af Dr. Rudelbach, hvis megen patristiske Lærdom just gjør ham skikket til at besvare det. Finder jeg det saaledes løst, at der er mere for end imod, skal jeg ikke findes uvillig til at indlade mig i Underhandlinger om Capitulation. Theologisk Maanedsskrift er nu ved Døden afgaaet med Parentation af Grundtvig; dog det veed De vel selv allerede; men Grunden

han havde faaet fra Kbhvn. Selv synes han i sin Iver for at hævde Luthers Fortjenester at have gjort vel meget af det. Navnlig fatter man ikke, at han kunde ansee det for tjenligt at oplæse hele den augsb. Konfession for sin Bondemenighed. Men maaske har han nøjedes med det vigtigste.

skal dog ikke have været Mangel paa Abonnenter, men at det gik over Rudelbachs Kræfter næsten ene at holde det ilive. Skade er det, thi nu sover Theologien nok ind igjen og lader Fienderne rumstere, desuden var der mange gode Stykker deri. Naturligviis raaber Rationalisterne Hurrah! Men fri for Sorger er de dog ikke, thi mange unge Theologer, der begyndte som grumme Rationalister og brændte af Iver mod gammel Christendom, som fordem Saulus, gaae siden over til det christelige Partie, og give Guds Ord Ære, saaledes for nylig 3de dygtige unge Theologer, en Boyesen¹⁾, Kirkegaard²⁾ og Licenciat [J. F.] Fenger i Berlin, især bevægede ved Neander, have forladt det rationale Partie, og ere gangne over til det christelige. Det glæder mig stedse, naar især de, som skulle være Folkets Hyrder, ikke paa Skrømt, men for Alvor ære og elske Guds Ord; thi paa Skrømt bliver det immer meer og meer Mode blandt Rationalisterne at bruge de gamle christelige Udtryk om Christi Blod [og] Forsoning, og giver deri deres Afgud, Dr. Röhr, Tonen an; men det er dog kun klingende Bjældelyd, og denne Verdens Falskhed. — I et tydsk Tidsskrift af Ulmann og Umbreit er ogsaa skrevet en kort Anmeldelse af mine theologiske Afhandlinger, hvori, dog meget kort, siges, at i det første søger jeg at forsvare den saakaldte orthodoxe Christendom, i den anden derimod viser jeg mig som den værste Rationalist. Saaledes kommer man stundom uformodentlig til Ære uden at vide deraf eller ville det. Forsaavidt indrømmer jeg gjerne deri at være Rationalist, forsaavidt jeg, efter at have lagt Guds Ords Udsagn til Grund, søger at forene de bibelske Udsagn med christelig Speculation, efter svage Speculere-Evner, og at trænge ind i Skriftens Hemmeligheder, saa langt som Guds Ord giver mig Lov, uden at fordreie, forvanske og fornærme det, og saaledes troer jeg vel de fleste videnskabelige Christne ere Rationalister; men forsaavidt Rationalisterne og Naturali-

¹⁾ Lars Nannestad Boisen.

²⁾ Peter Chr. Kierkegaard.

sterne ere synonyme, som begge kaste Krog for den hellige Skrift, skøndt ofte under udvortes Ærbødigheds Maske, for at faae den til at blive Nul qua Aabenbaring, er jeg ikke Rationalist og vil ikke søbe af Fad med disse protestantiske Jesuiter. Har jeg Uret deri, eller er jeg i min Afhandling om Treenigheden¹⁾ gaaet videre, end Ret er mod Guds Ord? Jeg synes det ikke, men derom kan De nok sige mig deres Mening, naar De engang spidser deres Pen for at sende et venligt Ord til Graatoppen i Lydersløv. Aargangen af Hengstenbergs Kirchenzeitung koster 6r 2 ½ rede Sølv. Han skal ellers nu være bleven Superintendent et Sted i Preussen, saa man ikke veed, om den længer vil blive fortsat, eller muligt ophøre. Dette sidste vilde jeg høist ugierne; thi vel rase Rationalisterne imod den og paa deres Viis spotte, hvor de have ondt ved at svare, men den indeholder dog mange vakkre Bidrag (at altid lige rige Afhandlinger eller Notitzer skulde findes, maa man ikke gjøre Regning paa i en Zeitung) og giver Modstanderne adskillige Boller at tygge paa, som ere ret gode, ligesom og enkelte nyttige Literatur-Notizer, som vel kan gøres behov; thi mange af de tyske Journaler gjøre som B(iskop) Plum i sine Anmeldelser, de fortie de bedste af Modpartens Skrifter. Dog kan jeg just ikke sige det om Allg. Kirchenzeitung; men den holder Walløe Læseselskab ikke længere.

Rudelbach udgav en Prædiken om falske Propheter; den satte den unge Clausen²⁾ i Harmen, og han skrev en nedrivende Recension i Literatur-Tidenden med Navns Underskrift, men R. var ikke seen, for han skrev et Skrift imod ham: Saul blandt Propheterne, hvori han haardt angriber Clausen som falsk Lærer, og forsvarer sin Prædiken, der dog rigtig nok havde enkelte svage Sider, der kunde

¹⁾ Anden Afdeling af Theol. Afhandlinger.

²⁾ H. N. Clausen kaldes den unge til Forskel fra Faderen, den gamle Stiftsprovst H. G. Clausen.

give Fienden Anledning til Storm. Det sidste Skrift er lærd og grundigt, men meget bittert. Clausen skal i Literaturtidenden have svaret, wie ein Captur (som Siegfred Lindenberg sagde), at han ikke indlod sig med en saadan Modstander eller vilde forsvare sin Dom for Læsere af Theol. Maanedskrift og Evang. Kirchenzeitung. »Mod Mad-diker som I en Himmel ikke fegter« Joh. von Ehrenpreis¹). Jeg troer ikke, jeg har meldt Dem, at Dr. Rudelbach arbejder paa et stort videnskabeligt Forsvar for Troesbekien-delsen og dens Ælde for at understøtte Grundtvigs Mening. Det skal udkomme, kort paa Latin, udførligt paa Tydsk. Jeg længes meget derefter. I Anledning af Formælingen²), hvis Herligheder De eller Deres Kone vel har faaet be-skrevne fra Spjellerup, har flere Promotioner fundet Sted. Dr. Hohlenberg over Gen. X, ganske rationalistisk. Hele 1 Mosebog mythisk. X. Cap. skrevet formodentlig i Salomos Tider efter Phoeniciers Angivelse, indeholdende en Tabula geographiæ efter den Kundskab, Jøderne ved Hielp af Phoe-nicier kunde have — men Dissertationen er iøvrigt lærd, oplysende i mange Puncter. Til Slutning en Undersøgelse om Gog og Magog, hvorefter Gog er Schytterne, og Magog Schyt-tien — intet Nyt. Min tilkommende Svigersøn, Rørdam, en Dissertation de authentia Epist. Barnabæ, der, som mig synes, godt forsvarer Brevets Ægthed, skjønt dog Dr. Ru-delbach ikke vilde indrømme, at alle Stenene var ryddede af Veien, og opponerede, dog venskabeligen, næsten 2¹/₂ Time, foruden lange Complimenter i Begyndelsen og Enden. Cand. Hald en Dissertation de summa animi perfectione, hvor han forsøger af flere Udtryk hos Johannes, *Κοινωνία*, *ζωή* etc., at forsvare, at deres Mening er summa animi perfectio. Jeg er endnu kun kommet halv deri, saa jeg tør ingen afgørende Dom fælde. Lindberg en meget lærd Dissertation om en phoenicisk Inscription. Den har jeg

¹) J. H. Wessels samlede Digte, udg. af I. Levin, 2. Udg., S. 52

²) Da Prins Frederik (VII) ægtede Prinsesse Vilhelmine.

ikke seet. Den skal være dediceret til Biskoppen og led-saget af et Brev, hvori han efter Nogles Sigende skal have gjort Biskoppen endeel Undskyldninger og Complimenter; mere veed jeg ikke. En Smidt¹⁾ skrev en phil. Magister-disputats om Indiernes Offringer, en tør kiedsommelig Com-pilation, hvori der neppe er 10 Linier, som Forfatteren kunde sige: de er mine egne. Sproget maadeligt. Han skal være bleven meget haardt behandlet af Opponenterne. — Om Grundtvigs Prækeners 1^e Deel er Dem tilhænde-kommen, veed jeg ikke; der ere mange meget smukke Prædikener, men nogle synes mig meget dunkle, alle har jeg ikke læst dem endnu. Dr. Mynsters herlige Afskeds-tale²⁾ til sin Menighed har jeg læst, og den er udtalt af en dyb Følelse og maa have fremkaldt Taarer i Strømme, Hans Thema: Hvad har jeg vidnet om min Herre? efter den Text 6. Søndag e. Paaske: Ogsaa I skulle vidne om mig; og nu fremstiller han kort sin christelige Overbeviis-ning, som han havde lært for Menigheden, som Vidnesbyrd om sin Herre og Frelser, saaledes som enhver redelig Chri-sten vilde underskrive, og derpaa vender han sin Tale til Menigheden med Tak og Velsignelse i dybt indgribende, rørende Ord. Hans Brudetale og Prædiken ere begge, efter min Mening, skønne og passende. Rygtet har gaaet, at han har brugt et nyt Vielseformular; men det er ikke sandt³⁾. — — Man har sagt, at han skal have faaet saa saare meget for Brudevilsen; men endnu for 8 Dage siden

¹⁾ Michael Nielsen Schmidth, da theol. Kandidat: døde 1840 som Præst i Ølsted, Aarh. St.

²⁾ Holdt, da M. fratraadte sit Embede, som 1ste resid. Kapellan ved Frue Kirke, efter at han 9. Maj 1828 var udnævnt til Confessionarius samt Hof- og Slotspræst. Engelbreth havde efter Begæring faaet en Afskrift af Prædikenen fra Mynster, som ikke ønskede at udgive den (s. Kh. Saml. 4. R. IV, 694—5, jfr. Mynster, Medde-lelser om mit Levnet, S. 277).

³⁾ Om de Forandringer, Mynster havde foretaget i Vielsesritualet, se hans Brev af 23. Nov. 1828 til Engelbreth i Kh. Saml., 4. R. IV, 693—4.

havde han Intet faaet¹⁾. Dette for at opløse Rygter, der muligt endog kunde trænge [frem] til Limfjorden²⁾.

I den tyske Literatur veed jeg kun at gjøre maadelig Rede for mig, thi naar undtages et Skrift »Gespräche über den vornehmsten Einwendungen gegen die christliche Wahrheit, nebst einem Vorworte von Tholuck«, hvilket jeg købte, thi jeg troede, det var af Tholuck; men det er af en anden, synes mig uklart og ikke ganske tilfredsstillende i flere Puncter. Det 2^{det} Skrift har jeg nylig faaet ud: Hahns³⁾ Dogmatik (det er den Hahn, som havde Striden i Leipzig de indole Rationalismi, og som siden skrev om die Evangelische in Preussen und Sachsen, hvilke Skrifter jeg troer at have anmeldt Dem). Jeg har læst samme indtil »om Menneskets Fordærvelse« og synes godt om den. Den giver en kort, klar og bibelsk Udsigt over hver Lærdom, derefter rige Citater af ældre Skrifter, de vigtigste Dogmer, anfører kort Modstandernes Meninger med kort Giendrivelse og et critisk Udvalg af Literaturen. Han nægter Imputatio peccati Adami, og vist nok er den et Kors for Dogmatikerne og leder consequent til absolutum decretum Augustini et Calvinii, som er en dyb og fæl Grav at falde i, hvori næsten Gud forsvinder for Siælens Øie; men hvordan vi undgaae den, veed jeg ikke saa rigtig. Det er mig et meget dunkelt Capitel i min Dogmatik, hvori jeg langt fra ikke er i det Reene. Den evangelisk-lutherske Kirke antager imputatio, men forkaster absolutum decretum; men det er i Grunden inconsequent, som Hahn rigtig bemærker. Sige vi, der ere semina virtutis i os tillige med semina peccati, hvilke sidste ere vitium originale, og i Følge deraf kan vi med Frihed bøie os hen til det Gode eller til det

1) Mynster blev dog udnævnt til Kommandør af Danebrog, samme Dag Vielsen foregik.

2) Dalsgaard Præstegaard, hvor Møller boede, ligger tæt ved Limfjorden.

3) Om August Hahn, preussisk Generalsuperintendent († 1863), en betydelig orthodox Theolog, s. Kirke-Lex. for Norden II, 327.

Onde, dog maa semina virtutis i os opvækkes og bestandig pleies af den Hel. Aand, for at vi kan bevares i den sande Troe; vinde vi da i Grunden stort ved denne Lære; vi behøve altsaa bestandig Guds Naade, og uden den kan ikke semina virtutis komme frem etc. Ergo kan kun det Onde groe frem af os selv; har vi ikke her det gamle lutherske bibelske: «vi ere Vredens Børn af Naturen»? Ere vi Vredens Børn af Naturen, saa ere vi Gud mishagelige; ere vi Gud mishagelige, saa ere vi strafskyldige, og af hvad Grund? fordi vi efter vor Natur, som vi har i Arv fra Adam, kun kan synde, naar ikke Guds Aand og Naade staaer os bi. Er her ikke en imputatio peccati Adami? — Jeg ønskede at høre Deres betænksomme Mening om denne tvivlsomme Sag. Hr. Leth, Biørn og jeg holdt for ikke længe siden en lang Conference derom paa Vemmetofte; men vi kom ikke ud deraf.

Her har De, ærede Ven, hvad jeg i Korthed kan berette Dem om literaire Nyheder fra Fædrelandet og Tydskland. Dog endnu et. Et Skrift skal være udkommet af Prof. Rask, som synger gammelt Quad med (!) Mose, Skabelsen, Paradis — Adam o: en Folkestamme, som havde havt mange Forfædre; Syndfloden partiel osv. Hvad Skriftet hedder, veed jeg ikke, jeg troer: den ældste ægyptiske Tidsregning. Cui bono al den opkogte og atter opkogte Viisdom? Rationalisterne har vidst det længe og mere end det; sande Christne sælge ikke den gamle Lampe for nye Kobberlamper¹⁾, som skinne blanke i Dag [og] ere sorte i Morgen. Slet, siger jeg, har Manden reist, naar han ikke har bragt anden Viisdom tilbage; den havde vi længe før ham; derfor behøvede han ikke at reise saa langt. O daarlige Verdens Ære! Den falske Hore boeler saa Mange med. —

Tak for Bidragene til Pastoraltheologien. Jeg troer, De har handlet rigtigheden ved at tage Sagen alvorligt fra Begyndelsen; thi giver man efter i Begyndelsen, maa man

¹⁾ Hentydning til Oehlenschlägers «Aladdin».

siden altid gjøre det. Dog troer jeg, man bør bruge Kirkens Sværd med største Varsomhed; er Alterens Sacramente et Naademiddel, og dertil et stort, hvo tør bestemme, hvorvidt og hvorledes den Hellig Aand kan og vil virke paa det ubodfærdige Hierte derved, naar vi først ved alvorlig, dog kiærlighedsfuld, Tale har søgt at bryde Veien eller knuse Steenhierdet baade ved Lov og Evangelium? Holder jeg dem derfra, kan jeg [saa] ikke dermed forhindre Guds Aands Virkning? Jeg tilstaaer, dette har oftere holdt mig tilbage fra at nægte Saadanne Adgang til Sacramentet, om hvilke jeg havde lidet eller intet Haab til værdig Nydelse. I et Øieblik falder Aandens Sæd, vi vide ei naar eller hvor. Dog nægter jeg ikke, jeg ofte har tvivlet hos mig selv, om det var Ret eller Uret at tilstede dem Adgang. Derfor siger jeg dette ingenlunde, som vilde jeg dermed dadle Dem. Nei langt fra! Men hellig Iver kan let henrive, uden at en selv mærker det; derfor raader jeg kun: brug Lovens Hammer i Løndom og aabenbare, hvor det er nødvendigt, dog saa at en kiærlig Hensigt lyser igiennem; men brug Sværdet, Kirken rækker, saa lidt som mueligt. — —

Vi lever ved det gamle, dog drives Skolebesøg langt stærkere end forhen, ikke at tale om gymnastiske Øvelser. Jeg har nu læst Anmeldelsen¹⁾ i Theol. Studien etc. Jeg betragtes som inhuman, fordi jeg har sagt, at Rationalismen vil omhugge Aabenbaringstræet, og har sammenlignet den med Romanisterne ad modum Sartorii²⁾. Min Afhdl. om Treenigheden siges at være et legende Phantasispil eller Phantasiasmus, og at jeg helder til Romanisterne ved saadanne Forklaringer, som ere langt fra Guds Ords Simpelhed. Alle Ortodoxe faae Skrup, men Prof. Blok³⁾, Clausen, P. E.

1) Af Engelbreths Theol. Afhandlinger.

2) E. W. C. Sartorius, da Prof. i Dorpat, anset orthodox Theolog. Engelbreths Nabo, L. B. Leth i Lillehedinge, har oversat et af hans Skrifter. Kirke-Leks. for Norden IV, 54.

3) Formodentlig menes Prof. S. N. J. Bloch, Rektor i Roskilde, der var bekendt som ivrig Rationalist.

Müller, Dr. Johansen¹⁾ faaer Røgelse, saa det har en Art; endelig faaer Theol. Maanedsskrift og jeg de værste Hug; men det rører mig ikke; thi en saadan Dom maatte jeg jo vente, naar en Rationalist fik fat i mig. Nu skal udkomme et stort Maanedsskrift for Literaturen i alle dens Grene, hvori Clausen og Hohlenberg har det Theologiske. Der skal komme Afhandlinger, Udsigt over Skrifter og Bedømmelser. Hvad Theologie der kommer fra de 2° Herrer, veed jeg og subscriberer ikke, skjønt jeg nok vil læse, hvad der monne forekomme. Ret malitieuxk og tildeels fordreiet er den grundtvigske Mening om Troesbekiendelsen fremsat [af] bemeldte Anmelder, som har alt tilfælles med en ægte Rationalist lige til Falskhed og Løgn. Ligesom jeg holder Ev. Kirchen-Zeitung, agter Hr. Leth at holde Brandts homiletische und liturgische Blätter, og deraf venter jeg Stof til adskillige Notizer i sin Tid. Jo længere jeg læser i Hahn, desto mere behager den mig. Men han er ogsaa i de Fordømtes Tal; thi ikke engang Skiærsild er nok for ham. — Hæc sufficient! Forbindligst Hilsen til Deres Venne-Hustrue. De selv være venligst hilset fra mig og Mine. Vi tænke og tale tit om dem. Bevar mig i Deres venskabelige Erindring!

Votum: En glad Juul, et lykkeligt Nytaar!

Deres hengivne og forbundne

Lydersløv 4. Decb. 1828.

Engelbreth.

Udskrift: Velærværdige og Høilærde H. L. Møller, Sognepræst til Thorup og Qvols i Dalsgaard Præstegd.²⁾

Engelbreth til Cand. theol. Hans Chr. Rørdam.

Høistærede kiære Hr. Fætter!

Forberedt ved en Skrivelse af lignende Indhold fra min Datters Side kom Deres venlige Skrivelse mig ikke saa uventet, som ellers vilde været Tilfældet.

¹⁾ Præsten ved Petri Kirke i Kbhvn.

²⁾ Dette lange Brev udgør, skrevet med en fin Stil, kun lidt over 3 Kvartsider. Saadanne Breve skrives næppe mere.

Den sande Høiagtelse, jeg føler for Dem, som en Slægtning af det hæderligste Rygte, foreenet med Venskab for Dem som en kierlig Søn af fromme Forældre, som jeg tæller blandt mine bedste Venner, gjør, at jeg aldeles intet har eller kan have mod, at De vil forbinde Dem med min Datter Conradine, tvertimod inderlig glæder mig over, at Gud har styret det saa kierligen mod hende og os, hendes Forældre, at en ung Mand af et hæderligt Rygte og et sandt christeligt Sind og Tænkemaade, og min bedste Vens Søn, har vendt sit Hierte til hende, og derfor med Glæde forsikkrer Dem om vort Bifald til deres Forbindelse, ønske den, og bede Gud om hans Velsignelse til samme, og Naade over samme, ligesom vi ogsaa meddele Dem vor Velsignelse. — —

Deres hengivne og forbundne Ven

Lydersløv d. 3. Febr. 1826.

Engelbreth.

S. T. Hr. Cand. theol. Rørdam, Ondløse.

**Provst M. F. G. Bøgh, Præst i Herfølge,
til Engelbreth.**

Min kjære og ærede Ven vilde herved modtage min forbindligste Tak for deres Skrivelse af 25de f. M., som var mig meget velkommen og interessant at gjennelese. Gamle Hornsylds Skrift¹⁾ eier jeg, men har endnu kun læst lidet deraf; vel sandt, han passiarer jo endeel, dog lider jeg hans Skrift ret godt, og at det vil stifte Nytte hos læge Folk med nogen Dannelse, har nogen Erfaring bekræftet for mig, da jeg fra saadanne har haft Skrivelse, hvori yttres Tilfredshed med Skriftet.

Hvad Literaturtidenderne betræffer, da iler det ikke med sammes Tilbagesendelse, og jeg beder Dem derfor at beholde samme, indtil De i Mag kan faae dem læste.

¹⁾ Jens Hornsylds Betragtninger over Bibelen, hvoraf 1ste Del udkom 1831.

For de meddelte literære Nyheder takker jeg Dem meget, men til Gjengjeld haver jeg kun at sende lidt Nyt fra mig selv, som jo kunde være vigtigt nok, hvis kun Arbeidet selv duer noget. Jeg har nemlig skrevet en kort Fremstilling af min Undersøgelse om Treenighedslæren, deels for selv desto bedre at kunne oversee Sammenhængen i mit Raisonnement, deels for at kunne forelægge Dem, min lærde Ven, mine Anskuelser til Bedømmelse!

Vist nok er der i denne korte Fremstilling meget, som bør nærmere deels udvikles, deels bevises; men dog mener jeg, at en Mand, der har tænkt saa meget, som De har, over det Emne, her behandles, vel vil forstaae min korte Fremstilling.

Jeg har vel nærmere og nøiere bearbejdet alt, men denne vidtløftigere Bearbejdelse er ikke af den Beskaffenhed, at jeg kan sende Dem samme. Før jeg kan det, maa den først omskrives, men dette vil medtage Tid. Imidlertid, da jeg meget længes efter at høre, hvad De dømmer om mine Anskuelser, saa giver jeg mig den Frihed at sende Dem min korte Fremstilling af Tingene, med venlig Begjering, at De vilde bevise mig den Tjeneste at gennemgaae dette lille Arbejde.

Dem og Frue, kjære Ven, lykønsker jeg af ganske Hjerter med den Glæde, snart at see Deres Familie samlet hos Dem.¹⁾

Gud skee Lov! vi befinde os ret vel. — Fra Deres meget hengivne

Ærbødigste

Hørfølge 12te Juni 1831.²⁾

Bøgh.

Gud afvende i Naade fra os den befrygtelige Colera !!!

Høilærverdige Hr. Provst Engelbreth.

¹⁾ Engelbreths Svigersønner, C. F. Holm og A. L. Casse, tilbragte sædvanlig med deres Familier gennem mange Aar Sommerferien i Lyderslev Præstegaard.

²⁾ Brevskriveren døde nogle Maaneder derefter, 17. Okt. 1831.

Provst Th. Sch. Rørdam, Præst i Tølløse,
til Engelbreth.

Kjæreste Ven og Svoger!

Da den i mit sidste Brev til Dig anmeldte Epidemie stedse udbreder sig, og da der alene i mine Sogne er femhundrede Mennesker syge, har jeg anset for rigtigst at udsætte den hos mig til førstkommende Onsdag bestemte Præstesamling indtil videre, og melde Dig herved denne Forandring med Hensyn til min forrige Invitation. Jeg og min Familie ere endnu, Gud være lovet, forskaanede; men alle mine Folk ere syge med Undtagelse af Stuepigen. Høstarbeidet er som en Følge heraf ogsaa standset meget, da i mange Gaarde alle ere syge; imidlertid hjælpe de Friske, saa godt de kan, med at høste for de Syge. Er det ogsaa saaledes i din Egn, tør jeg saa vel neppe vente mig den Fornøjelse at see Dig hos mig paa denne Tid. I Tostrup og Uggerløse Sogne skal der endnu være flere Syge end her, og Sygdommen skal der være mere ondartet og typhøs. Det er sørgeligt, at Søster Mette i Tostrup¹⁾ i disse Dage ogsaa er bleven angrebet af denne Sygdom og ligeledes Svoger Christians Søn Andreas i Roeskilde. Teilmann var her i Gaar paa sin Tilbagerejse fra Roeskilde og medbragte dog den gode Tidende, at hans Søns Tilstand ikke er farlig, med Guds Hjelp.

Under disse sørgelige Omstændigheder kan jeg dog have den Fornøjelse at melde Dig, kjæreste Svoger! den glædelige Efterretning, at Heiberg²⁾ er beskikket til ordineret Katechet i Frederitz, og om Gud lader os leve, tør vi derfor vente den Glæde i denne Anledning at see Dig og dine Kjære her engang i Efteraaret.

¹⁾ Rørdams Svigerinde, Præsten J. Chr. Teilmanns Hustru.

²⁾ Cd. th. Arve Christian Lind Heiberg, der var forlovet med Rørdams ældste Datter, Georgine. I det følgende, hentydes til deres Bryllup, som Rørdam dog ikke oplevede, da han døde 18. Sept. 1831 i den Epidemi, han i Brevet omtaler.

Gnd holde sin beskjærmende Haand over alle og for-
barme sig over os for sin store Barmhertigheds Skyld!
Vi hilse kjærligst, og stedse er jeg af ganske Hjerte

din Dig hengivne Ven
og tro Svoger

Tølløse den 27. August 1831.

Th. Sch. Rørdam.

I mine Sogne er der i Alt 18 Personer døde af Epi-
demien.

S. T. Herr Provst Engelbreth.

Engelbreth til Præsten J. C. Teilmann.

Kiæreste Ven og Broder!

Allerede før dit kiærlige Brev var vi blevne under-
rettede om det for os alle høist sørgelige Dødsfald af vor
trofaste Ven og Svoger Rørdam, og med inderlig Smerte
takker jeg Dig for din kiærlige Meddelelse. Sørge for ham
vilde være Daarlighed, saa vist vi troe paa Frelserens For-
jættelee til den gode og troe Tiener. Det var han og
nyder saa den sande Fred i Hans Samfund, som han troe
forkyndte, og hvis Discipel han var i Ordets egentlige
Forstand. — Men sørge maae vi jo, en Støtte er falden
for mange, for en svagelig Hustrue og mange uforsørgede
Børn, en trofast Ven er bortkaldt fra os, i hvis Hierte der
ikke var Sviig, og hvor finde vi hans Lige! En kiær Fa-
miliekredses Glæde, den I saa ofte nød, er tilintetgiort.
Men, trofaste Ven og Broder! vi ville dog sørge som Christne,
der vide med Troens faste Vished, at en himmelsk Fader
styrer Alt, og styrer Alt med Viisdom og Naade. — —

Gud trøste og styrke dit Hjerte i din dybe Sorg, at
Du maa vinde Kraft til at være alle de dybt Sørgende en
kiærlig og trofast Trøster og Bistand! Vi ville hellige vor
afdøde salige Ven og Svogers Minde i vore Hierter i op-
rigtig Kiærlighed, stræbe at vandre som han i Christendom
og sand Gudfrygtighed, at vi kunne glædes ved Christnes
Haab! — —

Nu er vi kun to tilbage, Broder; vi slutte os endnu tættere til hinanden, om det er mueligt, i trofast og usvigelig Broderkiærlighed, ikke sandt! indtil Gud ogsaa løser det Baand heneden, for ogsaa at knytte det evindeligen hisset. Idag, formoder jeg, er vor fromme Vens jordiske Deel nedlagt i Graven. Guds Fred være over hans Støv til en ærefuld Opstandelse, Guds Trøst i alle hans bedrøvede Efterladtes Hierter! Herren velsigne og bevare Dig og Dine Kiære!

Din til Døden tro Ven og Broder

Lydersløv 22. Sept. 1831.

Engelbreth.

Engelbreth til Præsten J. C. Teilmann.

Kiære Ven og Broder!

— Fra Peter Rørdam er den Efterretning, at da han befinder sig bedre efter Badet¹⁾, vil Prinsessen bekoste hans Reise til Florentz og Pisa i Vinter, efter at have ladet spørge C. Rd. Steenberg, om han anseer det godt for Peter, hvortil han svarede: ja. Men en Sime har han i Nakken og skal have en foran i Halsen tillige, saa han har det med Besværighed. — Chr. Rørdam har jeg nylig havt Breve fra. De leve alle vel. Nu kan snart det 2^{det} Hefte af hans herlige, practiske Commentar over Matthæus ventes at komme ud. Det 3. Hefte indtil 26 Cap. har jeg her hiemme for at læse det igiennem, inden det sendes ind til Boghandleren. Det er et ægte christeligt Skrift, som efter min Mening burde være i hver Skole. — Der er et Kald, Skiørpinge ved Holsteinborg, som Søster Rørdam²⁾ søger for Hans Rørdam; men om han faaer det, eller Boisen i Storehedinge³⁾, veed jeg ikke; thi den unge

¹⁾ I Ems; jfr. Peter Rørdam. Blade af hans Levnedsbog og Brevvexling I, 131 ff., hvoraf ses, at den paatænkte Rejse til Itallen forandredes til et Ophold paa Madeira.

²⁾ Brødrene Rørdams Moder, der var Søster til Teilmanns Hustru.

³⁾ F. E. Boisen var Kateket i Storehedinge og blev Præst i Skørpinge.

Greve¹⁾ har lovet Boisen, at han skulde komme øverst blandt de proponerede. Jeg holder mine Ønsker in suspension; thi jeg har selv opmuntret B. til at søge det, og dog vilde jeg for H.'s svage Helbred ønske ham det. Derfor holder jeg mig aldeles neutral i denne Sag, da de begge er brave, christelige Mænd. — Det synes nu at blive Alvor med Ritualet. Vistnok er Mynster den bedste Enkelte, som kunde vælges til at ordne det. Men med al min Kiærlighed til ham har jeg dog den Frygt, at hans Bestræbelser ikke ville finde Bifald, enten hos det ene eller andet Partie, og at han vil faae slet Tak for al sin Umage, og jeg frygter, at hans Grundsætning, at inddrage under Christendommens Banner saa mange, han kan, vil gjøre ham latitudinarisk og forlede ham til at sætte rhetoriske Udtryk, som kan tages i 2 Meninger, istedetfor klare og bestemte Udtryk, saaledes som Tidens Viis er. Og dette vil mishage det christelige Partie, og det andet Partie faar det ikke spiritualistisk og simplicificeret nok. Nu, Tiden vil opklare det. Jeg ønsker et gammeltchristeligt Ritual, thi det hviler paa Sandhed; men [jeg] er ikke af de strænge, der troer, at enhver Tøddel, der forandres, bringer Siæle-Skade; dog holder jeg for, bedre for lidt [forandret] end for meget. —

Din hengivne Broder og Ven

Lydersløv 25. Sept. 1837.

Engelbreth.

S. T. Hr. Teilmann, Sognepræst i Tostrup.

Seminarieforstander G. P. Brammer
til Engelbreth.

Snedsted Præstegaard den 30te Septbr. 1840.

Tusind Tak, Høiærværdige Ven! for deres sidste kjære Brev! Det handlede for en Deel om den Mand, der er Overbringer af dette, Student Holm, der nu er dimitteret som en beqvem Seminarist. Jeg havde gjerne seet, at Udfaldet var blevet bedre, men det er Directionens Dom, og

¹⁾ Den bekendte Missionsven, Grev F. A. Holstein til Holsteinborg.

skjøndt Seminariets var lidt mildere, kan jeg dog ikke sige, hiin var for streng. Vist er det, at de Indbildninger, Seminariststanden ofte beskyldes for, blive ikke mindre ved Sammenligningen med de Studenter, der tager Seminarist-examen som Privatister. Hvad Holm angaaer, da lader han til at være en brav Mand og at have nogen Interesse for sit tilkommende Kald; hvad der fattes ham i seminaristisk Dannelse (at catechisere har han noget Greb paa), vil han da, under Guds Bistand, ved Flid og Erfarenhed nok vide at tilegne sig. Skulde Grev Moltke tale med D. H. om ham, kunde De maaske bemærke, at jeg har yttret Ovenstaaende om Holm, hvis Dimissionsattest jeg dog nødvendig vilde skulde skade ham hos hans Velynder.

Hvad D. H. skriver om de religiøse Bevægelser i Deres Egn, interesserer mig meget. I Thy findes ingen Bevægelse af den Art, og deri er jeg vistnok den Mand, som har meest Skyld, hvad enten jeg nu har gjort vel eller ilde i at sætte mig som et Bolværk mod Conventiklernes Strøm, hvilken det efter mine Forhold just havde i høi Grad staaet i min Magt at udbrede, saavidt Mennesker kunne forudsee, hvad der kunde have skeet. Af min lille Afhandling om gudelige Forsamlinger udenfor Kirken kjender min ædle Ven min Meening om disse, og hvad jeg meener, Præst og Meenighed bør sætte istedet. Naturligviis stræber jeg selv at opfylde, hvad jeg kræver af Andre, og at lede min Menighed ad den Huusandagtens, Sjæleveskabets og Løn-kammerbønnernes Vei, som jeg sætter Priis paa fremfor de store Forsamlinger, i hvilke Lægfolk agere Præster, eller i hvilke Præster tale af egen Erfaring med Forsømmelse af Guds Ord, eller tale til de Tilstædeværende som til lutter Gjenfødte istedetfor som til Hvede blandet med Klinte. Jeg behøver vel ikke at sige Dem, som jeg i mange Aar har glædet mig ved at vise Fortrolighed, at jeg kun anvender eller rettere har anvendt (thi nu behøves slet ingen Slags) aandelige Vaaben i denne aandelige Striid. Hvad Algreen angaaer, da var det Cancelliet og ikke mig, |: der

havde roest ham, som jeg da troede, han fortjente ; der loed ham afskedige. At Seminaristerne ogsaa i Henseende til Conventikler maa være Lov underkastet, er jo i sin Orden. — Undskyld, at jeg skriver saameget herom, optag dog endelig ikke mine Ord, som var jeg saa ubeskeden, at jeg vilde lære en Mand, en Christi Tjener og Stridsmand som Dem, hvad De i Deres Forhold har at gjøre. Men just fordi jeg har saa stor Agtelse for Dem, vilde jeg saa nødig miskjendes af Dem, saavidt jeg i mine Forhold handler anderledes. Ellers har jeg opgivet Haabet om at undgaae Miskjendelse, navnlig i Conventikelsagen; thi vist er det, at jeg (uforskyldt) er bleven udskregen som en Forfølger af gudelige Forsamlinger, og paa den anden Side (ligesaa uforskyldt) er bleven anseet for en primus motor til dem her i Egnen. Er heri noget Sandt, da er det kun, fordi der ei bliver nogen Ildebrand, hvor der ei er nogen Ild. Underligt nok, at Navne, der tyde paa det Modsatte, skulle sættes i Forbindelse med den aandelige Ildebrand paa Mors. Om Kold har jeg Intet hørt, siden han prostituerede sig ved sit Inserat i N(ordisk) K(irketidende) om Skolesagen, hvori det, han skrev, som var gyldigt, før var bekjendt, og det, som før ikke var bekjendt, var ugyldigt. Frost var i ingen Henseende opvakt, da han forlod Seminariet; men da han et halvt eller heelt Aar efter sin Dimission kom til samme Sted paa Mors, hvor Kold havde været constitueret Skolelærer, fik han den Retning, han nu har gjort sig bekjendt ved. Det er ogsaa en af Conventiklernes skadelige Følger for en Seminarist, at de forhindre hans intellectuelle Uddannelse ved t. Ex. at gjøre ham ligegyldig ved, hvorledes han skriver og bogstaverer sine gudelige Breve. I Preussen maae Seminaristerne prøves efter deres Dimission. Den Skik var god her. Skolelærer Henrichsen paa Mors kommer nok under Provsteret for sine Anfald paa Bibelen¹⁾. Jeg har hørt, at Provst Sørensen skal

¹⁾ Poul Henrichsen, Lærer i Flade paa Mors, udgav 1840 et Skrift, „Skolelærerens nærværende Forfatning“, hvorfor Forfatteren efter

have frabedt sig Sæde i den Ret og foreslaget Pastor Balslev¹⁾).

Hæc hactenus. Min Helbred er taalelig, min Kone bærer taalmodig paa den Syvende. Alle de 6 Børn havde Mæslinger eller vare Reconvalescenter under Examen. En streng Tid for os, især for min Hustru. Herren haver hidindtil hjulpet. Hans Naade forblive over Dem, ærværdige Ven! I hans Kjærlighed forbliver jeg

Deres med al Højagtelse
hengivne yngre Broder

Høiædle, høiærværdige
Hr. Provst Engelbreth,
Cons. R., R. af Db.

Brammer.

Engelbreth til Præsten H. L. Møller i Gylling.

Høistærede kiære Ven!

At tale om det Forbigangne og at gjøre Undskyldninger for det ikke Skrevne — derom vil jeg sige som den nyeste Philosophie om Fortrydelse over gamle Synder: Lasse den Wust liegen! Nu De er flyttet, eller paa Veien at flytte til Gylling, ville vi betragte Alt, hvad der kan henføres til Opholdstiden i Dalsgaard til — det Forbigangne, opslugt af den Alt fortærende Tid, og holde os til det Nærværende, og da modtage vil De min hiertelige Lykønskning til den heldige Forandring efter mange trange og kummerfulde Aar under haarde Sygdomme i deres forrige Kald, at De baade er kommet til et langt bedre Kald, et mildere Klima og kun een Kirke. Inderlig have vi alle glædet os over den lykkelige Forandring, og Gud skiænke Dem af Naade et bedre Helbred, at De i mange Aar maa leve til at virke tro i Herrens Viingaard med Lyst, og finde det daglige Brød for Dem og talrige Familie uden ængstende Nærings-sorger. Det ønske vi visselig Alle for Dem og gode Kone,

Kancelliets Ordre blev sat under Tiltale (Erslew, Forf.-Lex. I, 634 og Suppl. I, 771).

¹⁾ Præst i Vejerslev, senere Biskop i Ribe.

der saa troligen har stridt med Dem under mangen Sorg og i mange kummerfulde Timer og stridt som en oprigtig Christeninde.

Idet nu det nye Kald har en betydelig Avling, og Rørdam sagde mig i Fredericia¹⁾, at det var uvist, om De vilde forpagte Avlingen bort eller beholde den, kan jeg ikke undlade som Deres gamle Ven at sige Dem min oprigtige Mening i den Sag, som en Mand, der selv har en stor Avling og vel veed, hvad Omsorgen for den fører med sig for den, som ikke har naturlig Lyst og Dygtighed til det Praktiske i Landvæsenet. De, kiære Ven, hænger for meget i Deres Bøger, er alt for samvittighedsfuld til for Deres Avlings Skyld at forsømme Deres Kaldspligter, og dertil alt for svagelig og har for lidt praktisk Takt til at kunne bestyre en saadan Avling uden Tab — eller om De kunde maaske undgaae det — uden at have andet for Deres Deel end daglige Bryderier, hvilke De ikke taaler, ligesom Deres gode Kone maatte — sit *venia verbo* — i egentligste Forstand slæbe sig ihjel. Dertil kommer, at skal en saadan Avling drives til Indtægt, fordrer det en høist betydelig Udgift til Avlsredskaber, Besætning o. s. v. som vil sætte Dem i en stor Giæld, der vilde trykke Deres Sind meget, især i Tilfælde af legemlig Svaghed, og være høist byrdefuld for Deres Kone og Familie, om Gud kalder Dem om nogle Aar.

Derfor kan jeg ikke undlade at raade Dem: kan De faae Avlingen bortforpagtet paa gode Vilkaar, som vel i disse Tider ikke er saa vanskeligt, saa gjør det, og tag Mænd i Raad med Dem, som have Erfaring i Landvæsenet og Livserfaring, at Alt kan blive ordnet paa den for Dem fordeelagtigste Maade, uden derfor at afpine Forpagteren den sidste Blodsdraabe, og gjør det for nogle Aar, under behørig Sikkerhed for Afgiften. Det er mit ærlige Raad,

¹⁾ Engelbreth havde for ikke længe siden besøgt sin Svigersøn, der 1841 havde tiltraadt sit ny Embede i Fredericia.

og jeg troer, De kjender mig saa meget, at De veed, at jeg vil Dem og Deres vel. Jeg maa selv beholde min Avling; thi Forpagter i Gaarden vil jeg ikke have, og her er ingen i denne Egn, som jeg med Sikkerhed kan overlade den. Forøvrigt er jeg hiertelig keed af det hele Væsen.

De vil maaskee sige: jeg har ikke begiæret det Raad, og deri har De vist nok i sig selv Ret; men jeg veed dog, at De ikke siger det om mig; thi baade veed De, at jeg siger Dem min Mening af et ærligt Hierte i oprigtig Velvillie imod Dem, er heller ikke saa uerfaren i Sagen, at mit Raad skulde synes aldeles utidigt, og desuden føler mig pligtig, som Ven, at sige mine Tanker i denne Henseende.

Litteraire Nyheder har jeg ikke synderligen at omtale; thi jeg bliver gammel, kan ikke huske det Nye, jeg læser, maa læse om igien, saa gaaer Tiden hen. Avlingen skal jeg ogsaa holde lidt Øie med, men min Gang er langsommere; ride kan jeg ikke for et Broks Skyld; ogsaa det tager Tiden bort. Det nyeste og bedste, jeg kiender, er Sartorius; die heilige Liebe etc., et herligt Skrift¹). I Henseende til Opvækkelse er den stærk i Lillehedinge Sogn, noget tiltagende i Havnlev Sogn; i mine Sogne kan jeg desværre ikke sige andet, end at Døden hersker. Vel holder jeg Bibellæsning hver anden Søndag Eftermiddag med Sang; men paa enkelte Faa [nær] ere Tilhørerne ustadige, sielden over 30 — og jeg kan ikke sige, Kirkegangen tiltager, eller Lyst til Samtaler med mig, eller Anskaffelse af Bøger²).

¹) E. W. C. Sartorius (s. foran, S. 753) Die Lehre von der heiligen Liebe, oder Grundzüge einer evang. kirchlichen Moraltheologie, 1ste Del 1840. Serere udkom endnu 2. og 3. Del.

²) I et lidt senere Brev (10. Jan. 1842) udtaler E. sig dog til H. C. Rørdam paa en lidt mere forhaabningsfuld Maade: »Min Bibellæsning er godt besøgt. Jeg har Borgestuen fuld, naar jeg holder den. Men Kirkegangen har endnu sin Mangel, skiøndt den vist nok er endeel bedre, end de fleste andre Steder. Jeg gjør min mueligste Flid, og overgiver det Øvrige i Herrens Haand; hvad kan jeg gjøre mere».

Hos Willemoes i Herfølge er Opvækkelsen stor, især i Annexet. Er der nogle Saadanne i Deres nye Pastorat?

Det hegelske Væsen tager meer og meer Overhaand ved Universitetet, især da Martensen holder overmaade interessante Forelæsninger, og disse ere philosophisk dybere end Clausens overfladiske Rationalisme — men Maalet, hvorhen de stræbe, er dog — Rationalismen.

I øvrigt leve jeg og Mine vel, men finde det vel fugtigt i Veiret til stor Skade for Høe, Tørv, Ærter, Vikker, Hvede og anden Sæde-Art, hvor det er sidt.

Venlig Hilsen, Gud befalet!

Deres gamle Ven

Lydersløv 6. Aug. 1841.

Engelbreth.

Udskrift: Velærværdige, Høilærde Hr. H. L. Møller, Sognepræst til Gylling. Frit til Horsens.

Engelbreth til Præsten J. C. Teilmann.

Kjæreste Ven og Broder!

Saa hiertelig vi alle deeltager i Din elskede Datters, Lises, Lykke, under Guds naadige og faderlige Styrelse, at have fundet en trofast Ven og en retskaffen Mand, ved hvis Haand hun kan vandre igjennem denne Verdens Ørk, i hvilken Gud vor Fader vil give os Manna af Himlen og Vand af Klippen, men ogsaa paa mange Maader tugter os velfortient, for at lede os Alle til de store Ting, Omvendelse, hvilken vi alle trænge til for at rive os løs fra Verdens Baand og Snarer, og Tro, at vi maa øves i med barnligt Sind at overgive os til Gud den treenige, ogsaa der, hvor han skiuler sit Ansigt for os, for saaledes at gjøre os due-lige til vort rette Hiem, det himmelske Canaan. — — Det vil være os en sand Glæde at være tilstede ved deres Forbindelse, og i Forening med hendes kiærlige Forældre, mine dyrebare Slægtninge og redelige Venner, at bede Gud om hans Naade, Trøst, Fred og Velsignelse over dem.¹⁾

¹⁾ Teilmanns Datter, Elise Henriette, blev 20. Okt. 1843 gift med

Havde jeg faaet Dit kiærlige Brev et par Timer tidligere, havde jeg kunnet melde Fogs Svar, som just var her; men jeg tænker nok, at han modtager den venlige Indbydelse, saa fremt han kan faa det Fornødne arrangeret paa Wemmetofte¹⁾. Vi haabe altsaa at møde hos Dig, favente Deo, Torsdag Aften d. 19^e; men eet maa jeg dog bemærke, at vi ikke kunne kiøre paa vor Postvogn, der, naar der er 3 Sæder i den, ikke tillader at have den fornødne Bagage med, og saaledes maa kiøre i min Wiener-vogn; men til den behøver jeg 4 Heste²⁾. Det indseer jeg vel er ikke Dig bequemt; men jeg tænker, de kunne vel faae Plads hos Helmers paa Bonderupgaard³⁾. — — Vi reise da hiem om Mandagen, og da Aftenen er mørk, kunne vi logere hos Secretair Rønnenkamp⁴⁾ paa Bregentved. Saaledes, troer jeg, Alt kan ordnes uden at være Dig til Uleilighed, naar vi kommer til Dig. Si quid novisti rec-tius, candidus imperti.

Gud velsigne Dig, elskte Broder, og kiære Cousine og ganske Hus!

Din tro hengivne Broder

Engelbreth.

Lyderslev 12^e Oct. 1843.

S. T. Hr. Teilmann, Sognepræst i Tostrup.

Cd. th. Jacob Frederik Engberg, Lærer ved Borgerskolen i Holbæk; endte som Svigerfaderens Eftermand i Tostrup († 1877).

¹⁾ Engelbreths yngste Datter, Frederikke, var forlovet med Carl David Fog, p. Kapellan hos Pastor Biørn paa Vemmetofte; Fog endte som Præst i Lillehedinge († 1878).

²⁾ Det hører til mine Erindringer fra Barndommen, at naar mine Forældre med deres Børn besøgte Bedsteforældrene i Lyderslev, blev vi undertiden befordrede i en stor Wienervogn med 4 skønne sorte Heste for, vel især af Hensyn til Bagagen og den Tids daarlige Veje.

³⁾ En Datter af Forpagter Helmers paa Bonderup i Tostrup Sogn var gift med Engelbreths ældste Søn, der var Præst i Ørbæk.

⁴⁾ Han og især hans Hustru (født Holst) var Venner af Familien i Lyderslev. Senere blev han Forpagter paa Juellinge, en af Grevskabet Bregentveds Gaarde, ikke langt fra Lyderslev.

Engelbreth til Peter Rørdam, Præst i Mern.

Kiære Broder og Ven!

Det har tøvet lidt med at besvare og takke Dig for sidste Skrivelse, i hvilken Du meddelte os Underretning om Christians tilkommende Bolig i Hammer¹⁾. Den synes at være hyggelig. At Værelserne er lidt lave, er vel mindre stemmende med Tidens høit stræbende Aand, men er luunt og Brænde besparende; og da Manden har 2 Værelser, kan han bestemme det ene til Tobaksstue, saa fyldes ikke de smaa Værelser med Dampen af en, dog i Sandhed ilde-lugtende, mistænkelig Plante, især naar Du kommer; thi Du kan fylde om Morgenen en stor Stue med den stærke Damp. En saadan Bestemmelse er ogsaa Konen i Huset behageligere. — —

Tak, hiertelig Tak til Dig og Din Søster for Eders kiære Nærværelse ved Missionsfesten; den glædede min Kone og mig meget, og ville I ved Leilighed gientage den, ere I hierteligen velkomne, og et saadant Besøg, f. Ex. med Broderen, et par Dages Tid, kunde da være saare moersomt, og ikke alene det, men ogsaa christeligt nyttigt til at oplære Ideer. Det Forslag kan Du nu have i Tankerne indtil videre, hvormed jeg tillige giver at betænke, at Indbyderne ere gamle Folk, som, om Saadant udsættes hele Aar, let kunde være reist bort til Hiemmet hinsides.

Jeg er glad ved, at Din Broder har faaet Hammer Kald og er bleven fri for Provstiets kiedsommelige Forretninger (i det mindste ere de det for største Delen!). Paa Søndag holder han Afskedsprædiken. Det bliver en tung Afskedsprædiken; thi den, man deler Lidelser med, staaer Ens Hierte nærmere end Andre, og der er vist mange i Fredericia, som have ham kiær; thi de have kiendt ham som deres Ven i Gierning, men jeg haaber, han vil blive fornøiet her, om end mangan venlig Tanke vil ile hen til

¹⁾ Dr. Hans Christian Rørdam i Fredericia var 25. Sept. 1850 kaldet til Præst i Hammer og Lundby.

Fredericia og Erritzø. Den 11te forlader han Fr.; men Hustru og Børn forbliver der i Vinter.

Det kalder jeg en Hæderskamp for Danske Drengene paa Frideriksstads Skandser. Lad Løgnerne nu prale; lige godt, naar de faae Pryglene. Vore kiække Drengene har grundfæstet Danmarks Hæder i lange Tider, og forstyrret mange tydske Indbildninger, beregnede paa dansk Feighed, Sløvhed, Usselhed — og som sloge reent Feil, hvorved de ere komne i en slem Vildrede, og Preussen, med al Pralen af sin Ærlighed og Samvittighedsfuldhed, faaet skønne Hilsener for Troløshed, Uredelighed, Samvittighedsløshed, og, med Undtagelse af de tydske Løgn-Historikere, faaer et maadeligt Skudsmaal i Historien. At Slesv.-Holst. og Tydskerne immer bygge paa Løgn, er et klart Vidnesbyrd om deres Sags Uretfærdighed; thi Uret kan ikke undvære Løgnen; men Ret elsker Sandhed.

Iøvrigt vilde jeg ønske, at Stormagterne vilde giøre Alvor af Sagen inden Vinteren; thi vel frygter jeg ikke for et Vinterfeldttog fra vore Troppers Side, men haaber, at som vor Herre ved Idsted, Misunde, Frideriksstad, ogsaa ved Laboratoriet i Rendsborg, har taget Sl.-Holst. paa Ordet, da de sagde: Have vi Uret, saa lade Gud os falde (Nielsensk-Hyklerie!)¹⁾, saa vil han ogsaa hielpe os i et ordentligt Slag; men vore Tropper døie svært, idet de immer ere udsatte for Fiendens Drillerier, uden et turde giengiælde, og derfor stedse maa være paa Vagt imod ham. Men gaaer det ikke til virkeligt Alvor, saa blæse være med Noter, Protocoller og Conferentzer! Men mit Haab er til Gud, at han ogsaa hielper os ud af denne Klemme.

Dersom det skulde blive Alvor, at Pr. Friederik af Hessen skulde komme til H. Cassel og give Slip paa den danske Arveret, saa synes det, at Augustenborgeren har ved at anstifte Oprøret bundet et pent Riis til sig selv;

¹⁾ Herved sigtes til den slesvigske Provst (Gen.-Superintendent) N. J. E. Nielsens famøse Forsvar for de slesv.-holst. Præsters Edsbrud.

thi han er da den nærmeste Thronarving, og som Konge i Danmark vilde han vist nok ikke miste Slesvig og Holsten, men vilde da være kommen til at søbe den Kaal, han selv havde spyttet i. Men Gud forbyde, at den Ulykke skulde skee, at saadan Forræders Æt skulde bestige Danmarks Throne!

Vor Ven Boisen¹⁾ drager altsaa til Slesvig. Byttet er godt; men mange Vanskeligheder vil han nok faae at kæmpe med. Det vil glæde mig, om det kan gaae ham og Familie vel!

Kiærligst Hilsen til Dig og Din kiære Søster fra Moder og mig,

Din hengivne Broder og Ven

Lydersløv 31. Oct. 1850.

Engelbreth.

S. T. Hr. Pastor Rørdam.

Præsten P. A. Plum i Spjellerup til Engelbreth.

For Deres Høiærværdigheds venlige Skrivelse, som jeg modtog noget før min Afreise til Norge, og den deri tilbudte velvillige Bistand takker jeg ret meget — jeg haaber, at De godhedsfuld undskylder, at jeg nu først faaer Tid at besvare det. [Embedssager].

Det gjør mig ondt, at Deres Høiærværdighed nu skal miste en kjær og tilvant Nabo i Herr Leth, som jo er befordret til Horne i Fyen. Men da det jo er et meget godt Embede, og venteligt efter hans Ønske, saa kan man jo dog ikke andet, end paa hans Vegne glæde sig derover. Det skal ogsaa være en meget god Menighed; ellers tænker jeg, at Savnet af hans nuværende vilde blive ham det tungeste²⁾. Hans Excellence, Herr Grev Moltke vil nu ventelig, trods Rigsdag og Grundlov, udøve sin Kaldsret. Jeg har

¹⁾ F. E. Boisen var kaldet til Præst i Vilstrup ved Haderslev. Han havde i sin Tid været Kateket i Storehedinge, hvor E. havde lært ham at kende og at sætte Pris paa ham.

²⁾ Se «Afskedsprædiken holden i Lillehedinge og Havnlev Kirker af L. B. Leth» (Kiøge 1852).

hørt ham sige, at han formeente sig at have, navnlig til alle Vemmetofte Klosters Kald, en ubestridelig Forslagsret.

Med venlig Hilsen til Dem og Deres er jeg Deres Høiærværdigheds

hengivne og forbundne

Spjellerup 24de Juli 1852.

P. A. Plum.

Høiærværdige Herr Consistorialraad Dr. Engelbreth, R og Dbmd p. p.

Provst Joh. Th. Neergaard i Faxe til Engelbreth.

Det glædede mig meget af Deres Høiærværdigheds meget Ærede af 23. dennes at modtage Stadfæstelse paa, hvad jeg havde hørt andetstedsfra, at De og Fru Provstinden kunne haabe at faae Deres Svigersøn [C. D. Fog] til Nabopræst. Jeg takker sandelig Gud for den nye Faderglæde, han skjænker Dem. Vi alle, der kjende Deres Høiærværdighed, ønske Dem af Hjertet saadan Glæde. Ogsaa er det mig kjert at skulle, vil Gud, træde i Embedsforhold til Deres høitagede Svigersøn. Gid vi havde ham snart i Lillehedinge. [Om Embedets Besørgelse indtil den ny Præst kunde komme, og om Skolelærerembedet i Lyderslev, der var blevet ledigt ved Lærer Astrups¹⁾ Død].

Jeg beder min ærbødigst Hilsen forebragt for Fru Provstinden, og henlever med største Høiagtelse

Deres Høiærværdigheds ærbødigste.

Faxe 27. Oct. 1852.

Neergaard.

Høiædle, Høiærværdige Hr. Provst,

Dr. theol. Engelbreth,

Ridder af Dannebrog og Dannebrogsmænd.

¹⁾ Denne mindes som en, ialtfald i det ydre, ret mærkelig Fremtoning fra en svunden Tid, der altid fremtraadte med megen Værdighed med Nakkekam i sit Haar. Hans Efterfølger Andreas Outzen Vilhelm Jensen († ²¹/₈ 1881) sluttede sig med megen Hengivenhed til den gamle Provst og har skrevet flere kønne Digte til hans Højtidsdage.

Engelbreth til Præsten J. C. Teilmann.

— — Igaar og idag er vor Biskop¹⁾ her. Han visiterede i Kirken igaar for en meget talrig Forsamling. Efter hans Ønske prædikede jeg, og min Text var Joh. 14, 1—5, især sidste Vers: Jeg er Veien, Sandheden og Livet, ingen kommer til Faderen uden ved mig. — — Da han ogsaa ønskede, jeg vilde catechisere, valgte jeg Verset: Tak for al din Fødsels Glæde osv., men kom ikke længere end til 3^{die} Strophe: Tak for Daabens hellig Væde, saa var han fornøiet, og Algreen traadte frem. Biskoppen indledte med Ordene: Jeg og mit Huus vil tiene Herren, og efter Catechisationen gav han en særdeles smuk Forklaring over Velsignelsen; Herren velsigne Dig og bevare Dig osv. med Bøn for Menigheden. Vi brugte vore egne Psalmer, som vi have haft et par Aars Tid²⁾, hvorved han dog bemærkede, at det ikke var legitimt, og der burde egentlig søges Tilladelse til saadan Forandring, men fandt dog Psalmerne smukke, og Sangen, i hvilken Menigheden med vor fortrinlige Kirkesanger, Jensen, som ogsaa har veiledt de Unge i Menigheden, tog flinkt Andeel, saa det virkelig var en smuk Kirkesang — var han meget vel fornøiet baade med Sang og Prædiken og Ungdommens Svar. Han er en

¹⁾ H. L. Martensen.

²⁾ Denne lille Samling Salmer havde Jens Schiørring faaet indført. Han var Kapellan hos Engelbreth fra 1851, men fratraadte Stillingen 1854, da han var bleven angreben af Brystsygdom. Han efterfulgtes af P. K. Algreen, der allerede 1855 blev kaldet til residerende Kapellan i Nykøbing p. M. Begge var dygtige Prædikanter og ivrige Grundtvigianere (s. Biogr.-Lex. I, 180. XV, 161). Den theologiske Forskellighed mellem dem og Engelbreth havde dog ikke bragt ubehagelige Sammenstød, da han erkendte deres Iver og Dygtighed. Kun Schiørrings Forlovelse med Familiens Stuepige havde bragt nogen Misstemning i Huset, som E. selv dog neppe havde nogen Del i. Den Højskole- og Frimenighedsbevægelse, som senere ytrede sig i Syd-Stevns, stammer maaske oprindelig fra J. Schiørrings Paavirkning.

elskelig Mand og meget omgængelig, vil vinde sin Geistlighed, da vor gamle Biskop, med al sin Fortræffelighed, dog ligesom trak en Snor mellem sig og Præsterne.

Paa Torsdag d. 12te træder jeg, om Gud vil, ind i det 60de Embedsaar, men det vil jeg høitideligholde i Stilhed, og derfor reiser Moder og jeg til Hammer for der at holde Festen i en lille Kreds, fri for Verdens Larm. Conradine havde troet, at Skat kunde være bleven færdig forinden, og vi holde hans Forlovelses og Examens Fest tillige; men han kommer neppe til mundtlig Examen før efter den 12^e.

Det vil glæde mig, om Du vil sige mig ved Leilighed, om Du ikke troer, min Udlægning af Joh: Aabenbaring kan blive nyttig fra den practiske Side, o: til Meniges og læge Læseres Opbyggelse og til at forjage sværmeriske og falske Udlægninger og Overdrivelser af denne vigtige Bog¹⁾; det har været mit Hovedøiemed med at skrive min Forklaring. Hvad enkelte Punkter angaaer, betragtede fra den lærde, theologiske Side, kan de mueligt finde Modsigelse, da jeg i dem afviger fra de sædvanlige Forklaringer — men det faaer komme, som det kan. Nok for mig, om den kan være christelige Læsere til Bestyrkelse i Troen paa Guds sande Kirkes evige Bestaaen. — —

Om S. Kierkegaards hade- og ondskabsfulde Angreb paa Personer, Geistligheden i Almindelighed og Christi Kirke paa Jorden — er ikke værd at skrive, ligesom jeg længe har ophørt at læse dem. Om Striden mellem Birkedal og Knudsen, Rudelbach, Zeuthen staaer jeg fast paa deres Meninger i Hovedsagen og troer bestemt, at naar vi søge Fred med Romanismen og indrømme den, hvad Birkedal vil tilstaae den som Fredsvilkaar (p. 149), forenet med Læren om Kirken som over den hellige Skrift, og denne som et

¹⁾ Til Engelbreths Alderdomsskrifter hører hans Trilogi: Guds Kirkes Længsel og Glæde, udtrykt i Høisangen og den 145de Psalme, Kbh. 1852; og Guds Kirkes Seier. St. Johannes Aabenbaring udlagt, Odense 1855, hvorpaa han med stor Kærlighed havde arbejdet i en Række Aar.

dødt Ord, dunkelt, ufuldstændigt, saa føres vi ikke alene til Roms Porte, men midt ind i St. Peders Kirke i Rom¹).

Gid disse Linier maa finde Dig, elskede Ven og Broder, oplivet, som vi ere, af Sommersolen, styrket til den vante Virksomhed, og Glæden vende tilbage i Dit Huus²). Guds Naade og Fred med Eder Alle! Bevar mig i Din Kiærlighed.

Din gamle Ven og Broder

L. ^o/_e 55.

Engelbreth.

Foruden de her meddelte Breve til Teilmann fra Engelbreth er endnu bevaret en Del fra hans sidste Aar, der i høj Grad vidner om, hvorledes han med Gnds Fred i sit Hjerte daglig beredte sig til sin Bortgang fra denne Verden. Mange Salmever er indflettede; det var en Skat, han bevarede i sin Erindring, og som var ham til megen Trøst.

Skønt hans aandelige Kraft endnu var bevaret i en mærkelig Grad, modnedes dog efterhaanden hans Beslutning om at trække sig tilbage fra Embedets Gerning. Han havde været Præst i over 63 Aar, da han søgte sin Afsked, som 4. Dec. 1858 blev ham meddelt. Han forblev i sin gamle Bolig i Naadensaaret, indtil han i Efteraaret 1859 med sin Hustru flyttede til sin Svigersøn og Datter i Lillehedinge³). Endnu den sidste Sommer, han befandt sig i Lyderslev Præstegaard, havde han med sin Hustru gjort en Rejse til sin gamle Ven i Tostrup, der til fælles Glæde ledsagede dem over til deres Søn, Provst Hans E. i Fyen.

Nu stod kun den sidste store Rejse tilbage. Men den gamle Vandringsmand var rejsefærdig, som kun de færreste blive det. Dog havde han endnu et Ord, som det laa ham

¹) I Aarene 1854—5 var Striden angaaende den grundtvigske Ånskuelse blusset stærkt op. Engelbreth tog Del i den ved sit tidligere nævnte Skrift •Den hell. Skrift og dens Forhold til Kirken•.

²) Teilmann havde været alvorlig syg, men var nu igen kommen til Kræfter.

³) Ved Afskeden fra det gamle Hjem (11. Sept. 1859) blev en Tak fra Lyderslev Menighed bragt den gamle Provst i Form af en smuk Sang, forfattet af den tidligere nævnte Lærer Vilh. Jensen.

paa Hjerte at faa sagt¹). Den grundtvigske Sondring mellem det levende Ord (Sakramentordene) og det døde Ord (Bibelen) havde han aldrig kunnet fatte. For ham stod det som noget, Gud havde sammenføjet til Liv og Lys for sin Menighed, og som Menneskene derfor ikke burde adskille, hvad han allerede havde udtalt i sin Bog, »Den hellige Skrift og dens Forhold til Kirken« (1854), hvor han siger: »Den i Sakramentordene og i den hellige Skrift bevarede guddommelige Overlevering danner en af Guds og Christi Aand gjennemtrængt Enhed, som bærer Kirken og er dens norma normans eller styrende Regal, hvilken den som Husholder skal følge, men ikke raade over«. Herved blev han.

Mæt af Dage, men uden egentlig foregaaende Sygdom, døde Provst Wolf Frederik Engelbreth den 22. Maj 1862. Hans gamle Hustru, med hvem han i 63 Aar havde været forenet i et saare kærligt Ægteskab, levede endnu nogle Aar hos sine Børn i Lillehedinge Præstegaard indtil sin Død 4. Juni 1868.

Mindeord ved Provst Engelbreths Jordefærd.

En meget stor Kreds — deriblandt 22 Præster — var forsamlet i Lyderslev Kirke ved den gamle Provsts Jordefærd 30. Maj 1862. Blandt de Mindeord, som her lød, kan følgende hidsættes²). Afskedssangen er forfattet af den tidligere nævnte Skolelærer Vilh. Jensen.

1.

Af Pastor C. D. Fog i Lillehedinge.

„Holder mig ikke op, thi Gud har givet Lykke paa min Reise; lader mig fare og jeg vil vandre til min Herre“: Det

¹) Er den hellige Skrift et dødt Guds Ord? En Undersøgelse af Dr. theol. W. F. Engelbreth. Kbh. 1862.

²) Foruden de her meddelte Afskedsord talte Svigersønnen, Dr. H. C. Rørdam, i Kirken og Sønnen, Provst H. P. Engelbreth, ved Graven (s. Taler ved Dr. theol. W. F. Engelbreths Jordefærd i Lyderslev den 30te Mai 1862. Storehedinge 1862).

var Abrahams gamle og tro Tjener, den fromme Elieser, der fordum taledede saaledes, da han havde udført sin Herres Ærinde i det fremmede Land og stundede mod Hjemmet, — da Rebekkas Slægtninge gjerne vilde holde ham tilbage endnu en liden Stund og de bade ham derom.

Her i denne Kiste, paa hvilken Taknemmelighed, Hengivenhed og Kjærlighed har henlagt sine Krandse, slumrer i Døden en gammel og tro Herrens Tjener, en from Elieser; han havde nu udført den Gjerning, som der var ham givet her paa Jorden i det fremmede Land, han kunde vel nu, mæt af Dage og træt af Møie, længes efter Hvile, efter Hjemmet heroventil, længes efter at komme hen til sin himmelske Herre, som han troede paa og som han elskede, — og vi kunne ei Andet, vi maae og vi bør unde den Gamle den Hvile og Fred, som vi i Tro paa Frelseren ere forvissede om, at han har fundet hos ham. Og dog er det os, hans Nærmeste, saa tungt at skilles fra ham, og hans Bortgang har ret ladet det gaae op for vor Sjæl og end mere lært os at forstaae og føle, hvor stor en Plads han, den elskelige Olding, indtog i vore Hjerter, og vi havde gjerne beholdt ham endnu længere iblandt os. Have vi ikke med vore Ønsker og Bønner søgt ligesom at opholde og standse ham, at han endnu en liden Stund skulde blive tilbage hos os? Have vi ikke gjort det, naar hans Børn og Nærmeste fra de forskjellige Steder samlede sig paa Familiens Høitidsdage og saaledes ogsaa i forrige Uge paa hans Hustrues 83de Aars Fødselsdag? Da sadde endnu begge de kjære velsignede Gamle ved hinandens Side livlige og glade midt iblandt os; vi takkede da Gud for hans store Naade, at han havde ladet os beholde dem saa længe, og vi frembare Ønsket, — om det saa var Guds Villie —, at han endnu en Stund vilde forunde os den Glæde at have dem iblandt os. O havde han, som nu hviler her, vidst, at hans Tid var saa snart forhaanden, at det endog den samme Dag skulde gaae efter det Ord, som skrevet staaer: „Eders Høitider skulle forvandles til Sorg“, mon han da ikke vilde have sagt til os: „Mine Kjære, holder mig ikke op, thi Gud har givet Lykke paa min Reise, lader mig fare og jeg vil vandre til min Herre“.

Han havde forlængst beredt sig til at vandre derfra, og

han tænkte hver en Dag derpaa, han har oftere sagt til mig: „Jeg er beredt, naar min Herre vil kalde mig.“ Og naar han skuede tilbage paa sit lange Liv, da var og hans Sjæl idel Tak til Gud for hans store Naade imod ham og han bekjendte i Ydmyghed: „Jeg er ringere end al den Miskundhed og Trofasthed, som Du, o Gud! har viist imod din Tjener.“ Gud har givet ham Lykke paa hans Reise og paa saa mange Maader velsignet hans Liv. Han har udrustet ham med Aandens Gaver og faderlig ledet hans Gang igjennem Verden, indtil han nu farer til sine Fædre med Fred og bliver begravet i god Alderdom. Han har skjænket ham en god Hustru, der i 63 Aar med trofast og kjærligt Sind har staaet ved hans Side og deelt Livets Glæder og dets Sorger med ham. Han har givet ham Glæde af hans Børn og igjen af deres Børn, han har givet ham at kunne lægge velsignende Haand paa Børnebørns Børn, og Alle ærede og elskede de den Gamle.

Gud har givet ham Lykke paa hans Reise; han kaldte ham tidligt til dette Sted at være en Hyrde for Christi Menigheder her, og gav ham Styrke og Kraft til med sjelden Nidkjerhed at gjøre Embedets Gjerning, som var hans Liv og hans Glæde. Gud lod ham finde Hjerter, som aabnede sig for ham i Venskab og Kjærlighed, og hans Navn er blevet nævnet med Høiagtelse ikke blot her, men rundt omkring i vort Fædreneland; han lod ham finde Kjærlighed hos disse hans Menigheder. Og ikke sandt? I, som hørte til Christi Hjord, som han vogtede her, I ville ikke glemme „den gamle Provst“, han meente Eder det saa vel; hvor er han ikke, støttet paa sin Stav, med trofast Kjærlighed gaet omkring iblandt Eder at bringe Eder Guds Ord, at besøge de Syge og trøste de Bedrøvede! O glemmer ei heller hans Ord og Formaning til Eder; derved ville I hædre ham bedst i hans Grav. Gud bevarede ham en sjelden Aandens Livlighed og Styrke indtil hans høie Alderdom, hans Øie var ikke blevet sløvet, og hans Kraft ikke veget fra ham. Guds Naade og Menneskers Godhed havde maget det saa, at da han her nedlagde Embedets Gjerning, kunde han og hans Hustru hos en elsket Datter finde et stille Fredens Hjem i Nærheden af deres gamle Hjem; Gud forskaanede ham for et langt og smerteligt Syge-

leie og lod ham i hans sidste Strid have saa mange af sine Kjære samlede omkring sig.

Gud har givet ham Lykke paa hans Reise, ja han har ladet ham finde Velsignelsen, det sande, evige Gode, det, som er den høieste og bedste Eiendom for et Menneskeliv, lod ham finde den kostelige Perle, for hvilken at vinde Alt skal villigt gives hen, den Ædelsleen, der vel ikke er sleben saa, at den falder Verden i Øinene, men dog for alle Guds Børn straalere med evig, uforgjængelig Glands og Herlighed. Den fandt han i den sande og levende Christentro, den bar han i sin Sjæl, han levede i Guds Søns Tro, som elskede os og gav sig hen for os. Han har sagt til mig: „Naar jeg er død, saa skal Du holde Tale over mig og saa skal Du sige om mig: „Jeg agtede mig ikke at vide Noget iblandt Eder uden Jesum Christum og ham korsfæstet.“ Og frit og freidigt tør jeg her paa dette Sted, hvor han i 64 Aar har staaet med Christi Evangelium, gjentage hans Ord og sige det: Han agtede sig ikke at vide Noget iblandt Eder uden Jesum Christum og ham korsfæstet. Han ragede frem i sin Stand ved Lærdom og Indsigt, men han agtede det altsammen for Intet at være i Sammenligning med Jesu Christi sin Herres Kundskabs Ypperlighed, og det var hans høieste Id og Stræben at vinde Christum og findes i ham, saa at han ikke havde sin Retfærdighed, den af Loven, men den ved Christi Tro, Retfærdigheden af Gud formedelst Troen. Greben af Christo Jesu forglemte han, hvad er bagved, og rækkende efter det, som er foran, ilede han mod Maalet, til det Klenodie, som hører til Guds Kald i Christo Jesu. Af denne Tro udsprang den stille, salige Guds Fred, som boede hos ham, deraf den Mildhed og Kjærlighed, som var udbredt over hele hans Væsen, deraf hans Troskab i Herrens Tjeneste, hans Bestandighed indtil Enden, deraf den rolige Fortrøstning, hvormed han sagde til os i sin Dødskamp: „Min Sjæl er i Guds Haand.“ Derfor elskede han Guds Ord over alt Andet, og derfor troer jeg ogsaa af hele min Sjæl, at han, som er Guds levende Ord, vor Herre Jesus Christus selv, nu af sin uendelige Naade har æret sin gamle Tjener og sagt til ham: „Gak ind til din Herres Glæde.“

Ja Gud har givet Dig, vor kjære, gamle Fader! Lykke

paa din Reise og Du er nu vandret hen til din Herre og til dit rette Hjem, og vi lade dig fare, men vi lade Dig ikke fare uden med Lov og Tak til den gode Gud for al hans Trofasthed og Kjærlighed imod Dig, uden med Tak til Dig selv for Alt, hvad Du med Guds Naade har været for os. Din gamle Hustru siger Dig Tak for al din Kjærlighed, Gud styrke og opholde hende fast i Jesu Tro indtil Gjensynstimen kommer. Vi, dine Børn, sige Dig Tak for al din Faderkjærlighed, for det Exempel, Du har givet os, at Du i dit eget Liv har viist os, hvad det vil sige, at være en Christen, og det love vi Dig, at dit Minde skal leve hos os i Velsignelse. Gud hjælpe og styrke os Alle til at følge Dig efter og leve tilsammen i vor Herres Jesu Christi Tro og i hans inderlige Kjærlighed, at vi engang maatte samles med Dig i det evige Faderhjem, i Fredens Land, i det lyse og delige Himmerig. Det høre Gud i Naade for Jesu Christi Skyld. Og saa far hen i Fred. Farvel i Jesu Navn.

Dog førend jeg slutter — endnu Et. Jeg vilde gjerne række Eder Alle en Mindegave fra den kjære Hensovede, og det vil jeg gjøre ved i hans Navn at overgive Eder et Psalmevers, som han forlængst har overgivet mig. Han elskede vore gamle delige Psalmer, og jeg har ofte undret mig over, at han, saa gammel som han var, endnu kunde bevare saa mange i sin Hukommelse. Deriblandt er der et Vers, som han elskede og som han har sagt mig, at han i sin høie Alderdom saa ofte har bedet og gjentaget. Jeg er i disse Dage endnu mere kommen til at tænke derpaa, da jeg efter hans Død kom med en Kjærlighedsgave fra ham til en blind 85 Aars Olding i min Menighed og denne da sagde mig, at den Afdøde trende Gange havde besøgt ham og hver Gang havde han gjentaget det for ham. Saa giver jeg Eder dette i vor kjære hensovede Faders Navn, og Gud give, at I maae bede det, som han har bedet det, at Eders Bøn maa blive hørt, som jeg troer og er vis paa, at hans Bøn er bleven hørt.

Jeg venter Dig, Herre Jesu! til Dom,
 Hvert Øieblik jeg seer mig om;
 Hastigt Du komme kan og brat
 Ved hver en Time, ved Dag eller Nat.

Lad brænde min Hjertes Lampe bered'
 I Tro, i Haab og i Kjærlighed.
 Jeg sover eller vaager, saa være Du min,
 Jeg lever eller døer, saa være jeg din,
 Og naar Du kommer, kom mild og blid
 Og gjør mig salig til evig Tid.

Amen.

2.

Af Provst Storm i Herfølge.

Til det Kjærlighedens Vidnesbyrd, som fra de Nærmeste have lydt til os saa inderligt og opbyggeligt, være det mig som en Fremmed tilladt at føie min personlige Tak til den hæderkronede Olding, ved hvis Kiste jeg staaer. Thi jeg mindes saa klart den hjertelige Godhed og Velvillie, hvormed han bestandigt kom mig imøde, den Veiledning og Bestyrkelse, som jeg altid fandt hos ham, naar jeg søgte Lys og trængte til en grundig Besvarelse af de vigtige kirkelige Spørgsmaal, den inderlige Deeltagelse og kjærlige Medfølelse, som han altid lagde for Dagen og varmt udtalte, naar Glæden oplivede eller Sorgen nedtrykkede mig, og jeg gjemmer mangt et Blad fra ham, skrevet med hans faste Haand, præget med hans klare Tanke og belyst af det Troens Guld, som han gjemte i sin Sjæl. Men til denne min oprigtige Tak kan jeg ogsaa føie en Taksigelse fra disse Herreders Præster, som med Kjærlighedens og Høiagtelsens Baand vare knyttede til ham, der betragtede ham som en Stolthed, en Hæder for vor Stand; og naar vi saae hen til ham, følte vi, at det er en sand Tale: dersom Nogen begjærer et Biskops Embede, han haver Lyst til en god Gjerning. Thi han var aarvaagen, beredt til Forsvar og Angreb, naar den lutherske Kirke, som han med ungdommelig Kjærlighed omfattede, naar det levende Ord, hvori han fandt Hvile og Lys, blev angrebet, og indtil hans Alderdoms sidste Dage kjæmpede han med det Aandens Sværd, som er Guds Ord; han var gjæstfri i Ordets fulde Betydning og hvor mange af os kunne ikke mindes, hvor mildt den Gamle kom os imøde og bød os Velkommen, hvor glad han drog os ind i sit Lønkammer for at tale med os om de Ting, som høre til Guds Rige; han var beqvem til at lære, fordi han af sit

Hjertes Forraad fremdrog Gammelt og Nyt og meddeelte os af sin Kundskabs og Lærdoms Skat, men saaledes, at han aldrig nedtrykkede ved sin aandelige Overlegenhed, men op-livede og opreiste ved den ægte christelige Ydmyghed, som aabenbarede sig i Alt. Han stod høiagtet og elsket iblandt os, og jeg tør her nok fremdrage det Vidnesbyrd, som Stiftets høiærværdige Biskop meddeelte ham, da denne ved den Gamles Entledigelse udtalte sin Høiagtelse og Paaskjønnelse af hans mangeaarige velsignelsesrige Virksomhed og sagde: „jeg er forvisset om, at han blandt Fædrelandets Geistllige længe med Kjærlighed vil mindes iblandt dem, der udrustedes med Tro og Lærdom under Tidernes Bevægelse have staaet fast paa den Grundvold, som er lagt fra Begyndelsen og baade i gode og onde Dage i Bestandighed have arbeidet paa den sande Kirkes Opbyggelse“ — et Vidnesbyrd, som glædede den Gamle, som han i sin Sjæls Ydmyghed skjulte, men som nu i denne Stund skal føies som et Blad til Hæderskrandsen paa hans Kiste, et Vidnesbyrd, som vi Alle istemme og „den Gamle i Lydersløv“ skal leve i velsignet Minde hos danske Præster og indtil sildige Slægter nævnes som den, hos hvem omfattende Lærdom og hjertelig Barnetroe boede tilsammen. Med Mindet om ham forener Bønnen sig: Herre Gud, himmelske Fader! hjælp os ved din Helligaand, at vi med hans Troskab, hans Kjærlighed og Ydmyghed maae forvalte den hellige Gjerning, Du har betroet os, til de Helliges fuldkomne Beredelse og Christi Legems Opbyggelse!

Amen.

Mel. Af Høiheden oprunden er etc.

Saa end engang, o Fader kjær!
 Med Dine Børn Du samles her,
 De samles om Din Kiste,
 Thi her Din Røst, som Sang i Vaar,
 I tre og tredsindstyve Aar
 Til Himlen Vei os viste;
 Ja med Troens Ild saa herlig,
 Hjertenskjærlig,
 Til Guds Ære
 Tolked' Du hans rene Lære.

Nu bære vi Dig til Din Grav;
Men takke Gud, at han Dig gav
Saa yndig blid en Aften,
At Børnekrands om Leiets stod,
Gud ei Din gamle Viv forlod,
Men Kjærlighed gav Kraften.
O vi veed, at hende kunde
Ingenlunde
Du undvære;
Fromt det korte Savn hun bære!

Som sidst vi sagde Dig Farvel,
Saa siger atter hver en Sjæl,
Hvor Følelse er inde:
Vi skilles aldrig heelt fra Dig;
Thi Kjærlighed er ogsaa rig
I et velsignet Minde;
Og det skal nu, her vor Fader
Os forlader,
Holdt i Ære
Arvegods for Slægter være.

Modtag i denne Afskedsstund
Fra vore Hjerter og vor Mund
Den bedste Tak vi eie;
Vi bringe den fra Store, Smaa,
Fra Velstands Hjem og Armod's Vraa,
Fra hvert et Smertens Leie.
Gud Dig lønne, Dine frede,
Og berede
Os at vandre
Smukt til Himlen med hverandre!

Smaastykker.

XVI.

Lidt om Provst Jørgen Sorterup og Boghandler Chr. Geertsen.

Af *A. Jantzen.*

Det er K. L. Rahbek, der har »fundet« Digteren J. Sorterup. I Sommeren 1800 var »Den danske Tilskuer« høitidelig stemt i Anledning af de urolige politiske Forhold i Landet og kunde ikke servere sine Læsere Klubpassiar og Drikkeviser. I Nr. 64 (21. Aug.) begyndes derfor en Artikel om Sorterups Heltesange paa følgende karakteristiske Maade:

»Der gives Tidspunkter, da en dansk Tilskuers Arbeide er slibrigt og vanskeligt, Øieblikke, da Spøg og Latter ikke blot vilde være uvelkomne, men og i høieste Maade utidige og usømmelige I saadanne Tidspunkter er Musernes Asyl hans eeneste Fristed, og smigrer han sig stundum der at have fundet det, hvormed han uden Anstød kunde gaae frem for sine Medborgere. Saaledes troer han idag hos een af vore saare lidet bekiændte ældre Digtere at have fundet nogle Sange, som det ikke vil være hans Læsere ubehageligt at lære at kiænde, da deres Æmne er vore Fædres Heltemod og Heltedaad«.

Efter denne Indledning følger Paavisningen af de lyriske og episke Skønheder i Heltesangene, hvis Digter bliver til »Danmarks Tyrætus«, »vor Tyrætus«, samtidig med, at Bording bliver »Simonides«, Kingo »Flaccus« (!!), Holberg »Plautus«, o. fl. Rahbek var selv saa tilfreds med dette Stykke om Sorterup i Tilskueren, at han afskriver det i

sine »Bidrag til den danske Digtekunsts Historie« (1808, IV, 90 ff.). Nu er Opmærksomheden henledet paa den danske Tyrtaus, hvis »Nye Heltesange« fra 1715 henved 100 Aar efter deres Fremkomst begejstrede Grundtvig (1810) til hans Digt »Jørgen Sorterup«:

O, du gamle, kjække Skjald,
Mindes skal du af den unge;
Dansk du var i Tonefald
Dansk af Æt, af Kraft og Tunge — —

og i dette Æresdigt hedder det videre:

Ak, men dybt var Danmarks Fald,
Da det kunde dig forglemme — —

og Sorterup bliver til en »Kæmpeskjald« — mindre kan ikke gøre det¹⁾.

Sorterup blev saa ikke mere glemt. Udførlige biografiske Meddelelser gav Fr. Barfod 1847 i Brandt og Helwigs »Den danske Psalmedigtning«, II, 352 ff.; og om hans mange lidenskabelige og mindre heldige Trakasserier i Tiendesager og Godsforhold har Pastor Brasch i sin »Vemmetoftes Historie« 2. Bind givet grundig og udførlig Oplysning.

Det er imidlertid hverken *Kæmpeskjalden* eller *Strids-hanen*, der har fremkaldt disse Linier, men noget langt beskednere: det er *Ægteemanden* Mag. J. Sorterup i den landlege Lyderslev Præstegaard, hvem Notitsen gælder. Vejen til Lyderslev var gaet over Juellinge, hvor Sorterup havde været Huslærer hos Baron Juel. Den 14. Marts 1692 leverede Baronesse Juel ham »Hs. Exc. Hr. Baron Jens Juels Vocations-Brev paa Lydersløf og Frøslev Sogner i Stevensherred«, og næppe en Maaned efter nedskrev Sorterup »En sørgelig Tankke over dend Sl. Fri-Herindis Dødelig afgang den 10. April 1692«²⁾. Han flyttede ind i Præstegaarden,

¹⁾ Grundtvig, Poet. Skr. I, 246 f. — optrykt i F. Rønnings ny Udgave (Kbh. 1889) af Heltesangene, S XIV f.

²⁾ Poet. Smaa-Sagers 1. Part, S. 53.

og det vides ikke, at Formanden havde efterladt Enke eller Børn. Det blev Sommer, men hvad hjalp al Aarstidens Skønhed, naar Ensomhed og trykkede økonomiske Omstændigheder vare til Huse inden Døre. Han kjendte godt Professor Jens Bircherod i Kjøbenhavn (fra Okt. 1693 Biskop i Aalborg, † 1708); mon han ikke kunde være hans Hjælper ud af Ensomheden og Kviden? Han satte sig ved sin Pult og tilskrev Professoren følgende Epistel¹⁾:

„Nobilissime et Celeberrime Professor,
Fautor æternum colende,

Den store fromhed, som Nobiliss. Dn. Professor mig i saa mange Aar continuerlig har bevist, giver mig endnu den dri- stighed, at jeg denne min ringe missive Hannem, som min til- forladende Ven, og beste Befodrer, uden nogen undseelse, lader blive insinuerit, i haab, at Hand min dumdristighed icke ilde optager, Heldst efterdi Hans eget fromme og mod mig Faderlige Gemyt tilforn har aabnet mig den adgang, at Jeg Hannem, som min Høy-Gunstige og meget Bevaagne Patron, har ideligen kundet søge, tiltale og *consulere*. Min Tilstand er |: Gud skee lof |: god, og mit Kalds Leilighed er endelig noget bedre, end jeg af første selv havde tænkt, hvorudover jeg haaber, at al- ting med tiiden skal blive godt. Men som jeg dog nu med tiiden faaer at tænke paa at forandre min Eenlighed til Egteskab, saa falder min Allerydmygeligste Bøn til Eder, Optime Mæ- cenas, at, som Gud i Himlen hidindtil har brugt Eder som et sær *instrument* til min Lykke i Verden at befodre, I saa endnu fremdeelis, og særdelis i denne Post, ville lade Eder behage at raadføre mig. Maaskee Gud Allermægtigste endnu, ved Eders Raad, kunde herudi, som udi alt det forrige, befodre mit Gavn og Beste; Nobilissimus Vir veed vel selv, at jeg er fattig, og er derforuden i et Par hundrede Dalers gjeld, foruden Præste- gaarden som skal kiøbes etc. Kunde nu Lycken føyet, at jeg kunde faae en Erlig Mands Barn, der havde noget til Hielp til dette for mig at betale, og til min Huusholdning at stille

¹⁾ Indført af Bircherod selv i hans *Dagbøger* 1692, Appendix til Avgust. Ny kgl. Saml. 4to 1986 c.

i Verk, da ville Jeg priise mig lykkelig og optage det som en sær Guds Naade, Og Jeg haaber stadelig, at Vir celeberrimus bliver mig i dette, som det allerhøyste der angaaer min timelige Velfært, behielsom og bevaagen. Af Forslag at gjøre, da kiender Jeg vel En og anden smucke Mænds Børn, som hâr Midler, men jeg kand icke vide saa just, om de skulle ville i den Geistlige Stand, meget mindre, om de skulle ville tage ud paa Landet. Jeg tvifler icke paa, Nobiliss. Vir veed jo self nogle Forslag; men hvilket der kand gelinge, det staaer i Guds Haand, og hvad Hand vil beskicke, faaer endelig god Fremgang. Self har jeg endnu icke vendt mine tanker til nogen Person, men, nest Guds Paakaldelse, vil jeg nu tage Nobiliss. Professoren i Raad med mig for at lade mig endnu leede af Hans fornuftige og Gudfrygtige Raad, af hvilke jeg hidindtil har befundet mig saa vel, at jeg har Gud høyligen at take, at Hand har ladet mig finde den Naade for Eders øyne, at I har vildet værdiges at antage mig iblant Eders clients tall, hvorved min lykke saa vel er vognet, at Jeg hâr naaet det, ligesom ved en Gienvey, det andre dog maa have megen løben og strippen for. Jeg troer Gud vel, og har det Haab, at hand nok skal give mig alt det, som kand være ham til ære og mig til gafn og gode. Jeg troer ogsaa Eder vel, og veed, at I, som min beste Ven i denne Verden, gjør alt det I kand til mit gafn at befodre. Og derfor vil Jeg nu i Jesu Navn befale Gud og Eder denne Sag. Høytærede fornemme gode Velynder, kand I optenke noget herudi til mit gafn, ja min timelige Velfært at befodre, saa formoder jeg, at I nu, som tilforn, beviiser Eder at være min hulde Ven. Jeg forbliver saa lenge jeg lever Eders obligerede Tienere, og vil have Eder med alt Kiert i Guds Varetegt troligen befalet. Adieu.

Eders Velærværdigheds
allerydmygste Tienere

Jørgen Sorterup.

Lyderslev d. 13. Aug. A° 1692.

Den endnu unge Professor — han var paa den Tid 34 Aar — der selv et Par Aar havde levet i lykkeligt Ægteskab, og som i sin Egenskab af Provst ved Kommunitet

og Regensen i Sorterups Studentertid havde denne i venlig Erindring, var ikke døv for den til ham rettede Begæring, men tog Stav i Haand og vandrede uden Ophold hen i Bogladen ved Højbro, hvis Indehaver han nøje kendte, og paa hvis Bøger han adskillige Gange havde sat sit »Imprimatur«.

I Worms Lexikon (II, 401) anføres, at Sorterup »var gift med Anne Cathrine Christians Dotter Hiort, en Boghandlers Dotter i Kiøbenhavn«. Fr. Barfod (cit. St.) véd dog at kalde Faderen Christian Gertsen Hiort. Men hos Wiberg og i D. biogr. Lex. (XVI, 181) nævnes blot »Boghandler Chr. Hjort i Kbh.«. Forgæves vil man eftersøge en Boghandler af dette Navn, og Manden maa dog næppe have været helt ubekendt. Men Sagen er, at J. Sorterups Svigerfader er den som Udgiver af Psalme- og Bønnebøger samt andre asketiske Skrifter velkendte Christian Geertsen. Hans Slægtsnavn Hiort er ikke kommet til Eftertiden.

Det er ikke umuligt, at Chr. Geertsen kan høre til en udbredt fyensk Præsteslægt Hiort, hvortil bl. a. den fattige Kapellan Gregers Sørensen i Nyborg († 1668) hørte¹⁾. I dennes Descendens træffes flere Bispeslægter. Chr. Geertsen dedicerer sin »En liden Huus- Kirke- og Reise-Haandbog« 1687 til den 10-aarige Anna Leth²⁾, Datter af Konfessionarius, Dr. Hans Leth, og den 16-aarige Birgitte Lodberg³⁾ Datter af Biskop Chr. Lodberg i Ribe, »til et Taknemligheds Tegn for meget beviste aandelige og timelige Gode af deris Høitærede K. Forældre imod mig«. — I det sørgelige Pestaar 1654 var han i Huset hos Rektor Jørgen Eilersen i Kbh. Johan Monrad skriver i sin Selvbiografi⁴⁾: »Dend Boghandlere Christen Gertsøn, som da tiende M. Jørgen for Dreng, annammede alle Liigpengene for scholen och kaste dem i een sydende Keell Wand«. Han har da ogsaa seet

¹⁾ Personalh. Tidsskr. V, 327.

²⁾ Gift 1698 med den uheldige Rektor Søren Glud i Kbh.

³⁾ Gift 1698 med Præsten Bagge Friis i Visby, Lø Herred.

⁴⁾ Udg. af Birket Smith (1888) S: 36.

og hørt paa nært Hold de store Sorger, som hærgede Rektorens Hjem i dette Aar og de snart-paafølgende Krigsaar, der gjorde J. Eilersen til en nedbrudt Mand¹⁾). Men Chr. Geertsen har fremdeles staaet Rektoren nær, og efter dennes Anbefaling antog Boghandler Joachim Moltke og Søn i Januar 1661 Chr. Geertsen som Dreng til at staae i Lære hos denne i 5 Aar²⁾); men den ældre Moltke døde allerede i Januar 1664, og Sønnen inden Udgangen af samme Aar³⁾). Snart efter har Geertsen vistnok begyndt selvstændig Virksomhed; han stod i nær Forbindelse med den bekendte Chr. Cassuben og udsendte i Trykken en Mængde Psalme- og Bønnebøger m. v., som Datiden konsumerede i rigt Maal. Hans Boglade angives snart at være »paa Slotspladsen«, snart »ved Højbro«; men begge Angivelser betegne samme Ejendom. En af hans tidligste Bøger har han selv oversat. Det er Englænderen Nathanael Pownolls († 1610) »Gylden Klenodie om Indtrædelse i Prædikeembedet. Paa det Nederlandske Sprog af Simeon Ruyling oc nu paa Danske til Trykken forfærdiget ved Christen Giertzen Bogh. Oc findes hos hannem tilkiøbs udi Bogladen ved Høye-Broe. Aar 1669« (Imprimatur: J. Bircherod). Bogen er dediceret til Raadmændene i Kbh. Claus Iversen Rafn og Baltzer Sechmann. Det var hos Sechmann, at Geertsen boede. Sechmann havde netop 1650 af Kongen købt en Grund paa Slotspladsen ved Enden af Højbro, saaledes at Færdselen gik igjennem en Port deri⁴⁾). Her paa dette befærdede Strøg var et godt Stade for Boghandel, og Geertsen har været en anseet, driftig Mand, der plejede Omgang med Byens Lærde; bl. a. stod han Mag. Brunsmann nær; sammen med ham underskrev han den bekendte Præst Samuel Jensens Ild's Testamente 1696⁵⁾). Ligeledes om-

¹⁾ D. biogr. Lex. IV, 464.

²⁾ Stolpe, Dagspressen i Danmark I, 168.

³⁾ D. biogr. Lex. XI, 423.

⁴⁾ O. Nielsen, Kbh.s Hist. og Beskr. V, 428.

⁵⁾ Hofmans Foundationer VI, 139.

gikkes han Mag. Iver Brink, hos hvem Studiosus Ludvig Winsløw levede¹). Paa Geertsens indstændige Begæring oversatte han N. Pedersens »Cimbrers og Gothers ældgamle Ankomst og Handel« (1706)²); og »kan den gode ærlige Mands Agt og Intention herudi ikke andet end berømmes, at han af medfødt Nidkiærhed for at faae slige Sager, danske Mænd til Ære, publiceret, gierne derpaa spenderer«. Dette er — saa vidt vides — det sidste Skrift, hvorpaa Chr. Geertsens Navn som Udgiver forefindes³). Han er rimeligvis død kort Tid derefter. Geertsen var 2 Gange gift: 1. med Anna Cathrine Andersdatter Klingenberg († ²⁸/₉, 1677)⁴); 2. med Margrethe Mogensdatter Rahr⁵).

Til Boghandler Geertsen ved Slotspladsen styrede altsaa Professor Bircherod sine Skridt for at udføre sit Hverv som Ægteskabsmægler. Det var i Aug. 1692, og Sagen gik i Orden. I Huset var en knap 18-aarig Datter, Anna Cathrine, (født ⁸/₉ 1674) af vakkert Udseende — hendes Portræt foran nedenfor anførte Sørgeskrift udviser figura. Hun havde Stifmoder og bar sin Moders Navn. Efter Dattidens og iøvrigt ogsaa langt senere Tids ikke usædvanlige Skik havde Brudgom og Brud maaske slet ikke kendt hinanden tidligere⁶); men naar den ansete Professor anbefalede Partiet, gjordes ingen Modstand. Den 1. September 1693 »blev Bryllupshøytiden celebreret uden nogen overdaadig Pragt, tarvelig og skickelig i faa, dog Høy-fornemme Venners Nærværelse«. Det er Sørgeskriftets Ord; men naar Ind-

¹) Kh. Sml. 5 R. II, 363 ff. Biogr. Lex. XIX, 47.

²) Det skandin. Literaturselskabs Skrifter XI (1815) S. 158 f.

³) Angivelsen hos C. Nyrop, D. danske Boghandels Hist I, 257, at et Skrift af Brunsmænd fra 1699 skulde være det sidste, maa derfor ændres.

⁴) Anders Jørgensen Klingenberg nævnes 1658 som norsk Postfører i Kbh., Kbh. Diplomatarium V, 495. Muligvis hendes Fader.

⁵) Mon beslægtet med den »altid muntre« Hr. Mogens Rahr († 1723) i Søllested paa Laaland (P. Rhode I, 345 ff.)?

⁶) Det samme skete med en af Sorterups Eftermænd i Lyderslev nær ved vor Tid, s. dette Tidsskrifts 5. R. V, 278.

ledningen til Partiet tages i Betragtning, faaar de forudgaaende gudelige Talemaader betydelig Afsmag. Det hedder nemlig i Sørgeskiftet over hende: »Da hun nu havde tiltaget i Alder og Naade baade hos Gud og Mennesker . . . da haver omsider efter Guds forbeskikkede Raad og Indskydelse hendis nu Høybedrøvede efterlatte Kieriste, M: J: Sortrrup fatted Christelige ægte Kiærligheds Tancker til Hende og haver saa, efter Guds inderlige Paakaldelse, anmodet hendis kiere Forældre om Hende til en trofast Egtefælle at nyde, hvilcken hans Gudelige og kierlige Begiering de efter Guds Paakaldelse, indbyrdes Raadførelse, og det salige Barns eged Samtycke paa alle Sider bevilgede«. — Anna Cathrine blev da Præstekone i Lyderslev; men efter 1 Aar og 17 Dages Ægteskab døde hun i Barselseng efter Fødslen af en Datter. — Der blev udgivet 2 Mindeskrifter om hende, et af Sorterup selv, et andet af Kapellanen i Lillehedinge, Hr. Svend Madsen Strøger, som berettede hende paa Dødslejet. Sorterups Skrift fører Titlen:

Et aandeligt og Gudeligt Trøste-Bref, til En Erlig og Kierlig Fader, der høyligen besørger En Lydig og Dydig Daatters Uformodentlige Skilsmisse, Skrevet af dend, der self har Deel Saavel i Trøsten
Som
I. Sorgen.

Prentet i Kiøbenhafn af Just Høg, Acad: Bogtr:
Aar 1695.

(Med Portrait; paa Rammen: Anna Cathrine Hiort Hendis Alder 20 Aar 9 Dage.)

Dedikation:

Den Erlige og Gudfrygtige Mand Christian Geertsen Hiort, Boghandler i Kiøbenhafn, min Sl. Hustrues Fader: Med sin Dydige og Gudelskende Hustru Margrethe Mogens-Datter Rahr, Min Sl. Hustru i Moders Sted, Er dette lidet og ringe Skrift, til en Trøstis Opmuntring og skyldig Tack-

nemmeligheds Beviisning allertjenstvilligst ofverlevered af
Deris hulde Ven og Svoger

Jørgen Sorterup.

Lydersløu Præstegaard

den 2. Janu: 1695.

Kapellan Strøgers lille Skrift indeholder Ligprædikenen — i sædvanlig ordrig Form — men derhos ret interessante Oplysninger om den Afdødes sidste Timer, da hun omgivet af sine nærmeste Paarørende havde venlig og gripende Afskedshilsen til hver især. Der følger derefter Digte af »den Mestsørgende C. G. H., o: Faderen, og af 2 Brødre, Andreas Christiansen Hiort¹⁾ og Dietrich Jørgen Hiort, samt følgende Linier af Søsteren Margrete Cathrine Hiort:

»Gud kiender den Sorg, min sl. Søsters hastige Skilsmisse mig haver foraarsaget. Og ved jeg intet bedre til hendis Ihukommelse her at kunne indføre end disse efterfølgende hendis egen Rim, hvilke den salig Siæl meget elskte og forbrugte, og blev de rettelig fuldkomne udi hendis Døds Time. Thi udi alle hendis beste Venners Nærværelse var Hun død ved en half Time før end nogen agtet det, eller tænkte paa Dødelighed, men de meente hun havde sovet.

Der Lycken var ublid, da lærte jeg at kiende.

Min Gud, min Ven, mig self, saavelsom og min Fiende.

Jeg self var skrøbelig, min Ven mig og forlod,

Min Fiende var mig gram, Gud blev alene god.“²⁾

¹⁾ Han fortsatte Boghandlen ved Slotspladsen efter Faderens Død og har bl. a. 1714 udgivet Sorterups Poetiske Smaa-Sager. Første Part.

²⁾ Disse saakaldte Griffenfeldts Verslinier (jfr. Tychonius hos N. M. Petersen, Litt. Hist., 2. Udg. IV, 125) menes i nyere Tid snarere at skyldes Sattrikeren Jak. Worm (•Museum• 1892, II, 288). At de citeres 1694 i Sorterups Hjem som vel kjendte, turde maaske ogsaa være et Fingerpeg til Forsvar for sidstnævnte Antagelse, da Jak. Worm havde havt Sorterups Fader til Barndomslærer (R. Petersen, Th. Kingo, S. 67), og der saaledes maa formodes nærmere Bekendtskab mellem de 2 Familier.

Umiddelbart derefter aftrykkes hele Sthens Psalme »Et trofast Hjerte, o Herre min«, »den Sal. Matrones daglig Sang, den hun og for alle andre elskte«.

Over sin Hustrues Grav i Lyderslev Kirke bekostede Sorterup en Ligsten med Inskription¹). — I Juli 1695 holdtes Skifte i Lyderslev Præstegaard mellem Sorterup og hans lille spæde Datter Anna Cathrine Jørgensdatter, og Boghandler Geertsen var tilstede som Værge for Barnet og underskrev som »vel tilfreds med Forretningen« Skiftet. Der tilfaldt Barnet o. 700 Daler²); og idet Sorterup nu stod i Begreb med at indgaae nyt Ægteskab, har Morfaderen rimeligvis taget den lille Anna Cathrine med til Hovedstaden, hvor hun er opvoxet i Bedstefaderens Hjem. Geertsen døde før Barnebarnet, men hun bortreves af Pesten 4. Avg. 1711, 18 Aar gammel. Efter hendes Bøn umiddelbart før Døden blev der ophængt en Lysekroner i Lyderslev Kirke over Moderens Ligsten, og paa Lysekronen læses følgende Vers:

„Ach, søde Datter, ach, jeg savner dig med Smerte,
Din ædle Fromhed var en Glæde for mit Hierte;
Din Moder ligned du i Tugt, i Dyd, og Nafn,
Her døde hun fra mig, og du i Kiøbenhafn.

Din højtbedrøvede Fader

Jørgen Sorterup.“

Om Sorterups 2. Giftermaal kan henvises til Braschs Vemmetoftes Historie II, 92. Endnu skal blot tilføjes, at fik Sorterup Penge med sin første Hustru, har dette sikkert ogsaa været Tilfældet ved hans sidste Giftermaal. Et Vidnesbyrd derom kan hans rige Samlinger afgive. Ved Skiftet 1695 vurderedes hans Bøger til 124 Rdl. Ved Auktionen efter hans Død (trykt Katalog haves) indkom der ved Salg af hans Bogsamling 917 Rdl.; og dog blev en hel Del Bøger usolgte³).

¹) Inskriptionen meddelt af Dr. H. Rørdam i Personalh. Tidsskr. I, 156.

²) Stevns Herreds Skifteprotokol 1685—1713 i Landsarkivet i Kbh.

³) Meddelt af Fr. Barfod i Kh. Saml. 3. R. VI, 795.

XVII.

En Fællesudtalelse af alle Danmarks og Norges Biskopper.

I henved 300 Aar havde den danske og den norske Kirke fælles øverste Styrelse, men saa vidt vides kun en eneste Gang har begge Rigers Biskopper fundet Lejlighed til en fælles Udtalelse, og det var nært henimod Slutningen af Foreningstiden. Da næppe ret mange nulevende kjende denne Udtalelse, skal den kortelig her omtales.

Den 18. Okt. 1811 havde den dansk-norske Regering udstedt den, i alt Fald her i Landet, endnu gældende Forordning, om at uenige Ægtefolk ikke kunde blive separerede, uden at det først ved gejstlig Mægling var forsøgt at forlige dem, ligesom Ægteskabet ikke kunde blive fuldstændig ophævet, inden en fornyet Mægling havde fundet Sted¹⁾. Det er bekendt, at denne Mægling i ikke faa Tilfælde virkelig har formaaet at fjerne de Stridspunkter, der skilte Ægtefolkene fra hinanden, medens det vistnok hører til Sjeldenheder, at det har været muligt at bringe Ægtefolk, der i flere Aar have været separerede, til at indgaa noget Forlig. Det gaar hermed som med mange Sygdomme, at jo tidligere de kommer under kyndig Lægebehandling, desto mere Udsigt er der til, at Helbredelse kan finde Sted.

Den nævnte Forordning gav Anledning til, at samtlige danske og norske Biskopper paa Frederik VI's Fødselsdag, 28. Jan. 1812, udstedte et fælles Hyrdebrev til begge Rigers Præster, hvori de indtrængende lagde dem Ægteskabets gennemgribende Betydning for Hjemmene som for hele Samfundet paa Hjerter, og opfordrede dem til at gøre alt, hvad de formaaede, for at modarbejde den Løshed og Letsindighed, som i den senere Tid havde grebet om sig og

¹⁾ Samling af Forordninger (osv.), som vedkomme Gejstligheden, ved Fogtmann og Hurtigkarl, 3. Udg. besørget af Kolderup-Rosenvinge I, 264.

forstyrret mange Ægteskaber, hvorfor det gjaldt at anvende den største Alvor, Flid og Klogskab, for at den nys foreskrevne præstelige Mægling mellem uenige Ægtefolk kunde bære den tilsigtede Frugt.

Dette Hyrdebrev, der er affattet med stor Indsigt og Dygtighed, udkom i Trykken under følgende Titel:

Episcoporum
Ecclesiae Dano-Norvegicae
Epistola encyclica
 ad
 Clerum utriusque Regni
 de officiis,
 qvæ
 Edicto Regio d. XVIII Octobris CIOIÖCCCXI
 promulgato
 Sacrorum Ministris iterum sunt injuncta.

Havniae CIOIÖCCCXII
 Typis Directoris Joh. Frid. Schultzii,
 Aulæ et Universitatis Typographi.

Brevet udgør 14 Kvartsider med følgende Underskrift:

Datum in ædibus nostris Episcopalibus, die Regis Optimi Natali XXVIII Januarii Anno CIOIÖCCCXII.

D. Fridericus Münter. D. Fridericus Julius Bech.
Johannes Nordal Brun. D. Andreas Birch. D. Janus Bloch.
D. Petrus Olivarius Bugge. Matthias Bonsach Krog.
Petrus Outzen Bojsen. Erasmus Jansen. D. Fridericus Plum.
Victor Christianus Hiort. Christianus Sørensen.

Som man ser, er Biskopperne i København og Christiania stillet i første Linie. De øvrige Biskopper er ordnede efter Embedsalder. Formodentlig er Brevet forfattet af Biskop Münter. Sin Betydning har det ikke blot ved sit Indhold og den smukke latinske Stil, men særlig derved, at det vistnok er det eneste Dokument udstedt af begge Rigers samtlige Biskopper.

H. F. R.

XVIII.

Religiøse Forhold i Faaborg og Flensborg 1738.

I Kh. Sml. 5. R. V, 111—17 er fortalt om Hans Lessøe, der som Præst i Karise vakte ikke ringe Bevægelse ved sin pietistiske Optræden. Tillige er det berørt, at han tidligere, efter Studier i Jena, havde opholdt sig en Tid ved det fromme stolbergske Grevehof i Wernigerode, hvor man havde fattet Interesse for ham og havde gjort Kong Christian VI opmærksom paa den haabefulde unge Mand. Senere hørte Kongen (formodentlig af Bluhme) med Bifald om hans Optræden som Opvækkelsesprædikant i Flensborg, hvilket vel især gav Anledning til, at han ikke længe derefter blev antaget som Hofkateket. Følgende Brev fra Hans Lessøe til en »Comtesse« af Stolberg-Wernigerode lærer os nærmere at kende de religiøse Forhold baade i Lessøes Fødeby, Faaborg, og i Flensborg og Omegn, hvor han havde virket tildels i Forbindelse med den ogsaa af Chr. VI med Interesse omtalte Student Berentz fra Flensborg. — Under sit Ophold udenlands havde Lessøe lært baade at tale og skrive Tydsk, det sidste dog noget mangelfuldt, som Brevet viser. Det meddeles her efter en af K. Heiberg tagen Afskrift af Originalen i Wernigerode.

H. F. R.

Hochgebohrene Gnädigste Comtesse!

Dero gnädigsten Zuschrift von 20 Juny habe mit grosser Freude d. 4 hujus bekommen in Flensburg. Der herlige Jesus sey ewiglich gelobet, der noch unter ihnen so tröstiglich waltet, lebet und herschet, Haleluja, immer weiter etc. Ich befinde mich itzo in Foburg, alwo am verwichenen Sontag morgen arrivirte, und treffe auch allhier mein lieben Br. Illum¹⁾ unter grosser Druch und Lästerung so wol von seinen eigenen Eltern als andern, doch auch etwa 3 bis 10 Seelen, die Begierde haben ihren Heyl und Seeligkeit alleine in Jesu zu suchen.

¹⁾ Denne »Broder« Illum nævnes ogsaa i andre Breve fra hin Tid.

Gestern abend lies ich sie zusammen kommen, und hielte ihnen eine Stunde über Luc. 1, 74. 75, da ich zeigte die herliche freie Gottes Dienst im neuen Bunde, und zwar erstl: wie Jesus uns darzu in Stand setzte, und zum andern, wie man ihn hernach dienen könte und solte; ich habe auch gestern mit dem Ober-Pfarr¹⁾ geredet, der ein sehr hochmythiger Mann ist. Er sagde immer, ich solte ihn nicht lehren, wie Er sein Ampt führen solte, und, weil sein Collega²⁾ wegen seine entsetzliche Bosheit und liederliche Leben im offenbahren lügen, fluchen, huren, drunkenheit und ärgerliche Lehr-art ist itzo suspendiret worden, und gewiss am wenigstens wird removiret, erzehlete er, wie Er ihn öfters genug ermahnet, bestraffet und gewarnet, aber Er var in allen, wie die Pharisæer, von denen Christus saget Joh: 9, 41. Ich nahm dasselbige gleich an als ein Kentzeichen der unerleuchteten und unbekehrten, dass ihren stoltzen und eigenliebischen Geist liess sich [nicht] gerne sagen oder lehren. Er wurde böss, aber verbarg sich; Conscius ipse Sui, de se putat omnia dici. Ich ging wech, Gott wird es weiter führen. Ich muss wider nach unser gesegneter Flensburger-gegend kommen, alwo es noch sehr herlich gehet. Der Zulauf in Flensburg war wol itzo zu letzt nicht so häufig, doch hatte man fast alle tage neue spüren von guten Bewegungen, und zu der gemeinde wurde immer neue membra ge-
leget. Ich kriegte sonst zu letzt ein weiteres feld, in sonderheit in Hanneved³⁾, eine meile von Flensburg, alwo ich zuweilen predigte und in den Häusern vor den Bauern stunden hielte; da ist itzo eine erstaunliche Bewegung; das letzte mahl ich predigte, kamen 7 Seelen, und sagten, Sie mögten u. wolten sich bekehren; ich hielte drauf noch nachmittags eine Stunde in des Predigers Haus; man kan sich unter selbigen Bauern eine schönere Erndte versprechen. Sonst ist nun das liebe Flensburg so ausgeschrien und verletzt worden durch ganz Hol-

¹⁾ Hans Lauridsen Bager var Sognepræst i Faaborg 1730—41.

²⁾ Den i Kh. Sml. 5. V, 106 omtalte Jørgen Schmidt.

³⁾ Her var Andreas Møller den Gang Præst. Han var en Broder til den bekendte Rektor og Litteraturhistoriker Johs. Møller i Flensborg og stod Pietismen nær.

stein, dass auch viele begierige Seelen kommen zu sehen mit eigenen augen, was an der sache ist, viele meile herum. Ich bin wol itzo nach Foborg gekommen, aber werde vielleicht nicht lange hir verweilen, den mans hat mir so hart am gewissen gebunden wider nach Flensburg zu kommen, und ein frommer Kaufmann, der herumreyset geld einzufordern, komt hirdurch letzt in diesem Monath, dass Er will mich abholen. Gott weiss aber, wie lang Sie in Copenhagen wollen mich hier bleiben lassen. Noch eine besondere Passagie muss ich erzehlen: Der Kaufmann Stube, bey dem ich war im Hause, hat eine Tochter, die wohnt in Apenrade, 4 meile davon, und hat ein Kaufmann. Sie kam ihren Eltern zu besuchen, die Mutter werbte die Tochter, so dass Sie mit ihren vielen Thränen in 3 tagen mein Hertz recht bewegte, endl: bey ihrer Abreyse bath Sie mich mitreysen, mit ihrem Mann zu sprechen. Wir reysten am Sonabend; da wir spät kamen, fluchte der Kaufmann und war böse, dass die Frau wäre so lange ausser geblieben, ich raiterite mich in einem Zimmer, das sie mir zeigten, ich war stille, redete nicht mit des abends, sagte und klagte mein Jesum was ich gesehen, und bath, dass ich möchte entweder bald wech kommen, oder etwas ausrichten. Am Sontag morgen verlangte man, ich solte nachmittag predigen. Da ist ein Probst¹⁾, der Gott fürchtet, und nach seiner art und erkenntnis es gut meinet, er lies mich predigen. Ehe wir in die Kirche gingen, kam der Probstens Diener, und solte mich holen, dass war ein lieber Bruder, den ich in Copenhagen gekandt, warum ich ihn auch aufnahm als ein Bruder. Der Kaufmann wurde entsetzlich böse über solche Familiäritet, als es wäre mir nicht anständig, änderte sein couleur, doch schwieg stille (er hat aber hernach gesagt, dass er wäre gerne willens ihn aus der thür zu prügeln). Da wir aus der Kirche kamen, war er stille, lies sich mit mir ein, fragte mich, ob ich auch so lebte, wie ich predigte, ob es möglich wäre, ob nichts anders darunter wäre (den er glaubte alles, was er von uns in Flens-

¹⁾ Johan Schmidt, der 1736 havde afløst den fra Nic. Brorsons Historie bekendte Dr. Chr. Gottlieb Koch, der var en ivrig Modstander af Pietismen.

burg gehört, ausgenommen, dass sein Schwieger-Mutter hurrete) ich merkte, dass Gott arbeitete ihn zu überzeugen, ich bath um Weisheit sein arbeit zu observiren, und dabei zeigen, wohin solches zielete. Montag reysten wir; Er nahm sein Cariol und begleitete uns 2 meile mit seiner Frau, die immer seufsete und weinete; in einem Walde stieg er ab, und bath mich mit ihm zu spadzieren zur abschied, ich bath den lieben Gott um Freudigkeit noch ein general-Sturm auf sein Hertz zu wagen, kriegte auch, und fragte ihn, wie er nun war zu muthe bey allen, was wir gehandelt, was sein gewissen sagte, ob er wolte Gott recht geben. Er schwieg lange, endlich brach er heraus: Es ist alles wahr, Gott erbarme sich meiner, ich will mich bekehren, er bekennte viele greul-Dinge, wir nahmen abschied, und fuhren von einander. Morgen drauf schrieb Er mir ein herlich Brief, ich mögte endl: bey ihm Pffingst-Fest feiern zu seiner und seiner Frauen Erbauung, ich kam auch; nun wurde der Teuffel recht böse, Er, neml: der Kaufmann, kam in solchen Betrübnis über sich und allen andern, dass er mit Jammern u. Klagen fing an zu predigen vor allen Bürgern und Bauern, die mit ihm handelten. Er hatte ein Billard im hause, darauf wolte er kein mehr spielen lassen; da wurde eine entzetzliche Lärm. Ein Cancelli-Rath und Officier alliärten sich mit einander, kamen und fingen an zu disputiren und railiren; mich schelteten sie vor ein vagabundum, Ketzler, einen Heiligen etc. Man beschuldigte mich, ich hatte den Kaufmann und so viele einfältige Leute verführet, man sagte, ich hätte auf der Cantzel ihre vorige rechtschaffene Prediger verdamt, darunter rechnete der Cancelli-Rath seinen verstorbenen Vater, der vorhero war Probst gewesen, ich solte ein — — — etc. seyn, bis ichs bewiese, man wolte 200 Zeugen schaffen, hir half kein erklehrung, kein appellation zum Consistorium, ich war werth, man solte mich abpryglen, endl: kam der arme Probst¹⁾ dazu. Er ist von ein stark cholerschen hitze, Er brach aus, und scheltete Sie beyde vor lügner, Sie solten sich bekehren etc: Ich ging wech, und sagte es meinem Erbarmer, das Er wolte doch kein Feuer vom himmel fallen lassen seine

¹⁾ Christ, E. Lundius, Præst ved St. Johannes-Kirken i Flensborg.

feinde zu verzehren. Ah, wen man in der Liebe bleibet, so ist man immer ruhig und in Gott. Ein Dienst-Magd bey dem Hr. Probst, die halb separatistisch und sehr confus war, kriegte in meinem Predigt verlangen mich zu sprechen, ich ging mit ihr im Garten im Gegenwart des Kaufmanns u. seiner Frau. Die leute, die es gesehen, spargirten drauf entsetzlich lügen, dass ich lies sie knien, mit handauflegung ihr geseegnet und absolvirte. Die Obrigkeit lies die Zeugen zu Rathhaus citiren, da wurde es alles als lügen gefunden.

Diesen Brief schicke ich nach Flensburg, wo man mir versprochen das geld, neml. 14 rdlr. 13 [sch.] mitfolgen zu lassen vor die zugeschikten Gesang-Bücher, dancke also unterthänigst vor dero Gnade und Mühe, sampt auch vor den übrigen 6 Wernigerode Gesang-Bücher sampt Zimmermans Erkenntnis etc: 4 stücken, Gott wird mir gnade geben damit am besten zu wuchern. Man freuet sich sehr über die Gesang-Bücher; der Herr Jesus seegne Dero Gnaden mit allen den Seegen, so darinn wird angeprüsen, so werdet Dero theure Seele überschwencklig vergeltung bekommen.

Dörffe noch eines unterthänigst mir ausbitten, würden Sie mir eine besondere Gnade erweisen, dass ich das abgeschriebene bekomme, was der Hr. Lau¹⁾ in der Bibliothek lieset, ich dencke, wen es wom anfang wurde nach und nach abgeschrieben, wurde es nicht so beschwerlich seyn; Mein lieber Bruder Johan bey ihren Gnädigsten Hr. Bruder möchte vielleicht ein par Stunde alle woche darauf spendiren, und ein von den Catecheten ihms addictiren. Es kan wol seyn, dass mein lieber Bruder Berentz in Flensburg etwas erbauliches mitgiebet, doch weis ichs nicht gewiss. Zu letzt bitte unterthänigst und freundlichst zu grüszten Dero Gnädigsten Eltern und Schwestern und ins gesamt alle Knechten und Kindern Gottes, die seine Barmherzigkeit nur warten, von dem armen Lessöe, der sich unter Löwen und Bären sich befindet und ihrer aller Fürbitte sich tröstet, wen Babel raset bald aussen bald innen.

Wen ich auch ein par Exempl. von den andern predigten

¹⁾ Samuel Lau, Hofpræst i Wernigerode (s. Kh. Sml. 5. IV, 453, 460)-

des Seeligens Zimmermans hätte, sahe es gerne, es kan nur nach Flensburg gehen, da werde ichs wol empfangen.

Ich lebe

Hochgebohrne Gnädigste Comtesse

Dero unterthänigster arme

Faaborg d. 8. July 1738.

Hans Lessöe.

XIX.

Nogle Notitser om Gehejmearkivar Jac. Langebek og hans Husstand.

Ved *Fr. Jessen.*

1. Af københavnske Kirkebøger.

Hellig Geistes kirkes døbes-protocoll. (Sognepræstens bog):

Ao. 1763, 21. novbr. Hr. justitsraad og geheim-archivarius samt brygger Jacob Langebek, boende paa Nyetorv, og frue, deres daatter Anna Elisa. — I degnens bog er ordene »samt brygger« udeladte, og J. L. siges her at bo på Gammeltorv.

Nikolai kirkes barnedåbsbog:

1757 ¹⁰/₈ Justiceraad Jacob Langebech i Stormgade og Lene Maria Pauli en datter, kaldet Anna.

1759 ⁹/₁₀ Justiceraad Jacob Langebech og Helene Langebech i Stormgade en søn, kaldet Frideric.

Hellig Geistes kirkes »børn daabebog«:

1766 ²⁶/₇ Justitsraad Jacob Langebeck paa Nytorv og hustru Helene Langebeck f. Pauli en datter: Helene Jacobine. Faddere: Fru Hjelmstjerne, Klevenfeldt, Suhm og Justitsraad R. Brun.

Frue kirkes dåbsprotokol:

1747 ²⁴/₁₂ Diderich Langebech, studiosus, i Lars Bjørns str. og hustru Anne Stephansdatter en datter Mariana. Bl. fadderne barnets farbroder: mr. Jacob Langebech, studiosus.

1751 ¹⁰/₁₀ Samme ægtefolk en datter Margrethe. Bl. fadderne hr. archivarius Jacob Langebech

Trinitatis kirkes dåbsbog:

1758 ²⁸/₄ var justitsrådinde Langebech i Stormgade gudmoder til sin tjæners, Søren Jacob Schultz's søn Johan Peter.

Nikolai kirkes dåbsbog:

1762 ²¹/₁ var Justiceraad Jacob Langebech i Raadhusstræde fadder til Jacob, søn af politibetjent Søren Jacobsen Schultz og hustru Anna Christence Steenholm på Gl. Mønt.

2. Københavns skattemandt al 1762.

Angivelse fra Snarens kvarter nr. 134.

Jacob Langebek, justitsråd og arkivar ved det kgl. gehejme-arkiv, hustru Lene Marie Pauli, søn Friderich f. ⁶/₁₀ 1759, tjæner Niels Jenssøn, stuepige Johanne Sørensdotter, kokkepige Karen Jespersdotter Lund, brygger-svend Søren Bach, knegt Johan Peter Snach, gårdskarll og tillige kusk Jørgen Jenssen Munchgaard. (Opleg-nelse med J. Langebeks egen hånd). I gården 4 lejere foruden ovenanførte medlemmer af J. L.'s husstand.

XX.

Strengre Tider.

Paa sidste Side af Sønderjærløse ældste Kirkebog findes følgende Antegnelse om tunge indtrufne Naturbegivenheder, som Præsten har ment at burde fortælle Eftertiden lidt om. Skriften er paa sine Steder meget vanskelig at læse, tildels udslettet af Fugtighed.

Ao. 1668 den 7 Julij ved 12 slet om Middag kom en forfærdelig stor Hagel, saa store som ieg næp tror aldrig er seet af dennem, som nu leffuer, saa store som tommel fingre, som ned slog den største Deel Biug Vonge Korn i

Stochs(?) Vong — — och slog mange Vinduer ud baade paa vor Kirche saa och hos mig. — — Miste 20 Tønder Sæd.

Ao. 1670 var en forfærdelig haard Frost, at man kunde age over Belt til Aars, Nyborrig, Malmøe, Stralsund och andre mange — — Steder. Eadem hyeme kom Vlfve her i Landet, som gjorde megen stor Skade.

I sin Dagbog fortæller den i Kh. Sml. 5. V, 789 ff. omtalte Laurids Axelson, Præst i Vester- og Østerbølle, følgende:

»I dette Aar, nemlig fra Ao. 1708 til 1709, var det en umanerlig streng Vinter, hvis Lige ingen kan mindes; Thi den begyndte tidlig, strax efter Michels Dag, og holdt længe ved. Den var allerstrengest efter Juul, saa at omsider sidst in Martio og først in Aprili 1709 frøs og sultede mange Dyr og Fugle ihiel, baade vilde og tamme. I Paaske hellige Dage var det saa streng en Vinter, som det kunde være nogen Tid om Juul. Jorden var overlagt med Iis og Iislag, saa at intet Creatur, vilt eller tamt, Dyr eller Fugl, kunde faae enten Lyng eller Græs. Harer, Aarhøns og Agerhøns bleve moxen allesammen ødelagte her i Egnen, og fandtes i Foraaret døde i Sneedriverne, baade i Byerne og Hederne, item de smaa Steenugler, som alene findes her i Egnen, haver man siden denne Vinter aldrig fornummet een af. Fiskedammene bundfrøs, og Fiskene døde; Træerne, som dog ere faa her i Egnen, visnede og gik ud. Men overalt tog Rugsæden stor Skade, hvorpaa fulgte en meget haard og dyr Tid, thi faa Traver Rug kunde give 1 Skieppe, ingen over 2* (osv.).

H. F. R.

RETTELSER OG TILLÆG.

Kirkehist. Saml. 4. R. IV.

- S. 291 ff., Til de her meddelte Efterretninger om Forfatteren Jacob Madsen Kjøbenhavn kan føjes nogle i Kancelliets Brevbøger 1593—96, S. 415—9 og 632 fremkomne Oplysninger.

Kirkehist. Saml. 5. R. IV.

- S. 428, Lin. 10 f. n. und, læs: der.
- 438, Lin. 7 f. n. Westindien, læs: Wittenberg.
- 450, Lin. 2 f. o. Den Betænkning, som her slutter, er indgiven 9. Feb. 1740.

Kirkehist. Saml. 5. R. V.

- S. 257, Lin. 6 f. o. I Berlingske Tidende 1801, Nr. 91 læses: •Ved sal. Justitsraad Engelbreths Jordefærd havde Directeurerne for de Almueskoler, som til Industriens Fremme nyde Understøttelse af det Reiersenske Fond foranstaltet hans Minde hædret derved, at 18 Pigebørn af fornævnte Skoler modtog Liget ved Kirkedøren og i Kirken bekrandsede Kisten. Efterat Liget var nedsat i Graven, afsang de samme Piger følgende Sang — — Da Sangen var tilende, fremtraadte de smaae Sangerinder og bestroede Kisten med Blomster«. (Medd. af Pastor Jantzen).
- 258, Lin. 6 f. o. Udødelighed, læs: Dødelighed.
- 527, Lin. 1 f. o. Dabers, læs: Dobers.
- 543, Lin. 6 og 20 f. o. Strack, læs: Stack.
- 633, Lin. 1 f. n. 31, læs: 81.
- 770, Lin. 6 f. n. gjenløber, læs: gennemløber.
- 795, Laurids Axelsens Hist. belli Dithmarsici msc. (paa Dansk) omtales i Wielands nye Tidender om lærde og curiøse Sager 1725, S. 101. — I Catalog over det norske Videnskabers Selskabs Samlinger, 1. Del, anføres S. 509 blandt Manuskripterne: L. Axelsens, Provsts, Breve til Rinds Herreds Præster, paa Latin, af Vesterbølle 1693—1708. Det i Kh. Sml. 5. V, 790—4, meddelte Brev (fra 1703) er vel et af denne Række Embedsbreve.

Kirkehist. Saml. 5. R. VI.

- S. 122, Lin. 6 f. n. Godthaab, læs: Christianshaab.
- 188, Angaaende •Luthers Spaadom om Kirken i Norden• se Vilh. Andersen, Tider og Typer I, 193.
 - 202, Lin. 5 f. n. Fetter betegner her Næstsødskendebarn.
 - 225, Lin. 4 f. n. Velskomst, læs: Velkomst.
 - 327, Lin. 1 f. n. Saml. I, læs: Saml. 3. R. I.
 - 336, Lin. 8 f. n. Palykarpus, læs: Polykarpus.
 - 353, Lin. 10 f. n. Mdhd, læs: Mnhd.
 - 384, Lin. 1 f. n. plichtiger, læs: plichtig er.
 - 694, Lin. 5 f. n. beskikke, læs: tilskikke.
 - 696, Lin. 7 f. o. desplicuerint, læs: displicuerint.
-

Navne- og Sagregister.¹⁾

- Åbelsted, Peter, Pr. i Slidre, Aggershus St. 561.
- Abildgaard, Torkild, Pr. i Aarhus. 156.
- Adeler, Fred., Amtmand. 247.
- Adolphus, Iver, Pr. i Froen, Provst i Gudbrandsdalen. 204-5. — Jakob. 203-4.
- Agerbeck, Andreas, Pr. p. Bornholm og Læge. 176.
- Albretsen, Joh., Hofprædikant. 158.
- Algreen, P. K., Kap. i Lyderslev. 761-2. 772.
- Almueskolen. 197-201. 241-312.
- Altergang, s. Nadvere d. h.
- Amager. 197-201. 571-5.
- Ancher, Christoffer, Pr. i Ringsager i Norge. 681-3. — Peder Kofoed, Prof. jur. 174-5.
- Andersen, Jens (Beldenak), Bisk. i Odense. 145. 391.
- Arcimbold, Joh. Ang., Afladshandler. 145-6. 151. 393-8.
- Arvidsen, Bent, Kannik i Lund. 158.
- Astrup, Skolelærer i Lyderslev. 771.
- Axelson, Laurids, Pr. i Vester- og Østerbølle. 802-3.
- Bager, Hans Lauridsen, Pr. i Faaborg. 796.
- Bagger, Hans, Sjæl. Bisk. 222-3.
- Balle, Nik. Edinger, Sjæl. Biskop. 687. — Nik. Edinger, Miss. i Grønland. 68-71.
- Balslev, C. F., Pr. i Vejerslev, s. Bisk. i Ribe. 763.
- Bandsbill, Iver Jensen, Laugmand i Norge. 219.
- Banlysning. 146.
- Barvith Syssel. 144-8.
- Bech, Fred. Julius, Bisk. i Christiania. 794.
- Berentz, Stud. Flensborg. 795. 799.
- Bergen i Norge. 163-5. 306-7. 363. 565.
- Bierre, Mogens Jensen, Pr. i St. Jørgensgaard. 206-8.
- Bille, Eske, Lensmd. i Bergen. 164. — Ove, Biskop. 137.
- Biltzman, Jens, Kannik i Roskilde. 391.
- Bing, Andreas, Miss. i Grønland. 9-10.
- Bircherod, Jens, Prof. s. Bisk. i Aalborg. 785-9.
- Birkedal, Vilh., Pr. i Ryslinge. 414. 441. 773.
- Bispe-Embedet. 283-6. 643-78. Visitsats. 772-3.
- Bjug, Oluf, Pr. i Helsingborg. 155-6.
- Bjørn, Chr. Fr. Schnell, Miss. i Grønland. 313-19. — C. A., Pr. i Vemmetofte. 313. 686. 721. 724. 752. 767.

¹⁾ Af Artiklen (S. 1—122) Missionærer og Præster i Diskubugten er af den overvældende Mængde Navne kun faa af de vigtigste optagne. Det samme gælder Fortegnelsen over Studerende i Bologna (S. 375—81).

- Bloch, Jens, Biskop i Viborg. 794. — S. N. J., Rekt. i Roskilde. 753.
- Bluhme, J. B., Hofpræd. 245-6. 249. 288-92. 355. 365-7. 372. 534. 614-5.
- Boisen, Fred. Engelhart, Kat. i Storehedinge, s. Pr. i Skørping, s. i Vilstrup. 760. 770. — Lars Nannestad, Cd. theol. 747. — Peter Outzen, Bisk. Laaland. 794.
- Bologna, Univ. 375-81.
- Borch, Oluf. Prof. 220.
- Borgsmed, Peder, Pr. i Horsens. 156.
- Bornholm. 175-7. 219. 381-90.
- Boyesen, Slægten. 679. Peter Otto, Pr. i Ringsager. 179-80. 306. 679-80.
- Brammer, G. P., Sem.-Forstander i Snedsted. 760-3.
- Brinck-Seidelin, Familien. 231-2.
- Brink, Iver, Pr. i London, s. i Kbhvn. 209-40. 789.
- Brunsmænd, Joh., Pr. v. Vartov. 788-9.
- Brusk, Hrd. 262-3.
- Bugge, Pet. Olivarius, Bisk. i Trondhjem. 794.
- Bøgh, M. F. G., Amtsprøbst. 755-6.
- Bølle, Søren, Separatist. 370.
- Bødtchier, Chr., Pr. i Skien. 661.
- Cappelen, Pet. Andr. v., Miss. i Grønland. 95. 322-4.
- Cassube, Chr., Bogtr. i Kbh. 788.
- Cederfeld de Simonsen, Provst p. Mors. 409. 424. 441-2.
- Christian II. 146-7. 165-6. 393-8. — III. 159-61. — IV. 381. — V. 224-5. — VI. 178-80. 243-4. 294-5. 303. 329-30. 356-65. 371-4. 503-4. 795.
- Christiansø. 170-7.
- Christiensen, Niels, evang. Præd. i Randers. 136.
- Cibber, Kaj Gabriel, Arkitekt og Billedhugger. 233.
- Clasen, Ernst Henrik, Pr. i Verst. 479.
- Claudianus, Peder, Pr. i Kværndrup. 202-6.
- Clausen, Anders, Lekt. i Trondhjem. 205. — Henrik Nic., Prof. 696-726. 748-9. 753-4. — Johannes, Dr. th., Pr. i Stubbekøbing. 692-5.
- Conradi, Georg Joh., Gen.-Superintendent i Slesvig og Holsten. 363. 371-2.
- Cortsen, Niels, Kannik i Lund 378.
- Dalsgaard, Prstgd. i Taarup S. 754. 763.
- Dansk-norsk Kirke i London. 209. 215-7. 223-35.
- Debes, Lucas, Degn v. danske Kirke i London. 235.
- Degne-Embedet. 197-201. s. Almueskolevæsen.
- Dejbjerg, Ribe St. 398-401.
- Deichmann, Bartholomæus, Bisk. i Christiania. 658. — Peder, Dr. med. 213.
- Diernisse v. Faaborg. 157.
- Dorph, Niels, Pr. i Vang, s. Bisk. i Christiania. 679-81. — Niels, Pr. i Land, Aggershus St. 649-51.
- Dorschæus, Joh., Feltprovst, s. Pr. v. Frue K. i Kbhvn. 222-3.
- Egede, Hans, Grønlands Apost. 1. 5. — Niels. 1. 4. 5. — Peder. 14. 21. — Poul. 1. 3. 10. 321.
- Eilersen, Jørgen, Rektor i Kbh. 787-8.
- Endorph, M. P., Pr. i St. Magleby, Amager. 571-5.
- Engberg, Jac. Chr., Pr. i Tostrup. 766-7.
- Engelbreth, Hans, Pr. i Ørbæk. 743. 767. 774-5. — Søren, Justitsraad. 803. — Wolf Frederik, Dr. theol., Provst i Lyderslev. 684-782.
- Engell, Carl, Cd. phil. 243.
- Essen, Immanuel Justus v., Pr. i Riga. 576.
- Falsen, Enevold, Justitsrd. 303.

- Farup v. Ribe. 149.
 Fasting, Georg, Pr. i Strøm, Aggershus St. 661.
 Faxe. 771.
 Fenger, Joh. Ferdinand, Pr. i Lyngø. 686. 707. 747.
 Fischer, Joh., Rekt. i Nykjørbng F. og Landsdommer. 230-1.
 Fog, Bruun Juul, Pr. i Nestelsø. 709. — Carl David, Pr. i Lillehedinge. 684. 767. 775-9.
 Fleischer, Familien. 71-2.
 Flensborg. 795-800.
 Fredericia. 757. 764. 768-9.
 Frederik IV. 244-5. 534. — V. 562. 623. — VI. 793.
 Fresenius, Joh. Phil., Pr. i Frankfurt. 372. 544.
 From, Fred. Chr., Miss. i Grønland. 93-5. — Lars, Pr. i Vorbasse. 461-78. — Thomas, Pr. p. Christiansø. 172. 174. 176.
 Fugl, Jens, Abbed i Halsted Kl. 392. Færøerne. 305.
 Faaborg. 157. 795-800.
- Gardie, Magnus Gabriel de la, svensk Rigskansler. 220.
 Geertsen, Chr., Boghdl. i Kbh. 783-92.
 Gerner, Henrik, Stiftsprovst i Kbhvn. 325-74. 483-565. 601-41. — Jens, Pr. i Tjæreby. 396. — Thomas, Pr. i Tønsberg. 397. 646.
 Gersdorf, Nic. v., Stiftamtmd. i Sjæl. St. 253. 309.
 Giese, Pr. v. Garnisons K. i Kbh. 372.
 Gjøe, Mogens. 147.
 Glad, Anders, Kannik i Aarhus. 158.
 Glahn, Henrik Christopher, Miss. i Grønland. 313.
 Gram, Hans, Prof. 167-8. — Niels. 223.
 Gravius, Idzardus, pavelig Camerling. 391.
 Green, Johannes, Kap. i Froen i Aggershus St. 681.
- Grinsted og Grene. 464 ff. 480 ff.
 Grundtvig, N. F. S. 704-86. 738. 746. 750. 784.
 Grønland. 1-122. 313-24. 372. 602.
 Gutfeld, F. C., Holmens Provst. 745.
 Gyldenløve, Ulr. Chr., Gen.-Adm. 194. 227.
 Gyldenstjerne, Jørgen. 380.
 Gylling, Aarh. St. 440. 709. 763-6.
- Haderslev Kapitel, Provsti. 144-51. 159. 380.
 Hahn, August, tysk Theolog. 751. — Joach. Vincens, Overjægermester. 194.
 Hald, Pet. Tetens, Cd. theol. 749.
 Halk v. Haderslev. 144, 149.
 Halle, Univ. 242. 659.
 Halling, Jokum, Degn i Taarnby. 197-201.
 Halsted Kloster. 390-2.
 Hammer og Lundby. 768-9. 773.
 Hammer, Claus, Kannik i Roskilde. 159. — Hannibal, Pr. i Gran i Norge. 680-1. — Jørgen, Kommunitetsprovst. 220. — Niels, Borgmester i Randers. 137-41.
 Hanved v. Flensborg. 796.
 Hegelund, Morten, Pr. i Aalborg. 156.
 Heiberg, A. C. L., Kat. i Fredericia. 757.
 Hejnsvig, Ribe St. 462 ff.
 Helgesen, Povl. 128. 136-42.
 Helmers, Forp. p. Bonderup. 767.
 Hemmer, Iver de, Pr. p. Vallø. 739.
 Henriksen, Povl, Skolelærer paa Mors. 762.
 Herfølge og Sædder. 687. 755-6. 766. 780.
 Herrnhutismen. 335-74. 483-565. 601-41.
 Hersleb, Christopher, Pr. i Stod. 659. — Hans Christopher, Borgmester i Kbh. 659. — Jacob, Pr. i Brønø. 657-61. — Jens, Pr. i Brønø. 660. — Ole, Pr. v. Vartov. 659. — Peter,

- Biskop. 264-87. 309. 328. 330-3. 483-562. 643-78.
- Hertel, Ludv. V., Pr. i Vejerslev. 402-60.
- Hertz, J. M., Domprovst i Roskilde, s. Bisk. i Ribe. 461-2. 741-2.
- Hesselberg, Iver, Pr. i Skien. 661.
- Hiort, se Geertsen.
- Hoff, Ole Hannibal, Pr. i Toten, Aggershus St. 662-73.
- Hohlenberg, Prof. theol. 749. 754.
- Hojer, Andr., Dr. jur. Prof. 249-312. 643-4.
- Holberg, Ludvig. 374. 566-71.
- Holm, Chr. Fred., Konferensraad. 685. 743. 756.
- Holmsted, Frederik, Bogh. i ostind. Komp. 228-31.
- Holstein, J. L., Geh.-Raad. 249-312. 329-30. 337-53. 484-562. 615-6.
- Horneman, Cl. Frees, Prof. th. 695. 719.
- Hornslyd, Jens, Præst. 755.
- Hoyers, Anna Ovena, Separatist. 578.
- Hundslund, Provsti, S. Mariæ Kloster i Børglum St. 150.
- Højby, Ods Hrd. 145.
- Haard, Bendt Aug., Pr. i Botne. 221..
- Ild, Samuel Jensen, Pr. i Udby. 212. 788.
- Illum, Pietist. 795.
- Ingerslev, Ped. Andr., Pr. i Tødsø. 404 ff. 429-37. 442-7.
- Irland, 214. 222. 402.
- Iversen, Peder, Kannik i Lund. 158.
- Island. 306.
- Jena, Univ. 795.
- Jensen, Melchior, Pr. i Kalundborg. 150. — Vilh., Lærer i Lyderslev. 771-2. 775.
- Jespersen, Niels, Pr. i Kolding. 157. — Peder, kgl. Konfessionarius. 208. 225.
- Johannsen, Dr., Pr. v. Petri K. i Kbh. 754.
- Juel, Jens, Baron t. Juellinge. 784.
- Juellinge Herregaard. 767. 784.
- Jøder, døbte. 636.
- Jørgen (Georg), Prins, g. m. Dron. Anna i England. 224-7.
- Kall, Joh. Chr., Professor. 564-5.
- Kalundborg. 156.
- Kierkegaard, P. C., Bisk. i Aalborg St. 403. 413. 435-7. 747. — Søren. 773.
- Kingo, Thomas, Biskop i Odense. 207. 783.
- Kirkeordinansen. 153-61. 167-9.
- Kirkeritual. 760.
- Kirketugt. 752-3.
- Kiærup, Jacob, Holmens Provst. 228. 230.
- Kjøbenhavn, Kjøge, s. København, Køge.
- Klingenberg, And. Jørgensen, norsk Postfører i Kbh. 789.
- Koefoed, C. D., Stiftsprovst, s. Biskop i Ribe. 462-79. — Peter, Pr. i Vorbasse, s. i Sulsted. 482.
- Kold, Christen, Skolemand. 762.
- Kolding. 157. 263.
- Konfirmation, kirkel. 660.
- Konventikler. 334. 368. 761-2.
- Kraft, Chr., Pr. i Ringebo, Aggershus St. 647-8.
- Kragh, Peder, Miss. i Grønland. 101-9.
- Kruppen, Stygge, Bisk. i Børglum. 147.
- København. Vor Frue K. 327-71. 483-565. — Holmens K. 226-9. 745. — Nicolai K. 218-9. 229-30. 240. — Universitet. 220-1. 224. 690-6. — Karmetikerkollegium. 156.
- København, Jak. Madsen, Forfatter. 803.
- Køge. 156.
- Kölichen, Chr. Pr. v. Frue K. i Kbh. 335.
- Kaalund, Justitsrd., t. Estruplund. 305.
- Lang, Jørgen, Pr. i Dejbjerg. 399. — Mats Christenen, ev. Præd. i Ran-

- ders, s. Bisk. i Aarhus. 136. — Theodor, Pr. i Spjellerup. 709. 712.
- Lange, Christen, til Braming. 400. — Henrik, til Oldager. 400. — Oluf, Pr. i Urskov. 651-3. — Villum, Stud. 653.
- Langebek, Jac., Geh.-Arkivar. 800-1.
- Langhorn, Slægten. 170-7. 679. — Henrik, Løjtn. 170-7. — Jacob Fred. Feltskjær. 171-8. 679. — Magnus, Slotsforv., Oberstløjtn. 171. 177-87. 681-2.
- Lantwer, Engel, kgl. Rentemester. 147.
- Lassenius, Joh., tysk Pr. og Prof. i Kbhvn. 214. 220.
- Lau, Samuel, Hofpr. i Wernigerode. 799.
- Leeh, L. C., Pr. i Kolding. 263.
- Leigh, Morten, Pr. Elverum, Aggershus St. 661.
- Lemvig, Povl Pedersen, Pr. i Ribe. 156.
- Lessøe, Hans, Pr. i Karise. 795-800.
- Leth, Chr. Langemach, Prof., Pr. v. Trinitatis K. i Kbh. 327. 329-30. 565. — Hans, Dr. Konfession. 787. — Lars Balslev, Pr. i Lillehedinge. 686. 732. 753. 765. 770.
- Lillehedinge og Havnlev. 686. 765. 770-1. 775. 790-1.
- Lillelund, H. B., Pr. i Tæbring paa Mors. 404-5. 427.
- Lind, Peter Engel, Bisk. i Aalborg St. 403-60.
- Lindberg, Jac. Chr., Mag. 704-7. 721. 749.
- Lindegaard, Hans, Pr. i Glenstrup. 263.
- Lintrup, Jens Koch, Miss. i Grønland. 19-20. 319-20. — Søren, Prof. 221.
- Lionfeld (Loynschar), Morten, i London. 233.
- Ljung, Anders Jensen, Lektor, Pr. i Landskrone. 155-6.
- Lodberg, Chr., Bisk. i Ribe. 787.
- Lous, Lorentz, Navigationsdirektør. 228.
- Lund, Domkapitel. 144. 158.
- Lund, Rasmus, Frimenighedspræst i Øster Jølby. 403-60.
- Lundius, Christ. E., Provst i Flensborg. 798.
- Lunge, Niels Jepsen. 377.
- Luther, Martin. 124-132. 159-61. 188-92. 345. 696-726.
- Lyderslev og Frøslev. 684-792.
- Lyhme, Etatsraad, i Bergen. 306. 363.
- Mantzius, Kristian, Stud. theol. 709.
- Martensen, H. L., Biskop i Sjel. St. 459. 686. 766. 772-3. 781.
- Meidel, Christopher, dansk Pr. i London. 223.
- Meldal, Ole, Kap. i Ringsager. 681.
- Missionsfest. 768.
- Missionskollegiet. 676-8. s. Grønland.
- Mogensen, Søren, Pr. i Køge. 156.
- Moltke, A. G., Overhofmarskal. 534. 556. 605. 615-6. 623. — Ad. Vilh. Greve t. Bregentved. 730. 732. 761. 770-1.
- Moltke, Joachim, Bogtr. i Kbh. 788.
- Mors Ø. 145. 402-60. 762.
- Mortensen, Movrits, Official i Aarh. St. 138.
- Müller, Peter Erasmus, Prof. 692-5. 753-4. — Polykarpus, herrnhut. Biskop i Marienborn. 356-7. 552.
- Münter, Fred., Sjel. Biskop. 687-9. 794.
- Mynster, J. P., Biskop. 686-9. 705-6. 724. 730. 732. 750-1. 760. 773.
- Møller, Hans Hartvig, Pr. i Verst. 479. — Hans Larsen, Kap. i Spjellerup, s. Pr. i Gylling. 686-7. 709-36. 746-54. 763-6. — Jens, Prof. 692. 694-5. 726. — L. Otto, Pr. i Gylling. 133. 437-40. 709. — Povl, Prof. 693. — Rasmus, Stiftsprovst i Laal. 707-8.
- Mønster, P. H., Amtsprovst i Ringsted. 739.

- Nadvere d. h. 218. 602. 753.
 Neusalz i Schlesien, Herrnhuterkoloni. 565. 605-7. 630.
 Neergaard, Joh. Th., Pr. i Faxe. 771.
 Nexøe, Marcus, Kateket i Drammen. 370.
 Nielsen, Hans, Dominikaner-Provincial 158.
 Nissen, Hans Nic., Raadmand i Kbh. 564-5. — Ulr. Pet. Chr., Miss. i Grønland. 66-8.
 Norge. 203-5. 219-20. 251-263. 265. 269 ff. 300-1. 307. 376. 627. 642-83. 793-4.
 Nyborg. 579-85.
 Nyborg, Marcus Salomonsen, døbt Jøde. 636.
 Nykøbing F. 230-1.
 Nykøbing M. 404. 427. 442. 773.
 Nykøbing S. 145.
- Øksen, Henr., Stiftamtmd. for Island og Færøerne. 305. — Johannes, Bisk. i Aarhus. 248.
 Ods Herred. 247.
 Oldsager. 691.
 Ondløse Kilde. 589.
 Oslo. 165-7.
 Ostermann, Hother B. S., Miss. i Grønland. 82-3.
 Overtro. 585-600.
- Palladius, Peder. 165. 167-9.
 Parvus, Petrus. 191-2.
 Pedersen, Geble, Bisk. i Bergen. 163-4.
 Petersdorff, Greve t. Einsiedelsborg. 474.
 Petsch, Hans, fra Bergen, Herrnhuter. 565.
 Pharo, Lars, Pr. i Høland, Aggershus St. 662.
 Pietismen. 170-87. 336-7. 354. 795-800.
 Pilgerruhe, Herrnhuterkoloni i Holsten. 355-7. 364. 372. 374.
- Plum, Frederik, Biskop i Odense. 711. 794. — Peter Andr., Pr. i Spjellerup. 770-1.
 Pontoppidan, Erik, Bisk. i Bergen. 643.
 Powisch, Detlev, Bisk. i Slesvig. 378. — Wulfang. 380.
 Praëm, Chr., Miss. i Grønland. 47-51.
 Pretorius, A. A., General. 372.
 Prætorius, Lorenz, Herrnhuter. 336. 338. 354. 356.
 Paalen, Adelheid. 400.
- Rafn, Claus Iversen, Raadmd. i Kbh. 788.
 Rahr, Mogens, Pr. i Søllested. 789.
 Rambusch, E. V. A., Pr. i Ø. og V. Assels. 404-5. 428.
 Randers. 136-41.
 Rantzaу. Chr. Dittl., Greve. 221.
 Rask, Rasm., Prof. 752.
 Rasmussen, Chr. Vilh., Miss. i Grønland. 76-8.
 Rationalismen. 696-730. 747-34.
 Ratlow, Otto, til Lindaa. 392.
 Ravensberg, Christopher Jepsen, Kan- nik i Roskilde. 157.
 Reff, Hans, Bisk. i Oslo. 165-7. — Povl, Kan. i Kbh., Bogtrykker. 165.
 Reformationen. 124-69.
 Reformationsfest 1817. 744-6.
 Rehling, Kateket ved Nic. K. i Kbh. 348.
 Repholtz, M. G. P., Cand. theol. 745.
 Resen, Hans Povlsen, Sjæl. Biskop. 191-2.
 Reuss, J. F., Prof. i Kbh. s. Gen.-Superint. i Rensborg. 338. 614. 617-23.
 Rahbek, K. L., Prof. 782-3.
 Rhon, A. C., Pr. v. Petri K. i Kbh. 546-7. 558-61.
 Ribe. 145-7. 149. 156.
 Riise, Povl, Mag., Pr. i Norge. 679.
 Rosén, Sven, Separatist, s. Herrnhuter. 577-8.
 Roskilde. 145. 149. 157. 193-7. 240. 391. 639.

- Rothe, Conr., Stiftsprovst i Kbh. 459.
 Rostgaard, Fred. 210-11.
 Rudelbach, Andr. Gottlob. 710. 746.
 748-9. 773.
 Rytterdistrikternes Skoler. 244-5. 301.
 Rømeling, Patroclus, kommand. Ge-
 neral i Norge. 662-73.
 Ronnenkamp, Secr. p. Bregentved, s.
 Forp. p. Juellinge. 767.
 Rønnov, Joachim, Bisk. i Roskilde. 153.
 Rørdam, Hans Christian, Dr. theol.,
 Pr. i Fredericia, s. i Hammer. 716.
 720. 738. 749. 754-5. 759. 768-9.
 775. — Hans Nic. Kellermann, Cand.
 th. 759-60. — Peter, Pr. i Mern.
 686. 759. 768-70. — Thomas Lud-
 vig, Pr. i Vejle. 414. 417. 457-60.
 — Thomas Schatt, Pr. i Ondløse,
 s. i Tølløse. 716. 743. 757-9.
- Salmebøger fra Wernigerode. 799.
 Samsing, Jørgen, Kantor i Aarhus
 Kap. 158.
 Sankt Jørgensgaard og Sørup, Fyens
 St. 206-8.
 Sartorius, E. W. C., tysk Theolog.
 753. 765.
 Scharling, C. E., Prof. theol. 732.
 735-6.
 Scheel, Berte, Frue (g. m. Niels Ro-
 senkrantz) 240. — Mogens, dansk
 Envoyé, London. 224.
 Scheidt, Chr. Ludv., Prof. jur. 603.
 Schiørring, Jens, Kap. i Lyderslev. 772.
 Schiøth, David, Pr. i Froen, Aggers-
 hus St. 653-4. 678.
 Schiøtt, Preben, Kap. v. Frue K. i Kbh.
 335-6. 527-30. 559.
 Schmidh, Mich. Nielsen, Mag., s. Pr.
 i Ølsted. 750.
 Schmitto, tysk Pr. p. Amager. 575.
 Schor, Povl Matth., Pr. i Nylarsker. 382.
 Schrøder, Joh. Vilh., Konferensraad.
 249. 293. 307. 312. — Ludvig, Høj-
 skoleforst. 402.
- Schulin, J. S., Geh.-Raad. 545.
 Schultz-Lorentzen, Chr. Vilh., Miss.
 og Provst i Grønland. 119-20.
 Schumacher, Andreas, Sekr. i tyske
 Kancelli. 576.
 Schøtte, Henning, svensk Biskop i
 Trondhjem. 204.
 Schaaning, Peder, Pr. i Nyborg. 583-4.
 Sechmann, Baltzer, Raadmd. i Kbh.
 788.
 Separatister. 631-5.
 Simoni (Handel med Præsteembeder).
 141-51.
 Sjællands Stift. 656.
 Skørping og Faardrup. 759-60.
 Slesvig Stift. 144-51. 158-9. 377-80.
 Smith, Henrik, Humanist. 152. —
 Troels, Kancelliraad. 221.
 Snedsted, Seminarium. 761-2.
 Sophie Caroline, Enkefyrstinde af Ost-
 friesland. 196. 372.
 Sophie Christiane, Markgrevinde af
 Culmbach. 176. 373-4.
 Sorterup, Jørgen, Pr. i Lyderslev.
 783-92.
 Spjellerup og Smerup. 686. 689. 709.
 712. 770-1.
 Stack, Matthæus, herrnhut. Miss. i
 Grønland. 602.
 Steenberg, Stiftslæge paa Vallø. 713.
 759.
 Steenbuch, Hans, Prof. theol. 253.
 293-4. 307.
 Sterk, Lambert, Kan. i Ribe. 149.
 Stilling, Mikkel Pedersen, Kap. i Skær-
 bæk. 306-7.
 Stokkemærk, Laal. 203-4.
 Stolberg-Wernigerode, C. E., Greve.
 246. 371-4. 795.
 Storm, Hans Pet. Ingerslev, Pr. i Her-
 følje. 780-1. — Peder, Pr. i Horsens.
 156.
 Strøger, Svend Madsen, Kap. i Lille-
 hedinge. 790-1.
 Stæcken v., Etatsraad. 303.

- Sædelighedstilstanden i Norge. 662-73.
 Sæhlenthal G. W. v., Baron. 246.
 Sønder-Jerløse. 801-2.
 Sønderup, Vib. St. 151.
 Sønder-Vissing. 404. 437.
 Sørensen, Chr., Bisk. i Christiansand.
 794. — J. C., Provst p. Mors. 762.
 Saabye, Hans Egede, Miss. i Grønland.
 16. 322.
- Teilmann, Joh. Chr., Pr. i Tostrup og
 Uggerløse. 737-8. 757-60. 766-7.
 772-4.
 Tetens, Peter, Pr. i Horsens. 719.
 Thestrup, Frands, Pr. v. H. Aands K. i
 Kbh., s. Biskop i Aalborg. 243. 261.
 St. Thomas i Vestindien. 637.
 Thomesen, Baltzer, Pr. i Nylarsker.
 383-5. 389-90. — Peder, Pr. i Torum,
 s. Bisk. i Vendelbo St. 156.
 Thorlacius, Børge R., Prof. 690.
 Thorhallesen, Eigil, Miss. i Grønland.
 315.
 Thura, Laurids, Bisk. i Ribe. 235.
 Thy. 456. 761-2.
 Thygesen, Niels, t. Matstrup. 305. 310-11.
 Tiende. 392.
 Tirsted, Laaland. 150.
 Tostrup og Uggerløse. 737. 742-4. 757.
 767.
 Tranekier, Student, Herrnhuter. 337.
 348. 354.
 Trojel, Thomas, Pr. i Povlsker. 176.
 Trolle, Niels, Statholder i Norge. 205.
 Trondhjem. 203-5.
 Tryde, E. C., Pr. i Glumsø. 739-41.
 Tødsø og Erslev p. Mors. 404. 437.
 Tølløse og Aagerup. 757-8.
 Tønsberg. 397. 609. 637.
 Taarnby p. Amager. 197-201.
 Taarup, Kvols og Borris. 727.
- Ulf, Hans Jacobsen, Kannik i Lund. 144.
 Ulfeld, Margrethe, Frue (g. m. Niels
 Juel). 240.
- Universitet, s. København, Halle, Jena,
 Bologna.
 Wagner, C. F., Pr. i Grønland. 120.
 — Reinhold, Dr. med. 178.
 Vallø Kloster. 713. 739.
 Valløby. 691.
 Wandal, Joh., Prof. 221. 223. — Johan
 Ernst, Pr. i Nyborg. 579.
 Wegersløf, Tøger, Købm., Konsul i
 London. 233.
 Vejerslev og Blidstrup. 404. 763.
 Vemmetofte. 313. 686. 732. 767. 771.
 Verst og Bekke. 462-79.
 Viborg. 146-7.
 Wibye, Rasmus, Pr. i Justdalen i Norge.
 681.
 Willemoes, J. G., Pr. i Haarlev, s. i
 Herfølge. 687. 766.
 Vinding Hrd. 578-85. 742.
 Winsløv, Ludv. 212. 789. — Peder
 Jacobsen, Pr. i Præstø. 212.
 Winther, Chr., Digter. 737.
 Vorbasse Sogn. 461-82.
 Vordin, Rasmus, Pr. i Faaborg. 157.
 Worm, Chr., Sjæl. Bisk. 253. — Jakob,
 Pr. i Viborg. 791.
 Vormordsen, Frants, Lektor i Malmø,
 s. Bisk. i Lund. 155-6. 191-2.
 Wulf, Johan, Provst i Haderslev. 141-51.
 Wøldike, Marcus, Prof. 253. 293-4.
 355-6. 546-7. 558-61. 566.
 Vaale i Norge. 327-9. 627. 638.
- Zeuthen, F. L. B., Pr. i Sorø. 773.
 Zinzendorf, L. N., Greve. 356. 365-7.
 371-4. 555. 602-4. 608-9.
- Ægteskab. 785-9. 793-4.
- Ørbæk i Fyn. 742.
 Øster Jølby p. Mors. 402-60.
- Aabenraa. 797.
 Aalborg 161. Stift. 402-60. 726.
 Aarhus, 156. Kapitel. 145. 149. 158. 377.